BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA

NIETZSCHE

BUDAPEST
A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA

NIETZSCHE

BUDAPEST
A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

Nihil obstat. Dr. Franciscus Ibrányi, censor dioecesanus. Nr. 9758/1942. Imprimatur. Strigonii, die 5. Decembris 1942. Dr. Joannes Drahos, vic. gen.

Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ

Napjainkban sokat emlegetik a mult század magányos vándor költő-filozófusának nevét. Hatalmas modern mozgalmak szellemi atyjának tekintik: úgy mondják, hogy a nemzeti szocializmusban is az ő eszméi testesülnek meg igen messzemenőleg; azt tartják, hogy a modern európai elit jórészben Nietzsche-követő. Ezért ma Nietzsche az igazán korszerű bölcs: nem egyszer hallani ilyesféle állítást. Vajjon így van-e?

Akit sokat emlegetnek, az tagadhatatlanul korszerű; nyilván feltehető, hogy e népszerűségnek valami alapja is van a felkapott gondolkodó és a feléje forduló kor szellemi viszonyában. Ennyiben Nietzsche bizonyosan korszerű: sok gondolata elevenen hat napjainkban. Mégis nagyon tévedne, aki azt hinné, hogy korszerűsége mélyen benne gyökerezik korunk és szellemi áramlatainak, valamint hordozóiknak szellemében, hogy Nietzsche talán korunk igazi szellemi vezére, vagy legalább is napjaink jellemző és jelentős szellemi vagy társadalmi mozgalmainak eszmei irányítója. Ilyen értelemben Nietzsche ma sem korszerű és nem népszerű és nem is lesz, mert nem is lehet az. Annyira különleges és szélsőséges egyéniség ő és törekvéseiben, eszményeiben annyira individualista, hogy valódi népszerűségre és azzal komoly korszerűségre, azaz kort alakító jelentőségre nem tehet szert. Gondolatai, főleg bíráló és harcos eszméi nem egy korszak általános szellemi irányával egybevághatnak és akkor e korban igen hatásosan érvényesülhetnek: de maga a pozitív nietzschei eszmevilág nem lehet kort-formáló erő, mert nem vonhatja igézetébe semmilyen kor emberét általában. A tömegeket nem, mert azok meg nem érthetik, és ha megértenék, rájönnének, mennyire ellenük szól; de a legjobbakat sem, mert ezek nem téveszthetik szem elől mély belátásai és igazságai mellett önkényes szertelenségeiből fakadó egyoldalúságát és tévedéseit sem. Ekkor azonban már nem formálódhatik Nietzsche-világ.

Puszta olvasmány amúgy sem igen formál világot: Nietzsche pedig ma is lényegében olvasva hat és mindig is olvasmány marad, mert épen csak mint olvasmány tudja legjobb erőit kibontani; hiszen Nietzsche legmélyebben író-gondolkodó, és műve, sőt gondolatvilága is lényegileg irodalom, költő-bölcselet, képzeleti teremtés, akármennyi belátást tartogat is. Mint olvasmány a legkényesebb: valóban „veszedelmes" olvasmány, amint ezt sajátmaga meg is mondja. Persze nem egészen abban az értelemben veszedelmes, amint ő érti. Legveszedelmesebb azok számára, akiknek nem szánta: a tömegnek, amelyet sokszor barátságosan, még többször undorral, de mindig lenézett, és amelynek félreértései ellen már maga védekezett; mert ez az „immoralista"

Nietzscheből minden vágy szabadjára eresztésének igazolását olvassa ki, az ilyen felszabadulás pedig éppen Nietzsche szerint még az állatnál is alacsonyabbra, mert a dekadenciából, a betegségből kitenyésző torz-állatiasságba süllyeszti az embert. Hiszen Nietzsche immoralitását az erkölcsi törvény *fölé* emelkedésnek tartja, ezt pedig a minden kereszténységellenességében is szinte állandóan biblikus analógiákkal élő költő-filozófus elképzelése szerint csak az érheti el, aki vagy egyénileg vagy talán még inkább őseiben mélyen átélte és megtartotta a törvényt. Aki túl van a jón és a gonoszon, az a kristályos önfegyelem szabadságával kibontakozó *erejében* lehet gonosz is, de nem rossz, azaz hitvány.

Ilyen módon Nietzsche igazában csak a nagyokhoz, a lélek kiválasztottjaihoz szól: minden lélektagadása mellett Nietzsche maga is sűrűn használja a lélek szót az iménttivel rokon jelentésekben. Az ilyen egyéniség, valódi személy számára Nietzsche olvasása tényleg sok tekintetben úgy hat, amint ő szánta: mint csábító és veszedelmes játék, amely hirtelen húsba is vághat, elevenbe hathat, de nem könnyen mérgez, csak leginkább ott, ahol oktalan gőgöt vagy ellenérzést kelt. Ezért annak a legszebb és legmélyebb, életet-szellemet serkentő játék Nietzsche olvasmánya, aki valamiképen az író fölött tud állni: bár éppen ezt főleg a későbbi Nietzsche mind inkább felségsértő álláspontnak érezte volna. És mégis, az ilyen álláspont Nietzsche csodálatos nagysága és gazdagsága mellett is aránylag könnyen elérhető: ennek sajátságos okait majd később megismerjük.

Ilyenképen Nietzsche mindig csak kevesekhez szólhat igazában, legalább is közvetlenül: ezt ő gyakran és mélyen érzi is, és csupán akkor, amikor néha a hírnévrevágyás elragadja az elhagyottat, képzeli másként. Ámde mindezért sohasem lehet korszerű e szó mindenapi és valamely korban csakugyan mindennapiságot is jelentő értelmében: ugyanezért viszont mindig korszerű, azaz némileg kopottá lett szóval örökbecsű. Értékét azonban a nagyközönségnek feltétlenül közvetíteni és értelmezni kell: minden értelmezés önmagában tárja fel a bírálatot. Igaz, hogy nemcsak az értelmezettét, hanem az értelmezőét is; Nietzsche értelmezése pedig valóban nem könnyű feladat. De mindenképen megéri és nagyon szükséges is: ezért megpróbálkozunk vele. A feladat különben igen szép és érdekes: mert — Nietzsche szellemében az imént használt kifejezéssel szólva — ez a nagyszerű játék annál messzebb visz az élet legmélyebb komolyságába, minél jobban elmélyedünk benne.

A becsületes értelmezéshez és a lelkiismeretes bírálathoz elkerülhetetlenül szükséges magának az írónak nemcsak alapos ismerete, hanem gondos ismertetése is. Ezért, és mivel amúgy sincs átfogó magyar Nietzsche-munka, szükségesnek tartottam Nietzsche gondolatait igen bőven és lehetőleg teljes szövegrészek hű bemutatásában közölni. Kiválasztást természetesen így is kellett eszközölni: ez volt a legnehezebb. Mert ennek szempontjaiban egyesítenem kellett azt a törekvést, hogy mindazt bemutassam, amit Nietzsche maga legfontosabbnak tart, azzal, hogy mindazt is ismertessem, ami Nietzsche gondolataiból minden időkre a leglényegesebb és a legjelentősebb, valamint éppen korunk számára a legérdekesebb és legtanulságosabb; végül ki akartam emelni olyasmit is, ami engem egyénileg legjobban megragadott, vagy korszerű, vagy az írót jellemző, vagy végül éppen nekem érdekes voltával. Látható, hogy a kiválasztás elve nem önkényes, hanem tárgyilagos, hiszen a ma-

gam szempontját legutoljára hagyom, bár ezt sem tartom mellőzendőnek, mert az egyénhez szóló egyén képe a legelevenebb; és itt természetszerűen mindig csak én lehettem elsősorban az az egyén, akihez Nietzsche géniusza közvetlenül szól. Persze más kérdés, hogy a kiválasztás e tárgyilagos elvét sikerült-e kellő mértékben érvényesítenem, vagyis, hogy főleg nem hagytam-e Nietzsche általános szellemi képe szempontjából *lényeges* gondolatokat említetlenül, avagy nem hangsúlyoztam-e bizonyos gondolati irányait túlzottan? Hiszem, hogy nem; az idézetek nagy bősége különben ebben a tekintetben a tárgyilagos és kielégítő Nietzsche-kép valószínű elérésének komoly biztosítéka. Az egyes művek bemutatása után vezető eszméiknek újólagos, immár bíráló és Nietzsche egész életének bontakozásába állított kiemelése viszont arra alkalmas, hogy a Nietzsche-kép lényeges vonásai el ne mosódjanak gazdag gondolatvilágának részleteiben. Nietzsche saját gondolatainak összefüggő, közvetlen ismertetését, vagy — többnyire — szövegileg is hű idézését azzal is könnyen felismerhetővé tettem, hogy a könyvnek ezeket a szorosan vett „bemutató" részeit kisebb betűkkel szedettem; idézőjelek folytonos alkalmazása rendkívül terhes és célszerűtlen lett volna. Melléktekintetek és „szemérem" nélkül lehetőleg minden jellemzőt bemutattam: az olvasó se botránkozzék rögtön, ha — nem ritkán — a legkülönfélébb okokból megütközésre alkalmas idézeteket olvas; hanem „szabad szellemmel" iparkodjék a gazdag, de zabolátlan, folyton kereső, de szélsőséges és hányódó lelkű „szabad szellemről" lehetőleg igazságos és teljes képet alkotni magának. Ezt én azután részletes és hitem szerint tárgyilagos, de természetesen egyúttal „kíméletlen" értelmezésemmel és bírálatommal mindenképen megkönnyíteni iparkodom. Az olvasó talán megérzi majd, hogy megértéssel és szeretettel, de mindig azzal a — magától Nietzschetől is elismert — elvvel szólok róla, hogy az igazság győzzön és ne Nietzsche, és Nietzsche csak az igazsággal, de ne annak ellenében.

ELSŐ RÉSZ

Az élet és a mű

1. Gyermekkor és diákévek.

Nietzsche Frigyes Vilmos 1844 október 15-én született Röcken községben, Lützen városa mellett, Lipcse közelében. Protestáns lelkész fia volt; atyját már öt éves korában elvesztette. Anyja, Oehler Franciska, szintén protestáns papi családból származott, Röcken közeléből; férje halála után két gyermekével, Frigyessel és a két évvel fiatalabb Erzsébettel, bátyja későbbi életrajzírójával, Naumburgba költözött. A házban az anyán és a két gyermeken kívül még Nietzsche atyai nagyanyja és két atyai nagynénje élt; a női környezet, úgy látszik, nem igen gátolta hajlamai kibontakozását, az egyetlen és már kis korában igen eszes fiú ezeket lényegében szabadon követhette. Így már gyermekkorában feltűnik irodalmi és művészeti érdeklődése; iskolán kívül sokat olvas, ír, verset költ, komponál, színdarabokat ír és előad. Alighanem el is kényeztették és ezzel előmozdították erős hatalmi vágyainak kialakulását; ezek azonban a női családban kevéssé keményedtek meg és nagy érzékenysége mellett a külvilágból könnyen visszahúzódtak, befelé fordultak.

1858 októberében a híres pfortai iskola növendéke lesz; itt 1864 őszén kapja meg érettségi bizonyítványát. A szülői házzal ellentétben az intézetben férfias, kemény fegyelem, pontos napirend uralkodott. A nagy fegyelem és az intézet szigorú közösségi élete nyilván gyakran megfeküdte az egész életében szerfelett individualista és a magányt kedvelő Nietzsche lelkét; ámde az is bizonyos, hogy a kiváló intézet nagy nevelő értéke erős hatást gyakorolt az értelmes ifjúra: az egyéni szabadságot annyira sokratartó Nietzsche később mindig nagyrabecsülte az erős közösségi szervezetek nevelő és életértékét és ilyen értelemben nem egyszer elismeréssel nyilatkozik a porosz tisztikarról, a jezsuita rendről, a katolikus Egyházról, akármennyire élesen áll is más tekintetben azokkal szemben. A pfortai iskolában a tanulmányok gerincét a görög-római klasszikus műveltség alkotta: ez döntő jelentőségűvé lett Nietzsche életében, hiszen nemcsak működése első korszakának klaszszika-filologiai jellegét, hanem az egész világfelfogását átható görög-római életeszmények kialakulását is megalapozta.

Érettségije birtokában Nietzsche először a bonni egyetemre ment. Természetes, hogy a szigorú intézeti fegyelem után kezdetben boldogan vetette bele magát az egyetemi szabadság vidám diákéletébe. Egy diákszövetségnek, a Frankoniának tagja is lett. Érzékenységében, mélységé-

ben és szellemi kiválóságában szükségképen „különc" lelkülete azonban csakhamar megérezte a közötte és az átlagos diákság életszokásai között mutatkozó különbséget. Visszahúzódott: egy évi bonni diákoskodás után 1865 őszén a lipcsei egyetemre ment át a német diákok szokásos egyetemi vándorlásának megfelelően. Jó alkalom is adódott az egyetemcserére: kedves filologusprofesszorát, Ritschl Frigyest, Bonnból Lipcsébe hívták meg és Nietzsche követte. Lipcsében csakhamar bensőséges viszony, valódi barátság alakult ki tanár és tanítvány között. Lipcsei éveit különben főleg a nála egy évvel fiatalabb és vele együtt diákoskodó Rohde Ervinnel, a később nevessé lett klasszikus-filologussal kötött barátsága mélyítette el és tette boldoggá: két nagyszellemű és hasonló törekvésű és gondolkodású ifjú talált itt egymásra és barátságuk mindkettőre termékenyítőleg hatott. Lipcsében egy filologiai egyesület alapításában és tudományos életében is részt vett Nietzsche; ámde már ekkor kezdte érezni, hogy igazi érdeklődése a filozófia felé vonzza.

2. A bázeli professzor.

Még doktorátusára készült és lipcsei habilitációra gondolt Nietzsche, amikor Ritschl ajánlására a bázeli egyetem klasszika-filologiai tanszékére meghívta. Nagy megtiszteltetés volt ez a huszonnégy éves fiatalemberre: mert igaz, hogy már néhány tudományos dolgozata megjelent a Rheinisches Museumban, de valójában mégis csak az egyetemi padokról hívták meg a tanszékre; a lipcsei egyetem ezután vizsga nélkül kiadta neki doktori oklevelét. Érthető, hogy Nietzsche elfogadta a nagyon megtisztelő ajánlatot, bár egyetemi tanulmányai befejezése utánra tervezett francia-olasz-görögországi utazásáról így le kellett mondania. 1869 tavaszán elfoglalta állását, amely az egyetemi előadásokon kívül a pedagogium felső — körülbelül a gimnázium legfelső osztályának megfelelő — osztályában a görög tanításának kötelezettségével is járt.

Homeros és a klasszika-filologia. Tanári működését Nietzsche 1869 május 28-án *Homer und die klassische Philologie* című székfoglaló előadásával kezdte meg; ezt csupán szűkebb baráti kör számára kevés példányban nyomatta ki, mert, érdekes módon, nem tartotta a nagy filologiai nyilvánosság elé valónak. Az előadást a lipcsei Alfred Krőner kiadásában megjelent *Nietzsches Werke, Taschenausgabe* című, tizenegykötetes gyüjteményes kiadás első kötetének 1—26. lapjai közlik. A továbbiakban mindig erre a Taschenausgabera hivatkozom Nietzsche munkáinak ismertetésében és azt T-vel, a kötetszámot pedig a megfelelő római számmal jelölöm. A Taschenausgabe egyes köteteinek Nietzsche húgától írt bevezetéseit is, mint többnyire jó adatokat, a szükséges óvatossággal állandóan felhasználom.

Az előadó azzal a megállapítással kezdi, hogy a klasszika-filologiáról nincs egységes és jól felismerhető közvélemény. Irányok vannak és a filologiának a közvéleményben való értékelése függ a filologiai személyiségek súlyától: ámde a jelenben a filologia minden lehető irányában vannak kiváló erők, és ezért a filologia természetére vonatkozó ítélet bizonytalanná vált. Ez a helyzet megkönnyíti a klasszika-filologia ellenségeinek romboló munkáját. Az ellenségek között a mindenütt jelentkező gúnyolódók és csip-

kelődésük kevésbbé veszedelmes: sokkal veszélyesebb a modern ember egyes önelégült köreinek gyűlölete a klasszika-filologiával szemben tárgya, az eszménnyé emelt görögség miatt. Ezekkel az ellenségekkel szemben a filologus a művészek és művészi lelkek támogatására számít, mert csak ezek érezhetik meg, hogy a barbárság pallosa lóg mindazoknak feje fölött, akik szemük elől tévesztik a görögség egyszerű és nemes méltóságát és a modern technikai-ipari-politikai haladás imádatába esnek.

Tudomány és művészet közös sajátsága, hogy számára a mindennapi teljesen újnak és vonzónak, mint valami varázslat hatalmától éppen megszületettnek és most először átéltnek tűnik. Az élet megéri, hogy éljük, úgymond a művészet, a legszebb csábító; az élet megéri, hogy megismerjük, úgymond a tudomány. Ez a szembeállítás a klasszika-filologia belső ellentmondására is fényt vet. Ha a tudomány módján közeledünk az ókorhoz, akár a historikus szemével megérteni iparkodva azt, ami lett, akár a természettudós eljárásához hasonlóan osztályozva, összehasonlítva, legfeljebb néhány alaktörvényre visszavezetve a nyelvi formákat és az ókor mesterműveit: minden esetben elveszítjük az antik légkör csodálatos alakító erejét, igazi illatát, elfelejtjük azt a vágyakozást, amely a görögökhöz vezetett. Ezért a művészi szellemek szemére is vetik a klasszika-filologiának, hogy éppen az az antik világ és eszményeinek igazi szétrombolója: így tett Schiller és Goethe is a Homeros-kutatókkal. Azzal vádolják a filologusokat, hogy a művészi képességek híjával vannak és ezért nem tudják az antik világban rejlő eszményiséget elérni; az ilyen természetű lelkifurdalások még magát a filologust is gyötrik. Ámde ez az ellentmondás csak az egyes kutatókban van meg: a klasszika-filologiának egészében semmi köze sincs egyes hívei küzdelmeihez és bánataihoz. Különös kentaurosz ez, és egész tudományos-művészi mozgása óriási erővel, de ciklopi lassúsággal arra irányul, hogy betöltse az ürt az ideális ókor — talán csak a germánság délre törő szerelmi vágyódásának e legszebb virága — és a reális ókor között; és ezzel a klasszika-filologia alapjában semmi másra nem törekszik, mint saját mivoltának beteljesítésére, a benne feszülő, eredetileg ellenséges alapösztönök teljes egybeforrasztására. Ezt igazolja a homerosi kérdés is, amelynek legfontosabb problémáját Schiller tudós barbárságnak nevezte. Ez a probléma Homeros személyiségére vonatkozik.

Ez a kérdés talán manapság már nem látszik időszerűnek: hiszen éppen most kísérlik meg, hogy a homerosi költeményeket egységes személyiség közreműködése nélkül, több személy műveként szerkesszék meg. Ámde éppen a Homeroskutatás személyiségkérdése volt az a pont, ahonnan az új nézeteknek egész árja eredt, amelyben a szakkutatás a tudomány és kultúra egész életét érintette: tehát bizonyosan ez az egész kérdéssorozat magva, művelődéstörténeti központja. Homeroson próbálta ki a modern világ egyik nagy történeti szempontját, hogy a régi népélet látszólag szilárd alakjaiban összeszövődött közösségi képzeteket ismerjen fel; itt ismerték el először a néplélek ama csodálatos képességét, hogy az erkölcs és a hit állapotait a személyiség formájába öntse. Ezzel a módszerrel a történelmi kritika látszólag konkrét személyiségeket elpárologtatott.

Ennek a kísérletnek bámulatos előtörténete van: Wolf Frigyes Ágost pontosan ott vette fel a kérdést, ahol a görög ókor elejtette. A görögök irodalomtörténeti tanulmányai, így a Homeros-kérdés is, a nagy alexandriai grammatikusok idejében érték el tetőpontjukat, hosszú fejlődési folyamat végső állomásaként. Ők az Iliast és az Odysseiát az *egy* Homeros alkotásaiként fogták fel, és e művek jól ismert nagy stiláris, nyelvi és gondolati különbségeit ellenkező szkeptikus nézetekkel szemben egy személyiség különféle életkoraival, valamint a szájhagyománynak, majd az első írásos megrögzítések szerzőinek, Homeros e kiadóinak módosításaival és torzításaival magyarázták. A kérdés ilyen megfogásától Wolfig óriási történeti ür van; az antik felfogás csúcspontja éppen az, hogy egy egyéniség lélektani lehetőségét keresi és az ezzel az egyéniséggel, lelki törvényszerűségével ellenkezőt ügyesen kikapcsolja.

Innen visszafelé haladva találkozunk Aristoteles naívabb felfogásával, aki Homerosban mindenütt hibátlan művészt lát, de már a Margitest is neki tulajdonítja; ő előtte mindinkább feltűnik az egységes írói személyiség felfogására való képesség hiánya; mind több és több költeményt tulajdonít az ősibb görög korok hagyománya Homerosnak. Peisistratos idejében Homeros szinte csak egy üres hüvely. De mi volt azelőtt: vajjon Homeros megfoghatatlan személyisége lassanként üres névvé párolgott el avagy naív népi gondolkodással az ősi hősköltészetet megtestesítették és Homeros alakjában tették szemléletessé? Azaz személyből fogalmat vagy fogalomból személyt csináltak? Ez a homerosi kérdés igazi központja.

A csodálatos mesterművek szétfoszló alkotójából adódó probléma nagy nehézségét látszólag a népköltészet fogalma segített legyőzni: eszerint minden egyes alkotó individuumnál mélyebb és eredetibb erő működött volna itt; a csodálatos homerosi költeményeket a legboldogabb nép alkotta volna legboldogabb korszakában, képzeletének és költői teremtőerejének legnagyobb mozgékonyságában. Ez az első szemléletre szinte megrészegítő gondolat azonban közelebbről szemügyre véve, mind gyanúsabbá lesz: mert ekkor az egyetemes néplélek költői tevékenysége helyébe önkénytelenül is egy költői néptömeget kell állítani, népi költők hosszú sorát, akikben az egyéni nem számított semmit, hanem a néplélek, ennek szeme és képzelete működött bennük; őseredeti zseník sorozata ez, egy korban, egy műfajra, egy tárgyra irányulva.

Az ilyen feltevés joggal gyanút keltett. Honnan a különben annyira ritka lángelméknek egyszerre ilyen tékozló feltűnése? Nem lehetne talán egyetlen lángelmével is megmagyarázni e művek szinte elérhetetlen kiválóságát? Miben áll ez a kiválóság? Egyesek szerint a részletekben, mások szerint — Aristoteles nyomán — az egész felépítésben, a költői terv egészében. Ez volna a nagy lángelme műve, míg a többi költői érték, valamint a fogyatékosságok is, kisebb költői alkotók, a nép, esetleg az átszármaztatók számlájára tartoznak. A szétválasztást egy esztétikai ítélettől várták: ez hivatva lenne a lángelméjű egyén és a költői néplélek kifejezéseinek jellegzetes különbségeit megállapítani. Ámde ez a szembeállítás jogtalan és félrevezet. Népköltészet és műköltészet a modern esztétika legveszélyesebb megkülönböztetéseinek egyike, a néplélek nagyszerű felfedezése, az egyesek akaratát és alkotóképességét messze meghaladó népi erők megérzése nyomán támadt babona. Mert valójában nincs meg a népköltészet és az egyéni költészet ellentéte: minden költészetnek, a népköltészetnek is szüksége van a közvetítő egyénre. Az sem áll, hogy a népköltészet a népélet egy korszakára van korlátozva és azután kihal; hajtóerői mindmáig működnek és alakja is megmaradt. Valamely irodalmi korszak nagy költője nem kevésbbé népköltő, mint egy nem-irodalmi korszak költője. A különbség nem a költői alkotások keletkezésében, hanem átadásában van: az írás segítsége nélkül a költői mű sorsa sokkal bizonytalanabb, az átszármaztatás hatásai sokkal jobban érvényesülnek benne.

Ha mind ezt a homerosi költeményekre alkalmazzuk, belátjuk, hogy a költői néplélek elméletével mitsem nyerünk, hanem mindenképen a költői egyéniséghez jutunk vissza. A feladat tehát az, hogy a nagy egyéniség individuális alkotását megragadjuk és a szóhagyomány útján történt átszármaztatásban hozzásodort elemektől megkülönböztessük. Ámde ez legkevésbbé sem könnyű, hiszen Homerosról valójában semmit sem tudunk: Homeros mint az Ilias és az Odysseia költője nem történeti adat, hanem esztétikai ítélet. Az egyetlen út, amely Peisistratos idején túl visszavezet és Homeros nevének jelentése dolgában előbbre visz, egyrészt a homerosi városmondákon át halad: ezekből világossá lesz, hogy az epikus hősi költészetet mindenfelé Homerosszal azonosítják, és hogy ő sehol sem számít más értelemben az Ilias vagy az Odysseia, mint a Thebais vagy más nagy eposz költőjének. Másrészt egy ősi mese Homeros és Hesiodos páros versenyéről azt mutatja, hogy e nevek mögött két epikai irányt éreztek, a hősit és a tanítót, hogy tehát Homeros jelentőségét a tárgyi jelleggel, nem a művészi formával kapcsolatban látták. Az

egyéniség érzése itt még nem jelentkezik; Peisistratos korától azonban a görög szépérzés csodálatos gyors fejlődése a különféle eposzok között mind határozottabb értékkülönbséget érzett és végül már csak az Iliast és az Odysseiát kapcsolta össze Homeros nevével. Így szűkült meg Homeros fogalma és az epikai hősköltemény atyjáéból az egyetemes költészet atyjának és elérhetetlen ősmintájának esztétikai jelentésévé változott.

Ez azonban nem szól az Ilias és az Odysseia egyéni költője ellen. Az olyan eposz, mint az Ilias, nem egész, nem organizmus, hanem költői képek ritmikus egybefűzése; nem virágkoszorú, hanem virágfüzér. Minden kezdetlegessége mellett azonban mégis csodálatos tervszerűség érvényesül már az egyes énekeknek, epikus daraboknak egybeszövésében. Ez a tervszerűség a homerosi eposzok anyagában az utoljára keletkezett, igazi egyéni alkotás: alkotója azonban nem „Homeros", aki lényegében a hősi epika egyetemes mítikus szerzője, hanem a Homerost ennek érző, a homerosi meséket és adomákat kitaláló korszak egyik fia, aki nem egy másik költő-kortársához hasonlóan egyéni nevét hálásan feláldozta az epikai hősköltemény ősatyjának oltárán, a népi hősköltészetből egybealkotott remekműveit a mítikus szellemi ősnek, Homerosnak tulajdonítva.

Így felfogva, a homerosi kérdés modern és a művészi lélek igényeinek mégis megfelelő megoldást nyer; a klasszika-filologia igazolja, hogy a fájdalmas és sötét jelennek a görög világ távoli, kék, boldog varázsországát és szép és fényes istenalakjait kongeniális virtuozitással meg tudja jeleníteni. És így a filologus törekvéseinek céljául vallhatja Seneca mondásának megfordítását: „Philosophia facta est quae philologia fuit"; vagyis minden filologiai tevékenységnek bölcseleti világnézetbe kell ágyazódnia, amelyben minden szingularitás mint elejthető elpárolog és csupán az egységes egész marad meg.

A fiatal Nietzsche szellemisége meglehetős plaszticitással rajzolódik elénk ebből a Bázelban igen kedvezően fogadott székfoglaló előadásából. Az alig 24 évet betöltött ifjú imponáló filológiai tudása, amely az egész előadásból kitűnik, a görögség lelkes csodálatából nyer megkapó színt és vonzó elevenséget. Szaktudása és művészi beleérző tehetsége átfogó filozófiai tekintetnek nyujt gazdag anyagot: de már meglátszik az a sajátsága is, hogy a valóban *megismert* anyaggal meglehetősen szabadon bánik, azt lényegében átfogó bölcseleti szempontjai és alkotó képzelete nyersanyagának használja. Az egész előadás egyúttal teljes érettség benyomását kelti. Mindez sokkal jellemzőbben nyilvánul meg első nagyobb és immár igen jelentős és hatásos művében: ez

A tragédia születése, vagy Görögség és pesszimizmus. (Die Geburt der Tragödie, oder Griechentum und Pessimismus. T. I. 27—204. l.) Ebben a munkájában a „fiatal Nietzsche", vagyis Nietzsche gondolkodásának első egyetemes szellemi jelentőségű alakja készen, kiérlelődve áll előttünk: legjelentősebb eszméi lényegileg sohasem is tűnnek többé el Nietzsche gondolatvilágából, hanem annak állandó, alapvetően fontos alkotó erőiként élnek tovább. Az ifjú Nietzsche alapvető eszméi szinte mind megjelennek itt: világos bizonyságául annak, hogy e munkájában Nietzsche sok mindent kifejezett, ami már régebben, kora ifjúságától élt benne. A mű gondolatmenetének határozottabb kialakulása 1869 őszétől kezdve figyelhető meg és 1871 novemberéig terjed. Nagyon jelentős szakasz ez Nietzsche életében. 1869 tavaszán foglalta el bázeli tanszékét. Ugyanebben az évben látogatja meg először Wagner Richárdot, aki ebben az időben Cosimával a Luzern melletti Triebschen-

ben él. Még Lipcsében megismerkedett vele Nietzsche, Brockhaus tanár, Wagner nővére férjének házában. Csakhamar meleg barátság fejlődött ki közöttük, amely Nietzsche életének egyik legdöntőbb élménysorozatát indította el: boldogan kezdődött, csalódással folytatódott, keserűséggel és fájdalmas-bánatos emlékezéssel végződött. Ekkor a boldog korszak kezdete volt, amely az ebben az időben bizony romantikus hajlamú, rajongó Nietzschet szinte kilendítette életsodrából: Nietzsche gyakori vendég lett Wagneréknál, a nagy zeneköltő személyes és művészi varázsának bűvöletébe került, de maga is erősen hatott jóval idősebb és immár nagyhírű barátjára. Cosima is, úgy látszik, igen erős hatást gyakorolt Nietzschere, és végül Wagnerék fényűző otthona is megejtette a kispolgári környezethez szokott és diákvilágából éppen csak kikerült fiatalt tanárt. Wagnerékkal való barátsága „A tragédia születésében" is megjelenik: ennek eredeti elgondolása a Wagner-vonatkozások nélkül kereste a görög szellem alapvonásait, de későbbi alakulásába Wagner és a zenedráma szempontjai mindjobban beleszövődtek. A mű gondolatvilága ugyanis 1870 folyamán végig érlelődött, néhány kisebb előadásban és tanulmányban meg-megvillant. Közbejött még a német-francia háború, amelyben Nietzsche részt is vett, de a svájci Bázel szigorú semlegességére való tekintettel csupán mint betegápoló. A háború viharai és az ezekben látott szenvedések így is hatalmasan megrázták rendkívül érzékeny kedélyvilágát: föltehető, hogy ekkori élményei egyenesen megrendítették és szinte szenvedélyesen kialakuló életigenlését és életkultuszát a szenvedés és halál látványára való reakcióként is kilobbantották. Súlyosan meg is betegedett a háborúban; visszatérve és gyógyulóban megírta, majd még ismételten kiegészítette a munkát; az év végén kinyomták, és 1872 legelején Lipcsében „Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik" címen megjelent; címét Nietzsche később a maira változtatta és 1886-ban „Egy önkritika kísérlete" címen sajátságos visszapillantó és kritikai utó-előszót írt hozzá.

Ebben a késői előszóban kérdésesnek nevezi a könyvet; de elismeri, hogy elsőrendű és igen személyes kérdésnek kellett benne lennie, hogy a könyv az 1870—71-i háború zivataros idejében létrejöhetett. De miért kapcsolta benne össze az író — az első kiadás címe is mutatja — a tragédiát és a zenét? kérdi Nietzsche visszapillantásában. A görögöket és a tragédia-zenét, a pesszimizmus műalkotását? Mi szüksége volt a görögségnek, az eddig legszebb, legderekabb emberfajtának a tragédiára, sőt általában a művészetre? Miért volt görög művészet? Ez a kérdés rámutat arra, hogy hová tette az író a lét értékére vonatkozó kérdőjelét. Vajjon a pesszimizmus szükségképen a hanyatlás, az ösztönelfáradás jele, mint az indusoknál és, úgy látszik, a modern európai embernél, avagy van-e az erő pesszimizmusa? Előfordul-e a lét keménységének, borzalmasságának keresése túláradó egészségből, szenvedés a lét bősége, túlbőség miatt? A legerősebb, legbátrabb görög korszak tragikus mítosza nem a bátorság ama vágyát jelenti-e, hogy megtanuljon félni? És a dionysosi életelv félemetes jelensége? És vajjon a tragédia megölője, az erkölcs sokratizmusa, a dialektika, az elméleti ember elégedettsége és derűje, nem éppen a hanyatlás, az elfáradás és a megbetegedés jele? Nem esti pír-e a későbbi görögség „görög derűje"? És vajjon a nagy sokratesi örökség, a tudomány mint életjelenség nem a pesszimizmusból való menekülés, finom védekezés az igazság ellen, morálisan szólva, valami gyávaság és hamisság, immoralisan szólva ravaszság? Az ijesztő és veszedelmes probléma, úgymond, amelyet az ifjú megragadott, új volt: magának a tudománynak a problémája, a tudomány a művész szempontjából, de a művészet az élet szempontjából

nézve. Ilyen ifjúságellenes feladatból csakis lehetetlen könyv származhatott: ez magán viseli is az ifjúság minden hibáját, túlbőségét, hevét, de a kortársak előtt igazolódott. A visszanéző mégis lehetetlennek látja: rosszul megírt, nehézkes, képektől zavaros, édeskés, nem igazoló, „zene" a zenérekereszteltek-nek, gőgös és rajongó és rajongásra csábító. De új, időszerű hang szólalt meg benne, egy ismeretlen isten hívéé, akinek énekelni, költőként vagy filológusként megszólalni kellett volna. Hiszen a főproblémája, hogy mi a dionysosi jelleg, máig (1886) sincs megoldva, márpedig addig a görögség igazi mivolta is teljességgel ismeretlen és elképzelhetetlen.

Vajjon a görögség mind erősebb vágyódása a szépség, az ünnep, új kultuszok után nem hiányból, melankóliából, fájdalomból eredt-e? De akkor a már korábban fellépett vágy a rút után, az ősibb görög ember szigorú akarata, amely a pesszimizmusra, a tragikus mítoszra, a lét alapján leselkedő végzetre irányul, és ezzel a tragédia nem gyönyörből, erőből, túláradó egészségből származott-e? És mit jelent akkor fiziologiailag az az őrület, amelyből mind a tragikus, mind a komikus művészet eredt, a dionysosi mámor? Talán nem is az elfajulás, a túlérett kultúra jele, hanem az *egészség* neurózisa? Hátha ép ez az ifjú erőből fakadó és tragikumot és pesszimizmust kereső őrület volt az, amely — Platonnal szólva — a legnagyobb áldásokat hozta Hellasra? És talán éppen az optimizmus győzelme, a tudományos észszerűség és a gyakorlati és elméleti optimizmus, valamint az ezekkel egykorú demokrácia volt a közelgő öregség és a hanyatló erő jele? És Epikuros éppen mint szenvedő volt optimista? És a legnehezebb kérdés: mit jelent az élet szempontjából — a morál?

Már az 1871-i, Wagnerhez intézett előszó a művészetet és nem az erkölcsöt tartja az ember voltaképeni metafizikai tevékenységének, az egész könyv csak művészi értelmét ismeri a valóságfolyamatnak, egy meggondolás és erkölcsiség nélküli művészistent, aki épít és rombol, teremt és ledönt a túlbőség szükségében, a benne torlódó ellentétek szenvedő gyönyörében. Ebben az egész fantasztikus művész-metafizikában a lét morális értelmezésével szembenálló szellem jelentkezik. Ez a bölcselet az erkölcsöt nemcsak a puszta jelenség, hanem a csalás és tévedés világába meri sorolni; erkölcsellenes iránya legjobban a kereszténységről való ellenséges hallgatásából érezhető ki, hiszen éppen a kereszténység az, amely csak morális és a művészetet utasítja el, azt utalja a hazugság birodalmába. Ezt a csak morális értékeket elismerő keresztény magatartást az író mindenkor életellenesnek, a pusztulásra irányuló legfélelmesebb akaratnak, betegség és fáradtság jelének érezte, és ösztöne egy elvileg kereszténységellenes, művészi ellenértékelését találta ki az életnek: ezt nevezte el a görög isten nyomán dionysosinak. Sajnos, hogy akkor még nem mert saját nyelvén szólni és a nagyszerű görög problémát legmodernebb dolgok, kanti és schopenhaueri formulák, meg aztán a wagnerizálás belekeverésével elrontotta! A legújabb német zene nyomán német jellegről kezdett mesélni, akkor, amikor a valaha Európa vezetésére törő német szellem a birodalomalapítás elkápráztató pompájában a középszerűség és a demokrácia javára leköszönt. Azóta persze felismerte a német zene görögtelen romantikáját; ámde érvényét megtartotta az a régi kérdése, milyennek kellene a valódi dionysosi muzsikának lennie? De végül is: mi romantika, ha nem ez a könyv, amely a tragédiában a metafizikai vígasztalás művészetét látja? E helyett az író immár Zarathustra *evilági* vigasztalását hirdeti: tanuljatok meg — nevetni!

Így néz vissza Nietzsche 1886-ban Sils-Maria-i hegyi magányából 15 év előtti legnagyobb ifjúkori művére, így érti és értelmezi azt: részben bizonyára jól érti az abban fakadó jövőt, de kétségtelen, hogy sokban már nagyon is a késő Nietzsche jelene szerint értelmezi; ez az értelmező előszó igazában „retractatio" is, visszavonása sok mindennek, ami a tizenöt évvel azelőtt valóban telivérűen romantikus ifjút betöltötte és

hajtotta. Ezt mindjárt a régi, 1871 végén Bázelben kelt és Wagner Richárdhoz intézett előszó is megmutatja, amelyet Nietzsche, bár a későbbi előszóval alaposan semlegesítve, de meghagyott.

Ebben az előszóban Nietzsche a könyv problémáját komoly német problémának nevezi, mert meg van győződve, hogy a művészet ennek az életnek legfőbb feladata és voltaképeni metafizikai tevékenysége; meggyőződése annak a férfinak — Wagnernek — a felfogásával egyezik, akinek, mint e pályán fenséges előharcosának, könyvét ajánlja.

Maga a könyv mindjárt egyik alaptételének kimondásával indul: nemcsak logikailag belátható, hanem közvetlen bizonyossággal szemlélhető, hogy a művészet fejlődése az apolloi és a dionysosi jelleg kettősségéhez van kötve, úgy, amint a nemzés a nemek kettősségétől, ezeknek állandó harcától és csak időszakonként beálló kibékülésétől függ. A két görög művészistenhez fűződik az író ama felismerése, hogy a görög világban mind eredet, mint cél dolgában óriási ellentét áll fenn az apolloi képzőművészet és a zene nem képszerű, dionysosi művészete között: míg végül a görög „akarat" metafizikai csodaaktusa folytán, az attikai tragédiában párosulva jelennek meg.

A két művészi ösztön az *álom* és a *mámor* egymástól eredetileg elválasztott művészi világaiban jelenik meg. Az álomvilág szép látszata minden képzőművészet, valamint a költészet egyik fontos részének feltétele. Ez álomvalóság legfőbb életében is keresztülérződik látszatvolta, amelyet legmélyebb lényünk gyönyörrel tapasztal önmagán; és a művészi fogékonyságú ember ebből az álomvilágból értelmezi az életet. Az álomtapasztalásnak ezt az örömességét, mély gyönyörteliségét és életjelentőségét a görögség Apolloban ki is fejezi: ő minden képző erő istene, egyúttal a jósoló isten; ő, aki gyökerében a világító, a fényisten, a belső képzeletvilág szép látszatán, fényén is uralkodik; és végül mindig a mérték és a nyugalom, az önmagában határolt egyénítés derűs, fenséges és bölcs istenalakja.

Ezzel szemben *borzalom* fogja el az embert, ha hirtelen megzavarodik a jelenség megismerésében, mert az okság elvét valamilyen módon megtörve látja. Ehhez a borzalomhoz legmélyebbről fakadó *gyönyörteljes elragadtatás* járul, amikor az okság elvének megtörésével az attól meghatározott jelenségvilágban érvényesülő egyénítés elve is összeomlik, és az ember, sőt a természet megérzi az egyéni korlátoknak ezt a leomlását. Ez az egyéni korlátok leomlásának érzéséből fakadó, borzalommal vegyülő gyönyörteljes elragadtatás a dionysosi jelleg, amelyhez még a mámor analogiája hoz minket leginkább közel: narkotikus italok vagy a tavasz gyönyörteljes ébredésének hatása alatt mozdulnak meg a dionysosi erők, amelyeknek fokozódásával az alanyiság egészen a teljes önfeledtségig eltűnik.

Hogyan közvetíti az „utánzó" művész a természetnek ezeket az álomban és mámorban jelentkező művészi állapotait? Vagy mint apolloi álomművész, vagy mint dionysosi mámorművész, vagy pedig — például a görög tragédiában —, mint álom- és mámorművész egyben, aki a bolyongó dionysosi karoktól elválva és elvonulva megrészegülten lehanyatlik és a világ alapjával való egységét hasonlatszerű, apolloi álomképben látja meg.

Mennyire voltak a görögökben kifejlődve a természet művészi hajlamai? Álmaikról keveset tudunk, de igen tökéleteseknek tarthatjuk azokat és az álmodó görögöket Homerosoknak, és Homerost álmodó görögnek nevezhetjük. Sokkal többet tudunk a dionysosi görögségről és annak nagy különbségéről a barbárok dionysosi hajlamaitól. A barbár világ kicsapongó dionysosi orgiáitól a görögséget eleinte, úgy látszik, teljesen megóvta az apolloi büszkeség, amely a fenséges dór művészetben nyilvánul meg. Később, amikor a görögség legmélyebb gyökeréből is feltörtek a dionysosi hajlamok, akkor az egyéniséget óvó, képalkotó apolloi erő idejében létesített kibéküléssel kivette Dionysos kezéből a pusztító fegyvereket. Ez a kibékülés a legfontosabb mozzanat a görög kultusz történetében: hatása alatt a görögök dionysosi orgiái

világmegváltási ünnepek és megdicsőülési napok jelentőségét nyerték, és az egyénítés elvének szétszakítása boldog művészi jelenséggé válik a természetben. A gyönyör és kegyetlenség barbár orgiái a fájdalomteli gyönyör és az örvendező borzalom rajongó vágyódó mámoros megnyilatkozásaivá tisztulnak: és a homerosi görög világnak mégis ijesztő újságként megjelenik, a tartózkodó dór apolloi hangarchitektonikával szemben, az újszerű, dionysosi zene, a hang megrendítő hatalmával, a dallam egységes folyásával és a harmónia összehasonlíthatatlan világával. A dionysosi ditirambosz az ember valamennyi szimbolikus képességét a legmagasabbra fokozza és a természettel való egységét egész testének szimbolikájával, a minden tagját ritmikusan mozgató tánclejtéssel fejezi ki. Az apolloi görög csodálkozással tekintett erre a dionysosi világra, de egyúttal megborzongva érezte, hogy saját mélyén is ez lakik és apolloi tudata csupán fátyolként borul e mélység világa fölé.

Az apolloi görög kultúra előterében állnak az Olympos csodálatos istenalakjai. Ezekben semmi aszkétikus jelleg, szellemiség és kötelességteljesítés nincs: a buja lét diadalmaskodik itt, amelyben minden meglévő megistenül, akár jó, akár rossz. Vajjon milyennek érezték mégis a görögök ezt a megmagyarázhatatlanul derűs életet, amelyben mindenütt Helena édes érzékiségben lebegő alakja nevet felénk? Erre egy monda felel, amely szerint a bölcs Silenos az őt elfogó Midas király faggatására végül azt mondta: legjobb az embernek, e nyomoruságos tiszavirágnak, meg sem születnie, nem léteznie; a második jó mihamarább meghalnia.

Ez a monda villámló fényt vet az olymposi varázshegy gyökereire. A görögség mélyen érezte a lét borzalmait és az olymposi világ fénylő álmát azért vetítette maga elé, hogy egyáltalában élni tudjon; ezzel győzte le magában a természet titáni erői ellen érzett bizalmatlanságát, a minden megismerés fölött irgalmatlanul uralkodó végzetnek, Prometheus, Ödipus, a Tantalidák sorsának fenyegetését. A lét fájdalmát a görögség a művészet mellett olyan istenvilág megalkotásával gyűrte le, amely maga élve az emberi életet, igazolja azt és kívánatossá teszi, annyira, hogy a homerosi embernek éppen az életből az árnyékvilágba való költözés a legrosszabb. A homerosi „naivitás" ilyen módon éppen az apolloi kultúra legfelsőrendű hatása, amelyben a görög akarat a lét mélyén érzett borzalmas titánvilágot és a szenvedést a derűs apolloi, olymposi *illúzióval*, a tökéletes szépség szemléletével győzi le. Olyan ez, mint amikor az álmodó így szól álmában és azt mégsem zavarja meg: hisz álom ez, de álmodjuk tovább! Igy keresi az örökké szenvedő és ellentmondással teli igazi létező, az ősegy az elragadó látomást, a gyönyörtadó látszatot folytonos megváltására; ezt a látszatot éljük át, abba belekötve, a tapasztalati valóság folytonos levéseként, vagyis valójában nemléteként. Ha tehát már ez a valóság, saját egyéni létünk is, az ősegy gyönyörködtető elképzelése, akkor az álom, mint a látszat látszata, még nagyobb vágykielégítés-értéket nyer és az illúziót álmodó naiv művész a természet gyönyörtadó diadalává lesz, amelynek legfenségesebb szimboluma Apollo, az egyéni látszatot alkotó egyénítés elvének megistenítése. Ennek egyetlen törvénye a mértéket, a túlzástól való tartózkodást és ennek betartására önmegismerést követel; a mértéktelenség és a hybris, a fennhéjázás az Apollo előtti kor és a barbár világ titáni, ellenséges, démoni tulajdonságainak számít.

Ámde a dionysosi hatás is ilyen titániak és barbárnak kellett, hogy tűnjék az apolloi görögnek. És mégis be kellett látnia, hogy léte, minden szépségével és mértékletességével, amazon épül fel. Apollo nem élhet a nála nem kevésbbé szükségszerű Dionysos nélkül. Apollo művészeinek kísérteties lantszavába erőszakos kiáltással hangzott bele az eksztatikus Dionysos-ünnep vonzó, varázsos, démoni népéneke. Ez előtt a mámoros művészet előtt elsápadtak a „látszat" művészetének múzsái, hiszen mámorában Silenos *igazságát* kiáltotta a derűs olymposiak felé. A túlzás mint igazság, az ellentmondás mint a természet szívéből fakadó fájdalmas gyönyör lepleződött le. Ahol Dionysos áttört, Apollo elvesztette uralmát; de ahol ez kiállotta az első ostromot,

tekintélye merevebb és fenyegetőbb lett: a kíméletlen dór állam kemény, harci nevelése és dacosan merev művészete csak mint Apollo állandó hadviselése érthető meg a titáni barbár dionysosi hajlamok ellen. A két hatalmas ellenerő harca a titáni-dionysosi őskor, a homerosi-apolloi szépségvilág, Dionysos újabb diadalmas ellenállása után végül az attikai tragédiában és a drámai ditirambosban békül meg.

Az új művészi csira, amely később tragédiává és drámai ditirambossá fejlődik, a görögöktől Homerosszal egyenrangúnak tartott Archilochosnál jelenik meg. Ő az első antik görög lirikus, és lírája mint valódi, telivér líra a zenéből fakad: a zene az ősegyet ábrázolja, amellyel, minden fájdalmával és ellentmondásával, a dionysosi művész eggyévált; majd a zene is a költészet apolloi álomképében nyilvánul meg a dionysosi művész előtt és az ősegy második tükröződéseként a lírát származtatja magából. A líra tehát nem a szubjektív művészet, például az epikával szemben: ez a felosztás az esztétikában egyáltalában hamis, mert az alany, az akaró és önző célokat előmozdító egyén csakis a művészet ellenfeleként és nem forrásaként gondolható. A művészi alany már megszabadult egyéni akaratától és mintegy az a közeg lett, amelyen keresztül az egy igazán létező alany — az ősegy — a látszatban elért megváltását ünnepli. Hiszen az egész művészet nem miértünk van, és mi nem vagyunk alkotói, hanem igazi teremtőjének képei és máris művészi vetületei, akik mint műalkotások érik el legfőbb méltóságukat: mert a lét és a világ csak mint művészi jelenség nyeri el örök igazolását. Minderről mi alig tudunk, csupán az igazi ősi műalkotó, akinek örök gyönyörére szolgál a világ művészi komédiája; legfeljebb a zseni tudhat valamit a művészet örök mivoltáról, amikor a művészi nemzés aktusában a világ ősművészével egybeolvad.

Archilochosról azt állapította meg a kutatás, hogy a népdalt bevezette a művészetbe: ezért tisztelik Homeroshoz hasonlóan a görögök. A népdal azonban az apolloi eposszal szemben az apolloi és a dionysosi jelleg egyesülését mutatja, amelyben az első a dallam és ez szüli magából a verset, a költői és nyelvi képeket. A zene az akarat megjelenése, amely teljes korlátlanságában nem szorul sem képre, sem fogalomra, csak megtűri azt; a líra és a nyelv a zene világszimbolikáját nem tudja kimerítőleg visszaadni, de függ a zene szellemétől.

Minden eddigi eredményt segítségül kell most már venni a görög tragédia eredetének megállapítására: hiszen ezt a kérdést eddig még alig vetették komolyan fel, nem hogy megoldották volna. Az antik hagyomány teljes határozottsággal állítja, hogy a tragédia a tragikus karból származott és eredetileg csakis kar volt. Ez a kar nem a „nép" szereplése a „fejedelemmel" — a rendszerint királyi vérű tragikus hőssel — szemben, nem is az „eszményi néző", amint A. W. Schlegel állítja; többet lát meg Schiller, amikor a kart eleven falnak tekinti, amely a tragédia cselekményét a hétköznapi valóságtól elválasztja és a művészi szabadság ideális talaját biztosítja számára. Ez a kar, eredetileg szatírkar, a dionysosi életegység élményét közvetíti a lét szenvedései iránt felette érzékeny görög embernek. Illúziót ad, amely az igazság borzalmaiba való belátással szemben lehetővé teszi a cselekvést. Hiszen a léttől való undorodásból éppen a művészet gyógyít ki: a fenségesség élményében művészileg lebilincseli a lét borzalmát és a komikumban művészileg levezeti a lét képtelenségén érzett undorodást. Igy válik a ditirambosz dionysosi szatírkórusa a görög művészet életmentő tettévé.

A szatír a görög ember természet utáni vágyának képzeleti szülöttje; az újkori szentimentális természetsóvárgás idiliikus pásztoralakjaival szemben ez a tőről metszett erdei ember szinte isteni lény, aki felujjong istenéhez és akivel szemben a kultúrember hazug karikatúrává zsugorodik össze. A közönség ebben a szatírkarban önmagát találta meg: valamennyien táncoló, lelkesült, önfeledt szatírok karaként nézik a színpadi cselekmény látomását. A szatírkar a dionysosi ember magatükrözése, a dionysosi tömeg látomása, amint a színpad világa megint e szatírkar látomása: a dionysosi mámortól megraga-

dott nézősokaság itt az ősi költői erő részesévé lesz, szellemalakok rajzanak körülötte, amelyekkel belsőleg egynek tudja magát. A tragikus karnak ez az állapota a drámai ősjelenség: önmagunkat átváltozva látjuk és úgy cselekszünk, mintha valóban más testbe, más jellembe bújtunk volna. Ez az egyéniséget feladó lelkesült egyesülés más mint a rhapsodos tárgyi képlátása: elvarázsoltság. Ezért más a ditirambosz mint a többi kardal. Az elvarázsoltság minden drámai művészet előfeltevése: ebben a dionysosi rajongó önmagát szatírnak érzi, és mint szatír látja az istent Dionysost, vagyis önmagán kívül egy új látomást, mint dionysosi állapotának immár apolloi beteljesülését. Ezzel az új látomással teljes lesz a dráma: a görög tragédia a dionysosi kar, amely mindig újra apolloi képvilágba önti ki önmagát. Ez a kar a görög tragédia realitása, a színpadi cselekmény pedig látomása, amelyben istenének szolgál: így érthető a görög drámai kar nagy fontossága és őseredetisége. Hiszen a tragédia eredetileg csak kar és még nem dráma. Dionysos még nem jelent meg a színpadon: később megkísérlik mindenkinek láthatólag ábrázolni, és ezzel megindul a tulajdonképeni dráma, amelyben azután a kar mámoros dionysosi lírája és a színpad világos apolloi álomvilága, ahol Dionysos mint epikai hős lép fel és szól, mind nyelvileg, mind a beszéd dinamikájában határozottan szétkülönül. Ami a görög tragédia apolloi részében, a dialogusban felszínre kerül, egyszerűnek, átlátszónak, szépnek látszik; ámde mindez csak álarc, mintegy gyógyító fényfoltok a mélység sötét borzalmaitól megsértett tekintet számára: a görög derű komor hátteret takar. Erre vallanak a görög tragikus hősök. Ezek legfájdalmasabbikát, Ödipust, Sophokles annak a nemeslelkű embernek gondolta el, aki bölcseségében is tévedésre és nyomorra van ítélve, de végül is szerfeletti szenvedésében csodás áldásos erőt áraszt, még halála után is. A költő szerint a nemeslelkű ember nem vétkezik: még ha cselekvése következtében elpusztul is a törvényes és természetes rend, sőt maga az erkölcsi törvény is, ugyane cselekvés varázsos erővel olyan hatásokat kelt, amelyek új világot alapoznak meg a ledöntött régi romjain. A mítosz azonban sötét: az egyéniség és a bölcseség, úgymond, gonosztett a természet ellen.

A szenvedés sophoklesi hősével szemben a cselekvés glóriája sugározza körül Aischylos hősét, Prometheust. A Prometheus-költemény alapeszméje szerint a jámbortalanság himnusza, amelyben mégis Aischylos mélységes igazságosságtörekvése nyilvánul meg: a merész egyén mérhetetlen szenvedésével az isteni szükség, sőt az istenek alkonyának sejtelme áll szemben, és a szenvedés e két világa kibékülésre kényszerül az istenek és emberek fölött uralkodó Sors örök igazságosságú hatalma alatt. A Prometheus-mítosz az egész árja népcsalád eredeti tulajdona és a tragikus mélység iránt való tehetségének bizonyítéka: ennek a mítosznak az árja természet számára alighanem ugyanaz a jellemző jelentősége van, mint a szemita-természet számára a bűnbeesés mítoszának. E szerint az ember legnagyobb javát csupán gonosztett árán szerezheti meg és annak nyomán mindazt a szenvedést el kell viselnie, amellyel a megsértett égiek a nemesen feltörekvő emberfajt sujtani — kénytelenek: ez a fanyar komolyságú férfias gondolat a gonosztettnek adott *méltósággal* sajátságosan elüt a szemita bűnbeesés-mítosztól, amelyben kíváncsiság, elcsábíthatóság, azaz nőies érzelmek a bűn előidézői. Az árja elképzelés a cselekvő bűnben látja a prometheusi erényt és ezzel egyúttal megtalálta a pesszimista tragédia erkölcsi alapját, az emberi baj, bűn és szenvedés igazolását. A baj, az ellentmondás eszerint a lét gyökerében van, az isteni, és a titáni módon feltörekvő emberi egyéniség világainak összezavarodásában. Ilyen a görög világ mélységeinek derűje és harmóniája!

Biztos hagyomány szerint a görög tragédia eredeti tárgya csupán Dionysos szenvedése volt; ámde ugyanolyan bizonyossággal állítható, hogy egészen Euripidesig igazában mindig Dionysos volt a tragikus hős és Prometheus, Ödipus stb. csupán álarcai: ezért olyan *ideálisak* azok az alakok; valódi egyént a görögök a tragikus színpadon nem tudtak elviselni. Az egyéni szerepekben Dionysos, az isten, csak tévelyeg és miattuk szenved, hiszen bennük fel van

darabolva, míg majd egyszer *egész* istenségében újjászületik. E szerint a tragédia misztériumtana minden létező egységének alapbelátásából ered, minden baj ősalapját az egyediesülésben látja és a művészetben azt az örömes reményt üdvözli, hogy az individuáció bilincse áttörhető és az egység újra helyreállítható. A dionysosi igazság ilyen módon győzött a homerosi-olymposi világ fölött és a zene erejéből a tragédiában még egy utolsó csodálatos virágzást adott a görög mítosznak. Azután csakhamar elhalt ez a mítosz már Euripides erőszakos keze alatt: ő már csak utánzott mítoszt, utánzott zenét, utánzott szenvedélyt és utánzott beszédet tudott alkotni.

A görög tragédia másképen pusztult el, mint valamennyi idősebb műfajtestvére: öngyilkosság által halt meg feloldhatatlan ellentét következményeként, tehát tragikusan fájdalmas űrt hagyva maga után, míg amazok öregkorukban, egészséges utódokat nemzve, szép és nyugodt halállal múltak el. A tragédia halálküzdelmét Euripides vívta; és az a későbbi műfaj, mely a görög tragédiában tisztelte elődjét, az újabb attikai komédia, már csak a halálküzdelemben elfajult görög tragédia vonásait mutatta. Mindkettőben közös az az Euripidestől megkezdett eljárás, hogy a nézőt, az embert a maga természetes mindennapi kicsinyes vonásaival is a színpadra vitte; a nézőközönség egyenesen megtanulta Euripides beszédjét is. Nemsokára az új komédia lépett a „polgári" Euripides örökébe és az öregedő görögségen egyfajta rabszolgai könnyelműség, olcsó tréfakedv és a puszta jelen élvezete lett úrrá: ez a lapos görög derű háborította fel annyira az első négy keresztény évszázad mély és komoly szellemeit, mert megvetésreméltó nőies menekülést láttak benne az élet komolysága elől, igazi keresztényellenes érzületet. Ennek a gyatra kornak a képe hamisította meg a klasszikus görögség nagyszerű vonásait, ama hatodik századét, amelyben a tragédia születik, a misztériumok virulnak, Pythagoras és Herakleitos él.

De miért viszi éppen az az Euripides a közönséget a színpadra, aki azt nem becsülte, azzal gyakran szembeszállt és Aischylos és Sophokles bevált, népszerű útjáról letért? Euripides mint költő a tömeg fölött állónak tudta magát; de mégsem tudott két néző fölé kerekedni. E kettőnek mint művészete kizárólagos bírálóinak utasításait követte, amikor a közönség lelkét átvitte színpadi hőseibe. Az egyik a két bíráló néző közül maga Euripides volt, a gondolkodó, a nagy kritikai tehetség, aki minden megerőltetése ellenére Aischylos és Sophokles drámáiban sok mindent nem értett, homályosnak talált. És amikor ezeken az észszerűtlenségeken tépelődött, megtalálta a másik nézőt is, aki nem fogta fel és ezért nem is becsülte a tragédiát: ezzel szövetkezve immár megindította a harcot nagy elődei ellen saját új tragédiastílusával. Ebben arra törekedett, hogy az ősi hatalmas dionysosi elemet kiirtsa a tragédiából és azt Dionysos nélküli művészetben, erkölccsel és világszemlélettel építse újra fel. Igaz, hogy ezt a törekvését élete alkonyán csődbejutottnak érezte és a Bacchánsnőkben vissza akarta vonni. Ámde ekkor már győzött törekvése: Dionysost egy új démon űzte el a tragikus színpadról, de ennek neve nem Apollon, hanem Sokrates volt, a másik félelmetes nézőé. A görög tragédia igazában a dionysosi és a sokratesi jelleg ellentétén veszett el.

A sokratikus tendencia, amellyel Euripides legyőzte az aischylosi tragédiát, ennek dramatizált eposszá alakításában jelenik meg. A dramatizált eposzban a költő nem olvad egybe képeivel, akár csak az epikus rapszodosz: és hiába mutat Euripides nagy színészi szenvedélyt, tüze mégis hűvös, mert drámai terveit mint sokratikus gondolkodó agyalja ki, nem éli át. Tisztán apolloivá sem tudja tenni a tragédiát, hanem naturalista és művészietlen irányba viszi esztétikai sokratizmusával, amelynek főtétele, hogy mindennek észszerűnek kell lennie, hogy szép lehessen. Mivel Euripides lényegileg a beszéd patoszával és nem a cselekménnyel kívánt hatni, azért alkalmazza a hírhedt prológust, amelyben mindent elmondanak, hogy semmi se maradjon homályban; hasonló felvilágosító és biztosító szerepe van a deus ex machinának. Euripides így lényegében tudatos megismeréseinek költője: valójában

tehát Sokratesnek hódol, e másik nagy nézőnek, aki nem fogta fel a régi dionysosi tragédiát és ezért nem is becsülte és Euripides által meg is ölte, aminthogy egyáltalában Dionysos legnagyobb ellenfele volt és az istent a titkos kultuszok mélyére hajtotta el, bár annak maenasai, az aténi bírák alakjában, széttépték. Sokrates és Euripides szoros összetartozását és a görög életet romboló erejét már kortársaik is jól érezték és Sokratesben a legfőbb szofistát látták; a harmadik mellettük azután Sophokles, aki már saját tudatosságát dicsérte Aischylos öntudatlan költői eljárásával szemben.

De hogyan merhette Sokrates, az ókor e legkérdésesebb jelensége, egymagában az egész görög világot és természetet megtagadni? Mérhetetlen tudásbecsülésével elutasított minden ösztönösséget és egész Aténben csak önmagát találta, aki legalább azt tudja, hogy semmit sem tud! Híres daimonionja fényt vet sajátságosan fordított egyéniségére: ez az ösztönös hang mindig csak óvta, bírálta, és éppen tudatossága volt teremtő, míg minden alkotó emberben éppen az ösztön a teremtő-igenlő erő és a tudatosság a bíráló, óvó tényező. Csodálatos hiányszörnyeteg ő, a valódi nem-misztikus, akiben a logikai természet szertelenül túlteng és immár gátlás nélkül, szinte Sokrates mögött működve, hajtja előre; önkéntes halálával azután az egész nemes szellemű görög ifjúság eszménye és ezzel a görögség legyőzője lett.

Sokrates sohasem tudta igazában megérteni a művészetet, legkevésbbé a tragédiát, amely igen értelmetlennek tűnt előtte: ő legfeljebb az aesopusi mesét értette meg, amely — úgy látta — a kevésbbé értelmeseknek képletesen mondta meg az igazságot. A tragédiát azonban — Platon költészetkritikája mutatja — a hízelgő művészetek közé sorolta, amelyek a kellemesre és nem a hasznosra törekednek, és ezért mint filozófiátlant elutasította. Állásfoglalása annyira hatásos volt, hogy legnagyobb tehetségű tanítványa, Platon, ifjúkori tragédiáit elégette, hogy Sokrates tanítványává lehessen; mivel pedig ellenállhatatlanul feltörő művészi hajlamait végkép elnyomni nem tudta, akaratlanul is egy új műfaj megalkotója lett: ez a platoni dialogus, amelyben a költészet a bölcseleti gondolat és a dialektika szolgája, és amelyben az euripidesi hősökre emlékeztető sajátszerű dialektikus hős, Sokrates, apolloi vonásokat rejt. Ez a mindenféle költői formából kevert, próza és költészet között lebegő műfaj később a cinikus irodalomban találta meg tarkán szertelen, de felette népszerű folytatóját és végül is a regény mintája lett. Sokrates erény- és boldogságoptimizmusa a tragédia halálát jelenti: Aischylos transzcendens igazságosságmegoldása helyébe a lapos költői igazságszolgáltatás lép, és a kar, egyáltalán a tragédia zenei-dionysosi talaja elfajul, felolvad színpadi cselekvényben és az euripidesi-sokratesi dialektikában. A tragédia, dionysosi állapotok e megnyilatkozása, a zene látható jelképezése, a dionysosi mámor álomvilága, lényegileg elpusztult.

Ámde vajjon Sokrates csak mint ilyen felbontó, romboló erő érthető meg? Ez a platoni dialogusok nyomán nem lehetséges. Mit jelent végül Sokrates ama mélyértelmű sejtése, hogy élete végén, a börtönben régi belső intő szózatát követve, „zenét csinált", azaz Apollot dicsőítő költeményt írt és néhány aesopusi mesét versbe szedett? Lényegét tekintve Sokrates a teorétikus ember első nagy típusa, akit azután sokan követtek: hiszen őbenne lett hitté az az ábránd, hogy a gondolkodás az okság fonalán a lét fenekéig eljuthat, a létet nemcsak megismerheti, hanem még meg is javíthatja. Ezzel a fenséges metafizikai ábránddal, amely minden tudományban ösztönösen ott lappang, Sokrates nemcsak élni, de meghalni is tudott és sokakat megtanított erre. Így a világtörténet egyik fordulópontja lett, aki az életet romboló gyakorlati emberi erők jelentős részét a megismerésre irányította és egyúttal a szinte öngyilkosságba kergető, tömeggyilkos gyakorlati életből fakadó gyakorlati pesszimizmussal a maga elméleti optimizmusát szegezte szembe, hogy a dolgok lényege megismerhető, a megismerés mindent megjavít és minden baj oka a megismeréssel legyőzhető tévedés. Ez a tanítás a megismerés csodálatos gyönyörét tárta fel és a leghatalmasabb életrecsábításnak bizonyult. Sokrates ilyen módon

újszerű, tevékeny és nevelő erejű görög derű és életöröm tanítója lett: benne és utódaiban a művészet a tudomány alakjában fejtette ki életmegváltó szerepét -- egészen addig, amíg a megismerés saját határait megragadva, a felderíthetetlenbe meredt és a *tragikus megismerés* új alakját öltötte fel. Ekkor ismét új létformába kell átcsapnia és a szellem új alakjában ismét a „muzsikáló Sokrates" képét veti fel.

A görög történeti példáról most már jelenébe ugrik át Nietzsche. A példa hivatva volt kimutatni, hogy a tragédia a zene szellemének eltűnésén csakolyan bizonyosan tönkremegy, amint csupán e szellemből születhetik. A jelenben is a sokratikus optimista tudomány a tragédia legmagasztosabb ellenfele; és keresni kell azokat az erőket, amelyek a tragédia újjászületését biztosítják. A művészet kettős forrását az újak közül először Schopenhauer ismeri fel, amikor a zenének minden más művészettől eltérő jelleget és eredetet tulajdonít és úgy látja, hogy az a jelenséget tükröző többi művészettel szemben magának a világakaratnak a tükrözése. Ezt megerősíti Wagner Richárd, amikor „Beethoven"-jében megállapítja, hogy a zenét egészen más esztétikai elvek szerint kell mérni, mint a képzőművészeteket, és pedig semmiképen sem a szépség kategóriája szerint; nem az a célja, amint sokan tévesen vélik, hogy szép formák által keltsen tetszést. E nagy ellentétek belátása után érezte Nietzsche is szükségét annak, hogy a görög tragédia és abban a hellén szellem legmélyebb megnyilatkozásának lényegéhez közeledjék és felállítsa a tragédia ősproblémáját: milyen esztétikai hatás keletkezik, ha az önmagukban elválasztott apolloi és dionysosi művészi erők egymás mellett jutnak tevékenységhez? Ismét Schopenhauer zenemetafizikája nyomán úgy látja Nietzsche, hogy a zene a dionysosi egyetemesség hasonlatszerű szemléletére ingerel és a hasonlatszerű képet a legnagyobb jelentőségűként emeli ki. Ilyen módon képessé válik arra, hogy megszülje a mítoszt, és éppen a tragikus mítoszt, amely hasonlatban szól a dionysosi megismerésről. A tragikumot, az egyén megsemmisítésén érzett örömöt másból, mint a zene szelleméből, nem is érthetjük meg.

Mert hiszen a dionysosi művészet, a zene is a lét örök gyönyöréről akar meggyőzni; de ezt a gyönyört ne a jelenségekben keressük, mint ahogy a jelenség örökkévalóságát dicsőítő apolloi képzőművészet hirdeti, hanem a jelenségek mögött. Általa megismerjük, hogy minden, ami keletkezik, fájdalmas pusztulásra ítélt, bele kell tekintenünk az egyéni lét félelmetességeibe — és mégsem szabad megmerevednünk. Szinte metafizikai vigaszként rövid pillanatokra belesodródunk az őslény életébe és érezzük annak féktelen létvágyát és létgyönyörét; a jelenségek fájdalmas pusztulását szükségesnek érezzük, amikor a világakaratnak számtalan létalakot életrehajtó, mérhetetlenül gazdag termékenységét átéljük. Persze, a tragikus mítosznak ez a mélységes jelentése nem válik még tudatossá a görögökben; tragédiáik hősei felületesebben beszélnek, mint ahogyan cselekszenek; ámde a tragédia zeneiségében a mítosz legmagasabb átszellemülését mégis elérhették. A későbbi görög zene, az újabb attikai ditirambosz azonban már a sokratesi tudomány szellemétől megrontva elfajult és puszta természetfestéssé, hangossággá és hangfestéssé, a *jelenség* gyenge és felületes ábrázolásává torzult. Más tekintetben a jellemábrázolásnak az egyoldalú jellegzetességre, egyoldalú tipizálásra irányuló törekvése, valamint a deus ex machinák előidézte jólvégződés — antik happy-end — lapos vigasztalása mutatja az optimista és józan tudományosság mítoszölő és dionysosellenes hatalmát és győzelmét a Sophokles utáni tragédiában, valamint az újabb attikai komédiában.

A sóvár akarat mindig talál eszközt, hogy a dolgokra borított illúzió által teremtményeit az életbe kösse és továbbélni késztesse. Az egyiket a megismerés sokratesi gyönyöre, a másikat a művészet csábító szépségfátyla, a harmadikat a jelenségek sodra alatt áramló örök életre rámutató metafizikai vigasztalás bilincseli le. Ebből a három ingerlő eszközből jön létre a kultúra: a keveredés különféle aránya szerint jelenik meg az elsősorban sokratikus

avagy a művészi vagy a tragikus kultúra; történeti példák szerint alexandrínus, hellén és hindubrahmin kultúráról is beszélhetünk. Egész modern világunk a sokratikus kultúra hálójába akadt és eszményének az elméleti embert tiszteli. Ámde az ilyen alexandrínus kultúrának rabszolgákra van szüksége, hogy tartósan fennmaradhasson: optimista létszemlélete azonban az ilyen rabszolgarend szükségességét tagadja és ezzel a tényleg meglévő barbár rabszolgaréteget arra tanítja, hogy létét igazságtalanságnak érezze és bosszúra készülődjék. Hiába utalunk ilyen fenyegető viharok előszelében a vallás megnyugtató erejére: hiszen vallásaink is fáradtak és halványak, maguk is tudósvallásokká fajultak el és már nem a mítosz őserejű hordozói, amely nélkül minden kultúra elveszti teremtő természeti erejét.

Miközben az elméleti kultúra mélyén szunnyadó veszedelem a modern embert aggasztani kezdi, nagy és egyetemes szemléletű szellemek magának a tudománynak a fegyvereit fordították feltétlen ismerési és egyetemes érvényesülési igénye ellen: Kant és Schopenhauer le tudta győzni kultúránk logikai optimizmusát. Belátásukkal egy tragikus kultúra kibontakozása indul meg, amelyben a tudomány helyett a bölcseség lesz a legfőbb cél: ez a világ egész képe felé fordul és abban az örök szenvedést szimpatikus érzéssel saját szenvedéseként igyekszik megragadni. Ha ennek a kultúrának hősi, sárkányölő, a tudásoptimizmus gyengeségtanától elforduló, új nemzedéke felnő, hogy az élet teljességében elszántan éljen, szüksége lesz új tragikus művészetre, a metafizikai vigasztalás művészetére is. Ezt mai „világirodalmi", de egészében csak gyüjtő és kritikai művészetünkben nem találja meg; a sokratesi kultúra legbelső tartalmát tekintve különben operakultúrának nevezhető, mert ezen a téren fedte fel legnaivabbul önmagát és lapos és művészietlen, a zenét játékos, könnyű, szórakoztató eszközzé lerontó és szóval, kulisszával vegyítő idillikus törekvéseit.

Ezzel az elfajulással szemben *egy* nagy remény éled: hogy a német zenében Bachtól Beethovenig, Beethoventól Wagnerig újra felébred a dionysosi szellem, lerázza magáról a sokratikus kultúra méltatlan béklyóit és a hasonló szellemben ható német kanti és schopenhaueri bölcselettel egyesülve, a sokratesinél sokkal mélyebb életszemléletet tesz lehetővé. Egyenesen dionysosi bölcseséggel új létforma bontakozik itt ki, amelyben a német szellem önmagára ébred és a román civilizáció pórázáról elszabadulva, a görögségtől tanul és eléri a tragédia újjászületését.

A német szellem Goethe, Schiller és Winckelmann idejében küzdött legerősebben és legnemesebben, hogy a görögöktől tanulva művelődjék; azóta ez a törekvés csak csökkent és gyengült, míg a jelenben az ujságíró uralkodik a felsőbbrendű tanító felett. Érthető, hogy a mai úgynevezett műveltség gyülöli a tragédiát feltámasztani készülő igazi — wagneri — művészetet, ámde ez még itt van, és a megváltó Dionysos ünnepélyesen bevonul a sokratesi ember lehanyatlása után sóvárogva őt váró Hellasába. — Ezután a wagneri zenedráma mélyreható és meglehetősen romantikus metafizikai-esztétikai jellemzését törekszik Nietzsche megadni az apolloi és dionysosi erők eszmepárja alapján, majd a mítosz kultúrátteremtő, lelketnevelő, képzeletet fegyelmező, vallásos erejét és a mítosztalan sokratikus ember kiaszott és éhező, minden történeti kultúrafoszlányt összegyüjtő és mégis soha ki nem elégülő lelkét állítja egymással szembe.

A németség miatt is kétségbe kellene esni, ha mai kultúrájával olyan módon elválhatatlanul össze volna fonódva, mint a civilizált Franciaország: ennek hosszú időn át az adta nagy túlsúlyát, hogy nép és kultúra egy volt, míg a német nép igen kétséges kultúrája szerencsére mostanig nincs közösségben a népjellem nemes magvával. Ennek őserejű mélységéből nőtt ki a reformáció, amelynek choralisában először hangzott fel a német zene. A mély és bátor, lélekkelteli, túlcsordulóan jó és gyengéd lutheri choralis volt az első dionysosi hívószó, amelyre a dionysosi rajongók szent lelkesedésű ünnepi menete válaszolt: azoké, akiknek a német zene köszönhető — és akiknek a

német mítosz újjászületése köszönhető lesz. Mert minden nép és minden egyes ember csak annyit ér, amennyire rá tudja nyomni élményeire az örökkévalóság bélyegét: mert ezzel mintegy elvilágiatlanodott és megmutatja tudattalan meggyőződését az idő relativitásáról és az élet metafizikai értelméről. Ezt a magatartást adja a mítoszban-élés, mert ezáltal a jelent és minden életalakját, az államot, a művészetet is a mítoszhoz kapcsolva érti meg az ember és ezzel időtlenné emeli. Az ellentétes magatartás az, amikor valamely nép történetileg kezdi magát megérteni és összetöri maga körül a mítikus bástyákat: ezzel megkezdődik az elvilágiasodás és a metafizikátlanodás erkölcsi téren is. Ebben az utóbbi állapotban van a ma és a német szellem is, amely a beléje oltott idegen mítosz alatt elnyomorodott. Most meg kell kezdenie megtisztító harcát a román jelleg kiküszöbölésével: ennek külső előkészítését adta az utolsó —1870/71-i — háború véres glóriája, nagy előharcosai voltak Luther és a nagy német művészek és költők; de a küzdelem győzelmes végigvezetését csak „házi isteneinek", „honi mítoszának" visszahozása biztosíthatja. Ezen az úton vezetője lesz az a dionysosi madár, amely gyönyörrel hivogatva lebeg fölötte. A zenei dráma az apolloi és a dionysosi jelleg nagyszerű egybefonása és legalkalmasabb a tragikus mítosz érzékeltetésére; hiszen a dionysosi erőt, amelynek életében még a rút és a diszharmonikus is művészi játék, a gyönyörtkeltő disszonanciára is képes zene tudja legmélyebben megértetni; a drámai kép apolloi vonása pedig feltáróan és mégis elrejtően egyesül a dionysosi életkifejezéssel. A dionysosi erő a zene és a tragikus mítosz közös anyaméhe. Erről álmodik a német szellem, míg egyszer csak felébred, megöli a sárkányt és elpusztítja a furfangos manókat, Brünhildát felkelti — és még Wotan lándzsája sem gátolhatja. Zene és tragikus mítosz, amely a zenéből újjászületve a tragédiában jelenik meg, egy nép dionysosi képességének kifejezője: ez a kettő még a „legrosszabb világ" létét is igazolni tudja a borzalmat és fájdalmat is gyönyörré váltó erejével. Amikor azonban ez a dionysosi erő a jelenségvilágot életre hívja, már a szépség csodálatos illúzióját adó Apollora van szükség, hogy az élet disszonanciája a szép fátyol alatt élhessen. Igy uralkodik a két nagy isten az életben; legtökéletesebben a régi hellén világ életén, amelynek, nemes művészi alkatának, fenkölt szépségének és ünnepélyesen járó és gyengéden mozgó embereinek láttára felkiáltanánk: Görögök boldog népe! Mily nagynak kell közöttetek Dionysosnak lennie, hogy a delosi isten ekkora varázsokat tart szükségesnek, hogy meggyógyítsa ditiramboszi őrületeteket! Az igy szólónak azonban egy öreg aténi, Aischylos fenséges szemével rátekintve, emígy válaszolna: De mondd azt is, furcsa idegen: mennyit kellett ennek a népnek szenvednie, hogy ilyen széppé válhatott! És most kövess engem a tragédiába és áldozz velem mindkét istenség templomában!

Az ifjú Nietzsche klasszika-filologiájának legértékesebb eredménye ez a mű. Nyilvánvalóan meglátszik rajta a klasszikus tanulmányok erős ihletése: de éppen ihletése e szó legtöbbet mondó és más tekintetben legkevesebbet igénylő értelmében. A „tragédia születése" nem igényelheti az exakt klasszika-filologiai megismerés természetét: ennél kevesebb és sokkal több. Tárgyát tekintve újklasszikus, felfogási módját nézve romantikus mítosz ez Apollo és Dionysos nagy világküzdelméről, egyúttal mítosz a mítoszról: egészen bizonyosan messzemenőleg Nietzsche költő géniuszának csodálatos alkotása. És mégsem egyszerűen költői alkotás, hanem valóban a mítoszhoz hasonló: képzeleti kép, amelynek mély szellemtörténeti és egyetemes világtörténeti igazsága van. Mert Nietzsche itt olyan mély ösztönös életerő működését érezte meg a görög világban és azt egyúttal a legplasztikusabban ki is fejezte, amely abban tényleg megvolt és sok kulturális megnyilatkozásának egyedüli megértetője: Dionysos vég nélkül teremtő, burjánzó és sokszor

dúló, bő életereje *él* a görögségben, és ez a misztériumokban a nagy életerőnek tudatára ébredt; a dionysosi erő pedig valóban ellentétes Apollon és általában az olymposiak földfeletti fényvilágával, amely mint a görög ég fenséges kékje derűsen boltozódik a görög föld titokzatos, termő és nem egyszer romboló méhe fölött. Nietzsche tehát mítoszt szó klasszika-filologiai tanulmányaiból, de abban egyúttal a görögségnek és az életnek sokkal jobban mélyére lát, kultúrájának forrásaiból sokkal többet derít fel, mint exakt klasszika-filologiai könyvek egész sorozata. Már itt mint az a rendkívül élesen és mélyre látó filozofikus lélek- és életelemző mutatkozik be, akit későbbi munkáiban is sokszor lesz alkalmunk megcsodálni; görög életelemzésének csupán egyik alárendelt, tisztára eszközként használt szerszáma filologiai tudása, amelynek csak addig kell terjednie, hogy geniális belátását kifejthesse és példákon bemutathassa; azután egészen el is ejti.

Az Apollo- és Dionysos-mítosz azonban több, mint a görögség mélyebb megértésére alkalmas szellemtörténeti és néplélektani felismerés. Általános embertani jelentősége nem csekélyebb, és Nietzsche határozottan egyetemes emberi, „metafizikai" jelentőségűnek szánta is. Az ember életében egyetemesen megnyilatkozó mélységes életkettősség megragadása tűnik fel e mítikus fogalmazású tanításban, amelynek különféle változatai test és lélek, hús és szellem, élet és szellem stb. eszmepárjaiban az emberi elmélkedés ősidőitől mindmáig megjelennek; egyik legutóbbi ismert megfogalmazásuk éppen Nietzsche hatása alatt Klages élet-szellem-ellenkezés-tanában áll előttünk. Ez a belátás valóban mély emberi életigazságot tár fel: az emberi lélek és lét tudatalatti, részben ösztönös, részben szunnyadó, potenciális szellemi rétegének és másrészt aktuális szellemi tudatvilágának kettősségét, amelyet a bölcseleti, azaz metafizikai embertan hivatott megértetni; Nietzsche kétségtelenül ennek egyik legalapvetőbb kérdésére tapintott rá és megoldásához is sokban hozzájárult a maga, a valóságot költői képekben látó és megláttató módján. Mindenesetre kár, hogy mély belátásait ebben a művében sok, — később világosan felismert és elutasított, de meghagyott — ifjúi és korszellemokozta romantikával homályosította el. Ezzel eljutottunk a tanulmány romantikus jellegéhez.

Az ifjúkor már természete szerint általában hajlik a romantikára: sokoldalú potencialitása és csekély érettsége, ezért erős sóvárgása, vágyódása a számtalan titkával elevenen érzett, de persze fel nem tárult végtelenbe, ezzel összefüggő fellengzőssége, homályossága, vonzódása a titokzatos és a szimbolikus iránt, mindez tipikusan romantikus vonása. Nietzsche 25—26 éves korában írja meg a „tragédia születését": nem csodálható, hogy valóban romantikus művet alkotott. Ugyanekkor még mélyen benne gyökerezik a német szellemi életben, amely a németség lelki fajisága nyomán mindig hajlik a romantikára; és abban a korban írja meg tanulmányát, amelyben az egykor a hegeli nap fényétől elhalványított berlini mellékcsillagzatnak, Schopenhauer szellemének sugárzása a hegelizmus tündöklésének alkonyával megindult. A mester ekkor már egy évtizede meghalt, de Kant hatása alatt igen szellemes és eredeti módon kialakított romantikus-pesszimista bölcselete nemrég kezdett, főleg az érzékenyebb kedélyűek, ifjak, művelt széplelkek, művészek és nők körében erősen hatni és csakhamar egyenesen irodalmi divattá lett. Nietzschére különösen erős romantikus környezetből áradt

a romantikus schopenhaueri szellem: 1865-ben fiatal egyetemi diák korában ismeri meg Schopenhauert, az egyetemi diákévek természetes romantikájú korában; majd Wagnerék házában különös erővel folytatódik a pesszimista bölcs kultusza. Mind ehhez hozzájárult magának Wagnernek egész életében hatalmas és mind műveiben, mind egyéniségében szuggesztív erővel érvényesülő romantikus szelleme: a fiatal Nietzschének érzéketlen tuskónak kellett volna lennie, ha nem vált volna maga is romantikussá. Azzá is lett, még pedig igen kiadósan, úgy, hogy nem csodálható, ha rendkívüli formaérzékű és a gondolat világosságát, sőt egyszerűségét is kedvelő, metszően éles szelleme csakhamar megcsömörlött ettől a saját romantikájától és egész romantikus szellemi környezetétől; ehhez a csömörhöz persze más külső és igen személyes okok is hozzájárultak. Egyelőre azonban a modern-antik Dionysos-mítosz szerzője telivér romantikus: romantikája nemcsak sokszor igen homályos és nem egyszer ellentmondó fogalmi konstrukcióin és minden szépségében gyakran dagályos stílusán, hanem mind gondolatainak, mind stílusának konkrét tartalmi vonásain is feltűnik. Kant mellett, sőt fölött is Schopenhauer a fő bölcseleti tekintély, a schopenhauerizmus eszmetartalma átszövi az egész gondolatmenetet, Dionysos egyenesen a létsóvár és a zenében önmagát közvetlenül kifejező egyetemes schopenhaueri világakarattal, Apollon az e fölött kitáruló jelenségvilág-fátyol egyénítő elvével, az ősakarattal mint sajátmagának vígasztalójával, művészi illúzióalkotójával azonosul. A lét kéjes borzalma, gyönyörrel teli fájdalma is tipikus romantikus érzések és kifejezések; a hősi pesszimizmus tana Schopenhauertól és Wagnertól inspirált; a zene felfogása erősen wagneri, és a művészet csúcsa, amely megváltani hivatott a kultúrát, az antik nagy tragédia szellemét újra feltámasztó wagneri zenedráma, amely Wagner polémiáinak megfelelően az opera dekadens, hibrid, laposan optimista műfajával lényegileg ellentétben áll. A kifejezések jórésze is a romantika szó- és stílustárából, sokszor természetesen Schopenhauertól származik.

A példákat sokáig folytathatnók, de ez nem szükséges: az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy a görög világba való elmerülésből és Nietzsche saját életérzéséből fakadt Dionysos-élményt és ennek az apolloi jelleggel való szembeállítását és a görög művészetben adódó jellemzését átjárja a romantika szelleme: részben, úgy látszik, csak később hatolt bele és bizonyos fokig felszínen maradt, de másrészt kétségtelenül már érlelő szellemi légkörévé is lett a teljesen kibontakozó Dionysos—Apollo-eszmekörnek és ennyiben lényegesen belenőtt. Ebből a szemszögből nézve különösen érdekes Sokrates beállítása: hiszen a nagy aténi bölcselő nemcsak nagy mámortalan, tehát dionysostalan szellem, a nagy görög Antidionysos, hanem józan és egyszerű, mértékletes és illúziótlan természetével a teljesen romantikátlan ember is; még a körülötte később fonódó „Sokrates-romantika" is túlnyomóan és lényegileg romantikátlan komikus és humoros anekdotakincs lett.

Nietzsche Sokrates-vonatkozása különben is, önmagában igen érdekes és Nietzsche egész alakjára és életére is jellemző: hiszen némi változásokkal és nem csekély ingadozásokkal, de végig megmarad, csakúgy, mint a Dionysos-eszme, amikor a romantika rég letűnt Nietzsche lelki-szellemi életében. Sokrates egyik fő vonását és éppen egyik hiányát igen mélyen érzi és világosan kifejezi: ez nagyfokú „múzsát-

lansága", amely csak Platon későbbi, elfojthatatlanul kitörő művészi egyéniségéből fakadó, élénk képzeletében átformált Sokrates-képében módosul; de Platon kritikai érzéke még akkor is — a Symposionban, Phaidrosban — különös megszállottságokkal, mesés tanítókkal magyarázza a regényes Sokrates-képében feltűnő múzsai „kilengéseket". A történeti Sokrates csodálatos józanságával és egyszerűségével bizonyára kevés művészi hajlammal bírt: ezt a tudós életformába szorult és alapjában költő-látnok természetű, amellett határtalan érzékenységű Nietzsche különösen nyomasztóan érezte; mintegy Sokratesben látta meg annak a tudományos szellemnek ősét és leghatásosabb inspirátorát, amelynek sok tekintetben bizony merev logikai szkémáiban nem egyszer keservesen nyögött szabadon szállni vágyó lelke. Ezért azután nem is tud iránta igazságos lenni: először is nem látja meg, hogy a régi görög szellemet, amely a nagy tragédiát megalkotta, nem Sokrates, hanem a már Sokrates előtt megindult görög felvilágosodás-mozgalom ásta alá, ennek legtipikusabb megnyilvánulásai pedig a régi szellemet szétrágó szubjektív relativizmusnak elvi és elméleti fogalmazást adó szofisták voltak. Sokrates már ezt a világot találta, és arra gondolni sem lehetett, hogy az idők kerekét visszafelé lehessen fordítani: Sokrates nagyszerű érdeme éppen az volt, hogy a szofistákat saját dialektikus fegyverükkel verte meg és az egyetlen lehetséges úton, az *abszolút igazság- és értékrend* kimutatásával győzte le; hogy ez a győzelem mekkora volt és milyen gyümölcsöket érlelt, azt a görög bölcselet bekövetkező fénykora, Platon és Aristoteles szelleme mutatja. Nietzsche sem ifjúkorában, sem később nem tudta ennek a felmérhetetlen termékenységű bölcseleti fénykornak igazi értékeit felfogni: ifjúkorában nem volt meg ehhez a kellően alapos filozófiai képzettsége, amely teljes filozófiai megértő készséget biztosított volna neki; az egyoldalú kanti-schopenhaueri hatás éppenséggel nem volt elegendő alap a valódi filozófikus megértésre, hiszen ezek a késő és bonyolult bölcseleti irányok legkevésbbé sem alkalmas filozófiai kiindulások, hanem maguk is nagy filozófiai készültséget és készséget igényelnek kellő megértésükre és tárgyilagos, helyes elbírálásukra. Az erre való képesség a fiatal Nietzscheben nincs meg és az idősebben sem alakult ki soha kellő mértékben: ez érthető is, mert komoly bölcseleti hajlamai mellett is a fiatal, majd az idősebb Nietzsche sem mutat alapos bölcselettörténeti és elmélyedő bölcseleti problematikai tudást, hanem némileg az ötletszerűen válogató filozófiai dilettáns autodidakta benyomását kelti. Huszonötéves korában a romantikus pesszimizmus eszmekörében él és a kanti kriticizmus nyomán a tudomány tragikumát is vallja; így azután az igazság objektív megragadhatóságában és a valóság határtalan megismerhetőségében bízó „sokratikus" tudomány optimizmusa hamisnak és laposnak tűnik fel előtte; szellemének tág voltára vall, hogy ennek a tudománynak és ősének, Sokratesnek nagyságát mégis tisztelettel elismeri és később jobban is hangsúlyozza.

A korábbi, főleg a Kr. e. 6. századbeli, valóban nagyszerű görögség csodálata és dícsérete itt már teljesen érvényesül és mindvégig megmarad Nietzsche értékelésében; ámde a kereszténység elleni későbbi éles állásfoglalásnak még nyoma sincs és a késő előszóban említett „ellenséges hallgatás" is jórészben utólagos belemagyarázás lehet: mert itt, ahol a korai kereszténységet és annak erőteljes életkomolyságát

szembeállítja a hanyatló görögség lapos derűjével, rabszolgavidámságával, az ősi kereszténység becsülése érezhető ki a futó jellemzésből. A németség iránt még nagy szeretet és egyáltalában határozott német nemzeti érzés nyilatkozik meg *A tragédia születésében;* az éppen lefolyt háború nemzeti lelkesítő hatása is észrevehető. A németséget Európa népei között legtöbbre tartja és szellemileg hanyatlónak ítélt jelenében is több igen biztató jelet lát a francia kultúra jelenével szemben; a latin (román) befolyás alól való végleges felszabadulást sürgeti: mindez az állásfoglalás a későbbi Nietzsche lelkében csaknem teljesen visszájára fordul. Érdekesek a tudóskultúrát fenyegető, elkerülhetetlenül közelgő rabszolgalázadásról — a proletárforradalomról — mondott szavai; és korunkban sokan szinte jóslásnak vehetik a jövő hősi, sárkányölő nemzedékéről adott látnoki jellemzését. Ez és a mítosz újjáélesztését sürgető, annak nagy életfakasztó erejét hangoztató tanítása a modern Németországban jelentős visszhangot keltett, és a „huszadik század mítosza" kétségtelenül Nietzscheben keresheti és találhatja meg legfőbb előhirnökét és jórészben szerzőjét is. Végül alighanem lelki életalakulásainak forrásaiba láttat be az az eszméje, hogy a lét fájdalmának elviselésére irányuló görög szellemi törekvés hívta létre az olymposi világot: ennek istenei az emberi életet úgy igazolják, hogy maguk is azt élik, isteni életteljességgel! Ez az egyetlen elégséges theodicaea, mondja Nietzsche. Ez az eszme mélységes kifejezője annak a majd minduntalan feltűnő nietzschei életfelfogásnak, amely az élet gyakran és hevesen átélt fájdalmát nem megadással, áldozatos odaadással, hanem *képzeleti túlszárnyalással,* e sajátságos túlkompenzáló eljárással iparkodik legyűrni. Ennek megfelelően dicsőíti a prometheusi lázadás erényes gonoszságát, nemes és méltóságos, sőt jótakaró bűnét, a cselekvő bűn erényét, amely nagyságával és gyönyörteli fájdalmas tragikumával igazolja az emberi bajt, bűnt és szenvedést. Ez az „árja" bűn férfias nagysága, amely élesen elüt a szemita bűnbeesés nőiességétől: a szellemi hybrisnek ez a dicsőítése mélyen Nietzsche lelkéből fakad és leginkább ez az, inkább ez, mint a Dionysos-eszme, amely a keresztény életmagatartással elvileg szembenáll; itt azonban az ellentét még csak közvetve, az olymposi görög életigazolás, valamint a titáni bűnös erény eszméinek alakjában, nem személyesen tudatosítva jelenik meg; és ekkor még az élményeiben az *időtlen örökkévalóság* bélyegét viselő népben és emberben látja Nietzsche az igazi emberi értéket. Ez az ifjú Nietzsche apolloi-dionysosi, görög-romantikus, peszszimista és rajongó és — a legutóbb kiemelt állásfoglalása értelmében — még szinte természetesen abszolutista szellemi alakja.

A görögség általában igen érthető módon erősen megragadja és foglalkoztatja a fiatal klasszikus-filologus lelkét; nagy kultúrfilozofiai munkát tervez és kezd előkészíteni erről a tárgyról. Könyve sohasem készült el, csupán néhány töredéke: három kidolgozott fejezetet Nietzsche hagyatékából közrebocsát a Taschenausgabe I. kötete. Az első

A görög állam (Der griechische Staat. Vorrede zu einem ungeschriebenen Buch; T. I., 205—222. l.) 1871-ből való; 1872 karácsonyán ezt az értekezést négy másik, szintén „meg nem írt könyvekhez" tartozó „előszóval", Nietzsche szépen lemásolta és Wagner Cosimának ajándékozta.

A tanulmány azzal a megállapítással kezdődik, hogy a modern világ két olyan fogalommal rendelkezik a görögséggel szemben, amelyet mintegy vigasztalásként használ teljesen szolgailag viselkedő és amellett a rabszolga szót félve kerülő társadalma: az ember méltóságáról és a munka méltóságáról beszél. Mindkettő arra való, hogy a nyomorúságos élet fenntartására folytatott borzalmas létküzdelemben szükséges, életerőt emésztő munkát tiszteletreméltóvá és így csalóka módon elviselhetőbbé tegye. A szörnyű létküzdelemből csak egyesek emelkedhetnek fel, akiket azután mindjárt a művészeti kultúra nemes ábrándképeivel foglalkoztat a természet mélyén élnivágyó „akarat", hogy ne merüljenek gyakorlati pesszimizmusba. A benne élő művészi szükség előtt az ember a létküzdelemre irányuló, az előbbi szükséghez furcsán illő vágyát megbocsáthatóvá is iparkodik tenni, amikor a nyers valóság szép kendőzésével az ember és a munka méltóságában hisz.

A görögöknek nem volt szükségük ilyen fogalmi hallucinációkra: ijesztő nyíltsággal vallják, hogy a munka szégyen, és rejtettebb, de mindenütt eleven bölcseség azt is hozzátette, hogy maga az ember is hitvány semmiség és csak egy „árnyék álma". Korunk említett jelszavait az önmaga elől elbújó rabszolgaság alkotta meg: elég boldogtalan, hogy ilyen fogalmakra van szüksége, amelyek önmagáról és önmagán túl gondolkodni késztetik. És szerencsétlenek elcsábítói, akik a rab ártatlanságát a tudás fájáról neki szakított gyümölccsel megrontották, és olyan átlátszó hazugságokra szorítják, mint a „mindenkinek egyenlő jogosultsága" és „az ember alapjogai", „a munka méltósága"; hiszen a méltóság csak körülbelül ott kezdődik, ahol az önmaga fölé emelkedett egyénnek már nem kell egyéni továbbélése szolgálatában nemzenie és dolgoznia.

A görögöt még a munka e méltóságteljes fokán is néha meglepi a szégyen érzése: hiszen a művészi alkotást is a nem tiszteletreméltó munka körébe sorolja, akár csak a kézművességet. Csupán a művészi hajlam kényszerítő ereje készteti az alkotás munkájának szükségére: de a kész mű csodálata ekkor sem szünteti meg létesítésének szégyenlését, amint az atya szégyenlős ellenkezéssel gondol szép és tehetséges gyermekének keletkezésére, nemzésére. A szégyen ott lép fel, ahol az ember már csak eszköze végtelenül nagyobb akarati jelenségeknek, mint amekkorának önmagát számíthatja egyéni alakjában, és amikor a keletkezésben érzi a létbe való tolakodás hatalmas szükségét.

A görögök tehát szégyenletes szükségnek érezték és ezért szégyelték a munkát és a rabszolgaságot, mint azt az ijesztő talajt és szükséges eszközt, amelyen a kultúra, a magasabb szellemiség és a szabad művészet felépülhet. Ennek fejlődése az emberek nagy többségétől egyéni szükségének kielégítésén túl terjedő szolgai munkáját igényli egy kisebbség kiváltságos osztályának szolgálatában, hogy ez az életküzdelemtől megszabadítva, a — szellemi — szükségnek új világát hozhassa létre és elégíthesse ki. Kegyetlen igazság, hogy a kultúra lényegéhez tartozik a rabszolgaság: ez az igazság egyben felvilágosít a lét abszolút értékéről. Ez az a keselyű, amely a kultúra prometheusi élesztőjének máját rágja: nehány olymposi ember művészi alkotó tevékenységéért az amúgyis nehezen élő emberek életszükségét még növelni kell; itt a forrása annak a gyűlöletnek is, amellyel minden kor kommunistái és szocialistái, valamint halványabb leszármazóik, a „liberálisok" fehér fajtája, a művészetek és a klasszikus ókor ellen viseltettek. Ha a kultúra valamely nép szabad tetszésén múlnék, ha itt nem uralkodnának magasabb erők, akkor a kultúra megvetése, a szellem szegénységének dicsőítése, a művészi igények képromboló elpusztítása *több* volna a tömeg lázadásánál henye egyesek ellen: a részvét kiáltása és az igazságos életelosztás vágya volna, amely a kultúra falait ledöntené. A részvét túláradása néha valóban széttörte a kulturális élet minden gátját: a résztvevő szeretet és a béke szivárványa jelent meg a kereszténység első felvillanásával és ennek fényében született meg legszebb gyümölcse, a János-evangélium. Vannak arra is példák, hogy erős vallások hosszú időre megkövesítenek egy bizonyos kultúrafokot és irgalmatlanul lemetszik a

tovább-burjánozni akarót. Mert a kultúra lényegében rejlő kegyetlenség minden hatalmas vallásnak és egyáltalában minden — mindig gonosz! — *hatalomnak* természetében van. Az élet és a kultúra falánk: korunk óriási szociális szükségei az újabb ember elkényeztetéséből fakadtak; és ha igaz volna, hogy a görögök rabszolgaságukon vesztek el, akkor még sokkal bizonyosabb az, hogy mi a sem az őskereszténységnek, sem a germánságnak nem visszás rabszolgaság hiányába fogunk belepusztulni.

A társadalmi életnek ez az alakulása fényt vet az állam igazi mivoltára is, amely azt mozgásba hozza és akadálytalan fennmaradásában biztosítja. Ez a hódító törekvés szülöttje, és joga az erőszak gyermeke, amely mindenestől a győztes birtokává teszi a legyőzöttet. Az államnak ezt a borzalmas eredetét, amely az emberiség pusztító fáklyájaként dúl, csakhamar elfátyolozza a természet az emberek tudatában, és mágikus fénnyel veszi körül a keletkező államot, amely hősi tettekre gerjeszti a tömeget: mindez az állam elemi szükségességét mutatja az életet megváltó látszat, a kultúra létesítésére. A görögök a legerősebben „politikai emberek" és az államiság démonjának folyton feláldozzák a maguk és egymás életét, meg-megújítva a trójai háború rémképeit, amelyeket Homeros, valódi görög létére, gyönyörrel szemlél. És mindennek a vérnek és borzalomnak bocsánatául a görög állam bemutatja a csodálatos görög társadalmat és kultúráját.

Napjainkban egyes, születésük által mintegy a népi és állami ösztönökön kívül álló emberek, az állami életet saját érdekük szerint felfogva, úgy iparkodnak kiépíteni, hogy lehetőleg egymással egyensúlyban lévő, nagy politikai közösségek minél nagyobb biztonságot nyujtsanak nekik saját szándékaik megvalósítására. Ezek nem esnek bele az államösztön mámorába, hanem az államot eszközül használják önző céljaikra: és hogy minél biztosabban szolgáljon nekik, az esetlegességeknek kaput táró háborúkat lehetőleg kiküszöbölni és a háborúról való döntést a hatalom egyéni birtokosaitól elvenni törekednek. Ezért terjesztik a liberális-optimista világnézetet és a háborútól való félelem hatásaiként a nemzetiségi mozgalmakat és egyúttal az általános szavazati jog bevezetését. Mind e mozgalmak hátterében azok a valódi nemzetközi, hazátlan pénzremeték állnak, akik az állami ösztön természetes hiányával megtanulták, hogy a politikát a tőzsde eszközeként és az államot és a társadalmat saját meggazdagodásukra használják. Az állami törekvésnek a pénz irányában való emez eltérítése ellen a háború az egyetlen eszköz, mert legalább világossá teszi, hogy az állam nem önző egyedek védelmi intézménye: borzasztó tisztító isten ez, aki megszabadíthat azoktól a különös üzelmektől, amelyeket egy önző, államtalan pénzarisztokrácia folytat forradalmi eszmék keltésével, a liberális optimizmus terjesztésével, szociális bajok és a művészetek hanyatlásának felidézésével. Igy kimondható, hogy a háború éppen olyan állami szükségesség, mint amilyen társadalmi szükség a rabszolgaság: ezt megint a görögség példája igazolja.

A háború és uniformizált lehetősége, a katonai rend, az állam ősképét mutatja be: itt a kaotikus tömeg katonai kasztokra oszlik, amelyekből gúlaszerűen emelkedik fel, egy legalsó, széles rabszolgarétegen, a háborús társadalom. Ez a társadalomszervezési folyamat a katonai géniusz, ez eredeti államalapító létesítésére irányul: és az egyes embernek annyi méltósága van, amennyire e géniusz eszköze, tudatosan vagy tudattalanul; vagyis az ember önmagában sem méltósággal, sem joggal, sem kötelességgel nem bír, hanem csak mint teljesen determinált, tudattalan céloknak szolgáló lény igazolhatja létét. Ezeknek a megismeréseknek a fényében Platon tökéletes állama még sokkal nagyobbnak bizonyul, mint leghevesebb tisztelői is gondolják: a legmélyebb titkos tanítás az az állam és a géniusz összefüggéséről.

Ez a különös „előszó" leginkább Nietzsche kialakuló politikai-társadalmi felfogásának megismerése szempontjából érdekes. Aligha tévedünk, ha itt jelentős wagneri hatásokat állapítunk meg: a liberális

és — nyilván, bár megnevezés nélkül zsidóknak tulajdonított — „plutokrata" szellem elleni állásfoglalás a wagneri társadalomeszmékkel és polémiákkal közel rokon. A liberalizmus és a szocializmus elutasítása itt is erős, és ez később is megmarad, csakúgy mint az itt már felmerülő hősi, háborús morál és az emberiség nagy tömegeinek kevés kiválasztott kultúraalkotó „olymposi" ember szolgálatára rendeltségéről való meggyőződés: a fő különbség Nietzsche későbbi felfogásától az itt még erősen érvényesülő schopenhaueri részvétbölcselet, a világakarat állandó életretörésében feláldozott emberiséggel, a rabszolgatömegekkel is, kapcsolatban. A kereszténységre vonatkozó, idézett megjegyzések még ezúttal is barátságosak, semmiesetre sem ellenségesek.

A görög nő (Das griechische Weib, 1871. T. I. 223—230. l.) szintén a görögségről tervezett könyv töredéke.

Ebben a görög nő helyzetét vizsgálja, és arra az eredményre jut, hogy az csak látszólag volt hátrányos, valójában a görög nő a görög *államban* a természetének legmegfelelőbb helyet foglalta el, azt, amelyet a legfőbb államakarat neki kijelölt. Amint Platon csupán némi túlzással fejezi ki, a nemes görög nő, csodálatos mítikus és költői nőalakok megalkotásának mintája, gondoskodott a szép és nemes utódokról, a géniusz nemzéséről. Azt jelenti az államnak, amit az alvás az embernek: a gyógyító erőt, amely pótolja az elhasználtat, a jótékony nyugalmat és örök egyenlőséget, amely határt szab a mértéktelenségnek és a túlzásnak. A görög anya, aki nagyszerű fiúkat szült, házában homályban élt, mert így kívánta az államcél, amely viszont a férjeket és fiúkat szinte teljesen az államévá tette és ennyiben a család jelentőségét nagyon leszállította; a görög nőnek tehát végeredményben biztos államfenntartó helyzete adta meg nagy méltóságát, amely legfőbb fokon a görög nemzetet törzsi és városállam-különbségeken túl átfogó és összetartó Pythia szerepében nyilvánult meg.

A kis töredékben a görög nő megdicsőítési törekvése jelenik meg, nyilván az írónak olyan korában, amikor a nő csodálatot váltott ki belőle. Platonról a legnagyobb tisztelettel szól ott is, ahol felfogásának egyes részleteit nem helyesli.

Zenéről és szóról (Über Musik und Wort, 1871, T. I. 231—250. l.) a görög tárgyú, kultúrfilozófiai munka harmadik töredéke; igaz, hogy a görögségről alig esik benne szó.

Schopenhauer nyomán, de azon már több ponton túlhaladva Nietzsche a zenét sokkal mélyebbnek, inkább valóságkifejezésnek tartja, mint a szót, a valóság képzetének önkényes szimbolumát. A beszédben is annak zeneisége, az akarati-érzelmi kifejezésű egyetemes hangalap az, ami a nyelvek különbségein túl érthető: erre épül az alappal nem mindig adekvát és minden további képzetet ábrázoló taglejtésszimbolika (Gebärdensymbolik), amellyel a nyelvek sokszerűsége kezdődik. Ezért lehetséges a lírában a zenét képpel is körülírni, de nem lehet költeményt megzenésíteni, ahhoz — lényege szerint sokkal ősibb tárgyra irányuló — zenét szerezni. A zene eredete minden egyénítésen túl, a lét egyetemes dionysosi forrásában van; a zene tárgya az akarat mint legeredetibb megjelenési forma: ebben az értelemben a zene a természet legegyetemesebb alakját utánozza. Maga az akarat és az érzelmek képtelenek önmagukból zenét alkotni, amint a zene is csak a tiszta akaratot, de már nem annak képzetekkel átjárt megnyilvánulásait, az érzelmeket ábrázolhatja. Aki a zenében érzelmi hatást él át, még csak élményének előcsarnokában van, de legfelső szentélyeiből ki van zárva. A lírában a zenei izgalom kiválasztja magának a dal szövegét mint hasonlatszerű kifejezését; a zene legfelső megnyilatkozá-

saiban önkénytelenül is durvának érzünk minden képiességet. Beethoven kilencedik szinfóniájában is teljesen elégtelen a schilleri vers a zene ditirambikus világmegváltás-ujjongása mellett, és a vers igazi jelentősége — amint Wagner mondja a nagy egyházi énekről — csak az énekelhetőségben, az emberi hang legbensőségesebb zenei eszközének használhatóságában áll. De ez, az énekben rejlő nagyszerű élmény igazában csak az együtténeklők számára fogható fel: ezért a legkétségesebb az opera, amelyben a hallgató követeli a szöveg megértését. Az opera csak akkor jó, ha olyan, mint a népdal, amelyben a zene, az énekhangulat szüli a dalt: és annál jobb, minél szabadabban, dionysosi erővel és az úgynevezett drámai követelményekre nem tekintve bontakozik ki a zene; a belátó néző nevetve el is fordul a zenekar és énekes-tagjai zenéje mellett lejátszódó szemfényvesztéstől. Ha a zene eszközzé süllyed, akkor az opera egyszerűen esztétikai tévedés, amelyben az úgynevezett drámai zene nem egyéb, mint vagy cselekvényt kísérő, konvencionális jeleket adó emlékeztető zene, vagy a fáradt idegeket felpezsdítő izgató zene: vagyis kürtjelzés és dobpergés között váltakozik, mint a csatába vonuló harcos hangulata. Mindkettőnek jó zenében kell magát maszkíroznia: milyen kétségbeejtő feladat a drámai muzsikus számára, hogy így kell jó zenével kiszolgálnia otrombán értelmetlen, érzéki csiklandásra vágyó filiszterközönségét!

Wagner művészetét itt is még a jó operának tartja: de milyen kevés, szinte csak nyelvi változtatás kellett ahhoz, hogy a színpadi cselekvényt szolgáló drámai zene mélyebben vett zeneietlenségét a wagneri zenére vonatkoztassa! Mintha csak öntudatlanul Wagner ellen szólna itt Nietzsche: hiszen a wagneri zenedráma-koncepció a valóságban éppen a Nietzschetől elvetett zenei dráma, amelyben a színpadi cselekmény nagyon is fontos, a motívumok emlékeztető jeleknek is felfoghatók, és alkalmilag a felizgató dobpergés sem hiányzik! Mindenesetre jól tette Nietzsche, hogy nem másolta le ezt a tanulmányt is Cosimának karácsonyi ajándékul: Wagnerék talán többet olvastak volna ki abból, mint amennyit Nietzsche akkor még — legalább is nyiltan, de valószínűleg egyáltalában tudatosan — beleértett.

Homeros versenye (Homers Wettkampf, 1872, T. I. 251—264. l.) szintén egyike amaz öt meg nem írt könyvhöz tartozó előszóknak, amelyeket Nietzsche 1872 karácsonyán Wagner Cosimának ajándékozott. Ez megint lényegileg a görög lélekkel foglalkozik.

Azzal kezdi, hogy elképzelésünk szerint a humanitás az, ami az embert a természettől elkülöníti és azzal szemben kitünteti. Ámde ilyen elkülönítés a valóságban nincs: a természetes és a sajátszerűen emberinek nevezett tulajdonságok elválaszthatatlanul összenőttek. Az ember legfelső és legnemesebb erőivel egészen természet és magán viseli aggasztó kettősségét. Talán éppen félelmetes és embertelennek számító képességei alkották azt a termékeny talajt, amelyből egyedül nőhet ki minden humanitás.

Igy azt találjuk, hogy a görögök, a régi kor leghumánusabb emberei, a kegyetlenség, a tigrisszerű pusztítókedv vonását mutatják: Nagy Sándor, a görög ember groteszkségig nagyított tükörképe, ezt a vonást feltűnően magán viseli, de az egész görög történet és mitológia is feltárja. Miért ujjongott az egész görög világ az Ilias harciképein? Talán elborzadnánk, ha ezt igazán görög módra értenők meg. Mi van a homerosi világ előtt minden görög jelleg fogantató méhében? Éj és borzalom, a harc, a szerelmi düh, a csalás, az öregség és a halál kizárólagos életuralma. Amint a görög jog fogalma a gyilkosságból és váltságából fejlődött, úgy veszi a nemesebb kultúra is a gyilkosság váltságának oltáráról első győzelmi koszorúját. A rossz Erist, a gyilkos irígységet csak a jó Eris, a *versengő* irígység tudja megfékezni. A görög ember irígységét nem

hibának, hanem jótékony isten hatásának érzi; és még az isteneket is irígyeknek tartja az emberekre is. Minden nagy görög versengő és versengésben származik át erénye: minden nagy erény új nagyságot ébreszt, a legnagyobb görög tettek becsvágyból születtek. A ostrakismos eredeti értelme is az *egy* legjobbnak eltávolítása, hogy a versengés ismét lehetővé váljék, meg ne szűnjék. A hellén versenyképzet útálja az egyeduralmat és a zseni ellen védelmül egy második zsenit kíván. A görög népnevelés azt követeli, hogy a tehetség küzdelemben bontakozzék ki: ezzel szemben az új nevelők az úgynevezett becsvágy felkeltésétől félnek legjobban, — korunk leghatásosabb nevelőit, a jezsuitákat kivéve, akik a régiekhez hasonlóan az önzést tekintik a legerősebb cselekvőnek és jóságát vagy rosszaságát a céltól eredeztetik, amelyre tör. A régiek versengésre-nevelésének célja az egész állami közösség java volt: ezért küzdött a versengő ifjú, ez gerjesztette fel és korlátozta egyúttal önzését, becsvágyát. Az ókori egyének szabadabbak voltak, mert céljaik közelebbiek és megfoghatóbbak voltak; a modern embert mindenütt a végtelen perspektíva gátolja.

Ámde nemcsak a görög ifjak, hanem a nevelők is versengtek: a nagy zenész-lírikusok, a szofisták és a drámaírók is; a görög ember a modernnel ellentétben a művészt csak személyes harcban ismeri; ennek a harcnak egyik legnagyobb példája Platon, aki dialogusaiban a szónokokkal, szofistákkal, drámaírókkal egyaránt verseng és azután megvetőleg eldobja győzelmének eszközeit, a rétorikát, a szofisztikát, a drámai dialogust.

Ha a versenyt elvesszük a görög életből, rögtön újra felmerül a homeroselőtti kor borzalmas vadsága, gyűlölködő és pusztító vágya. Ez legjobban akkor tűnik fel, ha valamely egészen nagy személyiség csodálatos tettével egyszerre versenyen kívül került: akkor ősi vad ösztönök ébrednek benne és végül is elpusztítják, mintha csak az istenek irígysége vakította és emésztette volna el, mint Miltiadest. Aki az emberek fölé az istenek közé emelkedik, ellenségeivé teszi őket: azok hybrisre csábítják, amely alatt összeroskad. Igy vesznek el a legnemesebb görög államok is, Atén, Spárta, amelyek főhatalmat adó győzelmük után kegyetlenné, gonosszá, istentelenné, „homeroselőttivé" válnak és ezzel elfajulnak és szinte egyetlen pánikszerű megriadásba is belepusztulnak: elárulják a görögséget — mint Atén és Spárta Perzsiának —, miután feladták a legnemesebb görög alapgondolatot, a versengést, míg végül Nagy Sándor feltalálja a hellenizmus világgörögségét, amelyben megszűnik a görögség.

Ez a kis tanulmány valódi Nietzsche-szellemű; közeli rokonságban van a *Tragédia születésével* annak mitologikus és schopenhaueri fogalmai nélkül. Megint igen mélyen belelát a görög lélekbe és ennek saját sorsát kovácsoló életébe; és itt egyúttal már az érett Nietzsche eszméi élednek: az élet ösztönösen kegyetlen, harcos magva, háborúban és versengésben való bontakozása, edződése, de még azzal a „szelídebb" meggyőződéssel, hogy csak a versengéssé „humanizálódott" harc fejleszt, míg a szabadjára eresztett, kegyetlenül gyilkos harci isten végül önmagát is elveszejti.

Művelődési intézményeink jövőjéről (Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten, 1871/72, T. I. 265—398. l.) címen Nietzsche 1872 január—márciusában öt előadást tartott Bázelban. Az előadások nagy hatást keltettek, de Nietzschet gyengélkedése és az egyetemi félév vége meggátolta az előadássorozat befejezésére szánt hatodik előadás megtartásában. Ezt nem is dolgozta ki és később sem tartotta meg és az előadások szövegét nem adta ki; a hagyatékból tették közzé összegyüjtött munkáiban.

Az 1872-ben írt előszó, amely szintén egyike volt a Wagner Cosimának adott öt előszónak, a szerző ízlése szerint való olvasóhoz fordul. Ez nyugodtan

olvasson, ne szóljon mindig közbe és ne várjon végül új tanterveket, hanem egyszerűen gondolkozzék az olvasottakról. Az előszó után egy 1871-ből származó, tervezett bevezetés következik. Ez hangsúlyozza, hogy nem a speciális bázeli, de nem is az egész világban elszórt, hanem a német művelődési intézményekkel kíván foglalkozni, a német népiskolával, reáliskolával, gimnáziummal és egyetemmel, amelyeknek a német szellem felfrissüléséből és megtisztulásából származó, jövőbeli újjászületését várja. Két főhibájuk van a jelenben: egyrészt a műveltség lehető kiszélesítésére, minél nagyobb néprétegbe való bevitelére, másrészt csökkentésére és gyengitésére, vagyis magaurasága helyett az állam szolgálatába való állitására irányuló törekvés. Ezt a végzetes fogyatékosságot csakis két valódi német tendencia győzelme szüntetheti meg: a műveltség szűkítésére és koncentrációjára, továbbá erősítésére és önelégültté tételére irányuló törekvésé.

A megírt öt előadás tulajdonképeni tárgya regényes keretbe van foglalva: Nietzsche visszaálmodja magát gondtalanul boldog bonni diákságába és egy barátjával elszakad mulatozó diáktársaitól, hogy egy csendes rajnamenti erdős dombtetőt keressenek fel, amelyhez közös élmény emléke fűzi őket. Amint itt a tervezett elmélkedés előtt célba lőnek, egy szintén itt elmélkedő és megzavart haragos öreg filozófussal és tanítványával találkoznak. Összezördülnek, de aztán kibékülnek és megosztoznak a világtól félreeső, bájos elmélkedő sarkukon; egymás közelében maradnak és igy nemcsak hallják egymás beszélgetését, hanem megint szóba is állnak egymással. Igy kezdődik el a modern művelődésről és a művelődési intézményekről folyó beszélgetés.

Az utilitarista-eudaimonista célú művelődés a műveltséget a közboldogságra irányuló hasznos eszköznek nézi és lehető kiterjesztésére, de persze csak a napi fontosságot központjába állító lapos tudásra törekszik; a rendkívüli specializálódás pedig még a valaha igazán művelt tudóst is teljesen egyoldalúvá teszi és ezzel megfosztja a tulajdonképeni műveltségtől; a modern általános és lapos műveltség jellemző hordozói a zsurnaliszták lesznek. A baj az iskolában is jelentkezik: főleg a műveltség alapját adó, központi jelentőségű gimnáziumban. Ennek az általános műveltségre vezető formális képzést kellene adnia és ahelyett csak tudományosságra, sőt újabban szinte zsurnalisztikára nevel; hiszen a formális képzés egyik legfontosabb eszközét, az anyanyelv jó és szép használatának elsajátítását is elhanyagolja, nem vezet a nagy nemzeti irodalom kellő megértésére és tiszteletére, a nemzeti klasszikus irodalom géniuszától való fegyelmezés helyett időelőtti egyéniségkifejezést kíván és ezzel éretlen dilettantizmust és literátusságot nevel nagyra. Legfőbb értéke komoly és a nyelvi szellemet fegyelmező latín és görög nyelvtudása; ámde, sajnos, ez sem sarjad abból, aminek elsősorban alapjául kellene szolgálnia, erős hazai, nemzeti kultúrából: hiszen a jelen német kultúra a legmélyében germántalan francia civilizáció tehetségtelen utánzása, amelyet a francia, az olasz és az orosz kultúra is megszégyenít; itt nyilvánvalóan az irodalmi kultúra lebeg Nietzsche szeme előtt. A német szellem igazában a reformációban, a német zenében, a rendkívül bátor és szigorú német filozófiában és a hűséges német katonában mutatta meg erejét; a szellem megújulása és a görög szellemmel való érintkezésben bekövetkező megtisztulása hozza meg majd a gimnázium megújulását is.

Az igazi műveltség kitart a szellem arisztokratikus természete mellett: itt a tömeg ösztönös hűséggel és engedelmesen szolgálja a géniuszt; az igazságos utókor is csupán valamely kor szellemi hőseinek népi és kulturális sorsa szerint ítéli meg egy nép egész műveltségét. A voltaképeni népműveltséghez nehezen férhetünk hozzá: azokban a mélyebb rétegekben van az, ahol a nép vallási ösztönéit óvja, mítikus képein továbbkölt, erkölcsét, jogát, hazai földjét, nyelvét híven őrzi. A népműveltséget ezekben a komoly megnyilvánulásaiban igazán előmozdítani nem tudjuk közvetlenül, csupán a romboló erőszak elhárításával és annak a gyógyító tudattalanságnak a fenntartásával, amelynek nyugtató, üdítő ellenhatása nélkül a sok feszültség- és izgalomemésztette maga-

sabb kultúra nem állhat fenn. Csakis ilyen népműveltség méhében érlelődhetik a géniusz, aki azután örökbecsű egyéni művével népét az örökkévalósághoz fűzi; és a népet egészen felébreszteni, öntudatosítani akarók összetörik a szellem birodalmának értékrendjét és elpusztítják a géniuszt szülő és nevelő legnemesebb művelődési erőket, az anya szerepét betöltő népműveltséget. Az iskolákat és főleg a gimnáziumot is a modern állam — elsősorban a porosz állam — szaporítja túl, amikor a legtöbb hivatalnoki állást egyetemi és a katonai kedvezményeket gimnáziumi végzettséggel hozza kapcsolatba. Ezzel a kultúrát eszközévé teszi, szolgálatába fogja, ellentétben a görög állammal, amely csupán izmos bajtársa és támogatója volt csodált és nemesebb barátjának, a görög kultúrának.

Az igazi műveltség megveti azt, hogy a gyakorlati szükségben és kívánságokkal élő egyénnel beszennyezze magát, és gúnyosan elszökik attól, aki önző szándékok eszközéül és kereseti forrásul próbálná megszerezni; ilyesmire csak az elkényeztetett istennő külszínre hasonló cselédje kapható. Azt az ifjút, akit a valódi műveltség útjára akarunk vezetni, ne szakítsuk ki a természettel egybefűző bizalmas, szinte személyesen közvetlen viszonyából: ekkor tudattalanul is érzi majd minden dolog metafizikai egységét. Azt azonban, akit művelés címén a létküzdelemben való alanyi helytállásra akarunk képesíteni, idejében meg kell tanítanunk egy másik igazságra: hogyan vethetjük magunknak alá a természetet. Itt véget ér az előbbi naiv metafizika, és a fiziológia, a geológia, a kémia a természet egészen más szemléletére kényszerít: megértése helyébe kiszámítása és rászedése lép. Tehát a polgári és a reáliskola nagyon is szükséges: kimondottan az életküzdelemre nevel. Ámde így a valódi művelődési intézmény hiányzik: mert a gimnázium már nem az, csak nem elég becsületes bevallani. Lényegében kétféle nevelő-tanítóintézet lehet: a művelődésé és az életszükségé; minden meglévő a második fajtába való, de az első az, amiről itt szó van. Ez egy legfelső nemzeti elit nevelésére szükséges: egyúttal arra is való, hogy a magát a géniusz szolgálatába állító, erkölcsi felsőbbséggel hősi önfeláldozásra képes ifjú az igazi műveltség hordozóival együtt élhessen és vezetésük alatt élete művének beteljesítésére megérhessék. Csak így biztosítható a nemzet legjobbjainak szellemi kiteljesedése; különben mindig az a veszedelem fenyeget, hogy elkallódnak, aminthogy még a németség legnagyobbjai, Winckelmann, Lessing, Schiller is súlyosan megszenvedték a tömeg szűkkeblűségét, közönyét és ellenállását, sőt sok más nagyrahivatottal tönkrementek miatta; és csupán a világ folyásának észszerűségébe vetett őrült hit próbálhatja az ellenük elkövetett bűnt menteni.

Az ötödik, az utolsó megtartott előadás az egyetemmel foglalkozik. Ez a fülön át érvényesülő előadó-hallgató-intézmény meglehetős szabadsággal a műveltségre való önnevelést célozza: műveltségi vonatkozását a filozófiához, a művészethez és a klasszikus ókorhoz való viszonya adja meg. Ámde a filozófia valójában eltűnt az egyetemekről és helyébe a történelmi-filologiai mérlegelés és kérdezés lépett, amely főleg az értelmetlenséget tekinti a valóságnak. A művészettel semmi kapcsolata nincs az egyetemnek. Csoda-e, ha ezek után nem ébreszt hajlamot a görögökkel és a rómaiakkal való mélyebb kapcsolatbalépésre, hanem ezen a téren is puszta filologizálást űz? Ámde a műveltségre vezet-e ilyen módon? Vezetés nélkül hagyja az ártatlan diákot és az tántorog, szkepszisbe, majd — éppen a jobbja — egyfajta fölényes és felületes irodalmi álkultúrába, zsurnalizmusba keveredik, elfajult kultúremberré válik, aki műveltségre született és műveletlenségre nevelődött, és mint a pillanat gyámoltalan, barbár rabja, szellemileg éhezik. Maga a német szabadságharcokban megtisztult bátor és tehetséges diákság tett egy tragikusan komoly és igen tanulságos kísérletet, hogy a német szellemhez emelkedjék: ez volt az egyetemi „Burschenschaft"-ok eredeti célja. Törekvésüket ösztönös félelemmel gyűlölték: gyűlölték benne az igazi művelődési intézmény szervezetét és férfias német szellemét. A Burschenschaft sorsa megmutatta, hogy az egyetem sem értette meg szellemét, amely a belső megújulásra és a legtisztább erkölcsi erők felkeltésére irányult és nagy

német vezetőket kívánt, akiknek engedelmeskedve haladt volna a műveltség felé. Az ifjúság nem találta meg hivatott vezetőit és lassanként bizonytalanná vált, nagy kísérlete összeomlott. Mert minden műveltség a mai egyetemi szabadság ellentétével kezdődik, az engedelmességgel, alárendeléssel, fegyelemmel és szolgálattal, amelyben vezető és vezetett egymást igényli a szellem rendjében.

Az utolsó előadásról csak két bizonytalan rövid vázlat van: ezekben talán leginkább Beethoven dicsérete emelkedik ki; meg kell találni a hozzá tartozó kultúrát. Úgy látszik, hogy Schopenhauer és Wagner is dicséretet nyert volna. Schopenhauer szelleme általában körüllengi az előadásokat: a regényes keret öreg filozófusában leginkább őrá ismerünk. A német szellem kiemelkedő géniuszai Lessing, Winckelmann, az itt még egyetlennek nevezett Schiller, Goethe, Beethoven. Különben a lényeges tartalom, amint láttuk, az utilitarista művelődési áramlat ellen való állásfoglalás az öncélú, magas nemzeti kultúra érdekében, amelyet egyes legnagyobb szellemek alkotnak és hordoznak, és amelynek elsajátítása nem egyénies szabad tetszéssel, hanem csak a benne megnyilatkozó nemzeti géniusz iránt való fegyelmezett odaadással, a legfőbb művelődési kincsek értékeiben áldozatosan elmélyedő lelki érlelődéssel lehetséges. Az arisztokratikus és legmagasabbrendű művelődési eszmény mellett és az utilitarista-eudaimonista tömegcivilizáció ellen való állásfoglalás: ez az, ami az előadások tartalmából a későbbi Nietzsche világnézetében is lényegesen és jelentősen megmarad.

A schopenhaueri filozófia viszonya egy német kultúrához (Das Verhältnis der Schopenhauerischen Philosophie zu einer deutschen Kultur, 1872. T. I. 399—405. l.) szintén csak előszó maradt egy meg nem írt könyvhöz; amazok egyike, amelyeket Nietzsche Cosimának adott. Látható, hogy Nietzsche, főleg ebben az időben — de kisebb mértékben később is — jóval több előszót, mint könyvet írt, bár könyveinek és kidolgozott nagy tanulmányainak száma sem csekély. A sok előszó nyilván arra vall, hogy az eszmék és tervek szinte kergették egymást a csodálatos szellemi élénkséggel kibontakozó gondolkodóban: sokkal hevesebb volt ez az eszmevihar, semhogy valamennyi felbukkanó terv kiérlelődhetett és teljes műben kifejeződhetett volna. A legtöbb terv az alapeszménél és az ebből fakadó programmnál maradt, és Nietzsche szellemi alakulása csakhamar meg is haladta: az előszók pedig a nyugtalanul és élénk indulattal, igen szubjektívan, azaz inkább személyes, mint tárgyi szükségből alkotó író egy-egy hangulatát fejezik ki, amely egy vagy néhány szellemes vezetőeszmében testesült meg, de azután nemsokára elhalványult, megváltozott, újabb, megint erősen inspiráló hangulat váltotta fel. A Schopenhauer-előszó is ilyen eredetű.

A szeretett, alávaló Németországban — így kezdi — a műveltség most annyira lerongyolódva hever az útszélen, a minden nagyságra sandán néző irigység olyan szemérmetlenül uralkodik, és a „boldogság" felé rohanók általános forgataga annyira fülsiketítően zúg, hogy szinte a „credo, quia absurdum est" értelmében vett erős hittel kell bírnia annak, aki mégis remél még itt egy leendő kultúrában és mindenekelőtt azért — nyilvánosan tanítva, ellentétben a „nyilvánosan vélekedő" sajtóval — dolgozni is tud. Aki ma a németségért gondolkodni akar, annak el kell zárkóznia a rárohanó benyomásoktól, a háborús dicsőség trombitaszavával kevert, zavaró lármától, hogy hihessen a németségben. Milyen kevéssé felel meg — írja — a német élet ama nagyoknak, akik-

ben az igazi németséget tisztelni tanultuk! Ahol a német nem tud nagyra emelkedni, a középszerűnél kisebb benyomást kelt; a korlátoltsághoz, életben, megismerésben és megítélésben, a németek mint a filiszterség igazi virtuózai értenek. Ólomsúlyként húzzák le igazi nagyjaikat szegényes szükségeikhez. Lehet, hogy ez a filiszteri kedélyesség csupán egy valódi német erénynek — az egyesbe, kicsibe, közelibe és az egyén titkaiba való elmerülésnek — az elfajulása, de ma rosszabb a legnyiltabb bűnnél, főleg, amióta irodalmi öndicsőítésben nyert boldog öntudatot. Hiszen most a műveltek és a filiszterek nyiltan egymás kezét rázzák és előírják, hogyan kell majd írni, költeni, festeni, zenélni, sőt filozófálni és uralkodni, hogy a műveltség és e kedélyesség megóvassék. A művelt ember most mindenekelőtt *történetileg* művelt: történeti tudata menti meg a fenségestől, akárcsak a filisztert kedélyessége. Persze, hogy a történet csak olyasmit mutat neki, ami hozzá méltó. Ha a gondolkodó mindettől elmenekül, olyan nagy problémákkal találkozik, amelyek ugyanannyira kedélytelen félelmességgel, mint történettelen örökkévalósággal szólnak hozzá. Hiába próbálja meg a művelt ember ezeket a kísérteteket fogalmi fonadékokká szelídíteni: az igazi gondolkodó egyszerre elfújja mindezt. Ezért jobb, ha csak egyet gyakorolnak: kérdezzék meg mindannál, amit ma műveltségnek hívnak, vajjon ez az a remélt, komoly és teremtő erejű, a német szellemet megváltó német kultúra, hogy e század egyetlen német filozófusának, Schopenhauernak azonosítani kellene magát azzal? Ez a kérdés, a filozófus és a neki megfelelő kultúra összevetése a meglévő műveltséggel, egyben ennek ítélete!

Ez az előszó, amely még teljesen Schopenhauer rendkívüli nagyratartásának, egyenesen kultúrabírói szerepre emelésének jegyében áll, már jól megmutatja Nietzsche egyik legnagyobb és állandó, de szerencsétlen szerelmének meginduló nekikeseredését: mert a korabeli németségről ezentúl fokozódó elkeseredéssel nyilatkozik és attól mégsem tud sohasem szabadulni; csalódott és szerencsétlen, de soha meg nem szűnő egyik valódi szerelme ez.

A filozófia a görögök tragikus korszakában (Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen, 1873; T. I. 407—502. l.) Nietzsche egyik igen szép és mélyreható, sajnos szintén befejezetlenül maradt és csupán hagyatékából kiadott tanulmánya. Erről a tárgyról Nietzsche már 1869/70 téli félévében, majd 1872 nyári félévében tartott egyetemi előadásokat, amelyeket később egy nagy filozófuskönyv bevezetésének is szánt. 1879-ben a bevégzetlenül maradt szöveget ki akarta adni és második, rövid előszót írt hozzá; a kiadás azonban abbamaradt.

Az első előszó valószínűleg 1874-ből való. Filozófiai rendszerek, úgymond, csak megalkotóik számára egészen igazak: minden későbbi filozófus szemében rendszerint egy nagy hibát, kisebb elmék számára hibák és igazságok összegét, legfőbb céljukban azonban mindenesetre elvetendő tévedést jelentenek. De az, aki nagy embereknek általában örül, ilyen rendszereknek is örvend, még ha egészen tévesek is: egy pontjuk mégis van, amely egészen cáfolhatatlan, egy személyes hangulat, szín; belőlük meg lehet alkotni a filozófus képét. Ezt a személyes, vitathatatlan pontot keresi az itt adott egyszerűsítő ábrázolás mindegyik rendszerben; ezekből újra felhangzik a görög természet polifoniája, és fény derül arra, amit mindig szeretnünk és tisztelnünk kell: a nagy emberre.

A második előszó megerősíti az előbb vázolt bemutatási szándékot és módot. Három anekdotával meg lehet rajzolni egy ember képét: Nietzsche megkísérli, hogy mindegyik rendszerből három anekdotát emeljen ki, és a maradékot feláldozza.

Vannak a bölcseletnek ellenfelei: és jó, ha rájuk hallgatunk, főleg amikor a németek megbetegedett fejeinek a metafizikától való tartózkodást és,

mint Goethe, a physis által való tisztulást, vagy, mint Wagner, a zene által való gyógyulást tanácsolják. A nép orvosai elvetik a bölcseletet; aki tehát ezt igazolni akarja, annak meg kell mutatnia, hogy az egészséges népek mire használják a filozófiát. Voltak egészséges népek filozófia nélkül, például a rómaiak; de az elveszett népi egészséget a filozófia sohasem adta vissza, hanem a betegeket még betegebbekké tette; csupán egészségeseket óvott, azoknak segített. A görögség, ez a valóban egészséges nép, a filozófiát egyszersmindenkorra igazolta, azzal, hogy többet filozofált, mint bármely más nép. Igaz, hogy ezt nem tudta idejében abbahagyni és még aszott vénségében is szőrszálhasogató keresztény dogmatikával filozofált és mesterséges hálóban megfogta a tanulnivágyó ifjú barbár utókort. Ezzel szemben jól tudta, mikor kell a filozofálást elkezdeni: nem a bánatban, hanem az érett, bátor és győzelmes ifjúság boldogságában, tüzes vidámságában. Ez a filozófia mivoltáról is és a görögökről is felvilágosít.

Nagy igyekezettel megkísérelték, hogy a görög szellemi élet és így a görög filozófia forrásait is mindenfelé a külföldön találják meg. Ebben még nincs hiba: a görög műveltség nem autochton; a görögök jól értettek hozzá, hogy más népek eleven kultúráját magukba szívják, és éppen ezért jutottak olyan messzire, mert már önmagukban is jelentős kezdetekből mentek tovább; hiszen a kultúra, valamint a bölcselet legkezdete közömbös, mert kezdetben mindenütt a nyerseség, az alaktalanság és az üresség található, és mindenben csak a későbbi fokok számítanak. A görögök a kultúra egészéből, mint a kultúra emberei és a kultúra céljaival filozofáltak; nem igyekeztek a bölcselet elemeit mégegyszer feltalálni, hanem az átvetteket annyira fejlesztették, hogy magasabb értelemben váltak feltalálókká: ők találták fel a tipikus filozófusfejeket, és az egész utókor nem talált fel ehhez többé semmi lényegeset.

Minden nép megszégyenül, ha arra a csodálatos bölcselő társaságra mutatnak rá, amelynek tagjai az ógörög mesterek, Thales, Anaximandros, Herakleitos, Parmenides, Anaxagoras, Empedokles, Demokritos és Sokrates. Mindegyikük egészében egy kőből van faragva. Gondolkodásuk és jellemük között szigorú szükségszerűség van. Minden konvenció híjával vannak, mert akkoriban nem volt bölcselő- és tudós-rend. Nem tudós, hanem zseni-köztársaságot alkotnak és magányos óriásokként társalognak egymással az idők űrein keresztül és a törpék nyüzsgése fölött. A maguk egyetemes módján megbeszélték mindazt, ami a görögséget jelenti.

A bölcseletnek mindjárt első élménye görög földön, a hét bölcs szankciója, határozott és elfelejthetetlen vonal a görögség képén. Más népeknek szentjeik, a görögöknek bölcseik vannak. Joggal mondották, hogy egy népet nem nagy emberei jellemzik, hanem az a mód, hogyan ismeri meg és tiszteli őket. Csak a görögök körében nem véletlen, magányos vándor, ijesztő szellemi üstökös a bölcselő, hanem a görög kultúra naprendszerének egyik fő csillaga, aki minden más bölcselőnél jogosabban ítél az életről és általában a létről.

Nietzsche tanulmányát csak a felsorolt Platon-előtti bölcselők összetartozó társaságáról írja. Platonnal valami egészen új kezdődik, vagy még inkább Platon óta valami lényeges hiányzik a filozófusokból amaz elsőkhöz hasonlítva. Mondhatná valaki, hogy ezek az egyoldalúak, és epigónjaik, Platonnal az élén, a sokoldalúak. Helyesebb lenne az utóbbiakat bölcseleti keverékalakokként, az előbbieket a tiszta típusokként felfogni. Platon az első nagyszabású keverékalak sokratikus, pythagoreus és herakleitosi elemekből: ezek mind az — éppen ezért nem tipikusan tiszta jellegű — ideatanban, mind Platon emberi egyéniségében feltűnők. A későbbi bölcselők is keverékalakok, vagy pedig, ha egyoldalúak, mint a cinikusok, karikatúrák és nem típusok. Még sokkal fontosabb az, hogy szektaalapítók, és szektáik mind ellenzéki intézmények a görög kultúrával és addigi stílusegységével szemben. A maguk módján megváltást keresnek, de csak híveik szűk körének. A régibb bölcselők tevékenysége tudtukon kívül is a nagyban való gyógyításra irányul, a bölcselő

védi hazáját és a görög kultúra hatalmas folyását; Platon óta azonban számkivetésben van és hazája ellen konspirál.

Szerencsétlenség, hogy ama régi filozófus-mesterektől alig maradt reánk valami; az a véletlen, hogy Platonnak és Aristotelesnek mindig voltak becsülői és leírói, elfogulttá tesz bennünket elődeikkel szemben. Furcsa gondviselése a könyv-fátumnak az, amely Herakleitos, Empedokles, a régiektől Platon mellé állított Demokritos iratait megvonta tőlünk és sok sztoikus, epikureus, valamit Cicero írásait megtartotta. Alighanem elveszett számunkra a görög gondolkodásnak és szóbeli kifejezésének legnagyszerűbb része: de ki csodálkozik e sorson, aki Scotus Erigena és Pascal balsorsára emlékszik és arra gondol, hogy még e világos században is makulaturapapirost kellett csinálni Schopenhauer főművének első kiadásából! Az emberiség ritkán hoz létre jó könyvet, amelyben merész szabadsággal zendül fel az igazság harci dala, a filozófiai heroizmus éneke: és milyen nyomorúságos véletlenektől, fejelsötétedésektől és babonás rángatódzásoktól függ fennmaradása! Ámde mégsem kell panaszkodnunk: a fennmaradt töredékek is elegendők amaz egyetemes tanítás megállapítására, hogy a görögök igazolják a filozófiát.

Látszólag kevés értelmet mutató ötlettel kezdődik a görög filozófia: azzal a tétellel, hogy a víz minden dolog forrása és anyaméhe. Érdemes-e ezt komolyan venni? Három okból igen: először, mivel e tétel a dolgok eredetéről mond valamit; másodszor, mivel ezt kép és regélés nélkül teszi; és végül harmadszor, mivel bár burkoltan, de azt a gondolatot tartalmazza, hogy „minden egy". Ennek az utolsó, nem tapasztalásból, hanem misztikus intuícióból fakadó metafizikai tételnek jobb és jobb kifejezésére törekszik minden bölcselet, amelyben a számoló és mérő gondolkodással szemben idegen, nem logikai hatalom, a képzelet, emeli könnyű lábát a gyors célhozérésre és lehetőségről lehetőségre, bizonyosságról bizonyosságra szökken.

Thales képéből a filozófus típusa még csak ködösen bontakozik ki; Anaximandrosban már sokkal határozottabban áll előttünk. Ő az első görög bölcseleti író és ezért még elfogulatlanul, hatalmas stílussal fejti ki újszerű megvilágosodásból, magasztos elmélkedésben fogant gondolatait. Híres mondása: amiből a dolgok keletkeznek, abba is kell elmúlniok, szükség szerint; mert bűnhődniök kell és igazságtalanságaikért meg kell ítéltetniök, az idő rendje szerint. A dolgok ősoka Anaximandros szerint nem lehet határozott tulajdonságú, csupán kimeríthetetlen, végtelen, ennyiben határtalan és határozatlan; őselve ennyiben a kanti magábanvalóval egyértékű. Ebben az őselvben gyökerezik a levés, amely vég nélkül vet fel új, határozott tulajdonságú alakokat: ezeknek azonban megint el kell múlniok. Anaximandros úgy élt, szólt, mozgott, öltözködött, ahogyan írt, szinte a lét tragédiájának hőseként. Két lépéssel ment tovább Thalesnál: felteszi magának a kérdést, hogyan lehetséges sokaság, ha egyáltalában van örök egység; és miért nem pusztult még el minden keletkezett, hogy ha már az idő egész örökkévalósága múlt el; honnan jön a levésnek folyton megújuló folyama? Ezekre a nagy kérdésekre felel sajátságosan mély, misztikus tétele.

Anaximandros keletkezésproblémájának misztikus éjtszakáját Herakleitos szellemének isteni villáma világította meg. Bárki másnál figyelmesebben és mélyrehatóbban nézte a levést és abban törvényszerűséget, csalhatatlan bizonyosságot látott meg. Nem különböztette meg a határozott minőségek fizikai világát a határtalan és meghatározhatatlan metafizikai Abszolútumtól: és így egyáltalában tagadta a változatlan létet. Az egyetlen világban mindent változásban látott, örök törvények ritmusában áramolva. Királyi birtoka az intuitív elképzelés legnagyobb ereje; a fogalmi gondolkodásnak ellensége és azzal egyenesen örömmel száll szembe, amikor kimondja, hogy minden mindenkor ellenkezőjét is magán viseli. Minden az ellentétek harcából keletkezik és a folyton váltakozva hullámzó harcban nyilvánul meg az örök igazságosság: ez legmélyebben valódi görög gondolat. Herakleitos kétszer is felkiált: az egy a sok! De hogyan? A sokaság nem sok örökkévaló elemből ered, mint Anaxa-

goras véli, nem is érzékeink csaló látszata, mint Parmenides állítja: hanem — a legváratlanabb kozmikus metaforák között is ritkaság e mondás — a világ Zeus játéka, vagy fizikaibb nyelven szólva, az őstűz játéka önmagával. A levés folyamatának egyes átalakulási szakaszait Herakleitos nagyjából Anaximandroshoz hasonlóan fogja fel és abban is megegyezik nagy elődjével, hogy periodikusan ismétlődő világpusztulásban és a mindent megsemmisítő világégésből mindig új világnak kiemelkedésében hisz. Azt a szakaszt, amikor a világ a tiszta tűzben való feloldódás felé siet, mint kívánságot és szükséget jellemzi, míg a tűzben való teljes elmerülést jóllakottságnak, kielégültségnek tartja; de hogyan értelmezi az új világ keletkezésének ébredő ösztönét? Hihetnők, hogy gőgnek, hybrisnek minősíti: és így megérthetnők a „síró filozófus" fájdalmasan lemondó tekintetét is, amikor a sokaságot a gonoszság eredményének, az egész világfolyamatot a hybris, a gőg bűnhődésének látja.

Hybris, ez a veszedelmes szó, valóban minden Herakleitos-követő próbaköve, vajjon megértette-e mesterét? Van-e bűn, igazságtalanság, ellentmondás, szenvedés e világban? Igen, így szól Herakleitos, de csak a részleteket látó korlátolt ember és nem a mindent egybenéző Isten számára, akinek minden ellentét végül is a közönséges emberi szem előtt láthatatlan harmóniába fut össze. A keletkezés és elmúlás, felépítés és lerombolás örök ártatlanságban, minden morális beszámítás nélkül, éppen a művész és a gyermek játékának módján megy végbe: így játszik az örökké eleven tűz is, ártatlanul, világokat épít és lerombol, a kielégülés és az alkotási szükség váltakozásában. Az esztétikai ember világszemlélete ez, amelynek etikára nincs is szüksége, hiszen az ember utolsó porcikájáig szükségszerű. És ha megkérdezik Herakleitost, hogy miért nem mindig tűz a tűz, hanem egyszer víz, máskor föld, megint csak azt felelné: mindez játék, ne is vegyétek nagyon patétikusan és főleg ne morálisan!

Elégedetlenkedő olvasók Herakleitos stílusának homályosságát panaszolták: valószínűleg sohasem írt ember világosabban és fényesebben; persze igen röviden és ezért az olvasó futók számára homályosan. Herakleitos büszke volt: és ha filozófusnál büszkeség lép fel, akkor ez hatalmas. Magányosan és önmagának elegendően járt, a sok ellenkezéssel nem törődve, halhatatlanságra vivő életútján. Résztvevő indulat, a segítés, gyógyítás, mentés vágya nem árad belőle. Csillag ő légkör nélkül. Szeme, amely befelé lángol, halottan és jegesen tekint kifelé, szinte csak látszatra. Templomi istenszobrok közé való, emberek között hihetetlen; és amikor a gyermekek lármás játékát nézte, olyasmire gondolt, amire soha senki ilyen alkalommal: a nagy világgyermek, Zeus játékára. Nem szorult az emberekre; megvetőleg beszélt a kérdező, gyüjtő, röviden „hisztorikus" emberekről. Önmagamat kerestem és vizsgáltam, mondta, mint a delphii követelés igazi teljesítője. Ő nem szorul a világra és saját dicsőségére a folyton folyó halandóknál, de a világ örökké rászorul az igazságra, tehát Herakleitosra, az emberiség az ő halhatatlanságára: amit látott, tanításai a törvényről a levésben és a játékról a szükségképiségben, olyasmi, amit ezentúl mindig látni kell; a legnagyobb színjáték előtt húzta fel a függönyt.

A tűzből formált Herakleitosszal szemben az igazságnak egy másik prófétája áll, de mintegy jégből alkotva és hideg, szúró fényt árasztva: Parmenides. A nagy eleai bölcsnek alighanem idősebb korában sajátságos élménye volt; a legtisztább, valóság-nemzavarta, teljesen vértelen absztrakció élménye, a nagy görög „tragikus" korszak két évszázadának leggörögtelenebb jelensége. Ez az élmény, a létről szóló tanítás forrása, határkő lett Parmenides életében, azt két szakaszra osztja; ámde egyúttal a sokrateselőtti gondolkodást is két részre osztja, amelynek egyikét anaximandrosinak, a másikát egyenesen parmenidesinek nevezhetjük. Az elsőbe tartozik magának Parmenidesnek ifjúkori filozófiája is: ezt azután a létezőről és a nemlétezőről szóló, egyszerű tételének megragadásakor a többi korábbi bölcseleti tanítással együtt elvetette, a látszat körébe utalta, bár még mindig második legjobbnak tartotta. Parmenides is Anaximandrosból indult ki, talán személyesen is ismerte; és neki is gyanúsnak tűnt a valóságnak egy létben és egy levésben lévő világra való kettéosztása,

akárcsak Herakleitosnak. Míg azonban ez a levés megtalált rendjében, törvényében igazolását is látta, addig Parmenides a dolgok minőségét vizsgálva, azokat két csoportba tartozónak találta: egyesek pozitívaknak, mások csupán az előbbiek negatívumainak mutatkoztak. Amazokat létezőknek, emezeket nemlétezőknek tekintette és most már úgy látta, hogy a mi világunk maga és nem valami azon túl lévő tartalmazza a létezőt, persze valami nemlétezőt is; a kettő együtthatása eredményezi a levést.

Ámde senki sem nyúlhat büntetlenül olyan borzalmas absztrakciókhoz, mint a létező és a nemlétező: ezek Parmenidest is olyan, a vért is megfagyasztó gondolatra vezették, amelynek alapján minden előbbi világelképzelése értéktelenné látszott válni. Többnyire azt állítják, hogy ennek a gondolatának a létrejövetelében a vándorló, a természetet misztikus módon istenítő rapszodosz, Xenophanes istentanával való megismerkedése is közrejátszott. Ez a legnagyobb egyéni szabadsággal nyilvánosan szállt szembe a fennálló erkölcsökkel, a Homeros-szentesítette néphittel és alighanem valamely mélységes látomásszerű élménye nyomán az istenség örök egységét hirdette. Ő és Parmenides nem alkot iskolát, semmi közösségük sincs, de Xenophanes egységeszméje Parmenidest is, egészen ellenkező úton, hasonló eredményre vezethette. Amikor Parmenides jobban megnézte, vajjon létezhetik-e a nemlétező egyáltalában, rájött a megismerés egyetlen megbízható és józan ésszel tagadhatatlan alakjára: ez az *A* est *A* tétel tautologiája. Ez a tétel könyörtelenül kiáltott feléje: ami nincs, nincs; ami van, van! Ha eddig a legtöbb emberrel úgy vélte, hogy a nemlétező is létezik, akkor *A* est Non *A*-t állított, ez pedig a gondolkodás perverziója, a logika elleni ősbűn. Most már elmerült az absztrakciók jeges fürdőjében: a létező csakis van, nem volt és nem lesz, nem is lett, minden levés az érzékek csalódása. Ezzel a felfogásával szétszakította az érzékeket és az észt, ezzel az értelmiséget is szétrombolta és előkészítette a „szellem" és a „test" téves megkülönböztetését, amely főleg Platon óta átokként fekszik a filozófián. Az ilyen bölcselet szerint a tapasztalati világ tarka elevensége látszat, érzéki csalódás, és csak a legsápadtabb, legelvontabb egyetemességekben, a leghatározatlanabb szavak üres hüvelyeiben mint pókháló-burokban, lakik az igazság: és az ilyen „igazság" mellett ül a filozófus, szintén vértelenül mint valami absztrakció és köröskörül formulákba befonódva. A pók legalább áldozatainak vérét kívánja; a parmenidesi bölcselő azonban éppen áldozatai vérét gyűlöli, a tőle feláldozott tapasztalás vérét.

A puszta lét e semmitmondó fogalmába való kapaszkodásban éppen az a csodálatos, hogy nem valami hindu létmisztikához hasonló magatartásba történt elmerülés kifejezője, hanem színtelen, lélektelen, formátlan, vallásos és erkölcsi melegség nélkül szűkölködő elvont szkémaszerűség keresése, mindenekelőtt pedig a bizonyosságratörekvés félelmetes energiája nyilatkozik meg abban: görög embernél, mítikusan gondolkodó és igen mozgékony fantáziájú korban. Parmenides bölcseletében az ontologia előjátéka hangzik fel, a gondolhatóságból a létezés szükségességére való következtetés: ennek előfeltevése, hogy olyan megismerő szervünk van, amely elér a dolgok lényegébe és független a tapasztalástól. Ámde már Aristoteles hangoztatta, hogy a létezés nem tartozik a dolog lényegéhez: ezért nem is lehet a lét fogalmából — amelynek esszenciája éppen csak a lét — a lét létezésére következtetni, amíg a szemlélet nem nyujt erre alapot. A szavak csupán szimbolumok a dolgok egymásközötti és hozzánk való vonatkozásáról és sehol sem érintik az abszolút igazságot. Az alany számára feltétlenül lehetetlen, hogy önmagán túl akarjon valamit látni és megismerni, annyira, hogy megismerés és lét a legellentmondóbb szférák. Parmenidesnél az ilyen naiv, kritikátlan eljárás még érthető, de ma, Kant után, merész ignorantia, ha — főleg filozófust játszó tájékozatlan teologusok — a filozófia feladatául az Abszolútum tudatbeli felfogását állítják oda, Hegel vagy Beneke módjára. Hiszen a lét fogalmának szegényes empírikus eredetét a szó etimologiája is megmutatja, amely a latin esse-ben a lélekzésből származik. A lét fogalmát egyetemesítő ember önmagáról logikát-

lan hasonlattal átviszi az emberszerű élet létét másokra, körülbelül így: lélekzem, tehát van lét.

A lét fogalmánál nagyobb tartalmú a szintén már Parmenidestől feltalált, de tanítványától, Zenontól, ügyesebben alkalmazott végtelen fogalma. Az ezzel űzött parmenidesi és főleg zenoni eljárásból világossá kellene válnia, milyen kevéssé érintjük ilyen fogalmakkal a dolgok szivét vagy fejtjük fel a valóság csomóját: az eleaták azonban fordítva, a fogalmak igazságát és egyetemes érvényét tartják fenn és ellenlábasukat, a szemléletes világot vetik el, mint a logikátlanság és önellentmondás tárgyiasulását; nem ezeknek a fogalmaknak kell a valóságon igazolódniok, hanem ellenkezőleg, azt mérni és megítélni hivatottak. Ezért vált azután egyenesen szükségessé Parmenidesnek a vakmerőségen is túltevő ötlete, hogy gondolkodás és lét azonos; és e tétel szemlélhetetlensége és elképzelhetetlensége számított legfőbb biztosítékának.

Parmenides tanítása ellen különben két erős érv vethető. Először: ha az ész fogalmi gondolkodása reális, akkor a sokaság és a mozgás is az, mert a gondolkodás a fogalmak sokasága között mozog. Másodszor: Ha az érzékek csalnak és igazában csak a lét és a gondolkodás azonossága van, akkor az érzékek maguk is csak látszatot jelentenek. De kinek? És hogyan csalhatnak, ha nem reálisak? Igy azonban szükségessé válik az érzéki valóság gazdag és mozgalmas, változó világát valamiképen mint az igazán létező, örökké együtt fennálló lényegek összegét jellemezni. Ilyen módon a sokaság, a minőségek és a mozgás immár igazi létet nyernek. Ezzel az elképzeléssel már Anaxagoras tanításának körébe léptünk.

Anaxagoras mindkét előbbi ellenvetést felhozza Parmenides ellen; de a főtételben Parmenides őt is leigázta, csakúgy, mint a fiatalabb bölcselőket és természettudósokat. Valamennyien tagadják a valódi keletkezést és elmúlást, amint azt a népfelfogás gondolja és még Anaximandros és Herakleitos tanította. A sokféle minőség megmagyarázására Anaxagoras határtalan sok elemi szubsztanciafélеség változatlan létét vette fel; a mozgás valóságát pedig gondolkodásbeli képzeteink tagadhatatlan egymásutániságából bizonyította. A sokféle elemi minőségű szubsztanciának közös tulajdonsága az, hogy mind teret betöltő anyag és ezért hathat egymásra, vagyis lökheti egymást. A képzetek sajátszerű önmozgásában viszont Anaxagoras olyan elvet fedezett fel, amely a mozgás kezdetét önmagában hordja, önmagát, de a testet is mozgatni tudja: így elkerülhetni vélte az örök és feltétlen dolgok örök mozgását, de ezzel máris örök célravonatkozását és így feltételességét. Persze, hogy a szellem fogalmában megvoltak a causa sui nehézségei; de jól el voltak burkolva. A szellem agyvelőhözkötöttségét is elfelejtette és felállította a magábanvaló szellem tanát. Ez a világi mozgás ősi megindítója; azelőtt a valóság elemei a kaosz keverékállapotában voltak, csupán az egyedül önmagával osztható és összetehető szellem volt rajtuk kívül. A szellem a kaoszból a kozmosz, a rend felé vezeti a valóságot, mert olyan célszerű mozgást indít, hogy a hasonló részek egymáshoz kerülnek: e közben alakul a világ. Hogy az első indítás után a világ rendes, törvényszerű és szép kialakulása immár természetes következményként megy végbe, nagy érdeme és nem — miként szemére vetették — hibája a teleologiai és antropomorf elképzelésektől bölcsen tartózkodó anaxagorasi tannak. Miért indít ilyen mozgást Anaxagoras világszelleme? Herakleitos azt mondaná, hogy játékból: ez lehetett mindig a görögök végső magyarázata. Az anaxagorasi szellem is művész, a mechanikai építés legnagyobb mestere, feltétlen és meghatározatlan, nem vezeti ok és cél.

A legnagyobb anaxagorista Perikles, a világ leghatalmasabb és legméltóbb embere; Platon tanusítja róla, hogy egyedül Anaxagoras bölcselete képesítette géniuszát magasztos szárnyalásra. Csodálatos mozdulatlanságából sugárzó szónoki ereje szinte az anaxagorasi szellem képe és ő maga a kozmosz kicsinyített mása volt.

Anaxagoras jellemzésével a tanulmány megszakad; a folytatási tervek azt mutatják, hogy Nietzsche szerint Empedokles az anaxagorasi tanban lévő

felesleges hipotéziseket igyekezett kiküszöbölni. Igy a túlságosan „teli" szellem, mint magyarázó elv, helyett a mozgást két fajtára, szétkülönülésre és vonzásra redukálja és ezeket gyűlöletre és szeretetre vezeti vissza. A szeretet molekuláris erő. Az élőlényeket is hasonlóan magyarázza Empedokles, itt is tagadja a célszerűséget. Két mozgató elve a szerelem szimbolikáját is adja, és tanítása minden élő ősi egységét, az egykori óriási élőlényt is megsejti a minden létezőt egybefogó, egyesítő szfairosz eszméjében. A görögség egyetemes reformját is megkísérelte Empedokles.

Demokritos a lehető legjobban leegyszerűsítette a feltevéseket. A mozgáshoz üres teret, azaz nemlétezőt vett fel, a gondolkodást is mozgásnak tartotta. Elemei egyszerűek. Ő és a pythagoreusok együtt megtalálták a természettudományok alapját. A tragikus görög hőskor pesszimista vagy művészi optimista gondolkodása menekül a levés elől, a létben vagy egységet vagy művészi játékot lát; Sokratesszel megkezdődik a már nem művészi optimizmus, teleologiával és a jó Istenben, valamint a tudó jó emberben való hittel; az ösztönök feloszlanak.

Nietzschenek ez a szép és igen érdekes bölcselettörténeti tanulmánya már fényesen megvilágítja kialakuló gondolatvilágát. Schopenhauer mellékesen szerepel, Kantot néha dícséri, máskor bírálja; de lényegében a görög filozófia nyer hatalmat gondolkodásában, elsősorban a — láttuk — mindenekfölött becsült Herakleitos. Egyetlen világ van, abban minden változik, csupán a változás rendje, törvénye örök. A nagy létáramnak ezt a ritmusát az egészben működő játszó, művészi ösztön adja meg; a világalakulás periodikusan ismétlődik, — szinte már az örök visszatérés tana hangzik fel. Az örök világfolyás játékos, művészi forrása kizárja a morált, a kielégülés és az alkotási szükség ártatlan és egyben szükségszerű. Herakleitos lelke nem résztvevő és nem segít, kifelé hidegen sugárzik, míg befelé lángol; magasan az emberek fölött van akkor is, ha gyermekek játékát nézi, és nem ő szorul az emberiségre, hanem az reá. Mindezekben megjelenik a későbbi Nietzschenek és bölcs hősének, Zarathustrának sok lényeges vonása; még Herakleitos hagyományos szomorúsága is részben látszat, amely alatt szinte vidáman nézi a büszke, a történeti létet és nézést megvető és szemét az élet örökkévalóságára függesztő bölcs a világfolyás isteni játékát. Herakleitosszal szemben Parmenidest csodálja, de nem szereti Nietzsche: görögtelennek és egyben saját legnagyobb ellenlábasának érzi, akinek hideg logikáját plasztikusan kiemelni, de — és ez igen ritka nála — értelmi érvekkel cáfolni törekszik. Ekkor nyilvánvalóvá lesz spekulációellensége, de egyúttal spekulatív gyengesége is: saját bölcseleti érvei feltűnően gyengék; ezért annál hevesebben érvel a logika ellen az eleven, tarka élet erejével, az ész ellen az érzéki tapasztalás meleg, színes, meggyőző világával. Az abszolút igazságot nem ember számára valónak tartja és a logikai szkémákban főleg szómaradékokat lát, nominalista értelmű „rossz egyetemességeket". Igy minden bölcseleti megnyilatkozást, rendszert és gondolatot egyéni kifejezésként értékel és próbál megérteni: és ebben valóban nagynak, kiváló karakterológusnak, lélekbelátónak bizonyul, akár az egyes bölcselők nagy személyes lelkébe, akár a görögség csodálatos közösségi lelkébe néz. Ugyanekkor nagyon csekély mértékben, szinte egyáltalában nem megértő a bölcseleti megismerés igazságával, sőt igazságigényével és még *igazságproblémájával* szemben is: ezért nem érti meg kellően az eleatákat és talán még kevésbbé Platont, mert nem látja a sokratesi-platoni

Abszolútum-megismerésnek valóban nagy és éppen *abszolút* bölcseleti érvényét és értékét, ezért nem érti meg a keresztény teológia Abszolútum-keresését és ezért vádolja a csodálatos finomsággal kialakuló keresztény dogmatikát — Madách-hoz hasonlóan — könnyelműen, szőrszálhasogatással. A lélek-test, szellem-anyag megkülönböztetésével nem ért egyet; az ősi minden-egység tana az, amelyet szívesen aláhúz: persze itt is a bölcseleti megoldás elengedésével. Mindez a későbbi Nietzschenek is jellemvonása, és a lényeges megegyezésekkel szemben a különbségek alárendeltek; a romantikus hang is nagyon lényegesen csökkent és — említettem — a még sokban fenntartott kanti és schopenhaueri filozófia is aránylag rövid megjegyzésekben jelenik csak meg: igaz, hogy ez megfelel a tárgy természetének, de azért nyilvánvaló, hogy buzgó kantiánus vagy schopenhauerista könnyen talált volna alkalmat csodált mesterének sokkal bővebb szóhozjuttatására és érvényesítésére. A Herakleitosnál említett hybris-tan még „a mult szava".

Igazságról és hazugságról erkölcsmentes értelemben (Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne, 1873; T. I. 503—523. l.) szintén a hagyatékból kiadott töredék.

A számtalan naprendszerbe csillogva kiöntött mindenség egyik félreeső sarkában volt egyszer egy égitest, amelyen okos állatok feltalálták a megismerést. Ez volt a „világtörténet" leggőgösebb és leghazugabb perce: de mégis csak egy perc. A természet néhány lélekzetvétele után az égitest megmerevedett és az okos állatoknak meg kellett halniok. — Ilyen mesét találhatna ki valaki és mégsem illusztrálná kellőképen, milyen nyomorult, árnyékszerű és elröppenő, céltalan és tetszőleges az emberi értelem a természetben. Örökkévalóságokig nem volt, és ha megint elmúlt, semmi sem történt. Mert ennek az értelemnek nincs az emberi életen túl terjedő hivatása; és a legbüszkébb ember, a filozófus, mégis úgy véli, hogy a mindenség szemei minden oldalról teleszkopszerűen az ő cselekvésére és gondolkodására irányulnak. Sajátságos, hogy ezt az értelem viszi végbe, amely éppen csak segédeszközként adatott a legszerencsétlenebb, legérzékenyebb, legmulandóbb lényeknek, hogy egy percig létben tartsa őket.

Az értelem, az egyén fenntartásának eszközeként, legfőbb erőit a színlelésben bontja ki; mert ez az az eszköz, amellyel a gyengébb, kevésbbé robusztus egyedek fenntartják magukat, hiszen a létért való küzdelmet nem folytathatják szarvakkal vagy éles ragadozó fogazattal. Az emberben tetőpontjára ért a színlelés művészete, úgyhogy alig van felfoghatatlanabb valami, mint az, hogy az emberek között az igazságra irányuló becsületes és tiszta hajlam léphetett fel. Hiszen az ember mélyen elmerült az illúzióba, szeme csak a dolgok felszínét tapogatja; éjjelenként egy életen át hazudtat az ember magának álmaival anélkül, hogy morális érzése ezt megakadályozni próbálná. Létének mélységeit a természet eltitkolja előle; és ki tehetne egy pillantást a tudatkamra alá, hogy lássa, mennyi irgalmatlanságon, kielégíthetetlen falánkságon, gyilkos hajlamon pihen az ember tudatlanságának közömbösségében, szinte álomban lógva egy tigris hátán. Honnan van e körülmények között az igazságösztön?

Az egyén az egyénnel szemben értelmét többnyire színlelésre használja; mivel azonban az ember szükségből és unalomból társasan és nyájszerűen akar létezni, békekötésre szorul. Ez olyasmit hoz magával, ami a rejtélyes igazságösztön elérésére vezető első lépésnek látszik. Most rögzítik meg azt, hogy mi legyen „igazság": azaz feltalálják a dolgok egyenlően érvényes és kötelező megjelölését és a nyelv törvényhozása az igazság első törvényeit is megadja; itt keletkezik először az igazság és a hazugság ellentéte. A társadalmi hazugság-

ban is az ember alapjában nem a megcsalatást, hanem az ebből eredő károsodást gyűlöli; hasonlóan korlátozott értelemben akarja az ember az igazságot: ennek kellemes, életfenntartó következményeit kívánja, a tiszta, következménynélküli megismeréssel szemben közömbös, a talán káros és romboló igazságoknak pedig egyenesen ellensége.

Ámde vajjon a nyelv konvenciói a megismerés, az igazságérzék termékei: fedi-e a nyelvi megjelölés a dolgokat? Ezt csak a feledékeny ember gondolhatja. A szó egy idegingerület hangokban való leképezése; innen tovább, külső okra csupán az elégséges alap elvének hamis alkalmazásával következtethetünk. A különféle nyelvek összevetése megmutatja, mennyire nem az igazság, az adekvát kifejezés érvényesül a szóban; különben nem volna annyi nyelv. Ha azt mondjuk, a kő kemény, teljesen szubjektív ingerlésről szólunk; a tárgyak nyelvi nemei teljesen önkényesek; a „kígyó" csak a kígyózást fejezi ki, amely a kukacnak is sajátja stb. Nem a magukbanvaló dolgokat, csupán a dolgoknak az emberre való vonatkozásait fejezi ki a nyelv, még pedig a legmerészebb hasonlatokkal. És a szóból fogalom lesz, ha a keletkezésének alapjául szolgáló egyszeri és egyéni ősélményt elfelejtjük és számtalan hasonló, de szorosan véve sohasem egyenlő esetre alkalmazzuk. Minden fogalom a nem-egyenlő egyenlővétételéből ered; például azt a képzetet kelti, mintha a természetben a valódi, különféle leveleken kívül volna valami, ami „levél", egy ősforma, amely szerint szövődik, rajzolódik, festődik minden levél, csak ügyetlenül, úgy, hogy egyik sem hű képe az ősformának. Az egyedi valóság figyelmen kívül hagyása adja nekünk a fogalmat és a formát: a természet nem ismer formát, nemeket és fajokat, csupán valami számunkra hozzáférhetetlen és definiálhatatlan X-et. Az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtették, hogy azok, elkopott metaforák, érmék, amelyekről lekopott a kép, és immár csak fémanyaguk számít. A társadalmi igazság szokásos hasonlatok használatát, morálisan kifejezve a szilárd konvenció szerint való hazugság kötelezettségét jelenti. Ezt az ember elfelejti és százados szokások szerint öntudatlanul hazudva épp e tudattalansága által jut az igazság érzéséhez. Most már cselekvését, mint „eszes" lény, absztrakciók uralma alá fogja és nem tűri, hogy hirtelen szemléleti benyomások elragadják: minden, ami az állattól megkülönbözteti, attól a képességétől függ, hogy a szemléletes képeket szkémává vékonyítsa, vagyis képet fogalomban oldjon fel. Ezeket ugyanis most már rendezheti: és ki hinné, hogy merev és hideg fogalomvára is csak egy metafora maradéka és egy idegingerület képekbe való művészi, illúziós átvitelének származéka. A fogalmak kockajátékában „igazság" a kockák megjelölés és rend szerint való használata. Az ember így, mint építő géniusz, messze felülmúlja a méheket, hiszen viasznál sokkal finomabb anyagból, magatermelte fogalmakból épít. Ez a csodálatos, nem az igazságra, a tiszta megismerésre irányuló hajlam; hiszen az ember csak magacsinálta igazságokat talál az ész birodalmában. Ha megcsinálom az emlős definícióját és azután egy teve megszemlélése nyomán kimondom, „lám, egy emlős", akkor ez tisztára emberszabású, semmiben sem önmagában érvényes igazság. Az utóbbit hivő kutató valójában az embert tartja minden dolog mértékének és abból a tévedésből indul ki, hogy e dolgokat közvetlenül, tiszta tárgyakként véli maga előtt látni. Már annak bevallása is nehezére esik, hogy a rovar vagy a madár egészen más világot fog fel, mint az ember, és hogy a kérdés, melyik helyes e különféle világfelfogások közül, teljesen értelmetlen: hiszen felelni csak a helyes felfogás mértékének, vagyis egy nem létező mértéknek birtokában lehetne rá. A helyes felfogás különben is önellentmondó: mert olyan abszolúte különböző körök között, mint az alanyé és a tárgyé, nincs okság, helyesség, kifejezés, legfeljebb esztétikailag rámutató átvitel, akadozó fordítás. Egy festő, akinek keze hiányzik és aki az előtte lebegő képet énekkel akarná kifejezni, még mindig többet árul el a szférák e felcserélésében, mint a tapasztalati világ a dolgok lényegéről. A természeti törvények objektívitása is csak látszólagos, valójában nem önmagában, csak hatásaiban és más törvényekhez való vonatkozásaiban ismert; ami csodálatos bennük, az az idő- és térképzetek matema-

tikai szigorúságában rejlik. Ezeket azonban olyan szükségszerűséggel produkáljuk önmagunkban és önmagunkból, ahogyan a pók fon; ha minden dolgot e formák szerint kényszerülünk felfogni, érthető, hogy valamennyiükön tulajdonképen csak ezeket a formákat fogjuk fel: valamennyien magukon hordják a szám törvényeit, és éppen a szám a legcsodálatosabb a dolgokban. Amikor a természet törvényszerűsége nekünk imponál, valójában magunk imponálunk önmagunknak.

Ebben a kis tanulmányban szinte már a „modern" Nietzsche áll előttünk, fiatal, alig 29 éves korában. Az ember mint gyenge, nyomorult állat, csellel segít magán, hogy arasznyi létét fenntarthassa a világban. Legfőbb csele elméje: ez az ügyes hazugság forrása, és úgynevezett igazsága alanyi konvenció, általánosan elfogadott absztrakció. Nietzsche „logikája" itt kanti és Kant előtt szubjektivista ismeretelméleti tanítások nyomán alakul ki, amelyek mind az érzékelést, mind az idő- és térszemléletet alanyi sajátságúnak tekintik és a fogalmat ezekből elvonás és nominalista jellegű, azaz közös név alatt eszközölt összefoglalás útján származtatják. Ehhez járul a fejlődéselmélet életharc-tana. Mindezekből Nietzsche modern pragmatista és konvencionalista, az életet a megszokott és bevált „hazugsággal" mint „igazsággal" szolgáló logikát szerkeszt: csak az a csodálatos, hogy nyomorult észállata, az ember, szükségében olyan kiváló pótfegyvert tud az életharcra kitalálni, hogy ebben a harcban megállhat, természeti törvény-fogalmával még a természetet is uralma alá tudja hajtani és alapjában magamagának is — joggal! — imponál. Ha mindezt végiggondolta volna Nietzsche, valódi filozófiát művelt volna, — persze igen eltérő végeredménnyel: így érdekes filozófikus mítoszt sző az emberről. Igen értékes viszont az a modern biológiában főleg Uexküll kutatásai nyomán elterjedt, de Nietzsche e félbenmaradt tanulmányában elvileg hangoztatott felfogás, hogy a különféle állatoknak is különféle „világfelfogásuk" van.

A harmincadik életéve felé közeledő és immár néhány éve professzorkodó Nietzsche komoly tekintéllyé kezdett nőni: Bázelben általánosan megbecsülték jóval idősebb tanártársai is. Első, szélesebb körnek szánt írása a tragédia születéséről, feltűnést keltett, persze sok bírálatot és ellenzést is kihívott, német klasszikus-filologus körökben egyenesen anatéma alá került; Schopenhauer és Wagner belekeverése a görögség szellemébe azok szemében is visszatetszést kellett, hogy keltsen, akik nem tartoztak Wagner és iránya számos ellensége közé; emezek persze Nietzscheben elsősorban Wagner hívét és szószólóját látták és támadták. Nietzsche ilyen módon akarva-akaratlanul belekerült kora szellemi küzdelmeibe: és a fiatal és erős szellem nem is akart azoktól elzárkózni; a német művelődési intézetek jövőjéről tartott előadásai ezt világosan megmutatják. Nemsokára éppen Wagner lett Nietzsche további kiállásainak kiváltó oka. Wagnerék merész vállalkozással megalapították a bayreuthi ünnepi játékszínt: de a biztosításhoz szükséges anyagi támogatás csupán szűk körre és igen elégtelen összegre szorítkozott. Már-már a vállalkozás csődjétől kellett félni: és szeretett barátainak ez az aggodalma Nietzscheből egész kora ellen gerjedő méltatlankodást és bírálatot váltott ki. A görög világot bámuló gondolkodó most erősen a jelen felé fordult: ebből a hangulatából és figyelmének kora fontos és igen aktuális szellemi problémáira való irányulásából jöttek létre a *Korszerűtlen elmélkedések;* eredetileg leg-

alább tizenhármat, esetleg tizennégyet is tervezett, de végül is csak négyet készített el. Az első

Korszerűtlen elmélkedések. Első darab. Strauss Dávid, a hitvalló és író (Unzeitgemäße Betrachtungen. Erstes Stück. David Strauss, der Bekenner und Schriftsteller) címen 1873-ban jelent meg (T. II. 1—99. l.)

A német-francia háborúra vonatkoztatva, azt mondja Nietzsche bevezetőül, hogy a nagy győzelem nagy veszély, mert az emberi természet nehezebben viseli, mint a nagy vereséget. Az utolsó háború legrosszabb következménye az az általános tévedés, hogy a német kultúra is győzött ebben a harcban és megkoszorúzást érdemel. Ez a végzetes balhit alkalmas arra, hogy a győzelmet a német szellem vereségére, sőt kiirtására változtassa, a „német birodalom" javára. A német kultúra győzelméről már csak azért sem lehet szó, mert a francia kultúra továbbra is fennáll, mint előbb, és a németséget függésben tartja. A győzelmet szigorú hadi fegyelem, természetes bátorság és kitartás, a vezetők fölénye és a vezetettek egysége és engedelmessége, szóval csupa nem kulturális tényező vívta ki. Az, amit ma Németországban kultúrának neveznek, szerencsére nem állt útba: de ha most még hízelegnek neki, képes lesz a német szellemet kiirtani, és kérdés, lehet-e még akkor a megmaradt német testtel valamit csinálni? A német kultúra körében boldog önelégültség honol: mindenfajta író, de főleg az ujságírók szinte összeesküdtek arra, hogy a modern embert üres, azaz emésztési óráiban hihetetlen önbizalommal telenyomtatott papirossal elkábítsák. Klasszikusoknak proklamálják egymást és e torz visszaélés ellen még a német tudós sem tiltakozik, aki csak szakmájában tud többet, de különben egyműveltségű az új klasszikusokkal. A kultúra mindenekelőtt a művészi stílus egysége valamely nép minden életmegnyilvánulásában; a tudás nem szükségképi eszköze és nem is jele a kultúrának és a barbársággal, azaz stílustalansággal vagy stíluszavarral is összefér. Ebben a kaotikus stíluszavarban él napjaink németsége: csodálatos, hogy ezt nem veszi észre, bár egész életkörnyezete és életmódja feléje kiáltja. Ilyen kultúrával, azaz flegmatikus kultúraérzéketlenséggel azonban nem lehet olyan ellenséget legyűrni, mint a franciák, akiknek valódi produktív kultúrájuk van, bármilyen értékű legyen is az, és akiket a németség eddig ügyetlenül utánzott. Ennek így is kell lenni, hiszen mindeddig nincs eredeti német kultúra, amely Páristól és a franciáktól felszabadulhatna, sőt azt vonhatná függésébe. Ezt mondja Goethe is Eckermannak, hogy a németség tegnapról való, és még szellemi, kulturális századok kellenek ahhoz, hogy azt lehessen róla mondani, régen volt barbár. Hogy e hiányokat mégsem látják, hanem e helyett még valódi kultúra birtokának hitében élnek, azt egy Németországban ujabban uralomra jutott emberfajta okozza: a kultúrfiliszter. Ez saját stilustalanságát, müzsátlanságát nem érzi, mindenütt magához hasonlókat lát és ezért azt hiszi, hogy nagyszerű stílusegységű kultúrában él. Nem látja, hogy a német szellem legnagyobb képviselői, klasszikusai a kultúrát mindig keresték, hanem egyszerre megtalálóknak veszi őket és saját magát e klasszikusok alapjára emelkedő kultúraépületnek tekinti. Ehhez persze az kell, hogy valódi klasszikusait ne ismerje, csak ünnepelje, de semmiesetre se kövesse őket a keresésben, hiszen a filiszter szerint már nem is szabad keresni. Ő megnyugszik abban, hogy immár eljött az epigónkorszak, mindent történetileg igyekszik megérteni, boldogan elfogadja egy rejtett filiszterbölcselet mindennapiságot istenítő tanát, hogy minden, ami valóságos, észszerű, különben pedig az életnek foglalkozást, üzletet, családot magában foglaló „komolyságától" elválasztja tréfás oldalát, és ebbe sorolja körülbelül mindazt, ami kultúra: de egyúttal megköveteli, hogy ez a tréfa az élet komolyságát nyugton hagyja. Végül is még szokásai és felfogási módja biztosítására feltalálja az „egészség" egyetemes hatású formuláját és minden kényelmetlen zavarót a betegesség és túlzás megbélyegző vádjával kiküszöböl. Igy szól Strauss Dávid, egyike a valódi kultúramegelégedetteknek és filiszteréknek, Schopenhauer szellemes, de bete-

ges bölcselkedéséről. Mert bizony fatális tény, hogy a szellem különleges szimpátiával a betegesekre szokott leszállni, és a filiszter egészséges bölcselkedését őszinte pillanataiban maga is szellemtelennek érzi. Strauss a maga vallomásait egy könyvben tette meg.

Strauss Dávid két módon tesz vallomást filiszterműveltségéről, szóban és tettben: a hitvalló szavával és az író tettével. *„A régi és az új hit"* című könyve egyrészt tartalmával, másrészt mint írói mű szakadatlan vallomás. Mindenkinek meglehet a joga, hogy negyvenedik életéve után megírja életrajzát, mert a legcsekélyebbnek is lehetnek a gondolkodó számára értékes élményei; ámde már sokkal igényesebb vállalkozás, ha valaki hitéről tesz vallomást, hiszen arra, hogy Strauss-féle egyének mit hisznek és mi mindent „gondoltak össze félig álmodozva", a tulajdonképeni gondolkodó legutoljára lesz kíváncsi. Még egy Ranke vagy Mommsen hitére sem vagyunk kíváncsiak, Straussére pedig legfeljebb megismeréseinek néhány korlátolt ellenfele, aki vallomásaiban valódi sátáni hittételek után szimatol és azt kívánja, hogy Strauss ilyenek közlésével tudós állításait kompromittálja. Mi többiek ilyesmit nem találtunk bennük és nem is bántuk volna, ha kissé ördögibbekre bukkantunk volna és nem annyi szellemtelen és legkevésbbé sem lángelméjű unalomra a hétköznapiság hitének világából. Ha már ilyen hite van, miért árulta el? Azelőtt talán gondolkodót keresett néhány gyanútlan ember benne: most megtalálták a hivőt és csalódtak; si tacuisses... Talán a jövő vallását akarja magister Strauss megalapítani. Igaz, hogy még nem látja erre eljöttnek az időt és nem jut eszébe bármely egyház lerombolása, de miért nem? Csak az a kérdés, meg tudja-e ezt valaki csinálni. Őszintén szólva, Strauss maga hisz is ebben, mert útját a jövő egyetlen világútjának tartja. Irigylésreméltó ember: a legkellemesebb vallást alapította, azt, amelynek alapítóját úgy tisztelik, hogy kinevetik. Előttünk áll a német jelent kitüntető fenomén: a filiszter, mint a jövő vallásának alapítója, a rajongóvá lett filiszter. Kényelmes földi élet-vallása általános tetszést arat: ő a mi emberünk, rajonganak a filiszterek, mert az ő mennyországa a mienk is. Hát még, amikor a német égbolt csillagait jellemzi! A straussi filiszter nagy költőink és muzsikusaink műveiben úgy tanyázik, mint a féreg, amely él, miközben elpusztít, csodál, miközben szétrág, imád, mialatt emészt. Strauss a nagy zavargót adja, de amellett természete szerint gyáva: miután merész szavai elhangzottak, gyávább, mint az, aki sohasem beszélt. Még a tettek árnyképe, az etika is azt mutatja, hogy szájhős, és hogy elkerül minden alkalmat, hogy a szavaktól a keserves komolysághoz menjen tovább. Csodálatraméltó nyiltsággal hirdeti, hogy már nem keresztény, de semmiféle elégedettséget nem akar megzavarni. Némileg durván kellemes érzéssel bújik bele majomgenealogusaink szőrös köpenyébe és Darwint az emberiség egyik legnagyobb jóttevőjeként ünnepli; — de restelkedve látjuk, hogy etikáját egészen elszakítja attól a kérdéstől, hogyan fogjuk fel a világot. Itt volt a jó alkalom, hogy természetes bátorságot mutasson: mert itt hátat kellett volna fordítania a tőle képviselt filisztergyülekezetnek és a bellum omnium contra omnes-ből és az erősebb jogából kellett volna erkölcsi előírásokat levezetnie az élet számára; ezek persze csak félelemnélküli lélekből eredhetnének, mint amilyen Hobbesé, és egészen más, nagyszerű igazságszeretetből, mint amilyen Straussé, aki mindig csak a papok, a csoda és a feltámadás „világtörténeti humbugja" elleni erős kifakadásokban — az utolsó példában Nietzsche szerint értelmetlenül és ízléstelenül — explodál. Mert egy valódi és komolyan végiggondolt darwinista etikával a filisztert maga ellen fordítaná, míg ama kifakadásokkal maga mellett tudja.

Minden erkölcsi cselekvés, úgymond Strauss, az egyesnek a faj eszméje szerint való önmeghatározása. Ennek csak az a határozott értelme, hogy élj mint ember és ne mint majom vagy fóka! Strauss különben még azt sem tanulta meg, hogy az erkölcsöt prédikálni éppen olyan könnyű, mint amilyen nehéz erkölcsöt megalapítani; feladata éppen az lett volna, hogy az emberi jóság, irgalom, szeretet, önmegtagadás tényleg meglévő jelenségeit darwinista előfeltevéseiből komolyan megmagyarázza és levezesse: ő azonban inkább az

imperativizmusba való ugrással elmenekült a magyarázat feladata elől. Itt még Darwin alaptételén is könnyedén átugrik Strauss: „Egy pillanatra se felejtsd, úgymond, „hogy ember vagy, és nem puszta természeti lény, és minden más ember hasonlóképpen, azaz minden egyéni különbségen túl, ugyanaz, mint te, — ez minden erkölcs veleje". Ámde honnan szól ez az imperativusz? Hogyan lehet meg az emberben, ha ez, Darwin szerint, mindenestől természeti lény és egészen más törvények szerint fejlődött az ember magasságáig: éppen azáltal, hogy minden pillanatban elfelejtette, hogy a többi, hasonló fajú lény ugyanolyan jogú; éppen azáltal, hogy önmagát az erősebbnek érezte és lassanként a többi, gyengébb példány pusztulását idézte elő. Strauss még azt is hiszi, hogy minden dolog örök törvények szerint származik, minden élet, minden ész és minden jó *egy* ősforrásából: ezt tartja a vallás lényegének. Ámde ebből az ősforrásból fakad egyúttal minden pusztulás, minden esztelenség, minden rossz, és neve Strauss szerint a mindenség. Lehet-e ez az önellentmondó természetű valami vallásos tisztelet tárgya, és szólítható-e Istennek, amint Strauss teszi, aki még a valóságnak mint észszerűnek hegeli imádatát, azaz a siker istenítését is, kissé módosított kiadásban, mint a szükségszerűség észvoltát beadja híveinek? A becsületes természetvizsgáló feltétlenül hisz a világ törvényszerűségében, ennek bármely erkölcsi vagy értelmi értéke nélkül: ilyesminek az állítását a korlátait túllépő ész nagyon is antropomorf viselkedésének tartaná. Strauss mindezt megengedettnek tartja: vallásosan reagál és természettudományosan tisztességtelenül jár el; sőt még egy Lessingtől vett ötletet metafizikaira fordítva, hitét egy tévelygő, de igazságot kereső, *küzdő* Isten eszméjével tetézi meg. Nem meri azt mondani híveinek: a segítő és irgalmas Istentől megszabadítottalak titeket, az „univerzum" csupán merev gépezet, ügyeljetek, hogy kerekei el ne tapossanak! Mivel ezt nem meri, a metafizikai boszorkányhoz fordul. A filiszternek azonban még egy straussi metafizika is kedvesebb, mint a keresztény, és egy tévedő Isten eszméje szimpatikusabb, mint egy csodatevőé. Mert ő maga, a filiszter, téved, de csodát nem tett még soha. A jellem és erő hiánya ezek látszata mellett, a bölcseség fogyatéka az affektált fölény és tapasztalatiság mellett, ez a gyűlöletes Strauss könyvében. E szegényes és megvetésre méltó filiszterség sok ezer ember kifejezése, akikről Strauss többesszámú elsőszemélye beszél, és ezek lennének a következő nemzedék atyái! Borzalmas kilátások ezek annak, aki a jövő nemzedéket ahhoz szeretné hozzásegíteni, amije a mainak nincs, azaz valódi német kultúrához.

Straussnak sok híve van; de még ellenfelei is egyértelműleg azt állítják róla, hogy klasszikus író. Ha könyvét jól megnézzük, azt kell megállapítanunk, hogy Strauss végül is jellegtelen író, rossz színész és semmirekellő stiliszta: a mai logikátlan német zsargonban ez nem is tűnik fel annyira, de csak próbáljuk meg a straussi stílust latinra fordítani; ez még Kanttal is sikerül és Schopenhauerral kényelmes és élvezetes. Talán a teologusok okozták, hogy ez lett a régi derék és szigorú tudósból. A német filiszterkultúra persze felháborodik, ha festett bálványképnek leplezik le azt, amit eleven istennek nézett. Ámde, aki bálványképeit ledönteni meri, azt is megmondhatja, hogy ez a „kultúra" elfelejtette a különbséget élő és holt, valódi és hamis, eredeti és utánacsinált, isten és bálvány között, és elvesztette az egészséges férfias ösztönt a valóság és a helyesség iránt.

Kegyetlen és polémikus szatira ez az írás: Nietzsche egyszer meg is bánta, amikor úgy hallotta, hogy talán éppen az ő „késheggyel" írt kritikája járult hozzá jelentős mértékben az öreg Strauss nemsokára bekövetkezett halálához. A közvéleményben mindenesetre hatást keltett és egyesek szemében Strausst kivégezte; Nietzsche később büszkén meg is mondja, hogy azóta óvakodtak Németországban attól, hogy vitába keveredjenek vele. Keresztény szemmel nézve mulatságos hatást kelt, hogyan végzi ki Belzebubot Mephisto. Strausson kívül a „hegel-

ség" (Hegelei) ellen is többször kardot ránt ebben az írásában: „aki egyszer a hegelségben és a schleiermacherságban megbetegedett, sohasem gyógyul ki egészen"; a hegeliánusok és nyomorék utódjaik a legelvetemültebb stílusrontók. A németség ellen, főleg modern kultúraellenes alakja ellen, sokszor keservesen kifakad; különben igen érdekesen született teológiai szektariánusnak minősíti a német embert. A szaktudós is felvirult és gyárüzemi sebességre kapcsolt Németországban: az a szaktudós, kinek arasznyi valóságát a lét borzalmas szakadékai veszik körül és ő mégis teljes odaadással azért hevül, hogy egy virág porzóit megszámolja, hogy az útszéli köveket szétkalapálja, mintha csak örökkévalóságok állanának rendelkezésére. Mire való egyáltalában a tudomány, ha nem arra, hogy a kultúrára vezessen? Talán a barbárságra, amely felé a tudós rend is már jócskán előrehaladt, ha ilyen felemás művekben elégül ki, mint a straussi könyv. A németség manapság túlnyomóan az ujságot olvassa, amely a minden produktív erő nélkül való nyelvi köznapiságra szoktatja. Ilyen és sok más megjegyzés tarkítja a kétségtelenül szellemes és érdekes írást; harciasságán túl legfontosabb pozitív mondanivalója a valódi, átfogó és mély, következetes világnézetű német kultúra követelése, Nietzsche eszméinek alakulása szempontjából pedig a fejlődéselmélet világképéhez illő erkölcs „morális" szükségének hangoztatása: lényegében ilyent alakít ki a későbbi, valóban „ateista" és „immorális" Nietzsche.

A második korszerűtlen elmélkedés *A történelem hasznáról és hátrányáról az életre* (Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben, 1873/74. T. II., 101—208. l.) szól.

„Különben is mindent gyűlölök, ami csupán tanít anélkül, hogy tevékenységemet növelné vagy közvetlenül élesztené." Ezzel a ceterum censeo-nak szánt Goethe-idézettel kezdi Nietzsche az előszót. Hiszen elmélkedésében azt akarja bemutatni, miért kell gyűlöletessé válnia a tanításnak, ha nem növeli az életet, a tudásnak, ha ernyeszti a tevékenységet, a történelemnek, amely becses megismerésfölösleg és fényűzés: azért, mert még a legszükségesebb hiányzik, a fölösleges pedig a szükséges ellensége. A történelemre tehát szintén az életért és a cselekvésért, de nem az ettől való kényelmes elfordulásért vagy az önző élet és a gyáva és rossz tett szépítése kedvéért van szükség. Csupán addig szolgálunk a históriának, amíg az az életnek szolgál; de van egy éppen manapság dívó fajtája és értékelése, amelytől az élet elkorcsosul. Korunknak ezt a büszkeségét adó történelmi műveltségében rejlő fogyatékosságát iparkodik az éppen ezért korszerűtlen elmélkedés felfedni.

Az ember irígykedve nézi az állat jelenbekötött, zavartalan boldogságát; és amikor megkérdi az állatot, miért nem beszél erről a boldogságáról, akkor az állat akar is felelni: azért, mert mindjárt újra elfelejtem, amit mondani akartam — ámde ezt a választ is mindjárt elfelejtette és, az ember csodálkozására, hallgat. Nem kevésbbé csodálkozik azonban az ember önmagán, hogy nem tudja a felejtést megtanulni és mindig a multon lóg: akármilyen gyorsan és messzire fut, lánca vele szalad. Az állat történetietlenül él és ezért minden pillanatban annak látszik, ami, azért nem is lehet más, mint becsületes. Az ember viszont a mult mindig növekvő súlya ellen küzd: ez lenyomja és félrecsavarja. Megtanulja a *volt* szó értelmét, azét a szóét, mellyel együtt jár a harc, a szenvedés, a csömör, hogy emlékeztesse az embert, mi is a léte alapjában: soha teljessé nem tehető imperfectum. Ha végül a halál meghozza a vágyott felejtést, egyúttal elsikkasztja a jelent és a létet és ezzel ráteszi a pecsétet arra a megismerésre, hogy a lét csupán szakadatlan *voltság*, olyasmi, ami saját tagadásából és

elemésztéséből, saját magának való ellentmondásából él. Ha valamiféle boldogság az, ami az élőt életben tartja, akkor a cinikus a legigazibb bölcselő, az állat pedig tökéletes cinikus. A legkisebb szakadatlan boldogság is bizonyosan több a legnagyobbnál, ha az csupán mint epizód, mint bolond ötlet jelenik meg csupa baj és szükség közepette. A legkisebb boldogságot is azonban a felejtenitudás teszi boldogsággá, az, hogy tartama alatt történetietlenül tudunk érezni. Tehát csaknem emlékezés nélkül lehet élni, sőt boldogan élni; ámde egyáltalában felejtés nélkül élni teljesen lehetetlen. Van az álmatlanságnak, a kérődzésnek, a történeti érzéknek egy foka, amelyen az élet károsul és végül is elpusztul, akár egyes emberé, akár egész népé vagy kultúráé. Ez a fok és a mult elfelejtési szükségének határa az élet plasztikus erejétől függ: vannak emberek, akik egyetlen csekély fájdalmas élményen elvéreznek, míg másokat a legborzalmasabb események és saját gazságaik sem tudnak kilendíteni életegyensúlyukból. Minél erősebb az ember legbelső természetének gyökérzete, annál többet tud a multból felszívni és mintegy vérré alakítani; a többit meg kiküszöböli és láthatárát így lezárja. Minden élőnek ilyen láthatárra van szüksége, hogy egészséges és erős legyen: vagyis a történetietlenség és a történetiség egyaránt szükséges az egyén, a nép és a kultúra egészségéhez. Az első, a bizonyos fokú történetietlenségre való képesség a fontosabb és eredetibb: ebben van az az alap, amelyen egyáltalában valami egyenes, egészséges és nagy, valódi emberi nőhet. Viszont igaz másodszor az is, hogy az ember emberré azzal lesz, hogy ereje van a multat az életre használni és a megtörténtből történetet csinálni: de a história túlzásában az ember ismét megszűnik és a történetietlenség burka nélkül sohasem kezdett volna és nem is mer valamit megkezdeni. Amint a cselekvő, Goethe mondása szerint, mindig lelkiismeretlen, úgy mindig „ismeretlen" is: elfelejti a legtöbbet, hogy egyet megtegyen, igazságtalan azzal szemben, ami mögötte van, és csak egy jogot ismer, annak a jogát, aminek most kell lennie. Minden cselekvő végtelenül jobban szereti tettét, mint amennyire az szeretetet érdemel: és a legjobb tettek a szeretet olyan túlzásában jönnek létre, hogy arra mindenesetre érdemetlennek kell lenniök, akármekkora volna is értékük különben.

Aki mélyen átérezte a cselekvésnek ezt a történetietlen légkörét, az mint megismerő lény esetleg olyan történetfölötti álláspontra helyezkedhetnék, amint azt egyszer Niebuhr vázolta, mint a történelmi elmélkedések lehetséges eredményét. Az ilyen történetfölötti álláspontón álló már nem érezne csábítást a történetalkotásban való továbbműködésre és a történelmet nem is venné szerfelett komolyan. Számára a világ minden pillanatban kész, és mult és jelen lényegében azonos, azaz minden sokszerűségében egyenlő és elmúlhatatlan típusok örök jelenlétében nyugvó alakzat, változatlan értékkel és örökké egyenlő jelentéssel.

Ámde hagyjuk a történetfölötti ember bölcseségét és legyünk a cselekvés és haladás tisztelői! Lehet, hogy a történetiségnek ez a becsülése csupán nyugati előítélet: de akkor ebben az előítéletben is haladjunk előre és tanuljuk meg, hogy a történelmet az életért űzzük! A tisztán és teljesen megismert és megismerésben feloldott történeti jelenség a megismerő számára halott, és a történelem mint tiszta és szuverén tudomány az élet leszámolása volna. Csupán új, hatalmas életáram, például egy keletkező kultúra, tehát az élet történetietlen hatalmának szolgálatában álló történelem üdvös: de ez sohasem lehet tiszta tudomány, mint a matematika; a legfőbb kérdések egyike azután az, hogy milyen fokban van az életnek egyáltalában szüksége a történelem szolgálatára?

Bizonyítani kell azt is, hogy az életnek szüksége van a történelem szolgálatára, valamint azt is, hogy a történelem túlsága árt az életnek. Három tekintetben tartozik a történelem az élőhöz: mint élőhöz és törekvőhöz, mint megőrzőhöz és tisztelőhöz, mint szenvedőhöz és megszabadításra szorulóhoz. Ennek három fajta történelem felel meg: a monumentális, az antikvárius és a kritikai. Hogy az egyesek harcában megjelenő nagy pillanatok láncot alkotnak, hogy bennük az emberiség magasbatörésének vonala évezredeken át összekap-

csolódik, hogy számomra egy ilyen régmult pillanat legmagasabbja még eleven, fényes és nagy, — ez a humanitásba vetett hit alapgondolata, amely a monumentális történelem követelményében fejeződik ki. De éppen a nagyságnak e megörökítésére irányuló követelés körül tör ki a legszörnyűbb harc. Mert minden más, ami még él, nemet kiált: a monumentális ne jöjjön létre, ezt kívánja minden kicsiny és alacsony, földi emberség, amely elsősorban csak egyet, mindenáron élni akar. Ki hinné, hogy közöttük folyik le a monumentális történetnek az a nehéz fáklyavivőversenye, amelyben egyedül él tovább a nagyság? És mégis mindig felébred néhány ember, aki az elmúlt nagyságra tekintve és szemléletében megerősödve olyan boldognak érzi magát, mintha csak az emberi élet valami gyönyörű dolog volna, és mintha e keserű növény legszebb gyümölcse volna annak a tudása, hogy valamikor egy ember büszkén és erősen járt a létben, egy másik mélyrelátással, egy harmadik irgalommal és segítve, — valamennyien pedig azt az egy tanítást hagyták hátra, hogy az él a legszebben, aki nem törődik a léttel. Míg a közönséges ember ezt az araszny létet annyi keserves komolysággal éli, azok, halhatatlanságra és monumentális történetre vezető útjukban, képesek voltak olymposi nevetésre vagy legalábbis fenséges gúnyra; sokszor iróniával szálltak sírba — mert mi volt rajtuk eltemetnivaló? Csak az, ami salakként nyomta őket és most elhull; de egy valami legsajátabb énjük monogrammjaként élni fog, egy mű, egy tett, egy ritka megvilágosulás, egy alkotás: ez élni fog, mert semmiféle utókor nem tudja nélkülözni. Ebben a legtisztultabb alakjában a dicsőség a nemzedékek változása és a mulandóság ellen való hatalmas felszólalás.

Ez a nagyság lehetőségét bemutató és erősítő történetszemlélet persze sok mindent nem lát meg, sokat erőszakol és a nagy hatásra tekintve, nem látja az okok és okozatok valódi összefüggését és a valóság mindig újszerű alakulását. Mítikus és költői életszemlélethez közeledik ez a monumentális história: ha uralkodóvá lesz a többi történetfajta fölött, maga a mult károsodik.

Mert a történet másodszor azé is, aki hűséggel és szeretettel néz vissza arra, amiből lett. Ez a jelenben mindenütt a multat és városának és hazájának történetében a sajátját érzi; gyors mult-megértésre képesül és még a hagyományosan szerény, sőt nyomorúságos életkörülményekben is megelégedést tud találni. Ez a történetszemlélet is jól szolgál az életnek, hiszen szülőföldjéhez, otthonához köti a kedvezőtlen viszonyok között élő népet is és hűtlen kozmopolita bolyongás és keresés helyett a meggyökeresedettség tudatának boldogságát adja. Persze, hogy ez a szemlélet is messze esik a mult tiszta tudásától; sőt igen korlátolt látókörű, a legtöbbet észre sem veszi a multból és a keveset, amit lát, nagyon is közel és elkülönítve látja: ezért nem is tudja felmérni, mindent egyformán fontosnak vesz és ezért az egyest a kelleténél fontosabbnak tartja. Végül az a veszély is felmerül itt, hogy minden régit és multat egyaránt tisztelnek és a történelem a mult életének szolgálva, a továbbélést gátolja, a történeti érzék az életet nem konzerválja, hanem mumizálja. Ekkor jelenik meg a gyüjtési düh, az ember kriptaszagba burkolózik és az antikváriummá lett élet elhal.

Ezen a ponton válik világossá, mennyire szükséges a mult harmadik fajtájú, kritikai szemlélete is: megint az élet szolgálatában. Az embernek elég erősnek kell lennie, hogy a multat el is törje és feloldja, ha az élet szüksége úgy kívánja: ezt azzal éri el, hogy a multat ítélet elé vonja, kínosan kivallatja és végül el is ítéli. Ámde minden mult méltó arra, hogy elítéljék, mert az emberi dolgokban mindig hatalmas volt az erőszak és a gyengeség. Nem az igazságosság és nem is a kegyelem ítélkezik itt, hanem egyedül az élet, e sötét, hajtó, telhetetlenül önmagát kívánó hatalom. Szava mindig kegyetlen és igazságtalan, mert nem a megismerés tiszta kútjából eredt; de többnyire akkor is hasonló volna az a szó, ha az igazságosság mondaná ki: „mert minden, ami lett, méltó arra, hogy elpusztuljon". Nagyon sok erő kell ahhoz, hogy élni tudjunk, és elfelejteni azt, hogy élni és igazságtalannak lenni egy. De néha ezt az élethez szükséges felejtést az élet érdekében meg kell semmisíteni, hogy világossá váljék

valamely hagyományos és az életet fojtogató lét pusztulásra-érdemessége. Az életre magára is veszélyes folyamat ez: emberek és korok, amelyek úgy szolgálnak az életnek, hogy multat ítélnek és semmisítenek meg, mindig veszélyesek és veszélyeztetettek voltak. Mert végül is a mult eredménye vagyunk: és legjobb esetben az örökölt természet és a jobb belátás ellenkezéséig jutunk el, talán egy új, szigorú fegyelemnek a velünkszületett és belénknevelt ellen való harcáig is; új szokást, új ösztönt, második természetet ültetünk magunkba, hogy az első természet elszáradjon. Kísérlet ez arra, hogy mintegy utólag adjunk önmagunknak olyan multat, amilyenből származni szeretnénk, ellentétben azzal, amelyből származunk: mindig veszélyes kísérlet ez, mert nehéz a mult megtagadásában határt szabni, és mert a második természet többnyire gyengébb az elsőnél. Többnyire a puszta megismerésnél maradunk; de néha mégis sikerül a győzelem, a harcosoknak pedig a kritikai történelem egy különös vigasztalást nyujt: annak a tudatát, hogy a megostromolt első természet is valaha második volt, és hogy minden győzelmes második természet elsővé lesz.

Ezek azok a szolgálatok, amelyeket a történelem tehet az életnek. Ámde korunkban új hatalmas ellenséges csillagzat hatása alatt az élet és a történelem viszonya teljesen megváltozott: ez a csillagzat a modern tudomány, amely azt követeli, hogy a történelem legyen tudomány! Most már nem az élet uralkodik és zabolázza tudásunkat a multról, hanem mind az, ami egyszer volt, gáttalanul rászakad az emberre. Végtelenbe vesző, kolosszális színjátékot rendez ma az egyetemes levés tudománya, a történelem, de vállalkozásához méltó, veszedelmesen merész jelszóval: fiat veritas, pereat vita!

Mit eredményez mindez a modern ember lelkében? A történelmi tudás kiapadhatatlan forrásokból ömlik beléje, sok idegenségével és összefüggéstelenségével: az emlékezet kitárul, tágul és mégsem elegendő, a lélek rendezné a sok, harcban álló vendéget, de mégsem tudja mind legyűrni és lassanként megszokja rendetlen és viharos társaságukat. A modern ember végül is a megemészthetetlen tudáskövek óriási halmazát cipeli magával, és ezek azután néha összevissza görögnek benne. Ez a görgés elárulja a modern ember legsajátabb tulajdonságát: a benne lévő különleges ellentétét egy belsőnek, amelynek nem felel meg külső, és egy külsőnek, amelynek nem felel meg belső; ilyen ellentétet a régi népek nem ismernek. Modern műveltségünk azért nem él, mert nem is fogható meg amaz ellentét nélkül: nem is valódi műveltség, csupán egyfajta tudás a műveltségről, műveltségtudás és műveltségérzés, de műveltségelhatározás nem lesz belőle. Ha egy antik görög haladna el műveltségünk mellett, azt látná, hogy az újabb ember számára „művelt" és „történelmileg művelt" egyjelentésű: és ez hitetlenül rázná fejét, ha a görög azt mondaná neki, hogy lehetséges nagy műveltség minden történelmi műveltség nélkül; már pedig az antik görögség legnagyobb erejének idejében szívósan megőrizte történetietlen érzékét. A mai ember azért talán műveletlennek is nézné a görögöket: ekkor azonban általános nevetség közepette kiderülne a modern műveltség féltve őrzött titka, hogy nekünk moderneknek semmink sincs önmagunkból, hanem csak járókelő enciklopédiák vagyunk. Az enciklopédia minden értéke azonban belül van; a mi műveltségünkre is ráillik az ilyesféle cím: Belső műveltség kézikönyve külsőleg barbárok számára.

Még egy furcsa baj is származik a befogadott történelmi benyomások túlságából. Természetünk ezt csak úgy tudja legyűrni, hogy lehetőleg könnyen veszi, hogy gyorsan újra kiküszöbölhesse. Ebből származik az a szokás, hogy a valóságos dolgokat már nem vesszük komolyan; vagyis ebből ered a „gyenge személyiség", amelyre a valóság már csak gyenge hatással van: emlékezetébe raktározza és a külsőre nem ad, nem tudja a valóságot erős és határozott egyéniséggel a belső tartalom és a külső forma eleven művészi stílusegységébe foglalni. Mind e hiány miatt a modern németség még jobban szenved mint a többi nép: a formát rendszerint konvenciónak, alakoskodásnak érzi és ezért nem szereti, sőt a formaérzéket irónikusan elutasítja, mert mint a bensőségesség népe, a tartalom érzékével bír. Ámde a német belsőnek megítélésére leginkább alkal-

mas német könyv újabban azt a borzalmas gyanút kelti, hogy ez a belső is eltűnik, és akkor csak az esetlen, formátlan külsőség maradna meg. Nem kevésbbé borzasztó volna, ha a belső hamissá válnék, amint a csendesen szemlélő Grillparzer feltenni látszik, amikor azt mondja, hogy a német ember absztrakcióval érez: ha ez a tétel igaz, meghal a jövendő nemzeti kultúra reménye is, mert minden ilyen remény a német érzés, a sértetlen bensőségesség valódiságában és közvetlenségében gyökerezik. Mit tehet a nagy teremtő szellem egy nép körében, amelyben a bensőségesség bizonytalanná válik és szétesik? Hiszen legfeljebb népének egy részéhez, egy szektához szólhat és népében már nem lesz szükségszerű. Talán szívesebben el is rejti kincsét, mert elfogja az undor, hogy egy szekta tekintse igényesen patrónusának, amikor szíve tele van részvéttel valamennyi iránt. Ámde népének ösztöne már nem jön elébe: mi más marad neki, minthogy lelkes gyűlöletét az átkos gát ellen, a népe úgynevezett műveltségében emelt korlátok ellen forditsa, hogy legalább bíróként ítélje el azt, ami számára, az élő és életfakasztó számára, megsemmisítő; így cseréli be sorsának mély belátását a teremtő és segítő tevékenység isteni gyönyöréért és mint magányos és túllakott bölcs végzi. Hogyan lehet itt segíteni? Csakis a legmagasabb értelemben vett német egységre, a politikai egységnél inkább a német szellemi és életegységre, valamint a forma és tartalom, bensőségesség és konvenció ellentétének megsemmisitésére való forró törekvéssel.

Ot tekintetben látszik valamely kornak históriával-túltelítése az élettel ellenségesnek és arra veszélyesnek. Az ilyen túlság idézi elő a belső és a külső ellentétét, és ezzel gyengíti a személyiséget; ez a túlzás kelti valamely korban azt a képzelődést, hogy a legritkább erény, az igazságosság, magasabb fokban sajátja, mint bármely más kornak; az ilyen túlság megzavarja egy nép ösztöneit és mind az egyént, mind az egészt akadályozza a kiérlelődésben; ez a túlság kelti azt a mindig káros hitet, hogy az emberiség öreg és a mai ember késő epigon; végül ez a túlzás idézi elő valamely kor önirónjájának veszedelmes hangulatát, és ebből nő ki a még veszedelmesebb cinizmus: ebben azután a kor mindinkább okosan önző gyakorlatra érik, amely megbénítja és végül lerombolja az életerőket. Manapság a történelmi műveltség és a polgári közkabát egyszerre uralkodik. Még sohasem szavaltak olyan öblösen a „szabad személyiségről", mint ma, amikor még személyiséget sem látni, nemhogy szabadot, hanem csupa félénken beburkolt „univerzális" embert. Vajjon a nagy történeti világháremet őrző eunuchnemzedékre volna szükség? Ezeknek persze jól áll a tiszta tárgyilagosság: hiszen majdnem úgy tűnik, mintha az volna a feladat, hogy a történetet őrizzék, hogy más ne jöjjön ki abból, mint éppen történetek, de semmiképen sem történés. Még a mai filozófia is vagy az egyénben rejtve marad és nem indíthat filozófikus életre, vagy pedig politikailag és rendőrileg kormányoktól, egyházaktól, akadémiáktól, emberi erkölcsöktől és gyávaságoktól szabályozott filozofálgatás, tudós látszat: vajjon mai íróink, hivatalnokaink, politikusaink bemutathatók volnának-e mint rómaiak? Talán csak a vesékbe látó előtt mutatkoznak embereknek, másnak sem emberek, sem istenek, sem állatok, hanem történelmi műveltségalakzatok, csupa műveltség, kép, forma, kimutatható tartalom nélkül, de bizony csak rossz forma, sőt uniformis. Mindez sajnosan igazolja azt a tételt, hogy a történetet csak erős személyiségek viselik el, a gyengéket azonban végkép kitörli. Az ilyen alanytalanná vált puszta tárgyilagosságra azután már semmi sem tud hatni, mert számára minden történetben oldódik fel és kritikában fut szét és enyészik el.

Vajjon van-e a modern embernek joga arra, hogy ismert történelmi „objektivitása" miatt önmagát erősnek, azaz igazságosnak, más korok emberénél igazságosabbnak tartsa? Van nagyon sok közömbös igazság; vannak problémák, amelyekről helyesen ítélni nem kerül önlegyőzésbe, még kevésbbé önfeláldozásba. Itt talán sikerül az embernek hideg megismerésdémonná válnia. És mégis, ha valamely korban egész tudóscsapatok ilyen démonokká változnának is, még mindig lehetséges, hogy az egész kor a szigorú és nagy igazságosságban, az úgynevezett igazságösztön legnemesebb magvában hiányt szen-

ved. De vajjon a mai történelmi virtuóz korának legigazságosabb embere? Igaz, hogy minden emberi iránt érzékennyé vált: utánahangzó passzívummá lett, hangzásával megint más ilyen passzívumokra hat úgy, hogy az egész kor levegője keresztül-kasul szálló gyengéd utánahangzásokkal van telítve. Ámde mintegy csak a felhangjai hangzanak a vaskos és hatalmas eredeti történeti hangoknak: ezek többnyire tetteket, szükséget, félelmet keltettek, míg amazok lágy élvezetben andalítanak el. Milyen lehet tehát a modern ember igénye a magasabb és tisztább igazságosságra: ez az erény nem tetszetős, hanem kemény és félelmetes. Még néhány ritka historikus nagylelkűsége sem közelíti meg, hát még a többség puszta gyenge toleranciája! Csakis a fölényes erő tud ítélni, a gyengeség csupán tolerálhat, azaz eltűrhet. Van még egy borzasztó historikus-fajta, derék, szigorú és becsületes jellemű, de szűkfejű: jószándékkal és patosszal akar ítélni, de ítéletei mind hamisak, körülbelül ugyanazért, mint a közönséges esküdtszékeké. Milyen valószínűtlen tehát a historikus-tehetség gyakorisága! Naiv historikusok a multnak a jelen triviális, azaz köz-véleményein való megmérését nevezik objektivitásnak. Ámde csupán a jelen legmagasabb erejéből értelmezhető a mult: csupán a legnemesebb tulajdonságok legerősebb megfeszítésével található ki az, ami a multban nagy, ismerésre és megőrzésre méltó, és nem az igazságösztön, hanem a művész drámai teremtőereje szövi egybe. Ezért senki sem lehet egyszerre nagy historikus, művészi ember és lapos fej: csak a tapasztalt és fölényes írhat történelmet. Aki nem élt át egyetmást nagyobban és magasabban a többinél, az nem is tud semmi nagyot és magasat a multból értelmezni. A mult beszéde mindig az orákulumé: csupán a jövő építőmestere, a jelen tudója értheti meg. Alakítsatok tehát magatokban egy képet, amelynek megfeleljen a jövő, és felejtsétek el a babonát, hogy epigonok vagytok! Eleget kell kitalálnotok a jövőre; ne kérdezzétek a hogyant és mivelt a történelemtől! De ha nagy emberek történetébe élitek bele magatokat, egy legfelső parancsot tanultok meg abból: hogy érettek legyetek és a megérésteket gátló és az éretleneken uralkodni akaró kor bénító nevelési bilincseiből kiszabaduljatok. Ne olyan biografiákat keressetek, amelyeknek címlapján az áll: N. N. úr és kora, hanem olyanokat, amelyeknek helyes címlapja „Egy harcos kora ellen" volna. Plutarchosszal telítsétek lelketeket és merjetek magatokban hinni, ha az ő hőseiben hisztek. Száz ilyen nem modernül nevelt, azaz megérett és hősiességhez szokott emberrel a jelen egész álműveltsége örökre elhallgattatható.

Ha a történelmi érzék feltétlenül uralkodik és valamennyi következményét levonja, akkor kitépi a jövő gyökereit, mert elpusztítja az illúziókat és elveszi a fennálló dolgoknak azt a légkörét, amelyben egyedül élhetnek. Ezekben a történelem a művészet ellentéte: és csak ha elviseli, hogy műalkotássá alakíttassék át, akkor talán megtarthat, sőt esetleg kelthet ösztönöket. A kereszténységen tanulhatjuk meg — Nietzsche itt a XIX. század szabad teologiájának a kereszténységéről szól —, hogy egy historizáló kezelés hatása alatt blazírttá és természetellenessé lett, míg végül a teljesen történelmi, azaz igazságos kezelés a kereszténységről való tiszta tudássá oldja fel és ezzel megsemmisíti. Ugyanezt tanulmányozhatjuk minden élőn: élete megszűnik, ha végleg felboncoltuk, és fájdalmasan és betegesen él, ha történelmi boncolási gyakorlatokat kezdünk rajta végezni; mert minden élőnek titokzatos párakörre van szüksége, amely nélkül megmerevedik és terméketlenné lesz. Lehet, hogy elérjük, amiről ma triumfálva beszélnek, hogy a tudomány uralkodik majd az életen: de az bizonyos, hogy az ilyen élet nem sokat ér, mert sokkal kevésbbé élet és sokkal kevesebb jövő életért kezeskedik, mint az egykor nem a tudást, hanem ösztönöket és erőteljes ábrándképeket uraló élet. De manapság nem érett és harmonikus személyiségeket keresnek, hanem a köz számára lehetőleg hasznos munkásokat. Az emberek a közhasznosság gyárában dolgozzanak, mielőtt érettek, sőt, hogy már meg se érjenek, mert hiszen ez fényűzés volna, amely a „munkapiacról" elvonna egy csomó erőt. Egyes madarakat megvakítanak, hogy szebben énekeljenek: a mai emberek ugyan

nem énekelnek szebben, mint nagyatyáik, de mindenesetre korán megvakítják őket, azzal a gaz eszközzel, hogy túlságosan erős, hirtelen és változó fényt bocsátanak rájuk. A fiatal embert keresztülkergetik minden évezreden: ifjúkat, akik semmit sem értenek háborúhoz, diplomáciai cselekvényhez, kereskedelempolitikához, a politikai történelembe való bevezetésre méltatnak. És úgy, amint a fiatal ember keresztülszalad a történeten, úgy szaladunk mi modernek a műgyüjteményeken át, úgy hallgatunk hangversenyeket és végül, hogy túlzott idegenkedésünket és csodálkozásunkat legyőzzük, lassanként mindent eltűrünk, azaz történelmi érzékünk és műveltségünk lesz. Az eredmény undor és kételkedés, szellemi hontalanság. A tudósok is a tudományos üzem közepes erejű, sőt kimerülő tojó tyúkjai lettek, akik csak kotkodácsolni tudnak jobban, mint elődeik, mert gyakrabban tojnak: de tojásaik mind kisebbek — bár könyveik mindig nagyobbak — lesznek; okos munkaszerződést kötöttek, amelyben a lángelmét fölöslegessé tették azzal, hogy minden talicskást lángelménck deklaráltak. A néphez való leszállás címén popularizálták, felvizezték a tudományt, pedig alapjában nem is a néphez, csak a magukban lévő közönségességhez szálltak le. A „nép" fogalmát sohasem gondolhatjuk elég nemesen és magasan; és ha kellő nagyra tartanák, nem akarnák a történelmi választóvízzel felüdíteni. Ámde csekélyre tartják, mert nem tisztelik jövőjét: az összeomlás sejtelmében megelégszünk azzal, ha csak minket még hord a rög. És ha már nem hord, akkor is jó, így éreznek és irónikus életet élnek a mai történelmi műveltség képviselői. Éppen a nagyobbszabásúan kifejlődött historikus emberekben található az a gyakran egyetemes szkepszissé tompított irónikus tudat, mekkora képtelenség és babona az a hit, hogy egy nép nevelésének annyira túlnyomóan historikusnak kelljen lennie, mint amilyen ma: hiszen éppen a tettekben és művekben legerőteljesebb népek másképen éltek és másképen nevelték ifjúságukat.

A történelmi műveltség valójában egyfajta velünkszületett őszhajúság, és gyermekeinek az emberiség öregségébe vetett ösztönös hithez kell eljutniok. Az emberiség azonban szívós dolog, amely nem akarja, hogy lépéseit akár évezredekben szemléljék, azaz egyáltalában nem akarja, hogy egészében szemlélje a végtelenül kicsi atompontnyi egyes ember. Mit jelenthet ebben a tekintetben néhány évezred, például 34 hatvanéves emberélet egymás után, hogy az elején még az emberiség ifjúságáról, végén már öregségéről beszélhessünk? Vajjon ebben a már hervadó emberiséget állító hitben nem inkább egy a középkor óta átszármazott teologiai elképzelés félreértése rejlik, a közeli világvég, a szorongva várt végítélet gondolata? Nem innen ered-e korunk fokozott történelmi ítélőszüksége is? Valamikor az emberiségnek és az egyes embernek egyaránt odakiáltott „memento mori" folyton kínzó tüske és a középkori tudásnak és lelkiismeretnek mintegy a hegye volt. Az újabb korban ezzel szemben kiáltott szó „memento vivere" még, őszintén szólva, meglehetős félénken hangzik, nem teli torokból jön és csaknem a becsületesség híjával van. Az olyan vallás, amely az emberi élet minden órájából az utolsót tartja a legfontosabbnak, amely minden földi élet végét jósolja és minden élőt arra ítél, hogy a tragédia ötödik felvonásában éljen, bizonyára felkelti a legmélyebb és legnemesebb erőket, de ellenségesen áll szemben minden újrabeültetéssel, merész próbálkozással, szabad kívánsággal. A kereszténység ugyanazt tenné minden továbbhaladásraingerlő és a memento vivere-t hangoztató kultúrával, amit a firenzeiek tettek Savonarola beszédeinek hatására, amikor áldozatul elégették képeiket, írásaikat, tükreiket, álarcaikat. Ez a fanyar és mélylelkűen komor szemlélet minden megtörténtnek értéktelenségéről, a világnak az ítéletre való érettségéről ama szkeptikus tudattá fakult, hogy mindenesetre jó, ha minden megtörténtet tudunk, mert arra már késő, hogy valami jobbat tegyünk. Nietzsche nem bánja, ha ezt a tőle is csupán kételkedve felállított magyarázatot jobb magyarázó kísérletekkel helyettesítik: az kell, hogy a történelmi műveltség eredetét és egy „új kor", egy „modern tudat" szellemével való radikális belső ellenkezését, az eredetet megint csak történelmileg, felderítsék.

hogy a történelem magának a történelemnek a problémáját feloldja, hogy a tudás tüskéjét önmaga ellen fordítsa; ez a három *kell* az „új idő" szellemének imperatívusza, ha ebben a szellemben valóban van valami új, hatalmas, életet ígérő és eredeti. Avagy igaz volna, hogy a németségnek minden felsőbbrendű kulturális ügyben mindig csak „utódnak" kellene lennie, mert csakis az lehet? De még ha szívesen meg is nyugodnék abban a hivatásban, hogy az ókor utódja legyen, vajjon örökké a hanyatló ókor növendékének kell lennie? Magasabb célt is kitűzhet: törekedjék ezen az alexandrinus korszakon túl vissza a nagy természetes és igaz emberi görög ősvilágba és onnan vegye bátran mintaképeit. Ott azonban egy lényegileg történetietlen és mégis vagy éppen azért határtalanul gazdag és élettel teli műveltség valóságát találjuk: ilyennek örökösévé lenni a legnagyobb és legbüszkébb hivatás.

Elgondolható az is, hogy az ilyen történelmi-antikvárius késősnszülött a vázolt irónikus-fájdalmas rezignáció helyett hirtelen szemérmetlenségbe csap át és harsogó szóval hirdeti, hogy az emberiség tetőpontjára ért, mert csak most jutott az önmagáról való tudás birtokába: akkor olyan színjáték bontakozik ki előttünk, amelyen mint valami hasonlaton feltárul egy nagyon híres filozófiának rejtelmes jelentősége a német művelődés számára. Aligha volt ebben a században a német műveltségnek veszélyesebb ingadozása vagy fordulata, amely ne vált volna a hegeli filozófiának a mai napig terjedő óriási hatása alatt még veszélyesebbé. Valóban bénító az a hit, hogy az idők késősnszülöttjei vagyunk, de borzalmas és romboló hatású, ha az ilyen hit egy szép napon hetyke fordulattal a késősnszülöttet minden korábban megtörténtnek igazi értelmeként és céljaként isteníti, ha tudós nyomorúságát a világtörténet beteljesülésével azonosítja. Az ilyen szemléleti mód szoktatta rá a németséget arra, hogy a „világfolyamatról" beszéljen, saját korát mint e világfolyamat szükségképi eredményét igazolja; ilyen szemléleti mód állította oda a történelmet a többi szellemi hatalom, a művészet és a vallás helyébe egyedüli szuverénként, amennyiben az „önmagát realizáló fogalomnak", „a népszellemek dialektikájának" és „a világítéletnek" mondja. És most már nem uralkodnak mitologiák, és a vallások kihalnak? Csak meg kell nézni a historikus hatalom vallását és ügyelni kell az eszmemitologia vásott-térdű papjaira! Még az erények is mind az új hit kíséretében vannak: az objektív historikus ember önzetlensége, a minden erőszakról lemondó, mert minden erőszakot önmagáért imádó nagylelkűség, a mindent megmérő igazságosság, a történetet szemlélő illedelmesség. Ezzel szemben az az igazság, hogy a történelem mindig azt mondja: „volt egyszer", a morál pedig: „ne tegyétek", vagy „nem kellett volna tennetek". A történelem tehát a tényleges erkölcstelenség kompendiuma, de nem bírája! Hiszen az erkölcsöt sérti, hogy Raffaelnek 36 éves korában meg kellett halnia, amikor ilyen lénynek nem kellett volna meghalnia! Vagy azt higyjük, hogy haláláig éppen minden szépet kiadott magából, hogy a 82 éves Goethe kiélte magát? Milyen kevés élőnek van ilyen holtakkal szemben egyáltalában joga élni! És hogy ezek élnek és amazok meghaltak, az a tényleges-ség javíthatatlan butasága a morállal szemben. Szerencsére a történelem megőrzi a történet, azaz a valóság vak hatalma ellen harcoló nagyok emlékét is és ezzel önmagát állítja pellengérre, amikor éppen azokat emeli ki igazán történelmi alakokként, akik keveset törődnek az „így van"-nal, hanem inkább az „így legyen"-t követik vidám büszkeséggel. Nem saját nemzedékük sírbatétele, hanem egy új nemzedék megalapítása hajtja őket folyton előre: és ha maguk későknek születtek is, ezt életük elfelejteti és a jövő nemzedékek csupán elsőknek ismerik majd őket; persze, ha a kultúrának egyáltalában lesz jövője.

Manapság korunk földibolha-embere önmagát, nevetségre, egyenesen a „világfolyamat" céljának tartja. Ámde eljön az idő, amikor majd bölcsen tartózkodnak a világfolyamat vagy akár csak az emberiség-történet konstrukcióitól; eljön az a vidáman kiharcolt idő, amikor már egyáltalában nem a tömegeket tekintik, hanem egyeseket, akik egyfajta hidat alkotnak a levés vad

folyama fölött. Ezek az egyesek nem egy folyamatot folytatnak, hanem időtlen egyidejűségben, mint a történelemtől lehetővé tett lángelme-köztársaság élnek; a történelem feladata, hogy közvetítsen közöttük és így mindig újra alkalmat és erőt adjon a nagyság létrehozására. Az emberiség célja nem lehet a végén, csupán legfelsőrendű példányaiban. Nincs is jobb életcél, mint a nagyon és lehetetlenen, egy nemesen kitűzött célon tönkremenni. Ha ezzel szemben a szuverén levésről, minden fogalom, típus és faj cseppfolyóságáról, ember és állat között minden alapvető különbség hiányáról szóló — igaz, de halálos! — tanításokat a manapság szokásos tanító-dühvel még egy emberöltőn át a nép közé szórják, akkor nem lehet azon csodálkozni, hogy a nép az önző kicsiségbe és megcsontosodásába belepusztul. Ezt jól előmozdítjuk, ha a tömegek álláspontjáról írunk történelmet és abban azokat a törvényeket keressük, amelyek a tömegek szükségeiből vezethetők le; tehát a társadalom legalsó agyagrétegeinek törvényeit. A tömegek csak három tekintetben érdemelnek figyelmet: mint a nagy emberek elmosódó másolatai, rossz papiroson, elhasznált lemezekkel készítve, azután mint ellenállás a nagyokkal szemben és végül mint a nagyok eszközei: különben vigye őket az ördög és a statisztika! Vajjon a statisztika bizonyítja, hogy a történelemben vannak törvények? Csak azt bizonyítja, mennyire közönséges és undorítóan uniformis a tömeg: vajjon a butaság, a majmolás, szerelem és éhség nehézkedési erőinek hatását törvényeknek nevezzük? Jó, de akkor az is bizonyos: amennyiben vannak törvények a történelemben, annyiban a törvények sem érnek semmit és a történelem sem.

A legnemesebb és a legnagyobb nem is hat a tömegekre: a kereszténység történeti sikere, történeti hatalma, szívóssága és időtartama, mindez szerencsére semmit sem bizonyít alapítójának nagysága tekintetében, hiszen alapjában ellene bizonyítana: de közötte és a történeti siker között egy nagyon is földi és sötét szenvedély-, tévedés-, hatalomvágy- és becsületvágy-réteg van, az imperium Romanum továbbható erőinek rétege; ebből kapta a kereszténység azt a földi ízt és földi maradékot, amely világi fennmaradását lehetővé tette és mintegy tartósságát adta. Keresztény módon kifejezve az ördög a világ kormányzója és a sikerek és a haladás mestere; ő az igazi hatalom minden történeti hatalomban, és a jövőben is lényegileg így marad, akármennyire kínosan hangzik ez egyes füleknek, amelyek a siker és a történeti hatalom istenítéséhez szoktak hozzá.

Végül az ifjúságról szól Nietzsche: meg akarja óvni a történelmi érzék és nevelés szertelenségeitől, amelyek legerősebb ösztöneit, tüzét, dacát, önfeledtségét, szeretetét, forró jogérzését, lassú érlelődési vágyát kiölik, eltompítják, eltorzítják és érzésének becsületességét és merészségét szkeptikussá betegítik. Az ifjúságban bízva, követeli, hogy az mindenekelőtt élni tanuljon és csupán a megtanult élet szolgálatában használja a történelmet. A kultúra csak az életből nőhet és virágozhat ki. Az újabb német nevelésügyi irodalom szinte kánonként hangoztat egy babonát: azt, hogy a fiatal embernek a műveltségről és nem az életről való tudással, még kevésbbé magával az élettel és átéléssel kell kezdenie; és a műveltségről való tudása is lényegileg — természetesen zavaros és élettelen — történelmi. Mintha csak így, a történelemben sétálgatva, a mult fogásait és készségeit, voltaképeni életeredményét elleshetnők! És mintha az élet nem volna maga is mesterség, amelyet alapjából és mindig tanulni és kíméletlenül gyakorolni kell, hogy kontárok és fecsegők ne bújjanak ki belőle! Adjatok nekem előbb életet, akkor majd kultúrát is teremtek nektek belőle!, így kiált egy új első nemzedék minden egyes tagja, amelyet abban a *szükségigazságban* neveltek, hogy a németségnek nincs kultúrája; mert eddigi nevelése alapján nem is lehet. De életet nem ad nekik sem Isten, sem ember, csupán saját ifjúságuk: ezt kell felszabadítani és vele felszabadul az élet. Ámde ez az élet még beteg: történelemkórban szenved. Ennek gyógyszerei a történetietlenség és a történetfelettiség: amaz a felejtenitudás művészete és ereje, az a képesség, hogy korlátozott láthatárba zárkózzunk; emez azokban az erőkben rejlik, amelyek a tekintetet a levéstől elfordítják

ahhoz, ami a létnek az örökkévalóság és az egyértelműség jellegét adja, a művészethez és a valláshoz. A mindent történeti levésben látó tudomány mindezekben ellenséges erőket lát: de folytonos fogalomrengése az emberi élet biztosságát, alapját rendíti meg. Ámde az élet uralkodjék a megismerésen vagy a megismerés az életen? Melyik a felsőbbrendű? Ki kételkedhetik abban, hogy az élet, amikor az életet elpusztító megismerés önmagát is elpusztítaná? A tudomány tehát magasabb felügyeletre szorul: az élet egészségtana áll szorosan a tudomány mellé. És itt van ama harcosok és kígyóölők első nemzedékének hivatása, amaz ifjúságé, amely egy boldogabb és szebb műveltség és emberség előtt jár anélkül, hogy többje volna abból egy ígéretes sejtelemnél. Ennek az ifjúságnak feladata a jelen „egészség"- és „műveltség"-fogalmainak megrendítése és gúny és gyűlölet keltése ilyen fogalomszörnyek ellen. Lényének megjelölésére nem használhatja a jelen pártos szó- és fogalompénzét, hanem emelkedő életérzésének harcos és szétválasztó ereje hajtja. Sokat elfelejtett a mai műveltségből és nincs is kedve arra nézni: ama műveltség szemszögéből nézve éppen műveletlensége és sok híres, sőt némely jó dolog elleni közömbössége az ismertető jegyei. De gyógyulásának végén újra ember lesz, és nem emberszerű halmaz: önmegismerése alapján megszervezi saját kaoszából kultúráját, mint ahogy a görögség saját szükségeinek megfelelő és önmegismerésére épülő kultúrát szervezett sokféle felvett idegen kultúrahatás kaoszából. Mert a kultúra nem az élet dekorációja, azaz elburkolója, hanem egy új és javított természet, belső és külső nélkül, élet, gondolkodás, látszat és akarás egysége. A görögöknek az erkölcsi természet növelése által sikerült minden más kultúra fölött győzniök: így készíti és mozdítja elő az igazságszeretet minden növekedése az igazi műveltséget akkor is, ha esetleg az éppen becsült dekoratív kultúra bukását segiti elő.

Nietzschenek ez a legjelentősebb korszerűtlen elmélkedése: bizonyos, hogy a legkorszerűbb és a legnietzscheibb; a későbbi Nietzschet ismerő már világosan látja, hogyan fejlik ki a romantikus ifjúból az „öntörvényű" és a jövőt látni és irányítani akaró bölcs. Ebben a hitvalló és harcos szózatában láthatólag igen szabadnak érzi magát: e korbeli és még ezután is feltűnő szokásos csillagai, Schopenhauer és Wagner, szinte láthatatlanok; többnyire a láthatár alatt maradnak és csak néha emelkednek kissé és néhány pillanatra a fölé. A hegelséget most is szidja; és éles gúnnyal fordul a tudattalan bölcselője, Eduard v. Hartmann ellen. Éltető szellemi napja, a görögség, itt is változatlanul világít és eszméinek legfőbb igazolását adja. Ezekben az eszmékben már nagy önállósággal és határozottsággal jelenik meg Nietzsche. A historizmust, a történelmi szemléletmódot, sőt csaknem az egész történelmi kultúrát mint életölőt elveti vagy teljesen az élet szolgálatába fogja. Az élet, a földi élet az, amelyre egész világszemlélete fölépül. De ez az élet nem a kényelmes élvezésé, hanem a hősi önfeláldozó küzdelemé: persze, nem elég világos, milyen cél szolgálatában? A leginkább megfogható életcél már itt is az emberi nagyság kifejtése: az emberiség élete csodálatos, tovább céltalan tüzijáték, a nagy emberek felvetésére való; ezekért érdemes és kell az emberiségnek élnie és szenvednie, ezekre kell készülnie, ezek társalognak egymással, a történelem szavával századok felett átszólva; csak ezeknek való az objektivitás; ezeknek nemes szülő és tápláló talaja a nép és ezeket hivatott eszközként, működésük küzdelmet igénylő anyagaként szolgálni az egymagában haszontalan tömeg. Ezen a ponton természetesen megint a nagy és nemes nép és a közönséges tömeg viszonya némileg homályos: hiszen a nép túlnyomóan mégis csak tömegszerű és nem az igen ritka nagy emberekből áll, és a

tömeg természetszerűen népbe volna formálandó. A nagy emberek alkalmas nemző és fejlesztő szellemi talaja a valódi kultúra, a „javított" természet, a gazdag, tartalmas emberi életforma, amelyben külső és belső nem válik szét; a modern történelmi kultúra zavaros összevisszaság, tudálékosság és a már Herakleitostól ostorozott sokattudás, igazi, jólformált, stílusos és erős egyéniség nélkül. Mert ez a fontos: ez nemes, nagy és egyúttal eleven és egészséges, életerős, fiatalos. Így kell élni és éppen élni kell, de nem hasznossági munkaüzemekben, utilitarista életgépezetben. Csak amíg ezt az egészséges életet szolgálja a történelem, jogosult; de ugyanez lehet a tudománynak és a fogalmiságnak általában egyedüli jogosultsága; hiszen az igazságot is nem önmagában, hanem az emberi életre vonatkoztatva kell nézni; mert vannak közömbös igazságok, amelyekhez alapjában nem sok közünk van, és egyenesen gyilkos igazságok — például a fejlődéselméleti, minden határozott létkülönbséget elmosó szemléleté —, amelyeket ki kell vetnünk magunkból. Az életet egyáltalában nem szabad a tudománnyal és teljesíthetetlen, képzelődő, oktalan igényű, száraz gőgű és bénító tárgyilagosságával meztelenre vetkőztetni, mert csak addig eleven, amíg megvan titokzatos páraköre, mítosza. Ez az örökkévalóhoz köti az életet: ez — Nietzsche itteni álláspontján még — örök erkölcsi és vallási, nemcsak művészi tartalmakkal van mélységes közösségben.

A személyi nagyságkultusz tehát itt is feltűnő, mint előbb és utóbb, mindvégig Nietzsche eszmevilágában: forrása bizonyosan saját csillapíthatatlan nagyságtudata, bizonyos mértékű elméleti — úgy látszik, hogy a gyakorlati életben sohasem érvényesülő — büszke, sőt gőgös elzárkózása a jelentéktelen — és ezzel máris hitvány, rossz — közönségesség elől, valamint fiatalkorában egyfajta romantikus zsenikultusz, amely a wagneri környezetben erős élesztést kapott. A második végleges nietzschei vonás a csodálatosan erős, szinte áhitatos életvágy, amely különösképen mindig csak túlnyomóan vágy maradt, sohasem lett nála igazi élvezéssé és legkevésbbé testi élvezéssé: életvágya általában igen tiszta, természet- és művészetélvezettel és, úgy tetszik, mélyen rejtett, de annál határtalanabb szerelmi sóvárgással szövődik össze, később pedig legfőképen saját lelki életének élvezésévé válik. A szabad élet fiatal és erős, egy új nemzedéké, amelynek Nietzsche, a vágyain túl bizony csak sovány életű költő-gondolkodó, mindig csupán prófétája, hívó szava marad. A kora ifjúsága óta túlzottan, folyton és határtalanul elborító szellemiség érezhetően nyomja, ezért fordul ellene és -- egész életében hiába — szabadulni szeretne tőle, ettől a származása, születése, tehetsége, nevelése folytán állandó sorsától, majd végzetétől; és ezért nem találja meg a nagyranőtt és saját gazdagságában bizonytalanná lett európai kultúra győzelmes újraformálásának egyetlen útját: hogy szellemileg teljesen áthatni és rajta feljebb- és egyben mélyebbreszálló egészséges testi és erős, egyenes szellemi egyéniséggel legyőzve átfogni és azután így, egész gazdagságát megőrizve és nem elejtve, teremtőleg továbbvinni kell. Ezt valóban nagyszabásúan kísérli meg Hegel: és a schopenhauerista Nietzsche még nem tudja Hegel igazi nagyságát megérteni és abban lényegileg felületes gőgöt, talán vértelen szellemi bűvészetet is lát. Hegel bizonyosan maga is oka e hamis látszat kialakulásának: de mélyebb megértési kísérlete Nietzschet is jobb belátásra vezethette volna. A németséggel szemben mind több a két-

kedése és vádja és mind halványabb a reménye; a korabeli kereszténységet már halottnak látja, alapítóját még nagyra tartja; de a világ folyásában „az ördög" hatalmát látja érvényesülni, — bizonyos ősi, például szentágostoni keresztény felfogásokkal valóban, nemcsak a választott kifejezés alapján némi rokonságban.

A harmadik időszerűtlen elmélkedés:

Schopenhauer mint nevelő (Schopenhauer als Erzieher, 1874; T. II. 209—317. l.).

Alapjában minden ember jól tudja — úgymond —, hogy csupán egyszer, mint unikum, van a világon; de ezt mint valami rossz lelkiismeretet, elrejti szomszédja elől, aki a konvenciót követeli és saját magát is azzal burkolja be. Erre a nyájszerű gondolkodásra és cselekvésre az egyes embert ritkábban a szégyenérzés, legtöbbször azonban a kényelmesség és lustaság készteti; az emberek még lustábbak, mint amilyen félénkek, és többnyire éppen azoktól a kényelmetlenségektől félnek, amelyeket a feltétlen becsületességgel és mezteleséggel szereznének maguknak. Annak, aki nem tartozik a tömeghez, csak fel kell hagynia az önmaga iránt való kényelmességgel és követnie kell lelkiismeretét, amely azt kiáltja: „Légy önmagad! Mind az nem vagy, amit teszel, vélsz, kívánsz". Már pedig nincs sivárabb és visszatetszőbb teremtmény a természetben annál az embernél, aki géniuszát kikerülte és most jobbra-balra, hátra és mindenfelé kacsintgat. Ha az ifjú lélek megkísérli, hogy szabaddá váljék, az gátolja meg, hogy véletlenül két nemzet gyűlölködik és háborúskodik, vagy, hogy egy tenger van két földrész között, vagy, hogy körösközül egy vallást tanítanak, amely néhány ezer évvel előbb még fenn sem állt? Mindez nem vagy te magad, így szól önmagához. Csak egyetlen út van a világon, melyen senki más nem járhat rajtad kívül. Hogy önmagunkat megtaláljuk, meg kell vizsgálnunk, mit szerettünk igazában, mihez vonzódtunk, mi uralkodott rajtunk és egyúttal boldogított minket? E tisztelt tárgyak sorbaállítása talán éppen mivoltuk és rangsoruk által megadja igazi énünk alaptörvényét. Hasonlítsuk össze a tárgyakat, amint egymást kiegészítik, kiszélesítik, létrát alkotnak, amelyen eddig önmagunkhoz felmásztunk: mert igazi lényegünk nem mélyen elrejtve van önmagunkban, hanem mérhetetlen magasságban önmagunk fölött, legalább is a fölött, amit közönségesen énünknek veszünk. Igazi nevelőink és alkotóink árulják el, hogy mi lényünknek igazi ősértelme és alapanyaga, ez a mindenkép nevelhetetlen és alakíthatatlan, de mindenesetre nehezen hozzáférhető, kötött, bénult valami: nevelőink nem lehetnek egyebek, mint felszabadítóink. Ez a titka minden művelődésnek: nem mesterséges tagokat, viaszorrokat, szemüvegeket ad, hanem felszabadít, eltakarít minden gazt és férget, fényt és meleget áraszt, beteljesíti a természet anyai gondoskodását. A legjobb eszköz, hogy önmagunkra találjunk, az, ha nevelőinkre és alakítóinkra emlékezünk. Így akar Nietzsche egy olyan nevelőre és fegyelmezőre emlékezni, akivel dicsekedhetik: Schopenhauerra; később másokról is kíván megemlékezni.

Korunk bágyadtságát és az erkölcsi erők alacsony színvonalát megmagyarázni nehéz és bonyolult feladat: ámde senkinek, aki tekintetbe veszi a győzelmes kereszténység befolyását a régi világ erkölcsiségére, nem szabad figyelmen kívül hagynia a hanyatló kereszténység visszahatását sem, azaz mind valószínűbb sorsát napjainkban. A kereszténység eszményének magasságával annyira túlszárnyalta az antik erkölcsi rendszereket és a valamennyiben egyaránt uralkodó természetességet, hogy ezzel szemben tompák lettek és attól undort kaptak az emberek; később azonban, amikor a jobbat és magasabbat felismerték ugyan, de már nem voltak arra képesek, nem tudtak a jóhoz és magashoz, vagyis amaz antik erényhez sem visszatérni, akármennyire akarták is. A keresztény és az antik magatartás között, az erkölcs félénk vagy hazug

kereszténysége és bátortalan és elfogult antikizálás között ingadozva él a modern ember és rosszul érzi magát; a természetestől való öröklött félelem és megint e természetesség újabb ingere, a szilárd megállásra irányuló vágy, a jó és jobb között támolygó megismerés tehetetlensége, mindez békétlenséget, zavart idéz elő a modern lélekben, amely azt terméketlenségre és örömtelenségre ítéli. Egy bizonyos komorság és tompaság nyomja korunk legjobb személyiségeit; örök elégedetlenség az alakoskodás és becsületesség között vívott belső harcuk miatt, nyugtalanság rejlik önbizalmukban: mindezért képtelenek arra, hogy mások útmutatói és fegyelmezői legyenek akkor, amikor sohasem volt idő, amely jobban rászorult volna a nevelőkre, mint a mai. Ilyen körülmények között kicsapongó kívánságnak tűnhetik, ha valaki azt képzeli, hogy egy igazi filozófust találhat nevelőnek, aki újra megtaníthat az egyszerű és becsületes gondolkodásra és életre, tehát a szó legmélyebb értelmében vett időszerűtlen létre.

Nietzsche saját bevallása szerint Schopenhauer amaz olvasói közül való, akik az első lap elolvasása után bizonyosan tudják, hogy minden lapját elolvassák és minden szavát meghallgatják. Mindjárt bizalomra ébredt iránta és ez a bizalma most (1874) még ugyanaz, mint kilenc év előtt. Megértette, mintha csak neki írt volna; azért sohasem talált benne paradoxont, legfeljebb néha egy kis tévedést. Schopenhauer sohasem törekszik csak látszatra: mert önmagának ír és senki sem akar szívesen megcsalatni, legkevésbbé pedig az a filozófus, aki törvényként írja elő magának, hogy senkit meg ne csaljon, önmagát sem! Érdes és némileg medveszerű lelke elkerüli a jó francia írók hajlékonyságát és a német prózaírókra annyira csábítólag ható Lessing furfangos, nagyon is mozgékony és meglehetősen némettelen modorát is: és bizonyos tekintetben Goethéhez hasonlít; nem is dicsérete, hanem egyszerű jellemzése az, hogy becsületes, és ebben legfeljebb Montaigne tesz rajta túl, akinek írói léte valóban megnöveli a földi élet örömét. Mindkettőnek még egy közös vonása van: felderítő derűsségük, amely nem meggondolatlan rövidlátásból, hanem éppen győzelmes bölcseségükből fakad. Az első, szinte fiziologiai benyomás, amelyet Schopenhauer Nietzschere tett, három elemből keverődött: becsületességéből, derűsségéből és állandóságából. Minden erejével azon volt, hogy könyvein át az embert lássa meg és nagy végrendeletét úgy olvassa, hogy nemcsak olvasója, hanem fia és növendéke legyen.

Az igazi filozófus példája egész népeket maga után vonhat, amint a hindu történet igazolja, amely majdnem a hindu filozófia története. Schopenhauer keveset törődik a tudós kasztokkal, elkülönül, függetlenségre törekszik, állammal és társadalommal szemben: ez legkülsőségesebben szemlélt példaadása. De a filozófiai élet felszabadulásának sok foka még ismeretlen a németség körében, ámbár nem maradhat mindig az; merészebben és becsületesebben élnek a német művészek, legfőképen Wagner. A német filozófiának lassan le kell szoknia arról, hogy „tiszta tudomány" legyen: és éppen ez az ember Schopenhauer példája. A részvétlenség, amely sokáig osztályrésze volt, jól mutatja, milyen magányosan élt Schopenhauer; egyenesen fájdalmasan hat az a törekvése, hogy megismerjék. Nem volt senkije: mert hiszen már néhány igazi barátja megszüntethette volna magányosságát akkor is, ha különben az egész világ ellenfele lett volna. Az ilyen magányos filozófust minden hatalmas közösség, mint zsarnok, gyűlöli: hiszen filozófus-belsejének menhelyébe nem hatolhat el a zsarnokság. Ezek a magányos és szabad szelleműek csupán az igazságot és a becsületességet akarják és mégis tudják, hogy valamiképen másnak látszanak, mint ahogyan gondolkodnak, mert a félreértések ködén nem tudnak áthatolni. Ezért melankolikusak és majd erőszakosan elrejtőznek, majd vulkánszerűen kirobbannak; és lehetséges, hogy saját magukon elpusztulnak. Ilyen veszélyesen élt Schopenhauer. Első veszedelme a magányossáválás volt; a második az igazságon való kétségbeesés, amely minden gondolkodót kísér, aki a *kanti* bölcseletből indul el és a mellett erős és egész ember szenvedésben és vágyban, nemcsak kerepelő gondolatgép. Azt mondják ugyan, hogy e

csendes tudós tette minden szellemi téren forradalmat keltett: ez azonban nem hihető, ha a nagyon is nem forradalmasított embereket nézzük, akik nélkül szellemi életterületeik sem lehetnek forradalmasítva. Mihelyt Kant népszerű hatást kezd kelteni, ez szétrágó és mállasztó szkepticizmus és relativizmus alakjában jelentkezik; és csupán a kétségekben soha meg nem elégedő legtevékenyebb és legnemesebb szellemekben lépne fel amaz általános hatás helyett a minden igazságban való megrendülés és kétségbeesés — amint például Kleist élte át a kanti bölcselet hatásaként. Ámde a festőt kell kitalálnunk, hogy a képet megérthessük, és nem a vásznat és a festéket kell vizsgálgatnunk: ezt jól tudta Schopenhauer. Minden nagy bölcselet egészében azt mondja: ez életed képe és ebből tanuld meg életed értelmét; és fordítva: olvasd csak saját életedet és értsd meg abból az egyetemes élet hieroglifáit. Schopenhauer bölcseletét is így kell értelmezni; az egyéni nyomorúságba és korlátozottságába való belátással és a vigasztalások — az én feláldozásának és a legnemesebb szándékok, mindenekelőtt az igazságosság és az irgalmasság alávetésének — megismerésével. Minden ember tehetségének és erkölcsi akarásának egyaránt korlátozottságára szokott bukkanni és ez sóvárgással és melankoliával tölti el; és amint bűnösségének érzelméből a szentségre vágyódik, úgy hordozza intellektuális lényében a benne lévő géniuszra való vágyódást. Itt van minden igazi kultúra gyökere: és ha ezen az embernek azt a sóvárgását értjük, hogy mint szent és mint géniusz szülessék újra, akkor nem kell buddhaistáknak lennünk, hogy ezt a mítoszt megértsük.

A Schopenhauert fenyegető három szervezeti veszély valamennyiünket fenyeget. Mindenki produktív egyetlenséget hordoz magában lényének magvaként: és ha ennek tudatára ébred, a szokatlan egyéniség idegenszerű fényessége jelenik meg körülötte. Ez a legtöbbnek elviselhetetlen, és az ilyen szokatlan egyéniség számára az élet elveszti mindazt, amit ifjúságunkban tőle kívánunk, derűsségét, biztosságát, könnyűségét, becsületét; a magányossávállás sorsa az az ajándék, amelyet embertársaitól kap. A második veszedelem sem ritka, amely Schopenhauert fenyegette. Vannak éleseszű emberek, gondolataik a dialektika kettőslépése szerint haladnak; ha most az ilyen ember tehetségét vigyázatlanul szabadjára ereszti, könnyen megesik, hogy mint ember elpusztul és majdnem már csak a „tiszta tudományban" éli tovább kísértet-életét; avagy az ellentétes szempontok mérlegelésében magát az igazságba vetett hitet is elveszti és bátorság és bizalom nélkül kell élnie tagadó, kételkedő, szétrágó, elégedetlen, félreményű, csalódástváró, vagyis „kutyának sem való" életét. A harmadik veszély a megkeményedés erkölcsiekben avagy értelmiekben; az ember elszakítja az eszménnyel összekötő kapcsot; termékenysége, szaporodó képessége megszűnik, és a kultúra számára károssá vagy haszontalanná válik. Lényének egyetlensége oszthatatlan és közölhetetlen atommá, kihült kőzetté vált. Így elpusztulhat valaki egyetlenségén csakúgy, mint az attól való félelmén, önmagán és önmagának feladásán, a sóvárgáson és a megkeményedésen: az élet általában a veszélybenlétet jelenti. A modern gondolkodó mindig egy teljesületlen kívánság miatt szenved: azt kívánja, hogy előbb megint életet, igazi, piros, egészséges életet mutassanak neki, hogy azután ítélkezhessék a fölött. Legalább önmagára nézve szükségét érzi, hogy eleven ember legyen, mielőtt azt hiheti, hogy igazságos bíró lehet. Ez az oka annak, hogy miért tartoznak éppen az újabb filozófusok az élet, az életre való akarat leghatalmasabb előmozdítóihoz, és hogy miért vágyódnak elbágyadt saját korukból kultúra, megtisztult természet után. Ez a vágyódásuk egyúttal veszedelmük: bennük az élet reformátora harcol a filozófussal, vagyis az élet bírájával. Schopenhauer itt is tudta, hogy sovány korán túl található a Földön magasabb és tisztább élet is, és magát a géniuszt hívta fel, vajjon igazolni tudja-e az élet legmagasabb gyümölcsét, talán az életet általában; a nagyszerű teremtő embernek kell felelnie e kérdésre: „igent mondasz-e szíved legmélyéből ehhez a léthez? Elég-e neked? Akarsz-e szószólója, megváltója lenni? Mert csak egyetlen őszinte igen kell szájadból — és a súlyosan bevádolt élet szabad".

A feladat annak megmagyarázása, hogyan nevelhetjük valamennyien magunkat Schopenhauer által a kor ellen, mert megvan az az előnyünk, hogy általa ezt a kort valóban ismerjük. Hiába érvelnek egyesek, hogy az új német birodalom alapítása az a tény, amely megcáfol minden pesszimista filozofálást, hiszen a világ immár meg van javítva: minden bölcselet, amely azt hiszi, hogy valamely politikai esemény a lét problémáját elmozdítja, sőt megoldja, tréfa- és zúgbölcselet. Hogyan lehetne egy politikai újítás elegendő, hogy az emberekből egyszersmindenkorra jókedvű földlakókat csináljon? Ha valaki ezt hiszi, igazán megérdemli, hogy a filozófia professzora legyen egy német egyetemen, mint Harms Berlinben, Jürgen Meyer Bonnban, és Carrière Münchenben. Itt jelentkeznek annak a minden háztetőről hirdetett gyanúsításnak a következményei, hogy az állam az emberiség legfőbb célja, és hogy a férfi számára nincs magasabb kötelesség, mint az állam szolgálata: ebben nem a pogányságba, hanem a butaságba való visszaesés ismerhető fel. Lehet, hogy az ilyen férfi, aki az állami szolgálatban látja legfőbb kötelességét, valóban nem is ismer magasabb kötelességeket; ámde azért vannak még rajta túl férfiak és kötelességek — és e kötelességek egyike, amelyet legalább is Nietzsche többre becsül az állam szolgálatánál, azt követeli, hogy a butaságot minden alakjában el kell pusztítani, tehát ezt is.

Hogyan látja az igazi filozófus korunk kultúráját? Csaknem az a benyomása, hogy a kultúra teljes kipusztulásának és gyökértelenedésének a jeleit veheti észre, ha az egyetemes rohanásra és a növekvő esési sebességre, minden szemlélődés és egyszerűség megszűnésére gondol. A vallás vizei lefolynak és mocsarakat vagy tócsákat hagynak maguk után; a nemzetek megint a legellenségesebben válnak szét és egymás szétmarcangolására vágynak. A tudományok, amelyeket minden mérték nélkül és a legvaksibb laissez faire módján űznek, szétforgácsolódnak és minden szilárd hitet feloldanak; a művelt rendeket és államokat egy nagyszerűen megvetésreméltó pénzgazdaság ragadja el. Sohasem volt a világ inkább világ, sohasem volt szegényebb szeretetben és jóságban. Minden egy eljövendő barbárságnak szolgál, a mai művészet és tudomány is. És ha egyoldalú volna, hogy csak a vonalak szegénységét és a színek tompaságát emeljük ki a modern élet képében, akkor a másik oldal semmivel sem örvendetesebb, hanem csak annál nyugtalanítóbb. Bizonyos, hogy vannak erők jelen, óriási erők, de vadak, eredetik és teljesen irgalmatlanok. Egy évszázad óta csupa alapokig ható megrendülésekre vagyunk elkészülve; és ha újabban megkísérlik, hogy ennek a beomlásra vagy felrobbanásra irányuló legmélyebb modern hajlamnak az úgynevezett nemzetállam alkotmányos erejét szegezzék szembe, úgy az is még hosszú időre csak az általános bizonytalanság és fenyegetettség növelője. Az atomok, az atomista kaosz korában élünk. A középkorban az Egyház az ellenséges erőket körülbelül összetartotta és nagy nyomásával némileg hasonlóvá tette. A kötelék elszabadulásával egyik a másik ellen lázad. A reformáció sok dolgot a vallásos gondolat számára közömbös területnek minősített; ez volt az a vételár, amelyért saját maga élhetett, amint már a kereszténység a sokkal vallásosabb antik világgal szemben hasonló áron tartotta fenn létét. Most már a szétkülönülés mind erősebb lett. Manapság már csaknem mindent a Földön egyedül a legdurvább és a leggyorsabb erők határoznak meg, a keresők önzése és a katonai zsarnokok. Az utóbbiak kezén lévő állam megkísérli ugyan, csakúgy mint a keresők önzése, hogy mindent önmagából szervezzen újra és összekötője és összenyomója legyen az ellenséges erőknek: vagyis azt kívánja, hogy az emberek ugyanazt a bálványimádást folytassák vele, amelyet az Egyházzal űztek. De milyen eredménnyel? Még megéljük. Mindenesetre még ma is benne vagyunk a középkor jegetsodró folyamában: ez most fölolvadt és pusztító mozgásba jött. A forradalom, még pedig az atomista, elkerülhetetlen: de melyek az emberi társadalom legkisebb oszthatatlan alapanyagai?

Kétségtelen, hogy ilyen korszakok közeledtekor az emberség szinte még nagyobb veszélyben van, mint magában az összeomlásban és a kaotikus for-

gatagban, és hogy a várakozás félelme és a perc mohó kihasználása a lélek minden gyávaságát és önző hajlamát előcsalja: ezzel szemben a valódi szükség és főleg a nagy szükség egyetemessége az embereket jobbá és melegebbé szokta tenni. Napjaink ekkora veszedelmei között ki lesz az, aki megóvja az emberséget, ezt a nemzedékektől lassan összegyüjtött kincset, és felállítja az ember képét az állatiságba és merev gépiességbe hanyatlók között?

Az újabb kor egymás után három emberképet állított fel: ez Rousseau, Goethe és végül Schopenhauer emberének képe. Az első képnek van a legnagyobb tüze és a legnépszerűbb hatása: ebből eredt az erő, amely viharos forradalmakra hajtott és még hajt; mert még valamennyi szocialista földrengés alatt is Rousseau embere háborog. A második Goethe embere: ez csak kevéseknek való, nagystílusú, szemlélődő természeteknek, és a legtöbben félreértik. Nem olyan fenyegető hatalom, mint Rousseau embere, sőt bizonyos értelemben kiigazítója és megnyugtatója azoknak a veszedelmes felindulásoknak, amelyeknek amaz ki van szolgáltatva. Goethe Faustja a legmagasabb és a legmerészebb képe Rousseau emberének, legalább is életéhségének, a szív démonaival folytatott elégedetlen és sóvárgó küzdelmeinek. Ámde Faust mégsem lesz felszabadító forradalmár, és Goethe embere kitér itt Rousseau embere elől, mert gyűlöl minden erőszakot, minden ugrást, azaz minden tettet, és így a világszabadító Faustból mintegy világutazó lesz. A goethei ember fenntartó és megférő ember, de azzal a veszedelemmel, hogy filiszterré fajulhat el, amint Rousseau embere könnyen fajulhat el catilinaszerűvé. Ha Goethe embere kissé vadabb természetű és izmosabb lenne, jobbá lehetnének a dolgok: ehhez hozzásegíthetne Schopenhauer embere. Ez az emberkép követeli meg a legtevékenyebb embereket, abból a célból, hogy kár nélkül szemlélhessék: mert a csakszemlélődők elernyednek és a tömeg visszariad tőle. A schopenhaueri ember az igazságszeretet szenvedését szabadon vállalja, és ez a szenvedés arra szolgál neki, hogy saját akaratát megölje és előkészítse lényének azt a teljes megfordulását, amelyhez eljutni az élet voltaképeni értelme. Van egyfajta — koránt sem mephistophelesi — tagadás és pusztítás, amely éppen abból a megszentelésre és megmentésre irányuló vágyódásból folyik, melynek első bölcseleti tanítójaként Schopenhauer lépett fel közöttünk megszentségtelenedett és felette elvilágiasodott emberek között. Mindaz a lét, amelyet meg lehet tagadni, meg is érdemli, hogy megtagadják; és igazságszeretőnek lenni annyit jelent, mint olyan létben hinni, amely egyáltalában nem volna megtagadható és amely maga igaz és hazugságtól ment. A schopenhaueri ember saját maga és személyes java dolgában tiszta és csodálatosan, a közömbösségig nyugodt, de megismerésében teli van erős emésztő tűzzel és messze áll az úgynevezett tudományos ember hideg és hitvány semlegességétől; magasan felülemelkedve a mogorva és kedvetlen szemléleten, mindig önmagát áldozza fel elsőnek a megismert igazságért és legmélyéig át van hatva attól a tudattól, hogy milyen szenvedéseknek kell igazságszeretetéből fakadniok. Igaz, hogy bátorságával megsemmisíti földi boldogságát, hiszen ellene kell fordulnia azoknak az embereknek, akiket szeret, azoknak az intézményeknek, amelyeknek öléből jött, nem szabad kímélnie sem embereket, sem tárgyakat, bár maga is szenved megsértésük miatt; félreismerik és sokáig olyan hatalmak szövetségesének tartják, amelyektől undorodik, sőt saját belátásának is emberi mértéke folytán minden igazságosságtörekvése mellett akaratlanul is kénytelen lesz igazságtalan lenni: ámde nagy nevelője, Schopenhauer, szavaival vigasztalhatja magát: „Boldog élet lehetetlen: a legfőbb, amit ember elérhet, a hősi életvitel". Önmagáé akar maradni: csak lassan érti meg, milyen borzalmas ez az elhatározás. A lét mélységeibe merülve szokatlan kérdéseken kínlódik: miért élek? mit kell az élettől tanulnom? hogyan lettem olyanná, amilyen vagyok, és miért szenvedek emiatt az ilyen-voltom miatt? Mások hamar elkészülnek az ilyen kérdésekkel és úgy felelnének: „azért élek, hogy jó polgár, vagy tudós, vagy államférfi *legyek*". És mégis *valamik*, ami sohasem lehet mássá; de miért nem valami jobbak? Aki önmagát csupán egy pontnak érzi egy nemzetség vagy állam vagy tudomány

fejlődésében és egészében a levés történetébe akar tartozni, sohasem értette meg a léttől neki feladott leckét és máskor kell megtanulnia. A levésben minden üres, csalfa, lapos és megvetésreméltó; a titkot, amelyet az embernek meg kell fejtenie, csak a létből, az ilyen- és nem másként-létben, az elmúlhatatlanban oldhatja meg. Ő is mindent meg akar ismerni, de nem mint a goethei ember, egy nemes puhaság kedvéért, hogy önmagát megőrizze és a dolgok sokszerűségében gyönyörködjék; hanem ő az első áldozat, amelyet hoz. A heroikus ember megveti jó- és balsorsát, erényeit és bűneit és egyáltalában a dolgoknak saját mértéke szerint való mérését; nem remél már semmit önmagától és minden dologban eddig a reménytelen alapig akar belátni. Ereje a magafeledésben van; és ha önmagára gondol, akkor magas céljától mér önmagáig és úgy tűnik neki, mintha egy kis salakbuckát látna maga alatt. A régi gondolkodók minden erejükkel a boldogságot és az igazságot keresték, — és senki se találja meg azt, amit keresnie kell, így szól a természet gonosz alapelve. Aki azonban a nem-igazt keresi mindenben és önként társul a boldogtalansággal, annak talán a csalódásnak más csodája készül: valami kimondhatatlan közeledik hozzá, aminek csupán bálványszerű utóképei a boldogság és az igazság, a Föld elveszti nehézségét, a Föld eseményei és hatalmai álomszerűkké válnak, nyári esték tisztasága terül szét előtte. Néz és úgy érzi, mintha éppen csak most kezdene ébren lenni, és mintha egy eltűnő álom felhői játszanának még körülötte. Ezek is majd elszállnak: és akkor nappal van.

A mélyebb emberek mindenkor éppen azért éreztek részvétet az állatok iránt, mert azok szenvednek az élettől és még sincs meg az erejük, hogy a szenvedés fullánkját visszafordítsák és létüket metafizikailag értsék meg; egyenesen legmélyebben felháborít, ha az értelmetlen szenvedést látjuk. Vakon és vadul az életen függeni magasabb ár nélkül, távol annak tudatától, hogy büntetés sujt és miért, sőt egyenesen a büntetés után mint valami boldogság után szörnyű vágy butaságával sóvárogni — ez az állati lét; és ha az egész természet az emberi lét felé tolakodik, akkor ezzel értésünkre adja, hogy szüksége van reá az állati élet átkától való megváltásra, és hogy végül az emberben tartja a lét azt a tükröt maga elé, amelynek alapján az élet már nem tűnik fel értelmetlennek, hanem metafizikai jelentőségében jelenik meg. De vajjon hol ér véget az állat, és hol kezdődik az ember, az az ember, aki egyedül fontos a természetnek? Amíg valaki az életre mint valami boldogságra vágyódik, addig nem emelte szemét az állat látóhatárán túl, csak több tudatossággal akarja azt, amit az állat vak ösztönnel keres. Az emberek óriási mozgása a nagy földi sivatagban, város- és államalapításuk, hadviselésük, nyugtalan gyüjtésük és szétszórásuk, kölcsönös iskolásdíjuk, egymás ellen csellel, erőszakkal való acsarkodásuk, szükségkiáltásuk és győzelmi kéjordításuk — mindez az állatiság folytatása, mintha csak az embert szándékosan kijátszották és kiforgatták volna metafizikai hajlamából. Általános a törtetés, mert mindenki menekül önmaga elől; általános e törtetésnek félénk elrejtése is, mert az ember elégedettnek szeretne látszani és az élesebb szemű nézőt szívesen megtévesztené nyomorúsága tekintetében. Félünk az emlékezéstől és az elmélyedéstől, mert gyengék vagyunk, hogy sokáig elviselhessük a legmélyebb magunkbaszállás pillanatait, és érezzük, hogy nem mi vagyunk azok az emberek, akik felé az egész természet megváltására tör. Még egy pillanatra felmerülni, felébredni is alig tudunk, és ehhez is felemelőkre van szükségünk: ezek a felemelők azok az igazi emberek, azok a már-nem-állatok, a filozófusok, művészek és szentek, akiknek megjelenésében a soha nem ugró természet egyetlen ugrását teszi, örömében, mert először érzi magát célnál, ott, ahol megérti, hogy le kell szoknia a célokról és hogy az élet és a levés játékát a kelleténél magasabban játszotta. A kultúra alapgondolata egyetlen feladat megoldására hatalmas közösségben tart össze minden egyes embert: hogy magunkban és magunkon kívül előmozdítsuk a filozófus, a művész és a szent létrehozását és ezáltal munkálkodjunk a természet beteljesítésén, levésének nyugtalanságát ama nagyszerű alakokban lezáró önmegismerésén.

Néha nehezebb valamely dolgot elismerni, mint belátni; így lehetnek a legtöbben azzal a tétellel: „az emberiségnek folytonosan azon kell munkálkodnia, hogy nagy embereket hozzon létre — ez és semmi más a feladata". Ha belénk nevelt elképzelések a társadalom céljáról nem állnának szívósan ellen, szívesen vennők azt a tanítást, amelyet minden állat- és növényfaj szemléletéből nyerhetünk: azoknál kizárólag az egyes magasabb, szokatlanabb, hatalmasabb, bonyolultabb, termékenyebb példány a fontos. Könnyen belátható, hogy ott van valamely faj fejlődésének a célja, ahol határához és egy felsőbbrendű fajba való átmenetéhez ér, és nem a példányok tömegében és jólétükben. A nagy emberre való törekvésben az ember a kultúra körébe áll; mert ez minden egyes ember önmegismerésének és önmagával érzett elégedetlenségének gyermeke. Mindenki, aki a kultúráért vallomást tesz, kimondja: „valami önmagamnál magasabbat és emberibbet látok magam fölött, segítsetek mindannyian elérni, mint ahogy én is mindenkinek segíteni akarok, aki hasonlót lát és hasonlóban szenved: hogy végül újra létrejöjjön az ember, aki telinek és végtelennek érzi magát a megismerésben és szeretetben, a nézésben és erőben, és egészével a természetben és a természeten függ, mint a dolgok bírája és értékmérője". Nehéz valakit a félelem nélküli önismeretnek ebbe az állapotába hozni, mert lehetetlen a szeretetre tanítani: egyedül a szeretetben nyeri el a lélek nemcsak a világos, megosztó és megvető tekintetet önmagára, hanem azt a vágyat is, hogy önmagán túlra nézzen és minden erejével a még valahol elrejtett önmagát keresse. Csak az, aki szívét egy nagy emberre függesztette, kapja meg ezzel a kultúra első megszentelését; a második már főleg a tettet, a kultúráért való harcot és a nagy cél, a géniusz létrehozása ellen álló gátak leküzdését tartalmazza; ez a harc nem bízható a „jó útra találó homályos ösztönre", hanem a cél tudatát igényli, hogy a kultúrával eszközölt visszaéléseket kiküszöbölje. Ilyen visszaélés fakad a keresők önzéséből, továbbá az állam önzéséből, amely a kultúrára és a szentség létrehozására való törekvés egyik legtisztább megnyilvánulását, a kereszténységet is szolgálatába fogva, velejéig megmételyezte és álnokká és hazuggá tette, — mondja Nietzsche egy kevés igazságot meglátó, de azt mértéktelenül túlzó váddal; további romboló erők az „érdekes forma kultúrájának" unaloműzésre szánt lényegtelensége, valamint a tudomány önzése, amely nem annyira az igazságot, mint inkább a fortélyos keresést keresi, — hiszen hogyan volna lehetséges egy a hideg, tiszta, következménytelen megismerésre irányuló ösztön? — személyes harcokban gyönyörködik és legfeljebb pártigazságokat keres. Mert a tudós lényege szerint terméketlen és természetes gyűlölettel viseltetik a termékeny emberrel, a zsenivel szemben; egészen boldog időknek nem is volt szükségük a tudósra és nem is ismerték, míg egészen beteg idők a legmagasabb és legméltóbb ember első rangjával tisztelték meg.

A természet az embert a filozófus és a művész létrehozásával értelmezhetővé és jelentőssé akarta tenni: ezt saját megváltásra szoruló hajlama bizonyossá teszi. De milyen gyenge és ritka a hatás, amelyet így elér, főleg a filozófusokkal! A természet eljárása pazarlásnak látszik; de nem a vétkes bujaságé, hanem a tapasztalatlanságé; feltehető, hogyha ember volna, nem is szabadulna a sajátmagán és ügyetlenségén érzett bosszankodásból. A filozófust, mint valami nyilat lövi az emberek közé, nem céloz, de azt reméli, hogy a nyíl majd valahol fennakad. Ebben azonban számtalanszor téved: a kultúra körében éppen olyan pazarlóan jár el mint a magvetésben; céljait egyetemes és nehézkes módon éri el és közben túlontúl sok erőt áldoz fel. A művész és a filozófus a természeti eszközök célszerűsége ellen bizonyít, ámbár a legkitűnőbb bizonyítékot szolgáltatja a természet céljainak bölcseségére. A filozófus és a művész mindig csak keveseket talál el, bár mindenkit el kellene találnia — és azt a keveset sem találja el olyan erővel, mint amilyennel lövedékeit kilövi. Szomorú, hogy a művészetet mint okot és mint hatást annyira különbözőképen kell megítélnünk: milyen óriási a művészet mint ok, és milyen bénult, milyen utánahangzó mint hatás! Sokszor úgy látszik, mint hogyha valamely művész és főleg

filozófus véletlen volna korában, remete, vagy eltévedt, elmaradt vándor. Érezzük egyszer igen bensőségesen át, milyen nagy, mindenben és gyökeréig, Schopenhauer — és milyen kicsiny, milyen abszurd hatásal Aki az ebben rejlő esztelenséget belátta, segítő eszközöket keres és feladatát abban látja, hogy a szabad szellemeket és a korunk miatt mélységesen szenvedőket megismerteti Schopenhauerral, összegyüjti őket és általuk olyan áramlatot kelt, hogy a természet ügyetlensége legyőzessék és Schopenhauer, vagyis a filozófiai géniusz újjánemzése előkészíttessék. Ehhez meg kell szabadulni az olyan jelszócafatoktól, amilyenek a mai világot elborítják, mint a „haladás", „általános műveltség", „nemzeti", „modern állam", „kultúrharc". Azok a feltételek, amelyeknek segítségével egy született filozófus szerencsés esetben legalább nem nyomódik agyon, sajátságosan részben azok, amelyek mellett Schopenhauer felnőtt. Hiú és széplelkű anyja ugyan kora ferdeségeit veszedelmesen közelébe hozta, atyjának büszke és republikánus módon szabad jelleme azonban megmentette; hajlíthatatlan és érdes férfiasságot adott neki, sokat utazott vele: mindez csupa előny annak, akinek nem könyveket, hanem embereket kell ismernie, nem kormányt, hanem igazságot kell tisztelnie. Idejében eltompult a nemzeti korlátoltságokkal szemben, Angliában, Franciaországban és Itáliában nem élt másként, mint hazájában, és vonzódott a spanyol nemzethez. Egészében nem tartotta tisztességnek, hogy éppen németek között született. Az államról azt vallotta, hogy kizárólagos célja védelmet adni kifelé, befelé és a védelmezők ellen, és hogy minden más cél hozzáköltése könnyen veszélyeztetheti igazi célját.

Akiben benne van a furor philosophicus, annak nem lesz ideje a furor politicusra, és az bölcsen óvakodni fog attól, hogy minden nap ujságokat olvasson, sőt valamely pártnak szolgáljon, bár egy pillanatra sem haboznék, hogy hazájának valóságos szükségében helyén álljon. Minden állam rosszul van berendezve, amelyben másoknak is törődniök kell a politikával, mint az államférfiaknak, és megérdemli, hogy a sok politikusba belepusztuljon.

További fontos előnye volt Schopenhauernak, hogy nem nevelték tudósnak, hanem egész ifjúságában egy nagy kereskedőház szabadabb levegőjét szívta. Tudós sohasem lehet filozófussá: még Kant sem volt erre képes, hanem géniuszának veleszületett ösztöne ellenére mindvégig mintegy bebábozódott állapotban maradt. Aki azt hiszi, hogy ezzel igazságtalanság esik Kanton, nem tudja, mi a filozófus: nemcsak nagy gondolkodó, hanem valóságos ember is; és mikor lett valaha tudósból valóságos ember? Aki engedi, hogy önmaga és a dolgok közé fogalmak, vélemények, multak, könyvek lépjenek, aki tehát a szó legtágabb értelmében a históriára született, sohasem látja meg először a dolgokat és sohasem lesz maga is ilyen először látott dolog: mindkettő azonban a filozófusban együvé tartozik, mivel a legtöbb tanulságot önmagából kell merítenie és mivel önmagának az egész világ másául és rövidítéséül szolgál. Ha valaki önmagát idegen véleményeken át tekinti, nem csoda, ha nem is lát önmagában mást, mit idegen véleményeket! És így vannak és élnek és néznek a tudósok. Schopenhauernak viszont megvolt az a leírhatatlan szerencséje, hogy nemcsak önmagában látta a géniuszt közelből, hanem magán kívül is Goetheben. Sőt még magasabbat is látott: az ítéletnek félelmetes világfölötti jelenetét, amelyben minden élet, a legmagasabb és legteljesebb is, megméretett és könnyűnek találtatott: látta a szentet mint a lét bíráját.

Ezzel legalább néhány feltételt neveztünk meg, amely mellett a bölcselő géniusz korunkban a káros hatások ellenére is létrejöhet: a jellem szabad férfiassága, korán szerzett emberismeret, semmi tudományos nevelés, semmi hazafias beszorítás, semmi kenyérkereseti kényszer, semmi vonatkozás az államhoz, röviden, szabadság és mindig újra szabadság: ugyanaz a csodálatos és veszélyes elem, amelyben a görög filozófusok felnőttek. Ez a szabadság valóban súlyos bűn; és csak nagy tettekkel nyerhet engesztelést. Minden közönséges emberfiának megvan a joga, hogy ingerülten tekintsen az ilyen kedvezményezettre: csak Isten mentse attól, hogy maga is ilyen kedvezményezett, azaz ilyen bor-

zalmasan kötelezett legyen; hiszen rögtön belepusztulna szabadságába és magányosságába és bolonddá, rosszakaratú bolonddá válnék csupa unalomból.

Milyen a született filozófus viszonya az államhoz? Ezt megmutatja Sokrates sorsa és Platon bölcselőállamának ábrándképe, valamint a modern állam gondoskodása a filozófiáról: a tapasztalás arra vall, hogy a természettől nagy filozófusok létrehozásának és továbbszaporodásának semmi sem áll inkább útjában, mint a rossz állami filozófusok. A filozófia állami támogatása csak abban áll, hogy manapság az állam egy sor embernek lehetővé teszi, hogy filozófiájából éljen, vagyis azt kenyérkeresetre használhassa. Már most ez az út néhány legbüszkébb és leginkább önbecsülő embernél talán alkalmas lehet; ezek azt mondják embertársaiknak, gondoskodjatok rólam, mert nekem jobb tennivalóm van, azaz rólatok kell gondoskodnom. Platonnál és Schopenhauernál az érzület ilyen nagyszerűsége legalább nem volna idegenszerű; éppen ők még egyetemi filozófusok is lehetnének, aminthogy Platon időnként udvari filozófus volt a filozófia méltóságának lealacsonyítása nélkül. Ámde már Kant olyan volt, mint amilyenek mi tudósok lenni szoktunk, kíméletes, alázatos és az állammal szemben viseltetett magatartásában nagyság nélkül való; ő nem igazolhatná az egyetemi bölcseletet, ha az egyszer vád alá kerülne. A Platon—Schopenhauerszerű embereknek viszont nem volna alkalmuk erre az igazolásra, mert aligha akadna állam, amely ezeket állásokba juttatná. Mert az állam fél tőlük és általában a filozófiától, és ezért csupán olyan filozófusnevű embereknek kedvez, akiktől nem fél, és akikkel azt a látszatot keltheti, hogy a filozófia mellette van. Ha azonban olyan ember lépne fel, aki az igazság késével mindennek, az államnak is nekimegy, akkor a mindenekelőtt saját létét igenlő állam jogosan kizárja és ellenségként kezeli. Ha tehát valaki elviseli azt, hogy állami filozófus legyen, azt is el kell tűrnie, hogy az állam úgy tekintse, hogy lemondott az igazságnak minden búvóhelyére való követéséről és az igazság fölött még valami magasabbat ismer el, az államot; sőt, ezzel minden az állam javára lévőt, a vallás, a társadalmi rend, a hadseregszervezet egy bizonyos alakját stb. Ha egy filozófus minden kötelezettségét és korlátozottságát tudatosította és mégis államhivatalnok marad, akkor rossz barátja az igazságnak; de ha nem tudatosította, akkor sem barátja. Az állam annyi filozófiai szolgát választ ki, amennyire intézeteiben szüksége van, arra kényszeríti őket, hogy egy bizonyos helyen, bizonyos emberek között lakjanak és bizonyos tevékenységet fejtsenek ki: minden egyetemi ifjút naponként meghatározott órákban oktassanak. Megteheti ezt jó lelkiismerettel egy filozófus? Nem rabolja el magától a legszebb szabadságot, hogy géniuszát követhesse, amikor és ahová az hívja, — azzal, hogy meghatározott órákban nyilvánosan és ifjak előtt előre meghatározott dologról gondolkodni köteles? Az ilyen gondolkodás mintegy előre elvesztette férfiúságát. És ha egy szép napon semmi okos sem jut eszébe? Akkor gondolkodni látszania kellene.

Avagy ne is gondolkodó, hanem újra-utána-gondoló legyen a filozófia tudós historikusa? Ez sohasem volt az igazi filozófus mestersége sem Indiában, sem Görögországban, és az ilyen filozófiaprofesszorról elmondható, hogy derék filologus, antikvárius, nyelvismerő historikus, de sohasem, hogy filozófus. De még a filologiai részt is rosszul, nem szigorúan és unalmasan csinálják az ilyenek, úgy érzi a filologus: ki menti meg a görög filozófiatörténetet Ritter, Brandis, Zeller tudós, de nem nagyon tudományos, és unalmas munkáinak álmosító párájától? És mi közük van ifjainknak a filozófia történetéhez? A filozófia egyetlen lehetséges és bizonyító kritikáját, azaz annak megkísérlését, hogy lehet-e szerinte élni, sohasem tanították az egyetemeken, csupán a szavak kritikáját szavakról. Micsoda vad bozótot ültet az a filozófiai nevelés egy ifjú fejébe, amely annak ötven rendszert és kritikáikat adja szavakban! Talán éppen ezzel akarja az állam a filozófiától való elvonást és a filozófiai géniusz létrejövésének megakadályozását elérni?

Az egyetemi bölcselet mindenesetre általános megvetésbe süllyedt; persze éppen gyenge epigonnemzedék uralkodik a tanszékeken. Nietzsche bevallja, hogy számára az akadémikus bölcselők teljesen közömbösek voltak és olyan

embereknek számítottak, akik a többi tudomány eredményeiből valamit összekotyvasztottak maguknak, szabad óráikban ujságot olvastak és hangversenyt látogattak és tanártársaik részéről illedelmesen leplezett kevésrebecsülésben részesültek. Akár természettudományt, akár történelmet tanulhattak volna, mindig találtak arra okot, hogy filozófikusabbnak tekinthessék a nemtudást, mint a tanulást. Erőiknek önkénytelenül is jó becslésével még a vitatkozási gyakorlatokat is beszüntették, úgy, hogy már a logikus gondolkodás sem tanulható meg tőlük és a szaktudományok körében filozófikusabb az eljárás, mint az úgynevezett bölcselőknél. A történelem és a természettudományok ezt a német álom- és gondolatgazdaságot meg is rémítették, annyira, hogy művelői legszívesebben elhagynák az önálló járást: nevetségességükkel nagyot ártanak a filozófiának, mert azt is nevetségessé teszik. Ezért a kultúra követelménye, hogy a filozófia állami és egyetemi támogatását megszűntessék és a filozófusokat hagyják vadon nőni, sőt üldözzék: így meg lehet szabadulni a rossz filozófusoktól, és ez tanácsosabb, mint bármely bölcselet állami patronátusa; ugyanígy az egyetemi ifjak filozófiai vizsgái is elengedhetők. Igy majd az egyetemről eltávozott filozófia az a felsőbb ítélőszék lesz, amely szabadon töltheti be kultúrabírói hivatását és ebben magukat ama művelődési intézményeket is megítélve, azoknak is hasznára válhatik; főleg azonban meglesz a jobb lehetősége, hogy filozófus támadjon a Földön, és ez sokkal fontosabb, mint az, hogy valamely állam vagy egyetem továbbra is fennálljon. Az amerikai Emerson megmondja, mit jelent az, ha egy nagy gondolkodó mint óriási erők új központja jön a Földre: félelmetes veszedelem ez, amely tudományt és irodalmat megfordít és a kultúra új fokaként rögtön átforgatja az emberi törekvések egész rendszerét. Mert ha filozófust dícsérnek, Diogenesszel kérdezhető: Mi nagyot mutathat nekünk, ha már olyan régen űzi a filozófiát és még senkit sem szomorított meg? Ez áll a nevetséges és közömbös egyetemi bölcseletről is, és ezt az igazi filozófia barátainak az összetévesztés elkerülésére tanusítaniok is kell. Mindezt bebizonyította Schopenhauer és majd még napról-napra jobban bizonyítja.

A Schopenhauer-tanulmány igen jellemző a bontakozó Nietzschere. Szeretett bölcselő-mesterét itt még őszintén a filozófus mintaképének tartja, de igazában sokkal inkább Nietzscheről beszél — talán nem is mindig tudta ezt, bár később megmondta — mint Schopenhauerről. A maga filozófuseszménye rajzolódik ki mind határozottabb vonalakkal: a mélységesen individualista filozófus-kép, azé a bölcselőé, aki teljesen a maga egyéniségének szabad kibontakozásáért él és ezért minden kötöttséget, állami, egyetemi alkalmazást, mint lényegét rombolót, kerül, akit olyan veszélyek fenyegetnek, amelyekkel Nietzschenek is emésztő viaskodása volt. Élete nehéz és keserves, mert hiszen feladata harcba sodorja mindazzal, amiből származik, amit szeret, és sorsa a nagy és ijesztő magányosság. Érdemes-e hát ezt a nehéz életet vállalnia és szabad-e mindent egyénisége minél teljesebb kibontakozásának alárendelnie? Feltétlenül, mert ő az, akiben a természet igazában öntudatra ébred, ő — valamint a művész és a szent — az az ember, akiért a természet egyáltalában az emberre mint saját megváltójára törekszik, ő az emberiség igazi célja és egyben nagy bírája. Megjelenése korszakváltás, mert eszméi új kultúrát, új értékrendet fakasztanak: a késő Nietzsche egyik fő eszméje, az értékek átértékelése itt mintegy hatásos előhangban csendül fel, még a későbbi kifejezés határozott megfogalmazása nélkül. Világos, hogy az emberi élet e nagy prófétája, e valódi Übermensch mellett fakó árnyékképpé sorvad és karikatúrává torzul a kicsiny és kicsinyes, epigonszerű tanszékbölcselet, amelynek gyenge képviselőit Nietzsche maró gúnnyal sujtja. Korának megsemmi-

sítő bírálója, a korszerűtlen elmélkedések nagy kultúraforradalmára itt már megrajzolja a jövő kor emberének és kultúrájának nagyszerű hirdetőjét és megalapozóját, az igazi filozófust, saját életeszményét, aki a tárgyhoz kötött objektivitás helyett saját örök lényegének, géniuszának kibontakozását szolgálva, igazságszerető, őszinte: és éppen ezt a — nagyszerű, de mélyen individualista — igazságszeretetet állítja Nietzsche a tárgyilagosság amúgy is megvalósíthatatlan tudós erénye helyébe. Schopenhauer dícsérete voltaképen csak jó alkalom minderre. A filozófia a nagy életreform elve és egyúttal legfőbb igazolója az életnek, amelynek igenlése határozott hangon csendül fel a pesszimista Schopenhauert dícsérő elmélkedésben: így jól érthető, de Nietzsche fokozódó tudománycsömörére is jó fényt vet a tudománynak a valódi filozófiával szemben való csekélyrebecsülése, szinte már megvetése, valamint minden nemzeti, állami korlátozottság elutasítása a filozófus részéről; valódi szükségében azonban ez is helytáll nemzetéért, — amint Nietzsche tette a német-francia háborúban. A németséggel szemben különben ezúttal sem irgalmasabb Nietzsche: világosan látszik, hogy az új, győztes birodalom önelégültségben laposodó szellemét nem tudja elviselni és talán azért is kezd mindinkább a franciákkal foglalkozni, akik azután erősen megragadják; az egész tanulmányban alighanem Montaigne kapja a legnagyobb dícséretet, és Rousseau elutasított, végzetes forradalmi erejű emberképe óriási méreteket ölt. A gyenge jelenben éppen a barbár forradalmi erők a legnagyobbak és ezért is a legveszedelmesebbek: hatásukból Nietzsche szörnyű élet- és kultúrarengések között felemelkedő jövőt lát. Bizalmát mégsem veszti el: a semmiképen sem az ész céltudatos útját járó természet vak botlásaiban sem ejti el célját, az emberiségben a nagy ember létrehozását, bár rengeteg nagyságlehetőséget pazarol el, és mi támogatni tudjuk céljának megvalósításában; erre való igazságmegismerésünk is, mert hiszen az igazság és a megismerés legfontosabb szerepe életrevalósága, nem valami képtelen tiszta, hideg önállósága és öncélúsága. Ámde emellett itt is még a magvában örök-változatlan lét az igazi érték, és a levés hitvány, amolyan felületes létlátszatféle: itt is szépen együtt él és elég jól megfér az ifjú létabszolutista és a már régen bontakozó, az élet dinamikáját imádó Nietzsche.

Saját hivatalos foglalkozása természetesen újra meg újra gondolkodóba ejtette Nietzschet: minél jobban „beleöregedett" és beleszokott a most már mind kevésbbé megtisztelőnek érzett klasszika-filologiai professzorságba, annál kevésbbé tudta megszokni; terhesnek, szinte idegennek érezte. Tudományos hivatásának is állandóan élesen szemébe néz: ebből a tényből természetszerűen kinőhetett egy újabb korszerűtlen elmélkedés. Részletes terve és sok töredéke, egész tanulmányra való szövege meg is van és a hagyatékból kiadva meg is jelent a tervezett *Mi filologusok* (Wir Philologen, T. II. 319—401. l.) címen; a szövegrészek 1874/75-ből valók; csak néhány legérdekesebbet mutatok be aforizmaszerűen az igen gazdag, erősen élményszínezte tartalomból.

Az emberi életben uralkodó kevés észre és sok véletlenre vall a csaknem szabályszerű balviszony az úgynevezett élethivatás és a szemmellátható elnemhivatottság között. Hiszen az ember akkor szokta hivatását választani, amikor még nem képes választani, mert nem ismeri sem a különféle hivatásokat, sem önmagát; az élet későbbi része gyakran arra szolgál, hogy úgy ahogy kiiga-

zítsuk az elindulás elhibázottságát. Igy van ez természetesen a klasszika-filológiával is; a fiatal ember nem is tudhatja, mik a görögök és a rómaiak, azt sem tudja, alkalmas-e kutatásukra, valamint tudása alapján tanításra. Utánzás, kényelmesség, kenyérkereseti törekvések választatják vele foglalkozását: 100 filologusból 99-nek nem kellene annak lennie. De mégis az lett, és azután többségével zsarnokoskodik a valóban tehetségesen. — Úgy, amint az ember élethivatásához viszonylik, szkeptikusan-melankolikusan, úgy kell egy nép legmagasabb élethivatásához is állást foglalnunk: hogy megérthessük, mi az élet. — Számtalan ember voltaképen csak *egy* valódi ember előkészítéseként él: például a filologusok a filozófus előkészítéseként, aki hangyamunkájukat használni tudja, hogy az élet értékéről tegyen kijelentést. Persze, ha nincs irányítás, akkor ama hangyamunka legnagyobb része egyszerűen értelmetlen és fölösleges. — Leopardi a filologus modern eszménye, a német filologusok nem tudnak semmit sem csinálni. — A tudósnak önismeretből, tehát önmegvetésből kell annak lennie, vagyis egy magasabb utánajövőnek szolgájaként kell magát tudnia; különben birka.

Remélhetőleg vannak egyesek, akik problémának érzik, hogy miért legyenek éppen a filologusok az ifjúság nevelői. Talán nem mindig lesz így. Hiszen önmagában sokkal természetesebb volna, hogy az ifjúságot földrajzi, természettudományi, közgazdaságtani, társadalmi elvekre oktassuk, hogy lassanként az élet szemléletére vezessük és végül, későn, a legfigyelemreméltóbb multakat mutassuk be neki. Igy a legutolsóhoz tartoznék az ókor ismeretének megszerzése: vajjon az ókornak ez a helyzete a nevelésben megtisztelőbb az ókorra, avagy a szokásos? Most propedeutikának használják, gondolkodásra, beszédre, írásra; volt idő, amikor a világi ismeretek összeségének számított; valaha a tartalmi oktatás volt a filologiai tanárság szándéka, ma már csak a formális. — Ha a filologus feladata a formális nevelés volna, akkor járásra, beszédre, táncra, énekre, viselkedésre, beszélgetésre kellene tanítania; de most mindig csak a tudományos ember nevelésére gondolnak, és így „formális" annyit jelent, mint gondolkodni és írni, beszélni már alig. — A humanizmust Nagy Károly hatalmasan elültette, miközben a pogánysággal szemben a legkeményebb kényszerítő eszközökkel járt el. Az antik mitologiát elterjesztették, a németet mint gonosztettet kezelték. Alighanem az az érzés szolgált itt alapul, hogy a kereszténység már elkészült az antik vallással: nem féltek tőle, de az ókornak azon nyugvó kultúráját felhasználták. A német istenvilágtól féltek. Az ókor felfogása ilyen módon igen külsőségessé vált: a kereszténység elfogadására szolgált ingerlésül, mintegy ráadásul a megtérésre, megédesítésül a méreg beszívásához. Az antik kultúra segédeszközeire mint a kereszténység szellemi védelmére szolgáló fegyverekre is rászorultak. Még a reformáció sem nélkülözhette ilyen értelemben a klasszikus tanulmányokat. Ezzel szemben a renaissance tisztább, de egyben teljesen kereszténységellenes jelentéssel fog a klasszikus tanulmányokhoz: a becsületesség felébredését mutatja délen, mint a reformáció északon. Összeférni persze nem tudtak, mert az ókor iránt érzett komoly hajlam kereszténytelenné tesz. Az Egyháznak egészében sikerült a klasszikus tanulmányoknak ártalmatlan fordulatot adnia: feltalálták a filologust mint tudóst, aki különben pap vagy ahhoz hasonló. — A humanizmus ókora rosszul megismert és egészen hamisított volt; tisztábban tekintve a humanizmus ellen bizonyíték, az alapjában jóságos természet stb. ellen. A humanizmus ellen harcolók tévednek, amikor egyben az ókor ellen harcolnak: hiszen ebben erős szövetségesük van.

Három dologhoz kell az ártatlanságát bizonyítani akaró filologusnak értenie, az ókorhoz, a jelenhez, önmagához: az a bűne, ha vagy az ókorhoz, vagy a jelenhez, vagy önmagához nem ért.

Többre becsülöm, hogy olyasmit írjak, amit úgy érdemes olvasni, amint a filologusok olvassák íróikat, minthogy valamely szerző fölött gubbasszak. És egyáltalában — a legcsekélyebb alkotás is fölötte áll az alkotásról való beszédnek.

A filologusok olyan emberek, akik a modern ember tompa érzését saját

elégtelenségéről arra használják, hogy abból pénzt és kenyeret keressenek. Ismerem őket, magam is az vagyok.

Hogyan lehet egy egész népet dicsőíteni? Az egyesek azok a görögöknél is. A görögöknél is nagyon sok karikatúra van, például a cinikusok gondja saját boldogságukra. A görögök érdekesek és bolondul fontosak, mert egész halom nagy egyéniség van közöttük. Hogyan volt ez lehetséges? Ezt kell tanulmányozni. A görögség történetét eddig mindig optimisztikusan írták meg. A görögök a zseni a népek között; gyermeki természetük könnyen hívő, szenvedélyes, öntudatlanul a géniusz nemzésének él, az elfogultság és a tompaság ellensége. A görögökből hiányzik a józanság: túlzott érzékenység, az ideg- és agyélet abnormis fokozása, az akarat hirtelensége és szenvedélyessége sajátjuk. A görög kultúra egy kevéssé népes osztály uralmán nyugszik, legalább négyszer, de talán kilencszer annyi nem-szabad fölött. A tömeget tekintve Görögország barbároktól lakott föld volt. Hogyan lehet a régieket humánusnak látni! A zseni ellentéte van ott a kenyérkeresővel, a félig igavonó és teherhordó állattal! A görögök a fajta különbségében hittek. — Az önlegyőzés óriási ereje volt bennük, például a polgárban, Sokratesban, aki minden rosszra képes volt. — Görögország politikai elbukása a kultúra legnagyobb balsikere: mert ez azt a szörnyű elméletet hozta létre, hogy a kultúrát csak akkor ápolhatjuk, ha állig fel vagyunk fegyverezve és box-kesztyűt viselünk. A kereszténység felülkerekedése volt a második nagy balsiker: a nyers hatalom amott, a tompa értelem emitt győzedelmeskedett a népek arisztokrata zseniján.

Az istenek az embert még gonoszabbá teszik; az emberi természet ilyen. Akit nem szívelünk, annak azt kívánjuk, hogy rosszabbá legyen és ennek örülünk. Ez a gyűlölet sötét filozófiájába tartozik, amely még nincs megírva, mert mindenütt ez az a szégyenletes, amelyet mindenki érez. — A „könnyen élő" istenek: ez a legmagasabb megszépítés, amelyben a világ részesült; annak megérzésében, milyen nehéz élni.

Az a vágy, hogy az esztétikában valami biztossal rendelkezzünk, csábított Aristoteles imádatára; lassanként talán bebizonyítható, hogy semmit sem ért a művészethez, és bizony csak az até̈niek okos beszédeinek visszhangját csodáljuk nála. — Sokratesban a tudat egy folyamata szinte nyitva fekszik előttünk, amelyből később az elméleti ember ösztönei keletkeztek: hogy valaki inkább meg akar halni, semhogy szellemileg megöregedjék és elgyöngüljön. — Az ókor végén még egészen kereszténytelen alakok állanak, akik szebbek, tisztábbak és harmonikusabbak, mint minden keresztény; például Proklos. Mindenesetre az volna a vágyam, hogy azokkal együtt éljek. Azokkal szemben a kereszténység csupán a legnyersebb eldurvításnak tűnik, a tömeg és a hitványak számára elkészítve. — A kereszténységgel egy olyan vallás jutott túlsúlyba, amely az ember görögségelőtti állapotának felelt meg: a mindenben varázsfolyamatokat feltevő hit, véres áldozatok, babonás félelem démoni büntetésektől, az önbizalom elvesztése, ekszatikus kuporgás és hallucinálás, az önmagát jó és rossz szellemek és harcaik nyüzsgőterévé tevő ember képe.

Meglehetős időnyi emberiségre tudunk visszaemlékezni; milyen lesz az az emberiség, amely reánk hasonló távolságból néz vissza? Amely minket még egészen belefúlva lát a régi kultúra maradékaiba? Amely csupán a „segítségrekészségben" és a „jóságban" találja meg vigasztalását és minden más vigasztalást elutasít! — Vajjon a szépség is kinő a régi kultúrából? Azt hiszem, hogy *rútságunk* metafizikai maradékainktól függ; erkölcsünk zavarossága, házasságaink rosszasága stb. az ok. A szép ember, az egészséges és mértékletes és vállalkozó ember azután maga körül is széppé, hasonmássá formál. — Minden történelmet eddig a siker álláspontjáról írtak és pedig annak feltevésével, hogy ész van a sikerben. A görög történelmet is így írták: még nincs is (megfelelő). De így van ez általában: hol vannak a historikusok, akik nem általános szólamok uralma alatt nézik a dolgokat? Csak egyet látok: az Burckhardt. Ha tervet keresünk a történetben, akkor lássuk egy hatalmas ember, esetleg egy nemzetség, egy párt szándékaiban. Minden további csak

zavarosság. — Németország a történelmi optimizmus melegágya lett: ebben alighanem Hegel is bűnös. De semmi mással nem hatott végzetesebben a német kultúra. — Hogy minden szégyenkezés nélkül napfényre hozzák az esztelenséget az emberi dolgokban, ez testvéreink és társaink célja. Ekkor megkülönböztethető lesz a gyökeresen javíthatatlan a még javíthatótól. De minden „gondviselést" távol kell tartani: mert ezzel a fogalommal a kelleténél jobban megkönnyítjük dolgunkat. Ennek a szándéknak a lehelletét kívánom a tudományba beoltani: az ember ismeretét előbbre vinni! A jó és az eszes csak véletlen vagy látszólagos az emberben avagy valami nagyon is esztelennek a másik oldala. Valamikor nem is lesz más gondolat, mint a nevelésé. — A szükségszerűségnek való megadást nem tanítom, — hiszen előbb szükségszerűnek kellene ismerni. De gondviselés nincs. — Az emberiség legszörnyűbb vétke, hogy t. i. a kereszténység lehetővé válhatott, úgy, ahogyan lehetővé vált, — az ókor bűne. A kereszténységgel majd az ókort is egészen eltörlik. Végül mindazok az erők, amelyek az ókort alkotják, a kereszténységben a legnyersebb alakban jöttek napvilágra, ez semmi újat nem jelent, csak mennyiségileg rendkívüli. — Mindenkorra elválaszt az antik kultúrától, hogy alapjai számunkra mindenestől összeomlottak. A görögök kritikája ennyiben egyúttal a kereszténység kritikája, mert az alap a szellemhitben, a vallásos kultuszban, a természetvarázslatban ugyanaz. Még most is van sok avult lépcsőfok, de már omladoznak. Az volna a feladat, hogy a görögséget visszahozhatatlannak jellemezzük és ezzel a kereszténységet és társadalmunk és politikánk eddigi alapjait is. — Könnyű azt mondani, hogy a kereszténység legyőzte az ókort. Először maga is egy darab ókor, másodszor az ókort konzerválta, harmadszor nem is állt harcban az ókor tiszta korszakaival. Sőt: hogy a kereszténység fennmaradhasson, le kellett magát győzetnie az ókor szellemével, például az imperium-eszme, a „község"-forma által stb. Az emberi természet szokatlan tisztátalansága és homályossága miatt szenvedünk, amiatt a ravasz hazuggávállás miatt, amelyet a kereszténység hozott az emberekre. — Szinte nevetséges látvány, hogyan nő ki az újabb időben csaknem minden tudomány és művészet az ókorból idefújt magból, és mint tűnik a kereszténység csupán egy hosszú éjtszaka gonosz fagyának, amelyben azt kell hinni, hogy minden időre vége az emberek eszének és becsületességének. A természetes ember elleni harc csinálta a természetellenes embert. — A vallásokat mint narkózisokat értem meg: de ha olyan népeknek adják azokat, mint a germánok, tiszta mérgekké lesznek. — Minden vallás végül is bizonyos fizikai feltevéseken nyugszik, amelyek előbb vannak meg és a vallásokat magukhoz alkalmazzák; például a kereszténységben a test és a lélek ellentéte, a Földnek mint „világnak" feltétlen fontossága, csodás történés a természetben. Ha az ellenkező nézetek jutottak uralomra, például szigorú természeti törvényszerűség, minden isten gyámoltalansága és fölöslegessége, a lelkinek legszorosabban testi folyamatként való felfogása — akkor vége. Ámde az egész görögség ilyen felfogásokon nyugszik.

Ha a katolikus középkor érzületéből és erkölcsiségéből néz valaki a görögök felé, akkor azok persze a magasabb humanitás fényében sugároztak: mert mindazt, amit szemükre hányhatunk, sokkal nagyobb mértékben szemére hányhatjuk magának a középkornak. Így egészen becsületes és helyes a régiek tisztelete a renaissance korában. Mi most egyben s másban még tovább jutottunk, éppen ama felébredő fénysugár alapján. A világ felderítésében meghaladtuk a görögöket, természettudományban és emberi történelemben, és ismereteink sokkal nagyobbak, ítéleteink mérsékeltebbek és igazságosabbak. Szelídebb emberiesség is elterjedt, hála a felvilágosodás korának, amely az embereket meggyengítette, — de ez a gyengeség igen jól fest és becsületünkre szolgál, ha normális nyelvre fordítjuk. Az embernek most nagyon sok szabadsága van, az ő dolga, hogy olyan kevéssé használja; a vélekedés fanatizmusa nagyon megenyhült. Hogy végül mégis szívesebben akarunk ebben, mint egy másik korban élni, az lényegileg a tudomány érdeme, és bizonyosan nem

jutott egy nemzedéknek sem a nemes örömök olyan halmaza, mint a miénknek — bár nemzedékünknek éppen nincs meg a gyomra és ínye sok öröm érzékelésére. Mind e „szabadság" mellett azonban csak akkor élhet az ember jól, ha csupán megérteni akar és nem együttműködni — ez a modern bibi. Az együttműködők sohasem tűntek olyan kevéssé vonzóknak, mint manapság — milyen butáknak kell lenniök! Innen származik az a veszedelem, hogy a tudás bosszúlja meg magát rajtunk, mint a középkorban a nemtudás. Az istenekben, gondviselésekben, észszerű világrendekben, csodákban és szentségekben hívő vallások ideje letűnt, bizonyos fajtájú szent életé, aszkézisé is, mert könnyen következtetünk sérült agyvelőre és betegségre. Nincs kétség afelől, hogy a tiszta, testetlen lélek és a test ellentétét csaknem kiküszöbölték. Ki hisz még a lélek halhatatlanságában! Mindaz áldásosság és végzetesség, ami így bizonyos téves fizikai feltevéseken nyugodott, elesik, mihelyt e feltevéseket tévedéseknek ismerték fel. A mostani tudományos feltevések csakúgy értelmezhetők és felhasználhatók butító-filiszteri, sőt bestiális irányban, mint áldásosban és meglelkesítőben. Alapunk minden előbbi korral szemben új, ezért még megélhetünk valamit az emberiséggel.

A mintaképszerű ókort csak úgy szabad tanulmányozni, mint egy mintaképszerű embert: tehát amit az ember felfog, utánozva, ha pedig a mintakép nagyon távol van, utakon és előkészületeken gondolkodva és középállapotokat kitalálva.

Megmondom ez egyszer, mi mindent nem hiszek már — és azt is, amit hiszek. Az erők nagy örvényében álló ember azt képzeli, hogy az örvény észszerű és hogy célja van: tévedés! Az egyetlen eszes, amit ismerünk, az ember eszecskéje: nagyon is meg kell erőltetnie és mindig vesztére végződik, ha „a gondviselésre" akarna hagyatkozni. Az egyetlen boldogság az észben van, az egész többi világ szomorú. A legfelső észt a művész művében látom, és ő ennek érezheti is; lehet, hogy van valami, ami az ész és a boldogság még nagyobb érzését adná, ha tudatosan volna létrehozható: például a Naprendszer pályája, egy ember megalkotása. Boldogság van az érzés és gondolkodás sebességében: minden további világ lassú, elnyujtott, buta. Aki a fénysugár futását érezhetné, nagyon boldog lenne, mert az nagyon gyors. Önmagunkra gondolni kevés boldogságot ad. De ha igen boldogok vagyunk benne, akkor ez azért van, mert alapjában nem önmagunkra, hanem eszményünkre gondolunk. Ez távol van és csak a gyors éri el és örül. A jövő feladata az emberek egy nagy központjának egyesülése jobb emberek létrehozására. Az egyest olyan igényekre kell szoktatni, hogy akkor, amikor önmagát igenli, ama központ akaratához mondjon igent, például a nők között eszközölt választása vagy gyermekének nevelési módja tekintetében. Eddig egy egyén sem volt szabad, vagy csak a legkevesebb; ilyen képzetek is meghatározták őket, de az egyéni szándékok rossz és ellentmondó szervezete is.

A nevelés előbb a szükségszerűre, majd a változóra és változékonyra való tanítás. Vezesd az ifjút a természetbe, mutasd meg neki mindenütt a törvények uralmát; azután a polgári társadalom törvényeit. Itt felmerül a kérdés: így kellett ennek lennie? Lassanként szüksége van a történelemre, hogy meghallja, hogyan lett ez ilyen. De azzal megtanulja azt is, hogy másképen is lehet. Mennyi hatalma van az embernek a dolgok fölött? Ez a kérdés minden nevelésben. Hogy megmutassuk, mennyire másképen is lehet minden, mutassuk be például a görögöket. A rómaiakra azért van szükség, hogy megmutassuk, hogyan lett ilyen.

Jelekben és csodákban nem hiszek, csupán egy „gondviselésnek" van ilyesmire szüksége. Nincs segítség, sem az imádságban, sem az aszkézisben, sem a látomásban. Ha mindez vallás, akkor számomra már nincs vallás. Az én vallásom, ha valamit még így nevezhetek, a géniusz létrehozására szolgáló munkában van; a nevelés mindaz, amiben remélhetek, minden vigasztalóm a művészet. Nevelés a létrehozott iránt való szeretet, a szeretet fölös-

lege az önszereteten túl. A vallás „szeretet önmagunkon túl". A műalkotás az ilyen önmagán túlhaladó szeretet tökéletes képmása.

Az akarat butasága Schopenhauer legnagyobb gondolata, ha a gondolatot hatalma szerint ítéljük meg. A butát senki sem nevezi majd Istennek. — Minden jövő világcselekvés újsága: az embereken nem szabad többé vallásos képzetekkel uralkodni. — Ahol valami tartósabb nagyság jelenik meg, ott előbb gondos tenyésztést vehetünk észre, például a görögöknél. Hogyan lett náluk annyi ember szabad? Nevelőket nevelni! De az elsőknek magukat kell nevelniök! Ezeknek írok. — A látnoknak szeretettel teljesnek kell lennie, különben nincs iránta bizalmuk az embereknek: Kassandra.

Aki ma jó és szent akarna lenni, annak nehezebb dolga volna: hogy jó lehessen, nem volna szabad olyan igazságtalannak lennie a tudással szemben, mint a korábbi szentek voltak. Tudó szentnek kellene lennie, szeretetet és bölcseséget összekapcsolva; semmi köze sem lehetne istenekbe vagy félistenekbe vagy gondviselésekbe vetett hithez, amint ahhoz a hindu szenteknek sem volt közük. Egészségesnek is kellene lennie és egészségét fenntartania; különben önmaga iránt kellene bizalmatlanná válnia. Talán nem is aszkétikus szenthez hasonlítana, sőt talán inkább világfihoz. — Minél jobban van berendezve az állam, annál bágyadtabb az emberiség. Feladatom, hogy az egyént kényelmetlenné tegyem! Az egyén harcos felszabadulásának ingere! — Emberek társulásáról álmodom, akik feltétlenek, nem ismerik a kíméletet és a „megsemmisítő" nevet akarják: mindenhez odaillesztik a kritika mértékét és feláldozzák magukat az igazságnak. A rossz és hamis jöjjön napfényre! Nem akarok idő előtt építeni, nem tudjuk, építhetünk-e valaha is, és hogy nem az-e a legjobb, ha nem építünk. Vannak lusta pesszimisták, rezignáltak, — ezekhez nem akarunk tartozni.

Ezek a töredékek Nietzsche lelki és eszmevilágának alakulásáról sok értékes felvilágosítást adnak. Mindjárt kezdetben, de később is érezhető „hivatalos hivatásával" szemben lázadó elégedetlensége. Ez az elégedetlenség élesen belecsap a klasszika-filologiába: hiszen nem is képzelhető, hogy egy Nietzsche-szerű géniusz akármilyen résztudományban kielégülést találhatott volna, bármilyen becses annak feladatköre. Mint tiszta tudományt, jelentéktelennek lát minden filologiát; igazi tudományos jelentőségét a filozófus számára való adat- és eszközszolgáltatásban találja meg. A szabadjára eresztett filologus haszontalan, üres munkát végez; persze a filologusok óriási többsége pályát-tévesztett baltudós; láttuk, hogy főleg a német filologusokról nyilatkozik megvetőleg, akiknek szigorú szakszerűségével, tiszta tudományosságával Nietzsche élesen szembenállt és akik korábbi romantikus-filozófikus ókormagyarázatait meglehetős általánosan elutasították. Nyilván tapasztalatai alapján a szokásos ókor-tanítást is helyteleníti Nietzsche és formális megalapozó képzés helyett betetőző, tartalmi eszméltetést és eszményeket adó tanulmánynak szánja az ókor-tanulmányt, amely azonban nem humanista ókor-sóvárgás keltésére való, hanem az új életet van hivatva szolgálni. Ez az új élet az antik világra visszatekintve, abban a borzalmast és nagyszerűt egyaránt meglátja, az erőt, de önmagát az antik élet- és világfelfogáson túl érzi és ahhoz már nem is akar és nem is tud visszatérni: Nietzsche ókorszemlélete semmiképen sem szentimentális humanizmus, amelyet mint egészen hamisat és hazugot elvet. Ezt a szemléletet is túlnyomóan a kereszténység rovására írja: ezzel immár élesen szembekerül; talán jegyzeteinek privát használatára való, még nem végleges, kiadásra szánt megfogalmazása magyarázza meg az ebben az időben még szokatlanul éles hangot, amely azonban őszintén

feltárja a harmincéves Nietzsche állásfoglalását a kereszténységhez és fényt vet állásfoglalásának egyes indító okaira is.

A kereszténységet most már végleg meghaladottnak látja Nietzsche; ámde ezen túl hitványnak és hazugnak is minősíti. Miért? Az egyik ok az ókorrajongás, amelytől Nietzsche sohasem tudott elszakadni, akármennyire meghaladottnak minősíti alkalomadtán — éppen itt is — az ókort. Szinte úgy tűnik néha, mintha Nietzsche bosszút akarna állni a kereszténységen az ókor sokat emlegetett „legyőzése" miatt; és ebben a tekintetben mind inkább felújítja az antik vádakat a kereszténység ellen. Ezúttal különben a többször emlegetett szelíd Proklos, a nagy újplatonikus rendszerező hat rá: hiszen szinte nosztalgikussá válik a jövőbe törő Nietzsche, amikor az ókorvégi nagy pogányokkal szeretne együtt élni, és amikor a felkelő holdat ünnepélyesen imádó Proklos szép, tiszta, harmonikus alakja ragadja meg. Ez bizonyosan ókor-nosztalgia és ressentiment az antik világot legyőző kereszténységgel szemben. Hogy ennek a győzelmét az ókor keresztény konzerválása címén, valamint csak a késő ókorral való összeütközése címén vonja kétségbe, meglehetősen felszínes állásfoglalás, amely talán sajátságos ellentmondást is rejt: hiszen a kereszténység a késő ókorban éppen az egész, a klasszikus ókor szellemét is — például Nietzsche szerint is Platont — lehetőleg megkereste és mindazt saját keresztény szellemével meghaladva, győzte le, de egyúttal elismert értékeit megőrizte; ezt éppen nem a szellemileg-lelkileg alulmaradó tolvaj vagy erőszakos győztes, hanem a lényegileg győző és ezért nem irígykedő teszi. Hogy a kereszténység számtalan ókoreszmét és ókorformát átvett, természetesen mitsem mond győzelme ellen és hazug volta mellett: hiszen az „imperium", a „civitas" eszméi különféle síkokon egyaránt jól értelmezhetők és a kereszténység éppen új síkra emelte őket. Mert győzelmének legmélyebb titka éppen az ókorinál sokkal mélyebb és gazdagabb *szellem-eszméje* volt, amely természetes és természetfölötti szálakból szőve, mind az isteneszmének, mind az ember mivoltának és léthelyzetének az antik felfogásoknál sokkal mélyebb és felsőbbrendű értelmezést tudott adni. Éppen ezt nem érti meg és nem ismeri el az a Nietzsche, aki különben az emberi lélek egyik legnagyobb ismerője. Miért? Mert világnézetének alakításában egyenesen döntő szerepet juttat kora fejlődéselméleti naturalizmusának. Ezt, amint maga mondja, nyárspolgári és állati módon is, de nagyszerű meglelkesítéssel is lehet értelmezni. Az előbbit kifogásolja majd élesen a szokásos fejlődéselméleti tanokban; az utóbbira törekszik ő ezentúl mindvégig. Igen ám, de így teljesen elejti a természetfölöttiség elismerését: ezzel szemben kizárólag a természetes embert és életet követeli és a kereszténység természetfölöttire irányuló törekvéseiben csupán a természetet hazug módon természetellenessé torzító szándékot lát. Hiszen Istent és gondviselést nem fogad el: főleg a gondviselés és a lét észszerűsége ellen folytatott állandó viaskodása feltűnő, nem érthető Hegel-ellenes schopenhauerizmusából sem eléggé, hanem valamilyen keserves, csalódást keltő élményben gyökerezhetik, amelyet már nem igen tudunk felderíteni; de annyi bizonyos, hogy igazságtalan állásfoglalásának lényegét nem lehet tárgyi, hanem alanyi, azaz lélektani és korszellem-okokból kell megérteni. Belejátszik szélsőséges szuverenitási törekvése, amely még Isten uralmát is tűrhetetlennek érzi maga fölött; de az így meg-

nyíló végtelen magány és elhagyatottság fájdalmasan visszhangzik lelkében, amely egy szédítő sebességű repülésvágyban, egy imént megismert furcsa lelki „gyorsaság-metafizikában" keres kielégülést. Bevallottan a modern tudomány naturalista vívmányaiként, kellő bölcseleti alap nélkül elveti a lélek önállóságát és halhatatlanságát és így a lelki élet alapjával annak hangsúlyát is mindinkább a testre tolja át: ilyen módon részben tárgyilag is érthető, hogy nagyszerű természetes lélekbelátó képessége és készsége mellett sem tudta a kereszténység legmélyebb szellemmegismeréseit megérteni és ezért sohasem tudott a kereszténységgel szemben igazságos lenni. Most már majd állandóan üldözi, de voltaképen fordítva, őt üldözi állandóan a kereszténység eszméje: folyton viaskodik vele, a Szentírás nyelvét, hasonlatait használja, szinte a kereszténység szerencsétlen szerelmese bújik el Nietzsche keserves gyűlölete alatt. Ez a furcsa viszony abból is láthatóvá válik, hogy Nietzsche egyenesen új szentség-eszményt állít fel, amelyet nehezebbnek, mert vigasztalanabbnak tart a réginél, de nem kevésbbé súlyos kötelességekkel terhesnek: kereszténységellenességében túl akar tenni a kereszténységen; már itt elindul az a tragikus törekvésű küzdelem, amelynek végnélküli erőltetése igazában csakis az őrültségbe vezethetett. Szenvedélyes harcában mindig van valami az ideje előtt kiábrándult, letört vágyból, az önemésztően elkeseredett szerelemből: ezért törekszik annyira hangsúlyozottan az „egészségre". Ámde — szertelen úri vágya mellett talán valamilyen rejtett „Istencsalódásból" — folyton fűtött kereszténységellenessége hovatovább „komplexussá" merevedik és keseredik benne. A keresztény eszményekkel szemben a nagy ember tudatos kitenyésztésének eredetileg romantikus, a zseníkultusszal is összefüggő, majd fejlődéselméleti mezt öltő, de lényegileg mindig romantikus sóvárgásból fakadó, reményteljes eszményébe kapaszkodik és ennek első jövőbeli megközelítését már itt az európai emberben, mint a jövő emberében, látja. Ez a jövő embere a tudásnak is magasabb fokú birtokosa, mint bármely eddigi ember: hiszen nagy jelen hirdetője, nemzője, a bölcs-szent, a tudó — de nem tudós! — szent, éppen e tudásának boldogtalan áldozata, de egyben minden boldog tudatlanságot és régi tudatlan szentséget életteljességében messze meghaladó emberalak; képzelhető, hogyan hathatott a modern pogány tudó-szent eszméjének megalkotójára nagy barátjának csakhamar megszületó keresztény balgaszent koncepciója Parsifal alakjában! — A rajongó barátság végső fellobbanása nyilvánul meg az utolsó, negyedik teljesen kidolgozott korszerűtlen elmélkedésben: ez

Wagner Richárd Bayreuthban (Richard Wagner in Bayreuth, 1875/76, T. II. 403—497. l.) Voltaképen ez az elmélkedés volt leginkább hivatva Nietzsche amaz elkeseredésén könnyíteni, amely korszerűtlen elmélkedéseit egyáltalában kiváltotta, a bayreuthi vállalkozás ingadozásán érzett elkeseredésén: mikor azonban megírta, érzelmei máris némileg változhattak, mert a Wagner-elmélkedésen sajátságos kettősség, valami burkolt disszonancia húzódik végig; barátságuk e még mindig egészében rajongó hattyúdalát a figyelmes olvasó valamiképen erőltetettnek érzi, amelyben az igazi Nietzsche nem is tud úgy kibontakozni, mint akármelyik előző elmélkedésében. 1876-ban be is következett a szakítás: nem gondolom, hogy ennek ismerete magyaráztatja bele utólag

a disszonancia érzését; ezt talán a tanulmányból kiragadott néhány részlet is igazolhatja.

Wagner bayreuthi vállalkozása az első világkörülhajózás a művészet birodalmában, amelyben, úgy látszik, nemcsak egy új művészetet, hanem magát a művészetet fedezte fel. — A „Nibelung gyűrűjében" találom meg a legerkölcsösebb zenét, amelyet ismerek, például ott. ahol Siegfried felébreszti Brünhildát. — Ha Wagner életét egészen közelről és szeretet nélkül tekintjük, akkor abban igen sok van egy sajátságosan groteszk komédiából. Hogy ennek érzése, egész életszakaszok groteszk méltatlanságának bevallása miképen kellett, hogy arra a művészre hasson, aki mindenki másnál inkább csak a fenségesben és a fenségesfölöttiben tud szabadon lélekzeni, — az a gondolkodót gondolkodóba ejtheti. Ilyen hajsza közepette, amelynek csupán legpontosabb leírása keltheti a részvét, ijedtség és csodálkozás ama fokát, amelyet megérdemel, a tanulás akkora tehetsége bontakozik ki, amely még németeknél, a tulajdonképeni tanulónépnél is egészen rendkívüli. — Igaz, hogy olyan természet, mint Goetheé, magának és másnak is jobban esik, valami szelid és nemesen-pazarló lengi körül, míg Wagner rohanó és áramló ereje talán megijeszthet és visszarettenthet. De az féljen, aki akar: mi többiek annál bátrabbak akarunk lenni, hogy olyan hőst láthatunk, aki a modern műveltséget illetőleg sem tanulta meg a félelmet.

A világ hellenizálása és, ennek lehetővé-tételére, a hellén jelleg orientalizálása — Nagy Sándor kettős feladata — még mindig az utolsó nagy esemény. A kereszténység például egy darab keleti ókornak mutatkozik, amelyet az emberek tobzódó alapossággal gondoltak és cselekedtek végig. A Föld, amelyet eddig eléggé orientalizáltak, megint a hellenizálásra vágyódik; így megint egy sor Ellen-Sándorra lett szükség, akik a görög kultúra gordiusi csomóját feloldása után megint megkötik. Wagnerban ilyen Ellen-Sándort ismerek meg: megköti és összekapcsolja, ami magárahagyott, gyenge és hanyag volt, orvosi kifejezéssel szólva „adstringens" ereje van: ennyiben az egészen nagy kultúrahatalmakhoz tartozik; ő az összehozottnak egybealkotója és meglelkesítője, a világ egyszerűsítője.Éppen abban van a művészet nagysága és nélkülözhetetlensége, hogy egy egyszerűbb világnak, az élettitkok rövidebb megoldásának látszatát kelti.

Az egyes embert valami személyfölöttire megszentelni: ezt akarja a tragédia; *felejtse el azt a borzalmas megfélemlítést, amelyet a halál és az idő okoz az egyénnek:* mert már életpályájának legkisebb pillanatában, legrövidebb atomjában valami szenttel találkozhatik, amely minden harcért és minden nyomorúságért fölösen kárpótolja — ez a tragikus érzület. És ha az egész emberiségnek egyszer meg kell halnia — ki kételkedhetnék ebben! —, akkor minden jövendő időre legmagasabb feladatként az a cél áll előtte, hogy úgy egybe- és közösségbe nőjjön, hogy egységes egészként menjen az előtte álló pusztulásnak tragikus érzülettel elébe; ebben a legfőbb feladatban rejlik az ember minden nemesedése; végleges elutasításából a legszomorúbb kép adódnék, amelyet az emberbarát elképzelhet. Igy érzem én! Csak egy remény és egy biztosíték van az emberiség jövőjére: hogy a tragikus érzület el ne haljon.

A valóságos Wagner kialakulásán felmagasztosító és igazoló szükségszerűség uralkodik. Művészete, keletkezését tekintve, a legnagyszerűbb színjáték, akármennyire fájdalmas volt is kialakulása, mert mindenütt ész, törvény, cél mutatkozik benne. Másként nem lehetséges: a szemlélő, akinek tekintete előtt olyan természet van, mint Wagneré, önkénytelenül is időnként visszahull önmagába, saját kicsinységébe és esendőségébe és azt kérdi önmagától: mit jelentsen neked *az?* Tulajdonképen miért vagy te itt? — Wagner lényege a ditirambikus dramatikusé, e fogalom olyan teltségével, hogy egyben átfogja a színészt, költőt, muzsikust. Ha megkísérelték, hogy a legnagyobbszerű fejlődéseket belső gátlásokból vagy hézagokból vezessék le, ha például Goethe számára a költészet egyfajta életpótlék volt egy elhibázott festőhivatásért, ha Schiller drámáiról mint áthelyezett népszónoklásról beszélhetünk, ha

maga Wagner a zene fejlesztését a németeknél többek között úgy is törekszik értelmezni, hogy azok, a természetesen melódikus hangtehetség csábító hajlamának híján, a hangművészetet körülbelül olyan mélyreható komolysággal kényszerültek felfogni, mint reformátoraik a kereszténységet: ha Wagner fejlődését hasonló módon ilyen belső gátlással akarná valaki kapcsolatba hozni, akkor talán színészi őstehetséget lehetne benne feltenni, amelynek el kellett állnia attól, hogy a legközelebbi legtriviálisabb úton elégüljön ki, és amely valamennyi művészetnek egy nagy színészi kinyilatkoztatásba való bevonásában találta meg érvényesülését és megmentését. De ugyanúgy azt is kellene akkor mondani, hogy a leghatalmasabb zenészitermészet, kétségbeesésében, hogy fél- és nemmuzsikusokhoz kell szólnia, erőszakosan feltépte a többi művészethez vezető ajtót, hogy így végül százszoros világossággal közölje önmagát és kikényszerítse magának a megértést, a legnépszerűbb megértést.

Áthatóan-megfontoltan és szeretve-önzetlenül ereszkedik le Wagner tekintete: meglepte a természetet, amelyet meztelenül látott úgy, hogy az szégyenlősen ellentéteibe igyekszik menekülni. Az eddig láthatatlan belső a látható körébe menekül és jelenséggé válik; az eddig csak látható a hangzó sötét tengerébe menekül: így fedi fel az elrejtőzni akaró természet ellentéteinek lényegét. Álomjelenség, a természet és kérője képéhez hasonlóan-nemhasonlóan, lebeg elénk, emberi alakokká sűrűsödik, heroikusan túlhabzó akarás, gyönyörrel teli összeomlás és már-nem-akarás sorozatává szélesedik: így keletkezik a tragédia, így kapja az élet leggyönyörűbb bölcseségét, a tragikus gondolatét, ajándékba, és végül így nő fel a legnagyobb varázsló és boldogító a halandók között, a ditirambikus dramatikus.

Amikor Wagnerban felemelkedett életének uralkodó gondolata, hogy a színház összehasoníthatatlan hatást, minden művészet legnagyobb hatását fejtheti ki, egész lényét a leghevesebb forrásba hozta. Ezzel még nem volt meg mindjárt világos elhatározása további törekvéséről és cselekvéséről; ez a gondolat először majdnem csak kisértő alakban jelent meg, mint a kielégíthetetlenül hatalomra és fényre törő sötét személyes akarat kifejezése. Hatni, összehasonlíthatatlanul hatni — mivel? kire? — ez lett most már fejének és szívének nyughatatlan kérdése és keresése. Győzni és hódítani akart, mint még művész soha, és lehetőleg egy csapással ahhoz a zsarnoki mindenhatósághoz eljutni, amely felé homályos erő hajtotta. — Wagner a társadalom forradalmárává lesz, felismeri az egyetlen eddigi művészt, a költő népet. A modern művészet fényűzés: ezt éppen úgy megértette, mint ama másikat, hogy e művészet egy fényűző társadalom létjogával áll vagy bukik. Wagner a nép iránt érzett részvétből lett forradalmárrá; megszerette és vágyódott utána, amint művészete után vágyódott, mert csupán abban, a már eltűnt, alig látható, mesterségesen eltávolított népben találta meg az egyetlen nézőt és hallgatót, aki megálmodott műve hatalmához méltó lehetett. Azt a kérdést vetette fel magának: Hogyan keletkezik a nép? És hogyan támad fel újra? Erre csak egy választ talált: Ha valamely sokaság ugyanazt a szükséget szenvedné, mint ő, az volna a nép. Saját nagy lelki szükségét azonban csak a mítosz és a zene szüntette meg: a mítosz, amelyet mint a nép szükségének termékét és nyelvét ismert meg, és a zene, amelynek hasonló, bár még rejtelmesebb eredete van. E két elemben fürészti és gyógyítja lelkét, ezekre van a legforróbb szüksége: innen visszakövetkeztethet, mennyire rokon az ő szüksége a népével, amikor az keletkezett, és hogy a népnek újra fel kell támadnia, ha majd sok Wagner lesz a világon. Amikor azután legmagasztosabb törekvéseit félreértették, sőt ellene fordultak, akkor Wagner szinte ájultan maradt: kérdését nem értették, szükségét nem érezték, műve a süketeknek és vakoknak adott közléshez, népe puszta ábrándképhez hasonlított; erre megingott. Minden dolog teljes felborulásának lehetősége tűnik fel előtte, és ő már nem ijed meg e lehetőségtől: talán a felforduláson és a pusztuláson túl új remény építhető fel, talán nem — és mindenesetre jobb a semmi, mint az útálatos valami. Rövidesen politikai menekült és nyomorban volt. De a ditirambikus drámaiság géniusza csak most dobja le az utolsó burkot. Magányos lett,

az idő semmit sem jelent neki, nem remél: világnézése a mélybe száll, fenékig; ott meglátja a dolgok lényegében a szenvedést és maga is személytelenebbé és nyugodtabbá válik. A legmagasabb hatalomra irányuló törekvése teljesen átlép a művészi alkotásba; művészete által már csak önmagával beszél, már nem egy „közönséggel" vagy a néppel, és azért küzd, hogy művészetének a legnagyobb fokú világosságot adja egy ilyen leghatalmasabb párbeszédre. Már nincsenek külső tekintetei, már csak egyet akar: önmagával megértetni magát, a világ lényegéről folyamatokban gondolkodni, hangokban filozofálni; a szándékosság végső maradéka a legvégső belátásokra irányul benne. Aki méltó arra, hogy megtudja, mi ment akkor benne végbe, az hallja, nézze és élje át Tristan és Isoldát, minden művészet igazi opus metaphysikumát, azt a művet, melyen egy haldokló megtört pillantása pihen. És mindjárt azután megírta a Mesterdalnokokat. Aki e két mű szomszédsága miatt idegenkedést érez, az egy fontos ponton nem értette meg minden igazán nagy német ember életét és lényegét: az nem tudja, hogy kizárólag milyen alapról nőhet fel Luthernak, Beethovennak és Wagnernak az a voltaképen és egyetlenül német derűje, amelyet más nép meg sem ért, és amelyet, úgy látszik, a mai németek is elvesztettek. Alig is kell kimondani: a tragikum lehellete lebeg ezen az életen.

A wagneri művészetben legtisztább, napfényes boldogság van; aki hallja, úgy érzi, mintha majdnem minden előbbi zene külsőséges, elfogódott, nem szabad nyelven szólt volna, mintha azzal eddig játszottak volna olyanok előtt, akik nem voltak méltók a komolyságra, vagy mintha azzal tanítani és demonstrálni akartak volna olyanoknak, akik még a játékra sem méltók. Minden korábbi muzsika, a wagneriról nézve, merevnek vagy félénknek tűnik, mintha nem volna szabad minden oldalról megnézni, mert szégyenkeznék. — Wagner láthatólag nem nagy súlyt vet arra, vajjon a muzsikusok a jövőben wagneri módon komponálnak, és hogy egyáltalában komponálnak-e; sőt mindent megtesz, amit csak tud, hogy eloszlassa azt a szerencsétlen hitet, hogy most megint hozzá kell kapcsolódnia egy zeneszerző iskolának. Ezzel szemben annál határozottabban állítja oda minden tehetség elé azt a feladatot, hogy vele együtt megtalálják a drámai előadás stílustörvényeit. — Wagner mint író egy bátor ember kényszerét mutatja, akinek jobb kezét összetörték, és aki baljával vív. Nem ismerek esztétikai írásokat, amelyek annyi világosságot derítenének, mint a wagneriak; ami a műalkotás születéséről egyáltalában megtudható, az azokból tudható meg. — Ha egyáltalában van valami, ami művészetét az újabb idők minden művészetétől elválasztja, akkor ez az: már nem egy kasztműveltség nyelvén szól és egyáltalában nem ismeri már a műveltek és a műveletlenek ellentétét. Ezzel ellentétben áll a renaissance minden kultúrájával, amely minket újabb embereket eddig fényébe és árnyékába beburkolt. Amikor Wagner művészete pillanatokra kiemel abból, akkor tudjuk egyforma jellegét egyáltalában áttekinteni: ekkor Goethe és Leopardi az olasz filologus-poéták utolsó nagy utóvándorainak látszanak, a Faust a legnépietlenebb rejtvény ábrázolásának, amelyet az újabb idők az élet után szomjúhozó elméleti ember alakjában maguknak feladtak; még dalait is a népdal után és nem az előtt, annak mintaképeként énekli Goethe, aki jól tudta, miért hangsúlyozta egy híve előtt annyira komolyan: „az én dolgaim nem lehetnek népszerűek; aki ezt gondolja és erre törekszik, tévedésben van". — Wagner gondolatai, mint minden jó és nagy németé, németségfölöttiek, és művészetének nyelve nem népekhez, hanem emberekhez szól. *De a jövő embereihez.* Nem aranykor, nem felhőtlen ég vár azokra a jövő nemzedékekre, amelyekre Wagnert ösztöne utalja. Az emberfölötti jóság és igazságosság sem feszül ki mozdulatlan szivárványként ama jövő fölött. Egészében talán gonoszabbnak is tűnik majd az a nemzedék, mint a mai — mert rosszban és jóban egyaránt *nyíltabb* lesz; sőt az is lehetséges, hogy lelke, ha egyszer teljes, szabad hangzásban szólalna meg, a mi lelkünket hasonló módon ijesztené és rendítené meg, mintha csak egy eddig elrejtőzött gonosz természeti szellem hangja szólalt volna meg. Ha valaki a jövő távolságában felfedezi azt a „népet", melynek saját történetét a wagneri művészet jeleiből szabad kiolvasnia, akkor

végül azt is megérti, mi lesz Wagner annak a népnek: olyasvalami, ami mindannyiunknak nem lehet, vagyis nem a jövő látnoka, ahogyan talán nekünk feltűnhetnék, hanem a mult értelmezője és megdicsőítője.

A romantikus patosz és a rajongó barátság hatja át ezt a nagy Wagner-jellemzést, amelynek több intím vonását Nietzsche valószínűleg éppen barátja közléseiből rajzolhatta meg. Rajzában erős idealizáló törekvése érvényesül: a hűség Wagner iránt még mindenesetre teljesen él benne. Talán éppen ez a hűség csavarja annyira magasba Wagner alakját, mint ahogyan néhány megismert idézet is mutatja: a kép mindenesetre erőltetetten idealizáltnak, a jellem éppen szinte elcsavartnak hat; olyan, mintha az ábrázoló a hősében érzett előnytelen tulajdonságoknak is mindenáron jó értelmezést törekedett volna adni és ezzel egyúttal saját kétségeit is csillapítani kívánta volna. Mert ilyen kétségek a jellemzés egyes részein határozottan keresztülvillannak; a legfeltűnőbbre Nietzsche maga mutat rá később: arra, hogy Wagner jellemét és művészetét érvényesülésében gátolt színészi ősösztön póttörekvéséből próbálja megérteni. A Wagner életének groteszk vonásaira, féktelen hatalomvágyára vonatkozó utalások is olyanok, amelyeknek szimbolikus értelmezésére és megdicsőítésére már fellengző schopenhaueri metafizikára építő lélektani magyarázatok is szükségesek voltak. Ez a metafizika még rendelkezésre állt Nietzschenek, de meddig? Legveszedelmesebb az akár rajongó barátságból, akár kétségeket elhallgattatni igyekvő hűségből fakadó végletes eszményítés volt: mert ha írói ihletének elcsendesedésével és a szeretetnek ilyen lelkesültségben való írói kiürítése után az eleven Wagnert újra szemlélte és a róla rajzolt eszményi portréhoz mérte, akkor a csalódásnak szinte szükségképen be kellett következnie; annál inkább, mivel Nietzsche ábrándjaiban és törekvéseiben mindvégig szélsőséges idealista maradt, akkor is, amikor később minden idealizmust elkeseredve kárhoztatott. Itt még teljesen megvallja idealizmusát: hiszen egy helyen szószerint azt mondja, hogy Platonnak joggal volt szabad vaknak lennie minden valóságos-hellén iránt, szemének az után az egyetlen pillantása után, amelyet az ideális-hellénre vethetett. Geniális sokoldalúságát viszont az, az idézetekből kiemelt mondása mutatja, amellyel ugyanebben a tanulmányban a halál és az idő borzalmas megfélemlítő hatásáról szól az egyénre: mert ebben benne van a Heidegger-féle exisztenciális bölcselet magva, az emberi lét egyik — különben már Platontól is ismert — alapvonásának biztos megragadása. Egyáltalában az emberi élet és lelkiség létmélységei azok, amelyekbe Nietzsche tekintete, vágya, fájdalma és öröme ezentúl mind mélyebben belefúródik: következő művei ezt fényesen igazolják.

Hogy Nietzsche Wagnerhoz való viszonyát nem ítéltük meg helytelenül, azt igazolják a hagyatékából *Gondolatok Wagner Richárdról, a zenéről és Bayreuthról* (Gedanken über Richard Wagner, Musik und Bayreuth 1874/78) címen a Taschenausgabe 4. kötetének végén (391—470 l.) kiadott töredékek; mivel ezek további értékes felvilágosítást adnak kettőjük viszonyáról, néhány legjellemzőbbet ideiktatok. A kiadás szerint még 1874-ből származnak többek közt a következők:

Wagner egyik tulajdonsága a féktelenség, mértéktelenség; erejének, érzésének legvégső fokára hág. Másik tulajdonsága nagy művészi tehetsége, amely át van helyezve, amely más tereken tör magának utat, mint az első legközeleb-

bín: ahhoz ugyanis hiányzik belőle az alak, a hang és a szükséges önkorlátozás. — Wagner született színész, ámde olyanféleképen, mint ahogy Goethe festő festőkéz nélkül. Tehetsége kivezető utakat keres és talál. — Wagner úgy viszonylik a zenéhez, mint a színész: azért tud mintegy különböző muzsikuslelkekből szólni és egészen különféle világokat (Tristan, Mesterdalnokok) egymás mellé állítani. — Mint színész csak a leghatásosabb és a legvalóságosabb embert akarta utánozni: a legnagyobb indulatban. Mert szélsőséges természete minden más állapotban gyengeséget és igazsághiányt látott. Az érzelemfestés veszedelme rendkívüli a művész számára. A megrészegítő, az érzéki, az ekszta-tikus, a hirtelen, a megindultság minden áron — rettenetes tendenciák. — Hamis az olyan művészet lehetősége, amely tiszta rögtönzés: ez a német zenével szemben mégis csak naiv álláspont. A szerves egység Wagnernál a drámában van, de azért nem hatja át a zenét (sokszor nem), ép olyan kevéssé a szöveget. Ez megtartja a rögtönzöttség benyomását (amely csak bevégzett művészeknél jó, nem fejlődőknél: ámde mindig megtéveszt és a gazdagság benyomását kelti). — Nem kell méltánytalannak lenni és művészembertől azt a tisztaságot és önzetlenséget kívánni, amely megvan egy Lutherban stb. De Bachból és Beethovenből tisztább természet világít. — A Mesterdalnokokban és a Nibelungok egyes részeiben visszatér az önuralomhoz: ebben nagyobb, mintha ekszta-tikusan szabadjára ereszti magát. A mérséklet jól illik neki. — Zene és nyelv között lehetséges olyan kapcsolat, amely valóban szerves: a dal. Sokszor egész jelenetekben is. Eszményi cél, hogy a dráma és a zene ilyen viszonyba kerüljön: a mintakép az antik kartánc. De a célt rögtön nagyon is magasra tűzi ki: mert még nincs olyan mozgásstílusunk, az orkesztikának ugyanolyan fejlettsége, mint amilyen a zenéné. Ha azonban a zenét naturalista szenvedélyesség szolgálatába kényszerítjük, feloldjuk és összezavarjuk úgy, hogy később képtelenné válik a közös feladat megoldására. Hogy az olyan művészet, mint Wagneré, nekünk legnagyobb mértékben tetszik, hogy még a művészi fejlődés végtelen távlatát mutatja, kétségtelen. De a német formaérzék! Ha csak a zene nem válik rosszá és a forma nem marad el! Hans Sachs-i kifejezések szolgálatában a zenének el kell fajulnia (Beckmesser). — A Beckmesser-zene szuperlatívuszokba csap; már nem fejezhet ki olyan valakit, akit jobban elvertek és megnyúztak volna. — Wagner érzi, hogy a forma tekintetében a német ember egész nyersesége megvan benne, és inkább Hans Sachs zászlaja alatt akar harcolni, mint a franciáké vagy a görögöké alatt. A mi német zenénk (Mozart, Beethoven) azonban az olasz formát vette fel magába, mint a népdal, és ezért finoman tagolt vonalgazdagságával már nem felel meg a paraszti-polgári fajankóságnak (Rüpelei). — Wagner uralkodó természet, csak akkor van elemében, csak akkor mértékletes és szilárd: ennek az ösztönének gátlása mértéktelenné, kicsapongóvá, felborzolttá teszi. — Wagner németnek nagyon szerénytelen: gondoljunk Lutherra, hadvezéreinkre. — Wagner minden gyengéjét azzal küszöböli ki, hogy korára és ellenfeleire tolja. — Sokszor oktalan módon kételkedtem abban, van-e Wagnernak zenei tehetsége. — Egyetlen nagy muzsikusunk sem volt még 28-ik évében olyan rossz zenész, mint Wagner. — Színészi tehetsége abban mutatkozik meg, hogy személyes életében sohasem az. Mint író rétor, meggyőző erő nélkül. — Egyfajta antireformáció; a transzcendens szemléleti mód rendkívül meggyöngült, szépség, művészet, a lét szeretete nagyon népies lett a protestáns szellem utóhatásai alatt. Katolikus fajtájú eszményített kereszténység. — Wagner művészete túlrepülő és transzcendentális, mit kezdjen azzal szegény német alacsonyságunk! Valami e világból menekülő természete van, ezt a világot megtagadja, nem megdicsőíti. Ezért nem hat közvetlenül morálisan, közvetve pedig kvietista módon. — Megvan benne a különféleség egységének érzése — ezért tartom kultúrahordozónak.

A „*Wagner Richárd Bayreuthban*" című tanulmány később fel nem vett vagy átalakított fogalmazványtöredékeiből is érdemes néhányat meghallgatni; ezek már 1875/76-ból valók.

Nem tudom, milyen úton részesültem volna valaha abban a legtisztább napfényes boldogságban, mint Wagner zenéje által. — A sok tragikus lehetőséget, amely a zenében van, még csak Wagner fedezte fel a művészetnek. — Vannak elemek Wagnerban, amelyek reakciósaknak tűnnek fel: a középkori-keresztény vonás, a fejedelemviszony, a buddhista vonás, a csodaszerű. — Hogy a művészet nem osztályok vagy egyesek fényűzésének gyümölcse, hanem éppen a fényűzéstől megszabaditott társadalomhoz tartozik és annak köszönheti keletkezését, ez az új gondolat. — Wagner zenéje fenséges munka benyomását kelti a régibbek laposabb modorához viszonyítva. — Mindegyik wagneri dráma megtervezése olyan egyszerű, amely még az antik tragédiáét is túlszárnyalja; és e mellett legnagyobb a drámai feszültség. — A bayreuthi nyár jövője: Valamennyi valóban eleven ember egyesülése: művészek elhozzák művészetüket, írók műveiket előadásra, reformátorok új eszméiket. Egyetemes lélekfürdő legyen: ott ébred fel az új géniusz, ott bontakozik ki a jóság egyik birodalma.

1878 nyaráról származnak a *„Rückblicke auf die Zeit der Freundschaft mit Richard Wagner"* című töredékek; „egy ki nem nyomott könyv előszavából" állítja össze azokat a szerző.

Talán „Az opera hivatásáról" szóló írása óta helyeslésemmel nagyobb határozottságra csábítottam (Wagnert) és tarthatatlan dolgokat vittem bele írásaiba és műveibe. Ezt nagyon bánom. — Wagnerről csakúgy, mint Schopenhauerről, elfogulatlanul lehet beszélni, életükben is —: nagyságuk mindig győzelmes marad, akármit kenyszerül is az ember a másik serpenyőbe tenni. Annál inkább kell hatásuk veszedelmes volta ellen intő szót emelni. — Wagner művészetében német pogánysághoz vezető utat véltem felfedezni, legalább egy hidat sajátszerűen kereszténytelen világ- és emberszemlélethez. — A Bayreuthról szóló írás csupán szünet volt, visszahanyatlás, pihenés. Ott vált előttem világossá Bayreuthnak számomra szükségtelen volta. — Az volt a hibám, hogy egy eszménnyel mentem Bayreuthba: igy a legkeserűbb csalódást kellett megérnem. A rút, eltorzult, túlfűszerezett dolgok túlsága hevesen visszataszított. — Wotan dühös undora: vesszen a világ. Brünhilda szeret: vesszen a világ. Siegfried szeret: mit törődik a csalás eszközével (ugyanígy Wotan). Mennyire útálom mindezt! Legkevésbbé értek egyet azokkal, akik Bayreuthban a díszletekkel, a színpaddal, a gépezettel voltak elégedetlenek. Túlontúl sok szorgalmat és találékonyságot pazaroltak arra, hogy a képzeletet bilincsbe verjék, olyan tárgyaknál, amelyek nem tagadják meg epikai eredetüket. De a taglejtés, az ének naturalizmusa, a zenekarhoz viszonyítva! Milyen erőltetett, mesterkélt, elrontott hangokat, milyen hamis természetet hallott itt az ember! — Miért hiányoztak a tudósok Bayreuthból? Nem volt rá szükségük. Azelőtt szemükre vetettem volna ezt. Most —. Az utolsó művészet alkonyát éljük: Bayreuth győzött meg erről. — Wagnerképem túlment rajta, ideális monstrumot írtam le, amely azonban talán alkalmas arra, hogy művészeket lángra gyujtson. A valódi Wagner, a valódi Bayreuth csupán olyan volt, mint egy rézkarc rossz utolsó levonata gyenge papiroson. Azt a szükségemet, hogy valódi embereket és motívumaikat lássam, ez a megszégyenítő tapasztalás rendkívül felingerelte. — Nincs meg az a tehetségem, hogy hű legyek, és ami még rosszabb, a hiúságom sem, hogy annak lássam. — Meg akarom vallani: azt reméltem, hogy a művészet teljesen elveszi a németek kedvét az állott kereszténységtől —, hogy a német mitologia gyengítőleg hat, a politeizmusra szoktat. Mekkora rémület a restaurációs mozgalmak miatt! — Sem olyan hevesen nem szenvedünk az élettől, sem olyan bágyadtak és izgalomra szorulók nem vagyunk, hogy Wagner művészete mint médium volna számunkra szükséges. Ez a szembenállás főoka, nem tisztátalan motívumok: nem becsüljük olyan magasra azt, amire nem hajt szükség, amire nem szorulunk. — Sohasem szabad Wagnernak elfelejteni, hogy a tizenkilencedik század második felében a művészetet mint fontos és nagyszerű dolgot a maga módján (amely persze nem éppen jó és belátó emberek módja) emlékezetbe hozta. — Nehéz dolog Wagnert a részletekben megtámadni anélkül, hogy iga-

zunk lenne: műfaja, élete, jelleme, véleményei, vonzalmai és idegenkedései mind sebezhetők. De egészében minden támadást kibír ez a jelenség. — A végső célok homályossága, nem-antik elmosódottság. — Wagner, akinek becsvágya még nagyobb, mint tehetsége, számtalan esetben mert olyasmit, ami erejét meghaladja. — A némettelen vonás Wagnerban. Hiányzik belőle Beethoven, Mozart, Weber német kellemessége és kecsessége, Beethoven, Weber folyékony, vidám tüze; a pajkos humor torzítás nélkül. A szerénység hiánya, a lármás harang, a fényűzésre való hajlam (jellemzi). Nem jó hivatalnok mint Bach. Vetélytársakkal szemben nem nyugodt mint Goethe. — Félelmetes vadság, összetörtség, megsemmisültség, örömborzongás, hirtelenség, röviden azok a tulajdonságok, amelyek a szemitákban vannak meg. Azt hiszem, hogy szemita fajták megértőbben közelednek a wagneri művészethez, mint az arják. — Vajjon szemita volna Wagner? Most megértjük idegenkedését a zsidókkal szemben. — Valóban a jelen művészete: esztétikai korszak elutasítaná. Finomabb emberek most is elutasítják. Minden esztétikum eldurvítása. — Minden kiválónak középtermészete van. Wagner zenéje túlérett zenei korszaknak való. — Barok stílus — meg kell mondani. — Ellentmondások a zenedráma fogalmában. — Meg kell hallgatni az Istenek alkonyát dráma nélkül: zavaros zene, vad mint egy rossz álom és olyan rémítően világos, mintha még süketek előtt is világosan akarna beszélni. — Ijesztő, milyen fokig tudtam magam is élvezetet találni Wagner stílusában, amely annyira hanyag, hogy nem méltó ilyen művészhez. — Nagyon sokat lehet tanulni Wagner írásaiból a műalkotás keletkezésére vonatkozólag: nevezetesen a mélységes igazságtalanságot, az önélvezetet és öntúlbecsülést, a kritika megvetését stb. — Úgy érzem magamat, mintha betegségből épültem volna fel: kimondhatatlan édességgel gondolok Mozart Requiemjére. Egyszerű ételek ízlenek megint. — Milyen nyomott és hamis ünnep volt az 1876-i! — Most derült fel előttem az ókor és Goethe belátása a nagy művészetről: és csak most tudtam megnyerni az egyszerű látást a valódi emberi élet számára: megvoltak az ellenszereim, hogy nem lett belőle mérgezett pesszimizmus. — Sophokles fejlődését fenekéig megértem: az útálat a pompával és a hivalkodó hatásokkal szemben. — Ellen kell állnunk Wagner hamis utóhatásának. Ha a Parsifal megteremtésének lehetőségéhez arra szorul, hogy a vallási forrásokból szivattyúzzon új erőket, akkor ez nem mintakép, hanem veszedelem. — Aggódom, hogy Wagner hatásai végül beleömlenek abba a folyamba, amely a hegyeken túl ered és hegyeken át is tud folyni.

Ezek a töredékek igen tanulságosak. Megmutatják, hogy mennyi bizalmatlanság és ellenkezés, mennyi bíráló hajlamosság élt Nietzscheben már 1874-ben Wagnerral szemben; mind a mester személye, mind művészete ellen. Mind ezeket akkor még elnyomta, baráti és rajongó, romantikus érzelmei is még erősen Wagnerhoz húzták és még egyszer erőteljesen felülkerekedtek; a Bayreuth-írás ki nem adott töredékei ezt nem kevésbbé mutatják, mint a gyorsan napvilágot látott tanulmány. Ennek főmozgatója alighanem tényleg a baráti részvét és féltés volt; egyúttal azonban „ki is írta" abban Nietzsche barátságukat és hanyatló romantikus törekvéseit még egyszer megfeszítette: utána annál mélyebbre hanyatlottak. Bayreuth pompázó, de üresnek látott valósága a barátját saját mélyebb ellenérzései ellenére is fokozottan idealizáló Nietzschet kiábrándította és egyben kielégítette és feltöréshez juttatta elnyomott ellenkezését: hiszen a féltés már fölöslegesnek és a részvét meg nem érdemeltnek tűnt. Ekkor nyiltan elszakadt: bírálatát szabadjára ereszti és jót és rosszat, reményeit és csalódásait, panaszait és bánatát egyaránt elmondja; igaz, hogy sem a könyvet nem írta meg, sem az előszót nem adta ki, amelyben ezek a gondolatok napvilágot láttak volna, és csak sokkal később, pályájának végén tér vissza részletesen a — közben

mindig kísértő — Wagner-problémához. Romantikáját mint régen megúnt, sőt megútált ruhát dobta el és boldogan belevetette magát az egyszerű, világos, jólformált, klasszikus művészi és gondolatstílusba: Goethe, a görögök és a franciák lesznek fő mintaképei, és a romantikus metafizikai hajlamokkal szemben a pozitívizmus szellemét fogadja be. Mindez új életszakaszában világosan megjelenik előttünk.

Nietzsche életének és szellemiségének további alakulása szoros összefüggésben van három életténvezővel, és ezeknek figyelembevételével jobban megérthető: ezek baráti viszonyai, hivatala és attól függő helyhezkötöttsége, valamint a szellemiségét befolyásoló tekintélyekhez való állásfoglalása. Leveleiből és műveiből meglátszik és húga is megerősíti, hogy Nietzsche számára a barátság nagyon fontos életelem volt és, hogy igazán barátainak érzett emberekhez erősen ragaszkodott; hiszen buzgó forradalmisága alatt valóban a nagy hűség, szinte az egyáltalában szakítani-nemtudásig, egyik legjellemzőbb vonása. Gyermek- és ifjúkorabeli barátságai után diákkorában főleg Gersdorff báróval, Deussen Pállal, a későbbi kieli filozófusprofesszorral, valamint Rohde Ervinnel, a klasszikus filologussal tartott szoros barátságot. Amikor azután az egyetemi padokról egyenesen professzornak került Bázelbe, barátaitól is messze szakadt és bizony nagyon nélkülözte társaságukat. Bázelben természetszerűen eleinte egyetemi tanártársaival került kapcsolatba; és bár mind egyetemi, mind városi összeköttetései általában szívélyesek voltak, jóval idősebb kollégái nem pótolhatták ifjúkori barátait: a Nietzschetől legnagyobbra becsült Burckhardt huszonhat évvel idősebb volt, és Nietzschenek iránta érzett szeretetében és ragaszkodásában érthetőleg a tisztelet uralkodott és nem a pajtási viszony; Overbeck Ferenc professzorral csak később került szorosabb barátságba. Már megismert legnagyobb élménye azután a Wagner Richárddal és Liszt Cosimával kötött ismeretségéből fakadt, de ez egyúttal sok tekintetben végzetes is lett számára. Mindkettő iránt rendkívüli tiszteletet és rajongást érzett Nietzsche, és viszonyuk valóban igen bensőségessé vált; baráti egyenlőségen azonban ez sem alapulhatott semmiképen. Wagner több mint harminc évvel idősebb volt — Cosima csupán héttel — akkor már nagyúri életet élő európai híresség; Nietzsche alig huszonöt éves, aránylag szerény körülmények között élő, szépreményű professzor: fiatal óriás, ifjú Siegfried, de semmiesetre sem a Walhallájában trónoló Wagner-Wotan előtt. Ennek még akkor aligha juthatott eszébe, hogy művészetének lándzsáját féltse fiatal barátjának éles, acélos elméjétől: és akármennyire szívélyes, megnyerő és lekötelező lehetett Wagnerék magatartása Nietzschehez, a valódi barátsághoz szükséges egyenlőség nem volt és nem is lehetett meg közöttük és azt Nietzsche sohasem is érezhette; ő mégis csak rajongással feltekintett Wagnerra és Cosima asszonyra, és Wagnerék lényegében mégis csak kiváló, érdekes és kedves Wagner-hívőt láthattak benne. Wagner a maga erősen szuggesztív, erősen uralkodó természetével ezt a hívőséget megkívánta és ezt az igényét a legmegnyerőbb fesztelenséggel is aligha palástolhatta. Nietzsche szerfelett érzékeny lelke ezt az igényt érezte is: de kegyeletes rajongása végül mégsem lehetett elég erős, hogy Wagnerénál sokkal élesebb értelmének és szenvedélyesen előretörő eszmevágyának lázadó, függetlenségi törekvését visszatartsa. Úgy látszik, hogy

hosszabb ideig elnyomta és talán azzal is áltatta ezt a törekvést, hogy Wagnert idővel egyenesen saját legegyénibb eszméire térítheti: de ez az önáltatás nem tarthatott nagyon sokáig, és csupán alkalom kellett a kirobbanásra. Ez az alkalom 1872-től kezdve, amikor Wagnerék Triebschenből elköltöztek, többszörös félreértés és kezdődő bizalmatlanság közben mindinkább fenyegetett; végül is akkor következett be, amikor a bayreuthi ünnepi játékok 1876-ban mégis megindultak: a fényűző, de meghitt triebscheni otthon helyett Nietzsche Bayreuthban látta viszont barátait, a földi dicsőség fényében fürödve, énekes színészek, zenészek és a mindenfelől összegyült közönség, e szellemi nép közepette, és a Nibelung gyűrűjének drámai cselekményeit és zenéjét az óriási színpadi staffázs keretében látta és hallotta. Mindez nem is elégíthette ki; és a megértő elnézés és türelem valódi baráti érzületei helyett most már az elnyomott lázadó vágyak jutottak a keserves csalódás jogosnak és igazságosnak érezhető hangulatában uralomra. Bármennyire fájt is ez a csalódás Nietzschenek — és kegyeletes és hű hajlamainak bizonyosan igen fájt, — a fájdalomba a felszabadulás tudatának gyönyöre vegyült: legnagyobb, de egyben legnyomasztóbb barátságának és rajongásának szétfoszlása egyúttal megindítja minden eddigi szellemi tekintélyének és megkötöttségének szinte kéjes elvetését is.

Ebben a tekintetben a wagneri barátság különben sem volt valami üdvös. Wagner, legalább is leghangosabb szólamaiban, még mint a nagy ideális forradalmár és szabadgondolkodó ateista mutatkozott meg Nietzsche előtt, akit ezeken a határtalan egyéni függetlenségre és folyton újra törő vágyának nagyon megfelelő utakon nem kellett szerfelett csábítani. Wagner romantikus schopenhauerista misztikája, amely később lélektanilag elég érthető módon haladt tovább a Parsifal-korszak keresztény misztikájába, a szintén romantikus és schopenhauerista fiatal Nietzschenek eleinte nagyon megfelelt és őt ebben az irányban még tovább is lendítette; ámde az is jól érthető, hogy Nietzsche éles kritikai szelleme ebben az irányban öntudatlanul is tömjénfüstöt szimatolt és a Wagner-rajongás levetésével eddigi szellemi tekintélyei között is nagytakarítást végzett: Schopenhauert, akiről azt mondja, hogy az ateizmus vezette hozzá, csakhamar eldobta, romantikus hajlamait megtagadta, bár éppen ezeket sohasem tudta magából kivetni — mint ahogy Wagnertól sem tudott valójában sohasem megszabadulni — és csak a görögséget tartotta meg lényegében nem csökkenő szeretettel, bár időnként azt is erősebb kritikával illeti. Így azután egyre tisztábban bontakozik ki saját irodalmi vágyalakja, az új, ifjú, istentelen pogány, aki szabad tekintettel, egészségben, vidáman, énekelve, — később táncolva is — megy neki a teremtő erejével feltárt és elháríthatatlanságában szíves végzetként köszöntött jövőnek.

Függetlenségi vágya most már mind hevesebben irányul hivatásos megkötöttsége ellen is. Klasszika-filologiáját és professzúráját, amelyben Bázelban megbecsülték, amely azonban a város és az egyetem, valamint a tudományszak kereteinek megfelelően mégis csak szerény, főleg Nietzsche vágyaihoz mérten szerény hatású volt, mind jobban únja. Ez az unalma hovatovább testi térre is átterjed, sőt — mivel az igen kötelességtudó Nietzsche ennek az unalmának nem enged tudatos mulasztásban megnyilakozó teret — igazában testileg nyit magának utat.

Háborús betegségéből Nietzsche látszólag teljesen felépült; egész-

sége és munkabírása a következő években kifogástalan volt. Ezt nagyon igénybe is vette: tanító és tudományos munkássága egyaránt igen élénk. Szervezetének erős megfeszítése, bizonyosan kapcsolatban helyzetével érzett elégedetlenségével, lassan aláásta egészségét és főleg idegrendszerét. Migrénszerű, szem-, fej- és gyomorbántalmak léptek fel és időnként elhatalmasodtak és megsűrűsödtek: ezek azután nagyon megerősítették benne a szabadság után szálló vágyat, aminthogy nyilván már részben abból is fakadtak, vagy legalább is tovább táplálkoztak. Végre 1876-ban szabadságot kért és azt az ominózus bayreuthi élményekkel súlyosbított nyár után 1876 október 15-től kezdődőleg egy évre meg is kapta. Egy idős, megértő baráti úrinő, Meysenbug kisasszony segítségével Olaszországba utazott és 1876/77 telét Sorrentoban töltötte Meysenbug kisasszonnyal, egy újabb, pozitívista szellemű zsidó barátjával, Rée Pállal, és egy fiatal bázeli íróval. Egyidőre Wagnerék is Sorrentoba jöttek, de Wagnernek ekkor már megnyilatkozó keresztény hajlamai Nietzschet végkép elidegenítették: azokat semmikép sem tudta — mert nem is akarta — megérteni, és ateista hősi multjának számító és színészkedő elárulásának minősítette; a Parsifal megjelenésével azután a szakítás teljessé vált.

1876 nyarán, közvetlenül Bayreuth után megindult kisebb kezdetek folytatásával, Sorrentoban készült Nietzsche új, barátait és ismerőseit látszólag teljesen meglepő, de lelki alakulásának figyelmes követéséből jól megérthető könyve legnagyobb részének első fogalmazása; a kézirat még duzzadt, sokat módosult, megint Bázelban és más helyeken is; közben Nietzsche egészsége 1877/78 telén ismét erősen megromlott, úgy, hogy csak egy tanítványának és később is híven kitartó barátjának, Gast Péternek odaadó segítségével készült el 1878 tavaszán a végső fogalmazás, és ugyanazon év májusában jelent meg, a halálának száz éves fordulója alkalmából szimbolikus gesztussal szabadszellemű elődjének, Voltairenak ajánlott könyv:

Emberi, nagyon is emberi dolgok. Könyv szabad szellemek számára. (Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister. I. -- T. III. 1—430 l.) címmel. Az első kiadásban Nietzsche előszó helyett Descartes „Meditationes de prima philosophia" című munkájából közölt egy részletet; ebben Descartes elmondja, hogy a legjobb foglalkozás után nézve, hosszabb megfontolás után elhatározta, hogy korábbi szándéka mellett megmarad és egész életét elméje kiképzésének és az igazság keresésének szenteli, és hogy ez az elhatározás, csakúgy, mint az abból fakadó tevékenység gyümölcse, lelkét teljesen betöltötte örömmel. Az 1886-ban rendezett második kiadásból Nietzsche a Voltairenek szóló ajánlást és a descartesi idézetet is elhagyta és külön előszót, valamint egy zárókölteményt függesztett hozzá. A könyv különben kilenc fejezetre oszlik.

A Nizzában 1886 tavaszán írt előszóban Nietzsche elmondja, hogy műveinek olvasói azokban idegenkedéssel éreztek egy közös vonást: mintha észrevétlenül mindenütt a megszokott értékelések és becsült szokások megfordítására szólított volna fel, hiszen *mindent* csupán emberi, nagyon is emberi dolognak mutatott meg. Irásait majd a gyanú, majd a megvetés, de a bátorság és a vakmerőség iskolájának is nevezték. Valóban nem is hiszi, hogy valaha is élt valaki, aki ugyanolyan mély gyanakvással tekintett a világba, nemcsak mint

az ördög alkalmi ügyésze, hanem mint Isten ellensége és kihívója is. Aki csak részben is felfogja az ilyen, a nézés feltétlen különbözőségéből fakadó magányosság fagyos félelmeit, megérti, hogy, mintegy a saját magától való önfeledt pihenésre, szüksége volt időnként valahol kikötnie, valami tiszteletben vagy ellenségeskedésben vagy tudományban vagy oktalanságban; és ha nem találta, amire szüksége volt, magához kellett erőszakkal hamisítania, át kellett költenie: így csukta be szemét szándékosan és tudatosan Schopenhauer vak morális akarata előtt, így csalta magát Wagner romantikája tekintetében, mintha az kezdet és nem vég volna, így a görögök, a németek és jövőjük tekintetében. Mindez az öncsalás és más hamisság is szükséges csele az önfenntartásnak, hogy megengedhesse magának *saját* őszinteségének fényűzését: mert az élet nem a morál gondolata, hanem megtévesztést akar, abból él. Így találta ki egykor a „szabad szellemeket" is, akiknek ezt a nehézlelkű-bátorlelkű könyvet ajánlotta: nem, mintha ilyenek valaha már lettek volna, hanem azért, hogy sokféle bajában az ő társaságukban lehessen; az övékben, akik egyszer még lehetnének és Európa jövő fiai között lesznek is, kézzelfoghatóan megtestesülve, nemcsak, mint Nietzsche esetében, remeteárnyékszerűen. Jönnek: és jövetelük meggyorsítására leírja keletkezésük előre meglátott sorsát.

A tökéletesen megérett szabad szellem is egykor kötött volt és döntő eseményét egy nagy elszabadulásban élte át. Mi köt meg legjobban? Felsőbbrendű embereket a kötelességek: az ifjúság kegyelete a tiszteletreméltó régiség iránt, hálája a föld iránt, amelyből nőtt, a kéz iránt, amely vezette, a szentély iránt, ahol imádni tanult: legnagyobb életpillanataik kötik meg őket legerősebben. Az ilyenek számára a nagy elszabadulás földlökésszerűen jön, az ifjú lelket megrendíti és kiszakítja anélkül, hogy az megértené, mi történt vele. Továbbhajtó, parancsoló akarat lesz úrrá fölötte, amely azt mondja erőszakosan és csábítón: inkább meghalni, mint *itt* élnil; azaz mindabban, amit addig szeretett. Vulkanikusan lökő vágy gerjed benne a vándorlásra, idegenségre, kijózanodásra, eljegesedésre, gyűlölet támad a szeretet ellen, templomgyalázó tekintet hátrafelé, szégyen amiatt, amit éppen tett, és egyben megborzadó ujjongás azon, hogy megtette: az ujjongás győzelmet árul el, rejtelmes, sőt kérdéses győzelmet, de mégis az elsőt; ilyen rossz és fájdalmas kísérői vannak a nagy elszabadulásnak. Ez betegség is, amely az embert elpusztíthatja, az erőnek és önelhatározó akaratnak ez az első kitörése, ez az akarat a szabad akaratra: hiszen a felszabadult egyén most már sokszor betegesen kegyetlen kéjelgéssel futkos zsákmánya után és nevetve forgatja ki a dolgok szégyenlősen rejtett belét. Uzelmeinek hátterében mind veszedelmesebb kíváncsiság kérdőjele áll: Vajjon nem lehet minden értéket megfordítani? Vajjon a jó talán gonosz és Isten csupán az ördög finom találmánya? Hátha minden hamis végső alapjában, és mi megcsaltak kényszerűen csalók is vagyunk? Ilyen gondolatok kelnek fojtó magányában, — de ki tudja manapság, mi a magány?

Ettől a beteges elmagányosodástól hosszú út vezet még ahhoz a nagyszerűen túláradó biztossághoz és egészséghez, amely még a betegséget is az ismerés alkalmas eszközéül használja, a szellem amaz érett szabadságáig, amely épannyira önuralom, mint az ellentétes szellemi utakra való nyitottság, addig a túlcsorduló gazdagságig, amely meggátolja a szellem önmagába szerető sarokbaülését. Ez a nagy egészség adja meg a szabad szellemnek azt a veszedelmes mesteri előjogot, hogy kísérletre éljen: amíg ide jut, a gyógyulás hosszú évein kell áthaladnia, az egészségre irányuló szívós akarattól vezetve. Közben sajátságos „madárszabadság" érzését éli át a felszabadult szellem: kisiklik minden kötelék elől, röpköd, lebeg és azokkal ellentétben, akik olyasmivel törődnek, amihez semmi közük sincs, csupa olyan dologhoz van köze, amivel nem törődik. A gyógyulás következő lépésével a szabad szellem megint közeledik az élethez, lassan, gyanakodva. De már felmelegszik, csodálkozva megül, megint észreveszi a közelit és azt immár varázsos színekben látja. Önmagán-kívüliségéből visszatérve meglepetéssel szemléli önmagát. Boldogan ül bágyadtságában, vissza-visszajáró szenvedéseiben is, s a téli napsugárfoltok üdvét

élvezi ez az életbe visszatérő hálás, szerény gyíkocska. A szabad szellemeknek ez a megbetegedése és lassú gyógyulása, életbölcseséggel adagolt egészségessé válása alapos kúra minden pesszimizmus, idealizmus és hazugság ellen.

Ebben az időben kezd az immár mind szabadabb szellem előtt világossá válni nagy elszabadulásának rejtélye: meg kellett tanulnia minden értékelés perspektivikus voltát, a láthatárok eltolódását, eltorzulását és csak látszólagos célirányúságát; meg kellett értenie minden állásfoglalás és minden élet szükségszerű igazságtalanságát, magának az életnek igazságtalanul perspektívikus mivoltát. Látnia kellett, hogy az élet akkor a legigazságtalanabb, amikor a legszegényesebben fejlett és mégis önmagát kell a dolgok céljául és mértékéül tekintenie és saját fenntartására a magasabbat, nagyobbat, gazdagabbat kell rágnia; látnia kellett az életrangsor problémáját. Igy válaszol a szabad szellem önmagának, és hozzáteszi: Ahogyan én jártam, úgy kell járnia mindenkinek, akiben valamely feladat akar világrajönni. Hivatásunk rendelkezik velünk, még ha nem ismerjük is; a jövő az, amely mánknak szabályt ad. Ha az életrangsor problémája az, amely igazában a miénk, akkor most már megértjük, hogy felmerülése előtt a legkülönfélébb jót és bajt kellett lelkünkön-testünkön tapasztalnunk, nekünk, az „embernek" nevezett belső világ kalandorainak és világutazóinak, nekünk, az „embernek" nevezett egymásfölöttiség felmérőinek!

Minden pszichologus és jelmagyarázó rögtön felismeri, hogy az imént vázolt fejlődés melyik pontjára tartozik ez a könyv. De hol vannak ma pszichologusok? Franciaországban bizonyosan; talán Oroszországban; Németországban bizonyosan nem. Ezt a német könyvet, amely tízéves életútján országok és népek széles körében tudott olvasókat találni, éppen Németországban olvasták leghanyagabbul, hallották meg legrosszabbul: miért? „Mert nagyon sokat kíván, így válaszoltak nekem, finom és elkényeztetett érzékeket, időfölösleget, az ég és a szív világosságának fölöslegét, mindazt, amivel mi mai németek nem rendelkezünk." Erre elhallgattam, — hogy filozófus maradhassak.

Így szól a tíz év távlatából kétségtelenül sokat megértő, de bizonyosan „perspektívikus igazságtalansággal" is néző író késő előszava.

Az első fejezet „az első és a végső dolgokat" kutatja. A filozófiai problémák most majdnem megint azt az alakot öltik, mint kétezer évvel ezelőtt: hogyan keletkezhetik valami az ellenkezőjéből, észszerű esztelenből, érzékelő a holtból, érdektelen szemlélet a megkívánó akarásból, élet mások számára az önzésből, igazság a tévedésekből? A metafizikai bölcselet itt csodát lát és közvetlen eredést a „magában való dolog" magvából. A legfiatalabb filozófiai módszer azonban, a természettudományoktól elválaszthatatlan történelmi bölcseletszemlélet, az egész ellentétbeállítást tévesnek látja: magyarázata szerint szigorúan véve nincs önzetlen cselekvés és érdektelen szemlélet, hanem mindkettő csupán szublimálódás, amelyben az alapelem szinte észrevehetetlenné finomult. Mindaz, amire szükségünk van és ami az egyes tudományok mai fokán számunkra adható, nem egyéb, mint az erkölcsi, vallási, esztétikai képzetek és érzések, minden társadalmi és magányos rezdülésünk *kémiája.* Hátha ez is arra az eredményre jut, hogy a legszebb színek a legalacsonyabb anyagokból lettek? — Minden bölcselő közös hibája, hogy a mai emberből indul ki és annak, e legfeljebb négyezer éve ismert alaknak, örökkévaló természetét állítja. Márpedig az emberi fejlődés minden lényeges része ősidőkben ment végbe; és minden lett: nincsenek örök tények, aminthogy nincsenek örök igazságok. Ezért mostantól fogva a historikus bölcselkedés és a szerénység erénye a szükséges. — Magasabbrendű kultúra ismertető jele, hogy a szigorú módszerrel megtalált kicsiny, nem feltűnő igazságokat többre becsüljük a boldogító és vakító tévedéseknél, amelyek metafizikai és művészi korokból és emberektől származnak. Valamikor nem vette igénybe a szellemet a szigorú gondolkodás, akkor szimbolumok és formák kiszövésében merült ki komolysága. Ez megváltozott: a szimbolikusnak ez a komolysága az alacsonyrendű kultúra jele lett. Létformáink mind szellemibbé válnak: talán régibb

idők szemének mind rútabbá, de csak azért, mert nem tudja meglátni, hogyan mélyül el és szélesedik ki a belső, szellemi szépség birodalma, és hogy most mindannyiunknak többet érhet a szellemmel teli tekintet a legszebb alkatnál és a legfenségesebb építménynél. — Valószínű, hogy a vallásos, erkölcsi és esztétikai érzés tárgyai szintén csak a dolgok felszínéhez tartoznak, és hogy csupán az ember az, aki hinni szereti, hogy legalább itt megérinti a világ szívét. Az álomban a kezdetleges kultúrájú ember második reális világot vélt megismerni: itt van minden metafizika eredete. Az álom nélkül nem lett volna indíték a világ szétválasztására, lélek és test megkülönböztetésére, lelki látszattest felvételére; tehát innen ered minden szellemhit és valószínűleg az istenhit is. — A tudomány szelleme a részben, nem az egészben hatalmas. A tudomány legkisebb részeit tisztán tárgyilagosan kezelik, az egyetemes nagy tudományok azonban egészükben azt a nem tárgyilagos kérdést váltják ki, hogy miért vannak? Leginkább természetesen a filozófia, az egész tudáspiramis csúcsa kérdezősködik önkénytelenül is a megismerés haszna felől, és minden filozófia tudattalanul is a legnagyobb hasznot akarja annak tulajdonítani. Ezért olyan sok benne a magasröptű metafizika, és a fizika jelentéktelennek látszó megoldásaitól való félelem. Itt az ellentét a metafizika és a szaktudományok között. Eddig minden filozófus a megismerés optimista apologiáját adta, mert valamennyin a lényege szerint optimista logika zsarnokoskodik. A boldogság szempontjának felvetése a megismeréssel kapcsolatban, a sokratesi iskolákban, választotta el a filozófiát a tudománytól és ez kötötte le a tudományos kutatás ütőereit. A metafizika még a kettős — közvetlen és „pneumatikus" — természetmagyarázatnál tart, míg a modern filologusok már eljutottak az írások egyszerű értelmezéséhez. Igaz, hogy *lehetne* metafizikai világ; ámde mi minden dolgot az emberi fejen keresztül látunk és ezt nem vághatjuk le, márpedig az a kérdés, hogy mi maradna meg a világból, ha mégis levágtuk volna? Ez a tiszta tudományos kérdés nem sok gondot okoz az embereknek; de mindaz, ami nekik eddig a metafizikai feltevéseket értékessé, ijesztővé, gyönyörrel telivé tette és azokat létrehozta, szenvedély, tévedés és öncsalás; a legrosszabb és nem a legjobb megismerési módszerek által hittek e feltevésekben. Ha ezeket a módszereket mint valamennyi meglévő vallás és metafizika alapjait felderítettük, máris megcáfoltuk azokat. A metafizikai világ lehetősége még mindig fennmaradna, de arról nem lehetne semmi mást kimondani, mint egy számunkra hozzáférhetetlen és felfoghatatlan másként létet. — Mihelyt a vallás, a művészet és az erkölcs keletkezését úgy leírtuk, hogy létrejövetelükben és lefolyásukban teljesen megmagyarázhatók metafizikai befolyások felvétele nélkül, megszűnik a „magábanvaló" és a „jelenség" tisztán elméleti problémájának legfőbb érdeke. A metafizika ártalmatlanná válik és vallás, művészet és erkölcs nem érinti az önmagában való világot; azt a kérdést, hogy világképünk hogyan különbözhetik olyan nagyon a világ kikövetkeztetett mivoltától, nyugodtan a fiziologiára és az organizmusok és fogalmak fejlődéstörténetére hagyhatjuk.

A nyelvben az ember saját világot állított a másik mellé, hogy ennek így urává legyen. Amennyiben az ember a dolgok fogalmaiban és neveiben hosszú ideig mint örök igazságokban hitt, szerezte meg azt a büszkeséget, amellyel az állat fölé emelkedett: a nyelvvel valóban a világ megismerésének birtokában vélte magát. A nyelvalkotó nem volt olyan szerény, hogy azt higyje, a dolgoknak éppen csak elnevezéseket ad, hanem azt hitte, hogy szavaival a legmagasabb tudást fejezi ki a dolgokról: és valóban, a nyelv az első foka a tudományért való fáradozásnak. Itt is a megtalált igazságba vetett hit az, amelyből a leghatalmasabb erőforrások fakadtak. Csak most dereng e hit tévességének tudata: szerencsére már későn arra, hogy az észnek ama hiten alapuló fejlődését vissza lehessen csinálni. — A logika is olyan előfeltevéseken nyugszik, amelyeknek semmi sem felel meg a valóságos világban, például egyes dolgok egyenlőségére, ugyanannak a dolognak különböző időpontokban való azonosságára vonatkozó előfeltevéseken, amelyeknek tárgyi érvényébe

vetett hitéből keletkezett ez a tudomány. A matematikával is így állunk: bizonyára nem jött volna létre, ha kezdettől fogva tudták volna, hogy a természetben nincs exakt egyenes, valóságos kör, abszolút nagyságmérték.

Alvás közben az emlékezet van leginkább korlátozva az agyfunkciók közül: nem szünetel teljesen, de olyan tökéletlen állapotba merül vissza, amilyenben az emberiség ősidejében mindenkinél ébér állapotban lehetett. Az álombeli rossz következtetés alapja a rossz ráismerés és a téves azonosítás. — Amikor alvás közben életfolyamataink és környezetünk változásai következtében idegrendszerünket minduntalan ingerek érik, száz alkalma van szellemünknek a csodálkozásra és az ingerek okainak keresésére: az álom pedig ez ingerek okainak, azaz vélt okainak keresése és elképzelése. És amint az ember még ma is következtet álmában, úgy következtetett az emberiség ébren is sok ezer éven át: az első ok, amely a szellemnek eszébe jutott, hogy valamit megmagyarázzon, ami arra szorult, máris elegendő volt neki és igazságnak számított. Az álom folyamataiból kivehetjük, hogy milyen későn fejlődött ki a szigorú okszerű gondolkodás, ha elmefunkcióink még ma is önkénytelenül visszanyúlnak ama kezdetlegesebb következtetési formákra, és mi szinte fél életünket töltjük ilyen állapotban.

A tudomány folytonos és fáradságos folyamata, amely végül egyszer a gondolkodás keletkezéstörténetében ünnepli legnagyobb diadalát, a metafizikusok és szigorú logikusok elméletével is végez és talán a következő eredményre jut: Az, amit most világnak nevezünk, egy halom tévedés és fantázia eredménye, amelyek a szerves lények egész fejlődésében lassanként jöttek létre, egymással összenőttek és reánk most mint az egész mult felgyülemlett kincse öröklődnek át, — mint kincs: mert embervoltunk élete nyugszik rajtuk. E képzeletvilágból a szigorú tudomány valójában csak kis mértékben szabadíthat ki — nem is kívánatos másként —, de ama világnak mint képzetnek keletkezéstörténetét fokozatosan feltárhatja és bennünket legalább pillanatokra felülemelhet az egész folyamaton. Akkor talán felismerjük, hogy a magábanvaló homerosi kacajt érdemel, amiért olyan soknak, sőt mindennek tűnt, és voltaképen üres, azaz jelentéstelen.

A tárgyak önmagával azonos szubsztancialitásának megismerését meghatározó gondolkodástörvény is keletkezett: valamikor kimutatható lesz, milyen lassanként jön létre ez a hajlam az alacsony organizmusokban, hogyan látják ezeknek tompa szemei eleinte mindig csak az egyenlőt; hogyan különböztetnek meg lassacskán, a gyönyör és fájdalom észrevehetőbbé válásával, különféle szubsztanciákat, de mindegyiket csak egy tulajdonsággal, azaz egy vonatkozással az ilyen organizmushoz. A logikum első foka az ítélet: ennek lényege a legjobb logikusok megállapitása szerint a hitben áll. Minden hitnek alapjául a kellemesnek és fájdalmasnak érzése szolgál az érző alanyhoz való vonatkozásban. Az ítélet legalacsonyabbrendű alakjában új harmadik érzet, mint két megelőző érzet eredménye. Minket szerves lényeket eredetileg semmi más nem érdekel a dologban, mint hozzánk való viszonya a gyönyör és fájdalom tekintetében. A növény számára rendszerint minden dolog nyugodt, örökkévaló, minden dolog önmagával egyenlő. Az alacsony organizmusok korszakából eredő öröksége az embernek az a hit, hogy vannak egyenlő dolgok; ennek a tételnek csupán a legmagasabbrendű tudománytól kialakított tapasztalás mond ellent. Minden szerves lénynek kezdettől fogva ősi hite talán egyenesen az, hogy az egész többi világ egy és mozdulatlan. A logikum amaz ősfokától az okság gondolata esik legmesszebb; még most is alapjában úgy vélekedünk, hogy minden érzés és cselekvés a szabadakarat aktusa; ha az érző egyén önmagát szemléli, minden érzését, minden változását elszigetelt valaminek tartja. Amikor éhesek vagyunk, eredetileg nem gondolunk a szervezet fenntartási szükségére, hanem az az érzés ok és cél nélkül, önkényesen látszik érvényesülni. Az akarat szabadságában való hit minden szerves lény eredeti tévedése, olyan régi, mint logikai rezdülései; a feltétlen szubsztanciákban való hit szintén ilyen őstévedése minden szervességnek. Amennyiben azonban min-

den metafizika főleg a szubsztanciával és az akarat szabadságával foglalkozott, annak a tudománynak nevezhető, amely az ember alaptévedéseivel foglalkozott — de úgy, mintha alapigazságok volnának. — A számok törvényeit ama már eredetileg uralkodó tévedés alapján találták fel, hogy van több egyenlő dolog (de tényleg nincs semmi egyenlő), legalább, hogy van dolog (ámde nincs „dolog"). A sokaság feltevésében benne van, hogy van valami, ami többszörösen fordul elő: de már ez tévedés, már itt felveszünk nemlétező lényeket, egységeket. Az atomelméletben például még mindig egy mozgó „dolog" vagy anyagi „szubsztrátum" felvételére kényszerülünk, bár az egész tudományos eljárás arra irányul, hogy minden dologszerűt, anyagszerűt mozgásokban oldjon fel. Olyan világra, amely nem a mi elképzelésünk, a számok törvényei teljességgel alkalmazhatatlanok: ezek csak az ember világában érvényesek.

A műveltség egyik, bizonyosan igen magas fokát értük el, ha az ember túl van babonás és vallásos fogalmakon és félelmeken és például már nem hisz az angyalkákban vagy az eredendő bűnben, és a lelkek üdvéről sem beszél: ha a felszabadulásnak ezen a fokán van, akkor megfontoltságának legnagyobb erőfeszítésével még a metafizikát is le kell gyűrnie. De azután szükséges a visszafelé menő mozgás is: az embernek meg kell értenie ezekben a képzetekben a történelmi és a lélektani jogosultságot; meg kell ismernie, hogy az emberiség legnagyobb előmozdítása onnan jött, és hogy e visszamenő mozgás nélkül az eddigi emberiség legjobb eredményeitől megfosztanók magunkat. — Ami a bölcseleti metafizikát illeti, mind több embert látok, aki eljutott minden pozitív metafizika tévességének belátására, de még csak kevés olyat, aki azután megint néhány fokkal lejjebb száll a létrán; mert ennek legfelső foka fölött ugyan el kell néznünk, de ne akarjunk azon állni.

A tudománynak szüksége van a kételkedésre és bizalmatlanságra; idővel mégis olyan nagyra nőhet a kételkedéstől meg nem támadható igazságok száma — például az egészség gondozása terén —, hogy azokra „örök" művek alapítását határozzuk el. Ma még egy egészen modern ember, aki például házat akar magának építeni, úgy érzi, mintha eleven testtel mauzoleumba akarná magát befalazni.

A hagyomány kötöttségeitől felszabadult korunkban motívumok, emberek, törekvések nyugtalanul áramlanak egymáson keresztül-kasul, különféle világnézetek, erkölcsök, kultúrák utánaalkotása áll egymás mellett; korunk az összehasonlítás korszaka, ez büszkesége és szenvedése, és feladata, hogy megtalálja és kiválassza a magasabb erkölcsi, művészi, kulturális formákat. Ha ezt teljesíti, akkor az utókor, amely csakúgy túl lesz a lezárt eredeti népkultúrákon, mint az összehasonlítás kultúráján, de mindkettőre hálásan néz vissza, megáldja. Az emberek ma tudatosan elhatározhatják, hogy új kultúrára fejlődnek tovább, míg azelőtt öntudatlanul és véletlenül fejlődtek; ma jobb feltételeket tudnak teremteni az emberek keletkezésére, táplálkozására, nevelésére, oktatására, a Földet egészében gazdaságosan kezelhetik, egyáltalában az emberi erőket egymás ellen lemérhetik és érvényesíthetik. Ez az új tudatos kultúra megöli a régit, amely egészében tudattalan állat- és növényéletet élt, és megöli a haladás ellen érzett bizalmatlanságot is. Ez lehetséges: korai és oktalan hit volna szükségszerűnek tartani, de ki tagadhatná lehetőségét? Ezzel szemben a régi kultúra értelmében és útján a haladás el sem gondolható.

Amióta az isteni világvezetésbe és gondviselésbe vetett hit megszűnt, az embereknek maguknak kell ökuménikus, az egész Földet átfogó célokat maguk elé tűzni. Lehet, hogy ezek a célok és szükségek egyáltalában nem teszik kívánatossá az emberek egyetemesen egyenlő cselekvését — a kanti morál értelmében —, lehet, hogy az egyetemes célok érdekében az emberiség egész szakaszainak speciális, esetleg még gonosz feladatokat is ki kell tűzni. Hogy az emberiség az ilyen tudatos összkormányzással tönkre ne tegye magát, mindenesetre meg kell előbb találni a kultúra feltételeinek minden eddiginél jobb ismeretét, mint világcélok tudományos mértékét. Ebben van a jövő század nagy szellemeinek óriási feladata.

Időnként éles, erőszakos és magukkal ragadó, de mégis visszamaradt szellemek jelennek meg, akik az emberiség egy elmúlt korszakát mégegyszer felidézik, mert az új irányok, amelyek ellen hatnak, még nem elég erősek. Luther reformációja például arról tanuskodik, hogy századában a szellem szabadsága még csak bizonytalanul, fejletlenül rezdül; a tudomány még nem emelhette fel a fejét. Az egész renaissance is korai, újra behavazott tavasz. Ámde századunkban is bebizonyította Schopenhauer metafizikája, hogy a tudományos szellem még mindig nem elég erős: így ünnepelhette mégegyszer feltámadását az egész középkori keresztény világnézet és emberérzés Schopenhauer tanításában, valamennyi keresztény dogma rég kivívott megsemmisítése ellenére. Nagy az ebből származó nyereség a történelem és az igazságosság számára: Schopenhauer segítsége nélkül aligha sikerülne valakinek olyan könnyen a kereszténység és ázsiai rokonainak igazságos megítélése; a még meglévő kereszténység talajáról ez lehetetlen. Csak ez után az igazságos történelmi szemlélet után vihetjük újra tovább a felvilágosodásnak Petrarca, Erasmus és Voltaire nevét viselő zászlaját; a reakcióból haladást csináltunk.

Jót vélnek mondani valamely filozófiáról, ha valláspótlékul állítják oda a népnek. Ez a fokozatos átmenet a tudomány felé hasznos; de végül is meg kell tanulni, hogy azok a szükségek, amelyeket a vallás elégített ki és amelyeket most a bölcseletnek kell kielégítenie, nem változhatatlanok: ezeket magukat is lehet gyengíteni és kiirtani. Gondoljunk például a keresztény lélekszükségre, a sóhajtozásra a belső romlottság miatt, az üdvösségért való gondra — csupa téveszme ez, amely nem kielégítést, hanem kiirtást érdemel. El az undorig elhasznált optimizmus és pesszimizmus szavakkal! Ma már csak a fecsegőknek kellenek. Mert miért akarna valaki optimista lenni, amikor nem kell olyan Istent védenie, akinek a legjobb világot kellett teremtenie, ha ő maga a jóság és a tökéletesség — de mely gondolkodónak van még az Isten hipotézisére szüksége? Ámde a pesszimista hitvallás indítéka is hiányzik, ha nem áll érdekünkben, hogy Isten ügyvédjeit, a teologusokat és a teologizáló filozófusokat bosszantsuk. A világ nem jó és nem rossz, legkevésbbé a legjobb és legrosszabb, ezeknek csak az emberre vonatkozólag van értelme; a szidalmazó és dicsőítő világnézettel fel kell hagynunk. — A világ nem mint magábanvaló, hanem mint képzet, azaz mint tévedés jelentéssel teli, mély, csodálatos, boldogságot és boldogtalanságot rejtő. Ez az eredmény a logikai világtagadás bölcseletéhez vezet, amely különben éppen olyan jól egyesíthető a gyakorlati világigenléssel, mint annak ellentétével.

Az emberek legközönségesebb téves következtetései ezek: valamely dolog létezik, tehát jogos. Itt az életképességről a célszerűségre, erről a jogszerűségre következtetnek. Vagy: egy vélemény boldogít, tehát igaz, hatása jó, tehát az maga is jó és igaz. — A gondolkodót kétségbeejtő dolgok közé tartozik az a felismerés, hogy a logikátlanság szükséges az ember számára, és hogy abból sok jó származik. A legértelmesebb embernek is szüksége van időnként a természetre, azaz logikátlan alapbeállítására minden dologhoz. Mindezekből talán az következik, hogy nem is kellene ítélnünk; de hiszen csak tudnánk élni becslés, ellenérzés és rokonérzés nélkül! Eleve logikátlan és ezért igazságtalan lények vagyunk és ezt megismerhetjük: ez a lét legnagyobb és legkevésbbé feloldható diszharmóniáinak egyike. — Az életről való tévedés szükséges az élethez. A mindennapi ember számára az élet értéke azon alapul, hogy önmagát a világnál fontosabbnak tekinti. A fantázia nagy hiánya okozza, hogy más lényekbe nem tudja magát beleérezni és ezért alig vesz részt sorsukban és szenvedésükben. Aki valóban résztvehetne abban, annak az élet értékén kétségbe kellene esnie; ha sikerülne neki az emberiség együttes tudatát magába foglalni és átérezni, akkor a lét ellen kiáltott átokkal esnék össze, mert az emberiségnek egészében nincsenek céljai, tehát az ember az egésznek a szemléletéből nem vigasztalást és támaszt, hanem kétségbeesést merítene. Hogy azonban az ember önmagát nem mint egyént, hanem mint emberiséget, csakúgy elpazaroltnak érezze, mint ahogy a természet az egyes

virágot elpazarolja, az minden érzést túlszárnyaló érzés. De ki képes erre? Csak a költő: és az mindig talál magának vigasztalást. Ámde nem válik így tragédiává a filozófiánk? Nem lesz-e az igazság az életnek, a jobbnak ellensége? Lehet-e tudatosan az igazság hiányában megmaradni? Vagy ha kell, nem jobb-e a halált választani? Mert kötelesség már nincs: a morált mint kötelességet szemléletünk éppen úgy megsemmisítette, mint a vallást. Az egész emberi élet mélyen belemerül a hamisságba; az egyes ember e kútból ki nem húzhatja multjának megtagadása nélkül, jelen motívumainak, például a becsületnek oktalanságként való elvetése nélkül, jövőre és boldogságra törő szenvedélyeinek gúnyos megvetése nélkül. Tehát csak a kétségbeesés és a nihilizmus marad? Ez a vérmérséklettől függ: az is lehet, hogy e megismerés lassan megtisztít a szenvedélyektől és az ember végül úgy élne az emberek között és önmagával, mint a természetben, dícséret, szemrehányás, felindulás nélkül, sok mindenen mint színjátékon elszórakozva, amitől addig félnie kellett. Megszabadulnánk a lelkesedéstől és attól a gondolattól, hogy nemcsak természet vagy több mint természet vagyunk. Ehhez persze jó vérmérséklet, megszilárdult, szelíd és alapjában derűs lélek szükséges, olyan hangulat, amelynek álnokságtól és hirtelen kitörésektől nem kell félnie és amelyben semmi elkeseredettség nincs. Az ilyen ember csak a növekvő megismerésért él és lemondva meg tud elégedni az emberek, erkölcsök, törvények, hagyományos értékelések fölött való szabad, félelemtől mentes lebegéssel.

Ha ennél az általános bölcseleti szempontból legfontosabb fejezetnél kissé megállunk, legfeltűnőbbnek a tekintélyeknek azt a szinte teljes megváltozását kell tartanunk, amely Nietzsche új művében megnyilvánul. Eltűnt a romantika; Schopenhauer tekintélye szétzúzva hever; még a görögök is alig és lényegében levitézlettekként szerepelnek. Mindez alighanem a Wagnerral való szakítás és a klasszika-filologiától érzett csömör eredménye. Ámde Nietzsche, gondolataiból világosan megállapíthatóan, nem annyira valóban filozófikus és legkevésbbé erősen eredeti módon filozófikus elme, hogy új tekintélyekre való támaszkodás nélkül tudna az „első és végső dolgok" előtt megállni: és előszavában nincs igaza, ha ezeket a tekintélyeket egyszerűen önfeledést adó és ezért keresett azilumoknak minősíti. Volt ilyen szerepük is, sőt elhihető, hogy ideig-óráig az önáltatás eszközeiül is szolgáltak: de valamikor Schopenhauer és Wagner, leginkább pedig a görögség komoly szellemi szükséget elégített ki Nietzscheben, az élet mohón keresett értelmére adott értelmezési lehetőségeket és módokat; eredetileg bizony valódi, komoly szellemi tekintélyei voltak. Most is kell a szüntelenül kereső Nietzschenek a tekintély, a komoly tekintély: és ezt most szemmelláthatólag a naturalista szellemű pozitívizmusban találja meg. Ennek hullámai eddig megtörtek Wagner és Schopenhauer ellentétes tekintélyeinek ellenállásán: de most, a wagneri csalódás után, és egyúttal nyilván jelentős pillanatnyi hatásra is — és ebben a pozitívista Rée Pálnak bizonyosan számottevő alkalmi közvetítő-szerepe volt —, Nietzsche lelkét elborítja a naturalista pozitivizmus árja; és ez alól az ár alól a tulajdonképeni Nietzsche egyelőre még kevésbbé látszik ki, mint előző tekintélyeinek leple alól. Más oldalai is tűnnek fel; és a naturalizmus és pozitívizmus hatása egyes vonásokban mindvégig megmarad benne, világos bizonyságául annak, hogy ez is komoly hatás volt, csakúgy, mint a korábbi tekintélyeké, amelyeknek hatásától szintén sohasem tudott teljesen megszabadulni.

A naturalista pozitivizmus főleg három szempont szerint jelentkezik: kettő egyenesen ellentétes Nietzsche korábbi álláspontjával, a

harmadik azelőtt alig szerepelt. Az első a levés hangsúlyozása a léttel, az örökkévalóval szemben: minden lett, nincsenek örök tények. Herakleitost azelőtt is igen nagyra becsülte Nietzsche; de láttuk, hogy akárhányszor foglalt állást a levés nem igazi volta mellett a léttel, az örökkévalóval, az Abszolútummal szemben. Most teljesen a genetikus világszemlélet és egyben világmagyarázat híve lett: a dolgoknak nemcsak általános keletkezettségét hangsúlyozza, hanem egyedül keletkezésük alapján és szerint törekszik mivoltukat, lényegüket megérteni. A vallást és metafizikát az álomból és a babonából, az emberi kultúrát és tartalmait az emberelőtti életfejlődésből kívánja megfejteni; itt ő is természetesen minden ilyen egyoldalúan kezdetleges genetikus lényegmagyarázat általános hibájába esik: bizonyos értelemben azt állítja, hogy semmiből lett valami, amikor a fejlettebb, gazdagabb életalakot és életmegnyilvánulást kizárólag az alacsonyabbrendűből, szegényebből kibontakozottnak gondolja. A magasabbrendű alak kifejlődése nyilvánvalóan mindig felteszi ennek valamilyen elégséges alapját és okát: és ez nem lehet csak alacsonyabbrendű életalak és életmegnyilatkozás. Nietzsche fejlődéstanában egy speciális hiba is van: a modern fejlődéséletten és fejlődéslélektan egyöntetűen arra az eredményre jut, hogy éppen az állandóságok, a konstanciák felfogása aránylag késői életjelenség a már jóval korábban jelentkező folyamatfelfogással szemben.

A másik szempont, amely Nietzsche korábbi álláspontjával meglehetősen ellentétes, a szaktudomány és főleg a természettudomány, a fizika, kémia és a biologia nagy tekintélyemelkedése a filozófiával szemben. Most a szaktudomány igazságmegismeréséről, a tudománynak a kis részekben való nagyságáról, sőt a tudományos tárgyilagosságról hallunk, az „egész" bölcseleti átfogásának illuzóriusságával, teljesíthetetlen igényével és téves képzelődésével ellentétben: itt bizony nem egy tekintetben szinte visszájára fordult Nietzsche korábbi felfogása, de régi metafizikai szkeptikus hajlamai csak most bontakozhatnak ki igazában. A metafizikáról és általában a filozófiáról persze igen felületes, igen filozófiátlan kijelentéseket tesz, annak igazolásával, hogy a filozófia mivoltát, tárgyát és feladatait sohasem értette meg a kellő mélységgel; ebből a szempontból korábbi tekintélyei sem adtak neki valami jó iskolát, és Schopenhauer dicsőítése nem alapul a bölcselet igazi mivoltába való belátáson.

A harmadik új szempont, amely Nietzschenél azelőtt nem játszott különösebb szerepet, a nominalizmus: most erősen előtérbe lép. A nyelv szerepét a logika és általában a tudomány kialakulásában egészen döntőnek veszi és ezzel igen túlozza: nem veszi figyelembe, hogy sohasem az elnevezések, hanem a nyelvi jelek tárgyi jelentései szolgáltak mindig a tudomány és logika legfontosabb tárgyaiul és ezeknek tekintetbevétele határozta meg alakulásukat. A logika és a matematika ideális tárgyrendszere semmiképen sem fejthető meg azokkal a kezdetleges nyelvfejlődéstani és lélektani magyarázatokkal, amelyeket Nietzsche adni próbál. Ezzel a próbálkozással igazában csak azt mutatja meg, hogy e tárgyak tulajdonképeni természetét sajátságait és problémáit nem látja. Hasonlóak az okság fogalmának kialakulására irányuló magyarázó kísérletei.

A sajátszerű nietzschei hős, a nagy ember ebben a pozitivista fejezetben nem léphet előtérbe; ezzel szemben a jövő tudatosan alakí-

tott világkultúrája az az eszme, amelyet Nietzsche itt hangoztathat: ez is igazi sajátja, bár persze korántsem csak az ő eszméje. Ezúttal korával szemben is megértőbb és megbocsájtóbb: a tudomány kis feladataival a kor gyüjtő és összehasonlító szerepét is becsüli és nem jellegtelenségét állítja megbélyegzően előtérbe. Végül a felvilágosult tudó ember vidáman rezignált, felszabadultan lebegő alakja jelenik meg: olyan eszmény, amelynek „madárszabadságára" utalt az előszó, és amelyet a későbbi Nietzsche sem ejtett soha teljesen el, csupán nagyobb bizonyosságtudattal súlyosabb fensőségességre emelt.

A második fejezet a morális érzések történetével foglalkozik. Régebben tudták, hogy az emberi dolgokról való gondolkodás, azaz a pszichologiai megfigyelés az élet terhét megkönnyiti; ennek a századnak Európája, úgylátszik, elfelejtette ezt. Sok jel mutatja a pszichologiai megfigyelés jelen szegénységét: kevésbbé az irodalomban és a filozófiában, hanem főleg minden rendű társadalomban, ahol ugyan sokat beszélnek az emberekről, de semmit az emberről. Talán egyfajta vak hit az emberi természet jóságában, az emberi cselekvések szétfejtésével szemben belénk gyökerezett ellenérzés, egyfajta szeméremérzés a lelki meztelenséggel szemben kívánatosabbak az emberi boldogság szempontjából; és a lélekvizsgálat olyan mesterei, mint például Larochefoucauld és mások — főleg franciák —, akik jól célzó lövőkként beletalálnak az emberi természet közepébe, ügyességükkel csodálatot, de végül is ellenkezést keltenek. És mégis el kell készíteni a lélektani boncolóasztalt: ezt követeli az a tudomány, amely az erkölcsi érzések eredete és története iránt érdeklődik és haladásában a bonyolult társadalomtani kérdések felállítására és megoldására hivatott; a régibb bölcselet súlyos tévedései éppen e kérdések elhanyagolásából fakadnak. Hogy milyen eredményekre vezet a lélektani megfigyelés, azt a legmerészebb és leghidegebb gondolkodók egyikének, *„Az erkölcsi érzések eredetéről"* című könyv szerzőjének (Rée Pál) főtétele megmutatja: „Az erkölcsi ember az intelligibilis (metafizikai) világhoz semmivel sem áll közelebb, mint a fizikai ember". Ez a termékeny és egyben félelmetes, kemény és éles mondás egykor az ember „metafizikai szükségének" gyökereit vághatja el.

Eleinte a motívumokra való minden tekintet nélkül, csupán hasznos vagy káros következményeik miatt neveznek egyes cselekedeteket jóknak vagy gonoszaknak. Nemsokára azonban elfelejtik a megjelölések eredetét és úgy vélik, hogy a „jó" és „gonosz" tulajdonságként benne rejlik magukban a cselekedetekben. Azután a motívumokba helyezik a jó vagy gonosz jelleget és a tetteket önmagukban erkölcsileg kétértelműnek tekintik. Még tovább menve nem az egyes motívumnak, hanem az egész embernek tulajdonítják a „jó" és „rossz" predikátumait; így sorjában felelőssé teszik az embert külső hatásaiért, majd tetteiért, azután motívumaiért és végül természetéért. Végül felfedezik, hogy ez a természet teljesen a mult és jelen dolgok elemeiből és befolyásaiból ered, tehát az ember semmiért sem tehető felelőssé. Ezzel eljutottak ahhoz a felismeréshez, hogy az erkölcsi érzések története a felelősségre vonatkozó tévedés története: és ez az akarat szabadságára vonatkozó tévedésen alapul. Schopenhauer viszont a bűntudat érzéséből a felelősségre és ebből az akaró lény létének szabadságára következtet, amelyből azután már a cselekvés kényszerűleg folyik: Az ember azzá lesz, amivé lenni akar, akarása előbb van, mint léte; a bűntudat érzésének tényéből hamisan következtet annak jogosultságára és ezen az alapon állítja fel az úgynevezett intelligibilis szabadság fantasztikus elméletét. Valójában senki sem felelős tetteiért, csakúgy, mint mivoltáért sem; ítélni annyi, mint igazságtalannak lenni. Ez akkor is áll, ha az egyén önmaga fölött ítél. Ez a tétel világos, mint a nap, és csupán a következményektől való félelemből hátrálnak meg előle az emberek a tévedés árnyékába.

A bennünk lévő bestia azt akarja, hogy hazudjunk neki; az erkölcs szük-

séghazugság, hogy a bestia szét ne tépjen; az erkölcs feltevésében rejlő tévedések nélkül az ember állat maradt volna. — Az emberi jellem csupán a rövid egyéni életben változatlan, mert az egyénre ható motívumok nem tudják a sok évezredtől belevésett vonásokat megváltoztatni; egy 80.000 éves ember teljesen változandó volna és az egyének egész sorát fejlesztené ki egymás után.

A javak rangsora nem minden időben szilárd és egyforma; ha valaki a bosszút elébe helyezi az igazságosságnak, akkor egy korábbi kultúra szerint erkölcsös, a mostani szerint erkölcstelen. Az erkölcstelenség tehát azt jelenti, hogy valaki a magasabb-finomabb szellemi motívumokat, amelyeket a mind újabb kultúraalakulás felvetett, még nem érzi át vagy nem érzi át eléggé erősen: tehát fokozatilag visszamaradottat jelöl. A javak rangsorát nem morális szempontok szerint állítják fel és alakítják át; ámde mindenkori megállapításuk szerint döntenek a cselekedetek erkölcsösségéről vagy erkölcstelenségéről. — A most kegyetlen embereket korábbi kultúrák visszamaradt fokainak kell tekintenünk. — A hatalmas ember hálája a bosszúnak egy szelídebb alakja, amellyel elégtételt szerez magának jóltevőjétől és hatalmát kimutatja. — Jó és rossz egyideig annyit jelentett, mint előkelő és alacsony, úr és szolga. Ezzel szemben az ellenséget nem tekintik gonosznak: ő vissza tud fizetni. Nem azt tekintik rossznak, aki nekünk kárt okoz, hanem a hitványat. A jók közösségében a jóság öröklődik: lehetetlen, hogy ilyen jó talajból rossz fakadjon. — Vannak esetek, amikor a részvét erősebb, mint a tulajdonképeni szenvedés. — A jóakarat, a jószívűség, a barátságosság, a szív udvariassága az önzetlen hajlamnak mindig fakadó hajtásai: ezek sokkal hatalmasabban segítettek a kultúra építésében, mint az önzetlenség jóval híresebb megnyilvánulásai, amelyeket részvétnek, irgalmasságnak és önfeláldozásnak neveznek. Ama kis önzetlenségadagok összege mégis hatalmas, együttes erejük a legnagyobb erők közül való. — Ugyanúgy sokkal több boldogságot találunk a világban, mint amennyit homályos szemek meglátnak: csak el ne felejtsük a jólérzés mindennapos pillanatait. — Ha valaki igen hosszú időn át és konokul akar valaminek *látszani*, végül is nehezére esik, hogy valami más *legyen*.

Semmiféle hatalom fenn nem tartható, ha csupa képmutató képviseli; akármennyi „világi" eleme van a katolikus Egyháznak, ereje azokon a még ma is nagy számban lévő papi természeteken nyugszik, akik az életet nehézzé és mély jelentőségűvé teszik maguknak. Beszélnek a jezsuiták ravaszságáról és elvetemült művészetéről, de nem veszik észre, hogy mekkora önlegyőzést ró minden egyes jezsuita magára, és hogy a megkönnyített életgyakorlat, amelyet a jezsuita tankönyvek hirdetnek, semmiképen sem az ő javukra, hanem a laikus rend javára szolgál. Sőt, még az is kérdéses, vajjon mi felvilágosultak teljesen egyenlő taktika és szervezet mellett ugyanolyan jó eszközök, ugyanolyan csodálatraméltók volnánk-e önlegyőzésben, fáradhatatlanságban, odaadásban.

Cselekedeteket megígérhetünk, de érzéseket nem, mert ezek önkénytelenek: így van ez a szeretet tetteivel is. — A remény igazában a legrosszabb rossz, mert meghosszabbítja az emberek kínját. — Az aszkéta az erényből szükséget csinál. — A legtöbb ember sokkal inkább el van foglalva önmagával, semhogy rosszindulatú lehetne. — Az igazságosság a körülbelül egyenlő hatalmúak köréből származik, amint már Thukydides felismerte: ahol nincs világosan felismerhető túlerő, és a harc eredménytelen kölcsönös ártássá válnék, ott merül fel a megegyezés gondolata; az igazságosság eredeti jellege a csere természetét mutatja.

Első jele, hogy az állat emberré lett, ha cselekvése már nem a pillanatnyi, hanem a tartós jólérzésre vonatkozik, ha tehát az ember hasznossá, célszerűvé válik: itt tör ki először az ész uralma. Még magasabb fokot ér el, ha a becsület elve szerint cselekszik; ennek alapján közös érzésekbe illeszkedik bele. Végül, az eddigi erkölcsiség legfelső fokán, a dolgokról és emberekről bírt *saját* mértéke szerint cselekszik: ő maga határozza meg önmaga és mások számára, mi

becsületreméltó, mi hasznos; mint közösségi egyén él és cselekszik és ad törvényt a vélemények számára. — Eddig az erkölcsös cselekvés voltaképeni ismertetőjeléül a személytelenséget tekintették; bebizonyult, hogy kezdetben a közhaszonra való tekintet volt az, amelyért minden személytelen cselekedetet dicsértek és kitüntettek. Vajjon nem állunk-e most e nézetek jelentős változása előtt, most, amikor mind inkább belátjuk, hogy éppen a *személyiség* lehető legnagyobb tekintetbevételében legnagyobb a közhaszon is: úgy, hogy egyenesen a szigorúan személyes cselekvés felel meg az erkölcsiség, mint általános hasznosság, mostani fogalmának? Önmagunkból egész személyt csinálni és minden cselekedetünkben annak legfőbb javát tekinteni — ez tovább visz, mint a résztvevő érzületek és cselekedetek mások javára. Persze, hogy még mindnyájan a személyiség kelleténél csekélyebb figyelembevétele és fejletlensége miatt szenvedünk. — A társas ösztön a gyönyörből nő ki.

Az emberi magatartás korlátoltságának belátásán elszomorodni képes emberekben jelentkezik az első kísérlet, hogy az emberiség erkölcsiből bölcs emberiséggé tud-e átváltozni? Új evangélium napja veti első sugarát minden egyes lélek legmagasabb csúcsaira: ekkor a ködök sűrűbben gomolyognak, mint valaha, és egymás mellett fekszik a legfényesebb világosság és a leghomályosabb alkony. Minden szükségszerű, így szól az új megismerés; és ez a megismerés maga is szükségszerű. Minden ártatlanság: és a megismerés az út ennek az ártatlanságnak a belátására. Még ha tovább uralkodik is bennünk a téves becsülés, szeretet, gyűlölet öröklött szokása, de a növekvő megismerés befolyására mind gyengébb lesz: új szokás, a megértése, a nem-szeretése, a nem-gyűlölése, az áttekintése gyökeresedik meg bennünk lassan ugyanazon a talajon, és évezredek multán talán elég erős lesz arra, hogy erőt adjon az emberiségnek a bölcs és ártatlanságát tudó ember csakolyan szabályos létrehozására, mint ahogyan most a nem bölcs, nem méltányos, bűntudatú embert hozza létre, mint amannak szükségszerű előfokát, nem ellentétét.

A második, moralizáló fejezet, Nietzsche megszokott mértékét tekintve, aránylag lapos: a néhány idézet is mutatja, hogy lélektani moralizáló elmélkedések és gondolatok többé-kevésbbé összefüggő sorozatát adja az író, amelyben a vörös fonál az erkölcsi szabadság és felelősség helyett az emberi cselekvések természeti szükségszerűségének belátttatási kísérlete és az erkölcsi felelősség- és bűntudatnak bölcs megértéssel és ártatlanság-tudattal való helyettesítési törekvése. A lélek- és társadalomfejlődéstani megalapozás, amelyre Nietzsche e legfőbb erkölcshelyettesítő eszméit építeni próbálja, teljesen bizonytalan, elnagyolt és nyilvánvalóan csak annak nem elégtelen, aki e morális naturalizmus és pozitivizmus igazáról eleve meg van győződve. A Schopenhauer helyébe lépő pozitivista tekintélyek, akik közül Rée, könyve dícsérő említése által, külön kiemelkedik, bizony elég soványak; Larochefoucauld, a hűvös és finom léleklátású morálpesszimista író emlegetése nyilván alkalmi olvasmány következménye. Érdekes a katolicizmusról és a jezsuitákról, bár nagyon is fenntartásokkal, de őszintén megvallott elismerése. Igazi és maradandó nietzschei eszme az itt már világosan kibontakozó, de még nem a későbbi határozott és csillogó megfogalmazásokban pompázó gondolat az emberiség fejlődéséről egy erkölcsalatti és -előtti, bestiális állapotból az erkölcsi tudat tévedésén és emberré fejlesztő, mert piszkáló, továbbhajtó öncsalásán keresztül egy erkölcsfeletti bölcs és érett személyiségű állapotba, amely a mai erkölcsi ember magakötött állapotával szemben emberfölötti magasságúnak és szabadságúnak mondható.

A harmadik fejezet a vallási életről szól. Ha baj ér, úgymond, akkor azon vagy úgy tesszük túl magunkat, hogy megszüntetjük az okát, vagy pedig úgy,

hogy az érzelmeinkre gyakorolt hatását módosítjuk: vagyis a bajnak jóra való átértelmezésével, amelynek hasznát talán csak később láthatjuk be. Vallás és művészet, valamint a metafizikai bölcselet azon fáradozik, hogy érzelmünk megváltozására hasson, részben élményeinkre vonatkozó ítéletünk módosításával, a fájdalmon érzett gyönyör keltésével. Minél inkább csökken a vallások és mindenféle narkózisművészet uralma, annál komolyabban veszik az emberek a bajok valódi megszüntetését tekintetbe: ez persze rossz a tragédiaköltőknek, mert a tragédia számára mind kevesebb anyagot találhatnak, hiszen a kérlelhetetlen, legyőzhetetlen sors birodalma mind szűkebbre szorul, — de még rosszabb a papoknak: mert ezek eddig emberi bajok narkotizálásából éltek. Milyen szívesen cserélnők fel a papok hamis állításait a jó, mindig jelenlévő és szerető Istenről olyan igazságokkal, amelyek éppen olyan üdvösek, megnyugtatók és jólesők volnának, mint azok a tévedések! De ilyen igazságok nincsenek; legfeljebb a filozófia állíthat velük megint metafizikai látszatokat szembe. A tragikus azonban az, hogy a vallás és a metafizika e dogmáit nem hihetjük el, ha az igazság szigorú módszere van szívünkben és fejünkben, másrészt az emberiség fejlődése által annyira gyengédek, érzékenyek, szenvedők lettünk, hogy a legmagasabb rendű gyógyító és vigasztalószerekre van szükségünk; ebből tehát az a veszedelem származik, hogy az ember elvérzik a megismert igazságon. Ilyen gondok ellen, amelyeket örök-szépen fejez ki Byron — „a tudás fája nem az élet fája" —, Horatius ünnepélyes könnyelműsége a legjobb segítség: quid aeternis minorem consiliis animum fatigas? cur non sub alta vel platano vel hac pinu jacentes — Bizonyos, hogy a könnyelműség vagy a melankolia bármely foka jobb a romantikus visszatérésnél és a zászló elhagyásánál, a kereszténységnek valamilyen alakban való megközelítésénél: mert ezzel már semmit sem kezdhetünk a megismerés mai állapota szerint értelmi lelkiismeretünk teljes bepiszkolása és nyilvános elárulása nélkül. Amazok a fájdalmak kínosak lehetnek: de fájdalmak nélkül nem lehetünk az emberiség vezetői és nevelői; és jaj annak, aki ezt meg akarná kísérelni és már nem volna meg ama lelkiismereti tisztasága! — Még sohasem volt vallásban igazság, akár közvetve, akár közvetlenül, akár mint dogma, akár mint hasonlat. Mert mindegyik a félelemből és a szükségből született, az ész labirintusain át lopózott az életbe; talán valamikor a tudománytól veszélyeztetve rendszerébe belehazudott valamilyen filozófiai tanítást, hogy azt később ott találják: ez azonban teologusművészet olyan időből, amikor a vallás már önmagában kételkedik. Vallás és valódi tudomány között nincs rokonság, sem barátság, még ellenségeskedés sem: különböző csillagokon élnek. — A mágiában és csodában hivő emberek gondolkodása arra irányul, hogy a természetre olyan törvényt rakjanak, amely abban nincs meg: és röviden megmondva, a vallási kultusz ennek a gondolkodásnak az eredménye; ezzel szemben mainapság a természet törvényszerűségét meg akarjuk ismerni, hogy ahhoz alkalmazkodjunk. A vallásos kultusz ember és ember közötti varázslat képzetein nyugszik; és a varázsló régibb a papnál. De ugyanígy más és nemesebb képzeteken is nyugszik: ember és ember között a szimpátia viszonyát, a jóindulat, hála jelenlétét, kérők meghallgatását, ellenségek szerződését, zálog adását, a tulajdon megóvására irányuló igényt tesz fel.

Ha vasárnap reggel az öreg harangok hangját halljuk, azt kérdezzük: hát lehetséges? ez egy kétezer év előtt megfeszített zsidónak szól, aki azt mondotta, hogy az Isten Fia. Állításának bizonyítása hiányzik. Isten, aki halandó nővel gyermekeket nemz; bölcs, aki arra szólít fel, hogy ne dolgozzunk, ne ítélkezzünk, de a küszöbön álló világvége jeleire ügyeljünk; igazságosság, amely az ártatlant helyettesítő áldozatnak fogadja el; valaki, aki tanítványait arra utasítja, hogy vérét igyák; imádságok csodás beavatkozásokért; bűnök, amelyeket Isten ellen követnek el és amelyekért Isten bűnhődik; félelem egy túlvilágtól, amelyhez a halál a kapu; a kereszt alakja mint szimbolum olyan korban, amely a kereszt rendeltetését és szégyenét már nem ismeri — milyen borzasztó lehellete van mindennek, mintha ősi mult sírjából jönne! Hihető, hogy ilyesmiben még hisznek?

A görögök a homerosi isteneket nem urakként látták maguk fölött és önmagukat nem mint szolgákat azok alatt, mint a zsidók. Ők csak mintegy saját kasztjuk legsikerültebb példányainak tükörképét látták, tehát saját lényük eszményét, nem ellentétét. Az ember előkelően gondolkodik önmagáról, ha ilyen isteneket ad magának, és olyan viszonyba állítja magát velük, mint az alacsonyabb nemesség a magasabbhoz. Ezzel szemben a kereszténység az embert teljesen szétnyomta és széttörte és úgy tett, mintha csak mély iszapba süllyesztette volna: a teljes elvetettség érzésébe azután egyszerre az isteni irgalmasság fényével világított bele úgy, hogy a meglepett, a kegyelemmel elkábított elragadtatva kiáltott fel, és egy pillanatra azt hitte, hogy az egész mennyországot magában hordja. Az érzelemnek erre a beteges kicsapongására, az ahhoz szükséges fej- és szívkorrupcióra irányul a kereszténység minden lélektani találmánya: megsemmisíteni, összetörni, elkábítani, megrészegíteni akar, csak egyet nem akar: a mértéket, — és ezért a legmélyebb értelemben barbár, ázsiai, nem előkelő, görögtelen.

Ha felfogtuk, hogyan „jött a bűn a világra", vagyis az ész tévedései által, minek folytán az emberek egymást, sőt az egyes ember önmagát is sokkal feketébbnek és gonoszabbnak tekinti, mint amilyen valóban, akkor egész érzésvilágunk megkönnyebbül és az emberek és a világ néha az ártatlanság olyan glóriájában tűnnek fel, hogy annak láttára alapjából jól érezzük magunkat. Az ember a természetben mindig maga a gyermek: ez néha rosszat álmodik, de ha szemét felnyitja, mindig újra a paradicsomban látja magát.

A szentnek minden látomása, rémülete, elbágyadása, elragadtatása ismert betegség-állapot, amelyeket csupán begyökeresedett vallási és lélektani tévedések alapján egészen másképen, azaz nem mint betegségeket, értelmez. Így talán Sokrates daimonionja is fülbaj, amelyet csupán uralkodó erkölcsi gondolkodásmódja szerint másként magyaráz, mint ahogy ma történnék. — Gondos megfontolással lehetségesnek kell lennie, hogy a keresztény ember lelkében végbemenő ama folyamatot, amelyet a megváltás szükségének hívnak, mitologiától mentesen magyarázzuk; tehát tisztán lélektanilag. — Isten eszméje csak addig nyugtalanít és aláz meg, amíg hiszünk benne; de hogy miképen keletkezett, afelől a népösszehasonlító tudomány (etnologia) mai állása mellett már nem lehet kétség; és ama hit elmúlik az eszme keletkezésébe való belátással. — Miként az ember azelőtt rossz kedvében főleg cselekedeteit értelmezte hamisan, úgy ma főleg élményeit; a megvigasztalódás hangulatát rajta kívül működő hatalom hatásának fogja fel, a szeretet, amellyel alapjában önmaga szereti magát, isteni szeretetnek tűnik fel előtte; az, amit kegyelemnek és a megváltás előjátékának mond, igazában önmegkegyelmezés, önmegváltás. Tehát: egy bizonyos hamis pszichologia, egy bizonyos fajtájú fantasztikum a motívumok és élmények értelmezésében a szükségszerű előfeltevése annak, hogy valaki kereszténnyé legyen és a megváltás szükségét érezze. Az ész és a képzelet emez eltévelyedésébe való belátással megszűnik kereszténynek lenni. — Az önmegtörés, a gúnyolódás saját természetünkön, amelyet a vallások olyan nagyra vettek, voltaképen a hiúság nagyon magas foka. A hegyi beszéd egész erkölcse ide tartozik: az ember igazában kéjeleg abban, hogy önmagán túlzott követelményekkel erőszakot kövessen el és hogy azután ezt a zsarnokilag követelő valamit a lelkében istenítse. Minden aszkéta-morálban az ember önmagának egy részét istenként imádja és ezért szüksége van arra, hogy a többi részt ördögnek tekintse. — Személyiségének teljes feladása által a szent megkönnyíti életét, és csalódik, aki abban a jelenségben az erkölcsiség legnagyobb hőstettét csodálja. Minden esetben nehezebb a személyiséget ingadozás és homályosság nélkül érvényesíteni, semmint attól az említett módon megválni; azonkívül sokkal több szellemet és gondolkodást is igényel. Az önmegvetésben, amely a szentséghez tartozik, és ugyanígy az önkínzás cselekedeteiben (éhség, korbácsolás, tagelficamítás, őrültségszínlelés által) olyan eszköz ismerhető fel, amellyel azok a természetek életakaratuk (idegeik) általános elfáradása ellen harcolnak: a legfájdalmasabb ingerlő eszközöket és kegyetlenségeket veszik igénybe, hogy

legalább egyidőre kiemelkedjenek abból a tompaságból és unalomból, amelybe nagy szellemi indolenciájuk és idegen akaratnak való alávetettségük olyan gyakran sodorja őket. — A legközönségesebb eszköz, amelyet az aszkéta és a szent alkalmaz, hogy az életet mégis elviselhetővé és szórakoztatóvá tegye magának, az alkalmi háborúskodásban és a győzelem és vereség változatosságában áll. Ehhez ellenfélre van szüksége és ezt az úgynevezett „belső ellenségben" találja meg. Főleg hiúság-, uralom- és becsvágyát, valamint érzéki vágyait használja ki, hogy életét mint folytatólagos csatát, és önmagát mint valami harcteret tekinthesse, amelyen jó és rossz szellemek küzdenek változó eredménnyel. Ismeretes, hogy az érzéki képzeletet a nemi érintkezés szabályossága mérsékli, sőt majdnem elnyomja, és fordítva, az érintkezéstől való tartózkodás vagy annak rendetlensége elszabadítja és vaddá teszi. Sok keresztény szent képzelete szokatlan mértékben mocskos volt; amaz elmélet következtében, hogy ezek a vágyak valódi démonok, nem érezték magukat ebben szerfelett felelőseknek; ennek az érzésnek köszönhetjük önvallomásaik annyira tanulságos őszinteségét. Érdekükben állt, hogy ez a harc valamilyen fokon mindig tartson, mert ezáltal lett sivár életük szórakoztatóvá. Hogy azonban a harc elég fontosnak tűnjék arra, hogy tartós részvétet és csodálatot keltsen a nem-szenteknél, az érzékiséget mindinkább meg kellett bélyegezni; sőt az örök kárhozat veszedelmét olyan szorosan összekapcsolták ezekkel a dolgokkal, hogy a keresztények a legnagyobb valószínűséggel egész korszakokon keresztül rossz lelkiismerettel nemzettek gyermekeket; ezáltal bizonyosan nagy kár esett az emberiségben! És az igazság itt mégis egészen feje tetején áll: ez pedig az igazsághoz különösen nem illik. A kereszténység ugyan azt mondotta, hogy minden ember bűnben fogant és született, és minden pesszimista vallás önmagában rossznak érzi a nemzési aktust, de ez az érzés semmiképen sem általános emberi, és még a pesszimisták ítélete sem egyforma ebben a tekintetben. Empedokles például semmit sem tud a megszégyenítőről, ördögiről, vétkesről minden erótikus dologban; sőt, ő a szerencsétlenség nagy mezején csak egyetlen üdvös és reményteljes jelenséget lát, Aphroditét; ezt tekinti zálogául annak, hogy a harc nem uralkodik örökké, hanem egykor szelídebb démonnak adja át a kormánypálcát. Minden természetes dolog, amihez az ember a rossznak, bűnösnek képzetét kapcsolja, zaklatja, elhomályosítja a fantáziát, ijedt tekintetet csinál, az embert önmagával ellenkezésbe sodorja és bizonytalanná és bizalmatlanná teszi; még álmai is a megkínzott lelkiismeret mellékízét nyerik. Már pedig ez a szenvedés a természetesség miatt a dolgok létében teljesen alaptalan: csupán a dolgokról való vélekedés következménye. Az embert természettől gonosznak és bűnösnek akaró vallás és metafizikusok mesterfogása, hogy a természetet meggyanúsítják előtte és így őt magát rosszá teszik: mert így megtanulja, hogy önmagát rossznak érezze, hiszen a természet ruháját le nem vetheti. Lassanként, a természetes világban eltöltött hosszú élete folyamán, akkora bűnteher nyomását érzi, hogy természetfölötti hatalmak válnak szükségessé e teher levételére: és ezzel a már megbeszélt megváltási szükség arra a színtérre lépett, amely nem felel meg semmiféle valódi, csupán képzelt bűnösségnek. — A szent szeme, a rövid földi élet minden tekintetben borzasztó értelmére, a végtelen új életidőkről való végső döntés közelségére irányulva, ez az elszenesedő szem egy félig elpusztított testben, a régi világ embereit legmélyükben megremegtette; odanézni, borzalommal elnézni, újra a színjáték ingerét érezni, annak magát átadni, azzal jóllakni, míg csak a lélek a parázsban és a lázas hideglelésben reszket, — ez volt az utolsó gyönyör, amelyet az ókor kitalált, miután még az állat- és emberviadalok látványába is beletompult. — Novalis, ki a szentség kérdéseiben tapasztalás és ösztön által tekintély, az egész titkot egyszer naív örömmel kimondja: „Elég csodálatos, hogy a kéj, vallás és kegyetlenség asszociációja már régen nem tette figyelmessé az embereket azoknak szoros rokonságára és közös tendenciájára". — Egy világvég-nap esti fényében, amely a keresztény népek fölött világított, a szent árnyékalakja óriásivá nőtt: akkora magasságig, hogy még korunkban is, amely már nem hisz Istenben, vannak

gondolkodók, akik a szentben hisznek. — A megismerést, a tudományt, a többi ember fölé való emelkedést a gondolkodás logikai fegyelme és iskolázása által, a buddhistáknál ugyanúgy megkövetelték a szentség ismertetőjeleként, mint ahogy ugyanezeket a tulajdonságokat a keresztény világban mint a szentséggel ellenkező ismertetőjeleket elvetették és elátkozták.

Melankolikus gondolatokkal indul el Nietzsche az ember „elvérzését" előidézni képes új, a vallásra vonatkozó igazságok feltárására; mintha csak fájdalommal temetné multjának és lelkének sok kedves emlékét. És ekkor minden metafizikumot egyszerűen, magátólértetődően megtagadó naturalista-pozitivista alapon a vallási élet jelenségeit lelki elferdülésekből és félreértésekből, szinte teljesen pszichoanalitikus módokon magyarázza. A kereszténységben csupa életirígységet és élethazugságot, a szentségben hisztériát lát, amely saját perverziójában gyönyörködik és egyben annak hatására vadászik, — bár végül is elismeri, hogy vannak derűsebb kivételek, igen szelíd és emberbaráti, avagy szokatlan tetterejű vagy sajátságos téveszméik folytán vonzó szentek, mint a kereszténység alapítója is, aki sajátmagára nézve az istenfiúság elképzelésével érte el ama teljes bűntelenség és felelőtlenség érzését, amelyet most a tudomány által mindenki megszerezhet magának. Mindenesetre Nietzschenek a naturalista eszmekörbe való rendkívüli belebonyolódására vall az a körülmény, hogy minden nagy vallás és különösen a kereszténység csodálatosan gazdag és mély kultúratermő erejét nem mérlegelve, azokat egyszerűen a pszichopatologia körével határos vagy abba már bele is nyúló lelki eltévelyedésekből próbálja megértetni. Vajjon a nagyszerű lélekbelátó nem tudja, vagy nem akarja látni a szentség és a hisztéria, a lelki nagyság és a hiúság, a teremtő erejű lelki teliség és mélység és a terméketlen önemésztésben gyötrődő lelki üresség, a biztos és határozott lelki egyenesség és a lelki ingadozás, botladozás és tévelygés különbségeit? Talán nem akarja, és azért nem tudja; eljárása mindenesetre nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egyes karakterologiai és pszichoanalitikus irányok nemsokára a tőle annyira istenített emberi nagyság minden alakjáról csupán kórképeket tudtak festeni. Nietzsche példája világosan mutatja, hová jut a legmélyebb lélekbelátás és legélesebb lélekelemzés is tiszta lélektani és „természeti" szempontokkal, minden „metafizikai" és abszolút „érték"-szempont tudatos kikapcsolásával az emberi élet és szellemiség megítélésében! Világosan képtelenné válik az emberi lélek, élet és kultúra legnagyobb jelentőségű erőinek és hatásaiknak megértésére és szinte nevetséges következtetésekig jut el, mint például egész keresztény korszakok gyermeknemzésének rossz lelkiismerettel való végbemenetelére vonatkozó állításában. Máskülönben is csodálatos, hogy éppen a derűs katolikumú Dél-Itáliában írja azt a könyvet, amelyben a kereszténységet csupa sötét élettagadó és örömet elátkozó, önmarcangoló hisztériás szálból szőttnek látja; ez még „fagyos, északi" reminiszcenciákból sem érthető, hiszen sem Savonarola korának Firenzéjében, sem Kálvin uralmának Genfjében nem élt és azokat itt nem is emlegeti, hanem a 19. század meglehetősen nyárspolgári és nagyrészben elvilágiasodott német és északsvájci protestantizmusa köréből érkezett a derűs Nápoly tájaira. Más alkalmakkor valóban jobban meg is látszik keresztény felfogásán ennek a protestantizmusnak a képe.

A negyedik fejezet a művészek és írók lelkébe néz. — Megszoktuk, hogy

minden tökéletesnél elhagyjuk a létrejövetelére irányuló kérdést: örülünk a jelenvalónak, mintha az varázsütésre szállt volna fel a földből. Ebben valószínűleg még ősrégi mitologiai érzés hatása alatt állunk. Majdnem úgy érezzük (például egy görög templomban, mint Paestumban), mintha egy szép reggelen valamilyen isten játszva építette volna ilyen óriási tömegekből lakóházát; máskor, mintha egy lelket hirtelen valamely kőbe varázsoltak volna és az most beszélni akarna általa. A művész tudja, hogy műve csak akkor teljes hatású, ha felkelti az improvizációban, keletkezésének csodaszerű hirtelenségében való hitet; és így ezt az illúziót elő is mozditja. A művészettudománynak természetesen szembe kell szállnia ezzel az illúzióval és ki kell mutatnia az elmének azokat a téves következtetéseit és hamis szokásait, amelyek által a művész hálójába kerül. A művész az igazságok megismerése tekintetében gyengébb moralitású, mint a gondolkodó; az élet fényes, mély értelmezéseit semmiképen sem akarja feláldozni és védekezik a józan, egyszerű módszerek és eredmények ellen. Látszólag az ember magasabb méltóságáért és jelentőségéért harcol; igazában a művészete számára leghatásosabb előfeltételekről nem akar lemondani, tehát a fantasztikumról, mitikusról, bizonytalanról, szélsőségesről, a szimbolikus iránt való érzékről, a személy túlbecsüléséről, a géniuszban lévő csodaszerűség hitéről. A konzerváláshoz, a mult szellemeinek felidézéséhez is ért a művészet. E haszon miatt meg kell bocsátani a művésznek, ha nem áll a felvilágosodás és az emberiség haladó férfiasodásának első soraiban; világéletében gyermek vagy ifjú maradt és önkénytelenül is az lesz a feladata, hogy az emberiség gyermekességét táplálja: ez dicsősége és korlátozottsága. A költők is tulajdonképen mindig és szükségképen epigonok.

Mire vágyódunk a szépség láttára? Arra, hogy szépek legyünk: úgy véljük, hogy ezzel sok boldogságnak kell összekötve lennie. Ez azonban tévedés. — Hogy milyen erős a metafizikai szükség és hogy a természet még utoljára is mennyire megnehezíti magának az attól való búcsút, észrevehető abból, hogy még a minden metafizikumot magából kivető szabadszellemből is könnyen kiváltják a művészet legmagasabb rendű hatásai a régen elnémult, sőt elszakadt metafizikai húr együtthangzását: például amikor Beethoven kilencedik szimfóniájának egy helyén a Föld felett csillagdómban érzi magát lebegni a *halhatatlanság* álmával szívében; minden csillag csillogni látszik körülötte és a Föld mind mélyebbre süllyed alatta. Ha ennek az állapotnak tudatára ébred, akkor mélyreható szúrást érez szívében és az után az ember után sóhajt, aki visszavezeti hozzá az elveszett kedvest, akár vallásnak, akár metafizikának nevezzék. Ilyen pillanatokban megpróbáltatásnak van alávetve értelmi jelleme.

A zseni tevékenysége egyáltalában nem mutat alapvető különbséget a mechanikai feltaláló, az asztronomus vagy történettudós, a taktika mesterének tevékenységével szemben. Mindez a tevékenység megmagyarázódik, ha olyan embereket képzelünk el, akiknek gondolkodása *egy* irányban tevékeny, akik mindent anyagnak használnak, akik mindig eleven igyekezettel nézik a maguk és mások belső életét, akik mindenütt mintaképeket, ösztönzéseket látnak, akik nem fáradnak el eszközeik kombinációjában. A zseni sem tesz mást, mint, hogy előbb köveket rakni, majd építeni tanul, hogy mindig anyagot keres és azt mindig alakítgatja. Az ember minden tevékenysége csodálatosan bonyolult, nemcsak a zsenié: de egyik sem „csoda". Ne beszéljetek született tehetségekről! Mindenfajtájú nagy ember található, aki kevéssé volt tehetséges; ámde nagyságot nyertek, zsenik lettek olyan tulajdonságok által, amelyeknek hiányáról senki sem beszél szívesen, ha annak tudatában van: valamennyinek megvolt az a derekas kézműves-komolysága, amely előbb megtanulja a részek tökéletes megalkotását, mielőtt egy nagy egész megcsinálására mer vállalkozni. — Nagy szellemeknek valószínűleg hasznosabb, ha erejükbe és annak eredetébe belelátnak, ha tehát felfogják, milyen tiszta emberi tulajdonságok folytak bennük egybe, milyen szerencsés körülmények járultak hozzá: tehát kitartó energia, határozott odafordulás egyes célokhoz, nagy személyes bátorság, azután olyan nevelés szerencséje, amely már korán a legjobb tanítókat, mintaképeket, mód-

szereket nyujtotta. Persze, ha az a céljuk, hogy a lehető legnagyobb hatást gyakorolják, akkor az önmagukról való homályosságuk és fél őrület ráadása mindig sokat tett. — Az egyének életében is gyakran gyógyszerértékük van a téveszméknek, bár önmagukban mérgek; de végül is minden „zseni"-nél, aki saját isteni voltában hisz, öregedésének mértékében mutatkozik a méreg: gondoljunk például Napoleonra, akinek lénye bizonyára éppen önmagába és csillagába vetett hite és az ebből folyó embermegvetése által nőtt abba a hatalmas egységbe össze, amely valamennyi modern ember közül kiemeli; míg végül ugyanez a hit majdnem őrült fanatizmusba csapott át, megfosztotta gyors és éles látásától és romlásának oka lett.

Azok, akik olyan sokat beszélnek a műalkotásban lévő szükségszerűségről, túloznak: ha művészek, in maiorem artis gloriam, ha laikusok, tudatlanságból. A műalkotás formái, amelyekben gondolatai megszólalnak, tehát szólásmódja, mindig tartalmaznak elhagyhatót és hozzátehetőt, mint mindenfajta nyelv. — A legtöbb gondolkodó rosszul ír, mert nemcsak gondolatait, hanem a gondolatok gondolását is közli. — A költő ünnepélyesen vezeti elő gondolatait, a ritmus kocsiján: rendszerint azért, mert saját lábukon nem tudnak járni. — Ideges túlzás jellemez minden modern írást; és még ha egyszerűen vannak is írva, még mindig nagyon excentrikusan érződnek a bennük lévő szavak. Szigorú megfontolás, tömörség, hidegség, egyszerűség, szándékosan a szélső határig, egyáltalában az érzelem visszatartása és hallgatagság — egyedül ez segíthet. Különben ez a hideg írás- és érzésmód most, mint ellentét, nagyon ingerlő: és ebben persze új veszély rejlik. Mert az éles hideg csakolyan ingerlő eszköz, mint a magas hőfok. — Vannak írók, akik azzal, hogy a lehetetlent lehetségesnek ábrázolják és az erkölcsi szellemről és a lángelméjűségről úgy beszélnek, mintha mindkettő csupán szeszély, csak önkényes tetszés volna, a túlhabzó szabadság érzését idézik elő: olyasmit, mintha az ember lábujjaira állna és pajzán jókedvében mindenáron táncolnia kellene.

Lehetséges volna, hogy a tragédia minden egyes esetben enyhíti és levezeti a részvétet és a félelmet: egészükben mégis nőhetnének a tragikus behatás folytán és Platonnak mégis igaza volna, amikor úgy véli, hogy az ember a tragédia hatására általában félénkebb és érzelgőbb lesz. De milyen joga van korunknak egyáltalában arra, hogy válaszoljon Platon nagy kérdésére a művészet erkölcsi hatásáról? Még ha művészetünk megvolna is — hol van a művészet hatása, bármilyen befolyása? — Egyes népek az idealizálás művészetének segítségével betegségekből a kultúra nagy segítő erőit teremtették meg maguknak: például a görögök, akik korábbi századokban nagy ideg-epidémiákban — epilepszia és vitustánc alakjában — szenvedtek és ebből a bakhánsnő nagyszerű alakját fejlesztették ki. A görögök ugyanis legkevésbbé sem voltak makkegészségesek; titkuk az volt, hogy a betegséget is istenként tisztelték, hacsak hatalma volt.

A zene önmagában nem olyan jelentős belsőnk számára, nem olyan mélyen megindító, hogy az érzelem közvetlen nyelvének számíthatna; hanem ősrégi kapcsolata a költészettel adott annyi szimbolikát a ritmikus mozgásba, a hang erősségébe és gyengeségébe, hogy most úgy véljük, hogy közvetlenül a belsőhöz szól és a belsőből jön. Önmagában semmilyen zene sem mély és jelentéssel teljes, nem beszél az „akaratról", a „magábanvaló dologról"; ezt az elme csak olyan korban vélhette, amely a belső élet egész terjedelmét meghódította a zenei szimbolikának. — A nyelvnél régibb az arcjáték és a taglejtések utánzása, amely önkénytelenül megy végbe és még most is, a mozdulatnyelv visszaszorításakor és az izmokon való művelt uralkodáskor, olyan erős, hogy nem nézhetünk mozgó arcot saját arcunk beidegzése nélkül. — A zene eleinte magyarázó tánc és mimika nélkül üres zörej, de a zene és mozgás amaz együtteséhez való hosszú szokás után a fül beleiskolázódik a hangalakok rögtönös értelmezésébe és végül a gyors megértés olyan magasságáig jut el, hogy a látható mozgásra már nincs is szüksége és a zeneköltőt anélkül megérti. Akkor beszélnek abszolút zenéről. — A lélekkel teli zene az újra helyreállított katolicizmus-

ban keletkezik a tridenti zsinat után, Palestrina által, aki az újonnan felébredt, bensőséges és mélyen megindult szellemet hanghoz segítette; később Bachhal a protestantizmusban is létrejön, amennyiben ezt a pietisták elmélyítették és eredeti dogmatikus alapjellegétől megszabadították. A modern zene szelleme az antireformáció szelleme, mert a pietizmus Bach zenéjében szintén egyfajta antireformáció: ennyire mélyrehatólag vagyunk adósa a vallási életnek. A zene az antirenaissance volt a művészet területén; ahhoz tartozik a későbbi festészet, Caracci és Caravaggi, talán a barok stílus is.

Voltaire volt az utolsó nagy drámaíró, aki sokoldalú, a legnagyobb tragikus viharokat is kiálló lelkét görög mértékkel fékezte — ő képes volt erre, amire még német nem volt képes, mert a franciák természete a görögével sokkal inkább rokon, mint a német természet —; ugyanő volt az utolsó nagy prózaíró is, akinek a prózai beszéd kezelésében görög füle, görög művészlelkiismeretessége, görög egyszerűsége és bája volt; sőt ő volt egyike az utolsó embereknek, akik a szellem legnagyobb szabadságát és teljességgel forradalmiatlan érzületet tudtak önmagukban egyesíteni anélkül, hogy következetlenek és gyávák lettek volna. — Byron azt mondja: „Shakespearet a legrosszabb mintaképnek tekintem, ámbár a legnagyobb mértékben rendkívüli költőnek". És vajjon Goethe megérett művészi belátása, élete második feléből, alapjában nem pontosan ugyanezt mondja? — az a belátása, amellyel olyan előnyt szerzett egy egész sor nemzedék fölött, hogy nagyjából azt állíthatjuk, hogy Goethe még nem is hatott és ideje még majd csak eljön? — Nem egyének, hanem többékevésbbé ideális álarcok; nem valóság, hanem allegorikus egyetemesség; korjellem, helyi színek csaknem láthatatlanná tompítva és mítikussá téve; a mai érzés és a jelen társadalom problémái a legegyszerűbb formákba összeszorítva, ingerlő, feszítő patologiai tulajdonságaikból kivetkőztetve, minden más, mint művészi jelentésben hatástalanítva; nem új anyagok és jellemek, hanem a régiek, megszokottak folyton új meglelkesítéssel és átalakítással: ez a művészet, amint Goethe később értette, amint a görögök, sőt a franciák is művelték.

A tudományos ember a művészinek továbbfejlődése. Amint az ember öregkorában ifjúságára emlékezik és emlékünnepeket ül, úgy viszonylik nemsokára az emberiség a művészethez, mint ifjúkori örömeinek megindító emlékéhez. A legjobb, ami bennünk van, talán korábbi idők érzéseinek öröksége, amelyekhez ma már közvetlenül aligha juthatunk; a nap már lement, de életünk ege még izzik és fénylik tőle, bár már nem látjuk.

A kevés kiválasztott idézet jól mutatja, hogy Nietzsche a vallással és a metafizikával most már a művészetet is a mult szép emlékei közé sorolja; de a búcsú ifjúkorának legkedvesebb eszményeitől fájdalmas és nehéz: a kilencedik szimfónia hallgatásakor majdnem megtorpan hideg, síma, új útján. A zenéről is kegyetlenül lehántja titokzatos varázsát; és a zseni, az ember e nagyszerű kivirágzása, akit azelőtt mint a szellem csodálatos, szinte földöntúli hősét, az emberiség fő célját ünnepelt, most a szakadatlanul kitartó munka szorgalmas mesterévé keményedik, de fakul is. Világos, józan, egyszerű stílusra is törekszik ifjúkorának romantikus írásmódja után: valóban energikusan kigyógyítja magát a romantikából, de fájdalmas rezignációja, pozitivista önkorlátozása egyelőre némileg el is laposítja, míg majd az elnyomott költői tűz nemsokára új fénnyel, pompás, hideg és mégis perzselő lánggal tör ki belőle.

Az ötödik fejezet a felsőbb- és alsóbbrendű kultúra jeleit keresi. Mindjárt az elején érdekes kérdést vet fel: az elfajulás által való nemesedés kérdését. A történelemből megtanulható, úgymond, hogy valamely népnek az a törzse tartja magát a legjobban fenn, amelyben a legtöbb embernek van közösségi érzéke, megszokott és vitathatatlan alapelveik egyenlősége, tehát közös hite

következtében. Itt megerősödik a jó, derekas erkölcs, itt az egyént alárendelődésre nevelik és a jellemnek már a bölcsőben szilárdságot adnak, majd azt még tovább nevelik. Ezeknek az erős, hasonló irányú jellemes egyénekre épülő közösségeknek a veszedelme a lassanként átörökléssel fokozódó elbutulás, amely minden állandóságot árnyékként követ. A kötetlenebb, sokkal bizonytalanabb és erkölcsileg gyengébb egyének azok, akiktől ilyen közösségekben a szellemi haladás függ: ezek azok az emberek, akik újat és egyáltalában sokfélét megpróbálnak. Számtalan ilyen fajtájú egyén látható hatás nélkül elpusztul gyengesége folytán; de általában, főleg ha utódjaik vannak, lazítanak és időnként sebet ejtenek a közösség állandó elemén. Éppen ezen a sebes és gyengébbé vált ponton mintegy beleoltódik valami új az egész közösségbe; ennek azonban egészében elég erősnek kell lennie, hogy az újat vérébe felvegye és magához hasonlítsa. Az elfajuló természetek mindenütt a legnagyobb jelentőségűek, ahol haladásra számítunk. Minden haladást a nagyban meg kell, hogy előzzön a részleges gyengülés. A legerősebb természetek megtartják a típust, a gyengébbek segítenek továbbalakítani. Valami hasonló adódik az egyes ember számára: ritkaság, hogy valamilyen elfajulásnak, csonkulásnak, sőt bűnnek és egyáltalában testi vagy erkölcsi veszteségnek ne legyen meg másrészről az előnye. A betegebb embernek például, a harcias, nyugtalan törzs közepette több oka lesz egymagában maradnia és ezáltal nyugodtabbá és bölcsebbé válnia, a félszeműnek *egy* erősebb szeme lesz, a vak mélyebben néz a belsőbe és mindenesetre élesebben hall. Ennyiben a létért való harc híres elve nem látszik az egyetlen szempontnak, amelyből egy ember vagy fajta haladása vagy megerősödése magyarázható. Ezzel szemben kétfélének kell találkoznia: először az állandó erő növelésének, a szellemek hitben és a köz iránti érzékben való megkötése által; azután a magasabb célokhoz való eljutás lehetőségének azáltal, hogy elfajuló természetek és ezek következtében az állandó erő részleges gyengülései és sérülései fordulnak elő; éppen a gyengébb természet tesz, mint a gyengédebb és finomabb, minden haladást egyáltalában lehetővé. Olyan nép, amely valahol mállik és gyengül, de egészében még erős és egészséges, fel tudja venni az újnak infekcióját és azt saját előnyére olvasztja magába. Ami az államot illeti, úgy Machiavelli azt mondja, hogy „a kormányforma nagyon csekély jelentőségű, bár félművelt emberek másként gondolkodnak. Az államművészet nagy céljának a tartósságnak kellene lennie, amely minden mással felér, amennyiben sokkal értékesebb, mint a szabadság". Csupán biztosan megalapozott legnagyobb tartósság mellett lehetséges egyáltalában a folytonos fejlődés és a nemesítő beoltás. Persze, hogy ez ellen minden tartósság veszedelmes társa, a tekintély rendszerint védekezik.

Szabadszelleműnek azt nevezik, aki másképen gondolkodik, mint ahogy tőle származása, környezete, állása vagy hivatala vagy az uralkodó korfelfogások alapján elvárják. Ő a kivétel, a kötött szellemek léte a szabály. Az igazság megismerésében az a lényeges, hogy birtokunkban legyen, nem az, hogy milyen ösztönzésre kerestük és milyen úton találtuk meg. Ha a szabad szelleműeknek van igazuk, akkor a kötött szellemeknek nincs igazuk, és közömbös, hogy azok esetleg erkölcstelenségből jöttek rá az igazságra, a többiek pedig erkölcsiségben tartottak ki az eddigi tévedés mellett. Nem mindig és lényegileg, de rendszerint a szabadszellemű oldalán van az igazság vagy legalább az igazságkutatás szelleme: ő okokat követel, a többiek hitet. — Szellemi elveknek okok nélkül való megszokását nevezzük hitnek. A kereszténység, amely nagyon ártatlan volt értelmi ötleteiben, restelkedés nélkül követelt hitet és csakis hitet és az okokra irányuló kívánságot szenvedéllyel elutasította.

Az egyént úgy kezelik nevelői, mintha ugyan valami új volna, de ismétléssé kellene válnia. Az ember először mint valami ismeretlen, soha nem volt tűnik fel, de úgy vélik, hogy valami ismertet, megvoltat kell belőle csinálni. — Négyféle dologról mondják a kötött szellemek, hogy jogosak. Először: mindazok a dolgok, amelyek tartósak; másodszor: mindazok a dolgok, amelyek nem esnek terhünkre; harmadszor: mindazok a dolgok, amelyek nekünk előnyösek;

negyedszer: mindazok a dolgok, amelyekért áldozatot hoztunk. — Ahhoz viszonyítva, akinek az oldalán a hagyomány van és cselekvésére nem kellenek okok, a szabad szellemű mindig gyenge, főleg a cselekvésben; mert nagyon is sok indító okot és szempontot ismer és ezért bizonytalan, gyakorlatlan keze van. Milyen eszközök vannak, hogy legalább aránylag megerősödjék, hogy legalább érvényre jusson és ne vesszen el hatástalanul? — Már szóba került, hogy egy csonkítás, nyomorékkáválás, valamely szerv jelentős hiánya gyakran ad alkalmat egy másik szerv szokatlanul jó kifejlődésére, mivel ennek saját funkcióját és még egy másikat is el kell látnia. Ebből kitalálható némely fényes tehetség eredete, és a zseni keletkezésére vonatkozó általános utalások a különleges esetre, a teljes szabadszellem keletkezésére is alkalmazhatók. — Talán csupán az emberiség egy korlátozott korszakának van fenntartva a géniusz létrehozása. Mert az emberiség jövőjétől nem szabad egyúttal mindazt várni, amit egyedül valamely mult szorosan meghatározott feltételei tudtak létrehozni; például a vallásos érzés csodálatos hatásait nem szabad várni. Ennek megvolt a maga ideje és sok nagyon jó dolog sohasem nőhet többé, mert egyedül abból nőhetett ki. Igy sohasem lesz többé az életnek és a kultúrának vallásilag körülhatárolt láthatára. Talán a szentnek a típusa is csupán az értelem egy bizonyos elfogultsága mellett lehetséges, amely, úgylátszik, minden időkre elmúlt. Igy volt talán az intelligencia magas foka is az emberiség egy korszakának fenntartva: fellépett — és fellép, mert még ebben a korszakban élünk —, amikor az akarat rendkívüli, régen felgyűlt energiája kivételesen szellemi célokra ment örökségileg át. Ama magasságoknak vége lesz, ha e vadságot és energiát már nem tenyésztik nagyra. Életútjának közepén az emberiség talán közelebb jut voltaképeni céljához, mint végén. Egyenesen kihalhatnak olyan erők, amelyek például a művészet feltételei; a hazugság, a pontatlanság, a szimbolikum, a mámor, az eksztázis öröme, elveszteti megbecsülését. Ha pedig az élet a tökéletes államban lesz rendezve, akkor a jelen már semmi motívumot sem ad a költészetnek, és csupán az elmaradt emberek vágyódnak a költői valótlanságra. — A géniusz és az eszményi állam ellentmondása: A legmagasabb intelligencia és a legmelegebb szív nem lehet egy személyben együtt, és a bölcs, aki ítéletet mond az életről, a jóság fölé is helyezkedik és ezt csupán olyasminek tekinti, amit az élet teljes számláján szintén fel kell becsülni. A bölcsnek az oktalan jóság kicsapongó kívánságaival szembe kell szállni, mivel gondja van saját típusának továbbélésére és végül a legmagasabb elme létrejövetelére; legalább is nem mozdítja elő a „tökéletes állam" megalapítását, amennyiben abban csupán elbágyadt egyéneknek van helyük. Ezzel szemben Krisztus, akit most a legmelegebb szívnek gondoljunk, az emberiség elbutulását mozdította elő, a szellemi szegények oldalára állt és feltartotta a legnagyobb elme létrehozását: és ez következetes volt. Ellenképe, a tökéletes bölcs — ezt talán megjósolhatjuk — ugyanilyen szükségszerű akadálya lesz egy Krisztus létrehozásának.

Az olasz renaissance magában rejtette mindazokat a pozitív erőket, amelyeknek a modern kultúra köszönhető: tehát a gondolat felszabadítását, a tekintélyek semmibevevését, a műveltség győzelmét a leszármazás önhittsége fölött, lelkesedést a tudományért és az emberek tudományos multjáért, az egyén bilincseinek megoldását, az őszinteség tüzét és a látszattól és a puszta külső hatástól való idegenkedést; sőt, a renaissancenak voltak olyan pozitív erői, amelyek a mi eddigi modern kultúránkban még nem lettek újra oly hatalmasok. Évezredünk aranykora volt az, minden foltja és bűne ellenére is. Ezzel szemben a német reformáció mint visszamaradt szellemek energikus protestálása jelentkezik, akik a középkor világfelfogásával még korántsem teltek be és felbomlásának jeleit, a vallási élet rendkívüli ellaposodását és külsőségessé válását, illő örvendezés helyett mélységes ellenkezéssel érezték. Északi erejükkel és nyakasságukkal megint visszavetették az embereket, kikényszerítették az antireformációt, azaz egy önvédelmi katolicizmust, az ostromállapot erőszakosságaival, és két-háromszáz évre csakúgy elhalasztották a tudomá-

nyok teljes felébresztését és uralkodását, mint ahogy az antik és a modern szellem egybenövését talán mindenkorra lehetetlenné tették. A renaissance nagy feladata nem volt bevégezhető, a közben visszamaradt németség — amelynek a középkorban volt elég esze arra, hogy üdvére újra meg újra átmásszék az Alpeseken — megakadályozta azt. A politikai helyzet rendkívüli alakulásának véletlenén múlt, hogy Luther akkor megmaradt és a protestálás erőhöz jutott: mert a császár oltalmazta őt, hogy újítását a pápa ellen kifejtett nyomás eszközéül használhassa, és titokban a pápa is kedvezett neki, hogy a protestáns fejedelmeket ellensúlyul használhassa a császár ellen. A szándékok e különös összejátszása nélkül Luthert elégették volna, mint Huszt — és a felvilágosodás hajnala talán valamivel korábban jött volna fel és szebb fényben, semmint ma sejthetnők.

Ha a kultúra egész története feltárul szemünk előtt, mint a gonosz és nemes, igaz és hamis képzetek kuszasága, és e hullámverés láttára majdnem tengeri betegségbe esünk, akkor megértjük, mekkora vigasztalás rejlik egy *keletkező Isten* eszméjében: ez mindjobban leleplezi magát az emberiség átváltozásaiban és sorsaiban, nem minden csak vak mechanika, az erők értelmetlen és céltalan összevisszasága. A levés istenítése metafizikai kilátás — mintegy a történet tengerének partján álló világítótoronyból —, amelyben egy túlzottan historizáló tudósnemzedék vigasztalást talált; ezért nem szabad megharagudni, akármilyen téves is az elképzelés. Csupán aki, mint Schopenhauer, tagadja a fejlődést, az nem is érez semmit e történeti hullámverés nyomorúságából és olcsón kiöntheti gúnyját, mivel ama keletkező Istenről mit sem tud, mit sem érez.

Minden jobb jövő, amelyet az emberiségnek kívánunk, némely tekintetben szükségképen rosszabb jövő is: mert rajongás azt hinni, hogy az emberiség egy magasabb újabb foka a korábbi fokok valamennyi előnyét magában egyesíti és például a művészet legmagasabb kialakítását is létre kell, hogy hozza. Ellenkezőleg, az emberiség életéveinek minden korszaka saját előnyeivel és ingereivel rendelkezik és a többiét kizárja. Ami a vallásban és szomszédságában nőtt, nem nőhet újra, ha ez elpusztult. — Manapság az okok iránt érdeklődünk: ez a komolyság korszaka. Minél alaposabban érti meg valaki az életet, annál kevésbbé fog gúnyolódni, kivéve, hogy utoljára talán még „megértésének alaposságán" gúnyolódik.

A nevelés nagy érdeke majd csak abban a pillanatban kap nagy erőre, amikor elhagyják az Istenbe és gondviselésébe vetett hitet: csakúgy, mint ahogy a gyógytudomány akkor tudott felvirágozni, amikor megszűnt a csodakúrákban való hit. Eddig még az egész világ hisz a csoda-nevelésben; hiszen azt látták, hogy a célok legnagyobb rendetlenségéből, zűrzavarából, kedvezőtlen viszonyokból a legtermékenyebb, leghatalmasabb emberek nőttek ki: hogyan mehetett ez rendes úton végbe? Most majd nemsokára ezekben az esetekben is jobban odanéznek, gondosabban vizsgálnak: és csodát mindebben sohasem fedeznek majd fel. Hasonló körülmények között folyton számtalan ember pusztul el, az egyes megmenekült egyén viszont rendszerint erősebb lesz, mivel a rossz körülményeket elpusztíthatatlan veleszületett erejével elviselte és ezt az erejét még gyakorolta és növelte: ez a csoda magyarázata. Az olyan nevelésnek, amely már nem hisz csodában, majd háromfélére kell ügyelnie: először, mennyi energia öröklődik? másodszor, mivel lehet még új energiát felgyujtani? harmadszor, hogyan lehet az egyént a kultúra annyira sokszerű igényéhez hozzáalkalmazni anélkül, hogy ezek nyugtalanítsák és sajátszerűségét szétforgácsolják? — Nincs most más hivatás, amely akkora fokozást engedne meg, mint az orvosé; főleg, miután a papi orvosok, az úgynevezett lelki gondozók, idézőművészeteiket már nem folytathatják nyilvános helyeslés mellett; és a művelt ember kitér útjukból. Az orvos legmagasabb szellemi kifejezését most nem érte el, ha a legjobb, legújabb módszereket ismeri, azokba belegyakorolta magát és ért azokhoz az okozatokból az okokra irányuló villámkövetkeztetésekhez, amelyekről a diagnoszták híresek: azon-

kívül a szó művészének kell lennie, amely minden egyénhez alkalmazkodik és szívét testéből előhúzza, férfiasnak, hogy már látása is elriassza a kishitűséget, minden betegség rákfenéjét, diplomata-hajlékonyságúnak, hogy közvetítsen azok között, akiknek meggyógyulásukra örömre van szükségük, és azok között, akik egészségi okokból örömet kell, hogy okozzanak (és erre képesek is), rendelkeznie kell a rendőrügynök és az ügyvéd finomságával, hogy a lélek titkait megértse anélkül, hogy elárulja azokat — röviden szólva, a jó orvosnak manapság minden más hivatásrend műfogásaira és mesterségbeli előjogaira szüksége van: így felszerelve azután az egész társadalom jóttevője lehet, jócselekedetek, szellemi öröm és termékenység növelésével, gonosz gondolatok, elhatározások, gazságok elháritásával (amelyeknek gyakran az alsótest útálatos forrása), szellemi-testi arisztokrácia létrehozásával (mint házasságkötő és házassággátló), minden úgynevezett lelki kín és lelkiismereti furdalás jóakaratú elvágásával: csak így lesz „javasemberből" megváltóvá és mégsem kell csodákat tennie, sem magát keresztre feszíttetnie. — Az érzések, ismeretek, tapasztalatok összege, tehát a kultúra egész terhe, olyan nagy lett, hogy az ideg- és gondolkodó erők túlingerlése általános veszéllyé vált, sőt, hogy az európai országok művelt osztályai végig idegbajosok és csaknem mindegyik nagyobb családjuknak valamelyik tagja az elmebaj közelébe került. Igaz, hogy az egészségre mostanában mindenképen ügyelnek; lényegében azonban ennek az érzelmi feszültségnek, ennek a nyomasztó kultúra-tehernek a csökkentésére van szükség, amely, még ha súlyos áldozatokkal kell is megvásárolni, nekünk mégis szabad teret biztosit egy új renaissance nagy reményére. A kereszténységnek, filozófusoknak, zenészeknek, költőknek *mélyen* felindult érzések túlbőségét kell köszönnünk: hogy azok el ne burjánozzanak fölöttünk, fel kell idéznünk a tudomány szellemét, amely egészében valamivel hidegebbé és szkeptikusabbá tesz és főleg a hit végső igazságok felé ömlő tűzfolyamát hűti le; ez különösen a kereszténység által vált ilyen vaddá. — Az ember fölött nagyban való földi kormányzást az embernek magának kell kezébe vennie, „mindentudóságának" a kultúra további sorsa fölött éles szemmel kell őrködnie.

Talán az egész emberiség csupán egy bizonyos állatfaj korlátozott tartamú fejlődési szakasza: úgy, hogy az ember a majomból lett és újra majommá lesz, és senki sincs, aki e csodálatos komédiavég iránt bármiképen érdeklődnék. Amint a római kultúra pusztulásával és ennek legfontosabb okával, a kereszténység elterjedésével az ember általános elrútulása vált uralkodóvá a római birodalomban, úgy az egyetemes Föld-kultúra egykori pusztulása által is az ember sokkal fokozottabb elrútulása és végül elállatiasodása, egészen a majomszerűségig, idéződhetnék elő. Éppen mert ezt a perspektívát tekintetbe vehetjük, talán módunkban áll a jövő ilyen végének elébe vágni. — Korunk közbülső állapot benyomását kelti; a régi világnézetek, a régi kultúrák még részben megvannak, az újak még nem biztosak és megszokottak és ezért zártság és következetesség nélkül valók. A régihez vissza nem térhetünk, a hajókat elégettük; csak az marad, hogy bátrak legyünk, akármi származik is abból. Lépjünk csak ki, jussunk tovább helyünkről, talán egyszer mégis majd haladásszerűnek mutatkozik viselkedésünk.

A tudomány az abban dolgozónak és keresőnek sok szórakozást nyujt, az eredményeit megtanulónak nagyon keveset. Mivel azonban lassanként a tudomány minden fontos igazságának mindennapivá és közönségessé kell válnia, a kevés szórakozás is megszűnik: úgy, amint az annyira csodálatraméltó egyszeregy megtanulásának régen megszűntünk örülni. — Valamely elmélet jóságának tökéletes jele, ha szerzője negyven évig nem válik bizalmatlanná azzal szemben; de én azt állítom, hogy még nem volt filozófus, aki ifjúkorában talált bölcseletére nem nézett volna le végül kevésrebecsüléssel, legalábbis gyanakvással.

Minden tehetség vampír, amely a többi erő vérét és erejét kiszívja, és a túlzott produkció a legtehetségesebb embert majdnem a megbolondulásig

juttathatja. — A művészetek körében is a szélsőséges természetek azok, akik a kelleténél sokkal jobban ébresztenek figyelmet; ámde sokkal kisebb kultúra is kell ahhoz, hogy leköthessenek. — A klasszikus görög filozófusoknak markos hitük volt önmagukban és igazságukban és azzal minden szomszédjukat és elődjüket leterítették; mindegyikük harcos erőszakos zsarnok volt. Talán sohasem volt az igazság birtoklásába vetett hit boldogsága nagyobb a világon, de az ilyen hit keménysége, elbízottsága, zsarnoki és gonosz volta sem. Zsarnokok voltak, tehát az, ami mindegyik görög lenni akart és mindegyik volt is, ha lenni tudott. — A görögök gyorsan mennek előre, de ugyanolyan gyorsan hanyatlanak is le; az egész gépezet mozgása annyira felfokozott, hogy egyetlen egy, kerekei közé dobott kő szétveti. Ilyen kő volt például Sokrates; egy éjtszaka elpusztult a filozófiai tudomány addig annyira csodálatosan szabályos, de persze túlságosan gyors fejlődése. Nem hiú kérdés, hogy vajjon Platon, ha mentes marad a sokratesi elvarázsolástól, nem találta volna-e meg a filozófikus ember még magasabbrendű típusát, amely számunkra mindörökre elveszett. Az előtte való időkbe, mint ilyen típusok alkotó műhelyébe látunk bele. A hatodik és az ötödik század azonban, úgylátszik, még többet és magasabbat ígér, mint amennyit maga létrehozott; ámde a dolog az ígéretnél és a bejelentésnél maradt. És mégis alig van súlyosabb veszteség, mint a filozófiai élet egy típusának, új, addig felfedezetlenül maradt legmagasabb lehetőségének elvesztése. Még a régi típusok legtöbbje is rosszul van átszármaztatva; valamennyi filozófus, Thalestól Demokritosig, rendkívül nehezen megismerhetőnek látszik; akinek azonban sikerül ezeket az alakokat utánaalkotni, az a leghatalmasabb és legtisztább típusú képek között jár. Persze, hogy ez a képesség ritka, magukból a későbbi görögökből is hiányzott, akik a régibb bölcselettel foglalkoztak; különösen Aristotelesnek nincsen szeme, amikor amazok előtt áll. És ezért úgylátszik, mintha azok a nagyszerű filozófusok hiába éltek volna, vagy mintha csak a sokratikus iskolák vitázó és beszédes csapatait kellett volna előkészíteniök. Amint mondottuk, itt hézagtörés van a fejlődésben; valamilyen nagy szerencsétlenségnek kellett történnie, és az egyetlen szobor, amelyen ama nagy alkotó előgyakorlat értelmét és célját fel lehetett volna ismerni, eltört vagy rosszul sikerült: hogy mi történt voltaképen, az minden időre a műhely titka maradt. — A legnagyobb tény a görög művelődésben mégis csak az, hogy Homeros olyan korán lett pánhellénné. Mindaz a szellemi és emberi szabadság, amelyet a görögök elértek, erre a tényre megy vissza.

Olyan magasan fejlett emberiségben, mint a mai, mindenki természettől fogva sok tehetséghez vezető kaput nyer. Mindenkinek van veleszületett tehetsége, de csupán kevéssel születik és nevelődik a szívósság, kitartás, energia olyan foka, hogy valóban tehetség lesz, tehát, hogy az lesz, ami, azaz: mivoltát művekben és tettekben kiönti. — Az iskolának nincs fontosabb feladata, mint hogy szigorú gondolkodásra, óvatos, következetes következtetésre tanítson; ezért mindentől el kell tekintenie, ami nem alkalmas ezekre az operációkra, például a vallástól. Európa a következetes és kritikai gondolkodás iskolájába járt, Ázsia még mindig nem tudott igazság és költészet között különböztetni és nem tudja, hogy meggyőződései saját megfigyeléséből és szabályos gondolkodásból, avagy fantáziákból származnak-e. Az ész az iskolában tette Európát Európává: a középkorban azon az úton volt, hogy megint Ázsia egy darabjává és függelékévé legyen, tehát elveszítse azt a tudományos érzéket, amelyet a görögöknek köszönhetett. — A gimnáziumi klasszikus nyelvoktatás értéke — az eljárás minden szörnyű hiányosságán túl — abban van, hogy a tanárok a magasabb kultúra elvont nyelvét beszélik; ez nehézkes és úgy amint van, nehezen érthető, de nagy fejgimnasztika.

Sok nyelv tanulása az emlékezetet szavakkal tölti meg tények és gondolatok helyett; már pedig ez olyan tartály, amely minden emberben csupán korlátozott számosságú tartalmat tud befogadni. Továbbá annyiban árt sok nyelv tanulása, amennyiben azt a hitet kelti, hogy készségeink vannak, és valóban bizonyos csábító tekintélyt kölcsönöz az érintkezésben; végül ez az

a fejsze, amely az anyanyelvben érvényesülő finomabb nyelvérzék gyökerébe vág: ezt gyógyíthatatlanul megsebzi és tönkreteszi. Az a két nép, amely a legnagyobb stilisztákat nemzette, a görög és a francia, nem tanult idegen nyelveket. A közlekedésnek mindinkább nemzetközivé válása azonban arra kényszeríti majd az embereket, hogy a sok nyelvtanulás szükséges rossz segítsége helyett alkalmasabb gyógyszert találjanak: és valamely távoli jövőben mindenki számára lesz egy új nyelv, először mint kereskedelmi nyelv, majd mint a szellemi közlekedésé általában, amilyen bizonyosan lesz egyszer a léghajózás. Miért is tanulmányozta volna a nyelvtudomány egy évszázadig a nyelv törvényeit és miért mérte volna le minden egyes nyelvben a szükségszerűt, az értékest, a sikerültet?

Néha találkozik olyan ember, aki nézeteivel kora fölött áll, de csak annyival, hogy a következő évtized népszerű nézeteit vallja előre. Óvé a közvélemény, még mielőtt közvéleménnyé lett volna, azaz: olyan nézetnek, amely megérdemli, hogy triviális legyen, negyedórával előbb borult a nyakába, mint mások. Dicsősége azonban sokkal hangosabb szokott lenni, mint az igazán nagyoké és fölényeseké.

Az egész középkor mélységesen képtelen volt a szigorúan filologiai magyarázatra, vagyis arra, hogy egyszerűen meg akarja érteni azt, amit a szerző mond; — jelentett valamit, hogy ezeket a módszereket megtalálták, ne becsüljük kevésre e teljesítményt! Minden tudomány csak azzal lett folytonossá és állandóvá, hogy a helyes olvasás művészete, vagyis a filologia, fellendült. — A legnagyobb haladás, amelyet az emberek elértek, abban áll, hogy megtanulnak helyesen következtetni. Ez nem is olyan természetes, mint Schopenhauer gondolja, ha azt mondja, hogy „következtetni mindenki, ítélni kevés ember tud", hanem késő tanulás eredménye, amely még ma sem jutott uralomra.

A szellemi termékenység ereje és gyengesége sokkal kevésbbé függ a velünkszületett tehetségtől, mint a szellemi ruganyosság velünknőtt mértékétől. A legtöbb harmincéves művelt ifjú életének e nyáreleji fordulója körül visszaesik és azontúl nincs kedve új szellemi fordulatokhoz. — A férfi első harminc éve olyan feladat ismétlése, amellyel az emberiség talán harmincezer évig bajlódott. — Aki manapság még vallásos érzésekből indul el fejlődési útjára és talán hosszabb ideig él azután a metafizika és a művészet világában tovább, az bizony jó darabon visszament és versenyfutását más modern emberekkel kedvezőtlen előfeltevések mellett kezdi: látszólag teret és időt veszít. Ámde azáltal, hogy ezekben a világokban élt, ahol parázs és energia szabadul fel és folytonosan hatalom árad vulkáni folyamként ki nem apadó forrásból, később annál gyorsabban jut előre, hacsak jókor elvált azoktól a világoktól; lába szárnyat nyert, keble megtanult nyugodtabban, hosszabban, kitartóbban lélekzeni.

Gyermekkori környezeteink látványa megrendít: a kerti házat, a templomot a sírokkal, a tavat és az erdőt — mindezt mindig mint szenvedők látjuk viszont. Sajátmagunk iránt érzett részvét fog el, mert mi minden szenvedésen mentünk át azóta! És itt még minden olyan csendesen, olyan örökkévalón áll: csupán mi vagyunk annyira mások, annyira változók; még egyes emberekkel is újra találkozunk, akiken az idő nem köszörülte fogát erősebben, mint egy tölgyfán: parasztokkal, halászokkal, erdei lakókkal — ugyanazok maradtak. A megrendülés, részvét önmaga iránt az alacsonyabb kultúra láttára, ez a felsőbbrendű kultúra jele; ebből az az eredmény, hogy az ilyen magasabb kultúra semmiesetre sem növelte meg a boldogságot. Aki az életben boldogságot és jólérzést akar aratni, az csak kerülje ki mindig a magasabb kultúra útját. — A magas kultúra merész tánchoz hasonlít: ezért sok erőre és hajlékonyságra van szüksége.

Talán napjaink előnyei azok, amelyek a vita contemplativa visszaszorulását és alkalmilag kevésrebecsülését hozzák magukkal. De azt be kell vallanunk, hogy korunk szegény nagy moralistákban, hogy Pascalt, Epiktetost, Senecat, Plutarchost már csak kevesen olvassák, hogy a munka és a szorga-

lom — különben a nagy egészség-istennő kísérői — néha mint valami betegség látszik dühöngeni. Mivel a gondolkodásra szükséges idő és a nyugalom a gondolkodásban hiányzik, már nem mérlegelik az eltérő felfogásokat: megelégszenek gyűlöletükkel. — A szabad szellemet rossz hírbe keverik, főleg az olyan tudósok, akik a dolgokat szemlélő sajátszerű művészetében nem találják meg a maguk alaposságát és hangyaszorgalmát és őt a tudomány egy kis sarkába szeretnék bezárni: már pedig neki egészen más, az a felsőbbrendű feladata van, hogy magányos őrhelyéről a tudományos és tudós emberek egész seregét vezesse és megmutassa nekik a kultúra útjait és céljait. — A tevékenyekből rendszerint hiányzik a magasabb tevékenység: az egyéni. Mint hivatalnokok, kereskedők, tudósok, azaz faji lények tevékenyek, de nem mint szorosan meghatározott egyes és egyetlen emberek; ebben a tekintetben lusták. A tevékenyek szerencsétlensége, hogy tevékenységük majdnem mindig egy kicsit oktalan. A pénzt gyüjtő bankár esetében például nem szabad szüntelen tevékenységének célját firtatni: az oktalan. A tevékenyek úgy gurulnak, mint ahogy a kő gurul, a mechanika butasága szerint. Az emberek még manapság is, mint minden időben, rabokra és szabadokra oszlanak; mert akinek a napjából nem marad meg kétharmad a maga számára, az rabszolga, akárki legyen is: államférfi, kereskedő, hivatalnok, tudós. — Annak jeléül, hogy a szemlélődő élet megbecsülése csökkent, a tudósok most a tevékeny emberekkel egyfajta mohó élvezetben versengenek, úgyhogy tehát ezt a fajta élvezetet magasabbra látszanak becsülni, mint azt, amely őket voltaképen megilleti és valójában sokkal több élvezetet nyujt. A tudósok szégyellik az otium-ot. De mégis csak nemes dolog a szabadidő és a henyélés. — Nyugat felé mindig nagyobb lesz a modern mozgalmasság, úgyhogy az amerikaiaknak Európa lakói valamennyien nyugalmat szerető és élvező lényeknek mutakoznak, bár méhekként és darazsakként röpködnek keresztül-kasul. Ez a mozgalmasság akkorára nő, hogy a magasabbrendű kultúra már nem tudja beérlelni gyümölcseit: olyan ez, mintha az évszakok kelleténél gyorsabban következnének egymásra. A nyugalom hiányában új barbárságba fut civilizációnk. Semmikor sem számítottak többet a tevékenyek, vagyis a nyugtalanok. Az emberiség jellemén eszközlendő szükséges javítások közé tartozik tehát, hogy a szemlélődő elemet nagymértékben erősítsük. — A lustaság, amely a tevékeny ember lelkének alapján nyugszik, megakadályozza, hogy a vizet saját kútjából merítse.

Censor vitae: Szeretet és gyűlölet váltakozása jellemzi hosszú időre az olyan ember belső állapotát, aki az életre vonatkozó ítéletében szabaddá akar válni; nem felejt és a dolgoknak mindent felró, jót és rosszat. Végül, ha lelkének egész táblája tele van irva tapasztalatokkal, már nem veti meg és nem gyűlöli a létet, de nem is szereti, hanem afölött nyugszik, majd az öröm, majd a szomorúság szemével, és a természethez hasonlóan majd nyáriasan, majd ősziesen érez. — Az ember, aki betegen fekszik ágyában, néha rájön arra, hogy rendszerint hivatalától, foglalkozásától beteg és ezáltal vesztett el minden megfontoltságot maga fölött: ezt a bölcseséget abból a semmittevő állapotából nyeri, amelyre betegsége kényszeriti.

Szabadszellemű, egyedül a megismerésnek élő emberek nemsokára elértnek látják külső életcéljukat, társadalomhoz és államhoz elfoglalt végleges állásukat és szívesen elégednek meg például egy kis hivatallal vagy vagyonnal, amely éppen elég a megélhetésre; mert olyan életre rendezkednek be, hogy a külső javak megváltozása, sőt a politikai rend felborulása ne borítsa fel életüket is. Mindezekre a dolgokra olyan kevés energiát fordítanak, amennyit csak lehet, hogy összegyüjtött erejükkel és mintegy hosszú lélekzettel merüljenek bele a megismerés elemébe. Igy aztán remélhetik, hogy mélyre merülnek és talán a fenékig látnak. — Valamely eseménynek csak egy csücskét szereti az ilyen szellem megfogni, nem kedveli a dolgokat ráncaik egész szélességében és hosszadalmasságában: mert nem akar azokba belebonyolódni. — Ő is ismeri a szabadsághiány, a függőség, a szolgálat hétköznapjait. De időnként el kell számára jönni a szabadság vasárnapjának, különben nem viseli el az életet. —

Valószínű, hogy az emberek iránt érzett szeretete is óvatos és némileg rövidlélekzetű lesz, mert a hajlamok és a vakság világával csak annyira akar érintkezésbe jutni, amennyire a megismerés céljából szükséges. Bíznia kell abban, hogy az igazságosság géniusza majd mond valamit híve és védettje érdekében, ha vádoló hangok szeretetben szegénynek neveznék. — Élet- és gondolkozásmódjában van egy finom heroizmus, amely megveti, hogy durvább testvéréhez hasonlóan odakínálja magát a nagy tömeg tiszteletének, és csendesen jár a világban és megy is ki abból. — És ezzel előre a bölcseség útján, jól kilépve, bizalommal! Akármilyen vagy is, szolgálj önmagadnak a tapasztalás forrásaként! Vesd el a lényed miatt érzett bosszankodást, bocsásd meg magadnak saját énedet: mert minden esetben százfokú létrád van önmagadban, amelyen felszállhatsz a megismeréshez. A korszak, amelybe fájdalommal érzed magadat beledobva, boldognak dícsér e szerencséd miatt, odakiáltja neked, hogy most még olyan tapasztalatokban van részed, amelyek talán későbbi idők embereinek hiányoznak. Ne vesd meg, hogy vallásos voltál; tárd fel teljesen, hogyan volt még valódi utad a művészethez. Nem tudod éppen e tapasztalatok segítségével a korábbi emberiség óriási útdarabjait megértőbben követni? Vajjon nem éppen azon a talajon, amely neked időnként oly kevéssé tetszik, a tisztátalan gondolkodás talaján nőtt-e a régibb kultúra sok legnagyszerűbb gyümölcse? Vallást és művészetet mint anyát és dajkát kellett szeretnünk, — különben nem lehetünk bölcsekké. De tudnunk kell rajtuk túl tekinteni, belőlük kinőni; ha bilincseikben maradunk, nem értjük meg őket. Ugyanígy meghitt viszonyban kell lenned a történelemmel és az „egyrészt-másrészt" mérlegserpenyők óvatos játékával. Ekkor immár kezedben van annak elérése, hogy minden élményed: kísérletek, tévelygések, hibák, csalódások, szenvedélyek, szereteted és reményed célodban maradék nélkül feloldódjék. Ez a cél az, hogy magad is a kultúragyűrűk szükségszerű láncává légy és e szükségszerűségből az egyetemes kultúra menetében rejlő szükségszerűségre következtess. Ha tekinteted elég erős lett arra, hogy meglássa lényed és megismeréseid sötét kútjának a fenekét, akkor talán tükrében a jövő kultúrák távoli csillagképei is láthatókká lesznek. Azt hiszed, hogy ilyen élet ilyen céllal túlzottan fáradságos és kellemesség nélkül való? Akkor még nem tanultad meg, hogy nincs édesebb méz a megismerésnél és, hogy még a szomorúság lógó felhői is emlőül kell, hogy szolgáljanak neked, amelyekből tejet fejsz ki felüdülésedre. Ha jön az öregség, akkor még jobban észreveszed, hogy a természet hangjára hallgattál, ama természetére, amely az egész világon gyönyör által uralkodik: ugyanannak az életnek, amelynek csúcsa az öregségben van, a bölcseségben is csúcsa van, a tartós szellemi örömesség enyhe napfényében; mindkettővel, az öregséggel és a bölcseséggel az élet ugyanegy gerincén találkozol: így akarta a természet. Akkor ideje és nem ok a haragra, hogy a halál közeledik. A világosság felé — utolsó mozgásod; a megismerés ujjongása — utolsó hangod.

Ez a fejezet a könyv gerince: Nietzsche érdekes gondolatai a kultúráról bontakoznak ki benne. Látható, hogy a fejlődéselmélet alapgondolatát magáévá tette és az emberiséget, valamint kultúrakorszakait is a bontakozó élet többé-kevésbbé szeszélyesen felvetett alakjainak látja. De már az életharc-elvet elégtelennek tartja: kulturális eugenikája igen érdekes és mélyrelátó és az egészséges őserőből, valamint részleges megsérüléséből eredezteti a kulturális haladás lehetőségét; a sérülésen át betör az új az érzékennyé vált, de egészében még erős életformába és továbbfejlődést vált ki. Erő és gyengeség, életegészség és degeneráció együtt szolgáltatja a kultúrafejlődés alapját; hasonlóan van ez az egyéni tehetség és főleg a zseni eseteiben, amely gyakran valamely hiány túlkompenzációjaként lép fel, legalább is a családban idegbajos, degenerációs jelenségekkel jár együtt és maga, erős energiafogyasztásával, szinte vampírja az életnek: látható, hogy itt Kretschmer,

Klages és Adler több alapgondolatát veszi előre Nietzsche; orvoseszményében pedig a freudinál jóval többoldalú és mélyebb pszichoanalitikus elvek jelennek meg. Különben a „szabadszellem" igazi egyéni eszménye: ez a hagyomány kötöttségeiből kiszabadult, önmagába mélyedő, sokszor látszólagos henyélésében éppen legnagyobb fokban és értékkel tevékeny, mélyen kontemplatív és a gyakorlati élet kötöttségeit lehetőleg elhárító szellem igazában a legnagyobb ismerője önmagának és az embernek általában, a kultúra látnoka és alakulásának tisztánlátó és jóserejű irányítója. Bizonyos értelemben az érzelmileg igen kötött szent ellentéte ez a szeretetet is, egyáltalában minden lelki megnyilvánulást átható észbelátással mértékrefogó bölcs: ennek a szabad, de hűvös szellemi életeszménynek elérése legmélyebben boldogít, de ugyanakkor áldozatokat is követel, amint a gyermekkor meghitt életkörnyezetére nosztalgikusan visszagondoló, a vallás és a művészet forró életidejének elvesztését bátor elvetésükkor megsirató Nietzsche bensőségesen érzi. Az egyéni fejlődés e napfényben fürdő, de egyúttal hóval-jéggel csillogó csúcsához hasonló az emberiség „exakt" tudományos korszaka is: elvesztette a vallásos és művészi korok vonzó melegét és tarkaságát és azt új, felsőbbrendű értelmi fényével sem tudja pótolni; de bátran vállalnia kell szellemileg legméltóbb és új fényt és boldogságot adó feladatát és tudatosan kell irányítania az átfogó emberiség-kultúra további alakulását, hogy az ne essék vissza valamiféle emberalatti, állati színvonalra, hanem a legtisztább, egyoldalúan érzelmi és babonás homálytól mentes, észszerű, legmagasabb emberi fokra emelkedjék. Pozitivista-naturalista eszmék hatására, de azoknál jóval mélyebben és egyéni színnel kiépülő, tragikusan hamis és tragikumát néha fájdalmasan meg is érző, de hamisságát be nem látó, mert ettől a belátástól mereven el is zárkózó új felvilágosodási kultúrafelfogás ez, amely eszményének legszebb megvalósulását ezúttal az olasz renaissanceban találja meg.

A hatodik fejezet az emberi közlekedést veszi szemügyre; az aránylag kevésbbé érdekes aforizmákból csupán néhányat lássunk. — Az emberekkel való érintkezésben sokszor van szükség jóakaratú alakoskodásra, mintha cselekvésük motívumaiba nem látnánk bele. — A bizalmasság hiánya barátok között olyan hiba, amelyet nem lehet megróni anélkül, hogy gyógyíthatatlanná váljék. — Aki nem tudja gondolatait jégre tenni, az ne merészkedjék a vita hevébe. — A szellem hírességeinek humanitása abban áll, hogy a nem-híresekkel való érintkezésben lekötelező módon ne legyen igazuk. — Jól tesszük, hogy szemrehányásokat, még ha igazságtalanok is, cáfolat nélkül hagyunk abban az esetben, hogyha a szemrehányó még nagyobb jogtalanságot látna részünkről abban, hogy ellentmondunk neki vagy éppen megcáfoljuk. — Önmagukról igen sokat képzelő személyek, akiknek a vártnál csekélyebb figyelem jeleit adtuk, sokáig megkísérlik, hogy önmagukat és másokat is félrevezessék ebben a tekintetben, és fortélyos pszichologusokká válnak, hogy arra az eredményre jussanak, hogy a másik mégis eléggé tisztelte őket: ha céljukat nem érik el, ha a csalódás fátyla elszakad, annál nagyobb bosszankodásnak engedik át magukat. — Ha valaki akarata ellenére udvariatlanul viselkedett, például nem köszön a másiknak, mert nem ismeri meg, akkor ez bántja, bár érzületének nem tehet szemrehányást: rosszul esik neki a kedvezőtlen vélemény, amelyet a másikban keltett, vagy az elkedvetlenedés következményeitől fél annál, vagy fáj neki, hogy a másikat megsértette — tehát hiúság, félelem vagy részvét ébredhet, talán valamennyi együtt is. — Sokkal kellemesebb, ha megsértünk és azután bocsánatot kérünk, mintha megsértenek és bocsánatot adunk. Az, aki az elsőt

teszi, a hatalom jelét adja és azután a jellem jóságáét. A másodiknak, ha nem akar embertelennek számítani, meg *kell* bocsátania; a másik megalázásának élvezete e kényszerűség miatt csekély. — Miért vannak közönséges társaságok után lelkiismereti furdalásaink? Mert fontos dolgokat könnyen vettünk, mert személyek megbeszélésekor nem teljes hűséggel beszéltünk, avagy hallgattunk, amikor beszélnünk kellett volna, mert alkalomadtán nem ugrottunk fel és nem szaladtunk el, — röviden, mert úgy viselkedtünk a társaságban, mintha hozzá tartoznánk. — Az iróniára, valamint a szarkazmusra való rászokás elrontja a jellemet, lassanként a kárörvendő fölény tulajdonságát fejleszti ki: az ember végül harapós kutyához hasonlít, amely a maráson kívül még a nevetést is megtanulta. — Semmitől se őrizkedjünk annyira, mint ama gaz felburjánzásától, amelyet önhittségnek hívnak és amely minden jó aratást elront; van önhittség a szívélyességben, a tiszteletadásban, a jóakaratú bizalmaskodásban, a kedveskedésben, a baráti tanácsadásban, hibák bevallásában, a részvétben, és mind ez a szép dolog ellenérzést kelt, ha az a gaz közéje nő. Az önhitt, vagyis az, aki többet akar jelenteni, mint amennyi vagy mint amennyinek számít, mindig hamis számítást végez. — Távoli jövő elismerésében reménykedni csak akkor lehet értelmesen, ha feltesszük, hogy az emberiség lényegileg változatlan marad, és hogy minden nagyot nemcsak egy, hanem minden időre nagynak kell érezni. Ez azonban tévedés; az emberiség nagyon erősen megváltozik érzésében és ítéletében mindarról, ami szép és jó: képzelődés, ha azt hisszük magunkról, hogy egy mértfölddel előbbre vagyunk, és hogy az egész emberiség a *mi* utunkat járja. — Fontold meg, milyen különbözők az érzések, milyen megosztottak a vélemények még a legközelebbi ismerősök között is; milyen más helyzetük vagy erejük van még a hasonló véleményeknek is barátaid fejében, mint a tiedben; milyen százféle alkalom adódik a félreértésre, az ellenséges szétugrásra. Mindez után azt mondod magadnak: milyen bizonytalan az a talaj, amelyen minden szövetkezésünk és barátságunk nyugszik, milyen közel vannak a hideg záporok vagy gonosz viharok, milyen magányos minden egyes ember! Vannak barátok, de a bennünk való tévedés, csalódás vezette őket hozzánk; és meg kellett tanulniok a hallgatást, hogy barátjaink maradjanak; mert majdnem mindig azon alapulnak az emberi kapcsolatok, hogy egyes dolgokat nem mondanak ki, azokat nem érintik: de ha e kövecskék gurulni kezdenek, a barátság is utánuk megy és eltörik. Igaz, vannak jó okaink, hogy minden ismerősünket, a legnagyobbakat is, kevésre becsüljük; de éppen olyan jó okaink vannak, hogy ezeket az érzéseket sajátmagunk ellen fordítsuk. És ezért meg akarunk férni egymással, hiszen önmagunkkal is megférünk; és talán mindenkinek eljön egyszer az az örömes óra is, amikor így szól: „Barátaim, nincs barát!", így kiáltott a haldokló bölcs; „Ellenségek, nincs ellenség!" — így kiáltok én, az élő balga.

A hetedik fejezet tárgya: nő és gyermek. A tökéletes nő az embernek magasabb típusa, mint a tökéletes férfi: sokkal ritkább is. Az állatok természetrajza adja az eszközt, amely ezt a tételt valószínűsíti. — A legjobb barát valószínűleg a legjobb feleséget kapja, mert a jó házasság a barátság tehetségén alapul. — A szülők jellemének és érzületének viszonyában rejlő feloldatlan disszonanciák a gyermek lényében tovább hangzanak és annak belső szenvedéstörténetét alkotják. — Mindenki magában hordja a nőnek anyjáról vett képét: ez határozza meg arra, hogy a nőket általában tisztelje vagy kevésre becsülje, avagy általában közömbös legyen irántuk. — Ha az embernek nincs jó atyja, be kell egyet szerezni. — Azok a nemes szabadszellemű nők, akik a női nem nevelését és emelését teszik feladatukká, egy szempontot ne hagyjanak figyelmen kívül: a házasság, ha magasabb felfogásában gondoljuk, mint két különnemű ember lelki barátságát, tehát úgy, ahogyan a jövőtől remélhető, egy új nemzedék nemzésének és nevelésének céljából kötve — félő, hogy az ilyen házasság, amely az érzékiséget csak mintegy ritka alkalmi eszközt használja magasabb célra, természetes kisegítésül rászorul az ágyasságra. Ez a fordítottja lenne annak, ami Perikles korában történt Athénben, amikor a férfiak

feleségeiket tekintették ágyasaiknak és a fejet és szívet felszabadító társaságért fordultak az Aspasiákhoz. — Európa három vagy négy civilizált országában az asszonyokból néhány évszázados neveléssel mindent lehet csinálni, amit az ember akar, még férfiakat is, persze nem nemi, de mégis minden más tekintetben. — Vajjon a szabadszelleműek asszonyokkal élnek-e majd? Általában úgy hiszem, hogy az ókor igazmondó madaraihoz hasonlóan, mint a jelen igaz-gondolkodói, igaz-mondói, előbbrevalónak kell tartaniok, hogy egyedül repüljenek. — A legmagasabb filozófiai ügyekben minden — kicsinyes személyi és családi gondokkal és szempontokkal bajlódó — házasember gyanús.

A nyolcadik fejezet az államra vet „egy pillantást". A demagogikus jelleg és a tömeghatás szándéka manapság minden politikai pártban közös: ezért mind arra szorul, hogy elveit nagy alfresco-butaságokként fesse a falra. Ezen már nem lehet segíteni; meg ha a politika célja, hogy a lehető legtöbb embernek elviselhetővé tegye az életet, akkor csak határozza meg ez a lehető legtöbb, hogy mit ért elviselhető életen: ha saját sorsának kovácsa akar lenni, és az önrendelkezés érzése, valamint az öt-hat fogalom világrahozásának képességén érzett büszkeség olyan kellemessé teszi neki az életet, hogy korlátoltságának végzetes következményeit szívesen elviseli, akkor ez ellen nem sokat lehet mondani. Csak azt ne kívánja, hogy minden politikává legyen ilyen értelemben, hogy mindenki ilyen mérték szerint éljen és hasson: hanem először is egyeseknek inkább mint valaha meg kell engedni, hogy félrevonuljanak a politikától, hogy hallgathassanak, ha nagyon is sokan beszélnek; és másodszor el kell nekik nézni, hogyha a sokak boldogságát, akár népekét, akár néprétegekét nem tekintik annyira fontosnak.

Magasabbrendű kultúra csak ott keletkezhetik, ahol a társadalomnak két különböző kasztja van: a dolgozóké és a „henyélőké", azaz valódi ráérésre képeseké; avagy erősebb kifejezéssel: a kényszermunka kasztja és a szabadmunka kasztja. A boldogság eloszlásának szempontja nem lényeges, ha magasabbrendű kultúra létesítéséről van szó; de mindenesetre a „henyélők" kasztja a szenvedésre inkább képes, a szenvedőbb, a lét annak esik kevésbbé jól, feladata nagyobb. Ha még a két kaszt kicserélődése is megvan, úgyhogy a tompább, szellemtelenebb családok és egyedek a felsőbb kasztból az alsóba kerülnek és ebből viszont a szabadabb emberek a felsőbe léphetnek: akkor olyan állapotot értünk el, amelyen túl már csak a határozatlan kívánságok nyilt tengere látható. Igy szól a régi idők elhangzó szava hozzánk; de hol van még a fül, hogy meghallja? — Az, amivel nemes származású férfiak és nők mások előtt rendelkeznek, és ami kétségtelen jogot ad nekik a magasabb megbecsülésre, két, átöröklés útján mindig tokozódó művészet: a parancsolni tudás művészete és a büszke engedelmesség művészete. — A szubordináció, amelyet a katona- és hivatalnokállamban olyan sokra becsülnek, nemsokára ugyanolyan hihetetlen lesz számunkra, mint ahogy a jezsuiták zárt taktikája máris az lett; és ha ez a szubordináció már nem lehetséges, akkor a legbámulatosabb hatások egész tömege már nem érhető el és a világ szegényebb lesz. — A mostanában annyira dicsőített néphadseregek legnagyobb hátránya a legmagasabb civilizáció embereinek elpazarlásában áll; csupán minden körülmény kedvezéséből vannak ilyenek egyáltalában — mennyire takarékosan és aggódva kellene velük bánni! Amint azonban a görögök görög vérben tapostak, úgy az európaiak európai vérben: pedig mindig a legmagasabb műveltségűek azok, akikből aránylag legtöbbet áldoznak fel, azok, akik gazdag és jó utódlásról kezeskednek; mert ilyenek járnak a harcban, mint parancsolók, elől, és nagyobb becsvágyukkal leginkább szembeszállnak a veszélyekkel. A durva római-hazafiság manapság, amikor egészen más és magasabb feladatok vannak, mint patria és honor, vagy nem becsületes vagy az elmaradottság jele. — Társadalmi rendünk majd lassan elolvad, mint minden korábbi renddel történt, mihelyt új vélemények napjai új tűzzel fénylettek az emberek fölött. — A háború terhére írható: a győztest butává, a legyőzöttet rosszindulatúvá teszi. A háború javára: mindkét éppen

említett hatás dolgában barbárabbá és ezáltal természetesebbé tesz; a kultúra számára alvás és télidő, az ember jóra-rosszra erősebben jön ki belőle.

Olyan emberek számára, akik minden dologban a magasabbrendű haszonra ügyelnek, a szocializmus tekintetében — ha ez *valóban* az évezredeken át elnyomottak felemelkedése elnyomóik ellen — nem áll fenn a jog problémája (azzal a nevetséges, lágy kérdéssel, „mennyire vagyunk kötelesek követeléseinek engedni?"), hanem csak a hatalom problémája (mennyire lehet követeléseit felhasználni?), akárcsak valamely természeti erőre vonatkozólag. Hogy ezt a hatalmi kérdést megoldhassuk, tudnunk kellene, milyen erős a szocializmus, milyen módosulásban használható még hatalmas emelőként a mostani politikai erőjátékban; esetleg mindent el is kellene követni, hogy megerősítsük. Az emberiségnek minden nagy erőnél — a legveszedelmesebbnél is — arra kell gondolnia, hogy eszközt csináljon belőle szándékainak. — Tisztán észből fakadt és még csak a jövőben történetet csinálni hivatott elv alapján meg kell tanulni, hogy a kormányzat semmi más, mint a nép egyik szerve, nem valami magától előre gondoskodó, tiszteletreméltó „fent" egy szerénységhez szokott „lent"-hez való viszonyában.

Nemes — bár nem éppen nagyon belátó — képviselői az uralkodó osztálynak megfogadhatják maguknak: az embereket egyenlőkként akarjuk kezelni, egyenlő jogokat ismerünk el számukra. Ennyiben lehetséges igazságosságon alapuló szocialista gondolkodásmód; de csupán az uralkodó osztályon belül, amely ebben az esetben az igazságosságot áldozattal és önmegtagadással gyakorolja. Ezzel szemben jogegyenlőséget követelni, amint az alávetett kaszt szocialistái teszik, semmiképen sem igazságosság, hanem a mohóság folyománya.

Jó ősöknek szakadatlan sorára egészen az atyáig joggal lehet az ember büszke, — de nem a sorra: mert ez mindenkinek megvan. A jó ősöktől való származás teszi a valódi születési nemességet; egyetlen megszakítása a sornak, tehát egy rossz ős, megszünteti a születési nemességet. — Mindenkinek be kell vallania, hogy a rabszolgák minden tekintetben biztosabban és boldogabban élnek, mint a modern munkás, hogy a rabszolgamunka nagyon kevés munka a „munkáséhoz" viszonyítva. — *Az én utópiám:* A társadalom jobb rendjében az élet nehéz munkáját és szükségét arra kell ráróni, aki legkevésbbé szenved alatta, tehát a legtompábbra és így lépésenként felfelé addig, aki a szenvedés legfelső, legfinomultabb fajai számára a legérzékenyebb és ezért még az élet legnagyobb megkönnyítése mellett is szenved.

Vannak politikai és szociális fantaszták, akik tüzesen és ékesszólással minden rend felborítására szólítanak fel abban a hitben, hogy akkor rögtön a szép emberség legbüszkébb temploma mintegy önmagától felemelkedik. Ezekben a veszedelmes álmokban még Rousseau babonájának utóhangzása észlelhető, aki az emberi természet csodaszerű eredeti, de mintegy betemetett jóságában hisz és a kultúra berendezéseinek tulajdonítja ama betemetés minden bűnét. Sajnos, történeti tapasztalatokból tudjuk, hogy minden ilyen felfordulás a legvadabb energiákat mint a legtávolabbi korok rég eltemetett borzalmasságait és mértéktelenségeit támasztja újra fel: hogy tehát egy felfordulás erőforrás lehet ugyan valamely bágyadttá vált emberiségben, de sohasem az emberi természet rendezője, építőmestere, művésze, beteljesítője. Nem Voltaire mértékletes, a rendezésre, tisztításra és átépítésre hajló természete, hanem Rousseau szenvedélyes balgaságai és félhazugságai ébresztették fel a forradalom optimista szellemét, amely ellen azt kiáltom. „Écrasez l'infame!" Ez hosszú időre elriasztotta a felvilágosodás és a haladó fejlődés szellemét: lássunk utána — kiki önmagában —, hogy vissza lehet-e újra hívni?

A gondolkodás és kutatás teljes határozottsága, tehát a jellem tulajdonságává lett szabadszelleműség mértékletessé tesz a cselekvésben: mert gyengíti a törekvés mohóságát, a meglévő energiából sokat magára von szellemi célok előmozdítására és megmutatja minden hirtelen változás félhasznát vagy haszontalanságát és veszedelmes voltát. — A politikai betegágyon valamely nép rend-

szerint megfiatalodik és újra megtalálja szellemét, amelyet a hatalom keresésében és fenntartásában lassanként elveszített. A kultúra a legnagyobbat a politikailag meggyöngült koroknak köszöni.

Az emberek sorsa boldog pillanatokra van berendezve — minden életben vannak ilyenek —, de nem boldog időkre.

Később kiderül, hogy a vallason szekták burjánoznak el, és hogy sárkányfogak tömegét vetették el abban a pillanatban, amikor a vallást magánüggyé tették. A harc látványa, a vallásfelekezetek minden gyengeségének ellenséges feltárása végül nem enged meg más kiutat, minthogy minden jobb és tehetségesebb ember a vallástalanságot magánüggyé teszi. A gyámkodó kormányzat érdeke és a vallás érdeke kéz a kézben együtt jár, úgy, hogyha ez elhalni kezd, az állam alapja is megrendül. A politikai dolgok isteni rendjébe, az állam létében rejlő misztériumba vetett hit vallási eredetű: ha a vallás elenyészik, akkor az állam kérlelhetetlenül elveszti régi Isis-fátylát és már nem ébreszt tiszteletet. A nép szuverenitása, közelebbről tekintve, arra szolgál, hogy ezeknek az érzéseknek a területén az utolsó varázst és babonát is elriassza; a modern demokrácia az állam pusztulásának történeti formája. Az állam halála és a magánszemély felszabadítása a demokratikus államfogalom következménye és hivatása: még a legszívósabb maradványt is, amely a kormányzás régi munkájából megmarad (például azt a tevékenységet, amely a magánosokat a magánosok ellen hivatott biztosítani), végül egyszer magánvállalkozók intézik el. A kilátás, amely az állam biztos pusztulásából adódik, nem minden tekintetben szerencsétlen: az emberek okossága és önzése valamennyi tulajdonságuk közül legjobban van kialakulva; ha az állam már nem felel meg ez erők követeléseinek, akkor legkevésbbé sem a kaosz következik be, hanem valamilyen még célszerűbb találmány, mint az állam volt, győz az állam fölött.

A szocializmus a csaknem kiélt deszpotizmusnak fantasztikus öccse, és azt meg akarja örökölni; törekvései tehát legmélyebb értelemben deszpotikusak. Az államhatalom olyan teljességére törekszik, amilyennel csak a deszpotizmus rendelkezett, sőt minden elmúltat túlszárnyal azzal, hogy az egyén megsemmisítésére tör: ez mint a természet valamilyenféle jogtalan fényűzése tűnik fel előtte, amelyet a közösség célszerű szervévé kell átjavítania. Rokonsága miatt mindig a végletes hatalomkibontakozások közelében jelenik meg, mint az öreg, tipikusan szocialista Platon a sziciliai zsarnok udvarában; kívánja — és adott körülmények között előmozdítja e század cézári erőállamát, mert örököse szeretne lenni. Ámde még ez az örökség sem elegendő céljaira; valamennyi polgár legalázatosabb alávetésére van szüksége a feltétlen állam előtt, amilyenhez hasonló sohasem volt; és mivel már az állam iránt érzett régi vallásos kegyeletre sem számíthat, hanem éppen annak a megszüntetésén kell önkénytelenül is folyton dolgoznia — minthogy minden fennálló állam megszüntetésén dolgozik —, ezért csupán egyes helyeken és rövid ideig tartó, a legszélső terrorral fenntartott létben reménykedhetik. Ezért csendben rémuralmakra készül és a félművelt tömegeknek az „igazságosság" szót mint valami szöget veri a fejükbe, hogy teljesen elvegye eszüket, amelyet a félműveltség már erősen megnyirbált, és jó lelkiismeretet adjon nekik a gonosz játékhoz, amelyet játszani hivatottak. A szocializmus arra szolgálhat, hogy az államhatalom minden felhalmozásának veszélyére igen brutálisan és hatásosan megtanítson és ennyiben az állam ellen is bizalmatlanságot keltsen. Ha érdes hangja együtt harsogja a csatakiáltást: „olyan sok államot, amennyit csak lehet!", akkor ez először lármásabb lesz, mint valaha; ámde csakhamar az ellenkező is annál nagyobb erővel tör fel: „olyan kevés államot, amennyit csak lehet!"

A kereskedelem és az ipar, a könyv és a levélforgalom, minden magasabb kultúra közössége, a ház és a táj gyors változtatása, valamennyi nem-földbirtokos mai nomád élete — ezek a körülmények szükségképen a nemzetek gyengülését és végül pusztulását hozzák magukkal, legalább is az európaiakét: úgyhogy mindezekből, állandó kereszteződések következtében, keverékfajtának, az európai ember fajtájának kell létrejönnie. Ennek a célnak most tudatosan vagy

öntudatlanul ellene dolgozik a nemzetek elzárkózása, nemzeti ellenségeskedések keltésével, de lassan mégis előrehalad ama keveredés folyamata, az időleges ellenáramlatok ellenére is: ez a mesterséges nacionalizmus különben olyan veszedelmes, mint a mesterséges katolicizmus volt, mert lényegében erőszakos szükség- és ostromállapot, amelyet kevesen kényszerítettek rá sokra, és cselre, hangsúlyra és erőszakra van szüksége, hogy tekintélyét megtarthassa. Nem a sokak, vagyis a népek érdeke, amint mondani szokás, hanem mindenekelőtt egyes fejedelmi házaké, azután a kereskedelem és a társadalom bizonyos osztályaié hajt erre a nacionalizmusra; ha ezt felismertük, nyugodtan vallhatjuk magunkat jó európaiaknak és tettleg közreműködhetünk a nemzetek egybeolvadásán: ebben a németek régi kipróbált tulajdonságukkal, a népek között tolmács és közvetítő szerepükkel segíthetnek. Mellékesen: az egész zsidókérdés csupán a nemzeti államokon belül áll fenn, amennyiben itt mindenütt tetterejüknek és magasabb intelligenciájuknak, hosszú szenvedésiskolában nemzedékről nemzedékre felhalmozott szellemi és akarat-tőkéjüknek irigységet és gyűlöletet keltő mértékben kell túlsúlyba jutnia, úgy, hogy csaknem minden mai nemzetben felülkerekedik az az irodalmi neveletlenség, hogy a zsidókat mint bűnbakokat viszik vágóhídra minden lehetséges nyilvános és belső bajért. Mihelyt már nem a nemzetek megtartásáról, hanem lehetőleg erőteljes európai keverékfaj létrehozásáról van szó, a zsidó mint tartozék ugyanannyira használható és kívánatos, mint akármelyik más nemzeti maradvány. Kellemetlen, sőt veszélyes tulajdonságai minden nemzetnek, minden embernek vannak: kegyetlen kívánság, hogy a zsidó kivétel legyen. Lehet, hogy azok a tulajdonságok nála egyenesen különös mértékben veszélyesek és elijesztők; és a fiatal tőzsdezsidó talán egyáltalában a legútálatosabb jelensége az emberi nemnek. Mégis szeretném tudni, mennyit kell egy teljes elszámolásban elnézni annak a népnek, amelynek — nem valamennyiünk hibáján kívül — minden nép között a legfájdalmasabb története volt és amelynek a világ legnemesebb emberét (Krisztust), legtisztább bölcsét (Spinozát), leghatalmasabb könyvét és leghatásosabb erkölcsi törvényét köszönjük. Ezenfelül: a középkor legsötétebb időiben, amikor az ázsiai felhőréteg súlyosan ráfeküdt Európára, a zsidó szabadgondolkodók, tudósok és orvosok voltak azok, akik a felvilágosodás és a szellemi függetlenség zászlaját a legkeményebb személyes kényszer alatt erősen kézben tartották és Európát Ázsia ellen védelmezték; nem a legkisebb fokban az ő fáradozásaiknak köszönhető, hogy végre megint a világ természetesebb, észszerűbb, és mindenesetre nem-mitikus magyarázata juthatott győzelemre és, hogy a kultúra gyűrűje, amely minket most a görög-római ókor felvilágosodásával összefűz, töretlen maradt. Ha a kereszténység mindent elkövetett, hogy a Nyugatot orientalizálja, akkor a zsidóság lényeges segítséget nyujtott abban, hogy azt mindig újra nyugatosítsák: ez bizonyos értelemben annyit jelent, mint Európa feladatát és történetét a görög folytatásává tenni.

A középkor az Egyházban egészen egyetemes, a teljes emberiséget magába foglaló céllal bíró intézményt mutat, még hozzá olyan céllal, amely az emberiség — vélt — legfőbb érdekeire vonatkozott: ezzel szemben az újabb történet folyamán mutatkozó állam- és nemzetcélok egyenesen szorongató benyomást keltenek; kicsinyesnek, alacsonyrendünek, anyagiasnak, térben korlátozottaknak tűnnek fel. De ez a képzeletünkre gyakorolt különböző benyomás ne határozza meg ítéletünket; mert amaz az egyetemes intézmény mesterkélt, fikciókon nyugvó szükségeknek felelt meg, amelyeket ott, ahol még nem voltak meg, előbb létre kellett hoznia (a megváltás szükségét); az új intézmények valódi szükségállapotokon segítenek; és eljön az idő, amikor olyan intézmények keletkeznek, amelyek minden ember közös igazi szükségeinek szolgálnak és a fantasztikus ősképet, a katolikus Egyházat, árnyékba és feledésbe borítják.

Hiú rajongás és széplelkűség, hogy az emberiségtől még sokat (vagy még inkább: akkor igazán sokat) várjunk, ha elfelejtett háborúkat viselni. Egyelőre nem ismerünk más eszközöket, amelyekkel elbágyadó népeknek a hadi táborozás érdes energiáját, a mély személytelen gyűlöletet, a jó lelkiisme-

retű gyilkos-hidegvért, a közös szervező hőt az ellenség elpusztítására, a büszke közömbösséget nagy veszteségekkel szemben, a saját és a baráti léttel szemben, a lélek tompa földrengésszerű megrendülését ugyanolyan erősen és biztosan lehetne beoltani, mint ahogy az minden háborúban történik: az itt kitörő patakok és folyamok, amelyek persze köveket és mindenféle sarat is magukkal sodornak és finom kultúrák virágzó mezőit tönkreteszik, később kedvező körülmények között a szellem műhelyeinek kerekeit új erővel forgatják. A kultúra semmiképen sem nélkülözheti a szenvedélyeket, bűnöket és gonoszságokat. A háborúnak még sok pótlékát fogják kitalálni, de általuk talán mindinkább belátják, hogy olyan magasan kultúrált és ezért szükségképen bágyadt emberiség, mint a mai európaiaké, nemcsak háborúkra, hanem a legnagyobb és legborzasztóbb háborúkra — tehát időleges visszaesésekre a barbárságba — szorul, hogy a kultúra eszközei miatt el ne veszítse kultúráját és létét magát.

A két szembenálló párt, a szocialista és a nemzeti, vagy akárhogy nevezik is őket Európa különböző országaiban, egymáshoz méltó. Mindkettőben az irígység és a lustaság a mozgató erő. Abban a táborban lehetőleg nem akarnak a kezükkel dolgozni, ebben a fejükkel nem; az utóbbiban gyűlölik és irígylik a kiemelkedő, maguk lábán álló egyeseket, akik nem sorakoznak szívesen a tömeghatás céljai mögé; az elsőben a társadalom jobb, kedvezőbb körülmények között élő kasztjaira gyűlölködnek, amelyeknek feladata, a magasabb kultúrajavak létrehozása, az életet belsőleg nem kevésbbé nehezíti meg és teszi fájdalmassá. Persze, ha a tömeghatást sikerül a társadalom magasabb rétegeinek szellemébe átvinni, akkor teljesen igazuk van a szocialista tömegeknek, ha külsőleg is egyenlőséget akarnak létrehozni maguk és amazok között, minthogy belsőleg, fejükben és szívükben már egyenlőkké váltak. — Éljetek felsőbbrendű emberként és cselekedjétek mindig a magasabb kultúra cselekedeteit — akkor majd mindenki a világon elismeri jogaitokat és minden irígy tekintet és rajtaütés ellen biztosítva lesz a rendje annak a társadalomnak, amelynek csúcsán álltok!

A politikai dicsőségre vágyó nép minden egyes derék, munkás, eszes, törekvő tagján ez az egyetemes vágy uralkodik és elvonja őt saját feladatától: a közjó naponként megújuló kérdései és gondjai minden polgár fej- és szívtőkéjéből mindennap vámot szednek: az egyéni energia és munka mindez áldozatainak, veszteségeinek összege olyan óriási, hogy valamely nép politikai felvirágzása szinte szükségképen maga után vonja a szellemi elszegényedést és elbágyadást, a nagy összpontosítást és egyoldalúságot igénylő művek létrehozására szolgáló képesség csökkenését. Végül is kérdezhetjük: megéri-e a nemzeti életnek ez a durva virágzása és pompája azt, hogy a talajából eddig gazdagon fakadó nemesebb, finomabb és szellemibb növények mind áldozatául essenek? — Ismétlem: nyilvános vélemények, — egyéni lustaságok.

Az utolsó, kilencedik fejezet az embert nézi, amint egyedül van önmagával. Egyre van szükségünk: vagy természettől könnyű lélekre vagy művészettel és tudással könnyűvé tett lélekre. — Aki mélyebben gondolkodik, tudja, hogy soha sincs igaza, cselekedjék és itéljen, amint akar. — Olyan korban élünk, amelynek kultúráját saját eszközei veszélyeztetik. — Az ember komolyan vett szellemi felszabadulásában szenvedélyei és vágyai is titokban koncot remélnek. — Hivatás az élet gerincoszlopa. — Az élet ritka egyes legnagyobb jelentőségű pillanatokból áll és számtalan sok időközből, melyekben legjobb esetben ama pillanatok árnyékképei lengenek körül. A szerelem, a tavasz, minden szép dallam, a hegyek, a hold, a tenger — minden csak egyszer szól igazán a szívhez: ha ugyan valamikor egészen szóhoz jut. Mert sok ember egyáltalában nem részesül ezekben a pillanatokban, hanem maga sem egyéb, mint időköz, szünet a valódi élet szinfóniájában. — Modern emberek rendszerint nagyon türelmetlenek lesznek, ha olyan természetűekkel találkoznak, kikből semmi sem lesz, noha nem lehet róluk mondani, hogy semmik. Bizonyos hangulatokban azonban látványuk azt a szokatlan kérdést idézi fel: minek egyáltalában dallam? Miért nem elégít ki bennünket, ha az élet mély tóban nyugalmasan tükröződik?

A középkor gazdagabb volt ilyen természetű emberekben, mint napjaink. — Hogy azt, amit az ember szenvedélyében mond, ígér, elhatároz, később higgadtan és józanul képviselje, ez a követelmény az emberiségre súlyosodó legnagyobb terhek közé tartozik. Hogy a harag, a fellángoló bosszú, a lelkesült odaadás következményeit minden időkre el kelljen ismernünk, az annál nagyobb elkeseredésre ingerelhet ezek ellen az érzések ellen, minél inkább bálványozzák azokat mindenfelé és különösen a művészek. Ezek nevelik nagyra a szenvedélyek becsülését, mintha csak azt akarnák mondani: szenvedélyek nélkül nem is éltetek igazán. Mivel egyszer hűséget esküdtünk, talán éppen pusztán valamely képzeleti lénynek, mint például egy istenségnek, mivel egyszer szívünket odaadtuk, egy fejedelemnek, pártnak, nőnek, papi rendnek, művésznek, gondolkodónak, elvakult tévhit áliapotában, amely elragadtatásba sodort és azokat a lényeket minden tiszteletre és áldozatra méltóknak tüntette fel — ezért menthetetlenül le vagyunk kötve? Vajjon nem csaltuk meg akkor önmagunkat? Nem feltételes elígérkezés volt-e ez, azzal a persze ki nem mondott feltétellel, hogy azok a lények, amelyeknek magunkat szenteltük, valóban azok, amiknek képzeletünkben tűntek? Kötelességünk-e tévedéseinkhez híveknek maradni, még ha belátjuk is, hogy ezzel a hűséggel magasabbrendű énünknek ártunk? Nem, nincs ilyen törvény, ilyen kötelezettség; hűtlenekké, árulókká *kell* lennünk, eszményeinket újra meg újra meg kell tagadnunk.

Azokból az időkből, amelyekben az emberek megszokták, hogy a feltétlen igazság bírásában higyjenek, azokból származik a mélységes kedvetlenség a megismerés kérdéseire vonatkozó minden szkeptikus és relativista állásfoglalás miatt; többnyire szívesebben fogadunk el tekintélyes személyektől (atyánktól, barátunktól, tanárunktól, fejedelmünktől) származó meggyőződést, annak kényére-kedvére kiszolgáltatva magunkat, és ha ezt nem tesszük, lelkiismeretfurdalásfélét érzünk. Ez a hajlam nagyon is érthető és következményei nem adnak jogot heves szemrehányásra az emberi ész fejlődése ellen. Lassanként azonban az ember tudományos szelleme meg kell, hogy érlelje annak az óvatos tartózkodásnak az erényét, azt a bölcs önmérsékletet, amely a gyakorlati élet területén jobban ismert, mint az elmélet világában. — Az igazság bírásának patosza manapság nagyon keveset számít az igazság keresésének persze szelídebb és kevésbbé hangzatos patoszához viszonyítva, amely sohasem fárad bele felfogásának módosításába és újra meg újra való megvizsgálásába.

Egészében a kutatásnak legalább is ugyanolyan fontos eredményét jelentik a tudományos módszerek, mint bármilyen más, tárgyi eredmény: mert a tudományos szellem a módszerbe való belátáson alapul, és ha ezek a módszerek elvesznének, a tudomány összes eredménye sem volna képes megakadályozni a babona és esztelenség új uralomrajutását. Szellemes emberek tanulhatnak a tudomány eredményeiből, amennyit akarnak, mindig ki fog tűnni beszédükből és főleg hipotéziseikből, hogy hiányzik belőlük a tudományos szellem: nincs meg az az ösztönös bizalmatlanságuk a gondolkodás tévútjaival szemben, amely minden tudományos ember lelkében hosszú gyakorlás következményeként gyökeret vert.

Aki csak valamennyire is eljutott a szellem szabadságáig, nem érezheti magát másnak itt a Földön, mint vándornak, ha nem is utazónak egy végső cél felé, mert ilyen nincs. Igenis azonban, nyitott szemmel akar járni és látni kívánja mindazt, ami a világban voltaképen történik; ezért nem szabad szívét nagyon szorosan hozzákötnie az egyes dolgokhoz; sajátmagában is vándorléleknek kell laknia, amely a változásnak és a mulandóságnak örül. Persze, hogy az ilyen embert is elérik a gonosz éjtszakák, amikor zárva találja a város kapuját, amelyben megpihenni szeretett volna. De kárpótlásul eljönnek más tájak és napok reggelei, amikor már a hajnal derengésében a múzsák karát látja közelében tovatáncolni, amikor később, ha csendben, a délelőtti lélek egyensúlyával fák alatt járkál, ezeknek koronáiból csupa jó és világos dolog repül feléje, mind azoknak a szabad szellemeknek az ajándéka, akik hegyen,

erdőben és magányosságban vannak otthon és hozzá hasonlóan majd vidáman, majd gondolkodva vándorolnak és filozofálnak. A kora reggel titkaiból születve azon elmélkednek, hogyan lehet a napnak a tizedik és a tizenkettedik óraütés között olyan tiszta fénnyel átjárt napvilágos vidám arca: a délelőtt bölcseletét keresik.

A könyv végére néhány versszakos „utójátékot" illesztett Nietzsche az 1886-i kiadásban „Barátok között" címmel: ebben barátai szívébe ajánlja újszerű *„bolondkönyvét"*, amelyben az ész „észre tér".

Ha visszatekintünk az utolsó fejezetekre, akkor azok között kétségtelenül csak az államról szóló mutatkozik nagyobb jelentőségűnek. A hatodik, az emberek közlekedéséről szóló fejezetből jól kiérezhető a nagy emberekhez fűződő barátság búcsúztatása, az azzal való leszámolás; még az utolsó fejezetben is, amely az önmagában álló és járó ember jellemzésén kívül sok minden más gondolatot is összehord, feltűnik a hűség kötelességéről szóló elmélkedés és e kötelességnek a szellemi szabadság és az egyéni önkifejtés érdekében tett elutasítása. Az államról szóló fejezetből megint Nietzsche arisztokratizmusa emelkedik ki a legjellemzőbben. Ez az arisztokratizmus lényegében szellemi-erkölcsi, de ezekkel a tulajdonságokkal összekapcsolva, sőt ilyen tulajdonságok bírásáért — parancsolni- és engedelmeskednitudás! — a születés nemességét is elismeri Nietzsche. Az igazi arisztokrácia az emberiség hivatott vezetője, megkülönböztetett rétege, amely egyedül adhat, tisztán jószántából, az igazságosság alapján bizonyos mértékű jogegyenlőséget, és amelynek súlyos vezető hivatása éppen kevesebb boldogságot enged, mint amennyiben a szellemileg-anyagilag kevéssel bíró, de kevéssel be is érő köznép részesül. Az emberiséget felfrissítő és ennyiben szükséges és jó háború is éppen akkor rossz, ha olyan néphadseregekkel vívják, amelyekben az emberiség legjobbjait áldozzák fel. A felsőbbrendű emberekkel és vezető hivatásukkal ellentétben, mindenféle párturalmat, akár szocialistát, akár nemzetit, lenéz Nietzsche; élesen szembenáll a forradalommal is, de a vallással és a nemzettel együtt az államot is, legalább a nemzetállam alakjában, hanyatlónak és pusztulásra ítéltnek tartja: egyfajta — mindenesetre jócskán utópista és a közönséges anarchistáktól legmesszebb álló, azokat élesen el is ítélő — ideális anarchizmust vall itt még ugyanaz a Nietzsche, aki különben a szocializmust is nem jogossága szerint, hanem kizárólag mint felhasználható hatalmi tényezőt ítéli meg és reálisan látja az emberiség egyetemének a technika gyors fejlődésével kényszerűleg adódó szorosabb összezárkózását. Itt találkozunk első átfogó és jelentős megnyilatkozásával a zsidóságról: ez meglehetősen barátságos és aligha csupán pozitívista és vallás- és nemzetnélküli álláspontjából, valamint a megismert művelődéstörténeti megfontolásokból, hanem valószínűleg személyi vonatkozásokból is — itt elsősorban a Rée Pállal fennálló barátságából — fakad.

Nietzsche új könyve egészében nyílt megvallása nagy elszakadásának addigi barátaitól, tekintélyeitől, multjának romantikus-idealista vezető eszméitől és egy fejlődéselméletileg színezett naturalista pozitivizmus vizeire való kievezés: elszabadulás régi kötöttségeitől, de semmiesetre sem teljes egyéni szabadság; az új eszmekör, amelynek világába lépett, lényegében nem kevesebb egyoldalúsággal köti még meg a felszabadulás hitében ringatódzó szellemet, mint korábbi eszmevilágának

irányító erői. Az azonban bizonyos, hogy Nietzsche szelleme most jobban „pihen" új ide-odaröpködésében és néha csendes lebegésében, mint korábbi romantikus hevületében és feszültségében: ez a pihenés — és nemcsak a materialista pozitívizmus önmagában sekélyesebb természete — még könyvének némileg lapos, legtöbb korábbi — és későbbi — művéhez viszonyítva eszmegazdagságban és mélységben kétségtelenül kevésbbé tartalmas mivoltában is megnyilvánul.

A Taschenausgabe harmadik kötetének végén kiadásra kerültek a hagyatékból Nietzsche *„Egyes megjegyzései kultúráról, államról és nevelésről"*: (Einzelne Bemerkungen über Cultur, Staat und Erziehung." 1874/1877, T. III. 431—442. l.) Ezekben is találunk néhány érdekes megjegyzést.

Valamely nép politikai tevekenységét Németországban naiv módon valami nagyon magas és nagy dolognak tekintik. Olyan nagy dolog a szülőföld és az ősök iránt érzett szeretet? És egyedül ez minden természetes politika alapja. — A hidak, amelyek segítségével a természet átugorja az egyének különbözőségét és egymásutánját — állam, nemzés, művelődés, művészet — mindezek alapjában védőintézményei a távoli jövőnek. — Igaz, hogy a németség lényegéhez tartozik a stílustalanság? Vagy ez nem-kész voltának a jele? Alighanem így van: még nem tisztázódott teljesen, hogy mi a német? Visszanézéssel nem tanulható meg: saját erőnkben kell bíznunk. A német lényeg még nincs is meg, még csak lennie kell; egyszer valamikor világra kell hozni, hogy mindenki előtt látható és önmaga előtt becsületes legyen. De minden születés fájdalmas és erőszakos. — A történetelőtti időket határtalan időkön keresztül a hagyomány határozza meg, nem történik semmi. A történeti időben a megtörtént mindig elválás a hagyománytól, véleménykülönbség; az a szabadszelleműség, amit a történet csinál. Minél gyorsabban következik be a vélemények megfordulása, annál gyorsabban megy a világ; a krónika hírlappá változik, és végül a távíró állapítja meg, hogy miben változtak meg órák alatt az emberek vélemények. — Ne is ügyeljünk már arra, ha egyes emberek a népiesség veszendőbemenése miatt panaszkodnak (viselet, erkölcsök, jogi fogalmak, tájszólások, költői alakok stb. tekintetében). Hiszen éppen ezen az áron emelkedünk a nemzetfölöttiséghez, az emberiség egyetemes céljaihoz, az alapos tudáshoz, a mult, a nem-bennszülött megértéséhez és élvezéséhez, — röviden, éppen ezáltal szűnünk meg barbárok lenni. — A német kormányoknak egy állammá való egyesülését „nagy" eszmének mondják. Ugyanaz a fajta ember ez, amelyik egy szép napon az európai egyesült államokért lelkesedik majd: ez a még „nagyobb eszme". — A jövő néhány század mulva: a Föld ökonómiája, rossz fajták kihalatása, jobbak tenyésztése, egy nyelv. Egészen új feltételek az ember számára, sőt egy felsőbbrendű lény számára? Most a kereskedő rend az, amely meggátolja a barbárságba való teljes visszaesést (távíró, földrajz, ipari találmányok stb.). — Nagy embereket nevelni az emberiség legfőbb feladata. De lehet nevelni? Néha a fiúk mintegy a fénylő szikrák, amelyek atyáiktól átugranak. — „Egyszerűnek és természetesnek" lenni a kultúra legfőbb és végső célja! Közben iparkodunk magunkat megkötni és alakítani, hogy végül talán visszajussunk az egyszerűségbe és szépségbe. — Kiindulásom a porosz katona: itt van valódi konvenció, kényszer, komolyság és fegyelem, a forma tekintetében is. Persze, hogy messze esik az „egyszerűtől és természetestől"! A történethez való viszonya tapasztalati és azért bizakodó, eleven, nem tudós, egyes személyekben csaknem mítikus. A test neveléséből és legszigorúbban megkövetelt, hűséges kötelességtudásból indul ki. Azután Goethe mintaszerű: a heves naturalizmus, amely lassanként szigorú méltósággá lesz. Mint stilizált ember feljebb jutott bármely más németnél. Manapság annyira korlátoltak az emberek, hogy szemrehányást tesznek neki, sőt öregedését

vádolják. Olvassuk Eckermannt és kérdezzük, vajjon jutott-e valaha Németországban ember nemes formában ilyen messzire? Persze, hogy még nagy lépés van innen az egyszerűségig és nagyságig, de ne gondoljuk, hogy Goethet átugorhatjuk, hanem mindig újra kell kezdenünk, mint ő. — Minthogy az új nevelés az emberektől sokkal nagyobb agyműködést kíván, az emberiségnek sokkal energikusabban kell az egészségéért küzdenie, hogy ne legyen idegesen túlérzékeny, sőt őrült utódnemzedékké. — A jelenben Anglia félreismerhetetlenül minden többi nép előtt halad filozófiában, természettudományban, történelemben, a felfedezések és a kultúraterjesztés területén. A tudományos nagyságok ott királyokként tárgyalnak egymással, akik ugyan mind rokonoknak tekintik egymást, de függetlenségük elismerését teszik fel. — Miután évről-évre jobban megtanultam, milyen nehéz az igazságot megtalálni, bizalmatlanná váltam az igazság megtalálásába vetett hitben: ez az igazság fő akadálya. Most különösen a tüzes, meggyőződésre szomjas ifjakat szeretném inteni, hogy ne tekintsék rögtön megint az én tanításaimat mint valami zsinórmértékét az életnek, hanem mint jól megfontolandó tételeket, amelyeknek gyakorlati bevezetésével az emberiség várjon addig, amíg elegendően megóvta magát kétségek és érvek ellen.

Az „emberi, nagyon is emberi dolgok" könyvének megismerése után nem csodálkozhatunk azon a meglepetésen és idegenkedésen, amellyel Nietzsche barátai új irodalmi megnyilatkozását fogadták. Ma, amikor Nietzsche teljes eszmefejlődése lezárva áll előttünk, láthatjuk, hogy leglényegesebb gondolataiban itt is hű maradt önmagához és következetesen haladt tovább alapeszméinek ifjúkori felvetésétől azoknak későbbi érett, legplasztikusabb megfogalmazásához. Ezek az eszméi azonban mégis váratlanul újszerű, idegen burokban jelentek most meg: a naturalizmus és a pozitivizmus maró szelleme járja át azokat, és ezt a maró szellemet a régi barátjaira és tekintélyeire, egész multjára haragvó Nietzsche még fokozza. Nem csoda tehát, hogy az új könyvet nemcsak a Parsifal alkotása korában élő Wagner utasította el, hanem az író legtöbb barátja. Rohdenak, aki legalább a — meglehetősen sovány — görög vonatkozásokra nyilvánította tetszését, Nietzsche a következőket írja: „Igy helyes és szép, kedves barátom: mi ketten mégsem állunk agyagállványon, amelyet egy könyv mindjárt feldönthetne. Ezúttal nyugodtan megvárom, hogyan csillapodnak le lassanként a hullámok, amelyekben szegény barátaim lubickolnak: ha én löktem őket bele ezekbe a hullámokba — hát a dolog nem életveszélyes, azt tapasztalásból tudom; és ha itt vagy amott a barátságra lenne veszélyes — hát akkor szolgáljunk az igazságnak és mondjuk: eddig egy felhőt szerettünk egymásban. Sokat lehetne mondani, még többet és mérhetetlent gondolni: tréfából merészkedjünk arra a hasonlatra, hogy olyan férfihoz hasonlítok, aki nagy lakomát rendez, és akitől a minden jó ennivaló láttára a vendégek elszaladnak". Ez a hatás és az abból eredő hangulat csak még jobban belelökték az érzékenylelkű gondolkodót saját külön útjába: ezentúl már mind magányosabban halad tovább, amerre, úgy érzi, hivatása és mindenesetre határtalanul egyéni indulatú, szélsőséges függetlenségvággyal eltelt lelke ragadja.

3. Az örök vándor.

Hogy Nietzsche új útján határozottan tovább akar menni, az világosan kiderül a „nagyon is emberi dolgok" könyvét követő irodalmi munkásságából: következő két nagyobb írását egyenesen az előbbi

könyv folytatásának és kiegészítésének szánja és ezt mind a címben, mind a tartalom elosztásában kifejezésre juttatja. Ezek az írások egyben életének egyik legválságosabb időszakába esnek. Már 1878 tavaszán vissza akart vonulni tanszékéről, de barátai unszolására lemondott tervéről: az év utolsó hónapjaiban dolgozta ki az „Összekevert vélemények és mondások" című aforizmagyüjteményét, amely 1879 márciusában mint az „Emberi, nagyon is emberi dolgok" könyvének „függeléke" jelent meg. Ekkor azonban már beállt életének egyik legfontosabb változása. 1878 karácsonya körül migrénszerű fej- és szemfájásai megint és igen hevesen kitörtek: most már elhatározta, hogy megválik állásától. Átmeneti genfi tartózkodás sem segített; 1879 tavaszán egészen rendkívüli és nagy aggodalmat keltő gyengeség fogta el; húgával Bern mellé utazott egy magaslati üdülőhelyre. Végre is beadta a szolgálatból való elbocsátására irányuló folyamodványát, amelyben fejfájására és látóképességének nagy csökkenésére hivatkozva, kéri felmentését. A kormány a kérésnek helyt adott és igen barátságosan és aránylag kedvező anyagi feltételek mellett — kiegészítéssel évi 3000 frank nyugdíjjal — felmentette állásától. Mintha csak éppen ez a szabadság hiányzott volna Nietzschenek: elnyerésével csakhamar jobban lett és az Engadinba utazott, ahol ezentúl sokat és többnyire boldogan tartózkodott. Ezúttal 1879 nyarát töltötte ott és szinte új életre kelőnek érezte magát: multjától megszabadult, Bázelt otthagyta, háztartását feloszlatta, könyveit részben eladta és elajándékozta, részben beraktározta és csak kis részben tartotta meg saját használatára, sőt még kéziratait is nagyrészben el akarta égetni és ettől a tervétől csak húga kérésére állt el; most valóban szabadon, mint a madár, élvezte a csodálatos hegyvidék üdítő szépségeit. Ekkor irta meg „A vándor és árnyéka" címmel a „nagyon is emberi dolgok" könyvének „második és utolsó függelékét", megint aforizmagyüjtemény alakjában; eredetileg „Sankt Moritz-i gondolatmenetek" címet is szánt új művének, a keletkezési hely boldogító élményeinek emlékére. Legújabb műve 1880 legelején jelent meg: ekkor már Nietzsche október vége óta otthon volt Naumburgban. De mintha csak teste sem tűrte volna az ekkor alighanem lelkének — talán tudattalanul — nem kellő otthoni környezetet és levegőt, állapotában megint súlyos visszaesés következett be, annyira, hogy élete végét látta közeledni és barátainak búcsúleveleket irt. 1880 februárjában azonban délre utazott és ott csakhamar el is érte, saját meggyőződése szerint kivívta gyógyulását; betegsége, amelynek természetét az orvosok — úgy látszik — nem tudták kellőleg tisztázni, aligha magyarázható másként, mint — legalább is nagyrészben — életkörülményeivel való elégedetlenségből és külsőleg teljesen független életre irányuló olthatatlan és kielégíthetetlen vágyából fakadó súlyos idegreakcióval: a tünetek nagy része lényegében idegbántalmakra utal és még szembajában is erős idegkomponens mutatkozik. Annyi bizonyos, hogy életvitelének teljes felszabadulása és kívánsága szerint alakíthatóvá válása egy évtizedre meghozta többé-kevésbbé gyógyulását, amelyet azután inkább csak rövidebb rosszullétek szakítottak meg: munkakedve és munkaereje azonban ezentúl egészen összeomlásáig igen nagy volt.

A két „függeléket" Nietzsche az 1886-ban rendezett új kiadásban egy könyv két részévé foglalta egybe, a könyvhöz külön előszót is irt és

Emberi, nagyon is emberi dolgok II. (Menschliches, Allzumenschliches II, T. IV. 1—389 l.) címmel adta ki. A Sils-Mariaban 1886 szeptemberében írt előszót azzal kezdi az író, hogy az ember csak ott beszéljen, ahol nem szabad hallgatnia, és csak arról beszéljen, amit legyűrt, — minden egyéb fecsegés, „literatúra", a fegyelmezettség hiánya. Az én írásaim, úgymond, csakis legyőzéseimről szólnak: „én" vagyok bennük, mindazzal, ami ellenséges volt irántam, ego ipsissimus, sőt, ha büszkébb kifejezés is meg van engedve, ego ipsissimum. Ki lehet találni: már sok van — alattam... Ámde mindig még időbe került, gyógyulásba, távolságba, distanciába, amíg kedvem támadt, hogy valami megéltet és túléltet, valami saját faktumot vagy fátumot utólag a megismerés számára lenyúzzak, kizsákmányoljak, feltárjak, „ábrázoljak". Ennyiben minden írásomat, egyetlen, igaz, hogy lényeges kivétellel, hátrább kell keltezni — mindig csak „mögöttem lévőről" beszélnek —: egyesek, mint például a három *Korszerűtlen elmélkedés*, még egy előbb kiadott könyv *(A tragédia születése)* keletkezési és átélési ideje elé való. Az a haragos kifakadás az öreg Strauss Dávid németkedése, kényelmessége és nyelvzüllesztése ellen, az első „Korszerűtlen" tartalma, olyan hangulatoknak engedett szabad teret, amelyekkel sokkal előbb, mint diák ültem német művelődés és művelődési filiszterség között (igényt támasztok a most sokszoros használatnak és visszaélésnek alávetett „Bildungsphilister"-szó apaságára —); amit a „történelmi betegség" ellen mondottam, azt mint olyan tettem, aki lassan, fáradságosan megtanult abból kigyógyulni és semmiképen sem akart a „históriáról" lemondani, mert egykor szenvedett miatta. Amikor azután a harmadik *Korszerűtlen elmélkedésben* tiszteletemet fejeztem ki első és egyetlen nevelőm, a *nagy* Schopenhauer Artúr előtt — most még sokkal erősebben, és személyesebben is fejezném ki —, akkor saját személyemre nézve már benne voltam a moralista szkepszis és feloszlás kellős közepében, azaz minden eddigi pesszimizmusnak ugyanannyira kritikájában, mint elmélyítésében — és már „semmiben sem" hittem, a népies mondás szerint, Schopenhauerban sem: ugyanabban az időben jött létre egy titokban maradt írás *„Igazságról és hazugságról erkölcsmentes értelemben"*. Még győzelmi és ünnepi beszédem is Wagner Richárd tiszteletére, a bayreuthi 1876-i győzelmi ünnep alkalmából — Bayreuth a legnagyobb győzelmet jelenti, amelyet művész valaha kivivott — ez a mű, amely az „aktualitás" legerősebb látszatát mutatja, a háttérben hódolat és hála volt egy darab multam iránt, utam legszebb, egyúttal legveszélyesebb tengernyugalma iránt... és valójában elválás, elbúcsúzás. (Talán Wagner Richárd csalta magát e tekintetben? Nem hiszem. Amíg az ember még szeret, bizonyára nem fest ilyen képeket; az ember még nem „szemlél", nem áll akkora távolságra, amilyenre a szemlélőnek kell állnia. Ezt már annak az írásnak egy mondása is elárulja.) Azt a nyugalmat, hogy a legbelső egyedüllét és nélkülözés hosszú közbülső éveiről beszélni tudjak, csupán az *„Emberi, nagyon is emberi dolgok"* könyvében szereztem meg: ennek ajánlom ezt a második szószóló előszót is. Ebben a „szabad szellemeknek" írt könyvben van valami a pszichologus csaknem vidám és kíváncsi hidegségéből, amely egy csomó alája és mögéje került fájdalmas dolgot utólag még önmagának megállapít és mintegy valami tűhegyre szúr: — ki csodálhatja, ha ilyen hegyes és csiklandós munkában alkalmilag egy kis vér is folyik, ha a pszichologusnak közben vér van az ujjain — és nem mindig csak az ujjain?

A könyvben összefoglalt két írás először egyenként jelent meg a „szabad szellemeknek írt könyv" folytatásaiként és függelékeiként: egyúttal mint egy szellemi kúrának, az antiromantikus önkezelésnek folytatása és megduplázása, amint azt egészségesen megmaradt ösztönöm maga kitalálta és rendelte a romantika legveszedelmesebb alakjában való időleges megbetegedés ellen. Most együtt jelennek meg ezek az írások és együtt talán erősebben és világosabban adják tanításukat, — egy egészségtant, amely az éppen feljövő nemzedék szellemibb természeteinek az akarat fegyelmezésére ajánlható. Olyan pesszimista beszél bennük, aki elég gyakran kibújt a bőréből, de mindig újra vissza-

bújt abba, tehát egy pesszimista a pesszimizmusra való jóakarattal, — vagyis mindenesetre már nem romantikus. — Valóban a legfőbb ideje volt akkoriban búcsút venni; nemsokára megkaptam ennek bizonyítékát. Wagner Richárd, látszólag a leggyőzelmesebb, igazában redvessé vált, kétségbeeső romantikus, hirtelen gyámoltalanul és összetörve leomlott a keresztény kereszt elé... Hát egy németnek sem volt akkor szeme és részvéte e borzalmas színjáték számára? Én voltam az egyetlen, aki miatta — szenvedett? Nekem magamnak ez a váratlan esemény villámként gyujtott világosságot arra a helyre vonatkozólag, amelyet elhagytam. Amikor egyedül továbbmentem, remegtem, majd beteg lettem, sőt fáradt, a visszatarthatatlan csalódástól mindabban, ami nekünk, modern embereknek a lelkesedésre megmaradt, a mindenfelé elpazarolt erő, munka, remény, ifjúság, szeretet miatt; fáradt e romantika nőies és rajongóan fegyelmezetlen mivoltától, az egész idealista hazudozástól és lelkiismeret-elpuhulástól, amely itt megint egyszer győzelmet aratott a legbátrabbak egyikén. Feladatom — hová lett? Nem úgy látszott-e, mintha feladatom visszahúzódnék előlem, mintha most már hosszú időre nem volna jogom hozzá? Mit tegyek, hogy ezt a legnagyobb nélkülözést elviseljem? Azzal kezdtem, hogy alaposan és elvileg eltiltottam magamat minden romantikus zenétől, ettől a kétértelmű, nagyzoló, fülledt művészettől, amely a szellemet megfosztja szigorúságától és jókedvétől és mindenféle homályos sóvárgást, taplós vágyakozást felburjánoztat. Óvakodj a zenétől, ez még ma is tanácsom mindazoknak, akik elég férfiasak, hogy a szellem dolgaiban a tisztaságra adjanak; az ilyen zene elpuhít, elnőiesít, „örök nőisége" — lehúz! — A romantikus zene ellen fordult akkor első gyanakvásom, legközelebbi óvatosságom; és ha egyáltalában reméltem még valamit a zenétől, azt abban a várakozásban tettem, hogy eljön egy muzsikus, aki elég merész, finom, gonosz, déli, túláradó egészségű, hogy azon a zenén halhatatlan bosszút álljon.

Magányosan és bizalmatlanul önmagammal szemben, pártot ütöttem önmagam ellen és mindazért, ami éppen nekem fájt és keserves volt: így újra megtaláltam az utat ahhoz a bátor pesszimizmushoz, amely minden romantikus hazugság ellentéte, és — amint ma látom — megtaláltam az utat „önmagamhoz", feladatomhoz is. Feladatunk, ez a zsarnok, mindig betegséggel válaszol, ha kételkedni akarunk feladatunkhoz való jogunkban, — ha dolgunkat elkezdjük valahol megkönnyíteni magunknak. Megkönnyebbüléseinkért kell legkeményebben lakolnunk! És ha azután vissza akarunk jutni az egészséghez, nem marad választásunk: súlyosabban kell megterhelni magunkat, mint ahogyan bármikor azelőtt meg voltunk terhelve. — Akkoriban tanultam meg annak a művészetét, hogy vidámnak, tárgyilagosnak, kíváncsinak, mindenekelőtt egészségesnek és gonosznak mutassam magamat, — betegnél ez, úgy gondolom, „jó ízlése". Finomabb szem és együttérzés mégsem téveszthet el, hogy mi az, ami talán ingerét adja ezeknek az írásoknak, — hogy itt egy szenvedő és nélkülöző beszél úgy, mintha nem szenvedő és nélkülöző volna. Itt fenn kell tartani az egyensúlyt, a nyugalmat, sőt az élet iránt való hálát, itt szigorú, büszke, mindig éber, mindig ingerelhető akarat uralkodik, amely feladatul állította magának, hogy az életet megvédelmezi a fájdalom ellen és letör minden következtetést, amely fájdalomból, csalódásból, csömörből, magányossá-válásból és más mocsártalajból mint mérges gomba szokott felnőni. Akkor nyertem meg magamtól a tételt: „szenvedőnek még nincs joga pesszimizmushoz"; akkoriban hosszadalmas-türelmes hadjáratot folytattam önmagammal minden romantikus pesszimizmusnak az ellen a tudománytalan alaphajlama ellen, hogy egyes személyes tapasztalatokat egyetemes ítéletekké, sőt világelítélésekké fújjon fel, szóval akkor megfordítottam tekintetemet. Optimizmus, a magam helyreállítása céljából, hogy egyszer valamikor megint pesszimista *lehessek*, — megértitek ezt? Mint orvos és beteg egy személyben, a lélek fordított, ki nem próbált klímájára kényszerítettem magamat, főleg pedig idegenbe elvonuló vándorlásra, idegenségre, mindenféle idegenre néző kíváncsiságra... Hosszú vándorlás, keresés, változás származott ebből, ellenkezés minden

otromba igenléssel és tagadással szemben; ez is diéta volt és fegyelem, hogy a szellemnek lehetőleg megkönnyítse a messzireszaladást, a magasbaszállást, mindenekelőtt pedig a mindig-tova-repülést. Igy végül megjött a szellemi megerősödés, az egészség, és az élet visszaadja legnagyobb ajándékát — feladatunkat. Ezt az élményemet most már főleg nektek ajánlom, ti nehézsorsú, ritka, veszélyeztetett, legszellemibb legbátrabbak, akik a modern lélek lelkiismerete és ezért tudása is kell, hogy legyetek, — akiknek sorsa azt akarja, hogy betegebbek legyetek, mint bármely egyes ember, mert nemcsak „egyesek" vagytok..., akiknek vigasztalása, hogy az új, holnapi és holnaputáni egészséghez vezető utat tudjátok és járjátok, ti győzelmesek, ti időt-legyűrők, ti legegészségesebbek, ti legerősebbek, ti jó európaiak! — Végül összefoglalom ellentétemet a romantikus pesszimizmussal, vagyis a nélkülözők, balul sikerültek, legyőzöttek pesszimizmusával szemben: van a tragikusra és a pesszimizmusra irányuló akarat, amely ugyanannyira az értelem (ízlés, érzés, lelkiismeret) szigorúságának mint erejének a jele. Ezzel az akarattal nem félünk a minden léthez tartozó félelmetestől és kérdésestől, hanem magunk keressük fel azt. Az ilyen akarat mögött a bátorság áll, a büszkeség, a vágy nagy ellenség után. — Ez volt kezdettől fogva az én pesszimista perspektívám és emellett mindmáig kitartok, magamért és magam ellen: ezt bizonyítja ez a hosszú előszó.

Az első rész az *Összekevert vélemények és mondások* (Vermischte Meinungen und Sprüche T. IV. 13—183 l.). „Természeti törvény", ez a babona szava: Ha olyan nagy elragadtatással beszéltek a természet törvényszerűségéről, akkor vagy azt kell feltennetek, hogy minden természeti dolog szabad, önmagát alávető engedelmességből követi törvényét — ebben az esetben tehát a természet moralitását csodáljátok —, vagy pedig egy teremtő műszerész képzete ejt elragadtatásba, aki a legművészibb órát csinálta élőlényekkel díszítve. A természet szükségszerűsége a „törvényszerűség" kifejezése által emberibb lesz és a mitologiai álmodozás utolsó menedékhelye. — A fátyol-filozófusokat és világhomályosítókat, tehát valamennyi finomabb és durvább sörétű metafizikust szem-, fül- és fogfájás fogja el, ha gyanítani kezdik, hogy helyes a következő tétel: mostantól kezdve az egész filozófia a történelem birtoka lett. — A historikus boldogsága: „Ha a csavaroseszű metafizikusokat és hátsóvilágiakat beszélni halljuk, mi többiek persze azt érezzük, hogy ‚a lelkiszegények' vagyunk, de azt is, hogy miénk a változás mennyországa, tavasszal és ősszel, téllel és nyárral, és azoké a hátsóvilág — szürke fagyos végtelen ködeivel és árnyaival". Igy szólt valaki önmagához, amikor a reggeli napon sétált: olyan valaki, akinek a történelemtől nemcsak a szelleme, hanem a szíve is mindig újra megváltozik és aki, a metafizikusokkal ellentétben, boldog, hogy nem „egy halhatatlan lélek", hanem sok halandó lélek lakik benne. — *Az* élet megfestésének feladata értelmetlen, akárhányszor állították is fel költők és filozófusok: a legnagyobb festő-gondolkodók keze alatt is mindig csak *egy* életből, saját életükből való képek és képecskék keletkeztek — és más nem is lehetséges. Létrejövő a létrejövőben nem tükröződhetik szilárdan és tartósan, mint valami „az". — Az igazságban való hit minden addig hitt igazságban való kételkedéssel kezdődik.

Semmi sem esik jobban nehezére az embernek, mint valamely tárgyat személytelenül felfogni, azaz éppen tárgyat és nem személyt látni abban: sőt kérdezhető, vajjon egyáltalában lehetséges-e számára, hogy személyeket alkotó, személyeket költő óraszerkezetét csak egy pillanatra is kikapcsolja. Hiszen még gondolatokkal, a legelvontabbakkal is úgy érintkezik, mintha egyének volnának, akikkel küzdeni, akikhez csatlakozni, akiket őrizni, ápolni, felnevelni kell. Lássuk csak meg és hallgassuk ki magunkat azokban a percekben, amikor egy számunkra új tételt hallunk vagy találunk. Talán visszatetszik nekünk, mert olyan dacosan, olyan magabízóan áll: öntudatlanul is azt kérdjük magunktól, nem tudunk-e valamely ellentételt ellenségeként melléje rendelni vagy egy „talánt", egy „néhát" ráakasztani; még a „valószínűleg" szócska is elégtételt nyujt, mert megtöri a feltétlenség nekünk személyileg terhes zsarnokságát. Ha

viszont az az új tétel szelíd alakban vonul elénk, finoman, türelmesen és alázatosan és az ellentmondásnak mintegy karjaiba omolva, akkor magunkuraságának más próbájával kísérletezünk: hogyan, nem mehetnénk-e segítségére ennek a gyönge lénynek, cirógatva és táplálva, neki erőt és gazdagságot, sőt igazságot és még feltétlenséget is adva? Ha mindezzel és sok más hasonló eljárásunkkal számot vetünk és kissé tovább gondolkodunk, bizonyára nem beszélünk majd a „megismerési ösztönről önmagában és önmagáért". Miért részesíti hát az ember előnyben az igazságot a nemigazzal szemben, ebben a titkos harcban gondolat-személyekkel, ebben a többnyire titokban maradó gondolat-házasságszerzésben, gondolat-államalapításban, gondolat-gyermeknevelésben, gondolat-szegény- és betegápolásban? Ugyanabból az okból, amelyből igazságosságot gyakorol a valóságos személyekkel való közlekedésben: most szokásból, átöröklésből, nevelésből, eredetileg, mivel az igazság — csakúgy, mint a méltányosság és az igazságosság — hasznosabb és inkább becsületszerző, mint a nemigaz. Mert a gondolkodás birodalmában nehezen tartható meg az olyan hatalom és hírnév, amely tévedésre vagy hazugságra épül: az az érzés, hogy az ilyen épület egyszer összeomolhatik, megalázó építőmesterének öntudatára; ez szégyelli anyagának törékenységét és mivel önmagát fontosabbnak tartja a többi világnál, semmit nem tesz, ami nem tartósabb a többi világnál. Az igazság után való vágyódásban magához öleli a személyes halhatatlanságba vetett hitet, vagyis a leggőgösebb és legdacosabb gondolatot, amelynek testvére az a hátsó gondolat: „pereat mundus, dum ego salvus sim!" Joggal nevezték mindenkor a gőgöt „a tudók bűnének" — e nagy hajtóerejű bűn nélkül azonban rosszul állna az igazság és érvényességének ügye a Földön.

A tudományos ember előtt szerény és fáradságos vándorlásain, amelyek elég gyakran sivatagi utazások, megjelennek azok a fényes légi tünemények, amelyeket „bölcseleti rendszereknek" neveznek: a megtévesztés varázsos eszközeivel minden titok megoldását és az igazi életvíz legfrissebb italát közelinek mutatják; a szív kéjeleg és az elfáradt vándor szinte már ajkával érinti minden tudományos kitartás és szükség célját, úgy, hogy csaknem önkénytelenül előre tör. Persze, hogy más természetek a szép csalódástól mintegy elkábítva, állva maradnak: a sivatag elnyeli őket, a tudomány számára meghaltak. Megint más természetek, akik már gyakrabban tapasztalták ama szubjektív vigasztalásokat, talán szerfelett elkedvetlenednek és elátkozzák a sós ízt, amelyet azok a jelenségek a szájban visszahagynak és amely őrült szomjúságot gerjeszt — anélkül, hogy az ember azzal csak egy lépéssel is közelebb jutott volna valamilyen forráshoz. — Schopenhauer teszi azt a — saját magától sem egészen megértett és ezért más mondásaival lerontott — kitűnő megkülönböztetést: „az emberi cselekedetek szigorú szükségszerűségébe való belátás az a határvonal, amely a filozófikus főket a többiektől elválasztja". A filozófikus fők tehát a többiektől az erkölcs metafizikai jelentőségével szemben elfoglalt hitetlenségükben különböznek: és ez alighanem akkora szakadékot von közéjük, amelynek mélységéről és áthidalhatatlanságáról a manapság annyit felpanaszolt szakadék „műveltek" és „műveletlenek" között alig adhat fogalmat. Persze, hogy még nem egy hátsó ajtót, amelyet a „filozófus fők', magához Schopenhauerhoz is hasonlóan, meghagytak maguknak, haszontalannak kell felismerni: egyik sem visz a szabadba, a szabad akarat levegőjére; mindegyik, amelyiken eddig átbújtak, maga mögött megint a fátum villogó ércfalát mutatta: börtönben vagyunk, szabadnak csupán álmodhatjuk, de azzá nem tehetjük magunkat. A végső különbség tehát a filozófikus fők és a többiek között az volna, hogy amazok igazságosak, emezek bírák akarnak lenni.

Azt hiszitek ti, akik annyit beszéltek az „önfeledtségről a szeretetben", „az énnek a másik személyben való felolvadásáról", hogy ez valami lényegesen más, mint öncsalás? Tehát az ember eltöri a tükröt, belekölti önmagát egy személybe, amelyet csodál, és most énjének új képét élvezi, bár a másik személy nevén nevezi — és ez az egész eljárás nem öncsalás, nem önzés, ti furcsák? — Emberek, akik sokáig éltek önmagukon kívül, és végül a filozófiai belső élethez

fordultak, tudják, hogy a kedélynek és szellemnek is van magát sebesre-fekvése. Ez nem érv a választott életmód ellen egészében, de néhány kis kivételt és látszólagos visszaeséseket tesz szükségessé.

A jogtalanság, amelyet elkövettünk, sokkal nehezebben viselhető el, mint az, amelyet ellenünk követtek el (jól vigyázzunk, nem erkölcsi okokból!); a cselekvő voltaképen mindig a szenvedő, ha ugyanis vagy lelkiismeretfurdalásoknak hozzáférhető, vagy annak a belátásnak, hogy cselekedetével a társadalmat maga ellen fölfegyverezte és önmagát elszigetelte. Ezért az embernek már belső boldogsága érdekében, tehát, hogy jólérzését el ne veszítse, minden vallási és erkölcsi parancstól eltekintve, az igazságtalan cselekvéstől még jobban kellene őrizkednie, mint az igazságtalanság elszenvedésétől: mert ennek megvan a jó lelkiismeret vigasztalása, valamint a bosszú, a részvét, a jók, sőt a gonosztevőtől félő egész társadalom helyeslésének reményéből fakadó vigasza. — A támadás kardja becsületes és széles, a védekezésé rendszerint tűben végződik.

Valaki így szól: „önmagamon veszem észre, hogy ez a könyv káros". Ámde csak várjon és talán egy napon bevallja önmagának, hogy ugyanaz a könyv nagy szolgálatot tett neki, mert szívének rejtett betegségét kihajtotta és láthatóvá tette. — Abban a pillanatban, amikor valaki felfogásának különbségét egy híres pártvezérétől vagy tanárétól nyilvánosságra hozza, az egész világ azt hiszi, hogy rossz szemmel néz arra. Néha azonban éppen ekkor megszűnik rossz szemmel nézni rá: mihelyt oda mer állni az elé, megszabadult a ki nem mondott féltékenység kínjától. — Idegen örömet elképzelni és amellett örülni a legmagasabbrendű állatok legmagasabb előjoga, és azok között is csak a legkiválóbb példányok számára elérhető — tehát ritka humanum: annyira, hogy voltak bölcselők, akik tagadták az együttörülés létét. — Lehetnének Herostratesek, akik a saját templomukat gyujtják fel, amelyekben az ő képeiket tisztelik. Kibékíthetetlenül sért az a felfedezés, hogy ott, ahol szeretetről voltunk meggyőződve, csupán házibútornak és szobadísznek tekintettek, amelyen a háziúr vendégek előtt a hiúságát fitogtathatja. — Amit néha ébrenlétben nem tudunk vagy érzünk biztosan — hogy valamely személlyel szemben jó vagy rossz lelkiismeretünk van-e —, arról minden kétértelműségtől mentesen felvilágosít az álom. — Terveket csinálni és szándékokat feltenni sok jó érzést kelt; és akinek megvolna az ereje, hogy egész életében ne legyen más mint tervkovács, az nagyon boldog ember volna: ámde alkalmilag meg kell pihennie ebben a tevékenységében azzal, hogy valamely tervét keresztülviszi — és akkor megjön a bosszankodás és kijózanodás. — Minden derék ember belebolondult derekasságába és nem tud ezen szabadon túltekinteni. Ha különben nem volna benne jó adag tökéletlenség, erénye miatt nem juthatna szellemi-erkölcsi szabadsághoz. Fogyatékosságaink azok a szemek, amelyekkel az eszményt látjuk.

Az erkölcs eredete két gondolatra megy vissza: „a közösség többet ér, mint az egyes" és „a tartós előnyt többre kell becsülni a futónál". — A jó lelkiismeretnek előfoka a rossz lelkiismeret — nem ellentéte: mert minden jó egyszer új, tehát szokatlan, az erkölcs ellen való, erkölcstelen volt és féregként rágott a szerencsés feltaláló szívében. — Az ember ne féljen valamely erény útján járni, még ha világosan látja is, hogy az arra hajtó motívumok csakis önzők, tehát haszon, személyes jólérzés, félelem, az egészségre, hírnévre, dicsőségre való tekintet. Ezeket a motívumokat nemteleneknek és önzőknek mondják: jól van, de ha valamilyen erényre, például lemondásra, kötelességtudásra, rendre, takarékosságra, mértékletességre indítanak, mindenképen hallgassunk rájuk, akárhogyan hangzanak is a jelzőik! Mert, ha elérjük azt, amire felhívnak, akkor az elért erény a tiszta levegő által, amelyet szivat, és a lelki jólérzés által, amelyben részesít, mind jobban megnemesíti cselekvésünk további motívumait és ugyanazokat a cselekedeteket később már nem tesszük ugyanazokból a durvább indító okokból, amelyek eleinte vezettek. A nevelés ezért kényszerítse ki az erényeket, amennyire csak lehet, a növendék természete sze-

rint: az erény maga, mint a lélek napos és nyári levegője, azután elvégezheti saját munkáját és érettséget és édességet adhat hozzá.

Az egészen jámbor ember tisztelet tárgya kell, hogy legyen: de ugyanúgy az egészen őszintén nem-jámbor. Míg az utóbbi fajtájú emberekkel úgy vagyunk, mint a havasok közelében, ahol a legerősebb folyók erednek, addig a jámborok körében úgy érezzük magunkat, mint nedvdús, széles árnyékú, nyugodt fák alatt.

A világtörténet két legnagyobb bírói gyilkossága, kertelés nélkül megmondva, álcázott és jól álcázott öngyilkosság. Mindkét esetben meg akartak halni; mindkét esetben az emberi igazságtalanság kezével döfették mellbe a kardot.

A legfinomabb műfogás, amellyel a kereszténység előnyben van a többi vallás fölött, egy szó: szeretetről beszélt. Igy lett lírai vallássá. A szeretet szóban valami olyan sokértelmű, megindító, az emlékezéshez, a reményhez szóló van, hogy még a legalacsonyabb intelligencia és a leghidegebb szív is érez valamit ennek a szónak csillogásából. A legokosabb nő és a legközönségesebb férfi egész életének aránylag legönzetlenebb pillanataira gondol ekkor, még ha Eros alacsonyan szállt is bennük; és az a számtalan, aki a szeretetet nélkülözi, szülő, vagy gyermek, vagy kedves, főleg azonban a szublimált nemiség emberei, megtalálták a kereszténységben, amit kerestek.

Ha a tudomány nem kapcsolódnék a megismerés öröméhez, a megismert hasznához, mit törődnénk a tudománnyal? Ha lelkünket nem húzná egy kis hit szeretet és remény a megismeréshez, mi más húzna a tudományhoz? És ha a tudományban nem is jelent semmit az én, azért a találékony szerencsés én, sőt már minden becsületes és szorgalmas én nagyon sokat jelent a tudomány embereinek köztársaságában. A tiszteletadók tisztelete, olyanok öröme, akiknek jót akarunk, vagy akiket tisztelünk, bizonyos körülmények között a személy dicsősége és egy kis halhatatlansága a tudományos elszemélytelenedés személyes jutalma, hogy csekélyebb kilátásokat és jutalmakat ne is említsünk, bár éppen azok miatt szoktak a legtöbben ama köztársaság és egyáltalában a tudomány törvényeire föleskündni. Nyiltan kimondva: tisztán megismerő lénynek közömbös volna a megismerés.

A keresztényekhez: Ha hitetek üdvözít benneteket, akkor mutatkozzatok üdvözülteknek! Arcotok mindig többet ártott hiteteknek, mint a mi — hitetlen — okaink! Ha bibliátoknak az az örömes híradása arcotokra volna írva, nem kellene olyan nyakasan követelnetek a hitet annak a könyvnek tekintélyében: szavaitok, tetteitek folyton fölöslegessé kellene, hogy tegyék a bibliát, folyton új bibliának kellene általotok keletkeznie. Igy azonban minden kereszténységvédelmetek kereszténytelenségtekben gyökerezik; védekezésetekkel saját vádiratotokat írjátok.

A költő, mint a jövő útmutatója, a szép emberképet költi tovább, amint azelőtt a művészek az istenképeket költötték tovább; kiszimatolja majd azokat az eseteket, ahol modern világunk és valóságunk kellős közepén, attól való minden mesterséges távoltartás és elvonás nélkül még lehetséges a szép nagy lélek, ahol az még most is harmonikus állapotokban tud megtestesülni, ezek által láthatóságot, tartamot és mintaszerűséget nyer és így, utánzás és irígység keltésével, a jövőt teremteni segíti. Ilyen költők költeményei azzal válnának ki, hogy a szenvedélyek levegője és parazsa ellen elzártnak és megóvottnak mutatkoznának: ennek az új művészetnek a közelében a javíthatatlan hibát, az egész emberi lantjáték szétrombolását, gúnykacajt és fogcsikorgatást, és minden tragikumot és komikumot a régi megszokott értelemben az emberkép terhes, archaizáló eldurvításának éreznénk.

Ha valamely könyvvel vagy műalkotással egy anyagból vagyunk faragva, akkor bensőségesen úgy véljük, hogy egészen kiválónak kell lennie, és megsértődünk, ha mások rútnak, túlfűszerezettnek vagy nagyképűnek találják. — Aki nem szokott le hosszú időre valamely művészetről, hanem abban mindig otthon marad, legkevésbbé sem foghatja fel, hogy milyen kevésnek van híján

az ember, ha e művészet nélkül él. — Hogy egy mű az egészség benyomását keltse, legfeljebb szerzőjének háromnegyed erejéből szabad létrejönnie. Ha ez elment erejének szélső határáig, akkor a mű felizgatja a szemlélőt és feszültségével félelmet vált ki belőle. Minden jó dolog valami hanyagságot mutat és úgy fekszik, mint a tehenek a réten. — A művészet alkotásaival úgy vagyunk, mint a borral: még jobb, ha egyikre sincs szükségünk, a vízhez tartjuk magunkat és a vizet a lélek belső tüzével, belső édességével mindig újra magunktól borrá változtatjuk. — Nagy művészek úgy vélik, hogy művészetükkel valamely lelket teljesen birtokukba vették és betöltötték: igazában és gyakran fájdalmas csalódásukra, csak annál terjedelmesebb és betölthetetlenebb lett az a lélek, úgyhogy most már tíz nagyobb művész belevetheti magát mélységeibe anélkül, hogy jóllakathatná. — Éppen most, mikor a zene átmegy a baroknak a nagy művészet elvirágzásakor keletkező művészi végkorszakába, a barokstílus jelenségét különleges pompájában ismerhetjük meg és ebből összehasonlítással sokat tanulhatunk régibb időkre vonatkozólag: mert a görög időktől fogva már sokszor volt barokstílus költészetben, szónoklatban, prózában, szobrászatban csakúgy, mint legismertebben az építészetben — és ez a stílus, bár a legmagasabb nemességnek, az ártatlan, öntudatlan, győzelmes tökéletesség nemességének híjával van, mindig jól is esett kora sok legjobbjának és legkomolyabbjának: ezért önhittség minden további nélkül lebecsülni, akármennyire boldognak tarthatja magát mindenki, ha érzését a barok nem teszi a tisztább és magasabbrendű stílus számára fogékonytalanná. — A kritika, az egyoldalú és igazságtalan csakúgy mint az értelmes, gyakorlójának annyi szórakozást szerez, hogy a világ köszönettel tartozik minden műnek, minden cselekedetnek, amely sokat és sokakat hív ki bírálatra: mert e mögött az öröm, a tréfa, az önbámulat, a büszkeség, az okulás, a jobbancsinálás elhatározásának villogó csóvája húzódik. Az öröm istene ugyanabból az okból teremtette a rosszat és a közepest, mint a jót. — A zsenik jobban értenek hozzá, mint a puszta tehetségek, hogy elrejtsék a kintornát terjedelmesebb redőzetük segítségével: alapjában azonban ők sem tudnak egyebet, mint régi hét darabjukat mindig újra játszani. — A wagneri művészet szelleme a legutolsó hadjáratot és reakciót vezeti a felvilágosodás szelleme ellen, amely a mult századból ebbe belelengett, továbbá a francia felfordulás-rajongás és az angol-amerikai józanság nemzetfölötti gondolatai ellen társadalom és állam átépítése tekintetében. — A zene természetében van, hogy nagy kultúraévfolyamainak gyümölcsei hamarabb válnak ízetlenné és gyorsabban romlanak el, mint a képzőművészet gyümölcsei vagy éppen azok, amelyek a megismerés fáján nőttek: az emberi műérzék valamennyi terméke közül ugyanis a gondolatok a legtartósabbak. — Olyan művészet, mint amely Homerosból, Sophoklesből, Theokritosból, Calderonból, Racineból, Goetheből *kiáramlik*, mint bölcs és harmonikus életvitel *fölöslege*, — ez az igazi, ami után nyúlni végül is megtanulunk, ha magunk is bölcsebbek és harmonikusabbak lettünk: nem az a minden elragadóságában is barbár kibugyogása forró és tarka dolgoknak fegyelmezetlen, chaotikus lélekből, amit korábban, ifjúkorunkban a művészeten értettünk. — A művészet mindenekelőtt az életet szépítse, tehát önmagunkat tegye másoknak elviselhetővé, lehetőleg pedig kellemessé: amikor ezt a feladatot tartja szeme előtt, mérsékel és féken tart minket, érintkezési formákat teremt, a neveletleneket az illem, a tisztaság, az udvariasság, a helyes időben való beszéd és hallgatás törvényeihez köti. Azután rejtsen el vagy értelmezzen át a művészet minden rútat, azt a kínosat, ijesztőt, utálatost, ami minden igyekezet mellett is, az emberi természet eredetének megfelelően, mindig újra kitör: különösen a szenvedélyek és a lelki fájdalmak tekintetében járjon el így és az elkerülhetetlenül vagy legyőzhetetlenül rúton csillogtassa át a jelentőst. A művészetnek e nagy, sőt több mint nagy feladata után az úgynevezett tulajdonképeni művészet, a műalkotásoké, csupán függelék. — Az utolsó, azaz a legegyszerűbb és egyben legteljesebb ember ábrázolására eddig egy művész sem volt képes; ámde talán a görögök vetették Athene eszményében a legmesszebbre tekintetüket minden eddigi ember között.

Két tekintetben nevezhető korunk boldognak. A mult tekintetében valamennyi kultúrát és létesítéseiket élvezzük és minden idők legnemesebb vérével tápláljuk magunkat, míg korábbi kultúrák csupán önmagukat tudták élvezni és nem láttak túl önmagukon. A jövő tekintetében a történetben először nyílik meg előttünk emberi-ökuménikus, az egész lakott Földet átfogó célok óriási távlata. Egyúttal tudatában vagyunk azoknak az erőknek, hogy ezt az új feladatot önhittség nélkül a magunk kezébe vehessük anélkül, hogy természetfölötti segítségre szorulnánk; és még ha vállalkozásunk akárhogyan sikerül is, mégha túlbecsültük is erőinket, semmiesetre sincs senki, akinek önmagunkon kívül számadással tartoznánk: az emberiség mostantól kezdve mindenképen azt tehet önmagával, amit akar. Persze, hogy vannak csodálatos ember-méhek, akik minden dolog kelyhéből mindig csak a legkeserűbbet és legbosszantóbbat tudják kiszívni; — és valóban, minden dolog tartalmaz valamit abból a nem-mézből. Ezek érezzenek a maguk módján korunk imént leírt boldogságáról és építsenek tovább kelletlenségük kaptárán.

Tanuló és elmélkedő órák felnőttek, érettek és legérettebbek részére, amelyeket naponta, kényszer nélkül, de az erkölcs parancsa szerint látogat mindenki: a templomok, mint a legméltóbb és legemlékezetesebb helyek e célra: mintegy mindennapos ünnepei az elért és elérhető észméltóságnak: a tanítóeszmény újabb és teljesebb fel- és kivirágzása, amelyben a pap, a művész és az orvos, a tudó és a bölcs egybeolvad, aminthogy azoknak egyes erényei mint összerény kell, hogy magában a tanításban is, az előadásban, a módszerben megnyilvánuljanak — ez az én látomásom, amely mindig visszatér és amelyről erősen hiszem, hogy fellibbentette a jövő fátyolának egy csücskét. — Vadság és érzelmi hidegség, a vágyak tüze, a szív lehülése — ez az útálatos egymásmellettiség találkozik a mai felsőbb európai társadalom képében.

Ha a genialitás, Schopenhauer megfigyelése szerint, a saját élményekre való összefüggő és eleven emlékezésből áll, akkor az egész történeti lét megismerésének törekvésében — amely az újabb időt mind hatalmasabban választja el minden korábbitól és elsőízben törte össze a régi falakat természet és szellem, ember és állat, erkölcs és fizika között — az egész emberiségnek genialitásra irányuló törekvése fedezhető fel. A teljesnek gondolt történelem kozmikus öntudat volna.

A géniusz és az erőszak kultusza mellé, mint kiegészítést és gyógyszert, mindig oda kell állítani a kultúra kultuszát: ez az anyaginak, csekélynek, alacsonynak, félreismertnek, gyengének, tökéletlennek, egyoldalúnak, félnek, nemigaznak, látszólagosnak, sőt a gonosznak és a borzasztónak is megértő méltatást tud adni és azt a beismerést, hogy mindez szükséges: mert minden emberinek összhangzó haladása, amelyet bámulatos munkák és szerencsés esetek értek el, és amely ugyanannyira ciklopok és hangyák műve mint zseniké, többé ne veszszen el: hogyan nélkülözhetnők akkor a közös mély, gyakran aggasztó alapbasszust, amely nélkül a dallam nem lehet dallam? — A régi világ emberei jobban tudtak örülni, mi jobban tudunk kevésbbé szomorkodni; azok éleselméjűségük és gondolkodásuk egész gazdagságának mindig új alkalmakat találtak ki, hogy jól érezhessék magukat és ünnepeket ülhessenek, míg mi egész szellemünket olyan feladatok megoldására használjuk, amelyek inkább a fájdalommentességet, a fájdalomforrások kiküszöbölését tartják szem előtt. A szenvedő lét tekintetében a régiek feledni törekedtek vagy az érzést valamiképen a kellemesbe áthajlítani: ők ebben leplezőleg próbáltak segíteni, mi a szenvedés okait támadjuk meg és egészben inkább előremegóvással hatunk. Talán csak az alapokat rakjuk le, amelyekre későbbi emberek megint felépítik az öröm templomát is.

A filozófus azt hiszi, hogy bölcseletének értéke az egészben, az épületben van: az utókor abban a kőben találja meg, amellyel épített, és amellyel azután még sokszor és jobban építenek: tehát abban, hogy az épület szétrombolható és mégis mint anyag értékes. — Az élc az epigramma valamely érzelem halálára. — A tudomány nemesebb természeteket kíván, mint a költészet: egysze-

rűbbeknek, kevésbbé becsvágyóknak, tartózkodóbbaknak, csendesebbeknek, utódicsőséggel kevésbbé törődőknek kell lenniök és olyan tárgyakba kell belefelejtkezniök, amelyek ritkán mutatkoznak a sokaság szemében a személyiség ekkora áldozatára méltóknak.

A szem művészi kiképzése a gyermekkortól kezdve, rajzolással és festéssel, vázlatkészítéssel tájakról, személyekről, folyamatokról, mellékesen azt a megbecsülhetetlen előnyt hozza magával az életre, hogy a szemet élessé, nyugodttá és kitartóvá teszi az emberek és helyzetek megfigyelésére. Hasonló mellékelőny nem származik a fül művészi ápolásából: ezért a népiskolák általában jól teszik, ha a szem művészetét a fülével szemben előnyben részesítik.

Az ókor minden erkölcsi szabadelvűségének gyökere az, hogy a gonosznak és aggasztónak, az állati visszamaradottságnak csakúgy, mint a barbárságnak, görögségelőttinek és ázsiainak, amely még élt a görög természet alapján, mérsékelt levezetődést engedtek és nem törekedtek teljes megsemmisítésére.

Aki az utazás különös művészetének hosszú gyakorlása után százszemű Argosszá lett, az a maga Ioját — úgy értem, hogy egoját — végül mindenüvé elkiséri és Egyiptomban és Görögországban, Bizáncban és Rómában, Franciaés Németországban, a vándorló vagy a letelepedett népek korában, renaissanceban és reformációban, szülőföldjén és idegenben, sőt a tengerben, erdőben, növényben és hegységben újra felfedezi ennek az átváltozó lénynek az útikalandjait. Igy lesz az önmegismerés mindenségmegismeréssé minden elmúltra való tekintettel: úgy, amint az önmeghatározás és az önnevelés a legszabadabb és legmesszebbre látó szellemekben egyszer mindenségmeghatározássá lehetne minden jövendő emberségre való tekintettel.

Nem is lehet eléggé alaposan megfontolni: a kereszténység a megöregedett ókor vallása, előfeltétele elfajult öreg kultúrnépek; ezekre balzsamként tudott és tud hatni. Gondoljunk Juvenalis Rómájára, erre a mérges varangyra Venus-szemekkel: akkor megtanuljuk, hogy mit jelent keresztet vetni a „világ" előtt, akkor tiszteljük a csendes keresztény gyülekezetet és hálásak vagyunk, hogy elburjánzott a görög-római talajon. Ha akkoriban a legtöbb ember mindjárt a lélek szolgaiságával, aggastyánok érzékiségével született: milyen jótétemény, hogy olyan lényekkel találkozunk, akik inkább lelkek, mint testek voltak és a Hades-árnyakról való görög elképzelést látszottak megvalósítani: félénk, tovasuhanó, ciripelő, jóakaratú alakok, a „jobb élet" várományosai és azért olyan igénytelenek, olyan csendesen megvetők, olyan büszkén türelmesek! Ez a kereszténység a jó ókor esti harangszava, repedt, fáradt és mégis jólhangzó haranggal, még annak is fülbalzsam, aki ma már csak történelmileg vándorol végig azokon a századokon: minek kellett lennie maguknak azoknak az embereknek a részére! Ezzel szemben fiatal, friss barbár népeknek méreg a kereszténység; a régi németek hősi, gyermeki és állati lelkébe például a bűnösségről és kárhozatról szóló tanítást beoltani nem jelent egyebet, mint azt megmérgezni; egészen szörnyű vegyi erjedésnek és szétesésnek kellett ebből következnie, az érzések és ítéletek összevisszaságának, a legkalandosabb dolgok létesülésének és burjánzásának és a továbbiakban az ilyen barbár népek alapos meggyengülésének. Persze, mi maradt volna nekünk a görög kultúrából e gyöngülés nélkül! Mi maradt volna az egész emberi nem kulturális multjából! — mert a kereszténységtől érintetlen barbárok alaposan értettek a régi kultúrák eltakarításához: amint azt például a romanizált Britannia pogány meghódítói borzalmas világossággal bebizonyították. A kereszténységnek akarata ellenére kellett az antik „világ" halhatatlannátételében segédkeznie.

Az a keresztény, aki meg nem engedett gondolatmenetekre jut, egyszer kérdezhetné: voltaképen szükséges-e, hogy Isten, valamint egy helyettesítő, a bűnöket magára vevő áldozati bárány létezzék, ha már az e lények létébe vetett hit elegendő ugyanolyan hatások létrehozására? Vajjon nem fölösleges lények-e, ha mégis léteznének? Mert minden jóleső, vigasztaló, erkölcsössé

tevő hatás csakúgy, mint minden elsötétítő és összezúzó, amit a keresztény vallás a léleknek ad, ama hitből indul ki és nem ama hit tárgyaiból. — Imitt-amott ijesztő világossággal villan meg Fortuna bohózata, amint néhány naphoz, egyetlen helyhez, egyetlen fő állapotaihoz és véleményeihez kapcsolja a következő századok kötelét, amelyen táncoltatni akarja azokat. Igy fűződik az újabb német történet végzete ama regensburgi disputa napjaihoz: az egyházi és erkölcsi dolgok békés kimenetele, vallásháborúk, antireformáció nélkül, biztosítva látszott, ugyanúgy a német nemzet egysége; Contarini mély, szelíd szelleme lebegett egy pillanatig a teologiai civakodás fölött, győzelmesen, az érettebb itáliai jámborság képviselőjeként, amely a szellemi szabadság hajnalpírját tükrözte szárnyain. De Luther csontos feje, telve gyanúsításokkal és kínos félelmekkel, ellenkezett: mivel a kegyelem által való megigazulás neki *saját* legnagyobb találmányának és jelmondatának tűnt, nem hitt e tételnek olaszok szájában: már pedig ezek, amint ismeretes, már sokkal előbb megtalálták és teljes csendben egész Itáliában elterjesztették. Luther az ördög fondorlatait látta ebben a látszólagos megegyezésben és megakadályozta a béke művét, amennyire csak tudta: ezzel a birodalom ellenségeinek szándékait jó darabon előrevitte.

A finom fő elnémuló zavartságát a nem-finomak rendszerint néma fölénynek értelmezik és nagyon félnek attól: míg a zavartság észrevétele jóakaratot keltene. — A bölcset emberbarátsága néha arra készteti, hogy izgatottnak, haragvónak, örvendezőnek tetesse magát, hogy környezetének ne okozzon fájdalmat igazi lénye hidegségével és megfontoltságával.

A nő szellemi erejét legjobban azzal bizonyítja, hogy egy férfi és szelleme iránt való szerelméből feláldozza saját szellemét, és hogy az új, saját természetétől eredetileg idegen területen, ahová a férfi természete hajtja, mégis mindjárt egy második szellem nő neki utána. — A vágy vihara a férfit néha olyan magasságba ragadja föl, ahol minden vágy hallgat: ott, ahol valóban szeret és még inkább egy jobb létben, mint jobb akarásban él. És viszont, a jó nő gyakran igaz szerelemből leszáll a vágyig és eközben önmaga előtt lealacsonyítja magát. Főleg ez az utóbbi a legmegindítóbbhoz tartozik, amit egy jó házasság elképzelése magával hozhat. — A nőben megmutatja a természet, hogy mivel készült el eddig az emberképen végzett munkájában; a férfiben megmutatja, hogy mit kellett közben legyőznie, de azt is, hogy még mi minden terve van az emberrel. Minden idők tökéletes nője a teremtő semmittevése a kultúra minden hetedik napján, a művész pihenése művében.

A tisztasági érzéket szenvedélyig élesszük a gyermekben: később mind újabb átváltozásokban majdnem minden erényhez felemelkedik és végül mint valamennyi tehetség kárpótlása, a tisztaság, mértékletesség, szelídség, jellem fénypalástjaként jelenik meg, boldogságot hordozva magában és boldogságot terjesztve maga körül. — Hogy széppé legyen, nem szabad a nőnek csinosságra törekednie: azaz kilencvenkilenc esetben, amikor tetszhetnék, meg kell vetnie és meg kell hiúsítania a tetszést, hogy *egyszer* learassa annak elragadtatását, akinek lélekkapuja elég nagy ahhoz, hogy nagy dolgot fogadhasson magába.

Azok az igazán elviselhetetlenek, annyira, hogy még a jót sem akarjuk tőlük elfogadni, akiknek megvan az érzület szabadsága, de nem veszik észre, hogy az ízlés és a szellem szabadsága hiányzik belőlük. De éppen ez az, ami Goethe jól megfontolt ítélete szerint német. Szava és példája arra utal, hogy a németnek többnek kell lennie, mint németnek, ha a többi nemzet részére hasznossá, sőt csupán elviselhetővé akar lenni, és hogy mely irányban kell törekednie arra, hogy túlmenjen önmagán.

Az egyetlen eszköz a szocializmus ellen, amely még hatalmatokban áll, ez: ne hívjátok ki, azaz éljetek magatok mértékletesen és szerény igényekkel, gátoljátok meg tőletek telhetőleg minden dúslakodás fitogtatását és segítsetek az államnak, ha minden fölöslegest és fényűzésszerűt érzékeny adókkal sujt. Nem akarjátok ezeket az eszközöket? Akkor, ti gazdag polgáriak, akik „liberá-

lisnak" nevezitek magatokat, valljátok be magatoknak, hogy saját szíveteknek érzülete az, amit a szocialistákban annyira félelmetesnek és fenyegetőnek találtok, önmagatokban azonban mint valami elkerülhetetlent hagytok érvényesülni, mintha csak ott valami más volna. Ha úgy, amint vagytok, nem volna vagyonotok és fenntartásának gondja, akkor az érzületetek szocialistákká tenne benneteket: csupán a birtok különböztet meg titeket azoktól. Magatokat kell először legyőznötök, ha valamiképen győzni akartok gazdagságotok ellenfelein. És csak ne lenne gazdagságotok annyira külsőséges és az irígységet kihívó, hanem részesítőbb, jobbakaratú, kiegyenlítőbb, segítőbb. De életörömeitek valótlan és színészi jellege, amely inkább az ellentét érzésében (hogy másoknak hiányoznak és ezért irígyelnek titeket), mint az erőbeteljesítésben és erőnövekedésben áll, — lakásaitok, ruháitok, kocsijaitok, kirakataitok, íny- és asztalkövetelményeitek, lármás opera- és zenelelkesedésetek, végül asszonyaitok, alakítva és kiművelve, de nemtelen fémből, aranyozva, de aranycsengés nélkül, tőletek látványosságul választva és önmagukat látványosságként bemutatva: — ezek annak a népbetegségnek mérget hordozó terjesztői, amely mint szocialista szívrühesség most mind gyorsabban terjed a tömegben, de bennetek találta meg első melegágyát. És ki az, aki ezt a pestist ma még feltartóztathatná?

Nevetségesen könnyű dolog valamely törvényalkotó testület választásának mintáját felállítani. Először az ország ama becsületes és bizalmat érdemlő embereinek kellene kölcsönös kiszimatolás és elismerés alapján kiválniok, akik egyúttal valamiben mesterek és szakértők: közülük megint, szűkebb választással, minden egyes szakmában legelsőrendű szakértőknek és tudóknak kellene kiválasztódniok, szintén kölcsönös elismeréssel és kezességgel. Ha belőlük állna a törvényhozó testület, akkor végül minden egyes esetben csak a legszorosabb szakértők szavainak és ítéletének kellene döntenie, és valamennyi többi tag tisztességének elég nagynak és egyszerűen illem dolgának kellene lennie, hogy a szavazást csupán amazoknak engedjék át: úgy, hogy a törvény a szó legszigorúbb jelentésében a legértelmesebbek értelméből jönne létre. Most pártok szavaznak: és minden szavazásnál százszámra szégyenülnek meg a lelkiismeretek — a rosszul tájékozottaké, az ítéletre képteleneké, az utánabeszélőké, az utánahúzottaké, az elragadottaké. Semmi sem alacsonyítja le úgy egy új törvény méltóságát, mint a tisztességteleneknek az a ráragadt szégyenpírja, amelyre minden pártszavazás kényszerít. Ámde, mint mondottam, nevetségesen könnyű ilyesmit felállítani: és még sincs a világnak olyan erős hatalma, amely a jobbat meg tudná valósítani, — kivéve, ha a tudomány és a tudók legfőbb hasznosságába vetett hit végül a legrosszabb szándékúban is győz és a puszta számban való mai hit fölé kerekedik. Ennek a jövőnek az értelmében legyen jelszavunk: „Több tisztelet a tudóknak! És le minden párttal!"

A „gondolkodók (vagy a rossz gondolkodás) népéről": Ha a homályosság, lebegőség, sejtelmesség, elemiség, intuitív jelleg — csupa homályos név homályos dolgok számára —, amit a német természetről elmondanak, csakugyan még fennállana, azt bizonyítaná, hogy kultúrája sok lépéssel elmaradt és még mindig a középkor béklyóiba és levegőjébe van bezárva.

Szinte észrevétlenül átviszik mindenrendű éretlen és becsvágyó ember szellemébe azt az érzületet, hogy csupán az államtól elismert és megpecsételt életirány hoz magával rögtön társadalmi kitüntetést. Ennek az államvizsgákba és állami címekbe kapaszkodó hitnek a hatása odáig terjed, hogy még függetlenségükben megmaradt, kereskedelem és kézművesség által felemelkedett férfiak is az elégedetlenség fullánkját érzik szívükben mindaddig, amíg az ő állásukat is rang és rendjel kegyelmes adományozásával észrevették és elismerték odafenn, úgyhogy az ember már „mutatkozhatik".

Több-e a sajtó jelentősége, mint olyan állandó vaklárma, amely a fület és érzékeket hamis irányba tereli?

Mindaz, amiben a nemzeti különbségeket felfedezik, sokkal inkább csak

különböző kultúrafokok különbsége, mint ahogy eddig belátták, és csupán legkisebb részben valami maradandó (és az sem szigorú értelemben). Ezért annyira kevéssé kötelező minden a nemzeti jellemre hivatkozó érvelés annak a számára, aki a meggyőződések átalakításán, vagyis a kultúrán dolgozik. Ha például mérlegeljük, hogy mi minden volt már német, akkor azt az elméleti kérdést: mi a német?, rögtön azzal az ellenkérdéssel javítjuk ki: mi most a német? — és ezt minden jó német gyakorlatilag, éppen német tulajdonságainak legyőzésével oldja meg. Amikor ugyanis egy nép előremegy és növekszik, akkor mindannyiszor szétrobbantja azt az övet, amely addig nemzeti jellegét adta; ha állva marad és elcsenevészedik, akkor új öv záródik lelke köré; a mindig keményebbé váló kéreg mintegy börtönt épít köréje, amelynek falai folyton növekednek. Ha tehát egy népben sok szilárd vonás van, akkor ez azt bizonyítja, hogy meg akar kövesedni és teljesen emlékké szeretne válni: úgy, amint egy bizonyos időtől fogva az egyiptomi nép volt. Ezért az, aki a németeknek jót akar, a maga részéről ügyeljen arra, hogyan növekszik mindinkább túl azon, ami német. A némettelenhez való fordulás volt ezért mindig népünk legderekabbjainak ismertetőjele.

„A természet túlságosan szép a te számodra, szegény halandó" — nem ritkán így érez az ember: de néha, minden emberi dolog és gazdagságának, erejének, gyengédségének, bonyolultságának bensőséges megnézésekor úgy éreztem, hogy teljes alázatossággal azt kell mondanom: „az ember is túlságosan szép a szemlélő ember számára!" — és pedig nemcsak az erkölcsi ember, hanem mindegyik.

Ha az emberrel egyszer nagyon is rablómódra bánt az élet és tisztesség, öröm, követők, egészség, mindenféle birtok dolgában elvette mindazt, amit elvehetett, akkor talán utólag felfedezi, az első ijedtség után, hogy gazdagabb, mint előbb. Mert csak most tudja az ember, hogy mi az olyan tulajdona, amit rablókéz nem tud érinteni; és így talán minden kifosztásból és zavarból a nagybirtokos előkelőségével lép ki az ember.

A kívánság a gyógyulás és javulás jele. — Aki gyakran beteg, annak nemcsak sokkal több élvezete telik az egészségben gyakori meggyógyulása miatt: hanem rendkívül éles érzéke van az egészségesre és betegesre művekben és cselekedetekben, sajátjaiban és idegenekben: úgyhogy például éppen a betegeskedő írók — és sajnos, ezek között van majdnem minden nagy — írásaikban sokkal biztosabban és egyenletesebben egészséges hangot szoktak használni, mert a robusztus testűeknél sokkal jobban értenek az egészség és a gyógyulás filozófiájához és ennek tanítómestereihez, a délelőtthöz, napfényhez és forráshoz. — Csendesen feküdni és keveset gondolkodni a legolcsóbb gyógyszer a lélek minden betegségére és, jóakarat mellett, használatában óráról-órára kellemesebb lesz. — Az ember saját tehetségét úgy teheti magának ízletessé, hogy hosszabb időre az ellenkezőt túlzottan tiszteli és élvezi. A túlzást gyógyszerül használni egyike az életművészet legfinomabb fogásainak.

A tevékeny, sikeres természetek nem az „ismerd önmagadat" mondás szerint cselekednek, hanem mintha az a parancs lebegne előttük: akarj egy önmagadat, akkor leszel is önmagad. — Hogy milyen keveset jelentenek a párthívek, azt csak akkor értjük meg, ha megszűntünk híveink híve lenni. — Van egyfajta unalom, amely a legfinomabb és legműveltebb főket lepi meg, amikor üressé válik nekik a legjobb is, amit a Föld nyujthat: válogatott és mindig válogatottabb ételekhez szokva és a közönségesebbektől undorodva, az éhenhalás veszedelmében forognak, — mert a legjobból már csak kevés akad és néha az is hozzáférhetetlenné vagy kőkeménnyé vált, úgyhogy már jó fogak sem tudják megrágni. — A leggazdagabb szellem is elvesztette alkalomadtán kamrájának kulcsát, amelyben felhalmozott kincsei nyugszanak, és akkor a legszegényebbel egyenlő, akinek koldulnia kell, hogy éppen megélhessen. — Annak, aki sokat gondolkodott, minden új gondolat, amelyet hall vagy olvas,

rögtön lánc alakjában jelenik meg. — Mi a zseni? Nagy célnak és a hozzávaló eszközöknek akarása.

A társadalmi rend pillére azon az alapon nyugszik, hogy mindenki derűsen tekint arra, ami ömaga, amit tesz és amire vágyik, egészségére vagy betegségére, szegénységére vagy jólétére, becsületére vagy jelentéktelenségére, és azt érzi: „mégsem cserélek senkivel". Aki a társadalom rendjén akar továbbépíteni, csak mindig a derűs csereelutasítás és irígységmentesség e bölcseletét ültesse a szívekbe. — Mit ér a zseni, ha nem kölcsönzi szemlélőjének és tisztelőjének az érzelem olyan szabadságát és magasságát, hogy az már nem szorul a zsenire! Önmagát fölöslegessé tenni, ez minden nagyság dicsősége.

Én is voltam az alvilágban, miként Odysseus, és még leszek ott többször is; és nemcsak kosokat áldoztam, hogy néhány megholttal beszélhessek, hanem saját véremet sem kíméltem. Négy pár volt az, aki előlem, az áldozatot bemutató elől nem zárkózott el: Epikuros és Montaigne, Goethe és Spinoza, Platon és Rousseau, Pascal és Schopenhauer. Ezekkel kell értekeznem, ha sokáig egyedül vándoroltam, ők adhatnak nekem igazat vagy tagadhatják azt meg, őket akarom hallgatni, ha közben egymásnak adnak igazat és tagadják meg azt. Akármit is mondok, határozok, magamnak és másoknak kigondolok: arra a nyolcra függesztem szememet és az övékét rám függesztve látom. Bocsássák meg nekem az élők, ha néha árnyakhoz hasonlóknak tűnnek föl nekem, elfakultan és kedvetlenül, nyugtalanul és ó, annyira sóvárogva az élet után: velük szemben ekkor *azok* annyira elevennek látszanak, mintha most, haláluk után, már sohasem tudnának az életbe belefáradni. Ámde minden az *örök elevenségen* múlik: mi fontossága van az „örök életnek" és egyáltalában az életnek!

Könyvéről abban magában mondja Nietzsche: „Az otrombák és rosszakaratúak miatt mégis meg kell egyszer mondani, hogy ebben a könyvben gyakran éppen az ellenvetés a fontos a szerzőnek, és hogy sok minden olvasható benne, ami nem éppen van benne megírva". Ez a megjegyzés maga a legnagyobb ellenvetés a könyvben írottakkal szemben: tehát úgy is kell azokat tekintenünk, hogy Nietzsche maga is bizonyos értelemben kérdőjelet tesz utánuk. Ez a tárgyilagosabbá válás jele: Nietzsche nagy lelki válsága, amely az első „nagyon is emberi" írásban kirobbant, itt már megoldása felé halad. Az előző könyv keserű hangulata érezhetően enyhül, a többször emlegetett gyógyulás nemcsak testi, hanem még inkább lelki forrású tapasztalatokra is vall. Hiszen testileg igen nyomorúságos időben készült ez az írás, igaz, hogy nagyobbrészt jobb állapotú hónapokban. A metafizikaellenesség változatlanul fennáll, bár néha egy vágyódó sóhajtás száll vissza az elhagyott varázsos mezők felé; a kereszténység és a németség irányában az író néha barátságosabban is nyilatkozik és a fájdalmas Wagner-kérdést is nyugodtabban, mintegy sajgó rezignációval érinti. Nagyfokú szubjektivizmusa persze ki-kitör: a gondolatok megszemélyesítő kezelésére vonatkozó, idézett mondása ennek legkitűnőbb bizonyítéka. Ámde a közelmult pozitívista szertelenségeit nagyobbrészt megint lerázta magáról: higgadtabb, előkelőbb, megértőbb és önállóbb hang szól az új, „függelék"-könyv első részéből.

A második rész *„A vándor és árnyéka"* (Der Wanderer und sein Schatten, 1879, T. IV. 185—375. l.). Mintegy előhangként a vándor beszélget árnyékával: beszélgetésük eredményeit közli az aforizmagyüjtemény.

Beszélgetés közben mondja a vándor: Úgy szeretem az árnyékot, mint ahogy a fényt szeretem. Hogy az arcnak szépsége, a beszédnek világossága, a jellemnek jósága és szilárdsága legyen, ahhoz az árnyék ép annyira kell,

mint a fény. Nem ellenfelek ők: sőt, szeretettel kézenfogják egymást, és ha a fény eltűnik, az árnyék utána surran.

Hogy a világ nem örök értelmesség összefoglalása, véglegesen azzal igazolható, hogy az a darab világ, amelyet ismerünk — emberi eszünkre gondolok —, nem valami nagyon értelmes. És ha ez nem mindig és teljesen bölcs és okos, akkor a többi világ sem lesz az; itt érvényes a következtetés a minori ad maius, a parte ad totum, és pedig döntő erővel. — A legközelebbi dolgokat a legtöbben nagyon rosszul látják, azokra nagyon ritkán ügyelnek. Közömbös ez? Mérlegeljük csak, hogy ebből a hiányból következik az egyes embereknek csaknem minden testi és lelki fogyatékossága: hogy nem tudjuk, mi használ, mi árt nekünk életmódunk beosztásában, a nap beosztásában, az érintkezés idejében és kiválasztásában, hivatásunkban és szabad időnkben, a parancsolásban és engedelmeskedésben, a természet és a művészet átérzésében, étkezésben, alvásban és gondolkodásban; a legkisebben és legmindennapibban tudatlannak lenni és éles szemekkel nem rendelkezni, — ez az, ami a Földet olyan sokaknak „a boldogtalanság mezejévé" teszi. Ne mondja senki, hogy a dolog itt és mindenütt az emberi esztelenségen múlik: sőt, ész van elég, és több mint elég, de hamisan irányítják és azokról a kis és legközelebbi dolgokról eltérítik. Papok és tanítók, meg mindenféle idealista kifinomult uralkodási vágyai már a gyermekbe belebeszélik, hogy egészen más a fontos: a lélek üdve, az állami szolgálat, a tudomány előmozdítása, avagy tekintély és vagyon, mind olyan eszközök, amelyek az egész emberiségnek szolgálnak, míg az egyes ember szükséglete, nagy és kicsiny bajai a nap huszonnégy órájában, megvetendők vagy közömbösek. — A hipotézisek többsége, például a lelkiismeretfurdalások eredetéről, még a mi időnkben is elegendő, hogy elvegye a lélekről azt az árnyékot, amely olyan könnyen jött létre egyetlen, egyedül látható és azért százszorosan túlbecsült hipotézisen való töprengésből. — Mihelyt leszáll az éj, megváltozik érzésünk a legközelebbi dolgokról. Ha az emberek nélkülöznék a napot és holdvilággal és olajjal folytatnák a harcot az éjtszaka ellen, milyen bölcselet vetné rájuk fátyolait? Hiszen az ember szellemi és lelki lényén már az is túlontúl meglátszik, hogy egészében mennyire elsötétül attól a fél sötétségtől és nap-nélkülözéstől, amely az életet befátyolozza.

A szabadakaratról szóló tanítás uralkodó rendek találmánya. — Megszokott pontatlan megfigyelésünk a jelenségeknek egy csoportját egynek veszi és egy ténynek nevezi: e között és egy másik tény között üres teret gondol, minden tényt elszigetel. Ámde igazában minden cselekvésünk és megfigyelésünk nem tények és üres közök sorozata, hanem állandó folyás. Az akarat szabadságába vetett hit azonban éppen az állandó, egyféle, osztatlan, oszthatatlan folyás képzetével összeférhetetlen: azt teszi fel, hogy minden egyes cselekedet elszigetelt és oszthatatlan; atomisztika az akarás és megismerés körében. — A tévedések nélkül, melyek minden lelki gyönyörben és fájdalomban tevékenyek, sohasem keletkezett volna emberség — ennek alapérzése az, és az is marad, hogy az ember a szabad a megkötöttség világában, az örök csodatevő, akár jól, akár rosszul cselekszik, ő, a bámulatos kivétel, az állatfölötti lény, a majdnem-Isten, a teremtés értelme, a nemlétezőnek nem gondolható, a kozmikus rejtvényt megoldó szó, a természet nagy uralkodója és megvetője, az a lény, amely történetét világtörténetnek hívja! Vanitas vanitatum homo. — Szellemibb lényeknek kellene lenniök, mint az emberek, csak azért, hogy fenékig kikóstolgassák azt a humort, amely abban nyilvánul, hogy az ember önmagát tekinti az egész világélet céljának, és az emberiség csak egy világhivatásra való kilátással elégszik meg komolyan. Ha egy Isten teremtette a világot, akkor az embert az Isten majmának teremtette, folytonos felvidámulási alkalomnak nagyon is hosszú örökkévalóságaiban. A szférák zenéje a Föld körül ekkor alighanem minden többi teremtmény gúnykacaja volna az ember körül. A fájdalommal csiklandozza kedvenc állatát az az unatkozó halhatatlan, hogy szenvedéseinek tragikusan büszke taglejtéseiben és értelmezéseiben, egyáltalában a leghiúbb teremtmény szellemi találékonyságában

örömét lelje — mint e feltaláló feltalálója. Mert aki az embert tréfának kigondolta, annak több szelleme volt az embernél, és több öröme is telt a szellemben. Még itt is, ahol emberségünk egyszer önszántából akar megalázkodni, csínyt űz velünk hiúságunk, amennyiben mi emberek legalább ebben a hiúságban szeretnénk valami egészen összehasonlíthatatlanok és csodálatosak lenni. Egyetlenségünk a világban! jaj, az nagyon is valószínűtlen dolog! Az asztronomusok, akik néha valóban a Földtől elszakadó látókörben részesülnek, értésünkre adják, hogy a csöppnyi életnek a világban nincs jelentősége a keletkezés és elmúlás óriási óceánjának egész jellegére nézve: hogy számtalan csillagnak vannak az élet létrehozására a Földéhez hasonló feltételei, — de ez persze alig maroknyi ama végtelen sokhoz viszonyítva, amelynek sohasem volt meg az eleven kiütése vagy abból régen kigyógyult: hogy az élet mindegyik ilyen csillagon, létének tartamához mérve, egy pillanat, egy felvillanás volt, amelyet hosszú-hosszú idők követtek, — tehát legkevésbbé sem létének célja és végső szándéka. Talán az erdei hangya ugyanolyan erősen képzeli, hogy ő az erdő létének célja és szándéka, mint ahogy mi tesszük, ha az emberiség pusztulásához képzeletünkben csaknem önkénytelenül a Föld pusztulását is hozzáfűzzük: sőt, még szerények vagyunk, ha itt megállunk és az utolsó ember temetési ünnepségéhez nem rendezünk egyetemes világ- és istenalkonyt. A legelfogulatlanabb asztronomus maga is alig tudja az élet nélküli Földet másképen érezni, mint az emberiség fénylő és lebegő sírhalmának. — Milyen kevés gyönyörrel éri be a legtöbb, hogy az életet jónak érezze, milyen szerény az ember! — Semmi sem volna elhibázottabb, mint ha meg akarnók várni, hogy mit állapít majd meg egyszer véglegesen a tudomány az első és a végső dolgokról, és addig hagyományos módon gondolkodnánk (és főleg hinnénk!), — amint ezt olyan gyakran tanácsolják. Az az ösztön, hogy ezen a téren mindenképen csak bizonyosságokat akarjunk, vallásos utóösztön, semmi jobb, — rejtett és csak látszólagos szkeptikus módja a „metafizikai szükségnek", azzal a hátsógondolattal összekapcsolva, hogy még hosszú ideig nincs kilátás ezekre a végső bizonyosságokra, és addig a „hivőnek" jogában áll, hogy az egész területtel ne törődjék. Ezekre a legszélső láthatárokra vonatkozó bizonyosságokra semmiképen sincs szükségünk, hogy teljes és derekas emberséggel éljünk: épp olyan kevéssé, mint ahogy a hangyának sincs azokra szüksége, hogy jó hangya legyen. Sokkal inkább kell azzal tisztába jönnünk, hogy voltaképen honnan ered az a végzetes fontosság, amelyet azoknak a dolgoknak olyan sokáig tulajdonítottunk: és ehhez az erkölcsi és a vallási érzelmek történelmére van szükségünk. Ősidők óta vakmerően fantáziáltak ott, ahol semmit sem tudtak megállapítani, és az utódokat rábeszélték, hogy ezeket a fantáziákat komolyan és igazságnak vegyék, végül azzal az utálatos tromffal, hogy a hit többet ér, mint a tudás. Most már ama végső dolgok tekintetében nem tudásra van szükség a hittel szemben, hanem közömbösségre a hittel és az állítólagos tudással szemben egyaránt. Minden másnak közelebb kell állni hozzánk, mint annak, amit eddig mint a legfontosabbat prédikáltak —, vagyis azoknak a kérdéseknek: mi célból van az ember? Mi a sorsa a halál után? Hogyan békül ki Istennel? és más hasonló furcsaságoknak. Ugyanolyan kevéssé, mint ezekhez a vallásos kérdésekhez, van közünk a bölcseleti dogmatikusok kérdéseihez, akár idealisták vagy materialisták vagy realisták. Megint a legközelebbi dolgoknak kell, hogy jó szomszédai legyünk, és nem szabad fölöttük olyan megvetőleg, mint eddig, felhők és éjjeli rémek felé tekintgetni. Erdőkben és barlangokban, mocsaras vidékeken és felhős ég alatt élt az ember, egész évezredek kultúrafokain nagyon is sokáig és szegényesen. Ott tanulta meg a jelennek és a szomszédosnak és az életnek és magamagának a megvetését — és mi, a természet és a szellem világosabb mezőinek lakói, még most is örökségképen kapunk valamit a legközelebbire irányuló megvetés e mérgéből vérünkbe. — Aki valamely szerző egy íráshelyét „mélyebben magyarázza", mint ahogy írója értette, nem megmagyarázta, hanem elhomályosította a szerzőt. Igy vannak metafizikusaink a természet szövegével; sőt még rosz-

szabbul. Mert hogy mély magyarázataikat alkalmazhassák, előbb gyakran a szöveget megfelelően igazítják: azaz elrontják.

Az egyensúly nagyon fontos fogalom a legrégibb jogi és erkölcsi tanítás számára; egyensúly az igazságosság alapja. Ha ez nyersebb időkben azt mondja: „szemet szemért, fogat fogért", akkor felteszi az elért egyensúlyt és e megtorlás segítségével fenn akarja tartani. — Az emberek, akik hivatásból ítélkeznek és büntetnek, minden esetben megállapítani próbálják, vajjon a gonosztevő tettéért egyáltalában felelős-e, hogy tudta-e eszét alkalmazni, hogy okokból cselekedett-e vagy öntudatlanul vagy kényszer alatt. Ha megbüntetik, akkor azért büntetik, mert a rosszabb okokat a jobbak elé helyezte: ezeket tehát ismernie kellett. De hogyan lehet valaki szándékosan esztelenebb, mint amennyire lennie kell? Honnan ered a döntés, ha a mérleg serpenyői jó és rossz indítóokokkal vannak megterhelve? Tehát nem tévedésből, vakságból, külső vagy belső kényszerből? Honnan?, kérdezzük mindig újra. Az ész tehát ne legyen az ok, mert nem tudna a jobb okok ellenére dönteni? Itt hívják azután a „szabadakaratot" segítségül: a teljesen szabad tetszés döntsön, olyan pillanat álljon be, amikor semmiféle motívum nem hat, amikor a tett csodaként jön létre, a semmiből. Ezt az állítólagos tetszésszerűséget büntetik, olyan esetben, amikor a szabad tetszésnek nem volna szabad uralkodnia: az észnek, amely a törvényt, a tilalmat és a parancsot ismeri, semmiféle választást sem lett volna szabad hagynia — úgy vélekednek —, és kényszerként és felsőbb hatalomként kellett volna hatnia. A gonosztevőt tehát azért büntetik, mert „szabadakaratát" használja: vagyis mert ok nélkül cselekedett, mikor okok szerint kellett volna cselekednie. De miért tette ezt? Éppen ezt még kérdezni sem szabad: a cselekedet „azért" nélkül volt, indítóok nélkül, eredet nélkül, céltalan és esztelen valami. Az ilyen tettet azonban minden büntethetőség első, fentebb megismert feltétele szerint büntetni sem volna szabad! A büntethetőségnek azt a fajtáját sem lehet felhozni, mint hogyha a bűnös itt valamit nem tett, valamit elmulasztott, eszét nem használta volna: mert a mulasztás minden körülmények között szándéktalanul történt, és csak a parancsoltnak szándékos elmulasztása számít büntethetőnek. A gonosztevő ugyan előnyben részesítette a rosszabb okokat a jobbakkal szemben, de ok és szándék nélkül: eszét ugyan nem használta, de nem azért, hogy ne használja. Azt az előfeltevést, amelyet a büntetésre méltó gonosztevővel szemben alkalmaznak, hogy eszét szándékosan megtagadta, éppen ezt szünteti meg a „szabad akarat" felvétele. Nem *szabad* büntetnetek, a „szabad akaratról" szóló tanítás hívei, saját alapelveitek szerint nem! — A legtöbb gonosztevő úgy jut büntetéseihez, mint a nők gyermekeikhez. Tízszer és százszor megtették ugyanazt és nem éreztek rossz következményeket: egyszerre jön a felfedezés és utána a büntetés. A megszokásnak megbocsáthatóbbnak kellene feltüntetnie a cselekedet súlyát, amely miatt a gonosztevőt megbüntetik: hiszen hajlam keletkezett, amelynek nehéz ellenállni. — A lelkifurdalás csakúgy, mint a kutya kőbeharapása, ostobaság. — A jogok elsősorban hagyományra mennek vissza, a hagyomány egyszeri megegyezésre. — Az olyan cselekedeteket, amelyeknek alapmotívumát, a hasznosságot elfelejtették, később erkölcsöseknek nevezik: nem azért, mivel más motívumokból, hanem azért, mivel nem tudatos hasznosságból teszik azokat. Igy keletkezik az a látszat, mintha az erkölcs nem a haszonból nőtt volna ki; már pedig eredetileg nem egyéb, mint a társadalmi haszon, amelynek nagy fáradságába került minden magánhasznossággal szemben érvényesülni és magasabb tekintélyre emelkedni. — Erkölcsi téren is van öröklött gazdagság: a szelídeké, jóindulatúké, résztvevőké, irgalmasoké, akik valamenynyien a jó cselekvési módot, de nem az észt (annak forrását) kapták örökül elődeiktől. — Lelkiismeretünk tartalma mind az, amit gyermekkorunkban ok nélkül szabályosan követeltek tőlünk olyan személyek, akiket tiszteltünk, vagy akiktől féltünk. — Az ember, aki legyőzte szenvedélyeit, a legtermékenyebb talaj birtokába jutott; akár a gyarmatos, aki erdők és mocsarak fölött lett úrrá. A legyőzött szenvedélyek talaján a jó szellemi művek magját elvetni, ez azután

a sürgős következő feladat. A legyőzés maga csupán eszköz, nem cél; ha nem úgy fogják fel, akkor egykettőre mindenféle gaz és ördögholmi nő ki az üressé lett kövér talajból, és nemsokára vadabb és bolondabb nyüzsgés támad rajta, mint bármikor azelőtt.

A közmondás: „A magyar sokkal lustább, semhogy unatkozzék", gondolkodásra késztet. Csupán a legfinomabb és legtevékenyebb állatok képesek az unalomra. Nagy költőnek való tárgy volna Isten unalma a teremtés hetedik napján.

Sokrates is isteni misszionáriusnak érzi magát, de nem is tudom, miféle attikai irónia lehellete és tréfakedv érezhető meg ebben is, hogy az a fatális és önhitt fogalom megenyhül. Kenet nélkül beszél erről: képei, a bögölyről és a lóról, egyszerűek és nem paposak, és a voltaképeni vallási feladat, amelyet maga elé állítottnak érez, hogy az istent százféle módon tegye próbára, igazat mondott-e, merész és szabad szellemű lépésre enged következtetni, amellyel itt a misszionárius istene mellé lép. Az istennek ez a próbáratétele egyike a legfinomabb kompromisszumoknak a jámborság és a szellem szabadsága között, amelyet valaha is kigondoltak. Most már erre a kompromisszumra sincs szükségünk.

Csupán két feltétel mellett volt minden imádságnak — régibb korok e még nem teljesen kihalt szokásának — értelme: lehetségesnek kellene lenni, hogy az Istenséget meghatározzuk vagy áthangoljuk, és az imádkozónak magának kellene legjobban tudnia, mire van szüksége, mi kívánatos neki igazában. Mindkét feltevést azonban, amelyet valamennyi más vallás elfogadott és áthagyományozott, éppen a kereszténység megtagadta; és ha mégis megtartotta az imádságot, Isten végtelenül bölcs és gondviselő eszébe vetett hitével, melynek folytán éppen ez az imádság válik értelmetlenné, sőt istenkáromlóvá, — akkor ebben is megmutatta csodálatraméltó kígyó-okosságát; mert egy világos parancs, hogy „ne imádkozzál", az unalom által a kereszténytelenségbe vitte volna a kereszténveket. A keresztény ora et labora-ban ugyanis az „ora" a szórakozást képviseli: és mit kezdhettek volna az „ora" nélkül azok a szerencsétlenek, akik a „labora"-t megvonták maguktól, a szentek! — Csupán a kereszténység festette az ördögöt a világ falára; csupán a kereszténység hozta a bűnt a világba. Az ellene kínált gyógyszerekben való hit most már lassanként legmélyebb gyökeréig megrendül: de még mindig fennáll a betegségre vonatkozó hit, amelyet tanított és elterjesztett. — A világi igazságosságot ki lehet emelni sarkaiból — a mindenkinek teljes felelőtlenségéről és ártatlanságáról szóló tannal; történt is már kísérlet ugyanebben az irányban, éppen a mindenki teljes felelősségét és vétekbesüllyedését követelő ellenkező tanítás alapján. A kereszténység szerzője volt az, aki a világi igazságszolgáltatást meg akarta szüntetni és az ítélkezést és büntetést ki akarta küszöbölni a világból. Mert minden vétséget bűnnek, azaz Isten ellen való véteknek fogott fel, és nem a világ ellen való vétéknek; másrészt mindenkit a legnagyobb mértékben és majdnem minden tekintetben bűnösnek tartott. A vétkesek azonban ne legyenek a magukhoz hasonlók bírái: így ítélt az ő méltányossága. A világi igazságosság minden bírája tehát az ő szemeiben annyira vétkes volt, mint azok, akiket elítéltek, és így a bűntelenség ábrázata képmutatónak és farizeusnak tűnt előtte. Ezenfelül a cselekedetek indítóokaira és nem a sikerre nézett és az indítóokok megítélésére csak egyetlen egyet tartott elég élesszeműnek: önmagát (vagy amint ő kifejezte: Istent). — A kereszténység szerzője mint az emberi lélek ismerője — magától értetődőleg — nem volt a legnagyobb fogyatékosságok és elfogultságok nélkül, és mint a lélek orvosa az egyetemes orvosság annyira hírhedt és laikus hitének hódolt. Módszerében néha ahhoz a fogorvoshoz hasonlít, aki minden fájdalmon a fog kihúzásával akar segíteni; így például, amikor az érzékiség ellen azzal a tanáccsal harcol: „Ha szemed megbotránkoztat, vájd ki". — Pál gondolta ki a gondolatot, Kálvin utánagondolta, hogy számtalan léleknek öröktől fogva a kárhozat van rendelve, és hogy ez a szép világterv úgy van berendezve, hogy Isten dicsősége nyilvánuljon meg abban; — hogy kielégítse Isten hiúságát!

Milyen kegyetlen és telhetetlen hiúságnak kellett annak a lelkében lobognia, aki ilyesmit először vagy másodszor kigondolt! Pál tehát mégis Saul maradt — Isten üldözője. — Ha minden jól megy, eljön az idő, amikor az ember, hogy önmagát erkölcsileg értelmesen fejlessze, szívesebben veszi kezébe az Emlékezéseket Sokratesről, mint a bibliát, és amikor Montaignet és Horatiust használja előfutárul és útmutatóul a legegyszerűbb és legelmúlhatatlanabb közbenjáró-bölcs, Sokrates megértésére. Hozzá vezetnek vissza a legkülönfélébb bölcseleti életmódok útjai, amelyek alapjában a különféle vérmérsékletek életmódjai, ésszel és szokással megállapítva és hegyükkel valamennyien az életnek és a saját énnek örömére irányulva; ebből arra következtethetnénk, hogy Sokratesban a minden vérmérsékletben való részesülés lehetett a legsajátszerűbb. A kereszténység szerzőjével szemben Sokrates a komolyság vidám módjával és azzal a huncutságokkal teli bölcsességgel van előnyben, amely az ember legjobb lelki állapota. Ezenkívül neki volt nagyobb esze.

Jobban írni annyit is jelent, mint jobban gondolkodni; közlésre mind érdemesebbet kitalálni és azt valóban közölni tudni; lefordíthatóvá lenni a szomszédok nyelvére; minden külföldi megértésének hozzáférhetővé válni, aki nyelvünket megtanulja; oda hatni, hogy minden jó közkincs legyen és a szabadoknak minden szabad legyen; végül a dolgoknak azt a most még annyira távoli állapotát előkészíteni, amikor a jó európaiaknak nagy feladatuk kezükbe hull: az egész földi kultúra irányítása és felügyelete. Aki az ellenkezőjét hirdeti, hogy az ember ne törődjék a jól-írással és jól-olvasással — mindkét erény együtt nő és együtt fogy —, az valójában olyan utat mutat a népeknek, hogyan válhatnak még mindinkább nemzetivé: szaporítja e század betegségét és ellensége a jó európaiaknak, ellensége a szabad szellemeknek. — A stílusról szóló tan egyszer arra is szolgálhat, hogy megtaláljuk azt a kifejezést, amely által bármely hangulatot átvihetünk az olvasóra és a hallgatóra; szolgálhat azután arra is, hogy megtaláljuk a kifejezést az ember legkívánatosabb hangulatára, amelynek tehát közlése és átvitele is leginkább kívánatos: a szíve mélyéből megindult, szellemileg örvendező, derűs és őszinte ember hangulatára, aki legyőzte a szenvedélyeket. Ez a legjobb stílusról szóló tanítás lesz: az felel meg a jó embernek. — A mai kultúrnépek közül egyiknek sincs olyan rossz prózája, mint a németeknek; és ha szellemes és elkényeztetett franciák azt mondják: nincs német próza, — akkor voltaképen nem lenne szabad megharagudni, mivel ezt illedelmesebben értik, mint ahogy megérdemeljük. Ha okok után nyomozunk, akkor végül is arra a különös eredményre jutunk, hogy a német csak a rögtönzött prózát ismeri és másról fogalma sincs. Szinte felfoghatatlanul hangzik, ha egy olasz azt mondja, hogy a próza éppen annyival nehezebb a költészetnél, mint amennyivel nehezebb a meztelen szépség ábrázolása a szobrász számára a ruhás szépségénél. Versért, képért, ritmusért és rímért becsületesen kell fáradni — ezt a német is felfogja és nem hajlandó a rögtönzött költészetnek különösen nagy értéket tulajdonítani. Ámde egy lapnyi prózán mint egy szobron dolgozni? — ez úgy hat rá, mintha meseországból regélnének neki valamit. — Ha az ember eltekint Goethe írásaitól és főleg Goethenek Eckermannal folytatott beszélgetéseitől, e legjobb német könyvtől: mi marad tulajdonképen a német prózairodalomból, ami megérdemelné, hogy újra meg újra olvassuk? Lichtenberg aforizmái, Jung-Stilling Élettörténetének első könyve, Stifter Adalbert Nyárutója és Keller Gottfried Seldwylai emberei — és ezzel egyelőre végére is jutottunk. — Az írás művészete mindenekelőtt pótló eszközöket kíván azokért a kifejezési fajtákért, amelyek csak a beszélőnek állnak rendelkezésére: tehát a taglejtésért, hangsúlyért, hangért. Ezért egészen más az írás stílusa, mint a beszédé, és sokkal nehezebb: kevesebbel ugyanannyira érthetővé akarja magát tenni, mint emez. — Goethe, aki nemcsak jó és nagy ember, hanem egy *kultúra*, Goethe a németség történetében közbejött eset következmények nélkül: ki tudna például az utolsó hetven év német politikájában egy darab Goethet mutatni? — Lehetséges az emberiségnek egy magasrendű korszaka, amikor a népek Európájára sötét feledés borul, de Európa még harminc régi, soha el nem

avult könyvben él: a klasszikusokban. — A nyelvben újítani vagy régieskedni, a ritkát vagy idegenszerűt kedvelni, a szókincs gazdagságára törekedni korlátozása helyett, mindig az éretlen vagy romlott ízlés jele. Nemes szegénység, de mesteri szabadság az egyszerű birtokon belül tünteti ki a görög beszédművészeket: kevesebbel akarnak bírni, mint a nép — mert ez a leggazdagabb a régiben és újban —, de azt a keveset jobban akarják bírni.

Hogy megvizsgáljuk, vajjon hozzánk tartozik-e valaki vagy sem, — úgy értem, hogy a szabad szellemekhez — meg kell vizsgálni a kereszténység iránt való érzését. Ha másképen foglal állást ahhoz, mint kritikailag, fordítsunk hátat neki: tisztátalan levegőt és rossz időt hoz nekünk. — Haragudni és büntetni még az állatiságból származó ajándékunk. Az ember csak akkor lesz teljeskorú, ha ezt a bölcsőjébe kapott ajándékot az állatoknak visszaadja. Itt van eltemetve a legnagyobb gondolatok egyike, amelyet ember megragadhat, a haladások haladásának a gondolata. Menjünk néhány évezreddel előre, barátaim! Még nagyon sok öröm van fenntartva az embereknek, amelyről a maiaknak még szimatjuk sincs! — Mi okosabb, a gépet megállítani, ha a mű elvégeztetett, amelyet tőle kívántunk, — vagy járni hagyni, míg magától megáll, azaz míg elromlott? A természetes halál a természet öngyilkossága, vagyis az eszes lény megsemmisítése az esztelen által, amely amahhoz kapcsolódik. Csupán vallási megvilágítás mutathatja a fordítottat: mivel akkor — méltányosan — a felsőbbrendű ész (Istené) adja ki a parancsot, amelynek az alsóbbrendű ész kell, hogy engedelmeskedjék. A vallási gondolkodáson kívül a természetes halál nem érdemel dicsőítést. A halál bölcs elrendezése és meghatározása a jövőnek abba a most egészen felfoghatatlanul és erkölcstelenül hangzó erkölcsébe tartozik, amelynek hajnalodásába pillantani leírhatatlan boldogságot kell, hogy jelentsen. — A különféle kultúrák különféle szellemi klímák, amelyeknek mindegyike ennek vagy annak a szervezetnek különlegesen káros vagy üdvös. A történelem a maga egészében, mint a különféle kultúrákról való tudás, a gyógyszertan, de nem maga a gyógytudomány. Annál inkább szükség van még az orvosra, aki ezt a gyógyszertant arra használja, hogy mindenkit az éppen neki hasznos klímába küldjön — időlegesen vagy végleg. A jelenben élni, egyetlen kultúra körében, általános orvosi utasításként nem elegendő, emellett nagyon is sok felette hasznos emberfajta pusztulna ki, amely abban nem képes egészségesen lélegezni. A történelemmel levegőhöz kell őket juttatni és igyekezni kell megtartani: a visszamaradt kultúrák embereinek is megvan a maguk értéke. A szellemek e kúrája mellett az emberiségnek testi vonatkozásban is arra kell törekednie, hogy orvosi földrajz segítségével rájöjjön, milyen elfajulásokra és betegségekre adnak alkalmat a Föld egyes vidékei, és fordítva, milyen gyógytényezőket nyujtanak: és azután lassanként népeket, családokat és egyeseket addig és olyan tartósan kell áttelepíteni, amíg úrrá lettünk az öröklött testi fogyatékosságokon. Végül az egész Föld az egészségügyi állomások összege lesz. — Amitől öreges rövidlátással mint a Föld túlnépesedésétől féltek, az a reménytelibbnek éppen a nagy feladatot adja kezébe: az emberiség egyszer olyan fává legyen, amely az egész Földet beárnyékolja, sok milliárd virággal, amelyek valamennyien egymás mellett gyümölccsé váljanak, és a Föld maga készíttessék elő ennek a fának a táplálására. Szigorúbb vizsgálatra észrevesszük, hogyan fáradoznak egész népek, egész századok azon, hogy új eszközöket találjanak és próbáljanak ki, amelyek egy nagy emberi egésznek és végül az emberiség nagy össz-gyümölcsfájának javára szolgálhatnak; és bármilyen kár érjen a kipróbálásban egyeseket, népeket és korokat, e kárból mindig okultak egyesek, és tőlük lassan kiárad az okosság egész népek, egész korok rendszabályaira. A hangyák is tévednek és hamisan cselekednek; az emberiség nagyon is elromolhat és idő előtt elpusztulhat az eszközök oktalansága miatt: sem azok, sem ezek számára nincs biztosan vezérlő ösztön. Sőt inkább *szemébe kell néznünk* a nagy feladatnak, hogy a Földet a legnagyobb és legörömesebb termékenység növényére előkészítsük, — az ész feladata ez az ész számára!

Ha álmaink kivételesen sikerülnek és tökéletessé válnak — rendszerint kontármunka az álom —, akkor szimbolikus jelenet- és képláncok, elbeszélő költői nyelv helyett; élményeinket vagy várakozásainkat vagy viszonyainkat költői merészséggel és határozottsággal írják körül úgy, hogy reggel azután mindig bámulunk magunkon, ha visszaemlékezünk álmainkra. Nagyon is sok művészi erőt használunk el az álomban — és azért nappal gyakran a kelleténél szegényebbek vagyunk abban. — A legmagasabb és legműveltebb szellemeknek, valamint a hozzájuk tartozó osztályoknak csekély termékenysége, gyakori nőtlensége és egyáltalában nemi hűvössége lényeges az emberiség ökonomiájában: az ész felismeri és felhasználja, hogy a szellemi fejlődés egy szélső pontján az ideges utódok veszedelme igen nagy: ilyen emberek az emberiség csúcsai — ezeknek nem szabad tovább csúcskökbe kifutniok.

Montaigne, Larochefoucauld, La Bruyère, Fontenelle, (különösen a dialogues des morts), Vauvenargues, Chamfort olvasásakor az ember közelebb van az ókorhoz, mint más népek bármely hat szerzőből álló csoportjánál. Ama hat által a régi időszámítás utolsó századainak szelleme megint feltámadt — ők együtt fontos szemet alkotnak a renaissance nagy, még tovább haladó láncában. Könyveik felülemelkednek a nemzeti ízlés és a bölcseleti árnyalatok változásán, amelyben manapság rendszerint minden könyv csillog és csillognia is kell, hogy híressé lehessen: több valóságos gondolatot tartalmaznak, mint a német bölcselők minden könyve együttvéve: a gondolatok olyan fajtáját, amely gondolatokat kelt és amely — zavarban vagyok végig definiálni; elég az, hogy olyan szerzőknek látom őket, akik sem gyermekeknek, sem rajongóknak nem írtak, sem szűzeknek, sem keresztényeknek, sem németeknek, sem — megint zavarban vagyok a lista lezárása körül. Hogy azonban világos dícséretet mondjak: ha azokat a könyveket görögül írták volna, görögök is megértették volna. Ezzel szemben egyáltalában mennyit tudott volna még egy Platon is megérteni legjobb német gondolkodóink, például Goethe és Schopenhauer műveiből, nem is szólva arról az ellenérzésről, amelyet írásmodoruk keltett volna benne, homályosságuk, túlzásuk és alkalmilag megint zörgő szárazságuk, — olyan hibák, amelyekben a megnevezettek a német gondolkodók közül még legkevésbbé és mégis túlontúl szenvednek (Goethe mint gondolkodó a kelleténél szívesebben ölelt felhőket, és Schopenhauer nem járkál büntetlenül csaknem folyton a dolgok hasonlatai között, maguk a dolgok helyett). Ezzel szemben mily világosság és kecses határozottság azoknál a franciáknál! Ezt a művészetet a finomfülű görögöknek is helyeselniök kellett volna és egyet egyenesen csodáltak és imádtak volna, a francia kifejezés élcét: ilyesmit nagyon szerettek, bár nem éppen ebben voltak különösen erősek.

Mindenütt, ahol még a tudatlanság, a tisztátalanság, a babona tenyészik, ahol a közlekedés béna, a mezőgazdaság szegényes, a papság hatalmas, ott találjuk még a nemzeti viseleteket is. Ezzel szemben a divat uralkodik ott, ahol az ellenkező jelek találhatók. A divat tehát a mai Európa erényei mellett található: valóban ezeknek árnyoldala volna? Mindenekelőtt azt mondja ki a divatos és már nem nemzeti férfiruházat arról, aki hordja, hogy az európai sem mint egyes ember, sem mint rendi tag vagy néptárs nem akar feltűnni, hogy az ilyenfajta hiúságok szándékos letompítását tette meg törvényévé: azután, hogy dolgos, és nincs sok ideje az öltözködésre és piperéskedésre, és hogy minden drágaságot és bőséget anyagban és redőzetben ellentétben állónak érez munkájával; végül, hogy viseletével a tudósabb és szellemibb hivatásokra utal mint olyanokra, amelyekhez európai ember létére legközelebb áll vagy állni szeretne: míg a még fennálló nemzeti viseleteken a rabló, a pásztor vagy a katona csillog keresztül, mint a legkívánatosabb és a hangadó foglalkozások űzője. Egészében éppenséggel nem a változandóság lesz a divat és a modernség jellemzője, mert éppen a változás valami visszamaradt dolog és így a még éretlen férfi és női európaiakat jellemzi, hanem a nemzeti, rendi és egyéni hiúság elutasítása. Ebben a tekintetben, amelyben a „modern" és „európai" fogalmai csaknem egyenlők lettek, Európán sokkal több földi tájat értünk, mint

amennyit a földrajzi Európa, Ázsia kis félszigete átfog: nevezetesen idetartozik Amerika, amennyiben éppen kultúránk leányországa. Másrészt nem is egész Európa tartozik „Európa" kultúrfogalma alá, hanem csak mindazok a népek és néprészek, amelyeknek a görögségben, rómaiságban, zsidóságban és kereszténységben van közös multjuk.

A gép saját példájával az emberhalmazok egymásbafogására tanít, olyan cselekvésekben, amikor mindenkinek csak egy tennivalója van: a pártszervezet és a hadviselés mintáját szolgáltatja. — A gép, amely maga a legfelső gondolkodási erők terméke, az azt kiszolgáló személyekben majdnem csak az alacsony, gondolatnélküli erőket hozza mozgásba. Igaz, hogy ezzel felszabadít nagy mennyiségű erőt általában, amely különben szunnyadna; de nem ösztönöz a továbbemelkedésre, a jobbáncsinálásra, a művésszéválásra. Tevékennyé és egyformává tesz, ez azonban idővel ellenhatást szül, a lélek kétségbeesett unalmát, melynek folytán az változatos szabadságra tanul meg szomjúhozni.

A középkor a legnagyobb szenvedélyek kora. Sem az ókorban, sem a mi időnkben nincs meg a léleknek ekkora kitágulása: téressége sohasem volt nagyobb és azt sohasem mérték hosszabb mértékekkel. Barbár népek fizikai őserdő-testisége és keresztény misztérium-ifjak lélekkel túltelített, túlzottan éber, túlzottan fénylő szemei, a leggyermekibb, legfiatalabb és ugyanígy a legérettebb, legöregesebb, a vadállat nyersesége és a késő antik szellem elkényeztetettsége és kihegyeződése — mindez akkoriban nem ritkán egy személyben találkozott össze: ha akkor valaki indulatba jött, a kedély áramlási sebessége nagyobb, az örvény zavarosabb, a bukás mélyebb kellett, hogy legyen, mint bármikor. Mi újabb emberek elégedettek lehetünk a veszteséggel, amely e tekintetben beállt.

Epikuros minden időben élt és még él, ismeretlenül azok előtt, akik magukat epikureusoknak nevezték és nevezik, és hír nélkül a filozófusoknál. Önmaga is elfelejtette saját nevét: ez volt a legnehezebb csomag, amelyet valaha is eldobott. — Rejtekhelyre vonulunk vissza: de nem valami személyes rosszkedv miatt, mintha a jelen politikai és társadalmi viszonyai nem elégítenének ki, hanem mivel visszahúzódásunkkal erőket akarunk megtakarítani és gyüjteni, amelyek később egyszer a kultúrának nagyon szükségesek lesznek, minél inkább ez a jelen a jelen és mint ilyen teljesíti feladatát. Tőkét gyüjtünk és azt biztosítani törekszünk: de, akárcsak nagyon veszélyes időkben, úgy, hogy elássuk. — Oroszországban az intelligencia kivándorlása érvényesül: az ember átmegy a határon, hogy jó könyveket olvasson és írjon. Igy azonban odahat az ember, hogy a szellemtől elhagyott hazája mindinkább Ázsia előrenyujtott torka lesz, amely a kis Európát el szeretné nyelni.

Az igazi róka nemcsak azt a szőlőt mondja savanyúnak, amelyet nem tud elérni, hanem azt is, amelyet elért és mások elől elvett. — Valaki mint gondolkodó és ember mélységes fájdalmas átalakuláson megy át és azután nyilvános tanuságot tesz arról. És akik hallják, semmit sem vesznek észre! még egészen a réginek gondolják! Ez a közönséges tapasztalat már nem egy frót töltött el undorral: az emberek értelmiségét túlságosan nagyra becsülték és hallgatást fogadtak, amikor tévedésüket észrevették.

Éppen a bontakozó nem akarja a bontakozót: nagyon is türelmetlen ahhoz. Az ifjú nem akar várni, amíg, hosszú tanulmányok, szenvedések és nélkülözések után, az emberekről és dolgokról való képe teljes lesz: egy másikat fogad el puszta hitre, amely készen áll és felkínálkozik neki, mintha saját festményének vonalait és színeit az kellene, hogy előlegezze; valamelyik filozófusnak vagy költőnek keblére borul és azután hosszú időre jobbágyi szolgálatokat kell teljesítenie és önmagát meg kell tagadnia. Sokat tanul így: de gyakran elfelejti az ifjú emellett a leginkább tanulásra és megismerésre méltót — önmagát; párthivő marad élete fogytáig. Bizony sok unalmat kell legyőzni, sokat kell izzadni, amíg az ember megtalálta színeit, ecsetjét, vásznát! És akkor még korántsem mestere életművészetének, — de legalább úr a saját műhelyében. — A gondolkodónak csupán önnevelésről kellene beszélnie. Az ifjúság nevelése mások

által vagy kísérlet, amelyet még meg nem ismert, meg nem ismerhető valamin hajtanak végre, vagy elvi egyenlővététel, hogy az új lényt, akárki legyen is, az uralkodó szokásoknak és erkölcsöknek megfelelővé tegyék: tehát minden esetben olyasmi, ami méltatlan a gondolkodóhoz, szülők és tanítók műve, akiket egy vakmerő becsületes ember „természetes ellenfeleinknek" nevezett. Egy szép napon, ha az embert, a világ véleménye szerint, régen megnevelték, felfedezi önmagát: itt kezdődik a gondolkodó feladata; most van az ideje, hogy segítségül hívjuk — nem mint nevelőt, hanem mint maganeveltet, akinek tapasztalata van.

„Ostoba, mint egy férfi" mondják a nők: „gyáva mint egy nő" mondják a férfiak. Az ostobaság a nőietlen a nőben.

Európa demokratizálódása feltartóztathatatlan: aki ellene feszül, mégis azokat az eszközöket használja ehhez, amelyeket csak a demokratikus gondolat adott mindenkinek a kezébe, és magukat ezeket az eszközöket kezelhetőbbé és hatásosabbá teszi: és a demokrácia elvi ellenfelei (a felfordulás szellemeit értem) látszólag csak azért vannak, hogy a tőlük keltett félelem által a különféle pártokat mind gyorsabban hajtsák előre a demokrácia útján. Lehet, hogy az utókor egyszer majd úgy gondol nemzedékek sorának munkájára, mint mi kőgátak és védőfalak építésére — mint olyan tevékenységre, amely szükségképen sok port szór a ruhára és az arcra és talán elkerülhetetlenül kissé el is butítja a munkásokat; ámde ki kívánná ezért, hogy az ilyen cselekvés ne történt volna meg! Úgy látszik, hogy Európa demokratizálódása egy szem azoknak az óriási megelőző rendszabályoknak a láncában, amelyekkel, mint az új kor gondolatával, elválasztjuk magunkat a középkortól. Csak most jött el a ciklopépítmények korszaka! Végre itt az alapok biztossága, hogy minden jövő veszély nélkül tudjon azokon építeni! A jövőben lehetetlen lesz, hogy a kultúra termőföldjét reggelre vad és értelmetlen hegyivizek elpusztítsák! Kőgátakat és védőfalakat barbárok, járványok, testi és szellemi szolgaságbahajtás ellen! Mindezt előbb szószerint és durván, majd lassanként mind magasabb és szellemibb jelentéssel gondolva, úgy, hogy valamennyi itt jelzett rendszabály a kertművészet legnagyobb művésze szellemes előkészületének látszik, hogy ennek tökéletes elvégzése után majd nekiláthasson tulajdonképeni feladatának! Persze: ha tekintetbe vesszük azokat a nagy időközöket, amelyek itt elválasztják az eszközt a céltól, valamint a nagy, több mint nagy, századok erejét és szellemét megfeszítő fáradságot, amely csupán minden egyes eszköz megteremtéséhez vagy meghozatalához szükséges, akkor nem szabad a jelenen dolgozó munkásoknak túlzottan felróni, ha nagy hangon kimondják, hogy a fal és a korlát már a cél, sőt a végső cél; hiszen még senki sem látja a kertészt és a termő növényeket, amelyek miatt a korlát épül.

Törvény, amely elrendeli, hogy a többségé a végső döntés mindenki javáról, nem épülhet ugyanarra az alapra, amelyet még csak maga hoz létre; szükségképen még szélesebb alapra szorul: és ez mindenkinek az egyhangúsága. Az általános választójog nem lehet csupán többségi akarat kifejezése: az egész országnak akarnia kell. Ezért már nagyon csekély kisebbség ellentmondása elegendő, hogy azt mint alkalmatlant megint félretegyék: és a szavazástól való tartózkodás éppen olyan ellentmondás, amely az egész szavazási rendszert megbuktatja. Az egyesnek „abszolút vétója" vagy — hogy kicsinyességbe ne essünk — néhány ezer embernek a vétója függ e rendszer fölött mint az igazságosság következetessége: minden tényleges használatában a részvétel módja szerint be kell bizonyítania, hogy még joggal áll fenn.

A sajtó, a gép, a vasút, a távíró olyan előtételek, amelyeknek zárótételét még senki sem merte levonni.

A demokrácia törvényes kivájó hatása következtében a császárság és a királyság pompás dísz marad a demokrácia egyszerű és célszerű ruházatán, a szép fölöslegesség, amit az magának meghagy, minden történelmileg tiszteletreméltó ősi dísz maradványa, sőt a történelem szimboluma maga — és ebben az egyetlenségben rendkívül hatásos valami, ha nem áll egymagában, hanem jó

helyre állítják. Hogy a kivájó hatás veszedelmét elkerüljék, a királyok mostanában fogukkal is belekapaszkodnak hadúri méltóságukba: ehhez háborúkra van szükségük, azaz kivételes állapotokra, amelyekben a demokratikus hatalmak lassú, törvényes nyomása szünetel.

A lehetőségig kevés személyt az alkotó szellemek és az éhező és befogadó szellemek közé! Mert a közvetítők szinte önkénytelenül meghamisítják azt a táplálékot, amelyet közvetítenek: azután közvetítésük jutalmául nagyon is sokat akarnak önmaguknak, amit tehát elvonnak az eredeti, alkotó szellemektől: és pedig érdeklődést, csodálatot, időt, pénzt és mást. Tehát: a tanítót bátran tekintsük szükséges rossznak, csakúgy, mint a kereskedőt: rossznak, amit olyan kicsivé kell tenni, amilyenné csak lehet!

Igy áll most minden állam egymással szemben: a szomszédnál rossz érzületet és önmagánál jót tételez föl. Ez a feltételezés azonban embertelenség, olyan rossz és még rosszabb, mint a háború: sőt, alapjában máris felszólítás és ok háborúkra, mivel a szomszédnak az erkölcstelenséget tarsolyába csúsztatja és ezzel az ellenséges érzületet és cselekvést kihívni látszik. A hadseregről mint az önvédelem eszközéről szóló tanítást csakoly alaposan meg kell tagadni, mint a hódítási vágyakat. És talán eljön az a nagy nap, amikor egy nép, amely háborúkban és győzelmekben a katonai rend és értelem legmagasabb fejlettségével tűnik ki és megszokta, hogy ezekért a dolgokért a legsúlyosabb áldozatokat hozza, magától felkiált: „eltörjük a kardot" — és egész haderejét végső alapjáig szétrombolja. Önmagát védtelenné tenni, amikor az ember a legerősebben felfegyverzett volt, az érzelem felsőbbrendűségéből, — ez az eszköze a valódi békének, amelynek mindig az érzület békéjén kell nyugodnia: míg az úgynevezett fegyveres béke, amint az mostanában minden országban divatos, az érzület békétlensége, amely nem bízik önmagában és a szomszédban és félig gyűlöletből, félig félelemből nem teszi le kezéből a fegyvert. Inkább elpusztulni mint gyűlölni és félni, és kétszer inkább elpusztulni mint gyűlöletet és félelmet kelteni önmagunk iránt, — ennek kell egyszer minden egyes állami társadalom legfelső cselekvési szabályának lenni!

Ha a vagyon igazságtalanságát erősen érzik — a nagy óra mutatója megint egyszer ezen a ponton áll —, akkor két eszközt emlegetnek, amely segíthet: egyrészt az egyenlő elosztást és másrészt a magántulajdon megszüntetését és a vagyonnak a közösségre való visszaszállását. Az utóbbi eszköz különösen szocialistáink szíve szerint való, akik haragusznak arra az ókori zsidóra, amiért azt mondta: ne lopj. Szerintük a hetedik parancsnak inkább így kellene hangzania: ne legyen vagyonod. Az első recept szerint gyakran történtek az ókorban kísérletek, mindig ugyan csak kis mértékben, de mégis balsikerrel, amelyből mi is okulhatunk. „Egyenlő földosztályok", könnyen kimondható, de mennyi keserűség keletkezik az e célból szükségessé váló osztásból és elkülönítésből, a tiszteletreméltó ősi birtok elvesztéséből, mennyi kegyeletet sértenek meg és áldoznak fel! Az ember az erkölcsiséget ássa ki, ha a határköveket kiássa. És megint mennyi keserűség az új birtokosok között, mennyi féltékenység és görbe tekintet, mivel két valóban egyenlő földosztály sohasem volt, és ha volna is, akkor sem hinne egyenlőségében a szomszédra irányuló emberi irígység. És meddig tartana ez a már gyökerében megmérgezett és egészségtelen egyenlőség? Néhány nemzedék alatt örökség útján itt az egy osztály öt főre, amott öt osztály egy főre jutott: és abban az esetben, ha kemény öröklési törvényekkel elébevágtak az ilyen balkövetkezményeknek, megvoltak ugyan még az egyenlő földosztályok, de azok mellett szegények és elégedetlenek is, akiknek semmijük sem volt a rokonokra és a szomszédokra irányuló neheztelés és minden dolog felfordítására törő vágy kivételével. Ha viszont a második recept szerint a tulajdont vissza akarjuk adni a községnek és az embert csupán időleges bérlővé tesszük, akkor elpusztítjuk a szántóföldet. Mert az emberből mindazzal szemben, amit csak átmenetileg birtokol, hiányzik a gondoskodás és az önfeláldozás, és azzal kizsákmányolóan bánik, mint rabló vagy könnyelmű pazarló. Ha Platon úgy véli, hogy a vagyon megszüntetésével

megszűnik az önzés, azt kell neki felelni, hogy az önzés levonásával az emberből semmiesetre sem marad meg a négy sarkalatos erény, — úgy, aminthogy azt kell mondanunk: a legrosszabb pestis sem árthatna annyit az embernek, mintha egy szép napon eltűnnék belőle a hiúság. Hiúság és önzés nélkül — mik is az emberi erények? Ezzel korántsem akarjuk azt mondani, hogy csupán amazok nevei és álarcai. Platon utópista alapdallama, amelyet a szocialisták most is még tovább énekelnek, az ember hiányos ismeretén nyugszik: ő híjával volt az erkölcsi érzések történelmének, az emberi lélek jó hasznos tulajdonságainak eredetébe való belátásnak. Miként az egész ókor, úgy hitt ő is a jóban és gonoszban, mint a fehérben és feketében: tehát a jó és a gonosz emberek, a jó és a rossz tulajdonságok gyökeres különbözőségében. Hogy a vagyon a jövőben több bizalmat gerjesszen és erkölcsösebb legyen, a kis vagyonra vezető minden munka útját nyitva kell tartani, de meg kell gátolni a fáradság nélküli, a hirtelen meggazdagodást; a szállítás és kereskedelem minden ágát, amely nagy vagyonok felhalmozódásának kedvez, tehát főleg a pénzkereskedelmet, ki kell venni a magánosok és magántársulatok kezéből — és a túlságosan sokat birtoklókat csakúgy mint a birtoktalanokat közveszélyes lényeknek kell tekinteni.

A gép személytelen, a munkától elveszi büszkeségét, egyéni jóságát és hibásságát, ami minden nem-gépmunkán rajta ragad, — tehát sajátszerű darabka emberségét. A munka megkönnyítését nem kell túlzott áron megvásárolni.

A demokratikus berendezések vesztegzár-intézmények a zsarnoki vágyak régi pestise ellen: mint ilyenek nagyon hasznosak és nagyon unalmasok. — Mostanában valamennyi politikai hatalom megkísérli, hogy saját erősítésére zsákmányolja ki a szocializmustól való félelmet. Ámde tartósan mégis csak a demokráciának van abból előnye: mert most *minden* párt arra kényszerül, hogy a „népnek" hízelegjen és annak mindenféle könnyítést és szabadságot adjon, miáltal végül is mindenhatóvá lesz. A nép a szocializmustól, mint a tulajdonszerzés megváltoztatásának tanításától, a legtávolabb van: és ha egyszer kezében van az adóprés, parlamentjeinek nagy többségei által, akkor majd a progresszív adózással megy neki a kapitalista, kereskedő- és tőzsdefejedelemségnek és a gyakorlatban lassacskán olyan középosztályt teremt, amely a szocializmust, mint valami kiállott betegséget, elfelejtheti. Ennek a terjeszkedő demokratizálódásnak gyakorlati eredménye mindenekelőtt egy európai népszövetség lesz, amelyben minden egyes, földrajzi célszerűségek szerint elhatárolt nép egy kanton állásával és annak külön jogaival bír: ebben az eddigi népek történeti emlékei már csak kevéssé jönnek majd számításba, mert az azokra irányuló kegyeletes érzés a demokratikus elv újító hajlamú és kísérletező vágyú uralma alatt lassanként teljesen gyökerét veszti. A szükségesnek mutatkozó határkiigazításokat úgy hajtják végre, hogy a nagy kantonok és egyúttal az egész szövetség *hasznát* szolgálják, és nem valamely megfakult mult emlékét. A szempontokat megtalálni ezekre a kiigazításokra, lesz a jövő diplomaták feladata, akiknek egyben kultúrakutatóknak, mezőgazdáknak, közlekedési szakértőknek kell lenniök, és akik mögött majd nem hadseregek, hanem okok és hasznosságok állnak. Csak akkor kapcsolódik össze elválaszthatatlanul a külpolitika a belpolitikával: míg most még mindig csak ez szalad büszke úrnője után és nyomorúságos kosárkába gyüjti azokat a tarlón maradt kalászokat, amelyek annak aratásán elhullottak. — A demokrácia lehetőleg sokaknak akar függetlenséget teremteni és azért jótállni, a vélemény, az életmód és a kereset függetlenségét. Ehhez arra van szüksége, hogy a vagyontalanoktól csakúgy, mint a voltaképeni gazdagoktól megtagadja a politikai szavazati jogot: mint a két megnemengedett emberosztálytól, amelynek kiküszöbölésén állandóan munkálkodnia kell, mert ezek mindig újra kérdésessé teszik feladatát. Ugyanúgy meg kell mindent akadályoznia, ami pártok szervezésére látszik irányulni. Mert az említett háromféle értelemben vett függetlenség három nagy ellensége a nincstelenek, a gazda-

gok és a pártok. A demokráciáról mint eljövendő valamiről beszélek. Amit már most így hívnak, az a régibb kormányformáktól egyedül annyiban különbözik, hogy új lovakkal jár: az utak még a régiek és a kerekek is még a régiek. Vajjon a népek javának eme járművei mellett valóban csekélyebb lett a veszedelem?

Sok dolgot látni, együtt megfontolni, egymáshoz mérni és belőlük gyors következtetést vonni, lehetőleg bizonyos összeget alkotni, — ez teszi a nagy politikust, hadvezért, kereskedőt: tehát egyfajta fejszámolás gyorsasága. — *Egy* dolgot látni, abban az egyetlen indítóokot a cselekvésre és minden más cselekvés bíráját megtalálni, ez teszi a hőst, a fanatikust is — tehát az *egy* mértékkel való mérés készsége.

Ameddig az ember valamit megél, addig adja át magát az élménynek és csukja be a szemét, tehát ne legyen már *közben* megfigyelő. Ez ugyanis zavarná az élmény jó emésztését: bölcseség helyett gyomorrontás származnék belőle. — Ha az ember okos, egyedül azzal törődik, hogy öröm lakjék szívében. Ó, így folytatta valaki, ha az ember okos, legjobban teszi, hogyha bölcs. — Valaki így szólt: „Két személyen sohasem gondolkodtam alaposan: ez a bizonyítéka irántuk való szeretetemnek". — Mi a leghiúbb emberek hiúsága ahhoz a hiúsághoz képest, amely a legszerényebben is megvan abban a tekintetben, hogy a természetben és a világban „embernek" érzi magát! — A kis önuralom hiánya által lemorzsolódik a nagy önuralomra való képesség. Minden nap rosszul van felhasználva és veszedelem a következőre, amelyen az ember legalább egyszer nem tagadott meg valami csekélységet önmagától: ez a gimnasztika nélkülözhetetlen, ha az ember meg akarja tartani azt az örömet, hogy a maga ura. — Ha már az ember megtalálta önmagát, értenie kell ahhoz, hogy időnként elveszítse önmagát — és azután újra megtalálja: feltéve, ha az ember gondolkodó. Ennek ugyanis hátrányára van, ha mindig *egy* személyhez van kötve. — Az új élet két alapelve: I. az ember életét a legbiztosabbra, a leginkább bizonyíthatóra rendezze be: nem úgy, mint eddig, a legtávolabbira, legbizonytalanabbra, leginkább láthatárfelhősségre. II. az ember állapítsa meg a legközelebbinek és a közelinek, a bizonyosnak és a kevésbbé bizonyosnak a sorrendjét, mielőtt életét berendezi és végleges irányba állítja.

Ha elengedhetetlen szükségeinket amennyire csak lehet, magunk elégítjük ki, bár tökéletlenül, a szellem és a személy szabadságának útján járunk. Aki sok, fölösleges szükségét is mással elégítteti ki, és annyira tökéletesen, amennyire csak lehet, — rabságra nevelődik. Hippias, a szofista, aki mindent, amit kívül-belül hordott, maga szerzett, maga készített, ép ezzel a szellem és a személy legfelső szabadságához vezető iránynak felel meg. Nem az a fontos, hogy minden egyformán jól és tökéletesen van kidolgozva; a büszkeség majd kifoltozza a hibás részeket. — Sohase adjunk helyet a megbánásnak, hanem mindjárt így szóljunk magunkhoz: ez annyit jelentene, hogy az első ostobaságot egy másodikkal tetézzük. Ha bajt csináltunk, iparkodjunk jót csinálni. Ha cselekedeteinkért megbüntetnek, viseljük el a büntetést azzal az érzéssel, hogy ezzel már valami jót hozunk létre: a többieket elriasztjuk attól, hogy hasonló oktalanságba essenek. Minden megbüntetett gonosztevő az emberiség jóttevőjének érezheti magát. — Természetről beszélünk és amellett elfelejtjük önmagunkat: mi magunk vagyunk természet, mindamellett. — Tehát a természet egészen más valami, mint amit nevének említésekor érzünk. — Néha olyan szellemi irányba tévedünk, amely tehetségünkkel ellenkezik; egyideig hősiesen küzdünk az árral és a széllel, alapjában önmagunkkal: elfáradunk, lihegünk; teljesítményünk nem okoz igazi örömöt, úgy véljük, hogy a kelleténél nagyobb árat fizetünk ezekért a sikerekért. Sőt, kétségbeesünk termékenységünkön, jövőnkön, talán éppen a győzelem közepén. Végre, végre megfordulunk — és most a szél vitorlánkba fúj és a mi sodrunkba hajt. Mily boldogság! Milyen győzelmi bizonyosságot érzünk! Csak most tudjuk, hogy mik vagyunk és mit akarunk, most esküszünk hűséget önmagunknak és meg-

tehetjük — mint tudók. — Amint a felhők elárulják, hova futnak magasan fölöttünk a szelek, úgy hirdetik a legkönnyebb és legszabadabb szellemek irányai előre az eljövendő időjárást. A völgyi szél és a mai piaci vélemények semmit sem jelentenek arra nézve, ami jön, hanem csak arra nézve, ami volt. — Nagyság, nyugalom, napfény — ez a három mindazt átfogja, amit egy gondolkodó kíván és önmagától is követel: reményeit és kötelességeit, igényeit értelmiekben és erkölcsiekben, életmódjában és még lakóhelyének tája tekintetében is. Ezeknek először felemelő, majd megnyugtató, harmadszor megvilágosító gondolatok felelnek meg, — negyedszer pedig olyan gondolatok, amelyek mindhárom tulajdonságban részesülnek, amelyekben minden földi megdicsőül: ez az a birodalom, amelyben az öröm nagy háromsága uralkodik. — Ha a ház megépült, le kell szedni az állványokat. — Némely természeti tájban önmagunkat fedezzük fel, kellemes borzongással; ez a legszebb kettősszemélyűség. — A bölcseség növekedése pontosan megmérhető az epe fogyásán.

Az emberre sok láncot raktak, hogy leszokjék az állatias viselkedésről: és valóban, szelídebb, szellemibb, örvendezőbb, megfontoltabb lett, mint valamennyi állat. Most azonban még amiatt szenved, hogy olyan sokáig hordozta láncait, hogy olyan sokáig hiányzott neki a tiszta levegő és a szabad mozgás: — ezek a láncok azonban, mindig újra meg újra ismétlem, az erkölcsi, vallási, metafizikai képzeteknek ama súlyos és jelentéssel teli tévedései. Csak ha majd a láncbetegséget is legyőzte, érte el egészen első nagy célját: az ember elválasztását az állatoktól. Most a munka kellős közepében vagyunk, hogy levegyük a láncokat, és ebben a legnagyobb óvatosságra van szükségünk. Csak a megnemesített embernek szabad megadni a szellem szabadságát; egyedül hozzá közeledik az élet megkönnyítése és kikeni sebeit; ő az első, aki azt mondhatja, hogy az örömesség végett él és nem más célból; és minden más szájban veszedelmes volna jelmondata: béke körülöttem és kedvtelés minden legközelebbi dologban. Ennél az egyeseknek való jelmondatnál egy régi nagy és megindító szóra gondol, amely mindenkinek szólt és amely az egész emberiség fölött állvamaradt, mint jelmondat és ismertetőjel, amelybe mindenkinek bele kell pusztulnia, aki azzal idő előtt díszíti zászlaját, — amelybe a kereszténység belepusztult. Úgylátszik, még mindig nincs itt az ideje, hogy minden ember azokhoz a pásztorokhoz hasonlóan járjon, akik megvilágosodva látták maguk fölött az eget és azt a szózatot hallották: „Békesség a Földön és az embereknek kedvtelése egymásban". Még mindig az egyesek kora van. — Ez a vándorbeszéd utolsó aforizmája.

A keret második, befejező részében, az árnyék kijelenti, hogy a beszédekből semmi sem tetszett neki jobban annál az ígéretnél, hogy az emberek újra jó szomszédai akarnak lenni a legközelebbi dolgoknak. Ez a szegény árnyékoknak is javára válik majd, akiket az emberek eddig nagyon is szívesen megrágalmaztak, és azok nem tudtak védekezni, mert nagyon is közel voltak az emberekhez, bár — mint a vándor megjegyzi — ők a „jobb emberek". Majd megborzong az árnyék az estharmatos fűben és napszálltával eltűnik.

A vándor-könyvben a nagyon is emberi dolgokról szóló elmélkedések előbbi részével szemben jelentős haladás figyelhető meg a végleges Nietzsche élet- és világfelfogása, valamint állásfoglalásainak módja felé: itt már a pozitivizmusnak nemrég fenyegető bilincseiből is kiszabadult és igen egyéni függetlenséggel alakítja gondolatait; felszabadulására és magamegtalálására több aforizmában határozottan utal is; függetlensége persze itt is, mint később is, mindig erősen viszonylagos, mert nagy mértékben tagadásra, főleg a kereszténység vallási-metafizikai, valamint erkölcsi tanításainak elvi tagadására és gyakori visszájárafordítására épít. Ez a tény mutatja legjobban, mennyire nem tud a kereszténység bűvölő köréből kimenekülni: folyton hadakozik ellene, mert folyton szeme előtt lebeg; rengeteg kifejezését, hasonlatát és fordulatát

veszi át vagy variálja, természetesen nem egy tanítását meg is tartja. A vándor-könyvben feltűnnek a kereszténység ellen növekvő támadások, amelyek immár néha komikusan naiv érvelésen alapulnak, mint például az ima kérdésében. Krisztust is, — mint „a kereszténység szerzőjét" aposztrofálja — mind gyakrabban bírálgatja, bár mind kevésbbé érti meg, és Sokratesszel összehasonlítva, ezt fölébe helyezi; érdekesen feltűnő ezúttal a Sokrates iránt elfoglalt régi, erősen elutasító álláspontjának teljes elhagyása és az aténi bölcs határozott és mondhatni fenntartásnélküli nagyratartása. A németséggel szemben nem sokkal barátságosabb és francia-kedvelését megtartotta; a nemzeti eszmével szemben az emberiség ökuménikus egységéért és főleg az európai gondolatért újra síkraszáll és a demokráciát most hasznos előkészítésnek tekinti egy nagyszabású eljövendő emberiségkultúra számára. Egyetlen közvetlen magyarvonatkozású megjegyzése lényegileg semmit sem mond a magyarságról, de a hozzáfűzött gondolatok, különösen „Isten unalmáról", kissé komikus furcsaságukban is érdekesek.

A metafizikával szemben megint többször is állást foglal és a közelire-nézést hirdeti. Álláspontja egyénileg eléggé érthető, mert metafizikai megjegyzései gondolkodásának csodálatos kezdetlegességéről tanuskodnak ebben az irányban: így amikor például a világ egész értelmes alkatát az emberi értelmetlenség alapján vonja kétségbe vagy a büntetés ellentmondóságáról filozofál és a szabad akarat „csak azért is" hozott rossz döntéseit nem tudja az akarat oki természetéből és a szellem függetlenségi törekvéseiből megérteni, hanem naiv fogalomcsúsztatásokkal dolgozik. Igaz, hogy az olvasónak az a benyomása, a szerző *nem akar* egyes metafizikai tételeket elismerni és ezért mindenáron, gyengén vagy erőltetetten is érvel ellenük. Az erkölcs hasznossági eredetéről szóló kijelentései korábbi, már megismert pozitivista tanításainak vonalán mozognak; érdekes az öngyilkosság jogosságának indokolási törekvése. Lényeges álláspontjait immár meglehetős határozottsággal és véglegességgel elfoglalta: most már csak nagy felszabadító, azaz elsősorban magamegnyugtató és magát felemelő vezér- és céleszmékre van szüksége, hogy lényegében mégis inkább tagadó felfogását a vágyott pozitivitásba vigye át és a régi „bálványok" ledöntése után üresen maradt és sivárnak érzett világnézeti templomát új istenképekkel népesítse be. Igazi, teljes pozitivitáshoz többé sohasem tudott eljutni, bármennyire kívánta és akarta is ezt, és a *Vidám tudomány*-ban legjobban megközelítette: tagadó magatartása mindig, és talán legutolsó írásaiban legerősebben, kiütközik. Új, magát megnyugtató és csakhamar prófétikus hévvel hirdetett eszméket azonban nemsokára talált: az örök visszatérés, az emberből alakuló több-mint-ember, a hatalmi akarat és az értékek átértékeléséből származó új értékrangsor eszméit; persze addig és azután is még sok mindent „ledöntött". Ezt a ledöntést érezték meg igen erősen, sőt gyakran túlzottan, félreértő módon következő könyvének, a *„Pirkadás"*-nak olvasói és emiatt sokat támadták, régi barátai tovább elidegenedtek tőle, helyettük pedig igen kétesértékű és tőle magától sem kívánt dícsérőket és dícséreteket nyert.

A „Vándort és árnyékát" aránylag kedvezően fogadták; barátai szívélyeshangú levelekben is megemlékeztek arról. Nietzsche azonban nem ringatta magát csalódásban fokozódó magányossáválása tekintetében: és bár határozottan és bátran tört előre afelé, amit céljának, feladata

betöltésének érzett, ami felé „valami öntudatlanul tovább hajtja, akarata ellenére is, a legkedvesebb viszonyokból el", mégis csak szomorúan tekintett vissza-vissza az elhagyott szép időkre, a megszakadt barátságok kedves emlékeire. Hiába mondja Nietzsche, hogy ő nem a hűségre van teremtve: mindvégig azt látjuk, hogy alapjában nagyon is hű, igazában elszakadni sohasem tudó lélek volt. A Wagnertól való elszakadás eleinte kétségtelenül felszabadulás volt számára; de már nemsokára, 1880-ban fájdalmas vágyódással tekint vissza barátságuk felejthetetlenül bizalmas, harmonikus és derűs idejére, és ez a szép idő újra meg újra a régi meghittséggel elevenedik meg *álmában*. Magányában az emberek mindinkább fogyó társaságát a természet pótolja növekvő erővel: az lesz a magányos vándor igazi hazája, bizalmas útitársa és társalkodója, orvosa és ápolója. Változásaival, főleg éghajlati alakulásával szemben Nietzsche rendkívül érzékeny és azokra testileg is nagy mértékben reagál, csakúgy, mint azelőtt baráti és hivatali viszonyaira. Szabad életmódján a testi-lelki mivoltának és állapotának legmegfelelőbb természeti helyeket kereshette fel és ezt meg is teszi: a természetet, tájait és éghajlatait használja legfontosabb lelki-testi gyógyszerül és egészségének visszaszerzése után legfőbb óvszeréül a természet rajongó szerelmese; örömét és vigaszát, testi-lelki kielégülését leginkább abban találja meg, és az lesz most bekövetkező legbővebb és legértékesebb írói munkásságának legnagyobb életkörnyezeti előmozdítója és egyúttal egyik legjelentősebb szellemi sugallója.

Amikor 1880 februárjában Naumburgból délre utazott Nietzsche, először Rivába ment a Garda-tó mellé. Itt meglátogatta Gast Péter, hovatovább legbizalmasabb fiatal barátja és munkáiban hű segítőtársa, — polgári neve a jóval prózaibb Kőselitz Henrik volt — és elcsalta Velencébe. A tengervárosban március közepétől június elejéig maradt Nietzsche, és nagyon boldognak érezte magát. Elkezdte új, nagy művének előmunkálatait, majd nyáron és ősszel Marienbadban és Naumburgban folytatta azokat. Innen 1880 őszén a Lago Maggiore partjára utazott Stresába, majd Genovába és ott 1881 április végéig maradt: itt be is fejezte az új könyvet, a „Pirkadás"-t. Genovát és környékét, a nagyszerű Rivierát bámulta és igen megszerette. Genováról azt mondja: „Ez a vidék merész és magabízó emberek képmásaival van telehintve. Azok éltek és továbbélni akartak — ezt mondják nekem házaikkal, amelyek évszázadokra és nem a röpke órára épültek és díszíttettek: jóindulattal voltak az élet iránt, akármennyire rosszindulattal lehettek gyakran önmagukkal szemben." Meglehetősen nagy házban lakott, régi palotákkal szegélyezett utcában, általában szerény viszonyok között élő emberekkel együtt. A ház lakóival barátságosan érintkezett, szelíden résztvett örömeikben és bánataikban és saját, még időnként visszatérő migrénjeiből származó szenvedéseit türelmesen viselte: mindezek alapján lakótársai megszerették, igen tisztelték és „a kis szent"-nek (il piccolo santo) nevezték, sőt alkalmilag gyertyákkal ajándékozták meg csendes estéi számára. Környezetében és életmódjával Nietzsche igen jól érezte magát; állapotát és törekvéseit így írja le: „A szemet nem sértő függetlenség, enyhített és álruhába bújt büszkeség, amely másoknak azzal fizet, hogy nem verseng tisztességeikért és szórakozásaikért és elviseli a gúnyt. Ez nemesítse meg szokásaimat: sohasem közönségesen és mindig nyájasan, nem kívánkozóan, hanem mindig nyugodtan

törekedve és fölfelé szállva élni; egyszerű, sőt fukar legyek önmagammal, de szelíd másokkal szemben. Könnyű álom, szabad, nyugodt járás, semmi alkohol, semmiféle fejedelmek és más hírességek, semmi nők és hírlapok, semmi tisztességek, semmiféle érintkezés, kivéve a legfelsőrendű szellemekkel és néhanapján az alacsony néppel — ez nélkülözhetetlen, mint a hatalmas és egészséges növényzet látványa —, a leginkább kész ételek, lehetőleg magunkkészítettek vagy elkészítésre nem szorulók, amelyek nem visznek minket bele a mohó és csámcsogó csőcselék tolongásába". Már kora reggel elindult Nietzsche vándorlásaira, tarsolyában könyvekkel, feljegyzéseivel, kenyérrel és déligyümölccsel. „Ha süt a nap, mindig kimegyek egy magányos sziklára a tenger partján és ott a szabadban fekszem napernyőm alatt, csendesen, mint valami gyík; ez több ízben újra rendbehozta fejemet. Tenger és tiszta égbolt." Gyakran naphosszat kintmaradt és a tengerpart nagy esti csendjét is élvezte, amint maga leírja a „Pirkadás" egyik aforizmájában. „Itt a tenger, itt elfelejthetjük a várost. Bár harangjai éppen most még az Ave Mariat hangoskodják — ama komor és balga, de édes lárma ez a nappal és az éjjel keresztútján — de már csak egy pillanatra! Most minden hallgat! A tenger sápadtan és fényesen terül el, nem tud beszélni. A mennybolt örök néma esti játékát játssza vörös, sárga, zöld színekkel, az sem tud beszélni. A kis szirtek és sziklapántok, amelyek a tengerbe futnak, mintha azt a helyet akarnák megtalálni, ahol a legmagányosabb, mind nem tudnak beszélni. Ez az óriási némaság, amely hirtelen ránkszakad, szép és borzongató, szívünket dagasztja." Érzi bőven fakadó gondolatainak rokonságát lelkét kielégítő életmódjával: „Hová tart ez az egész filozófia minden kerülőútjával? Többet tesz-e, mint, hogy állandó és erős ösztönt fordít le mintegy az ész nyelvére, ösztönt az enyhe nap, világos és mozgó levegő után, déli növények, tengerlélekzet, könnyű hús-, tojás- és gyümölcstáplálék, melegvíz-ital, naphosszat tartó csendes vándorlások, kevés beszéd, ritka és óvatos olvasás, magányos lakás, tiszta, egyszerű, és csaknem katonás szokások után, röviden, mindazok a dolgok után, amelyek éppen nekem ízlenek legjobban és nekem tesznek legjobbat? Filozófia, amely alapjában ösztön személyes diétára? Ösztön, amely az én levegőmet, az én magaslatomat, az én időjárásomat, az én egészségfajtámat keresi a fejemen át megtett kerülővel?"

1881 februárjában elkészült az új könyv kézirata; a nyomdai korrektúrát Nietzsche Gast Péterrel együtt májusban Recoaroban végezte; itt újra és utoljára támadták meg sűrűbben a migrén-rohamok. Június végén Nietzsche az Engadinba utazott és most először szállt meg Sils-Mariaban, ettől kezdve egyik legkedvesebb, újra meg újra felkeresett nyári tartózkodáshelyén. Sils-Maria éghajlata és szépségei egészségének helyreállításában és fenntartásában igen nagy szerepet játszottak. 1881 nyarán csaknem teljesen rendbe jött és szembaja is nagy mértékben megjavult: mindez szintén arra vall, hogy a migrének és a szemzavarok egyaránt jórészben lelki eredetű idegbajból származhattak; így az is érthető, hogy betegségét saját maga tudta legjobban kezelni és gyógyítani együtt alkalmazott lelki és testi „diétával". Erre vonatkozólag húga közli Nietzsche egyik aforizmáját, amely kétségtelenül saját magára is vonatkozik: „Az eszközök, amelyekkel Julius Caesar védekezett betegesség és fejfájás ellen: óriási gyaloglások, legegyszerűbb életmód, szakadatlan tartózkodás a szabadban, állandó fáradalmak — nagyban szá-

mitva ezek a fenntartási és védelmi rendszabályok általában ama szubtilis és legnagyobb nyomás alatt dolgozó gép szélsőséges sérülékenysége számára, amelyet zsenének hívnak."

1881 június végén megjelent az új könyv *Pirkadás* (Morgenröte, T. V. 1—382. l.) címmel; címül eleinte Nietzsche most is, mint már a „Nagyon is emberi dolgok" könyvéhez, az „Ekevas" (Pflugschar) elnevezést akarta választani; a Gast Pétertől a Rigvedából vett mottóvers alapján döntött azután az író a végleges cím javára. A cím alatt „Gondolatok az erkölcsi előítéletekről" áll; majd a Rigvedából vett mottó következik: „Olyan sok hajnalpirkadás van, amely soha még nem világolt." Az 1886-ban rendezett új kiadáshoz Nietzsche 1886 őszén a Genova melletti Rutában, már megismert szokása szerint, utólagos előszót írt.

Ebben a könyvben — úgymond az előszó — „földalatti", fúró, ásó, aláásó lény van munkában. Akinek van szeme az ilyen mélységmunkára, látja, amint lassan, megfontoltan előre jut anélkül, hogy túlzottan elárulná azt a szükséget, amelyet a fény és levegő minden hosszú nélkülözése magával hoz; még sötét munkája mellett is elégedettnek volna nevezhető. Nem úgy látszik, hogy valami hit vezeti, vigasztalás kárpótolja? Hogy talán akarja saját hosszú sötétségét, saját érthetetlenségét, rejtettségét, titokzatosságát, mert tudja, hogy meglesz saját reggele, megváltása, saját hajnalhasadása is? Bizony visszatér majd: ne kérdezzétek, mit akar odalent, megmondja nektek maga, ez a látszólagos Trophonios és földalatti, majd ha újra „ember lett". Az ember alaposan elfelejti a hallgatást, ha olyan sokáig volt vakond, volt egyedül, mint ő —

Annakidején olyasmire vállalkoztam, ami aligha lehet bárki dolga: a mélységbe szálltam, a fenékbe fúrtam, régi bizalmat kezdtem vizsgálni és felásni, amelyen mi bölcselők néhány évezred óta mint a legbiztosabb alapon szoktunk volt építeni, — mindig újra, bár eddig mindegyik épület beomlott: az erkölcsbe vetett bizalmunkat kezdtem aláásni. De nem értetek engem? Eddig a jóról és rosszról gondolkodtak leghiányosabban: ez mindig nagyon veszélyes dolog volt. A lelkiismeret, a jó hírnév, a pokol, bizonyos körülmények között a rendőrség sem engedték és engedik meg az elfogulatlanságot; az erkölcs jelenlétében, mint minden tekintély láttára, nem szabad gondolkodni, még kevésbbé beszélni: itt engedelmeskedni kell! Amióta a világ áll, még egyetlen tekintély sem akarta magát bírálat tárgyává tétetni; és éppenséggel az erkölcsöt bírálni, az erkölcsöt problémának, problematikusnak tartani: hogyan? nem volt ez, és nem most is — erkölcstelen? Ámde az erkölcs nemcsak mindenfajta ijesztő eszközzel rendelkezik: biztonsága még inkább egy bájoló művészet-félén alapul, amelyhez ért: „lelkesíteni" tud. Gyakran egyetlen tekintettel sikerül a bíráló akaratot megbénítania, sőt a maga oldalára csábítania, és még olyan esetek is vannak, amikor azt maga ellen fordítja: úgy, hogy azután a skorpióhoz hasonlóan, fullánkját saját testébe szúrja. Amióta a Földön beszéltek és rábeszéltek, az erkölcs az elcsábítás legnagyobb mesterének bizonyult — és ami minket filozófusokat illet, a filozófusok tulajdonképeni Circéjének. Mi az oka annak, hogy Platontól kezdve valamennyi filozófiai építőmester Európában hiába épített? Nem azért, mert nem vizsgálta meg az ész erejét, amint Kant véli, aki maga sem csábította a filozófusokat szilárdabb talajra; a helyes felelet inkább az lett volna, hogy valamennyi bölcselő az erkölcs csábítása alatt épített, Kant is, hogy szándékuk látszólag bizonyosságra, „igazságra", voltaképen azonban „majesztétikus erkölcsi épületekre" irányult. Ez a könyv az erkölcsnek felmondja a bizalmat — és miért? Erkölcsiségből! Avagy hogy nevezzük, ami abban — bennünk — végbemegy? mert ízlésünk szerényebb szavakat részesítene előnyben. Ámde kétségtelen, hogy még hozzánk is szól egy „kell", még mi is egy fölöttünk lévő törvénynek engedelmeskedünk, — és ez az utolsó erkölcs, amely még velünk is meg-

hallatja magát, amelyet még mi is élni tudunk, ebben, ha valamiben, még mi is a lelkiismeret emberei vagyunk: hogy tudniillik nem akarunk visszamenni abba, amit túléltnek és korhadtnak érzünk, valami „hitelt nem érdemlőbe", akár Istennek, igazságnak, erénynek, igazságosságnak, felebaráti szeretetnek nevezzék; hogy nem engedünk meg magunknak hazugsághidakat régi eszményekhez; hogy alapjából ellene vagyunk mindannak, ami bennünk közvetíteni és keverni szeretne; ellene minden romantika és hazafiasság felemás voltának; ellene minden művész-élvezőségnek, művész-lelkiismeretlenségnek, amely rá szeretne beszélni, hogy ott imádjunk, ahol már nem hiszünk — mert mi művészek vagyunk —; ellene vagyunk röviden az egész európai femininizmusnak (vagy idealizmusnak, ha szívesebben hallják); amely örökké „felfelé von" és éppen ezzel örökké „leromlaszt": — egyedül mint e lelkiismeret emberei érezzük magunkat még rokonságban az évezredes német becsületességgel és jámborsággal, bár mint ennek legkérdésesebb és legutolsó leszármazói, mi immoralisták, mi istentelenek, sőt, bizonyos értelemben, mint annak örökösei, mint legbelső akaratának végrehajtói, pesszimista akaratának, amely nem fél attól, hogy önmagát megtagadja, mert gyönyörrel tagad meg. Bennünk megy végbe — ha éppen formulát akartok — az erkölcs magamegszüntetése. — Türelmes barátaim, ez a könyv csupán tökéletes olvasókat és filologusokat kíván magának: tanuljatok meg engem jól olvasni!

Első könyv. Minden dolog, amely soká él, lassanként annyira átitatódik ésszel, hogy az esztelenségből való leszármazása ezáltal valószínűtlen lesz. Vajjon nem hangzik majdnem minden pontos keletkezéstörténet az érzelemnek paradoxul és vétkesen? Nem mond-e a jó historikus alapjából folyton ellent? — Helyes ítélete a tudósoknak, hogy minden idők emberei tudni vélték, mi jó és mi rossz, dícséretre- és megrovásraméltó. Ámde a tudósok előítélete, hogy mi ezt most jobban tudjuk, mint bármely kor. — Amikor az ember minden dolognak (nyelvileg) *nemet* adott, nem játszani vélt, hanem azt hitte, hogy mély belátásra jutott: — tévedésének óriási nagyságát igen későn és talán még most sem egészen vallotta be magának. Ugyanígy tulajdonított az ember minden fennállónak erkölcsi vonatkozást és a világ vállára erkölcsi jelentést akasztott. Ennek egyszer ugyanannyi és nem több értéke lesz, mint amennyi már ma a nap hím- vagy nőneműségének hitében van. — Az eddigi emberiség nagy eredménye, hogy már nem kell állandóan félnünk vadállatoktól, barbároktól, istenektől és álmainktól. — Az emberiség egész évezredeinek életmódjához viszonyítva, mi mai emberek nagyon erkölcstelen időben élünk: az erkölcs hatalma bámulatosan meggyöngült és az erkölcsiség érzése annyira kifinomodott és magasba szállt, hogy épp olyan jól elpárolgottnak volna nevezhető. Ezért esnek nekünk későn születetteknek nehezünkre az erkölcs keletkezésébe való alapbelátások. Igy vagyunk mindjárt a főtétellel: az erkölcsiség semmi egyéb (tehát különösen nem több!), mint engedelmesség az erkölcsök iránt, akármilyen fajtájúak is ezek; az erkölcsök azonban a hagyományos cselekvési és becslési módok. Olyan dolgokban, amelyekben nem parancsol hagyományos szokás, nincs erkölcsiség; és mennél kevésbbé határozza meg a szokás az életet, annál kisebb lesz az erkölcsiség köre. A szabad ember erkölcstelen, mert mindenben önmagától és nem a bevett szokástól akar függeni: az emberiség minden eredeti állapotában a „gonosz" annyit jelent, mint „egyéni", „szabad", „önkényes", „szokatlan", „előrenemlátott", „kiszámíthatatlan". Mi a hagyományos szokás? Felsőbb tekintély, amelynek az ember engedelmeskedik, nem azért, mivel a hasznosat parancsolja nekünk, hanem azért, mert parancsol. Eredetileg minden erkölcsi szokás volt, és aki afölé akart emelkedni, annak törvényhozónak és varázslónak és egyfajta félistennek kellett lennie: azaz erkölcsöket kellett csinálnia, — félelmetes, életveszélyes dolgot! Ki a legerkölcsösebb? Egyrészt az, aki a törvényt leggyakrabban teljesíti; másrészt az, aki a legsúlyosabb esetekben is teljesíti. Az a legerkölcsösebb, aki legtöbet áldoz az erkölcsnek: de melyek a legnagyobb áldozatok? E kérdés megválaszolása után több különféle erkölcs bontakozik ki; de a leg-

fontosabb különbség mégis csak az marad, amely a leggyakoribb teljesítés erkölcsiségét elválasztja a legnehezebb teljesítésétől. Minden egyéni cselekvés, minden egyéni gondolkodásmód borzalmat kelt; ki sem számítható, mit kellett éppen a ritkább, válogatottabb, eredetibb szellemeknek a történet egész során azért szenvedniök, hogy mindig a gonoszoknak és veszedelmeseknek érezték őket, sőt, hogy sajátmagukat annak érezték. Az erkölcs erkölcsiségének uralma alatt mindenfajta eredetiség rossz lelkiismeretet kapott; még mindeddig a pillanatig sötétebb ezáltal a legjobbak égboltja, mint ahogy lennie kellene. — Abban a mértékben, amelyben az okság jelentése nő, csökken az erkölcsiség birodalmának terjedelme. — Népi gyógymód és népi erkölcs összetartozik és azoknak már nem kellene annyira különböző értékelésben részesülniök, mint ahogy még mindig történik: mindkettő a legveszedelmesebb áltudomány.

Segítsetek, ti segíteni készek és jóindulatúak, abban az egy műben, hogy a büntetés fogalmát, amely az egész világban elburjánzott, abból kiküszöböljük! Nincs ennél rosszabb gaz! Nemcsak cselekvéseink következményeibe helyezték bele, hanem többet is tettek és a történés egész tiszta esetlegességét megfosztották ártatlanságától a büntetésfogalomnak ezzel az elvetemült tolmácsoló-művészetével. Sőt, annyira vitték az őrültséget, hogy a létet magát büntetésnek éreztették, — mintha csak börtönőrök és hóhérok képzelődése irányította volna mindeddig az emberi nem nevelését! — Ha „az erkölcs erkölcsiségének" félelmetes nyomása ellenére, amely alatt minden emberi közösség időszámításunk előtt hosszú évezredeken át élt, mégis új és eltérő gondolatok, értékelések, ösztönök törtek elő újra meg újra, akkor ez szörnyű kíséret mellett történt: csaknem mindenütt az őrület az, amely valamely tisztelt szokás vagy babona bilincseit széttöri. Megértitek, miért kellett ennek az őrületnek lennie? Hangban és taglejtésben olyan borzalmas és kiszámíthatatlan valaminek, mint amilyen az időjárás és a tenger démoni szeszélye és ezért hasonló félelemre és figyelemre méltó? Valami, ami a teljes önkénytelenség jeleit olyan láthatóan magán viselte, mint az epilepsziás vonaglásai és habzó szája, és ami az őrültet ilyen módon az istenség álarcának és szócsövének mutatta? Valami, ami az új gondolat hordozóját, magát is tisztelettel és borzalommal illette önmagával szemben és nem lelkiismeretfurdalással sujtotta, s arra hajtotta, hogy e gondolat prófétája és vértanuja legyen? Míg manapság nekünk mindig azt hangoztatják, hogy a zseníhez egy szem só helyett egy szem bolondfűszer van adagolva, addig valamennyi korábbi emberhez sokkal közelebb állt az a gondolat, hogy mindenütt, ahol őrület van, egy szem zseni és bölcseség is található, valami „isteni", amint egymásnak suttogták. Vagy még inkább: elég erősen fejezték ki magukat. „Az őrület által jöttek a legnagyobb istenek Hellasra", mondta Platon az egész régi emberiséggel. Menjünk még egy lépéssel tovább: mindazoknak a fölényes embereknek, akik ellenállhatatlanul vonzódtak arra, hogy valamely erkölcsiség igáját megtörjék és új törvényeket adjanak, ha nem voltak valóban őrültek, nem maradt más hátra, mint önmagukat őrültté tenni vagy őrültnek tetetni, — és ez mindenféle újítóra érvényes, nemcsak a papi és a politikai törvényekére: — még a költői versmérték újítójának is az őrület által kellett magának hitelt szereznie. (Sokkal szelídebb időkig fennmaradt innen a költők számára az őrületnek egyfajta konvenciója: erre nyúlt vissza például Solon, amikor az aténieket Salamis visszafoglalására ösztönözte.) „Hogyan teszi magát az ember őrültté, ha nem az és nem mer annak látszani?", ezen a szörnyű gondolatmeneten rágódott a régi civilizációnak csaknem minden jelentős embere; a műfogások és dietétikus intelmek titkos tanítása származott át erre vonatkozólag, az ilyen irányú gondolkodás és szándék ártatlanságának, sőt szentségének érzelme mellett. Az utasítások, amelyek szerint valaki az indiánoknál varázsló, a középkori kereszténveknél szent, a grönlandiaknál angekok, a braziloknál paje lehetett, lényegileg ugyanazok: esztelen böjtölés, folytatólagos nemi megtartóztatás, a pusztába menni, vagy hegyre vagy oszlopra mászni,

vagy „az öreg fűzfára ülni, amely egy tóra lát ki" és semmi másra nem gondolni, mint arra, ami elragadtatást és szellemi rendetlenséget hozhat magával. Ki mer a legkeserűbb és legfölöslegesebb lelki szükségek vadonába belenézni, amelyben valószínűleg éppen minden idők legtermékenyebb emberei epedtek! Ki meri a magányosok és zavarodottak sóhajtásait hallgatni: „Ó, adjatok őrületet, ti égiek! Őrületet, hogy végül higyjek saját magamban! Adjatok delíriumokat és vonaglásokat, hirtelen fényeket és sötétségeket, ijesszetek engem faggyal és parázzsal, amilyent még halandó nem érzett, robajlással és kísértetjárással, hagyjatok ordítani és vonítani és állatként csúszni: csak találjak hitelt önmagamnál! A kétség felfal, megöltem a törvényt, a törvény rémít, mint a holttest az élőt: ha nem vagyok több, mint a törvény, akkor a legkivetettebb vagyok mindének között. Az új szellem, amely bennem van, honnan van hát, ha nem titőletek? Bizonyítsátok hát nekem, hogy a tiétek vagyok: egyedül az őrület bizonyítja ezt be nekem". És ez a buzgóság a kelleténél gyakrabban és jobban érte el a célját: abban az időben, amikor a kereszténység a leggazdagabban bizonyította be termékenységét szentekben és pusztai remetékben és ezáltal önmagát vélte bizonyítani, Jeruzsálemben nagy őrültekházai voltak szerencsétlenül járt szentek számára, azoknak, akik utolsó szem sójukat is erre áldozták.

A nagy tétel, amellyel a civilizáció kezdődik: Bármily erkölcs jobb, mint semmilyen erkölcs. — A szabad gondolkodás, a személyesen alakított élet területén minden legkisebb lépést ősidők óta szellemi és testi kínokkal küzdöttek ki: nemcsak az előrehaladásnak, nem, mindenekelőtt a járásnak, a mozgásnak, a változásnak a maga számtalan vértanujára volt szüksége, a hosszú, ösvényt kereső és alapokat lerakó évezredeken át, amelyekre persze nem gondol az ember, ha szokásszerűen „világtörténetről", az emberi lét e nevetségesen kis szeletéről beszél; és még ebben az úgynevezett világtörténetben, amely alapjában az utolsó újdonságokért folyó lárma, sincs voltaképen fontosabb téma, mint az ősi tragédia a vértanukról, akik a posványt akarták megmozgatni. Semmi sincs, ami drágábban volna megvásárolva, mint az a kevés emberi ész és szabadságérzés, amely most büszkeségünket alkotja. De ez a büszkeség az, amely miatt nekünk most majdnem lehetetlen az „erkölcs erkölcsiségének" azokkal az óriási időszakaival együttérezni, amelyek a „világtörténetet" megelőzik, mint a valóságos és döntő főtörténet, amely az emberiség jellemét megállapította: amikor a szenvedés erénynek, a kegyetlenség erénynek, az alakoskodás erénynek, a bosszú erénynek, az ész megtagadása erénynek, és ezzel szemben a testi-lelki jólét veszélynek, a tudásszomj veszélynek, a béke veszélynek, a részvét veszélynek, a megszántság gyalázatnak, a munka gyalázatnak, az őrület isteni erőnek, a változás erkölcstelenségnek és pusztulásthozónak számított! — Az erkölcs korábbi emberek tapasztalatait képviseli a vélt hasznosról és károsról — de az erkölcs iránt való, vagyis az erkölcsi érzés (az erkölcsiség) nem azokra a tapasztalatokra mint olyanokra vonatkozik, hanem az erkölcs régiségére, szentségére, vitathatatlanságára. Igy ellene hat ez az érzés annak, hogy az ember új tapasztalatokat szerezzen és az erkölcsöket kiigazítsa: azaz az erkölcsiség újabb és jobb erkölcsök keletkezése ellen dolgozik: elbutít. — Mindenki, aki felborította a fennálló erkölcsi törvényt, eddig először mindig rossz embernek számított: de ha, mint ahogy megesett, később azt a törvényt már nem tudták újra felállítani és ezzel megbékültek, az állítmány lassanként megváltozott; a történet majdnem csak ezekről a rossz emberekről szól, akiket később jóvá avattak!

A protestáns tanítók még mindig tovább származtatják azt az alaptévedést, hogy csak a hit a fontos, és hogy a hitből szükségképen következnek a cselekedetek. — Mivel a tehetetlenség és a félelem érzése olyan erősen és olyan sokáig volt, csaknem folytonosan, működésben, azért a hatalom érzése olyan finomsággal fejlődött ki, hogy ebben a tekintetben az ember mostanában a legfinomabb aranymérleggel versenyezhet. Ez lett legerősebb hajlama: az

eszközök, amelyeket ez érzés megszerzésére kitaláltak, majdnem a kultúra történetét alkotják.

Az erkölcs javára szólólag nem szabad elhallgatni, hogy mindenkinél, aki teljesen és egész szívből és kezdettől fogva aláveti magát annak, a támadó és a védekezőszervek — testiek és szellemiek — elsatnyulnak: azaz fokozódóan szebb lesz! Mert azok a szervek és az azoknak megfelelő érzület gyakorlása az, ami rútságban tart és rútabbá tesz. — Az igazságosság kezdetei, csakúgy mint az okosságé, mértékletességé, bátorságé — röviden mindazé, amit a sokratikus erények nevével jelölünk, állati: azoknak az ösztönöknek a következménye, amelyek arra tanítanak, hogy táplálékot keressünk és az ellenségek elől elmeneküljünk. Ha most mérlegeljük, hogy a legfelsőrendű ember is éppen csak táplálékának fajtájában, és annak fogalmában emelkedett és finomodott, hogy mi minden az ellensége, akkor nem lesz meg nem engedett, hogy az egész erkölcs jelenségét állatszerűnek nevezzük.

A házasság intézménye csökönyösen fenntartja azt a hitet, hogy a szerelem, bár szenvedély, mint ilyen mégis tartósságra képes, sőt, hogy az életfogytiglan tartó szerelem szabályként állítható fel. Nemes hitének e szívósságával a házasság magasabb nemességet adott a szerelemnek, annak ellenére, hogy ez a hit igen gyakran és csaknem rendszerint megcáfolódik és így csupán jámbor csalás. Minden intézmény, amely valamely szenvedélynek tartósságába vetett hitet és e tartósságért felelősséget kölcsönöz, a szenvedély természete ellenére új rangot adott annak. Az ilyen átteremtés által minden esetben nagyon sok képmutatás és hazugság jött a világba: de minden esetben és ép ezen az áron, új emberfölötti, az embert felemelő fogalom is. — Mit használt az önmaguk és mások előtt színészkedő görögök körében az olyan erény, amelyet az ember nem tudott megmutatni, vagy amely nem értette a módját, hogy mutatkozzék! Ezeket az erényszínészeket megállította a kereszténység: annak ellenében kitalálta a bűnnel való útálatos diszelgést és parádézást, a világba hozta a hazug bűnösséget (ez a mai napig „jó hangnak" számít a jó keresztények között). — Van itt egy erkölcsösség, amely egészen a kitűnés ösztönén alapul, — ne gondolkozzatok róla szerfelett jól. Miféle ösztön az voltaképen és mi a hátsógondolata? Az ember azt akarja, hogy látványa a másiknak fájjon és irígységét, tehetetlenségének és lesüllyedésének érzését keltse; meg akarjuk vele kóstoltatni fátumának keserűségét azzal, hogy a mi mézünk egy cseppjét csöpögtetjük nyelvére és e vélt jócselekedet közben élesen és kárörvendően nézünk a szemébe. Az egyik alázatos lett és most tökéletes az alázatosságában, — keressétek azokat, akiket ezzel régóta meg akart kínozni! majd megtaláljátok őket! A másik irgalmasságot mutat az állatok iránt és ezzel bámulatot arat, — de vannak egyes emberek, akiken éppen ezzel kegyetlenségét akarta kitölteni. Ott áll egy nagy művész: a legyőzött vetélytársak irígységén előre érzett gyönyör nem hagyta erejét aludni, míg nagy lett, — más lelkeknek hány keserű pillantásával fizettette meg nagyranövését! Az apáca tisztasága: mily büntető szemmel néz másként élő asszonyok arcába! a bosszúnak mennyi gyönyöre van ezekben a szemekben! A téma rövid, változatai számtalanok lehetnének, de nem egykönnyen unalmasok, — mert még mindig nagyon is paradox és csaknem fájó újság, hogy a kitűnés erkölcsisége végső alapjában a finomult kegyetlenségen érzett gyönyör. Végső alapjában — ez itt azt jelenti: mindig az első nemzedékben. Mert ha valamely kitüntető cselekvés szokása átöröklődik, a hátsógondolat mégsem öröklődik (csak érzelmek és nem gondolatok öröklődnek): és feltéve, ha a nevelés nem oltja be, akkor a második nemzedékben már nem járul hozzá a kegyetlenség gyönyöre: hanem egyedül a szokáson mint ilyenen érzett gyönyör marad meg. Ez a gyönyör azonban a „jó"-nak első lépcsőfoka.

Az ember büszkesége, amely az állati származásról szóló tanítás ellen berzenkedik és nagy szakadékot von természet és ember közé, — ez a büszkeség a szellem mivoltáról való előítéleten alapul: és ez az előítélet aránylag fiatal. Az emberiség nagy előtörténetében mindenütt feltettek szellemet és nem gondoltak arra, hogy azt az ember előjogának tiszteljék. Mivel ellenkezőleg a

szellemiséget (minden ösztön, gonoszság, hajlam mellett) köztulajdonná és következőleg közönségessé tették, nem szégyelték, hogy állatoktól vagy fáktól származnak (az előkelő nemzetségek megtisztelve hitték magukat ilyen mesékkel) és a szellemben azt látták, ami minket a természettel összeköt, nem ami attól elválaszt. Igy szerénységben nevelődtek, — szintén előítélet következtében. — Az erkölcs erkölcsiségének bilincseiben az ember megveti először az okokat, azután a következményeket, harmadszor a valóságot, és minden magasabbrendű érzését (a tiszteletét, a fenségét, a háláét, a szeretetét) elképzelt világhoz fonja: az úgynevezett magasabb világhoz. Még most is látjuk a következményt: ahol az ember érzése emelkedik, ott valahogy az a képzelt világ van a játékban. Szomorú, de egyelőre a tudományos ember előtt gyanús kell, hogy legyen valamennyi magasabbrendű érzelem, annyira össze van zavarva ábránddal és esztelenséggel. Nem, hogy önmagukban, avagy mindig így kellene lenniök: bizonyos azonban, hogy minden az ember előtt álló lassú tisztulás közül a felsőbbrendű érzelmek megtisztulása lesz a leglassúbbak egyike. — Az erkölcsi érzelmek története más, mint az erkölcsi fogalmaké. Amazok a cselekvés előtt hatalmasok, emezek főleg a cselekvés után, annak szükségében, hogy beszéljünk róla.

Nyilvánvaló, hogy valaha a véletlen volt a legnagyobb felfedező és megfigyelő és a találékony régiek jóakaró sugallója, és hogy a legjelentéktelenebb találmányban, amelyre most jönnek rá, több szellemet, fegyelmet és tudományos képzeletet használnak el, mint amennyi azelőtt egész korszakokban egyáltalában volt.

Ugyanaz az ösztön a gyávaság kínos érzésévé fejlődik a megrovás benyomása alatt, amelyet az erkölcs vetett arra az ösztönre: vagy az alázatosság kellemes érzésévé, ha olyan erkölcs, mint a keresztény, keblére fogadta és jónak minősítette. Ez azt jelenti, hogy vagy jó vagy rossz lelkiismeret kapcsolódik hozzá! Önmagában, mint minden más ösztön, sem ezzel, sem egyáltalában erkölcsi jelleggel és névvel nem bír. — Az eredetbe való belátással növekszik az eredet jelentéktelensége: míg a legközelebbi, a körülöttünk és bennünk lévő lassanként színeket és szépségeket és a jelentés rejtélyeit és gazdagságait kezdi mutatni, amelyekről a régibb emberiség nem is álmodott.

Az emelkedés valamennyi eszköze közül az emberáldozatok voltak azok, amelyek minden időben leginkább felemelték és emelték az embert. És talán még mindig egyetlen óriási gondolattal legyőzhető volna minden más törekvés, úgy, hogy azzal a leggyőzelmesebb legyőzése is sikerülne, — az önmagát feláldozó emberiség gondolatával. De kinek áldozná fel magát? Máris meg lehet arra esküdni, hogyha e gondolat csillagképe valamikor is megjelenik a láthatáron, az igazság megismerése lesz az egyetlen megmaradt óriási cél, amelyhez ilyen áldozat hozzámérhető volna, mert annak semmiféle áldozat nem túlságosan nagy. — „Ismerd meg önmagadat", ez az egész tudomány. Csupán minden dolog megismerésének végén ismerte meg majd az ember önmagát. Mert a dolgok csupán az ember határai.

Valamikor úgy iparkodtak az ember dicsőségének érzéséhez eljutni, hogy isteni származására mutattak rá: ez most tiltott úttá vált, mert ajtajánál a majom áll, más szörnyű állatok mellett, és megértően vicsorítja fogát, mintha azt akarná mondani: ne tovább ebben az irányban! Igy most az ellenkező irányban próbálkoznak: az út, amerre az emberiség megy, szolgáljon dicsőségének és istenrokonságának bizonyítékául. De jaj, ezzel sem megyünk semmire! Ennek az útnak a végén az utolsó ember és sirásó halotti urnája áll (azzal a felírással „nihil humani a me alienum puto"). Akármilyen magasra fejlődik az emberiség — és talán a végén majd mélyebben áll, mint a kezdetén! — számára nincs átmenet egy magasabb rendbe, ép olyan kevéssé, mint ahogy a hangya és a fülbemászó sem emelkedik fel „földi pályájának" végén istenrokonságra és örökkévalóságra. A levés maga után vonszolja a voltat: miért volna ez alól az örök színjáték alól kivétel valamely csillagocska és ezen megint egy fajocska számára! El az ilyen szentimentalitásokkal!

Kinek van ellenérzése jámbor erőshitű emberekkel szemben? Ellenkezőleg, nem csendes nagyrabecsüléssel tekintünk-e rájuk és örülünk nekik, alapos sajnálattal azon, hogy ezek a kitűnő emberek nem éreznek együtt velünk? De honnan származik az a mély, hirtelen, oknélküli ellenkezés azzal szemben, akinek egykor megvolt a szellem minden szabadsága és aki végül „hivő" lett? Ha erre gondolunk, úgy járunk, mintha útálatos látványban lett volna részünk, amelyet gyorsan ki kell törölni lelkünkből! Nem fordítanánk-e hátat a legtiszteltebb embernek, ha ebben a tekintetben gyanússá válnék előttünk? Még pedig nem erkölcsi elítélésből, hanem hirtelen undorból és borzalomból? Honnan van az érzésnek ez az élessége? Talán egyik-másik értésünkre adja, hogy alapjában önmagunk felől sem vagyunk egészen biztosak? Hogy idejében a leghegyesebb megvetés tüskesövényeit ültetjük magunk körül, hogy a döntő pillanatban, amikor az öregség elgyengít és feledékennyé tesz, ne tudjunk áthágni saját megvetésünkön? Őszintén szólva: ez a gyanítás melléfog és akiben felkel, az semmit sem tud abból, ami a szabad szellemet mozgatja és meghatározza: milyen kevéssé tűnik előtte a vélemények megváltoztatása önmagában megvetésreméltónak! Ellenkezőleg, mennyire ritka és magas kitüntetésnek tiszteli a vélemények változtatásának képességét, különösen, ha egészen az öregkorig ér! Még a megvettetés megvetésének és a magamegvetésnek tiltott gyümölcseihez is felnyúl becsvágya (és nem kishitűsége): nem, hogy a hiú és kényelmes ember félelme töltené el azzal szemben! Mindezen túl valamennyi vélemény ártatlanságának tana ugyanolyan bizonyos számára mint valamennyi cselekvés ártatlanságáé: hogyan válhatnék a szellemi szabadság aposztatájának bírájává és hóhérává! Talán úgy érinti annak látványa, mint ahogy valamely útálatos betegségbe esett ember látványa az orvost érinti: a fizikai undorodás a taplóstól, meglágyulttól, elburjánzottól, gennyesedőtől egy pillanatra győz az ész és a segítő akarat fölött. Így gyűri le jóakaratunkat az óriási álnokság elképzelése, amelynek a szabad szellem aposztatájában kellett uralkodnia: az egyetemes és a jellem csontrendszeréig ható elfajulás elképzelése.

Mondhat az ember, amit akar: a kereszténység meg akarta szabadítani az embereket az erkölcsi követelmények terhétől, azzal, hogy rövidebb utat vélt mutatni a tökéletességhez. — A kereszténység magába olvasztotta számtalan alávetésre vágyó embernek egész szellemét, mindazoknak, akik a megalázkodás és az imádat finom és durva lelkesültjei, és ezzel falusi esetlenségből — amelyre például Péter apostol legrégibb képe erősen emlékeztet — nagyon szellemdús vallássá lett, arcában ezernyi ránccal, hátsógondolattal és kibúvóval; elmésségé tette az európai emberiséget és nemcsak teologiailag furfangossá. Ebben a szellemben és a hatalommal, valamint igen gyakran az előadás legmélyebb meggyőződésével és becsületességével szövetségben talán az emberi társadalom legfinomabb alakjait véste ki, amelyek eddig éltek: a magasabb és legmagasabb katolikus papság alakjait, főleg, ha ezek előkelő nemzetségből származtak és kezdettől fogva a mozgásnak velükszületett kellemét, uralkodó szemeket és szép kezeket és lábakat hoztak magukkal. Az emberi arc itt eléri azt az átszellemülést, amelyet a boldogság két fajtájának (a hatalom érzésének és a megadás érzésének) folytonos árapályváltozása idéz elő, miután egy kigondolt életmód megfékezte az állatot az emberben; itt az áldó, bűnbocsátó és az Istenséget képviselő tevékenység folytonosan ébren tartja a lélekben, sőt a testben is az emberfölötti küldetés érzését; itt a test és a jószerencse törékenységével szemben az az előkelő megvetés uralkodik, amely született katonák sajátja; az ember büszkeségét látja az engedelmeskedésben, ami minden arisztokratát kitüntet; az ember feladatának szédítő lehetetlenségében bocsánatát és eszményiségét találja meg. Az egyházfejedelmek hatalmas szépsége és finomsága a nép számára mindenkor az Egyház igazságát bizonyította; a papság időleges brutalizálódása (mint Luther idejében) mindig az ellenkező hitet hozta magával. És az emberi szépségnek és finomságnak ez az eredménye alak, szellem és feladat harmóniájában, a vallások végével szintén sírba szállna? És magasabb valami nem volna elérhető, még ki sem gondolható? — Ezek a komoly, derék,

igazságos, mélyen érző emberek, akik most is szívből keresztények: ezek önmaguknak tartoznak azzal, hogy egyszer hosszabb időre kísérletképen kereszténység nélkül éljenek, hitüknek tartoznak azzal, hogy egyszer ilyen módon tartózkodjanak a pusztában, — csupán azért, hogy megszerezzék maguknak azt a jogot, hogy közreműködjenek abban a kérdésben, szükséges-e a kereszténység? Egyelőre rögükhöz tapadtak és innen káromolják a rögön túl lévő világot: sőt, haragszanak és elkeserednek, ha valaki értésükre adja, hogy a rögön túl van még az egész, egész világ! hogy a kereszténység mindenestül éppen csak egy sarkocska! Nem, a ti tanuságtok addig nem ér semmit, míg éveken át nem éltetek kereszténység nélkül, becsületes buzgósággal, hogy a kereszténység ellentétében kitartsatok: míg messze, messze elvándoroltatok attól. Nem akkor, ha a honvágy hajt vissza, hanem a szigorú összehasonlításon alapuló ítélet, akkor jelent valamit a hazatéréstek!

Pál apostol különös története nélkül, egy ilyen fej, egy ilyen lélek zavarai és viharai nélkül nem volna kereszténység; alig hallottunk volna egy kis zsidó szektáról, amelynek mestere a kereszten halt meg. Persze, ha ezt a történetet jókor megértették volna, ha Pál írásait nem mint a „Szentlélek" kinyilatkoztatásait, hanem becsületes és saját szellemmel olvasták, valóban olvasták volna anélkül, hogy eközben minden személyes szükségünkre gondoltak volna — másfélezer évig nem voltak ilyen olvasók — akkor is régen elmúlt volna a kereszténység: a zsidó Pascalnak ezek a lapjai annyira feltárják a kereszténység eredetét, mint ahogy a francia Pascal lapjai annak sorsát tárják fel, és azt, ami miatt el fog pusztulni. Hogy a kereszténység hajója a zsidó ballaszt jórészét ledobta, hogy a pogányok közé ment és mehetett, — az ennek az egy embernek a történetéhez fűződik, egy nagyon megkínzott, nagyon szánalomraméltó, nagyon kellemetlen és önmagának kellemetlen ember történetéhez. Rögeszmében szenvedett, avagy világosabban: egy megrögződött, mindig jelenlevő, soha meg nem nyugvó kérdésben: hogy mi a helyzet a zsidó törvény körül? és pedig a törvény teljesítése körül? Ifjúkorában maga is eleget akart tenni annak, vadul ráéhezve erre a legnagyobb kitüntetésre, amelyet a zsidók el tudtak gondolni, — ez a nép, amely az erkölcsi fenség elképzelését minden másnál magasabbra hajtotta és amelynek egyedül sikerült egy szent Isten megteremtése, a bűnnek mint e szentség ellen elkövetett vétségnek a gondolata mellett. Hiába! És ekkor egyszerre megvilágosodott a feje; esztelenség, így szólt önmagához, éppen ezt a Krisztust üldözni! Hiszen itt a kivezető út, itt a tökéletes bosszú, itt és sehol máshol ragadom meg a törvény megsemmisítőjét. A legszörnyűbben megkínzott gőg betege egycsapásra megint helyreállítottnak érzi magát, az erkölcsi kétségbeesést mintha csak elfújták volna, mert az erkölcsöt elfújták, megsemmisítették, — azaz beteljesítették, ott a kereszten! Eddig az a gyalázatos halál a főérve volt ama „messzianitás" ellen, amelyről az új tan hívei beszéltek: de hátha szükséges volt a törvény levetésére! Egyszerre a legboldogabb emberré lesz, megtalálta a gondolatok gondolatát, saját maga körül forog ezentúl a történet! Mert mostantól fogva a törvény megsemmisítésének a tanítója! Meghalni a gonosznak — ez azt jelenti, a törvénynek is meghalni; a húsban élni — ez azt jelenti, a törvényben is élni! Krisztussal egynek lenni — ez azt jelenti, vele együtt a törvény megsemmisítőjévé lenni; vele meghalni — ez azt jelenti, hogy a törvénynek is meghalni! Ez az első keresztény, a kereszténység feltalálója! Addig csak néhány zsidó szektárius volt.

Az új tanítás, hogy a bűnös és a meg nem váltott is halhatatlan, az örökre elkárhozásról szóló tanítás hatalmasabb volt, mint az immár egészen elhalványuló gondolat a végleges halálról. Csupán a tudománynak kellett azt megint visszahódítania magának, még pedig úgy, hogy egyúttal elutasított minden más elképzelést a halálról és minden túlvilági életet. Egy érdekkel szegényebbek lettünk: a „halál után"-hoz már semmi közünk! — kimondhatatlan jótétemény ez, amely csupán még nagyon is fiatal ahhoz, hogy ilyennek érezzék széltében-hosszában. És újból diadalmaskodik Epikuros!

A szenvedélyek gonoszak és alattomosak lesznek, ha gonoszul és alatto-

mosan tekintenek rájuk. Igy sikerült a kereszténységnek Erosból és Aphroditéből — nagy eszményképes hatalmakból — pokoli manókat és csaló szellemeket teremteni, azokkal a kínzásokkal, amelyeket a hivők lelkiismeretében minden nemi izgalomnál keltett. Nem rémítő, hogy szükségszerű és szabályos érzéseket a belső nyomorúság forrásává tesznek és így a belső nyomorúságot minden embernél szükségszerűvé és szabályossá akarják tenni! Mindig rossznak kell-e hinni azt, ami ellen harcolni, amit korlátok között tartani, vagy bizonyos körülmények között lelkünkből egészen kiverni kell? Nem közönséges lelkek eljárása, hogy az ellenséget mindig gonosznak gondolják? És szabad-e Erost ellenségnek nevezni? Önmagában közös vonása a nemi, csakúgy mint a résztvevő és az imádó érzéseknek, hogy itt az egyik ember kedvtelésével jót tesz a másiknak, — ilyenféle jóakaratú berendezéseket nem nagyon gyakran találunk a természetben! És éppen az ilyent elkáromolni és a rossz lelkiismerettel megrontani! Az ember nemzését a rossz lelkiismerettel testvéresíteni! Végül is komédia-végződést kapott Eros ördögítése: az „ördög" Eros lassanként érdekesebbé vált az embereknek, mint az összes angyal és szent, hála az Egyház suttogásának és titkolózásának minden erotikus dologban: azt eredményezte, egészen a mi időnkig, hogy a szerelmi történet lett az egyetlen valódi érdek, amely minden körben közös, az ókor számára felfoghatatlan túlzással, amelyre később egyszer majd a nevetés is bekövetkezik. Egész költő és gondolkodó mesterségünkre, a legnagyobbtól a legalacsonyabbig, jellemző és több mint jellemző az a kicsapongó fontosság, amellyel a szerelmi történet mint főtörténet lép fel abban: lehet, hogy ezért az utókor úgy ítél majd, hogy a keresztény kultúra egész hagyatékán valami kicsinyes és bolondos jelleg ömlik el.

Kínzások láttára, amelyeket valaki egy idegen testtel elkövet, manapság mindenki hangosan felkiált; az erre képes ember ellen rögtön kitör a felháborodás; sőt, már a kínzás képzetétől is remegünk, amelyet ember vagy állat ellen elkövethetnek, és elviselhetetlenül szenvedünk, ha ilyenfajta bebizonyított tényről hallunk. Ámde még messze vagyunk attól, hogy a lelki kínzások és elkövetésük szörnyűsége tekintetében ugyanilyen általánosan és határozottan érezzünk. A kereszténység hallatlan mértékben alkalmazta és még mindig hirdeti a kínzásnak ezt a fajtáját, sőt egészen ártatlanul elszakadásról és ellanyhulásról panaszkodik, ha ilyen kínzások nélkül való állapotra talál. Soha se felejtsük el, hogy csak a kereszténység volt az, amely kínpadot csinált a halálos ágyból! — Ha énünk, Pascal és a kereszténység szerint, mindig gyűlöletreméltó, hogyan engedhetjük meg és fogadhatjuk el, hogy mások szeressék — akár Isten, akár ember! Minden jó illem ellen volna, hogy az ember szerettesse magát és közben jól tudja, hogy csak gyűlöletet érdemel. — A felebarát szenvedésében való keresztény részvét visszája a felebarát minden örömének mélységes gyanúsítása, örömének mindazon, amit akar és tud.

A legjelentősebb, amit Luther művelt, abban a bizalmatlanságban van, amelyet a szentek és az egész keresztény *vita contemplativa* ellen keltett: csak azóta lett a kereszténytelen vita contemplativához vezető út Európában ismét járható és azóta lett vége a világi tevékenység és a laikusok megvetésének.

A kereszténység megtette a legszélsőt, hogy a kört bezárja, és már a kétséget bűnnek jelentette ki. Az ember ész nélkül, csoda által vettessék bele a hitbe és azután abban úgy ússzék, mint a legtisztább és legkevésbbé kétértelmű elemben: már egy szárazföld felé vetett tekintet, már az a gondolat, hogy az ember talán nemcsak az úszás végett van, már kétlaki természetünk leghalkabb rezdülése — bűn! Vegyük észre, hogy ezzel a hit megokolása és eredetéről való minden gondolkodás szintén mint bűnös dolog ki van zárva. Vakságot és támolygást akarnak és örök éneklést azok fölött a hullámok fölött, amelyekben megfulladt az ész! — Isten, aki mindentudó és mindenható és még arról sem gondoskodik, hogy teremtményei megértsék szándékát, — a jóság Istene volna ez? Aki évezredekig engedi fennállni a számtalan kétséget és aggodalmat, mintha csak nem volnának számottevők az emberiség üdvére, és aki mégis a legszörnyűbb következményeket helyezi kilátásba az igazság ellen

való vétség számára? Valamennyi vallás annak jelét mutatja, hogy az emberiség korai éretlen értelmiségének köszöni eredetét, — valamennyi bámulatosan könnyen veszi az igazmondás kötelezettségét: még semmit sem tud Isten kötelességéről, hogy az emberiséggel szemben őszinte és világos legyen közléseiben. A „rejtett Istenről" és azokról az okokról, hogy így rejtve maradjon és mindig csak félig világosan beszéljen, senki sem volt beszédesebb Pascalnál, annak jeléül, hogy ebbe sohasem tudott belenyugodni: de hangja olyan bizakodó, mintha egyszer együtt ültek volna a függöny mögött.

Észre kellene venni, hogy manapság a valóban aktív emberek belsőleg kereszténység nélkül élnek, a szellemi középosztály mértékletesebb és szemlélődőbb embereinek leegyszerűsített, rezignált és szerény kereszténysége pedig szelíd moralizmusba ment át: nem annyira „Isten, szabadság és halhatatlanság" maradt meg, mint inkább jóindulat és tisztességes érzület és az a hit, hogy majd az egész mindenségben is jóindulat és tisztességes érzület uralkodik: ez a kereszténység békés halála. — Valamikor azt iparkodtak bizonyítani, hogy nincs Isten, — ma azt mutatják meg, hogyan keletkezhetett az a hit, hogy van Isten, és mitől nyerte ez a hit súlyát és fontosságát: ezáltal fölöslegessé válik az ellenbizonyíték, hogy nincs Isten. — Európa különböző népei között van most talán tíz- vagy húszmillió ember, aki már „nem hisz Istenben", — túlzott az a kívánság, hogy valami jelet adjanak egymásnak? Mihelyt így megismerik egymást, meg is ismertetik majd magukat, — rögtön hatalom lesznek Európában és, szerencsére, hatalom a népek között! Szegény és gazdag között! Parancsolók és alávetettek között! A legnyugtalanabb és a lenyugodtabb, legmegnyugtatóbb emberek között!

Második könyv. Az ember erkölcsössé lesz, — nem azért, mert erkölcsös! Az erkölcsnek való alávetés rabszolgai vagy hiú vagy önző vagy rezignált vagy tompán-rajongó vagy gondolatnélküli, vagy a kétségbeesés aktusa lehet, mint egy fejedelemnek való alávetés: önmagában semmiféle erkölcsi jellege nincs. — Nemes és bölcs emberek valaha hittek a szférák zenéjében: nemes és bölcs emberek még mindig hisznek „a lét erkölcsi jelentőségében". Egy napon azonban fülük már ezt a szférák zenéjét sem tudja majd meghallani! Fölébrednek és észreveszik, hogy fülük álmodott. — Valamely hitet elfogadni, csak azért, mert általános szokás, — ez azt jelenti: nem-becsületesnek lenni, gyávának lenni, lustának lenni! És így nem-becsületesség, gyávaság, lustaság volnának az erkölcsiség előfeltételei? — Hogyan is járunk el egy közelünkben lévő ember cselekedeténél? Legelőbb arra tekintünk, mi származik abból a mi részünkre, — csakis e szempont szerint látjuk. Ezt a hatást a cselekedet szándékának vesszük — és végül az ilyen szándékok bírását tartós tulajdonságokként írjuk számlájára és mostantól kezdve például „káros embernek" nevezzük. Háromszoros tévedés! Háromszoros ősi mellébogás! Talán örökségünk az állatoktól és ítélőerejüktől! Vajjon nem ezekben az útálatos kis következtetésekben kell az erkölcs eredetét keresni: „ami nekem árt, az valami gonosz (önmagában ártó); ami nekem használ, az valami jó (önmagában jóttevő és hasznothajtó); ami nekem egyszer vagy néhányszor árt, az az önmagában való ellenséges; ami nekem egyszer vagy néhányszor használ, az az önmagában való barátságos". És nem ül e valódi bolondság mögött még minden hátsógondolat legszerénytelenebbike, hogy nekünk magunknak kell a jó elvének lennünk, mert jó és gonosz szerintünk mérődik?

„Az erkölcsiséget tagadni" — ez *egyszer* azt jelentheti: tagadni, hogy az erkölcsi motívumok, amelyeket az emberek bevallanak, valóban azok, amelyek cselekvéseikre indították őket, — ez tehát az az állítás, hogy az erkölcsiség szavakban áll és az ember durva és finom csalásához (főleg öncsalásához) tartozik, leginkább talán éppen az erényük miatt leghíresebbeknél. *Azután* azt jelentheti: tagadni, hogy az erkölcsi ítéletek igazságon alapulnak. Itt elismerik azt, hogy valóban a cselekvés motívumai, de azt állítják, hogy ilyen módon tévedések, mint minden erkölcsi cselekvés alapjai, indítják az embereket erkölcsi cselekvéseikre. Ez az én szempontom: de a legkevésbbé sem akarnám

félreismerni, hogy nagyon sok esetben az első szempont fajtája szerint való finom bizalmatlanság, tehát Larochefoucauld szellemében, szintén jogos és mindenesetre legnagyobb egyetemes hasznosságú. Az erkölcsiséget tehát úgy tagadom, mint ahogy tagadom az alkímiát, vagyis előfeltevéseit tagadom; de nem azt, hogy voltak alkimisták, akik hittek ezekben az előfeltevésekben és azok szerint cselekedtek. Az erkölcstelenséget is tagadom: nem azt, hogy számtalan ember erkölcstelennek érzi magát, hanem, hogy igazság szerint van ok arra, hogy így érezzék magukat. Nem tagadom, magától értetődőleg — feltéve, hogy nem vagyok bolond —, hogy sok cselekedetet, amelyet erkölcstelennek neveznek, kerülni és az ellen harcolni kell; szintúgy, hogy sokat, amelyet erkölcsösnek neveznek, megtenni és előmozdítani kell, de ezt úgy értem: az egyiket is, a másikat is más okokból, mint eddig. Újra kell tanulnunk, — hogy végül, talán nagyon későn, még többet érhessünk el: újraérezni.

Valamennyi cselekedet értékelésekre megy vissza, minden értékelés vagy saját, vagy átvett, — az utóbbi messzemenőleg a leggyakoribb. Miért vesszük ezeket át? Félelemből, — azaz: tanácsosabbnak tartjuk, hogy olyannak mutassuk magunkat, mintha a mieink is volnának — és hozzászokunk ehhez a színleléshez, míg végül természetünkké lesz. Saját értékelés: ez azt jelenti, hogy valamely dolgot arra való vonatkozásban mérünk, hogy mennyire okoz éppen nekünk és senki másnak gyönyört vagy fájdalmat, — rendkívül ritka valami! Ámde legalább a másik emberre vonatkozó értékelésünk, amelyben annak indítóoka rejlik, hogy a legtöbb esetben az ő értékelését használjuk, belőlünk kell, hogy kiinduljon, saját meghatározásunk kell, hogy legyen? Igen, de mint gyermekek hajtjuk végre és ritkán tanulunk megint újra; többnyire életfogytiglan a gyermekkorunkban megszokott ítéletek bolondjai vagyunk abban a tekintetben, ahogyan felebarátainkról (azok szelleméről, rangjáról, erkölcsiségéről, mintaszerűségéről, elvetendőségéről) ítélünk és szükségesnek látjuk értékeléseik előtt hódolni. — A legtöbb ember, akármit gondol és mond is „önzéséről", mégsem tesz egész életében semmit énjéért, hanem csak azért az énfantómért, amely környezete fejeiben róla alakult és tudomására jutott; — ennek következtében valamennyien együtt személytelen, féligszemélyes vélemények és önkényes, szinte költői értékelések ködében élnek, az egyik mindig a másik fejében, és ez a fej megint más fejekben: a fantazmák csodálatos világa ez, amely emellett annyira józan külszínt tud adni magának! A vélemények és megszokások e köde csaknem függetlenül nő és él azoktól az emberektől, akiket beburkol: ebben rejlik „az emberről" szóló egyetemes ítéletek óriási hatása, — mind ez az önmaga előtt ismeretlen ember hisz „az ember" vértelen elvontságában, vagyis egy fikcióban.

Manapság mindenfelé körülbelül így halljuk meghatározni az erkölcs célját: ez az emberiség fenntartása és előmozdítása; de ez csak azt jelenti, hogy egy formulát akarunk és semmi egyebet. Fenntartás, miben? ezt a kérdést kell mindjárt szembeszegezni; előmozdítás, hová? Vajjon nem éppen a lényeges válasz erre a mibenre és hovára, maradt ki a formulából? Mit lehet hát vele a kötelességtanra vonatkozólag megállapítani, ami nem számít már most is megállapítottnak, hallgatólag és gondolat nélkül! Eléggé kiolvasható-e belőle, vajjon az emberiségnek lehetőleg hosszú létét kell tekintetbe venni? Avagy az emberiség lehető állattalanítását? Milyen különbözőknek kellene mindkét esetben az eszközöknek lenniök, vagyis a gyakorlati erkölcsnek! Feltéve, hogy a számára lehetséges legnagyobb értelmességet akarnók adni az emberiségnek: ez bizonyosan nem azt jelentené, hogy a lehető legnagyobb tartamot biztosítjuk számára! Vagy feltéve, hogy a hovában és mibenben „legnagyobb boldogságára" gondolnánk: ekkor ezen azt a legmagasabb fokot értjük, amelyet lassanként egyes emberek elérhetnének? Vagy mindenkinek egy, különben ki sem számítható, végül elérhető átlagboldogságát?

Az egyénnek, amennyiben boldogságát akarja, nem szabad előírásokat adni a boldogsághoz vezető útra: mert az egyéni boldogság sajátszerű, mindenki előtt ismeretlen törvényekből fakad és külső előírásukkal csak megaka-

dályozható. Azok az előírások, amelyeket erkölcsieknek neveznek, igazság szerint az egyének ellen irányulnak és korántsem akarják azok boldogságát. Ugyanolyan kevéssé vonatkoznak ezek az előírások „az emberiség boldogságára és jólétére", mely szavakkal egyáltalában nem lehet szigorú fogalmakat összekötni, nemhogy vezércsillagokul lehetne azokat használni az erkölcsi törekvések sötét óceánján. Nem igaz, hogy az erkölcsösség — amint az előítélet akarja — az ész fejlődése számára kedvezőbb, mint az erkölcstelenség. Nem igaz, hogy minden tudatos lény (állat, ember, emberiség stb.) fejlődésében „legmagasabb boldogsága" a tudattalan cél: sőt inkább a fejlődés minden fokán különleges és összehasonlíthatatlan, sem magasabb, sem alacsonyabb, hanem éppen sajátszerű boldogságot lehet elérni. A fejlődés nem boldogságot, hanem éppen fejlődést akar és semmi egyebet. Csak ha az emberiségnek általánosan elismert célja volna, akkor lehetne indítványozni: „így és így kell cselekedni": egyelőre nincs ilyen cél. Tehát nem szabad az erkölcs követeléseit az emberiséggel vonatkozásba hozni, ez esztelenség és játék. Az emberiségnek célt ajánlani egészen más dolog: ekkor a célt olyasminek gondoljuk, ami tetszésünktől függ; feltéve, hogy az emberiségnek tetszenék az ajánlat, akkor aszerint erkölcsi törvényt is adhatna magának, szintén tetszéséből fakadólag. Eddig azonban az erkölcsi törvénynek a tetszés fölött kellene állania: ezt a törvényt voltaképen nem adni akarta önmagának az ember, hanem valahonnan venni, vagy valahol találni, vagy valahonnan parancsoltatni magának.

Nem találok többet hat lényegesen különböző módszernél, hogy valamely ösztön hevessége ellen harcoljunk: az alkalmakat elkerülni, szabályt vinni az ösztönbe, túllakást és undort kelteni vele, kínzó gondolattal (szégyen, rossz következmények, sértett büszkeség gondolatával) társítani, a szervezet erőit más irányban kiélni, vagy végül azokat általában gyengíteni és kimeríteni, ez a hat módszer: hogy azonban egyáltalában küzdeni akarunk valamely ösztön hevessége ellen, az nem áll hatalmunkban, ép olyan kevéssé, hogy milyen módszerhez nyúlunk, valamint az sem, hogy sikerünk van-e ezzel a módszerrel. Ellenkezőleg: értelmünk ennél az egész folyamatnál szemmelláthatólag csupán vak eszköze egy másik ösztönnek, amely versenytársa a bennünket hevesen kínzónak: akár a nyugalmi ösztönnek, akár a szégyentől vagy más rossz következményektől való félelemnek, akár a szeretetnek. Mialatt tehát „mi" vélünk panaszkodni valamely ösztön hevessége miatt, alapjában egy ösztön az, amely egy másik ellen panaszkodik; vagyis: az ilyen hevesség miatt való szenvedés észrevétele felteszi, hogy van egy ugyanolyan hevességű vagy még hevesebb másik ösztön, és hogy ezek között harc áll küszöbön, amelyben értelmünknek pártállást kell elfoglalnia. — Az érzés semlegessége vagy az „objektívitás" is csupán a fegyelem és szokás gyermeke.

Kötelességeink — másoknak jogai reánk. Jogaim: hatalmamnak az a része, amelyet a többiek nemcsak elismertek számomra, hanem amelyben meg akarnak tartani. Ahol jog uralkodik, ott a hatalomnak egy állapotát és fokát fenntartják, a csökkentést vagy növelést elhárítják. Mások joga saját hatalmi érzésünk engedménye e mások hatalmi érzésének. A „méltányos embernek" folyton a mérleg finom érzékére van szüksége: a hatalmi és jogfokozatok számára, amelyek az emberi dolgok mulandósága mellett mindig csak rövid ideig lebegnek egyensúlyban, többnyire azonban süllyednek vagy emelkednek: — méltányosnak lenni tehát nehéz és sok gyakorlatot, sok jóakaratot és nagyon sok nagyon jó szellemet igényel.

A kitűnésre való törekvés folytonosan ügyel a társakra és tudni akarja, hogyan éreznek: de az együttérzés és együtt-tudás, amelyre ennek az ösztönnek kielégítésére szüksége van, messze van attól, hogy tartalmatlan vagy résztvevő, vagy jóságos legyen. A kitűnésre való törekvés a társra nézve maga után vonja — hogy e hosszú létrának csak néhány fokát nevezzem meg — a kínzást, verést, szörnyűködést, félelemmel teli elbámulást, csodálkozást, irígységet, csodálatot, felemelkedést, örömet, vidámságot, nevetést, kinevetést, gúnyolódást, kigúnyolást, ütésosztogatást, kínok szerzését: — itt

a létra végén áll az aszkéta és a vértanu, ő a legfőbb gyönyört abban érzi, hogy éppen azt kapja meg maga a kitűnésre irányuló ösztönének következményeként, amit a létra első fokán álló ellenképe, a barbár, a másikkal szenvedtet el, akin és akivel szemben ki akar tűnni. — A világ teremtése: talán egy hindu álmodozó aszkétikus eljárásként gondolta, amelyet egy Isten eszközöl önmagán! Talán az az Isten a mozgó természetbe mint valami kínzóeszközbe akarta magát belekötni, hogy ezzel üdvösségét és hatalmát kétszeresen érezze! És feltéve, hogy a szeretet Istene volna: mekkora élvezet számára, hogy szenvedő embereket teremt és az ezeknek látványától keltett csillapítatlan kínjában valódi isteni és emberfölötti módon szenved és így önmagán zsarnokoskodik! Sőt feltéve, hogy nemcsak a szeretet Istene volna, hanem a szentség és bűntelenség Istene is: az isteni aszkéta mily delíriumai sejthetők, amikor bűnt és bűnösöket és örök kárhozatokat és ege és kínja alatt az örök kín és örök nyögés és sóhajtás óriási helyét teremti! Nem egészen lehetetlen, hogy Pál, Dante, Kálvin és a hozzájuk hasonlók lelkei is valamikor behatoltak a hatalom ilyen kéjeinek borzasztó titkaiba; — és ilyen lelkek láttára kérdezhető: vajjon a kitűnésre irányuló törekvés körforgása az aszkétával valóban legvégére ért és önmagában legombolyodott? Nem lehetne ezt a kört mégegyszer kezdetétől befutni, megtartva az aszkéta és egyúttal a résztvevő Isten alaphangulatát? Tehát másoknak fájdalmat okozni, hogy ezáltal önmagának okozzon fájdalmat, hogy azzal megint önmagán és részvétén diadalmaskodjék és a legszélső hatalomban kéjelegjen! Bocsánat a mindarról való gondolkodásban folytatott kicsapongásért, ami a hatalomvágy lelki kicsapongásában már lehetséges lehetett a Földön!

Beteg emberek állapota, akiket szenvedéseik rettenetesen és sokáig kínoznak és értelmük mégsem homályosul el, nem értéktelen a megismerés számára, — még egészen eltekintve az értelmi jótéteményektől, amelyeket minden mély magányosság, minden hirtelen és megengedett szabadság valamennyi kötelességtől és szokástól magával hoz. A súlyosan szenvedő a maga állapotából rémítő hidegséggel tekint ki a dolgokra: mind az a kicsiny hazug varázslat, amelyben a dolgok úszni szoktak, amikor az egészséges ember szeme rájuk néz, eltűnt előle: még ő maga is pehely és szín nélkül hever önmaga előtt. Feltéve: hogy eddig valamilyen veszedelmes fantasztikumban élt: ez a fájdalmak által elért legnagyobb kijózanodás az eszköz arra, hogy kiragadtassék, és talán az egyetlen eszköz. (Lehet, hogy ez történt a kereszténység szerzőjével a kereszten: mert minden szók legkeserűbbjei: „Istenem, miért hagytál el engem!" — ha annyira teljes mélységükben értjük meg azokat, amint csak érthetők — életének ábrándjában átélt általános csalódásának és megvilágosodásának tanuságát tartalmazzák; a legnagyobb kín pillanatában látóvá lett önmagára vonatkozólag, mint ahogy a költő a szegény haldokló Don Quixoteról elbeszéli.) Az értelem óriási feszültsége, amely ellene akar szegülni a fájdalomnak, teszi, hogy mindaz, amire most tekint, új fényben világít: és a kimondhatatlan inger, amelyet minden új megvilágítás nyujt, sokszor elég hatalmas arra, hogy az öngyilkosságra irányuló minden csábítással dacoljon és a továbbélést a szenvedő számára rendkívül kívánatosnak tüntesse föl. Megvetéssel gondol a kedélyes meleg ködvilágra, amelyben az egészséges ember meggondolás nélkül jár-kel; megvetéssel gondol a legnemesebb és legkedvesebb illúziókra, amelyekben azelőtt önmagával játszott; élvezetét leli abban, hogy ezt a megvetést mintegy a poklok legmélyéről idézze fel és a léleknek így a legkeserűbb fájdalmat okozza: ezzel az ellensúllyal áll ellen a fizikai fájdalomnak, — érzi, hogy éppen ez az ellensúly szükséges most! Saját lényére vonatkozó borzalmas világoslátással kiáltja önmagához: „légy egyszer saját vádlód és hóhérod, vedd egyszer szenvedésedet mint a tőled magadra mért büntetést! Élvezd fölényedet mint bíró; még többet: élvezd szabad tetszésedet, zsarnoki önkényedet! Emelkedj életed és szenvedésed fölé, tekints le az alapokig és a feneketlenségbe!" Büszkeségünk felágaskodik, mint még soha: módfelett ingerli, hogy olyan zsarnokkal szemben, mint a fájdalom,

és minden sugalmazás ellenére, amellyel eláraszt, hogy az élet ellen tanuskodjunk — éppen az életet képviselje a zsarnokkal szemben. Ebben az állapotban az ember elkeseredetten védekezik minden pesszimizmus ellen, hogy az ne jelenjék meg állapotunk következményekép és meg ne alázzon minket mint legyőzötteket. Sohasem is nagyobb az inger, mint most, hogy igazságos ítéletet gyakoroljunk, mert ez most diadal önmagunk és minden állapot legingerlékenyebbike fölött, amely az ítélet minden igazságtalanságát megbocsáthatóvá tenné; — ámde nem akarunk bocsánatot, éppen most meg akarjuk mutatni, hogy „bűn nélkül" tudunk lenni. A gőgnek formális görcseiben vagyunk. És csak most jön az enyhülés, a gyógyulás első derengése — és majdnem az első hatás az, hogy gőgünk hatalmi túltengése ellen védekezünk: ostobának és hiúnak nevezzük magunkat ebben, — mintha csak olyasmit éltünk volna át, ami egyetlen! Hála nélkül alázzuk meg a mindenható büszkeséget, amelynek segítségével viseltük el az imént a fájdalmat, és hevesen vágyódunk valamilyen ellenmérge után: önmagunktól elidegenedni és elszemélytelenedni akarunk, miután a fájdalom nagyon is erőszakosan és sokáig személyessé tett bennünket. „El, el ezzel a büszkeséggel! — kiáltunk —, hiszen csak egy betegséggel és egy görccsel több volt!" Megint rápillantunk az emberekre és a természetre — vágyakozó szemmel: fájdalmas mosollyal emlékezünk arra, hogy rájuk vonatkozólag egyetmást most újonnan és másként tudunk, mint azelőtt, hogy lehullott egy fátyol, — de annyira felüdít, hogy ismét az élet fényeit látjuk és kilépünk abból az ijesztően józan világosságból, amelyben mint szenvedők a dolgokat láttuk és a dolgokon keresztülláttunk. Nem haragszunk, ha az egészség varázslatai újra elkezdenek játszani, — szinte átalakulva szemlélünk, szelíden és még mindig fáradtan. Ebben az állapotban nem lehet sírás nélkül zenét hallgatni.

A nyelv és az előítéletek, amelyekre a nyelv épül, sokszor akadályoznak minket belső folyamatok és ösztönök feltárásában: például azzal, hogy voltaképen csak e folyamatok és ösztönök felsőfokai számára vannak szavaink —; ámde megszoktuk, hogy ott, ahol a szavak hiányoznak, már ne figyeljünk meg pontosan, mert kínos ott még pontosan gondolkodni; sőt, valamikor önkénytelenül úgy következtettek, hogy ott, ahol a szavak birodalma megszűnik, a lét birodalma is végetér. Harag, gyűlölet, szeretet, részvét, kívánás, megismerés, öröm, fájdalom, — mindezek szélsőséges állapotok nevei: az enyhébb közép- és különösen a folytonosan játszó alsófokok kisiklanak előlünk, és mégis éppen ezek szövik jellemünk és sorsunk fonadékát. Amazok, a szélsőséges kitörések — és még a legmértékletesebb, előttünk tudatos tetszés vagy nemtetszés is, egy étel megevésekor, egy hang hallásakor, talán jól felbecsülve még mindig szélsőséges kitörés — igen gyakran szétszakítják a szövedéket és akkor erőszakos kivételekként jelennek meg, alighanem többnyire felduzzadások következményekép: — és mint ilyenek mennyire tévútra tudják vezetni a megfigyelőt! Nem kevésbbé, mint amennyire a cselekvő embert tévútra vezetik. Mindannyian nem azok vagyunk, aminek azok szerint az állapotok szerint látszunk, amelyekre egyedül van tudatunk és szavunk — és következőleg dicséretünk és gáncsunk; félreismerjük magunkat e durva kitörések nyomán, amelyek egyedül válnak előttünk ismertté, olyan anyagból következtetünk, amelyben a kivételek túlsúlyban vannak a szabály fölött, hamisan olvasunk önmagunknak e látszólag legvilágosabb betűírásában. Ámde magunkról ezen a hamis úton alkotott véleményeink, az úgynevezett „én", ezentúl már együttdolgozik jellemünkön és sorsunkon. — Amit az emberek olyan nehezen fognak fel, az tudatlanságuk önmagukról, a legrégibb időktől máig! Még Sokrates és Platon is úgy gondolkoztak, hogy „a helyes belátást a helyes cselekvés kell, hogy kövesse", mert az ellenkezője „rettenetes" volna. Ámde nem éppen az a „rettenetes" igazság, hogy amit egy tettről egyáltalában tudhatunk, sohasem elegendő megtételére, hogy eddig egy esetben sem sikerült a megismeréstől a cselekvéshez hidat verni?

Szemem, akármennyire erős vagy gyenge most, csak egy darabig lát el,

és ebben a darabban teszek-veszek-élek, ez a láthatár-vonal nagy és kis végzetem, amely elől nem bírok elfutni. Minden lény köré olyan koncentrikus kör vonódik, amelynek középpontja van, és amely az ő sajátossága. Hasonlóképen fülünk is egy kis térbe zár be, valamint tapintásunk. E látókörök szerint, amelyekbe, börtönfalakhoz hasonlóan, mindegyikünket bezárnak érzékeink, mérjük most a világot, ezt közelinek, amazt távolinak, ezt nagynak és azt kicsinek, ezt keménynek és azt lágynak nevezzük: ezt a mérést hívjuk érzékelésnek — és önmagában ez mind, mind tévedés! Az élmények és az izgalmak száma szerint, amely számunkra egy időpontban átlagosan lehetséges, méri az ember életét, rövidnek vagy hosszúnak, szegénynek vagy gazdagnak, telinek vagy üresnek: és az átlagos emberi élet szerint mérjük valamennyi többi teremtményét — mind, mindez önmagában tévedés! Ha százszor élesebb szemünk volna a közelire, akkor az ember óriási hosszúnak tűnnék fel előttünk; sőt, elképzelhetők olyan szervek, amelyekkel megmérhetetlennek érzéklődnék. Másrészről olyan alkatú szervek is lehetnének, hogy egész naprendszerek összeszűkítve és összeszorítva egyetlen sejthez hasonlóan érzékeltetnének: és ellenkező rendű lények előtt az emberi test egy sejtje naprendszerként mutatkozhatnék mozgásban, felépülésben és összhangban. Érzékeink szokásai az érzékelés hazugságaiba és csalásaiba fontak be: ezek megint valamennyi ítéletünk és „megismerésünk" alapjai — semmiképen sincs kiszabadulás, kibúvó és kicsúszó út a valóságos világba! Hálónkban vagyunk, mi pókok, és akármit fogunk is benne, semmi mást nem foghatunk, mint ami éppen a mi hálónkban megfogható. — Fantómok világa, melyben élünk! Fordított, feje tetején álló, üres, és mégis telinek és egyenesnek álmodott világ!

Akármennyire jusson is valaki önismeret dolgában, mégsem lehet semmi sem tökéletlenebb, mint a lényét alkotó valamennyi ösztönről szerzett képe. Alighogy a durvábbakat meg tudja nevezni: számuk és erősségük, apályuk és dagályuk, játékuk és ellenjátékuk egymás között és mindenekelőtt táplálkozásuk törvényei egészen ismeretlenek maradnak előtte. Ez a táplálkozás tehát a véletlen műve lesz. Életünk minden pillanata néhány polipkart növeszt lényünknek és néhány másikat elsorvaszt, aszerint a táplálék szerint, amelyet a pillanat magában hord vagy nem hord magában. Tapasztalataink mind táplálékul szolgálnak ebben az értelemben, de vak kézzel elszórva, nem tudva arról, aki éhezik, és arról, akinek már fölöslege van. Talán még kiáltóbban szembeötlenék a véletlennek ez a kegyetlensége, ha minden ösztön olyan alaposan fogná fel a dolgát, mint az éhség: ez nem elégszik meg álmodott étellel; de a legtöbb ösztön, főleg az úgynevezett erkölcsiek, éppen ezt teszik, — ha meg van engedve gyanításom, hogy álmainknak éppen az az értéke és értelme van, hogy bizonyos fokig a „tápláléknak" azért a napközben véletlen elmaradásáért kárpótoljanak. Miért volt a tegnapi álom tele gyengédséggel és könnyel, a tegnapelőtti tréfás és hetyke, egy korábbi kalandos és állandó sötét keresésbe merült? Miért élvezem az egyikben a zene leírhatatlan szépségeit, miért lebegek és repülök egy másikban a sas gyönyörével távoli hegycsúcsok felé? Ezek a költői képződmények, amelyek gyengéd vagy tréfás vagy kalandos ösztöneinknek, vagy zenére és hegyekre irányuló vágyunknak adnak teret és levezetést — és mindenkinek kéznél lesznek csattanósabb példái —, idegingerületeink tolmácsolásai alvásközben, nagyon szabad, nagyon önkényes tolmácsolások a vér és a belek mozgásáról, a kar és a takarók nyomásáról, a toronyharangok, a szélkakasok, az éjtszakai kószálók és más efajta dolgok hangjairól. Hogy ez a szöveg, amely általában mégis nagyon hasonló marad egyik éjtszakáról a másikra, ennyire különböző kommentárokat kap, hogy a költő ész ma és tegnap annyira különböző okokat képzel magának ugyanazokra az idegingerületekre: annak oka abban van, hogy az ész súgója ma más volt, mint tegnap, — más ösztön akart kielégülni, működni, magát gyakorolni, felüdülni, levezetődni — éppen ez volt nagy dagályában, és tegnap egy másik. Az ébrenlét nem rendelkezik a tolmácsolásnak azzal a szabadságával, mint az álmodó, kevésbbé költői és féktelen, — de ki kell-e

fejtenem, hogy ösztöneink az ébrenlétben sem tesznek mást, mint idegingereket tolmácsolnak és szükségeik szerint „okokat" gyártanak azokhoz? Hogy ébrenlét és álom között nincs lényeges különbség? Hogy nagyon különböző kultúrafokok összehasonlításában még az ébrenlét tolmácsolásának szabadsága az egyikben sem marad el semmiben a másiknak álombeli szabadságától? Hogy erkölcsi ítéleteink és értékeléseink is csupán képek és fantáziák egy számunkra ismeretlen fiziologiai folyamatról, egyfajta megszokott nyelv arra, hogy bizonyos idegingereket jelöljünk? Hogy egész úgynevezett tudatunk többé vagy kevésbbé fantasztikus kommentár egy nemtudott, talán nem is tudható, de érzett szöveghez? Mik is az élményeink? Sokkal inkább az, amit beleteszünk, mint az, ami bennük van! Avagy egyenesen azt kell mondani: önmagában semmi sincs bennük? Az élmény költemény?

A kételkedő megnyugtatására: — „Egyáltalában nem tudom, mit teszek!" Igazad van, de ne kételkedj: tételel minden pillanatban! Az emberiség mindenkor összetévesztette az activumot és a passivumot, ez örök grammatikai botlása. — Ha elménk szigorúan erőnk és gyakorlásának mértéke szerint volna kifejlődve, akkor gondolkodásunkban az volna legfőbb alapelvünk, hogy csak azt tudjuk felfogni, amit meg tudunk tenni, — ha egyáltalában van felfogás. — Még nincs bebizonyítva, hogy van feledés, csak azt tudjuk, hogy a visszaemlékezés nem áll hatalmunkban.

Mindenben felelősek akartok lenni! Csak álmaitokért nem! Mily nyomorúságos gyengeség, mekkora hiánya a következetes bátorságnak! Semmi sem inkább sajátotok, mint álmaitok! Semmi sem inkább a ti műveitek! Anyag, forma, tartam, színész, néző — ezekben a komédiákban minden ti magatok vagytok! És éppen itt visszariadtok és szégyenlitek magatokat magatok előtt, és már Ödipus, a bölcs Ödipus, abból a gondolatból tudott vigasztalást meriteni, hogy semmit sem tehetünk arról, amit álmodunk! Ebből azt következtetem: hogy az emberek nagy többségének undok álmok tudatában kell lennie. Ha másképen volna: milyen nagyon kizsákmányolta volna az ember éjjeli költősködését gőgje számára! Hozzá kell-e tennem, hogy a bölcs Ödipusnak igaza volt, hogy valóban nem vagyunk felelősek álmainkért, — de ép olyan kevéssé ébrenlétünkért, és hogy az akarat szabadságáról szóló tan atyja és anyja az ember büszkesége és hatalmi érzése? Talán a kelleténél többször mondom ezt: de azért legalább még nem válik tévedéssé. — A motívumok harcát különféle cselekedetek lehető következményeinek összehasonlításával tévesztjük össze — egyike a legsúlyosabb következményű és az erkölcs fejlődésére legvégzetesebb összetévesztéseknek! — Megszoktuk, hogy két birodalomban higyjünk, a célok és az akarat birodalmában és a véletlenek birodalmában; az utóbbiban értelmetlenség uralkodik, minden áll vagy bukik anélkül, hogy valaki megmondhatná, miért, mivégre? Talán csak egy birodalom van, talán nincs sem akarat, sem cél, és csupán mi képzeltük magunknak. A szükségszerűségnek az a vasmarka, amely a véletlen kockáinak poharát rázza, végtelen ideje játssza játékát: ekkor elő kell, hogy forduljanak olyan dobások, amelyek minden fokú célszerűséghez és észszerűséghez hasonlítanak.

A részvétben — úgy értem, hogy abban, amit félrevezető módon rendszerint részvétnek szoktak nevezni —, ugyan már nem gondolunk tudatosan magunkra, de nagyon erősen tudattalanul, mint hogyha egyik lábunk megcsúszásakor számunkra most tudattalanul a legcélszerűbb ellenmozgásokat tesszük és ebben láthatólag minden értelmünket felhasználjuk. Hogy alapjában erősen magunkra gondolunk, kitalálható a döntésből, amelyet mindazokban az esetekben hozunk, amikor a szenvedés, nélkülözés, jajgatás látványa elől kitérhetünk: arra határozzuk magunkat, hogy nem tesszük, ha mint hatalmasabbak, segítők léphetünk közbe, ha bizonyosak vagyunk a tetszésről vagy szerencsés helyzetünk ellentétét érezni akarjuk, vagy ha a látvány által csupán unalmunkból reméljük is magunkat kiragadtatni. Csupán saját fájdalmunk az, amelyet levetünk magunkról, amikor a részvét cselekedeteit gyakoroljuk. Ámde ilyesmit sohasem teszünk *egy* motívumból; amilyen bizonyos, hogy

eközben szenvedéstől akarjuk magunkat megszabadítani, annyira bizonyosan engedünk ugyanabban a cselekedetben a gyönyör ösztönzésének is. Hogy a részvét egyfajú azzal a szenvedéssel, amelynek látványától keletkezik, vagy hogy különlegesen finom, átható megértést tanusítana aziránt, ez mindkettő ellentmond a tapasztalásnak, és aki éppen ebben a két tekintetben dicsőítette, az éppen ezen az erkölcsi téren híjával volt a kielégítő tapasztalásnak. Ez az én kétségem mind azon hihetetlen dolgokkal szemben, amelyeket Schopenhauer tud a részvétről elmondani. — Amennyiben a részvét valóban szenvedést okoz, gyengeség, mint minden kárt tevő indulatnak való odaadás. Szaporítja a szenvedést a világban: ha közvetve imitt-amott a részvét következtében valamilyen szenvedés csökken vagy megszűnik is, úgy mégsem szabad ezeket az alkalmi és egészben jelentéktelen következményeket arra használni, hogy mivoltát igazoljuk, amely, mint mondtam, kárthozó. Feltéve, hogy csak egy napra uralomra jutna: akkor az emberiség rögtön belepusztulna. Aki egyszer, kísérletképen, a részvétet kiváltó eseteket a gyakorlati életben egyideig szándékosan keresi és mindazt a nyomorúságot, amit környezetében fellelhet, mindig lelke elé állítja, az elkerülhetetlenül beteg és melankolikus lesz. Aki meg éppenséggel mint orvos akar az emberiségnek valamilyen értelemben szolgálni, annak nagyon óvatosnak kell lennie azzal az érzéssel szemben, — megbénítja minden döntő pillanatban és tudását és segítő finom kezét megköti. — A legkedvezőbb esetben is a szenvedésben valami lealacsonyító és a részvétben valami felemelő és fölényt adó van; ez örökre elválasztja egymástól a két érzést.

Nincs abszolút morál. — Festői moralitás: ez a meredeken feltörő indulatok, az éles átmenetek, a patétikus, beható, félelmes, ünnepies mozdulatok és hangok moralitása. Ez a moralitás félvad foka: ne hagyjuk magunkat esztétikai ingere által elcsábítani, hogy magasabb rangot tulajdonítsunk neki.

A gyors megértés képessége — amely a gyors színlelés képességén alapul — büszke, magabízó emberekben és népekben csökken, mert kevesebb bennük a félelem: ezzel szemben a megértés és színlelés minden faja a félénk népek között van otthon; itt van az utánzó művészetek és a nagyobb értelmesség igazi hazája is.

Amaz üres, és teli akar lenni, emez túltelített, és ki akarja magát üríteni, — mindkettő arra ösztönződik, hogy egy erre szolgáló egyént keressen magának. És ezt a folyamatot legmagasabb jelentésében, mindkét esetben egy néven nevezik: szeretet, — hogyan? a szeretet önzetlen valami volna? — A szeretetről azért beszéltek az emberek egészben olyan emfatikusan és istenítőleg, mert kevesük volt belőle és sohasem lakhattak jól ezzel az eledellel: így lett nekik „istenek étke". Mutassa be egy költő utópikus képben az egyetemes emberszeretetet, mint meglévőt: bizony olyan kínos és nevetséges állapotot kell leírnia, amelyhez hasonlót még nem látott a Föld.

Visszaadjuk az embereknek az önzőként elkáromolt cselekedetekhez a jólelket és ezeknek értékét visszaállítjuk, — elvesszük a hozzájuk fűződő rossz lelkiismeretet! És minthogy eddig ezek a cselekedetek voltak túlnyomóan a leggyakoribbak és azok is maradnak minden időben, elvesszük a cselekedetek és az élet egész képéről a gonosz látszatot! Ez nagyon nagy eredmény! Ha az ember már nem tartja magát gonosznak, megszűnik az lenni!

Harmadik könyv. Nem volna szabad megengedni, hogy az ember szerelmes állapotban határozzon életéről és egy heves bogara miatt társaságának jellegét egyszersmindenkorra megállapítsa: a szerelmesek esküit nyilvánosan érvénytelennek kellene kimondani, és meg kellene tőlük tagadni a házasságot: és pedig azért, mivel a házasságot kimondhatatlanul fontosabbnak kellene tartani! úgy, hogy olyan esetekben, amelyekben eddig létrejött, rendszerint éppen nem jönne létre! Nem olyan természetű-e a legtöbb házasság, hogy az ember nem kíván harmadikat tanunak? És éppen ez a harmadik majdnem sohasem hiányzik — a gyermek — és több mint tanu, vagyis a bűnbak.

A görögök, nagy veszélyekhez és felfordulásokhoz nagyon közelálló éle-

tükben, a gondolkodásban és a megismerésben egyfajta érzelmi biztosságot és végső menedéket kerestek. Mi, összehasonlíthatatlanul biztosabb állapotban, a gondolkodásba és megismerésbe vittük bele a veszélyességet és attól az életben pihenjük ki és nyugtatjuk meg magunkat. — Merész indulások ritkábbak az újabb időben, mint a régiben és a középkoriban — valószínűleg azért, mert az új időnek már nincs meg a hite az előjelekben, orákulumokban, csillagokban és jósokban. Azaz: mi képtelenek lettünk arra, hogy nekünk rendelt jövőben higyjünk, mint a régiek hittek, akik — másképen mint mi — abban a tekintetben, ami jön, sokkal kevésbbé voltak szkeptikusok, mint abban a tekintetben, ami itt van. — Ha igaz, hogy civilizációnk valami szánalmas vonást hord: akkor választásotok van Rousseauval továbbkövetkeztetni „ez a szánalmas civilizáció a bűnös rossz erkölcsiségünkben", vagy Rousseauval szemben visszakövetkeztetni „jó erkölcsiségünk bűnös a civilizáció e szánalmasságában. Gyenge, férfiatlan társadalmi fogalmaink a jóról és rosszról és óriási túlhatalmuk test és lélek fölött, végül minden testet és minden lelket elgyöngített és az önálló, független, elfogulatlan embereket, az erős civilizáció pilléreit összetörte: ahol még most is találkozunk a rossz erkölcsiséggel, ott látjuk e pillérek utolsó romjait". Igy álljon hát paradoxon paradoxon ellen! Lehetetlen, hogy itt mindkét oldalon legyen az igazság: és egyáltalában van-e egyiken is? Meg kell vizsgálni.

Pfui! Bele akartok menni olyan rendszerbe, ahol az embernek vagy kereknek kell lennie, teljesen és egészen, vagy a kerekek alá kerül! Ahol magától értetődik, hogy mindenki az, amivé felülről csinálják! Ahol az „összeköttetések" keresése a természetes kötelességekhez tartozik! Ahol senki sem érzi magát sértve, ha valamely férfire azzal az intéssel hívják fel figyelmét, „egyszer még használhat Önnek!" Ahol az ember nem szégyell látogatásokat tenni, hogy egy személy szószólását kérje! Ahol csak nem is sejtik, hogy az ilyen erkölcsökbe való szándékos beleilleszkedéssel az ember egyszersmindenkorra a természet olcsó agyagárújának jelölte meg magát, amelyet mások elhasználhatnak és összetörhetnek anélkül, hogy azért nagyon felelősnek érezzék magukat; mintha csak azt mondaná az ember: „az olyan fajtában, mint én vagyok, sohasem lesz hiány: vegyetek engem! Körülményeskedés nélkül!"

Mily sokan szeretnének egész szívből egy véleményen lenni Bismarckkal, hacsak ő maga egy véleményen volna magával, avagy csak úgy tenne, mintha a jövőben az akarna lenni! Igaz: alapelvek nélkül, de alapösztönökkel, mozgékony szellem erős alapösztönök szolgálatában, és éppen ezért alapelvek nélkül — ennek államférfiban nem kellene feltűnőnek lenni, hanem inkább a helyesnek és természetesnek számítani; sajnos azonban eddig ez annyira semmiképen sem volt német. Mekkora volna „a maradék", amelyet itt, a kor e három nagyságánál — Schopenhauernál, Wagnernál és Bismarcknál — ei kellene felejteni, hogy az ember a jövőben mindenestől tisztelhesse őket! Akkor mégis csak tanácsosabb felhasználni a jó alkalmat és valami újat megkísérelni: nevezetesen az önmagával szemben való becsületességben növekedni és a hívő utánamondás és a keserves, vak ellenségeskedés népéből a feltételes beleegyezés és a jóakaratú ellenzés népévé lenni; legelőbb azonban megtanulni, hogy feltétlen hódolások személyek előtt nevetséges valamik, hogy e tekintetben újratanulni németek számára sem dicstelen dolog, és hogy van egy mély, megszívlelésre érdemes mondás: „Ce qui importe, ce ne sont point les personnes: mais les choses". Ez a mondás, csakúgy mint az, aki mondotta, nagy, derék, egyszerű és hallgatni tudó — egészen mint Carnot, a katona és republikánus. De lehet-e most így beszélni németekhez egy franciáról, még pedig egy republikánusról? Talán nem; sőt talán még arra sem szabad emlékeztetni, amit Niebuhr valamikor megmondhatott a németeknek: Senki sem tette rá annyira az igazi nagyság benyomását, mint Carnot.

Mit szeretek Thukydidesben, ami miatt jobban tisztelem, mint Platont? Neki van a legátfogóbb és a legelfogulatlanabb öröme az ember és az események minden tipikus vonásában, és ő úgy látja, hogy mindegyik típushoz egy

adag jó ész tartozik: ezt igyekszik felfedezni. Nagyobb gyakorlati igazságossága van, mint Platonnak; nem káromolja és kisebbíti azokat az embereket, akik nem tetszenek neki, vagy akik életében fájdalmat okoztak neki. Ellenkezőleg: valami nagyot lát bele minden dologba és személybe, amikor csak típusokat lát; mi dolga volna is az egész utókornak, amelynek művét szenteli, azzal, ami nem tipikus! Ilyen módon benne, az emberekben gondolkodóban, a legeltogulatlanabb világismeretnek az a kultúrája jut utolsó gyönyörű kivirágzáshoz, amelynek Sophoklesben volt a költője, Periklesben az államférfia, Hippokratesben az orvosa, Demokritosban a természettudósa: az a kultúra, amely megérdemli, hogy tanítóinak, a szofistáknak nevére keresztelják, és amely, sajnos, e keresztelés pillanatától egyszerre sápadttá és megfoghatatlanná kezd válni számunkra, — mert most arra gyanakszunk, hogy nagyon erkölcstelen kultúrának kellett lennie, amely ellen egy Platon harcolt valamennyi sokratesi iskolával együtt! Az igazság itt annyira összebogozódott, hogy az embernek ellenére van, hogy kibogozza: fusson hát a régi tévedés (error veritate simplicior) a maga régi útján!

Keleti vagy modern, ázsiai vagy európai: a göröghöz való viszonyában mind ennek sajátja a tömegszerűségnek és a nagy mennyiségnek mint a fenségesség nyelvének élvezése, míg az ember Paestumban, Pompeiiben és Athénben és az egész görög építészet előtt elbámul, milyen kis tömegekkel tudnak és szeretnek a görögök valami fenségest kimondani. Szintúgy: milyen egyszerűek voltak elképzelésükben saját maguk előtt Görögországban az emberek! Mennyire túlszárnyaljuk őket az emberismeretben! De mennyire labirintusosnak tűnnek is a mi lelkeink és a lelkekről való elképzeléseink az övékkel szemben! Ha a mi lélekfajtánk szerint akarnánk és tudnánk építészetet alkotni (nagyon is gyávák vagyunk ehhez!), akkor a labirintusnak kellene mintaképünknek lennie! A zene, amely sajátunk és bennünket valóban kifejez, már kitaláltatja ezt!

A modern ember sokat, sőt csaknem mindent meg tud emészteni — ez az ő becsvágyának fajtája: ámde felsőbbrendű volna, ha éppen nem értene ehhez; homo pamphagus (a mindenevő ember) nem a legfinomabb faj. Olyan mult és jövő között élünk, melyből a multnak bolondabb és önfejűbb ízlése volt, mint nekünk, és a jövőnek talán választékosabb lesz, — nagyon is a közepén élünk.

Veszélyekkel teli kor, mint az éppen induló, amelyben a bátorság és a férfiasság értéke nő, talán lassanként megint olyan keménnyé teszi a szíveket, hogy tragikus költőkre lesz szükségük: egyelőre azonban ezek kissé fölöslegesek voltak, — hogy a legenyhébb szót használjuk. Igy talán a zene számára is eljön még egyszer a jobb kor (bizonyosan gonoszabb lesz!), amikor a művészeknek szigorúan személyes, önmagukban kemény, sőt szenvedélyük sötét komolyságát uraló emberekhez kell fordulniok: de mire való a zene a letűnő korszak e mai, túlzottan mozgékony, serdületlen, félszemélyű, kíváncsi és mindenre sóvár lelkecskéinek!

A „munka" dicsőítésében, a „munka áldásáról" való fáradhatatlan beszédben ugyanazt a hátsógondolatot látom, mint a közhasznú személytelen cselekedetek dícséretében: minden egyénitől való félelmet. Alapjában azt érzik manapság a munka láttára — ezen mindig a reggeltől estig való kemény munkálkodást értik —, hogy az ilyen munka a legjobb rendőrség, hogy mindenkit fékentart és az ész, a vágyakozás, a függetlenségi hajlam fejlődését erőteljesen gátolni tudja. Mert rendkívül sok idegerőt használ el és ezt a gondolkodástól, töprengéstől, álmodozástól, gondtól, szeretettől, gyülölettől vonja el, kis célt állít mindig szem elé és könnyű és szabályos kielégüléseket nyujt. Ilyen módon annak a társadalomnak, amelyben folytonosan keményen dolgoznak, több biztonsága lesz: és a biztonságot ma a legfőbb istenségként imádják. És most! Rémület! Éppen a munkás lett veszélyessé! Hemzsegnek a „veszélyes egyének"! És mögöttük a veszélyek veszélye — az egyén!

A mostani erkölcsi divat alapelve mögött: „erkölcsi cselekvések a mások

iránt való szimpatia cselekedetei", a félénkség társadalmi ösztönének uralmát látom, amely ilyen módon értelmi jelmezt ölt: ez az ösztön mint legfelsőt, legfontosabbat, legközelebbit azt akarja, hogy az élettől elvétessék minden veszélyessége, amely azelőtt megvolt, és hogy ebben mindenki minden erejével segédkezzék: ezért csak az olyan cselekedetek nyerhetik el a „jó" állítmányt, amelyek a társadalom közös biztonságát és biztonságérzését célozzák! Nem vagyunk-e az ilyen óriási szándékossággal, hogy az élet minden élét ledörgöljük, a legjobb úton az emberiség homokkáőrlésére? Homok! Kicsiny, puha, gömbölyű, végtelen homok! Ez a ti eszményetek, ti hírnökei a szimpatikus indulatoknak! — Az ember mostanában többször látja olyan társadalom kultúrájának keletkezését, melynek a kereskedés épp annyira lelke, mint ahogy a személyes párviadal az volt a régibb görögöknek és a háború, a győzelem és a jog a rómaiaknak. A kereskedő mindent taksálni tud anélkül, hogy maga csinálná, és pedig taksálni a fogyasztók szüksége, nem saját legszemélyesebb szüksége szerint; „kik és hányan fogyasztják ezt?" — az kérdéseinek kérdése. — Valamennyi politikai és gazdasági viszony nem éri meg, hogy éppen a legtehetségesebb szellemeknek legyen szabad és kelljen velük foglalkozni: a szellem ilyen elhasználása alapjában rosszabb, mint a szükség. Akármennyit beszél is korunk gazdaságosságról, mégis pazarló: a legdrágábbat pazarolja, a szellemet.

A megfékezett emberek országaiban még mindig elég elmaradt és fékezetlen akad: pillanatnyilag a szocialista táborokban inkább gyülekeznek, mint bárhol másutt. Ha oda jutna a dolog, hogy ezek egyszer törvényt hoznak, akkor számolni lehet azzal, hogy vasláncra bilincselik magukat és borzasztó fegyelmet gyakorolnak: — ismerik magukat! És ezeket a törvényeket el is viselik majd, abban a tudatban, hogy maguk hozták, — a hatalom érzése és ezé a hatalomé, nagyon is fiatal és elragadó számukra, semhogy ne szenvednének el mindent érette. — Elképzelhetetlen az olyan állapot, amikor a gonosztevő önmagát jelenti fel, önmagának szabja ki nyilvánosan büntetését, azzal a büszke érzéssel, hogy így tiszteli a törvényt, amelyet maga hozott, hogy hatalmát gyakorolja, amikor magát megbünteti, a törvényhozó hatalmát?

Akármennyit működik is közre a haszon és a hiúság, egyeseké és népeké, a nagy politikában: a legerősebb víz, amely előrehajtja, a hatalom érzésének szüksége, amely nemcsak a fejedelmek és hatalmasok lelkében, hanem — és nem is a legkevésbbé — éppen a nép legalacsonyabb rétegeiben kiapadhatatlan forrásokból tör fel időről-időre.

Amikor a németek elkezdtek érdekessé válni Európa többi népe előtt — nem túlságosan régóta —, akkor ez olyan műveltség folytán történt, amellyel most már nem rendelkeznek, sőt amelyet vak buzgalommal leráztak magukról, mintha valami betegség lett volna: és mégsem tudtak érte jobbat becserélni mint a politikai és nemzeti őrületet. Persze, hogy ezzel elérték azt, hogy a többi népnek még sokkal érdekesebbé váltak, mint egykor műveltségük alapján voltak: és így meg lehetnek elégedve! Közben nem tagadható, hogy az a műveltség az európaiakat bolondította és, hogy akkora érdeklődésre, sőt olyan utánzásra és versengő elsajátításra nem volt érdemes. Az ember nézzen ma egyszer utána Schillernek, Humboldt Vilmosnak, Schleiermachernak, Hegelnek, Schellingnek, olvassa levelezésüket és vezesse be magát híveik nagy körébe: mi közös bennük, mi hat bennük reánk, úgy amint most vagyunk, majd oly kiállhatatlanul, majd oly megindítóan és szánalmat érdemlően? Egyrészt az a mohó vágy, hogy mindenáron erkölcsi izgalomban lévőknek lássanak; másrészt a sóvárgás csillogó, csontnélküli egyetemességek után, ama szándék mellett, hogy mindent (jellemeket, szenvedélyeket, időket, erkölcsöket) szebbnek akarjanak látni, — sajnos „szépnek" egy rossz, elmosódott ízlés szerint, amely azért nem kevésbbé kérkedett görög származással. Lágy, jószándékú, ezüstösen csillámló idealizmus ez, amely mindenekelőtt nemesnek színlelt mozdulatokat és nemesnek színlelt hangokat akar, ugyanannyira nagyralátó, mint ártalmatlan, eltelve szívből jövő ellenérzéssel a „hideg" vagy „száraz" valósággal szemben,

az anatomiával szemben, a teljes szenvedélyekkel szemben, mindenféle filozófiai tartózkodással és szkepszissel szemben, főleg azonban a természet-megismeréssel szemben, amennyiben nem volt vallási szimbolikára használható. A német művelődés ez üzelmeinek Goethe nézője volt, a maga módján: mellette állva, szelíden ellenkezve, hallgatagon, saját jobb útján mind inkább megerősödve. Ennek nézője volt valamivel később Schopenhauer is — az ő szeme előtt megint sok valóságos világ és világi ördögség vált láthatóvá, és ő arról csakolyan gorombán, mint lelkesülten beszélt; mert ennek az ördögségnek megvan a szépsége!

Nem lehet elvitatni a franciáktól, hogy a Föld legkeresztényebb népe voltak: nem abban a tekintetben, hogy a tömeg hite náluk nagyobb lett volna mint másutt, hanem azért, mert náluk a legnehezebb keresztény eszmények emberekké változtak és nem csupán elképzelés, kezdet, feleút maradtak. Itt van Pascal, az ízzás, szellem és becsületesség egyesülésében minden keresztények között a legelső, — és mérlegeljük, mi mindennek kellett itt egyesülnie! Itt van Fénelon, az egyházi kultúra tökéletes és varázslatos kifejezése valamennyi erejével: arany közép, amelyet a historikus hajlandó volna lehetetlennek bizonyítani, bár csak kimondhatatlanul nehéz és valószínűtlen valami volt. Itt van Guyon asszony a hozzá hasonlók, a francia kvietisták között: és mindaz, amit Pál apostol beszédművészete és heve a keresztény ember legfenségesebb, legszeretőbb, legcsendesebb, legelragadtatottabb félistenségéről kitalálni próbált, itt igazsággá lett és amellett levetette azt a zsidó tolakodást, amellyel Pál Isten iránt viseltetik, hála a valódi, nőies, finom, előkelő francia naivitásnak szóban és viselkedésben. Itt van a trapista kolostorok alapítója, aki a kereszténység aszkétaeszményét végsőkig komolyan vette, nem mint kivétel a franciák között, hanem igazában mint francia: mert komor alkotása eddig a pillanatig csak franciák között tudott honos és erős maradni és Elzászba és Algírba követte őket. Ne felejtsük el a hugenottákat: a harcos és munkás lélek, a finomabb erkölcs és keresztény szigorúság egyesülése eddig még nem valósult meg szebben. És Port Royalban jutott utolsó virágzásra a nagy keresztény tudományosság: és a virágzáshoz a nagy emberek Franciaországban jobban értenek mint másutt. Távol attól, hogy felületes legyen, a nagy franciának még mindig megvan a felülete, természetes bőre a tartalma és mélysége számára, — míg a nagy német ember mélysége többnyire mintegy fodros tokban van elzárva, mint valami elixir, amely a világosságtól és könnyelmű kezektől kemény és furcsa burkával igyekszik védekezni. És most találja ki valaki, miért kellett, hogy a kereszténység tökéletes típusainak ez a népe a kereszténytelen szabadszelleműség tökéletes ellentípusait is kitermelje! A francia szabadszellem a maga körében mindig nagy emberekkel harcolt és nemcsak dogmákkal és fenséges torzszülöttekkel, mint más népek szabadszellemei.

A német, aki érti a titkát, hogy szellemmel, tudással és kedéllyel unalmas legyen, és megszokta az unalmat erkölcsösnek érezni, a francia esprit-től azért fél, mert az erkölcs szemét kiszúrhatná — és mégis olyan gyönyörrel fél tőle, mint a madárka a csörgőkígyótól. A híres németek közül talán senkinek sem volt több esprit-je Hegelnél — de neki aztán akkora félelme is volt attól, hogy ez megteremtette sajátszerűen rossz stílusát. Ennek lényege ugyanis az, hogy egy magot becsavarnak és újra és mégegyszer becsavarnak, amíg már alig látszik keresztül, szégyenlősen és kíváncsian: ez a mag azonban szellemes, sokszor kotnyeles ötlet a legszellemibb dolgokról, finom, merész szókapcsolat, olyasmi, ami gondolkodók társaságába való, mint a tudományhoz adott csemege, — de azokban a becsavarásokban mint ködös tudomány és végkép mint erkölcsös unalom tálalódik fel! Igy azután a németek nekik megengedett alakban kapták meg az esprit-t és azt olyan féktelen elragadtatással élvezték, hogy attól Schopenhauer jó, nagyon jó esze megállt, — ő élte fogytáig zsémbeskedett az ellen a színjáték ellen, amelyet a németek neki bemutattak, de sohasem tudta magának megmagyarázni.

Felfedezni, hogy életünk a megismerésnek van szentelve; hogy eldobnók,

nem!, hogy eldobtuk volna, ha ez a megszenteltség nem védené meg önmagunktól! És most, az élet útjára visszatekintve, ugyancsak felfedezni, hogy valami már nem tehető jóvá: ifjúságunk eltékozlása, amikor nevelőink azokat a tudásra vágyó forró és szomjas éveket nem arra fordították, hogy a dolgok *megismeréséhez* vezessenek közelebb, hanem az úgynevezett „klasszikus műveltséghez"! Ifjúságunk eltékozlása volt, amikor szűkös tudással láttak el görögökről és rómaiakról és nyelveikről, nem kevésbbé ügyetlenül mint kínosan, és a művelődés legfőbb elve ellenére, hogy csak annak adjunk valamely ételt, aki ráéhezett! Amikor matematikát és fizikát erőszakkal ránk kényszerítettek a helyett, hogy minket előbb a tudatlanság kétségbeesésébe vezettek volna és kicsiny mindennapi életünket, foglalkozásainkat és mindazt, ami reggel és este között a házban, a műhelyben, az égen, a tájban történik, ezernyi problémában oldották volna föl, kínzó, megszégyenítő, felizgató problémákban, — hogy vágyakozásunknak azután megmutassák, hogy matematikai és mechanikai tudásra legszorosabban szükségünk van, és azután megtanítsanak az első tudományos elragadtatásra, e tudás abszolút következetességétől! Ha csak tiszteletre tanítottak volna e tudományok iránt, ha csak egyszer is megremegtették volna lelkünket a nagyok küzdelmével és alulmaradásával és újra-továbbharcolásával, azzal a vértanusággal, amelyet a szigorú tudomány története jelent! E helyett inkább a voltaképeni tudományok egyfajta kevésbevevésének a lehellete csapott meg, a történelem, a „formális képzés" és a „klasszicitás" javára! És mi annyira könnyen megcsalattuk magunkat! Formális képzés! Nem mutathattunk volna újjal gimnáziumaink legjobb tanáraira, nevetve és kérdezve: „hát hol van itt a formális képzés? És ha hiányzik, hogyan taníthassák azt?" És klasszicitás! Tanultunk valamit abból, amire éppen a régiek nevelték ifjúságukat? Tanultunk-e beszélni mint ők, írni mint ők? Gyakoroltuk-e magunkat szüntelenül a beszéd vívóművészetében, a dialektikában? Tanultunk-e szépen és büszkén mozogni, mint ők, birkózni, hajítani, ököllel vívni mint ők? Tanultunk-e valamit minden görög bölcselő gyakorlati aszkétikájából? Gyakoroltattak-e velünk egyetlen antik erényt, és azon a módon, amint a régiek művelték? Nem hiányzott-e általában az erkölcsről való egész gondolkodás nevelésünkből, és még mennyivel inkább egyetlen lehetséges kritikája, azok a szigorú és bátor kísérletek, hogy ebben vagy amabban az erkölcsben éljünk? Felkeltettek-e bennünk valamilyen érzést, amely a régieknek többet számított, mint az újaknak? Megmutatták-e nekünk antik szellemben a nap és az élet beosztását és az élet fölött álló célokat? Tanultuk-e csak a régi nyelveket is úgy, amint élő népekéit tanulják, — azaz, hogy beszéljük és hogy kényelmesen és jól beszéljük? Sehol valódi tudás, új képesség fáradságos évek gyümölcseként! Hanem csak tudás arról, amit valamikor emberek tudtak, amire képesek voltak!

Tekintsük át a hozzájárulást, amelyet a németek ennek a századnak első felében szellemi munkájukkal az egyetemes kultúrának adtak, és vegyük először a német filozófusokat: a spekuláció első és legrégibb fokára mentek vissza, mert fogalmakkal elégedtek meg magyarázatok helyett, álmodozó korszakok gondolkodóihoz hasonlóan, — a bölcselet tudományelőtti fajtáját elevenítették újra fel. Másodszor a német historikusok és romantikusok: egyetemes fáradozásuk arra irányult, hogy régibb, kezdetleges érzéseknek és különösen a kereszténységnek, a népléleknek, a népmondának, a népnyelvnek, a középkoriságnak, a keleti aszkétikának, a hinduságnak szerezzenek becsületet. Harmadszor a természetkutatók: Newton és Voltaire szelleme ellen harcoltak és, Goethehez és Schopenhauerhoz hasonlóan, egy megistenített vagy megördögített természetnek és általános erkölcsi és szimbolikus jelentőségének gondolatát iparkodtak újra érvényre juttatni. A németek egész nagy törekvése a felvilágosodás ellen és a társadalom forradalma ellen irányult, amely durva félreértéssel az előbbi következményének számított: a minden még fennálló iránt érzett kegyelet minden fennállott iránt érzett kegyeletté igyekezett átváltozni, csak hogy szív és szellem megint egyszer tele legyenek és már ne legyen terük

jövő és újító célokra. Szívjuk újra a szabad levegőt: e veszedelem órája elmúlt! És milyen különös: éppen azok a szellemek, akiket a németek olyan beszédesen felidéztek, idővel felidézőik szándékaira váltak legkárosabbakká, — a történelem, az eredet és a fejlődés megértése, az érzelem és a megismerés újonnan felizgatott szenvedélye, miután valamennyien egyideig az elhomályosító, rajongó, visszafejlesztő szellem segítőtársainak látszottak, egy szép napon más természetet öltöttek és most legszélesebb szárnyakkal régi felidézőik mellett el és felröppennek, mint éppen annak a felvilágosodásnak új és erősebb géniuszai, amely ellen felidézték őket. Ezt a felvilágosodást kell most tovább vezetnünk — nem törődve azzal, hogy volt ellene egy „nagy forradalom", majd egy „nagy reakció", sőt, hogy mindkettő még van: ezek mégis csak a hullámok játékai ahhoz az igazán nagy árhoz viszonyítva, amellyel mi úszunk és úszni akarunk!

Sok nagy belső tapasztalattal rendelkezni és ezeken és ezek fölött szellemi szemmel nyugodni — ez teszi a kultúra embereit, akik népüknek rangot adnak. Francia- és Olaszországban a nemesség tette ezt, Németországban, ahol a nemesség eddig egészben a szellemi szegényekhez tartozott (talán már nem sokáig), papok, tanítók és utódjaik tették. — Hűség, nagylelkűség, a jó hírnév szemérme: ez a három egy érzületben egybekötve — ezt nevezzük nemesnek, előkelőnek és ezzel túlszárnyaljuk a görögöket. Hogy megértsük, hogy a legelőkelőbb görögök érzületét a mi még mindig lovagi és feudális előkelőségünk közepette csekélynek és alig tisztességesnek kellene éreznünk, emlékezzünk arra a vigasztaló mondásra, amelyet Odysseus szégyenletes helyzetekben emleget: „Viseld csak el, kedves szívem, már kutyábbat is elviseltél!" — Embereknek, akiknek hatalomvágya már nem dühöng olyan vakon, mint azoké az előkelő görögöké, az államfogalom olyan bálványozására sincs már szükségük, mint amellyel akkoriban azt a vágyat féken tartották. — A nemes származás nagy előnye, hogy jobban elviselteti a szegénységet. — Az előkelő nemesi kultúra vitathatatlan boldogsága, amely a fölény érzésére épül, most még magasabb fokra kezd hágni, minthogy most már, hála minden szabad szellemnek, a nemes születésűek és e nemességben neveltek részére nem szégyenletes a megismerés rendjébe lépni és ott szellemibb szenteléseket nyerni, magasabb lovagi szolgálatokat tanulni, mint eddig, és a győzelmes igazságnak ahhoz az eszményéhez föltekinteni, amelyet még egy időszak sem állíthatott olyan jó lelkiismerettel maga elé, mint az a kor, melynek éppen most kell eljönnie. Végül is: mivel foglalkozzék a jövőben a nemesség, ha napról-napra inkább úgy látszik, hogy tisztességtelen dolog lesz politikával foglalkozni?

Pfuj azokra az étkezésekre, amelyeket az emberek most rendeznek, a vendéglőkben és mindenütt, ahol a társadalom jómódú osztálya él! Még ha nagytekintélyű tudósok jönnek is össze, ugyanaz a szokás tölti meg asztalaikat, mint a bankárét: a „túlontúl" és a „sokféle" törvénye szerint, — ebből az következik, hogy az ételeket a külszínre és nem hatásra kell készíteni és izgató italoknak kell segíteniök, hogy elűzzék a nehézséget gyomorból és agyból. Pfuj, milyen zavarosságnak és túlérzékenységnek kell ebből következnie! Pfuj, milyen álmoknak kell jönniök! Pfuj, milyen művészetek és könyvek lesznek az ilyen étkezések utócsengései! Mit akarnak ezek az étkezések? Reprezentálnak! Mit, minden szentek nevére? A társadalmi állást? Nem, a pénzt: mert az embernek már nincs állása! Az ember „egyén"! De a pénz hatalom, dicsőség, tekintély, előrang, befolyás; a pénz adja meg a nagy vagy kis erkölcsi előítéletet valamely ember iránt, aszerint, hogy mennyije van! — Amit azelőtt „Isten nevében" tettek, azt most a pénz nevében teszik, vagyis annak nevében, ami most leginkább ad hatalmi érzést és jó lelkiismeretet.

A színjátékok közé, amelyekhez minket a következő század meghív, tartozik a döntés az európai zsidók sorsáról. Hogy kockájukat elvetették, Rubikonjukat átlépték, az most mindkét kézzel fogható: már csak az marad számukra, hogy vagy Európa uraivá legyenek, vagy elveszítsék Európát, úgy, amint egykor, hosszú időkkel ezelőtt Egyiptomot elvesztették, ahol hasonló

vagy-vagy elé állították magukat. Európában azonban tizennyolc évszázados iskolát csináltak végig, amilyent itt más nép nem tud felmutatni, még pedig úgy, hogy nem éppen a közösségnek, de annál inkább az egyeseknek javára váltak ennek a szörnyű gyakorlási időnek a tapasztalatai. Ennek következtében a lelki és szellemi segítőforrások a mai zsidóknál rendkívüliek; szükségükben valamennyi európai lakós közül legritkábban nyúlnak a pohárhoz vagy az öngyilkossághoz, hogy valamely nagy zavarukból kimeneküljenek — ami a kisebb tehetségűnek annyira kézhez áll. Minden zsidónak atyái és nagyatyái történetében megvan a lelőhelye a leghidegebb megfontoltság és kitartás példáira, borzasztó helyzetekben, a szerencsétlenség és a véletlen legfinomabb becsapásaival és kihasználásaival; bátorságuk szánalmas alávetés takarója alatt, hősiességük a megvettetés megvetésében minden szentek erényeit túlszárnyalja. Megvetésre méltókká akarták őket tenni azzal, hogy kétezer éven át megvetéssel kezelték őket és minden tisztességhez vezető utat elzártak előlük, viszont annál mélyebben vetették őket bele a piszkosabb iparokba, — és valóban, ez az eljárás nem tette őket tisztábbá. De megvetendővé? Sajátmaguk sohasem szűntek meg önmagukat a legmagasabb dolgokra hivatottaknak hinni, és ugyanígy minden szenvedő erényei sohasem szűntek meg őket díszíteni. A mód, ahogyan atyáikat és gyermekeiket tisztelik, házasságaik és házassági szokásaik észszerűsége, valamennyi európai közül kitünteti őket. Mindezen túl értettek ahhoz, hogy a hatalom és az örök bosszú érzését teremtsék meg maguknak éppen azokból az iparokból, amelyeket átengedtek nekik (vagy amelyeknek átengedték őket); még uzsorájuk bocsánatára is azt kell mondani, hogy megvetőiknek ez alkalmi kellemes és hasznos kinzása nélkül nehezen viselték volna el, hogy olyan sokáig becsüljék önmagukat. Mert önbecsülésünk ahhoz van kötve, hogy visszafizethessünk jót és rosszat. Emellett bosszújuk nem egykönnyen ragadja őket a kelleténél messzebbre, mert mindnyájuknak megvan az a szabadszelleműsége, a léleké is, amelyre a helynek, az égövnek, a szomszédok és elnyomók erkölcseinek gyakori változása neveli az embert; ők rendelkeznek messzemenőleg a legnagyobb tapasztalattal minden emberi érintkezésben és még a szenvedélyben is ennek a tapasztalásnak az óvatosságát gyakorolják. Szellemi hajlékonyságukról és okultságukról annyira bizonyosak, hogy soha, még a legkeservesebb helyzetben sincs szükségük arra, hogy kenyerüket testi erővel, mint durva munkások, teherhordók, földművesrabszolgák keressék meg. Modorukon még észrevehető, hogy sohasem adtak nekik lovagian előkelő érzéseket lelkükbe és szép fegyvereket testükre: valami tolakodás váltakozik gyakran gyengéd, csaknem mindig kínos alázatossággal. De most, amikor elkerülhetetlenül, évről-évre jobban összesógorosodnak Európa legjobb nemességével, nemsokára szellemi és testi modorok jó örökségére tesznek szert: úgy, hogy száz év mulva már eléggé előkelő tekintetük lesz, hogy mint urak az alávetettjeikben ne keltsenek szégyenkezést. És ez a fontos! Ezért ma még korai ügyük véghezvitele! Maguk tudják legjobban, hogy Európa meghóditására és bármiféle erőszakosságra nem gondolhatnak: de azt is tudják, hogy Európa valamikor egyszer mint teljesen érett gyümölcs kezükbe hullhat, ha az csak könnyen nyúl is feléje. Közben szükségük van arra, hogy az európai kiválóság minden terén kitűnjenek és az elsők között álljanak: míg annyira viszik, hogy maguk állapítják meg azt, mi legyen kitüntető. Akkor az európaiak feltalálóinak és útmutatóinak hívják majd őket, és már nem sértik azoknak szeméremét. És hová is áradjon ki a felgyülemlett nagy benyomások e gazdagsága, amelyet a zsidó történet minden zsidó családnak jelent, a mindenfajta szenvedély, erény, elhatározás, lemondás, harc, győzelem gazdagsága, hova áradjon ki, ha végül is nem nagy szellemi emberekbe és műveikbe! Akkor, amikor a zsidók ilyen drágakövekre és arany edényekre mint saját művükre mutathatnak rá, amilyeneket a rövidebb és kevésbbé mély tapasztalású európai népek nem tudnak és tudtak létrehozni, ha Izrael örök bosszúját Európa örök áldásává változtatta: akkor megint egyszer itt lesz az a hetedik nap, amelyen

az öreg zsidóisten sajátmagának, teremtésének és választott népének örülhet, — és mi mind, mind vele akarunk örülni!

Szegény, vidám és független! — ez együtt lehetséges; szegény, vidám és rabszolga! — ez is lehetséges, — és a gyári rabszolgaság munkásainak nem tudnék jobbat mondani: feltéve, hogy nem érzik szégyennek egyáltalában, hogy úgy, amint történik, valamely gép csavarjaiként és mintegy az emberi feltalálóművészet hiánykitöltőiként elhasználják őket! Pfuj, azt hinni, hogy magasabb fizetéssel megszüntethető nyomorúságuk lényege, személytelen szolgaságuk! Pfuj, magának bebeszéltetni, hogy e személytelenség fokozásával, egy új társadalom gépszerű üzemében a rabszolgaság szégyene erénnyé tehető! Pfuj, árral bírni, amelyért az ember már nem marad személy, hanem csavar lesz! Az európai munkások ne várjanak, amíg ez a várakozás éhséggé, szomjúsággá, lázzá és őrültséggé lesz, és végül a triumfáló bestia napja egész dicsőségében felvirrad; ne tűrjék tovább a becstelen szolgaságot, a sanyarúvá-, mérgessé-, összeesküvővé-levést: hanem magukat *mint rendet* a jövőben emberi lehetetlenségnek és nem csupán, mint többnyire, keményen és célszerűtlenül berendezett valaminek nyilvánítsák; a nagy kirajzás korszakát hozzák az európai kaptárba, amelyhez hasonlót még nem éltek meg eddig, és e nagy stílusú szabad tettel protestáljanak a gép, a tőke és az őket most fenyegető választás ellen, hogy vagy az állam rabszolgáivá, vagy egy felfordulásra törő párt rabszolgáivá kényszerüljenek lenni. Könnyebbüljön meg Európa lakóinak negyedével! Neki is, nekik is megkönnyebbül a szívük! Csupán a messzeségben rajzó gyarmatoscsapatok vállalkozásaiban ismerik meg majd igazában, mennyi jó észt és méltányosságot, mennyi egészséges gyanakvást oltott be Európa-anya fiaiba — ezekbe a fiaiba, akik mellette, az eltompult öregasszony mellett már nem tudtak kitartani és abban a veszélyben forogtak, hogy zsémbesek, ingerlékenyek és élvezetvágyók lesznek, mint ő maga. Európán kívül Európa erényei lesznek ezekkel a munkásokkal vándorúton; és az, ami a szülőföldön veszedelmes rosszkedvvé és gonosztevő hajlammá kezdett elfajulni, odakint vad, szép természetességet nyer és majd hősiességnek hívják. Így végül újra tisztább levegő is jönne az öreg, most túlnépesedett és önmagában kotló Európába! Sebaj, ha akkor kissé hiányoznak is a „munkaerők"! Talán ettől rájönnek az emberek, hogy sok szükséghez csak azóta szoktak hozzá, amióta anynyira könnyű lett kielégítésük, — egyes szükségekről megint le fognak szokni. Talán majd akkor kínaiakat is behoznak: és ezek azt a gondolkodás- és életmódot hozzák magukkal, amely munkás hangyákhoz illik. Sőt, egészében segíthetnének a nyugtalan és önmagát felőrlő Európának némi ázsiai nyugalmat és szemlélődési hajlamot és — ami talán leginkább szükséges — ázsiai tartósságot vérébe oltani.

A német ember nagy dolgokra képes, de valószínűtlen, hogy megteszi: mert ahol tud, engedelmeskedik, amint az önmagában lomha szellemnek jól esik. Ha szükségessé teszik neki, hogy egyedül álljon és lomhaságát levesse, ha már nincs lehetősége, hogy számjegyként elbújjék egy összegben (ebben a tulajdonságban korántsem ér annyit, mint egy francia vagy angol), — akkor felfedezi erőit: akkor veszedelmes lesz, haragos, mély, és napvilágra hozza alvó energiájának azt a kincsét, amelyet magában hord, és amelyben senki más és ő maga sem hitt. Ha egy német ilyen esetben önmagának engedelmeskedik — ez a nagy kivétel — akkor ez ugyanazzal a nehézkességgel, kérlelhetetlenséggel és kitartással történik, mint amellyel különben fejedelmének, hivatali kötelességeinek engedelmeskedik: úgy, hogy akkor *nagy* dolgokra képes, amelyek azzal a „gyenge jellemmel", amelyet önmagában feltesz, semmiképen sem állanak arányban. Rendszerint azonban fél attól, hogy egyedül önmagától függjön, hogy rögtönözzön: ezért használ el Németország annyi hivatalnokot, annyi tintát. A könnyelműség idegen számára, ahhoz nagyon is félénk; de egészen új helyzetekben, amelyek kirántják álmosságából, csaknem könnyelmű; akkor az új helyzet ritkaságát mint valami mámort élvezi, és a mámorhoz ért! Így most a politikában majdnem könnyelmű a német: bár az alaposság és a

komolyság előítélete itt is megvan és azt a többi politikai hatalommal való érintkezésben bőven fel is használja, azért titokban mégis tele van azzal a féktelen vággyal, hogy egyszer rajonghasson és szeszélyes újításra éhes lehessen és személyeket, pártokat, reményeket, akárcsak álarcokat váltogathasson. A német tudósok, akiknek eddig az a tekintélyük volt, hogy a legnémetebbek a németek között, olyan jók voltak és talán ma is olyan jók, mint a német katonák, minden külső dologban való engedelmeskedésre irányuló mély, szinte gyermeki hajlamukkal és azzal a kényszerűséggel, hogy a tudományban sokat álljanak egyedül és sokért feleljenek; ha büszke, egyszerű és türelmes természetüket és a politikai bolondságtól való szabadságukat biztosítani tudják, olyan időkben, amikor a szél másképen fúj, akkor még nagy dolog várható tőlük: úgy, amint vannak (vagy voltak), *magasabb* valaminek embrionális állapotát jelentik. A németek előnye és hátránya, még tudósaiké is, eddig az volt, hogy a babonához és a hívő kedvhez közelebb álltak mint más népek; bűneik, most is mint azelőtt, az ivás és az öngyilkosságra való hajlam (ez a szellem nehézkességének jele, amely hamar oda juttatható, hogy a gyeplőket eldobja); veszedelmük mindabban van, ami megköti az értelmi erőket és az indulatokat felszabadítja (például a zene és a szeszes italok túlzott használata): mert a német indulat saját haszna ellen irányul és önromboló mint a részegesé. Még a lelkesedés is kevesebbet ér Németországban mint másutt, mert terméketlen. Ha egy német valaha is valami nagyot cselekedett, akkor ez szükségben történt, a bátorság, az összeszorított fogak, a legfeszültebb megfontoltság és gyakran a nagylelkűség állapotában. A velük való érintkezés tanácsolható, mert majdnem minden németnek van valami adnivalója, ha az ember érti a módját, hogy megtalálja, újra megtalálja (mert ő rendetlen önmagában). Ha az ilyenfajta nép erkölccsel bajlódik, milyen erkölcs lesz az, amely éppen őt elégíti ki? Bizonyára először azt akarja, hogy szívből jövő hajlama az engedelmeskedésre jelenjék meg abban eszményítve. „Az embernek kell, hogy legyen valamije, aminek feltétlenül engedelmeskedhetik", ez német érzés, német következetesség; valamennyi német erkölcstan alapján találkozunk vele. Mennyire más a benyomás, ha az ember az egész antik morál szemébe néz! Minden görög gondolkodó, akármilyen sokszerűen tűnik is fel képük, mint moralista a tornatanárhoz látszik hasonlítani, aki egy ifjút bíztat: „Gyere! Kövess! Add át magad nevelésemnek! Akkor talán annyira viszed, hogy valamennyi hellén elől elviszed a pálmát". Személyes kitűnés — ez az antik erény. Magát alávetni, követni, nyilvánosan vagy rejtve — ez a német erény. Régen Kant és kategorikus imperatívusza előtt Luther ugyanabból az érzésből mondotta: kell egy lénynek lennie, akiben az ember feltétlenül bízhassék, — ez volt az ő istenbizonyítéka, ő azt akarta, durvábban és népiesebben, mint Kant, hogy az ember ne egy fogalomnak, hanem egy személynek feltétlenül engedelmeskedjék; és végül Kant is csak azért tette meg az erkölcsön át vezető kerülőt, hogy a személy iránt való engedelmességhez jusson el: ez éppen a német ember kultusza, minél kevesebbje maradt meg éppen a vallásos kultuszból. Görögök és rómaiak másképen éreztek és az ilyesmin, hogy „*kell* lenni egy olyan lénynek", gúnyolódtak volna. De mi történik, ha a német egyszer, aminthogy előfordul, abba az állapotba jut, amikor nagy dolgokra képes? Ha eljön a kivétel órája, az engedetlenség órája? Nem hiszem, hogy Schopenhauer joggal mondja, a németek egyetlen előnye más népekkel szemben, hogy közöttük több ateista van, mint másutt, — de azt tudom, ha a német abba az állapotba jut, amikor nagy dolgokra képes, mindenkor felülemelkedik a moráion! És hogy is ne tenné? Most valami újat kell tennie, azaz parancsolni — magának vagy másoknak! A parancsolásra azonban nem tanította meg német morálja! A parancsolást kifelejtették abból!

Negyedik könyv. Lelkiismereti kérdés: „És in summa: voltakép mi újat akartok?" Nem akarjuk többé az okokat bűnösökké és a következményeket hóhérokká tenni! — Valamikor azt kérdezték: mi a nevetséges? mintha rajtunk kívül volnának dolgok, amelyekhez a nevetségesség tulajdonságként tartozik,

és ötletekben merültek ki (egy teologus egyenesen úgy vélte, hogy „a bűn naivitása"). Most azt kérdezik: mi a nevetés? Hogyan keletkezik a nevetés? Észbekaptak és végül megállapították, hogy önmagában nincs semmi jó, semmi szép, semmi fenséges, semmi gonosz, de vannak lelkiállapotok, amelyekben a dolgokat kívülünk és bennünk ilyen szavakkal jelöljük. A dolgok állítmányait megint visszavettük, vagy legalább eszünkbe jutott, hogy mi kölcsönöztük nekik azokat: — ügyeljünk arra, hogy ezzel a belátással el ne veszítsük a kölcsönzésre való képességet és, hogy ne történjék meg az, hogy egyszerre gazdagabbak és zsugoribbak lettünk.

A halhatatlanság álmodóihoz: E szép öntudatotok számára tehát örök tartamot kívántok? Nem szemérmetlenség ez? Nem gondoltok-e minden többi dologra, amelynek akkor egy örökkévalóságon át el kellene titeket viselnie, amint eddig több mint keresztény türelemmel viselt el titeket? Vagy azt hiszitek, hogy örök jólérzést szerezhettek nekik magatokkal? Hiszen már egyetlen halhatatlan ember a Földön elég lenne, hogy minden egyebet, ami még itt volna, a tőle kapott csömörtől általános halál- és akasztásdühbe ejtsen! És ti földi lakók néhány ezernyi időpercecskére terjedő fogalmacskáitokkal az örök egyetemes létnek akartok örökké terhére esni! Van ennél tolakodóbb dolog! Végül is: legyünk enyhék egy hetvenéves lénnyel! — képzeletét nem gyakorolhatta *saját* „örök unalmának" kifestésében, — hiányzott az ideje!

Önmagatokra hull vissza saját bosszútok, ha valamit elrágalmaztok; saját szemeteket homályosítjátok el azzal, nem a másokét; hozzászoktok a hamis- és ferdelátáshoz!

„Önmagát lelkesülve odaadni", „önmagát áldozatul hozni" — ezek a ti erkölcsötöknek jelszavai, és én szívesen elhiszem, hogy ti, amint mondjátok, „becsületesen gondoljátok ezt": csupán jobban ismerlek, mint ti saját magatokat, ha „becsületességetek" az ilyen erkölccsel karonfogva tud járni. Magasságából lenéztek arra a másik józan erkölcsre, amely önuralmat, szigorúságot, engedelmességet követel, talán önzőnek is nevezitek, és bizony! — becsületesek vagytok önmagatokkal szemben, ha nem tetszik nektek, — vissza kell, hogy tessék nektek! Mert miközben lelkesedéssel odaadjátok magatokat és áldozatot csináltok magatokból, annak a gondolatnak mámorát élvezitek, hogy most már egyek vagytok azzal a hatalmassal, akár Isten, akár ember, kinek magatokat szentelitek: az ő megint éppen áldozattal tanusított hatalmának érzésében kéjelegtek. Igazság szerint önfeláldozásotok csupán látszólagos, gondolatban inkább istenekké változtok és mint ilyeneket élvezitek magatokat. Ehhez az élvezethez mérve — milyen gyengének és szegénynek tűnik nektek az engedelmességnek, a kötelességnek, az észszerűségnek ama morálja: nem tetszik nektek, mert itt valóban áldozni és odaadni kell, anélkül, hogy az áldozó istenné változottnak képzelné magát, amint ti képzelitek. Röviden, ti a mámort és a mértéktelenséget akarjátok, és az a tőletek megvetett erkölcs felemeli ujját mámor és mértéktelenség ellen — elhiszem nektek, hogy visszatetszést okoz!

Ha az erős természetben nincs meg a kegyetlenség hajlama és ha nincs mindig önmagával elfoglalva, akkor önkénytelenül kellemre törekszik, — ez a jele. A gyönge természetek ezzel szemben a fanyar ítéleteket szeretik — az embermegvetés hőseihez társulnak, a lét vallási vagy filozófiai befeketítőihez, avagy szigorú erkölcsök és kínos „élethivatások" mögé húzódnak vissza: így törekszenek maguknak jellemet és egyfajta erősséget teremteni. És ezt szintén önkénytelenül teszik. — Függetlenség (leggyöngébb adagában „gondolatszabadság" néven) a lemondásnak az az alakja, amelyet az uralomravágyó végül is elfogad, — ő, aki sokáig kereste azt, amin uralkodhatnék, és semmit sem talált, mint önmagát.

Napoleon, mint *egy* ösztön tökéletesen végiggondolt és kidolgozott típusa, az antik emberiséghez tartozik: ennek jegyei — egy motívum vagy néhány motívum egyszerű felépülése és találékony kiképzése — elég könnyen felismerhetők. — A nagy zsenik gyermekeiben az őrület tör ki, a nagy erényesek gyermekeiben a tompaelméjűség — említi Aristoteles. A házasságra akarta

ezzel meghívni a kivételes embereket? — Az igazságtalan és ugráló egyes emberek lelkében rendetlenségük és mértéktelenségük számtalan logikai pontatlanság, hanyagság és elhamarkodott következtetés végső következménye, amelyet elődeik elkövettek. Ezzel szemben a jó vérmérsékletű emberek megfontolt és alapos nemzetségekből származnak, amelyek nagyrabecsülték az észt, — hogy dícséretes vagy gonosz célokra, nem nagyon számít. — A jóság leginkább azzal a hosszú színleléssel fejlődött ki, amely jóságnak iparkodott látszani: mindenütt, ahol nagy hatalom állt fenn, belátták éppen az ilyen fajta színlelés szükségét — biztosságot és bizalmat gerjeszt és a fizikai hatalom valódi összegét megszázszorozza. A hazugság talán nem anyja, de dajkája a jóságnak. A becsületesség szintén leginkább a becsületesség és megbízhatóság látszatának követelményéből nevelődött nagyra: az örökös arisztokráciákban. A színlelés tartós gyakorlásából végül is természet keletkezik: a színlelés végül megszünteti önmagát, és szervek és ösztönök az aligha várt gyümölcsök a képmutatás kertjében. — A félénk nem tudja, mi az egyedüllét: széke mögött mindig ellenség áll. Ó, ha valaki elbeszélhetné nekünk annak a finom érzésnek a történetét, amelyet magányosságnak hívnak! — A kitüntető, de egyúttal a veszedelmes tulajdonság a költői természetekben kimerítő képzeletük: ez azt, ami lesz és lehetne, előreveszi, előre élvezi, előre megszenvedi és végül a történés és a tett pillanatában már fáradt. Lord Byron, aki mindezt jól ismerte, azt írta naplójába: „Ha fiam lesz, valami egészen prózai legyen — jogász vagy kalóz".

Ártatlan zenének azt nevezem, amely egészen csakis önmagára gondol, önmagában hisz és önmagától elfelejtette a világot, — a legmélyebb magányosság magától való felhangzását, amely önmagáról beszél és önmagával és nem tudja többé, hogy hallgatók és hangját lesők és hatások és félreértések és balsikerek vannak odakinn.

Nem a szükség, nem a vágy — nem, a hatalom szeretete az ember démona.

Mindenfajta bánat és léleknyomorúság ellen mindenekelőtt meg kell próbálni: diétaváltoztatást és erős testi munkát. De az emberek megszokták, hogy ebben az esetben a megrészegülés eszközeihez nyúljanak: például a művészethez — sajátmaguk és a művészet vesztére! Nem veszitek észre, hogy ha mint betegek kívánjátok a művészetet, beteggé teszitek a művészeket?

Éppen azon emberek számára, akik legforróbban törnek a hatalomra, leírhatatlanul kellemes, ha legyűrve érzik magukat! Hirtelen és mélyen egy érzésbe mint valami örvénybe lesüllyedni! A gyeplőt a kézből kiragadtatni és egy ki tudja hová tartó mozgás nézőjévé lenni! Akárki, akármi teszi nekünk ezt a szolgálatot, — nagy szolgálat az: olyan boldogok vagyunk, hogy lélekzetünk is elakad, és kivételes csendet érzünk önmagunk körül, mint a Föld mélyének legeslegközepén. Egyszer egészen hatalom nélkül! Őserők labdájaként! Kipihenés van ebben a boldogságban, a nagy teher eldobása, lefelégördülés fáradság nélkül mint vak nehézkedésben. A hegymászó álma ez, akinek célja ugyan fent van, de útközben a nagy fáradtságtól egyszer elalszik, és az ellentét boldogságáról — éppen a legkevésbbé fárasztó lefelégördülésről — álmodik. Azt a boldogságot írom le, amelyet mai megkergetett hatalomraéhes európai és amerikai társadalmunk számára gondolok. Egyszer-másszor vissza akarnak támolyogni a hatalomtalanságba — ezt az élvezetet nyujtják nekik a háborúk, művészetek, vallások, zsenik. Ha az ember egyszer átengedte magát egy időre valamilyen mindent elnyelő és elnyomó benyomásnak — ez a modern ünnepi hangulat! — akkor megint szabadabb, felüdültebb, hidegebb, szigorúbb és fáradhatatlanul tovább tör az ellenkezőre: hatalomra.

Valószínűleg nincsenek tiszta, csak megtisztult fajták, de ezek is nagyon ritkák. A közönségesek a kevert fajták, amelyekben mindig a testalakok diszharmóniája mellett (például ha szem és száj nem illik egymáshoz), a szokások és értékfogalmak diszharmóniáinak is megtalálhatóknak kell lenniök. (Livingstone hallotta, amikor valaki így szólt: „Isten fehér és fekete embereket teremtett, az ördög azonban a félfajtákat teremtette.") Kevert fajták mindig egyúttal kevert kultúrák, kevert erkölcsiségek is: többnyire gonoszabbak,

kegyetlenebbek, nyugtalanabbak. A tisztaság számtalan alkalmazkodásnak, beszívásnak és kiválasztásnak utolsó eredménye, és a tisztaság felé való haladás abban mutatkozik meg, hogy az egy fajtában lévő erő mindinkább egyes kiválasztott funkciókra korlátozódik, míg azelőtt a kelleténél többet és gyakran ellentmondót kellett elvégeznie: az ilyen korlátozódás egyúttal mindig elszegényedésnek is tűnik és azt óvatosan és gyengéden kell megítélnünk. Végül azonban, ha a tisztulás folyamata sikerült, mindaz az erő, amely előbb a diszharmonikus tulajdonságok harcában pazarlódott el, az egész szervezet rendelkezésére áll: ezért válnak a megtisztult fajták mindig erősebbé és szebbé is. A görögök szolgáltatják nekünk egy megtisztult fajta és kultúra példáját: és remélhetőleg egyszer egy tiszta európai fajta és kultúra is sikerül.

Aki úgy él, mint a gyermekek — tehát nem küzd kenyérért és nem hiszi, hogy cselekedeteinek végleges jelentősége van —, gyermekes marad. — A jóindulatúak természetüket az állandó félelem következtében nyerték, amellyel őseik idegen beavatkozásokkal szemben viseltettek, — enyhítettek, csendesítettek, bocsánatot kértek, megelőztek, szórakoztattak, hízelegtek, lapultak, elrejtették a fájdalmat, a bosszankodást, rögtön megint kisimították vonásaikat — és végül átörökítették ezt az egész gyengéd és jól játszott mechanizmust gyermekeikre és unokáikra. Ezeknek a kedvezőbb sors nem adott alkalmat arra az állandó félelemre: mindamellett állandóan játszanak hangszerükön. — Azoknak a belső mozgásoknak összegét, amelyeket az ember *könnyen* és ezért szívesen és kellemmel gyakorol, lelkének hívják; — lélektelennek számít, ha fáradságot és keménységet mutat belső mozgásoknál. — Ismeritek a félénk emberek bosszúját, akik úgy viselkednek társaságban, mintha lopták volna tagjaikat? Az alázatos, keresztényszerű lelkek bosszúját, akik a Földön mindenütt csak keresztülkúsznak? Azoknak a bosszúját, akik mindig mindjárt ítélnek és mindig mindjárt nem lesz igazuk? Mindenfajta iszákosok bosszúját, akiknek a reggel a legaggasztóbb a napból? Továbbá mindenfajta betegesekét, a betegeskedőkét és nyomottakét, akiknek már nincs meg a bátorságuk, hogy egészségesek legyenek? Ezeknek a kis bosszúvágyóknak és főleg kis bosszúiknak száma óriási: az egész levegő folyton surrog a rosszindulatuk-kilőtte nyilaktól és nyilacskáktól, úgyhogy az élet napját és egét elsötétítik — nemcsak maguknak, hanem még inkább nekünk többieknek: ez rosszabb, mint hogy nagyon is gyakran megkarcolják bőrünket és szívünket. Nem tagadjuk-e néha a Napot és az eget, csupán mert olyan régen nem láttuk? Tehát: Magányosságot! Ezért is magányosságot! — Az állatokat nem tartjuk erkölcsi lényeknek. De azt gondoljátok, hogy az állatok erkölcsi lényeknek tartanak minket? Egy beszélni tudó állat ezt mondta: „Az emberiesség előítélet, amelyben legalább mi, állatok nem szenvedünk". — Ti sohasem akartok önmagatokkal elégedetlenek lenni, sohasem magatok miatt szenvedni — és ezt erkölcsi hajlamotoknak nevezitek! Jó, más valaki gyávaságotoknak nevezhetné. De egy bizonyos: ti sohasem teszitek meg a világ (vagyis önmagatok!) körüli utat és önmagatokban véletlen és rög a rögön maradtok!

„A hatalom, amellyel sok gonoszat tesznek és gondolnak, többet ér, mint a hatalomtalanság, amellyel csak jó történik" — így éreztek a görögök. Vagyis: a hatalom érzését többre becsülték bármely haszonnál vagy jóhírnél. — „Nem ismeri az embereket" — ez az egyik szájában azt jelenti: „nem ismeri a közönségességet", a másik szájában: „nem ismeri a rendkívüliséget és nagyon is jól a közönségességet". — Nagyon is könnyen elfelejtjük, hogy idegen emberek szemében, akik először látnak, egészen más valami vagyunk, mint aminek önmagunkat tartjuk: többnyire semmi egyéb, mint valamely szembeötlő részlet, amely meghatározza a benyomást. Így a legszelídebb és legméltányosabb ember, ha nagy bajusza van, mintegy árnyékában ülhet, és nyugton ülhet, — a közönséges szemek csak a nagy bajusz tartozékát látják benne, azaz: katonás, könnyen felinduló, adott esetben erőszakos jellemet — és eszerint viselkednek előtte. — El akarsz búcsúzni szenvedélyedtől? Tedd azt, de gyűlölete nélkül! Különben második szenvedélyed van. A keresztény ember lelkét, ha

megszabadította magát a bűntől, rendszerint azután a bűn elleni gyűlölet rontja meg. Nézd meg a nagy keresztények arcát! Nagy gyűlölők arcát látod. — Miért jobb örömet szerezni minden örömnél? Mert az ember ezzel ötven saját ösztönének egyszerre szerez örömet. Lehet, hogy egyenként nagyon kis örömök: de ha mind egy kézbe vesszük, jobban tele van, mint valaha — és a szív is!

Ötödik könyv. A beszéd, sőt a gondolkodás gyűlöletessé válik előttem: nem hallom-e minden szó mögött a tévedést, a képzelődést, az ábrándszellemet nevetni? Nem kell-e részvétemen gúnyolódnom? Gúnyolódásomon gúnyolódnom? Ó, tenger! Ó, este! Ti rossz tanítómesterek vagytok! Arra tanítjátok az embert, hogy megszűnjék embernek lenni! Odaadja magát nektek? Olyanná váljék, mint ti most vagytok, sápadt, fénylő, néma, óriási, önmaga fölött nyugvó? Maga fölé emelkedett?

Eddig a tévedések voltak a vigasztaló hatalmak: most a megismert igazságoktól várják ugyanazt a hatást és már kissé sokáig várnak. Hogyan, ha az igazságok éppen ezt — hogy vigasztaljanak — nem tudnák teljesíteni? Ellenvetés volna ez az igazságok ellen? Mi közük van ezeknek szenvedő, elnyomorodott, beteg emberek állapotaihoz, hogy éppen azoknak kellene használniok? Talán csak nem bizonyíték valamely növény igazsága ellen, ha megállapítják, hogy semmivel sem járul hozzá beteg emberek gyógyulásához? De valamikor annyira meg voltak győződve arról, hogy az ember a természet célja, hogy minden további nélkül feltették, a megismerés sem tárhat fel semmit, ami nem volna az embernek üdvös és hasznos, sőt, hogy más dolgok nem is lehetnek, nem szabad lenniök. Mindebből talán az a tétel következik, hogy az igazság mint egész és összefüggő csak az egyszerre hatalmas és ártatlan, örömmel és békével teli lelkek számára van (mint amilyen Aristotelesé volt), minthogy csak ezek lesznek képesek keresésére; mert a többiek gyógyszereket keresnek önmaguknak, akármilyen büszkén gondolkodnak is értelmükről és szabadságáról, — nem az igazságot keresik. Innen van az, hogy ezeknek a többieknek olyan kevés örömük telik a tudományban és hidegséget, szárazságot és embertelenséget vetnek szemére; ez a betegek ítélete az egészségesek játékairól. A görög istenek sem értettek a vigasztaláshoz; amikor végül a görög emberek is mindnyájan betegek lettek, az a hiányuk okul szolgált az ilyen istenek pusztulására. — Tévedések által eredetéről, egyetlenségéről, hivatásáról, és követelmények által, amelyeket ezek alapján a tévedések alapján felállítottak, emelkedett magasra az emberiség és mindig újra „felülmúlta önmagát": de ugyanezen tévedések által kimondhatatlanul sok szenvedés, kölcsönös üldözés, gyanúsítás, félreismerés, és az egyes embernek önmagában még több nyomorúsága jött a világra. Az emberek szenvedő teremtmények lettek erkölcseik következtében: amit ezért bevásároltak, az mindenestül az az érzés, mintha alapjában túlságosan jók és jelentősek volnának a Föld számára és csupán átmenetileg tartózkodnának azon. A „szenvedő gőgös" egyelőre még mindig az ember legmagasabb típusa.

Amint a rokokó kertművészet abból az érzésből keletkezett, hogy „a természet rút, vad, unalmas, — rajta! szépítsük meg!", úgy abból az érzésből, hogy „a tudomány rút, száraz, vigasztalan, nehéz, hosszadalmas, — rajta! szépítsük meg!" mindig újra létrejön olyan valami, ami filozófiának nevezi magát. Azt akarja, amit minden művészet és költészet akar, — mindenekelőtt szórakoztatni: ezt azonban öröklött büszkeségének megfelelően, fenségesebb és magasabb módon akarja, választékos szellemek előtt. Ez egyideig megy és egy napon eléri tetőződését: már most felhangzanak a filozófiaellenes hangok, amelyek azt kiáltják: „Vissza a tudományhoz! A tudomány természetéhez és természetességéhez!"; ezzel talán olyan korszak kezdődik, amely a leghatalmasabb szépséget a tudománynak éppen „vad, rút" részeiben fedezi fel, úgy, amint csak Rousseau óta fedezték fel az érzéket a havasok és a sivatag iránt.

Talán bele is pusztul az emberiség a megismerés szenvedélyébe! — ez

a gondolat sem bír velünk! Visszariadt-e a kereszténység valaha is hasonló gondolattól? Nem testvérek-e szerelem és halál? Igen, gyűlöljük a barbárságot, — mindannyian inkább az emberiség pusztulását akarjuk, mint a megismerés visszaesését! És végül is: ha az emberiség nem szenvedélybe pusztul bele, akkor majd valamilyen gyengeségben pusztul el: mi kell inkább? Ez a fökérdés. Tűzben és fényben avagy homokban akarjuk-e a végét? — A tudománynak nincs egyedül-tudóvátevő módszere! — Miért nem látja az ember a dolgokat? Maga áll az útban: eltakarja a dolgokat.

Lemondani a világról anélkül, hogy ismerné az ember, mint egy apáca, — ez terméketlen, talán nehézlelkű magányosságot ad. Ennek semmi köze sincs a gondolkodó vita contemplativajának magányosságához: ha ezt választja, koránt sem lemondani akar; sőt az volna számára lemondás, nehézlelkűség, pusztulás, ha a vita practicaban kellene kitartania; azért mond le erről, mert ismeri, mert önmagát ismeri. Így saját vizébe ugrik, saját vidámságát nyeri meg. — Mennél inkább gondolunk mindarra, ami volt és ami lesz, annál jobban elhalványul előttünk az, ami éppen most van. Ha megholtakkal élünk és halálukban velük halunk, mit jelentenek akkor még a közelállók, felebarátaink? Magányosabbak leszünk — mert az emberiség egész árja körülöttünk zúg. Belső hevünk, amely minden emberinek szól, mindig nő — és ezért tekintünk arra, ami bennünket körülvesz, úgy, mintha közömbösebbé és árnyékszerűbbé lett volna. De hideg tekintetünk sért! — „A szabály mindig érdekesebb, mint a kivétel" — aki így érez, az messze előre van a megismerésben és a beavatottakhoz tartozik. — Lassanként fény derült bennem művelődési és nevelési fajtánk legáltalánosabb hiányára: senki sem tanulja, senki sem törekszik, senki sem tanítja — elviselni a magányt.

Vannak először felületes gondolkodók, másodszor mély gondolkodók — olyanok, akik egy dolog mélyébe hatolnak —, harmadszor alapos gondolkodók, akik egy dolognak alapjára hatolnak el — és ez nagyon sokkal többet ér, mint csupán mélyébe leszállni! —, végül olyanok, akik fejüket a lápba dugják: ez aligha jele akár a mélységnek, akár az alaposságnak! Ezek a kedves földalattiak.

Ó, mennyire útálom, hogy másvalakire rátukmáljam saját gondolataimat! Mennyire örülök minden hangulatnak és minden titkos megfordulásnak, amelyben mások gondolatai igazat kapnak a sajátjaim ellenére! Néhanapján van azonban még nagyobb ünnep is, akkor, amikor egyszer meg van engedve, hogy szellemi házunkat és tulajdonunkat elajándékozzuk, a gyóntatóatyához hasonlóan, aki a sarokban ül és arra vágyik, hogy jöjjön egy rászoruló és beszéljen gondolatainak szükségéről, és hogy megint egyszer teli kezet és szívet adjon neki és könnyűvé tegye nyugtalanított lelkét! Nemcsak hogy nem akar ebből dicsőséget: a hála útjából is el szeretne futni, mert az tolakodó és nem tiszteli a magányosságot és a hallgatást. De névtelenül és könnyed gúnnyal illetve élni, alacsonyabbul, semhogy irígységet vagy ellenségeskedést keltsünk, láztalan fejjel, egy maréknyi tudással és egy zacskónyi tapasztalattal felszerelve, mintegy a szellem szemorvosaként, és segíteni ennek és amannak, akinek fejét a vélemények megzavarták, anélkül, hogy igazában tudná, ki segített rajta! Nem azzal az akarattal, hogy igazunk legyen előtte és győzelmet ünnepeljünk, hanem úgy beszélni hozzá, hogy a helyeset egy kis észrevétlen ujjmutatás vagy ellentmondás után maga mondja meg önmagának és erre büszkén távozzék! Olyannak lenni, mint egy szerény fogadó, amely senkit sem taszít el, aki rászorul, de azután elfelejtik vagy kinevetik! Semmi előnyben sem részesülni, sem jobb táplálékban, sem tisztább levegőben, sem örömesebb szellemben — hanem leadni, visszaadni, részesíteni, szegényebbé válni! Tudni alacsonynak lenni, hogy sokaknak legyünk hozzáférhetők és senkinek sem megalázók! Sok hibával terhelten és mindenfajta tévedés féregjáratain végigkúszva, hogy sok rejtett lélekhez elérhessünk titkos útjaikon! Mindig egyfajta szeretetben és mindig egyfajta önzésben és önélvezésben! Uradalom birtokában és egyúttal rejtve és lemondással élni! Állandóan a kellem napjá-

ban és enyheségében feküdni és mégis közelünkben tudni a fenségeshez való felszállásokat! Ez volna az élet! Ez ok volna arra, hogy sokáig éljünk!

Az élet és a cselekvés törvényeit újra felépíteni — erre a feladatra fiziologiai és orvosi tudományaink, társadalom- és magánytanunk még nem eléggé biztosak önmagukban: és csak ezekből lehet az alapköveket venni új eszményekhez (ha nem is magukat az új eszményeket). Igy tehát előzetes vagy utólagos létet élünk, kiki ízlése és tehetsége szerint, és legjobban tesszük, ha ebben az interregnumban, amennyire csak lehet, saját királyaink vagyunk és kicsiny kísérleti államokat alapítunk. Kísérletek vagyunk: akarjunk is azok lenni!

Az olyan könyv, mint ez, nem átolvasásra vagy felolvasásra való, hanem felütésre, különösen séta közben vagy utazásokon; tudni kell a fejet beledugni és mindig újra kidugni belőle és semmi megszokottat nem találni maga körül.

Úgy, amint most nevelnek bennünket, először egy második természetet kapunk: birtokában vagyunk, ha a világ érettnek, teljeskorúnak, használhatónak nevez. Egyesek elég kígyótermészetűek, hogy ezt a bőrt egy szép napon levessék: akkor, amikor burka alatt megérett első természetük. A legtöbbnél elszárad a csirája. — Nagyon ritka dolog, de elragadó: az ember szépalakú értelmiséggel, amelynek megvannak az ilyen értelmiséghez tartozó jellemvonásai, hajlamai és élményei is. — A lélek krónikus betegségei úgy keletkeztek, mint a testé, csak nagyon ritkán egyszeri durva vétségek által a test és a lélek észszerűsége ellen, hanem rendszerint számtalan észrevétlen kis hanyagságból. Gyógyításuk lassú és kicsinyes; az is, aki lelkét akarja meggyógyítani, gondolkozzék a legkisebb szokások változtatásáról. Némelyik ember napjában tízszer szól egy gonosz hideg szót környezetéhez és közben nem sokat gondol, főleg nem arra, hogy néhány év után szokástörvényt teremtett maga fölé, amely most már kényszeríti, hogy környezetét napjában tízszer elkedvetlenítse. Ámde ahhoz is hozzászokhatik, hogy napjában tízszer jóleső érzést keltsen benne! — Annyira nem nagylelkű dolog, hogy az ember mindig az adót és ajándékozót játssza és amellett arcát mutogassa! De adni és ajándékozni és nevét és jóindulatát eltitkolni! Vagy név nélkül lenni, mint a természet, amelyben éppen az üdít fel mindennél jobban, hogy végre egyszer nem találkozunk már az adományozóval és ajándékozóval és a „kegyes arccal"!

A.: Hová nézel? Már olyan régen állsz itt csendesen. *B.:* Mindig a régi új! Valamely dolog segítségreszoruló volta annyira messze és mélyen beléje ránt, hogy végül is fenékig érek és belátom, hogy nem is ér valami sokat. Minden ilyen tapasztalás végén egyfajta szomorúság és merevség áll. Ezt mindennap kicsiben háromszor élem át. — Milyen előny, ismeretlenként beszélhetni az emberekhez! „Erényünk felét" elveszik az istenek, ha elveszik inkognitónkat és híressé tesznek. — „Ezzel sok embernek fájdalmat okozol." Tudom; és azt is tudom, hogy kétszeresen kell megszenvednem érte, egyszer fájdalmukban való részvétemmel és azután amiatt a bosszú miatt, amelyet majd rajtam állnak. De mindamellett nem kevésbbé szükséges úgy tenni, amint teszek. — Amilyen bizonyos, hogy százféle boldogság van a gonoszoknál, amelyekről az erényeseknek sejtelmük sincs, úgy százféle szépség is van bennük: és sok még nincs fölfedezve.

Milyen boldog az ember, ha úgy táplálják, mint a madarakat, valakinek a kezéből, aki odaszór nekik anélkül, hogy pontosabban megnézné őket és megvizsgálná méltó voltukat! Élni, mint a madár, amely jön és elszáll és nem hord nevet csőrében! Igy jóllakni sokak lakomáján, ez az én örömöm. — Talán többe kellene vennem magamat, hogy kötelességem legyen kiigazítani a rólam való hibás képzeteket, — nagyon is közömbös és lomha vagyok önmagammal szemben és így azzal szemben is, ami hatás általam létrejön. — *A.:* Mások rosszkedvűen és gyengén, szétrágva, férgesen, sőt félig elemésztve merülnek fel az általános erkölcsi szkepszisből — én pedig bátrabban és

egészségesebben, mint valaha, újraszerzett ösztönökkel. Ahol élesen fúj a szél, magasan járnak a hullámok és nem csekély veszedelmet kell kiállni, ott érzem jól magamat. Nem lettem féreggé, bár gyakran kellett féregként dolgoznom és ásnom. *B.:* Te éppen megszűntél szkeptikus lenni! Mert te tagadsz! *A.:* És ezzel megint megtanultam igazat mondani.

A.: Ismerj meg! Igen! De mindig mint ember! Hogyan? Mindig ugyanaz előtt a komédia előtt ülni, ugyanabban a komédiában játszani? Soha másként, mint csak ezekből a szemekből láthatni a dolgokat? És milyen számtalan fajtájú lény lehet, amelynek szervei alkalmasabbak a megismerésre! Mit ismert majd meg az emberiség valamennyi megismerésének végén? — saját szerveit! És ez talán azt jelenti: a megismerés lehetetlenségét! Nyomorúság és undor! *B.:* Ez gonosz roham — az ész rohan rád! De holnap megint a megismerés kellős közepén leszel és ezzel az esztelenség, mit is mondok! az emberiben való gyönyörködés közepében. Gyerünk a tengerpartra!

Ha megtesszük a döntő lépést és arra az útra lépünk, amelyet „saját útnak" hívnak: akkor hirtelen feltárul előttünk egy titok: akárhányan voltak is velünk barátságban és bizalmasan — valamennyien fölényben levőnek képzelték magukat eddig velünk szemben és most meg vannak sértve. — *A.:* De miért ez a magányosság? *B.:* Senkire sem haragszom. De úgy tűnik, hogy egyedül világosabban és szebbnek látom barátaimat, mint velük együtt; és amikor a zenét legjobban szerettem és átéreztem, távol éltem attól. Úgylátszik, hogy a távoli perspektívákra van szükségem, hogy jól gondolkozzam a dolgokról. — *A.:* Megint vissza akarsz térni a pusztádba? *B.:* Nem vagyok gyors, várnom kell magamra — késő lesz, amíg mindenkor napfényre jön a víz énem kútjából, és sokszor tovább kell szomjaznom, mint ameddig türelmem ér. Ezért megyek a magányba — hogy ne igyak a mindenki ciszternáiból. Sokak között úgy élek, mint a sokak és nem gondolkozom úgy, mint én; egy idő mulva azután mindig úgy érzem, mintha önmagamból akarnának száműzni és lelkemet elrabolni — és mindenkire megharagszom és mindenkitől félek. Akkor szükségem van a pusztára, hogy megint jó legyek. — Nem ismeritek őt! Igen, ő könnyen és szabadon veti magát alá az embereknek és a dolgoknak és mindkettővel szemben jóságos; egyetlen kérése az, hogy hagyják nyugton, — de csak ameddig az emberek és dolgok nem követelnek alávetést. Minden követelés büszkévé, vaddá és harciassá teszi. — Egy gondolkodó évekig kényszerítheti magát arra, hogy ár ellen gondolkodjék: vagyis arra, hogy ne azokat a gondolatokat kövesse, amelyek belülről kínálkoznak neki, hanem azokat, amelyekre egy hivatal, előírt időbeosztás, önkényes szorgalomfajta látszanak őt kötelezni. Végül azonban beteg lesz: mert ez a látszólagos erkölcsi önlegyőzés idegerejét époly alaposan megrontja, mint ahogy csak a szabállyá tett kicsapongás tehetné.

Az ókor a barátságot mélyen és erősen kiélte, végiggondolta és majdnem sírba vitte önmagával. Ez az előnye velünk szemben: ezzel szemben mi az eszményített nemi szerelemre mutathatunk rá. — Vajjon az volna-e a filozófia hivatása, hogy a között békítsen, amit a gyermek tanult és a férfi megismert? Vajjon a bölcselet éppen az ifjak feladata volna, mert ezek középen állnak a gyermek és a férfi között és a középső szükséget érzik? Majdnem így tűnik, ha mérlegeljük, milyen életkorokban szokták most a filozófusok koncepcióikat megalkotni: akkor, amikor a hitre késő és a tudásra még korán van. — Nekünk gondolkodóknak kell minden dolog jóízét előbb megállapítani és szükség esetén elrendelni. A gyakorlati emberek végül is elfogadják tőlünk, függőségük tőlünk hihetetlenül nagy és a világ legnevetségesebb színjátéka, akármilyen kevéssé tudnak is róla és akármilyen büszkén szeretnek fölöttünk gyakorlatiatlanok fölött tovabeszélni: sőt, még gyakorlati életüket is kevésre becsülnék, ha mi kevésre akarnók becsülni: — erre néhanapján ingerelhetne is egy kis bosszúvágy. — Még ha olyan bolondok volnánk is, hogy minden véleményünket igaznak tartsuk, mégsem akarnók, hogy egyedül létezzenek —: nem tudom, miért volna az igazság egyeduralma és mindenhatósága kívána-

tos; nekem már az is elég volna, hogy nagy hatalma legyen. Ámde harcolni kell tudnia és ellenfelei kell, hogy legyenek, és egyszer-másszor a nemigazban kell tudnunk belőle üdülést találni — különben unalmassá, erőtlenné és ízléstelenné válik és minket is azzá tesz. — Hogyan? Neked még szükséged van a színházra? Még annyira fiatal vagy? Légy okos és keresd a tragédiát és a komédiát ott, ahol jobban játsszák! Ahol érdekesebben és érdekeltebben megy a dolog! Bizony, nem is egészen könnyű, hogy az ember amellett éppen csak néző maradjon, — de tanuld meg! És akkor csaknem minden helyzetben, amely nehezedre és kínodra van, marad még egy ajtód az örömhöz és egy menedéked, még ha saját szenvedélyeid törnek is rád. Nyisd ki színházszemedet, a nagy harmadik szemet, amely a másik kettőn keresztül tekint a világba! — Mit ér egy gondolkodó, ha nem tud alkalmilag saját erényei elől megszökni! Hiszen „nemcsak erkölcsi lénynek" kell lennie! — Aki természete szerint személyekkel szemben kíméletes vagy félénk, de bátor a tárgyakkal szemben, az fél az új és közelebbi ismeretségektől és korlátozza a régieket: hogy inkognitója és kíméletlensége az igazságban összenőjjön.

Miért növekszik a szépség a civilizációval? Mert a civilizált embernél ritkán és mind ritkábban fordul elő a három alkalom a rútságra: először az indulatok legvadabb kitörései, másodszor a legnagyobb testi megerőltetések, harmadszor annak a szüksége, hogy látványunkkal félelmet keltsünk, ami alacsony és veszélyeztetett kultúrafokokon olyan nagy és gyakori, hogy még a taglejtéseket és a szertartásokat is megállapítja és a rútságot kötelességgé teszi.

Maradjunk csak a mi korunkban amellett, hogy jóakarat és jócselekvés teszi a jó embert; csak tegyük hozzá: „feltéve, hogy elsősorban önmaga iránt jótakaró és jótcselekvő az érzületel" Mert enélkül — ha menekül önmaga elől, gyűlöli magát, kárt okoz magának — bizonyosan nem jó ember. — Aki önmagát gyűlöli, attól félnünk kell, mert neheztelésének és bosszújának áldozatai leszünk. Lássuk tehát, hogyan csábítjuk el az önszeretetre! — Áldozzunk az egyetemes összeférésnek és ne figyeljünk oda, ha rólunk beszélnek, dícsérnek, gáncsolnak, kívánnak, remélnek, még csak ne is gondoljunk rá! — Mindannál, amit egy ember láthatóvá tesz, kérdezhető: mit rejtsen? Miről térítse el a tekintetet? Milyen előítéletet keltsen? És azután még: mennyire terjed e színlelés finomsága? És miben fog mellé? — Egyesek szemérmessé lesznek a nagy dícsérettől, mások szemtelenné. — Sajnálom a fejedelmeket: nekik nincs megengedve, hogy az érintkezésben időnként semmivé tegyék magukat és így csupán kényelmetlen helyzetből és színlelésből ismerik meg az embereket; az állandó kényszer, hogy valamit jelentsenek, végül tényleg ünnepélyes nullákká teszi őket. És így jár mindaz, aki kötelességét abban látja, hogy szimbolum legyen. — Nem találtátok még meg azokat az embereket, akik elragadtatott szívüket is megfogják és szoritják, és akik inkább elnémulnak, semmint hogy elveszítsék a mérték szemérmét? És azokat a kényelmetleneket és gyakran jófajtájúakat sem találtátok még meg, akik nem akarják, hogy felismerjék őket, és akik lábnyomukat a homokban mindig újra eltörlik, sőt csalók, önmaguk és mások előtt, hogy rejtve maradjanak? — Gyakran nem kis jele a humanitásnak, hogyha egy másikat nem akarunk megítélni és vonakodunk attól, hogy gondolkozzunk róla.

Attól az időtől fogva, amikor remeteszerűen-társasan, emésztőn és emésztve, mély termékeny gondolatokkal és már csak azokkal él az ember, a művészettől vagy már egyáltalában semmit sem akar, vagy egészen másvalamit, mint azelőtt — vagyis az ember megváltoztatja ízlését. Mert azelőtt a művészet kapuján éppen abba az elembe akart egy pillanatra belemerülni, amelyben most állandóan él; akkoriban egy birtok elragadtatásába álmodta magát azzal bele, most pedig birtokol. Sőt, átmenetileg eldobni, ami most az övé, és magát szegénynek, gyermeknek, koldusnak és bolondnak álmodni — most ez ragadhat el alkalomadtán.

Hogy egy változás lehetőleg mélyre hasson, a szert a legkisebb adagok-

ban, de szüntelenül, nagy időközökön át kell adni! Mi nagyot lehet egyszerre alkotni? Óvakodjunk hát attól, hogy az erkölcs megszokott állapotát a dolgok új értékelésével hanyatt-homlok és erőszakosan cseréljük fel, — nem, még soká, soká akarunk abban élni — míg, feltehetőleg igen későn, rájövünk, hogy az új értékelés túlerejű hatalommá vált bennünk, és hogy kis adagai, amelyekhez mostantól kezdve hozzá kell szoknunk, új természetet oltottak belénk. — A világban tett minden rossznak háromnegyede félénkségből történik: és ez mindenekelőtt fiziologiai folyamat!

Mi más a tehetség, mint neve egy darab régibb tanulásnak, tapasztalásnak, begyakorlásnak, elsajátításnak, vérréválásnak, akár atyáink fokán vagy még korábban! És megint: az, aki tanul, önmagát tehetségesíti — csak nem olyan könnyű tanulni és nem csupán jóakarat dolga; *tudni* kell tanulni. — „Mit számítok én!" áll a jövő gondolkodó ajtaja fölött.

Talán mégis alapjában önmagától való menekülés volna a tettmohóság? — kérdezné Pascal. És valóban! A tettmohóság legnagyobb példányai esetében bizonyítható volna a tétel: mérlegeljük csak, az elmeorvos tudásával és tapasztalataival, — hogy minden idők leginkább tettszomjazói közül négy epileptikus volt (nevezetesen Nagy Sándor, Caesar, Mohamed és Napoleon), aminthogy Byron is ebben a bajban szenvedett.

Van-e valami „önmagában szép"? A megismerő boldogsága növeli a világ szépségét és minden meglévőt naposabbá tesz; a megismerés szépségét nemcsak a dolgok köré borítja, hanem, idővel, a dolgokba oltja; — bár tenne tanuságot a jövő emberiség erről a tételről! — Talán kevesebbre becsüljük a világot és saját magunkat, amióta bátrabban gondolkodunk róla és önmagunkról? Talán lesz jövő, amikor a gondolkodásnak ez a bátorsága akkorára nőtt, hogy mint szélső gőg az emberek és tárgyak fölött érzi magát, — amikor a bölcs mint a legbátrabb látja leginkább maga alatt önmagát és a létet?

Van-e áldottabb állapot az áldott állapotnál? Mindazt, amit az ember tesz, abban a csendes hitben tenni, hogy valamiképen a bennünk létesülőnek javára váljék! Hogy titokzatos értékét, amelyre elragadtatással gondolunk, emelje! Minden fátyol mögött van, sejtelmesen, az ember semmiről sem tudja, hogyan megy végbe, megvárja és igyekszik készen lenni. Amellett mélységes felelőtlenség tiszta és tisztító érzése uralkodik bennünk, majdnem mint a nézőé a leeresztett függöny előtt, — *az* nő, *az* jön napfényre: nekünk semminek a meghatározása nincs a kezünkben, sem értékéé, sem órájáé. Ebben a megszenteltségben kell élni! Ebben lehet élni! És ha a várt dolog egy gondolat, egy tett — semmiféle lényeges beteljesítéshez sincs más viszonyunk, mint a terhességé, és az „akarásról" és „teremtésről" szóló önhitt beszédet sutba kellene dobnunk! Ez az igazi eszményi önzés: mindig gondoskodni és ébren lenni és a lelket csendben tartani, hogy termékenységünk szép véghez érjen! — Az események útjából ki kell térni, ha tudjuk, hogy már a legcsekélyebbek is elég erősen belénk rajzolódnak — és ezektől mégsem menekülünk el. A gondolkodónak körülbelül érvényes kánonja kell, hogy legyen mindazokról a dolgokról, amelyeket egyáltalában még át akar élni. — Becsületesen önmagunk iránt és ami még különben barátunk; bátran az ellenséggel szemben; nagylelkűen a legyőzöttel; udvariasan — mindig: így akar minket a négy sarkalatos erény.

Nincs „örök igazságosság", amely azt követelné, hogy minden vétekért bűnhődni és fizetni kell, — borzalmas, csupán legkisebb részében hasznos balhit volt, hogy van ilyesmi —: ugyanúgy, mint ahogy balhit az, hogy minden vétek, amit annak éreznek. Nem a dolgok, hanem a vélemények olyan dolgokról, amelyek nincsenek is, zavarták meg ennyire az embert!

A legolcsóbb és legártatlanabb életmód a gondolkodóé: mert, hogy mindjárt a legfontosabbat mondjuk, éppen azokra a dolgokra van leginkább szüksége, amelyeket a többiek kevésre becsülnek és meghagynak. Azután: könnyen örül és nem ismer költséges utakat a szórakozáshoz; munkája nem kemény, hanem mintegy délszaki; éjjelét és nappalát nem rontják el lelkifurdalások;

azon mérték szerint mozog, eszik, iszik és alszik, hogy szelleme minél nyugodtabb, erősebb és világosabb legyen; örül testének és nincs oka, hogy féljen attól; nem szorul a társaságra, legfeljebb időről-időre, hogy azután annál gyöngédebben ölelje át magányát; a halottakban talál pótlást az élőkért, és még barátokért is van pótlása: a legjobbakban, akik valaha éltek. Mérlegeljük, hogy nem az ellenkező vágyak és szokások-e azok, amelyek az ember életét költségessé, következésképen fáradságossá és gyakran kiállhatatlanná teszik. Más értelemben persze a gondolkodó élete a legköltségesebb — semmi sem jobb neki a kelleténél; és éppen a legjobbat nélkülözni volna itt az elviselhetetlen nélkülözés.

Ha más személyek becsületét monológjainkban nem kíméljük ugyanúgy mint a nyilvánosság előtt, tisztességtelen emberek vagyunk. — Mi a legerősebb gyógyszer? A győzelem. — Amelyik kígyó nem tud vedleni, elpusztul. Ugyanúgy a szellemek, akiket meggátolnak véleményeik változtatásában; megszűnnek szellem lenni. — Minél magasabbra emelkedünk, annál kisebbnek tűnünk azoknak, akik nem repülnek. — Valamennyi nagy tanítómesterünk és előfutárunk végül megállt, és a fáradtság nem a legnemesebb és legkellemesebb mozdulattal áll meg: úgy járunk majd én is, te is! De mi közöm nekem, és mi közöd neked ehhez! Más madarak majd tovább repülnek! Talán egykor elmondják rólunk, hogy mi is nyugatnak tartva, egy Indiát reméltünk elérni, — hogy azonban sorsunk volt, hajótörést szenvedni a végtelenen? Vagy, testvéreim? Vagy? —

A „Pirkadás" már egyik legjellemzőbb könyve Nietzschenek: „klasszikus" eszméinek határozott hangsúlyozásából még sok hiányzik ugyan, de könyvének természete már teljesen az „érett" Nietzscheé. A könyv igazában *pszichológus-mű;* persze nem a szokásos lélektani szakmunkák fajtájából, de azoknál semmivel sem kisebb, hanem legnagyobb részüknél jóval nagyobb jelentőségű. Tárgyát közelebbről tekintve, mélység- és erkölcslélektani munkának minősíthető: ilyennek jellemzi az utólagos előszó is. Valóban a pszichoanalízisnek a Freudénál mélyebb, többoldalú, jóval geniálisabb ősalakjával van itt dolgunk, amely a későbbi pszichoanalízisnek csaknem minden értékes eszméjét tartalmazza — és azon felül sok mást — egyoldalúságai nélkül. Mindenekelőtt jellemzően érvényesül az ösztöntan: a lelki élet szinte a mélyén küzdő sokféle ösztön (Trieb) harcterének mutatkozik; persze nem egészen világos, hogy mi adja akkor normális körülmények között szorosan központosított, biztosan egységes vezetését. Ez a homályosság különben általában minden olyan lelki ösztöntan hiánya, amely a lelki életet kizárólag vagy túlnyomóan ösztönök működési területének tartja. Nietzsche aforisztikus, félig költői és sohasem egyoldalúan túlzó lélekrajza ezt a hiányt aránylag kevéssé érezteti. Felfogásának mélységlélektani voltára fényt derít a tudattalannak állandó figyelembevétele a lelki élet forrásaiban: Nietzsche jól látja, hogy lelki tevékenységeink megalapozó rétege és többnyire az indító, gyakran pedig a döntő része a tudattalanban működik; e tekintetben viszont fogyatékossága, hogy az önálló szellemi lélek létének tagadása következtében a személyes szellemű lélek tudatalatti alkatát nem ismerheti fel és tudattalan működésében túlzott jelentőséget tulajdonít a testnek. „Pszichoanalitikus" tárgy az álomelmélet és az álmok összefüggésének vizsgálata az ösztönökkel; és végül határozottan pszichoanalitikus irányúvá teszi a könyvet a neurózisok lelki okainak ismételt elemzése, a felismerésükre és feltárásukra irányuló sok érdekes és kétségtelenül tudományos értékű, mert mélyreható megfigyelésekre

építő megfontolás, valamint a részletes diagnosztika nyomán megkísérelt testi-lelki gyógymód kifejtése.

A lélek és azzal kapcsolatban a test lelki alapú megbetegedését Nietzsche önmagán tapasztalhatta a legjobban; és sajátmaga volt az is, aki a legmegfelelelőbb testi-lelki diétákat és gyógymódokat megtalálta és előírta önmagának. Ezek persze nem alkalmazhatók egyszerűen és általánosan, hiszen az emberek egyénisége és élethelyzete is nagyon különböző: de az bizonyos, hogy sok igen okos általános útmutatás is van bennük. Volt betegségének lelki vágy-okára, lelki kielégületlenségből fakadó mivoltára itt maga is rámutat; egyúttal azonban gyógyulására is. Amikor saját magányos sorsát újra meg újra átgondolja és kiszínezi, az azzal való megelégedés hangjai csendülnek fel, még pedig igen őszintén: érezhető, mennyire jól esik neki a háborítatlan szabadság, az enyhe déli klíma, a gyönyörű természetben, egyszerű emberek között folyó, nyugodt életmód és legfőképen az a lehetőség, hogy végre egyszer teljesen önmagának élhet, önmagának szentelheti magát a szó legjobb értelmében; hogy önmagával társaloghat, önmagába leszállhat és lelkében kedvére bányászhat.

Ezt meg is teszi igen kiadósan: annyira, hogy ezentúl voltaképen önmaga lesz legfőbb témája és a többi világ inkább csak önmagán átszűrve. Új élete egyelőre megbékíti, sőt boldogítja és legnagyobb szellemi termékenységének korszakát nyitja meg előtte: teljesen belemerülhet a gondolkodásba és a gondolkodó élet fenségének és boldogságának dícséretét most még teljesen őszinte szívből énekli. Csendesen leselkedő, napon sütkérező „gyíkfekvéséből" lelkének legfinomabb rezdüléseire is gondosan ügyel: csoda-e, ha jól látja, hogy nemcsak a léektan, hanem az élet általában alig veszi észre azokat és már csak a nyelv durva kategóriái miatt is távol van attól, hogy ismerjel Boldog megbékülésének édes szőlőlankái alatt azonban, most is, soha teljesen le nem csillapítható vulkán rejtőzik: tüze itt csak az időnként a képzelődés szertelen szélsőségeibe kalandozó elképzelésekből villan elő. Feltűnő, hogy mennyire foglalkoztatja az őrültség, sőt még annak szándékos előidézése vagy színlelése is; a kínzó és önkínzó Istenről alkalmilag szinte perverz képzelődésekbe téved és belé vetíti az emberi torzulások óriási méretekre duzzasztott „ősalakjait". Egyáltalában, csaknem félelmetesen belelát a lélek valóban félelmetesen sötét rejtélyeibe és rejtekeibe és a ressentiment, a — Noszlopi László jó kifejezésével magyarra fordított — életirígység nagyszerű jellemzéseit adja, amelyek aligha alapulhatnak csak mások megfigyelésén, hanem csupán alapos önmegfigyelésből érthetők meg ilyen mélyrehatolásukban. Már pedig a ressentiment élénken „képzelt" érzései nem sokban különböznek a „valóságosaktól" és idővel „természetté", a lélekalkat lényegesen kialakult vonásává válnak; és akkor már kiszámíthatatlanul rombolnak. Nietzscheben ezek az érzések itt még csak a mélyben lappangó lelki vulkán mozdulásai; lelkének napfényes felszínén most az ártatlan és szinte a lélekszentségig jóvá és széppé vált egyenes, odaadó, tudatos énteljességében mégis önfeledt tulajdonságok jelennek meg: a mély és valódi lélekjóság olyan átható látása is, amilyennel ebben a könyvben találkozunk, megint csak igazi élményszerűség alapján lehetséges. A szerény, visszahúzódásában önmagát teljesen kibontani törekvő, de névtelen segítségre, ajándékozásra örömmel kész bölcsben a lelki előkelőség, a szép nemes jóság alakja

fordul felénk: és az ő szájából hallva másképen kell értelmeznünk gyakran erős megütközést kihívó hangon előadott erkölcsi elmélkedéseit, mintha azok csupán önmagukban állnának előttünk vagy egyenesen alantas szellemtől erednének.

Erkölcstanát itt Nietzsche csaknem teljesen erkölcslélektanra redukálja; sőt, a lélektani szempontot állítja az értékszempont fölé, vagyis az erkölcsi értéket az emberi erkölcsi értékeléstől teszi függővé és ilyen módon az etikai pszichologizmus útvesztőjébe kerül. Minthogy az erkölcsi értékelés változó, az attól függővé tett erkölcs is teljesen relatív, a változó alanyhoz kötött, főleg korok és népek, kultúrák változó közösségi szelleméhez. Amint az ember a fejlődés során lett emberré, úgy az ész, a szépség és a jó is teljesen történeti fejlődési termék, „embersajátság", és változó emberi alakulása fölött nincs semmi örök mértéke; sőt, láttuk, hogy alkalomadtán Nietzsche egészen az erkölcsi illúzionizmusig elmegy, amikor az erkölcsi kategóriákat a nyelvi nemekkel hasonlítja össze és azokban kezdetleges tévedéseknek fogalomcsúsztatásokkal való megrögzítését látja. Az erkölccsel együtt a vallásra is kiterjeszti ezt a felfogást és mindkettőnek történeti alakjait napjainkban lényegileg meghaladottnak tartja. A vallás és a metafizika helyébe az exakt tudomány világszemléletét kívánja állítani, amely most is még lényegében naturalisztikus, bár a pozitívizmus szelleme az „Emberi dolgok" felfogásához viszonyítva visszaszorul; magát Comte-ot viszont a *„Pirkadásban"* kétszer is, de meglehetősen mellékesen említi. Az erkölcs ellen hadakozik legfeltűnőbben: de azt lényegében még sem veti el annyira, mint a vallást és a metafizikát, csupán a hagyományos, így a keresztény erkölcsöt is, haladottabb, modernebb, szerinte felsőbbrendű, mondhatnók erkölcstelen erkölcsi felfogással kívánja felváltani. Ebben a régi erkölcsből sok mindent megtart, alapjában igazi és mély erkölcsi értékeket is követel, de éppen a valláserkölcs és az abszolutista „metafizikai" erkölcs ellen hadakozik. „Immoralista" felfogása korántsem gyakorlatilag erkölcstelen és legkevésbbé sem kívánja alantas, nemtelen célok, például durva élvezet hajszolását, vagy irígység, gyűlölet féktelen érvényesítését igazolni: ez az immoralizmus elméleti és elvi, vagyis az abszolút értékalapú erkölcsiség létét tagadja és így persze az etikai pszichologizmus és relativizmus valamennyi következetlenségébe beleesik. Feltűnő már az is, hogy ebben a könyvében az igazság tárgyi természetét és az emberi érdekek iránt való közömbösségét hangoztatja, de az erkölcsi értéket mégis kizárólag emberinek tartja. Az erkölcsöt — legalább is eredetileg — az emberi élet fenntartására hasznos találmánynak minősíti, másrészt sok tiszteletreméltót is lát benne; a színlelésből valóban jó természet kialakulását tartja lehetségesnek és erről a jóságról elismeréssel szól; a hatalomvágyat gondolja az élet fő mozgatójának, a részvétetika életellenességével szembeszáll. Éleshangú kirohanásai ellenére is az erkölcs sok következményét meg akarja óvni és egyáltalában csak igen lassú, fokozatos változást helyesel a kultúra és az emberi élet, ez arasznyi létbuborékok érdekében: néha maga is érzi és kifejezi, hogy sokkal többre becsüli az emberi életet és szellemet, mint amennyit saját elvi felfogása az emberi létről indokol. Az erkölcsi haladást is felveszi és — igen helyesen — az erkölcs tartalmi céljainak meghatározását kívánja, de maga nem tud felelni az erkölcsi haladás és az erkölcs voltaképeni céljait kutató kérdésekre.

Nyilvánvaló, hogy Nietzsche maga is érezte ezeket a hiányokat: mert legközelebbi műveiben ezekre a kérdésekre felelni hivatott emberi életeszményt állít fel és megtalálásának örömébe rajongva merül bele. Ennek az eszménynek, a több-mint-ember koncepciójának öntudatlan, sóvárgó előkészítése megnyilatkozik abban az igen érdekes aforizmában, amelyben a katolikus főpapság kiemelkedő alakjainak „kitenyésztett" „fajnemességéről" szinte lelkesülve beszél és sajnálkozva kérdi, hogy ilyen típusokról le kell-e a jövőben mondani? A nemesség, egyúttal a születési nemesség nagyratartása különben is egyik jellemző vonása; az ember szellemi önfejlesztése pedig egyenesen egyik nevelési alapelvének mondható. Erősen szenzualista alapú lélektanának az emberi felfogás perspektívájáról vallott elvei már az értékelés terén is, és ennek folytán az egész szellemi élet és főleg a gondolkodás és a megismerés területein az emberi láthatárnak nagyon is korlátolt voltára utalnak: de ez az utalás egyenesen panaszos hangon jelentkezik; nyilvánvaló, hogy Nietzsche vágya a szűk emberi perspektívák és láthatár kibővítésére, állandó dinamikus feszültségben és fejlődésben tartására irányul. Mindez már világosan az Übermensch felé mutat.

Könyvének legértékesebb lélektani eredményei a karakterologia területére tartoznak: itt valóban rengeteg mély belátást nyujt az emberi lélek átalakulását meghatározó rejtett rúgók, egyenes és ferde és tört és görbe törekvésirányok szövevényébe. Érdekesek, bár kevésbbé mélyrehatók népkarakterologiai észrevételei: az egészében közölt zsidójellemzés alapján itt aligha mondhatjuk zsidóellenesnek; feltűnő viszont, hogy Szent Pálban mennyire a neki legellenszenvesebb zsidó tulajdonságokat véli megtalálni. A kereszténységet hatalmasan kiterjesztő nagy apostolfejedelemben szinte egyik ősi szellemi ellenlábasát érzi és üldözi, pedig nagy ellentéteik alatt nem egy rokon lelki vonás is található bennük. A kereszténység ellen itt is harcol, bár lényegében már úgy véli, hogy legyűrte és túl van rajta; a valóságban nagyon is küzködik vele: erre vall az az érdekes jelenség, mennyire „zsidósan" és keserűen érti félre a keresztény Istenfelfogást. A mindent átható isteni szereteterő és szeretettűz keresztény misztikuma itt szinte teljesen a büntető, sőt boszszúálló rideg Isten alakjává sötétül: már pedig Nietzsche a büntetés és az életet sorvasztó aszkézis minden fajtája ellen a legélesebben állást foglal. Krisztus végszavait is, a kereszten, amelyek nyilvánvalóan a halálkin magányosságbadöntő fájdalmát kiáltják, igen erőltetetten magyarázza félre és egyenesen megkísérli magát a haldokló Krisztust saját nietzschei kereszténység-megtagadó álláspontjának koronatanujává megtenni: ilyen kísérletet aligha tesz más, mint az, aki lelke mélyén bizony nagyon küzködik és vívódik a krisztusi tanítással. A kereszténység és az erósz viszonyáról mondottakban valódi és jelentős életproblémát lát meg, de megoldása jóval nehezebb és bonyolultabb, semhogy Nietzsche megadhatná. A németekkel ezúttal kegyelmesebben bánik és Hegelt régi vádjaival szemben csaknem rehabilitálja, annyira felemeli; de a franciák most is kedvencei maradnak. Faji eszménye, régibb felfogásának megfelelően, a megtisztult „európai" ember, akinek azonban messze felül kell emelkednie a modern kor hamis szocialista, elgépesítő munkaetoszán és lapos boldogságmorálján.

A könyv az egykorú olvasóknak kihívónak kellett, hogy hasson, mint ahogy egyes részei még ma is úgy hatnak: Nietzsche néha szinte

kéjeleg egyes erkölcs- és vallásellenes kijelentések kifestésében és kiélezésében, vagyis jóval „feketébbnek" mutatja magát, mint amilyen; csodálható-e, ha a nem egészen finoman és mélyrelátón olvasók csak az ateista és amoralista tagadó szellemet látták benne, akinek kétségtelen tehetsége és szellemessége csak növeli felelősségét és veszélyességét? Ezért azután sokfelől erősen támadták és bírálói bizony hozzá nem egészen méltó szellemi társaságba állították. A megnemértés, az elutasító kritika nagyon fájt neki, de teljes határozottsággal vett életútjáról már nem téríthette le: egyelőre úgy látszott, hogy nem is ártott neki; csupán évek múltán tűnik ki, hogy lelke mélyén bizony befúródott és csirázni kezdett, majd kihajtott a keserűség magja.

A zsebkiadás 5-ik kötete a hagyatékból egy érdekes töredéket is közöl. Cime

Pillantások a népek jelenébe és jövőjébe (Blicke in die Gegenwart und in die Zukunft der Völker 1880—81, T. V. 383—399 l.)

A néző csalódik az alsó néprétegek szenvedései és nélkülözései tekintetében, mert önkénytelenül saját érzésének mértéke szerint mér, mintha csak maga volna, felette ingerelhető és szenvedésre képes agyával, azoknak helyzetében. Igazság szerint a szenvedések és nélkülözések az egyén kultúrájának növekedésével nőnek; az alsó rétegek a legtompábbak; helyzetüket javítani annyit jelent: szenvedőképesebbé tenni őket. — Ha nem az egyes ember jólétét vesszük tekintetbe, hanem az emberiség céljait, akkor nagyon kérdéses, hogy azokban a rendezett állapotokban, amelyeket a szocializmus követel, az emberiség hasonlóan nagy eredményei adódhatnak, mint amilyenek a mult rendezetlen állapotaiból adódtak. A nagy ember és a nagy mű valószínűleg csak a vadon szabadságában nő fel. Más céljai, mint nagy emberek és nagy művek, nincsenek az emberiségnek. — Minthogy nagyon sok kemény és durva munkát kell elvégezni, olyan embereket is fenn kell tartani, akik arra vállalkoznak, amennyiben a gépek nem tudják ezt a munkát megtakarítani. Talán barbár népességek tömeges behozatalára lehetne gondolni Ázsiából és Afrikából, úgy, hogy a civilizált világ a civilizálatlant folyton szolgálatába állítja, és ilyen módon a kultúra hiánya egyenesen a jobbágyi szolgálatra való kötelezettségnek volna tekinthető. Az európai államokban a munkás és a munkaadó kultúrája tényleg gyakran annyira közeledett egymáshoz, hogy a megőrlő mechanikai munkának további igénylése a felháborodás érzését kelti. — Ha az ember megértette, hogyan keletkezett a méltányosság és igazságosság iránt való érzék, akkor ellent kell mondani a szocialistáknak, amikor az igazságosságot teszik meg elvükké. A természeti állapotban nem érvényes a tétel: „ami az egyiknek jogos, a másiknak méltányos", hanem itt a hatalom dönt. Amennyiben a szocialisták a társadalom teljes felbontását kívánják, a hatalomra appellálnak. Csak ha a jövő rendjének képviselői a régi rendéivel harcban állnak és mindkét párt egyenlő vagy hasonló erejűnek érzi magát, akkor lehetségesek szerződések, és e szerződések alapján keletkezik azután igazságosság. Emberi jogok nincsenek. Ha az alacsonyrendű munkás a gazdag gyároshoz így szól: „Ön nem érdemli meg szerencséjét", akkor igaza van, de ebből levont következtetései hamisak: senki sem érdemli szerencséjét, senki balszerencséjét. Nem az intézmények változtatásával szaporodik a boldogság a Földön, hanem azzal, hogy a sötét, gyenge, tépelődő, epés vérmérsékletet kihalatják. A külső helyzet keveset tesz hozzá vagy vesz el. Amennyiben a szocialistáknak többnyire az a rossz fajtájú vérmérsékletük van, minden körülmények között csökkentik a boldogságot a Földön, még ha sikerülne is nekik új rendet alapítani. — Csupán a hagyományon, a szilárd erkölcsön, a korlátozáson belül van kellemes életérzés a világon; a szocialisták mindazokkal a hatalmakkal szövetségben állnak, amelyek a hagyományt, az erkölcsöt, a korlátozást elpusztítják; új alkotó képes-

ségek még nem váltak náluk láthatóvá. — A legjobb, amit a szocializmus magával hoz, az az izgalom, amelyet széles körökkel közöl: elszórakoztatja az embereket és a legalsó rétegekbe egyfajta gyakorlati-filozófiai beszélgetést visz bele. Ennyiben a szellem egyik erőforrása. — A szocializmusnak abban az *elhatározásában*, hogy az emberi különbségektől eltekintve, az embereket egyenlőknek vegye, lelkesítő erő rejlik. — A kereskedői szellemnek az a nagy feladata, hogy a felemelkedésre képtelen emberekbe szenvedélyt oltson bele, amely távoli célokat és a nap észszerű felhasználását adja nekik, egyúttal azonban annyira elhasználja őket, hogy minden egyénit kiegyenlít és a szellemtől, mint valami kicsapongástól véd. Új emberfajtát alkot, amelynek az a jelentősége, mint a rabszolgáknak az ókorban. Meggazdagodásuk addig ad nekik befolyást, amíg a szellemi hatalmasok nem ismerik előnyüket és nem akarnak politikát csinálni. Ez a munkásrend hovatovább kényszeríti a felsőbbrendű természeteket, hogy kiváljanak és arisztokráciát alkossanak. — A munka fő eredménye a közönségesebb természetűek semmittevésének megakadályozása, például a hivatalnokoké, kereskedőké, katonáké is stb. A főkifogás a szocializmus ellen az, hogy a közönséges természeteknek időt akar teremteni a semmittevésre. A semmittevő közönséges ember önmagának és a világnak terhére van. — Panaszkodnak a tömeg fegyelmezetlensége ellen; ha ez bebizonyulna, a szemrehányás súlya visszahullna a műveltekre; a tömeg éppen olyan jóvá vagy rosszá válik, mint amilyenek a műveltek. Abban a mértékben mutatkozik gonosznak vagy fegyelmezetlennek, mint amelyben a műveltek fegyelmezetlennek mutatkoznak; vezéreiként járunk előtte, éljünk, amint akarunk; felemeljük vagy elrontjuk aszerint, hogy önmagunkat emeljük vagy rontjuk. — Olyan kevéssé lássunk államot, ahogy csak lehet! Én nem szorulok az államra, hagyományos kényszere nélkül jobb nevelést adtam volna önmagamnak, azaz testemre szabottat, és megtakarítottam volna azt az erőt, amely elpazarlódott a szabadraküzdésben. Ha a dolgok bizonytalanná válnának körülöttünk, annál jobb! Azt kívánom, hogy kevésbbé óvatosan és harciasabban éljünk. A kereskedők azok, akik nekünk ezt a kályha-melletti-karosszék-államot annyira csábítóvá szeretnék tenni, amennyire csak lehet, ők uralkodnak most filozófiájukkal az egész világ fölött. Az „ipari" állam nem az én választásom, mint ahogy Spencer választása. Én magam akarok a lehetőség határáig állam lenni, annyi szükségem és annyi részesítenivalóm van. Amellett szegény vagyok és nincsenek megtisztelő állásokra irányuló szándékaim, nem is vagyok a háborús babérok csodálója. Tudom, mitől pusztulnak majd el ezek az államok, a szocialisták non-plus-ultra-államán: ennek ellenfele vagyok és már a mai államban gyűlölöm. Meg akarom kísérelni, hogy még a nagy fogházban is derűsen és emberhez méltóan éljek. Az emberi nyomorúságról szóló nagy siránkozások nem indítanak arra, hogy együtt siránkozzam, hanem, hogy azt mondjam: az hiányzik nektek, hogy nem tudtok személyként élni és a nélkülözéssel nem tudtok belső gazdagságot és uralmi gyönyört szembeállítani.

Az előkelő külső azáltal jön létre, hogy a testnek több nemzedéken át megvolt az a nyugodt lehetősége, hogy a büszkeség minden követelménye szerint mozogjon.

Korunk általános jegye: tudjuk azt, amit még egy kor sem tudott, hogy volt és van ugyanazoknak a dolgoknak számtalan különféle értékelése, és számuk talán annál inkább nő, minél inkább szaporodnak az önálló emberek (ezeknek valamikor önálló kultúrnépek feleltek meg). Minél különbözőbbek az értékelések, annál többet cserélhetnek ki az emberek egymással, a szellemi és a lelki közlekedés nő. Az ember megérteni tanulja a többieket, hogy tudja, mit ajánlhat nekik, mit kívánhat tőlük. — Az átmenet korszaka: így hívja korunkat mindenki, és mindenkinek igaza van ebben. Ámde nem abban az értelemben, mintha korunkat ez inkább illetné meg, mint bármely másikat. Akárhová lépünk a történelemben, mindenütt erjedést találunk, a régi fogalmak harcát az újakkal és finom szimatú embereket, akiket valamikor prófétáknak neveztek.

Pfuj azokra, akik most tolakodóan felkínálkoznak a tömegnek üdvözítőiül!

Vagy a nemzeteknek! Mi emigránsok vagyunk. Az okosak szolgálatában álló tudomány rossz lelkiismerete is akarunk lenni! Készenlétben akarunk állni! Halálos ellenségei akarunk lenni azoknak a mieink közül, akik a hazugságban keresnek menedéket és reakciót akarnak! Igaz, hogy fejedelmektől és papoktól származunk: de éppen azért becsüljük nagyra őseinket, mert legyőzték önmagukat. Meggyaláznók őket, ha megtagadnók azt, ami bennünk a legnagyobb! Mi közünk hát a jelenkor fejedelmeihez és papjaihoz, akiknek öncsalás által kell élniök és akik így akarnak élni! — A barbárság korszaka kezdődik, a tudományok kiszolgálják majd! Lássuk, hogyan tartjuk meg mégis a magasabbat, mostani megismerésünk kivonatát: szabad egyének közösségével, akik azt mondják: 1. nincs Isten; 2. nincs jutalom és büntetés jóért és gonoszért (erkölcsi világrend); jó és gonosz aszerint az eszmény és irány szerint érvényes, amelyben élünk: a legjobb részét örökségbe kaptuk, azonkívül lehetséges, hogy ezek az ítéletek még a mindenkori eszmény előmozdítására vonatkozólag is hamisak. Az eszmény ösztöneink (az uralkodó ösztönök) reményeinek előlegezése.

A költőknek még fel kell fedezniök az élet lehetőségeit, erre nyitva áll a *csillagkör*, nem egy Arkadia vagy Campania: végtelenül merész fantáziálás lehetséges az állati fejlődésről való ismereteink fonalán. Minden költészetünk annyira kispolgári-földi, felsőbbrendű emberek nagy lehetősége még hiányzik. Csupán a vallás halála után engedhet meg magának újra fényűzést az isteni dolgokra irányuló feltalálás. — Egyelőre a háborúk a legnagyobb képzeleti izgalmak, amióta valamennyi keresztény elragadtatás és rettenet bágyadttá lett. A társadalmi forradalom talán még nagyobb valami, azért jön el. De sikere kisebb lesz, mint gondolják: az emberiség nagyon sokkal kevesebbet tud, mint akar, amint a francia forradalomban megmutatkozott. A modern élet lehetőleg védve akar lenni minden veszedelemtől: a veszedelmekkel azonban sok vidámság, elbízottság és indítás vész el. Forradalmak és háborúk a durva orvosságaink.

A jövő század jelei: Először, az oroszok belépése a kultúrába. Nagyszerű cél. A barbárság közelsége, a művészetek felébredése, az ifjúság nagylelkűsége és fantasztikus őrültség és valódi akaraterő. Másodszor, a szocialisták. Ugyancsak valódi ösztönök és akaraterő. Egyesek hallatlan befolyása. A szegény bölcs eszménye itt lehetséges. Tüzes összeesküvők és fantaszták csakúgy, mint a nagy lelkek, hasznlókra találnak. A vadság és erőmegfiatalodás ideje jön el. Harmadszor, a vallásos erők még mindig elég erősek lehetnének egy ateista vallásra à la Buddha, amely végigseperne a felekezeti különbségeken, és a tudománynak semmi kifogása sem lenne egy új eszmény ellen. De egyetemes emberszeretet nem lesz! Új embernek kell megmutatkoznia.

Már csak a nagy meggyőző emberek hiányoznak, — különben minden előkészült a teljes változásra, elvek, bizalmatlanság, minden szerződés felbomlása, a megrendülés megszokása, sőt szüksége, az elégedetlenség.

Az emberiség talán már az új században sokkal több erőt szerez a természeten való uralkodással, mint amennyit el tud használni, és akkor olyan fényűzésszerű valami lép fel az emberek között, amiről ma elképzelésünk sem lehet. Feltéve, hogy az emberek idealizmusa céljaik tekintetében nem áll meg, akkor olyan nagy vállalkozásokat eszközölhetnének, amilyenekről most még nem is álmodunk. Egyedül a léghajózás is halomra dönti kultúrafogalmainkat. Műalkotások létesítése helyett a természetet szépítik majd meg néhány századnyi munkával és például az Alpesek szépségcsiráit és motívumait tökéletességre emelik. Akkor majd minden korábbi irodalomnak némileg kisvárosi szűkösségszaga lesz. Építészeti kor jön, amikor megint örökkévalóságok számára építenek, mint a rómaiak. Ázsia, Afrika stb. elmaradt népeit munkásoknak alkalmazzák, a Föld népei keveredni kezdenek. Ha majd a multra gondolnak, komor szomorúságára és lomha szemlélődésére gondolnak. Tűz és erőfölösleg: az egészséges életmód következménye. Hogy ilyen jövőt előkészítsünk, el kell különítenünk és kihalásra ítélnünk a búsongókat, a zsémbeskedőket, kellemetlenkedőket, a pesszimistákat. A politikát úgy kell rendezni, hogy mérsékelt

eszűek elegendők lehessenek számára és, hogy ne kelljen mindenkinek mindennap tudnia róla. Ugyanúgy a gazdasági viszonyokat az életre-halálra menő mohóság nélkül. Az ünnepek korszaka. — A jövőben lesz: elsősorban számtalan intézet, ahová az ember időnként eljár lelkét gyógyítani; az egyikben a harag ellen küzdenek, a másikban a bujaság ellen stb.; másodszor számtalan eszköz az unalom ellen; minden időben lehet majd felolvasókat hallgatni és más ilyesmit; harmadszor ünnepek lesznek, amelyeken sok egyes találmány egyesül az ünnep összcéljára; mert azoknak, akik ünnepelnek, maguknak is fel kell találniok valamit az ünnepre; negyedszer, egyesek és egész csoportok megfogadják egymásnak, hogy sohasem vesznek bírósági segítséget igénybe. — Száz mély magányosság együtt alkotja Velence városát — ez varázsa. Kép a jövő emberei számára.

Ezeket a fogalmazványokat Nietzsche nem adta ki, tehát nem csodálkozhatunk azon, hogy egyesek némileg rögtönzöttnek hatnak vagy másokkal kisebb-nagyobb ellentmondásban vannak. A gondolatok jellemzően mutatják Nietzsche felfogását, sőt a „gondolatműhely" közvetlen termékeiként nyersebben, de sokszor világosabban is, mint az erősen művészileg alakított kiadott munkákban. Vallási negativizmusa a már ismert hangokon szólal meg; s mintha a vallás helyébe képzeletének fantasztikus szabadjára-eresztésében keresne pótlást. Érdekes az erős utópista fantázia és néha szertelen elképzeléseinek tarka keveredése éppen a mai idők, Nietzsche „jövő százada" jellemének és alakulásának, eseményeinek meglepően jó előrelátásával; egyes megállapításai egyenesen a jóslat erejével hatnak és valóban éppen a finom szimat prófétái a Nietzsche korában már mutatkozó előjelek alapján. Képzeletét a fejlődéselmélet is láthatólag erősen foglalkoztatja: csakhamar „végtelenül merész" költői fantáziálással hatol be a „csillagkörbe", hogy onnan lehozza a több-mint-ember eszméjét. Ugyanakkor, sőt talán valamivel előbb azonban egy másik, további gondolkodására döntő „meglátása" hozza egyenesen lázba: az örök visszatérésé.

Nietzsche leveleiből és műveinek megfelelő részeiből világosan meglátszik az a megindultság és boldog elragadtatottság, amellyel gondolkodónk az örök visszatérés eszméjének felmerülését átélte. 1881 nyarát ismét Sils-Mariaban töltötte: boldogan, mert megtalálta önmagát és a vágyaihoz illő tájat, magáratalált lelke pedig ontotta az eszméket és világra hozta főleg azt a két eszmét — az örök visszatérését és a több-mint-emberét —, amely szemmelláthatólag hosszú kínlódásának csillapítója, vergődő vágyának kielégítése és új életének megédesítője volt. Ezek közül is az örök visszatérés eszméje jelentette számára, úgy látszik, a nagyobb élményt, mert a *nagyobb személyes megnyugvást.* Mindezt jól mutatja a Gastnak 1881 augusztus 14-én Sils-Mariaból írt levél, melyet a zsebkiadás 6. kötetének bevezetése közöl: „Lám, kedves jó barátom! Az augusztusi nap jár fölöttünk, az év elszalad, csendesebbek és békésebbek lesznek a hegyek és az erdők. Láthatáromon gondolatok emelkedtek fel, amelyekhez hasonlókat még nem láttam — erről semmit sem akarok említeni és magamat rendíthetetlen nyugalomban akarom megtartani. Alighanem *néhány* évig kell még élnem! Ó, barátom, némelykor az a sejtelem villan át agyamon, hogy voltaképen felette veszedelmes életet élek, mert azokhoz a gépekhez tartozom, amelyek szétvetődhetnek! Érzelmeim intenzitásai megborzasztanak és megnevettetnek — már néhányszor nem hagyhattam el szobámat, amiatt a nevetséges ok miatt, hogy szemeim gyulladtak voltak — miért? Minden eset

ben előző nap kelleténél többet sírtam vándorlásaimon, mégpedig nem érzelgős könnyeket, hanem az ujjongás könnyeit, miközben énekeltem és badarságot beszéltem, telve egy új látással, amellyel minden embert megelőzők . . ." Az örök visszatérés eszméjét látta. Az *Ecce homoban* — ott részletesebben meglátjuk — el is mondja, hogy a Silvaplana tava melletti erdőkben, Surlei közelében jött ez a gondolata.

De miért hozta ez az eszme ennyire lázba? Hiszen helyesen ismeri el húga, hasonló kérdésekre válaszolva, hogy ez a gondolat Nietzschenek nem lehetett idegen, mert már a görög bölcseletből kellett ismernie: nem a pythagoreizmus lényeges és szerves sajátja ugyan, amint Nietzsche húga tévesen állítja, az örök visszatérés tanát nyilván a lélekvándorlással és az újramegtestesüléssel tévesztve össze, hanem Herakleitos bölcseletéé — talán már Anaximandros nyomán: és ezt Nietzsche tudta. Azt is helyesen látja húga, hogy az eszme *horderejének* felismerése tette Nietzschere az óriási hatást, ezért érezte újrameglátását a legnagyobb jelentőségű felfedezésnek. De nem azért, mintha a gondolat tárgyi jelentősége volna ilyen nagy: csakhamar jobban bemutatjuk, hogy lényegében mennyire suta. Hogy Nietzsche nagy szellemére mégis szinte megváltó erővel hatott, az éppen csak egyéni lelkiállapotából érthető meg. Amikor ez az eszme ifjúkorában, a görög filozófia kapcsán merült fel előtte, félig keresztény maradékú, félig és főleg schopenhaueri romantikus világnézete meglehetősen betöltötte és kielégítette. Azután következett pozitivista szellemű korszaka: minden önálló lelkiséget és egyéni halhatatlanságot élesen elutasított, de az emberi életnek ez a teljes esendősége, a múlandóságnak való teljes és menthetetlen kiszolgáltatottsága *saját* rendkívüli elevenségű lelkét nem elégíthette ki, hanem nyilván sokat kínozta. Az így vígasztalan jövőjű emberi élet nyomasztóságából való kimenekülés vágya nyilván mind erősebbé vált benne: ez szülte meg újra a régi eszmét, és az abban érzett boldog kielégülésében teljesen újnak, semmiféle korábbi gondolattal össze nem hasonlítható színűnek látta; éppen egyéni érzelmi színe volt teljesen új. Ezt mutatja az egész mód, ahogyan Nietzsche gondolatával bánik, és ezt jól igazolja egy későbbi, szintén a zsebkiadás 6. kötetének bevezetésében idézett megállapítása: „Legközelebbi hatása (ennek a gondolatnak), hogy pótolja a halhatatlanságba vetett hitet: növeli a jó akaratot az életre!" Bizonyosnak látszik, hogy elsősorban eszméjének ez a természete boldogította annyira Nietzschet. Az azután érthető, amit húga hangsúlyoz, hogy lehetőleg tudományos igazolást is keresett hozzá: ekkori felfogásának megfelelően főleg matematikai-természettudományi igazolást. Ebben az időben — úgy látszik, hogy már az eszme felmerülése előtt is — többet foglalkozott matematikai és természettudományi-természetbölcseleti kérdésekkel, és nagy és kedves eszméjének a tudomány támogatását is meg akarta szerezni. Ez jól meglátszik a hagyatékából közölt kisebb fogalmazványából, amely egyenesen tudományos irányban foglalkozik az örök visszatérés gondolatával. Ez a fogalmazvány

Az örök visszatérés (Die ewige Wiederkunft, 1881; T. V. 1—21. l.)

A mindenség-erő mértéke meghatározott, nem „végtelen": óvakodjunk ilyen fogalmi kicsapongásoktól! Következőleg az erő helyzeteinek, változásainak, kombinációinak és fejlődéseinek száma ugyan óriási nagy és gyakorlatilag „megmérhetetlen", de mindenesetre szintén meghatározott és nem vég-

telen. Végtelen azonban az idő, amelyben a mindenség erejét kifejti, vagyis az erő örökké egyenlő és örökké tevékeny: — eddig a pillanatig már végtelenség folyt le, azaz minden lehetséges kifejlődésnek már meg kellett lennie. Következőleg a pillanatnyi kifejlődésnek ismétlésnek kell lennie, és így annak is, amely szülte, és annak, amely belőle keletkezik, és így tovább előre és hátra! Minden számtalanszor megvolt, amennyiben minden erő összállapota mindig újra visszatér. *Hogy ettől eltekintve* volt-e valaha valami egyenlő, teljességgel bizonyíthatatlan. Úgy látszik, hogy az összállapot a legkisebb részletekig újraalkotja a tulajdonságokat, és így két különböző összállapotban nem lehet semmi egyenlő. — Valamikor azt gondolták, hogy az időben végtelen tevékenységhez végtelen erő tartozik, amely semmiféle elhasználással sem merül ki. Most mindig egyenlőnek gondolják az erőt, és annak már nem kell végtelen nagynak lennie. Örökké tevékeny, de már nem tud végtelen eseteket teremteni, ismételnie kell magát: ez az én következtetésem. — Végtelen sok erőhelyzet volt, de nem végtelen sokféle: az utóbbi meghatározatlan erőt tenne fel. Ennek csak bizonyos „számú" lehetséges tulajdonsága van. — A végtelenül folytatódó új keletkezés ellentmondás, mert végtelenül *növekvő* erőt tenne fel. De mitől növekedjék ez? Miből táplálkozzék, *többlettel* táplálkozzék? Az a feltevés, hogy a mindenség organizmus, ellenkezik a szervesség természetével. — Kitartunk amellett, hogy a világot mint erőt, nem szabad határtalannak gondolni — megtiltjuk magunknak a végtelen erő fogalmát, mint az „erő" fogalmával összeférhetetlent. — *Meghatározott* erő *végtelenül* új változásai és helyzetei ellentmondást jelentenek, akármennyire nagynak és a változásban takarékosnak gondoljuk is, feltéve, hogy örök. Tehát így kellene következtetni: 1. vagy csak egy bizonyos időponttól kezdve működik és ugyanúgy egyszer majd megszűnik, — de a működés kezdete abszurd; ha egyensúlyban volna, akkor örökké úgy volna! 2. vagy nincsenek végtelenül új változások, hanem ezek meghatározott számának körforgása játszódik le újra meg újra: a tevékenység örök, az eredmények és erőhelyzetek száma véges. — Ha az erők rendjében és vonatkozásában nem volna már minden lehetőség kimerítve, akkor még nem folyt volna le végtelenség. Mivel ennek éppen meg kellett történnie, már nincs új lehetőség, és mindennek már meg kellett lennie, számtalanszor. — Meghatározott erők rendszeréből, tehát mérhetően bizonyos erőből nem adódhatik az állapotok számtalansága. Csupán a végtelen tér hamis feltevése mellett, amelybe az erő mintegy eloszlik, terméketlen, holt az utolsó állapot. — Az erő utolsó fizikai állapota, amelyet kikövetkeztetünk, szükségképen az első is. Az erő feloszlása latens erővé a legelevenebb erő keletkezésének kell, hogy oka legyen. Mert a negáció állapotára a legnagyobb pozíció állapotának kell következnie. A tér, csakúgy mint az anyag, szubjektív forma, az idő nem. A tér csupán az üres tér feltevéséből keletkezett. Ilyen nincs. Minden erő. Mozgatottat és mozgatót nem tudunk együtt gondolni, de ezt az anyag és a tér teszi. Izolálunk. — Két negációból egy pozíció keletkezik, ha a negációk erők. (Fényből fény ellen sötétség lesz, melegből meleg ellen hideg stb.) — Minden keletkezés tökéletesen egyenlő állapotok meghatározott számának ismétlésében mozog. — Aki nem hisz a mindenség körfolyamatában, annak az önkényes Istenben kell hinnie — így határozza meg magát az én szemléletem minden eddigi teisztikussal ellentétben! — Amit a körfolyamattal ellenhipotézisként állítok szembe: ... keletkezhetnek-e különböző dolgok az „erőből"? Tetszőlegesek? Nem tévesztheti-e meg az a törvényszerűség, amelyet látunk? Hogy nem volna őstörvény? Nem lehetne-e a minőségek sokszerűsége a mi világunkban is tetszőleges tulajdonságok abszolút keletkezésének következménye? Csak, hogy ez a mi világsarkunkban már nem fordul elő? Vagy olyan szabályt vett fel, amelyet oknak és hatásnak nevezünk, anélkül, hogy az? Nem lehetne ez a „szabály" éppen csak hosszabb szeszély? — Higyjünk az abszolút szükségképiségben a mindenségben, de óvakodjunk attól, hogy bármely törvényről, akár tapasztalásunk primitív mechanikai törvényéről, azt állítsuk, hogy ez uralkodik abban és, hogy örök tulajdonság. — A szervetlen anyag, bár többnyire szerves volt,

nem tanult semmit, mindig multtalan. Ha másképen volna, akkor sohasem lehetne ismétlődés — mert mindig új minőségekkel, új multtal bíró anyagból keletkeznék valami. — Óvakodjunk attól, hogy ennek a körforgásnak valamilyen törekvést, célt tulajdonítsunk: vagy saját szükségeink szerint unalmasnak, butának stb. minősítsük. Bizonyos, hogy a legnagyobbfokú esztelenség ugyanúgy előfordul benne, mint az ellenkezője: de nem szabad aszerint mérni, észszerűség vagy észszerűtlenség nem állítmányai a mindenségnek. Óvakodjunk attól, hogy e kör törvényét létrejöttnek gondoljuk. A körforgás nem valami keletkezett, hanem az őstörvény, úgy amint az erőhalmaz őstörvény, kivétel és áthágás nélkül. Minden keletkezés a körforgáson és az erőhalmazon belül van: tehát a keletkező és elmúló körforgások, például a csillagoké, az árapályé, a nappalé és éjjelé, az évszakoké nem alkalmazható, hamis analógiával, az örök körforgás jellemzésére. — A „mindenség káosza" mint minden céltevékenység kizárása nem áll ellentmondásban a körforgás gondolatával: az utóbbi éppen értelem nélküli szükségszerűség, bármely formális, erkölcsi, esztétikai tekintet nélkül. A tetszőlegesség hiányzik, a legkisebből és az egészből. — Óvakodjunk azt hinni, hogy a mindenségnek az a törekvése, hogy bizonyos formákat elérjen, hogy szebb, tökéletesebb, bonyolultabb akar lenni! Mindez emberszerűsítés! Anarchia, rútság, forma — ezek alkalmatlan fogalmak. A mechanika számára nincs semmi tökéletlen. Minden visszatért: a Sirius és a pók és gondolataid ebben az órában és ez a gondolatod, hogy minden visszatér. — Az erők világa nem szenved csökkenést: különben a végtelen időben elgyengült és elpusztult volna. Az erők világa nem áll meg: különben már odajutott volna, és a lét órája állna. Az erők világa tehát sohasem jut egyensúlyba, sohasincs nyugalmi pillanata, ereje és mozgása minden időben egyenlő nagy. Akármilyen állapotot tud is elérni ez a világ, már el kellett érnie, és nem is egyszer, hanem számtalanszor. Igy ezt a pillanatot is: már itt volt egyszer és sokszor és ugyanígy visszatér majd, minden erőnek pontosan ugyanilyen eloszlásával, mint most: és ugyanúgy van azzal a pillanattal, amely ezt szülte, és azzal, amely gyermeke a mostaninak. Ember! Egész életedet mint a homokórát mindig újra megfordítják és az mindig újra lefut, — egy nagy percnyi időköz után, míg valamennyi feltétel, amelyből lettél, ismét összejön. És akkor megtalálsz minden fájdalmat és minden gyönyört és minden barátot és ellenséget és minden reményt és minden tévedést, és minden fűszálat és minden napsütést, minden dolog egész összefüggését. Ez a gyűrű, amelyben te egy szem vagy, mindig újra fénylik. És az emberlétnek általában mindegyik gyűrűjében mindig van egy óra, amikor előbb egy, majd sok, majd valamennyi előtt felmerül a leghatalmasabb gondolat, minden dolog visszatéréséről: — ez mindegyik alkalommal a *dél* órája az emberiség számára.

Tanításom azt mondja: a feladat, úgy élni, hogy kívánnod kelljen újra élni, — mert mindenesetre fogsz! Akinek a törekvés adja a legmagasabb érzést, az törekedjék; akinek nyugalom adja a legmagasabb érzést, az engedelmeskedjék. Csupán tudatosítsa, hogy mi adja neki a legmagasabb érzést, és ne féljen semmiféle eszköztől! Az örökkévalóság forog kockán! — „De ha minden szükségszerű, miben rendelkezhetem cselekedeteimmel?" A gondolat és a hit olyan súly, amely minden más súly mellett nyom, és inkább mint ezek. Azt mondod, hogy táplálék, hely, levegő, társaság megváltoztat és meghatároz téged? Véleményeid még inkább teszik ezt, mert azok határoznak meg téged erre a táplálékra, helyre, levegőre, társaságra. Ha beoltod magadba a gondolatok gondolatát, akkor majd megváltoztat téged. A legnagyobb cselekvéssúly az, ha mindennél, amit tenni akarsz, felteszed a kérdést: „olyan ez, hogy számtalanszor meg akarom tenni?" — Attól fogva, hogy ez a gondolat itt van, minden szín megváltozik, és más történet alakul. — A jövő története: mindinkább ez a gondolat győz, — és azoknak, akik nem hisznek benne, természetük szerint végül ki kell halniok! — Érzed, hogy búcsút kell venned, talán nemsokára — és ennek az érzelemnek esti pirja belevilágít boldogságodba. Ügyelj erre a tanuságra: azt jelenti, hogy az életet és önmagadat szereted,

még pedig az életet amint eddig talált és alakított téged, — és hogy megörökítésére törekszel. Non alia, sed haec vita sempiterna! De tudjad azt is, hogy a mulandóság rövid dalát mindig újra énekli, és hogy az ember az első versszak hallatára majd meghal a sóvárgástól arra a gondolatra, hogy talán mindörökre vége. — Nyomjuk rá az örökkévalóság képét életünkre! Ez a gondolat többet tartalmaz, mint minden vallás, amely ezt az életet mint röpkét megvetette és egy határozatlan másik élet felé tanított nézni. — Nem távoli, ismeretlen üdvösségek és áldások és megkegyelmezések felé kell tekintgetni, hanem úgy élni, hogy ismét élni akarjunk és örökké így élni akarjunk! Feladatunk minden pillanatban elibénk áll. — Főtendenciák: 1. az élet, a saját élet iránt való szeretetet minden módon elültetni! Akármit gondol is ki minden egyes ember ennek érdekében, azt a másiknak helyben kell majd hagynia és ebben a tekintetben új, nagy toleranciát kell elsajátítania: akármennyire ízlése ellen van is gyakran, hacsak az egyes ember valóban növeli az életén érzett örömét! 2. Egynek lenni az ellenségességben mindenki és minden ellen, ami az élet értékét gyanúsítani próbálja: a sötétben bújók és elégedetlenkedők és morgolódók ellen. Ezektől meg kell tagadni a továbbszaporodást! De ellenségességünknek magának is örömünkre vezető eszköznek kell lennie! Tehát nevetni, gúnyolódni, elkeseredés nélkül megsemmisíteni! Ez a mi halálos harcunk. Ez az élet — a te örök életed! — Mibe pusztult bele az alexandriai kultúra? Valamennyi hasznos felfedezésével és e világ megismerésén érzett gyönyörével sem tudta ennek a világnak, ennek az életnek a végső fontosságot megadni, a túlvilág fontosabb maradt! Ebben jobbra tanítani most még mindig a fődolog: — talán ha a metafizika éppen erre az életre veti a legerősebb hangsúlyt — az én tanításom szerint! — Ez a tanítás szelíd azokkal szemben, akik nem hisznek benne, nincsenek poklai és fenyegetései. Aki nem hisz, annak *röpke* élet van tudatában. — Borzalmas volna, ha még hinnénk a bűnben: hanem akármit teszünk is majd, számtalan ismétléssel, az ártatlan. Ha minden dolog örök visszatérésének gondolata nem nyűgöz le, nem bűn: és nem érdem, ha megteszi. — Őrizkedjünk attól, hogy az ilyen tanítást mint valami hirtelen vallást tanítsuk! Lassan kell beszűrődnie, egész nemzedékeknek kell rajta építeniök és tőle megtermékenyülniök, — hogy nagy fává legyen, amely minden még eljövendő emberiséget beárnyékoljon. Mi az a néhány ezredév, amelyekben a kereszténység fenntartotta magát! A leghatalmasabb gondolatnak sok évezredre van szüksége, — sokáig, sokáig kell kicsinynek és tehetetlennek lennie! — Előkészültetek most már? A szkepszis minden fokát át kellett élnetek és kéjjel kellett fürdenetek jéghideg folyamokban, különben nincs jogotok erre a gondolatra; védekezni akarok a könnyenhivők és rajongók ellen! Gondolatomat előre meg akarom védeni! A legszabadabb, legderűsebb és legfenségesebb lelkek vallása legyen — kedves virágosrét aranyozott jég és tiszta mennybolt között!

Ez a kis fogalmazvány igen mélyen belevilágít Nietzsche gondolatvilágába és a „gondolatok gondolatának" abban való szerepébe. A bölcseleti, főleg a metafizikai és etikai gondolatok nagy részéről elmondható, hogy a lelki szükség az atyjuk és az attól megtermékenyített vágy az anyjuk; de az igazság keresztvize alá mégis az értelem szokta őket tartani. Nietzsche nagy gondolatánál a keresztapa bizony meglehetős hanyagsággal végzi dolgát: az értelmi bizonyításra szánt természetbölcseleti alap minden olyan bölcseleti vagy természettudományos gondolkodó előtt, aki csak némileg is szabatosságra és igazolásra törekszik, teljességgel bizonytalannak, szinte ötletszerűnek kell, hogy mutatkozzék. Lényegében csupa posztulátumból áll: hogy a mindenség valamiféle szükségszerűséggel működő véges erőhalmaz a végtelen időben, ez az egész mechanikus erőmetafizika egyáltalában nincsen igazolva, sőt csupán néhány tételét kísérli meg egyáltalában Nietzsche

néha egy-egy bizonyítékfélével megtámogatni. Szinte érthetetlenül elfogult és valójában bölcseletileg szűk gondolkodására kitűnő fényt vet például az a képtelen alternatíva, hogy „vagy örök körfolyamat, vagy *önkényes* Isten!" Az „ellenhipotézisek" talán érdekesebbek, mint az örök visszatérést bizonyítani hivatott, meglehetősen olcsó eszű és népszerű természettudományos felfogásokból összeszedett metafizikai-természetbölcseleti alap: különösen érdekes, hogy itt megint felmerül a nagy világjáték eszméje, amely tulajdonképen ugyanolyan — Nietzschetől valamikor nagyon nagyra tartott — Herakleitos-emlék, mint maga az örök-visszatérés-tan.

A Nietzsche közelmultjának sok tekintetben pozitivista-naturalista természetfelfogásával egyező általános alapvetésnek következetesen megfelel az a tétel, hogy a mindenség nem akar szebbet, jobbat, többet elérni, egyáltalában nem törekszik célok felé: az ilyen feltevés emberszerűsítése volna. Az embert azonban Nietzsche egyenesen hajtja erre: hiszen a kezdettől fogva benne lappangó és csakhamar szintén nagy szuggesztív erővel kifakadó több-mint-ember-eszmény másképen értelmetlen. Igen ám, de hogyan törekedjék, sőt törjön az emberiség így előre, ha az ember teljességgel kötve, determinálva van? Erre Nietzsche — láttuk — azt feleli, hogy a gondolatok is cselekvéssúlyok, még pedig a legerősebb motívumok. De végiggondolta-e elméletét, hogy a gondolatoknak nemcsak felmerülése és feltevése, hanem *cselekvéstmeghatározó célul való kitűzése* is csak olyan kevéssé áll rajtunk, mint bármi más, ha teljességgel determinálva vagyunk? Egyszerűen „kitűzik magukat" és rólunk döntenek nélkülünk, akármit „csinálunk" is mi, ha Nietzsche akaratdeterminizmusának igaza volna! Mind ennek következetes végiggondolására Nietzsche nagyon kevés filozófikus-dialektikus erővel és türelmes odaadással rendelkezett: ezt minden szigorúbbnak szánt vagy természete szerint szigorúságot igénylő bölcseleti gondolatmenete megmutatja. Itt van gondolkodásának nagy gyöngéje.

A nagy eszme keresztapja tehát igen fogyatékos volt és gyarlón végezte dolgát. A szülőkben azonban annál nagyobb vitalitás feszült: a nagy gondolat szinte kirobban és rakétaszerűen felszökik Nietzscheből! Ezért is rajong annyira érte és becsüli jelentőségét olyan mérhetetlenül túl. Ez a határtalan túlbecsülés megmutatkozik abban, hogyan látja gondolata szerepét az emberiség történetében: először egyben — benne — merül fel, azután néhányban — tanítványaiban — végül mindenkit hatalmába ejt és aki nem hisz benne, kihalásra van ítélve! Felmerülésének és érvényesülésének ideje az egyes világkorszakok emberiségéletének nagy dele: tehát Nietzsche történeti öntudata semmivel sem kisebb az azelőtt annyit támadott Hegelénél. Sőt: ennek a gondolatnak megtalálása annyira elragadja, hogy tulajdonképen ettől fogva dobja, majd fúrja magát mindinkább bele egy szinte az extázis határáig terjedő öntúlméretezés tudatába, amely logikusan csakis az őrületben végződhetett. Ez a folyamat nemcsak szertelen nagyságtudatát és szellemi nagyratörését jellemzi, hanem azt a boldog kielégülést is, amelyet ebben a nagy gondolatában talált. Ez a leghatalmasabb gondolat, amely a különben röpke életű embernek megnyitja az örökkévalóságot! Még pedig egy örökkévalóságot teljes függetlenségben, amelyben az ember csak magakovácsolta életét éli újra meg újra hasonlóan; persze, hogy ez a magakovácsolás nagyon kétesértelmű a teljes determináció világában. Érde-

kes jelenség, hogy a mással szemben fennálló személyes erkölcsi felelősség gondolatától irtózó és talán ezért is a naturalizmus akaratdeterminizmusát annyira könnyen és hevesen magáévá tevő Nietzsche lelke mélyén *féktelen függetlenségi vágy*, alapjában egészen rendkívüli *szellemgőg* él: ez az Isten eszméjétől végkép irtózik, a bűn megkötő ereje ellen is szüntelenül fellázad és végül egy *a szükségszerűségben is teljesen független, azaz magárahagyott emberélet megörökítését* találja ki az örök visszatérés eszméjében. Ez az eszme tehát együtt elégítette ki két legnagyobb vágyát: a megörökítésre irányulót és a függetlenségre törőt; érthető, hogy akkora boldogságot, éppen vágykielégülést talált benne. És amint már említettem, csakis így érthető ezért az eszméjéért érzett csodálatos lelkesedése. Ezért védi is mindjárt annyira az unalmasság és butaság vádja ellen: már pedig az eszme logikai szabatosságával nem tarthatja magát fenn, tehát éppen *lelki használhatóságával* kell magát igazolni próbálnia. De nemcsak Nietzsche lelkében, hanem általában!

Ekkor pedig mit mutat alaposabb elgondolása? Hogy végül is önmagunkon kívül álló, meghatározó okokból valamilyenek lettünk és valamilyen életet élünk, a multban is már végtelenszer és a jövőben újra! Igen ám, de lelkileg csak akkor élem *én* a következő életet, ha az előzőre, a mostanira emlékezem; különben *számomra* lényegileg teljesen mindegy, hogy valamikor egy hozzám teljesen hasonló, de *a másik világfolyamattal együtt másik emberegyén* él majd, avagy ez sohasem történik már meg: hiszen *én* csak akkor élnék később, ha nem egy hasonló, hanem velem *tudatilag azonos én él*, ez pedig az öntudat- és emlékezésközösség nélkül képtelenség. De ha valóban újra *ébredek*, azaz öntudatközösség kapcsolja össze egymásutáni életeimet, akkor azoknak végtelenszer való *teljesen hasonló* ismétlődése éppen az emlékezés miatt egyrészt megint képtelenség, de másrészt ugyanezért alighanem már a második alkalommal is teljesen tűrhetetlenné válnék, különösen egy nietzscheszerű lélek folytonosan továbbtörő természete számára; hát még a határtalanul egyforma ismétlődés! Nyilvánvaló, hogy ez a lelki élet értelmességét is — az egyetlent, amelyet Nietzsche a mindenségben jórészben ilyennek elismer! — éppen értelmében értelmetlenné tenné; és az örök ismétlődés igazában nem örök jelentést ad az élet bármely pillanatának, hanem elvizenyősíti; örök jelentése — éppen ellenkezőleg — *csak* a lelket „örökre" kialakító *egyszeri* időbeli élet minden pillanatának van. A nagy eszme tehát, teljesen végiggondolva, csupa önellentmondást tár fel, az önmegörökítő vágy kielégítésére sem alkalmas és az egyetlen értelmességet is, amely Nietzsche világában megmarad, az emberét, értelmetlenné teszi: ez mindenesetre kiváltsága, de nem kiválósága. Értelmezése tehát nem filozófiailag, hanem csupán lélektanilag-jellemtanilag adható meg igazában, aminthogy ez az igazi értelme. Nietzsche voltaképen ebben is pszichologusnak, de itt éppen csak bámulatos pszichoanalítikus öngyógyítónak bizonyul: a kúra azonban túllő a célon és végül is Nietzsche boldogan felrázott lelkét a szétrepedésig felkavarja. Ezt is jól megsejti a nagy léleklátó a Gasthoz írt, az „örök visszatérés" ismertetése előtt idézett levelében.

Ezek után belátható, hogy Nietzsche e vágybetöltő és képzeletileg boldogan kiszínezett gondolat közlési alakjául végül is nem a száraz és szürke értekezési formát, hanem szabadabb és színesebb költői alakot választ: az *„Így szólott Zarathustra"* adja majd nagy gondolatának méltó

keretét. Már egy alighanem sokkal kevésbbé költői alakúra és *„A hasonló visszatérése"* címmel tervezett könyv első tervvázlatát így zárja: „1881 augusztus elején Sils-Mariaban, 6000 lábnyira a tenger fölött és sokkal magasabban minden emberi dolog fölött!" 1881 őszén az Engadinból egyenesen Genovába ment Nietzsche és ott gyönyörű novembert és csodaszép enyhe délszaki januári időt kapott. November végén írja húgának: „Hidd el nekem, nálam van most minden erkölcsi gondolkodás és munkálkodás és még egynémely más dolog csúcsa Európában. Talán egyszer még eljön az idő, amikor a sasoknak is félénken kell reám föltekinteniök, mint azon a Szent János-képen, amelyet mint gyermekek annyira szerettünk". Az utolsó mondat különben megint elárulja a keresztény eszmekörhöz való kötöttségét is.

Egyelőre egy megragadóan szép előjátékot ír, amelyben, mint majd meglátjuk, új eszméi még alig fejeződnek ki, de annál inkább az a boldog élethangulat, amelyet benne keltettek. Új munkáját tulajdonképen a *Pirkadás* folytatásának, azaz 6—10. könyveinek szánta és lényegében 1882 januárjában írta meg. Végül is külön címet kapott a könyv: az író hangulatának megfelelően és a „gaya scienza" provencei fogalma nyomán, amely „énekes, lovag és szabadszellem egysége", *A vidám tudomány* nevet nyerte. Az első, 1882 augusztusában megjelent kiadásban még csak négy „könyvből" áll a munka, amely előtt egy „verses előjáték", azaz lényegében 63 verses aforizma áll. Évekkel később, az 1887 júliusában megjelent második kiadás számára, 1886 őszén Rutában, Genova mellett megírta Nietzsche a szokásos utólagos előszót, valamint a mű ötödik „könyvét"; ez tehát már a Zarathustra-könyv megírása utáni időből való. Még egy költeményeket tartalmazó függeléket is illesztett a mű második kiadásához *„Lieder des Prinzen Vogelfrei"* címmel; ezek 1882/84-ből valók. Így áll a mű végső alakjában előttünk.

A vidám tudomány (Die fröhliche Wissenschaft. (La gaya scienza) 1881/82, 1886; T. VI. 23—388. l.)

A címlapon a következő verses mottó áll: Saját házamban lakom, senkit sosem utánoztam, s minden mestert kinevettem, ha nem nevetett magán. — Házam ajtaja fölött.

A második kiadáshoz 1886-ban írt előszó elmondja, hogy a könyv olyan, mintha a tavaszi jégolvasztó szél nyelvén volna írva: önhittség, nyugtalanság, ellentmondás, áprilisidő van benne, úgyhogy az embert állandóan egyaránt emlékezteti a tél közelségére és a győzelemre a tél fölött, amely eljön, el kell jönnie, talán már el is jött. A hála árad folytonosan belőle, mintha éppen a legváratlanabb dolog történt volna, egy gyógyuló hálája, mert a gyógyulás volt a legváratlanabb dolog. „Vidám tudomány": ez olyan szellem Saturnaliáit jelenti, aki félelmetes hosszú nyomásnak türelmesen ellenállt — türelmesen, szigorúan, hidegen, alávetés nélkül, de remény nélkül —, és akire most egyszerre rátör a remény, az egészség reménye, az egészség részegültsége. Ez az egész könyv semmi egyéb, mint vigalom hosszú nélkülözés és ájulás után, a visszatérő erő ujjongása, az újraéledt hité egy holnapban és holnaputánban, a jövő, a közeli kalandok, az újra nyílt tengerek, az újra megengedett, újra hitt célok hirtelen megérzéséé és előérzetéé. — Minden filozófia, amely a békét fölébe helyezi a háborúnak, minden etika a boldogság fogalmának negatív fogalmazásával, minden metafizika és fizika, amely ismer egy finálét, valamely fajtájú végállapotot, minden túlnyomóan esztétikai vagy vallási vágyódás egy másvilág, túlvilág, kívüliség, felettiség felé, megengedi a kérdést, hogy nem a betegség volt-e az, ami a filozófust megihlette. Fiziologiai szüksé-

gek elleplezése a tárgyilagosság, eszményiség, tiszta szellemiség köpenyei alatt ijesztően messze terjed, — és elég gyakran kérdeztem magamtól, vajjon nagyban számolva, a filozófia nem volt-e eddig egyáltalában csak a test értelmezése és a test félreértése. A legmagasabb értékítéletek mögött, amelyek eddig a gondolat ítéletét irányították, a testalkat félreértései rejlenek, akár egyeseké, akár rendeké, vagy egész fajoké. A metafizika mindama merész bolondságait, különösen a lét értékének kérdésére adott feleleteit, először mindig meghatározott testek tüneteinek lehet tekinteni. Még mindig azt várom, hogy egy filozófikus orvos a szó kivételes értelmében — olyan, akinek a nép, kor, faj, emberiség össz-egészségének a problémáját kell nyomoznia — egyszer bátorságot vesz magának arra, hogy gyanúmat a végsőkig élezve, azt a mondatot mérlegelje: minden filozofálásban eddig nem is „igazságról" volt szó, hanem valami másról, mondjuk, hogy egészségről, jövőről, növekedésről, hatalomról, életről... Kitalálható, hogy nem szeretnék hálátlanul búcsút venni a súlyos betegségnek attól az idejétől, amelynek nyereségét még máig sem mérlegeltem ki: aminthogy elég jól tudatában vagyok annak, hogy változandó egészségemmel egyáltalában mi az előnyöm a szellem vasgyúróival szemben. Filozófus, aki sok egészségen ment és mindig újra megy keresztül, ugyanannyi filozófián is keresztülment: nem is tehet másként, mint hogy saját állapotát minden alkalommal a legszellemibb alakra és távolságra váltsa át, — a transfiguration ez a művészete éppen filozófia. Nekünk filozófusoknak nem áll szabadságunkban, hogy lelket és testet elválasszunk, mint ahogy a nép elválasztja, és még kevésbbé áll szabadságunkban, hogy lelket és szellemet elválasszunk. Nem vagyunk gondolkodó békák, tárgyiasító és regisztráló műszerek hidegreállított belekkel, nekünk gondolatainkat állandóan fájdalmunkból kell megszülnünk és anyai módon mindabban részesítenünk, ami vér, szív, tűz, gyönyör, szenvedély, kín, lelkiismeret, sors, végzet van bennünk. Élni — ez azt jelenti számunkra, hogy mindazt, ami vagyunk, állandóan fénnyé és lánggá változtatjuk; mindazt is, ami minket ér, másképen nem is tudunk tenni. És ami a betegséget illeti: nem volnánk csaknem kísértésben azt kérdezni, hogy egyáltalában nélkülözhető-e számunkra? Csupán a nagy fájdalom a szellem végső felszabadítója, mint ahogy a nagy gyanakvás tanítómestere. Kételkedem abban, hogy az ilyen fájdalom „javít" —; de azt tudom, hogy elmélyít. Az életbe vetett bizalom odavan: az élet maga lett problémává. De senki se gondolja, hogy az ember ezzel szükségképen besötétedik! Még az élet szeretete is lehetséges. — csak másképen szeret az ember. Úgy, mint ahogy azt a nőt szereti, aki kétséget kelt benne... Végül, hogy a leglényegesebb ne maradjon kimondatlanul: az ember ilyen szakadékokból, ilyen súlyos betegségből, a súlyos gyanú betegségéből is, újjászületve tér vissza, vedletten, csiklandósabban, gonoszabb indulattal, finomabb ízléssel az öröm iránt, gyengédebb nyelvvel minden jó dolog iránt, vígabb érzékekkel, második, veszedelmesebb ártatlansággal az örömben, gyermekesebben és egyúttal százszor raffináltabbban, mint azelőtt bármikor volt. Mennyire útálatos most már az élvezet, a durva, tompa, barna élvezet, ahogy azt különben az élvezők, „műveltjeink", gazdagjaink és kormányzóink értik! Milyen gonoszul hallgatjuk immár a nagy vásári lármát, amellyel a „művelt ember" és nagyvárcslakó manapság művészet, könyv és zene által „szellemi élvezetekre" erőszakoltatja magát, szeszes italok segítségülvétele mellett! Mennyire fáj most fülünknek a szenvedély színpadi kiáltása, mennyire idegenné lett ízlésünknek az egész romantikus zendülés és érzékkavargás, amelyet a művelt csőcselék kedvel, fenségesre, emelkedettre, elferdültre irányuló törekvéseivel egyetemben! Nem, ha nekünk gyógyulóknak egyáltalában szükségünk van még művészetre, akkor ez *más* művészet — gúnyolódó, könnyű, röpke, istenien zavartalan, istenien művészi művészet, amely mint fényes láng lobog bele a felhőtlen égbe! Mindenekelőtt: művészet művészek, csakis művészek számára! Utólag jobban értünk hozzá, hogy mi szükséges ahhoz elsősorban, a derűsség, minden derűsség, barátaim! mint művészek is —: be szeretném bizonyítani. Egyetmást most

nagyon is jól tudunk, mi tudók: ó, mennyire megtanuljuk immár, hogy jól felejtsünk, hogy jól ne-tudjunk, mint művészek is! És ami jövőnket illeti: aligha leszünk újra azoknak az egyiptomi ifjaknak az ösvényein találhatók, akik éjtszaka templomokat tesznek bizonytalanokká, szobrokat ölelnek és végkép mindent, amit alapos okokkal tartanak elfödve, fátyolától megrabolni, fölfedni, éles fénybe állítani akarnak. Nem, ezt a rossz ízlést, az igazságnak, „a mindenáron igazságnak" ezt az akarását, az igazságszeretetnek ezt az ifjúsági őrületét — ezt megúntuk: ennél sokkal tapasztaltabbak, komolyabbak, vidámabbak, megégetettebbek, mélyebbek vagyunk... Már nem hiszünk abban, hogy az igazság még igazság marad, ha fátylát lehúzzák; eleget éltünk, hogy ezt higyjük. Manapság az illem dolgának számít előttünk, hogy az ember ne akarjon mindent meztelenül látni, mindennél jelenlenni, mindent megérteni és „tudni". Ó, azok a görögök! Azok értették a módját, hogyan kell élni: ehhez szükséges, hogy bátran megálljunk a felszín, a ránc, a bőr mellett, hogy a látszatot imádjuk formákban, hangokban, szavakban, a látszat egész Olymposában higyjünk! Azok a görögök felületesek voltak — mélységből! És nem éppen ide jutunk vissza, mi a szellem vakmerői, akik a mai gondolat legmagasabb és legveszélyesebb csúcsát megmásztuk és innen körülnéztünk, innen *lenéztünk*? Nem vagyunk éppen ebben — görögök? A formák, a hangok, a szavak imádói? Éppen azért — művészek?

„Tréfa, csel és bosszú", előjáték német rímekben a címe a verses előjátéknak, amely 63 rövid aforizmaszerű verset foglal magába. A 62-ik így hangzik:

E c c e h o m o.

Tudom, honnan származok!
Telhetetlen' lángolok,
Elemésztem önmagam.
Fény lesz mind mit megfogok,
Szén lesz mind mit elhagyok,
Láng vagyok bizonyosan.

Az utolsó:

C s i l l a g m o r á l:

Ha csillagpályád már kimérve,
Mi gondod, csillag, a sötétre?

Vonulj a mán, te boldog, át!
Elhagyva messze bús baját!

Legtávolibb világé fényed
És bűnnek számítsad részvéted!

Csak egy parancsod: tiszta léted!

Első könyv. Akár jó, akár gonosz tekintettel nézek az emberekre, mindig ugyanegy feladat mellett találom őket, valamennyit és külön minden egyest: hogy azt tegyék, ami az emberi nem javára van. És pedig igazán nem az emberfaj iránt érzett szeretetből, hanem egyszerűen azért, mert semmi sem öregebb, erősebb, kérlelhetetlenebb, legyőzhetetlenebb bennük, mint ez az ösztön — mert ez az ösztön éppen fajunk és nyájunk lényege. A legkárosabb ember is talán még mindig a leghasznosabb, a faj fenntartására való tekintetből; mert önmagában vagy hatásával másokban olyan ösztönöket táplál, amelyek nélkül az emberiség régen elernyedt vagy elrothadt volna. A gyűlölet, a kárörröm, a rabló- és uralomvágy és amit mindent még gonosznak neveznek: mindez a fajfenntartás bámulatos ökonómiájába tartozik, persze, költséges,

pazarló és egészében szerfelett oktalan ökonómiába: — ez azonban bebizonyítottan fenntartotta eddig nemünket. Nem tudom, hogy te, kedves embertársam és felebarátom, tudsz-e még egyáltalában a faj kárára, tehát „észszerűtlenül" és „rosszul" élni; az, ami a fajnak árthatott volna, talán már sok évezred óta kihalt és most azokhoz a dolgokhoz tartozik, amelyek már Istennél sem lehetségesek. Hódolj legjobb vagy legrosszabb vágyaidnak és mindenekelőtt: menj tönkre! — mindegyik esetben valószínűleg még mindig valamiképen az emberiség előmozdítója és jóttevője vagy és e tekintetben dicsérőket tarthatsz magadnak — és ugyanúgy gúnyolódókat! De sohasem találod meg azt, aki téged, az egyest, legjobb természetedben is egészen ki tudna gúnyolni, aki határtalan légy- és békanyomorúságodat annyira elégségesen verhetné a fejedbe, amennyire ez összefér az igazsággal! Önmagukon nevetni, ahogyan nevetni kellene, hogy az egész igazságból nevessenek, ehhez eddig a legjobbaknak nem volt elég igazságérzékük és a legtehetségesebbeknek nagyon is kevés genialitásuk! Talán még a nevetésnek is van jövője! Akkor, amikor a tétel „a faj minden, az egy mindig senki" begyökeresedett az emberiségbe, és mindenkinek mindig nyitva áll az ajtó ehhez a végső szabaduláshoz és felelőtlenséghez. Talán akkor majd a nevetés a bölcseség szövetségese lesz, talán akkor már csak „vidám tudomány" lesz. Egyelőre még egészen másképen van, egyelőre a lét komédiája még nem „vált tudatossá" önmaga előtt — egyelőre még mindig a tragédia ideje van, az erkölcsök és vallások ideje. Mit jelent az erkölcsök és vallások alapítóinak, az erkölcsi értékelésekért vívott harc szerzőinek, a lelkiismeretfurdalások és vallásháborúk tanítóinak mindig új megjelenése? Mit jelentenek ezek a hősök a színpadon? Magától értetődik, hogy ezek a tragikus hősök is a *faj* érdekében dolgoznak, ha azt hiszik is, hogy Isten érdekében és mint Isten küldöttei munkálkodnak. Ők is a faj életét mozdítják elő, amikor az életben való hitet előmozdítják. „Érdemes élni — így kiált mindegyikük —, az élet rejteget valamit, van valami mögötte, alatta, vigyázzatok!" Az az ösztön, amely a legmagasabbrendű és legközönségesebb emberekben egyformán uralkodik, a fajfenntartás ösztöne, időről-időre mint a szellem esze és szenvedélye tör elő; akkor az okok fényes kísérete van körülötte és ő minden erejével el akarja felejtetni, hogy alapjában ösztön, balgaság, alaptalanság. *Kell,* hogy az életet szeressük, *mert! Kell,* hogy az ember magát és felebarátját előmozdítsa, *mert!* S ahogy még mindezeket a kelleket és merteket hívják, most és a jövőben! Hogy az, ami szükségképen és mindig, önmagától és minden cél nélkül megtörténik, mostantól kezdve célirányosan megtettnek lássék és az embernek mint ész és végső parancs váljék világossá — azért lép fel az erkölcstanító, mint „a lét céljának" tanítója, azért talál fel egy második és másik létet és új mechanikájával ezt az öreg közönséges létet kiemeli öreg és közönséges sarkaiból. Nem tagadható, hogy idővel e nagy céltanítók mindegyike fölött a nevetés és az ész és a természet lett úrrá: a rövid tragédia végül mindig a lét örök komédiájába ment át és vissza. De mind e kiigazító nevetés mellett az emberi természet egészében mégis megváltozott a lét céljáról szóló tanítók mind újabb megjelenésével — most egy szükséggel többje van, éppen az ilyen „cél"-tanítók és tanítások mind újabb megjelenésének szükségével. Az ember lassanként fantasztikus állattá lett, amelynek egy létfeltétellel többet kell teljesítenie minden állatnál: az embernek időről-időre hinnie kell, hogy tudja, miért létezik, faja nem boldogulhat az életbe vetett időszakos bizalom nélkül! Az életben lévő észbe vetett hit nélkül!

Mindig hasonló tapasztalatra jutok és ugyanúgy mindig újra berzenkedem ellene, nem akarom hinni, bár kézzel fogom: a legtöbből hiányzik az értelmi lelkiismeret. A legtöbben nem találják megvetendőnek, hogy ezt vagy amazt higyjék és aszerint éljenek, anélkül, hogy előbb tudatosították volna maguknak a mellette és ellene szóló végső és legbizonyosabb alapokat, és anélkül, hogy akárcsak utólag is fáradnának ilyen alapokért, — a legtehetségesebb férfiak és a legnemesebb nők is még ezek közé a „legtöbbek" közé

tartoznak. De mit jelent nekem a jószívűség, finomság és lángész, ha az ilyen erények embere ernyedt érzéseket tűr meg magában hit és ítélet dolgában, ha a bizonyosságra irányuló vágyódás nem a legbelső vágynak és legmélyebb szükségnek számít előtte — annak, ami a felsőbbrendű embereket az alsóbbaktól elválasztja!

A közönséges természetek számára minden nemes, nagylelkű érzés célszerűtlennek és ezért mindenekelőtt hihetetlennek látszik: hunyorítanak egyet, ha ilyesmiről hallanak, és azt látszanak mondani akarni: „alighanem valami előny lesz a dologban, az ember nem láthat minden falon keresztül": — gyanakvók a nemessel szemben, mintha rejtekutakon keresné előnyét. Ha az önző szándékok és nyereségek távollétéről nagyon is világosan meggyőződnek, akkor a nemes egyén egyfajta bolondnak számít nekik: megvetik örömét és nevetnek szeme fényességén. „Hogyan lehet azon örülni, hogy az ember hátrányban van, hogyan lehet nyitott szemekkel hátrányba jutni akarni! Valamilyen észbetegségnek kell a nemes indulattal kapcsolatban lennie" — így gondolkoznak lenéző pillantással: úgy, amint lenézik az örömet, amelyet az elmebetegnek okoz rögeszméje. A közönséges természet kiváltsága, hogy előnyét változatlanul szem előtt tartja, és hogy ez a célra- és előnyre-gondolása erősebb, mint legerősebb ösztönei: hogy az ember ne csábíttassa magát ösztönei által célszerűtlen cselekedetekre — ez bölcsesége és öntudata. Hozzá hasonlítva a felsőbbrendű természet az *észszerűtlenebb:* — mert a nemes, nagylelkű, önfeláldozó valóban alul marad ösztöneivel szemben, és legjobb pillanataiban *szünetel* az esze. — Nagyon ritka dolog, hogy egy felsőbbrendű természetnek annyi esze maradjon, hogy a mindennapi embereket ilyenekként értse meg és kezelje: legtöbbnyire saját szenvedélyében mint mindenkinek rejtett szenvedélyében hisz és éppen ebben a hitben csupa tűz és rábeszélőerő. Ha az ilyen kivételes emberek önmagukat nem érzik kivételnek, hogyan érthessék meg valaha is a közönséges természeteket és értékelhessék méltányosan a szabályt! — és így ők is az emberiség balgaságáról, célellenességéről és fantasztikusságáról beszélnek, csupa csodálkozással, milyen bolondul megy a világ és miért nem vállalja azt, amire „szüksége van". Ez a nemes egyének örök igazságtalansága. — A legerősebb és leggonoszabb szellemek vitték eddig leginkább előre az emberiséget: mindig újra felgyujtották az elalvó szenvedélyeket — minden rendezett társadalom elaltatja a szenvedélyeket, — mindig újra felébresztették az összehasonlítás, az ellentmondás érzékét, a gyönyörét az újban, a merészben, a kipróbálatlanban, arra kényszerítették az embereket, hogy véleményeket véleményekkel, mintaképet mintaképpel szembeállítsanak. Kényszerítették őket többnyire fegyverrel, a határkövek feldöntésével, a kegyelet megsértésével: de új vallásokkal és erkölcsökkel is! Ugyanaz a „gonoszság" van az *újnak* minden tanítójában és hirdetőjében, amely hírhedtté teszi a hódítót, — ha finomabban nyilvánul is meg, nem mozgatja meg rögtön az izmokat és éppen ezért nem is tesz annyira hírhedtté! Az új azonban minden körülmények között a *gonosz,* az, ami hódítani akar, a régi határköveket és a régi kegyeleteket felborítani akarja; és csak a régi a jó! Minden idő jó emberei azok, akik a régi gondolatokat mélyre ássák és azokkal gyümölcsöt hoznak, a szellem földművesei. De azt a földet végül is kihasználják, és mindig újra el kell jönnie a gonosz ekéjének. Van mostanában az erkölcsnek egy alapos tévtana, amelyet különösen Angliában nagyon ünnepelnek: e szerint az ítéletek, hogy „jó" és „rossz", a „célszerűről" és „célszerűtlenről" szerzett tapasztalatok felhalmozódásai; e szerint a „jónak" nevezett a fajfenntartó, a „rossznak" nevezett pedig a fajnak ártó. Igazában azonban a gonosz ösztönök ugyanolyan fokban célszerűek, fajfenntartók és nélkülözhetetlenek, mint a jók: — csupán funkciójuk különböző.

Eddig mindennak még nincs történelme, ami színt adott a létnek: avagy hol van a szerelem, a kapzsiság, az irigység, a lelkiismeret, a kegyelet, a kegyetlenség történelme? Mindazt, amit az emberek eddig „exisztenciális feltételeiknek" tekintettek, és e tekintet minden észszerűségét, szenvedélyét és

babonáját — végigkutatták-e már? Eddig még nem építette a tudomány ciklopépítményeit; majd annak is eljön az ideje!

Látható erkölcsi kvalitásaink, és különösen a láthatónak hittek, a maguk útját járják — és az egészen hasonló nevű láthatatlanok, amelyek nekünk másokra nézve sem nem díszek, sem nem fegyverek, szintén a maguk útját járják: valószínűleg egészen mást, és olyan vonalakkal és finomságokkal és vésetekkel, amelyek talán egy isteni mikroszkóppal felszerelt istennek élvezetet szerezhetnének. Megvan például szorgalmunk, becsvágyunk, éleselméjűségünk: az egész világ tud róla —, és azonkívül valószínűleg mégegyszer megvan a *mi* szorgalmunk, a *mi* becsvágyunk, a *mi* éleselméjűségünk: de ezeknek a csúszó-mászó-pikkelyeinknek a mikroszkópját még nem találták fel! — És itt majd azt mondják az ösztönös erkölcsiség barátai: „Brávó! Legalább tudattalan erényeket lehetőnek tart, — ez elég nekünk!" Ó, ti elégedettek! — Számtalan dolog, amit az emberiség korábbi fokain elsajátított, de annyira gyengén és csiraszerűen, hogy senki sem tudta elsajátítottnak észlelni, hirtelenül, sokkal később, talán évszázadok mulva, napfényre tör: közben erős és érett lett. — Valamely kor ritka embereit legszívesebben elmúlt kultúrák és erőik utóhajtásaiként értem meg: mintegy valamely nép és erkölcsisége atavizmusaként: — így valóban még *megérthető* rajtuk valami! Most idegenül, ritkán, rendkívülien jelennek meg: és aki ezeket az erőket magában érzi, annak egy ellenálló más világgal szemben kell őket ápolnia, védenie, tisztelnie, fölnevelnie: és így ezzel vagy nagy ember lesz, vagy bolond és különc, amennyiben egyáltalában jóeleve el nem pusztul. Valamikor ezek a ritka tulajdonságok megszokottak voltak és azért közönségeseknek számítottak: nem tüntettek ki. Különösen egy nép fenntartó nemzetségei és kasztjai azok, amelyekben régi ösztönök ilyen visszaütései előfordulnak, ezzel szemben ilyesmi nem valószínű ott, ahol fajták, szokások, értékelések a kelleténél gyorsabban változnak. A fejlődés erőinek tempója ugyanis népeknél ugyanannyit jelent, mint a zenében; a mi esetünkben mindenképen a fejlődés andanteja szükséges, mint a szenvedélyes és lassú szellem tempója: — és ilyen fajtájú a konzervatív nemzetségek szelleme. — A tudatosság a szervesség utolsó és legkésőbbi fejlődése és ezért a legkevésbbé kész és legerőtlenebb is benne. A tudatosságból számtalan balfogás származik, amelynek következtében egy állat, egy ember tönkremegy, korábban mint szükséges volna, — „a sors miatt", amint Homeros mondja. Ha az ösztönök fenntartó kötése nem volna annyira sokkal hatalmasabb, ha nem szolgálna szabályozóul az egészben: az emberiségnek el kellene pusztulnia fordított ítélkezése, nyitott szemmel való fantáziálása, alapossághiánya és könnyenhívősége, röviden éppen tudatossága miatt: vagyis, anélkül ez már rég nem volna! Mielőtt valamilyen működés kialakult és érett, a szervezet veszedelme: jó, ha addig derekasan zsarnokoskodnak fölötte! Így zsarnokoskodnak derekasan a tudatosságon — és nem a legkevésbbé teszi ezt a büszkeség miatta! Azt gondolják, hogy itt az ember *magva;* maradandó, örök, végső, legeredetibb mivolta! A tudatosságot szilárdan adott nagyságnak tartják! Tagadják növekedését, szüneteléseit! „A szervezet egységének" fogják fel! A tudatnak ez a nevetséges túlbecsülése és félreismerése azt a nagy hasznot vonta maga után, hogy túlságosan gyors kifejlődését megakadályozta. Mivel az emberek azt hitték, hogy tudatosságuk már megvan, kevés fáradságot fordítottak megszerzésére, — és még most sem áll másként a dolog! Még mindig egészen új és az emberi szem előtt éppen csak felderengő, még alig világosan felismerhető feladat, amelyet csak azok látnak, akik felfogták, hogy eddig csak tévedéseink voltak belénktestesülve és, hogy minden tudatosságunk tévedésekre vonatkozik!

Hogyan? A tudomány végső célja az lenne, hogy az embernek lehetőleg sok gyönyört és lehetőleg kevés fájdalmat teremtsen? Mi lenne, ha gyönyör és fájdalom úgy volna összekötve, hogy annak, aki lehetőleg sokat akar az egyikből, a másikból is lehetőleg sokat kell vennie — hogy annak, aki meg akarja tanulni az „égigujjongást", készen kell állnia a „mindhalálig szomorú-

ságra" is? És talán így áll a dolog! — Jóttevéssel és fájdalmatokozással hatalmát gyakorolja az ember másokon — többet nem akar ezzel! — Aki úgy érzi, „az igazság birtokában vagyok", mennyi birtokot ad az oda, hogy ezt az érzést megmentse! Mi mindent dob le fedélzetéről, hogy magát „fenn" tartsa, azaz a többiek *fölött*, akik az „igazság" hiánya miatt szűkölködnek! — Bírvágy és szeretet; mennyire különbözően érzünk mindegyik szónál! — és mégis ugyanaz az ösztön lehetne, kétszer elnevezve, az egyik esetben a már birtoklók álláspontjáról gyalázva, akikben az ösztön valamennyire megnyugodott és akik most féltik „birtokukat"; a másik esetben a kielégületlenek, szomjasok álláspontjáról „jónak" dicsőítve. Felebaráti szeretetünk — nem új tulajdon után törő vágy? És ugyanígy szeretetünk a tudás, az igazság iránt? és egyáltalában minden újságratörés? Lassanként megcsömörlünk a régitől, biztosan birtokoltól és újra kinyujtjuk kezünket; még a legszebb táj, amelyben három hónapig élünk, sem bizonyos szeretetünkről és valamely távoli part ingerli bírvágyunkat: a birtok rendszerint kisebb lesz a birtoklás által. Gyönyörünk önmagunkban úgy akarja magát fenntartani, hogy mindig valami újat változtat át *önmagunkká*, — ez éppen a birtoklás. Valamely birtoktól megcsömörleni annyit jelent: önmagunktól megcsömörleni. (A túlság miatt is lehet szenvedni — az eldobni, kiosztani kívánó vágy is felveheti a „szeretet" megtisztelő nevét.) Ha szenvedni látunk valakit, akkor szivesen használjuk fel a most adott alkalmat, hogy birtokba vegyük; ezt teszi például a jótékonykodó és a résztvevő, ő is „szeretetnek" nevezi a benne új birtokra ébresztett vágyat és gyönyörködik abban, mint valami új, feléje intő hóditásban. Legvilágosabban azonban a nemek szerelme árulja el magát tulajdonra törő vágynak: a szerető a sóvárgott személy feltétlenül egyedüli birtoklását akarja, ugyanolyan feltétlen hatalmat akar mind lelkén, mind testén, egyedül akar szerettetni és mint a legmagasabb és legkívánatosabb akar a másik lélekben lakni és uralkodni. Talán van a Földön imitt-amott a szerelem egyfajta folytatása, amelyben két személynek ez a kapzsi vágyódása egymás után helyet adott egy új vágynak és kapzsiságnak, közös magasabbrendű szomjúságnak egy fölöttük álló eszményre: de ki ismeri ezt a szerelmet? ki élte át? Helyes neve barátság.

Néhány évezredig tovább az utolsó század útján! — és mindabban, amit az ember tesz, a legnagyobb okosság lesz látható: de éppen ezzel el is vesztette majd az okosság minden méltóságát. — Ha van egy erényed, valódi, egész erényed (és nemcsak egy ösztönke valamely erényre!) — akkor áldozata vagy! — A „felebarát" dícséri az önzetlenséget, mert abból előnyei vannak! Ha a felebarát maga „önzetlenül" gondolkodnék, akkor elutasítaná az erőnek azt a megfogyatkozását, azt az ő javára szolgáló károsítást, ellene dolgoznék az ilyen hajlamok keletkezésének és mindenekelőtt éppen azáltal nyilvánítaná önzetlenségét, hogy azt nem nevezné jónak! Ezzel jelezve van annak az erkölcsnek az ősellentmondása, amely éppen most nagy tiszteletben áll: ennek az erkölcsnek a motívumai ellentétben állnak alapelvével! Azt, amivel ez az erkölcs igazolni akarja magát, megcáfolja saját erkölcskritériumával! Azt a tételt, hogy „mondj le önmagadról és áldozd fel magad", saját erkölcsével való ellenkezés nélkül csupán olyan lénynek volna szabad dekretálnia, amely ezzel maga is lemondana előnyéről és az egyesektől kívánt önfeláldozásban talán saját pusztulását idézné elő. Mihelyt azonban a felebarát (vagy a társadalom) az altruizmust a haszon végett ajánlja, az éppen ellenkező tétel „keresd az előnyt mások rovására is" kerül alkalmazásra, tehát egy szuszra egy „tedd"-et és „ne tedd"-et hirdetnek!

A társadalomnak azokban az időről-időre szükséges állapotaiban, amelyeket a „korrupció" szóval jelölnek, ügyeljünk a következő jelekre. Mihelyt valahol fellép a korrupció, tarka babona válik úrrá és a nép eddigi közös hite azzal szemben halvány és tehetetlen lesz: a babona ugyanis másodrendű szabadszellemüség: — aki ráadja magát, bizonyos, neki megfelelő formákat és formulákat választ ki és a választás jogát engedi meg magának. A babonás a vallásoshoz viszonyítva mindig sokkal inkább „személy" mint ez, és babonás társadalom

az olyan lesz, amelyben már sok egyén és az egyénin érzett gyönyör van. Erről az álláspontról nézve a babona mindig haladásnak mutatkozik a hittel szemben és jelnek arra, hogy az értelem függetlenebb lesz és jogát akarja. Korrupcióról panaszkodnak ekkor a régi vallás és vallásosság tisztelői — eddig ők határozták meg a nyelvhasználatot is és a babonát még a legszabadabb szellemek előtt is rossz hírbe keverték. Tanuljuk meg, hogy a felvilágosodás jele. Másodszor az elernyedéssel vádolják meg az olyan társadalmat, amelyben a korrupció teret hódít: és szemmelláthatólag megcsökken benne a háború becsülete és a háborús kedv, és az élet kényelmeire most ugyanolyan forrón törekednek, mint azelőtt a háborús és gimnasztikus tisztességekre. Ámde nem szokták észrevenni, hogy az a régi népenergia és népszenvedély, amely a háború és a harcjátékok által pompás láthatóságot nyert, most számtalan magánszenvedéllyé változott és csupán kevésbbé vált láthatóvá; sőt valószínű, hogy a korrupció állapotaiban egy nép most elhasznált energiájának hatalma és ereje nagyobb, mint bármikor, és az egyén olyan pazarlóan ad ki abból, mint ahogy azelőtt nem tehette — akkor ehhez még nem volt elég gazdag! És így éppen az „elernyedés" idői azok, amikor a tragédia házakon és utcákon szalad keresztül, amikor a nagy szeretet és a nagy gyűlölet születik és a megismerés lángja fényesen csap az ég felé. Harmadszor, mintegy a babona és az elernyedés gáncsának kárpótlásául, azt mondják a korrupció ilyen időiről, hogy szelídebbek, és hogy most a kegyetlenség, régibb hivőbb és erősebb korokhoz viszonyítva, nagyon megcsökken. Ámde a dícséréthez sem csatlakozhatom, ép olyan kevéssé, mint a gáncshoz: csupán annyit ismerek el, hogy a kegyetlenség most kifinomul, és hogy régibb alakjai mostantól fogva az ízlésbe ütköznek; de a szóval és tekintettel való megsebesítés és kínzás a korrupció koraiban éri el legmagasabb fejlettségét — csak most teremtik meg a gonoszságot és a gyönyört a gonoszságban. A korrupció emberei élcelődők és rágalmazók; tudják, hogy vannak a gyilkosságnak még más fajai is, mint tőrrel és orvtámadással — azt is tudják, hogy minden jól mondottat elhisznek. Negyedszer: ha „megromlanak az erkölcsök", akkor először azok a lények merülnek fel, akiket zsarnokoknak neveznek: ezek az egyén előfutárjai és mintegy koraérett első példányai. Még egy kis idő: és a gyümölcsök e gyümölcse éretten és sárgán lóg egy nép fáján — és csupán ezek végett a gyümölcsök végett volt ez a fa! Ha a romlás tetőpontjára ért és valamennyi zsarnok harca szintén, akkor azután mindig eljön a cézár, a végső zsarnok, aki véget vet az egyeduralomért folyó, elfáradt küzdelemnek, úgy, hogy a fáradtságot magának dolgoztatja. Az ő idejében rendszerint a legérettebb az egyén és következőleg a legmagasabb és legtermékenyebb a „kultúra" — de nem érette és nem általa, bár a legfelső kultúremberek cézárjuknak azzal szeretnek hízelegni, hogy az ő művének mondják magukat. Az igazság azonban az, hogy a nyugalomra van szükségük kívül, mert nyugtalanságuk és munkájuk van önmagukban. Ezekben az időkben legnagyobb a megvesztegethetőség és az árulás: mert az éppen imént felfedezett én iránt érzett szeretet most sokkal hatalmasabb, mint az öreg, elhasznált, agyonbeszélt „haza" iránt való szeretet; és az a szükség, hogy valamiképen biztosítsák magukat a szerencse félelmetes ingadozásai ellen, nemesebb kezeket is kinyit, mihelyt egy hatalmas és gazdag valaki késznek mutatkozik arra, hogy aranyat öntsön beléjük. Olyan kevéssé van most biztos jövő: ekkor az ember a mának él: olyan lelkiállapot ez, amelyben minden csábító könnyű játékot játszik, — mert az ember szintén csak „mára" csábíttatja el és vesztegetteti meg magát és a jövőt és az erényt fenntartja magának! Az egyének, ezek a valódi magukban- és magukért-valók, köztudomás szerint inkább gondoskodnak a pillanatról, mint ellentéteik, a nyájemberek, mivel önmagukat ép olyan kiszámíthatatlannak tartják, mint a jövőt; ugyanúgy szívesen tartanak kapcsolatot zsarnokokkal, mert olyan cselekedeteket és utakat-módokat látnak a maguk számára lehetségesnek, amelyek a tömegnél sem megértésre sem kegyelemre nem számíthatnak, — de a zsarnok és a cézár az egyén jogát kihágásában is megérti, és érdeke van abban, hogy merészebb magánerkölcs szószólója, sőt támo-

gatója legyen. Mert úgy gondolkodik magáról és azt akarja, hogy úgy gondolkodjanak róla, amint Napoleon egyszer klasszikus módján kifejezte: „megvan a jogom, hogy mindarra, ami miatt ellenem panaszkodnak, örök ez-vagyokénnel! feleljek. Kívül vagyok az egész világon, senkitől sem fogadok el feltételeket. Azt akarom, hogy fantáziáimnak is alávessék magukat és egészen egyszerű dolgoknak vegyék, ha ilyen vagy amolyan szórakozásoknak hódolok". Igy beszélt egyszer Napoleon feleségéhez, amikor ennek oka volt férje hitvesi hűségét kétségbevonni. A korrupció idői azok, amelyekben az almák leesnek a fáról: az egyéneket értem, a jövő maghordozóit, a szellemi gyarmatosításnak és az állami és társadalmi egyesülések újjáalakulásának megindítóit. Korrupció csupán szidalmazó kifejezés egy nép *őszidőire*.

Európa olyan beteg, aki gyógyíthatatlanságának és szenvedése örök átalakulásának a legnagyobb hálával tartozik: ezek a folyton új helyzetek, ezek az ugyancsak folyton új veszedelmek, fájdalmak és javítószerek végül is olyan szellemi érzékenységet hoztak létre, amely majdnem annyi, mint a zseni szülőanyja.

Mit jelent élni? Élni annyit jelent, mint folytonosan kivetni önmagából valamit, ami meg akar halni. Élni annyit jelent, kegyetlennek és kérlelhetetlennek lenni minden iránt, ami gyenge és öreg lesz bennünk, és nemcsak bennünk. Élni annyit jelent-e tehát, mint kegyelet nélkül lenni haldoklók, nyomorultak és aggastyánok iránt? Mindig gyilkosnak lenni? És az öreg Mózes mégis azt mondotta: „Ne ölj!" — Mit tesz a lemondó? Magasabb világ felé törekszik, tovább és messzibb és magasabbra akar repülni mint minden igenlő ember — sokat eldob, ami röptét nehezítené, és e között egyetmást, ami nem értéktelen számára, nem kedve ellenére való: feláldozza a magasságra irányuló vágyának. Már most éppen ez a feláldozás, ez az eldobás az, ami egyedül lesz láthatóvá rajta: ezen az alapon adják neki a lemondó nevet, és mint ilyen áll előttünk, beburkolva kámzsájába és mint valami szőrruha lelke. Ezzel a hatással azonban, amelyet reánk gyakorol, igen meg van elégedve: vágyát, büszkeségét, szándékát, hogy túlrepüljön rajtunk, el akarja előlünk rejteni. Igen! Okosabb ő, mintsem gondoltuk, és olyan udvarias irántunk — ez az igenlő! Mert az, hozzánk hasonlóan, akkor is, amikor lemond. — Híres emberek, akiknek szükségük van hírességükre, mint például minden politikus, szövetségeseiket és barátjaikat sohasem választják már hátsógondolatok nélkül; egyszer az erényesre, másszor a félelmetesre, vagy a semmittevőre, majd a fantasztára, a szakértőre, a tépelődőre, a pedánsra van szükségük közelükben és mintegy jelenvaló énjükként, de ugyanolyan hamar megint nincs rájuk szükségük! Igy folytonosan elhalnak környezeteik és külső oldalaik, miközben minden ebbe a környezetbe látszik tolakodni és „jellemükké" akar válni: ebben a nagy városokhoz hasonlítanak. Hírük folytonosan változik, mint jellemük, mert változó eszközeik megkívánják ezt a változást és majd ezt, majd amazt a valóságos vagy költött tulajdonságot tolják előtérbe vagy ki a színpadra: barátaik és szövetségeseik színpadi tulajdonságaikhoz tartoznak. Ezzel szemben annak, amit akarnak, annál szilárdabban és acélkeményen és messze fénylően kell állva maradnia, — és ennek is szüksége van néha komédiájára és színpadi játékára.

Az eretnekek és a boszorkányok két neme a gonosz embereknek: közös bennük, hogy gonosznak érzik is magukat, de hogy legyőzhetetlen kedvük van arra, hogy az uralkodókon (embereken vagy véleményeken) kárt okozóan kitombolják magukat. A reformáció, a középkori szellem egyfajta megduplázása, abban az időben, amikor már nem volt meg a jó lelkiismerete, mindkettőt a legnagyobb bőséggel hozta létre.

Az egyetemes ízlés változása fontosabb, mint a véleményeké; a vélemények minden bizonyítással, cáfolással és az egész értelmi maskarádéval csupán ismertető jelei a megváltozott ízlésnek és egészen bizonyosan nem azok, aminek még oly gyakran tartják őket, okai. Hogyan változik meg az egyetemes ízlés? Azáltal, hogy egyesek, hatalmasok, befolyásosak, szégyenkezés nélkül

kimondják és zsarnokilag keresztülviszik „ez nevetséges", „ez abszurd"-jaikat, tehát ízlésük és undoruk ítéletét: — ezzel sokakra kényszert gyakorolnak, amelyből lassanként még többek szokása és végül valamennyinek szükséglete lesz. De hogy ezek az egyesek másként éreznek és „ízlelnek", annak oka rendszerint életmódjuk, táplálkozásuk, emésztésük különcségében van, talán a vérük és agyvelejük szervetlen sóinak túlságában vagy hiányában, szóval a testi természetben: de megvan a bátorságuk, hogy testi természetük mellett vallomást tegyenek és követeléseit még legfinomabb hangjaiban is meghallgassák: esztétikai és morális ítéleteik a testi természet ilyen „legfinomabb hangjai".

A katonáknak és vezetőiknek még mindig sokkal felsőbbrendű magatartásuk van egymás iránt, mint a munkásoknak és munkaadóknak. Legalább egyelőre minden katonailag megalapozott kultúra még magasan fölötte áll minden úgynevezett ipari kultúrának: az utóbbi mai alakjában egyáltalában a legközönségesebb létforma, amely eddig volt. Itt egyszerűen a szükség törvénye működik: az ember élni akar és el kell magát adnia, de megveti azt, aki ezt a szükséget kihasználja és magának munkást *vesz*. Különös dolog, hogy a hatalmas, félelmet keltő, sőt ijesztő személyeknek, zsarnokoknak és hadvezéreknek való alávetést korántsem érzik annyira kínosnak, mint ezt az ismeretlen és nem érdekes embereknek való alávetést, mint amilyen minden ipari nagyság: a munkaadóban a munkás rendszerint csak furfangos, kiszívó, minden szükségre spekuláló emberi kutyát lát, akinek neve, alakja, erkölcse és híre egészen közömbös neki. A kereskedelem gyárosaiból és nagyvállalkozóiból eddig valószínűleg nagyon is hiányzott a felsőbbrendű fajtának mind az a formája és jegye, amely érdekessé teszi a személyeket; ha a születési nemesség előkelősége volna tekintetükben és taglejtéseikben, talán nem is léteznék a tömegek szocializmusa. Mert ezek alapjában készek mindenfajta rabszolgaságra, feltéve, hogy a fölöttük álló magasabb állandóan magasabbnak, parancsolásra születettnek igazolja magát — az előkelő forma által. A legközönségesebb ember érzi, hogy az előkelőség nem rögtönözhető és, hogy abban hosszú idők gyümölcsét kell tisztelnie, — de a magasabb forma hiánya és a hírhedt gyáros-közönségesség a vörös kövér kezekkel arra a gondolatra juttatja, hogy itt csak a véletlen és a szerencse emelte az egyiket a másik fölé: jól van, így következtet magában, kísértsük meg egyszer mi a véletlent és a szerencsét! Vessük egyszer mi a kockát! — és elkezdődik a szocializmus. — Munkát keresni bérért — ebben most majdnem minden ember egyenlő a civilizáció országaiban; nekik mindnyájuknak eszköz a munka és nem maga a cél; ezért a munka megválasztásában kevéssé finomak, feltéve, ha bőséges nyereséggel jár. Vannak azonban ritkább emberek, akik szívesebben tönkre akarnak menni, semminthogy a munkában való gyönyör nélkül dolgozzanak: ezek azok a válogatósak, nehezen kielégíthetők, akiknek nem elég a bőséges nyereség, ha a munka maga nem minden nyereség nyeresége. Ehhez a ritka emberfajhoz tartoznak a művészek és mindenfajtájú elmélkedők, de már azok a semmittevők is, akik életüket vadászattal, utazásokkal vagy szerelmi ügyekkel és másféle kalandokkal töltik. Mindezek akarják a munkát és a szükséget, amennyiben gyönyörrel kapcsolatos, és ha kell, a legnehezebb, legkeményebb munkát. Különben azonban elhatározott lomhaság jellemzi őket, járjon az bár elszegényedéssel, a megbecsülés hiányával, az egészség és az élet veszélyeztetésével. Az unalomtól nem félnek annyira, mint a gyönyörtelen munkától; sőt, sok unalomra van szükségük, hogy *saját* munkájuk sikerüljön. A gondolkodó és minden találékony szellem számára az unalom a léleknek az a kellemetlen „szélcsendje", amely megelőzi a szerencsés hajózást és a vig szeleket; el kell viselnie, hatását önmagában meg kell várnia: éppen ez az, amit a csekélyebb természetek egyáltalában nem érhetnek el önmaguktól! Az unalmat minden módon elkergetni magától hitvány dolog: mint ahogy gyönyör nélkül dolgozni hitvány. Talán az ázsiaiak kiváltsága az európaiak fölött, hogy hosszabb, mélyebb nyugalomra képesek, mint ezek; még narkotikumaik is lassan hatnak és türelmet kívánnak, az európai méreg, az alkohol utálatos hirtelenségével ellentétben.

Az ember nagyon melléfog, ha valamely nép büntetőtörvényeit úgy tanulmányozza, mintha jellemének kifejezése volnának; a törvények nem azt árulják el, hogy egy nép mi, hanem azt, ami idegennek, furcsának, szörnyűnek, külföldinek tűnik előtte. A törvények az erkölcs erkölcsiségének kivételeire vonatkoznak; és a legkeményebb büntetések azt sujtják, ami a szomszéd nép erkölcse szerint való.

Igen, büszke vagyok arra, hogy Epikuros jellemét másnak érzem mint talán bárki más, és hogy mindabban, amit róla hallok és olvasok, az ókor délutánjának a boldogságát élvezem: — szemét széles, fehéres tengerre látom szegezve, napsütötte parti sziklák fölött, miközben nagy és kis állatok játszadoznak a fényben, biztosan és nyugodtan, mint az a fény és az a szem maga. Ilyen boldogságot csak egy folyton szénvedő találhatott ki, olyan szem boldogságát, amely előtt elcsendesült a lét tengere, és amely most már nem tud betelni felszínének és a tarka, gyengéd, remegő tenger-hártya nézésével: soha azelőtt nem volt a kéjnek ilyen szerénysége. — Mély és alapos boldogság rejlik abban, hogy a tudomány olyan dolgokat tár fel, amelyek helytállnak és mindig újra alapot szolgáltatnak további feltárásokra: hiszen másképp is lehetne! A csodaszerüség annyira jól esett a régi embereknek, akik közbe-közbe alighanem belefáradhattak a szabályba és az örökkévalóságba. Egyszer elveszteni a talajt! Lebegni! Bolyongani! Megvadulni! — ez tartozott korábbi idők paradicsomába és kéjelgésébe: a mi boldogságunk viszont ahhoz a hajótöröttéhez hasonlít, aki partraszállt és mindkét lábával megáll a jó öreg szilárd földön — és csodálkozik, hogy nem inog. — Ha az ember tartósan megtiltja magának a szenvedélyek kifejezését, mint olyan valamit, amit a „hitványaknak", a durvább, polgári, paraszti természeteknek kell átengedni, — tehát nem magukat a szenvedélyeket akarja elnyomni, csupán nyelvüket és mozdulataikat: akkor mindamellett éppen azt is eléri, amit nem akar: maguknak a szenvedélyeknek az elnyomását, legalább is gyengülésüket és megváltozásukat — amint ezt a legtanulságosabb példaként XIV. Lajos udvara és mindaz, ami tőle függött, átélte. Az utána következő kor, a kifejezés elnyomásában nevelkedve, már a szenvedélyeknek maguknak híjával volt és helyükben kellemes, lapos, játékos természettel rendelkezett, — ez a kor képtelen volt az illetlenségre: úgy, hogy még a sértést is csak lekötelező szavakkal fogadták és viszonozták. Talán a mi jellemünk mutatja a legfurcsább ellenpéldát: mindenütt, az életben és a színpadon és nem a legkevésbbé mindabban, amit irnak, a szenvedély valamennyi durvább kitörésében és kifejezésében való gyönyörködést látom: most a szenvedélyesség egyfajta konvencióját kívánják meg — csak nem a szenvedélyt magát! Mégis azt érik el végül ezen az úton, és utódainknak valódi vadságuk lesz és nemcsak a formák vadsága és rossz viselkedése.

Az embereket és korokat talán semmi sem választja el egymástól annyira, mint a szükség ismeretének különböző foka: mind a lélek, mind a test szükségének. Az utóbbi tekintetében mi mostaniak talán mindannyian, fogyatkozásaink és nyavalyáink mellett is, gazdag saját tapasztalás hiányában kontárok és egyben fantaszták vagyunk: a félelem korszakához — minden korszakok leghosszabbikához — viszonyítva, amikor az egyes ember magamagát kellett, hogy megvédje az erőszak ellen, és ezért erőszakosnak kellett lennie. Akkoriban a férfi a testi kínok és nélkülözések gazdag iskoláján ment keresztül és még egyfajta kegyetlenségben önmaga ellen, a fájdalom önkéntes gyakorlásában is önfenntartásának szükséges eszközét látta meg; akkoriban az ember környezetét a fájdalom elviselésére nevelte, akkoriban szívesen okoztak fájdalmat és másoknál a legborzalmasabb valamit végignézték anélkül, hogy más érzés ébredt volna, mint a saját biztonságé. Ami pedig a lélek szükségét illeti, mostanában minden embert arra vonatkozólag figyelek meg, vajjon tapasztalásból avagy leírásból ismeri-e; hogy ezt az ismeretét színlelni mégis szükségesnek tartja-e még, esetleg a finomabb műveltség jeleként, vagy, hogy lelke mélyén egyáltalában nem hisz nagy lelki fájdalmakban és ezeknek említésekor olyasmire gondol, mint nagy testi tűrések említésekor: amikor is fog- és gyomor-

fájása jut eszébe. Ámde úgy látom, hogy a legtöbbnél ma így áll a dolog. A mindkétféle fájdalom terén való egyetemes gyakorlatlanságból és a szenvedő ember látványának bizonyos ritkaságából azonban fontos következmény adódik: manapság sokkal jobban gyűlölik a fájdalmat, mint a régibb emberek, és sokkal rosszabb hírét költik, mint bármikor, sőt már a fájdalom gondolatának jelenlétét is alig elviselhetőnek érzik és az egész létnek lelkiismereti kérdést és szemrehányást csinálnak belőle. Pesszimista filozófiák felmerülése egyáltalában nem nagy félelmetes szükségállapotok jele; hanem ezek a minden lét értéke mögé tett kérdőjelek olyan korokban keletkeznek, amikor a lét kifinomítása és megkönnyítése már a lélek és a test elkerülhetetlen szúnyogcsípéseit is nagyon véresnek és rosszindulatúnak találja és a valódi fájdalomtapasztalatok szegénysége mellett legszivesebben már kínzó egyetemes képzeteket tüntetne fel a legmagasabb fajtájú szenvedésnek. Volna egy recept pesszimista bölcseletek és a túlzott érzékenység ellen, amelyben a jelen igazi baját látom — de talán már a recept is kegyetlennek hangzik és maga is azok közé a jelek közé számítódnék, amelyek alapján mostanában úgy ítélnek, hogy: „a lét valami rossz". Vagyis! A „baj" elleni recept így hangzik: baj.

A nagylelkű — legalább az a fajtája, amely mindig a legnagyobb benyomást keltette — a legnagyobb bosszúvágy emberének tűnik nekem, aki kielégülését közel látja és már az elképzelésben olyan bőségesen, alaposan és az utolsó cseppig kiüríti, hogy ezt a gyors kicsapongást óriási gyorsaságú undor követi, — és ő most már „önmaga fölé" emelkedik, amint mondani szokták, és megbocsájt ellenségének, sőt megáldja és tisztelettel illeti. Ezzel az erőszaktevéssel önmagán, az éppen még annyira hatalmas bosszúvágy kigúnyolásával azonban csak az új ösztönnek enged, amely most elhatalmasodott benne (az undornak) és ezt époly türelmetlenül és kicsapongóan teszi, mint ahogy röviddel előbb a bosszú örömét képzeletben előlegezte és mintegy kimerítette. A nagylelkűségben az önzésnek ugyanaz a foka van mint a bosszúban, csupán az önzés minősége más. — A lelkiismeret szemrehányása a leglelkiismeretesebbnél is gyenge azzal az érzéssel szemben: „Ez és amaz a *te* társaságod jó erkölcse ellen van". Egy hideg pillantás, egy félrehúzott száj azok részéről, akik között és akiknek az ember nevelkedett, még a legerősebbnek is félelmetes. Mitől fél itt voltaképen? A magányossáválástól! mint attól az érvtől, amely letöri a valamely személy vagy tárgy érdekében felhozott legjobb érveket is! Így szól belőlünk a nyájösztön. — Dicsérek minden szkepszist, amelyre azt szabad felelnem: „próbáljuk meg!" De semmit sem akarok már hallani mindazokról a dolgokról és kérdésekről, amelyek nem engedik meg a kísérletet. Ez a határa „igazságérzékemnek": mert ott a bátorság elvesztette jogát. — Rossz lelkiismeretünkkel könnyebben elkészülünk, mint rossz hírünkkel.

Minél tompább a szem, annál tovább ér a jó! Innen a nép és a gyermekek örök derűje! Innen a nagy gondolkodók komorsága és a rossz lelkiismerettel rokon szomorúsága.

Milyen csodálatos és új és egyúttal milyen borzasztó és irónikus helyzetben érzem magamat megismerésemmel az egész léttel szemben! Felfedeztem magamnak, hogy a régi emberiség és állatiság, sőt minden érzékelő lét egész őskora és multja, bennem tovább költ, tovább szeret, tovább gyűlöl, tovább következtet, — én ennek az álomnak a közepén hirtelen felébredtem, de csak annak a tudatára, hogy éppen álmodom, és hogy tovább kell álmodnom, hogy tönkre ne menjek; amint az alvajárónak tovább kell álmodnia, hogy le ne zuhanjon. Mi most nekem a „látszat"! Igazán nem valamilyen lényeg ellentéte — mi mást tudok valamely lényegről kimondani, mint éppen csak látszatának állítmányait! Valóban nem holt álarc ez, amelyet egy ismeretlen X-re feltenni és talán arról levenni is lehetne! A látszat nekem maga az élő és ható, amely önkigúnyolásában odáig megy, hogy érezteti velem, hogy itt látszat és lidérc és kisértettánc van és semmi több, — hogy mindezek között az álmodók között én, a „megismerő" is, táncomat táncolom, hogy a megismerő eszköze a földi tánc megnyujtásának és ennyiben a lét ünneprendezői közé tartozik, és hogy

minden megismerés fenséges következetessége és összefüggése talán a legmagasabb eszköz arra ma és az lesz a jövőben, hogy az álmodozás egyetemességét és mindezeknek az álmodóknak egymásközti egyetemes érthetőségét és éppen ezzel az álom tartósságát fenntartsa.

Mi tesz „nemessé"? Bizonyosan nem az áldozathozatal; a dühöngő kéjelgő is hoz áldozatot. Bizonyosan nem a szenvedély követése; vannak megvetendő szenvedélyek. Bizonyosan nem, hogy az ember másokért tesz valamit és önzés nélkül: talán ép a legnemesebbeknél a legnagyobb az önzés következetessége. Hanem az, hogy a szenvedély, amely a nemes egyént elfogja, különlegesség, anélkül, hogy ő erről a különlegességről tud: ritka és egyedi mérték használata és majdnem őrültség: a forróság érzése olyan dolgokban, amelyeket mindenki más hidegnek érez: értékek kitalálása, amelyekhez még nem találtak fel mérleget: áldozás ismeretlen istennek szentelt oltárokon: bátorság a becsület akarása nélkül: önelégség, amelynek fölöslege van és amely embereknek és dolgoknak részt ad. Eddig tehát a ritkaság és e ritkaság nemtudása tette a nemest. Itt azonban mérlegelni kell, hogy ezzel a zsinórmértékkel minden megszokottat, legközelebbit és nélkülözhetetlent, szóval a leginkább fajfenntartót, és egyáltalában a szabályt az eddigi emberiségben, méltánytalanul ítélték meg és egészében elrágalmazták, a kivételek javára. A szabály ügyvédjévé lenni — ez lehetne talán az utolsó forma és finomság, amelyben a nemeslelkűség a Földön megnyilvánul.

Második könyv. Ti józan emberek, akik felvértezve érzitek magatokat szenvedély és fantasztaság ellen és szívesen csinálnátok büszkeséget és díszt ürességetekből, ti realistáknak nevezitek magatokat és értésünkre adjátok, hogy a világ valóban olyan, amilyennek előttetek megjelenik: egyedül előttetek vetette le a valóság a fátylát és ti magatok talán a legjobb része vagytok, — ó ti szeretett saisi képek! De nem vagytok-e még ti is legfátyoltalanabb állapototokban szerfelett szenvedélyes és sötét lények, a halakhoz viszonyítva, és még mindig nagyon is hasonlók egy szerelmes művészhez? — és mi a „valóság" egy szerelmes művésznek! Még mindig a dolgoknak azokat a becsléseit hordjátok magatokkal, amelyek korábbi századok szenvedélyeiből és szerelmességeiből erednek! Józanságotokba még mindig titkos és kiirthatatlan részegség van beleoltva. A „valóság" iránti szerelmetek például, — ó, ez régi, ősrégi „szerelem"! Minden érzésben, minden érzéki benyomásban megvan ennek a régi szerelemnek egy darabja: és ugyanígy dolgozott és szőtt rajta valamilyen képzelődés, előítélet, esztelenség, tudatlanság, félelem és ki tudja, mi még! Ott az a hegy! Amott a felhő! Mi hát a „valóságos" rajta? Vonjátok le egyszer a fantazmát és az egész emberi hozzátételt belőle, ti józanok! Igen, ha ezt tudnátok! Ha származásotokat, multatokat, előiskolátokat el tudnátok felejteni — összes emberségeteket és állatiságotokat! Számunkra nincs „valóság" — és számotokra sem, ti józanok —, korántsem vagyunk egymástól annyira idegenek, amint vélitek, és talán az a jóakaratunk, hogy a részegséget meghaladjuk, ugyanolyan tiszteletreméltó, mint a ti hitetek, hogy egyáltalában képtelenek vagytok a részegségre. — Ez okozta nekem a legnagyobb fáradságot és még mindig a legnagyobb fáradságot okozza: belátni, hogy kimondhatatlanul fontosabb, mi a dolgok neve, mint az, hogy micsodák. A hír, név és látszat, az érvény, valamely dolog szokásos mértéke és súlya — eredetében legtöbbnyire tévedés és önkényesség, a dolgokra ráborítva mint valami ruha és lényegüktől és még bőrüktől is egészen idegen — az abban való hit és nemzedékről nemzedékre való továbbnövekedése folytán a dologra lassanként rá- és abba belenőtt és saját testévé lett; a kezdetbeli látszat végül majdnem mindig lényege lesz és lényegként hat! Miféle bolond volna az, aki azt hinné, hogy elég, ha az ábrándnak erre az eredetére és erre a ködburkára rámutat, hogy a lényegszerűnek számító világot, az úgynevezett „valóságot" megsemmisítse! Csupán mint teremtők tudunk megsemmisíteni! De azt se felejtsük el: elég új neveket és becsléseket és valószínűségeket teremteni, hogy idővel új „dolgokat" teremtsünk.

Hasonlóan a hajóhoz, amely fehér vitorláival mint óriási pillangó fut tova a sötét tenger fölött! Igen! A lét fölött tovafutni! Ez az! Ez volna az!

A nők varázsa és leghatalmasabb hatása, a bölcsek nyelvén szólva, a távolbahatás, az actio in distans: ehhez azonban, először és mindenekelőtt, — distancia tartozik. — Egy ifjút hoztak egy bölcs férfi elé és azt mondták: „Lásd, ez egyike azoknak, akiket a nők elrontanak!" A bölcs férfi fejét rázta és mosolygott: „A férfiak azok — mondta —, akik elrontják a nőket: és mindazt, amit a nők hibáznak, a férfiakkal kell bűnhődtetni és rajtuk megjavítani, — mert a férfi alkotja meg magának a nő képét és a nő ez után a kép után alkotja meg magát". „Nagyon szelídlelkű vagy a nők iránt, — így szólt a körülállók egyike — nem ismered őket!" A bölcs férfi így felelt: „A férfi természete az akarás, a nőé az akarás követése — ez a nemek törvénye valóban! kemény törvény a nőnek! Minden ember ártatlan létében, a nők azonban kétszeresen ártatlanok: kinek lehetne elég olaja és szelídsége számukra?" „Mit olaj! Mit szelídség! — kiáltott egy másik a tömegből — jobban kell nevelni a nőket." „A férfiakat kell jobban nevelni", így szólt a bölcs férfi és intett az ifjúnak, hogy kövesse. Az ifjú azonban nem követte. — Van valami egészen bámulatos és szörnyű az előkelő nők nevelésében, sőt talán nincs is semmi, ami paradoxabb. Az egész világ egyetért abban, hogy in eroticis olyan tudatlanul neveljék őket, amennyire csak lehet, és ilyesmivel szemben mélységes szégyenérzést és e dolgok említésekor a legnagyobb türelmetlenséget és menekülést oltsák lelkükbe. A nő minden „becsülete" alapjában csak itt forog kockán: mit nem bocsájtanának meg nekik különben? De ebben maradjanak tudatlanok szívük mélyéig: — sem szemük, sem fülük, sem szavuk, sem gondolatuk ne legyen erre az ő „gonoszságukra": sőt, itt már a tudás gonosz. És most! Mint valami borzasztó villámcsapással a valóságba és a tudásba dobatni, a házassággal — és pedig azáltal, akit leginkább szeretnek és nagyratartanak: szerelmet és szégyent ellenkezésben meglepni, sőt elragadtatást, odaadást, kötelességet, részvétet és ijedelmet az isten és állat váratlan szomszédsága miatt, és ki tudja még mi mindent egyben átérezni — itt valóban olyan lélekcsomót kötöttek, amely párját ritkítja! Még a legbölcsebb emberismerő résztvevő kíváncsisága sem elég a kitalálására, hogyan illeszkedik bele ez meg az a nő a rejtvénynek ebbe a megoldásába és ennek a megoldásnak a rejtvényébe, és hogy milyen borzalmas, meszenyúló gyanúknak kell eközben a szegény és kapcsaiból kijött lélekben ébredniök, sőt, hogyan horgonyozódik le a nő végső filozófiája és szkepszise ezen a ponton! Azután ugyanaz a mély hallgatás, mint azelőtt: és gyakran hallgatás önmaga előtt, szembehúnyás önmaga előtt. A fiatal asszonyok nagyon igyekeznek azon, hogy felületesnek és gondolattalannak tűnjenek fel; a legfinomabbak közülük egyfajta szemtelenséget színlelnek. Az asszonyok könnyen érzik férjüket becsületük kérdőjelének és gyermekeiket apologiának vagy vezeklésnek — szükségük van a gyermekekre és kívánják őket egészen más értelemben, mint ahogy a férfi gyermeket kíván. Szóval az ember nem lehet eléggé szelíd az asszonyokkal! — A terhesség a nőket szelídebbé, várakozóbbá, félénkebbé, alávetésre hajlandóbbá tette; és ugyanúgy hozza létre a szellemi terhesség a kontemplatív jellemet, amely rokon a női jellemmel: — ezek a férfi-anyák.

Ha nem lett volna mindig olyan emberek többsége, akik fejük fegyelmét — „észszerűségüket" — büszkeségüknek, kötelezettségüknek, erényüknek érezték, akiket a gondolkodás minden képzelődése és kicsapongása megsértett vagy megszégyenített, mint a „józan ész" barátait: akkor az emberiség régen tönkrement volna! Fölötte folytonosan lebegett és lebeg legnagyobb veszedelmeként a kitörő őrület — azaz éppen a puszta tetszés kitörése érzésben, látásban és hallásban, a fej fegyelmezetlenségének élvezete, az emberi értelmetlenségen érzett öröm. Nem az igazság és a bizonyosság az ellentéte az őrült világának, hanem valamely hit egyetemessége és egyetemes kötelezősége, szóval az ítélkezés nem-tetszőlegessége. És az emberek legnagyobb munkája eddig az volt, hogy nagyon sok dologban egyezzenek meg egymással és a megegyezés tör-

vényét szabják önmagukra — akár igazak, akár hamisak ezek a dolgok. Ez a fej fegyelme, amelyet az emberiség kapott, — de az ellenösztönök még mindig olyan hatalmasok, hogy alapjában csak kevés bizalommal szabad beszélni az emberiség jövőjéről. A dolgok képe még mindig tolódik és eltolódik és mostantól talán inkább és gyorsabban, mint bármikor; éppen a legválasztékosabb szellemek berzenkednek folyton az ellen az egyetemes kötelesség ellen — az igazság kutatói legelől! Az a hit mint az egész világ hite folyton undort és újravágyást kelt a finomabb fökben: és már a lassú tempó, amelyet valamennyi szellemi folyamat részére kíván, a teknősbéka utánzása, amelyet itt szabálynak ismernek el, művészeket és költőket szökevényekké tesz: — ezek a nyugtalan szellemek azok, akikben formális téboly-kedv tör ki, mert a tébolynak vidám tempója van! Szükség van tehát az erényes elmékre — jaj, a legkevésbbé kétértelmű szót akarom használni — szükség van az erényes butaságra, szükség van a lassú szellem rendíthetetlen taktusverőire, hogy a nagy együttes hit hivői együttmaradjanak és táncukat továbbtáncolják: elsőrendű szükség az, amely itt parancsol és követel. Mi többiek a kivétel vagyunk és a veszély — örökre védekezésre szorulunk! Igaz, valóban mondható egy és más a kivétel javára, feltéve, ha sohasem akar szabállyá lenni.

Mit ér egész alkotás-művészetünk, ha elveszítjük azt a magasabb művészetet! Valamikor minden nagy műalkotás az emberiség ünnepi útján volt felállítva, magasztos és boldog pillanatok emlékeztetőiként és emlékeiként. Most a szegény kimerülteket és betegeket akarják a műalkotásokkal félrecsábítani az emberiség nagy szenvedésútjáról, egy sóvár pillanatocskára; egy kis mámort és őrületet kínálnak nekik. — Négy igen különös és igazán költői ember ért fel ebben a században a próza mesteri fokáig, melyre századunk különben nincs teremtve — poézis hiányában. Goethetől eltekintve, akit méltán igényel az a század, amely létrehozta: csupán Giacomo Leopardit, Prosper Mériméet, Ralph Waldo Emersont és Walter Savage Landort, az *Imaginary conversations* szerzőjét tekintem méltónak arra, hogy a próza mestereinek neveztessenek. — *A.:* Nem tartozom azok közé, akik a nedves tollal kezükben gondolkodnak; és még kevésbbé azok közé, akik a nyitott tintatartó előtt engedik át magukat szenvedélyeiknek, székükön ülve és a papirosra meredve. Minden írás miatt bosszankodom vagy szégyenlem magamat; az írás számomra szükség — még azt is útálom, hogy hasonlatban beszéljek róla. *B.:* Dehát akkor miért írsz? *A.:* Igen, kedvesem, bizalmasan szólva: eddig még nem találtam más eszközt, hogy gondolataimtól megszabaduljak. *B.:* És miért akarsz tőlük megszabadulni? *A.:* Miért akarok? Akarok-e? Kell. — *B.:* Elég! Elég! — Stendhalnak volt talán a gondolatokban leggazdagabb szeme és füle ennek a századnak minden franciája közül. — A legszebb, amit az ember-Shakespeare dicsőségére tudnék mondani, ez: hitt Brutusban és egy szemernyi gyanút sem vetett az efajta erényre! Neki szentelte legjobb tragédiáját — még mindig hamis néven nevezik —, neki és egy magas erkölcs legfélelmetesebb lényegének. A lélek függetlensége — ez forog itt kockán! Semmiféle áldozat nem lehet itt túlzott: még legkedvesebb barátját is tudnia kell feláldozni, legyen bár a legnagyszerűbb ember, a világ dísze, a páratlan zseni, — ha az ember a szabadságot nagy lelkek szabadságaként szereti, és *ezt* a szabadságot fenyegeti veszély általa: — így kellett Shakespearenek éreznie! — Mit jelent minden Hamlet-melankolia Brutus melankoliájával szemben! — Wagner is úgy járt, mint már nem egy művész: tévedett magateremtette alakjainak értelmezésében és félreismerte legsajátabb művészetének kimondatlan filozófiáját. Wagner Richárd élete derekáig Hegellel vezettette magát félre, majd ugyanezt tette mégegyszer, amikor később Schopenhauer tanításait olvasta ki alakjaiból és „akarattal", „lángésszel" és „részvéttel" önmagát kezdte formulázni. Mindamellett igaz marad: semmi sem ellenkezik éppen Schopenhauer szellemével annyira, mint a tulajdonképeni wagneri Wagner hőseiben — vagyis a legnagyobb önzés ártatlansága, a hit a nagy szenvedélyben mint az önmagában jóban, egyszóval a siegfriedszerű jelleg hősei ábrázatában. „Mindennek még inkább Spinoza-

szaga van, mint az enyém", mondaná talán Schopenhauer. Schopenhaueri például Wagner felindulása a német nyelv romlása miatt; és ha az ember helyeselné is az utánzást ebben a tekintetben, mégsem szabad azt sem elhallgatnia, hogy Wagner stílusa maga sem csekély mértékben szenved mindazokban a gennyedésekben és daganatokban amelyeknek látványa Schopenhauert annyira dühössé tette, és hogy a németül író wagneriánusok tekintetében a wagnerkodás olyan veszedelmesnek kezd bizonyulni, amilyennek akármilyen hegelkedés valaha is bizonyult. Schopenhaueri Wagner gyűlölete a zsidók ellen, akiknek még legnagyobb tettük dolgában sem tud igazságot szolgáltatni: hiszen a zsidók a kereszténység feltalálói! Schopenhaueri Wagnernak az a kísérlete, hogy a kereszténységet a buddhizmus egyik messzesodort magjának fogja fel és Európa számára, keresztény, katolikus formulák és érzések időnként való megközelítése mellett, buddhista korszakot készítsen elő. Schopenhaueri Wagner prédikációja az irgalmasságért az állatokkal való érintkezésben... Maradjunk hívek Wagnerhoz abban, ami benne igaz és eredeti, — és különösen azzal, hogy mi, tanítványai, önmagunkhoz hívek maradunk abban, ami bennünk igaz és eredeti. Hagyjuk meg neki értelmi szeszélyeit és görcseit és mérlegeljük inkább méltányosan, milyen furcsa táplálékok és szükségek állnak szabadságában az olyan művészetnek, amilyen az övé, hogy élhessen és növekedhessék! Mitsem számít, hogy mint gondolkodónak olyan gyakran nincs igaza, az igazságosság és a türelem nem az ő dolga. Elég, ha életének önmaga előtt igaza van és igaza maradt: — ennek az életnek, amely mindegyikünknek azt kiáltja: „Légy férfi, és ne kövess engem, — hanem magadat! Hanem magadat!" A mi életünknek is maradjon igaza önmagunk előtt! Mi is szabadon és félelem nélkül, ártatlan önzéssel növekedjünk és virágozzunk önmagunkból! És így, egy ilyen ember szemléletekor, még ma is, mint egykor, ezek a mondatok csengenek fülemben: „hogy a szenvedély jobb, mint a sztoicizmus és a képmutatás, hogy a becsületesség, még a rosszban is, jobb, mint ha elveszítjük magunkat a hagyomány erkölcsiségében, hogy a szabad ember jó is meg gonosz is lehet, de hogy a nem-szabad ember a természet szégyene és nem részesül sem égi- sem földi vigasztalásban; végül, hogy mindenkinek, aki szabaddá akar lenni, önmagától kell azzá válnia és hogy senkinek sem hull a szabadság a csoda ajándékaként ölébe". (Wagner Richárd Bayreuthban, T. II. 493. l.)

A német zene most már azért is minden másnál inkább az európai zene, mert egyedül benne nyert kifejezést az a változás, amelyet Európa a forradalomtól szenvedett: csak a német zenészek értenek mozgalmas néptömegek kifejezéséhez, ahhoz a szörnyű mesterséges lármához, amelynek nem is kell nagyon hangosnak lennie, — míg például az olasz opera csak szolga- és katonakarokat ismer, de „népet" nem. Ehhez járul, hogy minden német zenéből mélységes polgári féltékenység hallható ki a noblessera, különösen az espritre és élégancera, mint egy udvari, lovagi, régi, magabiztos társadalom kifejezésére. Ez nem olyan zene, mint a goethei énekesé a kapu előtt, amely „a teremben" is, még pedig a királynak tetszik; itt nem mondható: „Die Ritter schauten mutig drein, und in den Schoss die Schönen". Már a kecsesség nem lép fel a német zenében lelkiismereti furdalások jelentkezése nélkül; csupán a bájjal, a kecsesség falusi testvérével, kezdi magát a német egészen erkölcsösnek érezni, és innen tovább mindinkább, egészen föl a maga rajongó, tudós, sokszor tenyeres-talpas „fenségességéig", a beethoveni fenségességig. Ha a német embert akarjuk ehhez a zenéhez hozzágondolni, akkor gondoljunk éppen Beethovenra, amint Goethe mellett, például ama teplitzi találkozáskor, megjelenik: mint a félbarbárság a kultúra mellett, mint nép a nemesség mellett, mint a jóindulatú ember a jó, és még több mint „jó" ember mellett, mint a fantaszta a művész mellett, mint a vigasztalásra szoruló a megvigasztalt mellett, mint a túlzó és gyanúsító a méltányos mellett, mint tücsökfogó és önkínzó, mint bolondul elragadtatott, boldogan-boldogtalan, hűséges-mértéktelen, mint az önhitt és otromba — és, mindent összevéve, mint a „fékezetlen ember":

ilyennek érezte és nevezte őt maga Goethe, Goethe a kivétel-német, akihez még nem találtak egyrangú zenét! Végül még azt mérlegeljük, vajjon a németeknél most mindinkább elharapódzó megvetését a dallamnak és elcsökevényesedését a dallamérzéknek nem mint demokratikus illetlenséget és a forradalom utóhatását kell-e megérteni? A dallamnak ugyanis annyira nyilt kedve telik a törvényszerűségben, és annyira ellenkezik minden keletkezővel, alaktalannal, önkényessel, hogy úgy hangzik, mint egy hang az európai dolgok régi rendjéből és mint visszacsábítás ahhoz.

Tudjuk, honnan származik az a német nyelv, amely néhány század óta az egyetemes német irásnyelv. A németek, tisztelve mindazt, ami az udvartól jött, szántszándékkal a kanceliáriákat vették mintául mindenben, amit irniok kellett, tehát különösen leveleikben, okmányaikban, végrendeleteikben stb. Kancelláriaszerűen irni, ez annyit jelentett, mint udvar- és kormányszerűen irni — ez valami előkelő volt annak a városnak német nyelvével szemben, amelyben valaki éppen élt. Lassanként levonták a következtetést és úgy beszéltek is, amint irtak, — igy előkelőbbek lettek, a szóalakokban, a szavak és fordulatok megválasztásában és végül a hangzásban is: udvari hangot affektáltak, amikor beszéltek, és az affektáltság végül is természetté vált. Talán sehol sem fordul elő egészen hasonló valami: az irás stílusának túlereje a beszéd fölött, és egy egész nép cifrálkodása és előkelősködése mint egy közös, már nem tájszólásos nyelv alapja. Azt hiszem, hogy a német nyelv hangzása a középkorban és különösen a középkor után mélyen paraszti és közönséges volt: az utolsó századokban valamit nemesedett, főképen azzal, hogy olyan sok francia, olasz és spanyol hangot kényszerültek utánozni, még pedig éppen a német (és az osztrák) nemesség részéről, amely semmiképen sem elégedhetett meg anyanyelvével. De Montaigne vagy éppen Racine számára e gyakorlat ellenére is a német elviselhetetlenül közönségesen kellett, hogy hangozzék: és még most is, az utazók szájából, olasz csőcselék közepette, még mindig nagyon nyersen, erdei módon hangzik, mintha füstös szobákból és udvariatlan vidékekről származnék. Most azt veszem észre, hogy a kancelláriák egykori csodálói között manapság megint a hangzás előkelőségére irányuló hasonló törekvés terjed el, és hogy a németek egészen furcsa „hangvarázshoz" kezdenek alkalmazkodni, amely idővel valóságos veszedelmévé válhatik a német nyelvnek, — mert útálatosabb hangokat Európában hiába keresünk. Valami gúnyos, hideg, közömbös, hanyag a hangban: ez hangzik most előkelően a németeknek — és én az erre az előkelőségre törekvő jóakaratot hallom a fiatal hivatalnokok, tanítók, nők, kereskedők hangjában; sőt, már a kisleányok utánozzák ezt a katonatiszti németséget. Mert a katonatiszt, még pedig a porosz, a feltalálója ezeknek a hangoknak: ugyanaz a tiszt, aki mint katona és szakember a szerénységnek azzal a csodálatraméltó tapintatával rendelkezik, amelyből a németek valamennyien tanulhatnának (a német professzorokat és zenészeket beleszámítva!). De mihelyt beszél és mozog, a legszerénytelenebb és legizléstelenebb alak a régi Európában — öntudatlanul, az kétségtelen! És a jó németek sem tudják ezt és az első és a legelőkelőbb társaság férfiát bámulják benne és szívesen látják, ha „ő adja meg a hangot". És ezt meg is teszi! — és mindenütt az őrmesterek és az altisztek azok, akik hangját utánozzák és eldurvítják. Ügyeljünk azokra a vezényszavakra, amelyek a német városokat formálisan körülordítják, most, amikor minden kapu előtt gyakorlatoznak: milyen önteltség, milyen dühös tekintélytudat, milyen gúnyos hidegség hangzik ki ebből az ordítozásból! Valóban muzikális nép volna a német? Bizonyos, hogy a németek most nyelvük hangzásában militarizálódnak: valószínű, hogy a katonás beszédbe belegyakorlódva, végül majd katonásan írnak is. Mert bizonyos hangok megszokása mélyen a jellembe hatol: — csakhamar megvannak a szavak és a fordulatok és végül a gondolatok is, amelyek ehhez a hanghoz illenek! Talán már most tiszti módon írnak; talán csak nagyon keveset olvasok abból, amit most Németországban írnak. Egyet azonban annál bizonyosabban tudok: a nyilvános német megnyilatkozá-

sok, amelyek a külföldre is elhatolnak, nem a német zenétől ihlettetek, hanem éppen az ízléstelen önteltség amaz új hangjától. Az első német államférfi csaknem mindegyik beszédében, és még akkor is, ha császári szócsöve által hallatja magát, olyan hangsúly van, amelyet a külföldi fül ellenérzéssel visszautasít: de a németek elviselik — elviselik önmagukat. — Ha a német egyszer valóban indulatba jön (és nemcsak, mint rendesen, az indulatra való jóakaratba!), akkor úgy viselkedik abban, amint éppen kénytelen, és nem gondol tovább viselkedésére. Az igazság azonban az, hogy akkor nagyon ügyetlenül és rútul és mintegy tapintat és dallam nélkül viselkedik, úgy, hogy a nézőket kín vagy megindultság fogja el és semmi több: — kivéve, hogyha a fenségeshez és elragadtatotthoz emelkedik fel, amelyre némely indulat képes. Akkor még a német is szép lesz! Annak a sejtelme, hogy milyen magasságban önti ki a szépség varázsát még a németekre is, a német művészeket a magasságba és magasságfölöttiségbe hajtja és a szenvedély kicsapongásaiba: valódi mély vágy tehát, hogy a rútságon és ügyetlenségen felülemelkedjenek, legalább is túllássanak — egy szebb, könnyebb, délibb, naposabb világba. És így görcseik gyakran annak a jelei, hogy táncolni szeretnének: ezek a szegény medvék, amelyekben rejtett nimfák és erdei istenek kergetőznek — és néha még magasabb istenségek!

Időnként pihennünk kell önmagunktól, azzal, hogy magunkra rá- és lelátunk és művészi távolságból nevetünk vagy sírunk önmagunkon: fel kell fedeznünk a hőst, és ugyanúgy a bolondot, aki megismerési szenvedélyünkben rejlik, néha örülnünk kell balgaságunknak, hogy tartósan örülhessünk bölcseségünknek! És éppen mivel végső alapunkban súlyos és komoly emberek és inkább súlyok, mint emberek vagyunk, azért semmi sem tesz nekünk annyira jót, mint a bolondsipka: szükségünk van rá önmagunk előtt, mindnyájunknak szüksége van elbízott, lebegő, táncoló, gúnyolódó, gyermekes és boldog művészetre, hogy el ne veszítsük azt a szabadságot a dolgok fölött, amelyet eszményünk tőlünk követel. Visszaesés volna számunkra, éppen ingerlékeny becsületességünkkel egészen belekerülni az erkölcsbe és a túlzottan szigorú követelmények miatt, amelyeket ebben önmagunkkal szemben felállítunk, még saját személyünkben is erényes szörnyekké és madárijesztőkké válni. Az erkölcs *fölött* is kell állni *tudnunk:* és nemcsak állni olyan valakinek a félénk merevségével, aki attól fél, hogy minden pillanatban elcsúszhatik és lezuhanhat, hanem fölötte lebegni és játszani is! Hogyan nélkülözhetnénk ehhez a művészetet, hogyan a bolondot? És ameddig még valamiképen szégyenlitek magatokat önmagatok előtt, még nem tartoztok hozzánk!

Harmadik könyv. Miután Buddha meghalt, még évszázadokig mutogatták árnyékát egy barlangban — egy óriási borzasztó árnyékot. Isten halott: amilyen azonban az emberek természete, talán még évezredekig lesznek barlangok, amelyekben árnyékát mutogatják. És nekünk — nekünk még árnyékát is le kell győznünk. — Óvakodjunk azt gondolni, hogy a világ élő lény. Hová terjeszkednék ki? Miből táplálkoznék? Hogyan tudna növekedni és szaporodni? Hiszen körülbelül tudjuk, mi a szerves élet: és ezt a kimondhatatlanul levezetettet, későit, ritkát, esetlegest, amit csak a Föld kérgén veszünk észre, lényegessé, egyetemessé, örökkévalóvá értelmezzük át, amint azok teszik, akik a mindenséget organizmusnak nevezik? Ettől undorodom. Már attól is óvakodjunk, hogy azt gondoljuk, a mindenség gép; bizonyosan nem *egy* célra van szerkesztve, a „gép" szóval a kelleténél sokkal jobban megtiszteljük. Óvakodjunk attól, hogy olyan jóalakú valamit, mint szomszéd csillagaink körbenforgó mozgásait, általában és mindenütt feltételezzünk; már egy tekintet a tejútba kétségeket támaszt, nincsenek-e ott sokkal nyersebb és ellentmondóbb mozgások, szintén csillagok, örök egyenes eséspályákkal, és más hasonlók. A csillagrend, amelyben mi élünk, kivétel; ez a rend és a meglehetős tartósság, amelyet lehetővé tesz, megint a kivételek kivételét tette lehetővé: a szerves világ kialakulását. A világ egész jellege ezzel szemben mindörökké kaosz, nem a hiányzó szükségszerűség, hanem a hiányzó rend, tagoltság, alak,

szépség, bölcseség és a többi esztétikai emberi vonás értelmében. A mi eszünk felől ítélve, a szerencsétlen dobások alkotják messzemenőleg a szabályt, a kivételek nem jelentik a titkos célt, és az egész játék örökké ismétli nótáját, amelyet sohasem szabad dallamnak nevezni, és végül már maga az a szó, hogy „szerencsétlen dobás", emberszerűsítés, amely gáncsot zár magába. De hogyan lenne szabad a mindenséget gáncsolnunk vagy dícsérnünk! Óvakodjunk attól, hogy szívtelennek vagy esztelennek, vagy ezekkel ellenkezőnek mondjuk: sem tökéletes, sem szép, sem nemes, és nem is akar ezekből semmi sem lenni, egyáltalában nem törekszik arra, hogy az embert utánozza! Egyáltalában semmiféle esztétikai és erkölcsi ítéletünk nem érinti! Önmegtartási ösztöne sincs és egyáltalában semmiféle ösztöne, törvényeket sem ismer. Óvakodjunk azt mondani, hogy törvények vannak a természetben. Csak szükségszerűségek vannak: nincs itt senki, aki parancsol, senki, aki engedelmeskedik, senki, aki áthág. Ha tudjátok, hogy nincsenek célok, akkor azt is tudjátok, hogy nincs véletlen: mert csupán célos világban van a „véletlen" szónak értelme. Óvakodjunk azt mondani, hogy a halál ellentéte az életnek. Az élő csupán egy faja a holtnak, még pedig nagyon ritka faja. Óvakodjunk azt gondolni, hogy a világ örökké újat teremt. Nincsenek örökké tartó szubsztanciák; az anyag csakolyan tévedés, mint az eleaták istene. De mikor jutunk óvatosságunk és elővigyázatosságunk végére? Mikor nem sötétít el már minket minden árnyéka Istennek? Mikor istentelenítettük el egészen a természetet! Mikor szabad elkezdenünk, hogy minket embereket a tiszta, újra megtalált, újra megváltott természettel eltermészetesítsük! — Az értelem óriási időszakokon keresztül nem hozott létre mást, mint tévedéseket; ezekből egyesek hasznosnak és fajfenntartónak bizonyultak: aki rájuk bukkant vagy örökölte őket, nagyobb szerencsével harcolta harcát magának és utódjainak. Olyan téves hittételek, amelyek mindig tovább öröklődtek és végül majdnem emberi faji és alapállaggá lettek, például ezek: hogy vannak tartós dolgok, hogy vannak egyenlő dolgok, hogy vannak dolgok, anyagok, testek, hogy egy dolog az, aminek látszik, hogy akarásunk szabad, hogy az, ami nekem jó, önmagában és önmagáért is jó. Nagyon későn léptek fel az ilyen tételek tagadói és kétségbevonói — csupán nagyon későn lépett fel az igazság, mint a megismerés legerőtlenebb alakja. A megismerések ereje nem igazságuk fokában rejlik, hanem régiségükben, begyökeresedettségükben, életfeltételi jellegükben. Ahol élet és megismerés ellenkezésbe látszott kerülni, sohasem volt komoly harc; ott a tagadás és kétség őrültnek számított. A finomabb becsületesség és szkepszis mindenütt ott keletkezett, ahol két ellenkező tétel látszott az életre alkalmazhatónak, mert mindkettő összefért az alaptévedésekkel, ahol tehát az életre való haszon kisebb vagy nagyobb fokán lehetett vitatkozni; szintúgy ott, ahol új tételek ugyan nem mutatkoztak hasznosnak az életre, de legalább károsnak sem, hanem mint valami értelmi játékösztön nyilvánulásai, ártatlanul és boldogan jelentkeztek, mint minden játék. Lassanként megtelt az emberi agyvelő ilyen ítéletekkel és meggyőződésekkel és ebben a gomolyagban erjedés, harc és hatalomvágy támadt. Nemcsak a hasznosság és a gyönyör, hanem mindenfajta ösztön állást foglalt az „igazságokért" folyó harcban; az értelmi harc foglalkozás, inger, hivatás, kötelesség, tekintély lett —: a megismerés és az igazságtörekvés végül is mint szükség a többi szükség közé illeszkedett. Ettől kezdve nemcsak a hit és a meggyőződés, hanem a vizsgálat, a tagadás, a gyanakvás, az ellentmondás is hatalom volt, valamennyi „gonosz" ösztön a megismerésnek volt alárendelve és szolgálatába állítva és a megengedettség, a tiszteltség, a hasznosság fényét és végül a *jóság* szemét és ártatlanságát nyerte. A megismerés így egy darab élet maga lett és mint élet folyton növekvő hatalom; míg végül a megismerések és amaz ősrégi alaptévedések összeütköztek, mindketten mint élet, mindketten mint hatalom, mindketten ugyanabban az emberben. A gondolkodó: ez most az a lény, akiben az igazságösztön és azok az életfenntartó tévedések első harcukat harcolják, miután az igazságösztön is életfenntartó hatalomnak bizonyult. Ennek a harcnak fontos-

ságához viszonyítva minden más közömbös: az élet feltételének végső kérdését teszik fel itt és először próbálkoznak válaszolni erre a kérdésre a kísérlettel. Mennyire tűri az igazság az életbefoglalást? — ez a kérdés, ez a kísérlet.

Hogyan keletkezett a logika az emberi fejben? Bizonyosan a logikátlanságból, amelynek birodalma eredetileg óriási kellett, hogy legyen. Ámde számtalan sok lény, amely másképen következtetett, mint ahogy mi most következtetünk, tönkrement: pedig még mindig igazabb lehetett! Aki például az „egyenlőt" nem tudta elég gyakran megtalálni, a táplálékra vagy az ellenséges állatokra vonatkozólag, aki tehát a kelleténél lassabban szubszumált, túlságosan óvatos volt a szubszumpcióban, annak kisebb valószínűsége volt a továbbélésre, mint annak, aki minden hasonlóban mindjárt egyenlőt próbált találni. Az a túlnyomó hajlam azonban, hogy a hasonlót mint egyenlőt kezeljék, ez a logikátlan hajlam — mert önmagában nincs semmi egyenlő —, ez teremtette csak meg a logika minden alapját. Ugyanígy szükséges volt a szubsztancia fogalmának keletkezéséhez — amely nélkülözhetetlen a logika számára, bár legszigorúbb értelemben semmi valóságos megfelelője nincs —, hogy hosszú időn át ne lássák, ne érzékeljék a dolgokban a változót; a nem pontosan látó lényeknek előnyük volt azokkal szemben, akik mindent „folyásban" láttak. Önmagában nézve, már minden nagyfokú óvatosság a következtetésben, minden szkeptikus hajlam nagy veszedelem az élet számára. Nem maradt volna fenn élőlény, hogyha nem az ellenkező hajlam — inkább igent mondani, mint az ítéletet felfüggeszteni, inkább tévedni és költeni, mint megvárni, inkább beleegyezni, mint tagadni, inkább ítélni, mint igazságosnak lenni — tenyésztődött volna ki rendkívül erősen. A logikus gondolatok és következtetések végbemenetele mai agyunkban olyan ösztönök folyamatának és harcának felel meg, amelyek egyenként mind nagyon logikátlanok és igazságtalanok, rendszerint csupán a harc eredményét tapasztaljuk: olyan gyorsan és olyan rejtve játszódik le most bennünk ez az ősrégi mechanizmus.

„Magyarázatnak" nevezzük: de „leírás" az, ami minket a megismerés és a tudomány régibb fokaival szemben kitüntet. Jobban írunk le — de ép olyan kevéssé magyarázunk, mint a korábbiak mind. Sokszerű egymásutánt fedeztünk fel ott, ahol régibb kultúrák naiv embere és kutatója csak kétfélét látott, „okot" és „hatást", ahogy mondották; tökéletesítettük a keletkezés képét, de a képen túl, a kép mögé nem jutottunk. Az „okok" sora sokkal teljesebben áll minden esetben előttünk, így következtetünk: ennek és annak kell előremennie, hogy amaz következzék, — tehát *meg nem értettünk* ezzel semmit. A minőség, például minden vegyi keletkezéskor, most is, mint azelőtt, úgy jelenik meg, mint valami „csoda", ugyanúgy minden továbbmozgás; senki sem „magyarázta meg" a lökést. Hogyan is tudnánk magyarázni! Csupa olyan dologgal operálunk, amely nincs, vonalakkal, lapokkal, testekkel, atomokkal, osztható időkkel, osztható terekkel —, hogyan is legyen a magyarázat csupán lehetséges, ha mindent előbb *képpé* teszünk, a mi képünkké! Elég, ha a tudományt a dolgok lehetőleg hű emberszerűsítésének tekintjük, önmagunkat tanuljuk meg mind pontosabban leírni, amikor a dolgokat és egymásutánjukat írjuk le. Ok és hatás: ilyen kettősség valószínűleg soha sincs — igazság szerint folytonosság van előttünk, amelyből néhány darabot elkülönítünk, úgy, ahogyan valamely mozgást mindig csak mint elkülönített pontokat vesszük észre, tehát voltaképen nem látjuk, hanem kikövetkeztetjük. — Milyen messze vagyunk attól, hogy a tudományos gondolkodással még az élet művészi erői és gyakorlati bölcsesége is találkozzanak, hogy magasabb szerves rendszer alakuljon, amelyhez viszonyítva a tudós, az orvos, a művész és a törvényhozó, amint most ismerjük őket, szegényes avultságként kell, hogy tűnjék.

Az új képet, amelyet látunk, rögtön valamennyi régi tapasztalatunk segítségével szerkesztjük meg, becsületességünk és igazságosságunk foka szerint. Nincsenek is más élmények, mint erkölcsiek, még az érzékelés körében sem. — Az embert tévedései nevelték: először is sohasem látta magát teljesen,

másodszor költött tulajdonságokat tulajdonított magának, harmadszor hamis rangsorban érezte magát az állattal és a természettel szemben, negyedszer mindig új értéktáblákat talált fel és egyideig örökkévalóknak és feltétleneknek tekintette azokat, úgyhogy majd ez, majd az az emberi ösztön és állapot állt első helyen és nemesedett meg az értékelés következtében. Ha e négy tévedés hatását leszámítjuk, akkor a humanitást, emberiességet és „emberi méltóságot" is leszámítottuk. — Ahol erkölccsel találkozunk, ott az emberi ösztönök és cselekedetek felbecsülését és rangsorát is megtaláljuk. Ezek a becslések és rangsorok mindig egy közösség és nyáj szükségeinek kifejezései: az, ami *ennek* van először javára — és másodszor és harmadszor —, az a legfőbb mértéke valamennyi egyed értékének is. Az erkölccsel rávezetik az egyes embert, hogy a nyáj függvénye legyen és csak mint függvény tulajdonítson értéket önmagának. Az erkölcsiség a nyájösztön az egyedben. — Amíg mi a törvényt és a beleilleszkedést érezzük kényszernek és veszteségnek, addig valamikor az önzést érezték kínos dolognak, igazában nyomornak. Önmaga lenni, önmagát saját mérték és súly szerint becsülni — az akkoriban az ízlés ellenére volt. Az erre való hajlamot őrültségnek érezték volna: mert az egyedülléttel volt minden nyomorúság és minden félelem összekapcsolva. Akkoriban a rossz lelkiismeret volt a „szabadakarat" legközelebbi szomszédja: és minél kevésbbé szabadon cselekedett valaki, minél inkább a nyájösztön és nem a személyesség beszélt a cselekedetből, annál erkölcsösebbnek becsülte magát.

Még nyitva marad az a nagy kérdés, vajjon nélkülözhetjük-e a megbetegedést, még erényünk kifejlődéséhez is, és hogy különösen a megismerésre és önmegismerésre irányuló szomjúságunk nem szorul-e ugyanannyira a beteg lélekre, mint az egészségesre: szóval, hogy az egyedül az egészségre törő akarat nem előítélet, gyávaság és talán egy darab legfinomabb barbárság és elmaradottság-e?

A végtelenség láthatárában: Elhagytuk a szárazföldet és hajóra szálltunk! A hidat — sőt, mi több, a partot mögöttünk felszedtük! Nos, hajócska! Jól vigyázz! Melletted az óceán: igaz, nem mindig bömböl, és néha úgy fekszik, mint selyem és arany és a jóság álmodozása. De eljönnek az órák, amikor megismered, hogy végtelen, és hogy nincs borzasztóbb a végtelenségnél. Jaj a szegény madárnak, amely szabadnak érezte magát és most ennek a kalitkának a falaiba ütközik! Jaj, ha meglep a szárazföld-honvágy, mintha ott több *szabadság* lett volna, — és már nincs „szárazföld"! — Nem hallottatok arról a bolond emberről, aki fényes délelőtt lámpát gyujtott, a piacra szaladt és szakadatlanul kiáltozott: „Istent keresem! Istent keresem!" Minthogy ott éppen sokan álldogáltak azok közül, akik nem hittek Istenben, nagy nevetést keltett. Talán elveszett? így szólt az egyik. Eltévedt, mint egy gyerek? mondta a másik. Vagy elbújt? Fél tőlünk? Hajóra szállt? kivándorolt? — így kiáltoztak és nevettek össze-vissza. A bolond ember azonban közibük ugrott és tekintetével átfúrta őket. „Hová lett Isten — kiáltotta —, megmondom nektek! Mi megöltük — ti és én! Mi mind gyilkosai vagyunk! De hogyan csináltuk ezt? Hogyan tudtuk kiinni a tengert? Ki adta nekünk a spongyát, hogy az egész láthatárt letöröljük? Mit tettünk, amikor ezt a Földet eloldoztuk Napjától? Hová mozog most? Hová mozgunk mi? El minden naptól? Nem zuhanunk folyton? És hátra, oldalt, előre, minden oldalra? Van-e még fenn és lenn? Nem tévelygünk végtelen semmiben? Nem az üres tér lehell reánk? Nem lett hidegebb? Nem jön-e folyton az éj és több éj? Nem kell délelőtt lámpákat gyujtani? Nem halljuk még a sírásók lármáját, akik Istent temetik? Nem érzünk még semmit az isteni feloszlásból? — istenek is feloszlanak! Isten halott! Isten halott marad! És mi öltük meg! Hogyan vigasztalódunk, minden gyilkosok gyilkosai? A legszentebb és leghatalmasabb, amije eddig volt a világnak, elvérzett késeink alatt — ki törli le rólunk ezt a vért? Milyen vízzel tisztíthatnók meg magunkat? Milyen vezeklő ünnepeket, milyen szent játékokat kell majd kitalálnunk? Nem túlságosan nagy nekünk e tett nagysága? Nem kell magunk-

nak istenekké lennünk, hogy csak méltóknak is lássunk hozzá? Sohasem volt nagyobb tett — és akárki születik utánunk, e tett miatt magasabbrendű történetbe tartozik, mint eddig minden történet volt!" Itt elhallgatott a bolond ember és megint ránézett hallgatóira: ők is hallgattak és idegenkedve néztek rá. Végül földre dobta lámpáját, hogy darabokra tört és kialudt. „Korán érkeztem — szólt aztán —, még nincs itt az ideje. Ez az óriási esemény még útban van és vándorol — még nem hatolt el az emberek füléig. Villámnak és dörgésnek idő kell, a csillagok fényének idő kell, a tetteknek idő kell, megtevésük után is, hogy lássák és hallják. Ez a tett még mindig távolabb van tőlük, mint a legtávolibb csillagok — és mégis megtették!" Még azt mesélik, hogy a bolond ember aznap különböző templomokba hatolt be és ott Requiem aeternam deo-jába kezdett. Amikor kivezették és vallatóra fogták, mindig csak azt felelte: „Mik ezek a templomok még, ha nem Isten sírboltjai és síremlékei?"

Minden üresfejű azt hiszi, hogy az akarat az egyedüli hatóerő; az akarás valami egyszerű, kereken adott, levezethetetlen, önmagában érthető. Meg van győződve arról, hogy ha valamit tesz, például ütést ad, akkor ő az, aki üt, és hogy azért ütött, mert ütni akart. Semmiféle problémát nem vesz ebben észre, hanem az akarat *érzése* elég neki, nemcsak az ok és hatás feltevéséhez, hanem ahhoz a hithez is, hogy viszonyukat érti. A történés mechanizmusáról és arról a százrétű finom munkáról, amelynek el kell végződnie, hogy az ütés létrejöjjön, ugyanígy az akaratnak önmagában való képtelenségéről arra, hogy ennek a munkának akár legcsekélyebb részét is elvégezze, nem tud semmit. Az akarat az ő számára mágikusan ható erő: az akaratban mint hatások okában való hite mágikusan ható erőkbe vetett hit. Eredetileg az ember mindenütt, ahol történést látott, azt hitte, hogy valamilyen akarat az ok, és hogy személyesen akaró lények hatnak a háttérben — a mechanika fogalma egészen távol volt tőle. Mivel azonban az ember óriási időkön keresztül csak személyekben hitt (nem pedig anyagokban, erőkben, tárgyakban és így tovább), azért az okban és hatásban való hit alaphitévé lett, amelyet mindenütt, ahol valami történik, alkalmaz — most is még ösztönösen és mint egy darab legősibb eredetű atavizmust. Ezek a tételek „nincs hatás ok nélkül", „mindegyik hatás megint ok", sokkal szűkebb értelmű tételek általánosításainak tűnnek: „ahol hatnak, ott akartak", „csak akaró lényekre lehet hatni", „soha sem fordul elő valamely hatás tiszta, következménytelen elszenvedése, hanem minden elszenvedés az akarat felkeltése" (tettre, elhárításra, bosszúra, megtorlásra), — de az emberiség ősidőiben ezek és azok a tételek azonosak voltak, az előbbiek nem az utóbbiak egyetemesítései, hanem az utóbbiak az előbbiek értelmezései. Schopenhauer, azzal a feltevésével, hogy mindaz, ami van, csupán akaró valami, ősrégi mitologiát emelt trónra; látszólag sohasem kísérelte meg az akarat elemzését, mert minden akarás egyszerűségében és közvetlenségében hitt, mint mindenki: — pedig az akarás csupán olyan jól begyakorlódott mechanizmus, hogy majdnem elcsúszik a megfigyelő szem elől. Vele szemben ezeket a tételeket állítom fel: először, hogy akarat keletkezzék, szükséges a gyönyör és fájdalom képzete. Másodszor: hogy egy heves ingert gyönyörnek vagy fájdalomnak érezzünk, az az értelmező elme dolga, amely ebben persze többnyire tudatunkon kívül dolgozik; és egy és ugyanaz az inger értelmezhető gyönyörnek vagy fájdalomnak. Harmadszor: csak az értelmi lényeknél van gyönyör, fájdalom és akarat; az élőlények óriási többségében semmi sincs ebből.

Most ízlésünk dönt a kereszténység ellen, már nem okaink. — „Csak, ha megbánsz, irgalmaz neked Isten" — ez egy görögnek nevetség és botránkozás: ő azt mondaná „így talán rabszolgák gondolkodnak". Itt egy hatalmas, túlerejű és mégis bosszúvágyó lény feltevése rejlik: hatalma olyan nagy, hogy kárt egyáltalában nem lehet neki okozni, kivéve tisztelet dolgában. Minden bűn a tisztelet megsértése, crimen laesae maiestatis divinae — és semmi több! Istent és emberiséget itt annyira elválasztva, annyira ellentétesnek gondolják, hogy az utóbbi ellen alapjában egyáltalában nem lehet vétkezni — minden tettet csak

természetfölötti következményeire való tekintettel kell nézni, nem a természetesekre: így akarja a zsidó érzés, amelynek minden természetes a méltatlanság maga. — A zsidóknak, akik a népek közül kiválasztott népnek érzik magukat, még pedig azért, mivel ők az erkölcsi lángész a népek között (ama képességük folytán, hogy az embert önmagukban mélyebben megvetették mint bármely nép) — a zsidóknak isteni monarchájukban és szentjükben hasonló élvezetük telik, mint a francia nemességé volt XIV. Lajosban. — A kereszténység szerzője úgy vélte, hogy az emberek semmi miatt sem szenvednek annyira, mint bűneik miatt: — ez volt tévedése, annak a tévedése, aki bűn nélkül érezte magát, akinek ebben nem volt tapasztalata! Igy telt meg lelke azzal a csodálatos, fantasztikus irgalommal olyan szükség iránt, amely még az ő népében is, a bűn feltalálójában, ritkán volt nagy szükség! De a keresztények értették a módját, hogy mesterüknek utólag igazat teremtsenek és tévedését „igazsággá" szenteljék. — Hogyan? Isten, aki szereti az embereket, *feltéve*, hogy hisznek benne, és aki félelmes pillantásokat és fenyegetéseket vet az ellen, aki nem hisz ebben a szeretetben! Hogyan? Körülzáradékolt szeretet mint egy mindenható Isten érzelme! Szeretet, amely még a becsület és a felingerelt bosszúvágy érzésén sem lett úrrá! Mennyire keleti mindez! „Ha szeretlek téged, mi közöd hozzá?" — ez máris az egész kereszténység kielégítő bírálata. — Buddha azt mondja: „ne hízelegj jóltevődnek!" Mondják ezt egy keresztény templomban utána: — rögtön megtisztítja a levegőt minden kereszténységtől. — Hogy az egyes ember saját eszményét állítsa fel és abból vezesse le törvényét, örömeit és jogait — ez eddig alighanem a legszörnyűbb emberi eltévelyedésnek és a szó szoros értelmében vett bálványimádásnak számított: tényleg, annak a kevésnek, aki ezt merészelte, mindig szüksége volt apologiára önmaga előtt, és ez rendszerint így hangzott: „nem én! nem én! hanem egy isten általam!" A csodálatos művészet és erő, isteneket teremteni, — a politeizmus — volt az, amelyben az az ösztön levezetődhetett, amelyben megtisztult, tökéletessé vált, megnemesedett: mert eredetileg hitvány és jelentéktelen ösztön volt, az akaratossággal, engedetlenséggel és irígységgel rokon. E saját eszményre törő ösztön ellensége lenni: ez volt valamikor minden erkölcsiség törvénye. Ekkor csak egy norma volt: „az ember" — és minden nép azt hitte, hogy ez az egy és utolsó norma birtokában van. De maga fölött és magán kívül, távoli túlvilágban szabad volt a normák többségét látni: az egyik isten nem volt a másik isten tagadása vagy káromlása! Itt engedtek meg maguknak először egyéneket, itt tisztelték először egyének jogát. Ezzel szemben a monoteizmus, ez a merev következetessége az egy normálemberről szóló tanításnak — tehát az egy normálistenben való hit, aki mellett már csak a hazugság hamis istenei vannak — ez volt talán az eddigi emberiség legnagyobb veszedelme: itt az az időelőtti megállás fenyegette, amelyet a legtöbb más állatfaj már régesrégen elért, amennyire láthatjuk; ez mind egy normálállatban és eszményben hisz a maga nemében és az erkölcs erkölcsiségét végleg átvitte húsába és vérébe. A politeizmusban az ember szabadszelleműségének és sokszelleműségének mintaképe rejlett: az erő, hogy új és saját szemet teremtsen magának és mindig ismét újakat és sajátabbakat: úgy, hogy minden állat közül egyedül az ember számára nincsenek örök láthatárok és perspektívák. — A tömegek legnagyobb haladása eddig a vallásháború volt: mert azt bizonyítja, hogy a tömeg fogalmakat tisztelettel kezdett kezelni.

Még mindig lehetséges, hogy a németek régi gúnynevükből utólag díszneveket csinálnak maguknak, amennyiben Európa első kereszténytelen népévé lennének: Schopenhauer becsületük javára írta, hogy erre nagy mértékben hajlamosak. Igy teljessé válnék Luther műve, aki megtanította őket, hogy rómaiatlanok legyenek és azt mondják: „itt állok *én! Én* másként nem tudok!" — Mit vesznek át most először a vad népek az európaiaktól? Pálinkát és kereszténységet, az európai narkotikumokat. És mibe pusztulnak bele leggyorsabban? Az európai narkotikumokba. — Hogy Luther reformációja Északon sikerült, annak a jele, hogy az Észak az európai Déllel szemben elmaradott volt és még meglehetősen egyfajú és egyszínű szükségeket ismert; és egyáltalában nem történt volna meg

Európa kereszténnyé válása, ha a Dél ókorvilágának kultúrája nem barbarizálódott volna lassanként germán barbárvér túlzott hozzákeveredése által és nem vesztette volna el kultúra-túlsúlyát. — Ahol uralkodnak, ott tömegek vannak: ahol tömegek vannak, ott szükség van rabszolgaságra. Ahol rabszolgaság van, ott az egyének csak kevesen vannak, és a nyájösztönök és a lelkiismeret ellenük van. — Hogy valakinek erénye legyen, kell, hogy éppen legbrutálisabb alakjában legyen? — amint a keresztény szentek akarták, és amint arra szükségük volt: ők, akik az életet csak azzal a gondolattal viselték el, hogy erényük láttára mindenkit az önmegvetés kerülget. Az ilyen hatású erényt azonban brutálisnak nevezem.

A metafizikai szükség nem forrása a vallásoknak, amint Schopenhauer akarja, hanem csak utóhajtásuk. Vallási eszmék uralma alatt egy „másik (mögöttes, alsó, felső) világ" képzetéhez szoktak hozzá és a vallási ábránd megsemmisítésekor kellemetlen ürességet és nélkülözést éreznek — és most ebből az érzésből megint egy „másik világ" nő ki, de most már csak metafizikai és már nem vallási. Az azonban, ami ősidőkben egyáltalában egy „másvilág" felvételéhez vezetett, nem ösztön és szükség volt, hanem tévedés egyes természeti folyamatok megfejtésében, az elme bizonytalansága. — Minden dolog megvilágítása és színei megváltoztak! Már nem egészen értjük, hogyan érezték a régi emberek a legközelebbit és a leggyakoribbat — például a nappalt és az ébrenlétet: azzal, hogy a régiek álmokban hittek, az ébrenlétnek más fényei voltak. És ugyanígy az egész életnek, a halál és jelentése visszasugárzásában: a mi „halálunk" egészen más halál.

Ti nem is tudjátok, mit éltek át, ti úgy szaladtok keresztül az életen, mint a részegek, és néha egy lépcsőfoknyit lezuhantok. De részegségeteknek hála, mégsem zúzzátok össze tagjaitokat: izmaitok lankadtabbak és fejetek homályosabb, semhogy e lépcső köveit olyan keménynek éreznétek, mint mi többiek! Nekünk az élet nagyobb veszedelem: üvegből vagyunk — jaj, ha valamibe beleütközünk! És minden elveszett, ha esünk!

Az önzés az érzés perspektívikus törvénye, amely szerint a legközelebbi nagynak és nehéznek látszik, míg távolodva minden dolog nagyság és súly tekintetében csökken. Minden, ami a magamfajtájú, természetben és történetben, beszél hozzám, dícsér engem, előre hajt, vigasztal —: a többit nem hallom vagy mindjárt elfelejtem. Mindig csak a magunk társaságában vagyunk. — Aki mélynek tudja magát, világosságra törekszik; aki a tömeg előtt mélynek szeretne látszani, homályosságra törekszik. Mert a tömeg mindent mélynek tart, aminek alapját nem láthatja: annyira félénk és annyira nem szívesen megy a vízbe! — Ó gondolkodó: azaz ért hozzá, hogy a dolgokat egyszerűbbnek vegye, mint amilyenek.

„A büntetésnek az a célja, hogy azt javítsa, aki büntet", — ez a büntetés védelmezőinek utolsó menedéke. — Félek, hogy az állatok az embert magukfajtájú lénynek tekintik, amely felette veszélyes módon elvesztette józan állateszét, — a megtébolyult állatnak, a nevető állatnak, a síró állatnak, a boldogtalan állatnak. — Aki két határozott gondolkodó között közvetíteni akar, az középszerűnek van bélyegezve: nincs szeme az egyszeri látására; a hasonlónaklátás és egyformásítás gyenge szemek jele. — A matematika finomságát és szigorúságát minden tudományba bele akarjuk verni, amennyire csak lehetséges; nem abban a hitben, hogy ezen az úton majd megismerjük a dolgokat, hanem, hogy ezzel emberi vonatkozásunkat a dolgokhoz megállapítsuk. A matematika csak az egyetemes és végső emberismeret eszköze. — Mi tesz hősiessé? Egyszerre legnagyobb fájdalmunk és legfőbb reményünk felé haladni. — Miben hiszel? Abban, hogy minden dolog súlyát újra kell meghatározni. — Mit mond lelkiismereted? „Légy azzá, aki vagy." — Hol vannak legnagyobb veszélyeid? A részvétben. — Mit szeretsz másokban? Reményeimet. — Kit nevezel rossznak? Azt, aki mindig meg akar szégyeníteni. — Mit tartasz a legemberségesebbnek? Valakit a szégyentől megkímélni. — Mi az elért szabadság pecsétje? Már nem szégyenkezni önmaga előtt.

Negyedik könyv. Sanctus Januarius. (A könyv címe az 1882-ik évi szép genovai január emlékének hódol, mert akkor készült; a cím után nyolcsoros hála- és dicsérővers is következik.) — Újévre: Még élek, még gondolkodom: még élnem kell, mert még gondolkodnom kell. Sum, ergo cogito: cogito, ergo sum. Ma mindenki megengedi magának, hogy kimondja kívánságát és legkedvesebb gondolatát: így hát én is meg akarom mondani, hogy mit kívánok önmagamtól és milyen gondolat futott át ebben az évben először szívemen, — milyen gondolat legyen minden további életemnek alapja, záloga és édessége! Mindinkább meg akarom tanulni, hogy a dolgokban a szükségszerűt lássam a szépnek: — így egyike leszek azoknak, akik a dolgokat széppé teszik. Amor fati: ez legyen mostantól fogva az én szeretetem! Nem akarok háborút viselni a rút ellen. Nem akarok vádolni, még a vádlókat sem akarom vádolni. *Félrenézni* legyen egyetlen tagadásom! És mindent összevéve és nagyban nézve: egyszer valamikor már csak igentmondó akarok lenni! — Van az életnek egy bizonyos magas pontja: ha azt elértük, akkor minden szabadságunkkal, és akármennyire elvitattunk a lét szép kaoszától minden gondviselő észt és jóságot, mégegyszer a szellemi szabadságvesztés legnagyobb veszélyében forgunk és legnehezebb próbánkat kell megállnunk. Csak most ugyanis áll a személyes gondviselés gondolata a legbehatóbb erővel elénk és magáénak vallja a legjobb szószólót, a szemmeláthatóságot, most, amikor kezünkkel fogjuk, hogy minden, ami ér, folytonosan javunkra szolgál. Úgy látszik, hogy minden nap és minden óra élete semmi egyebet nem akar, mint mindig csak újra igazolni azt a tételt: legyen az bármi, rossz vagy jó idő, egy barátunk elvesztése, betegség, rágalom, egy levél elmaradása, lábrándulás, egy tekintet valamely boltba, egy ellenérv, egy könyv fellapozása, álom, rászedetés: azonnal vagy csakhamar olyan dolognak bizonyul, amelynek „nem volt szabad hiányoznia", — tele van mély értelemmel és haszonnal éppen a mi számunkra! Van-e veszedelmesebb csábítás, hogy Epikuros isteneinek, azoknak a nemtörődő ismeretleneknek felmondjuk a hitet és valamely gondoskodó és kicsinyes istenségben higyjünk, amely még minden hajunkszálát is személyesen ismeri fejünkön és nem undorodik bele a legnyomorúságosabb szolgálattételbe? Hát — mindamellett úgy vélekedem! hagyjuk békén az isteneket és szintúgy a szolgálatkész géniuszokat és elégedjünk meg azzal a feltevéssel, hogy saját gyakorlati és elméleti ügyességünk az események értelmezésében és magyarázatában most tetőpontjára ért. Nem is akarunk bölcseségünknek erről a kézügyességéről nagyon sokat gondolni, ha néhanapján túlságosan meglep is az a csodálatos összhang, amely a hangszerünkön való játék közben létrejön: olyan összhang, amely jobban hangzik, semhogy magunknak mernők tulajdonítani. Csakugyan, egy valaki imitt-amott játszik velünk — a kedves véletlen: az vezeti alkalmilag kezünket, és a legbölcsebb gondviselés sem tudna szebb zenét kitalálni, mint amilyen akkor ennek az oktalan kezünknek sikerül.

Melankolikus boldogságot ad az utcácskák, szükségek, hangok e zűrzavarának kellős közepében élni: mennyi élvezés, türelmetlenség, vágyakozás, mennyi szomjas élet és életmámorosság jön itt minden pillanatban napfényre! És mégis, nemsokára milyen csend lesz e lármázók, élők, életre szomjazók számára! Mennyire ott áll mindegyik mögött az árnyéka, sötét útitársa! Olyan ez mindig, mint az utolsó pillanatban egy kivándorlóhajó elindulása előtt: több mondanivalónk van egymásnak, mint bármikor, az óra hajt, az óceán és néma hallgatása türelmetlenül vár mind e lárma mögött — annyira mohón, zsákmányában annyira biztosan! És mind, mind azt hiszik, hogy az eddigi semmi vagy kevés, a közeli jövő minden: innen ez a hajsza, ez a kiabálás, ez az egymást-túlharsogás és egymást-rászedés! Mindegyik első akar lenni ebben a jövőben — és mégis a halál és a halál csendje az egyetlen bizonyos és mindenkinek közös ebben a jövőben! Milyen különös, hogy ennek az egyetlen bizonyosságnak és közösségnek majdnem semmi ereje sincs az emberek fölött, és hogy a legtávolabb vannak attól, hogy a halálban érezzék testvériségüket! Boldoggá tesz engem az a látvány, hogy az emberek semmiképen sem akarják gondolni

a halál gondolatát! Szívesen adnék valamit hozzá, hogy az élet gondolatát még százszor gondolásraméltóbbá tegyem nekik.

Szükség van egyszer, és valószínüleg nemsokára, arra a belátásra, hogy mi hiányzik mindenekelőtt nagyvárosainkból: csendes és tágas helyek a gondolkodásra, magas, hosszú, árkádos csarnokok rossz vagy túlságosan napos időkre, ahová nem hat el a kocsik és a kikiáltók lármája, és ahol a finomabb illem még a papnak is megtiltaná a hangos imádságot: épületek és kertek, amelyek egészükben az önszemlélés és a félrevonulás fenségességét fejezik ki. Elmúlt az az idő, amikor az Egyházé volt a gondolkodás monopóliuma, amikor a vita contemplativanak mindig először vita religiosanak kellett lennie: és mindaz, amit az Egyház épített, ezt a gondolatot fejezi ki. Nem tudom, hogyan elégedhetnénk meg építményeivel, még ha megfosztanók is azokat egyházi rendeltetésüktől; ezek az építmények nagyon is patétikus és elfogult nyelven szólnak, mint Isten házai és egy túlvilági közlekedés díszhelyei, semhogy mi istentelenek itt a mi gondolatainkat gondolhatnók. Magunkat akarjuk kőre és növényre fordítva látni, önmagunkban akarunk sétálni menni, ha ezekben a csarnokokban és kertekben járkálunk.

Minden jelet üdvözlök, mely amellett szól, hogy férfiasabb, harciasabb kor kezdődik, amely mindenekelőtt megint visszahozza a bátorság becsületét! Mert egy még magasabb korszak útját egyengesse, és gyüjtse egybe azt az erőt, amelyre annak egykor szüksége lesz, — annak a kornak, amely a hősiességet a megismerésbe viszi bele és háborúkat visel a gondolatokért és következményeikért. Ehhez most sok előkészítő bátor ember szükséges, akik mégsem származhatnak a semmiből — és époly kevéssé a mai civilizáció és nagyvárosi műveltség homokjából és nyálkájából: emberek, akik értik a módját, hogy hallgatagok, magányosak, elhatározottak, láthatatlan tevékenységben elégedettek és állandók legyenek: emberek, akik belső hajlamból minden dologban azt keresik, ami abban legyőzhető: emberek, akiknek derűsség, türelem, egyszerűség és a nagy hiúságok megvetése ugyanúgy sajátjuk, mint nagylelkűség a győzelemben és elnézés minden legyőzött kis hiúságaival szemben: emberek, éles és szabad ítélettel minden győztesről és a véletlennek minden győzelemben és dicsőségben kapott részéről: emberek saját ünnepekkel, saját munkanapokkal, saját gyászidőkkel, parancsoláshoz szokottak és abban biztosak, és ott, ahol kell, az engedelmességre mindjárt készek, az egyikben és a másikban egyformán büszkék, egyformán saját ügyüknek szolgálók: veszélyeztetettebb emberek, termékenyebb emberek, boldogabb emberek! Mert, higyjétek nekem! — a titok, hogy a nagyobb termékenységet és a nagyobb élvezetet arassuk le az élettől, így hangzik: *veszélyesen élni!* Építsétek városaitokat a Vezuv mellé! Küldjétek hajóitokat fel nem kutatott tengerekre! Éljetek háborúban a hozzátok hasonlókkal és önmagatokkal! Legyetek rablók és hódítók, ameddig nem lehettek uralkodók és birtoklók, ti megismerők! Hamar elmúlik az az idő, amikor megelégedhettetek azzal, hogy félénk szarvasokhoz hasonlóan erdőkben elrejtőzve éljetek! Végre kinyujtja a megismerés kezét az után, ami megilleti: — uralkodni és birtokolni akar majd, és ti vele!

„Te sohasem imádkozol többé, sohasem imádsz többé, sohasem pihensz már meg végtelen bizalommal — te megtagadod magadtól, hogy egy végső bölcseség, végső jóság, végső hatalom előtt megállj és gondolataidat lenyergeljed — neked nincs folytonos őröd és barátod hét magányosságod számára — a te életednek nem nyílik kilátása olyan hegységre, amely havat hord a fején és parazsat szívében, — a te számodra már nincs, aki végleg megfizet, végleg megjavít — már nincs észszerűség abban, ami történik, nincs szeretet abban, ami veled történni fog, — szívednek már nem áll nyitva olyan pihenőhely, ahol már csak találni- és nem keresnivalója van, — te védekezel valamilyen végső béke ellen, te a háború és béke örök visszatérését akarod: — lemondás embere, mind ebben le akarsz mondani? Ki adja neked ehhez az erőt? Még senkinek sem volt ez az ereje!" Van egy tó, amely egy napon megtagadta magától, hogy lefolyjék, és gátat emelt ott, ahol eddig lefolyt; azóta az a tó mindig magasabbra

emelkedik. Talán éppen az a lemondás kölcsönzi nekünk az erőt is, amellyel a lemondás maga elviselhető; talán az ember mind magasabbra emelkedik attól kezdve, hogy már nem ömlik ki egy Istenben. — „Gondolataim, így szólt a vándor árnyékához, mutassák meg nekem, hol állok: de ne árulják el nekem, hová megyek. Szeretem a jövő ismeretlenségét és nem akarok a türelmetlenség és beígért dolgok előreízlelése miatt tönkremenni."

Hogy valaki *egy* magasrendű érzelem embere, egyetlen nagy hangulat megtestesülése legyen, — az eddig csupán álom és elragadó lehetőség volt: a történet még nem ad erről biztos példát. Mindamellett egyszer ilyen embereket is létrehozhatna — akkor, amikor egy sor kedvező feltétel teremtődött és állapodott meg, amelyet most a legszerencsésebb véletlen sem tud összehozni. — A gonosznak, a szerencsétlennek, a kivételes embernek is legyen meg a maga filozófiája, a maga létjoga, a maga napfénye! Az ellenlábasoknak is megvan a létjoguk! Van még egy másik felfedezni való világ — és több, mint egy! Hajókra, ti filozófusok! — Jellemének „stílust adni" — nagy és ritka művészet! — Egy dolog szükséges: hogy az ember elérje megelégedését önmagával — akár ilyen, akár olyan költészettel vagy művészettel: csak akkor lesz az ember látványa egyáltalában elviselhető! Aki önmagával elégedetlen, az folyton készen áll, hogy ezért bosszút álljon: mi többiek leszünk áldozatai, ha másban nem, legalább abban, hogy mindig el kell viselnünk rút látványát. Mert a rútnak a látása komorrá és rosszá tesz.

Mondjátok: Az erkölcs tiltott valami! Talán akkor megnyeritek e dolgokra azt az emberfajtát, amely egyedül jön tekintetbe, a hősiesekét. De akkor valami félelmetesnek kell benne lennie, és nem, mint eddig, undorítónak! — A tudományban a jól megcsinált a szabály, az elhibázott a kivétel; a szabálynak azonban itt is, mint mindenütt, hallgatag szava van. A „tudomány e szigorúságával" úgy állunk, mint a legjobb társaság formájával és udvariasságával: megijeszti a benemavatottat. Aki azonban hozzászokott, nem is akar máshol élni, mint ebben a világos, átlátszó, erős, villamossággal telített levegőben, ebben a *férfias* levegőben. Tehetünk-e arról, hogy a levegőre, a tiszta levegőre születtünk, mi, a fénysugár vetélytársai, és hogy legszívesebben hozzá hasonlóan éterszemecskéken lovagolnánk és nem a naptól el, hanem a nap felé! De erre nincs módunk: — így hát tegyük meg, amit egyedül tehetünk: a Földnek világosságot hozni, „a Föld világossága" lenni!

Gyűlölöm a tartós szokásokat és azt hiszem, hogy zsarnok jön közelembe és hogy éltető levegőm megvastagodik, amikor az események úgy alakulnak, hogy szükségképen tartós szokások látszanak kinőni belőlük: például egy hivatal, vagy ugyanazokkal az emberekkel való állandó együttlét, vagy állandó lakóhely vagy egyetlen fajta egészség következtében. Persze a legtűrhetetlenebb, az igazán borzalmas volna számomra az élet egészen szokások nélkül, az olyan élet, amely folyton rögtönzést kíván: — ez volna az én számkivetésem és Szibériám.

A magasrendű emberek abban különböznek az alacsonyrendűektől, hogy kimondhatatlanul többet látnak és hallanak és gondolkodva látnak és hallanak — és ugyanez különbözteti meg az embert az állattól és a felsőbbrendű állatokat az alsóbbrendűktől. — A költőnek bizonyosan sajátja az elmélkedő erő és a visszatekintés művére, de egyúttal és először a teremtő erő, amely a cselekvő emberből hiányzik, akármit mond is a látszat és a közhit. Mi, a gondolkodva-érzők, vagyunk azok, akik valóban és mindig *csinálunk* valamit, ami még nincs: a becslések, színek, súlyok, perspektivák, rangsorok, igenlések és tagadások egész örökké növekedő világát. Ezt a tőlünk kitalált költészetet folyton betanulják, begyakorolják az úgynevezett gyakorlati emberek (a mi színészeink), lefordítják húsra és valóságra, sőt mindennapiságra. Csak mi teremtettük meg azt a világot, amelyhez az embernek köze van! De éppen ez a tudat hiányzik belőlünk, és ha egyszer egy pillanatra elcsípjük, akkor a következőben újra elfelejtettük: félreismerjük legjobb erőnket és magunkat, az elmélkedőket, egy

fokkal alacsonyabbra becsüljük a kelleténél — nem vagyunk sem olyan büszkék, sem olyan boldogok, mint amilyenek lehetnénk.

Alapjából útálom mindazokat az erkölcsöket, amelyek azt mondják: „Ne tedd ezt! Mondj le! Győzd le magad!" — ezzel szemben azokat az erkölcsöket szívelem, amelyek arra ösztönöznek, hogy valamit tegyek és újra tegyem, és reggeltől estig és éjtszakáig arról álmodjak és semmi egyébre ne gondoljak, mint: ezt jól megtenni, olyan jól, amennyire éppen egyedül nekem lehetséges! „Cselekvésünk határozza meg, mit hagyunk el: amikor cselekszünk, elhagyunk" — ez tetszik nekem. De nem akarok nyitott szemmel elszegényedésemre törekedni, nem kívánom a tagadó erényeket — erényeket, amelyeknek lényege maga a tagadás és az önmagamtól való megtagadás.

Olyan embereknek, akikkel a sors rögtönöz, olyanoknak, akik erőszakos időkben és hirtelen és változékony emberektől függően élnek, nagyon ajánlatos lehet a sztoicizmus. Aki azonban némileg áttekintheti, hogy a sors hosszú fonál fonását engedi meg neki, az jól teszi, ha epikureus módon rendezkedik be, a szellemi munka minden embere így tett eddig! Nekik ugyanis a vesztességek vesztesége volna, ha elveszítenék a finom érzékenységet és ehelyett a sztoikus kemény bőrt a sündisznótüskékkel kapnák ajándékba. — Dícséret és haszon és tekintély elég lehet annak, aki csupán jó lelkiismeretet akar, — de nem neked, aki a veséket vizsgálod, akié a lelkiismeret lelkiismerete!

Egy napon a vándor becsapott egy ajtót maga mögött, megállt és sírt. Azután így szólt: „Ez a hajlam és történés az igazra, valódira, nem-látszólagosra, bizonyosra! Mennyire haragszom rá! Miért éppen engem követ ez a komor és szenvedélyes hajtó! Meg akarnék pihenni, de nem enged. Mennyi minden csábít arra, hogy nála időzzek! Számomra mindenütt vannak Armida kertjei: és ezért mindig új elszakadások és a szív új keserűségei sujtanak! Tovább kell vonszolni lábamat, ezt a fáradt, sérült lábat: és mivel kell, azért gyakran a legszebbre, ami nem tudott visszatartani, mérgesen tekintek vissza: *mert* nem tudott tartani!" — Fájdalmamnak nevet adtam és „kutyának" hívom — ugyanolyan hű, ugyanolyan tolakodó és szemérmetlen, ugyanolyan szórakoztató, ugyanolyan okos, mint minden más kutya — és rákiálthatok és gonosz szeszélyeimet kitölthetem rajta, amint mások kutyáikkal, szolgáikkal és asszonyaikkal teszik.

Vannak olyan emberek is, akik a nagy fájdalom közeledtére nem a szokásos parancsot hallják: „vonjátok be a vitorlákat", hanem éppen az ellenkezőt, és sohasem néznek büszkébben, harciasabban és boldogabban, mint amikor feljön a vihar; sőt, a fájdalom maga adja legnagyobb pillanataikat! Ezek a hősies emberek az emberiség nagy fájdalomhozói: az a kevés vagy ritka ember, akinek ugyanarra az apologiára van szüksége, mint a fájdalomnak általában, — és valóban, ne tagadjuk meg tőlük! Elsőrangú fajfenntartó, fajfejlesztő erők ezek: és ha csak azzal is, hogy ellenállnak a kényelmességnek és az ilyenfajta boldogsággal szemben nem rejtik el undorukat.

Egyfajta becsületesség idegen volt minden vallásalapító és a hozzájuk hasonlók előtt: — élményeikből sohasem csináltak lelkiismereti kérdést a megismerés számára. „Mit is éltem át voltaképen? Mi történt akkor bennem és körülöttem? Elég világos volt az értelmem? Ellene fordult-e akaratom az érzékek minden csalásának és bátor volt-e a fantasztikum elhárításában?" — így nem kérdezősködött egyikük sem, így még ma sem kérdezősködnek a jó vallásosak: ellenkezőleg, szomjúhoznak olyan dolgokra, amelyek észellenesek, és nem akarják maguknak a kielégülést megnehezíteni, — így hát „csodákat" és „újjászületéseket" élnek át és az angyalkák hangját hallják! De mi, mi többiek, értelemre szomjasak, olyan szigorúan akarunk élményeink szemébe nézni, mint egy tudományos kísérletnek, óráról-órára, napról-napra! Saját magunk akarunk kísérleteink és kísérleti állataink lenni!

Nem, nem csalódtam az életben! Sőt, évről-évre gazdagabbnak, kívánatosabbnak és titokzatosabbnak találom — attól a naptól fogva, amikor a nagy szabadító meglepett, az a gondolat, hogy az életnek a megismerő kísérletének

szabad lennie — és nem kötelességnek, nem végzetnek, nem csalásnak! És a megismerés maga: ám legyen másoknak más valami, például nyugágy vagy út egy nyugágyhoz, vagy szórakozás, vagy semmittevés — énnekem a veszedelmek és győzelmek világa, amelyben a hősi érzelmeknek is megvannak tánc- és tombolóhelyei. „Az élet a megismerés eszköze" — ezzel az elvvel szívünkben nemcsak bátran, hanem még vidáman is élhetünk és vidáman nevethetünk! És ki értene egyáltalában ahhoz, hogy jól nevessen és éljen, aki nem értene előbb jól a háborúhoz és győzelemhez? — Nem érezzük magunkat elég rosszul, hogy sztoikus módon kelljen magunkat rosszul érezni!

A kedves emberbestia, úgylátszik, mindenkor elveszti jókedvét, ha jól gondolkodik: „komoly" lesz! És: „ahol nevetés és vidámság van, ott a gondolkodás nem ér semmit" — így hangzik ennek a komoly bestiának előítélete minden „vidám tudománnyal" szemben! Jól van! Mutassuk meg, hogy előítélet! — Ma már szégyellik a nyugalmat; a hosszú gondolkodás majdnem lelkifurdalásokat okoz. Órával a kézben gondolkodnak, úgy, ahogy ebédelnek, szemüket a tőzsdelapra függesztve, — úgy élnek, mint olyan valaki, aki folyton „elmulaszthatna" valamit. „Inkább akármit csinálni, mint semmit" — ez az elv is olyan zsinór, amely megfojt minden magasabb műveltséget és minden magasabb ízlést. És úgy, amint láthatólag tönkremegy minden forma a dolgozóknak ezen a sietségén: úgy elpusztul az érzés a forma maga iránt is, tönkremegy a szem és a fül a mozgások dallama számára. Ennek bizonyságát láthatjuk a most mindenütt megkövetelt otromba világosságban, mindazokban a helyzetekben, amikor egyszer az ember emberekkel őszinte akar lenni, érintkezésében barátokkal, asszonyokkal, rokonokkal, gyermekekkel, tanítókkal, tanítványokkal, vezetőkkel és fejedelmekkel, — már nincs többé idő és erő a szertartásra, a kerülőutakon való nyájasságra, a szórakozás minden szellemességére és egyáltalában minden otiumra. A munka minden jó lelkiismeretet a maga oldalára von: az örömre való hajlam máris „a felüdülés szükségének" nevezi magát és sajátmaga előtt szégyenkezni kezd. Valamikor fordítva volt: a munkát terhelte a rossz lelkiismeret. „Az előkelőség és a becsület egyedül a pihenés és a háború oldalán van": így hangzott az antik előítélet hangja!

A gondolkodónak nincs szüksége a helyeslésre és a tapsra, feltéve, hogy bizonyos saját tapsáról: ezt azonban nem nélkülözheti. Vannak-e emberek, akik meglehetnek enélkül és egyáltalában minden helyeslés nélkül is? Kétlem. Azt hisszük, hogy a megértés valami békülékeny, igazságos, jó, valami az ösztönökkel lényegileg ellenkező; pedig csak az ösztönök egy bizonyos magatartása egymáshoz. A leghosszabb időkön át a tudatos gondolkodást tekintették a gondolkodásnak általában: csak most dereng előttünk az az igazság, hogy szellemi tevékenységünk legnagyobb része számunkra tudattalanul, érezetlenül megy végbe: úgy vélem azonban, hogy azok az ösztönök, amelyek itt harcolnak, igen jól értik a módját, hogy magukat egymásnak érezhetővé tegyék és fájdalmat okozzanak —: annak az erős hirtelen kimerülésnek, amely minden gondolkodót elfog, itt lehet az eredete (harctéri kimerültség ez). Sőt, talán nem egy rejtett hősiesség akad harcoló belsőnkben, de bizonyosan semmi isteni, örökké önmagában pihenő, amint Spinoza gondolta. A tudatos gondolkodás, és különösen a filozófusé, a legerőtlenebb és azért az aránylag legszelídebb és legnyugodtabb faja is a gondolkodásnak: és így éppen a filozófus tévedhet legkönnyebben a megismerés természetére vonatkozólag. — Végül is mindig úgy nyer jutalmat jóakaratunk, türelmünk, méltányosságunk, szelídlelkűségünk az idegenség iránt, hogy az idegenség lassan leveti fátyolát és mint új kimondhatatlan szépség mutatkozik be —: ez a köszönete vendégszeretetünkért. Az is, aki önmagát szereti, ezen az úton tanulhatta meg: más út nincs. A szeretetet is meg kell tanulni.

Miért hallgatsz lelkiismereted szavára? És mennyiben van jogod ítéletét igaznak és csalhatatlannak tekinteni? Ennek a hitnek, ennek nincsen már lelkiismerete? Semmit sem tudsz egy értelmi lelkiismeretről? Lelkiismeretről „lelkiismereted" mögött? Ha finomabban gondolkoztál, jobban megfigyeltél és többet

tanultál volna, „kötelességedet" és „lelkiismeretedet" semmi körülmények között sem neveznéd már kötelességnek és lelkiismeretnek: annak a belátása, hogyan keletkeztek egyáltalában valamikor erkölcsi ítéletek, elvenné kedvedet ezektől a patétikus szavaktól — úgy, amint már más patétikus szavaktól is, például a „bűntől", „lelki üdvösségtől", „megváltástól" elment a kedved. És most nem szólok a kategorikus imperatívuszról, barátom! — ez a szó csiklandozza fülemet és nekem nevetnem kell, oly komoly jelenlétedben is: az öreg Kantra gondolok, akibe büntetésül, mivel a „magában való dolgot" — szintén igen nevetséges valamit! — kilopta magának, belopta magát a „kategorikus imperativusz", úgy, hogy ezzel szívében megint visszatévedt „Istenhez", „lélekhez", „szabadsághoz" és „halhatatlansághoz", a rókához hasonlóan, amely visszatéved ketrecébe: — és az ő ereje és okossága volt, ami ezt a ketrecet feltörte! — Aki még azt mondja „ebben az esetben mindenkinek így kellene cselekednie", az még öt lépést sem haladt az önismeretben: különben tudná, hogy egyenlő cselekvések nincsenek és nem is lehetnek — hogy minden cselekedetet, amelyet megtettek, egészen egyetlen és visszahozhatatlan módon tették meg, és hogy ugyanúgy lesz minden jövő cselekedettel is, hogy a cselekvés minden előírása csupán a durva külsőre vonatkozik (még minden eddigi erkölcs legbensőségesebb és legfinomabb előírása is), — hogy azokkal ugyan az egyenlőség látszata, de éppen csak látszata érhető el, — hogy minden cselekedet, ha rátekintünk, áthatolhatatlan valami és az is marad. Korlátozódjunk tehát véleményeink és értékeléseink megtisztítására és új saját értéktáblák teremtésére: — „cselekedeteink erkölcsi értékén" azonban nem akarunk tépelődni! Mi azok akarunk lenni, akik vagyunk, — az újak, az egyszeriek, az összehasonlíthatatlanok, az önmaguknak törvényt szabók, az önmagukat teremtők!

Ha egy távoli korszak szemével nézek erre vissza, akkor a mai emberben semmi nevezetesebbet nem tudok találni, mint tulajdonképeni erényét és betegségét, amelyet „történelmi érzéknek" hívnak. Ez valami egészen újnak és idegennek a kezdete a történetben: adjunk ennek a csírának néhány századot és még többet, akkor végül csodálatos növény lehetne belőle, époly csodálatos szaggal, amely miatt öreg Földünk kellemesebben volna lakható, mint eddig. Mi jelenlevők éppen egy jövő, nagyon hatalmas érzés láncát kezdjük alkotni, szemenként — alig, hogy tudjuk, mit csinálunk. Majdnem úgy tűnik fel nekünk, mintha nem új érzelemről, hanem minden régi érzelem megfogyatkozásáról volna szó, — a történelmi érzék még annyira szegény és hideg valami és sokat úgy lep meg, mint a fagy, és még szegényebbé és hidegebbé teszi. Másoknak az előkúszó öregség jelének látszik, és bolygónkat nehézszívű betegnek tartják, aki ifjúkorának történetét jegyzi fel, hogy jelenét elfelejtse. Tényleg, ez egyik színe ennek az új érzelemnek: ha valaki az emberek történetét egészében saját történetének tudja érezni, az óriási egyetemesítésben érzi minden bánatát a betegnek, aki az egeszségre, az aggastyánnak, aki az ifjúkor álmára gondol, a szeretőnek, akitől elrabolják szerelmesét, a vértanunak, aki pusztulni látja eszményét, a hősnek a csata estéjén, amely nem döntött el semmit és mégis sebeket hozott neki és megfosztotta barátjától —; de mindenfajta bánatnak ezt az óriási összegét hordozni tudni és mégis hősnek lenni, aki egy második csatanap felvirradásakor a hajnalhasadást és szerencséjét köszönti, mint multban és jövőben évezredes láthatár embere, mint valamennyi elmúlt szellemiség minden előkelőségének örököse és oda kötelezett örököse, mint minden régi nemesek legnemesebbje és egyúttal egy új nemesség kútfeje, akihez hasonlót még egy kor sem látott álmában sem: mindezt lelkére venni, legrégibbet, legújabbat, az emberiség veszteségeit, reményeit, hódításait, győzelmeit; mindezt végül *egy* lélekben tartani és *egy* érzelembe összefogni: — ez mégis csak olyan boldogságot kellene, hogy adjon, amelyet az ember eddig még nem ismert, — egy isten boldogságát, tele hatalommal és szeretettel, tele könnyel és tele nevetéssel, boldogságot, amely mint este a Nap, kimeríthetetlen bőségéből folytonosan elajándékoz és a tengerbe önt és csak akkor érzi

magát a leggazdagabbnak, ha még a legszegényebb halász is aranyevezővel evez! Ennek az isteni érzésnek a neve volna azután — emberiesség!

Ó mily keveset tudtok ti az ember boldogságáról, ti kényelmesek és jólelkűek! mert a boldogság és a boldogtalanság két testvér és iker, amely együtt nő nagyra vagy, mint nálatok, együtt — marad kicsiny!

Egyetmást elhallgatva, mégsem akarom elhallgatni az én erkölcsömet, amely így szól hozzám: Élj rejtve, hogy magadnak élhess! Élj tudatlanságban afelől, ami korodnak a legfontosabbnak látszik! Vesd magad és a ma közé legalább három évszázad bőrét! És a ma ordítozása, a háborúk és forradalmak lármája neked csak mormogás legyen! Segíteni is akarsz majd: de csak azokon, akiknek szükségét egészen megérted, mert veled egy fájdalmuk és egy reményük van, — barátaidnak: és csak azon a módon, amint magadon segítesz: — bátrabbá, kitartóbbá, egyszerűbbé, vidámabbá akarom tenni őket! Meg akarom őket tanítani arra, amihez most olyan kevesen értenek, és a részvét, az együttszenvedés hirdetői legkevésbbé: — az együttörülésre!

Ami leleplezödik előttünk, az csak egyszer lepleződik le! A világ telistele van szép dolgokkal, de mégis szegény, nagyon szegény szép pillanatokban és e dolgok leleplezésében.

Csodálom Sokrates bátorságát és bölcseségét mindabban, amit tett, mondott — és nem mondott. Aténnek ez a gúnyolódó és szerelmes rútsága és patkányfogója, aki a legelbizottabb ifjakat megremegtette és megzokogtatta, nemcsak a legbölcsebb fecsegő volt, aki valaha is élt: ugyanolyan nagy volt a hallgatásban. Szerettem volna, ha élete utolsó pillanatában is hallgatott volna — akkor talán a szellemek még magasabb rendjébe tartoznék. A halál volt-e vagy a méreg vagy a jámborság vagy a gonoszság — valami megoldotta a nyelvét abban a pillanatban, és ő így szólt: „ó Kriton, Asklepiosnak egy kakassal tartozom". Ez a nevetséges és félelmetes „utolsó szó" azt mondja annak, akinek füle van meghallani: „Ó Kriton, az élet betegség!" Lehetséges! Olyan férfi, mint ő, aki derűsen és mindenki előtt mint egy katona élt — pesszimista volt! Éppen csak jó arcot mutatott az életnek és mindhalálig elrejtette végső ítéletét, legbelső érzelmét! Sokrates, Sokrates szenvedett az élet miatt! És még bosszút is állt azért — azzal a rejtett, borzongató, jámbor és káromló szóval! Még egy Sokratesnak is bosszút kellett állni! Egy szemernyi nagylelkűséggel kevesebb volt a kelleténél túlontúl gazdag erényében? Ó, barátaim! Le kell győznünk a görögöket is!

Incipit tragoedia. Amikor Zarathustra harmincéves volt, elhagyta szülőföldjét és az Urmi tavat és a hegyekbe ment. Itt szellemét és magányosságát élvezte és ebbe tíz évig nem fáradt bele. Végül azonban átalakult a szíve — és egy reggel a hajnalpírral kelt, a Nap elébe lépett és így szólt hozzá: „Te nagy csillagzat! Mi volna boldogságod, ha nem volnának, akiknek világítasz! Tíz évig jöttél fel ide barlangomhoz: fényedre és utadra ráúntál volna nélkülem, sasom és kígyóm nélkül; de mi minden reggel vártunk rád, elvettük fölöslegedet és megáldottunk azért. Lásd! Megúntam bölcseségemet, mint a méh, amely túlságosan sok mézet gyüjtött, rászorultam a kinyujtott kézre, elajándékozni és szétosztani szeretnék, míg a bölcsek az emberek között megint egyszer örülnek balgaságuknak és a szegények gazdagságuknak. Evégből a mélybe kell szállnom: amint te teszed esténként, amikor a tenger mögé mégy és még az alvilágnak is világosságot viszel, te túlcsorduló csillag! — úgy kell nekem, hozzád hasonlóan, *alábuknom*, ahogyan az emberek hívják, akikhez le akarok menni. Áldj meg hát, te nyugodt szem, amely irígység nélkül tudja a túlboldogságot is látni! Áldd meg a poharat, amely ki akar csordulni, hogy a víz aranylóan folyjék belőle és mindenüvé elvigye a te gyönyöröd visszfényét! Lásd! Ez a pohár ismét ki akar ürülni és Zarathustra ismét ember akar lenni". Így kezdődött Zarathustra alábukása.

Ötödik könyv. Mi félelem nélkül valók (1886). A cím alatt francia idézet Turenneből: Carcasse, te remegsz? Sokkal jobban remegnél, ha tudnád, hová vezetlek.

A legnagyobb újabb esemény — hogy Isten „halott", hogy a keresztény Istenben való hit elvesztette hitelességét — már kezdi első árnyékát Európára borítani. Az esemény maga sokkal nagyobb, távolibb, sokkal inkább félreesik a sokaság felfogóképességétől, semhogy akárcsak hírét is megérkezettnek lehetne nevezni: nem is szólva arról, hogy már sokan tudnák, mi is történt ezzel voltaképen — és mi mindennek kell most már, hogy ez a hit alá van ásva, összeomlani, mert arra épült, annak támaszkodott, abba nőtt bele: például egész európai erkölcsünk. Ez a nagy gazdagsága és hosszú sora a letörésnek, pusztulásnak, összeomlásnak, felfordulásnak, amely most előttünk áll: ki találna ki már ma eleget belőle, hogy a rémületek ez óriási logikájának tanítóját és előrehirdetőjét kelljen játszania, olyan elsötétedés és napfogyatkozás prófétáját, amelyhez hasonló valószínűleg még nem volt a Földön? — Még mi, született rejtvényfejtők, akik mintegy a hegyeken várunk, a ma és a holnap közé állítva és a ma és a holnap között lévő ellentmondásba beszorítva, mi, a jövő század első- és koraszülöttjei, akiknek most már szemünkbe kellett volna, hogy jussanak azok az árnyékok, amelyek Európát csakhamar beburkolják: mi okozza, hogy még mi is ez elsötétülés iránti részvétlenséggel, mindenekelőtt önmagunkért érzett gond és félelem nélkül nézünk feljövetelének elébe? Talán még nagyon is ez esemény legközelebbi következményeinek hatása alatt állunk — és ezek a legközelebbi következmények a mi számunkra, ellenkezőleg, mint talán gondolni lehetne, egyáltalában nem komorak és elszomorítók, hanem inkább olyanok, mint új, nehezen leírható fajtája a világosságnak, boldogságnak, megkönnyebbülésnek, felderülésnek, bátorításnak, pirkadásnak. — Valóban, mi filozófusok és „szabadszellemek", arra a hírre, hogy „a régi Isten halott", mint valami új hajnalpír sugaraiban érezzük magunkat; szívünk túlárad a hálától, csodálkozástól, sejtelemtől, várakozástól, — végre megint szabadnak látszik előttünk a láthatár, még ha nem világos is, végre megint kifuthatnak hajóink, minden veszélyt vállalva, a megismerő minden merészsége újra meg van engedve, a tenger, *a mi* tengerünk megint nyiltan terül el, talán még sohasem volt ilyen „nyilt tenger".

A tudomány is hiten alapul, nincs is „előfeltevésnélküli" tudomány. Arra a kérdésre, szükség van-e az igazságra, nemcsak már előbb igent kell mondani, hanem olyan fokban kell rá igent mondani, hogy az a tétel, az a hit, az a meggyőződés fejeződjék ki benne, hogy „semmire sincs inkább szükség, mint az igazságra, és ehhez viszonyítva minden egyébnek csupán másodrangú értéke van". Az igazságnak ez a feltétlen akarása: mi ez? Annak az akarata, hogy meg ne csalassunk? Annak az akarata, hogy ne csaljunk, magunkat se? Az igazság akarása nem azt jelenti, hogy „nem akarok megcsalatni", hanem azt, hogy „nem akarok csalni, önmagamat sem": — és ezzel az erkölcs talaján vagyunk. Ilyen módon az a kérdés: miért legyen tudomány? visszavezet arra az erkölcsi problémára: mivégre van egyáltalában erkölcs, ha az élet, a természet, a történet „erkölcstelen"? Kétségtelen, hogy az igazságra törekvő, abban a vakmerő és végső értelemben, amelyben a tudományban való hit felteszi, ezzel más világot ismer el, mint az életé, a természeté és a történeté; és amennyiben ezt a „másik világot" elismeri, nem kell-e éppen azzal ellenpárját, ezt a világot, a *mi* világunkat — megtagadnia?... Bizonyára felfogták, hová akarok kilyukadni: hogy ugyanis még mindig metafizikai hit az, amin a tudományba vetett hitünk nyugszik, — hogy mi, mai megismerők is, mi istentelenek és antimetafizikusok, a magunk lángját is még arról a tűzről vesszük, amelyet egy évezredes hit gyujtott meg, az a keresztény hit, amely Platon hite is volt, hogy Isten az igazság, hogy az igazság isteni... De mi lesz, ha ez éppen mind inkább hihetetlenné válik, ha már semmi sem bizonyul isteninek, kivéve a tévedést, a vakságot, a hazugságot, — ha Isten maga a leghosszabb hazugságunknak bizonyul?

Hogy van az, hogy még senkivel sem találkoztam, könyvekben sem, aki az erkölcshöz mint személy állna olyan viszonyban, hogy az erkölcsöt problémának és ezt a problémát *saját* személyes szükségének, kínjának, gyönyöré-

nek, szenvedélyének ismerné? Eddig szemmelláthatólag egyáltalában nem volt probléma az erkölcs; sőt inkább ép az, amiben minden bizalmatlanság, széthúzás, ellentmondás után egymással megegyeztek, a béke szent helye, ahol a gondolkodók önmaguktól is kipihenték magukat, fellélekzettek, feléledtek. Senkit sem látok, aki az erkölcsi értékítéletek kritikájára merészkedett volna. Valamely erkölcs még tévedésből is kinőhetett volna: ez a belátás is, még csak nem is érintené értékének problémáját. Senki sem vizsgálta meg eddig az értékét annak a leghíresebbnek minden orvosság közül, amelyet erkölcsnek neveznek: ehhez legelőször az tartozik, hogy egyszer — kétségbevonják. Helyes! Ez éppen a mi művünk. — Megrögződtünk és hidegek és kemények lettünk abban a belátásban, hogy a világban egyáltalában nem istenileg folynak a dolgok, sőt még emberi mérték szerint sem észszerűen, irgalmasan vagy igazságosan: tudjuk, hogy a világ, amelyben élünk, istentelen, erkölcstelen, „embertelen", — nagyon is sokáig hamisan és hazugul, de tiszteletkívánságunk és -akaratunk szerint, azaz egy szükség szerint értelmeztük. Mert az ember tisztelő állat! Ámde bizalmatlan is: és hogy a világ nem azt éri, amit róla hittünk, ez körülbelül a legbizonyosabb, amit bizalmatlanságunk végül is megkaparintott. Amennyi bizalmatlanság, annyi filozófia. Óvakodunk azt mondani, hogy kevesebbet ér: manapság egyenesen nevetségesnek tűnik előttünk, ha az ember olyan értékek kitalálását igényelné magának, amelyeknek a valóságos világ értékét meg kellene haladniok — éppen ettől visszakoztunk mint az emberi hiúság és esztelenség kicsapongó eltévelyedésétől, amelyet hosszú ideig nem ismertek fel ilyennek. Minket európaiakat mindinkább egy magunkra irányuló kérlelhetetlen gyanú kerít hatalmába, amely az eljövő nemzedékeket könnyen állíthatja az elé a borzalmas vagy-vagy elé: „vagy tiszteleteiteket szüntessétek meg, vagy — önmagatokat!" Az utóbbi a nihilizmus volna; ámde nem volna az előbbi is — a nihilizmus? Ez a mi kérdőjelünk.

Úgy látom, hogy a kereszténységre még ma is a legtöbbnek szüksége van a vén Európában: ezért is talál még mindig hitelre. Mert ilyen az ember: valamely hittételt ezerszeresen megcáfolhattak előtte — feltéve, hogy szüksége volna rá, akkor mindig újra „igaznak" tartaná. — A két világvallásnak, a buddhizmusnak és a kereszténységnek keletkezési oka, kivált pedig hirtelen elterjedése, az akarat óriási megbetegedésében gyökerezik. Mindkét vallás az akaratmegbetegedés folytán az esztelenségig felajzott, a kétségbeesést súroló vágyat talált valamely „így kell tenned" után, mindkét vallás a fanatizmus tanítója volt az akaratelernyedés korában és ezzel számtalan embernek új tartást adott, új akarati lehetőséget, élvezetet az akarásban. A fanatizmus ugyanis az egyetlen „akarati erősség", amelyre a gyöngék és bizonytalanok is eljuttathatók, mint egyfajta hipnotizálása az egész érzéki-értelmi rendszernek egyetlen szempont és érzelmi pont túltáplálásának a javára, amely most már uralkodik — a keresztény ember hitének nevezi. Amikor egy ember arra az alapmeggyőződésre jut, hogy parancsoltatnia kell magának, akkor „hivővé" lesz: fordítva elgondolható volna az önrendelkezés kedve és ereje, az akarat szabadsága, amelynek birtokában valamely szellem minden hitet, minden bizonyosságra irányuló vágyat elbúcsúztat, megszokva, hogy könnyű köteleken és lehetőségeken fenntartsa magát és még szakadékok szélén is táncoljon. Az ilyen szellem volna a par excellence szabad szellem.

Európa éppen a logizálás, a tisztább fejszokások tekintetében nem kevés hálával tartozik a zsidóknak; legelől a németek mint szánalomraméltóan észszerűtlen fajta, amelynek még ma is mindig először meg kell „mosni a fejét".

Önmagát fenntartani akarni szükséghelyzet kifejezése, a voltaképeni élet-alapösztön korlátozásáé, amely hatalomkiterjesztésre irányul és ebben az akaratában elég gyakran kérdésessé teszi és feláldozza az önfenntartást. Jellemzőnek kell tekinteni, ha egyes filozófusok, mint például a tüdővészes Spinoza, éppen az úgynevezett önfenntartási ösztönben látták a döntő vonást, abban kellett látniok: szükségben lévő emberek voltak. Hogy modern természettudományaink ennyire összegabalyodtak a spinozai dogmával (végül

még, és a legdurvábban a darwinizmusban, érthetetlenül egyoldalú tanításával a „létért való harcról"), ez valószínűleg a legtöbb természettudós származásán múlik: ebben a tekintetben a „néphez" tartoznak, elődeik szegény és kis emberek voltak, akik nagyon is közelről ismerték annak a nehézségét, hogy keresztülverekedjék magukat. Az egész angol darwinizmus körül valami angol túlnépesedési fojtó levegő terjeng, kis emberek nyomor- és szükségszaga. De a természettudósnak ki kellene emelkednie az emberi sarokból: a természetben pedig nem a szükséghelyzet uralkodik, hanem a fölösleg, a pazarlás, egészen az esztelenségig. A létért való harc csak kivétel, az életakarat időleges korlátozása; a nagy és a kis harc mindenfelé a túlsúly körül forog, a növekedés és kiterjedés körül, a hatalom körül, a hatalomra irányuló akaratnak megfelelően, amely éppen az élet akarata.

Az egész római Egyház az ember természete ellen irányuló délvidéki gyanún alapul, amelyet északon mindig hamisan értenek; ebben a gyanúban az európai Dél a mély Keletnek, az ősrégi titkokban gazdag Ázsiának és elmélkedésének örökébe lépett. Már a protestantizmus a nép felkelése a becsületesség, őszinteség, felületesség javára (az Észak mindig jobblelkű és laposabb volt, mint a Dél); de csak a francia forradalom adta a „jó embernek" végkép és ünnepélyesen kezébe a jogart. — A nép egészen másfajta embert tisztel (mint a filozófust), ha maga alkotja meg magának a „bölcs" eszményét, és ezerszeres joggal hódol éppen ennek az emberfajtának a legjobb szavakkal és tiszteletadásokkal: ezek a szelíd, egyszerűen együgyű és tiszta papi természetek és ami velük rokon, — ezeknek szól a dicséret a bölcseség népi tiszteletében. És kinek mutatkozhatnék több okkal hálásnak a nép, mint ezeknek az embereknek, akik hozzá tartoznak és belőle jönnek, de mint megszenteltek, kiválasztottak, javáért feláldozottak — ők maguk Istennek áldozottnak hiszik magukat —, akik előtt büntetlenül kiöntheti szívét, akiknél megszabadulhat titkaitól, gondjaitól és rosszabbtól (— mert az „önmagát közlő" ember megszabadul önmagától; és aki „vallott", felejt). Itt nagy szükség parancsol: mert a lelki sárnak is szüksége van a levezető árkokra és azokban tiszta, tisztító vizekre, szüksége van a szeretet gyors folyamaira és erős, alázatos, tiszta szívekre, amelyek a nem-nyilvános egészségápolás ilyen szolgálatára készek magukat áldozni — mert ez áldozat, a pap emberáldozat és az is marad...

Az európai ember az erkölcs álruhájába bújik, mivel beteg, beteges, nyomorék állattá vált, amelynek jó oka van arra, hogy „szelíd" legyen, mert majdnem torzszülött, félbenmaradt, gyenge, ügyetlen valami... Nem a ragadozó állat félelmessége tartja szükségesnek az álruhát, hanem a nyájállat mélységes középszerűségével, félelmével és maga miatt való unalmában. Az erkölcs felcicomázza az európai embert — valljuk be! — előkelőbbé teszi, jelentékenyebbé, „istenivé".

A vallásalapítóhoz hozzátartozik a lélektani csalhatatlanság olyan lelkek bizonyos átlagfajtájának ismerésében, akik még nem jöttek rá együvétartozásukra. Ő az, aki összehozza őket; valamely vallás alapítása ennyiben mindig hosszú ismerkedési ünneppé lesz.

A tudat problémája (helyesebben: az öntudatosulásé) csak akkor áll elibénk, amikor felfogni kezdjük, hogy mennyiben nélkülözhetjük: és ennek a felfogásnak a kezdetére állít minket most a fiziologia és az állattörténelem (amelyeknek tehát két évszázadra volt szükségük, hogy Leibniz előreszálló gyanakvását utólérjék). Tudnánk ugyanis gondolkodni, érezni, akarni, emlékezni, szintúgy „cselekedni" a szó minden értelmében: és mind ennek mégsem kellene „a tudatba lépnie" (amint képletesen mondják). Az egész élet lehetséges volna anélkül, hogy önmagát mintegy tükörben látná: mint ahogy bennünk tényleg még most is ennek az életnek messze túlnyomó része e tükröződés nélkül játszódik le — és pedig gondolkodó, érző, akaró életünké is, akármennyire sértőn hangzik is ez egy régibb filozófus számára. Mi végett van egyáltalában a tudat, ha a fődologban fölösleges? Úgy látom, hogy a tudat finomsága és erőssége mindig az ember (vagy állat) közlőképességével áll viszonyban, a közlő-

képesség pedig a közlési szükséggel. Feltehető, hogy a tudat egyáltalában csak a közlési szükség nyomása alatt fejlődött ki, — hogy eleve csak ember és ember között (különösképen parancsoló és engedelmeskedő között) volt szükséges és hasznos és csupán e hasznosság fokához mérten fejlődött ki. A tudat voltaképen csak összekötő háló ember és ember között, — csupán mint ilyennek kellett kifejlődnie: a remeteszerű vagy ragadózóféle ember nem szorult volna rá. Hogy cselekedeteink, gondolataink, érzelmeink, mozgásaink maguktól jönnek tudatunkba — legalább is egy részük — ez az ember fölött borzalmasan hosszú ideig uralkodó kénytelenség következménye: szüksége volt, mint a legveszélyeztetettebb állatnak, segítségre, védelemre, szüksége volt hozzá hasonlókra, tudnia kellett szükségét kifejeznie, magát megértetnie — és mindehhez először „tudatra" volt szüksége, tehát, hogy maga „tudja", mije hiányzik, „tudja", hogyan érzi magát, „tudja", mit gondol. Mert mégegyszer megmondva, az ember, mint minden élő lény, folyton gondolkodik, de nem tudja; a tudatossá váló gondolkodás ennek csak legkisebb része, mondjuk: a legfelületesebb, legrosszabb rész: — mert csak ez a tudatos gondolkodás megy végbe szavakban, azaz közlési jelekben, amivel a tudat származása felfedi önmagát. Röviden szólva, a nyelv fejlődése és a tudat fejlődése (nem az észé, csupán az ész öntudatosulásáé) együttjár. Gondolatom tehát ez: a tudat voltaképen nem az ember egyénként való létéhez tartozik, hanem ahhoz, ami benne közösségi és nyáj-természet, hogy következőleg csak a közösségi és nyáj-hasznosságra való vonatkozásban fejlődött ki finoman, és hogy eszerint mindegyikünk, legjobb akarata mellett, hogy önmagát olyan egyénileg értse meg, amennyire csak lehet, hogy „ismerje önmagát", mégis mindig csak éppen a nem-egyénit tudatosítja önmagában, „átlagosságát", — hogy gondolatunkat is a tudat természete, a benne parancsoló „nemi géniusz" által, mintegy folyton majorizálja és visszafordítja a nyáj-perspektívába. Cselekedeteink alapjában valamennyien összehasonlíthatatlan módon személyesek, egyetlenek, határtalanul egyéniek, az kétségtelen; de mihelyt a tudat nyelvére fordítjuk azokat, már nem látszanak annak... Ez a tulajdonképeni fenomenalizmus és perspektivizmus, ahogy én értem: az állati tudat természete hozza magával, hogy a világ, amelynek tudatára ébredhetünk, csak felületi és jelvilág, általánosított, elközönségesített világ, — hogy minden, ami tudatossá válik, ép ezzel lapossá, vékonnyá, aránylag butává, nemileg egyetemessé, jellé, nyáj-jellé lesz, hogy minden tudatosulással nagy, alapos megromlás, meghamisítás, elfelszínesítés és egyetemesítés kapcsolatos. Végül is veszedelem a növekedő tudat: és aki a legtudatosabb európaiak között él, azt is tudja, hogy betegség. Egyáltalában nincs szervünk a megismerésre, az „igazságra": éppen csak annyit „tudunk" (vagy hiszünk, vagy képzelünk), amennyi az ember-nyáj, a nem érdekében hasznos lehet: és még az is, amit itt „hasznosságnak" nevezünk, végül szintén csak hit, képzelődés és talán éppen az a legvégzetesebb ostobaság, amelybe egyszer belepusztulunk.

Az ismert az, ami megszokott; és a megszokott a legnehezebben „ismerhető meg", azaz látható problémának, látható idegennek, távolinak, „rajtunk kívülinek".

Ki mer ma még olyan művekre vállalkozni, amelyeknek befejezéséhez évezredekre kellene számítani? Éppen az az alapvető hit hal ki, amelyre építve valaki így számolni, ígérni, a jövőt tervében előlegezni, tervének feláldozni tudja, hogy tudniillik az embernek csak annyiban van értéke, értelme, amennyiben kő egy nagy épületben: ehhez legelőször is szilárdnak kell lennie, „kőnek" kell lennie... Mindenekelőtt nem — színésznek. Röviden szólva — jaj, még elég hosszú ideig fogják elhallgatni! —: amit mostantól kezdve már nem építenek, már nem tudnak építeni, az — társadalom a szó régi értelmében: ennek az épületnek az építéséhez minden hiányzik, elsősorban az anyag. Mi mindannyian már nem vagyunk társadalomnak való anyag: ez időszerű igazság!

Számoljuk össze a bölcseleti gondolatnak azokat az igazi vívmányait, amelyek német főknek köszönhetők: javára írhatók-e még az egész fajtának

is valamely megengedett értelemben? Szabad-e azt mondanunk: egyben „a német lélek" művei, legalább is tünetei, abban az értelemben, amelyben például Platon ideomaniáját, csaknem vallásos forma-őrültségét „a görög lélek" eseményének és tanuságának szoktuk tekinteni? Avagy a fordítottja volna igaz? talán éppen annyira egyéniek, annyira kivételek a fajta szelleme alól, mint ahogy például Goethe jó lelkiismeretű pogánysága az volt? Vagy amint az a németek között Bismarck jó lelkiismeretű machiavellizmusa, úgynevezett „reálpolitikája"? Talán egyenesen ellentmondanának filozófusaink a „német lélek" szükségletének? Röviden, valóban filozófikus németek voltak a német filozófusok? Három esetre emlékeztetek. Először Leibniz összehasonlíthatatlan belátására, amellyel nemcsak Descartes ellen, hanem mindaz ellen, ami előtte filozofált, igaza lett, — hogy a tudatosság csupán járuléka a képzetnek, nem szükségszerű és lényeges tulajdonsága, hogy tehát az, amit tudatnak nevezünk, szellemi és lelki világunknak csupán egy állapotát alkotja (talán beteges állapotát), korántsem azt magát: van-e ebben a gondolatban, amelynek mélysége még ma sincs kimerítve, valami német? Van-e ok annak a feltevésére, hogy latin ember nem egykönnyen jutott volna a világos látszatnak erre a megfordítására? — mert tényleg megfordítás. Emlékezzünk másodszor Kant óriási kérdőjelére, amelyet az „okság" fogalma mögé írt, — nem mint hogyha Hume módjára egyáltalában kétségbevonta volna jogosultságát: sőt, inkább elkezdte óvatosan körülhatárolni azt a területet, amelyen belül ennek a fogalomnak egyáltalában értelme van (még ma sem készültek el a határkijelöléssel). Harmadiknak vegyük Hegel bámulatos fogását, aki azzal minden logikai szokáson és elkényeztetésen keresztülmarkolt, amikor azt merte tanítani, hogy a fajfogalmak egymásból fejlődnek: ezzel a tétellel az utolsó nagy tudományos mozgalomra preformálódtak Európában a szellemek, a darwinizmusra — mert Hegel nélkül nincs Darwin. Van ebben a hegeli újításban, amely először vitte bele a tudományba a „fejlődés" döntő fogalmát, valami német? Igen, kétségtelenül: mindhárom esetben úgy érezzük, hogy önmagunkból „fedeztek fel" és találtak ki valamit, és hálásak vagyunk ezért és egyúttal meg vagyunk lepve, a három tétel mindegyike a német önmegismerés, öntapasztalás, önmegragadás gondolkodásra késztető darabja. „Belső világunk sokkal gazdagabb, terjedelmesebb, rejtettebb", így érezzük Leibnizcel; mint németek Kanttal kételkedünk a természettudományi megismerések végső jelentőségében és egyáltalában mindabban, ami kauzálisan megismerhető: a megismerhető mint ilyen máris csekélyebb értékűnek látszik előttünk. Mi németek hegeliánusok vagyunk, még ha sohasem lett volna is Hegel, amennyiben (minden latinfajúval ellentétben) a levésnek, a fejlődésnek ösztönszerűleg mélyebb értelmet és gazdagabb értéket tulajdonítunk, mint annak, ami „van" — alig hiszünk a „lét" fogalom jogosultságában —: annyiban is, hogy nem vagyunk hajlandók emberi logikánkról elismerni, hogy az a logika önmagában, az egyetlen logikafaj (sőt arra szeretnők magunkat rábeszélni, hogy csupán különleges eset, és talán a legfurcsábbak és legostobábbak egyike —). Negyedik kérdés az volna, vajjon Schopenhauernak is pesszimizmusával, azaz a lét értékéről szóló problémájával éppen németnek kellett lennie? Nem hiszem. Amikor a kérdés keresztény értelmezését ellökjük magunktól és „értelmét" mint valami pénzhamisítást elítéljük, mindjárt félelmetes módon megjelenik előttünk a schopenhaueri kérdés: van-e a létnek egyáltalában értelme? — az a kérdés, amelynek néhány évszázadra lesz szüksége arra is, hogy csupán teljesen és valamennyi mélységébe hatolóan meghallják. Amit Schopenhauer a kérdésre válaszolt, az — bocsánat — elsietett, fiatalos valami volt, kiegyezés, megállás és megakadás ugyanazokban a keresztény-aszkétikus erkölcsperspektívákban, amelyeknek az Istenben való hittel együtt felmondta a hitet... De a kérdést feltette — mint jó európai, és nem mint német. Nem! A mai németek nem pesszimisták! És Schopenhauer pesszimista volt, mégegyszer mondva, mint jó európai és nem mint német.

Olyan sokáig és alaposan épített mű, mint a kereszténység — az utolsó római építmény volt! — persze, hogy nem volt egyszerre lerombolható; min-

denféle földrengésnek ráznia kellett itt, mindenféle szellemnek, amely fúr, ás, rág, nedvesít, segítenie kellett. De ami a legcsodálatosabb: azok, akik a legtöbbet fáradoztak azon, hogy a kereszténységet tartsák, fenntartsák, éppen azok lettek legjobb elpusztítói, — a németek. Úgy látszik, hogy a németek nem értik az Egyház lényegét. Nem elég szellemiek? nem elég bizalmatlanok ahhoz? Az Egyház épülete mindenesetre a szellem délvidéki szabadságán és szabadelvűségén nyugszik és ugyanígy egy délvidéki gyanún a természet, ember és szellem ellen — az ember egész más ismeretén, más tapasztalásán nyugszik, mint amellyel az Észak bírt. A lutheri reformáció egész szélességében az egyszerűség felháborodása volt valami „sokszerűvel" szemben, hogy óvatosan beszéljünk, durva, jámbor félreértés, amelyben sok megbocsájtanivaló van, — nem értették meg a győzelmes Egyház kifejezését és csak korrupciót láttak, félreértették az előkelő szkepszist, a szkepszisnek és a toleranciának azt a fényűzését, amelyet minden győzelmes, magabiztos hatalom megenged magának. Manapság elég jól áttekinthető, mennyire végzetesek, rövidek, felületesek, vigyázatlanok voltak Luther adottságai a hatalom minden sarkalatos kérdésében, főleg mint a nép fiának, akiből az uralkodó kaszt egész öröksége, minden hatalmi ösztön hiányzott: úgy hogy műve, akarata annak a római műnek a helyreállítására, akaratán és tudtán kívül csupán pusztító tevékenység kezdete lett. Felfejtett, széttépett, becsületes haraggal, ott, ahol az öreg pók a leggondosabban és a legtovább szőtt. A szent könyveket mindenkinek kiszolgáltatta, — ezzel végül a filologusoknak, vagyis minden, könyveken nyugvó hit megsemmisítőinek kezei közé kerültek. Szétrombolta az „Egyház" fogalmát, amikor a zsinatok sugalmazottságában való hitet elvetette: mert az „Egyház" fogalma csupán azon előfeltevés mellett tartja meg erejét, hogy a sugalmazó szellem, aki az Egyházat alapította, abban még él, még épít, még folytatja házának építését. Visszaadta a papnak a nemi érintkezést a nővel: de háromnegyed része a tiszteletnek, amelyre a nép, mindenekelőtt a nép asszonya képes, azon a hiten nyugszik, hogy az ezen a ponton kivételes ember más pontokon is kivétel lesz. Miután Luther a nőt megengedte a papnak, el kellett tőle venni a gyónást, ez lélektanilag helyes volt: ezzel azonban alapjában magát a keresztény papot szüntette meg, hiszen legmélyebb hasznossága mindig az volt, hogy szent fül, hallgatag kút, sír legyen a titkoknak. „Mindenki saját papja", az ilyen formulák és paraszti ravaszságuk mögött rejtőzött el Lutherban a feneketlen gyűlölet a „magasabb emberrel" és a magasabb ember uralmával szemben, amint az Egyház megfogalmazta: — olyan eszményt tört szét, amelyet nem tudott elérni, mialatt ennek az eszménynek az elfajulása ellen látszott útálattal harcolni. Valójában ő, a lehetetlen szerzetes, a vallásos emberek uralmát lökte el magától: tehát éppen azt csinálta ő maga az egyházi társadalomrendben, ami ellen a polgári rendre való tekintettel oly türelmetlenül harcolt, — „parasztlázadást". Végül ne felejtsük el, mi az Egyház, még pedig ellentétben minden „állammal": az Egyház mindenekelőtt olyan uralmi alakulat, amely a legszellemibb embereknek biztosítja a legfelső rangot és a szellemiség hatalmában annyira hisz, hogy minden durvább erőszak eszközét megtiltja magának, — egyedül ezzel már minden körülmény között előkelőbb berendezés az Egyház, mint az állam.

Itt egy rosszul sikerült ember, akinek nincs elég szelleme, hogy örüljön annak, és még éppen elég műveltsége, hogy ezt tudja; únott, megcsömörlött, maga-megvetője. A szellem ilyen született ellenségeiből keletkezik néha az a ritka darab emberiség, amelyet a nép a szent, a bölcs nevén tisztel; az ilyen emberek közül jönnek az erkölcs ama szörnyetegei, akik lármát csinálnak, történetet csinálnak, — Szent Ágoston közéjük tartozik. A szellemtől való félelem, a bosszú a szellemen — ó mi gyakran lettek már ezek a nagy hajtóerejű bűnök erények gyökerévé! Sőt erénnyé!... — Hogyan, a bölcseség a filozófus rejtekhelye — a szellem elől?

Ezt látom egyik leglényegesebb lépésemnek és haladásomnak: megtanultam megkülönböztetni a cselekvés okát az így-meg-így-cselekvés, az ebben-az-

irányban-cselekvés, az erre-a-célra-cselekvés okától. Az első fajta ok a felgyülemlett energia egy mennyisége, amely arra vár, hogy valahogy, valamire elhasználtassék: ezzel szemben a második fajta, azon az erőn mérve, egészen jelentéktelen valami, többnyire kicsiny véletlen, amely szerint az a mennyiség most már meghatározott módon „kiváltódik": a gyufa viszonya a puskaporos hordóhoz.

A színész problémája nyugtalanított legtovább; bizonytalanságban voltam (és néha még most is abban vagyok), vajjon majd nem csak innen lehet-e hozzáférkőzni a „művész" veszedelmes fogalmához, ehhez az eddig megbocsájthatatlan jólelkűséggel kezelt fogalomhoz... Ami a zsidókat illeti, a par excellence alkalmazkodó művészetnek ezt a népét, bennük kezdettől fogva mintegy világtörténeti berendezést látnék színészek tenyésztésére, igazi színész-fészket; és tényleg nagyon időszerű a kérdés: melyik jó színész — nem zsidó ma? A zsidó mint született irodalmár, mint az európai sajtó tényleges uralkodója, ezt a hatalmát szintén színészi képessége alapján gyakorolja: mert az irodalmár lényegileg színész — ugyanis a „szakértőt" játssza. Végül az asszonyok: gondolkozzunk az asszonyok egész történetén, — nem kell mindenekelőtt és -fölött színészeknek lenniök? Hallgassuk meg az orvosokat, akik nőszemélyeket hipnotizáltak; végül szeressük őket, — hagyjuk magunkat tőlük „hipnotizálni"! Mi lesz mindig az eredmény? Hogy „adják" az egészet, még akkor is, ha — magukat adják... A nő annyira művészi...

Napoleonnak köszönhető, hogy most néhány háborús évszázad következhetik egymásra, amelyhez hasonló nincs a történetben, szóval, hogy a háború klasszikus korszakába léptünk, a tudós és egyben népi háború legnagyobbszabású korába (az eszközök, a tehetségek, a fegyelem tekintetében), amelyre minden eljövő évezred mint egy darab tökéletességre irígységgel és tisztelettel tekint majd vissza: — mert a nemzeti mozgalom, amelyből ez a hadi dicsőség kinő, csupán az ellenlökés Napoleon ellen és nélküle nem volna. Tehát egykor majd neki szabad tulajdonítani, hogy a férfi megint úrrá lett Európában a kereskedő és a filiszter fölött; talán még a „nő" fölött is, akit a kereszténység és a 18-ik század rajongó szelleme és még inkább a „modern ideák" elkapattak... Napoleon az *egy* Európát akarta és ezt a Föld úrnőjének.

Minden engedmény mellett, amelyet a monogám előítéletnek tenni hajlandó vagyok, mégsem engedem meg soha, hogy férfinél és nőnél egyenlő jogokról beszéljenek a szerelemben: ilyenek nincsenek. Ez onnan van, hogy a férfi és a nő egészen más valamit ért a szerelmen, — és a két nem szerelmének feltételei közé tartozik az is, hogy az egyik nem a másiknál nem ugyanazt az érzelmet, ugyanazt a „szerelem"-fogalmat teszi fel. Hogy a nő mit ért a szerelmen, elég világos: tökéletes odaadást (nemcsak átadást) lélekkel és testtel, minden tekintet nélkül, minden fenntartás nélkül, sőt szégyennel és ijedtséggel fogadva a kikötésekhez, feltételekhez kapcsolt odaadás gondolatát. A feltételeknek ezzel a távollétével szerelme éppen *hit:* a nőnek nincs is más. Ha a férfi szeret egy nőt, éppen ezt a szerelmet *akarja* tőle, tehát a maga személyére nézve a legtávolabb áll a női szerelem előfeltevésétől; feltéve azonban, hogy férfiak is volnának, akiktől nem idegen a tökéletes odaadás vágya, akkor ezek éppen — nem férfiak. A férfi, aki úgy szeret mint a nő, ezzel rabszolga lesz; a nő azonban, aki úgy szeret, mint a nő, ezzel tökéletesebb nő lesz... A nő szenvedélye a saját jogokról való feltétlen lemondásban egyenesen felteszi azt, hogy a másik oldalon *nem* áll fenn ugyanaz a patosz, ugyaz a lemondani-akarás: mert ha mindkettő szerelemből lemondana önmagáról, akkor ebből — nem tudom mi származnék, talán üres tér? A nő azt akarja, hogy elvegyék, elfogadják birtoknak, fel akar olvadni a „birtok", a „bírt" fogalmában; tehát olyan valakit akar, aki *elvesz*, aki nem önmagát adja és átadja, hanem aki fordítva, éppen „önmgában" kell, hogy gazdagabbá tétessék — az erőben, boldogságban, hitben való növekedés által, amelyet a nő sajátmagában ad neki. A nő átadja magát, a férfi hozzávesz — azt gondolom, hogy ezen a természeti ellentéten semmiféle társadalmi szerződéssel, az igazságosságra irányuló legjobb

akarattal sem jutunk túl: akármennyire kívánatos lehetne is, hogy ennek az ellentétnek kemény, ijesztő, rejtélyes, erkölcstelen voltát ne tartsuk állandóan szemünk elé. Mert a szerelem, egészen, nagyságában, teljességében elgondolva, természet és mint természet mindörökké „erkölcstelen" valami. A hűség ennek megfelelően a nő szerelmébe van belefoglalva, ennek meghatározásából következik, a férfinél könnyen létrejöhet szerelme kísérőjeként, például mint a hála vagy mint az ízlés idiosynkrasiája és úgynevezett választott rokonság, de nem tartozik szerelmének *lényegébe,* — még pedig annyira kevéssé, hogy szinte némi joggal beszélhetnénk a férfinél természetes ellenkezésről szerelem és hűség között: szerelme éppen bírni-akarás és nem lemondás és átadás: a bírni-akarás azonban mindig véget ér a bírással... Tényleg a férfi finomabb és gyanakvóbb bírvágya az, ami ezt a „bírást" ritkán és későn vallja be magának, és ez fenntartja szerelmét; ennyiben még az is lehetséges, hogy még az odaadás után nő, — nem könnyen ismeri el, hogy a nőnek már semmi „odaadnivalója" nincs számára.

Nem tartozunk azokhoz, akik csak könyvek között, könyvek indítására jutnak gondolatokra — a mi szokásunk az, hogy a szabadban gondolkozzunk, járva, ugrándozva, fölfelé haladva, táncolva, legszívesebben magányos hegyeken, vagy szorosan a tenger mellett, ott, ahol az utak maguk is elgondolkozókká válnak. Első értékkérdéseink könyvre, zenére, emberre vonatkozólag ezek: „tud járni? sőt, tud táncolni?"... Ritkán olvasunk, de azért nem olvasunk rosszabbul — ó, milyen gyorsan kitaláljuk, hogyan jött rá valaki gondolataira, vajjon ülve, a tintatartó előtt, összenyomott hassal, fejét a papiros fölé hajtva: ó mily gyorsan el is készülünk könyvével! A megszorult belek elárulódnak, erre fogadni lehet, ugyanúgy, amint a szobalevegő, szobamennyezet, szobaszűkösség elárulja magát.

Ellenvetéseim Wagner zenéje ellen fiziologiaiak: miért öltöztessem őket még esztétikai formulákba? Az én „tényem" az, hogy már nem tudok könnyen lélekzeni, ha ez a zene rám hat: hogy nemsokára megharagszik rá a lábam és lázadozik — szüksége van ütemre, táncra, indulóra, a zenétől elsősorban azokat az elragadtatásokat kívánja, amelyek a *jó* járásban, kilépésben, ugrándozásban, táncolásban jelentkeznek. Nem protestál-e azonban gyomrom is? szívem? vérkeringésem? beleim? észrevétlenül nem rekedek-e be mellette? És így azt kérdem magamtól: voltaképen mit akar egész testem általában a zenétől? Azt hiszem, hogy megkönnyebbülést: mint hogyha valamennyi állati működést könnyű, merész, pajkos, magabiztos ritmusoknak kellene meggyorsítaniok, mint hogyha a vasból, ólomból való életet aranyos jó gyengéd harmóniáknak kellene megaranyozniok. Nehéz szívem akarja magát a tökéletesség rejtekeiben és szakadékaiban kipihenni: ezért kell nekem a zene. Mi közöm a drámához! Mi közöm erkölcsi eksztázisainak görcseihez, amelyekben a „nép" elégtételt talál! Mi közöm a színész egész taglejtés-hókuszpókuszához!... Kitalálható, hogy természetem lényegileg ellene van a színpadiasságnak, — Wagner viszont fordítva, lényegileg színházember és színész volt, a leglelkesebb mimomán, aki valaha élt, még mint zenész is!

Talán emlékeznek rá, legalább is barátaim között, hogy kezdetben néhány vaskos tévedéssel és túlbecsüléssel és mindenesetre mint reménykedő mentem neki annak a modern világnak. Ki tudja, milyen személyes tapasztalatok nyomán, a 19-ik század bölcseleti pesszimizmusát úgy értelmeztem, mintha tünete volna a gondolat magasabb erejének, az élet győzelmesebb gazdagságának, mint amekkora a 18-ik századnak, Hume, Kant, Condillac és a szenzualisták korának sajátja volt: úgy, hogy a tragikus megismerés mint kultúránk voltaképeni fényűzése tűnt fel előttem; mint legdrágább, legelőkelőbb, legveszedelmesebb fajtájú pazarlása, de mégis, túlbősége alapján mint megengedett fényűzése. Látnivaló, hogy akkoriban mind a bölcseleti pesszimizmusban, mind a német zenében félreértettem azt, ami igazi jellemét alkotja, — romantikáját. Mi a romantika? Minden művészetet, minden filozófiát gyógy- és segédeszköznek tekinthetünk a növekedő, harcoló élet szolgálatában: mindig szenvedést és

szenvedőket tesznek fel. De kétféle szenvedő van, egyrészt az élet túlzott bősége miatt szenvedő, aki dionysosi művészetet akar és tragikus látványt és életbelátást — és másrészt az élet elszegényedése miatt szenvedő, aki nyugalmat, csendet, síma tengert keres, megváltást önmagától a művészet és a megismerés által, avagy mámort, görcsöt, ájulást, tébolyt. Az utóbbiak kettős szükségének felel meg minden romantika, művészetben és megismerésben, ezeknek felelt (és felel) meg Schopenhauer csakúgy mint Wagner, hogy azokat a leghíresebb és legkimondottabb romantikusokat nevezzem meg, akiket akkor félreértettem — különben nem hátrányukra, amint teljes méltányossággal megengedhető nekem... Valamennyi esztétikai érték tekintetében most ezt a fő megkülönböztetést használom: minden egyes esetben azt kérdem: „az éhség vagy a fölösleg vált itt teremtővé?..." A pusztításra, változásra, keletkezésre irányuló vágy a túltelített, jövővel terhes erő kifejezése lehet (terminusom erre, amint tudják, a dionysosi szó), de a rosszul sikerültnek, nélkülözőnek, póruljártnak gyűlölete is, amely pusztít, kell, hogy pusztítson, mert a fennálló, sőt minden fennállás, minden lét maga is felháborítja és felizgatja — ennek az indulatnak a megértésére csupán közelről kell megnézni anarchistáinkat. — A romantikus pesszimizmus az utolsó nagy esemény kultúránk sorsában. (Hogy még egészen más pesszimizmus lehetséges, klasszikus — ez a sejtelem és látomás hozzám tartozik, elválaszthatatlanul mint proprium és ipsissimum: csupán a „klasszikus" szó ellenkezik fülemmel, nagyon is elhasznált, kerek és felismerhetetlen lett. Én a jövő minden pesszimizmusát — mert eljön! látom jönni! — a dionysosi pesszimizmusnak nevezem.)

Panaszkodtunk-e valaha amiatt, hogy félreértenek, félreismernek, összetévesztenek, megrágalmaznak, kihallgatnak és nem hallanak meg? Éppen ez a sorsunk — ó még sokáig! mondjuk szerényen, 1901-ig — ez kitüntetésünk is; önmagunkat nem becsülnők meg eléggé, ha másként kívánnók. Összetévesztenek minket — ez onnan van, hogy magunk növekedünk, folytonosan változunk, öreg kérgeket ledobunk, minden tavasszal még vedlünk, mindig fiatalabbak, jövőbelibbek, magasabbak, erősebbek leszünk, gyökereinket mind hatalmasabban eresztjük bele a mélységbe, — a gonoszba — miközben ugyanakkor az eget mind nagyobb szeretettel, mind szélesebben öleljük át és fényét mind szomjasabban szívjuk magunkba minden águnkkal és levelünkkel. Úgy növekedünk mint a fák — ez nehezen érthető, mint minden élet! — nem egy helyen, hanem mindenütt... Ez a mi sorsunk; a magasba növünk; és feltéve, hogy végzetünk volna is — mert mind közelebb lakunk a villámokhoz! — jól van, azért nem kevésbbé tartjuk tiszteletben, az marad, amit nem osztunk meg, nem akarunk megosztani, a magasság végzete, a mi végzetünk...

Valamikor a filozófusok féltek az érzékektől... igazi filozófus már nem hallgatta az életet, amennyiben az élet zene; tagadta az élet zenéjét, — régi filozófus-babona, hogy minden zene szirénzene. Ma szívesen hajlandók volnánk fordítva ítélni (ez önmagában ugyanolyan hamis lehetne): hogy az ideák rosszabb csábítók az érzékeknél, minden hideg vértelen látszatukkal és még nem is e látszat ellenére, — mindig a filozófus „véréből" éltek, mindig kiélték érzékeit, sőt, ha valaki hinni akar nekünk, „szívét" is. Ezek az öreg filozófusok szívtelenek voltak: a filozofálás mindig egyfajta vampirizmus volt... In summa: minden filozófiai idealizmus eddig olyasmi volt mint a betegség, ahol nem volt, mint Platon esetében, túlbő és veszedelmes egészség elővigyázata, túlhatalmú érzékektől való félelem, egy okos sokratikus okossága.

Ami például a pedáns angol Spencer Herbertet a maga módján rajongásra készteti és reményvonalát, a kívánatosság láthatárvonalát húzatja meg vele, az „egoizmus és altruizmus" ama végre bekövetkező kibékülése, amiről mesél, az magunkfajtában csaknem undort kelt: — ilyen spenceri perspektívákkal mint végső perspektívákkal bíró emberiség megvetésre, megsemmisülésre méltónak látszanék előttünk! Ugyanígy vagyunk azzal a hittel, amellyel mostanában annyi materialista természetkutató megelégszik, az olyan világban való hittel, amelynek megfelelője és mértéke az emberi gondolkodásban, az emberi

értékfogalmakban volna, az „igazság világában", amelyhez négyszögletű kis embereszünkkel végérvényesen hozzá lehetne férkőzni — hogyan? valóban azt akarjuk, hogy a létet ilyen módon matematikusok számára való szolgai számolásgyakorlattá és szobábanüléssé fokozzák le? Mindenekelőtt nem szabad megfosztani akarni sokértelműségétől: ezt követeli a jó ízlés, uraim, a tisztelettudó érzés mindazzal szemben, ami túlterjed láthatárotokon! Hogy egyedül olyan világértelmezés jogos, amely mellett *ti* jogosan álltok fenn, amely mellett tudományosan a ti értelmetekben (— voltaképen mechanisztikust értetek rajta?) lehet kutatni és tovább dolgozni, olyan világértelmezés, amely számlálást, számolást, mérést, látást és megfogást és semmi egyebet nem enged meg, ez otrombaság és naivitás, feltéve, ha nem elmebetegség, nem gyengeelméjűség. Nem lenne fordítva eléggé valószínű, hogy éppen a legfelületesebb és legkülsőségesebb volna legelőször megragadható a létből? sőt talán egyedül megragadható? Egy „tudományos" világmagyarázat, amint ti értitek, következőleg még mindig a legbutább, azaz a jelentésben legszegényebb lehetne minden lehető világmagyarázat közül: ezt kell a mechanikus urak fülébe és lelkiismeretébe mondanom, akik manapság szívesen futnak filozófusok közé és mindenképen azt hiszik, hogy a mechanika az első és utolsó törvényekről szóló tan, amelyre mint valami alaptőkére kell minden létnek épülnie. Ámde egy lényegileg mechanikus világ lényegileg értelmetlen világ volna! Feltéve, hogy a zene értékét ahhoz mérnők, mennyit lehet belőle megszámlálni, kiszámítani, formulákba foglalni, — milyen abszurd volna a zene ilyen „tudományos" felbecsülése! Mit fogtunk volna fel, értettünk volna meg, ismertünk volna meg belőle! Semmit, éppenséggel semmit abból, ami voltaképen „zene" benne!

Hogy mennyire terjed létünk perspektívikus jellege vagy, hogy van-e még valami más jellege is, hogy a lét értelmezés nélkül, „értelem" nélkül nem válik-e éppen „értelmetlenséggé", hogy, másrészt, nem lényegileg *értelmező* lét-e minden lét, ezt — beláthatóan — az értelem legszorgalmasabb és kínosan leglelkiismeretesebb elemzésével és önvizsgálatával sem lehet megállapítani: minthogy az emberi értelem ebben az elemzésben nem kerülheti el, hogy saját magát perspektívikus formái szerint és csakis ezekben lássa. Nem láthatunk ezen a sarkon túl: reménytelen kíváncsiság, tudni akarni, miféle másfajtájú értelem és perspektíva lehetne még: például, hogy valamely lények az időt visszafelé vagy felváltva oda-vissza érezhetnék-e (amivel az élet más iránya és az ok és hatás más fogalma adódnék). Azt gondolom azonban, hogy manapság legalább távol vagyunk attól a nevetséges szerénytelenségtől, hogy a mi sarkunkból dekretáljuk, hogy csakis ebből a sarokból szabad valakinek perspektívájának lennie. Ellenkezőleg, a világ még egyszer „végtelen" lett a számunkra: amennyiben nem utasíthatjuk el azt a lehetőséget, hogy végtelen értelmezéseket zár magába. Még egyszer elfog minket a nagy borzalom: — de kinek volna kedve az ismeretlen világnak ezt a szörnyetegét régi módon rögtön újra isteníteni? És talán az ismeretlent a jövőben mint „őt, az Ismeretlent" imádni? Annyi istentelen lehetősége az értelmezésnek van ebbe az ismeretlenbe beleszámítva, az értelmezésnek nagyon is sok ördögsége, butasága, bolondsága, — még a mi saját emberi, nagyon is emberi értelmezésünk is, amelyet ismerünk...

Mi modern emberek óvatosak vagyunk végső meggyőződésünkkel szemben; bizalmatlanságunk résen áll az elvarázsolásokkal és lelkiismeretbecsapásokkal szemben, amelyek minden erős hitben, minden feltétlen igenben és nemben benne vannak: hogyan kell ezt magyarázni? Talán jórészben az „égett gyermek", a csalódott idealista óvatosságát szabad ebben látnunk, másik és még jobb részben azonban az egykori sarkonálló örvendező kíváncsiságát is, akit sarka kétségbeejtett, és most a sarok ellentétében kéjeleg és röpdös, a határtalanban, a „szabadságban önmagában".

A mai európaiak között nem hiányoznak olyanok, akiknek joguk van arra, hogy kiemelő és megtisztelő értelemben hazátlanoknak nevezzék magukat, — éppen nekik írom kifejezetten szívükbe titkos bölcseségemet és gaya scienzamat! Mert az ő sorsuk kemény, reményük bizonytalan, mesterfogás nekik

vigasztalást találni, — de mit használ ez? Mi, a jövő gyermekei, hogyan tudnánk mi ebben a mában otthon lenni! Minden olyan eszménytől elfordulunk, amelynek nyomában valaki még ebben a törékeny megtört átmeneti időben is otthonosan érezhetné magát; ami azonban „realitásait" illeti, úgy nem hisszük, hogy tartósak. A jég, amely ma még hord, már nagyon megvékonyodott: az olvadás szele száll, mi magunk, mi hazátlanok, olyasmik vagyunk, ami a jeget és más nagyon is vékony „realitásokat" feltör... Mi nem „konzerválunk" semmit, mi nem is akarunk semmiféle multba visszamenni, mi egyáltalában nem vagyunk „liberálisok", mi nem dolgozunk a „haladásért", minekünk nem kell fülünket a piac jövő szirénjei elől bedugni — az, amit ők énekelnek, „egyenlő jogokat", „szabad társadalmat", „többé sem urat, sem szolgát", minket nem csábít! — mi egyszerűen nem tartjuk kívánatosnak, hogy az igazságosság és összetartás birodalmát a Földön megalapítsák (mert minden körülmény között a legmélyebb középszerűsödés és kínaiság birodalma lenne), mi mindenkinek örülünk, aki hozzánk hasonlóan a veszedelmet, a háborút, a kalandot-szereti, aki nem alkuszik meg, nem hagyja magát befogni, kibékíteni és kiherélni, mi magunkat a hódítók közé számítjuk, mi új rendek szükségességén gondolkodunk, egy új rabszolgaságén is — mert az „ember" típusának minden erősítéséhez és emeléséhez újfajta elrabosodás is hozzátartozik — nem igaz? Mindezzel nem jól lehetünk otthon egy olyan korszakban, amely azt a megtiszteltetést szereti igénybe venni, hogy a legemberibb, legszelídebb, legjogérzőbb kornak nevezzék eddig a nap alatt. Elég rossz, hogy éppen ezeknél a szép szavaknál annál rútabb hátsógondolataink vannak! Hogy abban csak a nagy gyengülés, az elfáradás, az öregség, a hanyatló erő kifejezését — álruháját is — látjuk! Mi nem vagyunk humanitáriusok; mi sohasem mernők megengedni magunknak, hogy „az emberiség iránt érzett szeretetről" beszéljünk — ehhez a magunkfajta nem elég színész! Vagy nem elég saint-simonista, nem eléggé francia! Nem, mi nem szeretjük az emberiséget; másrészt azonban korántsem vagyunk eléggé „németek" sem, amint ma a „német" szó közkeletű, hogy a nacionalizmus és a fajtagyűlölet szószólói legyünk, hogy a nemzeti szívrühnek és vérmérgezésnek örüljünk, amely miatt most Európában nép nép ellen mintegy vesztegzárakkal határolja el, zárja el magát. Ehhez nagyon is elfogulatlanok, rosszmájúak, elkényeztetettek, kioktatottak, „utazottak" vagyunk: sokkal szívesebben élünk hegyeken, félrevonulva, „korszerűtlenül", mult vagy jövő századokban, csakhogy megtakarítsuk magunknak a csendes dühöt, amelyre ítéltnek tudnók magunkat egy politika szemtanuiként, amely a német szellemet sívárrá teszi, mert hiúvá teszi, és ezenkívül *kis* politika: — nem kell-e saját teremtését, hogy rögtön újra szét ne essék, két halálos gyűlölet közé ültetnie? nem kell-e Európa kisállamiságának megörökítését akarnia? Mi hazátlanok, mi fajta és származás szerint még nagyon sokszerűek és kevertek vagyunk, mint „modern emberek", és következőleg kevéssé vagyunk abban a kísértésben, hogy résztvegyünk abban a hazug fajta-öncsodálatban és fajtalanságban, amely ma Németországban mint a német érzület jele mutogatja magát, és amely a „történelmi érzék" népében kétszeresen hamisnak és illetlennek tűnik. Egy szóval — és ez becsületszavunk legyen! — mi jó európaiak vagyunk, Európa örökösei: mint ilyenek a kereszténységből is kinőttünk és attól elfordultunk, éppen azért, mert abból nőttünk, mert elődeink keresztények voltak, kíméletlen becsületességű keresztténységgel, akik hitüknek készséggel feláldozták vagyonukat és vérüket, rendjüket és hazájukat. Mi — ugyanúgy cselekszünk. De miért? Hitetlenségünkért? Mindenfajta hitetlenségért? Nem, ezt ti jobban tudjátok, barátaim! A rejtett *igen* erősebb bennetek, mint minden *nem* és *talán*, amelybe korotokkal együtt belebetegedtetek; és ha tengerre kell szállnotok, ti kivándorlók, akkor arra titeket is — egy hit kényszerít!...

Mi, a szellem bőkezűi és gazdagjai, akik nyitott kutakhoz hasonlóan állunk az út mentén és senkit sem akarunk gátolni, hogy belőlünk merítsen: sajnos, mi nem tudunk védekezni, amikor szeretnénk, mi semmivel sem tudjuk megakadályozni, hogy elhomályosítsanak, elsötétítsenek...

„Gondolatok erkölcsi előítéletekről", ha nem akarnak előítéletek lenni előítéletekről, az erkölcsön kívüli álláspontot tesznek fel, valamit, ami túl van a jón és gonoszon, amihez fel kell mászni, repülni, — és, adott esetben, mindenesetre azt, hogy túl legyünk a mi jónkon és gonoszunkon, hogy szabadok legyünk minden „Európától", ha ezen olyan parancsoló értékítéletek összegét értjük, amelyek átmentek húsunkba és vérünkbe.

Még egyáltalában nem ellenvetés valamely könyv ellen, ha akárki érthetetlennek találja: talán éppen ez volt írójának szándékában, — nem akarta, hogy „akárki" megértse. Minden előkelőbb szellem és ízlés, ha közölni akarja magát, hallgatóit is megválogatja; amint kiválasztja őket, egyúttal „a többiekkel" szemben korlátokat von. — Talán mi filozófusok mindnyájan rossz lábon állunk ma a tudással: a tudomány növekszik, legtudósabbjaink közel vannak ahhoz a felfedezéshez, hogy a kelleténél kevesebbet tudnak. De még rosszabb volna, ha másként állna a dolog, — ha a kelleténél többet tudnánk; feladatunk elsősorban az és az is marad, hogy önmagunkat össze ne tévesszük. Másvalamik vagyunk, mint tudósok: ámbár nem kerülhető el, hogy, egyebek közt, tudósok is vagyunk. Nem zsír, hanem a legnagyobb hajlékonyság és erő az, amit egy jó táncos táplálékától akar, — és én nem tudnám, mi több kívánna lenni a filozófus szelleme, mint jó táncos. A tánc ugyanis az eszménye, művészete is, végül egyetlen jámborsága is, „istentisztelete"...

Most, miután hosszú ideig úton voltunk, mi, az eszmény argonautái, talán bátrabban, mint az okosság ajánlja, és elég gyakran hajótörést szenvedve és károsulva, de egészségesebben, mintsem nekünk engedni szeretnék, veszedelmes egészséggel, mindig újra egészséggel, — most úgy tűnik, mintha jutalmul egy még felfedezetlen föld volna előttünk, amelynek határait még senki sem látta, az eszmény minden eddigi országain és sarkain túl lévő föld, egy világ, annyira túlontúl gazdag szépségben, idegenségben, kérdésességben, félelmetességben és isteniségben, hogy kíváncsiságunk csakúgy mint birtoklási vágyunk magánkívül lett — ó, hogy már semmivel sem vagyunk kielégíthetők! Hogyan is elégedhetnénk meg a jelen emberével? Más eszmény fut előttünk, csodálatos, kísértő, veszélyes eszmény, amelyre senkit sem szeretnénk rábeszélni, mert senkinek sem ismerjük el rá könnyen a jogát: olyan szellem eszménye, aki naivul, azaz akaratlanul és túláradó bőségből és hatalmasságból mindennel játszik, amit eddig szentnek, jónak, érinthetetlennek, istenineknek mondtak: akinek számára a legmagasabb, amiben a népnek méltán értékmérője van, már annyit jelentene, mint veszély, pusztulás, lealacsonyodás, vagy legalábbis, mint felüdülés, vakság, időleges önfeledtség; egy emberi-emberfölötti jólét és jóakarat eszménye, amely majd elég gyakran embertelennek látszik, például, ha az egész eddigi földi komolyság, mindenfajta ünnepélyes taglejtés, sok hang, tekintet, erkölcs és feladat mellé áll, mint ennek megtestesült, önkénytelen paródiája — és amellyel, mindamellett, *a nagy komolyság* talán csak megindul, a tulajdonképeni kérdőjel csak felmerül, a lélek sorsa fordul, a mutató továbbmegy, a tragédia *kezdődik*...

Említettem, hogy az 1886-iki kiadásban függelékül költeménysorozatot illesztett Nietzsche a könyv végére *„Lieder des Prinzen Vogelfrei"* címmel; a költemények 1882—84-ből valók. A Sils-Maria című, rövid vers így végződik: Im hirtelen, az Egy kettőre lel — És Zarathustra ment előttem el... — A Taschenausgabe 6. kötete ezek után még a hagyatékból kiadott, 1871—1888-ból származó, további költeményeket közöl (389—428. l.).

A *„Vidám tudomány"* valóban derűs könyv: egymagában tekintve is az, de még sokkal inkább mutatkozik annak, ha Nietzsche előző, jóval melankólikusabb és bizony sokszor élesebb, maróbb kritikájú könyveivel hasonlítjuk össze. Most áll az író boldog életérzésének és alkotó erejének tetőfokán: ez a könyv és a „Zarathustra" jelzi a zenitet; azután már félreismerhetetlen a fokozódó izgatottság és nekikeseredés

egy fajtája, az összeomlás érzelmi hírnöke; már a Zarathustrában is vannak jelei. Maga mondja, hogy ez a könyve igenlő könyv akar lenni: és túlnyomóan tényleg az, a kritika és a harc háttérbe szorult, az író meg is szelídült és szinte megbocsájtó lett. Nietzsche testileg meggyógyult; lelkében felderült „nagy gondolata", az élet örök visszatérése, amely természetesen elsősorban saját életét aranyozta be előtte, a mindig kísértő halálgondnak szinte teljes elvételével; a távozó árnyékot egy — idézett — aforizma a halálkísérte emberek gondtalanságáról jól megmutatja. Érdekes, hogy a kétségtelenül már birtokában lévő nagy gondolatot itt mennyire elrejti: csupán egy-két, szintén idézett, halvány említéssel és célzással utal rá. Jókedvét a kedvező klimatikus és táji életkörnyezet, mint mindig, most is rendkívül előmozdítja: így aztán szinte áhitatos erővel tör ki belőle az élethála és az életszeretet. Szereti meggyógyult testét és szereti általában a testet: de ez a test lélekkelszellemmel át meg átjárt test, annál inkább és annál teljesebben, mert hiszen a test és a lélek, a test és a szellem elválasztását Nietzsche most is határozottan elutasítja; tehát a lélek és szellemiségének egész tartalmát — és éppen benne milyen gazdag és hatalmas tartalmát! — bele kellett töltenie a testbe. Hálás betegségének is és azt is szereti, sőt mindinkább csak előnyeit hangsúlyozza: mélyen látja és meggyőzően hirdeti általános emberi életszükségét, legfőbben pedig nagy jelentőségét a filozófus, általában a nagy szellem számára. Szinte rajongó és valóban áhítatos élethálája és életszeretete a látható-hallható életet, a jelenségvilág életét fogja át, de azt azután szélesen és mélyen: nemcsak az egész természet minden jelenségét magába foglalja, hanem a lélek rosszaságait is; a „korrupciót", a kulturális ernyedés századvégi, azaz korszakvégi szellemét is elsősorban értékeiben és pozitív szerepében láttatja és méltatja, sőt, az annyiszor keservesen támadott aszkézist is most, csipkelődve, mint rejtett, de annál erősebb életigenlőt álcázza le és ezért nem is nagyon haragszik rá.

Az emberi életből ezúttal a faj élete áll előtérben; Nietzsche felderült életének vidám tudománya erre sugározza optimizmusát. Az emberfaj életének minden javára válik, akármit tesz vagy szenved is az egyes ember: gonoszsága és romlása is. Nietzsche saját „pesszimizmusa" nem a szerinte gyengeségből fakadó romantikus pesszimizmus, hanem az életerőből eredő „dionysosi"; erőtől duzzadó ifjúkorának gazdag életeszméje itt újra felcsendül, bár mostani értelme nem egészen világos és Nietzsche azt szándékosan némi titokzatos homályba burkolja. Sokratest, akit ifjúkorában Dionysos-ellenessége miatt annyira gáncsolt, itt rendkívül nagyrabecsüli: de utolsó mondásának sajátságos értelmezése alapján életpesszimizmussal gyanúsítja és ezzel értékét némileg lejjebb szállítja; ezt is azonban szelíden, szinte derűs sajnálkozással teszi és azt a végkövetkeztetést vonja le, hogyha még Sokrates is irigy az életre, akkor nekünk le kell győznünk még a görögöket is! A nevetés bölcsesége és a táncoló filozófia fakasztja ki és koronázza meg a vidám tudományt, amely az amor fatihoz elvezetve, valóban nem lesujtó és keservesen végzetes szükségszerűséget pillanthat meg: ezért válik itt meglehetősen kérdéses értelművé Nietzsche életerőből fakadó tragikus dionysosi pesszimizmusa; végeredményben csak az irracionális életigenlés, életvágy és életszeretet közös ifjúkori eszméjével, de életlátása és életfelfogása óriásit módosult és abba most már a dionysosi pesszi-

mizmus — régebben erősen romantikusan és schopenhaueresen színezett eszme- és életérzület — nem igen illik bele. Új, érett világszemlélete sokkal világosabban és helyesebben fejeződik ki az életbőség magahangsúlyozta elvében: hogy mindent aszerint néz és ítél meg, vajjon az életbőség vagy az életszűkösség működik-e és fejeződik-e ki benne? Ez az elv a szellemi élet legmélyebb megfogalmazása esetén is helytáll, korántsincs a még mindig némileg naturalista nietzschei életfogalomhoz kötve.

Az emberi élet, láttuk, teljességgel lelkes élet; és a lelkiség, az ember lelki élete, tulajdonképen az emberi élet belső teljessége, amely sokkal mélyebb, mint tudatvilágunk. Sőt: lelki életünk igazi ereje és gazdagsága a tudattalan lelki mélységvilágban van, itt gyűlik össze a hosszú fajélet szerzeményeinek öröklött kincse is; a tudatvilág ezzel szemben gyenge, lapos, a nyájélet szükségében fejlődött ki és ennek megfelelően a lelki teremtőerő ősileg egyéni megnyilatkozásait, amelyek a cselekvésben ki-kitörnek, a közölhetőség, nyelvi elgondolhatóság és kimondhatóság átlagszerűségébe és közönségességébe vonja le. Már pedig a közepes átlagszerűségnek létjogát, a szabályszerűen fegyelmezett ember kulturális szükségességét itt a megértővé és megbocsájtóvá vált Nietzsche elismeri ugyan, de a nyájszerűségnek most sem lett barátja. Arisztokratizmusa népszeretetén keresztül is teljesen érvényesül: az életnemesség az igazi nagy életérték, csupán a saját egyéniségből fakadó munka nem tesz rabbá, csak a kivételes egyéniség az igazán vezetni és utat mutatni hivatott, új, „hontalan" elit teremti majd meg a jövő nagy Európáját, amelyet csak bátor, harcos, veszélyesen élni tudó nemzedék készíthet elő.

Derűsebb életkedvét jól mutatják a korábbi keserves harcmezőkre tett mostani kirándulásai is. Pozitivista szellemű tételei még bőven akadnak, sőt a lét „értelmetlenségét" is még hirdeti, de a mechanisztikus materializmus híveivel szemben egyszerre a valóság mély, kimerithetetlen értelmességet hangoztatja és tulajdonképen csak perspektivizmusa alapján nem állítja azt életfelfogásának központjába. Amint olyan mély szellemnél, mint Nietzsche, másként nem is lehet, lényegében mindig a lét értelmét kutatja: csupán úgy látja, hogy minden megismerésünk tulajdonképen mindig csak önmagunkkal ismertet meg jobban; és mivel saját bőrünkből kibújni nem tudunk, az egész élet csak emberi perspektíváinkban tárul fel előttünk. Objektív abszolutizmushoz itt már nem tud, mert aligha is akar eljutni: pedig csak a perspektivizmus perspektívájának a kérdését kellett volna e célból felvetnie. Ámde az ilyen abszolutizmus könnyen az abszolút isteni léthez vezethetne, oda pedig most sem kíván eljutni; így az igazságot is erőtlennek látja, az emberi értelmet és logikát hasznos tévedések fejlődési eredményének tartja és csak az életet érzi erősnek. De Isten ez sem lehet a nagy árva létben: az „istenölés" lélekpusztító sivárságát különben ez a vidám könyv szinte ijesztően drámai, izgalmasan fájdalmas képben vetíti elénk. Boldogságában majdnem gondviselés-eszmére csábul és „keményen" kell magát tartania, hogy továbbra is egyedül álljon meg a nagy mindenségürben; nyilván szíve titkos gondolatja, az örök életvisszatérés eszméje erősíti meg. A kereszténységet persze most sem vállalja, de kevesebbet akaszkodik össze vele; és ha paradox módon lehetne valaki kereszténytelen katolikus, akkor a rómaiságot becsülő és a Délért rajongó Nietzsche az e két tényező hatásából eredőnek látott Egyházat — addig, ameddig csak ebből a két

tényezőből ered — szinte magáévá is tenné; a számára gyűlöletes szélsőséges aszkéta szentek helyett szelíd papi népszentek csendes, áldozatos alakja is feltűnik előtte és ezt elismeri. Az erkölcskritika sem olyan éles, mint máskor, és az emberek cselekedeteinek ferde és görbe rúgóit, ressentiment-erőit sem állítja annyira előtérbe. A németségről is több jót tud mondani, csupán a korában kialakuló őrmester-nyelvszokás ellen kel ki élesen és talán joggal. Ezúttal Wagnerről is — a második könyvben — becsüléssel emlékezik meg, Hegelt már szinte szereti és magasztalja és az ifjúkorában gúnnyal és szenvedéllyel támadott korabeli hisztorista kultúraszellemből is nagyszerű értéklehetőséget tud kiolvasni; csak a Goethevel összehasonlított Beethoven jár ezúttal aránylag roszszul. Mindent összevéve, valóban derűsen pihen szeme az egész életen: de már nem fáradtan, hanem az újraébredő erőérzés mozgékonyságával és nyugtalanságával. Vágya és teremtő képzelete újra felemelkedni, továbbhaladni készül: és hogyan történhetnék ez Nietzschenél másként, mint hirtelen magasbaszállással és eszményi jövőberepüléssel? Zarathustra megjelenik előtte, saját énjének „égi mása": és Zarathustra az emberek közé indul, hirdetni a jövő emberét az eljövendő kort alkotni és hordozni hivatott nemzedéknek. Nietzschet hatalmasan újraébredő cselekvésvágya szárnyalószavú prófétikus tanítóvá és szenvedélyes emberformáló apostollá, szinte „új Messiássá" ragadja: ezzel a lelkiséggel alkotja meg legköltőibb művét, a Zarathustra-bibliát.

Zarathustra alakja még ifjúkorában, sőt gyermekkorában foglalkoztatta Nietzschet; de az a gondolat, hogy saját eszméinek tanítójává tegye, csak 1881 augusztusában, Sils-Mariaban merült fel benne, az örök visszatérés gondolata megfogamzásának idejében: ez a gondolat is igazában csak a Zarathustra-könyvben jut teljes érvényesüléshez. Nyilván szándékosan erre tartogatta Nietzsche nagy gondolatát és ezért nem ad annak semmiféle jelentős szerepet az eleinte a *Pirkadás* befejező részének szánt *Vidám tudományban;* hiszen a Zarathustra-könyv terve is már 1881 augusztusában létrejön. Már ekkor költői, sőt bizonyos értelemben zenei formában gondolta el Nietzsche ezt a művét; ebből a szempontból igen érdekes az a feljegyzése, amelyet húga a zsebkiadás 7., Zarathustra-kötetének bevezetésében közzétesz. Így hangzik: *„Delelés és örökkévalóság.* Ujjmutatások egy új élethez. Zarathustra, aki az Urmi-tó mellett született, harmincadik évében elhagyta hazáját, Aria tartományba ment és tízéves hegyi magányában megírta a Zend-Avesztát. A megismerés napja megint egyszer delel: és összecsavarodva fekszik fényében az örökkévalóság kígyója — —: a ti időtök ez, ti déltestvérek." „Egy új életmód megtervezéséhez. Első könyv: A kilencedik szimfónia első tételének stílusában. Chaos sive natura: A természet elembertelenítéséről. Prometheust a Kaukázushoz láncolják. A κράτος, a hatalom kegyetlenségével írva. Második könyv: Röpkén-szkeptikusan-mephistophelikusan. A tapasztalatok testbeszövéséről. Megismerés-tévedés, amely szervessé lesz és szervez. Harmadik könyv: A legbensőségesebb és leginkább egek fölött lebegő, amit valaha írtak: A magányos ember végső boldogságáról, — ez az, aki a „hozzátartozóból" a legmagasabb fokú „magasajátjává" lett: a tökéletes ego: csak *ennek* az egonak van szeretete; a korábbi fokon, amely nem érte el a legfelső magányosságot és magauraságot, valami más van, mint szeretet. Negyedik könyv: Ditirambikusan átfogó, Annulus aeternitatis. Vágy mindent mégegyszer és végtelenszer

átélni. — A szakadatlan átváltozás —: rövid időközben sok egyénen kell átmenned. Az eszköz a szakadatlan harc. Sils Maria 1881 augusztus 26."

Látható, hogy már ekkor költői alakban gondolta el Nietzsche művét: valóban himnuszos-ditirambikus, sőt, nyugodtan mondható, hogy zsoltáros és evangéliumos alakban írta meg, a Szentírás lényeges nyelvi és nyelvalaki hatásának félreismerhetetlen nyomaival. A terv maga még jócskán módosult, alakult, de végül is valóban négy könyvben készült el a mű, bár közben még ötödik és hatodik könyvre is gondolt Nietzsche. Az első rész megírása 1882/83 telén készült el Rapalloban. Ez a tél már zord és esős volt és Nietzschet makacs influenza is kínozta, a magányosság miatt is sokat szenvedett, de mikor tehette, mégis sokat sétált a Rapallo-környéki gyönyörű partvidéken: itt, mondja, „jutott eszembe az egész első Zarathustra, mindenekelőtt Zarathustra maga, mint típus: helyesebben, megrohant . . ." „A befejező rész pontosan abban a szent órában készült el, amelyben Wagner Richárd Velencében meghalt." Lényegében körülbelül tíz nap alatt, 1883 február elejétől közepéig készült el az első rész, a beteges tél aránylag rövid egészséges időszakában. 1883 tavaszát húgával Rómában töltötte, de itt nem érezte jól magát: nagyon kelletlenül nézte a kereszténység központját, Aquilába, kedvenc császára, a pápaellenes hohenstaufi II. Frigyes városába szeretett volna átköltözni, de nem tudott. Végül is a Piazza Barberinin vett szállást és itt költötte „Az éj dalát", amint mondja, a legmagányosabb dalt, amelyet valaha költöttek. A tavasz végén beálló fülledt meleg csak fokozta Nietzsche depresszióját, amelyet nem csekély mértékben idézett elő az első rész kedvezőtlen és meg nem értő fogadtatása barátai részéről. Már le is mondott a Zarathustra folytatásáról; amikor azonban a nyárra Sils-Mariaba költözött át, az alkotási kedv újra hevesen elfogta és június 26-a és július 6-a között megírta a második részt. Erről így emlékezik meg: „Nyáron, hazatérve a szent helyre, ahol a Zarathustra-gondolat első villáma világított nekem, találtam meg a második Zarathustrát. Tíz nap elég volt; egy esetben sem volt többre szükségem, sem az elsőnél, sem a harmadiknál és az utolsónál". Világosan látszik, hogy ennek a lényegében költői-bölcselői munkájának egyes részei, hosszabb és aligha nem eléggé kínos tudattalan előkészület után, éretten és szinte készen jelentek meg tudatában. Az Ecce homoban leírja az ihletnek ezt a szokatlanul erős működését; ott majd visszatérünk rá.

1883 őszén néhány hétre Németországba utazott, majd innen 1883/84 telén Stresán, Genován és Spezián át Nizzába ment, amelyet szintén nagyon megszeretett: itt írta meg a harmadik részt. A negyedik rész első feljegyzései 1884 szeptemberéből Zürichből valók; novemberben Mentoneban az első kidolgozás, majd 1885 január végétől február közepéig Nizzában a végső megírás és befejezés következett. A tervezett ötödik és hatodik részt nem írta meg. Az első rész 1883 májusában, a második 1883 szeptemberében, a harmadik 1884 tavaszán jelent meg; a negyediket az író saját költségén barátai részére 1885 tavaszán nyomatta ki és nem bocsájtotta a nyilvánosság elé; ezt csak 1892-ben adták ki először.

Azt is elmondja Nietzsche, hogy miért választotta Zarathustrát műve hőséül: „Nem kérdeztek meg, meg kellett volna, hogy kérdezzenek, mit jelent éppen az én szájamban, az első immoralista szájában, Zarathustra neve: mert az, ami annak a perzsának óriási egyetlenségét

alkotja a történetben, éppen az ellenkező; Zarathustra látta elősz̈ör a jó és a rossz harcában a dolgok forgásának tulajdonképeni kerekét, — az erkölcsnek mint magábanvaló erőnek, oknak, célnak metafizikumbafordítása az ő műve. De ez a kérdés alapjában már a válasz is volna. Zarathustra teremtette ezt a legvégzetesebb tévedést, az erkölcsöt: következőleg neki kell az elsőnek lenni, aki felismeri. Nemcsak, hogy ebben hosszabb és több tapasztalata van, mint bármely más gondolkodónak — hiszen az egész történet az úgynevezett „erkölcsi világrend" tételének kísérleti megcáfolása —: fontosabb, hogy Zarathustra őszintébb, mint bármely más gondolkodó. Az ő tanításában és egyedül abban, az őszinteség a legfelső erény — vagyis az ellentéte az „idealista" gyávaságának, aki elmenekül a realitás elől; Zarathustrának több bátorsága van, mint minden gondolkodónak együttvéve. Igazat beszélni és jól nyilazni, ez a perzsa erény. — Megértenek?... Az erkölcs önlegyőzése őszinteségből, a moralista önlegyőzése ellentétébe — belém — ezt jelenti az én szájamban Zarathustra neve."

Így szólott Zarathustra. Könyv mindenkinek és senkinek. (Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen. T. VII. 1—476. l.)

Első rész (1883). *Zarathustra előszava.* Az előszót Nietzsche ugyanazzal kezdi, amivel az eredetileg négy könyvből álló *Vidám tudomány* negyedik könyvét befejezte: hogyan búcsúzik el Zarathustra hegyi magányában a felkelő naptól és indul az emberek közé. Útközben egy szent remetével találkozik az erdőben és kérdésére elmondja, hogy az emberek közé készül, mert szereti őket és ajándékot visz nekik. A remete óvja az emberektől: azért ment a pusztaságba, mert nagyon is szerette őket. Az embereknek ne adjon, legfeljebb alamizsnát, inkább vegyen le valamit vállukról és segítse hordozni. Ő maga most Istent szereti és énekelve, nevetve, sírva, morogva dícséri. Zarathustra nevetve elbúcsúzik tőle és magában csodálkozik azon, hogy az öreg szent az erdejében még nem hallott arról, hogy Isten halott.

A legközelebbi városba érve, sok embert talál a piacon, mert egy kötéltáncos mutatványait várják. Ezekhez így szólt: *A több-mint-embert hirdetem nektek.* Az ember olyan valami, amit le kell győzni. Mit tettetek, hogy legyőzzétek? Mi a majom az embernek? Nevetség vagy fájdalmas szégyen. És ugyanez legyen az ember a több-mint-embernek: nevetség vagy fájdalmas szégyen. Megtettétek az utat a féregtől az emberig, és sok még a féreg tibennetek. Valamikor majmok voltatok és még most is inkább majom az ember, mint bármelyik majom. Aki azonban a legbölcsebb közületek, az is csak növény és kísértet meghasonlása és korcsa. De azt mondom-e nektek, hogy növényekké vagy kísértetekké legyetek? Lássátok, én a több-mint-embert hirdetem nektek! A több-mint-ember a Föld értelme. Akaratotok mondja: a több-mint-ember *legyen* a Föld értelme! Mindenre kérlek, testvéreim, *maradjatok hívek a Földhöz* és ne higyjetek azoknak, akik földöntúli reményekről beszélnek nektek! Méregkeverők ők, akár tudják, akár nem. Az élet megvetői ők, elhalók és maguk is megmérgezettek, akikbe belefáradt a Föld: eredjenek hát! Valamikor az Isten ellen való bűn volt a legnagyobb bűn, de Isten meghalt és azzal meghaltak ezek a bűnösök is. A Föld ellen vétkezni, ez most a legborzalmasabb, és a kikutathatatlannak beleit többre becsülni, mint a Föld értelmét! Valamikor a lélek megvetőleg tekintett a testre: és akkor ez a megvetés volt a legnagyobb: soványnak, ijesztőnek, kiéhezettnek akarta. Így gondolt elszökni tőle és a Földről. Ó, ez a lélek maga is még sovány, ijesztő és kiéhezett volt: és a kegyetlenség volt ennek a léleknek a kéje! De még ti is, testvéreim, mondjátok nekem: mit hirdet a testetek lelketekről? Nem szegénység és piszok és szánalmas jólérzés a lelketek? Valóban, piszkos folyam

az ember. Tengernek kell annak lenni, aki fel tud venni egy piszkos folyamot és nem válik tisztátalanná. Lássátok, a több-mint-embert hirdetem nektek: ő az a tenger, benne elmerülhet nagy megvetéstek. Mi a legnagyobb, amit megélhettek? Az a nagy megvetés órája. Az óra, amelyben boldogságotok is undorrá válik és ugyanúgy eszetek és erényetek. Az óra, amelyben így szóltok: „Mit számít az én boldogságom! Szegénység az és piszok és szánalmas jólérzés!" Az óra, amelyben így szóltok: „Mit számít az én erényem! Még nem tett őrjöngővé. Mennyire belefáradtam jóságomba és gonoszságomba! Mindez szegénység és piszok és szánalmas jólérzés!" Az óra, amelyben így szóltok: „Mit számít az én igazságosságom! Nem látom, hogy parázs és szén volnék. De aki igazságos, az parázs és szén!" Az óra, amelyben így szóltok: „Mit számít az én részvétem! Nem a részvét-e a kereszt, amelyre azt szögezik, aki az embereket szereti? De az én részvétem nem keresztrefeszítés!" Szóltatok már így? Kiáltottatok már így? Ó, hogy már így hallottalak volna kiáltani! Nem bűnötök — megelégedésetek kiált az égbe, zsugoriságotok még bűnötökben is, az kiált az égbe! Hol hát a villám, hogy nyelvével nyaldosson titeket? Hol az őrület, amelyet belétek kellene oltani? Lássátok, én a több-mint-embert hirdetem nektek: ez az a villám, ez az az őrület! — Mikor Zarathustra így beszélt, egy a nép közül felkiáltott: „Eleget hallottunk most a kötéltáncosról; most már mutassátok is nekünk!" És az egész nép nevetett Zarathustrán. A kötéltáncos azonban, aki azt hitte, hogy a beszéd neki szól, dolgához látott. Zarathustra pedig ránézett a népre és csodálkozott. Azután így szólott: Az ember kötél, kifeszítve az állat és a több-mint-ember között, — kötél egy szakadék fölött. Veszedelmes átmenet, veszedelmes útonlevés, veszedelmes visszatekintés, veszedelmes megborzadás és állvamaradás. Ami az emberben nagy, az, hogy híd és nem cél: ami az emberben szerethető, az, hogy átmenet és alábukás. Szeretem azokat, akik nem tudnak élni, csak mint alábukók, mert ezek az átmenők. Szeretem a nagy megvetőket, mert ők a nagy tisztelők és a sóvárgás nyilai a másik part felé. Szeretem azokat, akik nem keresnek a csillagok mögött okot, hogy alábukjanak és áldozatok legyenek, hanem a Földnek áldozzák magukat, hogy a Föld egykor a több-mint-emberé legyen. Szeretem azt, aki azért él, hogy megismerjen, és azért akar megismerni, hogy egykor a több-mint-ember éljen. És így alábukását akarja. Szeretem azt, aki munkálkodik és feltalál, hogy a több-mint-ember házát építse és előkészítse számára a földet, állatot és növényt: mert így alábukását akarja. Szeretem azt, aki erényét szereti: mert az erény az alábukás akarata és a sóvárgás nyila. Szeretem azt, aki egy csepp szellemet sem tart vissza önmagának, hanem egészen erényének szelleme akar lenni: így mint szellem halad át a hídon. Szeretem azt, aki erényéből hajlamát és végzetét csinálja: így erénye miatt még élni és már nem élni akar. Szeretem azt, aki nem akar magának szerfelett sok erényt. Egy erény inkább erény, mint kettő, mert inkább csomó, amelyre a végzet akaszkodik. Szeretem azt, akinek lelke eltékozolja magát, aki nem akar köszönetet és nem ad vissza: mert ő mindig ajándékoz és nem akarja magát megőrizni. Szeretem azt, aki szégyelli magát, ha a kocka szerencséjére fordul, és aki akkor azt kérdi: hát hamisjátékos vagyok én? mert ő tönkre akar menni. Szeretem azt, aki aranyos szavakat dob tettei elé és mindig még többet tart meg, mint amennyit ígér: mert ő alábukását akarja. Szeretem azt, aki az eljövőket igazolja és az elmultakat megváltja, mert ő a jelenvalókon tönkre akar menni. Szeretem azt, aki megfenyíti istenét, mert szereti istenét: mert neki tönkre kell mennie istene haragja miatt. Szeretem azt, akinek lelke a sérülésben is mély, és aki tönkre tud menni egy kis élmény miatt: így szívesen halad át a hídon. Szeretem azt, akinek lelke a kicsordulásig telt, úgy, hogy önmagát elfelejti és minden dolog benne van: így minden dolog alábukása lesz. Szeretem azt, akinek szabad a szelleme és szabad a szíve: így feje csupán szívének a bele, szíve pedig az alábukásba hajtja. Szeretem mindazokat, akik úgy, mint a nehéz cseppek, egyenként hullanak a sötét felhőből, amely az emberek fölött lóg: azt hirdetik ők, hogy jön a villám, és mint hirdetők mennek tönkre. Lássátok,

én a villám hirdetője vagyok és nehéz csepp a felhőből: azt a villámot azonban több-mint-embernek hívják.

Amikor Zarathustra ezeket a szavakat mondotta, ismét ránézett a népre és hallgatott. „Itt állnak", így szólt szívéhez, „itt nevetnek: nem értenek meg engem, nem ezeknek a füleknek való száj vagyok. Össze kell törni előbb a fülüket, hogy megtanuljanak szemükkel hallani? Peregni kell, mint a dobok és a böjti prédikátorok? Vagy csak a dadogónak hisznek? Van valamijük, amire büszkék. Hogyan is nevezik azt, ami büszkévé teszi őket? Műveltségnek nevezik, az tünteti ki őket a kecskepásztorokkal szemben. Ezért nem szívesen hallják magukról azt a szót ‚megvetés'. Így hát büszkeségükhöz akarok szólni. Így a leghitványabbról akarok nekik beszélni: ez pedig az *utolsó ember*". És Zarathustra így szólott a néphez: Itt az ideje, hogy az ember kitűzze célját. Itt az ideje, hogy az ember legfőbb reményének csiráját elültesse. Még elég gazdag ehhez a föld. De ez a föld egykor szegény és szelíd lesz, és magas fa nem tud majd többé kinőni belőle. Jaj! Eljön az idő, amikor az ember sóvárgásának nyilát már nem hajítja túl az emberen, és íjjának húrja elfelejtett remegni! Én mondom nektek: még kaosznak kell lenni az emberben, hogy táncoló csillagot tudjon szülni. Én mondom nektek: tibennetek még van kaosz. Jaj! Eljön az idő, amikor az ember már nem szül csillagot. Jaj! Eljön a leghitványabb ember ideje, aki már önmagát sem tudja megvetni. Lássátok! Én megmutatom nektek az *utolsó embert*. „Mi a szeretet? Mi a teremtés? Mi a sóvárgás? Mi a csillag?" — ezt kérdi az utolsó ember és pislog. Akkor kicsi lett a Föld és az utolsó ember ugrál rajta, aki mindent kicsivé tesz. Nemzetsége kiirthatatlan, mint a földi bolha; az utolsó ember él legtovább. „Mi feltaláltuk a boldogságot" — így szólnak az utolsó emberek és pislognak. Elhagyták azokat a tájakat, ahol kemény volt az élet: mert az embernek melegre van szüksége. Az ember még szereti a szomszédját és dörgölődzik hozzá: mert melegre van szüksége. Megbetegedni és bizalmatlannak lenni bűn előttük: az ember óvatosan lépked. Balga, aki még kövekben vagy emberekben elbotlik! Egy kevés mérget néhanapján: ez kellemes álmokat csinál. És sok mérget végül, kellemesen meghalni. Még dolgoznak, mert a munka szórakozás. De gondoskodnak, hogy a szórakozás meg ne ártson. Az ember már nem lesz szegény és gazdag: mindkettő nagyon is fáradságos. Ki akar még kormányozni? Ki még engedelmeskedni? Mindkettő nagyon fáradságos. Senki pásztor és *egy* nyáj! Mindenki egyformát akar, mindenki egyenlő: aki másként érez, önként a bolondok házába megy. „Valaha az egész világ zavart elméjű volt" — így szólnak a legfinomabbak és pislognak. Az ember okos és mindent tud, ami történt: így nincs vége gúnyolódásának. Még veszekednek, de hamar kibékülnek — különben gyomrukat rontják. Megvan a gyönyörőcske nappalra és a gyönyörőcske éjjelre: de tiszteletben tartják az egészséget. „Mi feltaláltuk a boldogságot" — így szólnak az utolsó emberek és pislognak.

És itt végződött Zarathustra első beszéde, amelyet előszónak is neveznek: mert ezen a ponton félbeszakította a tömeg kiáltozása és jókedve. „Add minekünk ezt az utolsó embert, ó Zarathustra — így kiáltottak —, csinálj belőlünk ilyen utolsó embereket! Akkor neked adjuk a több-mint-embert!" És az egész nép ujjongott és nyelvével csettintgetett. Zarathustra azonban elszomorodott és így szólt szívéhez: „Nem értenek meg engem: nem ezeknek a füleknek való száj vagyok. Talán nagyon is sokáig éltem a hegyek között, nagyon is sokat hallgattam a patakokat és a fákat: most úgy hangzik nekik a beszédem, mint a kecskepásztoroké. Mozdulatlan az én lelkem és világos, mint a hegység délelőtt. De ők azt hiszik, hogy hideg vagyok és borzalmas tréfákkal gúnyolódom. És most rámnéznek és nevetnek és miközben nevetnek, még gyűlölnek is engem. Jég van a nevetésükben".

Ekkor azonban olyasmi történt, ami minden szájat megnémított és minden szemet merevvé tett. A kötéltáncos elindult a piac fölé két torony között kifeszített kötelén. De mikor útja közepére ért, egy tarkaruhás alak eredt utána és lassúságáért szidalmazva hirtelen ördögi kiáltással átugrott fölötte. A kötél-

táncos szégyenében elvesztette fejét és lezuhant; összezúzva, de még élve, terült el a földön. A nép szétrebbent, de Zarathustra melléje térdelt és a haldoklót megvigasztalta, hogy ne féljen az ördögtől és a pokoltól, mert ilyen nincs; az pedig, köszönetet intve, meghalt. Estére Zarathustra felnyalábolta a holttestet, hátára vette, elhagyta a kiürült piacot és elindult, hogy eltemesse a halottat. Csakhamar hozzásurrant a tarka alak és intette, hogy menjen el ebből a városból, mert gyűlölik. Zarathustra el is hagyta a várost, erdők és mocsarak mellett vándorolt, míg csak meg nem éhezett és megállt egy magányos ház előtt. Remete lakott benne, ételt, italt adott neki. Zarathustra megint tovább ment, az éjen át, míg hajnalra mély, úttalan erdőben látta magát. A holttestet egy fa üregébe tette és melléje feküdt a mohára. És nemsokára elaludt, fáradt testtel, de mozdulatlan lélekkel.

Sokáig aludt, és a nap már magasan járt, amikor felébredt. Ekkor új igazságot pillantott meg és ujjongva felugrott; és így szólt szívéhez: „Világosság gyúlt ki bennem: társakra van szükségem, még pedig élőkre, — nem halott társakra és holttestekre, akiket odaviszek, ahová akarom. Eleven társakra van szükségem, akik követnek engem, mert önmagukat akarják követni — és oda, ahová én akarom. Világosság gyúlt ki bennem: ne a néphez szóljon Zarathustra, hanem társakhoz! Ne egy nyáj pásztora és kutyája legyen Zarathustra! Sokakat elcsábítani a nyájtól — ezért jöttem. Haragudjék rám a nép és a nyáj: Zarathustra azt akarja, hogy rablónak hívják a pásztorok. Pásztorokat mondok, de ők jóknak és igazaknak nevezik magukat. Pásztorokat mondok: de ők az igaz vallás hivőinek nevezik magukat. Lám a jókat és igazakat! Kit gyűlölnek legjobban? Azt, aki értéktábláikat összetöri, a törőt, a szentségtörőt: — ez pedig az alkotó". Így szólt Zarathustra és halott társát a fában készült hagyni. A nap délen állt és ő kérdően tekintett fel, mert éles madárhangot hallott maga fölött. És lám: egy sas írt le nagy köröket a levegőben és rajta egy kígyó lógott, nem zsákmánya, hanem barátnőjeként: mert nyaka köré volt csavarodva. „Azok az én állataim!" mondotta Zarathustra és szívből örült. „A legbüszkébb állat a nap alatt és a legokosabb állat a nap alatt — kémszemlére indultak. Ki akarták kémlelni, él-e még Zarathustra. Valóban, élek még, veszedelmesebbnek találtam az emberek, mint az állatok között, veszélyes utakon jár Zarathustra. Vezessenek engem az én állataim!" Amikor Zarathustra ezeket mondotta, az erdei szent szavaira gondolt, sóhajtott és így szólott szívéhez: „Bár okosabb volnék! Bár alapjából okos volnék, mint a kígyóm! Ámde lehetetlent kérek: így hát büszkeségemet kérem, hogy menjen mindig okosságommal! És ha egyszer elhagy okosságom — ó, szeret elrepülni! — akkor büszkeségem még balgaságommal is repüljön! — Így kezdődött Zarathustra alábukása.

Zarathustra beszédei. Az első beszéd a három átváltozásról szól: hogyan lesz a szellem tevévé, a türelmes, nehéz terhet hordó állattá; hogyan lesz a teve oroszlánná, a szabadság zsákmányára induló ragadozó vaddá, amely a nagy sárkánynak, az ezeréves értékeket magán csillogtató „kell'-nek az „én akarom" új értékeket teremtő, teremtő szabadságot teremtő szavát szegezi szembe; és végül hogyan lesz az oroszlán gyermekké, aki ártatlan és felejt, újrakezd és játszik, ez az önmagából kigördülő kerék, ez az első mozgás és szent igenlés: mert a teremtés játékához szent igenlésre van szükség, amikor a szellem most már saját akaratát akarja, a világot elvesztve saját világát nyeri meg. Így szólott Zarathustra. És akkoriban abban a városban időzött, amelynek neve: a tarka tehén.

A második beszéd az erény tanszékeiről szól. Ebben Zarathustra meghallgat egy bölcset, aki jól tud beszélni az alvásról és az erényről: úgy éljünk és vigyázzunk, hogy jó álmunk legyen, lehetőleg álmok nélkül. Zarathustra jot nevet a bölcsön, tetszik neki tanítása: ha az életnek nem volna értelme, ha az értelmetlenséget kellene választania, akkor ő is ezt tekintené a választásra legméltóbb értelmetlenségnek. Így végzi: Boldogok az álmosak, mert nemsokára elalusznak.

A harmadik beszéd a hátsóvilág híveiről szól. Valaha Zarathustra is közéjük tartozott, de rájött, hogy a szenvedés és a tehetetlenség teremtett minden hátsóvilágot, a test, amely kétségbeesett a testen. „Az a világ" jól el van rejtve az ember elől, az az embertelenített embertelen világ, amely egy égi semmi; és a lét hasa nem is beszél az emberhez, legfeljebb mint ember. Valóban nehezen bizonyítható minden lét és nehezen bírható beszédre. Mondjátok, testvéreim, nem minden dolog legcsodálatosabbja-e az, ami még a legjobban van bizonyítva? Igen, ez az én, és az én ellentmondása és zűrzavara beszél még legőszintébben létéről, ez a teremtő, akaró, értékelő én, amely a dolgok mértéke és értéke. És ez a legőszintébb lét, az én — ez a testről beszél, és még akkor is a testet akarja, amikor költ és rajong és törött szárnyakkal repdes. Hallgassatok, testvéreim, a hátsóvilág hirdetői helyett inkább az egészséges test hangjára. Őszintébben és tisztábban beszél az egészséges test, a tökéletes és derékszögű: és ő a Föld értelméről beszél.

A negyedik beszéd a test megvetőiről szól; egyúttal azokhoz. „Test vagyok és lélek" — így beszél a gyermek. És miért ne beszéljen az ember mint a gyermekek? De a felébredt, a tudó azt mondja: Test vagyok egészen, és semmi más; és a lélek csak egy szó valamiről a testen. A test nagy ész, sokaság egy jelentéssel, háború és béke, nyáj és pásztor. Tested szerszáma kis eszed is, testvérem, amelyet „szellemnek" nevezel, nagy eszed kis szerszáma és játékszere. „Én" mondod és büszke vagy erre a szóra. De a nagyobb — amiben nem akarsz hinni — tested és nagy esze: az nem mond ént, hanem tesz ént. Amit az érzék érez, amit a szellem megismer, annak soha sincs vége önmagában. De érzék és szellem rá szeretne téged beszélni, hogy minden dolog vége: annyira hiúk. Szerszám és játékszer az érzék és a szellem: mögöttük van még a maga. A maga az érzékek szemével is keres, a szellem fülével is fülel. Mindig fülel a maga és keres: összehasonlít, legyőz, meghódít, elpusztít. Uralkodik és az énnek is uralkodója. Gondolataid és érzelmeid mögött, testvér, hatalmas parancsoló áll, ismeretlen bölcs — azt úgy hívják, hogy maga. Testedben lakik, tested az. Több ész van testedben, mint legjobb bölcseségedben. És ki tudja, miért van testednek éppen legjobb bölcseségedre szüksége? A teremtő „maga" teremtett magának tiszteletet és megvetést, teremtett magának gyönyört és fájdalmat. A teremtő test teremtette magának a szellemet mint akaratának kezét. Még balgaságotokban és megvetésetekben is magátoknak szolgáltok, ti megvetői a testnek. Én mondom nektek: magátok akar meghalni és elfordul az élettől. Már nem képes arra, amit legszívesebben akar: — önmagán túl teremteni. Ezt akarja legszívesebben, ez egész buzgósága. De most már elkésett: — így alá akar bukni a ti magátok, ti megvetői a testnek. Alá akar bukni a ti magátok és ezért lettetek a test megvetőivé! Mert már nem tudtok önmagatokon túl teremteni. És ezért haragudtok most az életre és a Földre. Nemtudott irígység van megvetéstek kancsal tekintetében. Nem járom a ti utatokat, ti megvetői a testnek! Ti nem vagytok nekem hidak a több-mint-emberhez! Igy szólott Zarathustra.

Az ötödik beszéd az erényekről és szenvedélyekről, örömességekről és fájdalmasságokról szól. Fő, hogy mindenki azt mondhassa róluk: az enyémek. Igy erények és örömök lesznek a szenvedélyekből és fájdalmakból. Legjobb az egy erény, mert a sok erény egymással harcol és egymásra féltékeny és féltékenységében végül még önmagát is elrágalmazza és leszúrja. Az ember olyasmi, amit le kell győzni: és ezért szeressed erényeidet —: mert majd tönkremégy miattuk.

A hatodik beszéd a sápadt gonosztevőről szól. Ebben a bűnökről és a büntetésekről szóló ismert determinista és „ne ítéljetek!" felfogását hirdeti Nietzsche-Zarathustra.

A hetedik beszéd az írásról és olvasásról szól. Minden írásból csak azt szeretem, amit valaki vérével ír. Irjál vérrel: és tapasztalni fogod, hogy a vér szellem. Nem könnyű az idegen vért megérteni: gyűlölöm az olvasó semmittevőket. Aki ismeri az olvasót, az már nem tesz semmit az olvasóért. Még

egy évszázadig olvasók — és a szellem maga bűzleni fog. Hogy mindenkinek szabad olvasni tanulni, az idővel nemcsak az írást, hanem a gondolkodást is elrontja. Valamikor Isten volt a szellem, azután emberré lett és most még csőcselék is lesz. Aki vérben és mondásokban ír, az nem azt akarja, hogy olvassák, hanem hogy szóról-szóra megtanulják... Csak olyan istenben hinnék, aki táncolni tudna. És amikor ördögömet láttam, akkor komolynak, alaposnak, mélynek, ünnepélyesnek találtam: a nehézség szelleme volt, — általa esnek a dolgok. Nem haraggal, hanem nevetéssel ölünk. Rajta, öljük meg a nehézség szellemét! Járni tanultam: azóta nem akarom magamat löketni, hogy továbbjussak. Most könnyű vagyok, most repülök, most magam alatt látom magamat, most egy isten táncol általam. Így szólott Zarathustra.

A nyolcadik beszéd a hegyi fáról szól. Ebben Zarathustra egy a magasba, a szabadságra emelkedő és továbbemelkedni vágyó ifjút tanít az emelkedésre. Így fejezi be: Újat akar teremteni a nemes és új erényt. Régit akar a jó, és hogy a régi fennmaradjon. De nem az a nemesnek a veszedelme, hogy jó lesz, hanem hogy arcátlan, gúnyoló, megsemmisítő. Jaj, ismertem nemeseket, azok elvesztették legfőbb reményüket. És most megrágalmaztak minden nagy reményt. Most arcátlanul éltek rövid gyönyörökben, és alig vetettek célokat aznapon túl. „A szellem kéj is" — így beszéltek. Akkor szellemük szárnya eltört: most ide-oda mászkál és bepiszkít a rágcsálásban. Valamikor azt gondolták, hogy hősök lesznek: most kéjencek. Bánkódás és borzalom nekik a hős. De szeretetemre és reményemre kérlek, ne dobd el a hőst lelkedben! Tartsd meg szentül legfőbb reményedet! — Így szólott Zarathustra.

A kilencedik beszéd a halál hirdetőiről szól. Mindenütt felhangzik azoknak a szava, akik a halált hirdetik: és a Föld tele van olyanokkal, akiknek a halált kell hirdetni. Vagy „az örök életet": az nekem mindegy, — ha csak gyorsan odamennek! — A beszéd az élet és továbbvitele, továbbszármaztatása megtagadói ellen, a másvilági élet hirdetői és egyúttal a gyengeéletűek ellen is szól.

A tizedik beszéd a háborúról és hadinépről szól. Legjobb ellenségeinktől nem akarunk kíméletet, és azoktól sem, akiket alapjából szeretünk. Hadd mondjam meg hát nektek az igazságot! Alapjából szeretlek titeket, ti-fajtátok voltam és vagyok. És legjobb ellenségetek is vagyok. Hadd mondjam meg hát nektek az igazságot! Tudok szívetek gyűlöletéről és irígységéről. Nem vagytok elég nagyok, hogy ne ismerjétek a gyűlöletet és az irígységet. Legyetek hát elég nagyok, hogy nem szégyenlitek! És ha nem tudtok a megismerés szentjei lenni, legyetek legalább harcos katonái. Ezek az ilyen szentség társai és előfutárai. Azt mondjátok, hogy a jó ügy az, amely még a háborút is megszenteli? Én azt mondom nektek: a jó háború az, amely minden ügyet megszentel. A háború és a bátorság több nagy dolgot cselekedett, mint a felebaráti szeretet. Nem részvétetek, hanem bátorságtok mentette meg eddig a szerencsétlenül jártakat. „Mi jó?" kérdezitek. Bátornak lenni jó. Hagyjátok a kisleányokat mondani: „jónak lenni az, ami csinos és egyben megható". Csak olyan ellenségeiteknek szabad lenni, akik gyűlölhetők, de nem ellenségek a megvetésre. Büszkének kell lennetek ellenségetekre: akkor ellenségetek sikerei a ti sikereitek is. Ellenszegülés — ez a rabszolga előkelősége. A ti előkelőségetek az engedelmesség legyen! Parancsolásotok maga is engedelmeskedés legyen! A jó harcosnak kellemesebben hangzik a „neked kell", mint az „én akarom". És mindazt, ami nektek kedves, még parancsoltassátok is magatoknak. Szeretetetek az élet iránt legyen szeretetetek legnagyobb reményetek iránt: és legnagyobb reményetek az életnek legyen legnagyobb gondolata! Legnagyobb gondolatotokat azonban velem parancsoltassátok magatoknak — és az így hangzik: az ember olyan valami, amit le kell győzni. Éljétek hát életeteket engedelmességben és háborúban! Mit számít a hosszú élet! Melyik harcos akar kíméletet! Én nem kiméllek benneteket, én alapjából szeretlek benneteket, testvéreim a háborúban! — Így szólott Zarathustra.

A tizenegyedik beszéd az új bálványról szól: az állam és az emberi hit-

ványságot növelő civilizációs „vívmányai" ellen. Államnak hívják minden hideg szörnyek leghidegebbjét. Hidegen hazudik is; és ez a hazugság mászik ki szájából: „Én, az állam, vagyok a nép". Hazugság! Alkotók voltak, azok alkották a népeket és egy hitet és egy szeretetet akasztottak föléjük: így az életnek szolgáltak. Megsemmisítők azok, akik csapdákat állítanak sokaknak és államnak nevezik: egy pallost és száz vágyat akasztanak föléjük. Ahol még nép van, ott nem érti az államot és gyűlöli, mint a megverő szemet és bűnt az erkölcsök és jogok ellen. Ezt a jelet adom nektek: mindegyik nép a maga nyelvét beszéli jóban és gonoszban: azt a szomszéd nem érti. A maga nyelvét találta fel erkölcsökben és jogokban. Az állam azonban hazudik a jó és a gonosz minden nyelvén; és akármit beszél is, hazudik — és akármije van, lopta. Nagy szellemeknek még most is szabadon áll a Föld. Még sok olyan pihenőhely üres magányosoknak és párosoknak, amelyet csendes tengerek szaga leng körül. Szabadon áll még nagy szellemeknek a szabad élet. Valóban, akinek kevés a birtoka, azt annál kevésbbé birtokolják: dícsértessék a kis szegénység! Ott, ahol az állam megszűnik, ott kezdődik csak az az ember, aki nem fölösleges: ott kezdődik a szükségszerű dala, az egyszeri és pótolhatatlan ének. Ott, ahol az állam *megszűnik,* — nézzetek csak oda, testvéreim! Nem látjátok a szivárványt és a több-mint-ember hídjait? — Így szólott Zarathustra.

A tizenkettedik beszéd a piac legyeiről szól: a piac nagy színészei és apró hízelgői-röpdösői-mászkálói-csípdesői ellen. Kevéssé fogja fel a nép a nagyot, azaz: az alkotót. De érzékei vannak a nagy dolgok minden előadója és színésze számára. Új értékek feltalálói körül forog a világ: — láthatatlanul forog. De a színészek körül forog a nép és a dicsőség: ilyen „a világ folyása". A piactól és dicsőségtől félreesően történik minden nagy: a piactól és dicsőségtől félreesően laktak mindig az új értékek feltalálói. Menekülj, barátom, magányodba: mérges legyektől összeszurkálva látlak. Menekülj oda, ahol zord, erős a levegő! Menekülj magányodba! Nagyon is közel éltél a kicsinyekhez és szánalmasokhoz! Menekülj láthatatlan bosszújuk elől! Ellened semmi egyebek, mint bosszú. Megbüntetnek minden erényedért. Alapjából csak — balfogásaidat bocsátják meg. Mivel szelíd vagy és igazságos lelkű, azt mondod: „ártatlanok kicsiny létükben". De az ő szűk lelkük azt gondolja: „Minden nagy lét bűn". Még ha szelíd vagy is velük, megvetettnek érzik magukat tőled; és jócselekedetedet rejtett megsebesítésekkel fizetik vissza. Szótlan büszkeséged mindig újra ízlésük ellen van; örvendeznek, ha egyszer elég szerény vagy arra, hogy hiú légy. Azt, amit egy emberben megismerünk, lángra is gyujtjuk benne. Tehát óvakodj a kicsinyektől! Előtted kicsinynek érzik magukat és alacsonyságuk láthatatlan bosszúval pislákol és ízzik ellened. Nem vetted észre, hányszor némultak el, amikor hozzájuk léptél, és hogyan hagyta el őket erejük, mint a füst a kialvó tüzet? Igen, barátom, rossz lelkiismerete vagy felebarátaidnak: mert érdemetlenek rád. Tehát gyűlölnek és véredet szeretnék szívni. Felebarátaid mindig mérges legyek lesznek; az, ami benned nagy, — az maga kell, hogy mérgesebbé tegye őket és mindig légyszerűbbé. Menekülj, barátom, magányodba, és oda, ahol zord, erős a levegő! Nem az a sorsod, hogy legyező légy! — Így szólott Zarathustra.

A tizenharmadik beszéd a szűzességről szól. Azt tanácsolom-e nektek, hogy öljétek meg érzékeiteket? Az érzékek ártatlanságát tanácsolom nektek. A szűzességet tanácsolom nektek? A szűzesség egyesekben erény, de másokban majdnem bűn. Ezek ugyan megtartóztatják magukat: de az érzékiség szukája irígységgel sandít ki mindabból, amit tesznek. Még erényük magasságaiba és a hideg szellembe is követi őket ez az állat és békétlensége. És milyen illedelmesen tud az érzékiség szukája egy darab szellemért koldulni, ha egy darab húst megtagadnak tőle. Szeretitek a szomorújátékokat és mindazt, ami szívet szakaszt? De én bizalmatlan vagyok szukátok iránt. Nagyon kegyetlen a szemetek és kéjvággyal néz körül szenvedők után. Nem csak kéjetek az, ami álruhát öltött, és részvétnek nevezi magát? Akinek nehezére esik a szűzesség,

annak nem tanácsolható: hogy ne legyen a pokolra vezető út — vagyis a lélek iszapjába és bujaságába. Valóban, vannak szűzek szívük mélyéből: szelídebb szívűek, szívesebben és kiadósabban nevetnek és azt kérdik: „mi a szűzesség? Nem balgaság a szűzesség? De ez a balgaság jött hozzánk, nem mi mentünk hozzá. Szállást és szívet kínáltunk ennek a vendégnek: most nálunk lakik, — maradjon, ameddig akar!" Így szólott Zarathustra.

A tizennegyedik beszéd a barátról szól. „*Egy* mindig a kelleténél több körülöttem" — így gondolkodik a remete. „Mindig egyszer egy — ez idővel kettőt ad"! Az én és a magam mindig nagyon is buzgók a párbeszédben: hogyan lehetne ezt elviselni, ha nem volna barát? A remetének mindig barátja a harmadik: a harmadik az a parafa, amely megakadályozza, hogy a kettő párbeszéde a mélységbe merüljön. Barátjában az embernek legjobb ellensége legyen. Szíveddel akkor légy hozzá legközelebb, amikor ellenállsz neki. Rabszolga vagy? Akkor nem lehetsz barát. Zsarnok vagy? Akkor nem lehetnek barátaid. Nagyon is soká rejtőzött a nőben egy rabszolga és egy zsarnok. Ezért még nem képes a nő a barátságra: csak a szerelmet ismeri. A nő még nem képes a barátságra, de mondjátok meg nekem, ti férfiak, közületek ki képes a barátságra? Jaj, de szegények vagytok, ti férfiak, és zsugori lelkűek! Amennyit ti barátotoknak adtok, azt még ellenségemnek is odaadom és nem is leszek vele szegényebb. Van bajtársiasság: legyen barátság! Így szólott Zarathustra.

A tizenötödik beszéd ezer és Egy célról szól. A jónak táblája lóg minden nép fölött. Lám, ez legyőzéseinek táblája; lám, ez hatalmi akarásának hangja. Valóban, az emberek adták maguknak minden jójukat és rosszukat. Valóban, nem elvették, nem találták, nem hullott le nekik, mint hang az égből. Értékeket csupán az ember helyezett a dolgokba, hogy magát fenntartsa, — csak ő teremtett jelentést a dolgoknak, ember-jelentést! Ezért nevezi magát „embernek", azaz: a becsülőnek. A becslés teremtés: halljátok, ti teremtők! Maga a becslés a kincse és ékszere minden becsült dolognak! Csak a becslés által van érték: és a becslés nélkül üres volna a lét diója. Halljátok, ti teremtők! Az értékek változása, — ez a teremtők változása. Mindig megsemmisít az, akinek teremtőnek kell lennie. Teremtők voltak előbb a népek, és csak később egyesek; valóban, az egyén maga még a legfiatalabb teremtés. Régibb a gyönyör a nyájban, mint a gyönyör az énben: és ameddig a jó lelkiismeretnek nyáj a neve, addig csak a rossz lelkiismeret mondja: én. Ezer cél volt eddig, mert ezer nép volt. Csupán az ezer nyak bilincse hiányzik még, hiányzik az Egy cél. Az emberiségnek még nincs célja. De mondjátok csak, testvéreim: ha az emberiségnek még hiányzik a célja, nem hiányzik akkor — sajátmaga is? — Így szólott Zarathustra.

A tizenhatodik beszéd a felebaráti szeretetről szól. A felebarát körül tolakodtok és ehhez szép szavakat találtok. De én mondom nektek: felebaráti szeretetetek csupán rossz szeretetetek önmagatokhoz. Felebarátotokhoz menekültök önmagatok elől és erényt szeretnétek magatoknak abból csinálni: de én átlátok a ti „öntelenségeteken". A te öregebb, mint az én; a te-t szentté avatták, de az ént még nem: így a felebaráthoz tolakodik az ember. Tanácsolom nektek a felebaráti szeretetet? Inkább tanácsolom még nektek a menekülést a felebaráti közelségtől és a legtávolabbi szeretetét. A közeli felebarát szereteténél magasabb a legtávolabbi és az eljövendő szeretete; az emberek szereteténél még többet ér nekem a tárgyak és kísértetek szeretete. Nemcsak az hazudik, aki tudása ellenére beszél, hanem még inkább az, aki nemtudása ellenére beszél. És így beszéltek ti magatokról, ha érintkeztek egymással, és hazudtok magatokról a szomszédnak. A távolabbiak azok, akik megfizetik a legközelebbihez való szeretetteteket; és már ha öten vagytok együtt, mindig meg kell halnia egy hatodiknak. Ünnepeiteket sem szeretem: nagyon sok színészt találtam ott, és a nézők is gyakran színészként viselkedtek. Nem a felebarátot hirdetem nektek, hanem a barátot. A barát legyen nektek a Föld ünnepe és a több-mint-ember előérzése. A jövő és a legtávolabbi legyen az oka a mádnak: barátodban a több-mint-embert szeresd mint okodat. Testvéreim, a legközelebbi szeretetét, a

felebaráti szeretetet nem tanácsolom nektek: a legtávolabbi szeretetét tanácsolom nektek. Így szólott Zarathustra.

A tizenhetedik beszéd az alkotó útjáról szól. Akarsz-e, testvérem, a magányosságba menni? Akarod-e az utat keresni önmagadhoz? Tétovázz még egy kissé és hallgass meg. „Aki keres, könnyen elvész maga. Minden magányosságválás bűn": így beszél a nyáj. És te sokáig a nyájhoz tartoztál. A nyáj szava még benned is hangzik majd. És ha azt mondod: „már nincs egy lelkiismeretem veletek", akkor ez panasz lesz és fájdalom. Lám, még ezt a fájdalmat is az egy lelkiismeret szülte: és ennek a lelkiismeretnek utolsó csillogása ízzik még bűbánatodon. De járni akarod bűbánatod útját, amely az út önmagadhoz? Úgy mutasd meg nekem jogodat és erődet hozzá! Új erő vagy és új jog? Első mozgás? Önmagából guruló kerék? Tudsz csillagokat is kényszeríteni, hogy körülötted keringjenek? Szabadnak nevezed magadat? Uralkodó gondolatodat akarom hallani és nem azt, hogy egy járomból kiszabadultál. Olyan vagy, akinek *szabad volt* egy járomból kiszabadulni? Van, aki utolsó értékét eldobta, amikor szolgálatát eldobta. Mitől szabad? Mit törődik azzal Zarathustra! De azt hirdesse nekem fényes szemed: szabad *mire*? Tudod-e magad adni gonoszodat és jódat és akaratodat magad fölött felakasztani mint törvényt? Tudsz-e a magad bírája lenni és törvényed megbosszulója? Borzalmas az egyedüllét a saját törvény bírájával és bosszulójával. Így dobnak ki egy csillagot a sivár ürbe és az egyedüllét jeges lélekzetébe. Ma még sokak miatt szenvedsz, te egy: ma még egész a bátorságod és a reményed. De egykor elfáraszt majd magányosságod, egykor összegörbül büszkeséged és bátorságod megcsikordul. Kiáltani fogsz egykor „egyedül vagyok!" Egykor már nem látod magasságodat, és alacsonyságodat nagyon is közel; fenségességed is megfélemlít, mint valami kísértet. Kiáltani fogod egykor: „Minden hamis!" Vannak érzelmek, amelyek meg akarják ölni a magányost, ha pedig nem sikerül nekik, maguknak kell meghalniok! De tudsz-e gyilkos lenni? Ismered-e már, testvérem, ezt a szót: „megvetés"? És igazságosságod kínját, hogy olyanokhoz legyél igazságos, akik megvetnek? Sokakat kényszerítesz, hogy újra megismerjenek; ezt keservesen felszámítják neked. Közeljöttél hozzájuk és mégis továbbmentél: ezt sohasem bocsátják meg neked.Túlmégy rajtuk: de minél magasabbra emelkedel, annál kisebbnek lát az irígység szeme. Legjobban azonban a repülőt gyűlölik. „Hogyan akarnátok igazságosak lenni irántam!—így kell beszélned—én igazságtalanságotokat választom mint a nekem járó részt." Igazságtalanságot és piszkot dobnak a magányos felé: de, testvérem, ha csillag akarsz lenni, azért nem kevésbbé kell világítanod nekik! És őrizkedj a jóktól és igazságosaktól! Szívesen feszítik keresztre azokat, akik saját erényüket találják fel maguknak, — gyűlölik a magányost. Őrizkedj a szent együgyűségtől is! Semmi sem szent neki, ami nem együgyű; szívesen játszik a tűzzel is — a máglyákéval. És őrizkedj szeretetrohamaidtól is! Nagyon is gyorsan nyujtja a magányos kezét annak, akivel találkozik. Némelyik embernek nem szabad kezet nyujtanod, csak mancsot: és én azt akarom, hogy mancsodnak karma is legyen. De a legrosszabb ellenséged, akivel találkozhatsz, mindig magad leszel: te magad leselkedsz magadra barlangokban és erdőkben. Magányos, te az önmagadhoz vezető utat járod! És önmagad mellett vezet el az utad, és hét ördögöd mellett! Eretnek leszel önmagadnak és boszorkány és jós és bolond és kételkedő és megmételyezett és gonosztevő. Saját lángodban kell magadat elégetni akarnod: hogyan akarnál megújulni, ha előbb nem hamvadtál el! Magányos, te az alkotó útját járod: istent akarsz magadnak teremteni hét ördögödből! Magányos, te a szerető útját járod: szereted önmagadat és azért veted meg magadat, ahogyan csak szeretők vetnek meg. Alkotni akar a szerető, mert megvet! Mit tud az a szeretetről, akinek nem kell éppen megvetnie, amit szeretett! Szereteteddel és alkotásoddal menj magányosságodba, testvérem; és csak későn sántikál majd utánad az igazságosság. Könnyeimmel menj magányosságodba, testvérem. Szeretem azt, aki önmagán túl akar alkotni és így megy tönkre. — Így szólott Zarathustra.

A tizennyolcadik fejezet öreg és fiatal nőcskékről szól. A nőben minden

rejtvény és a nőben mindennek *egy* megoldása van: terhességnek hívják. A férfi eszköz a nőnek: a cél mindig a gyermek. De mi a nő a férfinek? Kétfélét akar az igazi férfi: veszélyt és játékot. Ezért akarja a nőt, mint a legveszélyesebb játékszert. A férfit háborúra kell nevelni és a nőt a harcos felüdülésére: minden egyéb balgaság. Nagyon édes gyümölcsökre — azokra a harcos nem vágyik. Azért vágyik a nőre; még a legédesebb nő is keserű. Jobban érti a nő a gyermekeket, mint a férfi, de a férfi gyermekesebb, mint a nő. Az igazi férfiban gyermek bújt el: az játszani akar. Rajta, ti asszonyok, fedezzétek fel a gyermeket a férfiban! Játékszer legyen a nő, tiszta és finom, a drágakőhöz hasonló, amelyre olyan világ erényei sugároznak, amely még nincs itt. Csillag sugara fényeskedjék szerelmetekben! Reményetek ez legyen: „bár csak megszüljem a több-mint-embert!" Szerelmetekben legyen bátorság! Szerelmetekkel annak menjetek neki, aki félelmet kelt bennetek. Szerelmetekben legyen becsületetek! Keveset ért a nő különben a becsülethez. De ez legyen becsületetek: mindig jobban szeretni, mint ahogy szeretnek, és soha ne legyetek a másodikok. A férfi boldogsága így hangzik: akarok. A nő boldogsága így hangzik: ő akar. — Az öreg nőcske, akinek Zarathustra elmondotta beszédét a nőkről, megdícsérte: Furcsa dolog, Zarathustra kevéssé ismeri a nőket és mégis igaza van abban, amit róluk mond. Hálából egy kis igazságot adok neked: Asszonyokhoz mégy? El ne felejtsd az ostort!

A tizenkilencedik beszéd a kígyó marásáról szól. Amikor Zarathustra egy fügefa alatt elaludt, kígyó marta meg. Amikor felriadt, a kígyó felismerte és el akart szökni. Zarathustra visszatartotta. hogy megköszönje a felébresztést, hiszen még nagy útja van, de a kígyó szomorúan így szólt: Utad már csak rövid, mérgem halálos. Zarathustra kinevette és így szólt: Mikor halt már bele sárkány a kígyó mérgébe? Azután visszaadta neki hiú mérgét, amelyet a kígyó le is nyalt nyakáról. Tanítványainak azután így magyarázta meg a mese erkölcsi tanulságát: A jók és igazságosak engem az erkölcs megsemmisítőjének neveznek: az én mesém erkölcstelen. De ha ellenségetek van, ne fizessetek neki rosszért jóval: mert ez megszégyenítené. Hanem bizonyítsátok be, hogy valami jót tett veletek. És még inkább haragudjatok, semhogy megszégyenítsétek! És ha átkoznak titeket, nem tetszik nekem, hogy akkor áldani akartok. Inkább egy kicsit együttátkozni! És ha nagy igazságtalanság történik veletek, tegyetek hozzá gyorsan még öt kicsit! Szörnyű annak a látványa, akit az igazságtalanság egyedül nyom. Tudtátok ezt már? Megosztott igazságtalanság fél igazságosság. És az vegye magára az igazságtalanságot, aki tudja hordani! Kis bosszú emberibb, mint semmiféle bosszú. Előkelőbb, ha valaki önmagának nem ad igazat, mintha igaza marad, különösen, ha igaza van. Csupán elég gazdagnak kell hozzá lennie. Hol az az igazságosság, amely szeretet nyitott szemekkel? Találjátok fel azt a szeretetet, amely nemcsak minden büntetést, hanem minden bűnt is hordoz! Abban, aki alapjából igazságos akar lenni, még a hazugság is emberbarátsággá lesz. Végül, testvéreim, óvakodjatok az igazságtalanságtól minden remetével szemben! Hogyan felejthetne egy remete? Hogyan torolhatna meg? A remete olyan, mint a mély kút. Könnyű követ beledobni; de ha fenekéig merült, ki tudná megint kihozni? Óvakodjatok attól, hogy a remetét megsértsétek! De ha megtettétek, akkor még öljétek is meg! Így szólott Zarathustra.

A huszadik beszéd a gyermekről és a házasságról szól. Kérdésem van hozzád, egyedül, testvérem; mint a mérőónt, úgy vetem kérdésemet lelkedbe, hogy tudjam, milyen mély. Fiatal vagy és gyermeket és házasságot kívánsz magadnak. De én kérdezlek: olyan ember vagy, akinek *szabad* magának gyermeket kívánnia? A győzelmes vagy-e, az önlegyőző, az érzékek parancsolója, erényeid ura? Így szól hozzád kérdésem. Avagy az állat és a szükség beszél kívánságodból? Avagy a magányosodás? Avagy békétlenség önmagaddal? Azt akarom, hogy győzelmed és szabadságod vágyakozzék gyermek után. Eleven emlékeket építs győzelmednek és szabadulásodnak. Magadon túl építs tovább. De előbb magadnak kell megépülve lenned, derékszögesen testben és lélekben. Necsak tovább szaporodjál, hanem fölfelé! Ehhez segítsen hozzá a házasság

kertje! Magasabbrendű testet alkoss, első mozgást, önmagából gördülő kereket, — alkotót alkoss. Házasság: így hívom a páros akaratot, egyet alkotni, ami több, mint akik alkották. Házasságnak hívom a tiszteletet egymás iránt mint ilyen akarat akarói iránt. Ez legyen házasságod értelme és igazsága. De azt, amit a túlontúl-sokan neveznek házasságnak, ezek a fölöslegesek, — jaj, hogy nevezem azt? Jaj, ez a páros lelki szegénység! Jaj, ez a páros lelki mocsok! Jaj, ez a szánalmas jóllakás párosban! Mindezt házasságnak nevezik; és azt mondják, hogy házasságaik az égben köttettek. Hát nem kell nekem ez az ege a fölöslegeseknek! Nem, nem kellenek nekem, ezek az égi hálóban összefonódott állatok! Maradjon tőlem távol az az Isten is, aki odasántikál, hogy megáldja, amit nem illesztett össze! Ne nevessetek az ilyen házasságokon! Melyik gyermeknek nem volna oka, hogy sírjon szülei miatt? — Szomjúság az alkotónak, nyíl és sóvárgás a több-mint-ember után: szólj, testvérem, ez az akaratod a házasságra? Szentnek mondom az ilyen akaratot és az ilyen házasságot. — Így szólott Zarathustra.

A huszonegyedik beszéd a szabad halálról szól. Sokan nagyon későn halnak meg és egyesek nagyon korán halnak meg. Még idegenül hangzik a tanítás: „halj meg idejében!" Halj meg idejében: ezt hirdeti Zarathustra. Persze, hogy az, aki sohasem él idejében, hogyan halhatna meg az valaha is idejében? Bár sohase született volna! — Ezt tanácsolom a fölöslegeseknek. De még a fölöslegesek is fontoskodnak halálukkal, és a legüresebb dió is azt akarja, hogy feltörjék. Mindnyájan fontosnak tartják a meghalást, de még nem ünnep a halál. Még nem tanulták meg az emberek, hogyan szentelik meg a legszebb ünnepeket. A beteljesítő halált mutatom meg nektek, amely tüske és fogadalom lesz az élőknek. Saját halálát halja a beteljesítő, győzelmesen, reménykedőkkel és fogadalmat tevőkkel körülvéve. Így meghalni kellene tanulni; és nem volna szabad ünnepnek lennie, ahol egy így meghaló nem szentelné meg az élők esküit! Így meghalni a legjobb; a második azonban ez: harcban meghalni és nagy lelket elpazarolni. De a harcolónak ugyanannyira gyűlöletes, mint a győztesnek, a ti vigyorgó halálotok, amely tolvajként kúszik elő — és mégis úrként jön. Az én halálomat dícsérem nektek, a szabad halált, amely azért jön nekem, mert én akarom. És mikor akarom majd? — Akinek célja van és örököse, az a halált a kellő időben akarja célja és örököse számára. És célja és örököse iránt való tiszteletből nem akaszt már fel száraz koszorúkat az élet szentélyében. Valóban, nem akarok a kötélfonókhoz hasonlítani: a szálat hosszúra kinyujtják és közben maguk mindig hátrafelé mennek. Némelyik igazságaiból és győzelmeiből is kiöregszik; fogatlan szájnak már nincs meg a joga minden igazsághoz. És mindenkinek, aki dicsőséget akar, idejében el kell búcsúznia a tisztességtől és gyakorolnia kell a nehéz művészetet, hogy a helyes időben — menjen. Hogy meghalásotok ne legyen káromlás az ember és a Föld ellen, barátaim: ezt kérem magamnak lelketek mézétől. Halálotokban még ízzék szellemetek és erényetek, mint az esti pír a Föld körül: vagy pedig rosszul sikerült halálotok. Így akarok magam is meghalni, hogy ti, barátaim, érettem jobban szeressétek a Földet; és földdé akarok ismét lenni, hogy abban nyugodjam, ami engem szült. Így szólott Zarathustra.

A huszonkettedik beszéd az ajándékozó erényről szól. Zarathustra elhagyta kedves varosát, a „tarka tehén" nevűt; és amikor a város előtt egy keresztútra ért, elbúcsúzott tanítványaitól, akik emlékbe botot adtak neki, amelynek arany fogóján kígyó csavarodott a nap körül, és így szólt: Mondjátok csak: hogyan jutott az arany a legnagyobb értékhez? Azért, mert nemközönséges és haszontalan és fénylő és szelíd csillogású; mindig ajándékozza magát. Csak a legfőbb erény képmásaként jutott az arany a legnagyobb értékhez. Aranyhoz hasonlóan fénylik az ajándékozó tekintete. Az aranycsillogás békét köt Hold és Nap között. Nem közönséges a legfőbb erény és haszontalan, fénylő és szelíd csillogású: ajándékozó erény a legfőbb erény. Valóban jól kitalállak titeket, tanítványaim, ti hozzám hasonlóan az ajándékozó erényre törekedtek. Mi közösségtek volna macskákkal és farkasokkal? Azt szomjúhozzátok

hogy magatok legyetek áldozatokká és ajándékokká: és ezért szomjúhozzátok azt, hogy minden gazdagságot lelketekbe halmozzatok. Csillapíthatatlanul törekszik lelketek kincsek és ékszerek után, mert erényetek csillapíthatatlan az elajándékozni-akarásban. Mondjátok, testvéreim: mi számít nekünk rossznak és legrosszabbnak? Nem az *elfajulás?* És mindig elfajulásra gondolunk ott, ahol hiányzik az ajándékozó erény. Fölfelé megy a mi utunk, a fajtól a fajfölöttihez. De elborzadunk az elfajuló lélektől, amely így szól: „Mindent érettem". Ha megvetitek a kellemest és a puha ágyat, és nem tudtok elég messze ágyat vetni az elpuhultaktól: ott van erényetek eredete. Ha egy akarat akarói vagytok és a szükségnek ezt a megfordulását szükségszerűségnek hívjátok: ott van erényetek eredete. Valóban, új jó és gonosz az! Valóban, új mély zúgás és új forrás hangja! Hatalom ez az új erény; uralkodó gondolat, és körülötte okos lélek: arany nap, és körülötte a megismerés kígyója. — Maradjatok hívek a Földhöz, testvéreim, erényetek hatalmával! Ajándékozó szeretetetek és megismerésetek a Föld értelmének szolgáljon! Erre kérve kérlek benneteket. Virrasszatok és figyeljetek, ti magányosok! A jövőből titkos szárnycsapású szelek jönnek; és finom fülekbe jó hír érkezik. Ti magányosai a mának, ti különválók, ti nép lesztek egykor: belőletek, akik magatok választottátok ki magatokat, kiválasztott nép nő fel: — és abból a több-mint-ember. Valóban, a gyógyulás helye lesz még a Föld! És máris új szag lengi körül, üdvöt hozó, — és új remény! — Egyedül megyek most, híveim! Ti is mentek most és egyedül! Így akarom. Valóban, azt tanácsolom nektek: menjetek el tőlem és védekezzetek Zarathustra ellen! Még inkább: szégyenkezzetek miatta! Talán megcsalt benneteket. A megismerés emberének nemcsak ellenségeit szeretni, hanem barátait gyűlölni is kell tudni. Azt mondjátok, hogy hisztek Zarathustrában? De mit számít Zarathustra? Híveim vagytok, de mit számít minden hívő! Most azt parancsolom nektek, veszítsetek el engem és találjátok meg magatokat; és csak ha mindannyian megtagadtatok engem, akarok hozzátok visszatérni. Valóban más szemmel keresem meg akkor elveszetteimet, testvéreim; más szeretettel szeretlek akkor benneteket. És egykor még barátaim lesztek és egy remény gyermekei: akkor harmadszor akarok veletek lenni, hogy a nagy delet ünnepeljem veletek. És az a nagy dél, amikor az ember útjának közepén áll az állat és a több-mint-ember között és útját az esthez mint legfőbb reményét ünnepli: mert ez az út új reggelhez visz. Akkor az alábukó majd önmagát áldja meg, hogy átmenő; és megismerésének napja akkor delel. „Minden isten halott: most azt akarjuk, hogy a több-mint-ember éljen" — ez legyen egykor a nagy délben utolsó akaratunk! — Így szólott Zarathustra.

Második rész. Motto: csak ha mindannyian megtagadtatok engem, akarok hozzátok visszatérni... más szeretettel szeretlek akkor benneteket.

Az első beszéd szól: a gyermekről a tükörrel. Zarathustra visszament a hegyekbe és barlangjának magányosságába. De lelke tele lett türelmetlen vággyal azok után, akiket szeretett: mert sok adnivalója volt számukra. Ez ugyanis a legnehezebb: szeretetből becsukni a nyitott kezet és mint ajándékozó megőrizni a szemérmet. Így múltak el a magányosnak hónapjai és évei; bölcsesége pedig nőtt és fájdalmat okozott neki gazdagságával. Egy reggel azonban már hajnalhasadta előtt felébredt, mert álmában egy gyermek lépett hozzá és tükröt tartott elébe, abban pedig nem önmagát látta, hanem egy ördögi pofa gúnyos nevetését. Megértette az álom szavát: tanítása forog veszedelemben, ellenségei hatalmasok lettek és tanításának képét eltorzították úgy, hogy legkedvesebbjeinek szégyenkezni kell az ajándékok miatt, amelyeket tőle kaptak. Eljött az óra, hogy újra megkeresse elvesztett barátait. Állataitól elbúcsúzott és ihletett jósként és énekesként türelmetlen szeretettel és új beszéd erejével indult útnak. Valóban — így szólt — viharként jön boldogságom és szabadságom! De ellenségeim azt higyjék, hogy a gonosz tombol fejük fölött. Ti is megrémültök, barátaim, vad bölcseségemtől; és talán ellenségeimmel együtt elmenekültök. Ó, bár tudnálak pásztorsíppal visszacsalogatni! Szívetek szelíd pázsitján, — barátaim! — szeretneteteken szeretne bölcseségem ágyat vetni legkedvesebbjének!

A második beszéd a boldogok szigetein hangzik el. A fügék lehullanak a fákról, jók és édesek; és miközben esnek, felhasad piros bőrük. Északi szél vagyok én érett fügéknek. Mint a fügék, úgy hullanak életekbe ezek a tanítások, barátaim: igyátok levüket és édes húsukat! Ősz van körülöttünk és tiszta ég és délután. Nézzétek a bőséget köröskörül! Szép kinézni a fölöslegből messzi tengerekre. Egykor Istent mondtak, ha messzi tengerekre tekintettek; most azonban megtanítottalak arra, hogy azt mondjátok: több-mint-ember. Isten csak gyanítás; de én azt akarom, hogy gyanításotok ne érjen tovább, mint teremtő akaratotok. Tudnátok-e Istent teremteni? — Hát akkor hallgassatok nekem minden istenről! De a több-mint-embert bizony meg tudnátok teremteni. Talán nem ti magatok, testvéreim! De a több-mint-ember atyáivá és elődeivé tudjátok magatokat átteremteni: és ez legyen legjobb teremtésetek! — Isten gyanítás: de én azt akarom, hogy gyanításotok a gondolhatóság határaiban legyen. Tudnátok Istent elgondolni? — De ezt jelentse nektek az igazság akarása, hogy minden alakíttassék át embernek gondolhatóba, embernek láthatóba, embernek érezhetőbe! Saját érzékeiteket gondoljátok végig! És amit világnak neveztetek, azt csupán magatok teremtsétek: a ti eszetek, képetek, akaratotok, szeretetetek maga legyen! És valóban, a ti boldogságotokra, ti megismerők! És hogyan akarnátok az életet elviselni e nélkül a remény nélkül, ti megismerők? Sem a felfoghatatlanba nem volt szabad beleszületnetek, sem az értelmetlenbe. De hogy egészen kinyilatkoztassam nektek szívemet, barátaim: *ha* volnának istenek, hogyan viselném el, hogy nem vagyok isten! *Tehát* nincsenek istenek. Én vontam le a következtetést, most azonban az von engem. — Isten gyanítás: de ki inná meg e gyanítás minden kínját anélkül, hogy meghalna? Elvétessék-e a teremtőtől hite és a sastól lebegése sas-messzeségekbe? Isten olyan gondolat, amely minden egyenest görbévé tesz és minden állót forgóvá. Hogyan? Az idő eltűnt volna és minden mulandó csak hazugság lenne? Minden elmúlhatatlan — *ez* csupán hasonlat! És a költők nagyon is sokat hazudnak. — De az időről és a keletkezésről beszéljenek a legjobb hasonlatok: dícsérete legyenek és igazolása minden mulandóságnak! Teremteni — ez a nagy megváltás a szenvedéstől és az élet könnyűvéválása. De hogy a teremtő legyen, ehhez magához szükséges a szenvedés és sok átváltozás. Minden érző szenved bennem és börtönökben van: de akaratom mindig mint szabadítóm és örömet-hozóm jön. Az akarás megszabadít: ez az igazi tanítás az akaratról és szabadságról — így tanítja nektek Zarathustra. A megismerésben is csak akaratom nemző- és létrejövő-kedvét érzem; és ha ártatlanság van megismerésemben, akkor ez azért van, mert akarat van benne a nemzésre. Istentől és istenektől elcsábított engem ez az akarat; mit is lehetne teremteni, ha istenek — volnának! Ámde mindig újra az emberhez hajt buzgó teremtő akaratom; így hajtja valami a kalapácsot a kőhöz. Jaj, ti emberek, a kőben egy képet látok aludni, képeim képét! Jaj, hogy a legkeményebb, legrútabb kőben kell aludnia! Most kegyetlenül dühöng kalapácsom börtöne ellen. A kőről darabok porzanak szét: mit törődöm én azzal? Beteljesíteni akarom: mert egy árnyék jött hozzám — minden dolog legcsendesebbje és legkönnyebbje jött egykor hozzám! A több-mint-ember szépsége jött árnyékként hozzám. Jaj, testvéreim! Mit törődöm én még — az istenekkel! — Így szólott Zarathustra.

A harmadik beszéd a résztvevő szívűekről szól. Valóban, ezt és amazt is cselekedtem a szenvedőkkel: de úgy láttam, hogy mindig jobbat cselekszem, ha megtanultam jobban örülni. Amióta emberek vannak, a kelleténél kevesebbet örült az ember: egyedül ez az eredendő bűnünk, testvéreim! És ha megtanulunk jobban örülni, akkor a legjobban szokunk le arról, hogy másoknak fájdalmat okozzunk és fájdalmasat kitaláljunk. Ezért mosom meg kezemet, amely segített a szenvedőn, és ezért törlöm le még lelkemet is. Mert, hogy a szenvedőt szenvedni láttam, azért szégyelltem magamat az ő szégyene miatt; és amikor segítettem neki, erősen vétettem büszkesége ellen. Nagy kötelezettségek nem hálássá, hanem bosszúvágyóvá tesznek; és ha a kis jótéteményt nem felejtik el, még rágó féreg lesz belőle De ha van egy szenvedő barátod,

akkor légy pihenőhelye szenvedésének, de mint egy kemény ágy, tábori ágy: így használsz neki legjobban. És ha egy barátod rosszat tesz veled, szólj így: „megbocsájtom neked, amit velem tettél; de hogy *önmagaddal* tetted, — hogyan bocsájthatnám meg azt!" Igy beszél minden nagy szeretet: ez még a megbocsájtást és a részvétet is legyőzi. Intelek titeket a részvéttől: *innen* még nehéz felhő jön az emberekre! Valóban, én értek az időjelekhez! Jegyezzétek meg azonban ezt a szót is: minden nagy szeretet fölötte áll még minden részvétének is: mert a szeretettet még — meg akarja teremteni! „Önmagamat hozom áldozatul szeretetemnek, és felebarátomat mint önmagamat" — így hangzik a beszéd minden teremtőnek. A teremtő pedig mind kemény. — Igy szólott Zarathustra.

A negyedik beszéd a papokról szól. És egykor Zarathustra jelt adott tanítványainak és így szólt: „Papok vannak itt, és bár ellenségeim, menjetek el csendesen mellettük és alvó karddal! Közöttük is vannak hősök; sokan közülük többet szenvedtek a kelleténél —: így másokat is meg akarnak szenvedtetni. Gonosz ellenségek ők: semmi sem bosszúvágyóbb, mint alázatosságuk. És könnyen bemocskolja magát az, aki megtámadja őket. De vérem rokon az övékkel és véremet még az övékben is tiszteletben akarom tudni". — És amikor tovább mentek, fájdalom fogta el Zarathustrát; és nem sokáig küzdött fájdalmával, amikor már kezdett is beszélni: Szánakozom ezeken a papokon. Izlésem ellen is vannak, de ez számít előttem legkevesebbet, amióta emberek között vagyok. De velük szenvedek és szenvedtem: foglyok ők nekem és megbélyegzettek. Az, akit Megváltónak neveznek, verte őket bilincsbe: — hamis értékek és ábrándszavak bilincseibe! Ó, hogy valaki még megváltaná őket Megváltójuktól! Ó, nézzétek meg ezeket a kunyhókat, amelyeket ezek a papok építettek maguknak! Templomoknak nevezik édes illatú barlangjaikat! Jaj, mily meghamisított fény, mily elnehezedett levegő! Itt, ahol a léleknek magasságába — nem szabad repülnie! Hanem így parancsolja hitük: „térden föl a lépcsőn, ti bűnösök!" Valóban, szívesebben látom még a szemérmetlent, mint szeméremük és áhítatuk kifordult szemét! Ki teremtett magának ilyen barlangokat és vezeklő-lépcsőket? Nem olyanok voltak-e, akik el akartak rejtőzni és szégyellték magukat a tiszta ég előtt? Istennek nevezték, ami ellentmondott és fájdalmat okozott nekik: és valóban, sok hősi mód volt imádatukban! És másként nem tudták istenüket szeretni, mint hogy az embert keresztre feszítették! Jobb énekeket kellene énekelniök, hogy Megváltójukban hinni tanuljak: megváltottabbnak kellene látszaniok tanítványainak! Valóban, megváltóik maguk sem jöttek a szabadságból és a szabadság hetedik mennyországából! Valóban, ők maguk sohasem jártak a megismerés szőnyegein! Buzgón hajtották és kiáltozással útjukon nyájukat: mintha csak egy út vezetne a jövőbe. Valóban, még ezek a pásztorok is a juhokhoz tartoztak! Kis szellemük és terjedelmes lelkük volt ezeknek a pásztoroknak: de, testvéreim, milyen kis országok voltak eddig a legterjedelmesebb lelkek is! Vérjeleket írtak az útra, amelyen jártak, és balgaságuk azt tanította, hogy vérrel az igazságot bizonyítják. De a vér az igazság legrosszabb tanuja; a vér még a legtisztább tanítást is a szívek ábrándjává és gyűlöletévé mérgezi. És ha valaki tűzbe megy tanításáért, — mit bizonyít ez! Valóban több, ha saját tüzéből jön saját tanítása! Fülledt szív és hideg fej: ahol ez összetalálkozik, ott keletkezik a zúgó szél, a „megváltó". Voltak nagyobbak valóban, és magasabban születettek, mint azok, akiket a nép megváltóknak nevez, ezeket a magukkalragadó zúgó szeleket! És még nagyobbaktól, mint minden megváltó volt, meg kell váltatnotok, testvéreim, ha meg akarjátok találni az utat a szabadsághoz! Még sohasem volt több-mint-ember. Meztelenül láttam mindkettőt, a legnagyobb és a legkisebb embert: — még nagyon is hasonlók egymáshoz. Valóban, azt találtam, hogy a legnagyobb is — nagyon is emberi! — Igy szólott Zarathustra.

Az ötödik beszéd az erényesekről szól. Az igazi erényeseket óvja attól, hogy jutalomra nézzenek; még azt sem tanítja nekik, hogy az erény magában hordja jutalmát. „Ez a ti igazságotok: nagyon is tiszták vagytok e szavak mocskára: bosszú, büntetés, jutalom, megtorlás. Úgy szeretitek erényeteket,

mint az anya gyermekét; de ki hallotta már, hogy egy anya fizetséget akart szeretetéért? Hogy erényetek saját önmagatok legyen és nem valami idegen, bőr, kendőzés: ez az igazság lelketek alapjából, ti erényesek!" Azután az erényesség álnokairól és torzalakjairól szól és felfedi sokféle torzképüket.

A hatodik beszéd a csőcselékről szól és undorral ostorozza életet-szellemet mérgező bűzösségét, amelynek közeléből barátaival a tiszta magasság hozzáférhetetlen csendjébe vonul. A jövő fájára rakjuk fészkünket; sasok hozzanak csőrükben eleséget nekünk magányosoknak! Valóban, nem olyan eledelt, amelyet a tisztátalanoknak is szabad volna enniök! Azt hinnék, hogy tüzet zabálnak és elégetnék szájukat! Valóban, itt nem tartogatunk lakóhelyet tisztátalanoknak! Jégbarlangnak hívná testük és szellemük is a mi boldogságunkat! És mint erős szelek akarunk fölöttük élni, szomszédai a sasoknak, szomszédai a hónak, szomszédai a napnak: így élnek az erős szelek. És szélként akarok egykor még közéjük fújni és szellememmel lélekzetét venni az ő szellemüknek: így akarja az én jövőm. Valóban, erős szél Zarathustra minden lapály számára; és azt a tanácsot adja ellenségeinek és minden köpködőnek: „őrizkedjetek a szél *ellen* köpködni!" — Így szólott Zarathustra.

A hetedik beszéd az üregi pókokról (Tarantel) szól. Lám, itt az üregi pók barlangja! Őt magát akarod látni? Itt a hálója: érintsd meg, hogy megrezzenjen. Itt jön készségesen: üdvözöllek, üregi pók! Feketén ül hátadon háromszöged és ismertető jeled, és azt is tudom, mi ül a lelkedben. Bosszú ül a lelkedben! Így beszélek hasonlatban hozzátok, akik a lelkeket megszédítitek, ti prédikátorai az egyenlőségnek! Üregi pókok vagytok nekem és rejtett bosszúvágyók! Azért cibálom hálótokat, hogy dühötök kicsaljon titeket hazugság-barlangotokból, és bosszútok kiugorjék „igazságosság" szólamotok mögül. Mert hogy az ember megváltassék a bosszútól: ez az én hidam a legnagyobb reményhez és szivárvány hosszú viharok után. De persze másként akarják az üregi pókok. „Azt nevezzük igazságosságnak, hogy a világ megteljék bosszúnk viharaival" — így beszélnek egymáshoz. „Bosszút akarunk állni és szidalommal illetni mindenkit, aki nem egyenlő velünk" — ezt fogadják meg maguknak az üregi pók-szívek. „És „az egyenlőség akarata" — ez legyen a jövőben az erény neve; és minden ellen, aminek hatalma van, fel akarjuk emelni kiáltozásunkat." Én azonban azt tanácsolom nektek, barátaim: legyetek bizalmatlanok mindennel szemben, amiben hatalmas a büntetés ösztöne! Az ilyen nép rossz fajtájú és származású; arcukból a hóhér és a kopó néz. Ezekkel az egyenlőségprédikátorokkal nem akarom összekevertetni és összetévesztetni magamat. Mert *nekem* így beszél az igazságosság: „az emberek nem egyenlők". És ne is legyenek azok! Mi volna különben szeretetem a több-mint-ember iránt, ha másként beszélnék? Ezer hídon és úton tolakodjanak a jövőbe, és mind több háború és egyenlőtlenség állíttassék közéjük: így beszéltet engem nagy szeretetem!

A nyolcadik beszéd a híres bölcsekről szól. A népnek szolgáltatok és a nép babonájának, ti híres bölcsek, mind! — és nem az igazságnak. És éppen ezért tiszteltek titeket. De aki gyűlöletes a népnek, mint a farkas az ebeknek, az a szabad szellem, a bilincs-ellenség, a nem-imádó, az erdőkben tanyázó. Éhezően, erőszakosan, magányosan, istentelenül: így akarja önmagát az oroszlán-akarat. Szabadon a szolgák boldogságától, megváltva istenektől és imádatoktól, félelem nélkül és félelmesen, nagyságban és magányosan: így áll az igazsághordozó akarata. A pusztában laktak mindig az igazsághordozók, a szabad szellemek, a puszta uraiként; de a városokban laktak a jóltáplált híres bölcsek, — az igavonó állatok. Mert ők mindig mint szamarak — a nép kordélyát húzzák! Valóban, ti híres bölcsek, ti szolgái a népnek! Ti magatok a nép szellemével és erényével nőttetek — és a nép általatok! Becsületetekre mondom ezt! De nép maradtok nekem még erényeitekben is, bambaszemű nép, — nép, amely nem tudja, mi a szellem! Szellem az élet, amely maga vág az életbe; saját kínján növeli saját tudását, — tudtátok ezt már? És a szellem boldogsága ez: felkenve lenni és könnyek által megszentelve áldozati állatnak, —

tudtátok ezt már? És a vak vaksága és keresése és tapogatása is még a nap hatalmáról tanuskodjék, amelybe nézett, — tudtátok ezt már? És hegyekkel tanuljon meg *építeni* a megismerő! Az kevés, hogy a szellem hegyeket mozdít el, -- tudtátok ezt már? Csupán a szellem szikráját ismeritek: de nem látjátok az üllőt — pedig ő *az* — és nem látjátok kalapácsának kegyetlenségét? Valóban, ti nem ismeritek a szellem büszkeségét! De még kevésbbé viselnétek el a szellem szerénységét, ha egyszer beszélni akarna! Tiszteletet keltően álltok itt, és feszesen és egyenes háttal, ti híres bölcsek! — titeket nem hajt erős szél és akarat. Sohasem láttatok vitorlát a tenger felett szállni, gömbölyűen és felfújva és remegve a szél hevességétől? A vitorlához hasonlóan, remegve a szellem hevességétől, száll az én bölcseségem tova a tenger fölött — az én vad bölcseségem! De ti, a nép szolgái, ti híres bölcsek, — hogy *tudnátok* ti velem szállni! — Igy szólott Zarathustra.

Kilencedik: *Az éj dala.* Éjtszaka van: most hangosabban beszélnek mind a szökkenő kutak. És az én lelkem is szökkenő forrás. Éjtszaka van: csak mostan ébrednek mind a szeretők dalai. És az én lelkem is szerető dala. Csillapítatlanság, csillapíthatatlanság él bennem; ez akar szólni. Vágy él bennem a szeretetre, és maga is a szeretet nyelvén beszél. Fény vagyok én: ó bárcsak volnék éj! De ez az én magányosságom, hogy fény övez körül. Ó, bárcsak sötét volnék és éjszerű! Mennyire szívnám a fény emlőit! És még titeket is áldanálak, kis csillámló csillagok és világító bogárkák odafent! — és boldog volnék fény-ajándékaitokkal! De az én saját fényemben élek és újra magamba iszom a lángot, mely feltör belőlem. Nem ismerem azoknak üdvét, akik elfogadnak, és sokszor álmodoztam arról, hogy lopni még jobban boldogít, mint elfogadni. Ez az én szegénységem, hogy kezem sohasem pihen az ajándékozásban; ez az én irígységem, hogy váró szemeket látok és vágy-világította éjtszakákat. Ó, boldogtalansága az ajándékozónak! Ó, elsötétedése napomnak! Ó, vágy a vágyakozásra! Ó, maró éhség a jóllakásban! Elfogadnak tőlem: de megérintem még a lelküket? Szakadék tátong adás és kapás közt; és a legkisebb szakadékon visz át utoljára híd. Éhség nő ki szépségemből: fájdítani szeretném, akinek fénylem, megrabolni megajándékozottjaim': — így éhezem gonoszságra. Kezem visszahúzni, ha már feléje nyúl a kéz; késlekedni, mint a vízesés, mely alábukva is még húzódoz: — így éhezem gonoszságra. Ilyen bosszút forral gazdagságom: ily álnokságot sző magányosságom. Ajándékozásom boldogsága belehalt az ajándékozásba, erényem megcsömörlött önfölöslegétől! Aki mindig ajándékoz, könnyen elveszti szemérmét; aki mindig osztogat, annak keze és szíve kérges lesz csupa osztogatástól. Szemem már nem lábad könnybe a kérők szégyenétől; kezem nagyon kemény lett teli kezek remegésére. Hová lett a szemem könnye és pihéje szívemnek? Ó, magányossága az ajándékozóknak! Ó, hallgatagsága a világoskodóknak! Sok nap kering a puszta ürben: mindahhoz, ami sötét, fényükkel beszélnek, — nekem hallgatnak. Igy ellensége fény a fényességnek: könyörtelen halad a maga útján. Méltánytalan a fényességgel szemben, szíve mélyén, s hideg marad napokhoz: — így halad a nap mind. Viharként szállnak útjukon a napok, ez haladásuk. Kérlelhetetlen akaratukat követik, ez fagyosságuk. Ó, csak ti, sötétek, éjszerűk, ti szívtok meleget a fényességből! Ti isztok csak tejet és üdülést a fény emlőiből! Jég van körültem, jég perzseli kezem! Szomjam szomjúságtok után eped! Éjtszaka van: miért kell fénynek lennem! És szomjúságnak éjszerű után! És magánynak! Éjtszaka van: forrásként tör belőlem fel a vágyam, — beszédre vágyom. Éjtszaka van: most hangosabban beszélnek mind a szökkenő kutak. És az én lelkem is szökkenő forrás. Éjtszaka van: csak mostan ébrednek mind a szeretők dalai. És az én lelkem is szerető dala. — Igy énekelt Zarathustra.

Tizedik: *A táncdal.* Egy este Zarathustra tanítványaival egy erdőben járt és zöld tisztáson táncoló lányokra bukkant; azok abba akarták hagyni a táncot, de Zarathustra biztatta őket, hogy csak folytassák. Nem vagyok én játékok elrontója, leányok ellensége, hogyan lennék ellensége a könnyű, isteni táncnak? Igaz, hogy sötét fák erdeje és éjtszakája vagyok én: de aki nem fél

sötétségemtől, rózsákat is talál ciprusaim alatt. És a kicsiny istent is megtalálja, a leányok legkedvesebbjét: a forrás mellett fekszik, csukott szemmel. Ébresszük fel és fenyítsük meg: könnyes szemekkel táncol majd veletek és én majd dalolok hozzá. — És Zarathustra így énekelt Cupido és a leányok táncához: Szemedbe néztem multkor, élet! Feneketlen, csalfa szemedbe! Alapjából csak az életet szeretem — és valóban, leginkább akkor, amikor gyűlölöm! Hogy pedig a bölcseséget kedvelem, sokszor jobban, mint kellene: azért van ez, mert sokszor nagyon is az életre emlékeztet. — Amikor a tánc véget ért és a leányok elmentek, Zarathustra elszomorodott a hűvös, nedves estén: „A nap már lement, nedves a rét, és hűvösség árad az erdőből. Ismeretlen vendég járkál körülöttem és elgondolkodva tekint reám. Mit! Te még élsz, Zarathustra? Miért? Mi végett? Mi által? Hová? Hol? Hogyan? Nem balgaság még élni? — Jaj, barátaim, az este, az kérdezget így belőlem. Bocsássátok meg szomorúságomat! Este lett: bocsássatok meg nekem érte!" Így szólott Zarathustra.

A tizenegyedik: *A sír dala.* „Ott a sírok szigete, a hallgatag; ott vannak az én ifjúságom sírjai is. Oda akarom vinni az élet örökzöld koszorúját." Szívemben ezzel az elhatározással keltem át a tengeren. — Ó, ti látomásai és jelenségei ifjúságomnak! Ó, ti tekintetei a szeretetnek mind, ti isteni pillanatok! Mily gyorsan elhaltatok bennem! Úgy emlékezem ma rátok, mint halottaimra. Még mindig a leggazdagabb és a leginkább irigylésreméltó vagyok, — én a legmagányosabb! Mert ti az enyémek voltatok, és én még mindig a tiétek vagyok: mondjátok, kinek hullottak ilyen rózsás almák a fáról, mint nekem? Még mindig szeretetetek örököse és földje vagyok! Arra voltunk alkotva, hogy egymás közelében maradjunk, bizalommal a bizalomhoz! Igen, hűségre voltatok alkotva, mint én, és gyengéd örökkévalóságokra; és most hűtlenségetekről kell elneveznem titeket, ti isteni tekintetek és pillanatok? más nevet még nem tanultam. De ezt a szót ellenségeimnek akarom mondani: mit jelent minden emberölés ahhoz képest, amit velem tettetek! Rosszabbat tettetek velem, mint minden emberölés; visszahozhatatlant vettetek el tőlem: — így szólok hozzátok, ellenségeim! Hiszen ifjúságom látomásait és legkedvesebb csodáit gyilkoltátok meg! Játszótársaimat vettétek el, a boldog szellemeket! Az ő emlékükre teszem le ezt a koszorút és ezt az átkot! Ezt az átkot ellenetek, ellenségeim! Így szólt hozzám egykor jó órámban tisztaságom: „isteni legyen előttem minden lény". Ekkor piszkos kísértetekkel törtetek rám; ó, hová szökött előlük az a boldog óra! „Minden napom szent legyen" — így beszélt egykor ifjúságom bölcsesége: valóban, vidám bölcseség beszéde! De akkor elloptátok éjtszakáimat, ti ellenségeim, és álmatlan kínra adtatok el: ó, hová menekült attól vidám bölcseségem! És egykor táncolni akartam, mint még sohasem táncoltam: minden egek fölött akartam tovatáncolni. Ekkor rábeszéltétek legkedvesebb énekesemet. És most borzasztó tompa énekbe kezdett; jaj, mint sötét kürt, úgy fújt a fülembe! Gyilkos énekes, a gonoszság eszköze, legártatlanabb! Már készen álltam a legjobb táncra: akkor hangjaiddal meggyilkoltad elragadtatásomat! Csak táncolva tudom elmondani a legnagyobb dolgok hasonlatát: — és most elmondatlanul maradt tagjaimban legnagyobb hasonlatom! Kimondatlanul és megváltatlanul maradt legjobb reményem! És meghalt ifjúságom minden látomása és vigasztalása! Hogyan is tudtam elviselni? Hogyan gyűrtem le ekkora sebeket? Hogyan támadt fel lelkem újra ezekből a sírokból? Igen, valami sebezhetetlen, eltemethetetlen van bennem, valami sziklátrobbantó: ezt hívják akaratomnak. Hallgatagon halad és változatlanul az éveken át. Igen, még minden sír szétrombolója vagy: üdvözlégy, akaratom! És csak hol sírok vannak, jönnek feltámadások! — Így énekelt Zarathustra.

A tizenkettedik beszéd az önlegyőzésről szól. „Az igazság akarása", így hívjátok azt, ti legbölcsebbek, ami titeket hajt és forral? Minden létező gondolhatóságának akarása: így hívom *én* a ti akaratotokat! Minden létezőt gondolhatóvá akartok *tenni:* mert alapos gyanúval kételkedtek, vajjon gondolható-e már. De alkalmazkodjék hozzátok és hajoljon! Így akarja akaratotok.

Síma legyen és a szellem alávetettje, mint tükre és mása. Ez a ti egész akaratotok, ti legbölcsebbek, mint hatalmi akarat; akkor is, ha a jóról és gonoszról beszéltek és az értékelésekről. Teremteni akarjátok még azt a világot is, amely előtt térdelhettek: ez a ti végső reményetek és megrészegüléstek. Ahol csak élőt találtam, ott a hatalom akarását találtam; és még a szolga akaratában is azt az akaratot találtam, hogy úr legyen. És amint a kisebb odaadja magát a nagyobbnak, hogy gyönyöre és hatalma legyen a legkisebben: úgy adja magát oda még a legnagyobb is és a hatalom kedvéért kockára teszi — az életet. Ez a legnagyobb odaadása, merészség és veszély, és kockavetés a halálra. És ahol áldozás van és szolgálat és szerelmes tekintet: ott is megvan az akarat, úrrá lenni. Rejtekutakon lopózik ott a gyengébb a hatalmasabb várába és szíve mélyéig — és ott hatalmat lop. És ezt a titkot mondotta nekem maga az élet: „Lám, én az vagyok, aminek mindig önmagát kell legyőznie. Persze, ti a nemzés akarásának nevezitek vagy a célra, magasabbra, távolabbira, többszerűre törő ösztönnek: de mindez egy és egy titok. Szívesebben még elpusztulok, semhogy erről az egyről lemondanék; és valóban, ahol pusztulás van, és levélhullás, lám, ott feláldozza magát az élet — hatalomért!" Így tanított engem egykor az élet. És aminek teremtőnek kell lennie jóban és gonoszban: bizony annak előbb megsemmisítőnek kell lennie és értékeket kell összetörnie. Így tartozik a legnagyobb gonosz a legnagyobb jóhoz: ez azonban a teremtő. Beszéljünk csak róla, ti legbölcsebbek, bár keserves. A hallgatás még keservesebb; minden elhallgatott igazság mérgessé válik. És törjön össze mindaz, amit igazságainkban összetörni — lehet! Nem egy ház van még építenivaló! — Így szólott Zarathustra.

A tizenharmadik beszéd a fenségesekről szól: arról a megismerés harcából hatalmasan, győzelmesen visszatérőről, aki még saját komolyságát és ünnepélyességét nem tudta legyőzni. Hős ő, de éppen a hős érheti el legnehezebben a szépséget. Ernyedt izmokkal állni és kifogott akarattal: ez a legnehezebb mindannyiotoknak, ti fenségesek! Ha a hatalom kegyes lesz és lejön a láthatóba: szépségnek nevezem az ilyen lejövetelt. És senkitől sem akarok annyira szépséget, mint éppen tőled, te hatalmas: végső önlegyőzésed legyen a te jóságod. Minden rosszra képesnek tartalak: ezért akarom tőled a jót. Bizony sokat nevettem a gyengéken, akik jónak hiszik magukat, mert béna a mancsuk! Az oszlop erényére törekedj te: szebb lesz mindig és gyengédebb, de belül keményebb és erősebben hordozó, minél jobban felnyúlik. Igen, te fenséges, egykor még szép leszel és tükröt tartasz saját szépséged elé. Akkor isteni vágyaktól remeg majd meg lelked; és imádat lesz még hiúságodban is! Mert ez a lélek titka: csak ha elhagyta a hős, akkor közeledik hozzá, álmában, — a több-mint-hős. — Így szólott Zarathustra.

A tizennegyedik beszéd a műveltség országáról szól, a tarkán pettyezettek, a mult jeleivel telisteleírtak, de belül sóványak, nyomorékok, a hiteltnem-érdemlők országáról. Ennek láttára Zarathustra sóvárgással fordul gyermekeinek távoli országa felé, gyermekein jóvátenni, hogy atyáinak gyermeke, és minden jövőn jóvátenni — *ezt* a jelent!

A tizenötödik beszéd a szeplőtelen megismerésről szól: azokról, akik azt mondják, hogy ők a „tisztán megismerők", az érdektelen nézők, pedig titkos kéjvágy pislog a szemükből: olyanok, mint a hold, amikor settenkedve jár az éjben és a Földre és a szerelmesek örömeire sandít. Ó, ti érzelgős színlelők, ti kéjrevágyók! Vágyatokban nincsen ártatlanság és ezért most minden vágyat rágalmaztok! Valóban, nem mint teremtők, nemzők szeretitek ti a Földet! Hol az ártatlanság? Ahol a nemzés akarása van. És aki önmagán túl akar teremteni, annak van a legtisztább akarata. Hol a szépség? Ahol minden akaratommal *akarnom kell;* ahol szeretni és alábukni akarok, hogy egy kép necsak kép maradjon. Szeretni és alábukni: ez öröktől fogva összecseng. A szeretet akarása: készség a halálra is. Már jön a hajnal izzó pirkadása, — jön már az ő Földszerelme! Ártatlanság és teremtővágy, ilyen a Nap minden szerelme! Nézzétek, mily türelmetlenül jön át a tengeren! Nem érzitek szerelme szomjúsá-

gát, forró lehelletét? Szívni akarja a tengert, felinni mélyét magához a magasba: és most a tenger vágya ezer kebellel duzzad. A nap szomját *akarja*, szívó csókját; levegő akar lenni és magasság és a fény ösvénye, maga is fény! Bizony, úgy mint a Nap szeretem én az életet és minden mély tengert. Ezt hívom *én* megismerésnek: minden mélység szálljon fel — az én magasságomba! Így szólott Zarathustra.

A tizenhatodik beszéd a tudósokról szól. Amikor aludtam, egy birka legelt fejem borostyánkoszorúján, — beszélt és így szólt: „Zarathustra nem tudós többé". Így szólt és elment peckesen, büszkén. Gyermek beszélte el nekem. Szívesen fekszem itt, ahol gyermekek játszanak, a törött fal aljában, bogáncs és piros pipacs alatt. Tudós vagyok még a gyermekeknek és a bogáncsoknak és a piros pipacsoknak. Ártatlanok ők, még gonoszságukban is. De a birkáknak már nem vagyok az: így akarja sorsom — legyen áldva! Mert ez az igazság: kiköltöztem a tudósok házából, és magam mögött bevágtam az ajtót. Nagyon is sokáig ült a lelkem éhesen az ő asztaluknál; nem vagyok, mint ők, a megismerés diófejtésére idomítva. A szabadságot szeretem és a levegőt a szabad földön; szívesebben alszom ökörbőrökön, mint az ő méltóságaikon és tisztelendőségeiken. — Ezután megjellemzi kicsinyességüket, majd így végzi Zarathustra: És amikor náluk laktam, fölöttük laktam. Ezért megbosszankodtak rám. Nem akarnak hallani róla, hogy valaki fejük fölött jár; és így fát és földet és sarat raktak közém és fejük közé. Így tompították le lépéseim hangját; és a legrosszabbul eddig a legtudósabbak hallottak engem. Minden emberi hibát és gyengeséget odaraktak közém és maguk közé: — „hibás alapnak" hívják ezt házaikban. De azért mégis fejük fölött járok gondolataimmal; és még ha saját hibáimon akarnék járni, még mindig fölöttük volnék és fejük fölött. Mert az emberek *nem* egyenlők: így szól az igazságosság. És amit én akarok, nekik nem szabad akarniok!

A tizenhetedik beszéd a költőkről szól. „Mióta a testet jobban ismerem — így szólt Zarathustra egyik tanítványához —, a szellem már csak mintegy szellem nekem; és mindaz az „elmúlhatatlan" — az is csak hasonlat." „Már hallottalak így beszélni, felelt a tanítvány; és akkor azt tetted hozzá: de a költők nagyon is sokat hazudnak. Miért mondtad ezt?" „Miért, mondá Zarathustra. Azt kérded, miért? Nem tartozom azok közé, akiktől meg szabad kérdezni miértjüket. Hát tegnapról való az én megélésem? Régen volt, hogy véleményeim okait megéltem. Nem kellene emlékezethordónak lennem, ha okaimat is magammal akarnám cipelni? Már az is sok nekem, hogy véleményeimet magukat megtartsam: és nem egy madár elrepül. És néha egy berepült állatot is találok galambdúcomban, és az megremeg, ha kezemet ráteszem. De mit mondott neked egykor Zarathustra? Hogy a költők nagyon is sokat hazudnak? — De Zarathustra is költő. Azt hiszed, hogy igazat szólt ebben? Miért hiszed?" A tanítvány így felelt: „hiszek Zarathustrában". De Zarathustra fejét rázta és mosolygott. A hit engemet nem boldogít, főleg nem a belém vetett. De föltéve, hogy valaki komolyan mondaná, a költők nagyon is sokat hazudnak: úgy igaza van, — *mi* nagyon sokat hazudunk. Nagyon is keveset tudunk és rossz tanulók vagyunk: így bizony hazudnunk kell. Jaj, mennyi dolog van ég és föld között, amelyről csak a költők álmodtak! És főleg az ég fölött: mert minden isten költő hasonlata, költő rászedése! Bizony, mindig felfelé húz minket — a felhők birodalmába: ezekre ültetjük tarka bőreinket és azután isteneknek meg több-mint-embereknek hívjuk őket: — hiszen éppen elég könnyűek ezekre a székekre, mind ezek az istenek és több-mint-emberek. Jaj, de belefáradtam mindabba az elégtelenbe, aminek mindenáron eseménynek kell lennie! Jaj, de belefáradtam a költőkbe! Belefáradtam a költőkbe, régiekbe és újakba: felszínesek mind, és sekély tengerek. Bizony, szellemük maga a pávák pávája és tengernyi hiúság! Nézőt akar a költő szelleme: és még ha bivaly is! — De én belefáradtam ebbe a szellembe: és látom jönni belefáradását önmagába. Átváltozva láttam már a költőket és tekintetüket maguk ellen fordítva.

A szellem vezeklőit láttam jönni: ezek belőlük nőttek. — Így szólott Zarathustra.

A tizennyolcadik beszéd a nagy eseményekről szól. Nem messze Zarathustra boldog szigeteitől van egy sziget a tengerben, azon állandóan füstöl egy tűzhányó. Egyszer hajó kötött ki ezen a szigeten és legénysége üregi nyúlra ment vadászni. Dél felé, amikor újra együtt voltak, hirtelen egy férfi közeledett feléjük a levegőben, és egy hang így szólt: „itt az ideje! Itt a legfőbb ideje!" Amikor a tűzhányó felé röpülő alak legközelebb volt hozzájuk, rémülten ismerték fel benne Zarathustrát; az öreg kormányos fel is kiáltott: „Nézzétek, ott száll pokolra Zarathustra!" Ebben az időben Zarathustra csakugyan eltűnt, és a nép azt kezdte mondani, hogy az ördög elvitte; de tanítványai nevettek és azt mondták, hogy akkor még inkább Zarathustra vitte el az ördögöt. Lelkük mélyén mégis mindnyájan aggódtak, míg csak az ötödik napon Zarathustra újra megjelent közöttük. A Föld bőrének betegségeiről szólva, megemlítette, hogy ezek egyikét „embernek" hívják; egy másikat „tűzkutyának": erről sokat hazudtak és hazudtattak maguknak az emberek. Titkát felderíteni átkelt a tengeren: és meglátta az igazságot, meztelenül, bizony! nyakig mezítláb. És meglátta, hogy a tűzkutya körül több a pokoli zaj, mint a valódi esemény; mert legcsendesebb óráink a legnagyobb események.

A tizenkilencedik beszéd a jósról szól. Egy jós, aki azt hirdette, hogy „minden üres, minden mindegy, minden már volt!" elszomorította Zarathustrát. Három napig étlen-szomjan járt-kelt, míglen mély álomba merült. Tanítványai pedig aggódva virrasztottak mellette, hogy gyógyultan ébred-e álmából. Amikor felébredt, sajátságosan kusza álmát beszélte el nekik, révedezve. Egyik tanítványa megfejtette: saját életét látta Zarathustra, saját ellenségeit álmodta meg, és azt, hogyan győzi le őket és hogyan lesz ő maga tanítványainak az élet nagy szószólója és jövendőmondója, halála után is. Zarathustra most már magához tért révületéből, erős lett és jó lakomát rendelt a rossz álom levezeklésére.

A huszadik beszéd a megváltásról szól. Egy napon nyomorékok özönlötték körül Zarathustrát, amikor a nagy hídon átment, kérve, hogy gyógyítsa meg őket. De ő elhárította, mert a nép bölcseségéhez tartotta magát, amely szerint a nyomorékot megrontja az, aki elveszi nyomorékságát. Rosszabbat is látott náluk: fordított nyomorékokat, embereket, akik nem egyebek egy nagy szemnél, egy nagy szájnál, egy nagy hasnál, vagy más valami nagynál. És a multban is ugyanazt látta: töredékeket és tagokat és borzalmas esetlegeket — de nem embereket. A most és a valaha elviselhetetlen nekem, így szólt; és nem tudnék élni, ha nem volnék látnoka annak, aminek el kell jönnie. Látnok, akaró, alkotó, jövő és híd a jövőhöz — és jaj, még nyomorék is a hídnál: mindez: Zarathustra. Kérditek, hogyan hívjatok, mi vagyok nektek? Ígérő? Beteljesítő? Hódító? Vagy örökös? Ősz? Vagy ekevas? Orvos? Avagy gyógyult? Költő? Vagy igazsághordozó? Szabadító? Vagy megfékező? Jó? Vagy gonosz? Emberek közt járok, töredékei közt a jövőnek: annak a jövőnek, amelyet már látok. Minden gondolatom, minden vágyam, hogy egybeköltsem és egybehordjam, ami töredék és rejtvény és borzalmas véletlen. És hogy viselném embervoltomat, ha az ember nem volna költő is és rejtvényfejtő és a véletlen megváltója! A multakat megváltani és minden voltból így akartam-ot teremteni — ezt nevezném én csak megváltásnak! Akarat — így hívják a szabadítót és örömhozót: így tanítottalak, barátaim! De most azt is tanuljátok meg: az akarat maga is még fogoly. A multnak tehetetlen foglya: mert visszafelé nem akarhat, meg nem törheti az időt. Ezért veti bosszúját a multra és büntetésnek hívja; és a mulandóságot érdemesnek tartja az elmúlásra; és a visszavonhatatlan tettet örök büntetéssel sujtja. Őrület mindez! Csak az váltja meg, ha teremtő akaratttá lesz és a voltra azt mondja, hogy így akartam! És tovább mondja: így akarom! így fogom akarni!

A huszonegyedik beszéd az emberi okosságról szól. Az emberbe kapaszkodik akaratom, láncokkal kötöm magamat az emberhez, mert fölfelé ragadtatom a több-mint-emberhez: mert oda tör a másik akaratom. És ezért élek vakon

az emberek között, mintha csak nem ismerném őket: hogy kezem egészen el ne veszítse hitét a szilárdságban. Nem ismerlek titeket, emberek: ez a sötétség és vigasztalás gyakran beburkol engem. Útfélen ülök minden csalónak és kérdezem: ki akar rászedni? Ez az első emberokosságom, hogy rászedetem magamat, hogy ne kelljen őrizkednem a csalóktól. Aki nem akar az emberek között szomjan veszni, annak meg kell tanulnia minden pohárból inni; és aki az emberek között tiszta akar maradni, annak értenie kell ahhoz is, hogyan mosdik piszkos vízben. És ez a másik emberokosságom: a hiúkat jobban kímélem, mint a büszkéket. Azért kímélem a hiúkat, mert orvosai búbánatomnak és az emberszínjátékban fogva tartanak. Harmadik emberokosságom pedig az, hogy nem hagyom magamnak félénkségetekkel megrontani a gonoszok látványát. Mert valóban, ti jók és igazak! Sok nevetniváló van tirajtatok és főleg félelmeteken attól, amit eddig „ördögnek" hívtak! Ti legnagyobb emberek, akiket szemem látott! ez kétségem bennetek és titkos nevetésem: azt gondolom, hogy többmint-emberemet — ördögnek hívnátok! Jaj, de belefáradtam ezekbe a legnagyobbakba és legjobbakba: „magasságukból" felfelé, kifelé, elvágyódtam a több-mint-emberhez! Borzalom fogott el, amikor meztelenül láttam e legjobbakat: és szárnyaim nőttek, hogy elszálljak a messzi jövőkbe. Messzi jövőkbe, délibb delekre, mint valaha alkotó álmodott: oda, hol istenek szégyellenek minden ruhát! De *titeket* álruhában akarlak látni, felebarátaim és embertársaim, és jól kikészítve és hiúságban, méltósággal, mint „a jókat és igazakat", — és álruhában akarok magam is köztetek ülni, — hogy félreismerjelek titeket és magamat: mert ez az utolsó ember-okosságom. — Igy szólott Zarathustra.

A huszonkettedik beszéd a legcsendesebb óráról szól. Zarathustra búcsúzott barátaitól. Vissza kell mennem magányomba: ezt parancsolta legborzasztóbb úrnőm, a legcsendesebb órám. Mert nem engedtem parancsának, amikor így szólt: „Te tudod, Zarathustra, de nem mondod! Nem akarod. Igaz ez? Ne bújj el! Nem tudod, ki a legszükségesebb mindenkinek? Aki nagyot parancsol. Nagyot végrehajtani nehéz: de még nehezebb nagyot parancsolni. Ez a legmegbocsájthatatlanabb benned: hatalmad megvan és nem akarsz uralkodni. A legcsendesebb szavak hozzák a vihart. Galamblábon jövő gondolatok kormányozzák a világot. Gyümölcseid érettek, de te nem vagy érett gyümölcseidnek! Vissza kell hát menned magányodba: ott majd megpuhulsz". Ez volt a nevető hangtalanság parancsa; és nekem mennem kell. Ó, barátaim, mondanivalóm volna még hozzátok, adnivalóm volna nektek! Miért nem adom? Zsugori vagyok-e? — És Zarathustrán hangos sírás vett erőt, és senki sem tudta megvigasztalni. Éjtszaka pedig egyedül elment és elhagyta barátait.

Harmadik rész. Motto: Felfelé néztek, ha emelkedésre vágytok. És én lefelé nézek, mert emelkedett vagyok. Ki tud közületek egyszerre nevetni és emelkedett lenni? Aki a legmagasabb hegyeken jár, az nevet minden szomorújátékon és szomorú-komolyságon. (Zarathustra I. Az olvasásról és írásról.)

Az első beszéd a vándorról szól. Éjfélkor Zarathustra a boldog sziget másik partja felé tartott, hogy ott szálljon hajóra és tengerre. Amikor a sziget közepén járt és az ott lévő hegyre mászott, visszaemlékezett sok magányos vándorlására ifjúkora óta, meg, hogy hány hegyet mászott már meg. Vándor vagyok és hegymászó, így szólt szívéhez, nem szeretem a síkságokat és úgy látszik, nem tudok sokáig csendben ülni. És akármi sorsom és élményem legyen még, — vándorlás lesz abban és hegymászás: végül már csak önmagunkat éljük meg. Elmúlt az az idő, amikor még véletlenekkel volt szabad találkoznom; mi érhetne most még engem, ami nem volna máris sajátom? Végre hazatér saját önmagam hosszú idegenség és szétszóródás után. Utolsó csúcsom és legkeményebb utam előtt állok: legmagányosabb vándorlásomba kezdtem. Igy szól hozzám az én órám: „Csak most járod nagyságod útját! Csúcs és mélység — az most egybe zárul! Nagyságod útját járod: legjobb bátorságod az legyen, hogy mögötted már nincs út, és senki sem lopódzik utánad. Saját fejedre kell lépned és saját szíveden keresztül! Most annak is, ami benned a legszelídebb, a legkeményebbé kell válnia. Önmagunktól eltekintenünk kell, hogy sokat áttekint-

sünk: — erre a keménységre van szüksége minden hegymászónak. Aki tolakodó szemű a megismerésben, hogyan láthatna az többet a dolgokból mint elejüket! De te, Zarathustra, minden dolog alapját és hátterét akartad látni: ezért már saját magad fölé kell emelkedned, — felfelé, míg csillagaid is még alattad vannak! Igen! Önmagamra és még csillagaimra is letekinteni: csak ezt nevezném az én csúcsomnak, ez maradt nekem még hátra mint *utolsó* csúcsom!" Igy beszélve felért a csúcsra és letekintett a másik, szomorúan sötét tengerre. Ó sors és fekete, szomorú tenger! Hozzátok kell most leszállnom, mélyebbre, mint bármikor, bele a fájdalom legfeketébb árjába, hogy azután legmagasabb hegyemre érhessek legnagyobb vándorlásomon. Igy akarja sorsom: jól van, kész vagyok. És egyszerre sajnálni és vigasztalni kezdte a sötét tengert, majd önmagán nevetett: Ó te kedves bolond Zarathustra, te bizalom boldoga! Ilyen voltál mindig: mindig bizalmasan közeledtél minden félelmeteshez. Minden szörnyeteget még cirógatni akartál. A szeretet a legmagányosabbnak veszedelme, a szeretet minden iránt, *ami csak él!* Bizony nevetnivaló szeretetem bolondsága és szerénysége! — Igy szólott Zarathustra és újra nevetett, de azután elhagyott barátaira gondolt, megbosszankodott magára és sóvárgásában sírni kezdett.

A második beszéd a látomásról és a rejtvényről szól. Ebben Zarathustra a hajó merész népének elbeszéli látomását, hogyan találkozott emelkedő útján a törpével, a nehézség szellemével, aki vissza akarta tartani, de hiába, mert bátorság a legjobb agyonütő, — bátorság, ha támad: mert minden támadásban csengő játék van. És az ember a legbátrabb állat: ezzel győzött le minden állatot. Csengő játékkal még minden fájdalmat legyőzött, pedig az emberfájdalom a legmélyebb fájdalom. A támadó bátorság még a halált is agyonüti, mert így szól: *Ez* volt az élet? Jó! Mégegyszer! — A mult és a jövő végtelenségeinek találkozóján megállította Zarathustra a törpét és így szólt: És ha már minden megvolt: nem volt meg ez a pillanat is? És ha ez a pillanat minden jövő dolgot maga után von — vajjon nem önmagát is? Nem kellett mindnyájunknak már itt lennünk és nem kell visszatérnünk, — örökké visszatérnünk? Hirtelen kutyavonítást hallott; eltűnt a törpe, az úttalálkozó, de egy fiatal pásztor feküdt kínlódva a földön és szájából hosszú fekete kígyó lógott ki. Mikor Zarathustra kiáltására a pásztor leharapta a kígyó fejét, nevetve felugrott! Átváltozva, nevetve, mint még soha ember a Földön: és Zarathustra még most is e nevetés után sóvárog.

A harmadik beszéd az akarat ellen való boldogságról szól. Zarathustra boldogan merült el abba az elképzelésbe, hogy magateremtette gyermekeihez megy, míg legsajátabb, szakadékos gondolata felriasztotta. Boldog óráját elkergette és egész éjjel várta boldogtalanságát: de ez nem jött, és csak boldogsága közeledett hozzá mind jobban. Reggel felé pedig Zarathustra nevetve így szólt: „A boldogság utánam fut. Ez onnan van, hogy nem szaladok a nők után: a boldogság pedig nő".

A negyedik beszéd napfelkelte előtt hangzik el. Ebben Zarathustra legkedvesebb és leghívebb barátját, a tiszta, mély eget, e fényszakadékot üdvözli és megvallja: Áldó vagyok én és igent mondó, ha te körülöttem vagy, te tiszta! Fényes! Te fényszakadék! — ekkor minden szakadékba is elviszem még áldó igenemet. Áldóvá lettem és igentmondóvá: és ezért küzdöttem sokáig, hogy egykor szabaddá tegyem kezemet az áldásra. Áldásom pedig ez: minden dolog fölött saját egeként állni, kerek tetejeként, azúr harangjaként és örök biztonságaként: és boldog, aki így áld. Mert minden dolog az örökkévalóság forrásában kereszteltetett meg és túl a jón és a gonoszon; a jó és a gonosz pedig csak múló árnyékok és nedves bánatok és vonuló felhők. Valóban áldás és nem káromlás, ha azt tanítom: „minden dolog fölött áll a véletlen-ég, az ártatlanság-ég, a kicsorduló kedv ege". — Ó ég fölöttem, tiszta és magas! Azt tekintem tisztaságodnak, hogy nincs örök ész-pók és ész-pókháló: — hogy táncpadló vagy nekem isteni véletlenekre, hogy istenasztal vagy nekem isteni kockákra és kockajátékosoknak!

Az ötödik beszéd a kisebbítő erényről szól: ezt partraszállása után

Zarathustra — az istentelen, aki maga adja akaratát magának, a megadást elveti és még a véletlent is ételének főzi meg saját lábasában — a középszerűség kicsiny és kicsinyes, langyos népe ellen mondja és azzal végzi: De eljön az ő órájuk! És eljön az enyém is! Óráról-órára kisebbek, szegényebbek, terméketlenebbek lesznek, — szegény növények! szegény talaj! És nemsokára úgy állnak ott, mint az aszott fű és letarolt mező és valóban, belefáradva önmagukba — és inkább tűz mint víz után epedve! Ó a villám áldott órája! Ó titok a dél előtt! — Futó tüzeket akarok még egykor belőlük csinálni és hirdetőket lángnyelvekkel: Jön, közel van a nagy dél! Igy szólott Zarathustra.

A hatodik beszédet az olajfák hegyén énekli Zarathustra: ellenáll a tél zordságainak és a maga boldogságát télruhába burkolja az irígykedő résztvevők elől.

A hetedik beszéd a mellette-továbbmenésről szól. A nagy város kapujában bolond ugrott Zarathustra elé és a város népét szidalmazva, óvta a beneteltől. Zarathustra undorral elháritotta az ő szavát igazságtalanul torzító bolondot, de azután így szólt: Undorodom ettől a nagy várostól is és nemcsak ettől a bolondtól. Itt sem, ott sem javítható és nem rontható semmi. Jaj ennek a nagy városnak! — Bárcsak látnám már a tűzoszlopot, amelyben elég! Mert ilyen tűzoszlopoknak kell a nagy dél előtt járniok. De ennek megvan a maga ideje és a maga sorsa. Ezt a tanítást adom azonban neked, bolond, búcsúzásul: ahol az ember már nem tud szeretni, ott — menjen tovább! — Igy szólott Zarathustra és tovább ment a bolond és a nagy város mellett.

A nyolcadik beszéd az elpártoltakról szól. Zarathustra a „tarka tehén" városában mondja ezt a beszédet azok ellen, akik visszapártoltak a jámborsághoz, az istenhithez és megint imádkoznak: mert nem mindenkinek, de annak, akinek fejében is van lelkiismerete, gyalázat imádkozni. Végül az „Egy Isten van! Ne legyenek más isteneid mellettem!" mondás ellen az isteneknek azt a nevető kiáltását idézi: „Nem éppen az az isteni természet, hogy istenek vannak, de nincs Isten?" Akinek füle van, az hallja.

A kilencedik beszéd a hazatérésről szól: Zarathustra hazatéréséről magány-hazájába, amelyben egyedül boldog igazában. „Mert más valami az elhagyatottság, más valami a magányosság, ezt megtanultad, Zarathustra; és hogy az emberek között mindig vad és idegen leszel, még ha szeretnek is: mert ők mindenekelőtt *kíméletet* akarnak. Magányodban azonban önmagadnál vagy és otthon; itt mindent kibeszélhetsz és minden okot kiönthetsz, itt semmi sem szégyenkezik rejtett és megrekedt érzelmek miatt. Itt minden dolog kedveskedve járul beszéded elé és hízeleg neked: mert hátadon akar lovagolni. Itt minden hasonlaton ellovagolsz minden igazsághoz." Igy beszélt Zarathustra magány-hazája; ő pedig panaszkodott az emberekre: Aki az embereknél mindent meg akarna érteni, annak mindent meg kellene ragadnia. De ehhez nagyon is tiszták a kezeim. Még lélekzetüket sem akarom belélegezni; jaj, hogy olyan sokáig éltem lármájukban és rossz lélekzetük közt! Ó boldog csend itt körülöttem! Ó, hogyan fülel ez a boldog csend! De ott lent, ott minden beszél, ott semmi meg nem hallatszik. Harangozd be harangoddal minden bölcseségedet: a piaci árusok túlcsengik filléreikkel! Náluk mindenki beszél, senki sem tud már érteni. Minden a vízbe hull, semmi sem esik már mély kutakba. Minden beszél náluk, mindent szétbeszélnek. Ó emberlény, te furcsa! Te lárma sötét utcákban! Most újra mögöttem vagy — mögöttem van legnagyobb veszélyem! Kímélés és részvét volt mindig legnagyobb veszélyem; és minden emberi lény azt akarja, hogy kíméljék és elszenvedjék. Boldog orrcimpákkal szívom újra a hegy szabadságát! Végre megváltást nyert orrom minden emberlény szagától! Éles szelektől csiklandozva, mint habzó boroktól, *tüsszent* a lelkem, — tüsszent és ujjong: egészség! Igy szólott Zarathustra.

A tizedik beszéd a három gonoszról szól. Zarathustra megméri a világot és abban a három fő gonoszt: a gyönyört, az uralomvágyat és az önzést; azt is, ami bennük rossz, de még több jót talál bennük; legtöbb jót lát az önzésben, amely az én épségében és szentségében üdvöt nyer.

A tizenegyedik beszéd a nehézség szelleméről szól, arról, aminek Zarathustra legnagyobb ellensége. Mert az embernek repülnie kell. És aki az embereket egykor repülni megtanítja, az elmozdított minden határkövet; még a határkövek is mind a levegőbe repülnek neki, a Földnek pedig új nevet ad: „a könnyű". Az ember azonban, aki még nem tud repülni, nehéznek hívja a Földet és az életet; és így akarja ezt a nehézség szelleme. Aki azonban könnyű akar lenni és madár, annak önmagát kell szeretnie: — így tanítom *én*. Persze nem a betegek szeretetével, hanem ép és egészséges szeretettel: hogy elviselje önmagát és ne kószáljon szerteszét az annyiszor hazuggá lett szó, a felebaráti szeretet nevén. Aki azonban egykor repülni akar tanulni, annak előbb állni és járni és szaladni és mászni és táncolni kell tanulnia: — a repülésre nem lehet repülni. De sok út vezet az igazsághoz, és mindenkit csak sajátja: mert *az* út — nincs!

A tizenkettedik beszéd a régi és új táblákról szól. Hogy mi jó és mi rossz, azt még nem tudja senki: — kivéve az alkotót! Ez pedig az, aki célt teremt az embernek és jelentést és jövőt ad a Földnek. Ez teremti csak meg azt, hogy valami jó és valami rossz. És felfordíttattam velük öreg tanszékeiket, és mindazt, ahol az az öreg elbizottság ült; és meghagytam nekik, hogy nevessenek nagy erénymestereiken és szentjeiken és költőiken és világmegváltóikon. És azután meghirdettem nekik az én tanításaimat. És most az én megváltásomra várok — hogy utoljára menjek el hozzájuk. Mert még egyszer az emberek közé akarok menni: közöttük akarok alábukni, haldokolva akarom nekik adni leggazdagabb ajándékomat. A Nap módjára akar Zarathustra is alábukni: most itt ül és vár öreg összetörött táblákkal maga körül és új táblákkal is, — félig teleírva. — Lám, itt egy új tábla: Így kívánja nagy szeretetem a legtávolibbakhoz: ne kíméld felebarátodat! Az ember olyasmi, amit le kell küzdeni. Sok út és mód van a leküzdésre: keresd meg magad! De csak bohóc gondolja: „az emberen *át is lehet ugrani*". — Így akarja a nemes lélek: semmit sem akar ingyen, legkevésbbé az életet. A csőcselék fia ingyen akar élni; mi többiek azonban, akiknek odaadta magát az élet, — mi mindig azon gondolkodunk, mit adunk legjobban érte viszont! S valóban, az az előkelő beszéd, mely így szól: „amit az élet *nekünk* ígér, azt *mi* — az életnek meg akarjuk tartani!" Ne akarjunk ott élvezni, ahol nem adunk élvezetet. És — ne *akarjunk* élvezni! Mert az élvezet és az ártatlanság a legszemérmesebb dolgok: egyik sem akarja, hogy keressék. Legyenek meg, — de keressük inkább még a bűnt és a fájdalmat! — Jó emberek sohasem mondanak igazat. Engednek ők, a jók, megadják magukat, alapjuk engedelmeskedik: de aki engedelmeskedik, az nem hallja önmagát! Mindennek, amit a jók gonosznak hívnak, össze kell jönnie, hogy *egy* igazság szülessen. A vakmerő merés, a hosszú bizalmatlanság, a kegyetlen nem, a csömör, a húsbavágás — mily ritkán találkozik ez! De ilyen magból ered — az igazság! A rossz lelkiismeret mellett nőtt eddig minden tudás. Törjétek el a régi táblákat, ti megismerők! — A tél jegében minden áll. De ha jön az olvadás szele, feltöri a jeget: és a jég széttöri még a hidakat is. És akkor minden folyik: ki tartaná magát még a „jóhoz" és „gonoszhoz"! — Hogy a csőcselék ne legyen úrrá, új nemesség kell. De sok és sokféle nemesre van szükség, hogy nemesség is lehessen! Nemességtek pedig az legyen, hogy gyermekeitek országát szeretitek! Gyermekeiteken tegyétek jóvá, hogy atyáitok gyermekei vagytok: így váltsatok meg minden multat! Ezt az új táblát állítom fölétek! — Bölcseség van abban, hogy sok rossz szagú van a világon: az undor szárnyat ad és forrást sejtő erőket! A legjobban is van még útálnivaló; és a legjobb is még olyan valami, amit le kell győzni! Ó testvéreim, sok bölcseség van abban, hogy sok sár van a világban! — Sok jó találmány van a Földön, az egyik hasznos, a másik kellemes: ezek miatt szeretetreméltó a Föld. És egynémely oly jól kitalált is van itt, hogy olyan, mint a női kebel: hasznos és kellemes egyben. — Melyik a legmagasabb fajtája minden létnek és melyik a leghitványabb? Az élősködő a leghitványabb fajta; aki pedig a legmagasabb fajtájú, az táplálja a legtöbb élősködőt. — Ó testvéreim, hát kegyetlen vagyok én? Pedig azt mon-

dom: ami esik, azt még lökni is kell! Mindez a maiság — az hull, az elhull: ki akarná tartani! De én — én még lökni is akarom! Ismeritek a gyönyört, amely köveket gurít meredek mélységekbe? — Ezek a mai emberek: nézzétek csak, hogy gurulnak az én mélységembe! Előjátéka vagyok én jobb játékosoknak, ó testvéreim! Példája! Tegyetek az én példám szerint! És akit nem tudtok repülni tanítani, azt tanítsátok meg — gyorsabban esni! — Szeretem a bátrakat: de nem elég, üsd-verdnek lenni, — tudni kell az üsd-de-nézd-kit is! És sokszor több bátorság van abban, ha valaki visszatartja magát és továbbmegy: *azért*, hogy a méltóbb ellenségnek tartogassa magát! Mert, testvéreim: a legjobb uralkodjék, és a legjobb akar is uralkodni! És ahol másként szól a tanítás, ott — hiányzik a legjobb. — Igy akarom a férfit és a nőt: derék harcosnak az egyiket, derekasan szülőnek a másikat, mind a kettőt pedig derék táncosnak fejjel és lábbal. És lássuk elveszettnek azt a napot, amelyen egyszer sem táncoltunk! És mondjunk hamisnak minden igazságot, amelynél nem tudtunk egyet nevetni! — Házasságkötéstek: ügyeljetek, hogy ne legyen rossz kötés! Nagyon gyorsan kötöttétek: abból jön így — a házasságtörés! És még inkább házasságtörés, mint házassággörbítés, házassághazugság! Igy szólt hozzám egy asszony: „igaz, hogy házasságot törtem, de előbb a házasság tört — engem". A rosszul párosultakat mindig a legrosszabb bosszúvágyóknak ismertem meg: az egész világgal megfizettetik, hogy már nem szaladnak egyenként. Ezért akarom, hogy a becsületesek így szóljanak egymáshoz: „szeretjük egymást: *nézzük meg* tehát magunkat, hogy szeretetben maradjunk! Avagy félreértés volna ígéretünk? Adjatok időt és egy kis házasságot, hogy megnézzük, jók vagyunk-e a nagy házasságra! Nagy dolog az, mindig kettesben lenni!" Ezt tanácsolom minden becsületesnek; és mi volna az én szeretetem a több-mint-emberhez és mindahhoz, aminek jönnie kell, ha másképen tanácsolnék és beszélnék! Nemcsak továbbszaporodni, hanem fölfelé — ehhez segítsen hozzá titeket, testvéreim, a házasság kertje! — Az ember-társadalom: az kísérlet, így tanítom én, — hosszú keresés: keresi pedig a parancsolót! Kísérlet, testvéreim! És nem „szerződés"! Törjétek, törjétek össze a lágyszívűek és felemások ilyen szavát! — Ó testvéreim, milyenekben van minden emberjövő legnagyobb veszedelme? Nem a jókban és igazakban? mint olyanokban, akik így beszélnek és így éreznek szívükben: „mi tudjuk már, mi a jó és igaz, nekünk meg is van; jaj azoknak, akik még keresik!" És akármi kárt tesznek is a gonoszok: a jók-tette kár a legkárosabb kár! Ó, testvéreim, egy valaki szívébe látott egyszer a jóknak és igazaknak, aki így szólt: „azok a farizeusok". De nem értették meg. A jóknak és igazaknak maguknak sem volt szabad megérteniök: szellemüket befonta jó lelkiismeretük. A jók ostobasága megfejthetetlenül okos. De ez az igazság: a jóknak farizeusoknak kell lenniök, — nincs választásuk! A jóknak meg kell feszíteniök azt, aki saját erényét találja ki! Ez az igazság! A második pedig, aki felfedezte országukat, a jók és igazak országát, szívét és talaját: az volt, aki így kérdezett: „kit gyűlölnek leginkább?" Az alkotót gyűlölik leginkább: azt, aki táblákat tör és régi értékeket, a törőt és tevőt — azt gonosz-tevőnek hívják. Mert a jók — azok nem tudnak teremteni: azok mindig a vég kezdete: — megfeszítik azt, aki új értékeket ír új táblákra, önmaguknak áldozzák fel a jövőt, — megfeszítenek minden emberjövőt! A jók, azok mindig a vég kezdete voltak. — Ó testvéreim, megértettétek ezt a szót is? És amit egykor mondottam az „utolsó emberről?" Milyenekben van minden emberjövő legnagyobb veszedelme? Nem a jókban és igazakban? Törjétek, törjétek össze nekem a jókat és igazakat! Ó testvéreim, megértettétek ezt a szót is? — Ha a ti keménységtek nem akar villámlani és vágni és szétvágni: hogyan tudnátok egykor velem — teremteni? Mert a teremtők kemények. És üdvösségnek kell tartanotok, hogy kezeteket évezredekre nyomjátok rá, mint a viaszra, — üdvösségnek, hogy évezredek akaratára írjatok mint az ércre — keményebben, mint az érc, nemesebben, mint az érc. Csak a legnemesebb egészen kemény. Ezt az új táblát állítom fölétek, ó testvéreim: legyetek kemények! — Ó akarat, minden szükség

fordulója, *én* szükségszerűségem! Tartogass engem *egy* nagy győzelemre! — Így szólott Zarathustra.

A tizenharmadik beszéd a gyógyulóról szól. Egy reggelen Zarathustra felugrott barlangi ágyáról és borzasztó hangon kiáltozott: Fel, szakadékos gondolat, az én mélységemből! Zarathustra szólít, az istentelen! Én, Zarathustra, az élet szószólója, a szenvedés szószólója, a kör szószólója — téged szólítlak, legszakadékosabb gondolatom! Üdv nekem! Már jössz, — hallom jöttödet! Szakadékom beszél, végső mélységemet kifordítottam a fényre! Üdv nekem! Ide! Add a kezed... ha! hagyj! Haha! — — Undor, undor, undor — —· — jaj nekem! És ezzel a kiáltással Zarathustra összeesett és sokáig úgy feküdt, mint halott. És amikor magához tért, remegve fekve maradt és nem akart sem enni, sem inni. Hét napig volt ez így; és állatai vigyáztak éjjel-nappal és ételt-italt hordtak köréje. Végül felült Zarathustra, megszagolt egy almát és szerette szagát. Ekkor megszólaltak állatai és hívták, hogy menjen ki a virágzó szabadba. Ó állataim, felelt Zarathustra, fecsegjetek tovább, hadd hallgassalak! Olyan jól felüdít, hogy fecsegtek: ahol fecsegnek, ott már olyan nekem a világ, mint egy kert. Milyen kedves, hogy szavak és hangok vannak: nem szivárványok és látszathidak a szavak és hangok az örökké-elválasztott között? Minden lélekhez tartozik egy más világ; minden léleknek minden másik lélek hátsóvilág. Éppen a leghasonlóbbak között hazudik legszebben a látszat; mert a legkisebb hasadék a legnehezebben áthidalható. Számomra — hogy volna rajtamkívüliség? Nincs odakint! De ezt minden hangnál elfelejtjük; milyen kedves, hogy felejtünk! Nem azért kaptak a dolgok nevet és hangot, hogy az ember felüdüljön a dolgokon? Szép bolondság a beszéd: azzal táncol az ember minden dolog fölött. Milyen kedves minden beszéd és a hangok minden hazugsága! Hangokkal táncol szeretetünk tarka szivárványokon. „Ó Zarathustra, így szóltak az állatok, olyanoknak, akik úgy gondolkodnak, mint mi, minden dolog maga táncol: jön és kézenfogja egymást és nevet és szökik — és visszajön. Minden elmegy, minden visszajön; örökké gurul a lét kereke. Minden meghal, minden felvirul újra; örökké jár a lét esztendeje. Minden eltörik, minden újra illeszkedik; örökké egyformán épül újra a lét háza. Minden búcsúzik, minden újra üdvözli egymást; örökké hű a lét gyűrűje magához. Minden pillanatban kezdődik a lét; minden *itt* körül gurul az *ott* golyó. A közép mindenütt van. Görbe az útja az örökkévalónak." Ó, ti pajzán bolondok és kintornák, felelt Zarathustra és újra mosolygott, milyen jól tudjátok, minek kellett hét napon beteljesednie: — s hogy mászott az a szörny a torkomba fojtogatni. De én fejét leharaptam és messze köptem magamtól. A nagy csömör az embertől — az fojtogatott és torkomba mászott: és amit a jós jósolgatott: „Minden mindegy, semmi sem érdemes, a tudás fojtogat." „Örökké visszatér, az ember, akibe belefáradtál, a kis ember" — így ásított bánatom. És Zarathustra újra felsóhajtott. „Ne szólj tovább, feleltek állatai, menj inkább ki és tanulj énekelni a dalos madaraktól. Új lantot is csinálj magadnak, gyógyuló! Mert új dalodhoz kell az új lant! Dalolj és zúgjál, Zarathustra, és új dalokkal gyógyítsd lelkedet: hogy nagy sorsodat hordozni tudjad, amilyen még ember sorsa nem volt! Jól tudják állataid, Zarathustra, hogy ki vagy és hogy kivé kell lenned: te vagy az örök visszatérés hirdetője —, ez a te sorsod! Hogy elsőnek kell hirdetned e tant — hogy is ne volna ez a nagy sors legnagyobb veszedelmed és bajod! És ha most meg akarnál halni, Zarathustra, így szólnál nem remegve, ám nagyot sóhajtva boldogan: mert fülledt, nagy nehézség hagyna el, te legtürelmesebb: „Most meghalok és eltűnök, így szólnál, egy pillanat és semmi lettem. A lelkek is halandók, mint a testek. De visszatér azon okok csomója, amelybe én is bele vagyok kötve, — az újra megteremt majd! Magam is az örök visszatérés okai közül való vagyok. Visszatérek ezzel a Nappal, ezzel a Földdel, ezzel a sassal, ezzel a kígyóval — nem egy új vagy jobb vagy csak hasonló életre: — örökké visszatérek ugyanerre a boldog létre, mind a legnagyobban s a legkisebben is, hogy újra tanítsam minden dolgok örök visszatérését, — hogy újra mondjam a szót a Föld és az ember nagy deléről, hogy

újra mondjam az embernek a több-mint-embert. Szavam kimondtam, összetörök rajta: így akarja örök sorsom, — mint hirdető pusztuljak el! Eljött az óra, hogy az alábukó megáldja önmagát. Igy — végződik Zarathustra alábukása". Igy beszéltek az állatok: és Zarathustra csendesen feküdt, lelkével társalogva.

A tizennegyedik beszéd a nagy sóvárgásról szól. Ó, lelkem, mindent adtam én neked! Ó, lelkem, nincs lélek sehol, amely szeretőbb volna, átfogóbb és szélesebben átfogható! Hol volna jobban együtt mult és jövő, mint benned? Ó, lelkem, mindent neked adtam és minden kezem üres lett már miattad: — és most! Mosolyogva mondod és fájdalmasan: „Kinek kell ezt megköszönnie?" Ó, lelkem, értem bánatos mosolygásodat: túlbőséged maga nyujtja ki sóvárgó kezét. Ó, lelkem, mindent neked adtam és az utolsómat is, s minden kezem üres lett miattad: — hogy daloltattalak, látod, ez volt utolsóm! Hogy daloltattalak, mondd hát, beszélj: kinek kell most ezt megköszönnie? De még jobb: dalolj nekem, dalolj, ó, lelkem! És hadd köszönjem én meg! — Igy szólott Zarathustra.

A tizenötödik: a másik táncdal: Az élet táncos dicsérete és halálsejtelmű párbeszéd vele, a pajkos boszorkánnyal. Végül tizenkettőt üt az óra: Egy! Ember vigyázz! Kettő! Mit mond az éjfél mélye hát? Három! „Aludtam, én aludtam —, Négy! „Mély álomból felébredék: — Öt „Mély a világ, Hat! „Mélyebb, mint a nappal hitte. Hét! „Fájdalma mély —, Nyolc! „Gyönyörködése — mélyebb. Kilenc! „Fájdalma így szól: Múlj el! Tíz! „De a gyönyör örök valót akar! Tizenegy! „— mély, mély örök valót akar!" Tizenkettő!

A tizenhatodik beszéd a hét pecsétről szól: vagy az igen és amen-dal. Ha jósolva-haraggal-alkotva-keresve-énekelve-táncolva-szeretve magamhoz ölelem a világot, és ha az az én A-m és Ó-m, hogy minden nehéz könnyű, minden test táncos, minden szellem madár legyen: és bizony ez az én A-m és Ó-m! — ó, hogyne hevülnék az örökkévalóért és a gyűrűk nászos gyűrűjéért, — a visszatérés gyűrűjéért? Sosem találtam még a nőt, kitől gyermeket akartam, hacsak nem ezt a nőt, szerelmemet: mert én szeretlek, örökkévalóság!

Negyedik és utolsó rész. Mottó: Ó, hol estek meg nagyobb balgaságok a világban, mint a résztvevőkkel? És mi szerzett több fájdalmat a világban, mint a résztvevők balgaságai? Jaj minden szeretőnek, ha nincs még egy magassága, mely részvéte fölött van! Igy szólt egyszer hozzám az ördög: „Istennek is megvan a pokla: szeretete az emberek iránt". És multkor így hallottam, hogy beszélt: „Isten halott; az emberekkel érzett részvétébe halt bele az Isten". (Zarathustra II.)

Az első: a méz-áldozat. Zarathustra fehér hajjal, de művében boldogan a hegytetőre hág és szívének mézét édes horogként kidobva várja, hogy feljöjjenek hozzá az emberek. Mert: kinek kell egykor jönnie és nem szabad mellettünk elmennie? Nagy messzi emberbirodalmunknak, az ezeréves Zarathustra-birodalomnak — —

A második: a szükségkiáltás. A minden-mindegy sivár jósa felkeresi Zarathustrát hegyi barlangja előtt és hírül adja, hogy a felsőbbrendű ember jajkiáltása hullámzik fel a hegyre. Zarathustra otthagyja barlangjában a jóst és elszalad a kiáltás irányába.

A harmadik: a beszélgetés a királyokkal. A felsőbbrendű ember keresésére indult Zarathustra még saját birodalmában két okos királlyal találkozik, akik szintén a felsőbbrendű embert keresik és egy megrakott szamarat hajtanak feléje, hogy a legnagyobb ember a legnagyobb úr is legyen a Földön. Az egyik király ezt mondja: Még a legjobb és legkedvesebb nekem ma egy egészséges paraszt, goromba, furfangos, konok, makacs: ez a legelőkelőbb fajta manapság. Ma a paraszt a legjobb; és parasztfajnak kellene úrnak lennie. De a csőcselék birodalmában élünk, — hiába mesélnek nekem akármit. A csőcselék pedig: az a kotyvalék. Csőcselék-kotyvalék: ebben minden mindenben össze-vissza van, szent és lókötő és junker és zsidó és mindenféle barom Noé

bárkájából. — Zarathustra a királyokat is meghívja barlangjába szamarukkal együtt.

A negyedik beszéd a piócáról szól. Zarathustra a mocsaras erdőben véletlenül rálép a szellem lelkiismeretesére: amikor azonban megismerik egymást, összebarátkoznak; hiszen a másik azért feküdt a mocsárba, hogy a piócákat magába haraptatva, agyvelejüket vizsgálja, Zarathustra pedig, akivel összeakadt, a nagy lelkiismeret-pióca. Ezt is meghívja barlangjába Zarathustra.

Az ötödik beszéd a varázslóról szól. Útjában Zarathustra a szellem vezeklőjét és a nagy embert játszó varázslóval is találkozik, de csakhamar leleplezi és az bevallja, hogy igazában csak keresett, egy igazi, egyszerű, nagy embert, — Zarathustrát. Zarathustra kimondja, hogy még nem látott nagy embert, e mai csőcselék-korban. De miért kísértesz *engem*, te gonosz kereső? Majd a varázslót is barlangjába küldi és nevetve továbbmegy.

A hatodik beszéd címe: szolgálaton kívül. Zarathustra az utolsó pápával is találkozik, aki az Isten halála után elbujdosott. Megismerve őt, megragadja kezét és hosszú ideig csodálattal nézi: Lám, tiszteletreméltó, milyen szép és hosszú kéz! Ez olyannak a keze, aki mindig áldást osztott. A pápának is megtetszik Zarathustra jámbor istentelensége, amelynek ízlése ellen van Isten erkölcse. „Nem a jámborság maga az, ami elveszi hitedet Istenben? És túlontúl nagy becsületességed még a jón és gonoszon is túlvezet téged. Mi vár reád? Szemed, kezed, szájad öröktől fogva áldásra rendelt. Nemcsak kézzel osztunk áldást. Közeledben, bár a legistentelenebb akarsz lenni, hosszú áldásosztások titkos szent illatát szimatolom: mily jól esik ez, és hogy fáj is nekem!" Az öreg pápát is barlangjába küldi Zarathustra.

A hetedik történet a legrútabb emberről szól. Zarathustra a legrútabb emberrel találkozik, a nagy önszeretővel és önmegvetővel, aki nem bírta elviselni a mindent látó Istent, mert az neki, az embernek is állandó tanujaként élt, és ezért bosszúból megölte. Zarathustra ezt is barlangjába küldi.

A nyolcadik történet az önkéntes koldúsról szól, aki gazdagságát eldobta és a napon fekvő, csendesen kérődző tehenek közé ment prédikálni és boldogságát keresni. Zarathustra ezt az odaadó kedves hívét is barlangjába küldi.

A kilencedik beszéd az árnyékról szól. Zarathustrát addig követi árnyéka, míg szóba nem áll vele és panaszait meghallgatja; óvja is az árnyékot, hogy végül be ne fogja valami szűk hit, kemény, szigorú ábránd! Mert a biztonságra vágyó nyughatatlan bolyongót mindaz elcsábítja és megkísérti, ami szűk és szilárd. — Majd árnyékát is barlangjába küldi.

Tizediknek: *délben:* Zarathustra lefeküdt egy öreg szőlő-körülfonta fa alá, és lelke boldogan álmodozott-aludt-pihent a beteljesítő örök délben.

Tizenegyedik: az üdvözlés. Késő délután Zarathustra hosszú, hiábavaló keresés után visszafelé tartott barlangjába. Mikor pedig elébe ért, megint felhangzott a nagy szükségkiáltás: ezúttal azonban a barlangból és sok hangból összetéve. Zarathustra beszaladt a barlangba és ott látta körben ülni egész társaságát; és felismerte, hogy ők, akiket meghívott, a felsőbbrendű ember. Belépésekor tisztelettel felálltak és ő megvigasztalta vendégeit. Ezek pedig meghajoltak és tisztelettudóan hallgattak. A jobboldali király azonban beszélni kezdett nevükben és bevallotta, hogy őt keresték, és hogy sok szem irányul manapság az ő hegyére és fájára; nagy vágyódás támadt és többen megtanulták a kérdést: kicsoda Zarathustra? „Él még Zarathustra? Nem érdemes már élni, minden mindegy, minden hiába: vagy — Zarathustrával kell élnünk!" A jobboldali király ezután megragadta Zarathustra kezét, hogy megcsókolja, de az ijedten visszalépett, majd így szólt: Vendégeim, ti felsőbbrendű emberek, becsületesen akarok veletek beszélni. Nem rátok vártam itt, ezekben a hegyekben. Gyenge, beteg lábon jártok, nekem pedig harcosok kellenek, akiket nem kímélek, csakúgy mint magamat. Nem is vagytok nekem elég szépek és jófajúak. Tiszta síma tükrök kellenek nekem tanításaimhoz; a ti felszíneteken még eltorzul saját képem. Ti csak hidak vagytok; nagyobbak menjenek

át rajtatok! Lépcsőfokok vagytok: ne haragudjatok hát arra, aki rajtatok át száll fel az ő magasságába! Magotokból egykor nekem is valódi fiú és tökéletes örökös nőhet: de az messze van. Másokra várok itt: magasabbakra, erősebbekre, győzelmesebbekre, jobbkedvűkre, olyanokra, akik derékszögűek testben és lélekben: nevető oroszlánoknak kell jönniök! Mit nem adnék érte, ha egyem volna: ezek a gyermekek, ez az eleven ültetvény, akaratomnak és legfőbb reményemnek ezek az életfái!

A tizenkettedik: a vacsora. Amikor Zarathustra elhallgatott, odaugrott az öreg jós, megfogta kezét és a megígért lakomára emlékeztette. A bort elhozták a királyok, Zarathustra pedig kenyér helyett két bárány fűszeresen elkészített húsát és jó gyökereket és gyümölcsöt is adott. „A legjobb az enyémeké és az enyém; és ha nem adják nekünk, akkor elvesszük: a legjobb táplálékot; a legtisztább eget, a legerősebb gondolatokat, a legszebb asszonyokat!" Így szólt Zarathustra; a jobboldali király pedig válaszolt: „Furcsa! Hallott-e már valaki bölcs szájából ilyen okos beszédet? Bizony az a legfurcsább a bölcsben, ha még okos is és nem szamár". Így kezdődött az a hosszú lakoma, amelynek neve a történelemkönyvekben „a vacsora". Ezalatt pedig semmi másról nem beszéltek, mint a felsőbbrendű emberről.

A tizenharmadik beszéd a felsőbbrendű emberről szól. Ti felsőbbrendű emberek, ezt tanuljátok meg tőlem: a piacon senki sem hisz felsőbbrendű emberekben. És ha ott akartok beszélni, jól van. A csőcselék azonban pislog: „mindnyájan egyenlők vagyunk". „Ti felsőbbrendű emberek — így pislog a csőcselék —, nincsenek felsőbbrendű emberek, mindnyájan egyenlők vagyunk, ember ember, Isten előtt — mindnyájan egyenlők vagyunk!" Isten előtt! De az Isten meghalt. A csőcselék előtt pedig nem akarunk egyenlők lenni. Ti felsőbbrendű emberek, menjetek a piacról! Ti felsőbbrendű emberek, az Isten volt legnagyobb veszélyetek. Mióta sírban fekszik, azóta támadtatok ti csak újra fel. Csak most jön a nagy dél, csak most lesz a felsőbbrendű ember — úr! Isten meghalt: most azt akarjuk *mi*, — hogy a több-mint-ember éljen. A leggondosabbak azt kérdik ma: „hogy marad fenn az ember?" Zarathustra azonban mint egyetlen és első azt kérdi: „hogyan győzzük le az embert?" A több-mint-embert zártam én szívembe, ez az én elsőm és egyetlenem — és *nem* az ember: nem a legközelebbi, nem a legszegényebb, nem a legszenvedőbb, nem a legjobb. Ami asszonyos, ami szolgafajtájú és különösen a csőcselék-kotyvalék: ez akar most úrrá lenni minden embersors fölött — ó, undor! undor! undor! Ezeket a ma urait győzzétek le, ó, testvéreim, — ezeket a kis embereket: ezek a több-mint-ember legfőbb veszedelme! Győzzétek le, ti felsőbbrendű emberek, a kis erényeket, a kis okosságokat, a homokszem-tekinteteket, a hangya-sürgésforgást, a szánalmas jólérzést, a „legtöbbek boldogságát"! — „Az ember gonosz" — így szóltak vigasztalásomra a legbölcsebbek mind. Ó, bár legyen ez még ma is igaz! Mert a gonoszság az ember legjobb ereje. „Az embernek jobbá és gonoszabbá kell válnia" — ezt tanítom én. A leggonoszabb szükséges a több-mint-ember legjobbjához. Annak a kis embereknek prédikátorának a számára jó lehetett, hogy szenvedett az ember bűne miatt és hordozta azt. Én azonban örülök a nagy bűnnek mint nagy vigasztalásomnak. — De ezt nem hosszú füleknek mondom. Minden szó nem is való minden szájba. Ezek finom messzi dolgok: ne birkakörmök nyúljanak utánuk! Ti felsőbbrendű emberek, azt hiszitek, azért vagyok itt, hogy jóvátegyem, amit rosszul csináltatok? Vagy titeket szenvedőket jövőre kényelmesebben fektetlek? Nem! Nem! Háromszor nem! Mind többen, mind jobbak pusztuljanak el a ti fajotokból, — mert rosszabb és keményebb sorotok legyen. Csak így — csak így nő az ember a magasba, ahol a villám sujtja és töri: elég magasban a villámnak. Kevésre, hosszúra és messzire néz gondolatom és sóvárgásom: mit törődnék kicsiny, sok, rövid nyomorúságotokkal! Ti még nem szenvedtek nekem eléggé! Mert ti magatok miatt szenvedtek, még nem szenvedtetek *az ember* miatt. Hazudnátok, ha másként mondanátok! Mindannyian nem amiatt szenvedtek, mint *én* szenvedtem. — Ezeknek a mai embereknek nem akarok

világossága lenni, ne is hívjanak világosságnak. *Ezeket* — meg akarom vakítani: bölcseségem villáma! szúrd ki a szemüket! — Óvakodjatok a tudósoktól is, ti felsőbbrendű emberek. Azok gyűlölnek titeket: mert terméketlenek! Hideg, kiszáradt a szemük, előttük minden madár megkoppasztva fekszik. Ilyenek kérkednek azzal, hogy nem hazudnak, de a tehetetlenség a hazugságra még messze áll az igazságszeretettől! Őrizkedjetek! A lázmentesség még korántsem megismerés! Kihűtött szellemeknek nem hiszek. Aki nem tud hazudni, nem tudja, mi az igazság. — Ti alkotók, ti felsőbb emberek! Csak saját gyermekünkért vagyunk teherben. Ne áltattassátok magatokat! Ki hát a *ti* felebarátotok? És ha cselekedtek is „a felebarátért", — de nem teremtetek érte! Felejtsétek az érte-t, alkotók! Ahol egész szeretetetek van, gyermeketeknél, ott van egész erényetek is! Művetek, akaratotok a ti „társatok": ne áltattassátok magatokat hamis értékekkel! — Minél jobbfajú valami, annál ritkábban sikerül. Ti felsőbbrendű emberek, nem sikerültetek-e mind — balul? Ne bánjátok, mit számít az! Mi minden lehetséges még! Tanuljatok meg magatokon nevetni, ahogy nevetni kell! Csoda, hogy balul sikerültetek, ti fél-töröttek? Nem tolakodik és törekedik bennetek — az ember jövője? — Minden nagy szeretet nem szeretetet *akar:* — többet akar az. — Minden jó dolog nevet! Elárulja lépése, hogy vajjon saját útjain halad-e már: lássatok hát engemet járni. Aki pedig céljához közel jut, az táncol. Emeljétek fel szíveteket, testvéreim, magasan! magasabbra! És lábatokat se hagyjátok el! Én magam tettem fel magamnak a nevetés rózsafüzér-koszorúját: senki mást ma nem találtam erre még elég erősnek. Zarathustra a táncos, Zarathustra a könnyű, aki szárnyaival int, a boldog-könnyűvérű: — én magam tettem fel koronámat! Ti felsőbbrendű emberek, legnagyobb bajotok: ti mindannyian nem tanultatok táncolni, ahogy táncolni kell — magatok fölött tovatáncolni! Mit számít, ha balul sikerültetek! Mi minden lehet még! Tanuljatok hát meg tovanevetni magatok fölött! Emeljétek fel szíveteket, jó táncosaim, magasan, magasabbra! És ne hagyjátok el a jó kacajt! Ezt a nevetés koronáját, ezt a rózsafüzérkoronát: nektek hajítom hát, testvéreim, e koronát! Szentté avattam a nevetést; ti felsőbbrendű emberek, *tanuljatok* meg hát nekem — nevetni!

A tizennegyedik a búskomorság dala. Ezt az öreg varázsló énekli, amikor Zarathustra a felsőbbrendű emberek köréből kiment a jobb szabad levegőre. Mégis Nietzsche bús reminiscentiái tükröződnek e szeszélyesen ditirambikus dalban, amely így végződik: Egy igazságtól perzselve, szomjasan: — emlékszel még, emlékszel, forró szív, hogy szomjúhoztál akkor? Hogy száműzetve lettem minden igazságtól, csupán bolond! Csak költő! — Ez válasz is egy vádra, amely felhangzik a dalban: Az igazság kérője? Te? Soha! Csupán bolond! Csak költő!

A tizenötödik beszéd a tudományról szól. A varázsló énekével csak a szellem lelkiismeretese szállt szembe, megvádolva társait is, hogy belefelejtkeznek és idefent több bizonytalanságot keresnek, míg ő több bizonyosságért jött Zarathustrához. Az ember öröklött alapérzése a félelem: ebből nőtt legfinomabb hajtása is, a tudomány. De a belépő Zarathustra fejére állítja igazságát: A félelem, mondja, — kivételünk; bátorság az embernek egész előtörténete: és ebből nőtt finomra, szellemire — „Zarathustra!" — kiáltják ekkor vendégei.

A tizenhatodik beszéd és ének: a sivatag leányai között. Ezt az éneket az árnyék dalolja: szeszélyesen pajkos és igen szép dalt a sivatag kerekszájú, fehérfogú leányai között ülő, gondtalanul vágyakozó és víg és lehetőleg gondolattalan európairól, aki — hiába! — az erényes gondolatokat mégsem hagyhatta otthon. Ehhez mérten a dal előtt és után ez a mondás áll: A puszta terjed: jaj a puszta-belűnek!

A tizenhetedik beszéd a felébresztésről szól. Vendégei jókedvűek lettek és Zarathustra örül, hogy jó ételei és vendéglátása így hatottak. De egyszerre elcsendesednek és Zarathustra elképedésére leborulnak a szamár előtt és istenükként imádják. A szamárlitánia Nietzsche legízléstelenebb, paródikus hangú írása.

A tizennyolcadik: a szamárünnep. Zarathustra csodálkozott és magyará-

zatot kért vendégeitől. Azok gyógyulásuk örömének kitörésére magyarázzák eljárásukat. Különben, így szól a szellem lelkiismeretese Zarathustrához, akinek nagyon sok szelleme van, az könnyen belebolondulhat magába az ostobaságba és bolondságba is. Gondolkozz magadon, Zarathustra! Te magad is — bizony! szamárrá lehetnél csupa fölöslegből és bölcseségből. Zarathustra azt hirdeti: nem is akarunk a mennyországba: férfiak lettünk, — így a Földországot akarjuk. Végül is örül az örömnek és az ünnepnek: Új ünnepek kellenek, egy kis bátor esztelenség, valami istentisztelet és szamárünnep, valamilyen öreg vidám Zarathustra-bolond, zúgó szél, mely derűsre fújja lelketeket. Ne felejtsétek ezt az éjtszakát és ezt a szamárünnepet, ti felsőbbrendű emberek! *Ezt* nálam találtátok ki, ezt jó előjelnek veszem — ilyesmit csak gyógyulók találnak ki! És ha újra ünneplitek ezt a szamárünnepet, tegyétek a magatok kedvére, tegyétek az én kedvemre is! És az *én* emlékezetemre! Így szólott Zarathustra.

Tizenkilencedik: A mámoros ének. A boldoggá lett felsőbbrendű emberekkel Zarathustra kimegy az éjtszakába és a közeledő éjfélt az órák dalára — Ember! Vigyázz! stb. — énekelt mámoros énekkel üdvözli, amelyben egyetlen gyönyör örökkévalóságáért minden fájdalomét is vállalja és mindent, mindent örökké, mélyen újra akar élni.

Huszadik: a jel. Reggel Zarathustra korán ébredt, míg vendégei még aludtak. És kilépve sasát látta és azzal együtt tisztelte a Napot, az új világosságot. És ekkor látomása támadt: galambok raja röpködött körülötte és szállt le köréje és egy oroszlán feküdt lábainál. „Megjön a jel, gyermekeim közel vannak", így szólt Zarathustra. Mikor pedig a vendégek felébredtek és közeledő lépésük kihallatszott a barlangból, az oroszlán vad ordítással feléjük ugrott és visszakergette őket, majd az egész látomás eltűnt és Zarathustra egyedül maradt. Emlékezett, majd hirtelen felugrott: „Részvét! Részvét a felsőbbrendű ember iránt! így kiáltott fel és arca érccé változott. Jól van! Ennek — megvolt a maga ideje! Szenvedésem és részvétem — mit számít az! Hát boldogságra törekszem én? Én művemre törekszem! Jól van! Az oroszlán eljött, gyermekeim közel vannak, Zarathustra megérett, eljött az én órám: — Ez az én reggelem, az én napom jön fel: fel most, fel, te nagy dél!" — — Így szólott Zarathustra és elhagyta barlangját, ízzón és erősen, mint a reggeli nap, amikor sötét hegyekből jön.

* * *

Itt mindjárt áttekintjük a hagyaték feljegyzéseit „Így szólott Zarathustra" magyarázatához. (T. VII., 477—499. l.) — Az erkölcsi érzelmek óriási ereje van bennünk, de nem mindegyiknek van célja. Egymás között ellentmondásban vannak: a javak különféle tábláiból származnak. Óriási erkölcsi erő van, de nincs már meg az a cél, amelyre minden erő felhasználható lenne. — Minden cél megsemmisült. Az embereknek célt kell maguknak adniok. Tévedés volt, hogy ilyen céljuk volna; valamennyit adták maguknak. Ámde az előfeltevések megsemmisültek minden korábbi cél számára. — A 19. század mélységes terméketlensége. Egy emberrel sem találkoztam, aki valóban új eszményt hozott volna. Legtovább a német zene jellege csábított reményre. Egy *erősebb típus*, amelyben erőink szintétikusan egybe vannak kötve — ez az én hitem. Úgy látszik, hogy minden dekadencia. Úgy kell irányítani a tönkremenést, hogy a legerősebbeknek új létformát tegyen lehetővé. — Az erkölcs feloszlása gyakorlati következményében az atomisztikus egyénhez vezet és azután még az egyén szétoszlásához többségekre — abszolút folyás. Ezért most inkább szükséges egy cél mint bármikor, és szeretet, új szeretet. — Ameddig még cselekedni kell, tehát parancsolnak, addig még nincs itt a szintézis (az erkölcsi ember megszületése). Másképen cselekedni nem tudni: ösztönök és parancsoló ész a célon is túlra: önmagát élvezni a cselekvésben. — A rossz, mint élősködő. — Az előkelő érzés az, amely megtiltja, hogy csupán élvezői legyünk a létnek — fellázad a hédonizmus ellen —: annak ellenében teljesíteni akarunk vala-

mit! — De a tömeg alaphite az, hogy semmi ellenében kell élnünk, — ez hitványsága. — A törvényszerző típusa, fejlődése és szenvedése. Milyen értelme van egyáltalában a törvényszerzésnek? Zarathustra a hírnök, aki sok törvényszerzőt hív. — Az ajándékozó, az alkotó, a tanító — ezek az *uralkodó* előjátékai. — Minden erénynek és önlegyőzésnek csak mint az uralkodó előkészítésének van értelme! — Mennyit áldoz a hadvezér, a fejedelem, az önmagánakfelelős, — ez nagyon tiszteletreméltó! — Az eudaimonista-szociális eszmények visszavezetik az emberiséget, — talán nagyon hasznos munkásfajtát eredményeznek, — feltalálják a jövő eszményi rabszolgáját, az alacsony kasztot, amelynek nem szabad hiányoznia! — Egyenlő jogokat mindenkinek — ez a legkirívóbb igazságtalanság; mert emellett a legfelsőrendű emberek rövidülnek meg. — Nem az erősebb jogáról van szó, hanem erősebbek és gyengébbek ebben mind egyenlők: annyira terjesztik ki hatalmukat, amennyire bírják. — Zarathustra tanításai eddig csak a jövendő uralkodó-kaszthoz szóltak. A Földnek ezek az urai kell, hogy most Istent pótolják és az alávetettek mély feltétlen bizalmát megszerezzék. Először: új szentségük, lemondásuk boldogságról és kellemességről. A legalacsonyabbaknak adják a boldogságra való várományt, nem önmaguknak. A balul sikerülteket a „gyors halálról" való tanítással váltják meg, vallásokat és rendszereket kínálnak, mindig a rangsor szerint. — A hatalom érzése. Minden én versengése, hogy megtaláljuk azt a gondolatot, amely az ember fölött állva marad, mint csillaga. Az én mint primum mobile. — A visszatérés tana a történet fordulópontja. — Az embernek önmagán túlra kell célját vetnie — de nem egy hamis világba, hanem saját folytatásába. — Minden alkalommal itt a közép, ha a jövőre való akarat keletkezik: a legnagyobb esemény áll előttünk! — Önmagunknál magasabb lényt teremteni, ez a *mi* lényegünk. Rajtunk túl teremteni! Ez a nemzés ösztöne, ez a tett és a mű ösztöne. Amint minden akarás célt tesz fel, úgy tesz fel az ember egy lényt, amely nincs itt, de létének célját adja. Ez minden akarat szabadsága! A célban van a szeretet, a tisztelet, a tökéletesnek-látás, a sóvárgás. — Az én követelésem: lényeket létrehozni, amelyek magasan az egész „ember"-nem fölött állnak: és ennek a célnak önmagát és „a legközelebbiket" (a felebarátokat) feláldozni. Az eddigi erkölcs határa a nemen belül volt: minden eddigi erkölcs hasznos volt, hogy a nemnek *először* feltétlen tartósságot adjanak: *ha* ez el van érve, akkor a cél feljebb vethető. Az egyik mozgalom feltétlen: az emberiség kiegyenlítése, nagy hangya-építmények stb. A másik mozgalom, az én mozgalmam: ez fordítva minden ellentét és szakadék kiélezése, az egyenlőség megszüntetése, túlhatalmúak teremtése. Amaz az utolsó embert hozza létre, az én mozgalmam a több-mint-embert. Semmiképen sem cél, hogy az utóbbiakat az előbbiek uraiként fogjuk fel: hanem: két faj álljon fenn egymás mellett, — lehetőleg szétválasztva; az egyik, mint az epikurosi istenek, nem törődve a másikkal. — A több-mint-ember ellentéte az utolsó ember: azzal együtt teremtettem. — A pálya közepe táján keletkezik a több-mint-ember. — Féltem az emberek között: vágyódtam az emberek közé, és semmisem csillapított. Ekkor a magányba vonultam és megteremtettem a több-mint-embert. És amikor megteremtettem, elrendeztem köréje a keletkezés nagy fátyolát és a delet világíttattam körülötte. — A testben-lélekben legerősebbek a legjobbak — alapelv Zarathustra számára. — A közösség új formái: magukat háborúsan fenntartva. Különben bágyadt lesz a szellem. Nem „kertek" és csupán „kitérés a tömegek elől". Háború (de lőpor nélkül!) különböző gondolatok! és uraik között! Új nemesség, tenyésztéssel. Családok alapító ünnepei. A nap új beosztása; testgyakorlatok minden életkor számára. A verseny mint elv. A szerelem mint versengés a keletkezőben, eljövendőben lévő elvért. Az elfajulókat felhasználni. Az legyen a büntetés joga, hogy a gonosztevőt legyen szabad felhasználni, mint kísérleti tárgyat (új táplálkozásra): ez a büntetés magasztossága, hogy itt az eljövők legnagyobb hasznára egyet elhasználnak. — Semmi türelmetlenség! A több-mint-ember legközelebbi lépcsőfokunk! Ehhez, ehhez a korlátozódáshoz önmérséklet és férfiasság kell. Az embert önmagán túl fokozni, a görögök mód-

jára, — nem testetlen képzelődések. A magasabb szellemet, gyenge, ideges jellemhez kapcsolva — azt meg kell szüntetni. Cél: az egész test feljebbalkotása, és nemcsak az agyé! — „Az ember olyan valami, amit le kell győzni": — a tempó a fontos: a görögök csodálatraméltók: történés nélkül. Elődeim Herakleitos, Empedokles, Spinoza, Goethe. — Főtanítás: Minden fokon tökéletességre és jólérzésre vinni, — nem ugrani! Először a törvényadás. A több-mint-emberre való kilátás után borzongató módon a visszatérés tana: most elviselhető! — Hogy halhatatlanságunkat elviselhetnők — ez volna a legnagyobb. — Halhatatlan az a pillanat, amikor a visszatérést nemzettem. Ezért a pillanatért *elviselem* a visszatérést. — A jobb emberek tenyésztése nagyon sokkal fájdalmasabb. Az erre szükséges áldozatok eszményét Zarathustrában bemutatni: a szülőföld, család, haza elhagyása. Az uralkodó erkölcsiség megvetése alatt élni. A kísérletek és balfogások kínja. Elválás mind azoktól az élvezetektől, amelyeket a régibb eszmények nyujtottak. — Három tulajdonságot kell a tanítványoknak egyesíteniök: hogy igazak legyenek, magukat közölni akarják és tudják, és tudástársak legyenek. — „Nemcsak az ember, a több-mint-ember is visszatér!" — A reformátor tipikus fájdalmai és vigasztalásai is. A hét magányosság. — Zarathustra hangulata nem őrülten-türelmetlen a több-mint-ember felé! Nyugalma van, várhat: de minden cselekvés értelmet kapott, mint út és eszköz oda, — és jól és tökéletesen kell, hogy végeztessék. A nagy folyam nyugalma! A legkisebb megszentelése! Minden nyugtalanságot, heves vágyódást, minden undort a harmadik részben ábrázolni és *leküzdeni* kell! Enyheség, szelídség stb. az első és a második részben. Mindezek a még nem magabiztos erő jelei! Zarathustra meggyógyulásával Caesar áll itt kérlelhetetlenül, jóságosan: — a teremtő-lét, a jóság és a bölcseség között megsemmisült a szakadék. Világosság, nyugalom, nem túlzott sóvárgás, boldogság a jól alkalmazott, megörökített pillanatban! — Zarathustra III.: „Én magam boldog vagyok". Amikor elhagyta az embereket, önmagához tér vissza. Mint valami felhő, úgy foszlik el előle. Tipus, ahogyan a több-mint-embernek élnie kell: mint egy epikurosi istennek. Isteni szenvedés a Zarathustra III. tartalma. — „Csak a szeretet ítéljen" — (a teremtő szeretet, amely elfelejtkezik magáról műveiben). — Zarathustra csak akkor tud boldogítani, miután a rangsor helyre van állítva. Először ezt tanítja. A rangsor a Föld kormányzásának rendszerében megvalósítva: a Föld urai utoljára, egy új uralkodó kaszt. Belőlük imitt-amott eredve, egészen epikurosi isten, a több-mint-ember, a lét megdicsőítője. *Caesar Krisztus lelkével.* A világ több-mint-emberi felfogása. Dionysos. Ettől a legnagyobb elidegenüléstől szeretettel visszatérve a legszűkebbhez és legkisebbhez, — Zarathustra valamennyi élményét megáldja és mint áldó hal meg. — Imádkozókból áldókká kell lennünk!

A Zarathustra-könyv Nietzschenek nemcsak leghíresebb és legszebb, de az elkészültek közül kétségtelenül fő műve is: ebben gyüjti legteljesebben össze és önti a legegyénibb formába mondanivalóját. Formája mindvégig költői; néhol szabad ritmusú versekben, általában többé-kevésbbé rejtett zenéjű, melódikus-ritmikus prózában van megírva, amely nemcsak a német, hanem az egyetemes emberi prózaírás egyik legnagyobb remeke. Nem áll előzmények nélkül: egyrészt a ditirambikus irodalom, de még inkább a biblikus, főleg a zsoltáros és az evangéliumi, erősen megérezhető stílusán, képein, fordulatain, szófüzésén, mondatalakításán, periodusain; egészében azonban Nietzsche saját költői formája. Tartalma klasszikus példája a patétikus bölcseleti lírának: hőse, Zarathustra lényegében maga Nietzsche, aki prófétikus hevülettel hirdeti igéjét, egy új filozófiátlan-filozófikus, vallástalan-vallásos hitet. Igét hirdet, persze új, saját igéjét: de a tartalomban szemmelláthatólag vallásos, elsősorban keresztény analógiák érvényesülnek, a kereszténységen és egyáltalában minden addigi vallásos tanításon akar Nietzsche túltenni

ebben a valóban Zarathustra-bibliának nevezhető könyvben. Filozófiátlan, mert a filozófiai igazolással egyáltalában nem törődik; és mégis filozófikus, mert tárgya túlnyomóan a filozófia körébe való, minden „hátsóvilág"-ellenességében is metafizikai mítosz és ezzel jól összeszabott, bár eredetileg korántsem egyszerűen erre szabott erkölcstan; hiszen az etikai részek általában régibb Nietzsche-multból valók, mint a metafizikaiak. Vallástalan, mert kimondottan az akar lenni a szó hagyományos értelmében és határozott ateizmust képvisel; és mégis vallásos hit, mert lényegében egy emberfölötti eszménynek magát és mindenki mást akaratilag odaadó magatartás. A könyv részleteiben aránylag kevés új gondolat jelentkezik, de a későbbi Nietzsche minden fontosabb gondolata és állásfoglalása, sőt még az ifjú Nietzsche sok eszméje és törekvése is visszatér benne: a részletekben szinte csupa ismerőssel találkozhattunk. Tehát jelentősége csak a költői szépségű és nagyszabású gondolatösszefoglalásban volna? Korántsem.

A részletek itt két vezető gondolat körül rendeződnek és éppen azok gazdag kifejtéseként adnak egységes nietzschei életképet: a több-mint-ember, az Übermensch, valamint az örök visszatérés gondolatai körül. A másodikat ismerjük és azzal részletesen foglalkoztunk is, tehát itt nem kell újra hosszabban vizsgálnunk: de ne felejtsük, hogy Nietzsche az örök visszatérésnek őt annyira megrendítő eszméjét a *Vidám tudományban* alig említette és a Zarathustra-könyvre tartogatta; megismert tudományos jellegű tanulmányát nem adta közre, „nagy gondolata" tehát a Zarathustra-könyvben jelent meg először határozottan és teljességében, egyúttal óriási igényességével a közönség előtt. Mindjárt összekötve a másik nagy eszmével, a több-mint-ember eszméjével: mert Nietzsche jól érezte és ki is fejezte, hogy az általában annyira kicsinek jellemzett ember örök visszatéréséről szóló tan a legmélyebb csömört és undort kell, hogy keltse abban, aki jól végiggondolja; ezért hangsúlyozza, hogy nemcsak az ember, hanem a több-mint-ember is örökké visszatér. De mi hát ez a több-mint-ember?

Eredete kétségtelenül Nietzsche személyes szellemi nagyságában van: ez a nagyság alighanem annál szenvedélyesebben mondott igent az emberi nagyság *teljes,* elsősorban hatalmi érvényesülésére, minél kevésbbé tudott saját személyes élethatalma kibontakozni; Nietzsche óriási érzékenységével, a szertelenségig szálló képzeletével és a való emberi világgal szemben tanusított ijedős félénkségével semmiképen sem tudott szellemi nagyságának megfelelő vagy annak arányait csak meg is közelítő világi érvényesüléshez jutni, sőt a világ érintésétől egyenesen visszariadt és a világtól mindjobban visszavonult, és így szemmelláthatólag képzeleti pótvilágában élte ki hatalmi ösztönеit: saját szellemi ható hatalmának elképzelésében, *a hatalmi akaratnak* mint alapvető életténvezőnek meglátásában és hirdetésében és olyan személyes nagyság megfogalmazásában, amely egyben szuverén hatalom is; így máris a több-mint-ember eszméje felé haladt. Megismertük ezenkívül ifjúkorának romantikus örökségként nyert és szellemi nagyságélménye nyomán örömmel felkapott hős- és zsenikultuszát; ebből később mindjobban kifejlődött arisztokratikus életfelfogásának egyik legjellemzőbb megnyilvánulása, a nagy ember különleges, minden mást feltétlenül felülmúló életjogának hirdetése, a szenvedélyességig és egyenesen egyfajta kultusz alakjában: ez a szinte vallásos jellegű és szenvedélyes emberi élet-

nagyságigenlés már egyenes úton volt a több-mint-ember felé. Egymagában mégsem érte volna el: és kétségtelenül hibás kísérlet a több-mint-emberben egyszerűen csak a nagy embert látni akarni. Mert a több-mint-ember a nietzschei kijelentések világos értelme szerint nemileg különbözik az embertől, fölötte áll annak, mint az ember az állatnak; láttuk, hogy Nietzsche határozottan közbülső és pedig meglehetősen ingatag közbülső alaknak tartja az embert a nagy korlátozottságában biztosabb állat és a nagyszerű hatalmával magabiztos több-mint-ember között. Itt feltétlenül fejlődéselméleti elgondolás érvényesül: és ezt utóvégre nem lehet kárhoztatni akkor, ha a fejlődéselmélet Nietzsche-korabeli naturalista alapjait tekintetbe vesszük; ezekből kétségtelenül Nietzsche több-mint-ember-tana vonta le a leggrandiózusabb és legszellemesebb következtetést. Ide megint belejátszott szertelen nagyságvágya, amely minden emberi korláton túlragadta. Ugyanezért nem tudja elviselni az egyisteneszmét, mert hiszen ő nem *az* Isten, de akkor Isten eszméje megkötné, abszolút, független nagyságából lenyomná, úgy érzi. A politeizmus eszméje sokkal kedvesebb neki, hiszen az isteni természet szerinte éppen az ilyen szuverén lények köztársaságát kívánja meg: istenek azonban megint csak azért nem lehetnek, mert akkor elviselhetetlen volna neki az a tudat, hogy ő nem isten. Ezen segít már most a több-mint-ember koncepciójával: ez emberfölötti és egyúttal az ember számára eszményi lény, de nem köti meg, hiszen az ember maga hozza létre, alkotja meg, teremti legfőbb alkotó életszabadságában, amely minden egyetemes létszükségszerűség mellett is valamiképen mégis — végig nem gondolva — megvan és valódi szabadság; Nietzsche maga pedig ennek a teremtésnek első és fő hirdetője. A több-mint-emberben most már eléri és kiéli Nietzsche azt a vágyát, amelyet ember létére el nem érhet: a több-mint-ember már valóban istenalak és pedig Nietzsche régi szerelmeinek, a jóban-rosszban aggálytalan, önmagukat gáttalan nemtörődömséggel és erővel, teljességgel kiélő olymposi istenek képére formált alak, aki úgy, mint azok, saját teljes és gáttalan életével igazolja a létet. Epikuros nemtörődöm-isteneihez hasonlítja nyíltan a költő képzeletének e nagyszerű oroszlángyermekét: és, úgy látszik, ezzel az életfokkal azután meg is elégszik, mint az életfejlődés csúcsával és végső fokával; mert egyrészt az epikurosi istenekhez hasonló több-mint-emberben nincs továbbtörő vágy, másrészt az örök visszatérés lehetővétételére a mindenség bontakozási folyamatának nyilván valahol véget kell érnie, hogy azután újra kezdődhessék. Ezzel azonban nagy eszményét is, a több-mint-embert — csakúgy, mint az örök visszatérés eszméjét — az ember szempontjából sem vetítette kellő magasságba, mert lényegében végessé tette: emberentúli eszményként Isten helyébe állította, de valójában a potenciálisan végtelen, kimeríthetetlenül és elmúlhatatlanul bontakozó emberi szellem lehetőségeinél is alacsonyabbra vette. Itt van kedves eszméjének az emberkoncepció szempontjából is nagy fogyatékossága: erre később még visszatérünk.

Ez a fogyatkozása összefügg sajátságos Földszerelmével, amely régi álláspontja nyomában itt hatalmas szuggesztióval érvényesül. Ennek pozitív vonása kifogástalan és igen jelentős eszme és követelés: a földi életet és egész világát semmiképen sem szabad bagatellizálni, az teljes létértékű és egész, lelki-testi életünk szempontjából döntő fontosságú. Nietzsche Földszerelmének negatív vonása már teljességgel fogyatékos:

mert ez a „szerelem" nyilván egyáltalában nem jogosít minden más létréteg elvi elvetésére. Ilyesmi már Nietzsche régibb metafizikaellenes, pozitivista felfogásából és főleg a minden metafizikumban Istenre gyanakvó és attól irtózó érzületéből fakad: ez az utóbbi viszont elveszi tőle, a nagy és mély szellemű és nagyszerű szellemességű gondolkodótól, éppen a szellem alaptermészetébe, a nagy lélekbelátótól a lélek ősalkatába való belátás lehetőségét, és másrészt mégis egy most már „hivatalos" megtagadottsága és így kritikátlansága folytán szertelen, sőt sokban fantasztikus metafizikának tár ajtót-ablakot.

Ez nyilvánvaló ellentmondás, amelyet Nietzsche nem vesz észre; ugyanakkor azonban azt az ellentmondást sem veszi észre, amely a minden apróságot szeretettel átölelő Földszerelem és a nagy embermegvetés között tátong: hiszen a „csőcselék" is van annyira Föld, mint a többi élet-apróság, sőt jóval földibb az epikurosi istenszerű több-mint-embernél. Hiába küzdi le végül Nietzsche undorát a kicsiny, tömegszerű, saját kicsinységében megnyugvó és kicsinyes boldogságra és elégedettségre berendezkedő „utolsó emberrel" szemben, a mindent — és mindennek örök visszatérését is! — igazoló több-mint-emberért: miért undorító és jogtalan létű ez a kis ember a földi élet egyetemes jogosultságában? Az ember *megvetése* a több-mint-embernek az emberből való *kihajtása* céljából lehet hasznos „tenyésztési" fogás, de nem jogos — legfeljebb fátumszerű, szükségszerű — az egyetemes Földszerelem életrendjében; és ugyanekkor Nietzsche megint bizonyosan igazságtalan is a kis ember iránt, akinek szellemi lelkébe nem akar és nem tud a *kellő* szeretettel és megértéssel elmélyedni és nem tudja a tömegszerűn túl mindegyikben az egyetlen és *mindig,* a leglaposabb esetekben is mély egyéni jelleget meglátni. Persze, hogy itt a „nagyság átka" elcsábítja és gőgre ragadja, de éppen neki le kellett volna tudni ezt vetni és a „földi bolha" életsajátságaiba is jobban bele kellett volna merülnie: nemcsak hitványságainak kipellengérezésével, hanem lelkisége *meglévő* értékeinek jobb feltárásával és elismerésével is. Ez talán megint ellentmondásba vihette volna a több-mint-ember eszméjével; de így az átlagos emberi lélek és szellemiségének kevésrebecsülése meggátolta kellő alaposságú megismerésében. Ilyen módon azután arisztokratizmusa nem egyszer valóban gőgös és ezzel igazságtalan lesz annak ellenére, hogy valódi lelki nemességet és nagyságot kíván és annak messze kiemelkedő értékét hirdeti.

Mindez a meggondolás jól mutatja, mennyire metafizikába kötött a hátsóvilág ellen hadakozó Nietzsche bölcselete! Ez az el nem ismert és azért, természetesen, nem is végiggondolt metafizika most is erősen naturalista alapú, amikor a test egyetlenségét hirdeti az emberben és, egész tanítása értelmében, a világmindenségben is. Persze, hogy ez a test lelkes-szellemes-szellemi és mind nagyobb átszellemülésre-meglelkesülésre hivatott; és pozitivista-naturalista maradványai mellett megint Nietzsche istenborzalma, valamint éppen a nagy és mindig túlhatalmú szellem részben vágyódó és részben fölényes könnyelműségű önelvetése azok a motívumok, amelyekben ennek a nem éppen meggyőző és nem is komolyan keresztülvitt, hanem szinte tudományosan megjátszott szellemellenes hadakozásnak forrásait keresnünk kell.

Az erkölcs terén Nietzsche már teljesen elhagyta korábbi pozitívista-naturalista, vagy még alkalmasabb kifejezéssel „negativista" álláspontját: itt már valóban egy új, magasabbnak érzett erkölcsért tagadja

a régi erkölcsöt. Új erkölcshirdetését is több lelki motívum együtt érvényesülő hatására kell visszavezetnünk. Az egyik kétségtelenül igen finom erkölcsi értékérzése: a hagyományos erkölcsi értékeszméket nem érzi elég finomaknak, nemeseknek, előkelőknek és ezért továbbcsavarja és hegyezi egészen a túlcsavarásig és ezzel egyúttal könnyen és olcsón adódó megkontrázásukig. Erre példának vehetjük a sérelem viszonzását: nem megbocsátással vagy jótéteménnyel kell viszonozni azt, mert az ilyen eljárás megszégyenít, tehát még jobban sért; hanem vagy annak beláttatásával, hogy a sértő igazában jót tett velünk, vagy, ha kell, inkább egy kis haraggal; és az átkozódásra jobb egy kicsit együtt átkozódni, mint áldással fizetni. Itt valóban nagy lelki finomság érvényesül, de a megértés elégtelen: egyrészt nem akarja és tudja megérteni a finom érzület valódi szeretetviszonzását, amely sem nem tolakodó és tüntető, sem nem diadalmaskodó és fölényeskedő, hanem nagyon is szemérmes; és másrészt nem akarja és tudja megérteni az általános emberi természetet, amely semmiesetre sem annyira túlérzékeny, hogy a haragos vagy kicsit visszaátkozódó viszonzást saját legkevésbbé sem túlérzékeny szemérme kíméletének fogja fel, hanem gyakran éppen jogcímnek a „játék" lendületesebb folytatására.

Nietzsche új erkölcsadásának azonban bizonyosan van más motívuma is: ilyen elsősorban a már ismételten látott szertelen függetlenségi vágya, amely valóban teljes erkölcsi autonómiára és szuverenitásra törve, a régi erkölcsöt is tűrhetetlen bilincsnek, kötöttségnek érzi és csak a magaszabta erkölcsi törvénynek akar engedelmeskedni, de ennek követel másoktól is engedelmességet! Ez az a szertelen függetlenségi és úri vágy, amely nem bírja az Istent, de a halált sem: mivel pedig ennek nagyon is durván kézzelfogható erejével józanul nem ellenkezhetik, megelőzi és a *szabad halálban,* vagyis az öngyilkosságban véli magának alávetni és az örök visszatérés tanával akarja uralmát megdönteni. Ez a mértéktelen függetlenségi és nagyságvágy eredményezi azután azt, a későbbi Nietzscheben mindjobban érvényesülő motívumot, hogy — csakúgy, mint stílusának finomságával, gondolatainak mélységével, egész személyének nagyságával — új erkölcstanával is túlszárnyalja, lepipálja a régit, főleg pedig a keresztény erkölcsöt: azzal való mind hevesebb ellenkezése a feltétlen túltevés vágyából is fakad. Így azután nem is törekszik kellő alapossággal megérteni a kereszténységet és abban is, mint minden vallásban, jellemző módon csak tűrhetetlen nyomást és életidegen révületet lát, a kereszténységben pedig még a csőcselék nemtelen védelmét is. Mindez természetesen csak lélektanilag magyarázható meg kellőleg, mert nincs elegendő tárgyi alapja; már sokkal több alapja van annak a kifogásnak, amelyet a keresztények kereszténysége ellen emel. Egészében azonban Nietzsche új „szupererkölcse" bizony nem kevesebb értékirígységből, mint valóban finomabb értékérzésből szövődik és ezért egészében messze jár a kifogástalanságtól. Alkalomadtán Nietzsche maga is megőrzi „szabadszelleműségét" annyira, hogy nem erőszakolja magát rá tanítványaira, hanem Zarathustrától való eltávozásuk szükségét is hirdeti — részben persze a legbiztosabb visszatérés céljából! — és főleg éppen saját legmélyebb egyéniségük *felszabadítója* akar lenni. Ennek megfelelően híveinek nevetést, örömet, testi-lelki-szellemi táncolást és valódi ünnepeket és ünneplést is hirdet és rendel. És természetes életet: ezért könnyen

foglalnat állást a csodakívánság ellen és helyezkedik a csodatevés ereje *fölé*, annál inkább, mert az ő evangéliuma bizony kénytelen beérni csoda nélkül. De lényegében mégis megint csak felsőbbrendű evangéliumnak szánja: az említett biblikus analogiákban hegyi-beszéd-hasonlóságokig elmegy, tanítványokat — és az evangelisták jelképeihez és főleg nem-keresztény vallásalapítókhoz hasonlóan szent állatokat — tart, elutasítja azt az igényt, hogy okot kívánjanak tőle, tehát abszolút hitet követelő tekintélyként is fellép, prófétának is állítja magát. Máskor azután, sőt gyakran csakhamar újra a szenvedő ember: a költő, aki önmagába belefáradt, a saját multja sírján zokogó, a nagy magányosság érzésében keserves könnyeket hullató és emésztő sóvárgásban égő ember; vagyis valóban vergődő költő-ember, akinek nagy remekműve főleg az első két részben szépségeivel és értéklátásaival megragad és néha egyenesen elragad, a harmadik részben igen elmélyül és az olvasót is folyton elmélyedésre készteti és alkalomadtán lenyűgözi; az utolsó részben azonban már sajátságosan nekikeseredik, ugyanakkor szertelenül önmagába bódul és bizonyos mértékig aggaszt-riaszt: de nem villámló erejével, hanem a szellemi eltorzulás fenyegető, olykor kínos előjeleivel.

A Zarathustra-könyv. Nietzsche írói működésének csúcsa: természetesen ő maga is mélyen tudatában van annak, hogy itt évtizedek óta bontakozó élet- és világfelfogásának egész lényeges tartalmát adja, két nagy eszméjében, a több-mint-ember és az örök visszatérés eszméiben összekapcsolva, azoknak értelme szerint egységesen értelmezve és azok szerint mint céleszmék szerint irányítva; egyúttal megtalálta gondolatainak kifejezésére a leghatásosabb, nagyszerű költői nyelvet és formát. Éppen ez az utóbbi, a költői forma, volt azonban az egyik olyan szempont, amely Nietzschet gondolatainak további és más alakú kifejezésére is ösztökélte. Hiszen ő mélységesen költő volt, ezt maga is érzi: de sohasem érezte és tartotta magát kizárólag vagy csak leglényegesebben is költőnek, hanem — mint ahogy sokszor megmondja — *filozófusnak*, aki ebben a minőségében, a nagy görög filozófusokhoz hasonlóan, mint prófétikus bölcs és törvényhozó ad új életcélt és ennek megfelelő életrendet az emberiségnek. Érthető tehát, hogy gondolatait teljes világossággal, filozófikus rendben, sőt egységes alapelven felépülő rendszerben is ki akarta fejezni: több műve és legnagyobb bölcseleti művének, valódi bölcseleti életművének szánt könyve előkészületei világosan mutatják, hogy ő végül is nem akart az aforisztikus alaknál megállni — már a Zarathustra sem nevezhető annak — hanem belsőleg egységesen összefüggő bölcseleti életrendképét külsőleg is egységesen tárgyaló műben, illetőleg művekben akarta bemutatni. Hiszen ifjúkorában is egységesen összefüggő könyveket írt; az „Emberi, nagyon is emberi dolgok" első aforisztikus munkája. Ezt a stílusát megpróbálták betegségéből, fej- és szembajából folyó kényszerűséggel magyarázni, amely gondolatainak egységesen megstilizált alakba-öntését meggátolta volna. Lehet, hogy ez a gátló tényező bizonyos szerepet játszott több műve aforisztikus alakjának kialakulásában; sőt az is lehet, hogy ezt a tényezőt sajátmaga is tekintetbe vette: de az bizonyos, hogy nem ez lehetett a döntő. Hiszen mindig volt olyan barátja, híve, húga, aki diktálásra is írt neki, a végleges, összefüggő nyelvalakú szöveg diktálása pedig neki nem jelenthetett különösebb szellemi nehézséget és aligha jelentett

volna leküzdhetetlen érzelmi gátlást is. Az aforisztikus írásmód fő okát is lelki-szellemi felszabadulása után határtalan kéjelgéssel átélt szabadságélvezésében kell látnunk; teljes szabadságában még az összefüggő írás megkötését is elhárította. Az aforisztikus eljárás egyúttal eszméinek, sőt ötleteinek kifejezésében is megengedte neki, hogy szabadon „lebeghessen, mint a madár", majd ide, majd amoda szállva, innen is, onnan is, ide is, oda is csipegetve, megpróbálva mindenfélét, és még esetleges ellentmondások egymásután következő állításától sem riadva vissza. Ezt élvezte is, de meg nem is volt akkor egységesen és szervesen kialakult élet- és világképe, csupán egyes vonások, foltok rajzolódtak ki élesen a bizonytalanabb eszmei környezetből és háttérből. Ez az állapota érteti meg igazában az aforisztikus alakot: hiszen azt még gyógyulása után is jó ideig, egészen a *Vidám tudomány*-ig megtartotta, tehát nyilván élvezte és szerette. Amint azonban „nagy" gondolataival megint egységes élet- és világkép formálódott ki benne, és ő ennek értelmében mind erősebben *hatni* is kívánt, természetszerűleg újra az összefüggő, rendszeres ábrázolás felé kellett fordulnia: ezt költői módon és még korántsem teljesen és világosan keresztülvitt alakban megteszi a Zarathustrában, de még sokkal világosabban és szigorúbban kellett végeznie bármely szorosan bölcseleti alakú munkában. Igy is akarta: „A hatalmi akarat"-ot összefüggő tárgyalású műnek tervezte és a Zarathustra idejében és azután írt tanulmányait — részben a nagy könyv fejezeteit és előjátékait — már egységesen összefüggő alakban írta meg.

Belsőleg a következő művekben az erős és talán mindjobban erősödő és keseredő polémikus szellem tűnik fel. Nietzsche maga mondja az *Ecce homo*-ban, hogy feladata igenlő részének — utoljára a Zarathustrában adott — megoldása után a nemet mondó, nemet tevő része került sorra: az eddigi értékek átértékelése, a nagy háború, — a döntés napjának felidézése. Mégis kérdezhető, sőt meg is kell kérdezni, miért kellett a polémiát ennyire fokozni? Hiszen megvoltak határozott eszméi, a kifejezés minden módjának mestere volt: ha tehát a maga igazáról és felfogásának felsőbbrendűségéről meg volt győződve — és ezt nincs okunk kétségbevonni — akkor a nagyobbnak, a jobbnak szép és pozitív odaállításától nyugodtan várhatta a kívánt hatást; sőt, tárgyilag éppen ettől várhatta a megejtő és magávalragadó hatást legjobb kortársainál és a jövő vezetésre-hivatott legnagyobb szellemeinél. Ha viszont azt gondolta, hogy eszméinek pozitív hirdetése kevesebb megértésre talál, akkor azt is meg kellett gondolnia, nem okoz-e éppen szélsőséges polémiájával több félreértést? Ha azt gondolta, hogy a polémikus hangra többen figyelnek fel, akkor eszébe kellett jutnia, hogy ő nem a tömeghez, hanem a legjobbakhoz akar szólni: ezekről pedig nem kellett feltételeznie, hogy az új értékrend pozitív hirdetését nem értik meg. Tehát valóban ledönteni akart: de miért *a Vidám tudomány* és a *Zarathustra* építése után, amikor tárgyilag harmadiknak éppen egy nagy összefüggő bölcseleti mű építő munkája volt indokolt és lehetett kívánatos? A tagadás korszaka a *Vidám tudomány* előtt volt, és úgy látszott, többször hangoztatta is, hogy le akarja zárni: miért kellett tehát ezt a korábbi kritikáinál sokkal erősebb, szinte szertelenül kihívó hangú támadássorozatot megindítani? Legjobb indulattal sem nevezhető a Zarathustra után írt, illetőleg kiadott legtöbb művének hangja előkelő-

nek: és Nietzsche a Zarathustrában éppen az előkelőség legmagasabb fokát kereste és kívánta tartani; túlérzékenysége és nemes finomsága hogyan egyezett ki új stílusával? Itt mégis csak azt kell mondanunk, hogy a vágyaihoz mért meghallgatás és elismerés hiánya keserítette el és ugrasztotta megint el, majd fokozta támadó kedvét; de ennek rendkívül ingerlékeny és néha még keserű természetében mégis csak alighanem a szellemi-lelki láthatárának alján felvonuló pusztító vihar fenyegető morajlása hangzik.

A Zarathustra megírásának éveiben már állandóan foglalkozik Nietzsche tanításának összefüggő bölcseleti jellegű munkában adandó ábrázolásával. Felmerülnek olyan címek, mint „Morál moralisták számára", „A létrejövés ártatlansága, útmutató az erkölcstől való megváltáshoz" stb., de mindinkább a „Hatalmi akarat", életfelfogásának ez a most mind jobban érzett lényege, válik a tervezett nagy könyv címévé. Alkalomadtán feljegyzett „alapelvei" is ebbe az irányba mutatnak, például: „Az, amiben leginkább hiszünk, minden apriori, azért még nem bizonyosabb, mert olyan erősen hiszünk benne. Hanem talán nemünk valamely létfeltételének bizonyul — valamely alapfeltevésnek. Más lények más alapfeltevéseket állíthatnának fel, például négy dimenziót. *Mindamellett* még mind ez a feltevés hamis lehetne — vagy még inkább: mennyiben is lehetne valami „önmagában igaz"? Ez az *alapértelmetlenség!*" — „Az elért férfiassághoz tartozik, hogy ne csaljuk meg magunkat emberi helyzetünk felől: sőt inkább szigorúan keresztül akarjuk vinni *a mi mértékünket* és *a dolgok fölött való hatalom legnagyobb mértékére akarunk törekedni.* Be kell látni, hogy a veszély óriási: hogy eddig a véletlen *uralkodott.*" — „A Földkormányzás feladata jön el. És ezzel a kérdés: *hogyan akarjuk* az emberiség jövőjét!" — „Új értéktáblák szükségesek. És a harc a régi *„örök"* értékek *képviselői* ellen, mint a legfőbb ügyl" — „De *honnan* vesszük a mi imperatívuszunkat? Ez nem „neked kell", hanem a túlhatalmúnak, az alkotónak „én kénytelen vagyok"-ja."

Ezeknek az elveknek nagyjából megfelelően alakul ki Nietzsche új műve: a *„Túl a jón és gonoszon"*. Első feljegyzései a Zarathustra keletkezési idejére, 1883-85-be esnek; 1885-ben az író át akarta dolgozni az *„Emberi, nagyon is emberi dolgok"*-at és készülő művét ama régi könyve második kötetének szánta; végül is azonban az „Összekevert vélemények és mondások"-ból és „A vándor és árnyéká"-ból lett a második kötet. Az új mű végső fogalmazása 1885/86 telén Nizzában készült el; eredménytelen kiadási tárgyalások után Nietzsche ezt is — a Zarathustra negyedik részéhez hasonlóan, de attól eltérőleg nagy példányszámban a nyilvánosság számára — saját költségén nyomatta ki; 1886 augusztusában jelent meg

Túl a jón és gonoszon. A jövő bölcseletének előjátéka. (Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft.) címmel (1885/86, T. VIII. 1—279 l.).

A könyv előszóból, kilenc fejezetből és egy utószóból áll. Az 1885 júniusában, Sils-Mariaban kelt előszót így kezdi Nietzsche: Feltéve, hogy az igazság nő —, hogyan, nem alapos a gyanú, hogy minden filozófus, amennyiben dogmatikus volt, rosszul értett a nőkhöz? Bizonyos, hogy nem hagyta magát meghódítani: — és mindenfajta dogmatika ma bánatosan és bátortala-

nul áll. Ha egyáltalában még áll! Komolyan beszélve, jó okok vannak arra a reményre, hogy minden dogmatizálás a bölcseletben, bármilyen ünnepélyesen, bármilyen véglegesen viselkedett is, mégis csak nemes gyermekesség és kezdőség volt. Úgy látszik, hogy minden nagy dolognak, ha örök követelésekkel akar az emberiség szívébe beiratkozni, előbb óriási és félelemgerjesztő torzképként kell a Földön átsétálnia: ilyen torzkép volt a dogmatikus bölcselet, például a vedanta-tan Ázsiában és a platonizmus Európában. Ne legyünk hálátlanok velük szemben, bármennyire bizonyosan el kell ismernünk, hogy valamennyi tévedés legrosszabbja, leghosszadalmasabbja és legveszedelmesebbje eddig egy dogmatikus-tévedés volt, nevezetesen Platon találmánya a tiszta szellemről és a magábanvaló jóról. De most, amikor leküzdötték, amikor Európa ezután a lidércnyomás után fellélekzik és legalább egészségesebb — alvást élvezhet, most mi, akiknek feladata az ébrenlét maga, mindannak az erőnek az örökösei vagyunk, amelyet a harc ez ellen a tévedés ellen nagyra nevelt. Bizonyos, hogy az igazság fejetetejéreállítását és minden élet alapfeltételének, a perspektívitásnak magának a megtagadását jelentette, hogy úgy beszélt valaki a szellemről és a jóról, mint Platon; sőt mint orvos kérdezhetjük: „honnan van az ilyen betegség az ókor legszebb növényében, Platonban? mégis a gonosz Sokrates rontotta meg? vajjon Sokrates mégis az ifjúság megrontója lett volna? és a bürköt megérdemelte volna?" — Ámde a Platon elleni harc, vagy érthetőbben és „népiesebben" mondva, az évezredes keresztény-egyházi nyomás elleni harc — mert a kereszténység platonizmus a „nép" számára — Európában a szellem pompás feszültségét teremtette meg, amilyen még nem volt a Földön: ennyire megfeszített íjjal immár a legtávolibb célokra is lehet lőni. Persze, hogy az európai ember szükségállapotnak érzi ezt a feszültséget; és már kétszer nagy stílusban megkísérelték, hogy az íjj feszültségét megszüntessék: egyszer a jezsuitizmus, másodszor a demokratikus felvilágosodás által. De bennünk, akik sem jezsuiták, sem demokraták, sem eléggé németek nem vagyunk, bennünk *jó európaiakban* és szabad, *nagyon* szabad szellemekben — bennünk még megvan a szellem egész szüksége és íjjának egész feszültsége! És talán a nyíl is, a feladat, ki tudja? a *cél*...

Első fejezet. A filozófusok előítéleteiről. Az igazság akarása, amely még jónéhány merész lépésre csábít majd el minket, az a híres igazságszeretet, amelyről eddig minden filozófus tisztelettel beszélt: milyen kérdéseket adott nekünk már fel az igazságnak ez az akarása! Milyen csodálatos bajos kérdéses kérdéseket! *Ki* az voltaképen, aki nekünk itt kérdéseket tesz fel? Mi az voltaképen, ami bennünk „az igazságra" tör? — Tényigaz, sokáig megálltunk az ennek az akaratnak okát kutató kérdés előtt, — míg végül egy még alaposabb kérdés előtt aztán teljesen megálltunk. Ennek az akaratnak az *értéke* után kérdezősködtünk. Feltéve, hogy igazságot akarunk: *miért nem inkább* a nem-igazt? A bizonytalanságot? Sőt, a tudatlanságot? — Az igazság értékének problémája áll elibénk, — avagy mi voltunk azok, akik a probléma elé álltunk? — „Hogyan keletkezhetnék valami ellentétéből? Például az igazság a tévedésből? Vagy az igazság akarása a megtévesztés akarásából? Vagy az önzetlen cselekvés a haszonlesésből? Vagy a bölcs tiszta napszerű nézése a sóvárgásból? Ilyen keletkezés lehetetlen; aki erről álmodik, bolond, sőt rosszabb; a legnagyobb értékű dolgoknak más, saját eredetüknek kell lennie, — ebből a mulandó csábító megtévesztő csekélyértékű világból, az ábránd és vágyakozás e kuszaságából levezethetetlenek! A lét ölében, az elmúlhatatlanban, a rejtett Istenben, a „magábanvaló dologban" — *itt* kell okuknak lenni és sehol másholl" Ez a fajta ítélkezés az a tipikus előítélet, amelyről minden idők metafizikusai felismerhetők; ilyenfajta értékbecslések állanak valamennyi logikai műveletük hátterében; ebből a „hitből" kifolyólag fáradnak a „tudásért", olyasmiért, amit végül ünnepélyesen „igazságnak" keresztelnek. A metafizikusok alaphite *az értékek ellentétességében való hit.* A legóvatosabbaknak közülük sem jutott eszébe, hogy már itt a küszöbön kételkedjenek, ahol pedig az a legszükségesebb volt: még akkor sem, ha „de omnibus dubitandum"-ot fogadtak maguknak. Mert hiszen

lehet kételkedni, először, hogy vannak-e egyáltalában ellentétek, és másodszor, hogy azok a népszerű értékbecslések és értékellentétek, amelyekre a metafizikusok rányomták pecsétjüket, esetleg nemcsak előtérbecslések-e, csak előzetes perspektívák, sőt talán egy sarokból, talán alulról felfelé, mintegy béka-perspektívák? Minden érték mellett, amely az igazságot, az igazságszeretetet, az önzetlenséget megillethetí: lehetséges volna, hogy a látszatnak, a megtévesztés akarásának, a haszonlesésnek és a sóvárgásnak minden élet számára magasabb és elvibb értéket kellene tulajdonítani. Sőt, még az is lehetséges volna, hogy az, ami azoknak a jó és tisztelt dolgoknak az értékét teszi, éppen abban állna, hogy amazokkal a rossz, látszólag ellentétes dolgokkal megejtő módon rokonok, összekapcsoltak, összefonódottak, sőt talán lényegközösségben vannak. De ki akar ilyen veszélyes talán-okkal vesződni? — Amilyen kevéssé jön a születés aktusa az átöröklésnek egész folyamatában és haladásában tekintetbe: ugyanolyan kevéssé áll a „tudatosság" valamely döntő jelentésben az ösztönössel *ellentétben*, — valamely filozófus legtöbb tudatos gondolkodását titokban ösztönei vezetik és kényszerítik bizonyos utakra. — Egy ítélet hamissága nekünk még nem ellenvetés az ítélet ellen; új nyelvünk talán ebben hangzik legidegenebbül. Az a kérdés, mennyire életet-előmozdító, életet-fenntartó, fajfenntartó, sőt talán fajtenyésztő; és mi elvileg hajlandók vagyunk azt állítani, hogy a leghamisabb ítéletek (amelyekhez az apriori szintétikus ítéletek is tartoznak) számunkra a legnélkülözhetetlenebbek, hogy a logikai fikciók érvénybenhagyása nélkül, a valóságnak a feltétlenség, önmagával egyenlőség tisztára kitalált világán történő megmérése nélkül, a világnak a szám által való állandó meghamisítása nélkül az ember nem tudna élni, — hogy a hamis ítéletekről való lemondás az életről való lemondás, az élet megtagadása volna. A nem-igazt mint életfeltételt elismerni: ez persze a megszokott értékérzéseknek veszélyes módon való ellenállást jelenti; és az a bölcselet, amely ezt merészelné, ma egyedül ezzel is a jón és gonoszon túl lévő álláspontra áll. — Lassacskán kiderült előttem, hogy mi volt eddig minden nagy filozófia: nevezetesen szerzőjének önvallomása és egyfajta akaratlan és észrevétlen memoár; valamint, hogy a morális (vagy immorális) szándékok jelentették minden filozófiában a voltaképeni életcsirát, amelyből az egész növény minden esetben kinőtt. Nem hiszem, hogy a filozófia atyja a „megismerés ösztöne", hanem, hogy valamely más ösztön, itt mint máskor, a megismerést (és félreismerést) csupán eszköznek használta. Aki pedig az ember ösztöneit abban a tekintetben veszi szemügyre, mennyire lehettek itt mint ihletö géniuszok a játékban, azt találja, hogy mindannyian űztek már egyszer filozófiát. A szaktudóssal ellentétben a filozófusban semmi személytelen sincs: és különösen erkölcse tesz határozott és döntő bizonyságot arról, hogy *kicsoda* — azaz milyen rangsorban állnak természetének legbelső ösztönei egymáshoz. — A filozófia maga az a zsarnoki ösztön, a hatalomnak, a „világ teremtésének", a causa prima-nak, legszellemibb akarása.

Ami a materialista atomisztikát illeti, úgy az a legjobban megcáfolt dolgok közé tartozik, — hála mindenekelőtt annak a dalmát Boscovichnak, aki a lengyel Kopernikusszal együtt eddig a látszat legnagyobb és leggyőzelmesebb ellenfele volt. Míg ugyanis Kopernikus rábeszélt minket, hogy minden érzékünk ellenére azt higyjük, hogy a Föld nem áll szilárdan, addig Boscovich megtanított, hogy elhagyjuk a Föld „szilárdságába" vetett hit utolsó maradékát, az „anyagba", a Földmaradék atomcsomócskába vetett hitet: ez volt a legnagyobb diadal az érzékek fölött, amelyet eddig kivívtak. Ámde tovább kell menni és mindenekelőtt azt a másik és végzetesebb atomisztikát is ki kell végezni, amelyet a kereszténység tanított legjobban és legtovább, a lélekatomisztikát. Engedtessék meg, hogy ezzel a szóval azt a hitet jelöljem meg, amely a lelket valami elpusztíthatatlannak, örökkévalónak, oszthatatlannak, monasznak, „atomnak" tekinti: *ezt* a hitet kell a tudományból kiküszöbölni! Egyáltalában nem szükséges, hogy eközben magától „a lélektől" is megszabaduljunk és a legrégibb és legtiszteletreméltóbb hipotézisek egyikéről lemondjunk: mint ahogy a naturalisták ügyetlenségével megesik, akik a lelket, alig hogy megérintik, már el

is vesztik. Ámde nyitva áll az út a lélekhipotézis új fogalmazásaihoz és finomításaihoz: és a jövőben olyan fogalmak akarnak a tudományban polgárjogot nyerni, mint „halandó lélek" és a „lélek mint alanysokaság" és a „lélek mint az ösztönök és affektusok társas épülete". — Talán öt, hat fejben kezd most világosodni, hogy a fizika is csupán világértelmezés és a világnak szerintünk való elrendezése, *nem* világmagyarázat: amennyiben azonban az érzékekben való hitre támaszkodik, többnek számít és még sokáig többnek, azaz magyarázatnak kell számítania. A szemek és az ujjak, a szemmelláthatóság és a kézzelfoghatóság mellette szólnak: ez egy plebejusi alapízlésű korra varázsos erővel hat, rábeszélően, *meggyőzően* — hiszen ösztönösen az örökké népszerű szenzualizmus igazság-kánonát követi. Fordítva: pontosan az érzékeléssel szemben tanusított ellenkezésben volt a platoni gondolkodásmód varázsa, és ez *előkelő* gondolkodásmód volt, — talán olyan emberek között, akik még erősebb és igényesebb érzékeknek örvendettek, mint kortársaink, de nagyobb diadalt is tudtak látni abban, hogy ezek fölött az érzékek fölött urak maradjanak. Másfajta élvezet volt ebben a platoni világlegyőzésben és világértelmezésben, mint amilyent a mai fizikusok kínálnak nekünk, hasonlóképen a darwinisták és az anti-teleologusok a fiziologiai munkások között, a „lehető legkisebb erő" és a lehető legnagyobb butaság elvével. — Hogy az ember jó lelkiismerettel űzzön fiziologiát, súlyt kell vetnie arra, hogy az érzékszervek *nem* jelenségek az idealista filozófia értelmében: hiszen mint ilyenek nem lehetnének okok! A szenzualizmus tehát legalább mint regulatív hipotézis, hogy azt ne mondjam, mint kutatási elv szerepel. Hogyan? és mások meg éppen azt mondják, hogy a külvilág szerveink műve volna! Ekkor azonban testünk, mint a külvilág egy darabja, szerveink műve volna! Ekkor azonban szerveink maguk — szerveink műve volnának! Ez, úgy látom, alapos reductio ad absurdum: feltéve, hogy a causa sui fogalma alaposan abszurd valami. Tehát a külvilág *nem* szerveink műve — ? — Még mindig vannak gyanútlan önmegfigyelők, akik azt hiszik, hogy vannak „közvetlen bizonyosságok", például „én gondolkodom", vagy, Schopenhauer babonája szerint, „én akarok". A nép elhiheti, hogy a megismerés végig-ismerés, de a filozófusnak azt kell mondania: ha szétfejtem azt a folyamatot, amely az „én gondolkodom" tételben kifejeződik, akkor a vakmerő állítások egész sorát kapom, amelynek megokolása nehéz, talán lehetetlen, — például hogy *én* vagyok az, aki gondolkodik, hogy egyáltalában valaminek kell lennie, ami gondolkodik, hogy a gondolkodás olyan lény tevékenysége és hatása, amelyet oknak gondolunk, hogy van „én", végül, hogy már meg van állapítva, mit kell gondolkodással jelölni, — hogy *tudom*, mi a gondolkodás. Mert ha erről nem döntöttem volna már magamban, honnan állapíthatnám meg, hogy az, ami éppen történik, esetleg nem „akarás" vagy „érzés"? — Ami a logikusok babonáját illeti: nem akarok belefáradni, hogy egy kicsiny rövid tényt mindig újra aláhúzzak, amelyet ezek a babonások nem szívesen ismernek el, — nevezetesen, hogy egy gondolat jön, ha „ő" akarja, és nem, ha „én" akarom; úgy, hogy a tényállás meghamisítása azt mondani: az „én" alany a „gondolkodom" állítmány feltétele. *Az* gondolkodik: de hogy ez az „az" éppen az a régi híres „én", ez enyhén szólva csupán feltevés, állítás, mindenekelőtt nem „közvetlen bizonyosság". Végül is már ezzel az „az gondolkodik"-kal is messze mentünk: már ez az „az" a folyamat *értelmezését* tartalmazza és nem tartozik magához a folyamathoz.

A filozófusok úgy szoktak beszélni az akaratról, mintha a világ legismertebb dolga volna. Az akarás mindenekelőtt bonyolult valaminek tűnik fel előttem, valaminek, ami csak mint szó egység, — és éppen az *egy szóban* rejlik az a népi előítélet, amely a filozófusoknak mindig csak csekély óvatosságán úrrá lett. Legyünk tehát egyszer óvatosabbak, legyünk „filozófiátlanok" —, mondjuk azt: minden akarásban először az érzelmek többsége van, még pedig annak az állapotnak érzése, amelytől *el*, annak az állapotnak érzése, amelyhez *oda*, magának ennek az „el" és „odá"-nak az érzelme, azután még egy kísérő izomérzet, amely anélkül, hogy „karunkat és lábunkat" mozgásba hoznók, egyfajta

szokás alapján elkezdi játékát, mihelyt „akarunk". Amint tehát az érzést, még pedig sokféle érzést az akarat mozzanataként kell elismerni, úgy másodszor még a gondolkodást is; — és ne higyjük, hogy ezt a gondolatot az „akarástól" el lehet választani, mintha akkor még maradna akarat! Harmadszor az akarat nemcsak érzés és gondolkodás szövődménye, hanem mindenekelőtt még egy *indulat:* még pedig az a vezénylés-indulat. Az, amit az „akarat szabadságának" neveznek, lényegileg a fölényindulat arra vonatkozólag, akinek engedelmeskednie kell: „én szabad vagyok, „neki" engedelmeskednie kell" — ez a tudat rejlik minden akaratban, és ugyanígy a figyelemnek az a feszültsége, az az egyenes tekintet, amely kizárólag egyre rögzítődik, az a feltétlen értékelés „most erre van szükség és semmi másra", az a belső bizonyosság, hogy engedelmeskedni fognak, és ami minden még a parancsoló állapotához tartozik. Figyeljük csak a legcsodálatosabbat az akaratban: hogy adott esetben egyszerre vagyunk a parancsolók és az engedelmeskedők, és mint engedelmeskedők a kényszerítés, hajtás, nyomás, ellenállás, mozgatás érzéseit ismerjük, amelyek rögtön az akarat aktusa után szoktak kezdődni; másrészt pedig az a szokásunk, hogy e kettősségen az „én" szintétikus fogalma segítségével túltesszük magunkat. — Az akaró a végrehajtó, a szolgáló „al-akaratok" vagy al-lelkek — hiszen testünk csupán sok lélek társas épülete — gyönyörérzéseit saját gyönyörérzéséhez, mint parancsoló, hozzáveszi. — A filozófusnak joggal kellene már az akarást magát az erkölcs körébe foglalnia: az erkölcsöt azokról az uralmi viszonyokról szóló tannak értve, amelyek között az élet keletkezik.

A filozófusok gondolkodása csakugyan sokkal kevésbbé felfedezés, mint újrafelismerés, visszaemlékezés, vissza- és hazatérés a lélek távoli ősrégi együttes háztartásába, amelyből az egymással rendszeresen rokon bölcseleti fogalmak valaha kinőttek: — a filozofálás ennyiben egyfajta legmagasabbrangú atavizmus. Minden indiai, görög, német filozofálás csodálatos családi hasonlósága elég egyszerűen magyarázódik. Éppen ahol nyelvrokonság áll fenn, el sem kerülhető, hogy, hála a grammatika közös filozófiájának — vagyis hála az egyenlő grammatikai funkciók által való tudattalan uralomnak és vezetésnek — eleve minden a bölcseleti rendszerek egyforma fejlődésére és sorrendjére legyen előkészítve: ugyanúgy, mint ahogy a világértelmezés bizonyos más lehetőségei számára az út szinte elzártnak tűnik. Az uralaltáji nyelvcsalád bölcselői, (amelyben az alanyfogalom legrosszabbul fejlődött ki) nagy valószínűséggel másként néznek „a világba" és más utakon lesznek találhatók, mint az indogermánok vagy muzulmánok: bizonyos grammatikai funkciók bilincse végső alapon fiziologiai értékítéletek és fajta-ítéletek bilincse.

Feltéve, hogy valaki rájön a „szabad akarat" híres fogalmának paraszti együgyűségére és fejéből kitörli, akkor most már arra kérem, hogy „felvilágosodását" hajtsa még egy lépéssel tovább és a szabad akarat torz fogalmának megfordítását is törölje fejéből: a „nem-szabad akaratot" értem, amely az ok és hatással való visszaélésre megy vissza. Ne dologiasítsuk tévesen az „okot" és „hatást", amint a természettudósok teszik (és aki hozzájuk hasonlóan naturalizál a gondolkodásban —) a mechanista fajankóság szerint, amely az okot nyomatja és löketi, amíg „hat"; az „ok" és a „hatás" éppen csak mint tiszta fogalmak szolgáljanak számunkra, vagyis mint konvencionális fikciók a megjelölés, a megértés, *nem* a magyarázat céljára. „Önmagában" nincs semmiféle „oki kapcsolat", „szükségszerűség", „lélektani szabadsághiány", ott *nem* következik „a hatás az okra", ott nem kormányoz „törvény". Egyedül *mi* vagyunk, akik az okokat, az egymásutánt, az egymásért-ot, a relativitást, a kényszert, a számot, a törvényt, a szabadságot, az alapot, a célt költöttük; és ha ezt a jelvilágot mint „magábanvalót" a dolgokba beleköltjük, belekeverjük, akkor még egyszer úgy járunk el, ahogyan mindig eljártunk, azaz *mitologikusan.* A „nemszabad akarat" mitologia: a valóságos életben csak *erős* és *gyenge* akaratról van szó. — Jöhetne olyan értelmező, aki végül is ugyanazt állítaná erről a világról, amit ti, hogy „szükségképi" és „kiszámítható" lefolyása van, de nem azért, mert törvények uralkodnak benne, hanem mert a törvények abszolúte

hiányoznak és minden hatalom minden pillanatban levonja végső következtetését.

Eddig az egész pszichologia erkölcsi előítéletekben és aggodalmakban maradt fogva: nem merészkedett a mélységbe. Hogy azt a hatalmi akarat morfologiájának és fejlődéstanának fogalmazza meg, amint én teszem — ezt még csak gondolatban sem érintette senki.

Egy igazi fizio-pszichologiának tudattalan ellenállásokkal kell harcolnia a kutató szivében, „a szív" ellene van; már a „jó" és a „rossz" ösztönök kölcsönös feltételezettségének a tana is, mint finomabb erkölcstelenség, bajt és csömört okoz a még erős és bátor lelkiismeretnek —, még inkább minden jó ösztönnek a rosszakból való levezethetőségének a tana. — Még sohasem nyílt meg vakmerő utazók és kalandorok előtt a belátás *mélyebb* világa: és a pszichologus, aki ilyen módon (lelkiismeretében) „hoz áldozatot" — ez nem a sacrifizio dell'intelletto, ellenkezőleg! — legalább azt kívánhatja érte, hogy a pszichologiát megint a tudományok úrnőjének ismerjék el, amelynek szolgálatára és előkészítésére való a többi tudomány. Mert a pszichologia most már megint az út az alapproblémákhoz.

Második fejezet. A szabad szellem. Ha a kiváló ember megismerésre termett, egy napon azt kell mondania magának: „ördög vigye a jó ízlésemet! a szabály érdekesebb, mint a kivétel!" — és leszállna, mindenekelőtt „bele". Az átlagember tanulmányozása, hosszan, komolyan, ebből a célból sok álruhában, önlegyőzéssel, bizalmaskodással, rossz érintkezéssel — minden érintkezés rossz, kivéve a magunkfajtával —: ez minden filozófus élettörténetének szükséges darabját teszi, talán a legkellemetlenebb, legrosszabb szagú, csalódásokban leggazdagabb részét. — A cinizmus az egyetlen forma, amelyben közönséges lelkek azt súrolják, ami a becsületesség.

Ami a legrosszabbul fordítható le egyik nyelvből a másikra, az stílusának tempója: mert ennek alapja a fajta jellemében van, fiziologiaibban szólva „anyagcseréjének" átlag-tempójában. A német csaknem képtelen a presto-ra nyelvében: tehát, amint méltán következtethetjük, „a szabad, szabadszellemű" gondolat sok legmulatságosabb és legvakmerőbb árnyalatára is. Amennyire idegen tőle a buffo és a szatír, testétől és lelkiismeretétől, annyira lefordíthatatlan számára Aristophanes és Petronius. Minden tekintélyes, nehezen folyó, ünnepélyesen esetlen, a stílusnak minden hosszadalmas és unalmas neme a németeknél fölötte gazdag sokszerűségben fejlett, — bocsánat a tényért, hogy még Goethe prózája, merevségből és kecsességből alkotott keverékével, sem kivétel, ez a tükörképe a „régi időnek", amelybe tartozik, és a német ízlés kifejezése abból az időből, amikor még volt „német ízlés": ez rokokó-ízlés volt, in moribus et in artibus. Lessing kivétel, hála színész-természetének, amely sokat megértett és sokhoz értett: ő, aki nem hiába fordította Baylet és szívesen menekült Diderot és Voltaire közelébe, de még szívesebben a római vígjátékírók közé: — Lessing a tempóban is a szabadszelleműséget szerette, a menekülést Németországból. De hogyan tudná a német nyelv, akár Lessing prózájában is, Machiavelli tempóját utánozni, aki *Principe*jében Firenze száraz, finom levegőjét szivatja és nem képes másként, mint a legkomolyabb ügyet is féktelen allegrissimoban előadni. És ki merészelhetné végül Petronius német fordítását adni, azét, aki eddig bármelyik nagy muzsikusnál inkább volt a presto mestere, találmányokban, ötletekben, szavakban: — mit számít végre is a beteg rossz világ minden mocsara, az „ó világé" is, ha valakinek, mint neki, olyan lába van, olyan huzata és lélekzete, mint a szélnek, olyan szabadító gúnyja, amely mindent egészségessé tesz, mert mindent *futni* késztet! És ami Aristophanest illeti, azt a megdicsőítő, kiegészítő szellemet, akiért az ember az egész görögségnek megbocsátja, hogy itt volt, feltéve, hogy az ember egész mélységében felfogta, mi minden szorul itt rá a bocsánatra, a megdicsőítésre: — úgy semmit sem tudnék, ami Platon rejtettségéről és Sphinx-természetéről többet álmodtatott volna engem, mint az a szerencsésen megőrzött petit fait: hogy halálos ágyának párnája alatt nem „bibliát" találtak,

semmi egyiptomit, pythagoreust, platonit, — hanem Aristophanest. Hogyan is viselte volna el egy Platon az életet — a görög életet, amelyre nemet mondott, — egy Aristophanes nélkül!

A legkevesebbek dolga függetlennek lenni — ez az erős előjoga. Feltéve, hogy az ilyen vakmerő és veszélyes útján eltéved, elmagányosodik és a lelkiismeret valamilyen Minotaurusa darabokra szaggatja úgy, hogy elpusztul, akkor az az emberek megértésétől olyan távol történik, hogy nem érzik és nem éreznek vele: — és ő már nem mehet vissza! az emberek részvétéhez sem mehet már vissza!

Az exoterikus és esoterikus, amint valamikor a filozófusok körében megkülönböztették, indusoknál, görögöknél, perzsáknál és mohamedánoknál, röviden mindenütt, ahol rangsorban és nem egyenlőségben és egyenlő jogokban hittek, — ez nem annyira azzal különül szét, hogy az exoterikus kívül áll és kívülről, nem belülről lát, becsül, mér, ítél: lényegesebb, hogy ő alulról felfelé látja a dolgokat, — az esoterikus azonban fentről lefelé! Ami a felsőbbrendű embernek táplálékul vagy üdülésre szolgál, az valamely nagyon különböző és csekélyebb fajtának majdnem méreg kell, hogy legyen. A közönséges ember erényei talán bűnöket és gyengeségeket jelentenének a filozófusban; lehetséges volna, hogy egy felsőrendű ember, feltéve, hogy elfajulna és tönkremenne, csak ezáltal jutna olyan tulajdonságok birtokába, amelyek miatt szükségesnek mutatkoznék, hogy az alsóbbrendű világban, amelybe lesüllyedt, most már mint valami szentet tiszteljék. Vannak könyvek, amelyeknek a lélek és az egészség számára fordított értékük van, aszerint, hogy az alacsony lélek, az alacsonyabb életerő vagy a magasabb és erősebb használja azokat: az első esetben veszélyes, porlasztó, feloszlató könyvek, a másodikban hírnök-kiáltások, amelyek a bátrakat *saját* bátorságukra hívják ki. A mindenki könyvei mindig rossz-szagú könyvek: kis-ember-szag ragad rajtuk. Ahol a nép eszik és iszik, még ahol tisztel is, bűzleni szokott.

Fiatal éveinkben még minden árnyalási művészet nélkül tisztelünk és megvetünk, és méltán keményen kell bűnhődnünk, hogy emberekre és dolgokra ilyen módon igennel és nemmel törtünk rá. — Az ifjúság már önmagában meghamisító és csalóka valami. Később, a csalódások kínjában, elvileg „az ifjúság" ellenpártjára állunk. Egy évtizeddel utóbb: és megértjük, hogy mindez is még — ifjúság volt!

Akármilyen bölcseleti álláspontot áll az ember manapság: mindegyikről nézve az életterünknek hitt világ tévessége a legbizonyosabb és legszilárdabb valami, amit szemünk még megragadhat: — okot ok után találunk, amelyek egy a „dolgok lényegében" rejlő csalfa elvre vonatkozó gyanúsításokra csábítanának. Aki azonban gondolkodásunkat magát, tehát „a szellemet" teszi felelőssé a világ hamisságáért — ezen a tiszteletreméltó kivezető úton jár minden tudatos vagy öntudatlan advocatus dei —: aki ezt a világot, térrel, idővel, alakkal, mozgással hamisan *kikövetkeztetettnek* tartja: az ilyennek legalább jó alkalma volna, hogy végül bizalmatlanságot tanuljon meg minden gondolkodás ellen: nem tett eddig a legnagyobb mértékben lóvá? A „közvetlen bizonyosságba" vetett hit *erkölcsi* naivitás, amely nekünk filozófusoknak becsületünkre válik: de — egyszer már ne *csak* erkölcsi emberek legyünk! A filozófusnak egyenesen *joga* van „rossz jellemre", mint annak a lénynek, amelyet eddig mindig legjobban bolonddá tartottak a Földön, — ma neki *kötelessége* a bizalmatlanság, a leggonoszabb kisandítás a gyanú minden mélységéből. Nem több erkölcsi előítéletnél, hogy az igazság többet ér, mint a látszat; ez egyenesen a legrosszabban bizonyított feltevés, amely a világon van. Ismerjünk el csak annyit: semmiféle élet nem állna fenn, ha nem perspektívikus becslések és látszólagosságok alapján; és ha, némely filozófus erényes lelkesedésével és fajankóságával, a „látszólagos világot" egészen meg akarná valaki szüntetni, hát, feltéve, hogy ezt *ti* tudnátok megcsinálni, — akkor legalább is a ti „igazságotokból" sem maradna meg semmi! Mi is kényszerít bennünket egyáltalában arra a feltevésre, hogy lényeges ellentét áll fenn az „igaz" és „hamis"

között? Nem elegendő a látszólagosság fokozatait felvenni és mintegy a látszat világosabb és sötétebb árnyékait és összárnyalatait?

Feltéve, hogy semmi más nincs reálisan „adva", mint a mi vágyakozás- és szenvedély-világunk, hogy semmiféle más „realitáshoz" nem tudunk le- vagy feljutni, mint éppen ösztöneink realitásához — mert a gondolkodás csupán ezeknek az ösztönöknek magatartása egymáshoz —: nem szabad-e kísérletet tennünk és azt kérdeznünk, vajjon ez az „adottság" nem elegendő, hogy ahhoz hasonlókból az úgynevezett mechanisztikus (vagy „materiális") világot is megértsük? Nem úgy értem, hogy csalódásként, „látszatként", „elképzelésként" (Berkeley és Schopenhauer értelmében), hanem mint ugyanolyan realitásfokot, amellyel affektusunk maga bír, mint egyfajta ösztönéletet, amelyben még valamennyi szerves működés, az önszabályozás, asszimiláció, táplálkozás, kiválasztás, anyagcsere szintétikusan lekötve van egymásban, — mint az élet egy *elöalakját?* Végre is ez a kísérlet nemcsak hogy megengedett, hanem a *módszer* lelkiismeretének szempontjából egyenesen megkövetelt. A kérdés végül az, hogy valóban *hatónak* ismerjük-e el az akaratot, hogy hiszünk-e az akarati okságban: ha ezt tesszük — és alapjában éppen az *ebben* való hit a hitünk az okságban magában —, akkor meg kell kísérelnünk, hogy az akarati okságot hipotétikusan egyetlennek vegyük. Az „akarat" természetesen csak „akaratra" hathat — és nem „anyagokra" (például nem „idegekre" —): elég az hozzá, mernünk kell azt a hipotézist felállítani, vajjon nem mindenütt, ahol „hatásokat" ismernek el, akarat hat-e akaratra — és hogy nem minden mechanikus történés, amennyiben abban erő válik tevékennyé, éppen akaraterő, akarati hatás-e? Feltéve végül, hogy sikerülne egész ösztönéletünket az akarat *egy* alapformájának kialakulásaként és elágazásaként magyarázni — nevezetesen a hatalmi akaratának, az *én* tételem szerint —; feltéve, hogy valamennyi szerves működést erre a hatalmi akaratra tudnánk visszavezetni és abban megtalálnók a nemzés és táplálkozás problémájának — ez *egy* probléma — megoldását is, akkor megszereztük volna magunknak azt a jogot, hogy *minden* hatóerőt egyértelműleg határozzunk meg mint: hatalmi akaratot. A világ belülről nézve, a világ „intelligibilis karakterára" vonatkozólag meghatározva és megjelölve — éppen „hatalmi akarat" volna és semmi egyéb. — Igaz lehetne valami, ámbár a legnagyobb mértékben káros és veszélyes volna; sőt, még a lét alapalkatához is tartozhatnék, hogy teljes megismerésében tönkremenne az ember, — úgyhogy valamely szellem ereje aszerint mérődnék, mennyit tudna az „igazságból" éppen még elviselni, vagy világosabban szólva, milyen fokú felhígítására, beburkolására, megédesítésére, letompítására, meghamisítására volna szüksége. Talán a keménység és a ravaszság kedvezőbb feltételeket nyujt az erős, független szellem és filozófus létrejöveteléhez, mint az a szelíd, finom, engedékeny jóakaratúság és a könnyenvevés művészete, amelyet az ember a tudósban becsül és joggal becsül: feltéve, hogy a filozófus fogalmát nem szűkítjük le arra a filozófusra, aki könyveket ír — vagy egyenesen *saját* filozófiáját szedi könyvekbe!

Minden mély szellemnek szüksége van álarcra: még több, minden mély szellem körül folytonosan nő egy álarc, hála annak az állandóan hamis, vagyis *lapos* értelmezésnek, amelyben minden szava, minden lépése, minden életjele részesül. — Nem függeni valamely személyen, legyen az bár a legkedvesebb, — minden személy börtön meg sarok is. Nem függeni hazán; nem függeni részvéten; nem függeni tudományon, nem függeni saját elszabadulásunkon, amely a madárlét, a repülő veszedelmével jár; nem függeni saját erényeinken: tudnunk kell magunkat megóvni: ez a függetlenség legerősebb próbája.

A filozófusok új neme jön el: nem veszélytelen névre merem keresztelni. Úgy, amint én kitalálom őket, amint ők kitaláltatják magukat — mert természetükhöz tartozik, hogy valamiben rejtély akarnak maradni —, talán joguk, talán jogtalanságuk is volna a jövő e filozófusainak arra, hogy *kísértőknek* nevezzék őket. Ez a név maga is végül csak kísérlet és, ha úgy akarják, kísértés. — Új barátai az „igazságnak", ezek az eljövő filozófusok? Valószínű-

leg eléggé: mert eddig minden filozófus szerette igazságait. De bizonyosan nem lesznek dogmatikusok. Büszkeségük ellen kell lennie, ízlésük ellen is, hogy igazságuk még mindenki igazsága is legyen: ez volt eddig minden dogmatikus törekvés titkos kívánsága és rejtett értelme. „Ítéletem az én ítéletem: ehhez nem egykönnyen van joga másnak is — ezt mondja talán az ilyen jövő filozófus. Le kell vetni azt a rossz ízlést, hogy sokakkal akarjunk megegyezni. A „jó" már nem jó, ha a szomszéd veszi szájába. És hogyan lehetne éppenséggel valami „közjó"? A szó ellentmond önmagának: ami a közé lehet, annak mindig csak csekély az értéke. Végül is úgy kell lennie, ahogy van és mindig volt: a nagy dolgok a nagyoknak maradnak, a szakadékok a mélységeknek, a gyengédségek és borzongások a finomaknak és, röviden, de velősen, minden ritkaság a ritkáknak". — Külön meg kell-e még mind ez után mondanom, hogy ők is szabad, *nagyon* szabad szellemek lesznek, a jövőnek ezek a filozófusai, — amilyen bizonyosan nem lesznek csupán szabad szellemek, hanem valami több, magasabb, nagyobb és alapjából más, ami nem akarja, hogy félreismerjék és összetévesszék? — Ami pedig a veszélyes formulát „túl a jón és gonoszon" illeti, amellyel legalább összetévesztéstől óvjuk magunkat: mi (szabad szellemek) másvalami *vagyunk*, mint a „libres penseurs", „liberi pensatori", „Freidenker" és amint a „modern ideáknak" mindezek a jó szószólói még magukat nevezni szeretik. A szellem sok országában otthon, legalább is vendégségben voltunk; mindig újra kibújtunk a tompa kellemes sarkokból, amelyekbe minket az előszeretet és az előgyűlölet, ifjúság, származás, emberek és könyvek véletlene avagy még a vándorlás elfáradásai is belekötni látszottak; tele gonosz indulattal a függőség csábításai ellen, amelyek tisztességekben, pénzben, hivatalokban, az érzékek lelkesedésében rejtőznek; hálával még a nyomorúság és a változatos betegség iránt is, mivel mindig megszabadított minket valamilyen szabálytól és „előítéletétől", hálával a bennünk lévő Isten, ördög, birka és féreg iránt, kíváncsian a bűnösségig, kutatva a kegyetlenségig, aggálytalan ujjal a megfoghatatlan számára, fogakkal és gyomrokkal a legemészthetetlenebb számára, minden mesterségre készen, amely éles észt és éles érzékeket kíván, készen minden merészségre, hála a „szabadakarat" fölöslegének, elülső és hátsó lelkekkel, amelyeknek senki sem lát be egykönnyen szándékaikba, előterekkel és hátterekkel, amelyeken semmiféle láb sem igen tudna végighaladni, elrejtettek a fény köpenyei alatt, hódítók, bár örökösöknek és tékozlóknak látszunk, rendezők és gyüjtők reggeltől estig, zsugorijai gazdagságunknak és teletömött fiókjainknak, jól gazdálkodva tanulással és felejtéssel, találékonyak szkémák dolgában, néha büszkék kategoriatáblákra, néha pedánsok, néha a munka éji baglyai fényes nappal is: sőt, ha kell, még madárijesztők is — és ma kell: amennyiben ugyanis a *magányosság* született esküdt féltékeny barátai vagyunk, saját legmélyebb, legéjfélibb, legdélibb magányosságunknak: — ilyenfajta emberek vagyunk mi, mi szabad szellemek! és talán ti is vagytok mindebből valami, ti eljövők? ti új filozófusok?

Harmadik fejezet. A vallásos jelleg. Az emberi lélek és határai, az emberi belső tapasztalások eddig egyáltalában elért terjedelme, a tapasztalások magasságai, mélységei és távolságai, a lélek egész *eddigi* története és még ki nem ürített lehetőségei: ez az előre meghatározott vadászterülete a született pszichologusnak és a „nagy vadászat" barátjának. De milyen gyakran kell kétségbeesve mondania magának: „egyedül egy ember! jaj, csak egyedül egy! és ez a nagy erdő és őserdő!" És így néhány száz vadászsegédet kíván és finom tudós vizslákat, akiket az emberi lélek történetébe hajthatna, hogy ott összeterelje az ő vadját. Hiába: mindig újra megpróbálja, alaposan és keservesen, milyen rosszul találhatók segédek és kutyák mindazokra a dolgokra, amelyek éppen az ő kíváncsiságát ingerlik. Hogy például kitaláljuk és megállapítsuk, miféle története volt eddig a tudás és a lelkiismeret problémájának a vallásos emberek lelkében, ahhoz az embernek talán magának is olyan mélynek, olyan sérültnek, olyan szörnyűnek kellene lennie, mint amilyen Pascal értelmi lelkiismerete volt: — és azután még mindig szükség volna a

világos, gonosz szellemiségnek arra a kifeszített egére, amely felülről le át tudná tekinteni, rendezni, formulákba kényszeríteni a veszélyes és fájdalmas élményeknek ezt a nyüzsgését.

A hit, amint az első kereszténység megkívánta és nem ritkán elérte, egy szkeptikus és déliesen szabadszellemű világ közepette, amely mögött és amelyben ott volt a filozófus-iskolák évszázados harca, valamint az a toleranciára-nevelés, amelyet az imperium Romanum adott, — ez a hit nem az a nyiltszívű és veszekedő alattvaló-hit, amellyel például egy Luther vagy egy Cromwell vagy a szellem más barbárja csüggött Istenén és kereszténységén; sokkal inkább már Pascalnak az a hite, amely ijesztő módon hasonlított az ész tartós öngyilkosságához, — szívós, hosszúéletű, féregszerű észéhez, amely nem végezhető ki egyszerre és egy csapással. A keresztény hit kezdettől fogva áldozat: feláldozása a szellem minden szabadságának, minden büszkeségének, minden magabiztosságának; egyúttal elrabosodás és önkigúnyolás, öncsonkítás. Kegyetlenség és vallási fönícizmus van ebben a hitben, amelyet mállékony, sokszerű és sokat kényeztetett lelkiismerettől várnak: előfeltevése az, hogy a szellem alávetése leírhatatlanul *fáj*, hogy az ilyen szellem egész multja és szokása védekezik az ellen az absurdissimum ellen, amelyként a „hit" elébe áll. A modern emberek, minden keresztény elnevezéssel szemben való eltompulásukkal, már nem tudják utánaérezni azt a borzalmas végletességet, amely az antik ízlés számára az „Isten a kereszten" formula paradox voltában rejlett. Eddig még soha és sehol sem volt hasonló merészsége a megfordításnak, hasonlóan félemetes, kérdő és kérdéses valami, mint ez a formula: minden antik érték átértékelését ígérte. — A Kelet volt az, a *mély* Kelet, a keleti rabszolga, aki ilyen módon bosszút állt Róma és előkelő és finom türelmességén, a hitetlenség római „katolicizmusán".

Úgylátszik, hogy a latin fajtáknak katolicizmusuk sokkal bensőségesebb tartozékuk, mint nekünk északiaknak az egész kereszténység egyáltalában: és hogy ennek következtében a hitetlenség katolikus országokban egészen más valamit jelent, mint a protestánsokban — t. i. egyfajta lázadást a fajta szelleme ellen, míg nálunk inkább a visszatérés a fajta szelleméhez (vagy szellemtelenségéhez). Mi északiak kétségtelenül barbár fajtákból származunk vallási tehetségünk tekintetében is: rossz tehetségünk van arra. A kelták kivehetők és ezért ők szolgáltatták is a legjobb talajt a keresztény infekció felvételére Északon: — Franciaországban kivirágzott a keresztény eszmény, amennyire csak megengedte a halvány északi nap. Milyen idegenszerűen jámborak a mi ízlésünknek még ezek az utolsó francia szkeptikusok is, amennyiben kelta vér van származásukban! Milyen katolikus, milyen némettelen szagú nekünk A. Comte szociológiája római ösztönlogikájával! Mennyire jezsuita az a szeretetreméltó és okos port-royali cicerone Sainte-Beuve, minden jezsuita-ellenségessége ellenére! Hát még E. Renan: mennyire hozzáférhetetlenül hangzik nekünk északiaknak egy ilyen Renan beszéde, akiben minden pillanatban a vallásos feszültség valamilyen semmisége finomabb értelemben kéjelgő és kényelmes, ágyra heverő lelkét kilendíti egyensúlyából! — Ami a régi görögök vallásosságában csodálatot kelt, az a hála féktelen bősége, amelyet kiáraszt: — nagyon előkelő fajtájú ember az, aki *így* áll a természet és az élet előtt! Később, amikor a csőcselék jut túlsúlyba Görögországban, a vallásban is elburjánzik a *félelem;* és a kereszténység előkészítése megindult. — A szenvedélyek Isten iránt: vannak parasztos, nyiltszívű és tolakodó fajták, mint Lutheré — az egész protestantizmus nélkülözi a déli delicatezzat. Van benne keleti önkívület, mint egy érdemetlenül kegyelemmel eltöltött vagy felemelt rabszolgában, például Augustinusban, akiből sértő módon hiányzik a gesztusok és vágyak minden előkelősége. Van benne asszonyos gyengédség és sóvárság, amely szemérmesen és tudatlanul tör egy unio mystica et physica után: mint Madame de Guyonban.

A zsidó „Ószövetségben", az isteni igazságosság könyvében, olyan nagy stílusú emberek, dolgok és beszédek vannak, hogy annak a görög és a hindu

irodalom nem tud semmit sem melléje állítani. Az Ószövetségről való ízlés próbaköve a „nagynak" és „kicsinynek". Hogy az Újszövetséget, minden tekintetben az ízlés egyfajta rokokóját, az Ószövetséggel egy könyvvé ragasztották össze, mint „bibliát", mint „a könyvet önmagában": ez talán a legnagyobb vakmerőség és „bűn a Szentlélek ellen", amely az irodalmi Európa lelkiismeretét terheli.

Miért van ma ateizmus? „Az Atyát" alaposan megcáfolták Istenben; ugyanígy „a bírót", „a jutalmazót". Hasonlóképen „szabadakaratát": ő nem hall, és ha hallana, mégsem tudna segíteni. A legrosszabb: úgylátszik, hogy képtelen magát világosan közölni: talán homályos? Mindezért úgy látom, hogy a vallásos ösztön ugyan hatalmasan növekszik, — de hogy éppen a teisztikus kielégítést mélységes bizalmatlansággal utasítja el.

Jól figyelembe vették, mennyire szükséges a külső semmittevés vagy félsemmittevés a tulajdonképeni vallásos élethez (még pedig mind az önvizsgálat mikroszkopikus kedvenc-munkájához, mind ahhoz a gyengéd engedékenységhez, amely „imádságnak" nevezi magát és állandó készenlét „Isten jövetelére" --), a jó lelkiismeretű semmittevést értem, amely régtől fogva, vérben van, amelytől nem egészen idegen az az arisztokrata érzés, hogy a munka *meggyaláz* — azaz lelket-testet közönségessé tesz? És hogy következőleg a modern lármás, időt-kivásárló, magára büszke, bután-büszke dolgosság minden egyébnél jobban éppen a „hitetlenségre" nevel és készít elő? Azok között, akik például most Németországban a vallástól távol élnek, sokféle fajtájú és származású „szabadgondolkodás" embereit találom, mindenekelőtt azonban olyanoknak a többségét, akikben a dolgosság nemzedékről nemzedékre feloldotta a vallási ösztönöket: úgy, hogy már nem is tudják, mire valók a vallások és csak egyfajta tompa csodálkozással mintegy feljegyzik jelenlétüket a világban. Ezek közé a közömbösek közé tartozik ma a középrétegű német protestánsok nagyobb része, különösen a munkás nagy kereskedelmi és közlekedési gócpontokban; ugyanígy a dolgos tudósok és az egész egyetemi tartozék nagyobb része (a teologusokat kivéve, akiknek jelenléte és lehetősége ott a pszichologus számára mind több és mind finomabb rejtvényeket ad fel). Jámbor, vagy csak egyházi emberek ritkán tudják elképzelni, *milyen sok* jóakarat, mondhatnók önkényes akarat kell manapság ahhoz, hogy egy német tudós komolyan vegye a vallás problémáját; egész mestersége folytán (és mint mondottam, a mesterségszerű dolgosság folytán, amelyre őt modern lelkiismerete kötelezi) fölényes, majdnem jóságos derűre hajlik a vallás iránt, és ebbe néha gyenge lebecsülés vegyül, a szellem „tisztátalansága" ellen irányulva, amelyet mindenütt feltesz ott, ahol még az Egyház mellett tesznek vallomást. A tudósnak csupán a történelem segítségével (tehát *nem* saját tapasztalásából) sikerül, hogy a vallások iránt tiszteletteljes komolyságig és egy bizonyos félénk figyelemhez jusson el; de még ha érzelmét az irántuk való háláig emelte is, akkor saját személyét még egy lépéssel sem vitte közelebb ahhoz, ami még mint egyház vagy jámborság áll fenn: talán ellenkezőleg. Minden kornak megvan a maga isteni naivitása, amelynek feltalálásáért más korszakok irígyelhetik: — és mennyi naivitás, tiszteletreméltó, gyermekes és határtalanul tacskószerű naivitás van a tudósnak ebben a fölény-hitében, türelmességének jó lelkiismeretében, abban a mitsemsejtő egyszerű biztosságban, amellyel ösztöne a vallásos embert mint kisebbértékű és alacsonyabbrendű típust kezeli, amelyen ő maga túl, tovább, fölébe nőtt, — ő, a kis, önhitt, törpe és csőcselékember, az „ideák", a „modern ideák" szorgalmasan gyors fej- és kézi-munkásai — A jámborság, az „élet Istenben" az igazságtól való *félelem* legfinomabb és utolsó származékának tűnhetik, művész-imádásnak és megrészegülésnek minden hamisítás legkövetkezetesebbje előtt, akaratnak az igazság megfordítására, a nem-igazságra mindenáron.

Az embert szeretni *Isten kedvéért* — ez volt eddig a legelőkelőbb és a legtávolabb eső érzelem, amelyet az emberek között elértek. Hogy az emberszeretet valamilyen megszentelő hátsó szándék nélkül egy ostobasággal és állatisággal *több*, hogy ennek az emberszerető hajlamnak valamilyen felsőbbrendű

hajlamtól kell kapnia mértékét, finomságát, fűszerét: — akárki ember volt is az, aki ezt először megérezte és „megélte", akármennyire botladozott is a nyelve, amikor az ilyen gyengédség kifejezését megkísérelte, az minden időkre maradjon nekünk szent és tiszteletreméltó, mint az az ember, aki eddig legmagasabbra repült és legszebben tévedt el!

A filozófus, amint *mi* értjük, mi szabad szellemek —, mint a legterjedelmesebb felelősség embere, akié az ember együttes fejlődésének lelkiismerete: ez a filozófus a vallásokat felhasználja tenyésztési és nevelési művére, amint a mindenkori politikai és gazdasági állapotokat felhasználja. — Aszkétizmus és puritanizmus csaknem nélkülözhetetlen nevelő és nemesítő eszközök, ha valamely fajta úrrá akar lenni a csőcselékből való származású és feldolgozza magát az egykori uralkodásra. A közönséges embereknek, a legtöbbeknek, akik a szolgálatra és az egyetemes haszonra vannak és csak erre valók, a vallás felbecsülhetetlen megelégedést nyujt helyzetükkel és fajukkal, a szív sokszoros békéjét, az engedelmesség megnemesítését, eggyel több boldogságot és szenvedést a magukfajtájával, lelkük egész mindennapiságának, egész alacsonyságának, egész félállati szegénységének némi megdicsőítését és megszépítését, igazolását. Talán semmi sem olyan tiszteletreméltó a kereszténységben és a buddhizmusban, mint az a művészetük, hogy még a legalacsonyabbat is megtanítják jámboran beállni a dolgok egy magasabb látszat-rendjébe és ezzel a valóságos rendben való megelégedés megtartására, amelyben elég keményen élnek, és ahol éppen ez a keménység szükséges! — Ámde mindig drága és borzasztó ára van, ha a vallások nem mint tenyésztési és nevelő eszközök a filozófus kezében, hanem önmaguktól és szuverénül működnek, ha maguk akarnak végső célok lenni és nem eszközök más eszközök mellett. Az emberek között, csakúgy mint minden más állatfajban, a rosszulsikerültek, betegek, elfajulók, fogyatékosak, szükségképen szenvedők fölöslege van; a sikerült esetek az embernél is mindig a kivételek, sőt, tekintettel arra, hogy az ember *a még meg nem állapodott* állat, a ritka kivételek. De ami még rosszabb: minél magasabb fajtájú valamely embertípus, annál inkább nő a valószínűtlensége, hogy *sikerül:* a véletlen, az értelmetlenség törvénye az emberiség egész háztartásában legijesztőbben a felsőbbrendű emberekre gyakorolt pusztító hatásában mutatkozik meg, akiknek életfeltételei finomak, sokrétűek és nehezen kiszámíthatók. Már most a két legnagyobb vallás mindazt életben igyekszik tartani, amit csak lehet, sőt, mint a szenvedők vallásai, elvileg pártolják azokat, akik az élettől mint valami betegségtől szenvednek, és az élet minden más érzését hamisnak szeretnék kimutatni és lehetetlenné tenni. Az emberiség teljes elszámolásában az eddigi, azaz szuverén vallások a főokok közé tartoznak, amelyek az „ember" típust alsóbb fokon tartották meg, nagyon is sokat őriztek meg abból, aminek el kellett volna pusztulnia. Felbecsülhetetlen sokat kell nekik köszönnünk: kiben van elég hála, hogy el ne szegényedjék az előtt, amit például a kereszténység „egyházi emberei" eddig Európáért tettek! És mégis, ha a szenvedőknek vigasztalást, az elnyomottaknak és kétségbeesőknek bátorságot, az önállótlanoknak botot és tartást adtak és a belsőleg szétromboltakat és elvadultakat a társadalomból elcsábították kolostorokba és lelki fegyházakba: mit kellett tenniök ezenkívül, hogy jó lelkiismerettel munkálkodjanak ilyen elvszerűen minden beteg és szenvedő megtartásán, vagyis tényleg és igazában az európai fajta lerontásán? Minden értékelést fejetetejére állítani — ezt kellett tenniök! Nem úgy látszik-e, hogy tizennyolc évszázadon keresztül *egy* akarat uralkodott Európán, hogy az emberből *magasztos torzszülöttet* csináljon? Azt akartam mondani: a kereszténység volt eddig a legvégzetesebb fajtájú nagyralátás. Emberek, nem eléggé magasrendűek és kemények, hogy az *emberen* művészként alakíthassanak; emberek, nem eléggé erősek és messzelátók, hogy, fenséges önlegyőzéssel, az ezerszeres balsikerülés és tönkremenés előtér-törvényét érvényesülni *hagyják;* emberek, nem eléggé előkelők, hogy lássák a szakadékosan különböző rangsort és rangszakadékot ember és ember között: — ilyen emberek uralkodtak „Isten előtt való egyenlőség"-ükkel eddig Európa

sorsa fölött, míg végül egy megkicsinyített, majdnem nevetséges fajta, egy nyájállat, valami jóakaratú, beteges és középszerű tenyésztődött ki, a mai európai...

Negyedik fejezet. Mondások és közjátékok. Az egy iránt való szeretet barbárság: mert valamennyi többi rovására gyakorolják. Az Isten iránt való szeretet is. — A magasrendű érzésnek nem ereje, hanem tartóssága teszi a magasrendű embert. — A lángeszű ember kiállhatatlan, ha nincs meg benne még legalább kettő azonkívül: hála és tisztaság. — Az ember szexualitásának foka és fajtája felér szellemének végső csúcsáig. — Aki önmagát megveti, az ebben még mindig mint megvetőt tiszteli magát. — Úgy kell az élettől elválni, mint Odysseus Nausikaatól, — inkább áldva, mint szerelmesen. — Egy nép a természet kerülőútja, hogy hat vagy hét nagy férfihez jusson el. Igen: és hogy azután kikerülhesse őket. — A tudósokkal és művészekkel való érintkezésben könnyen számítjuk el magunkat fordított irányban: egy figyelemreméltó tudós mögött nemritkán közepes embert találunk és egy közepes művész mögött gyakran — nagyon figyelemreméltó embert. — Amit szeretetből tesznek, az mindig a jón és gonoszon túl történik. — Az ellenvetés, a félreugrás, a vidám bizalmatlanság, a gúnyolódó kedv az egészség jelei: minden feltétlen a patologiába tartozik. — Az elmebaj egyeseknél ritka, — de csoportoknál, pártoknál, népeknél, koroknál a szabály. — Az öngyilkosság gondolata erős vigasztaló eszköz: azzal jól megúszunk nem egy gonosz éjtszakát. — Már nem szeretjük eléggé megismerésünket, mihelyt közöljük. — „Nem szomszédunk áll hozzánk legközelebb, hanem annak a szomszédja", így gondolkodik minden nép. — Jézus így szólt zsidóihoz: „a törvény szolgák számára volt, — szeressétek Istent, amint én szeretem, mint fia! Mi közünk nekünk Isten fiainak az erkölcshöz!" — Van a jóságnak egy elbizottsága, amely olybá tűnik, mint a gonoszság. — „Nen tetszik nekem." Miért? „Nem bírok vele." Felelt már valaha ember így?

Ötödik fejezet. Az erkölcs természetrajzához. — Az erkölcsi érzés Európában most ugyanolyan finom, késői, sokrétű, ingerelhető, raffinált, mint amilyen fiatal, kezdő, otromba és durvaujjú még az ahhoz tartozó „erkölcstudomány": — vonzó ellentét ez, amely néha egy moralista személyében magában válik láthatóvá és testesül meg. Teljes szigorúsággal be kellene vallani, *mi* szükséges itt még hosszú ideig, mi az, aminek itt egyelőre egyedüli jogosultsága van: nevezetesen anyaggyüjtés, az élő, növekedő, nemző és elpusztuló gyengéd értékérzések és értékkülönbségek óriási birodalmának fogalmi megragadása és összerendezése, — és talán kísérletek ez eleven kristályosulás visszatérő és gyakoribb alakjainak szemléletessé tételére, — mindez mint az erkölcs *típustanának* előkészítése. Persze: eddig nem voltak ennyire szerények. Csupán *sok* erkölcs összehasonlításában merül fel az erkölcs valamennyi tulajdonképeni problémája. Akármilyen furcsán hangzik is, de minden eddigi „erkölcstudományból" hiányzott még magának az erkölcsnek a problémája: hiányzott a gyanú arra vonatkozólag, hogy itt van valami problematikus.

A lényeges és felbecsülhetetlen minden erkölcsben az, hogy hosszúidejű kényszerítés. Az a csodálatos tényállás, hogy minden, ami szabadság, finomság, merészség, tánc és mesteri biztosság van vagy volt a Földön, akár magában a gondolkodásban, akár a kormányzásban, vagy a beszédben és a rábeszélésben, a művészetekben csakúgy mint az erkölcsiségekben, csupán ilyen „önkény-törvények zsarnoksága" folytán fejlődött ki; és teljes komolysággal mondva, nem csekély a valószínűsége, hogy éppen ez a „természet" és „természetes" — és nem a laisser aller! Minden művész tudja, milyen messze jár „legtermészetesebb" állapota a „magát-elhagyás" érzésétől, a szabad rendezés, állítás, rendelkezés, alakítás az „inspiráció" pillanataiban, — és hogy milyen szigorúan és finoman engedelmeskedik itt ezerrétű törvényeknek, amelyek minden megfogalmazásból éppen keménységük és határozottságuk alapján gúnyt űznek. A lényeges, úgy látszik, az égben és a Földön, hogy hosszú ideig egy irányban *engedelmeskedjenek:* ebből idővel mindig származott olyasmi, ami

miatt érdemes a Földön élni, például erény, művészet, zene, tánc, ész, szellemiség — valami megdicsőítő, raffinált, bolondos és isteni.

Van valami Platon moráljában, ami nem tartozik igazában Platonhoz, hanem csak bölcseletében található, mondhatnók, hogy Platon ellenére: még pedig a sokratizmus, amelyre voltaképen túlságosan előkelő volt. — A zsidók prófétái a „gazdagot", „istentelent", „erőszakost", „érzékit" egybeolvasztották és először adtak a „világ" szónak szégyenletes jelentést. Az értékeknek ebben a megfordításában (amelyhez hozzátartozik, hogy a „szegény" szót a „szent" és „barát" szinonímájaként használják) van a zsidó nép jelentősége: vele kezdődik a rabszolga-lázadás az erkölcsben. — Az affektusok lehangolása egy ártalmatlan középszerűségre, ahol kielégíthetők, az erkölcs aristotelizmusa. — A mai Európa parancsolóinak erkölcsi színlelése: önmagukat kell megcsalniok, hogy parancsolni tudjanak, még pedig abban az irányban, mintha ők is csak engedelmeskednének, ősibb vagy felsőbb parancsok — az ősöké, az alkotmányé, a jogé, a törvényeké vagy egyenesen Istené — végrehajtói volnának; sőt, még a nyájgondolkodástól is kölcsönöznek nyáj-maximákat, például „népük első szolgái" vagy „a közjó eszközei". — Napoleon hatásának története majdnem annak a magasabb boldogságnak a története, amelyre ez az egész évszázad legértékesebb embereiben és pillanataiban eljutott. — A feloszlás korának embere, késő kultúráké és tört fényeké, átlagban gyengébb ember lesz: legalaposabb vágya arra irányul, hogy a háború, amely ő maga, egyszer véget érjen; a boldogság az ő számára, valamely megnyugtató (például epikureus vagy keresztény) gyógyszerrel és gondolkodásmóddal megegyezőleg, főleg a kipihenés, a zavartalanság, a jóllakottság, a végre elért egység boldogságának tűnik, a „szombatok szombatjának", hogy a szent rétor Ágostonnal beszéljek, aki maga is ilyen ember volt. Ha azonban az ellentét és a háború az ilyen természetűekben úgy hat, mint egy életingerrel és életcsiklandással *több* —, és ha másrészt hatalmas és kibékíthetetlen ösztöneikhez hozzáöröklődött és hozzátenyésztődött az önmagukkal való hadviselés igazi mestervolta és finomsága, tehát az önuralom, önrászedés: akkor keletkeznek azok a varázsos megfoghatatlanok és kigondolhatatlanok, azok a győzelemre és elcsábításra előrerendelt talányemberek, akiknek legszebb kifejezése Alkibiades és Caesar (akikhez szívesen adnám társul azt az *első* európait az én ízlésem szerint, hohenstaufi II. Frigyest), a művészek között talán Lionardo da Vinci. Pontosan ugyanabban az időben jelennek meg, amikor az a gyöngébb típus lép előtérbe nyugalom után szálló vágyával: mindkét típus egymáshoz tartozik és egyenlő okokból ered.

Aki a mai európai ember lelkiismeretét megvizsgálja, ezer erkölcsi ráncból és rejtekből mindig ugyanazt az imperatívuszt húzhatja elő, a nyájfélénkség imperatívuszát: „azt akarjuk, hogy valamikor egyszer ne legyen már semmi félnivaló!" Valamikor egyszer — az *odavezető* akaratot és utat manapság Európában mindenütt „haladásnak" hívják. — Az erkölcs ma Európában nyájállat-erkölcs. — A demokratikus mozgalom ma megörökli a kereszténytt. Hogy azonban tempója a nyájösztön betegeinek és eszelőseinek még nagyon is lassú és álmos, amellett szól a mind őrjöngőbbé váló ordítozás, a mind leplezetlenebb fogcsikorgatása azoknak az anarchista kutyáknak, akik most az európai kultúra utcáiban rajzanak: látszólag ellentétben a békés-dolgos demokratákkal és forradalom-ideologusokkal, még inkább a fajankószerű bölcselkedőkkel és testvériség-rajongókkal, akik magukat szocialistáknak nevezik és a „szabad társadalmat" akarják, igazában azonban mindannyiukkal egyek az alapos és ösztönös ellenségességben minden más társadalmi formával, mint az autonóm nyájéval, szemben.

Hogy az emberek az ember jövőjét mint saját akaratát, mint az emberi akarattól függőt tanítsák meg és a fegyelmezés és tenyésztés nagy merészségeit és átfogó kísérleteit készítsék elő és ezzel véget vessenek az értelmetlenség és a véletlen ama borzalmas uralmának, amelyet eddig „történetnek" neveztek — a „legnagyobb szám" értelmetlensége csupán utolsó alakja —: evégre vala-

mikor egyszer szükség lesz a filozófusok és parancsnokok új fajtájára, akiknek képe mellett mindaz, ami a Földön rejtett, félelmetes és jóakaratú szellem volt, halványnak és törpének tűnnék. Ilyen vezetők képe az, ami a *mi* szemünk előtt lebeg: megmondhatom ezt hangosan, ti szabad szellemek? Akinek megvan a ritka szeme arra az átfogó veszélyre, hogy „az ember" maga elfajul, aki kitalálja azt a végzetet, amely a „modern eszmék" bárgyú gyanútlanságában és bizalomkedvében, még inkább az egész keresztény-európai erkölcsben rejlik: az olyan félelemtől szenved, amellyel semmi más össze nem hasonlítható.

Hatodik fejezet. Mi tudósok. Schopenhauer a maga oktalan dühével Hegel ellen elérte, hogy a németek egész utolsó nemzedékét kitörte a német kultúrával való összefüggésből, amely kultúra, mindent jól mérlegelve, a történeti érzék magassága és divinációs képessége volt: de Schopenhauer éppen ezen a ponton a genialitásig szegény, fogékonytalan, némettelen volt. — A tudomány ma virágzik és a jó lelkiismeret bőségesen arcára van írva, míg az, amivé az egész újabb filozófia lassanként süllyedt, ez a maradék mai filozófia, bizalmatlanságot és kedvetlenséget, ha nem gúnyt és részvétet kelt önmaga iránt. A filozófia az „ismeretelméletre" redukálva tényleg nem több, mint félénk tartózkodástan: filozófia, amely nem is jut túl a küszöbön és önmagától kínosan *megtagadja* a belépés jogát — ez a filozófia az utolsókban, vég, agónia, valami, ami részvétet kelt. Hogyan tudna az ilyen filozófia — *uralkodni!*

A zseníhez való viszonyában, vagyis olyan lényhez, amely vagy *nemz* vagy *szül*, mindkét szót legnagyobb terjedelmében véve —, a tudósban, a tudományos átlagemberben, mindig valami vénlányos van: mert ehhez hasonlóan nem ért az ember két legfontosabb végzéséhez. Nézzük meg pontosabban: mi a tudományos ember? Mindenekelőtt nem-előkelő emberfajta, nem-előkelő, azaz nem uralkodó, nem tekintélyes és nem is önelégült emberfajta erényeivel.

Elernyeszteni, természetesen tekintettel, kíméletes kézzel —, bizalmas részvéttel elernyeszteni: ez a jezsuitizmus tulajdonképeni művészete, amely mindig értett hozzá, hogy magát mint a részvét vallását vezesse be.

Akármilyen hálásan közeledjünk is a *tárgyi* szellemhez — és ki ne lakott volna már egyszer halálosan jól minden alanyisággal és átkozott legönmagábbságával! —, végül azonban hálánkkal szemben is óvatosságot kell tanulnunk és álljt kell mondanunk a túlzásnak, amellyel a szellem magalevetését és elszemélytelenedését újabban mintegy az önmagában való célként, megváltásként és megdicsőülésként ünneplik. A tárgyilagos ember, aki már nem átkozódik és szitkozódik, az eszményi tudós, akiben a tudós ösztön ezerszeres egész és félbalsiker után egyszer ki- és elvirágzáshoz jut, bizonyára a legdrágább szerszámok egyike: de egy hatalmasabbnak a kezébe való. Csupán szerszám ő, mondjuk: *tükör*, — nem „öncél". Szeretete akart, gyűlölete mesterséges és inkább un tour de force, kis hiúság és túlzás. Csak éppen addig valódi, ameddig tárgyilagosnak szabad lennie: egyedül derűs totalizmusában „természet" még és „természetes". Ha sokáig összetévesztették a filozófussal, a kultúra caesari tenyésztőjével és erőszakemberével: akkor nagyon is nagy tisztességet adtak neki és a leglényegesebbet nem látták meg benne, — ő szerszám, egy darab rabszolga, ámbár bizonyosan a legmagasztosabb fajtájú rabszolga, önmagában azonban semmi — presque rien! Nem cél, nem kimenetel és feljövetel, nem kiegészítő ember, akiben a *többi* lét igazolódik, nem vég — és még kevésbbé kezdet, nemzés és első ok, semmi durva, hatalmas, magára állított, ami úr akar lenni: hanem csupán gyengéd kifújt finom mozgékony formafazék, amelynek még várnia kell valamilyen tartalomra, hogy aszerint „alakuljon", — rendszerint ember tartalom nélkül, „öntelen" ember. Következőleg nem is való a nőknek, in parenthesi.

A szkepszis a legszellemibb kifejezése egy bizonyos sokrétű fizologiai alkatnak, amelyet a közönséges nyelvben ideggyengeségnek és betegességnek hívnak; mindannyiszor létrejön, ha döntő és hirtelen módon kereszteződnek hosszú ideig egymástól elválasztott fajták vagy rendek. Mai Európánk, a radikális rendi és *következőleg* fajta-keveredés esztelenül hirtelen kísérletének

színtere, ezért szkeptikus minden magasságában és mélységében, majd azzal a mozgékony szkepszissel, amely türelmetlenül és sóváran ugrik egyik ágról a másikra, majd sötéten, mint egy kérdőjelekkel túlterhelt felhő, — és akaratával sokszor halálosan jóllakott! Akaratbénulás: hol nem látjuk ülni manapság ezt a nyomorékot! És gyakran még mennyire felcicomázva! Ennek a betegségnek a legszebb dísz- és hazugságruhái vannak; és hogy például a legtöbb abból, ami ma mint „tárgyilagosság", „tudományosság", „l'art pour l'art", „tiszta akaratmentes megismerés" áll a kirakatokba, csak felcicomázott szkepszis és akaratbénulás, — az európai betegségnek ezért a diagnózisáért jótállok. Az akarat betegsége egyenetlenül terjedt el Európában: ott mutatkozik legnagyobbnak és legtöbbrétűnek, ahol a kultúra már legrégebben otthonos; abban a mértékben tűnik el, amelyben a „barbár" még — vagy ismét — érvényesíti jogát a nyugati műveltség lötyögő ruhája alatt. Eszerint a mostani Franciaországban betegedett meg az akarat legrosszabbul, amint az ember ugyanolyan könnyen kikövetkeztetheti mint kézzel foghatja; és Franciaország, amely mindig mesterien ügyes volt abban, hogy szellemének végzetes fordulatait is ingerlővé és csábítóvá fordítsa ki, ma mutatja meg igazában, mint a szkepszis minden varázsának iskolája és színjátéka, kulturális fölényét Európa fölött. Az erő akarni, és pedig valamely akaratot sokáig akarni, némileg erősebb már Németországban, és a német északon megint erősebb, mint a német középen; számottevőleg erősebb Angliában, Spanyolországban és Korzikában, amott a flegmához, emitt a kemény koponyákhoz kötve, — hogy Olaszországról ne szóljak, amely fiatalabb, semhogy már tudná, mit akar, és amelynek még bizonyítania kell, tud-e akarni —, de a legerősebb és a legbámulatosabb abban az óriási közbülső birodalomban, ahol Európa mintegy Ázsiába visszafolyik, Oroszországban. Itt az akarás erejét régóta eltették és tárolták, itt az akarat — az bizonytalan, hogy mint a tagadás vagy az igenlés akarata — fenyegető módon vár arra, hogy kiváltsák. Aligha csak indiai háborúk és ázsiai bonyodalmak lennének szükségesek arra, hogy Európa tehermentesüljön legnagyobb veszedelmétől, hanem belső felfordulások, a birodalom szétrobbanása kis testekre és mindenekelőtt a parlamentáris bárgyúság bevezetése, hozzászámítva mindenkinek azt a kötelezettségét, hogy a reggelihez ujságját olvassa. Ezt nem mint kívánságomat mondom: nekem az ellenkező inkább szívem szerint való volna, — Oroszország fenyegető voltának olyan megnövekedését értem, hogy Európának el kellene magát határoznia, hogy hasonlóan fenyegetővé váljék, azaz *egy akaratot kapjon,* egy új, Európa fölött uralkodó kaszt eszköze által, hosszú félelmetes saját akaratot, amely évezredekre állíthatna magának célokat: — hogy végül kisállamiságának hosszúranyúlt komédiája és ugyanígy dinasztikus és demokratikus sokfeléakarása befejezéshez jusson. A kis politika ideje lejárt: már a következő század meghozza a Föld-uralomért vívott harcot, — a *kényszert* a nagy politikára.

Az az aggálytalan lelkesültje a szép szál gránátosoknak, Nagy Frigyes kérdéses bolondos atyja, egy ponton maga is a zseni fogásával és szerencsekarmával rendelkezett: tudta, hogy mi hiányzott akkoriban Németországban, és hogy melyik hiány volt százszor aggasztóbb és sürgősebb, mint például a műveltség és a társadalmi formák hiánya, — ellenérzése a fiatal Frigyessel szemben egy mély ösztön félelméből fakadt. *Férfiak hiányoztak;* és ő legnagyobb elkeseredésére azt gyanította, hogy saját fia nem eléggé férfi. Ebben csalódott: de ki nem csalódott volna az ő helyében? Fiát szellemes franciák ateizmusának, espritjének, élvező könnyenélőségének bilincseiben látta: — a háttérben ott látta a nagy vérszívót, a szkepszis-pókot, olyan szív gyógyíthatatlan nyomorúságára gyanakodott, amely már sem a gonoszságra, sem a jóságra nem elég kemény, az összetört akarat nyomorúságára, amely már nem parancsol, már nem *tud* parancsolni. De közben felnőtt fiában a szkepszisnek az a veszélyesebb és keményebb új fajtája — ki tudja, *milyen nagyon* éppen az atya gyűlöletétől és egy magányossá tett akarat jeges melankóliájától előmozdítva? —, a vakmerő férfiasság szkepszise, amely a háborús és a hódító

zsenível legközelebbi rokonságban van és a nagy Frigyes alakjában tartotta első bevonulását Németországba. Ez a szkepszis megvet és mégis magához ragad; aláás és mégis birtokba vesz; nem hisz, de ezzel nem veszti el magát; a szellemnek veszélyes szabadságot ad, de a szívet szigorúan tartja; a szkepszis *német* alakja ez, amely, mint folytatódó és a legszellemibb jellegűvé fokozódó fridericianizmus, Európát jóideig a német szellem és kritikai és historikus bizalmatlansága hatalmának vetette alá. Hála a nagy német filologusok és történetkritikusok legyőzhetetlenül erős és szívós férfijellemének (akik, jól megnézve, mind a pusztítás és felbontás művészei is voltak), lassanként és minden zenei és filozófiai romantika ellenére a német szellem *új* fogalma állapodott meg, amelyben a férfias szkepszis vonása lépett döntő módon előtérbe: akár például a nézés rettenthetetlenségében, akár a szétfejtő kéz bátorságában és keménységében, akár átszellemített északisark-expedíciókban puszta és veszélyes égtájak alatt.

Feltéve, hogy a jövő filozófusainak képében valamilyen vonás arra utal, vajjon nem szkeptikusok-e ennek a szónak imént jelzett értelmében, akkor ezzel mégis csupán valamit jelölnénk bennük — és *nem* őket magukat. Ugyanazzal a joggal kritikusoknak neveztethetnék magukat; és bizonyosan a kísérletek emberei lesznek. Nincs kétség: ezek az eljövők legkevésbbé sem nélkülözhetik azokat a komoly és nem aggálytalan tulajdonságokat, amelyek a kritikust megkülönböztetik a szkeptikustól, vagyis az értékmérők biztosságát, a módszer egységének tudatos kezelését, az okult bátorságot, az egyedül-állást és önmagáért-felelni-tudást; sőt, önmagukban a nemet-mondás és szétfejtés kedvét és egyfajta megfontolt kegyetlenséget is elismernek, amely biztosan és finoman tudja használni a kést, akkor is még, ha vérzik a szív. *Keményebbek* lesznek (és talán nem mindig csak önmagukkal), mint ahogy humánus emberek kívánnák, nem azért lépnek majd kapcsolatba az „igazsággal", hogy „tessék" nekik, vagy „felemelje" vagy „lelkesítse" őket: — sőt, kevésbbé hiszik majd, hogy éppen az „igazság" hoz magával ilyen mulatságokat az érzelem számára. Nem csekély gyalázatnak nézik majd, ami a filozófiát éri, ha úgy rendelkezik valaki, amint ma olyan szívesen teszik: „A filozófia maga kritika és kritikai tudomány — és semmi egyéb!" És bár nyerje el a filozófiának ez az értékelése Franciaország és Németország valamennyi pozitivistájának helyeslését (— és lehetséges volna, hogy Kant szívének és ízlésének is hízelgett volna: emlékezzünk főműveinek címeire —): új filozófusaink mégis azt mondják majd: a kritikusok a filozófusok szerszámai és éppen ezért, mint szerszámok, még korántsem maguk a filozófusok! A königsbergi nagy kínai is csak nagy kritikus volt. — Hogy a filozófus micsoda, azért nem igen tanulható meg, mert nem tanítható: azt „tudni" kell, tapasztalásból, — vagy meg kell lenni annak a büszkeségnek, hogy az ember nem tudja. A legtöbb gondolkodónak és tudósnak a gondolkodás valami lassúnak, vonakodónak, majdnem fáradságnak és elég gyakran „a nemes lelkek verítékére méltónak" számít, — de egyáltalában nem valami könnyűnek, isteninek és a tánccal, az elbízottsággal legközelebbi rokonnak! „Gondolkodni" és valamely dolgot „komolyan venni", „nehezen venni" — ez náluk egymáshoz tartozik: egyedül így „élték meg". Minden magas világra születni kell; világosabban megmondva, arra tenyésztődni kell: a filozófiára — a szót nagy jelentésében véve — csak származásunk alapján van jogunk, itt is az előd ök, a „vérség" dönt. Sok nemzedéknek kellett a filozófus keletkezésére előre dolgoznia; minden erényét egyenként kellett, hogy megszerezzék, ápolják, továbbörökítsék, vérré változtassák, és nemcsak gondolatainak merész könnyű gyengéd járását, hanem mindenekelőtt a nagy felelősségre való készséget, uralkodó tekintetek és letekintések magasságát, az elválasztottság érzését a tömegtől, kötelességeitől és erényeitől, nyájas óvását és védelmezését annak, amit félreértenek és megrágalmaznak, akár Isten, akár ember — a nagy igazságosság kedvét és gyakorlását, a parancsolás művészetét, az akarat szélességét, a lassú szemet, amely ritkán csodál, ritkán néz fel, ritkán szeret...

Hetedik fejezet. A mi erényeink. Mi holnaputáni európaiak, mi elsőszülöttjei a huszadik századnak, — minden veszedelmes kíváncsiságunkkal, sokrétűségünkkel és álcázóművészetünkkel, porhanyós és mintegy édesített kegyetlenségünkkel szellemben és érzékekben, — nekünk, *ha* lennének erényeink, gyaníthatólag csupán olyanok volnának, amelyek megtanultak legtitkosabb és legszívesebb hajlamainkkal, legforróbb szükségeinkkel legjobban összeférni: jól van, nézzünk egyszer utánuk labirintusainkban! — Franciaország pszichologusai — és hol vannak ma még különben pszichologusok... — Az ösztön a legintelligensebb minden eddig felfedezett intelligenciafajta között. — Magas szellemiség csupán mint erkölcsi minőségek végső szülöttje áll fenn; mindazoknak az állapotoknak szintézise, amelyeket a „csak erkölcsös" emberekről elmondanak, miután, egyenként, hosszú fegyelemmel és gyakorlással, talán a nemzedékek egész láncaiban szerezték meg őket; a magas szellemiség éppen az igazságosságnak és annak a jóságos szigorúságnak az átszellemülése, amely feladatának tudja, hogy a rang rendjét fenntartsa a világban, még a dolgok között is — és nemcsak emberek között.

Ahol ma részvétet hirdetnek — és jól hallva, ma már semmiféle más vallást sem hirdetnek —, ott a pszichologus nyissa ki a fülét: minden hiúságon, minden lármán keresztül, amely ezeknek a prédikátoroknak (mint minden prédikátornak) sajátja, az önmegvetés rekedt, nyögő, valódi hangját hallhatja. Ez hozzátartozik Európának ahhoz az elsötétedéséhez és elrútulásához, amely most egy évszázada növekvőben van: *ha nem annak oka!* A „modern eszmék" embere, ez a büszke majom, féktelenül elégedetlen önmagával: az bizonyos. Szenved: és hiúsága azt akarja, hogy csak „együtt szenvedjen"...

Mi vagyunk az első tanult korszak „kosztümök", azaz erkölcsök, hittételek, művészi ízlések és vallások dolgában, előkészülve, mint még egy korszak sem volt, a nagystílusú karneválra, a legszellemibb farsangi nevetésre és túlhabzó jókedvre, a legmagasabb ostobaság és aristophanesi világkigúnyolás transzcendentális magasságára. Talán éppen itt fedezzük még fel a mi *találmányunk* birodalmát, azt a birodalmat, amelyben még mi is eredetiek tudunk lenni, esetleg mint a világtörténet parodistái és Isten bohócai, — talán, ha máról semmi másnak nincs jövője, mégis éppen nevetésünknek még van jövője!

Valljuk be magunknak: ami nekünk, a „történeti érzék" embereinek legnehezebben megfogható, érezhető, utánaízlelhető, utánaszerethető, ami bennünk alapjából elfogultságra és majdnem ellenségességre talál, éppen az a tökéletes és végleg-érett minden kultúrában és művészetben, a voltaképen előkelő művekben és emberekben, síma tengerű és halkyoni önelégültségi pillanatuk, az aranyos és hideg, amit minden dolog mutat, amely beteljesedett. Talán ez a mi nagy erényünk, a történeti érzék, szükségszerű ellentétben van a *jó* ízléssel, legalább is a legjobb ízléssel, és mi éppen az emberi élet kicsiny rövid és legmagasabb boldogságait és megdicsőüléseit, amint imitt-amott egyszer felcsillannak, csupán rosszul, csak vonakodva, csak kényszeredetten tudjuk magunkban utánaalkotni: azokat a pillanatokat és csodákat, amikor egy nagy erő önszántából állva maradt a mértéktelen és határtalan előtt —, amikor a finom gyönyör feleslegét hirtelen megfékezésben és megkövülésben, egy még remegő talajon való megállásban és megszilárdulásban élvezték. A *mérték* idegen tőlünk, valljuk be; a mi ingerünk éppen a végtelennek, a mértéktelennek az ingere. Mint a lovas az előre törtető lovon, úgy eresztjük el a szárat a végtelen előtt, mi modern emberek, mi félbarbárok — és még ott vagyunk a *mi* üdvösségünkben, ahol leginkább vagyunk — *veszélyben* is.

Akár hédonizmus, akár pesszimizmus, akár utilitarizmus, akár eudaimonizmus: mindezek a gondolkodásmódok, amelyek gyönyör és fájdalom, vagyis kisérő állapotok és mellékességek szerint mérik a dolgok értékét, előtér-gondolkodásmódok és naivitások, amelyekre senki, aki alakító erők és művészlelkiismeret tudatában van, nem nézhet le gúny meg részvét nélkül. Részvét *irántatok!* ez persze nem az a részvét, amint ti értitek: ez nem részvét a „szociális szükséggel", a „társadalommal" és betegeivel és elszerencsétlenedettjei-

vel, kezdettől fogva bűnösökkel és összetöröttekkel, amint körülöttünk a földön hevernek; ez még kevésbbé részvét morgó, nyomott, lázadó rabszolgarétegekkel, amelyek uralomra törekednek — ők a szabadságnak nevezik. A mi részvétünk magasabb, messzebb látó részvét: — mi azt látjuk, hogyan kisebbedik az *ember*, hogy kisebbítitek *ti!* — és vannak pillanatok, amikor éppen a *ti* részvéteteknek vagyunk kimondhatatlanul aggódó nézői, amikor e részvét ellen védekezünk, — amikor a ti komolyságotokat veszedelmesebbnek tartjuk bármely könnyelműségnél. Ti lehetőleg — és nincs vadabb „lehetőleg" — *a szenvedést akarjátok megszüntetni:* és mi? — egyenesen úgy látszik, hogy *mi* még nagyobbnak és rosszabbnak akarjuk, mint amilyen bármikor volt! A jólét, amint ti értitek — hiszen az nem cél, az nekünk *végnek* látszik! Olyan állapot az, amely az embert csakhamar nevetségessé és megvetendővé teszi, — amely pusztulását *kívánatossá* teszi! A szenvedés fegyelme, a nagy szenvedésé — nem tudjátok, hogy csak *ez* a fegyelem teremtette meg eddigelé az ember minden emelkedését? A léleknek az a feszültsége a szerencsétlenségben, amely beleoltja az erősséget, megborzadásai a nagy tönkremenés látványában, találékonysága és bátorsága a szerencsétlenség viselésében, kivárásában, értelmezésében, kihasználásában, és amit bármikor is ajándékba kapott mélységből, titokból, álarcból, szellemből, cselből, nagyságból: — nem szenvedések között, a nagy szenvedés fegyelmében kapta ajándékba? Az emberben egyesül a *teremtmény* és a *teremtő:* az emberben van anyag, töredék, fölösleg, agyag, sár, esztelenség, káosz; de az emberben van teremtő, alkotó, kalapács-keménység, néző-isteniség és hetedik nap is — megértitek ezt az ellentétet? És hogy a *ti* részvétetek a „teremtménynek az emberben" szól, annak, amit formálni, törni, kovácsolni, tépni, égetni, izzítani, tisztítani kell, — annak, ami szükségképen *szenvedni* kénytelen és aminek szenvednie *kell?* És a *mi* részvétünk — nem fogjátok fel, minek szól a mi *fordított* részvétünk, ha védekezik a ti részvétetek ellen, mint minden elkényeztetés és gyöngeség legrosszabbja *ellen!* De, mégegyszer megmondva, vannak felsőbbrendű problémák, mint minden gyönyör- és fájdalom- és részvét-probléma; és minden filozófia, amely csak ezekre lyukad ki, naivitás.

Mi immoralisták! Ez a világ, amelyhez *minekünk* van közünk, amelyben *minekünk* kell félni és szeretni, ez a majdnem láthatatlan-hallhatatlan világa a finom parancsolásnak, finom engedelmeskedésnek, a „majdnem" világa minden tekintetben, horgas, fogas, hegyes, gyöngéd: igen, ez jól meg van védve otromba nézők és bizalmaskodó kíváncsiság ellen! A kötelességek szigorú hálójába és ingébe vagyunk belefonódva és abból nem *birunk* kibújni —, éppen ebben a „kötelesség emberei" vagyunk mi is! Néha, igaz, talán táncolunk „láncainkban" és „kardjaink" között; gyakrabban, s ez nem kevésbbé igaz, csikorgunk alattuk és türelmetlenek vagyunk sorsunk minden titkos keménysége miatt. De tehetünk, amit akarunk: a fajankók és a látszat azt mondják ellenünk: „ezek kötelesség *nélküli* emberek", — mindig ellenünk vannak a fajankók és a látszat!

Bocsássák meg azt a felfedezésemet, hogy eddig minden erkölcsbölcselet unalmas volt és az altatószerekhez tartozott — és hogy „az erényt" az én szememben semmi sem károsította jobban, mint szószólóinak „unalmassága": ezzel még nem akarnám egyetemes hasznosságát félreismerni. — Ami az egyiknek méltányos, az a másiknak még semmiképen nem *lehet* méltányos, *egy* erkölcs követelése mindenki számára éppen a magasabbrendű emberek megrövidítése, röviden, *rangsor* van ember és ember között, következőleg erkölcs és erkölcs között is. — Csaknem minden, amit „magasabb kultúrának" nevezünk, a *kegyetlenség* átszellemülésén és elmélyülésén alapul — ez az én tételem; azt a „vadállatot" nem is öltük meg, az él, virul, csupán — megistenült. Ami a tragédia fájdamas kéjét alkotja, az kegyetlenség; ami az úgynevezett tragikus részvétben, sőt alapjában minden fenségesben, fel egészen a metafizika legmagasabb és leggyengédebb megborzongásáig, kellemesen hat, az egyedül a kegyetlenség beléjekevert adalékától nyeri édességét. Amit a római az arénában, a keresztény a kereszt elragadtatásaiban, a spanyol máglyák vagy bika-

viadalok láttára, a mai japáni, aki a tragédiába tolakszik, a párizsi elővárosi munkás, akinek honvágya van véres forradalmak után, a Wagner-rajongónő, aki kikapcsolt akarattal „engedi át magát" Tristan és Isoldának, — amit mindezek élveznek és titokzatos hévvel iparkodnak magukba inni, azok a nagy „Circe", a „kegyetlenség" fűszeres italai. Végül fontoljuk meg, hogy még a megismerő is, amikor szellemét kényszeríti, hogy szellemének hajlama *ellenére* és elég gyakran szívének kívánságai ellenére is megismerjen — azaz nemet mondjon, ahol igent mondani, szeretni, imádni szeretne —, mint a kegyetlenség művésze és megdicsőítője működik; már minden mélyen- és alaposan-vevés fájdalmat okozni akaró erőszak elkövetése a szellem alapakaratán, amely szüntelenül a látszat és a felületek felé törekszik, — már minden megismerni-akarásban van egy csepp kegyetlenség.

A nő önálló akar lenni: és ezért elkezdi a férfiakat felvilágosítani a „magában való nőről" — *ez* Európa általános *elrútulásának* legrosszabb haladásai közé tartozik. Mert mi mindent kell a női tudományosság és önfelfedés otromba kísérleteinek napvilágra hozni! A nőnek annyi oka van a szeméremre, a nőben annyi pedánsság, felületesség, iskolamesteresség, kicsinyesség, elbízottság, kicsinyes féktelenség és szerénytelenség rejlik — csak a gyerekekkel való érintkezését tanulmányozzuk! —, amit eddig alapjában a férfitől való *félelem* szorított vissza és fékezett meg. Jaj, ha egyszer elő szabad merészkednie az „örök-unalmasnak a nőben" — mert ebben gazdag! A felvilágosítás eddig szerencsére férfi-dolog, férfi-adomány volt — azzal „egymás között" maradtak; és végül is mindarra vonatkozólag, amit nők írnak „a nőről", jókora adag bizalmatlanságot tarthatunk fenn magunknak, vajjon a nő *akar-e* — és *akarhat-e* — voltaképen felvilágosítást önmagáról. Ha egy nő ezzel nem keres magának új *cicomát* — úgy gondolom, hogy a cicomáskodás az örök nőiséghez tartozik? — hát akkor félelmet akar kelteni magával szemben: — talán uralmat akar ezzel. De igazságot *nem* akar: mit számít a nőnek az igazság! Kezdettől fogva semmi sem idegenebb, ellenkezőbb, ellenségesebb a nőnek, mint az igazság, — nagy művészete a hazugság, legnagyobb ügye a látszat és a szépség. Valljuk be mi férfiak: mi éppen *ezt* a művészetet és *ezt* az ösztönt tiszteljük és szeretjük a nőben! Mi férfiak azt akarjuk, hogy a nő ne folytassa saját kompromittálását a felvilágosítás által: úgy amint férfi-gondoskodás és a nő kímélése volt, amikor az Egyház elrendelte: mulier taceat in ecclesia! A nő hasznára történt, amikor Napoleon értésére adta a nagyon is beszédes Madame Staëlnek: mulier taceat in politicis! — és én úgy gondolom, hogy igazi nőbarát az, aki ma azt kiáltja az asszonyoknak: mulier taceat de muliere! — Az ösztönök megromlását árulja el — még eltekintve attól, hogy rossz ízlést árul el —, ha egy nő éppen Madame Rolandra vagy Madame de Staëlre vagy Monsieur George Sandra hivatkozik, mint hogyha ezzel valami a „magábanvaló nő" *javára* volna bizonyítva. Férfiak között a nevezettek a három *komikus* nő önmagában — semmivel sem több! — és éppen a legjobb önkénytelen ellenérvek az emancipáció és a női magauraság ellen. — Az ostobaság a konyhában, a nő mint szakácsnő; a borzalmas gondolattalanság, amellyel a család és a háziúr táplálását intézik! A nő nem érti, mit *jelent* az étel: és szakácsnő akar lenni! — A nőket a férfiak eddig úgy kezelték, mint madarakat, amelyek valamilyen magasságból hozzájuk tévedtek: mint valami finomabbat, sérülékenyebbet, vadabbat, csodálatosabbat, édesebbet, lelkesebbet, — de mint olyasmit, amit be kell zárni, hogy el ne repüljön. — Egy férfi, akinek mélysége van mind szellemében, mind vágyaiban, a jóindulatnak az a mélysége is, amely képes a szigorúságra és a keménységre, és ezekkel könnyen összetévesztik, a nőről csak *keletiesen* gondolkodhatik: — a nőt kénytelen birtoknak, elzárható tulajdonnak, szolgálatra rendeltnek és abban teljessé válónak felfognia. — A nő veszít szeméreméből. Tegyük mindjárt hozzá, hogy ízléséből is veszít. Elfelejt a férfitől *félni:* de a nő, aki „elfelejt félni", legnőibb ösztöneit áldozza fel. Hogy a nő kimerészkedik, ha már nem akarják és nem nevelik nagyra a félelmetkeltőt a férfiban, mondjuk meg határozottabban, a *férfit* a férfiban, az

elég méltányos és elég érthető; ami nehezebben fogható fel, az, hogy a nő ugyanezzel — elfajul. Ez történik ma: ne csalódjunk e tekintetben! A francia forradalom óta a nő befolyása abban a mértékben lett csekélyebb, amelyben jogokban és igényekben növekedett; és „a nő emancipációja", amennyiben maguk a nők (és nemcsak laposfejű férfiak) kívánják és mozdítják elő, mint a legnőibb ösztönök növekvő gyengülésének és eltompulásának figyelemreméltó tünete jelentkezik. *Ostobaság* van ebben a mozgalomban, csaknem hímnemű ostobaság, amely miatt egy jólsikerült nőnek — és az ilyen nő mindig okos — alapjából szégyenkeznie kellene. Elveszteni a szimatot, hogy milyen talajon jut valaki legbiztosabban a győzelemhez; a saját fegyverművészet gyakorlását elhanyagolni; a férfi előtt elhagyni magát, talán egészen „a könyvig": — mit jelent mindez, ha nem a női ösztönök porladását, elnőietlenedést? Az „általános műveltségig" akarják a nőt lerontani, sőt talán az ujságolvasásig és politizálásig; imitt-amott még szabadszellemeket és irodalmárokat is akarnak az asszonyokból csinálni, csaknem mindenütt elrontják idegeiket mindenfajta zene legbetegesebbjével és legveszélyesebbjével (legújabb német zenénkkel) és napról-napra hiszterikusabbakká teszik őket és alkalmatlanabbá az első és utolsó hivatásukra, hogy gyermekeket szüljenek. Egyáltalában még jobban „művelni" akarják őket, és amint mondják, a „gyönge nemet" kultúrával *erőssé* tenni: mintha csak a történet nem tanítaná olyan hatásosan, amint csak lehet, hogy az ember „művelődése" és gyengülése — vagyis az *akaraterő* gyengülése, szétforgácsolódása, elbetegesedése — mindig együttjárt, és hogy a világ leghatalmasabb és legbefolyásosabb asszonyai (utoljára Napoleon anyja) hatalmukat és a férfiak fölött való túlsúlyukat éppen akarateregyüknek — és nem az iskolamestereknek! — köszönték. Az, amivel a nő tiszteletet és elég sokszor félelmet kelt, *természete*, amely „természetesebb", mint a férfié, igazi vadállatszerű fortélyos hajlékonysága, tigriskarma kesztyűje alatt, önzésének naivitása, nevelhetetlensége és belső vadsága; vágyainak és erényeinek megfoghatatlansága, ágassága, kószálósága...

Nyolcadik fejezet. Népek és hazák. Megint egyszer először hallottam — Wagner Richard Mesterdalnokainak nyitányát: pompás, túlterhelt, nehéz és késői művészet ez, amelynek megvan a büszkesége, hogy megértéséhez két évszázadnyi zenét mint még elevent tételez fel: — becsületükre válik a németeknek, hogy az ilyen büszkeség nem számította el magát! Német valami az, a szó legjobb és legrosszabb értelmében, német módra sokrétű, formátlan és kimeríthetetlen; a léleknek egy bizonyos német hatalmassága és túlbősége, amely nem fél, hogy a hanyatlás raffinementjai alá rejtőzzék, — amely talán csak ott érzi magát legjobban; igazi valódi jele a német léleknek, amely egyúttal fiatal és elöregedett, túlporhanyult és még kicsordulóan gazdag jövőjű. Ez a fajta zene fejezi ki legjobban, amit a németekről tartok: tegnapelőttről és holnaputánról valók, — még nincs má-juk.

Nevezzék hát „civilizációnak" vagy „emberiesedésnek" vagy „haladásnak", amiben ma az európaiak kitüntető vonását keresik; nevezzék egyszerűen, dícséret és gáncs nélkül, politikai formulával Európa demokratikus mozgalmának: mind azok mögött az erkölcsi és politikai előterek mögött, amelyekre ilyen formulákkal rámutatnak, egy óriási fiziologiai folyamat megy végbe, amely mindinkább mozgásba jön, — az európaiak kölcsönös hasonulásának a folyamata, növekvő elválásuk azoktól a feltételektől, amelyek szerint éghajlatilag és rendileg kötött fajták keletkeznek, növekvő függetlenségük minden *határozott* környezettől, amely évszázadokon át egyforma követelésekkel szeretné magát lélekbe és testbe beírni, — tehát egy lényegileg nemzetfölötti és nomád emberfajtának lassú feljövetele, amelynek, fiziologiailag szólva, az alkalmazkodási művészet és erő maximuma tipikus kiváltsága. A *keletkező* *európainak* ez a folyamata, amelynek tempóját nagy visszaesések késleltethetik, de talán éppen ezzel hevességében és mélységében nyer és nő — a „nemzeti érzés" most még dühöngő vihara ide tartozik, hasonlóképen az éppen feljövő anarchizmus —: ez a folyamat valószínűleg olyan eredményekre vezet, amelyekre naiv előmoz-

dítói és dícsérői, a „modern eszmék" apostolai, legkevésbbé számitanának. Míg ugyanis Európa demokratizálódása egy legfinomabb értelemben vett *rabszolgaságra* előkészített típusra vezet: addig, kivételes, egyes esetekben az *erős* embernek erősebben és gazdagabban kell sikerülnie, mint ahogy talán eddig bármikor sikerült, — hála iskolázása előítélettelenségének, hála a gyakorlás, művészet és álarc óriási sokszerűségének. Európa demokratizálódása egyúttal akaratlan berendezkedés *zsarnokok* tenyésztésére, — a szónak minden értelmében, a legszellemibben is.

Volt idő, amikor megszokták, hogy a németeket kitüntetően „mélynek" nevezzék: most, amikor az új németség legsikeresebb típusa egészen más tisztességek felé iparkodik, és mindabban, ami mély, talán a „snejdigség" hiányát látja, majdnem korszerű és hazafias az a kétely, vajjon nem csalták-e magukat valamikor azzal a dícsérettel: vagyis, hogy a német mélység alapjában nem valami más és rosszabb-e — és valami, amitől, hála Istennek, sikerrel kezdenek megszabadulni. Kíséreljük tehát meg, hogy a német mélység dolgában újratanuljunk: ehhez semmi másra sincs szükség, mint a német lélek kis élveboncolására. — A német lélek mindenekelőtt sokrétű, különféle eredetű, inkább össze- és egymásratett, mint valóban épült: ez származásán múlik. Egy német, aki elég merész lenne azt állítani „keblemben, jaj! két lélek lakozik", erősen az igazság mellé fogna, helyesebben sok lélekkel maradna el az igazság mögött. Mint a fajták legszörnyűbb vegyülésének és összekeverődésének a népe, amelyben talán még túlsúlyban is van az árja-előtti elem, mint „a közép népe" minden értelemben, a németek megfoghatatlanabbak, terjedelmesebbek, ellentmondóbbak, ismeretlenebbek, kiszámíthatatlanabbak, meglepőbbek, sőt ijesztőbbek, mint amilyenek más népek önmaguk előtt: — kicsúsznak a *meghatározás* alól és már ezzel kétségbeejtik a franciákat. Jellemzi a németeket, hogy náluk sohasem hal ki a kérdés „mi a német?" Kotzebue bizonyára elég jól ismerte németjeit: „megismertek bennünket", így ujjongtak feléje, — de Sand is azt hitte, hogy ismeri őket. Jean Paul tudta, hogy mit tesz, amikor mérgesen nyilatkozott Fichte hazug, de hazafias hízelgései és túlzásai ellen, — de valószínű, hogy Goethe másképen gondolkodott a németekről, mint Jean Paul, bár Fichte tekintetében igazat adott neki. Hogy Goethe mit gondolt voltaképen a németekről? De ő sok dologról maga körül sohasem beszélt világosan és egész életében jól értett a finom hallgatáshoz: — valószínűleg jó okai voltak arra. Bizonyos, hogy nem a „szabadságháborúk" voltak azok, amelyek örömesebbé tették tekintetét, ép olyan kevéssé, mint a francia forradalom, — az esemény, amelynek kedvéért Faustját, sőt az egész „ember"-problémát átfogalmazta, Napoleon megjelenése volt. Goethenek vannak szavai, amelyekben, szinte külföldi szemmel, türelmetlen keménységgel leszólja azt, amit a németek büszkeségüknek tudnak be: a híres német kedélyt egyszer az „idegen és saját gyengeségekkel szemben való elnézés"-nek határozza meg. Mondjuk, hogy nincs igaza? — a németeket az jellemzi, hogy ritkán fordul elő, hogy az embernek reájuk vonatkozólag teljességgel nincs igaza. A német lélekben vannak járatok és járatközi járatok, vannak benne barlangok, rejtekhelyek, várbörtönök; rendetlenségében sok van a titokzatosság ingeréből: a német ért a káoszba vezető tolvajutakhoz. És amint minden dolog szereti hasonlatát, úgy szereti a német a felhőket és mindazt, ami homályos, levésben van, derengő, nedves és fátyolos: a mindenfajtájú bizonytalant, kialakítatlant, eltolódót, növekedőt „mélynek" érzi. A német maga nem *van*, hanem *levésben van*, „fejlődik". Ezért a „fejlődés" a voltaképeni német találat és dobás a filozófiai formulák nagy birodalmában: — uralkodó fogalom ez, amely német sörrel és német zenével szövetségben azon munkálkodik, hogy egész Európát elnémetesítse. A külföldiek csodálkozással és vonzalommal állanak azok előtt a rejtvények előtt, amelyeket a német lélek alapján lévő ellentmondó természet nekik felad (amelyet Hegel rendszerbe foglalt, legújabban még Wagner Richard zenébe költött). „Jóindulatú és alattomos" — az ilyen egymásmellettiség, amely minden más népre vonatkozólag értelmetlen, Németországban sajnos nagyon is gyakran igazolódik: éljünk csak

egyideig svábok között! A német tudós nehézkessége, társadalmi ízetlensége igen jól összefér egy belső kötéltáncolással és könnyed merészséggel, amelytől már minden isten megtanult félni. Ha az ember ad oculos demonstrálva akarja látni a „német lelket", akkor csak pillantson bele a német ízlésbe, a német művészetekbe és erkölcsökbe: milyen paraszti közömbösség az „ízléssel" szemben! Mennyire egymás mellett áll itt a legnemesebb és a legközönségesebb! Mennyire rendetlen és gazdag ez az egész lélek-háztartás! A német *vonszolja* a lelkét: mindazt vonszolja, amit átél. Eseményeit rosszul emészti meg, sohasem „készül el" azokkal; a német mélység gyakran csak nehéz vontatott „emésztés". És amint minden krónikus beteg, minden nehezen emésztő hajlik a kényelemre, úgy szereti a német ember a „nyiltságot" és „egyenességet": milyen *kényelmes* dolog, nyiltnak és egyenesnek lenni!

Kétfajta zseni van: az egyik, amely mindenekelőtt nemz és nemzeni akar, és egy másik, amelyik szívesen termékenyítteti meg magát és szül. És ugyanígy vannak a geniális népek között olyanok, amelyeknek a terhesség női problémája és az alakítás, megérlelés, beteljesítés feladata jutott — például a görögök voltak ilyen nép, ugyanúgy a franciák —; és mások, akiknek megtermékenyíteniök kell és új életrendek okaivá kell lenniök, — mint a zsidóknak, a rómaiaknak és teljes szerénységgel kérdezve, a németeknek? —, népek, amelyeket ismeretlen lázak kínoznak és ragadnak el és hajtanak ki ellenállhatatlanul önmagukból, szerelmesek idegen fajtákba (olyanokba, amelyek „megtermékenyíttetik" magukat) és sóvárak utánuk és emellett uralomravágyók, mint minden, ami nemző erőkkel telinek és következőleg „Isten kegyelméből" valónak tudja magát. Ez a kétfajta zseni keresi egymást, mint férfi és nő; de félre is érti egymást, — mint férfi és nő.

Hogy mit köszön Európa a zsidóknak? Sokfélét, jót és rosszat, és mindenekelőtt egyet, ami jó és rossz egyúttal: a nagy stílust az erkölcsben, végtelen követelések, végtelen jelentések félelmességét és felségét, az erkölcsi kérdések egész romantikáját és fenségességét — és következőleg éppen a legvonzóbb, legfogasabb és legválasztékosabb részét azoknak a színjátékoknak és életrecsábításoknak, amelyeknek utóragyogásában ízzik ma európai kultúránk égboltja, esti égboltja, — talán el is ízzik. Mi művészek a nézők és filozófusok között ezért a zsidóknak — hálásak vagyunk.

Bele kell számítani a vásárba, ha egy népnek, amely a nemzeti ideglázban és politikai becsvágyban szenved és szenvedni *akar* —, különféle felhők és zavarok vonulnak át szellemén, röviden, kis elbutulási rohamok: például a mai németeknél majd a franciaellenes ostobaság, majd a zsidóellenes, majd a lengyelellenes, majd a keresztény-romantikus, majd a wagneri, majd a teuton, majd a porosz (nézze csak meg valaki ezeket a szegény historikusokat, ezeket a Sybeleket és Treitschkeket és vastagon bekötött fejüket —), és ahogy mindegyiket nevezik, a német szellem és lelkiismeret e kis elködösüléseit. Bocsássák meg nekem, ha a nagyon fertőzött területen való rövid merész tartózkodás folytán én sem maradtam teljesen megkímélve a betegségtől és, mint az egész világ, már olyan tárgyú gondolatokkal kezdtem foglalkozni, amelyekhez semmi közöm: ez a politikai fertőzés első jele. Például a zsidókkal: hallják! Még nem találkoztam némettel, aki szívelte volna a zsidókat; és akármennyire feltétlen legyen is a tulajdonképeni antiszemitaság elutasítása minden óvatos és politikus ember részéről, ez az óvatosság és politika nem maga az érzelem neme ellen irányul, hanem csupán veszélyes mértéktelensége ellen, különösen e mértéktelen érzelem ízetlen és szégyenletes kifejezése ellen, — e felől nem szabad csalódásba esnünk. Hogy Németországnak bőven *elég* zsidója van, hogy a német gyomornak, a német vérnek baja van (és még sokáig baja lesz), hogy csak ezzel a „zsidó"-mennyiséggel is elkészüljön — úgy, amint az olasz, a francia, az angol elkészült, erőteljesebb emésztése következtében —: ez egy egyetemes ösztön világos kijelentése és beszéde, amelyre hallgatni, amely szerint cselekedni kell. „Új zsidókat többé be nem ereszteni! És különösen kelet felé (Ausztria felé is) a kapukat bezárni!" ezt parancsolja egy olyan nép ösz-

tőne, amelynek faja még gyenge és határozatlan, úgy, hogy könnyen elmosható, egy erősebb fajta által könnyen kitörölhető volna. A zsidók pedig kétségtelenül a legerősebb, legszívósabb és legtisztább faj, amely most Európában él; értik a módját, hogy még a legrosszabb feltételek mellett is érvényesüljenek (sőt jobban, mint kedvezők mellett), valamilyen erények segítségével, amelyeket ma szívesen bélyegeznének bűnöknek, — mindenekelőtt egy határozott hit segítségével, amelynek nem kell szégyenkeznie a „modern ideák" előtt; *ha* változnak, mindig csak úgy változnak, ahogyan az orosz birodalom eszközli hódításait, — mint egy birodalom, amelynek van ideje, és amely nem tegnapról van —: vagyis aszerint az elv szerint, hogy „olyan lassan, amint csak lehet!" Az a gondolkodó, akinek lelkiismereti kérdése Európa jövője, minden vázlatában, amelyet magában erről a jövőről készít, a zsidókkal csakúgy számít, mint az oroszokkal, mint az elsősorban legbizonyosabb és legvalószínűbb tényezőkkel az erők nagy játékában és harcában. Az, amit ma Európában „nemzetnek" neveznek és ami tulajdonképen inkább res facta, mint nata (sőt néha a megtévesztésig hasonlít egy res ficta et picta-hoz —), az minden esetben valami keletkező, fiatal, könnyen eltolható, még nem rassz, legkevésbbé pedig olyan aere perennius, amilyen a zsidó-faj: ezeknek a „nemzeteknek" minden forrófejű versengéstől és ellenségeskedéstől gondosan őrizkedniök kellene! Hogy a zsidóknak, ha akarnák — vagy ha kényszerítenék őket, amint látszólag az antiszemiták akarják —, már most meglehetne a túlsúlyuk, sőt szószerint az uralmuk Európa fölött, bizonyos; az is, hogy nem dolgoznak és terveznek ebben az irányban. Sőt, egyelőre azt akarják és kívánják, egyenesen némi tolakodással, hogy Európa be- és felszívja őket, szomjúhoznak arra, hogy végre valahol szilárdak, megengedettek, megbecsültek legyenek és nomád életük, az „örök zsidó", célhoz érjen —: és ezt a vonást és törekvést (amely talán már maga is a zsidó ösztönök enyhülését fejezi ki) figyelembe kellene venni és elébe kellene menni: e célból talán hasznos és méltányos volna az antiszemita kiabálókat az országból kiutasítani. Teljes óvatossággal elébe menni, kiválasztással; körülbelül úgy, amint az angol nemesség teszi. Kézenfekvő, hogy a legaggálytalanabbul még az új németség erősebb és már szilárdabban kivésődött típusai elegyedhetnének velük, például a brandenburgi nemes katonatiszt: sokszoros érdekű volna meglátni, vajjon a parancsolás és engedelmeskedés öröklődő művészetéhez — mindkettő dolgában klasszikus ma a nevezett faj — a pénz és a türelem zseníje (és mindenekelőtt némi szellemiség, ami a megjelölt helyről igen hiányzik —) hozzátehető, hozzátenyészthető volna-e? De itt illik, hogy megszakítsam derűs németeskedésemet és ünnepi beszédemet: mert már *komolyságomat* érintem, az „európai problémát", ahogyan én értem, egy új, Európa fölött uralkodó kaszt tenyésztésének kérdését.

Nem filozófikus fajta ez — ezek az angolok: Bacon támadást jelent a filozófiai szellem ellen általában, Hobbes, Hume és Locke a „filozófus"-fogalom lealacsonyítását és értékcsökkenését több mint egy századra. Hume *ellen* emelkedett fel és emelkedett Kant; Locke volt az, akiről Schelling azt mond*hatta*: „je méprise Locke"; az angol-mechanista világ-elfajankósítással való harcban Hegel és Schopenhauer (Goethevel) egyetértett, az a két ellenséges testvérzseni a bölcseletben, aki a német szellem ellentétes pólusai felé törekedett és eközben igazságtalan volt egymással, amint éppen csak testvérek igazságtalanok. Az ilyen filozófiátlan fajtát az jellemzi, hogy szigorúan kitart a kereszténység mellett: *szüksége van* fegyelmére az „erkölcsösödésre" és emberszerűsödésre. Az angol komolyabb, érzékibb, erősebb akaratú és brutálisabb mint a német, — éppen ezért, mint a közönségesebb kettőjük közül, jámborabb is a németnél: mert éppen még inkább szüksége van a kereszténységre. A finomabb szimatú orr számára még ennek az angol kereszténységnek is valódi angol, spleenre és alkoholikus kicsapongásra emlékeztető mellékszaga van, amelyek ellen jó okokból gyógyszerül használják, — a finomabb mérget a durvább ellen: a finomabb mérgezés az otromba népek számára tényleg már haladás, egy lépcsőfok az átszellemülés felé. Az angol otrombaságot és paraszt-komoly-

ságot a keresztény taglejtésnyelv és az imádkozás és zsoltáréneklés még a legelviselhetőbben leplezi el, helyesebben: kifejti és átértelmezi; és azoknak az iszákos és kicsapongó barmoknak, akik valaha a metodizmus hatalma alatt és újabban megint mint „üdvhadsereg" tanulnak erkölcsileg röfögni, talán valóban a vezeklőgörcs az aránylag legmagasabb „humanitás"-teljesítmény, amelyre felfokozhatók: ennyit méltányosan elismerhetünk. Ami azonban még a leghumánusabb angolban is sért, az zenei fogyatékossága, hasonlattal (és hasonlat nélkül —) szólva: lelki és testi mozgásaiban nincs üteme és tánca, sőt még vágya sem az ütemre és táncra, a „zenére". Halljuk csak beszélni; nézzük, hogyan *járnak* a legszebb angol nők — a Föld egy országában sincsenek szebb galambok és hattyúk, — végül halljuk őket énekelni! De nagyon is sokat kívánok — —

Vannak igazságok, amelyeket legjobban közepes koponyák ismernek meg, mert ezeknek felelnek meg leginkább, vannak igazságok, amelyek csak közepes szellemek számára ingerlők és csábító erejűek: — erre a talán kellemetlen tételre éppen most rátaszítják az embert, amióta tiszteletreméltó, de közepes angolok szelleme — Darwint, John Stuart Millt és Herbert Spencert nevezem meg — az európai ízlés középrégiójában túlsúlyba kezd jutni. Tényleg, ki kételkednék annak a hasznosságában, hogy időnként *ilyen* szellemek uralkodnak? Tévedés volna, ha éppen a felsőrendű és félrevonulva repülő szellemeket különlegesen ügyesnek tartanók arra, hogy sok kis közönséges tényt állapítsanak meg, gyüjtsenek össze és szorítsanak következtetésekbe: — ellenkezőleg, mint kivételek, eleve nem állnak jó lábon a „szabályokkal". Végül is több dolguk van, mint csupán megismerni — nevezetesen valami újnak *lenni*, valami újat *jelenteni*, új értékeket *ábrázolni!* Utoljára ne felejtsük el az angoloknak, hogy egyszer már mély átlagosságukkal az európai szellem általános depresszióját okozták: az, amit „modern eszméknek" vagy „a 18. század eszméinek" vagy „francia eszméknek" is neveznek — tehát az, ami ellen a *német* szellem mély undorral fellázadt — angol eredetű volt, az kétségtelen. A franciák csak majmai és színészei voltak ezeknek az eszméknek, legjobb katonáik is, valamint sajnos első és legalaposabb *áldozataik* is: mert a „modern eszmék" átkozott anglomániájától az âme française végül is annyira vékony lett és lesoványodott, hogy 16. és 17. századára, mély szenvedélyes erejére, találékony előkelőségére ma csaknem hitetlenül emlékezik az ember. A történelmi méltányosságnak ebbe a tételébe azonban fogunkkal is bele kell kapaszkodnunk és azt a pillanat és a látszat ellen meg kell védenünk: az európai noblesse — az érzelemé, az ízlésé, az erkölcsé, röviden a szó minden magasabb értelmében — Franciaország műve és találmánya, az európai közönségesség, a modern eszmék plebejizmusa — Angliáé.

Még most is Franciaország Európa legszellemibb és legraffináltabb kultúrájának a helye és az ízlés magasiskolája: de „az ízlésnek ezt a Franciaországát" tudni kell megtalálni. Aki ahhoz tartozik, jól rejtőzködik: valami mindannyiukban közös; fülüket befogják a demokrata bourgeois őrületes butasága és lármás szájalása előtt. Az előtérben ma egy elbutult és eldurvult Franciaország hempereg, — nemrég, Victor Hugo temetésekor, az ízléstelenségnek és egyúttal az önbámulatnak igazi orgiáját ünnepelte. Másvalami is közös amazokban: a jóakarat, hogy védekezzenek a szellemi germanizálódás ellen — és még jobb képtelenség arra! Ebben a szellemi Franciaországban, amely a pesszimizmus Franciaországa is, Schopenhauer talán már ma is otthonosabb és honosabb lett, mint amennyire Németországban bármikor volt; nem is szólva H. Heinerről, aki a finomabb és igényesebb párisi lírikusoknak már régen testébe és vérébe ment át, vagy Hegelről, aki ma Taine — vagyis az *első* élő historikus — alakjában majdnem zsarnoki befolyást gyakorol. Ami pedig Wagner Richárdot illeti: mennél inkább alakul a francia zene az âme moderne valóságos szükségei szerint, annál inkább „wagnerizál" majd, ez előre mondható, — már most eléggé megteszi! Mégis háromfélére tudnak a franciák még ma is büszkén mint örökségükre és sajátjukra és Európa fölötti régi kultúrfölényük el nem vesz-

tett ismertetőjegyére rámutatni az ízlés minden önkényes és önkénytelen germanizálódása és csőcselékesedése ellenére: először az artisztikus szenvedélyek, a „formának" szóló odaadások képességére, amire a l'art pour l'art kifejezést találták fel, ezer más mellett: — ilyesmi Franciaországban három század óta nem hiányzott és — hála a „kis szám" iránt érzett tiszteletnek — mindig újra lehetővé tett egy fajta irodalmi kamarazenét, amely a többi Európában kereshető —. A második, amire a franciák Európa fölötti fölényüket alapíthatják, régi sokszerű *moralista* kultúrájuk, amelynek következtében átlagosan még a hírlapok kis romancier-jaiban és az esetleges boulevardier de Paris-kban is olyan pszichologiai érzékenységet és kíváncsiságot találunk, amiről például Németországban fogalmuk sincs az embereknek (a tárgyról nem is szólva!). Van még egy harmadik igényük a fölényre: lényükben az Észak és a Dél félig sikerült szintézise van adva, amely sok dolgot megértet és más dolgokat megtetet velük, amelyeket az angol soha fel nem fog. Most is van még a franciákban előremegértés és elébemenés ama ritkább és ritkábban kielégített emberek számára, akik terjedelmesebbek, semhogy valamilyen hazafiságban kielégülnének, és északon a Delet és délen az Északot tudják szeretni, — a született középországúak, a „jó európaiak" számára. Ezeknek csinált zenét Bizet, ez az utolsó zseni, aki új szépséget és csábítást látott, — aki a zene egy darab Delét fedezte fel.

Európa egy akar lenni. Ennek a századnak minden mélyebb és átfogóbb emberében, lelkük titokzatos munkájában az volt a tulajdonképeni egyetemes irány, hogy előkészítsék az utat arra az új szintézisre és kísérletileg vegyék előre a jövő európai embert: csupán előtereikben vagy gyengébb óráikban, esetleg öregkorukban, tartoztak a „hazákhoz", — csupán kipihenték magukat önmaguktól, ha „hazafiak" lettek. Olyan emberekre gondolok, mint Napoleon, Goethe, Beethoven, Stendhal, Heine, Schopenhauer; ne vegyék rossz néven, ha Wagner Richárdot is közéjük számítom, akire vonatkozólag nem szabad az embernek magát az ő saját félreértéseitől elcsábíttatnia, — az ő fajtájú zseniknek ritkán van meg a joguk arra, hogy megértsék magukat. Szükségeik minden magasságában és mélységében rokonok ők: Európa az, az egy Európa, amelynek lelke az ő sokrétű és heves művészetük által kifelé, felfelé tolakodik és vágyódik — hová? új világosságra? új Nap felé? Mind nagy keresők, mind az irodalom megszállottjai szemükig és fülükig, mind a kifejezés fanatikusai, mind nagy felfedezők a fenségesség birodalmában, a rútban és borzasztóban is, még nagyobb felfedezők a hatásban, a színi bemutatásban, a kirakatok művészetében, valamennyien tehetségek messze zsenijükön túl —, virtuózok véges végig, aggasztó bejáratokkal mindenhez, ami csábít, csalogat, kényszerít, feldönt, született ellenségei a logikának és az egyenes vonalaknak, sóvárogva az idegen, az exotikus, az óriási, a görbe, az önellentmondó után; mint emberek az akarat Tantalusai, felkerült plebejusok, akik életükben és alkotásukban képtelennek tudták magukat az előkelő tempóra, a lentora — gondoljunk például Balsacra —, féktelen munkások, csaknem önlerombolók a munka által; autonomisták és lázadók az erkölcsökben, becsvágyók és telhetetlenek egyensúly és élvezet nélkül; végül mindannyian a keresztény keresztben összetörők és leomlók (és joggal, mert közülük melyik lett volna elég mély és eredeti az *Antikrisztus* filozófiájához?) — egészben vakmerő, pompásan erőszakos, magasbaszálló és magasbaragadó faja felsőbbrendű embereknek, amely hivatva volt arra, hogy századát — és ez a *tömeg* százada! — a „felsőbbrendű ember" fogalmára megtanítsa.

Kilencedik fejezet. Mi az előkelő? Az „ember" típusának minden emelése eddig valamely arisztokrata társadalom műve volt — és így lesz mindig: olyan társadalomé, amely a rangsor és az ember és ember közötti értékkülönbség hosszú létrájában hisz és amelynek valamilyen értelemben szüksége van rabszolgaságra. A rendek distanciájának patosza nélkül az a másik titokzatosabb patosz sem nőhetne fel, az a vágyódás mindig újabb distanciatágulás után magában a lélekben, röviden éppen az „ember" típus felemelése, a folytatólagos

„önlegyőzése az embernek", hogy egy erkölcsi formulát erkölcsfeletti értelemben vegyünk. — Az előkelő kaszt kezdetben mindig a barbár-kaszt volt: túlsúlya nem elsősorban a fizikai erőben volt, hanem a lelkiben, — ezek voltak az *egészebb* emberek (ami minden fokon annyit is jelent, mint „az egészebb bestiák" —). — A jó és egészséges arisztokrácia lényeges vonása az, hogy önmagát *nem* mint függvényt, akár a királyságét, akár a közét, érzi, hanem mint annak értelmét és legfőbb igazolását, — hogy ezért jó lelkiismerettel veszi számtalan ember áldozatát, akinek *miatta* nem-teljes emberré, rabszolgává, szerszámmá kell leszorulnia és lecsökkennie. — A „kizsákmányolás" nem egy megromlott vagy tökéletlen vagy kezdetleges társadalom sajátsága: az élet *lényegébe* tartozik, mint szerves alapfunkció, egyik következménye a sajátszerű hatalmi akaratnak, amely éppen az élet akarata. Feltéve, hogy ez mint elmélet újítás — mint realitás minden történet *ős-ténye:* ennyire mégis legyünk becsületesek önmagunkkal szemben!

Vándorlásomon a sok finomabb és durvább erkölcs világában, amely eddig a Földön uralkodott vagy még uralkodik, úgy találtam, hogy bizonyos vonások szabályosan egymással visszatérnek és egymáshoz kapcsoltak: míg végül két alaptípus derült fel előttem, és egy alapkülönbség pattant ki. Van úri erkölcs és rabszolga-erkölcs; — rögtön hozzáteszem, hogy valamennyi magasabb és kevertebb kultúrában a két erkölcs közötti közvetítés kísérletei is előtűnnek, még gyakrabban ezek összevisszasága és kölcsönös félreértése, sőt néha szoros egymásmellettiségük — még ugyanabban az emberben, egy lélekben is. Abban az esetben, ha az uralkodók azok, akik a „jó" fogalmát meghatározzák, a lélek emelkedett, büszke állapotai azok, amit kitüntetőnek és a rangsort meghatározónak éreznek. Ebben az első fajta erkölcsben a „jó" és „rossz" ellentéte annyit jelent, mint „előkelő" és „hitvány": — a „jó" és „gonosz" ellentéte más eredetű. Alapvető hite minden arisztokratának, hogy a közönséges nép hazug. „Mi igazságszeretők" — így nevezték magukat a régi Görögországban a nemesek. Az előkelő emberfajta *önmagát* érzi értékmeghatározónak, nincs szüksége arra, hogy jóváhagyassa magát, úgy ítél: „ami nekem káros, az önmagában káros", önmagát tudja annak, ami a dolgoknak egyáltalában becsületet kölcsönöz, vagyis *értékteremtő.* Mindazt, amit önmagából ismer, tiszteli: az ilyen erkölcs öndicsőítés. Az önmagában való hit, a büszkeség önmagára, ősi ellenségesség és irónia az „önzetlenséggel" szemben époly határozottan hozzátartozik az előkelő erkölcshöz, mint egyfajta könnyed kevésbevevés és óvatosság a résztvevő érzelmekkel és a „meleg szívvel" szemben. A hatalmasok azok, akik *tudnak* tisztelni, ez az ő művészetük, az ő találékonyságuk birodalma. A mély tisztelet a kor és a hagyomány iránt — az egész jog erre a kettős tiszteletre épül —, a hit és az előítélet az elődök javára és az utódok hátrányára tipikus a hatalmasok erkölcsében. Az uralkodói erkölcs a mostani ízlés számára leginkább annak az alapelvének szigorúsága miatt idegen és kínos, hogy az embernek csak a magához hasonlók iránt vannak kötelességei; hogy az alsóbbrendű lényekkel, minden idegennel szemben tetszése szerint vagy „úgy amint a szív akarja" cselekedhetik és mindenesetre „túl a jón és gonoszon" —: idevaló tehát a részvét és más eféle. Másként áll a dolog az erkölcs második típusával, a rabszolga-erkölccsel. A rabszolga tekintete nem nézi barátságosan a hatalmas erényeit: szkepszis és bizalmatlanság, a bizalmatlanság finomsága él benne mindaz ellen a „jó" ellen, amit ott tisztelnek — rá szeretné magát beszélni, hogy ott még a boldogság maga sem valódi. Nála a részvétnek, a szíves segítségre készenálló kéznek, a meleg szívnek, a türelemnek, a szorgalomnak, az alázatnak, a barátságosságnak lesz becsülete —, mert ezek itt a leghasznosabb tulajdonságok és csaknem az egyetlen fajtájú eszközök, hogy a lét nyomása elviselhető legyen. A rabszolga-erkölcs lényegében hasznossági erkölcs. Itt a fészke ama híres ellentét „jó" és „gonosz" keletkezésének: a gonoszba a hatalmat és a veszélyességet érzik bele, egy bizonyos félelmességet, finomságot, erősséget, amely nem engedi érvényre jutni a megvetést. A rabszolga-erkölcs szerint tehát

félelmet kelt a „gonosz"; az úri erkölcs szerint éppen a „jó" az, aki félelmet kelt és akar kelteni, míg a „rossz" embert hitványnak érzik. Az ellentét végleg kiéleződik, ha a rabszolga-erkölcs következetessége szerint végül az ebben az erkölcsben „jóhoz" is a kevésrebecsülés egy árnyalata fűződik — lehet, hogy könnyű és jóindulatú —, mivel a jónak a rabszolgagondolkodásban mindenesetre a *veszélytelen* embernek kell lennie: jóindulatú, könnyen megcsalható, talán egy kicsit ostoba, un bonhomme. Mindenütt, ahol a rabszolga-erkölcs túlsúlyba jut, a nyelv hajlandóságot mutat arra, hogy a „jó" és a „buta" szavakat egymáshoz közelítse. Utolsó alapkülönbség: a vágy a szabadság után, az ösztön a boldogságra és a szabadságérzés finomságaira ép olyan szükségképen tartozik a rabszolga-erkölcshöz, mint ahogy a tisztelet és odaadás művészete és rajongása arisztokratikus gondolkodás- és értékelésmód szabályos ismertetőjele. Ebből minden további nélkül megérthető, miért kell a szerelemnek *mint szenvedélynek* — ez a mi európai specialitásunk — feltétlenül előkelő származásúnak lennie: ismeretes, hogy azok a provencei lovagi költők találták fel, akiknek Európa annyit és csaknem önmagát köszöni.

Azok közé a dolgok közé, amelyeket az előkelő ember talán legnehezebben tud felfogni, tartozik a hiúság: kísértésbe esik, hogy még ott is tagadja, ahol egy másfajta ember mindkét kézzel véli megfoghatni. Számára az a probléma, hogy olyan lényeket képzeljen el, akik jó véleményt iparkodnak magukról kelteni, bár saját maguknak nincs meg magukról — tehát nem is „érdemlik meg" —, és akik azután mégis maguk is hisznek abban a jó véleményben. Ez egyrészt annyira ízléstelennek és az öntisztelet akkora hiányának tűnik előtte, másrészt annyira barokkul esztelennek, hogy a hiúságot szívesen tartaná kivételnek és a legtöbb esetben, amikor beszélnek róla, kételkedik benne. Az előkelő embernek előbb — főleg a történelem segítségével — rá kell magát kényszerítenie arra az elképzelésre, hogy elgondolhatatlan idők óta minden valamiképen függő néprétegben a közönséges ember csak az *volt*, aminek *számított:* minthogy nem szokta meg, hogy maga állítson értékeket, magának sem tulajdonított más értéket, mint amit urai tulajdonítottak neki (az értékteremtés a tulajdonképeni *úri jog*). Óriási atavizmus következményének tudható be, hogy a közönséges ember még most is mindig csak *vár* egy véleményre önmagáról és azután ösztönszerűleg aláveti magát annak: de korántsem csak a „jó" véleménynek, hanem a rossznak és méltánytalannak is. Mindkettőnek aláveti magát, azoknak alávetettnek *érzi* magát, az alávetésnek abból az ősi ösztönéből, amely kitör rajta. „A rabszolga" az a hiú ember vérében, a rabszolga fortélyosságának maradványa — és mennyi „rabszolga" maradt például még most is a nőben! — ami jó véleményekre iparkodik *elcsábítani* önmagáról; ugyancsak a rabszolga az, aki ezek előtt a vélemények előtt azután rögtön maga leborul, mintha nem is ő hívta volna elő azokat. És mégegyszer mondom: a hiúság atavizmus.

A lényegileg egyforma *kedvezőtlen* feltételekkel való hosszú harcban keletkezik valamely faj, szilárdul és erősödik meg egy típus. Tekintsünk most egyszer egy arisztokrata közösséget, például egy régi görög polist, vagy Velencét — mint akár önkéntes, akár önkénytelen intézményt a *tenyésztés* céljából: emberek vannak itt együtt és egymásra utalva, akik fajukat érvényesíteni akarják, többnyire, mert érvényesülniök kell vagy pedig abban a borzasztó veszedelemben forognak, hogy kiirtják őket. A leggazdagabb tapasztalás megtanítja az ilyen fajt, főleg milyen tulajdonságoknak köszöni, hogy minden isten és ember ellenére még fennáll, hogy még mindig felülmaradt: ezeket a tulajdonságokat nevezi erényeknek, egyedül ezeket az erényeket tenyészti nagyra. Keménységgel teszi ezt, sőt akarja a keménységet; minden arisztokratikus erkölcs türelmetlen, az ifjúság nevelésében, a nőkről való rendelkezésben, a házassági erkölcsökben, öreg és fiatal viszonyában, a büntető törvényekben (amelyek egyedül az elfajzókat veszik figyelembe): — a türelmetlenséget magát is az erényekhez számítja, az „igazságosság" neve alatt.

Van egy ösztön a rangra, amely, mindennél inkább, máris *magas* rang

jele; van egyfajta *gyönyör* a tisztelet árnyalataiban, amely előkelő származásra és szokásokra vall. Az a mód, amellyel általánosságban eddig fenntartják a biblia iránt érzett tiszteletet Európában, talán az erkölcs-adta legjobb fegyelem és kifinomulás, amelyet Európa a kereszténységnek köszön: a mélység és végső jelentőség ilyen könyveinek szükségük van védelmükre egy kívülről jövő tekintély-zsarnokságra, hogy megnyerjék azt az évezredes *tartósságot*, amely kimerítésükhöz és megfejtésükhöz kell. Az úgynevezett műveltekben, a „modern eszmék" hívőiben talán semmi sem hat olyan undortkeltőn, mint szeméremhiányuk, szemük és kezük kényelmes szemtelensége, amellyel mindent megérintenek, megnyalnak, megtapogatnak; és lehetséges, hogy manapság a népben, az alacsony népben, főleg parasztok között, még mindig *aránylag* több ízléselőkelőség és tisztelet-tapintat található, mint a szellem ujságolvasó félvilágában, a műveltekben.

Nem is lehetséges, hogy valamely embernek szülei és ősei tulajdonságai és előszeretetei ne legyenek testében: akármit mondjon is a látszat ez ellen. Ez a rassz problémája. Feltéve, hogy egyetmást ismerünk a szülőkről, akkor megengedett a gyermekre való következtetés: valamilyen útálatos mértéktelenség, valamilyen szöglet-irígység, otromba magának-igazat-adás — ez a három együtt alkotta mindenkor a voltaképeni csőcselék-típust —, ilyesminek olyan bizonyosan át kell származnia a gyermekre, mint a romlott vérnek; és a legjobb nevelés és művelés segítségével éppen csak azt érjük el, hogy *megtévesszünk* az ilyen örökség felől. És mi mást akar ma a nevelés és a művelődés! A mi nagyon népszerű, akarom mondani csőcselék-korunkban a „nevelésnek" és a „művelődésnek" lényegileg a megtévesztés művészetének kell lennie — a származás, a testben-lélekben átöröklött csőcselék felől kell megtévesztenie.

Lehetséges, hogy Jézus életének szent meséje és álöltözete alatt a *szeretetről való tudás* martíriumának egyik legfájdalmasabb esete rejlik: a legártatlanabb és legvágyakozóbb szív martíriuma, amely semmiféle emberi szeretettel sem elégedett meg, amely szeretetet, szerettetést és semmi egyebet sem kívánt, keményen, őrülten, félelmetes kitörésekkel azok ellen, akik megtagadták tőle a szeretetet; egy szegény szeretetben-kielégítetlen és -telhetetlen lény története, akinek ki kellett találnia a poklot, hogy odaküldje azokat, akik nem *akarták* őt szeretni, — és akinek végül, miután tudóvá lett az emberi szeretet dolgában, egy Istent kellett kitalálni, aki egészen szeretet, egészen szeretni-*tudás*, — aki megkönyörül az emberi szereteten, mert annyira szegényes, annyira tudatlan! Aki így érez, aki ilyen módon *tud* a szeretetről, — az *keresi* a halált. De minek ilyen fájdalmas dolgokon rágódni? Feltéve, hogy nem kell — —

Minden olyan ember szellemi gőgje és undora, aki mélységesen szenvedett — csaknem az értékrangsor meghatározója, *milyen* mélyen tudnak az egyes emberek szenvedni —,megborzongó bizonyossága, amely egészen átitatja és színezi, hogy szenvedése folytán *többet tud*, mint amit a legokosabbak és legbölcsebbek tudhatnak, hogy sok távoli szörnyű világban ismerős és valamikor „otthonos", amelyekről „*ti* semmit sem tudtok!" — a szenvedőnek ez a szellemi hallgatag gőgje, a megismerés kiválasztottjának, a „beavatottnak", a csaknem feláldozottnak ez a büszkesége az álruha minden alakját szükségesnek találja, hogy védekezzék a tolakodó és résztvevő kezek érintése és egyáltalában mindaz ellen, ami nem hozzá hasonló a fájdalomban. A mélységes szenvedés előkelővé tesz; elválaszt. A legfinomabb álruha-formák egyike az epikureizmus és az ízlésnek egy bizonyos, azontúl kimutogatott bátorsága, amely könnyen veszi a szenvedést és minden szomorú és mély ellen védekezik. Vannak „derűs emberek", akik felhasználják a derűsséget, mert miatta félreértik őket: azt *akarják*, hogy félreértsék őket. Vannak „tudományos emberek", akik felhasználják a tudományt, mert az derűs látszatot ad, és mert a tudományosság arra enged következtetni, hogy az ember felületes: — hamis következtetésre *akarnak* csábítani. Vannak szabad arcátlan szellemek, akik el

szeretnék titkolni és tagadni, hogy tört büszke gyógyíthatatlan szivek (Hamlet cinizmusa — a Galiani-eset), és néha maga a bolondság az álarca egy boldogtalan nagyon is biztos tudásnak. Ebből az következik, hogy a finomabb emberiességhez tartozik, hogy tiszteletet érezzünk „az álarc előtt" és ne űzzünk hamis helyen kíváncsiskodó pszichologiát.

Ami két embert legmélyebben elválaszt, az a tisztaság különféle érzéke és foka. Mit használ minden derekasság és kölcsönös hasznosság, mit használ minden jóakarat egymás iránt: végül amellett marad a dolog — „nem bírják egymás szagát!" A tisztaság legmagasabb ösztöne az azzal terheltet a legcsodálatosabb és legveszélyesebb magányosságba állítja, mint valami szentet: mert éppen ez a szentség — a nevezett ösztön legmagasabb átszellemülése. Valamilyen tudás a fürdő boldogságának leírhatatlan gazdagságáról, valamilyen izzó szomjúság, amely a lelket állandóan az éjtszakából a reggelbe és a homályosságból a világosságba, fényességbe, mélységbe, finomságba hajtja —: úgyannyira, mint ahogy az ilyen hajlam *kitüntet* — előkelő hajlam ez —, *el is választ*. A szent részvéte a részvét az emberi, a nagyon is emberi természet *piszkával* szemben. És vannak fokok és magasságok, ahol a részvétet magát is tisztátalanná-válásnak, piszoknak érzi...

Az előkelőség jelei: sohase gondoljunk arra, hogy kötelességeinket mindenki kötelességeivé alacsonyítsuk le; a saját felelősséget ne akarjuk átadni, ne akarjuk megosztani; előjogainkat és gyakorlásukat számítsuk *kötelességeink* közé. — Az olyan ember, aki nagyra tör, mindenkit, akivel pályáján találkozik, vagy eszköznek vagy halasztásnak vagy gátlásnak tekint — vagy időleges pihenőnek. Az ő sajátos magas fajtájú *jósága* embertársai iránt csak akkor válik lehetségessé, amikor saját magasságában van és uralkodik. A türelmetlenség és az a tudata, hogy addig mindig komédiára van ítélve — mert még a háború is komédia és elrejt, mint ahogy minden eszköz elrejti a célt —, minden érintkezését megrontja: ez a fajta ember ismeri a magányosságot és legmérgesebb tartozékait.

Vajjon a zsení birodalmában a „kéz nélküli Raffael", a szó legtágabb értelmében, talán nem is a kivétel, hanem a szabály volna? A zsení talán nem is olyan ritka: — de *az* az ötszáz *kéz*, amelyre szüksége van, hogy a „helyes időponton" — zsarnokoskodjék, hogy a véletlent üstökénél ragadja!

Elhiszik-e majd nekem? — de kívánom, hogy elhigyjék: mindig csak hiányosan gondoltam önmagamra, gondolkoztam önmagamról, csak egészen ritka esetekben, csak kényszerítve, mindig a „tárgy" iránt való kedv nélkül, készen, hogy eltérjek „önmagamtól", mindig az eredménybe vetett hit nélkül, az önmegismerés lehetősége ellen érzett legyőzhetetlen bizalmatlanság folytán, amely annyira vitt, hogy még a „közvetlen megismerés" fogalmában is, amelyet a teorétikusok megengednek maguknak, contradictio in adjecto-t érezzek: — ez az egész tény majdnem a legbizonyosabb, amit önmagamról tudok. Egyfajta ellenérzésnek kell bennem lennie, hogy valami bizonyosat higyjek önmagamról. Talán titok lappang ebben? valószínűleg, de szerencsére nem az én fogaimnak. Talán elárulja azt a fajt, amelyhez tartozom? De nem nekem.

Óriási és büszke flegmával élni; mindig túloldalt. — Indulatainkat, mellette- és ellene-valóságunkat önkényesen magunknál és távol tartani, azokra leereszkedni, órákra; rájuk *ülni*, mint a lovakra, gyakran mint a szamarakra: — mert ostobaságukat nem kevésbbé kell tudnunk használni, mint tűzüket. Háromszáz előterünket megőrizni; a fekete szemüveget is: mert vannak esetek, amikor senkinek sem szabad szemünkbe, még kevésbbé „alapjainkba" néznie. És azt a betyáros és vidám bűnt választani társaságunknak, az udvariasságot. És úr maradni négy erényünkön, a bátorságon, a belátáson, a részvéten, a magányosságon. Mert a magányosság nálunk erény, mint a tisztaság kifinomult hajlama és törekvése, amely kitalálja, hogy az ember és ember közötti érintkezésben — „a társaságban" — elkerülhetetlen a tisztátalanság. Minden közösség valahogyan, valahol, valamikor — „közönségessé" tesz. — A legnagyobb eseményeket és gondolatokat — de a legnagyobb gondolatok

a legnagyobb események — fogják fel legkésőbb: azok a nemzedékek, amelyek velük egyidejűek, ilyen eseményeket *nem élnek át*, — azok mellett tovább élnek. Olyasvalami történik itt, mint a csillagok birodalmában. A legtávolabbi csillagok fénye jut el legkésőbb az emberekhez; és amíg meg nem érkezett, *tagadja* az ember, hogy ott — csillagok vannak. „Hány évszázadra van egy embernek szüksége, hogy megértsék?" — ez is mérték, ezzel is teremtünk olyan rangsort és etikettet, amilyenre szükség van: szellem és csillag számára. — Az előkelő szellem tisztelettel van önmaga iránt.

A remete nem hisz abban, hogy egy filozófus — feltéve, hogy a filozófus előbb mindig remete volt — igazi és végső véleményét könyvekben fejezte ki: nem éppen azért írnak könyveket, hogy elrejtsék, mit rejtenek önmagukban? — sőt abban is kételkedik majd, hogy egy filozófusnak egyáltalában *lehetnek* végső és igazi véleményei, nincs-e benne, nincs-e szükségképen benne minden barlang mögött még egy mélyebb barlang — terjedelmesebb, idegenebb, gazdagabb világ egy felszín alatt, szakadék minden alap mögött, minden „megalapozás" alatt. Minden filozófia előtér-filozófia — ez remete-ítélet. Minden filozófia *el is rejt* egy filozófiát; minden vélemény búvóhely is, minden szó álarc is. — Az ember, ez a sokrétű, hazug, mesterséges és átnemlátszó állat, a többi állat számára kevésbbé erejével, mint ravaszságával és okosságával aggasztó, feltalálta a jó lelkiismeretet, hogy lelkét olykor mint *egyszerűt* is élvezze; és az egész erkölcs bátor hosszú hamisítás, amelynek segítségével egyáltalában lehetővé válik a lélek látványának élvezete. E szempont szerint talán sokkal több tartozik a „művészet" fogalmába, semmint közönségesen hiszik. — A filozófus: ez olyan ember, aki állandóan rendkívüli dolgokat él meg, lát, hall, gyanít, remél, álmodik; akit saját gondolatai mintegy kívülről, mintegy felülről és alulról, mint az ő fajtájának eseményei és villámcsapásai érik; aki talán maga olyan zivatar, amely új villámokkal terhesen jár; végzetes ember, aki körül mindig mozog és tátong és félelmeteskedik valami. A filozófus: jaj, olyan lény, aki gyakran elszalad önmagától, gyakran fél önmagától — de kíváncsibb, semhogy ne „jöjjön" mindig újra „magához".

Az olymposi bűn. Annak a filozófusnak ellenére, aki valódi angolként minden gondolkodó főben a nevetésnek rossz hírét iparkodott kelteni — „a nevetés az emberi természet súlyos fogyatékossága, amelyet minden gondolkodó fő leküzdeni iparkodik" (Hobbes) —, egyenesen a filozófusok rangsorát engedném meg magamnak, nevetésük rangja szerint — fel egészen azokig, akik képesek az *aranyos* nevetésre. És feltéve, hogy istenek is filozofálnak, amire már nem egy következtetés késztetett engem —, akkor nem kételkedem, hogy eközben emberfölötti és új módon tudnak nevetni is — és minden komoly dolog rovására! Az istenek gúnyolódó kedvűek: úgylátszik, hogy még szent cselekmények mellől sem tudják elhagyni a nevetést.

A szív zseníje, amellyel az a nagy rejtőzködő rendelkezik, a kísértő-isten és a lelkiismeretek született patkányfogója, akinek hangja le tud szállni minden lélek alvilágába — de kiről beszélek nektek, barátaim? Nem kisebbről, mint Dionysos istenről, arról a nagy kétértelműről és kísértő istenről, akinek egykor, mint tudjátok, egész titokban és tisztelettel elsőszülöttjeimet áldoztam. Ez a filozófus-isten nekem, utolsó hívének és beavatottjának, egyszer azt mondta: „Bizonyos körülmények között szeretem az embert — és ezzel a jelenlevő Ariadnera célzott —: az ember énnekem kellemes bátor találékony állat, amelyhez hasonló nincs a Földön, még minden labirintusban is eligazodik. Jó szívvel vagyok iránta: gyakran gondolkodom azon, hogyan viszem még előbbre, és hogyan teszem erősebbé, gonoszabbá és mélyebbé, mint amilyen." „Erősebbé, gonoszabbá és mélyebbé?" kérdeztem ijedten. „Igen, szólt mégegyszer, erősebbé, gonoszabbá, mélyebbé; szebbé is" — és ehhez úgy mosolygott a kísértő isten halkyoni mosolyával, mintha éppen elbűvölő kellemességet mondott volna.

Jaj, mik vagytok ti, megírt és megfestett gondolataim! Nemrég még annyira tarkák, fiatalok és gonoszak voltatok, tele tüskével és titkos fűszer-

rel, úgyhogy megtüsszentettetek és megnevettettetek — és most? Már levetettétek újságotokat és egyesek közületek, félek, készek arra, hogy igazságokká legyenek: már annyira halhatatlanoknak látszanak, annyira szívettépően becsületeseknek, annyira unalmasaknak! És másként volt-e valaha? Miféle dolgokat írunk és festünk hát meg, mi kínai ecsetű mandarinok, mi megörökítői azoknak a dolgoknak, amelyek hagyják magukat megírni, mit is tudunk egyedül megfesteni? Jaj, mindig csak azt, ami el akar hervadni és illatát kezdi veszteni! Jaj, mindig csak elvonuló és kimerült zivatarokat és megsárgult késői érzelmeket! Jaj, mindig csak olyan madarakat, amelyek fáradtra repülték magukat és eltévedtek és most kézzel megfoghatók, — a *mi* kezünkkel! Mi olyasmit örökítünk meg, ami már nem tud sokáig élni és repülni, csupán fáradt és porhanyós dolgokat! És csak *délutánotok* az, megírt és megfestett gondolataim, amelyre egyedül vannak színeim, talán sok színem, sok tarka gyöngédségem és ötven sárgám és barnám és zöldem és pirosam: — de ebből senki sem találja ki nekem, milyenek voltatok reggeletekben, ti hirtelen szikrái és csodái magányomnak, ti öreg, kedves — — *csúnya* gondolataim!

Végül az utóének következik: *Magas hegyekből* a címe. Élete delén várja a költő régi barátait nagyszerű lakomájához. De jaj, nem jönnek már, csak szívében, kísérteteik: öregek lettek és elmaradtak tőle, a változótól, félelmetestől. Ezért új barátokat hív: de helyettük Zarathustra jön, a vendégek vendége; és vele, hogy most egyből ketten lettek, ünneplik győzelmi bizonyossággal az ünnepek ünnepét, a fény és a sötétség lakodalmát.

Azzal a céllal, hogy a *„Túl a jón és gonoszon"* megértését előmozdítsa, Nietzsche 1887 nyarán, június-júliusban, három hét alatt három értekezésből álló vitairatot írt; a harmadik részt augusztusban átdolgozta és az egészet saját költségén 1887 novemberében kiadta. Címe:

Az erkölcs genealogiájához. Vitairat. (Zur Genealogie der Moral. Eine Streitschrift. 1887, T. VIII. 281—484. l.) A címlap belső részén ez áll: „Túl a jón és gonoszon'" mellé kiegészítésül és megvilágosításul adva.

Az előszó 1887 júliusában, Sils-Mariaban kelt. Azzal kezdődik, hogy mi magunk, mi megismerők, önmagunk előtt ismeretlenek vagyunk. Ennek az a jó oka, hogy sohasem kerestük magunkat; hogyan *találnók* meg egy szép napon önmagunkat? Önmagunk előtt szükségképen idegenek maradunk, nem értjük magunkat, el *kell* magunkat tévesztenünk, számunkra mindörökre így hangzik a tétel: „Mindenki sajátmagától áll legtávolabb", — saját magunk számára nem vagyunk „megismerők" ... Gondolataim erkölcsi előítéleteink származásáról, így szól a szerző, első kifejezésüket az „Emberi, nagyon is emberi dolgok" című aforizmagyüjteményben nyerték. Főképen ugyanazokat a gondolatokat veszem itt újra fel: hogy még mindig kitartok mellettük, sőt, hogy közben még jobban összenőttek, az bizalmat ébreszt bennem, hogy nem tetszésszerint keletkeztek, hanem közös gyökérből, a megismerésnek a mélységből parancsoló, mind határozottabban beszélő, mind határozottabbat kívánó *alapakaratából.* Csakis így illik a filozófushoz.

Egy legsajátabb aggályosságom folytán, amelyet nem szívesen vallok be — az *erkölcsre* vonatkozik ugyanis, mindarra, amit eddig a Földön mint erkölcsöt ünnepeltek —, aggályosságom folytán, amely életemben olyan korán lépett fel, annyira felszólítás nélkül, olyan feltartóztathatatlanul, annyira ellentmondásban a környezettel, életkorral, példával, származással, hogy majdnem jogom volna „a priorimnak" nevezni, — kíváncsiságomnak csakúgy, mint gyanúmnak korán meg kellett állnia az előtt a kérdés előtt, hogy tulajdonképen mi az eredete a mi jónknak és gonoszunknak? Valóban, már tizenhároméves koromban utánam járt a gonoszság eredetének problémája: ennek szenteltem első irodalmi gyermekjátékomat, első bölcseleti írásgyakorlatomat — és ami a problé-

mára akkor adott „megoldásomat" illeti, úgy hát, amint méltányos, Istennek adtam a tiszteletet és megtettem őt a gonoszság atyjának. Éppen így akarta tőlem „a priorim"? az az új erkölcstelen, legalább is immoralisztikus „a priori" és az abból beszélő, jaj! annyira anti-kanti, annyira rejtélyes „kategorikus imperatívusz", amelyre közben mind jobban hallgattam és nemcsak hallgattam? Szerencsére idejében megtanultam elválasztani a teologiai előítéletet az erkölcsitől és a gonoszság eredetét már nem kerestem a világ *mögött*. Némi történelmi és filologiai iskolázottság, beleszámítva velemszületett válogatós érzékemet a pszichologiai kérdésekre általában vonatkozólag, rövidesen átváltoztatta problémámat arra a másikra: milyen feltételek mellett találta fel magának az ember azokat az értékítéleteket, hogy jó és rossz? *és milyen értékük van azoknak maguknak?* Gátolták vagy előmozdították eddigelé az emberi boldogulást? Vajjon az élet szükségének, elszegényedésének, elfajulásának jelei? Avagy fordítva, az élet gazdagsága, ereje, akarata árulja el magát bennük, bátorsága, bizakodása, jövője? Erre különböző válaszokat találtam és merészeltem önmagamban, megkülönböztettem korokat, népeket, az egyének rangfokozatait, problémámat specializáltam, a feleletekből új kérdések, kutatások, gyanítások, valószínűségek lettek: míg végül saját országom, saját földem volt, egész hallgatag, növekedő, virágzó világ, mintegy titkos kertek, amelyekről senkinek sem volt szabad sejtenie... Ó, mily boldogok vagyunk, mi megismerők, feltéve, hogy csak elég sokáig tudunk hallgatni!... Ezután Rée Pál könyvéről és annak reá gyakorolt indító hatásáról ír Nietzsche, de egyúttal hangsúlyozza, hogy *angol* szellemű felfogását, genealogiai hipotéziseinek kifordított, perverz és számára éppen ezért vonzó fajtáját pontról-pontra elutasította, de bosszankodás és türelmetlenség nélkül. Majd folytatja: Az én számomra az erkölcs *értéke* forgott szóban, — és erről csaknem egyedül nagy tanítómmal, Schopenhauerral kellett kimagyarázkodnom; feléje fordul, mint valaki jelenlévő felé, az a könyv („Emberi, nagyon is emberi dolgok"), annak a könyvnek szenvedélye és titkos ellentmondása. Különösen az „önzetlenség", a résztvevő ösztönök értékéről volt szó, amelyeket Schopenhauer mindenekfölé emelt és azon az alapon *nemet mondott* az életre. Éppen ezek ellen az ösztönök ellen, az emberiség e nagy nihilista veszedelme, e gyengéd végső betegség, az élettel szembeforduló fáradt akarata ellen szólalt meg mind mélyebbre ható gyanúm és kételyem. A mind jobban terjedő részvét-erkölcsöt, amely még a filozófusokat is megragadta és beteggé tette, aggasztóvá lett európai kultúránk legaggasztóbb tünetének értettem meg, mint kerülő útját egy új buddhizmushoz, a — *nihilizmushoz?* Mert a részvétnek ez a modern filozófiai előnybenrészesítése és túlbecsülése valami új: éppen a részvét értékellenességéről egyeztek meg eladdig a filozófusok. Csupán Platont, Spinozát, Larochefoucauldt és Kantot nevezem meg, négy szellemet, aki egymástól annyira különbözik, amint csak lehet, de egyben egy: a részvét kevésrebecsülésében.

A részvét és a részvéterkölcs értékére vonatkozó probléma eleinte csak valami magábanállónak látszik: de az, aki itt megtanul kérdezni, végül új követelést hall. Mondjuk ki ezt az új *követelést:* szükségünk van az erkölcsi értékek kritikájára, ezeknek az értékeknek az értékét magát kell egyszer megkérdőjelezni — és ehhez feltételeik és körülményeik ismerete szükséges, amelyekből nőttek, amelyek közül fejlődtek és eltolódtak (az erkölcs mint következmény, mint tünet, mint álarc, mint tartufferie, mint betegség, mint félreértés; de az erkölcs mint ok, mint gyógyszer, mint stimuláns, mint gátlás, mint méreg is); és az ilyen ismeret eddig sehol sem volt, mert ezeknek az „értékeknek" az *értékét* adottnak, minden kérdésességen túllévőnek vették. De hogyan? Hátha a „jóban" visszaesési tünet is rejlenék, veszély, csábítás, méreg, narkotikum, amellyel esetleg a jelen a jövő rovására élne? Úgy, hogy éppen az erkölcs volna a hibás, ha az ember típusának önmagában lehetséges legmagasabb hatalmát és pompáját sohasem érnék el? Úgy, hogy éppen az erkölcs volna a veszélyek veszélye?

Ha ez az írás valakinek érthetetlen és rosszul áll füléhez, akkor a hiba,

azt hiszem, nem szükségképen bennem van. Eléggé világos, feltéve, amit felteszek, hogy előbb elolvasták korábbi írásaimat és nem sajnáltak azoktól némi fáradságot: azok tényleg nem könnyen hozzáférhetők. Ami például „Zarathustrámat" illeti, úgy senkit sem ismerek el ismerőjének, akit valamikor egyszer nem sértett meg mélyen és valamikor egyszer nem ragadott el mélyen minden szava: mert csak akkor élvezheti azt az előjogot, hogy abban a halkyoni elemben, amelyből az a mű született, napos világosságában, távolságában, szélességében és bizonyosságában tisztelettudóan részesüljön. Különben nehézséget okoz az aforisztikus alak: ez azért van, mert manapság nem fogják fel ezt az alakot elég súlyosan. A becsületesen kivésett és kiöntött aforizmus azzal, hogy leolvassák, még nincs „kibetűzve"; ellenkezőleg, csak most kell kezdődnie értelmezésének, és ehhez az értelmezés művészetére van szükség. Ennek a könyvnek harmadik értekezésében mintát adtam arról, hogy mit nevezek ilyen esetben „értelmezésnek": — annak az értekezésnek élén egy aforizmus áll, és az maga ennek kommentárja. Persze, hogy ilyen módon mint művészetet gyakoroljuk az olvasást, ahhoz mindenekelőtt egyre van szükség, amit manapság éppen legjobban elfelejtettek — és ezért még van idő írásaim „olvashatóságáig"—, amihez csaknem tehénnek és mindenesetre *nem* „modern embernek" kell lenni: a *kérődzésre* . . .

Első értekezés. „Jó és gonosz", „jó és rossz". Ezek az angol pszichologusok, akiknek eddig egyedül köszönhetők a kísérletek, hogy eljussunk az erkölcs keletkezéstörténetéhez, — ők nem kis rejtvényt adnak fel nekünk sajátmagukkal; sőt, hogy bevalljam, éppen ezzel, mint a megtestesült rejtvényeknek, lényeges előnyük van könyveikkel szemben — *ők maguk érdekesek!* Ezek az angol pszichologusok — mit is akarnak voltaképen? Önszántukból vagy önkénytelenül mind ugyanabban a munkában találjuk őket, hogy tudniillik belső világunk partie honteuse-ét tolják előtérbe és éppen ott keressék az igazán hatásost, irányítót, a fejlődésre döntőt, ahol az ember értelmi büszkesége a legutóljára *kívánná* megtalálni (például a szokás vis inertiae-jében vagy a feledékenységben, vagy egy vak és esetleges eszme-összefonódásban és -mechanikában, vagy valami tisztára passzív, automatikus, reflexszerű, molekuláris és alaposan bárgyú vonásban) — tulajdonképen mi hajtja ezeket a pszichologusokat mindig éppen ebbe az irányba? Azt mondják nekem, hogy egyszerűen öreg hideg unalmas békák, akik az emberen ide-oda, az emberbe bele mászkálnak és ugrálnak, mintha itt jól elemükben volnának, azaz a mocsárban. Én azt kívánnám, hogy fordítva álljon a dolog: hogy ezek a lélekkutatók és mikroszkópikusok alapjában bátor, nagylelkű és büszke állatok legyenek, akik szívüket csakúgy, mint fájdalmukat fékezni tudják és arra nevelték magukat, hogy minden kívánhatóságot feláldozzanak az igazságnak.

A helyes útra vezető ujjmutatást az a kérdés adta nekem, hogy tulajdonképen mit is jelentenek etimologiailag a „jónak" a különféle nyelvekben megalkotott kifejezései: ekkor azt találtam, hogy mind ugyanarra a fogalmi átalakulásra vezetnek vissza, — hogy mindenütt „előkelő", „nemes", a szó rendi értelmében, az az alapfogalom, amelyből a „jó" a lelkileg „előkelő", „nemes", „lelkileg jófajú", „lelkileg privilegizált" jelentésében szükségképen kifejlődik: olyan fejlődés ez, amely mindig párhuzamosan fut azzal a másikkal, amely a „közönségest", csőcselékszerűt", „alacsonyt" végül a „rossz" fogalmába viszi át. — A latin malusban, (amely mellé a *μέλας*-t állítom oda) a közönséges ember mint a sötétszínű, mindenekelőtt mint feketehajú („hic niger est —") lehetne jelezve, mint az itáliai föld árja-előtti lakója, aki az uralkodóvá lett szőke, vagyis árja hódító-fajtától legfeltűnőbben színével ütött el; legalább is a pontosan megfelelő esetet nyujtotta nekem a gael nyelv — *fin* (például a Fin-Gal névben) a nemesség jellemző szava, végül a jó, nemes, tiszta, eredetileg szőkefejű, ellentétben a sötét feketehajú őslakókkal. A kelták, mellékesen mondva, teljességgel szőke fajta voltak; helytelen, ha egy lényegileg sötéthajú népnek azokat a sávjait, amelyek Németország gondosabb etnografiai térképein észrevehetők, valamiféle kelta származással és vérkeveredéssel hozzák

összefüggésbe, mint ahogy még Virchov teszi: ellenkezőleg, ezeken a helyeken Németország *árjaelőtti* lakossága üt ki. (Ugyanez érvényes egész Európára: lényegileg az alávetett fajta kerekedett itt végül újra felül, színben, a koponya rövidségében, talán még az értelmi és társadalmi ösztönökben is: ki áll nekünk jót, vajjon a modern demokrácia, a még modernebb anarchizmus és főleg az a hajlam a kommunizmusra, a legkezdetlegesebb társadalmi alakra, amely most közös Európa minden szocialistájában, főleg nem óriási *visszaütést* jelent-e — és hogy a hódító és úri fajta, az árjáké, nem marad-e fiziologiailag is alul?)

A papoknál *minden* veszélyesebbé válik, nemcsak a gyógyítóeszközök és a gyógyítóművészetek, hanem a gőg, bosszú, éleselméjűség, kicsapongás, szeretet, uralomvágy, erény, betegség is: — igaz, hogy némi méltányossággal az is hozzáfűzhető volna, hogy csupán az ember e lényegileg veszélyes létformájának, a papinak a talaján lett az ember egyáltalában *érdekes állattá*, hogy csak itt kapott az emberi lélek magasabb értelemben *mélységet* és vált *gonosszá* — és ez az ember eddigi fölényének két alapformája egyéb állatok fölött! — Már kitalálhatták, milyen könnyen ágazhatik el a papi értékelésmód a lovagi-arisztokratikustól és fejlődhetik azután ennek ellentétévé; erre különösen akkor adódik mindig új lökés, ha a papi kaszt és a harcos kaszt egymással féltékenyen szembeszáll és nem akar megegyezni a díjban. A lovagi arisztokratikus értékítéletek előfeltevése a hatalmas testiség, a viruló, gazdag, sőt túlhabzó egészség, azzal együtt, ami ezek fenntartásának feltétele, háborúval, kalanddal, vadászattal, tánccal, harcjátékokkal és egyáltalában mindazzal, ami erős szabad jókedvű cselekvést zár magába. A papi-előkelő értékelésmódnak más előfeltevései vannak (ilyen az eredetileg testileg és rendileg értett tisztaság-tisztátalanság ellentéte): elég baj ez nekik, ha háborúról van szó! A papok, mint ismeretes, a *leggonoszabb ellenségek* — miért hát? Mert ők a legtehetetlenebbek. A tehetetlenségből nő gyűlöletük szörnyűvé és aggasztóvá, a legszellemibbé és legmérgesebbé. Az egészen nagy gyűlölők a világtörténetben mindig papok voltak, a legszellemesebb gyűlölők is: — a papi bosszú szellemével szemben egyáltalában minden egyéb szellem alig jön tekintetbe. Az emberi történet nagyon is buta dolog volna anélkül a szellem nélkül, amely a tehetetlenektől került beléje: — vegyük mindjárt a legnagyobb példát. Mindaz, amit a Földön „az előkelők", „az erősek", „az urak", „a hatalmasok" ellen tettek, szóra sem érdemes, azzal összehasonlítva, amit a *zsidók* tettek ellenük; a zsidók az a papi nép, amely ellenségeivel és legyőzőivel szemben végül csak azok értékeinek radikális átértékelésével, tehát a *legszellemibb bosszú* aktusával tudott magának elégtételt szerezni. Egyedül ez illett éppen egy papi néphez, a legjobban visszavonult papi bosszúvágy népéhez. A zsidók voltak azok, akik az arisztokratikus értékegyenlettel szemben (jó-előkelő-hatalmas-szép-boldog-istenszerette) félelmet keltő következetességgel merték a megfordítást végrehajtani és azt a legfeneketlenebb gyűlölet (a tehetetlenség gyűlöletének) fogai közt fenntartották, vagyis „egyedül a nyomorultak a jók, a szenvedők, nélkülözők, betegek, rútak az egyedül jámborak, az Istenben egyedül boldogok és egyedül az ő számukra van üdvösség — ezzel szemben ti, ti előkelők és hatalmasok, ti mindörökre a gonoszok, a kegyetlenek, a sóvárak, a telhetetlenek, az istentelenek vagytok és ti lesztek örökre a boldogtalanok, átkozottak és elkárhozottak is!"... Tudjuk, *kinek* jutott ennek a zsidó átértékelésnek az öröksége. Igy kezdődik a zsidókkal a rabszolgalázadás az erkölcsben: az a lázadás, amelynek kétezeréves története van és amely ma csak azért tűnt el szemünk elől, mert — győzelmes volt. — *Ez* az esemény: a bosszú és a gyűlölet fajának törzséből, a zsidó gyűlöletéből — a legmélyebb és legfenségesebb, azaz eszményeket alkotó, értékeket átteremtő gyűlöletéből, amelyhez hasonló sohasem volt a Földön — ugyanolyan összehasonlíthatatlan valami nőtt ki, egy új szeretet, mindenfajta szeretet legmélyebbje és legfenségesebbje: — és milyen más törzsből tudott is volna kinőni? Ez a názáreti Jézus mint a szeretet megtestesült evangéliuma, ez a szegényeknek, betegeknek, bűnösöknek üdvösséget és győzelmet hozó „megváltó" — nem ő volt éppen a legfélelmesebb, legellenállhatatlanabb formájú

csábítás és a kerülőút éppen azokhoz a *zsidó* értékekhez és eszményújításokhoz? Nem éppen ennek a „megváltónak", Izrael e látszólagos ellenének és felbontójának a kerülőútjával *érte el* Izrael fenséges bosszúvágyának végső célját? Nem a bosszú, egy messzelátó, földalatti, lassan megragadó és előreszámító bosszú valóban *nagy* politikájának titkos bűvészetébe tartozik-e, hogy Izraelnek magának kellett bosszúja tulajdonképeni eszközét az egész világ előtt mint halálosan ellenséges valamit megtagadnia és keresztre feszítenie, hogy az „egész világ", vagyis Izrael minden ellenfele aggodalom nélkül éppen ebbe a csalétekbe haraphasson bele? És másrészt tudna-e valaki, a szellem minden raffinementjából, egyáltalában még *veszélyesebb* csalétket kigondolni? Valamit, ami csábító megrészegítő elkábító megrontó erő dolgában felérne a „szent keresztnek" azzal a szimbolumával, az „Isten a kereszten" ama borzalmas paradoxonával, a kigondolhatatlanul végső legszélsőségesebb kegyetlenségnek a misztériumával, Isten önkeresztrefeszítésével *az ember üdvére?*... Az legalább is bizonyos, hogy Izrael sub hoc signo bosszújával és minden érték átértékelésével eddig minden más eszmény fölött, minden *előkelőbb* eszmény fölött mindig újra diadalmaskodott. — — „De mit beszél Ön még előkelőbb eszményekről! Alkalmazkodjunk a tényekhez: a nép győzött — vagy „a rabszolgák" vagy „a csőcselék" vagy „a nyáj" vagy amint Ön nevezni akarja — ha ez a zsidók által történt, jól van! akkor sohasem volt népnek világtörténelmibb küldetése. „Az urak" el vannak intézve; a közönséges ember erkölcse győzött. Fogják bár fel ezt a győzelmet egyúttal vérmérgezésnek (a fajtákat összekeverte) — én nem mondok ellent; kétségtelen azonban, hogy ez az intoxikáció *sikerült*. Az emberi nem „megváltása" (nevezetesen „az uraktól") legjobb úton van; minden láthatólag elzsidósodik vagy elkeresztényesedik vagy elcsőcselékesedik (mit számítanak a szavak!). Ennek a mérgezésnek az útja, az emberiség egész testén keresztül, feltartóztathatatlannak látszik, sőt tempója és lépése mostantól fogva mindig lassúbb, finomabb, hallhatatlanabb, megfontoltabb lehet — hiszen van idő... Van-e az Egyháznak ebben a szándékban ma még *szükségszerű* feladata, egyáltalában még létjoga? Vagy nélkülözni lehetne? Quaeritur. Úgy látszik, hogy azt a haladást inkább gátolja és visszatartja ahelyett, hogy gyorsítaná? Hát ép ez lehetne a haszna... Bizonyos, hogy manapság durva és paraszti valami, amely a gyengédebb értelmiséggel, igazán modern ízléssel ellenkezik. Nem kellene legalább valamennyire raffinálódnia?... Manapság inkább elidegenít, mintsem, hogy elcsábítana. — Ki volna közülünk szabadszellem, ha nem lenne Egyház? Az Egyház van ellenünkre, nem a mérge... Az Egyháztól eltekintve mi is szeretjük a mérget..." Ez egy „szabadszellem" epilogusa az én beszédemhez, egy becsületes állaté, amint bőven elárulta, azonfelül egy demokratáé; mindaddig hallgatta szavamat és nem tudta elviselni, hogy engem hallgatni halljon. Mert az én számomra ezen a ponton sok hallgatnivaló van.

A rabszolgalázadás az erkölcsben azzal kezdődik, hogy a ressentiment maga válik teremtővé és értékeket szül: olyan lények ressentimentja, akiktől a tulajdonképeni reakció, a tetté, megtagadtatott, akik csupán imaginárius bosszúval kárpótolják magukat. Amíg minden előkelő erkölcs diadalmas igentmondásból önmagára nő ki, addig a rabszolgaerkölcs eleve nemet mond egy „kívülire", „másra", „nem önmagára": és *ez* a „nem" teremtő tette. Az értékállító nézésnek ez a megfordítása — ez a *szükségszerű* irány kifelé, önmagára való visszafelé helyett — éppen hozzátartozik a ressentimenthoz: a rabszolgaerkölcsnek keletkezéséhez mindig előbb ellen- és külvilágra van szüksége, fiziologiailag szólva külső ingerekre van szüksége, hogy egyáltalában cselekedhessék, — akciója alapjából reakció. — Míg az előkelő ember sajátmaga előtt bizalommal és nyiltsággal él, addig a ressentiment-ember sem nem őszinte, sem nem naiv, sem nem becsületes és egyenes önmagával szemben. Lelke *sandít;* szelleme szereti a rejtekhelyeket, tolvajutakat és hátsóajtókat, minden eldugott saját világának, saját biztonságának, saját enyhülésének tűnik fel előtte; ért a hallgatáshoz, a nem-felejtéshez, a várakozáshoz, az egyelőre való önkicsinyí-

téshez, a megalázkodáshoz. Az ilyen ressentiment-emberek fajtája szükségképen végül *okosabb* lesz mint valamely előkelő fajta, az okosságot egészen más mértékben tiszteli is: nevezetesen mint elsőrendű létfeltételt, míg előkelő embereknél könnyen a fényűzés és a raffinement finom mellékíze van az okosságnak: — itt éppen korántsem annyira lényeges, mint a szabályozó *tudattalan* ösztönök tökéletes működési biztossága avagy még egy bizonyos oktalanság is, például a bátor nekimenés akár a veszedelemnek, akár az ellenségnek, avagy a harag, szeretet, tisztelet, hála és bosszú ama rajongó hirtelensége, amelyről mindenkor felismerték egymást az előkelő lelkek. Az előkelő embernek még ressentimentja is, ha fellép, rögtöni reakcióban megy végbe és merül ki, ezért nem is *mérgez:* másrészt számtalan esetben fel sem lép, amikor minden gyengében és tehetetlenben elkerülhetetlen.

Az előkelő eredetű „rossz" és a kielégületlen gyűlölet üstjéből származó „gonosz" — az első voltaképen utánateremtés, mellékesség, kiegészítő szín, a második viszont az eredeti, a kezdet, az igazi *tett* a rabszolgaerkölcs koncepciójában — mennyire különbözően áll itt ez a két, látszólag ugyanazzal a „jó" fogalommal szembeállított szó „rossz" és „gonosz"! Ámde a „jó" fogalma nem ugyanaz: hanem kérdezzük csak, ki tulajdonképen a „gonosz", a ressentiment-erkölcs értelmében? Teljes szigorúsággal válaszolva: éppen a másik erkölcs „jója", éppen az előkelő, a hatalmas, az uralkodó, csupán átszínezve, csak átértelmezve, csak fordítva látva a ressentiment mérges szemével. Itt egyet akarunk legkevésbbé tagadni: aki azokat a „jókat" csak mint ellenségeket ismerte meg, nem is ismert meg mást, mint *gonosz ellenségeket,* és ugyanazok az emberek, akik erkölcs, tisztelet, szokás, hála, még inkább kölcsönös őrizet, féltékenység inter pares által olyan szigorú korlátok között vannak, akik másrészt az egymás iránt való magatartásban annyira találékonyaknak bizonyulnak figyelmesség, önuralom, gyengédség, hűség, büszkeség és barátság dolgában, — azok kifelé, ott ahol az idegen, az idegenség kezdődik, nem sokkal jobbak, mint elszabadult ragadozó állatok. Itt élvezik szabadságukat minden társadalmi kényszertől, a vadonban kárpótolják magukat azért a feszültségért, amelyet a közösség békéjébe való hosszú bezárás és bekerítés ad, *visszalépnek* a vadállat-lelkiismeret ártatlanságába, mint ujjongó szörnyetegek, akik talán a gyilkosság, felperzselés, meggyalázás, kinzás undok sorozatából olyan hetykeséggel és lelki egyensúllyal távoznak, mintha csupán egy diákcsínyt követtek volna el, azzal a meggyőződéssel, hogy a költőknek most megint hosszú időre van mit énekelniök és dicsőíteniök. Mind ezeknek az előkelő fajtáknak az alapján félreismerhetetlen a ragadozó állat, a pompás, zsákmányra és győzelemre sóvárogva kószáló *szőke bestia;* ennek a rejtett alapnak időről-időre levezetésre van szüksége; az állatnak megint ki kell jönnie, megint vissza kell térnie a vadonba: — római, arab, germán, japán nemesség, homerosi hősök, skandináv vikingek — ebben a szükségben mind egyenlők. Az előkelő fajták azok, akik a „barbár" fogalmát hátrahagyták mindazokon a nyomokon, amelyeken jártak; még legmagasabb kultúrájukból is elárulódik ennek a tudata, sőt a büszkeség arra (például, ha Perikles híres halotti beszédjében azt mondja aténijeinek, hogy „merészségünk minden országba és tengerre utat tört magának, elmúlhatatlan emlékeket állítva magának mindenütt jóban és rosszban"). Az előkelő fajtáknak ez a merészsége, vad, abszurd, hirtelen megnyilvánulásában, vállalkozásaik kiszámíthatatlansága, sőt valószínűtlensége, közömbösségük és megvetésük a biztonsággal, testtel, élettel, kényelemmel szemben, borzasztó derűjük és mély gyönyörük minden pusztításban, a győzelem és kegyetlenség minden kéjében — mindez azok számára, akik szenvedtek alatta, a „barbár", a „gonosz ellenség", például a „gót", a „vandál" képében egyesült. A mély, jeges bizalmatlanság, amelyet a német kelt, ha hatalomra jut, most is megint — még mindig annak a kitörölhetetlen borzalomnak visszaütése, amellyel Európa évszázadokon át nézője volt a szőke germán bestia dühöngésének (ámbár a régi germánok és mi németek között alig áll fenn fogalmi rokonság, nem is szólva a vérrokonságról). — Feltéve, hogy igaz volna, amit most mindenesetre mint

„igazságot" hisznek, hogy *minden kultúra értelme* éppen az, hogy az „ember"-vadállatból szelíd és civilizált állatot, *háziállatot* tenyésszen ki, akkor kétségtelenül mindazokat a reakció- és ressentiment-eszközöket, amelyeknek segítségével az előkelő nemzetségeket eszményeikkel együtt végül is tönkretették és legyűrték, *a kultúra igazi eszközeinek* kellene tekinteni; ez persze még nem jelentené azt, hogy *hordozóik* maguk is egyúttal a kultúrát ábrázolják. Sőt, az ellenkezője nemcsak valószínű volna — nem! ma *szemmelláthatól* A lenyomó és megtorlásravágyó ösztönöknek ezek a hordozói, minden európai és nem-európai rabszolgaság utódjai, különösen minden árja-előtti népiségé — ezek az emberiség *visszaesését* ábrázolják! Ezek a „kultúraszerszámok" az ember szégyene, és inkább gyanú, ellenérv szemben a „kultúrával" általában! Mi okozza ma utálatunkat „az emberrel" szemben — mert mi *szenvedünk* az ember miatt, az kétségtelen. *Nem* a félelem; inkább az, hogy már semmi félnivalónk sincs az embertől. — Mi az, ami éppen nekem egészen elviselhetetlen? Az, amivel egyedül nem tudok elkészülni, ami megfojt és szomjan veszt? Rossz levegő! Rossz levegő! Hogy valami romlott kerül a közelembe; hogy egy rosszul sikerült lélek beleit kell szagolnom! Néhanapján jusson nekem is csupán egy pillantás valami tökéletesre, végig-sikerültre, boldogra, hatalmasra, diadalmaskodóra, amiben még van valami félnivaló! Egy emberre, aki igazolja az embert, akiért meg szabad tartani *az emberben való hitet!* Az ember látványa az, ami most elfáraszt — mi a nihilizmus ma, ha nem *ez?* Belefáradtunk az *emberbe*...

Bele és le akar valaki látni abba a titokba, hogyan gyártanak a Földön eszményeket? Kinek van meg a bátorsága hozzá?... A gyengeséget érdemmé kell áthazudni, kétségtelenül, és a tehetetlenséget, amely nem fizet meg, „jósággá"; a félénk alacsonyságot „alázatossággá"; az alávetést azoknak, akiket gyűlölnek, „engedelmességgé" (olyan valaki iránt, akiről azt mondják, hogy ezt az alávetést parancsolja, — Istennek nevezik). Ez a műhely, ahol eszményeket gyártanak — úgy érzem, bűzlik a csupa hazugságtól.

A két *ellentétes érték* „jó és rossz", „jó és gonosz" borzasztó évezredes harcot vívott a Földön. Ennek a harcnak a szimboluma, olyan írásban megírva, amely minden emberi történeten át mindeddig olvasható maradt, így szól: „Róma Judaea ellen, Judaea Róma ellen": — eddig nem volt nagyobb esemény, mint *ez* a harc, *ez* a kérdésfeltevés, *ez* a halálosan ellenséges ellentmondás: Róma olyasmit érzett a zsidóban, mint az ellentermészetet magát, mintegy ellenlábas szörnyet, Rómában a zsidó „az egész emberi nem ellen irányuló gyűlöletében *bebizonyítottnak*" számított: joggal, ha jogos az emberi üdvöt és jövőjét az arisztokratikus értékek, a római értékek feltétlen uralmához kapcsolni. Hogy ezzel szemben mit éreztek a zsidók a rómaiak ellen? Ezer jelből kitalálható; de elegendő, hogy egyszer megint lelkünkbe idézzük a János-Apokalipszist, azt a legvadabbat minden írott kitörés közül, amely a bosszú lelkiismeretét terheli. Hiszen a rómaiak voltak az erősek és előkelők, akiknél erősebbek és előkelőbbek eddig sohasem voltak a Földön, még álomban sem; minden maradványuk, minden felirat elragad, feltéve, ha kitaláljuk, hogy *mi* az, ami itt ír. Fordítva, a zsidók a ressentimentnak az a papi népe voltak, amelyben példátlan népi-erkölcsi genialitás lakott. Ki győzött egyelőre a kettő közül? De ez nem is kétséges: mérlegeljük csak, hogy ki előtt hajolnak meg ma Rómában magában, mint valamennyi legmagasabb érték teljessége előtt — és nemcsak Rómában, hanem majdnem a fél földkerekségen, mindenütt, ahol az ember megszelídült vagy meg akar szelídülni —, három zsidó és egy zsidónő előtt (a názáreti Jézus, a halász Péter, a szőnyegcsomózó Pál és az előbb említett Jézusnak Mária nevű anyja előtt). Ez nagyon figyelemreméltó: Róma kétségtelenül alulmaradt. Igaz, hogy a renaissanceban volt a klasszikus eszménynek, minden dolog előkelő értékelésmódjának egy fényesen aggasztó újraébredése: Róma maga mozdult meg mint egy felkeltett tetszhalott az új, föléje épített judaizált Róma nyomása alatt, amely egy ökuménikus zsinagóga látványát mutatta és „Egyháznak" hivatott: de Judaea rögtön újra diadalmaskodott, hála annak az alaposan csőcselékszerű (német és angol)

ressentimentmozgalomnak, amelyet reformációnak neveznek, hozzászámítva azt, aminek belőle következnie kellett, az Egyház helyreállítását — a klasszikus Róma régi síri nyugalmának helyreállítását is. Még döntőbb és mélyebb értelemben a francia forradalomban győzött Judaea mégegyszer a klasszikus eszmény fölött: az utolsó politikai előkelőség, amely Európában volt, a XVII. és XVIII. francia századé, a népi ressentiment-ösztönök alatt összeomlott — sohasem hallottak a Földön nagyobb ujjongást, lármásabb lelkesedést! Igaz, hogy kellős közepében megtörtént a legóriásibb, a legváratlanabb: az antik eszmény maga lépett *megtestesülve* és hallatlan pompával az emberiség szeme és lelkiismerete elé. Mint utolsó ujjmutatás a *másik útra* megjelent Napoleon, az a legegyedülibb és legkésőbb született ember, aki valaha élt, és benne az *előkelő eszménynek magának* hússávált problémája — jól gondoljuk meg, mit jelent ez a probléma: Napoleon, ez a szintézise az *embertelennek* és a *több-mint-embernek*... — Ezzel azután elmúlt? Mindenkorra ad acta került minden eszmény-ellentét e legnagyobbja? Avagy csak elnapolták, hosszú időre elnapolták? Nem kell valamikor egyszer a régi tűzvész még sokkal borzalmasabb, sokkal régebben előkészített fellángolásának jönnie? Sőt, nem kellene éppen *ezt* minden erővel kívánni? akarni? előmozdítani? Igy talán világossá lesz, hogy mit *akarok*, hogy mit akarok éppen azzal a veszedelmes jelszóval, amelyet utolsó könyvem testére írtam: „Túl a jón és gonoszon"... Ez legalább *nem* azt jelenti „Túl a jón és rosszon".

Kérdésem: Milyen ujjmutatásokat ad a nyelvtudomány, különösen az etimologiai kutatás, az erkölcsi fogalmak fejlődéstörténetére? — Minden értéktábla, minden „kell", amelyről a történelem vagy az etnologiai kutatás tud, mindenekelőtt fiziologiai megvilágításra és értelmezésre szorul, mindenesetre előbb, mint pszichologiaira; ugyanígy vár mind az orvostudomány részéről bírálatra. A kérdés: mit ér ez vagy az az értéktábla vagy erkölcs? a legkülönbözőbb persepektívákba kívánkozik; főleg a *„mire* mit ér?" kérdése nem is elemezhető elég finoman. Valamennyi tudománynak a filozófus jövő-feladatának előmunkálataiban kell közreműködnie: ezt a feladatot úgy értve, hogy a filozófusnak meg kell oldania *az érték problémáját*, meg kell határoznia *az értékek rangsorát*.

Második értekezés. „Bűn", „rossz lelkiismeret" és ami ezzel rokon. Olyan állatot kitenyészteni, amelynek *szabad ígérnie* — nem éppen ez az a paradox feladat maga, amelyet a természet az emberre való tekintettel állított önmagának? nem ez az ember tulajdonképeni problémája?... Hogy ez a probléma magas fokig meg van oldva, annál bámulatosabbnak kell, hogy tűnjék, minél inkább tudja valaki az ellene ható erőt, a *feledékenységet*, méltányolni. A feledékenység nem csupán vis inertiae, hanem aktív, a legszigorúbb értelemben gátló erő, hogy megint helye legyen az újnak, mindenekelőtt az előkelőbb működéseknek és működőknek, a kormányzásnak, előrelátásnak, előremeghatározásnak (mert szervezetünk oligarchikus berendezésű): — ez az aktív feledékenység haszna, mintegy ajtónállóé, a lelki rend, nyugalom, etikett fenntartójáé: ebből rögtön belátható, hogy feledékenység nélkül nem lehetne boldogság, derű, remény, büszkeség, nem lehetne *jelen*. Éppen ez a szükségképen feledékeny állat, amelyben a feledés erő, az erős egészség egyik alakja, ellenképességet is kitenyésztett magában, az emlékezetet, amelynek segítségével a feledékenységet bizonyos esetekben kikapcsolja, — azokban az esetekben, amikor ígérni kell, amikor aktív módon tovább akar akarni, voltaképen *az akarat emlékezetét*. Mennyire kiszámíthatóvá, szabályossá, szükségszerűvé kellett előbb az embernek magának válnia, saját elképzelése számára is, hogy végül úgy jótállhasson önmagáért mint jövőért, amint az ígérő teszi! — Éppen ez a felelősség eredetének hosszú története. Az ember tulajdonképeni munkája sajátmagán az emberi nem leghosszabb korszakában, egész történelemelőtti munkája abban leli meg értelmét, nagy igazolását, akármennyi keménység, zsarnokság, tompaelméjűség és idiotizmus lakjék is benne: az ember az erkölcs erkölcsiségének és a társadalmi kényszerzubbonynak segítségével valóban

kiszámíthatóvá lett. E nagy folyamat végén mint legérettebb gyümölcsét a *szuverén egyént* találjuk meg, a csak önmagával egyenlő, az erkölcs erkölcsiségétől ismét elszabadult, az autonóm erkölcsfölötti egyént (mert autonóm és „erkölcsi" kizárja egymást), röviden a saját független hosszú akarat emberét, *akinek szabad ígérnie* — és benne egy büszke, minden izmában megránduló tudatot arról, hogy *mi* az, ami itt kiküzdetett és benne megtestesült, igazi hatalmi és szabadságtudatot, beteljesedési érzését az embernek általában. A felelősség rendkívüli privilégiumának büszke tudata, amely uralkodó ösztönné lett az emberben, az az, amit a szuverén ember *lelkiismeretének* nevez...

„Hogy az emlékezetben maradjon valami, bele kell égetni: csak az marad az emlékezetben, ami nem szűnik meg *fájni*" — ez az egyik főtétele a legrégibb (sajnos, egyben leghosszabb) pszichologiának a Földön.

Kegyetlenség nélkül nincs ünnep: így tanítja az ember legrégibb, leghosszabb története — és a büntetésben is annyi az *ünnepi!*

A büntartozás, a személyes kötelezettség érzésének eredete a legrégibb és legeredetibb személy-viszonyban volt, a vevő és eladó, hitelező és adós viszonyában: itt állt szemben először személy a személlyel, itt *mérte össze magát* először személy a személlyel. Árakat csinálni, értékeket megmérni, egyenlő értékeket kigondolni, cserélni — ez olyan mértékben előre lefoglalta az ember legelső gondolkodását, hogy bizonyos értelemben ez a gondolkodás: itt tenyésztődött ki a legrégibb fajtájú éleselméjűség, itt gyanítható az első kezdete az emberi büszkeségnek, előrang-érzésének más állatisággal szemben. Az ember talán egyenesen annak a lénynek nevezte magát, aki értékeket mér, aki értékel és mér, mint a „felbecsülő állat önmagában". Vétel és eladás, lélektani tartozékaikkal együtt, öregebbek még bármilyen társadalmi szervezeti alakok kezdeteinél is. Amikor a szem egyszer erre a perspektívára beállítódott, akkor a régibb emberiség nehezen mozgó, de azután kérlelhetetlenül egy irányban tovább haladó gondolkodásával nemsokára megérkezett a nagy általánosításhoz „minden dolognak megvan az ára; *minden* lefizethető" — az *igazságosság* e legrégibb és legnaivabb erkölcs-kánonához, minden „jóindulatúság", minden „méltányosság", minden „jóakarat", minden „tárgyilagosság" kezdetéhez a Földön. — Hatalmának erősbödésével valamely közösség az egyes ember vétségeit már nem tekinti olyan fontosnak, mivel már nem kell azokat az „egész" fennmaradása szempontjából olyan veszélyesnek és felforgatónak tartania: a gonosztevőt már nem lökik ki, a közharag már nem elégülhet ki rajta olyan féktelenséggel, mint azelőtt; az esetet elszigetelni és kiegyenlíteni akarják; mindenekelőtt a mind határozottabban fellépő akarat, hogy mindent *megíizethetőnek* tekintsenek, tehát, hogy a tettest és tettét legalább bizonyos mértékig elkülönítsék egymástól — ezek azok a vonások, amelyek a büntetőjog további fejlődésére mind világosabban rányomódnak. Ha valamely közösség hatalma és öntudata nő, akkor a büntetőjog is mindig enyhül; amannak minden gyengülése és nagyobb veszélyeztetése megint napvilágra hozza ennek keményebb formáit. A társadalom akkora hatalomtudata sem volna elgondolhatatlan, amelyben megengedi magának azt a legelőkelőbb fényűzést, hogy károsítóját büntetlenül hagyja. Ekkor az igazságosság saját-maga-megszüntetésével ér véget: tudjuk, hogy ez milyen szép nevet ad magának — *kegyelem;* ez magától érthetően a leghatalmasabbnak előjoga marad, még inkább jogának túlvilága.

Az igazságosság eredete tehát nem kereshető a ressentiment talaján, az aktív, a támadó túllépő ember még mindig száz lépéssel közelebb van az igazságossághoz, mint a reaktív; ő egyáltalában nem kénytelen azon a módon, mint ahogy a reaktív ember teszi, tárgyát hamisan és előre elfogultan felbecsülni. Ezért az agresszív ember mint az erősebb, bátrabb, előkelőbb oldalán volt tényleg mindenkor a *szabadabb* szem, a *jobb* lelkiismeret is: fordítva kitalálható, hogy kinek a lelkiismeretét terheli egyáltalában a „rossz lelkiismeret" feltalálása, — a ressentiment emberéét!

Valamely dolog, szokás, szerv „fejlődése" semmi sem kevésbbé, mint

előrehaladása valamely cél felé, még kevésbbé logikus és legrövidebb, a legkisebb erő- és költségfelhasználással elért előrehaladás, — hanem többékevésbbé mélyreható, többé-kevésbbé egymástól független, rajta lejátszódó legyűrési folyamatok sorozata. — A részleges *haszontalannávválás,* az elsorvadás és elfajulás, a jelentés és célszerűség elveszte, röviden a halál is a valódi haladás feltételei közé tartozik: ez mindig *nagyobb hatalomra* vezető akarat és út alakjában jelenik meg és mindig számos kisebb hatalom rovására érvényesül. A „haladás" nagysága egyenesen annak a tömege szerint *mérődik,* hogy mi mindent kellett érte *feláldozni;* az emberiségnek mint tömegnek a feláldozása egy *erősebb* ember-species boldogulására — ez haladás volna.

Az „alkalmazkodást" állítják előtérbe, vagyis egy másodrangú aktivitást, puszta reaktivitást, sőt, az életet magát a külső körülményekhez való mind célszerűbb belső alkalmazkodásnak definiálták. (Herbert Spencer.) Ezzel azonban félreismerték az élet lényegét, *hatalmi akaratát;* ezzel a szervezetben magában megtagadták a legmagasabb működő tényezők uralmi szerepét, amelyekben az életakarat aktív és formátadó módon jelenik meg.

Manapság *lehetetlen* határozottan megmondani, hogy tulajdonképen miért büntetnek: minden fogalom, amelyben egész folyamat foglalódik jelszerűleg össze, kivonja magát a meghatározás alól; csak az definiálható, aminek nincs története. — Az, ami a büntetéssel nagyban elérhető, embernél és állatnál, a félelem növelése, az okosság élesítése, a vágyak fölött való uralkodás: ezzel *szelídíti* az embert a büntetés, de nem teszi „jobbá", — az ellenkezője több joggal volna még állítható.

A rossz lelkiismeretet annak a mélyreható megbetegedésnek tekintem, amelynek az ember áldozatul kellett, hogy essék annak a minden átélt átalakulás legalaposabbjának a nyomása alatt, amikor végérvényesen a társadalom és a béke bilincseibe zártnak fedezte fel magát. Nem másként, mint ahogy a vizi állatoknak kellett járniok, amikor arra kényszerültek, hogy vagy szárazföldi állatokká váljanak vagy elpusztuljanak, úgy jártak ezek a vadonhoz, a háborúhoz, a kóborláshoz, a kalandhoz szerencsésen hozzáalkalmazkodott félállatok, egyszerre valamennyi ösztönük értékét vesztette és „ki volt kapcsolva". Most már lábon kellett járniok és „önmagukat hordozniok", amikor eddig a víz hordozta őket: szörnyű nehézség feküdte meg őket. A legegyszerűbb tényekedésekre ügyetlennek érezték magukat, ebben az új ismeretlen világban már nem voltak meg a régi vezetőik, a szabályozó tudattalanul-biztosan vezető ösztönök — gondolkodásra, következtetésre, kiszámításra, okok és hatások kombinációjára voltak visszaszorítva, ezek a szerencsétlenek, „tudatukra", legszegényesebb és legbalkezesebb szervükre! Azt hiszem, hogy sohasem volt a Földön akkora nyomorúságérzés, ilyen ólmos kedvetlenség, — és amellett azok a régi ösztönök nem szűntek meg egyszerre követelődzni! Csak nehezen és ritkán lehetett őket kielégíteni: főképen új és mintegy földalatti kielégüléseket kellett maguknak keresniök. Minden ösztön, amely nem kifelé ürül ki, *befelé fordul* — ez az, amit az ember *bensőségessévválásának* hívok: csak ezzel nő bele az emberbe az, amit később „lelkének" neveznek. Az egész belső világ, eredetileg vékony, mintha két hártya közé volna feszítve, abban a mértékben terjedt és nyílt ki, kapott mélységet, szélességet, magasságot, amelyben az ember kifelé való kiürülése *gátlást szenvedett.* Azok a félelmetes bástyák, amelyekkel az állami szervezet a szabadság régi ösztönei ellen védekezett — mindenekelőtt a büntetések tartoznak ezek közé a bástyák közé —, elérték, hogy a vad, szabad, kóborló ember mindamaz ösztönei vissza, *maga az ember ellen* fordultak. Az ellenségesség, a kegyetlenség, valamint az üldözés, a rajtaütés, a változás, a pusztítás gyönyöre — mindez az ilyen ösztönök birtokosai ellen fordulva: ez a „rossz lelkiismeret" eredete. Ezzel azonban megindult a legnagyobb és legaggasztóbb megbetegedés, amelyből az emberiség máig nem gyógyult ki, az ember szenvedése *az ember, önmaga miatt:* mint következménye az állati multtól való erőszakos elválasztásnak, új helyzetekbe és létfeltételekbe való ugrásnak és mintegy esésnek, a régi ösztönök ellen való

hadüzenetnek, amelyeken addig ereje, kedve és félelmessége nyugodott. Tegyük rögtön hozzá, hogy másrészről az önmaga ellen fordult, önmaga ellen pártot ütött állatlélek tényével olyan új, mély, hallatlan, rejtélyes, ellentmondó és *nagyjövőjű* valami adódott a Földön, hogy ennek látványa lényegileg megváltozott. Csakugyan, isteni nézőkre volna szükség, hogy méltányolják azt a színjátékot, amely ezzel megkezdődött és amelynek a vége még egyáltalában nem látható be, — színjáték, amely finomabb, csodálatosabb, paradoxabb annál, semhogy értelmetlenül-észrevétlenül, valamely nevetséges csillagzaton volna szabad lejátszódnia! Az ember azóta beleszámít azokba a legváratlanabb és legizgalmasabb szerencsedobásokba, amelyekkel Herakleitos „nagy gyermeke", akár Zeus, akár véletlen a neve, játszadozik, — olyan érdeklődést kelt maga iránt, olyan feszültséget, olyan reményt, majdnem bizonyosságot, mintha csak valami bejelentődnék, készülődnék vele, mintha az ember nem cél volna, hanem csak út, közbejöttség, híd, nagy ígéret...

Magától értetődik, mit értek a legrégibb „államon" — egy falka szőke vadállatot, hódító és úri fajtát, amely, háborúsan megszervezve és szervező erővel, meggondolás nélkül ráteszi félelmetes mancsát valamely számban talán óriási fölényben lévő, de még alaktalan, még kóborló népségre. Hiszen így kezdődik az „állam" a Földön: úgy gondolom, hogy azt a rajongást elintézték, amely „szerződéssel" vétette kezdetét. Ahol az ilyen lények megjelentek, ott rövidesen valami új állt, egy *eleven* uralmi alkat, amelyben részek és működések vannak elhatárolva és vonatkozásba hozva, amelyben egyáltalában semminek sincs helye, ami nem kapott előbb *értelmet* az egészre való tekintettel. Ezek a született szervezők nem tudják, mi a bűn, a felelősség, a tekintet valami iránt: bennük az a félelmes művész-önzés uralkodik, amelynek érc a nézése és amely magát a „műben", mint az anya gyermekében, mindörökre előre tudja igazolva. Nem ők azok, akikben a „rossz lelkiismeret" nőtt, ez világos, de *nélkülük* nem nőtt volna, ez a rút növény, ha kalapácsütéseik, művészerőszakosságuk súlya alatt nem küszöbölődött volna ki óriási mennyiségű szabadság a világból, legalább is a láthatóságból és vált volna mintegy *lappangóvá*. Ez az erőszakkal lappangóvá tett szabadságösztön a rossz lelkiismeret kezdete. Ez sem kis dolog, ha rút és fájdalmas is: alapjában itt is a szabadságösztön — a hatalmi akarat — aktív formáló ereje van munkában, csupán kisebb méretekben, mint az államalkotásban, anyaga csupán az ember maga, egész állati régi volta, és nem a *másik* ember, a *más* emberek. Ez az egész cselekvőszerű „rossz lelkiismeret" hozta végül is, mint az eszményi és képzelt események igazi anyaméhe, napvilágra az új idegenszerű szépség és igenlés bőségét, talán egyáltalában a szépséget... Mi is volna szép, ha nem öntudatosult volna előbb az ellentmondás, ha nem szólt volna előbb a rút önmagához: „én rút vagyok"?... Ezek után kevésbbé rejtélyes lesz, hogyan utalhatnak olyan ellentmondó fogalmak, mint *önzetlenség, önmegtagadás, önfeláldozás* valamilyen eszményre, szépségre; és az is kiderül, milyenfajta gyönyört érez az önzetlen, az önmegtagadó, az önfeláldozó: ez a gyönyör a kegyetlenséghez tartozik.

Az Istenséggel szemben érzett bűntudat évezredeken át nem szűnt meg növekedni, még pedig mindig abban az arányban, ahogyan az istenfogalom és az istenérzés növekedett és emelkedett a Földön. Ezért a keresztény Isten feljövetele, mint az eddig elért maximális Istené, a bűntudat maximumát is megjelentette a Földön. Feltéve, hogy éppen a fordított mozgásba léptünk, úgy a keresztény Istenben való hit csökkenéséből nem csekély valószínűséggel az emberi bűntudat jelentős alászállására is szabad volna következtetni. Az ateizmus és egyfajta *második ártatlanság* összetartozik.

A kereszténység geniális vágása: Isten maga áldozza fel magát az ember bűnéért, Isten maga fizet meg magának, Isten mint az egyetlen, aki az emberről leválthatja azt, ami az embernek magának megválthatatlanná vált, — a hitelező feláldozza magát adósának, szeretetből (ki hinné —), adósa iránt érzett szeretetből!

A rossz lelkiismeret embere hatalmába kerítette a vallásos előfeltevést, hogy önkínzását a legborzalmasabb keménységig és élességig hajtsa. Bűn *Isten* ellen: ez a gondolat lesz kínzóeszközévé. „Istenben" ragadja meg a végső ellentéteket, amelyeket sajátszerű és levethetetlen állat-ösztöneihez találhat, magukat az állatösztönöket értelmezi át Isten ellen való bűnnek (ellenségeskedésnek, lázadásnak, zendülésnek az „úr", az „atya", a világ őse és kezdete ellen), az „Isten" és az „ördög" ellentmondása közé feszíti ki magát, mindazt a nemet, amit önmagára, lénye természetére, természetességére, ténylegességére mond, önmagából mint igent veti ki, mint létezőt, megtestesültet, valóságost, Istent, Isten szentségét, Isten bíráskodását, Isten hóhérságát, túlvilágot, örökkévalóságot, végnélküli kínt, poklot, büntetés és bűn megmérhetetlenségét. Ez egyfajta akarat-őrültség a lelki kegyetlenségben, amelynek egyszerűen nincs párja: az ember *akarata,* hogy önmagát bűnösnek és elvetendőnek érezze a bűnhődhetetlenségig, *akarata,* hogy magát megbüntetettnek gondolja anélkül, hogy a büntetés valaha is felmérhetné a bűnt, *akarata,* hogy a dolgok legalsó alapját a büntetés és bűn problémájával fertőzze meg és tegye mérgessé, hogy a „rögeszméknek" ebből az útvesztőjéből egyszersmindenkorra elvágja a kiútját, *akarata,* hogy olyan eszményt állítson fel — a „szent Istenét" —, amelynek láttára kézzelfogható bizonyosságot nyer abszolút méltatlanságáról. Jaj ennek az őrült, szomorú ember-bestiának! Micsoda ötletei támadnak, micsoda természetellenessége, az esztelenség milyen paroxizmusai, az *eszme milyen bestialitása* tör ki rögtön belőle, ha csak egy kissé megakadályozzák, hogy *a tett bestiája* legyen!... Mindez a szertelenségig érdekes, de egyúttal feketén komoran erőtlenítően szomorú, úgyhogy erőszakkal meg kell az embernek tiltania magának, hogy nagyon sokáig nézzen bele ezekbe a szakadékokba. Itt betegség van, kétségtelenül, a legfélelmetesebb betegség, amely eddig az emberben dühöngött: — és aki még hallani tudja, hogyan hangzott a kín és esztelenség ez éjtszakájában a *szeretet* kiáltása, a legsóvárgóbb elragadtatás, a szeretetben való megváltás kiáltása, az elfordul, legyőzhetetlen borzalomtól megragadva... Az emberben annyi a rettenetes!... A Föld túlontúl sokáig volt már tébolydal... Ez egyszer s mindenkorra elég legyen a „szent Isten" származására vonatkozólag. — Hogy vannak előkelőbb fajtái az istenköltészet felhasználásának, azt szerencsére még megmutatja a görög istenekre vetett tekintet, előkelő és magabízó emberek e tükröződéseire, akikben az *állat* az emberben megistenültnek érezte és *nem* tépte szét magát, *nem* dühöngött maga ellen! Akkoriban az istenek arra szolgáltak, hogy az embert bizonyos fokig a rosszban is igazolják, a gonoszság okaiul szolgáltak — akkoriban nem a büntetést vették magukra, hanem, miként az előkelőbb, a bűnt...

Az ember nagyon is sokáig „megverő szemmel" nézett természetes hajlamaira, úgy, hogy végül a „rossz lelkiismerettel" lettek benne testvérekké. Önmagában lehetséges volna egy fordított kísérlet, nevezetesen a *természetellenes* hajlamoknak — mindazoknak a túlvilágira, érzékellenesre, ösztönellenesre, természetellenesre, állatellenesre irányuló aspirációknak, röviden az eddigi eszményeknek, amelyek valamennyien életellenes eszmények, világrágalmazó eszmények — a rossz lelkiismerettel való társítása. — Valamikor, egy erősebb korban, mint ez a korhadt, önmagában kételkedő jelen, mégis csak el kell jönnie a nagy szeretet és megvetés megváltó emberének, a teremtő szellemnek, akit hajtóereje minden sarokból és túlvilágból mindig újra elkerget, akinek magányosságát a nép félreérti, mintha a valóság *elől* való menekülés volna —: pedig csak elmerülése, beleásódása, belemélyedése a valóságba, hogy egykor abból, ha újra napfényre jön, ennek a valóságnak a *megváltását* hozza haza: megváltását attól az átoktól, amelyet az eddigi eszmény rakott rá. Ennek a jövő emberének, aki ugyanúgy megszabadít majd minket az eddigi eszménytől, mint attól, *aminek abból ki kellett nőnie,* a nagy undortól, a semmire irányuló akarattól, a nihilizmustól, ennek a dél és a nagy döntés harangütésének, aki az akaratot újra szabaddá teszi, aki a Földnek célját és az

embernek reményét visszaadja, ennek az Antikrisztusnak és antinihilistának, Isten és a semmi e legyőzőjének — ennek egykor el kell jönnie.

Harmadik értekezés. Mit jelentenek az aszkéta-eszmények? Motto: Gondtalanul, gúnyolódva, erőszakosan — így akar *minket* a bölcseség: asszony az, és mindig csak harcost szeret. Így szólott Zarathustra. — Mit jelentenek aszkétikus eszmények? Művészeknél semmit vagy nagyon is sokfélét; filozófusoknál és tudósoknál olyasmit, mint a szimatot és ösztönt a magas szellemiség legkedvezőbb előfeltételeire; asszonyoknál legjobb esetben eggyel több csábítási szeretetreméltóságot; fiziologiailag szerencsétlenül jártaknál és lehangoltaknál (a halandók *többségénél)* kísérletet, hogy „túlságosan jónak" tűnjenek fel maguk előtt e világ számára; papoknál a tulajdonképeni hitet a papban, legjobb hatalmi eszközüket; végül szenteknél nyugalmukat a semmiben („Istenben"), az ő téboly-alakjukat. Hogy azonban az aszkétikus eszmény egyáltalában olyan sokat jelentett az embernek, abban az emberi akarat alaptényе fejeződik ki, horror vacui-ja: *célra van szüksége,* — és inkább akarja még a *semmit* akarni, mint *nem* akarni. — Mit jelentenek aszkétikus eszmények? ... Itt csakhamar feltámad emlékezésünk talán a legjobb, legerősebb, legvidámabb, *legbátrabb* időszakra Wagner életében: ez akkor volt, amikor bensőségesen és mélyen foglalkoztatta Luther lakodalmának a gondolata. Ki tudja, milyen véletleneken múlt igazában, hogy ma e lakodalmi zene helyett a Mesterdalnokokkal rendelkezünk? És hogy ebben talán mennyi az utóhangzása amannak? Az kétségtelen, hogy „Luther lakodalmában" is a tisztaság dícséretéről lett volna szó. Igaz, hogy az érzékiség dícséretéről is: — és éppen így találnám rendjén, éppen így lett volna „wagneri" is. Mert nemi tisztaság és érzékiség között nincs szükségképi ellentét; minden jó házasság, minden igazi szerelmi viszony túl van ezen az ellentéten. De még abban az esetben is, ahol valóban megvan ez az ellentét tisztaság és érzékiség között, még szerencsére korántsem kell tragikus ellentétnek lennie. Alighanem így áll a dolog legalább is minden jobban sikerült, jobbkedvű halandó számára, aki messze van attól, hogy labilis egyensúlyát „állat és angyal" között minden további nélkül a lét ellentétes alapjai közé számítsa, — a legfinomabbak és legvilágosabbak, mint Goethe, mint Hafis, ebben egyenesen egy életingerrel *többet* láttak. Éppen az ilyen „ellentmondások" csábítanak a létre. Másrészt persze nagyon is érthető, hogyha egyszer elszerencsétlenedett disznók jutnak odáig, hogy a tisztaságot imádják — és ilyen disznók vannak! — akkor azok csupán saját ellentétüket, az elszerencsétlenedett disznó ellentétét látják és imádják abban — ó, milyen tragikus röfögéssel és buzgalommal! az gondolható —: azt a kínos és fölösleges ellentétet, amelyet Wagner Richárd élete végén vitathatatlanul még zenébe költeni és színpadra vinni akart. De miért? kérdezhetjük méltán. Mert mi köze van neki, mi közünk van nekünk a disznókhoz? — Ekkor persze nem kerülhető ki az a másik kérdés, hogy mi köze volt tulajdonképen ahhoz a férfias (jaj, annyira férfiatlan) „falusi együgyűséghez", ahhoz a szegény ördöghöz és természetgyermekéhez, Parsifalhoz, akit végül olyan fogas eszközökkel katolikussá tesz — hogyan? *komolyan* értette egyáltalában ezt a Parsifalt? Nem titkos fölényes nevetése önmagán Wagner „Parsifalja", kiküzdött végső legmagasabb művészszabadságának, művész-túlvilágiságának a diadala? Az ember így kívánná; mert mi volna a *komolyan értett* Parsifal? Valóban szükséges, hogy abban (amint velem szemben fejezték ki magukat) „a megismerés, szellem és érzékiség ellen irányuló megvadult gyűlölet szüleményét" lássuk? Átkot az érzékekre és a szellemre *egy* gyűlölettel és lélekzettel? Aposztaziát és visszafordulást keresztény-beteges és obskurantista eszményekhez? És végül önmegtagadását, önáthúzását annak a művésznek, aki addig akaratának minden hatalmával a fordítottra, vagyis művészetének *legmagasabb átszellemítésére és megérzékítésére* irányult? És nemcsak művészetének: életének is. *Újratanult* végül is ebben a tekintetben? Mert legalább is úgy látszik, hogy végül az volt az akarata, hogy *újratanítson* ... És nemcsak a Parsifal-harsonákkal a színpadról: — utolsó éveinek zavaros, épannyira nem-szabad mint tanácstalan írásaiban száz

hely van, ahol egy titkos kívánság és akarat, félénk, bizonytalan, be nem vallott akarat árulódik el, hogy igazában visszafordulást, megtérést, megtagadást, kereszténységet, középkort hirdessen és híveinek azt mondja „semmi ez! máshol keressétek az üdvöt!" Még a Megváltó véréhez is kiált egyszer...

Valamely mű *származásának* a belátása a szellem fiziologusainak és élveboncolóinak a dolga: sohasem az esztéta-embereké, a művészeké! Óvakodjunk attól az összetévesztéstől, hogy egy művész maga *az*, amit ábrázolni, kigondolni, kifejezni tud. Homeros nem költött volna Achillest, Goethe Faustot, ha Homeros Achilles és Goethe Faust lett volna. A tökéletes és egész művész mindörökre el van választva a „realitástól", a valóságtól; másrészről érthető, hogy néha mennyire a kétségbeesésig belefáradhat legbelső létének ebbe az örök „irrealitásába" és hamisságába, — és hogy akkor talán kísérletet tesz, hogy egyszer az éppen neki legtilosabba, a valóságba nyúljon át, hogy valóságos *legyen*. Milyen eredménnyel? Kitalálható... Mit jelentenek tehát aszkéta eszmények? Művész esetében, immár beláthatjuk: *semmit!*... Vagy olyan sokfélét, hogy a semmivel egyenlőt...

És ezzel megérkeztünk a komolyabb kérdéshez: mit jelent, ha egy valódi *filozófus* hódol az aszkéta eszménynek, egy valóban önmagára állított szellem, mint Schopenhauer, vastekintetű férfi és lovag, akinek megvan a bátorsága önmagához, aki tud egyedül állni és nem vár előlmenőkre és felsőbb intésekre? — Kísértésben lehetünk azt kérdezni, vajjon Schopenhauer „akarat és elképzelés"-ének — 26 éves korában alkotott — alapkoncepciója, az a gondolat, hogy az „akarattól" egyedül az „elképzelés" által lehetséges a megváltás, nem a nemi tapasztalás általánosításából eredt-e? — Ha visszatérünk kérdésünkre, „mit *jelent*, ha egy filozófus az aszkéta eszménynek hódol?" — akkor itt legalább első utalást kapunk: *valamilyen tortúrától akar megszabadulni.* — Óvakodjunk attól, hogy a „tortúra" szónál mindjárt sötét arcot csináljunk. Schopenhauer beteggé lett volna, pesszimistává lett volna (— mert nem volt az, akármennyire kívánta is) ellenségei nélkül, Hegel nélkül, a nő nélkül, az érzékiség és a létre, az ittmaradásra irányuló egész akarat nélkül. Schopenhauer különben nem maradt volna itt, erre fogadni lehet, elszaladt volna: ellenségei azonban fogva tartották, ellenségei mindig újra a léthez csábították, haragja — egészen mint a régi cinikusoké — üdülése, fizetsége, az undor elleni orvossága, *boldogsága* volt. Mióta filozófus él a Földön, sajátságos filozófus-ingerlékenység áll fenn az érzékiség ellen — Schopenhauer csak legékesebben szóló és annak, akinek füle van hozzá, legelragadóbb kifejezése —; hasonlóképen van egy sajátságos filozófus-elfogultság és -szívélyesség az egész aszkéta-eszmény iránt, erről nem szabad magunkat tévedésbe ejteni. Így perhorreszkálja a filozófus a házasságot is mindazzal, ami arra rábeszélni szeretne, — a házasságot mint akadályt és végzetet a legjobbra vezető útjában. Melyik nagy filozófus volt eddig házas? Herakleitos, Platon, Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Schopenhauer nem volt az; sőt mi több, az ember még csak nem is *gondolhatja* őket házasoknak. A házas filozófus a *komédiába* való, ez az én tételem: és az a kivétel Sokrates — a gonosz Sokrates, úgy látszik, irónikusan házasodott meg, külön azért, hogy éppen ezt a tételt demonstrálja. Az aszkéta-eszményben annyi híd mutatkozik a *függetlenséghez*, hogy a filozófus nem tudja belső ujjongás és taps nélkül hallani mind azoknak az elszántaknak a történetét, akik egy szép napon nemet mondtak minden megkötöttségnek és valamilyen pusztába vonultak: még ha csupán erős szamarak voltak is és teljes ellentéte az erős szellemnek. Mit jelent ezek szerint az aszkéta-eszmény a filozófusnál? Válaszom — bizonyára régen kitalálták: a filozófus annak láttára a legmagasabb és legmerészebb szellemiség optimális feltételeire mosolyog, — *nem* tagadja meg azzal „a létet", sőt ellenkezőleg, *saját* létét és *csakis* saját létét igenli benne, és ezt talán addig a fokig, hogy az a vétkes kívánság sem marad távol tőle: pereat mundus, fiat philosophia, fiat philosophus, fiam!

Tudjuk, mi az aszkéta-eszmény három nagy dísz-szava: szegénység, alázatosság, szűzesség: és azután nézzük meg magunknak egyszer valamennyi

nagy termékeny találékony szellem életét közelről, — abban mindhármat egy bizonyos fokig mindig megtaláljuk. Magától értetődőleg egyáltalában nem mintha „erényeik" volnának — mi dolga van az ilyenfajta embernek az erénynyel! —, hanem mint legjobb létük, legszebb termékenységük legigazibb és legtermészetesebb feltételei. — Minden filozófusnak legelsősorban egytől van nyugalomra szüksége: minden „mától". — Amaz ott ritkán beszél másképen, mint rekedten: talán rekedtre *gondolkodta* magát? Ez lehetséges — kérdezzük meg a fiziologusokat —, de aki szavakban gondolkodik, az mint szónok és nem mint gondolkodó gondolkodik. A magabiztos szellem halkan beszél; a rejtettséget keresi, várat magára. A filozófust arról ismerjük meg, hogy három fényes és hangos dolognak kitér az útjából, a dicsőségnek, a fejedelmeknek és az asszonyoknak: ezzel nem mondom, hogy azok nem jönnek hozzá. Visszariad a túlzott világosságtól: ezért visszariad korától és annak „nappalától". Ebben olyan mint az árnyék: minél mélyebbre száll a nap, annál nagyobbra növekszik ő. Végül is keveset kívánnak a filozófusok, jelmondatuk „aki birtokol, azt birtokolják". Az ilyenfajta ember nem szereti, ha ellenségeskedésekkel zavarják, barátságokkal sem; könnyen felejt vagy megvet. Rossz ízlésnek tartja, adni a mártírt; „az igazságért szenvedni" — ezt a szellem becsvágyóinak és színpadi hőseinek engedi át és akinek még van rá ideje (— nekik maguknak, a filozófusoknak, valami tennivalójuk van az igazságért). Takarékosan élnek a nagy szavakkal; azt mondják, hogy még az „igazság" szó is ellenükre van: nagyképűen hangzik... Ami végül a filozófusok „szűzességét" illeti, úgy ez a fajta szellem láthatólag másban termékeny, mint gyermekekben; talán máshol él neve is tovább, kis halhatatlansága.

Egyáltalában nem lehetetlen, hogy az a sajátságos édesség és gazdagság, amely az esztétikai állapot sajátja, éppen az „érzékiség" eleméből származhatnék, — hogy ilyen módon az érzékiség az esztétikai állapot fellépésével nem szűnt meg, amint Schopenhauer hitte, csupán átalakul és már nem mint nemi inger lép a tudatba.

Az aszkéta-eszmény hosszú időn át mint jelenségformája, mint létfeltétele szolgált a filozófusnak, — azt kellett *ábrázolnia*, hogy filozófus lehessen, hinnie kellett abban, hogy ábrázolni tudja. — Van-e ma már elég büszkeség, merészség, bátorság, magabiztosság, szellemi akarat, felelősség-akarat, *akaratszabadság*, hogy most már valóban — *lehetséges* „a filozófus" a Földön?...

Csak akkor, miután megláttuk az aszkéta papot, jutunk komolyan közelébe problémánknak: mit jelent az aszkéta-eszmény? Csak most válik *komollyá* a dolog: most kerültünk szembe *a komolyság igazi képviselőjével* általában. — Mérlegeljük, milyen szabályosan, milyen általánosan, mennyire csaknem minden időben megjelenik az aszkéta pap; nem tartozik egyetlen fajtához, mindenütt boldogul, minden rendből kinő. Értékelésmódját korántsem átörökítéssel tenyészti és származtatja tovább: az ellenkezője igaz, — mély ösztön tiltja neki általában a szaporodást. Elsőrendű szükségességnek kell lennie, amely ezt az életellenes fajt mindig újra növeszti és fejleszti, — alighanem magának *az életnek az érdeke* kell, hogy legyen, hogy az önellentmondásnak ilyen típusa ne haljon ki.

Óvakodjunk mostantól fogva jobban, filozófus uraim, a veszedelmes régi fogalmi mesétől, amely „a megismerés tiszta akarattalan fájdalomnélküli időtlen alanyát" állította fel, óvakodjunk az olyan ellentmondó fogalmak hálóitól, mint „tiszta ész", „abszolút szellemiség", „megismerés önmagában". *Csakis* perspektívikus látás van, *csakis* perspektívikus „megismerés"; és mennél több effektust szólaltatunk meg egy tárgyra vonatkozólag, *mennél több* szemet, különféle szemet tudunk ugyanarra a tárgyra beállítani, annál teljesebb lesz a „fogalmunk" arról a tárgyról, „objektívitásunk". De az akaratot általában kiküszöbölni, az érzelmeket mindenestül kikapcsolni, feltéve, hogy meg tudnók tenni: hogyan, nem jelentené ez az értelem *kasztrálását*?...

Az aszkéta-eszmény a degenerálódó élet védekező és gyógyösztönéből ered, amely minden eszközzel fenntartani igyekszik magát és életéért harcol:

az élet harcol benne és általa a halállal és a halál *ellen*, az aszkéta-eszmény műfogás az élet *fenntartására*. Az aszkéta pap, az életnek ez a látszólagos ellensége, ez a nemet-mondó, — éppen ő tartozik az élet egészen nagy konzerváló és igent-teremtő erőihez... Hogy mihez fűződik az a betegesség? Mert az ember betegebb, bizonytalanabb, változóbb, kevésbbé megállapodott mint bármely állat különben, ez kétségtelen, ő a beteg állat: honnan van ez? Bizonyos, hogy többet is mert, újított, dacolt, kihívta a sorsot, mint valamennyi egyéb állat együttvéve: ő, a nagy kísérletező önmagával, a kielégítetlen, a jól-nemlakott, aki végső uralomért küzd állattal, természettel és istenekkel, — ő, a még mindig le nem győzött, az örökké jövőbeli, aki saját hajtó ereje elől nem lel már nyugalmat, úgy, hogy jövője mint valami sarkantyú túr minden jelenének húsában: — hogyan is ne volna az ilyen bátor és gazdag állat a leginkább veszélyeztetett, a legtovább és legmélyebben beteg is minden beteg állat között? — Minél normálisabb a betegesség az emberben — és ezt a normalitást nem tagadhatjuk —, annál inkább tiszteletben kellene tartani a lelki-testi hatalmasság ritka eseteit, annál szigorúbban kellene a sikerülteket a legrosszabb levegőtől, a betegek levegőjétől óvni. Megteszik ezt?... A betegek az egészségesek legnagyobb veszedelme; nem a legerősebbektől jön a baj az erősekre, hanem a leggyöngébbektől. Tudják ezt?... Nagyban számítva, egyáltalában nem az embertől való félelem az, amelynek csökkenését volna szabad kívánni: mert ez a félelem arra kényszeríti az erőseket, hogy erősek, bizonyos körülmények között félelmetesek legyenek, — ez *fenntartja* a jólsikerült embertípust. Amitől félni kell, ami olyan végzetesen hat, mint semmiféle más végzet, az nem az embertől való nagy félelem, hanem nagy *undor*: hasonlóképen a nagy *részvét* az ember iránt. Feltéve, hogy ez a kettő egy szép napon közösülne egymással, akkor kikerülhetetlenül valami legaggasztóbb jönne a világra, az ember „utolsó akarata", akarata a semmire, a nihilizmus. És csakugyan: — erre sok előkészület történt. Akinek nemcsak orra van a szaglásra, hanem szeme és füle is, az csaknem mindenütt, ahová ma lép, olyasmit érez mint tébolyda-, mint kórházi levegőt, — az ember kultúraterületeiről beszélek, mindenfajta „Európáról", amely a Földön található. A *betegesek* az ember nagy veszedelme: *nem* a gonoszok, *nem* a „vadállatok". Az eleve elszerencsétlenedettek, földresujtottak, összetörtek — ezek azok, a *leggyöngébbek* azok, akik leginkább aláaknázzák az életet az emberek között, akik az életbe, az emberbe, önmagunkba vetett bizalmunkat a legveszedelmesebben megmérgezik és kérdésessé teszik. Hová menekülhetne az ember az elől a fátyolos tekintet elől, amelyből mély szomorúságot visz magával, a kezdettől fogva torzszülöttnek az elől a visszafordult tekintete elől, amely elárulja, hogyan szól az ilyen ember önmagához, — az elől a tekintet elől, amely sóhajtás! „Bárcsak lennék valaki más! így sóhajt ez a tekintet: de erre nincs remény. Az vagyok, aki vagyok: hogyan szabadulnék meg önmagamtól? És mégis — *jóllaktam önmagammal!*"... Az önmegvetés ilyen talajában, igazi mocsártalajban, nő minden gaz, minden mérges dudva, és mind olyan kicsiny, olyan eldugott, olyan nem becsületes, olyan édeskés.

Vajjon talán az volna az egészségesek feladata, hogy betegápolók vagy orvosok legyenek?... De ennél rosszabbul nem ismerhetnék félre és tagadhatnák meg *az ő* feladatukat, — a magasabb ne alázza le magát az alacsonyabb eszközévé, a distancia patosza mindörökre különítse szét a feladatokat is! Hiszen joguk a létre, a telthangú harang előjoga a rossz, repedt hangúval szemben ezerszer nagyobb: egyedül ők a jövő *kezesei*, egyedül ők az ember jövőjének *kötelezettjei*. Amire *ők* képesek, amire *ők* vannak kötelezve, arra sohasem lehetnek képesek és kötelezettek a betegek: de *hogy* képesek legyenek arra, amire csak ők vannak kötelezve, hogyan állna még szabadságukban a betegek orvosát, vigasztalóját, „üdvözítőjét" játszani?... És ezért jó levegőt! jó levegőt! És mindenesetre el a kultúra minden tébolydájának és kórházának közeléből! És ezért jó társaságot, a *mi* társaságunkat! Vagy magányosságot, ha kell! Hogy őrizkedjünk két legrosszabb ragályunktól, az emberrel szemben érzett nagy undortól! az ember iránt érzett nagy részvéttől!...

Megértették-e hát egész mélységében olyan orvosok és betegápolók szükségességét, *akik maguk is betegek!?* És most már két kezünkkel megragadtuk az aszkéta-pap értelmét. Az aszkéta-papot a beteg nyáj előrerendelt üdvözítőjének, pásztorának és ügyészének kell tekintenünk: csakis ezzel értjük meg óriási történeti küldetését. *A szenvedők fölötti uralom* a birodalma, erre utalja ösztöne, ebben van legsajátabb művészete, mesteri ereje, boldogságfajtája. Meg kell védelmeznie nyáját — ki ellen? Az egészségesek ellen, kétségen kívül, az egészségesek ellen érzett irígységgel szemben is; minden nyers, viharos, féktelen, kemény, erőszakos-ragadozó egészség és hatalmasság természetes ellenfelének és *megvetőjének* kell lennie. A pap a *delikátabb* állat első formája, amely még könnyebben vet meg mint gyűlöl. Nem kerülheti el, hogy hadat viseljen a ragadozókkal, inkább a csel (a „szellem"), mint az erőszak háborúját, ez magától értetődik. Kenőcsöket és balzsamot hoz magával, az kétségtelen, de előbb meg kell sebesítenie, hogy orvos lehessen; miközben azután enyhíti a seb fájdalmát, *egyúttal megmérgezi a sebet.* A pap a ressentiment irányváltoztatója. — Gyanításom szerint a ressentiment, a bosszú és rokonaik valóságos fiziologiai oksága egyedül abban található meg, hogy az a fájdalom érzelmi elkábításának kívánsága.

Most már kitalálható, hogy mi az, amit az élet gyógyítóművész-ösztöne, elképzelésem szerint, legalább is *megkísérelt* az aszkéta-pap által, és mire kellett, hogy szolgáljon neki az olyan paradox és paralogikus fogalmak időnkénti zsarnoksága, mint amilyenek a „bűnteher", „vétek", „vétkesség", „romlás", a „kárhozat": hogy a betegeket bizonyos fokig ártalmatlanná tegye, a gyógyíthatatlanokat önmaguk által elpusztítsa, az enyhébben megbetegedetteknek szigorúan önmaguk felé néző irányt adjon, ressentimentjuk visszafeléirányulását („Egyre van szükség" —) és valamennyi szenvedő rossz ösztöneit ilyen módon az önfegyelmezés, az önfelügyelet, önlegyőzés céljára *használja ki.* Ez persze korántsem valóságos beteg*gyógyítás* fiziologiai értelemben; még azt sem lenne szabad állítani, hogy az élet ösztöne ezzel valamiképen a gyógyítást vette tekintetbe és szándékba. A betegek egyfajta összeterelése és szervezése egyfelől (— az „egyház" szó a legnépszerűbb neve ennek), másfelől az egészségesebben sikerültek, a teljesebben öntöttek egyfajta egyelőre-biztosítása, tehát a szakadék felhasítása egészséges és beteg között — hosszú időre ez volt minden! És ez sok volt! ez *nagyon sok* volt!... (Ezután azt vizsgálgatja Nietzsche, milyen aszkétikus, valamint cselekvési és érzelmi eszközöket alkalmaznak a papok és a vallások az élettől való elkedvetlenedés, a túlérzékenység, a túlzott fájdalomhajlám gyógyszereiül.)

Ne tévesszük szem elől: az erősek ugyanolyan természeti szükségszerűséggel törekednek egymástól *széjjel,* mint a gyengék egymás*hoz.* — Ami a modern lelkek, a modern könyvek legigazibb ismertető jegyét alkotja, az nem a hazugság, hanem a megrögzött ártatlanság az erkölcsi elv hazugságában. Hogy ezt az „ártatlanságot" mindenütt újra felfedezni vagyunk kénytelenek — ez talán a legútálatosabb része annak az egészében nem aggálytalan munkának, amelyre manapság a pszichologusnak vállalkoznia kell; ez egy darabja a *mi* nagy veszélyünknek, olyan út, amely talán éppen *minket* a nagy undorhoz vezet...

A „bűn" — mert így hangzik az állati „rossz lelkiismeret" (a visszafordult kegyetlenség) papi átértelmezése — volt eddig a legnagyobb esemény a beteg lélek történetében: ebben áll előttünk a vallásos értelmezés legveszélyesebb és legvégzetesebb mesterműve. — Az öreg nagy varázsló a kedvetlenséggel való harcban, az aszkéta-pap, szemmelláthatólag győzött, eljött az ő birodalma, már nem panaszkodtak a fájdalom ellen, most már *epedtek* a fájdalom után; „több fájdalmat! több fájdalmat!" így kiáltott tanítványainak és beavatottjainak vágya évszázadokon át. — Ha azt akarják mondani, hogy az ilyen kezelési rendszer *megjavította* az embert, akkor nem mondok ellent: csupán azt teszem hozzá, mit jelent nekem „megjavítani" — ugyanannyit, mint „megszelídíteni", „meggyöngíteni", „elbátortalanítani", „raffinálttá tenni",

„elkényeztetni", „férfiasságától megfosztani" (tehát majdnem annyit, mint *károsítani*...). Ha pedig főleg betegekről, elkedvetlenedettekről, nyomott kedélyűekről van szó, akkor az ilyen rendszer a beteget, feltéve azt is, hogy „jobbá" tette, mindenesetre betegebbé tette: csak kérdezzük meg az elmeorvosokat, mit hoz magával mindig a vezeklési kínzások, töredelmek és megváltásgörcsök módszeres alkalmazása? Nagyban számítva, az aszkéta-eszmény és fenséges erkölcsi kultusza, a szent szándékok védelme alatt álló érzelmi kicsapongás minden eszközének ez a legszellemesebb, legaggálytalanabb és legveszedelmesebb rendszerezése borzasztó és felejthetetlen módon írta be magát az ember egész történetébe... Alig tudnék még más valamit említeni, ami ennyire pusztítóan hatott különösen az európaiak *egészségére* és fajtaerősségére, mint ez az eszmény; túlzás nélkül *a tulajdonképeni végzetnek* nevezhetjük az európai ember egészségtörténetében.

Az aszkéta-pap elrontotta az egészséget, ahol csak uralomra jutott, következőleg elrontotta az *ízlést* in artibus et litteris, — még mindig elrontja. Még a görög-római dicsőség közepette, amely könyv-dicsőség is volt, abban a korban, amikor még olvasni lehetett néhány könyvet, amelynek birtokáért most fél birodalmakat adnának cserébe, már azt merészelte a keresztény agitátorok együgyűsége és hiúsága — egyházatyáknak nevezik őket —, hogy ilyen módon rendelkezzék: *„nekünk* is megvan a klasszikus irodalmunk, *nincs szükségünk a görögökére"*, és ezzel büszkén mutattak rá legendakönyvekre, apostollevelekre és hitvédelmi értekezésecskékre, körülbelül úgy, mint ahogy ma az angol „üdvhadsereg" rokon irodalommal harcolja harcát Shakespeare és más „pogányok" ellen. Kitalálható, hogy nem szeretem az „Újszövetséget"; majdnem nyugtalanít, hogy ízlésemmel ennyire egyedül állok e legbecsültebb, legtúlbecsültebb írásmű tekintetében (két évezred ízlése van *ellenem*): de mit segít ez! „Itt állok én és másként nem tudok", — megvan a bátorságom rossz ízlésemhez. Az Ószövetség — igen, az egészen más valami: teljes tisztelet az Ószövetség előtt! Abban nagy embereket találok, hősi tájat és valamit a legritkábból a Földön, az *erős szív* összehasonlíthatatlan naivitását; még többet, én egy népet találok benne. Az újban viszont csupa kis szektaságot, csupa lelki rokokót. És az a zsidó, nemcsak zsidó tolakodás Istennel szemben szájjal és manccsal!... Vannak Ázsia keletén kis megvetett „pogány népek", akiktől ezek az első keresztények valami lényegeset tanulhattak volna, a tiszteletnek egy kis *tapintatát*; azok, keresztény hithirdetők tanusága szerint, egyáltalában szájukba sem merik venni istenük nevét. Ezt már finomnak tartom; az bizonyos, hogy nemcsak „első" keresztények számára túlságosan finom: emlékezzünk csak az ellentét érzésére, például Lutherra, Németországnak erre a „legbeszédesebb" és legszerénytelenebb parasztjára és a lutheri hangra, amely éppen az Istennel folytatott párbeszédeiben tetszett neki legjobban. Luther ellenállása az Egyház közbenjáró szentjei ellen, az kétségtelenül végső alapjában egy pimasz (Rüpel) ellenállása volt, akit az Egyház *jó etikettje* bosszantott, a hieratikus ízlésnek az a tisztelet-etikettje, amely csak a megszenteltebbeket és a hallgatagabbakat engedi be a szentek szentjébe és azt becsukja a pimaszok előtt.

Mit jelent az aszkéta-eszmény *hatalma, szörnyű* hatalma? Miért nyert ilyen mértékben teret? miért nem talált nagyobb ellenállásra? Az aszkéta-eszmény akaratot fejez ki: *hol* van az ellentétes akarat, amelyben *ellentétes eszmény* fejeződnék ki? Ne mondják nekem, hogy ez már győzött is, egész modern tudományunk a tanusága. Ennek éppen az ellenkezője igaz: a tudománynak ma egyszerűen *semmi* hite sincs önmagában, nem hogy eszmény volna *fölötte*, és ahol egyáltalában még szenvedély, szeretet, izzás, *szenvedés*, ott nem az aszkéta-eszmény ellentéte, hanem éppen az maga, *annak legifjabb* és *legelőkelőbb alakja*. Ahol pedig nem az, ott a tudomány ma *búvóhelye* mindenfajta rosszkedvnek, hitetlenségnek, rágó féregnek, magamegvetésnek, rossz lelkiismeretnek, — magának az eszménytelenségnek a *nyugtalansága*, a nagy szeretet *hiánya* miatt érzett szenvedés, az *önszántán kívüli* megelégedés elég-

telensége. Ó, mi mindent nem rejt el manapság a tudomány! mi mindent kell legalább is elrejtenie! A tudomány mint az önelkábítás eszköze: *ismeritek ezt?*... Vajjon az utolsó idealistákban a mai filozófusok és tudósok között találjuk meg az aszkéta-eszmény keresett *ellenfeleit, ellen-idealistáit?* Csakugyan annak hiszik magukat, ezek a „hitetlenek". De még ezek sem *szabad* szellemek, korántsem: *mert még hisznek az igazságban*... Az igazság feltétlen akarása azonban magában az aszkéta-eszményben való hit. — (Aki azon igyekszik, hogy a filozófiát „szigorú tudományos alapra" állítsa, annak előbb nemcsak a filozófiát, hanem magát az igazságot is *fejetetejére kellene állítania.)* — Még mindig *metafizikai hiten* nyugszik a tudományba vetett hitünk. — Attól a pillanattól fogva, amikor az aszkéta-eszmény istenébe vetett hitet megtagadták, *új probléma is van:* az igazság értékéről. Az igazság akarása bírálatra szorul — határozzuk meg ebben saját feladatunkat —, az igazság értékét kísérletképen egyszer *meg kell kérdőjelezni*...

A művészet, amelyben éppen a hazugság szentelődik meg, amelyben a csalás akarásának oldalán van a jó lelkiismeret, az aszkéta-eszménynek sokkal elvibb ellentéte, mint a tudomány: így érzett Platon ösztöne, ezé a legnagyobb művészetellenségé, akit Európa eddig létrehozott. Platon Homeros *ellen:* ez az egész, az igazi antagonizmus — ott a legjobb akaratú „túlvilági", az élet nagy rágalmazója, itt annak önkénytelen istenítője, az *aranyos* természet. A művészszolgálat az aszkéta-eszmény szolgálatában ezért a lehető legigazibb művész-*korrupció,* sajnos, a legközönségesebbek egyike: mert semmi sem korruptibilisabb, mint egy művész. — Fiziologiailag számítva is, a tudomány egy talajon nyugszik az aszkéta-eszménnyel: itt is, ott is az élet egy bizonyos elszegényedése az előfeltevés, — az indulatok kihűltek, a tempó meglassult, a dialektika lépett az ösztön helyébe, a komolyság nyomódott rá az arcokra és a mozdulatokra. Nézzék meg valamely népnek azokat a korszakait, amikor a tudós lép előtérbe: az elfáradás, gyakran az est, a hanyatlás korszakai azok, — a túláradó erő, az életbiztosság, a jövő-biztosság odavan. A mandarínok túlsúlya sohasem jelent jót: épolyan kevéssé, mint a demokrácia feljövetele, a békedöntőbíróságoké a háborúk helyett, a nők egyenjogúsításáé, a részvét vallásáé és a hanyatló élet egyéb jeleié. — Vajjon nem éppen az ember önlekicsinyítése, — *akarata* az önlekicsinyítésre halad feltartóztathatalanul tovább Kopernikus óta? Jaj, odavan a hite méltóságában, egyetlenségében, pótolhatatlanságában a lények rangsorában, — *állat* lett, állat hasonlat, levonás és fenntartás nélkül, ő, aki korábbi hitében csaknem Isten („istengyermek", „Istenember") volt... Kopernikus óta, úgylátszik, ferde síkra került az ember, — most már mind gyorsabban elgurul a középpontból — hová? a semmibe? „semmijének átfúró érzésébe"?... Jó, hát éppen ez volna az út — a *régi* eszménybe?... Minden tudomány, a természetes csakúgy, mint a *természetellenes* — így hívom az ismeret-önkritikát —, ma arra utazik, hogy az emberből kibeszélje eddigi önbecsülését. Igazán *ellene dolgoznak* ezzel az aszkéta-eszménynek? Komolyan azt hiszik még, hogy talán Kant győzelme a teologiai fogalom-dogmatika fölött lerombolta azt az eszményt? — egyelőre nem is törődve azzal, vajjon magának Kantnak volt-e ilyesmi egyáltalában szándékában? Bizonyos, hogy valamennyi transzcendentalistának Kant óta megint nyert ügye van, — a teologusoktól emancipálódtak: mily boldogság! Ki vehetné most már rossz néven az agnosztikusoktól, ha mint a magábanvaló ismeretlenség és titokzatosság tisztelői, magát a kérdőjelet imádják most istenként? Feltéve, hogy mindaz, amit az ember „megismer", nem elégíti ki kívánságait, hanem azoknak ellentmond és borzalmat kelt, mily isteni mentség, hogy a hibát nem a „kívánságban", hanem a „megismerésben" szabad keresnünk!... „Nincs megismerés: tehát — van Isten": milyen új elegantia syllogismi! Mily *diadala* az aszkéta-eszménynek!

Minden tiszteletem az aszkéta-eszménynek, ameddig becsületes! ameddig hisz önmagában és nem játszik nekünk bohózatot! — (Nem kellenek nekem azok a legújabb idealizmusra-spekulálók, az antiszemiták, akik a keresztényárja-jámbor ember módjára forgatják szemüket és a legolcsóbb agitációs esz-

közzel, az erkölcsi attitüddel való, minden türelmet kimerítő visszaéléssel a nép valamennyi szarvasmarha-elemét felizgatni törekszenek.)

Az aszkéta-eszménynek a legszellemibb szférában is egyelőre még csak egyfajta valódi ellensége és károsítója van: ezek az eszmény komédiásai, — mert ők bizalmatlanságot keltenek. Különben mindenütt, ahol a szellem ma szigorúan, hatalmasan és hamispénzverés nélkül van munkában, most egyáltalában híjával van az eszménynek — ennek az absztinenciának népszerű kifejezése „ateizmus" — *kivéve igazságakarását.* Ez az akarás azonban, ez az eszménymaradék, az az eszmény, maga, legszigorúbb, legszellemibb formulázásában, teljességgel eszotérikusan, minden sallangtól megtisztítva, tehát nem is maradéka, hanem magva. A feltétlenül becsületes ateizmus nem egyéb, mint tiszteletet parancsoló katasztrófája a kétezeréves igazságranevelésnek, amely végül megtiltja magának az istenhitben rejlő hazugságot. Minden nagy dolog sajátmagán pusztul el, a magamegszüntetés aktusa által: így akarja az élet törvénye, a *szükségképi* „önlegyőzés" törvénye az élet lényegében, — utoljára mindig a törvényhozónak magának szól a hívás: patere legem, quam ipse tulisti. Ilyen módon pusztul bele a kereszténység mint dogma saját erkölcsébe; ilyen módon kell most még a kereszténységnek *mint erkölcsnek* is elpusztulnia, — *ennek* az eseménynek a küszöbén állunk. Miután a keresztény igazságszeretet egyik következtetést a másik után vonta le, végül legerősebb következtetését vonja le, önmaga ellen; ez pedig akkor történik, ha felteszi a kérdést: *„mit jelent minden igazságakarás?"* ... És itt érintem újra az én problémámat, a mi problémánkat, *ismeretlen* barátaim (— mert még nem *tudok* barátról): mi értelme volna a *mi* egész létünknek, ha nem az, hogy bennünk az igazságakarás önmagának *mint problémának* ébredt tudatára?... Az igazságakarásnak ebbe az öntudatraébredésébe mostantól kezdve *belepusztul* — ez nem kétséges — az erkölcs: ez a százfelvonásos színjáték, amely a következő két évszázadban vár Európára, minden színjáték legfélelmetesebbje, legkérdésesebbje és talán legreménytelibbje is...

Ha az aszkéta-eszménytől eltekintünk: úgy az embernek, az „ember" állatnak eddig nem volt értelme. Földi létének nem volt célja; „miért van egyáltalában ember?" — ez kérdés volt felelet nélkül; hiányzott az *akarat* az emberre és a Földre; minden nagy embersors mögött refrénként hangzott egy még nagyobb „Hiába!". Ép ezt jelenti az aszkéta-eszmény: hogy valami *hiányzott,* hogy óriási hiány volt az ember körül, — sajátmagát nem tudta igazolni, megmagyarázni, elismerni, *szenvedett* értelmének problémája miatt. Különben is szenvedett, fővonásában *beteges állat* volt: de nem maga a *szenvedés* volt problémája, hanem az, hogy a felelet hiányzott a kiáltó kérdésre: *„mivégre* szenvedni?" Az ember, a legbátrabb és a szenvedéshez leginkább hozzászokott állat, nem tagadja meg általában a szenvedést; *akarja,* sőt felkeresi, feltéve, hogy megmutatják neki értelmét: *és az aszkéta-eszmény értelmet adott annak!* Eddig az egyetlen értelme volt; bármily értelem jobb, mint semmilyen értelem. Az aszkéta-eszmény szenvedés-értelmezése új, mélyebb szenvedést hozott, minden szenvedést a *bűn* perspektívájába vont. De mindennek ellenére — az ember ezzel *meg volt mentve, értelme* volt, most már akarhatott valamit, — egyelőre mindegy, merre, miért, mivel akart: *az akarat maga meg volt mentve.* Mindez a *semmi akarását* jelenti, akaratot az élet ellen, fellázadást az élet legalapvetőbb előfeltevései ellen, de akaratot, és az is marad!... És, hogy végül megint mondjam, amit kezdetben mondottam: szívesebben akarja az ember még a *semmit* akarni, mint *nem* akarni...

Ha visszatekintünk Nietzsche két utolsó, szorosan összefüggő tanulmányára, akkor ezekben már „végalakja", az „öreg" Nietzsche bontakozik ki előttünk; a *„Túl a jón és gonoszon"* egyik legérettebb, nagyon jól átgondolt és megfogalmazott, eszméinek hirdetését mintaszerűen szolgáló műve. Aligha szól azonban a megítélésből elfogultság,

ha most is, mint a Zarathustra utolsó részében, a növekvő ingerlékenység jeleit vesszük észre, kevésbbé a sokszor előkelő és egészében is nyugodtabb hangú *„Túl a jón és gonoszon"* könyvében, mint inkább a *„jobb megértetésére"* szánt, jóval polémikusabb *„Erkölcs genealogiájában"*; nemcsak a gyakran rendkívül éles, nem egyszer keserűen éles hang, hanem a téboly és a tébolyda ismételt és határozottan izgatott emlegetése is aggasztóan hat, úgy, amint a Nietzschetől most szintén feltűnően sokszor használt német szó fejezi ki legjobban: „unheimlich". A fejtegetések jellegéből Nietzsche megint elsősorban mint félelmetes erejű pszichologus lép elénk: nem hiába emlegeti a pszichologiát mint újra az alapproblémákhoz vezető utat, ő valóban ezen az úton közelíti meg az emberi alapproblémákat; ebben van egyik legfőbb forrása sajátszerű erejének, de gyengéjének is. Az emberi lét alapkérdései azok, amelyeket legfáradatlanabbul, újra meg újra vizsgál; a létnek általános alapkérdéseit ezzel szemben sokkal felületesebben kezeli: szinte valamennyi alapkérdéséhez pedig az alanyiság, a lelki élet nyilvánulásai és rejtelmei felől közeledik, nem tárgyi oldalról. Még az igazság is úgyszólván sohasem önmagában, hanem mint lelki és kulturális hatalom, mint az ember zsarnoka vagy ábrándja foglalkoztatja; és inkább az igazság akarása, mint maga az igazság érdekli: azért is „szólja el magát" az igazságról néha egészen ellentétes értelemben, mint ahogyan általában értelmezi azt. Ugyanez a lélektani beállítottsága magyarázza meg azt a tényt, hogy valójában sokkal jobban érdekli a tévedés és életjelentősége, mint az igazság, és sokkal jobban tudja is használni: hiszen az kizárólagosabban lelki, emberi valami, és bizonyosan sokkal simulékonyabb, száz útonmódon közeledő, magát behízelgő, macskaszerűen hamis nőszemély, mint az igazság nehezen megközelíthető, hajlíthatatlanul fenségesen rideg istenasszonya.

E mellett a túlnyomóan lélektani irányulása mellett igen feltűnő Nietzschenek az a vallomása, hogy önmagát alig nézi és nem is igyekszik megismerni. Persze, ha visszagondolunk arra, mennyi mindent mondott már el önmagáról és az élet mennyi mély értelmezését merítette saját élményeinek megértéséből, akkor ezt az állítását nem vesszük egészen komolyan, — aminthogy Nietzsche szuverén fölénnyel akárhány ötletet és megjegyzést szór el, amely éppen felmerült benne és megtetszett neki, nem törődve sem azzal, hogy végiggondolja, sem azzal, hogy felfogásának alaptételeivel összhangba hozza. Vallomásai talán többször vágyak, mint tények, — és ez is esetleg éppen azt jelenti, hogy Nietzsche *nem kívánt teljes alapossággal magába nézni*, hogy félelmetes élességű tekintetének ne kelljen talán kínos felderítéseket végeznie.

Lélektani beállítottságának egyoldalú ereje megérteti és bizonyos fokig megbocsájthatóvá teszi filozófiai gyengéit: ilyen például az, amikor a logikusok „babonáját" ostorozza, hogy a gondolkodást énhez kötik, holott sokkal inkább a tudattalan „az" produktuma. Ebben a kifogásában a végig-nem-gondoltság vádja őt is érheti; ámde még rosszabbak az akaratra vonatkozó okoskodásai: hiszen aligha sejti, mennyire a nem is nagyon mély filozófiai „közvélemény" járószallagján van, amikor például arról beszél, hogy az akarat *„természetesen"* csak akaratra hathat. Ezt Descartes és az újkori természetbölcselet óta hajtogatták a filozofálók, végiggondolás nélkül és nagyon lapos „plauzibilitás" csalfa és igazolatlan látszatára építve; végső értelemben igazolhatóan tévesen.

Nietzschehez ez a „természetesség" nem éppen illik, különösen, amikor az akarás bonyolult, nehéz és még fel nem derített problematikájáról alkalomadtán olyan fölényes hangú leckét ad! Igaz, hogy egy-kettőre maga is igen „egyszerű" és könnyelmű megállapításokat kockáztat meg az akaratról és végül is hatalmi akarat-tanával Schopenhauerénál lényegileg nem kevésbbé merész és attól „kétségtelenül" nem egy tekintetben függő *akaratmetafizikát* épít ki. Mindez persze, amint említettem, megbocsájtható, mihelyt az ember világosan látja, mennyire gyenge Nietzsche metafizikai nyomozó, következtető és megismerő ereje metafizikai vágyával és pszichologiai erejével szemben! Igaz, hogy amazt a képességét el is hanyagolta, sőt sorvasztotta, míg emezt bámulatos virtuózitássá fejlesztette; a metafizikai képesség gyengesége és elhanyagolása együtt magyarázza azután az igazságabszolutizmus, a szellemvilág és a metafizika ellen intézett megnemértő kirohanásait, de persze jelentőségüket is teljességgel aláássa; tudjuk különben, hogy e harc alapjai Nietzsche szélsőséges függetlenségi és jórészben ezért ateista *akaratában* — nem, amint mondja, veleszületett „ösztönében"! — is gyökereznek. A „logikai" — nem lélektani — következmény azután a transzcendens gyökerű erkölcs ellen folytatott harc; lélektanilag ez talán a metafizikai állásfoglalásnál is közvetlenebbül és ennyiben „korábban" folyik függetlenségi, magaurasági törekvéséből. Ebben a tekintetben érdekes egy további sajátságos kettősség megfigyelése: Nietzsche mondhatnók *mindenütt* erkölcsi problémát lát, hiszen például a tiszta megismerő ösztön létét is tagadja: és másrészt mindenképpen „túl" akar lenni az erkölcsi szemponton. Igaz, hogy ez az utóbbi törekvése jól összefér esztétikai világnézésével: és a művészi erőt és tevékenységet inkább hajlandó is „morálmentesnek" látni, mint a végső fokon mindig erkölcsi forrásokra visszavezetett megismerést és tudományt; ebben a felfogásában valószínűleg ifjúkorának Wagner-kapcsolatai is mindvégig közrejátszanak.

Mind ezért nem annyira etikai, hanem sokkal inkább embertani-lélektani-jellemtani érdekességűek fejtegetései az emberről, mint a beteg, szenvedő, megnemállapodott, másrészt mint a legbátrabb, az ígérni képes állatról, akinek emlékezete és lelkiismerete alakul ki. Erről azután csodálatos regényt sző Nietzsche, amelybe belekerül a két különféle emberfajta és azzal kapcsolatban a jó-gonosz és a jó-rossz értékpárok különbsége, a zsidó-keresztény rabszolgalázadás, az aszkéta-eszmény és a papi jellem: ebben a nagy egyetemes emberi életregényben feltétlenül sok mély és találó megfigyelés van, de számtalan szertelenségét már maga Nietzsche is kimutatja azzal, hogy ugyanarról a tárgyról különböző alkalmakkor ellentétes értékjelzésekkel beszél. A zsidóság papi-ressentiment-lázadó-rabszolga-természetével nehezen fér meg az Ószövetség olyan bámulata, amely abban — igen helyesen — naiv nagyságot, erőt lát és a hindu és a *görög* irodalom fölé állítja; avagy talán mégis az inspirációra kellene visszanyúlni ennek az ellentétnek a magyarázására . . .? Az aszkéta-eszmény értékelése is elég sajátságos: betegebbé tette az embert, de igazában ez adta egész eddigi értelmét; de ha az ember éppen emberi értelmébe belepusztul — ezt Nietzsche általában így állítja! —, akkor hogyan alakul ki ebből a pusztító jelentésből a vidám, olymposi, zarathustrai értelmesség, amely korántsem csak bestiális, hanem bizonyos emberfölötti értelmű és értel-

mességű több-mint-embert hivatott kitenyészteni az emberből: — de kiből? Az emberi jelentés dolgában néha üresnek — máskor megint bő teremtőerejűnek — látszó „szőke bestiából" vagy a minden életet „befordító" és romboló, de éppen *alábukásában* magasabb értelmességre fokozó, született rabszolgavígasztaló, beteg papi emberből? Hiszen Nietzsche maga is ezek utódja, miként nyilván Zarathustra is: avagy talán a több-mint-ember az ő, a pap szellemi és a szőke bestia testi gyermeke lesz? De ez sem vág egészen: persze, okokat ne kérdezzünk Zarathustrától; de akkor nem is kell mindent *okosnak* tartanunk, amit mond. Vajjon azért mindez bölcs? Valóban úgy, mint az élet, amelynek oktalansága is bölcs, azaz legmélyebb értelmet fed fel: de csak annak, aki *tényleg* bölcs, vagyis az értelmezés értelmét már *nem oktalanul* hozza magával és ezzel néz, lát, értelmez és ért és e látó nézése, értő értelmezése szerint él és tesz. De ebben ő, az értelmező a világosság, és amit lát, a szakadékos mélység, amelyben éppen gazdag mélység van, de szakadékokkal meghasogatva. És az ebbe belevilágító fény a mélységben kincseket fedhet fel, de a szakadékosság szükségképen árnyékokat is ad: ezek pedig nem hű barátai, hanem *üregei* a fénynek. És ilyen nagy és sivár üregnek mutatkozik Nietzschenek immár szenvedélyes harca a kereszténység ellen: főleg ez az, amelybe fényes *szelleme* végül is tragikusan alábukik.

A *„Túl a jón és gonoszon"* nyolcadik fejezete *„Népek és hazák"*. Ezzel a kérdéssel, illetőleg fejezettel összefüggő kiadatlan Nietzsche-feljegyzéseket közöl a hagyatékból a zsebkiadás, a nyolcadik kötet végén: *„Népek és hazák"-hoz.* (Zu Völker und Vaterländer 1886, T. VIII. 485—500. l.). A legtöbb gondolat Nietzsche egyéb írásaiból ismert vagy legalább is egészen azok szellemében mozog; néhány legérdekesebbet idézek.

Az európai ember jellemzése: ellentmondás szó és tett között, a keleti ember hű marad önmagához a mindennapi életben. A mód, ahogyan az európai ember gyarmatosított, ragadozó természetét bizonyítja. Az ellentmondás abból magyarázható, hogy a kereszténység *elhagyta* azt a réteget, amelyből nőtt. — Michelangelot jobban tisztelem Raffaelnál, mert — korának minden keresztény fátylán és elfogultságán keresztül — *előkelőbb* kultúra eszményét látta, mint amilyen a keresztény-raffaeli. Michelangelo látta és értette az új értékek törvényhozójának problémáját: ugyanígy a győzelmesen-beteljesültnek a problémáját, akinek előbb „a hőst sajátmagában" is le kellett győznie. Persze Michelangelo is csak egyes pillanatokra haladta meg így korát és a keresztény Európát: többnyire leszállt a kereszténységben lévő örök női jelleghez; sőt, úgylátszik, hogy végül éppen ez előtt tört össze és feladta legnagyobb óráinak eszményét. Talán egyedül Lionardo da Vincinek volt azok között a művészek között valóban kereszténységfölötti nézése.

A németek talán csak hamis éghajlatba kerültek! Van bennük valami, ami hellén lehetne, — ez ébred fel a Déllel való érintkezésben — Winckelmann, Goethe, Mozart. Végül is: még egészen *fiatalok* vagyunk. Utolsó eseményünk még mindig Luther, egyetlen könyvünk még mindig a biblia. A németek még sohasem moralizáltak. — A németek veszedelmes nép: értenek a megrészegüléshez. Alighanem a legkevertebb nép. „A közép népe", a porcellán és egyfajta kínaiszerű titkos tanácsosok feltalálói. — Azokat a német tudósokat, akiknek „szellemük" van, mindig ujjainkon megszámolhattuk: a többi tudósnak jó értelme van és egyeseknek szerencsére sajátja az a híres „gyermeki lélek", amely *sejt*... Ez előjogunk: a „sejtéssel" a német tudomány olyan dolgokat fedezett fel, amelyeket nehezen lehet elképzelni, és amelyek talán

egyáltalában nincsenek. Csaknem zsidónak kell lennie valakinek, hogy mint német *sejtsen*. A paraszt mint a noblesse legközönségesebb fajtája: mert az leginkább függ önmagától. A paraszti vér még a *legjobb vér* Németországban: például Luther, Niebuhr, Bismarck... Bismarck szláv. Nézzük csak meg a német arcokat: mindaz, amiben férfias, túláradó vér volt, külföldre ment: a szánalmas visszamaradó lakosságon, a szolgalelkű népen külföldről ömlött el javulás, főleg szláv vér által. A märki nemesség és általában a porosz nemesség (és bizonyos északnémet vidékek parasztja) tartalmazza jelenleg a legférfiasabb természeteket Németországban. Hogy a legférfiasabb férfiak uralkodnak, rendben van. — A német kultúra jövője a porosz tisztek fiain nyugszik.

Anglia *kis-szellemisége* nagy veszedelem ma a Földön. Több nagyseghajlamot látok az orosz nihilisták érzelmeiben, mint az angol utilitaristákéban. A német és a szláv fajta egymásbanövése, — a legügyesebb pénzemberekre, a zsidókra is feltétlenül szükségünk van, hogy meglegyen az uralmunk a Földön. 1. A realitásérzék; 2. szakítás az angol népképviseleti elvvel; a nagy érdekek képviseletére van szükségünk; 3. Oroszországgal való feltétlen együttmenésre van szükségünk, és új *közös* programmal, amely nem enged Oroszországban angol szkémákat uralomra jutni. Ne amerikai jövőt! 4. A nemzeti politika tarthatatlan és a keresztény perspektívákba való beszűkülés egészen nagy malheur. Európában minden okos ember szkeptikus, akár megmondja, akár nem. — Mindezek fölött a nemzeti háborúk, új „birodalmak" és más eféle előtérben álló dolgok fölött elnézek. Ami engemet érdekel — mert lassan és vonakodva készülni látom —, az az egy Európa. Annak, ami századunk átfogóbb és mélyebb szellemeiben mint új egység iránt érzett szükség, vagy már mint új egység új szükségekkel megmozdul és alakul, egy nagy gazdasági tény áll magyarázólag oldalán: a nagy közlekedésnek és kereskedelemnek a végső határ, azaz világközlekedés és világkereskedelem felé való törtetése mellett Európa kisállamainak — ezen minden mostani államunkat és birodalmunkat értem — rövid időn belül gazdaságilag tarthatatlanokká kell válniok. Hogy azonban jó kilátásokkal léphessen be a Földkormányzásért meginduló harcba — kézenfekvő, ki ellen irányul majd ez a harc —, ahhoz Európának valószínűleg szüksége lesz, hogy Angliával komolyan „szót értsen". Anglia gyarmataira ugyanúgy szüksége van, mint a mai Németországnak, közvetítő szerepébe való begyakorlásra, Hollandia gyarmataira. Senki sem hisz már ugyanis abban, hogy Anglia maga elég erős régi szerepét még csak ötven évig is tovább játszani. Ezekben és más dolgokban a jövő század Napoleon, az újabb kor első és leginkább előrevevő emberének nyomaiban lesz található. A következő századok feladataira a „nyilvánosság" és a parlamentarizmus módjai a legcélszerűtlenebb szervezetek.

Mennyi hazugság és mocsár kell ahhoz, hogy a mai keverék-Európában fajtakérdéseket vessenek fel! (Feltéve ugyanis, hogy valaki nem Borneoból és Horneoból származik.) — Maxima: Semmilyen emberrel nem érintkezni, akinek része van a hazug fajta-szélhámosságban.

Európát kultúraközpontnak venni: a nemzeti balgaságok ne tegyenek vakká azzal szemben, hogy a magasabb régióban már folytonos kölcsönös függőség áll fenn. Franciaország és a német filozófia. Wagner Richárd és Párizs (1830—50). Goethe és Görögország. Minden az európai mult szintézisére törekszik legmagasabb szellemi típusokban.

Ilyen veszedelmes ma a helyzet: mindaz, amit ifjúkorunkban szerettünk, megcsalt. Utolsó szerelmünk — az, amely ennek bevallására késztet: igazságszerelmünk — ügyeljünk, hogy meg ne csaljon még ez a szerelmünk is!

Még a Zarathustra megírásának ideje előtt, 1882 táján, elkezdett Nietzsche egy nagy bölcseleti mű, „főműve" tervével foglalkozni. Később, a Zarathustra megírásának idejében, de főleg azután mind többet foglalkozott az író hatalmas tervével, amelytől, úgy látszik, nagysága miatt szinte félt, de folytonos vágyódással kerülgette, mint a macska

a forró kását. Lassanként az is megérlelődött benne, hogy a *hatalmi akarat* gondolatát kell könyvének központjába állítania: ez érvényesül az élet minden ágában és talán e körül csoportosítható legjobban az értékek átértékelésének és az új értékrangsor tana, valamint hozzáilleszthető az örök visszatérés eszméje. Valóban, a Zarathustra után megírt tanulmányai talán valamennyien — az Ecce homo önéletrajzát kivéve — nemcsak nagy művének a Zarathustrával sem ellenkező, de azon túl is menő szelleméből fogantak, hanem többé-kevésbbé önállósult részleteinek is tekinthetők, „próbaszülötteknek" és néha kissé koraszülötteknek is. Maga a nagyszerű mű azonban sohasem készült el, csupán terve van meg, valamint az említett önállósult részletek és rengeteg „cédula-anyag", jobban-rosszabbul megfogalmazott gondolat és nagyobb gondolatösszefüggés, amelyből az egész mű képe, legalább is tartalmát illetőleg, elég jól kibontakozik. Az anyagot Nietzsche húga, és hű barátja, Gast Péter, nagy fáradsággal és gonddal próbálta összeállítani és a zsebkiadás kilencedik és tizedik kötetében tette közzé, az 1887 március 17-ről származó Nietzsche-terv alapulvételével. Az egész munka körül természetesen rengeteg bizonytalanság maradt: ez mindenki előtt világos, aki ismeri Nietzsche írói eljárásának folyton forróalakuló-változó természetét. Határozottan úgy látszik, hogy Nietzsche utolsó egészséges hónapjaiban el is ejtette a tervet és helyébe az „Értékek átértékelése" címén vagy legalább is központi eszméjével új könyvet tervezett. Ennek is csak első részét írta meg, az Antikrisztust. Terv és anyag azonban kétségtelenül bőven van a „Hatalmi akarathoz", és a mi áttekintésünk hátrány nélkül, nyugodtan követheti a zsebkiadás-összeállította anyagot; a legfontosabb fenntartásra az érdekesebb részletek bemutatása után térek rá.

A tervezett könyvhöz, amelynek címe körülbelül *A hatalmi akarat. Kísérlet minden érték átértékelésére.* (Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwertung aller Werte.) szöveggel állapodott meg, Nietzschenek különösen sok, vagy egy-két tucatnyi terve van. A könyv tervének általános fenntartásáig megállapodottnak látszik az a szándéka is, hogy a munkát négy — alighanem egy-egy kötetnyi — könyvben írja meg, az 1887 március 17-i terv szerint a következő lényeges tartalommal: 1. Az európai nihilizmus. 2. Az eddigi legmagasabb értékek bírálata. 3. Egy új értékállítás elve. 4. Fegyelmezés (nevelés) és tenyésztés (Zucht und Züchtung). — Az utolsó rész címe jól mutatja, hogy Nietzsche kifejezéseit már csak azért sem könnyű lefordítani, mert a szavak nála sokszor igen egyéni és rendkívül gazdag, sokszerűséget egyesítő értelmet nyernek. — Az 1888-ból származó tervek némileg módosultak; például: A) 1. Ami az erősségből származik. 2. Ami a gyöngeségből származik. 3. És honnan származunk mi. 4. A nagy választás. — B) I. A tévedés lélektana. 1. Ok és hatás összetévesztése. 2. Az igazság összetévesztése az igaznak hittel. 3. A tudat összetévesztése az okisággal. 4. A logika összetévesztése a valóság elvével. II. A hamis értékek. 1. Az erkölcs hamissága. 2. A vallás hamissága. 3. A metafizika hamissága. 4. A modern eszmék hamissága. III. Az igazság kritériuma. 1. A hatalmi akarat. 2. A hanyatlás szimptomatologiája. 3. A művészet fiziologiájához. 4. A politika fiziologiájához. IV. A hamis és az igaz értékek harca. 1. A kettősmozgás szükségszerűsége. 2. A kettősmozgás hasznossága.

3. A gyengék. 4. Az erősek. (Tipikus 4/4-es terv!). C) I. „Mi az igazság?" 1. A tévedés lélektana. 2. Igazság és tévedés értéke. 3. Az igazság akarása (csupán az élet igen-értékében igazolva). II. Az értékek származása. 1. A metafizikusok. 2. A homines religiosi. 3. A jók és a javítók. III. Az értékek harca. 1. Gondolatok a kereszténységről. 2. A művészet fiziologiájához. 3. Az európai nihilizmus történetéhez. — Pszichologus-szórakozás. — IV. A nagy dél. 1. Az élet elve („rangsor"). 2. A két út. 3. Az örök visszatérés. (Ez már 4/3-os terv és egészében elég világos.) — Valamennyi tervben változatlan a munka főcíme. A kidolgozás céljából Nietzsche, úgy látszik, igen sok könyvtári, irodalmi tanulmányt készült végezni; ebből a célból 1887 őszét és telét Lipcsében akarta tölteni, de azután visszariadt a hosszú németországi tartózkodástól. A megírás dolgában a művészi és drámai hatásról nem akart lemondani; azt írja: „mindegyik könyv mint hódítás, megragadás — tempo lento —, mindvégig drámailag csomózva, végül katasztrófa és hirtelen megváltás". „A tökéletes könyvet" készült megírni, a személyes szenvedélyes élettel-teliség és az „éntelenség" összekapcsolásával.

1886 május-júniusában Nietzsche Lipcsében tartózkodik és a *„Túl a jón és gonoszon"* kiadásáról tárgyal; úgy látszik, itt határozta el, hogy a következő éveket nagy műve kidolgozásának szenteli; azt is belátta, hogy baráti segítőtársak közreműködésébe vetett reménye hiú, és hogy magának kell ezt a rengeteg szakrészletet is magábafoglaló hatalmas munkát elvégeznie. Már 1886 nyarán Sils-Mariaban dolgozik az addig meglévő anyag átnézésén és elosztásán. 1886 őszén közbejön az addig megjelent munkák új kiadása: ezekhez a megismert „utó-előszókat" írja, valamint a „Vidám tudomány" 5. könyvét. Mindezzel 1887 januárjában elkészül és ekkor újra nekilát nagy munkájának. 1887 februárjában Nizzában egy földrengést él át, amelynek következtében a vendégek rémülten elhagyják a várost; Nietzsche azonban ijedtség nélkül ott marad és folytatja munkáját. Majd 1887 tavaszán a Lago maggiore melletti Badiaban, azután Zürichben és Churban, nyáron Sils-Mariaban, ősszel Velencében, majd megint Nizzában, 1888 tavaszán pedig Torinoban van, amelyet nagyon megszeret; innen nyáron megint Sils-Mariaba megy: látható, hogy külsőleg igen nyugtalan időszak ez. De belsőleg is az: kevés munka és izgalmasan túlfeszített szellemi tevékenység és írómunka idői váltogatják egymást; a nyugtalanság és az izgalom félreérthetetlenül jellemzi ezeknek a Zarathustra-utáni éveknek különben szellemileg rendkívül termékeny, de már nem kiegyensúlyozott időszakát.

A hatalmi akarat. Kísérlet minden érték átértékelésére című könyv anyagát a zsebkiadás 9. kötete (1—528. l.) és 10. kötetének első fele (1—230. l.) közli.

Az *előszóként* az anyag elejére tett szövegből a következő emelhető ki: Amit elbeszélek, az a következő két század története. Leírom azt, ami jön, ami már nem jöhet másként: a nihilizmus eljövetelét. Egész európai kultúránk már régóta az évtizedről évtizedre növekvő feszültség kínjával mintegy katasztrófa felé mozog: nyugtalanul, erőszakosan, önmagán átbukva: olyan folyamhoz hasonlóan, amely a vége felé tör, amely már nem gondolja meg magát, amely fél attól, hogy meggondolja magát. Aki itt szót emel, az fordítva mást sem tett eddig, mint hogy meggondolta magát: mint filozófus és remete, ösztönből. *„A hatalmi akarat. Kísérlet minden érték átértékelésére"* — ezzel a formulával egy *ellenmozgás* fejeződik ki, amely valamilyen jövőben felváltja majd azt a

tökéletes nihilizmust, de felteszi, csak arra és abból jöhet. A nihilizmus eljövetele szükségszerű, mert eddigi értékeink maguk vonják le benne a végső következtetést; mert a nihilizmus nagy értékeink és eszményeink végiggondolt logikája, — mert a nihilizmust előbb meg kell élnünk, hogy rájöjjünk, mi volt ezeknek az „értékeknek" igazi *értéke*... Valamikor *új értékekre* van szükségünk...

Az első könyv az európai nihilizmussal foglalkozik. A nihilizmus értelme az, hogy a legfelső értékek elértéktelenednek. Hiányzik a cél. — Az erkölcs volt a nagy ellenszer a gyakorlati és elméleti nihilizmussal szemben. — A peszszimizmus a nihilizmus előalakja. — Az észkategoriákba vetett hit a nihilizmus oka, — a világ értékét olyan kategoriákon mértük, amelyek tisztára képzelt világra vonatkoznak. — Minden tisztára *erkölcsi* értékállítás *nihilizmussal végződik:* ez várható Európa számára! Azt hiszik, hogy megelégedhetnek erkölcsiséggel vallási háttér nélkül: de ezzel szükségszerűvé lett a nihilizmusba vezető út. — A nihilizmus kétértelmű: 1. A szellem fokozott hatalmának a jele: az aktív nihilizmus. — 2. A szellem hatalmának hanyatlása: a passzív nihilizmus. — Csak későn van az embernek bátorsága ahhoz, amit voltaképen *tud*. Hogy eddig alapjából nihilista voltam, azt csak röviddel ezelőtt vallottam be magamnak: az energia, a radikalizmus, amellyel mint nihilista előrementem, megtévesztett e felől az alaptény felől. Ha egy cél felé megyünk, lehetetlennek látszik, hogy hitelvünk „a céltalanság önmagában". — Az európai pesszimizmus még kezdetén van. — A modern pesszimizmus a *modern* világ haszontalanságának kifejezése, — nem a világé és a léte. — Amikor itt van a nihilizmus: az ítélő (a cselekvés ellen forduló) értékeket tartotta meg az ember — és semmi egyebet! Itt merül fel az erősség és a gyengeség problémája: 1. a gyengék összetörnek alatta; 2. az erősebbek elpusztítják, ami nem törik össze; 3. a legerősebbek legyőzik az ítélő értékeket. Mindez együtt alkotja a tragikus korszakot.

A nihilista mozgalom mint a décadence kifejezése. A décadence, a hanyatlás az életnek, az életnövekedésnek szükségszerű következménye. Amit eddig okainak tekintettek, azok következményei. A décadence maga semmi olyan, ami ellen harcolni kellene: abszolúte szükségszerű és minden kor és minden nép sajátja. Ami ellen minden erővel harcolni kell, az a fertőzés behurcolása a szervezet egészséges részeibe. Megteszik ezt? Az ellenkezőt teszik. Pontosan ezért fáradoznak a humanitás oldaláról.

Egészség és betegség nem lényegileg különböző, csupán fokozatilag.

Az a szerencsém van, hogy az eltévedés és megzavarodás egész évezredei után újra megtaláltam azt az utat, amely egy igenhez és egy nemhez vezet. A nemet tanítom mindenre, ami gyengévé tesz, — ami kimerít. Az igent tanítom mindenre, ami erősít, ami erőt raktároz el, ami az erő érzését igazolja. Eredményem olyan meglepő volt, amilyen csak lehet, még magamnak is, aki már néhány idegen világban otthon voltam: valamennyi legfelső értékítéletről, amely úrrá lett az emberiségen, legalább is a megszelídült emberiségen, úgy találtam, hogy kimerültek ítéleteire vezethetők vissza. A legszentebb nevek alól előhúztam a romboló tendenciákat; Istennek nevezték, ami gyengít, gyengeséget tanít, gyengeséggel fertőz... azt találtam, hogy a „jó ember" a décadence önigenlési alakja. Azt az erényt, amelyről még Schopenhauer tanította, hogy a legfelső, az egyetlen és minden erény alapja: éppen azt a részvétet veszedelmesebbnek ismertem meg bármely bűnnél. A faji kiválasztást, a faj megtisztítását a hanyatlástól elvileg keresztezni — ezt nevezték eddig par excellence erénynek. — Probléma: hogyan jutottak a kimerültek hozzá, hogy az értékek törvényeit csinálják? Másképen kérdezve: hogyan jutottak az utolsók hatalomra?... Hogyan állt fejetetejére az „ember"-állat ösztöne?...

A tartósság, egy „hiába"-val, cél nélkül, a legbénítóbb gondolat, különösen, ha még fel is fogjuk, hogy bolonddá tartanak és nincs hatalmunk ennek meggátlására. Gondoljuk ezt a gondolatot legborzalmasabb alakjában: a lét, úgy, amint van, értelem és cél nélkül, de elkerülhetetlenül visszatérően, semmibe

vezető finale nélkül: „az örök visszatérés". Ez a nihilizmus legszélső alakja: a semmi (az „értelmetlen") örökkévaló! Itt megérthető, hogy a panteizmus ellentétére törekszem: mert „minden tökéletes, isteni, örök" szintén az „örök visszatérés" hitére kényszerít.

Semmi sincs az életben, aminek értéke van, kivéve a hatalom fokát, — feltéve éppen, hogy az élet maga hatalmi akarat. — Az erők rangsora: a parancsolók mint parancsolók, az engedelmeskedők mint engedelmeskedők. Természetesen minden fennálló társadalmi renden kívül. Kik bizonyulnak a legerősebbeknek? A legmértékletesebbek, azok, akiknek nincs szükségük szélsőséges hittételekre, akik bizonyosak hatalmukról és az ember elért erejét tudatos büszkeséggel képviselik. Hogyan gondolna az ilyen ember az örök visszatérésre?

Az európai nihilizmus történetéhez. — Nagyjában számítva, mai emberiségünk óriási mennyiségű humanitást ért el. Hogy ezt általában nem érzik, maga is amellett bizonyít: a kis nyomorúságok iránt annyira érzékenyek lettünk, hogy az elértet méltánytalanul észre sem vesszük.

Az, amit valamely erkölcs, törvénykönyv teremt: a mély ösztön az iránt, hogy csak az automatizmus teszi lehetővé a tökéletességet életben és alkotásban. De most az ellentétes pontot értük el, sőt, el akartuk érni — a legvégletesebb tudatosságot, az ember és a történet önfelismerését: — ezzel gyakorlatilag legtávolabb vagyunk a tökéletességtől létben, cselekvésben és akarásban: megismerési vágyunk, sőt akaratunk is óriási décadence jele. Az ellenkezőjére törekszünk annak, amit erős fajták, erős természetek akarnak, — a megértés a vég...

A miliő és a külső okok befolyásának tana ellen: a belső erő végtelen fölényben van; sok minden, ami külső befolyásnak látszik, csupán belső alkalmazkodás. — Eddig a szellem élősdijei keltették bennem a legnagyobb undort: egészségtelen Európánkban már mindenütt megtaláljuk őket és pedig a világ legjobb lelkiismeretével.

A protestantizmus hanyatlása: elméletileg és történelmileg mint fél dolog felfogva. A katolicizmus tényleges túlsúlya; a protestantizmus érzése annyira kialudt, hogy már a legerősebb antiprotestáns mozgalmakat sem érzik ilyeneknek (például Wagner Parsifalját). Franciaországban az egész magasabb szellemiség ösztönében katolikus; Bismarck megértette, hogy protestantizmus már nincs is. — Mit csinált a német szellem a kereszténységből! És hogy a protestantizmusnál maradjunk: mennyi sör van megint a protestáns kereszténységben! Gondolható-e még a keresztény hit szellemileg eltompultabb, lustább, tagjait jobban elnyujtó alakja, mint egy német átlagprotestánsé? Ezt nevezem szerény kereszténységnek! a kereszténység homöopatiájának nevezem!

Hogyan ismerhetnők félre, hogy a kereszténység felemelkedése décadencemozgalom? Hogy a német reformáció a keresztény barbárság megújulása? Hogy a forradalom elpusztította a társadalom nagy szervezésének ösztönét? Az ember nem haladás az állathoz képest; a kultúra elpuhultja torzszülött az arabhoz és a korzikaihoz hasonlítva; a kínai jobban sikerült típus, vagyis tartósabb, mint az európai... — Az elsötétülés, a pesszimista színezet szükségképen eljön a felvilágosodás kíséretében.

Hogy azt a szélsőséges pesszimizmust elviseljem (amint itt-ott kihangzik „A tragédia születéséből"), hogy „Isten és erkölcs nélkül" egyedül éljek, ellenszert kellett magamnak kitalálnom. Talán én tudom legjobban, miért egyedül az ember nevet: egyedül ő szenved olyan mélyen, hogy ki kellett találnia a nevetést. A legszerencsétlenebb és a legmelankólikusabb állat, méltán, a legderűsebb.

Mit bizonyít a renaissance? Hogy az „egyén" birodalma csakis rövidéletű lehet. — A három század. Különféle érzékenysége legjobban így fejeződik ki: 17. század. Arisztokratizmus: Descartes, az ész uralma, az akarat szuverenitásának tanusága. 18. század. Femininizmus: Rousseau, az érzelem uralma, az érzékek szuverenitásának tanusága, hazug. 19. század. Animalizmus: Schopen-

hauer, a vágyakozás uralma, az animalitás szuverenitásának tanusága, becsületesebb, de komor.

Bizonyos körülmények között döntő és leglényegesebb növekedés, új létfeltételekbe való átmenet jele lehetne, hogy a pesszimizmus legszélső alakja, a voltaképeni nihilizmus, világra jönne. Ezt megértettem. — Tényleg már nincs annyira szükségünk az első nihilizmus ellenszerére: az élet már nem annyira bizonytalan, esetleges, értelmetlen Európánkban. Az ember értékének, a baj értékének stb. akkora hatványozása már nem annyira szükséges, ennek az értéknek jelentős mérséklését is elviseljük, sok értelmetlenséget és véletlent engedhetünk meg: az ember elért hatalma most megengedi a fegyelmező eszközök leszállítását, amelyek közül az erkölcsi értelmezés volt a legerősebb. „Isten" túlontúl szélsőséges hipotézis. — Az ember természetesedése a 19. században (— a 18. század az eleganciáé, a finomságé és a sentiments généreux-é). *Nem* „visszatérés a természethez": mert még sohasem volt természetes emberiség. Nem-természetes és természetellenes értékek skolasztikája a szabály, a kezdet; a természethez hosszú harc után jut el az ember, — sohasem tér „vissza"... A természet: vagyis merni erkölcstelennek lenni, mint a természet. — In summa: vannak jelek, hogy a 19. század európai embere kevésbbé szégyelli ösztöneit; jókora lépést tett afelé, hogy egyszer bevallja magának feltétlen természetességét, azaz erkölcstelenségét, elkeseredés nélkül: ellenkezőleg, elég erősen, hogy ezt a látványt egyedül elviselje.

A kultúra és a civilizáció csúcspontjai nem esnek egybe: a kultúra és a civilizáció mélységes antagonizmusa felől nem szabad magunkat megtévesztetnünk. A kultúra nagy pillanatai, erkölcsileg szólva, mindig a korrupció idői voltak; és másrészt az ember akart és kikényszerített állatszelídítésének („civilizáció" —) korszakai a türelmetlenség idői voltak a legszellemibb és legmerészebb természetekkel szemben. A civilizáció másvalamit akar, mint a kultúra: talán valami fordítottat... — A libertinage, a „laisser aller" elve a hatalmi akarat *ellenelve*. — Őrülök Európa katonai fejlődésének, a belső anarchikus állapotoknak is: a nyugalom és kínaiság ideje, amelyet Galiani erre a századra bejósolt, elmúlt. Személyes férfias derekasság, testi derekasság megint értéket nyer, a becslések fizikaibbá lesznek, a táplálkozások húsosabbak. Megint lehetségessé válnak szép férfiak. A halvány lapulóság (mandarínokkal az élén, amint Comte álmodta) elmúlt. Mindegyikünkben elismerést nyer a barbár, a vadállat is. Éppen ezért jutnak többre a filozófusok! Kant madárijesztő, valamikor egyszer volt! — Még nem találtam alapot a bátorság elveszítésére. Aki erős akaratot őrzött meg és nevelt magába, egyúttal tágas szellemmel, annak kedvezőbb chanceai vannak, mint valaha.

Ezek a *jó európaiak*, akik vagyunk: mi tüntet ki minket a hazák embereivel szemben? Először is ateisták és immoralisták vagyunk, de egyelőre támogatjuk a nyájösztön vallásait és erkölcseit: azok ugyanis olyanfajta embert készítenek elő, akinek egykor kezünkbe kell esnie, akinek kezünk után kell vágyakoznia. Túl a jón és gonoszon, — de a nyájösztön feltétlen szentnektartását kívánjuk.

A második könyv az eddigi legmagasabb értékek bírálatára vonatkozó anyagot tartalmazza: I. a vallás bírálatát. — In summa: a vallás eredete a hatalom szélsőséges érzéseiben van, melyek *idegenségükkel* meglepik az embert: és hasonlóan a beteghez, aki valamely tagját túlságosan nehéznek és furcsának érzi és arra a következtetésre jut, hogy egy másik ember fekszik rajta, a naiv homo religiosus is több személyre fejti szét magát. A vallás az „altération de la personnalité" egyik esete. Egyfajta félelem- és ijedtségérzés önmagával szemben... De ugyanígy rendkívüli boldogság- és magasságérzés... Betegek között elég az egészségérzés, hogy Istenben, Isten közelségében higyjenek. — A pap keresztül akarja vinni, hogy az ember legmagasabb típusának számítson, hogy uralkodjék, — még azok fölött is, akiknek kezükben van a hatalom, hogy sérthetetlen legyen, megtámadhatatlan —, hogy a legerősebb hatalom legyen a közösségben, abszolúte nem pótolható és kevésre nem becsülhető. Eszköze:

egyedül ő a tudó; egyedül ő az erényes; egyedül neki van a legfőbb uralma önmaga fölött; egyedül ő bizonyos értelemben Isten és az Istenségbe megy vissza; egyedül ő a közvetítő személy Isten és a többiek között; az Istenség megbüntet minden a pap ellen irányuló károsítást és gondolatot. Eszköze: az igazság létezik. Csak egy formája van elérésének: pappá lenni. Minden ami jó, a lét rendjében, a természetben, a hagyományban, a papok bölcseségére megy vissza. A szent könyv az ő művük. Az egész természet csupán az abban lévő törvények végrehajtása. Nincs más forrása a jónak, mint a pap. — A filozófus mint a papi típus továbbfejlődése — ennek öröksége él benne; — még mint vetélytárs is arra kényszerül, hogy ugyanazért ugyanazokkal az eszközökkel küzdjön, mint korának papja: — a legfelső tekintélyre aspirál. — A papi emberfajta hisz fölényében és azt tettleg akarja is: a szent hazugság oka a hatalmi akarat... Az uralom felállítása: ebből a célból fogalmak uralma, amelyek a papságban a hatalom non plus ultráját kezdik meg. A hazugságból való hatalmat — annak belátása alapján, hogy fizikailag, katonailag nem birtokolják... A hazugság mint a hatalom toldaléka, — az „igazság" új fogalma. Itt a leghidegebb vérű megfontolás dolgozott; ugyanaz a fajta megfontolás, mint amely Platon sajátja volt, amikor „államát" kigondolta. Klasszikus mintánk specifikusan árja: tehát a legjobban felszerelt és legmegfontoltabb emberfajtát tehetjük felelőssé a legelvibb hazugságért, amelyet valaha elkövettek... Ezt majdnem mindenütt utánacsinálták: az árja befolyás megrontotta az egész világot... Sokat beszélnek ma az Újszövetség sémi szelleméről: de amit annak hívnak, az csak papi, — és a legtisztább fajú árja törvénykönyvben, a Manuban, ez a fajta „sémitizmus", azaz papi szellem rosszabb, mint bárhol. A zsidó papi állam kifejlődése nem eredeti: a szkémával Babilonban ismerkedtek meg: a szkéma árja. Ha ugyanez később megint, a germán vér túlsúlya alatt, Európában uralkodott, akkor ez az uralkodó fajta szelleme szerint való volt: nagy atavizmus. A germán középkor az árja kasztrendszer helyreállítására törekedett. — Tökéletesen rendben van, hogy nem tudunk elnyomott árja fajták vallásáról: mert ez ellentmondás: az úri fajta felül van vagy elpusztul.

Az erkölcsök és a vallások a fő eszközök, amelyekkel azt alakíthatjuk az emberből, ami tetszik: feltéve, hogy a teremtő erők fölöslegével rendelkezünk és akaratunkat nagy időszakokon át érvényesíthetjük.

Pogány az igentmondás a természetre, az ártatlanság érzése a természetesben, „a természetesség". Keresztény a nemetmondás a természetesre, a méltatlanság érzése a természetesben, a természetellenesség.

Nihilista vallások között még mindig élesen szétkülöníthető a keresztény és a buddhista. A buddhista szép estét fejez ki, tökéletes édességet és enyheséget, — hála mindaz iránt, ami mögötte van; beleszámítva, ami hiányzik: a keserűség, a csalódás, a rancune; végül: a magas szellemi szeretet; a filozófiai ellentmondás raffinementje már mögötte van, ezt is kipiheni; de ebből megvan még szellemi glóriája és naplemente-ízzása. (— Származása a legfelső kasztokból —.) A keresztény mozgalom degenerálódási mozgalom mindenféle hulladék- és kilökési elemből: nem egy fajta hanyatlását fejezi ki, hanem kezdettől fogva halmaz-képződmény összetorlódó és egymást kereső betegség-alakulatokból... Ezért nem nemzeti, nem fajtameghatározott: a kitagadottakhoz fordul, mindenfelől; rancuneje van alapjából minden jólsikerült és uralkodó ellen: szimbolumra van szüksége, amely átkot ábrázol a jólsikerültekre és uralkodókra. Ellentétben van minden szellemi mozgalommal, minden filozófiával is: az idióták pártját fogja és átkot mond a szellemre. Rancune a tehetségesek, tudósok, szellemileg függetlenek ellen: kitalálja bennük a jólsikerültséget, az uralkodó természetet. — A művelt, sőt túlszellemült rendek azok, amelyek a buddhizmusban megtalálják számításukat: olyan fajta, amely évszázados filozófus-harcban főtt és fáradt el, de nem minden kultúra alatt, mint azok a rétegek, amelyekből a kereszténység keletkezik... A buddhizmusban lényegesnek mutatkozik a megszabadulás a jótól és a rossztól is.

A kereszténység történetéhez. Páratlan visszaélés, ha olyan hanyatlási

képletek és torzalakzatok, amelyeket „krisztusi egyháznak", „krisztusi hitnek" és „krisztusi életnek" hívnak, azzal a szent névvel jelölik magukat. Mit tagadott Krisztus? Mindent, amit ma krisztusinak, azaz keresztténynek neveznek. — Jézus egyenesen az állapotot veszi célba, a „mennyországot" a szívben, és nem találja az eszközöket a zsidó egyház szokásaiban —; még a zsidóság realitását (kényszerűségét, hogy fenntartsa magát) is semmibe veszi; tisztára bensőséges. Ugyanígy nem törődik semmit valamennyi durva formulával az Istennel való érintkezésben: elleneszegül az egész vezeklés- és kibékülés-tannak; megmutatja, hogyan kell élni, hogy „megistenültnek" érezze magát valaki — és hogy nem vezekléssel és a bűnök miatt való töredelemmel jut el ehhez az ember: „semmi sem múlik a bűnön" ez fő ítélete. Bűn, vezeklés, bocsánat, — mindez nem tartozik ide... ez belekevert zsidóság vagy pogányság. — Egész abszurd módon belekeverődött a jutalmazás- és büntetés-tan: ezzel minden el van rontva. Hasonlóképen egészen meghamisító módon parancsoltnak, előre megállapítottnak van feltüntetve az első ecclesia militans gyakorlata, Pál apostol magatartása. — Jézus valóságos életet, az igazságban való életet állított szembe a közönséges élettel: semmi sem áll távolabb tőle, mint egy „megörökített Péter", örök személy-továbbélés otromba értelmetlensége. Ami ellen küzd, az éppen a „személy" fontoskodása: hogyan akarhatná ép ezt megörökíteni? — A kereszténység naiv elindulás egy buddhista békemozgalom felé, a ressentiment igazi fészkének kellős közepéből... de Pál egy pogány misztériummá fordította át, amely végül megtanulja, hogy megférjen az egész állami szervezettel... és háborúkat visel, elítél, kínpadra von, esküszik, gyűlöl. Pál a nagy, vallásilag izgatott tömeg misztériumszükségéből indul ki: áldozatot keres, véres fantazmagóriát, amely állja a harcot a titkos kultuszok képeivel: Isten a kereszten, a vérivás, az unio mystica az „áldozattal". — A merénylet a papok és teologusok ellen — hála Pálnak — új papságba és teologiába torkollott — uralkodó rendbe, egyházba is. A merénylet a „személy" túlzott fontoskodása ellen az „örök személy" hitébe torkollott (az „örök üdvösségért" való gondba...), a személyönzés legparadoxabb túlzásába. — Az Egyház pontosan az, ami ellen Jézus prédikált — és ami ellen híveit harcolni tanította.

A keresztény-zsidó élet: itt nem a ressentiment volt túlsúlyban. Alighanem csupán a nagy üldözések hajtották ki ennyire a szenvedélyeket — mind a szeretet, mind a gyűlölet ízzását. A kereszténység a málló talajok mindenfajta betegségét felvette magába: egyedül azt lehetne szemére vetni, hogy semmiféle fertőzés ellen nem tudott védekezni. De éppen ez a lényege: a kereszténység a décadence egyik típusa. — A kis zsidó gyülekezetből jön a szeretet elve: szenvedélyesebb lélek az, amely itt az alázat és szegénység hamuja alatt ízzik: az ilyen nem volt sem görög, sem hindu, legkevésbbé sem germán. A dal a szeretet tiszteletére, amelyet Pál költött, nem keresztény, hanem az örök szemita láng zsidó fellángolása. Ha a *kereszténység* valami lényegeset tett lélektani tekintetben, akkor ez a lélek hőfokának emelése azokban a hidegebb és előkelőbb fajtákban, amelyek akkor felül voltak; annak felfedezése volt ez, hogy a legnyomorultabb élet gazdaggá és felbecsülhetetlenné válhatik hőmérséklet-emeléssel... — Szeretetből nem tesz az ember semmi rosszat, sokkal többet tesz, mint amennyit engedelmességből és erényből tenne. Itt a nyájboldogságot, a közösségérzést nagyban és kicsinyben, az eleven egységérzést az életérzés összességének érzik. A segítés és gondoskodás és hasznáraválás folyton felkelti a hatalom érzését; nem hiányzik a büszkeség, mint gyülekezeté, mint Isten lakóhelyéé, mint „kiválasztottaké". Csakugyan mégegyszer megélt az ember egy személyiségmegkettőzést: ezúttal Istennek nevezte szeretetérzését. — A kereszténység hajtóereje marad: a ressentiment, a nép lázadása, a rosszul kifizetettek felkelése. Csak mint béke- és ártatlanságpártnak van ennek a felkelő mozgalomnak lehetősége a sikerre: szélsőséges kegyességgel, édességgel, szelídséggel kell győznie, ösztöne megérti ezt —. Mesterfogás: azt az ösztönt, amelynek kifejezése vagyunk, tagadni, elítélni, ennek az ösztönnek ellentétét tettel és szóval állandóan mutogatni —.

Az Újszövetség teljességgel nem-előkelő emberfajta evangéliuma; igénye, hogy több értéke van, sőt, hogy minden értéke van, csakugyan felháborító valami, — még ma is. — A keresztények sohasem gyakorolták azokat a cselekedeteket, amelyeket Jézus előírt nekik, és a szemérmetlen fecsegés a „hit által való megigazulásról" és annak legmagasabb és egyetlen jelentőségéről csupán annak a következménye, hogy az Egyháznak nem volt meg a bátorsága, sem az akarata, hogy a *művek* mellett tegyen vallomást, amelyeket Jézus követelt. A buddhista másképen cselekszik, mint a nembuddhista, a keresztény úgy cselekszik, mint az egész világ, és amellett szertartás- és hangulat-kereszténysége van. Az európai kereszténység mély és hitvány hazugsága —: valóban az arabok, hinduk és kínaiak megvetésévé leszünk. — A kereszténység a gyöngék, szenvedők, elnyomottak pesszimizmusa. Halálos ellenségük, 1. a hatalom jellemben, szellemben és ízlésben; a „világiasság"; 2. a klasszikus „boldogság", az előkelő könnyelműség és szkepszis, a kemény büszkeség, az excentrikus kicsapongás és a bölcs bűnös önelégsége, a görög raffinement taglejtésben, szóban és formában. Halálos ellenségük a római épúgy mint a görög. Az antipogányság kísérlete, hogy magát filozófiailag megalapozza és lehetővé tegye: szimat a régi kultúra kétértelmű alakjai, mindenekelőtt Platon, emez antihellén és ösztönös szemita iránt. Hasonlóképen a sztoicizmus iránt, amely lényegileg szemiták műve.

A kereszténységet a csábítás legvégzetesebb hazugságának tekintem, amely eddig volt, a nagy, szentségtelen hazugságnak: eszmény-utódjait és -kiütését még minden egyéb álcázás alól is előhúzom, minden hozzá elfoglalt fél- és háromnegyed-álláspontot elhárítok, — háborúra kényszerítek vele. A kisemberek-erkölcsisége mint a dolgok mértéke: ez a legútálatosabb elfajulás, amelyet a kultúra eddig felmutathat. És ez a fajta eszmény mint „Isten" függve maradt az emberiség fölött! — A szemérmetlen könnyelműség, amellyel itt a leghozzáférhetetlenebb problémákról (életről, világról, Istenről, életcélról) beszélnek, mintha nem is problémák volnának, hanem egyszerűen tárgyak, amelyeket ezek a kis képmutatók tudnak! — Ez volt a legvégzetesebb fajtájú nagyzási hóbort, amely eddig a Földön megjelent. Az egész végzet azáltal vált lehetségessé, hogy már volt a világon hasonló fajtájú nagyzási hóbort, a zsidó; másrészt azáltal, hogy a görög erkölcsbölcselet mindent megtett, hogy az erkölcsi fanatizmust még a görögök és a rómaiak között is előkészítse és ízletessé tegye... Platon, a romlás hídja, aki elsőnek nem akarta megérteni a természetet az erkölcsben, aki már elértéktelenítette a görög isteneket „jó" fogalmával, aki már zsidóul — megképmutatósodott (Egyiptomban?). — Kihajtják a természetet az erkölcsből, ha azt mondják „szeressétek ellenségeiteket": mert most értelmetlenné lett a *természet* „szeresd felebarátodat, gyűlöld ellenségedet" a törvényben (az ösztönben); most a felebaráti szeretetnek is előbb meg kell alapozódnia (mint egyfajta istenszeretetnek). Mindenütt Istent dugják bele és kihúzzák a hasznosságot; mindenütt tagadják, hogy honnan származik voltaképen minden erkölcs: a természet méltánylását, amely éppen a természetes erkölcs elismerésében benne van, alapjából megsemmisítik... — Az Újszövetségben, különösen az evangéliumokban semmiképen sem hallok „isteni" beszédet: ellenkezőleg a legmélyebb rágalmazó és megsemmisítő düh közvetett alakját — a gyűlölet legkevésbbé becsületes alakjainak egyikét. Hiányzik a magasabbrendű természet tulajdonságainak minden ismerete. Mindenfajta becsületes emberséggel való aggálytalan visszaélés; az egész közmondáskincset kihasználják és önhittül eltulajdonítják; szükséges volt, hogy *Isten* jöjjön el, hogy azoknak a vámosoknak megmondja stb. — Olvassák egyszer az Újszövetséget mint a csábítás könyvét: az erényt kisajátítják, azzal az ösztönnel, hogy vele meghódítják a közvéleményt — még pedig a legszerényebb erényt, amely az eszményi nyájbirkát ismeri el és semmi egyebet (a birkapásztort beleszámítva —).

A kereszténység lehetséges mint legprivátabb létforma; szűk, elvont, tökéletesen politikamentes társadalmat tesz fel, — a gyülekezetbe tartozik.

„Keresztény állam", „keresztény politika" viszont szemérmetlenség, hazugság, akár mint egy keresztény hadvezetés, amely végül a „hadak Istenét" vezérkari főnökként kezeli. A pápaság sem volt sohasem képes keresztény politikát csinálni...; és ha reformátorok csinálnak politikát, mint Luther, akkor tudjuk, hogy olyan hívei Machiavellinek, mint akármilyen immoralisták vagy zsarnokok. A kereszténységnek semmiféle metafizikára sincs szüksége, még kevésbbé aszkétizmusra, még kevésbbé keresztény „természettudományra". A kereszténység gyakorlat, nem hittan. Azt mondja, hogyan cselekedjünk, nem azt, mit higyjünk. A keresztények egész élete pontosan az az élet, amelytől Krisztus elszabadulást hirdetett. Az Egyház ugyanannyira az antikereszténység diadalához tartozik, mint a modern állam, a modern nacionalizmus... Az Egyház a kereszténység barbarizálása. — A demokrácia a természetesített kereszténység: egyfajta „visszatérés a természethez". — Az úri fajták alávetése a kereszténységnek lényegileg annak a belátásnak a következménye, hogy a kereszténység nyájvallás, hogy engedelmességet tanít: röviden, hogy keresztényeken könnyebb uralkodni mint nemkeresztényeken. Ezzel az utalással ajánlja még ma is a pápa a kínai császárnak a keresztény propagandát. Hozzájárul, hogy a keresztény eszmény csábító ereje talán olyan természetekre hat legerősebben, akik a veszélyt, a kalandot és az ellentétességet szeretik, akik mindent szeretnek, amiben magukat kockára teszik, amiben azonban a hatalomérzés non plus ultráját érhetik el. Gondoljunk szent Terézre, testvéreinek hősi ösztönei közepette: — a kereszténység itt mint az akarat-kicsapongás, az akarati erősség alakja, mint a hősiesség donquixotesága jelenik meg.

Keresztény eszmények. — Alapjában mi tudósok teljesítjük ma legjobban Krisztus tanítását. — A két nagy nihilista mozgalom: *a)* a buddhizmus, *b)* a kereszténység. Az utóbbi csak most ért el körülbelül olyan kultúraállapotokat, amelyekben eredeti hivatását betöltheti — olyan színvonalat, amelyhez tartozik, — amelyben tisztán mutatkozhatik. — A keresztény eszményt újra helyreállítottuk: hátramarad értékének meghatározása: 1. Milyen értékeket tagad? Mit tartalmaz az elleneszmény? Büszkeséget, a distancia patoszát, a nagy felelősséget, az elbizottságot, a pompás állatiságot, a háborús és hódító ösztönöket, a szenvedély, a bosszú, a csel, a harag, a kéj, a kaland, a megismerés istenítését —; az előkelő eszményt tagadja: az ember-típus szépségét, bölcseségét, hatalmát, pompáját és veszélyességét: a célokat állító, a „jövő" embert. 2. Realizálható? Igen, de éghajlati feltételek mellett, hasonlóan, mint a hindu eszmény. Mindkettőből hiányzik a munka. Kiold a népből, államból, kultúraközösségből, bíráskodásból, elutasítja az oktatást, a tudást, a jó modorra való nevelést, a szerzést, a kereskedést, mindent levált az emberről, ami hasznát és értékét alkotja — érzelmi idiosynkrasiával zárja le. 3. Az akarat gyönyörre irányuló következetessége marad, és semmi egyébre! Az üdvösség olyasminek számít, ami önmagát bizonyítja, aminek már nincs szüksége igazolásra, minden egyéb csak eszköz a célra. — A kereszténység a maga „üdvösség"-perspektívájával tipikusan szenvedő és elszegényedett emberfajnak való gondolkodás. A teli erő teremteni, szenvedni, elpusztulni akar.

Az ember az évezredek egész láncában nem ismerte magát fiziologiailag: még ma sem ismeri magát. Például annak tudása, hogy idegrendszere van (— de nem „lelke" —), még mindig a legtanultabbak előjoga. — Az ember állapotának következményét okának veszi, például a jó hangulatban megkezdett mű (alapjából azért megkezdve, mert már a jókedv adta hozzá a bátorságot) sikerül: lám, a mű az ok a jó hangulatra... Ténylegesen megint az volt a siker feltétele, ami a jókedvé, — a fiziologiai erők és rendszerek szerencsés koordinációja. Rosszul érzi magát: és következőleg nem lesz úrrá egy gondján, aggodalmán, önbírálatán... Igazából pedig azt hiszi az ember, hogy rossz állapota aggodalmának, „bűnének", „önbírálatának" következménye... De a helyreállás állapota, gyakran mély kimerülés után, visszatér. „Hogyan lehetséges, hogy ilyen szabad, ilyen megváltott vagyok? Ezt csak Isten tehette velem." Következtetés: „megbocsátotta bűnömet"...

Az ember beteges modorban *jó;* ha beteg... Annak a lélektani apparátusnak, amellyel a kereszténység dolgozott, legnagyobb részét most a hisztéria és az epilepszoidisz formáihoz számítjuk. Az ember egészséges, ha mulat komolyságán és buzgalmán, amellyel életünk valamely esete minket hipnotizált, ha a lelkifurdalásban olyasmit érez, mint a kutya kőbeharapásánál, — ha megbánását szégyelli. — Az eddigi gyakorlat, a tisztán lélektani és vallási, csak a tünetek megváltozására utazott: az embert újra helyreállítottnak tartotta, ha lealacsonyította magát a kereszt előtt és esküdözött, hogy jó ember lesz... Pedig egy gonosztevőnek, aki egy bizonyos sötét komolysággal tart ki sorsa mellett és nem rágalmazza tettét utólag, több lelki egészsége van... A gonosztevők, akikkel Dosztojevszki együtt élt a fegyházban, valamennyien töretlen természetek voltak — nem érnek százszor többet, mint egy „megtört" keresztény? — Nem szeretem ezt a fajta gyávaságot saját tettünkkel szemben (a megbánást); az ember ne hagyja magát cserben, ha váratlan szégyen és szorongatás rohanja meg. — Ezért sohase mondjuk: „ezt és azt nem kellett volna tenned", hanem mindig csak: „milyen különös, hogy nem tettem ezt már százszor!" — Egy harag, egy fogás, egy késszúrás: mi személy van ebben! A tett gyakran egyfajta merev nézést és szabadsághiányt hoz magával: úgy, hogy a cselekvő mintegy meg van bilincselve emlékével és önmagát már csak mint annak tartozékát érzi. Ez ellen a szellemi zavar, a hipnotizáltság egy alakja ellen kell mindenekelőtt harcolni: egy tett, legyen az bármilyen, mindazzal összemérve, amit az ember tesz, nullával egyenlő és leszámítható anélkül, hogy a számítás hamissá válnék.

A. Abban a mértékben, amelyben a kereszténység ma még szükségesnek tűnik fel, az ember még vad és végzetes. *B.* Más tekintetben nem szükséges, hanem szélsőségesen káros, de vonzólag és csábítólag hat, mert a mai emberiség egész rétegeinek, egész típusainak beteges jellemével megegyezik. Az *A.* esetben a kereszténység gyógyszer, legalább is fékező eszköz (— bizonyos körülmények között arra szolgál, hogy beteggé tegyen: ez hasznos lehet a vadság és nyerseség megtörésére). *B.* esetben magának a betegségnek a tünete növeli a décadencet; itt ellene hat a kezelés megerősítő rendszerének, itt a beteg-ösztön *szemben* azzal, ami neki üdvös.

Az ember lélektani hazugságának csúcspontja — így írja Nietzsche, az isteneszmével szembefordulva —, hogy egy lényt mint kezdetet és „önmagábanlévőt" számítson ki magának saját békamértéke szerint, az éppen neki jónak, bölcsnek, hatalmasnak, értékesnek látszóra vonatkozólag — és amellett gondolatban kikapcsolja az egész okozatosságot, amely által egyáltalában fennáll és értékes valamilyen jóság, bölcseség, hatalom. Hiszen önmagában a tudásnak és bölcseségnek nincs értéke, ép olyan kevéssé, mint a jóságnak: előbb mindig meg kell lennie a célnak, amelytől ezek a tulajdonságok értéket vagy értékellenességet nyernek, — lehetne *olyan cél,* amelyre vonatkozólag a szélső tudás nagy értékellenességet képviselne (például ha a szélső csalódás volna az élet fokozásának egyik előfeltevése; hasonlóképen, ha a jóság a nagy vágyösztön hajtórúgóit meg tudná bénítani és el tudná bátortalanítani)... Emberi életünk ilyen adottsága mellett minden keresztény stílusú „igazság", „jóság", „szentség", „istenség" mostanig nagy veszélynek bizonyult, — még most is abban a veszedelemben forog az emberiség, hogy egy értékellenes eszményiség miatt elpusztul. — Gondoljuk meg azt a veszteséget, amelyet valamennyi emberi intézmény szenved, ha egyáltalában felveszünk egy isteni és túlvilági *magasabb szférát,* amely ezeket az intézményeket még *szankcionálja.* Miközben megszokjuk, hogy az értéket ekkor ebben a szankcióban lássuk (például a házasságban), háttérbe szorítjuk természetes méltóságát, esetleg tagadjuk is. — A természetet abban a mértékben ítéljük meg kedvezőtlenül, amilyenben egy Isten ellentermészetének adunk becsületet. A „természet" immár a „hitvánnyal", „rosszal" lesz egyértelmű... A legfőbb erkölcsi minőségeknek mint Istennek valóságába vetett hit végzetessége: ezzel valamennyi valóságos értéket megtagadtak és mint értékellenességeket fogták fel. Így

lépett trónra a természetellenesség. Kérlelhetetlen logikával a természet megtagadásának abszolút követeléséhez érkeztek el.

A kereszténység igazi történelmi hatása, végzetes hatása éppen az önzés, az egyéni önzés végletekig való fokozása marad (az egyéni halhatatlanság végletéig). Az egyes embernek olyan fontosságot, olyan abszolútságot adott a kereszténység, hogy már nem volt feláldozható: a nem azonban csak emberáldozatok árán áll fenn... Isten előtt minden „lélek" *egyenlő* lett: de éppen ez minden lehető értékelés legveszedelmesebbike! Ha az egyeseket egyenlőknek vesszük, akkor a fajt, a nemet tesszük kérdésessé, azaz olyan gyakorlatnak kedvezünk, amely a nem romlására vezet: a kereszténység az ellenelv a kiválasztással szemben. — Mi más a keresztény altruizmus, mint a gyengék tömeg-önzése, amely kitalálja, hogy ha valamennyien egymásról gondoskodnak, minden egyes legtovább marad fenn?... Ha az ilyen érzületet nem érzi valaki szélső erkölcstelenségnek, az élet ellen való gonosztettnek, akkor a beteg bandába tartozik és maga is annak ösztöneivel él... Az igazi emberszeretet a nem javára szolgáló áldozatot kíván, — ez a szeretet kemény, tele van önlegyőzéssel, mert emberáldozatra van szüksége. És az az álhumanitás, amelyet kereszténységnek hívnak, éppen azt akarja keresztülvinni, hogy senkit se áldozzanak fel...

A keresztény erkölcskuruzslók. Első tétel: a lélek egészségét betegségnek tekintik, gyanakvással... Második tétel: a nagy és virágzó élet előfeltevései, az erős vágyakozások és szenvedélyek ellenvetésnek számítanak a nagy és virágzó élettel szemben. Harmadik tétel: mindaz, ahonnan az embert veszély fenyegeti, mindaz, ami úrrá lehet fölötte és tönkreteheti, gonosz, elvetendő, — a lélekből gyökerestől ki kell tépni. Negyedik tétel: Az önmagával és másokkal szemben veszélytelenné tett ember, gyenge, alázatosságba és szerénységbe vetett, gyengesége tudatában, a „bűrös", — ez a legkívánatosabb típus, az, amelyet némi léleksebészettel elő is lehet állítani...

A kereszténységet eddig mindig hamis, és nemcsak félénk módon támadták meg. Amíg nem érzi valaki a kereszténység erkölcsét az életellenes főbűnnek, addig védőinek kedvező játékuk van. A kereszténység puszta „igazságának" a kérdése — akár Istenének léte vagy keletkezéslegendájának történetisége tekintetében, nem is szólva a keresztény asztronómiáról és természettudományról — egészen mellékes ügy, amíg a keresztény erkölcs értékkérdését nem érintjük.

Nietzsche folytatja a kereszténység elleni, immár szenvedély-sugallta támadásait: Sohasem szabad megbocsátani a kereszténységnek, hogy olyan embereket, mint Pascal, tönkretett. Sohasem szabad megszűnni éppen az ellen harcolni a kereszténységben, hogy akarata éppen a legerősebb és legelőkelőbb lelkek megtörésére irányul. Nem szabad békét adni önmagunknak, amíg ez az egy nincs alapjából szétrombolva: az ember eszménye, amelyet a kereszténység kitalált, követelései az emberrel szemben, nemje és igenje az ember tekintetében. A keresztény mese, fogalom-pókhálóskodás és teologia egész maradékával nem törődünk; még ezerszer abszurdabb lehetne, és még egy ujjunkat sem emelnők fel ellene. De az ellen az eszmény ellen harcolunk, amely beteges szépségével és női csábításával, titkos rágalmazó beszédességével az elfáradt lelkek minden gyávaságát és hiúságát rábeszéli — és a legerősebbeknek is vannak fáradt óráik —, mintha mindaz, ami az ilyen állapotokban a leghasznosabbnak és legkívánatosabbnak látszhatik, bizalom, gyanútlanság, igénytelenség, türelem, szeretet a hozzá hasonlók iránt, megadás, odaadás Istennek, az egész énnek egyfajta leszerszámozása és leköszönése, önmagában is leghasznosabb és legkívánatosabb volna; mintha a kicsiny, szerény lélek-torzszülött, az erényes átlagállat és nyájbirka ember nemcsak előbbrevaló volna az erősebb, gonoszabb, vágyakozóbb, dacosabb, tékozlóbb és ezért százszorosan veszélyeztetettebb emberfajtával szemben, hanem egyenesen az eszményt, a célt, a mértéket, a legfőbb kívánatosságot jelentené az embernek általában. Az eszménynek *ez* a felállítása volt eddig a legaggasztóbb kísértés, amelynek

az ember ki volt téve: mert ezzel a pusztulás fenyegette az ember erősebben sikerült kivételeit és szerencsés eseteit, akikben az egész embertípus hatalmi és növekedési akarata egy lépést tesz előre; ez az eszmény értékeivel gyökerében készült aláásni azoknak a több-embereknek a növekedését, akik magasabb igényeikért és feladataikért önként cserébe vesznek egy veszélyesebb életét is. Mi ellen harcolunk a kereszténységben? Hogy össze akarja törni az erőseket, el akarja bátortalanítani bátorságukat, ki akarja használni rossz óráikat és fáradtságaikat, nyugtalanságra és lelkiismereti szükségre akarja kifordítani büszke biztosságukat, hogy ért az előkelő ösztönök megmérgezéséhez és megbetegítéséhez, amíg csak erejük, hatalmi akaratuk visszafordul, önmaguk ellen fordul, — amíg az erősek tönkremennek az önmegvetés és önbántalmazás kicsapongásai miatt: a tönkremenésnek az a borzasztó fajtája ez, amelyre Pascal szolgáltatja a leghíresebb példát.

II. Az erkölcs bírálata. — Az erkölcsi értékelések származása. — Naivitás, hogy marad erkölcs, ha hiányzik a szankcionáló Isten. A „túlvilág" abszolúte szükségszerű, hogy az erkölcsben való hit fenntartható legyen. — Minden erény fiziologiai állapot: különösen a szervi főműködéseket érzik szükségszerűnek, jónak, az erények voltaképen mind kifinomult szenvedélyek és emelkedett állapotok. Részvét és szeretet az ember iránt, mint a nemi ösztön fejlődése. Igazságosság, mint a bosszúösztön fejlődése. Az erény mint gyönyör az ellenállásban, mint hatalmi akarat. A tisztelet mint a hasonló és egyenlő hatalmú elismerése. — Főtételem: nincsenek erkölcsi jelenségek, csupán ezeknek a jelenségeknek erkölcsi értelmezése van. Ez az értelmezés maga erkölcsönkívüli eredetű. — 1) Az erkölcs abszolút uralma: minden biologiai jelenség aszerint mérve és ítélve. 2) Élet és erkölcs azonosításának kísérlete (a felébredt kétely jele: az erkölcsöt már ne érezzék ellentétnek); több eszköz, még transzcendens út is. 3) Az élet és erkölcs szembeállítása: az erkölcs az élet alapján megítélve és elítélve. — Mennyiben volt az erkölcs káros az életre: *a)* az élet élvezetére, az élet iránt érzett hálára stb., *b)* az élet szépítésére, nemesítésére, *c)* az élet megismerésére, *d)* az élet kibontakozására, amennyiben annak legmagasabb jelenségeit egymással való meghasonlásba igyekezett hajszolni.

A nyáj. Az igazságszeretet erkölcse a nyájban. „Légy felismerhető, fejezd ki belsődet világos és állandó jelekkel, — különben veszedelmes vagy: és ha gonosz vagy, akkor színlelőképességed a legrosszabb a nyáj számára. Megvetjük a titkolódzókat, a felismerhetetleneket". — A nyájban, egy közösségben, tehát egyenlők között jó értelme van az igazságszeretet túlbecsülésének. Meg nem csalatni magát — és következőleg, mint személyes erkölcs, nem is csalni! kölcsönös kötelezettség egyenlők között! — A nyájerények bírálatához. A lomhaság tevékeny 1) a bizalomban, mert a bizalmatlanság feszültséget, megfigyelést, gondolkodást tesz szükségessé; 2) a tiszteletben, ahol nagy a hatalomkülönbség és szükséges az alávetés: hogy ne féljenek, megkísérelnek szeretni, nagyrabecsülni és a hatalomkülönbséget értékkülönbségnek értelmezni: úgy, hogy a viszony már nem lázadozik; 3) az igazságérzékben. Mi igaz? Az, amiben olyan magyarázat van adva, amely a szellemi erőmegfeszítés minimumát okozza (ezenfelül a hazugság nagyon megerőltető); 4) a szimpatiában. Megkönnyebbülés önmagát egyenlővé tenni, egyenlően érezni próbálni, egy meglévő érzelmet elfogadni: valami passzív dolog ez, szemben azzal az aktívummal, amely megőrzi magának és állandóan gyakorolja az értékítélet legsajátabb jogait (az utóbbi nem ad nyugalmat); 5) az ítélet pártatlanságában és hűvösségében: visszariadnak az indulat megerőltetésétől és szívesebben félreállnak, „tárgyilagosan"; 6) a becsületességben: inkább egy meglévő törvénynek engedelmeskednek, semhogy törvényt alkossanak maguknak és másoknak parancsoljanak: a parancsolástól való félelem —: inkább alávetni magát, mint reagálni; 7) a toleranciában: a félelem a jog, az ítélés gyakorlásától. Figyeljük meg a nyáj gyűlöletét az igazságszeretővel szemben. — Az én filozófiám rangsorra irányul: nem individualista erkölcsre. A nyáj értelme uralkodjék a nyájban, —

de ne nyúljon azon túl: a nyáj vezetőinek saját cselekvéseiknek alapjából eltérő értékelésére van szükségük, hasonlóképen a függetleneknek vagy „ragadozóknak" stb.

Általános erkölcsi vonatkozások. — Minden tökéletes cselekvés éppen tudattalan és már nem akart; a tudat tökéletlen és sokszor beteges személyes állapotot fejez ki. A személyes tökéletesség mint az akaratot feltevő, mint tudatosság, mint dialektikus ész karikatúra, egyfajta önellentmondás. Hiszen a tudatosság foka lehetetlenné teszi a tökéletességet... A színészkedés formája. — Valamikor úgy következtettek: a lelkiismeret elveti ezt a cselekvést; tehát ez a cselekvés elvetésreméltó. Ténylegesen azért vet el a lelkiismeret valamely cselekvést, mert azt régóta elvetették. Csak utánabeszél: nem teremt értékeket. Az, ami valamikor arra késztetett, hogy bizonyos cselekvéseket elvessenek, nem a lelkiismeret volt: hanem a belátás (vagy az előítélet) következményeikre vonatkozólag.

„Az erkölcs az erkölcsért" — fontos lépés eltermészetteleníté sében: maga jelenik meg végső értékként. Ebben a fázisban áthatotta a vallást: például a zsidóságban. És ugyanígy van egy fázis, amikor a vallást megint leválasztja magáról és amikor semmiféle Isten nem elég erkölcsös számára: akkor a személytelen eszményt részesíti előnyben. Ez az eset van most. — „A művészet a művészetért" ez ugyanolyan veszedelmes elv: ezzel hamis ellentétet visznek a dolgokba, — ez a valóság-rágalmazásra („eszményítésre" a rútba) vezet. Ha valamely eszményt a valóságról leválasztunk, akkor a valóságot letaszítjuk, elszegényítjük, elrágalmazzuk. „A szépet a szépért", „az igazat az igazért", „a jót a jóért" — ez a valóságot megverő nézés három alakja. — Művészet, megismerés, erkölcs eszközök: a helyett, hogy az élet fokozására irányuló szándékot ismerték volna fel bennük, az élet ellentétével hozták vonatkozásba, Istennel, — mintegy magasabb világ kinyilatkoztatásait, amely ezen a világon imitt-amott keresztülnéz... „Szép és rút", „igaz és hamis", „jó és gonosz" — ezek az elválasztások és ellenkezések lét- és fokozásfeltételeket árulnak el, nem az emberét általában, hanem valamilyen szilárd és tartós komplexusokét, amelyek elleneiket leválasztják magukról. A háború, amelyet ezzel teremtenek, a lényeges a dologban: mint eszköze a leválasztásnak, amely megerősíti az elszigetelést. — Ezeknek az elmélkedéseknek a tendenciáját moralista naturalizmusnak nevezhetem: feladatom az, hogy a látszólag emancipált és természettelenné vált erkölcsi értékeket visszafordítsam természetükre, — azaz természetes „erkölcstelenségükre".

Az ember egy kicsiny, túlfeszített állatfaj, amelynek — szerencsére — megvan a maga ideje; az élet általában a Földön egy pillanat, közbejöttség, kivétel következmény nélkül, valami, ami a Föld egész jellegére jelentőség nélkül marad; a Föld maga, mint minden csillag, hiatus két semmi között, esemény terv, ész, akarat, öntudat nélkül, a szükségképiség legrosszabb fajtája, a *buta* szükségképiség... Ez ellen a szemlélet ellen valami fellázad bennünk; a hiúság kígyója rábeszél „mind ennek hamisnak kell lennie; mert felháborít... Nem lehetne mindez csak látszat? És az ember mindamellett, Kanttal szólva — — "

Hogyan juttatható az erény uralomra. Az erény uralmát éppenséggel csak ugyanazokkal az eszközökkel lehet elérni, amelyekkel általában valamely uralom elérhető, mindenesetre nem erény által... Ez a fejtegetés az erény politikájáról szól: ennek a politikának eszményét állítja fel, úgy írja le, amilyennek lennie kellene, ha valami tökéletes lehetne ezen a Földön. Már most egy filozófus sem lesz, aki kételkednék abban, hogy mi a tökéletesség típusa a politikában: a machiavellizmus. De a tiszta, teljes erejű machiavellizmus emberfölötti, isteni, transzcendens, az ember sohasem éri el, legfeljebb érinti. Ebben a szűkebb fajta politikában is, az erény politikájában, látszólag sohasem érték el az eszményt. Platon is csak érintette. A legelfogulatlanabb és legtudatosabb moralisták is mind, legalább is elfáradásukban, a maguk részére is az erényre aspiráltak: ez a moralista első és kapitális hibája, —

minthogy neki a tett immoralistájának kell lennie. Hogy éppen ennek nem szabad látszania, más kérdés. Vagyis nem is más kérdés: az ilyen elvi önmegtagadás (erkölcsileg kifejezve képmutatás) beletartozik a moralista kánonába és legsajátabb kötelességtanába: a nélkül sohasem jut el a maga fajtájú tökéletességhez. Szabadság az erkölcstől, az igazságtól is, azért a célért, amely minden áldozattal felér: az erkölcs uralmáért, — így hangzik ez a kánon. — Magával az erénnyel nem alapozzuk meg az erény uralmát; magával az erénnyel lemondunk a hatalomról, elveszítjük a hatalmi akaratot. — Valamely erkölcsi eszmény győzelmét ugyanazokkal az „erkölcstelen" eszközökkel vívjuk ki, mint minden győzelmet: erőszakkal, hazugsággal, rágalmazással, igazságtalansággal. — Az erkölcs ép olyan „erkölcstelen", mint minden más dolog a Földön; az erkölcsiség maga az erkölcstelenség egyik alakja. Nagy felszabadulás, amelyet ez a belátás ad. Az ellentét el van távolítva a dolgokból, az egyféleség minden történésben meg van mentve. — — Vannak olyanok, akik azt keresik, hogy hol erkölcstelen valami. Ha így ítélnek: „ez jogtalanság", akkor azt hiszik, hogy meg kell szüntetni és változtatni. Ellenkezőleg, nekem sehol sincs nyugtom, amíg valamely tárgyra vonatkozólag még nem vagyok tisztában erkölcstelenségével. Ha ezt kifürkésztem, egyensúlyom megint helyreállt. — Milyen eszközökkel jut valamely erény hatalomra? Pontosan egy politikai párt eszközeivel: rágalmazással, gyanúsítással, az ellentétes törekvésű, már hatalmon lévő erények aláaknázásával, nevüknek átkeresztelésével, rendszeres üldözésükkel és kigúnyolásukkal. Tehát: csupa „erkölcstelenséggel". Mit csinál valamely ösztönös vágyakozás önmagával, hogy erénnyé váljék? Átkeresztelést; szándékainak elvi letagadását; a maga-félreértés gyakorlását; szövetséget fennálló és elismert erényekkel; kimondott ellenségeskedést ellenfeleikkel szemben. Lehetőleg megszentelő hatalmak védelmét megvásárolni; megrészegíteni, lelkesíteni; az idealizmus tartuffeségét felölteni; pártot szerezni, amely vagy felülkerekedik vele, vagy tönkremegy..., tudattalanná, naivvá lenni. — A képmutató látszat, amellyel minden polgári rend be van kenve, mintha az erkölcsiség szülöttjei volnának — például a házasság; a munka; a hivatás; a haza; a család; a rend; a jog. Mivel azonban valamennyit a legközepesebb fajtájú emberekre való tekintettel alapították, kivételek és kivételes szükségek ellen való védelemre, méltányosnak kell találni, hogy itt sokat hazudnak. — Az erény maga ellen tudja az átlagember minden ösztönét: előnytelen, nem okos, elszigetel; a szenvedéllyel rokon és az észnek rosszul hozzáférhető; elrontja a jellemet, a fejet, a lelket — mindig az emberi középszer mértékével mérve. — Az erényt azon ismerem fel, hogy 1) nem kívánja, hogy felismerjék, 2) nem tesz fel mindenütt erényt, hanem éppen másvalamit, 3) nem szenved az erény távolléte miatt, hanem fordítva, ezt annak a távolságnak tekinti, amelynek alapján tisztelnivaló van az erényben; nem közli önmagát, 4) nem csinál propagandát, 5) senkinek sem engedi meg, hogy a bírót játssza, mert mindig erény *sajátmagáért*, 6) hogy éppen mindazt teszi, ami különben tilos: az erény, ahogyan én értem, a tulajdonképeni tilos minden nyájtörvényhozásban, 7) röviden, hogy renaissance-stílusú erény, virtù, moralinmentes erény... — A személytelenül értett, objektív erény veszélyességéről szóló tétel a szerénységre is érvényes: sok választékos szellem pusztul el miatta. A szerénység erkölcsisége a legrosszabb elpuhulás olyan lelkek számára, akikre vonatkozólag annak van egyedüli értelme, hogy idejében *keményekké* legyenek. — Végül is, mit értem el? Ne rejtsük el magunk előtt ezt a legcsodálatosabb eredményt: az erénynek új ingert kölcsönöztem, — mint tiltott valami hat. Csak miután mindent hazugságnak, látszatnak ismertünk fel, kaptuk meg újra az engedélyt erre a legszebb hamisságra, az erényre. Már nincs instancia, amely azt megtilthatná nekünk: csak, hogy az erényt az erkölcstelenség egyik alakjának mutattuk ki, igazolódott újra, — egyenlően résztvesz minden lét alaperkölcstelenségében, — mint elsőrangú fényűzési forma, a bűn leggőgösebb, legdrágább és legritkább alakja.

Az erkölcsi eszmény. A kívánatosság, az illetéktelen bíráskodás állás-

pontja beletartozik a dolgok menetének jellegébe, minden igazságtalanság és tökéletlenség ugyanígy, — éppen a mi „tökéletesség"-fogalmunk az, amely nem találja meg számítását. Minden kielégülést akaró ösztön kifejezi elégedetlenségét a dolgok mostani állásával: hogyan? talán az egész csupa elégedetlen részből van összetéve, amelynek valamennyinek kívánatosságok vannak a fejében? „a dolgok menete" talán éppen az „el innen! el a valóságtól!", az örök kielégületlenség maga? a kívánatosság talán a hajtóerő maga? talán — deus?

Fontosnak látom, hogy megszabaduljunk *a* mindenségtől, az egységtől, valamilyen erőtől, feltétlenségtől; különben nem kerülhetnők el, hogy legfelső instanciának vegyük és „Istennek" kereszteljük. Szét kell forgácsolni a mindenséget; elveszteni a respektust a mindenség iránt; azt, amit az ismeretlennek és egésznek adtunk, visszavenni a legközelebbi, a miénk számára. Amit például Kant mond „Két dolog örökre tiszteletreméltó marad", — ma inkább azt mondanók „az emésztés tiszteletreméltóbb". A mindenség mindig magával hozná a régi problémákat, — „hogyan lehetséges a baj?" stb. Tehát: nincs mindenség, a nagy sensorium vagy inventarium vagy erőmagazin hiányzik.

Az erkölcsi degenerálódást ma már nem tudjuk a fiziologiaitól elválasztva gondolni: csupán az utóbbi tünetkomplexusa; valaki szükségképen rossz, mint ahogy szükségképen beteg. A bűn nem ok; a bűn következmény. — Nem lehet elég becsülésünk az ember iránt, ha azt nézzük benne, hogyan tudja magát átverekedni, kitartani, a körülményeket hasznára fordítani, ellenfeleket leteperni; ha ezzel szemben azt nézzük az emberben, hogyan kíván, akkor a legabszurdabb bestia. Az „eszmény" — az emberi kívánatosság — mintegy a bánatpénz, amit az ember azért az óriási költségért fizet, amelyet minden valóságos és sürgős feladatban kell vállalnia.

Ha megszűnik a valóság, akkor jön az álom, az elfáradás, a gyöngeség: az „eszmény" egyenesen az álom, az elfáradás, a gyengeség egy alakja... „Ártatlanság": így hívják az elbutulás eszményi állapotát; „üdvösség": a lustaság eszményi állapotát; „szeretet": a nyájállat eszményi állapotát, amely már nem akar ellenséget. Ezzel mindazt, ami az embert lealacsonyítja és lerontja, eszménnyé emeltek.

Mi az erkölcs pénzhamisítása? Azt állítja, hogy tud valamit, nevezetesen azt, hogy mi „jó és gonosz". Ez azt jelenti, hogy tudni véli, hogy az embernek *van* célja, rendeltetése —.

Az erkölcs mint az élettagadás eszköze. Meg kell semmisíteni az erkölcsöt, hogy megszabadítsuk az életet. — Hadat üzentem a sápkóros keresztényeszménynek (mindazzal, ami közeli rokona), nem azzal a szándékkal, hogy megsemmisítsem, hanem csak azért, hogy zsarnokságának véget vessek és szabad teret nyerjek új eszményeknek, robusztusabb eszményeknek... A keresztény eszmény fennmaradása a legkívánatosabb dolgok közé tartozik: már csak azok miatt az eszmények miatt is, amelyek mellette és talán fölötte akarnak érvényesülni, — ellenfeleiknek, erős ellenfeleiknek kell lenniök, hogy erősekké váljanak. Így szükségünk van nekünk, immoralistáknak az erkölcs hatalmára: önfenntartási ösztönünk azt akarja, hogy ellenfeleink ereje megmaradjon, — csupán úrrá akar lenni fölöttük.

Hogy valamennyi erkölcsi jelenség úgy leegyszerűsíthető, mint Schopenhauer gondolta, ekkora értelmetlenségre és naivitásra csak olyan gondolkodó jöhetett rá, aki meg volt fosztva minden történelmi ösztöntől és legcsodálatosabb módon még az alól az erős történelmi iskolázás alól is kibújt, amelyet a németek Herdertől Hegelig végigcsináltak.

Az „én" — amely nem *egy* lényünk egységes kormányzásával! — csupán fogalmi szintézis — tehát nincs is „egoizmusból" való cselekvés.

Minden társadalomnak megvan a tendenciája, hogy ellenfeleit — legalább is elképzelésében — karikatúrává fokozza le és mintegy kiéheztesse: ilyen karikatúra lesz a jámborok között az istentelen, az arisztokraták között a nép embere; immoralisták között a moralista lesz azzá: Platon például karikatúrává lesz nálam.

Nagy hazugság a történelemben: mint hogyha az Egyház romlottsága lett volna a reformáció oka! Ez csak ürügy, önhazudozás az agitátorai részéről — erős szükségek voltak azok, amelyeknek brutalitása nagyon rászorult a vallási leplezésre.

Az embert akaratának hatalommennyisége és gazdagsága szerint becsülöm: nem annak gyengítése és kioltása szerint; az olyan filozófiát, amely az akarat megtagadását tanítja, a lerontás és rágalmazás tanának tekintem.

Schopenhauer mellett Kantot akarom jellemezni: semmi görög, abszolúte történetellenes és erkölcs-fanatikus. Nála is a szentség a háttérben... — Rousseau kérdése a civilizációra vonatkozólag „jobb lesz-e az ember általa?" — komikus kérdés, mert az ellenkező kézenfekvő és éppen ez az, ami a civilizáció *javára* szól.

A személy gazdagsága az, teltsége önmagában, a túláradás és leadás, az ösztönös jóllét és magaigenlés, ami a nagy áldozatokat és a nagy szeretetet teszi. — Zárótételem az: hogy a valóságos ember sokkal magasabb értéket ábrázol, mint bármely eddigi eszmény „kívánatos" embere.

Nem hiszünk abban, hogy egy ember mássá lesz, ha nem máris az: azaz, ha nem a személyek sokasága, legalább a személycsiráké, amint ez gyakran előfordul. Ilyen esetben elérhető, hogy a másik szerep lép előtérbe, hogy „a régi embert" hátratolják... A látvány módosult, nem a lényeg...

Hogy méltányosan gondolkodjunk az erkölcsről, két állattani fogalmat kell helyébe tennünk: a bestia megszelídítését és egy bizonyos faj tenyésztését. A papok mindenkor azt állítják, hogy javítani akarnak... De mi többiek nevetünk, ha egy állatszelídítő „javított" állatairól akarna beszélni. A bestia megszelídítését a legtöbb esetben a bestia károsításával érik el: az erkölcsi ember sem jobb ember, csupán meggyöngült. De kevésbbé káros... — Amit minden erővel világossá kívánok tenni: *a)* hogy nincs rosszabb összetévesztés, mintha a tenyésztést a szelídítéssel tévesztik össze: ezt megtették... A tenyésztés, úgy amint én értem, az emberiség óriási erőelraktározásának eszköze, úgy, hogy a nemzedékek tovább építhetnek elődeik munkáján — nemcsak külsőleg, hanem belsőleg, belőlük szervesen kinőve, az erősebbe... *b)* hogy rendkívül veszedelmes, ha azt hiszik, hogy az emberiség mint egész tovább nő és erősebb lesz, ha az egyének ernyedtek, egyenlők, átlagosak lesznek... Az emberiség elvontság: a *tenyésztés* célja a legegyedibb esetben is mindig csak az *erősebb* ember lehet (a tenyésztetlen gyenge, tékozló, állhatatlan).

Mi az erkölcs tulajdonképen? A décadence ösztöne, a kimerültek és kitagadottak azok, akik ilyen módon bosszút állnak és uraskodnak... Történelmi igazolás: a filozófusok mindig dekadensek, mindig nihilista vallások szolgálatában állnak.

A hanyatlási ösztönök úrrá lettek az emelkedési ösztönökön... A semmi akarása úrrá lett az élet akarásán! Igaz ez? nincs-e talán az életnek, a fajnak nagyobb biztosítéka a gyengék és közepesek győzelmében? talán csak eszköz ez az élet összmozgásában, tempó-hátráltatás? Feltéve, hogy az erősek lennének urak mindenben és az értékelésekben is. A gyengék önmegvetése volna a következmény; arra törekednének, hogy eltűnjenek és megszüntessék magukat. És talán kívánatos volna ez? és akarnánk-e igazában olyan világot, amelyből hiányoznék a gyöngék utóhatása, finomságuk, figyelmességük, szellemiségük, hajlékonyságuk?

Megértettük, mi határozta meg eddig a legfelső értéket és miért lett úrrá az ellenkező értékelés fölött: számbelileg erősebb volt. — Ha a létet erkölcsileg ítéljük meg, útálatot kelt.

Az emberiség fejlődése. A. Hatalmat nyerni a természet fölött és *ehhez* egy bizonyos hatalmat önmaga fölött. (Az erkölcsre szükség volt, hogy az ember érvényesüljön a természettel és a „vadállattal" való harcban.) B. Ha kivívta a hatalmat a természet fölött, akkor ezt a hatalmat fölhasználhatja, hogy önmagát szabadon továbbalakítsa: a hatalmi akarat mint önemelés és erősítés.

Az erkölcs mint a faj illúziója, hogy az egyest a jövőért való önfeláldo-

zásra hajtsa. Legmélyebb hála az iránt, amit az erkölcs eddig teljesített: de most már csak nyomás, amely végzetté válnék! (Sajátmaga mint becsületesség kényszerít az erkölcs megtagadására! Az erkölcs önmegsemmisítése ilyen módon még saját erejének egy darabja és az európaiak műve lesz, hitükért meghalt és erkölcsi hősiességű elődök kalandor, hódító, erős utódaié.)

III. A filozófia bírálata. — A filozófusok nem mérlegelték, hogy fogalmak és szavak örökségünk olyan időkből, amikor a fejekben nagyon sötét és igénytelen világ volt. Ami legutoljára dereng a filozófusokban: a fogalmakat nem kell már csak ajándékba elfogadniok, nemcsak azokat megtisztítaniok és felderíteniök, hanem azokat legelőbb csinálniok, teremteniök, odaállítaniok és azokra rábeszélniök kell. Mindenekelőtt abszolút szkepszisre van szükség minden hagyományos fogalommal szemben (mint ahogy talán egyszer már *egy* filozófusban megvolt — természetesen Platonban —, mert ő az ellenkezőt tanította). — Senkit sem láttam, aki az erkölcsi értékérzelmek bírálatát merészelte volna: és a kevés kísérletnek, hogy ezeknek az érzelmeknek keletkezéstörténetéhez jussanak el (mint az angol és a német darwinisták), csakhamar hátat fordítottam.

A német filozófia jelentősége (Hegel): egy panteizmus kigondolása, amelyben a gonoszságot, a tévedést és a szenvedést nem érzik érvnek az isteni jelleg ellen. Ezzel a grandiózus kezdeményezéssel visszaéltek a meglévő hatalmak (állam stb.), mintha azzal az éppen uralkodónak az észszerűsége lett volna szankcionálva. — Schopenhauer ezzel szemben konok erkölcs-emberként jelenik meg, aki világtagadóvá lesz, hogy erkölcsi becslésével igaza maradjon. Végül „misztikussá". — Magam esztétikai igazolást kíséreltem meg: hogyan lehetséges a világ rútsága? A szépségre, a hasonló formákban való megmaradásra irányuló akaratot mint időleges fenntartó és gyógyító eszközt fogtam fel: alapjában azonban az örökké teremtőt mint az örökké elpusztítani kénytelent a fájdalomhoz kötöttnek láttam. A rút a dolgok szemlélésének a formája annak az akaratnak a nyomán, hogy értelem, *új* értelem vetíttessék az értelmetlennéváltba: a felgyűlt erő, amely a teremtőt arra kényszeríti, hogy az eddigit tarthatatlannak, rosszul sikerültnek, megtagadásra méltónak, rútnak érezze! — Első megáldásom: a dionysosi bölcseség. Gyönyör a legnemesebb megsemmisülésében és abban a látványban, hogyan jut lépésenként a romlásba: mint gyönyör az eljövőben, a jövendőben, amely a meglévő, akármennyire jó fölött diadalmaskodik. Dionysosi: időleges azonosulás az élet elvével. Újításaim. A pesszimizmus továbbfejlesztése: az értelmiség pesszimizmusa; az erkölcsi bírálat, a végső vigasztalás feloldása. A hanyatlás jeleinek felismerése: ábránddal fátyoloz el minden erős cselekvést; a kultúra elszigetel, igazságtalan és ezáltal erős. 1. Törekvésem a hanyatlás ellen és a személyiség növekvő gyengesége. Új középpontot kerestem. 2. Felismertem ennek a törekvésnek lehetetlenségét. 3. Erre továbbmentem a feloldás útján, — ebben egyesek számára új erőforrásokat találtam. Rombolóknak kell lennünk! Felismertem, hogy a feloszlás állapota, amelyben egyes lények kiteljesedhetnek, mint különben soha — az egyetemes lét képe és egyes esete. Az egyetemes feloszlás és beteljesületlenség bénító érzésével az örök visszatérést állítottam szembe.

A német filozófia mint egész — Leibniz, Kant, Hegel, Schopenhauer, hogy a nagyokat nevezzem meg — a legalaposabb fajtájú romantika és honvágy, amely eddig volt: vágyódás a legjobbra, ami valaha volt. Visszakívánkozik a görög világba, legalább is a fogalmak szivárványhídján át. Persze, nagyon finomnak és könnyűnek kell lennie, hogy ezeken a hidakon átmehessen valaki! De mily boldogság rejlik már ebben a szellemiségre, csaknem a szellemszerűségre irányuló akaratban! Vissza akarnak menni, az egyházatyákon át a görögökhöz, az Északból a Délre, a formuláktól a formákhoz; az ókor kimenetelét, a kereszténységet, mint hozzávezető utat még élvezik — mint antik fogalmak és értékítéletek csillogó mozaikját, skolasztikus absztrakciók rokokóját — ez még mindig jobb, azaz finomabb és vékonyabb, mint az európai Észak paraszti és csőcselék-valósága, még mindig a magasabb szellemiség óvása a paraszt-

háború és csőcselék-felkelés ellen, amely Európa Északján úrrá lett a szellemi ízlésen, és amelynek a nagy „nemszellemi ember", Luther volt a vezére: — ebben a tekintetben a német filozófia egy darab ellenreformáció, sőt még renaissance, legalább akarat a renaissancera, akarat továbbhaladni az ókor felfedezésében, az antik filozófia felásásában, mindenekelőtt a Sokrates előttiekének — a legjobban eltemetett görög templomnak! Talán, hogy néhány századdal később majd úgy ítélnek, hogy minden német bölcselkedésnek igazi méltósága abban van, hogy lépésenként való újramegnyerése az antik talajnak. Ma újra közeledünk a világértelmezésnek mindazokhoz az elvi formáihoz, amelyeket a görög szellem, Anaximandros, Herakleitos, Parmenides, Empedokles, Demokritos és Anaxagoras talált fel, — napról-napra görögebbek leszünk, előbb, s ez méltányos, fogalmakban és értékelésekben, mintegy görögösködő kísértetek: de egykor remélhetőleg testünkkel is! Ebben gyökerezik (és gyökerezett mindig) reményem a németségben!

Babona a filozófusokról: összetévesztésük a tudományos emberekkel. Mintha az értékek a dolgokban rejlenének és csak jól meg kellene azokat fogni! — Végzetes megkülönböztetés, mint hogyha volna sajátszerű megismerési ösztön, amely tekintet nélkül a haszon és a kár kérdéseire, vakon az igazság felé törne: és azután, ettől elválasztva, a gyakorlati érdekek egész világa... Ezzel szemben én azt iparkodom megmutatni, milyen ösztönök voltak ezek mögött a tiszta teorétikusok mögött tevékenyek, — hogyan indultak el valamennyien ösztöneik bilincseiben olyasvalami felé, ami az ő számukra „igazság" volt, az ő számukra és csakis az ő számukra. A rendszerek harca, az ismeretelméleti skrupulusokéval együtt, jól meghatározott ösztönök harca (a vitalitás, a hanyatlás, a társadalmi rendek, a fajták stb. formái). Az úgynevezett megismerési ösztön elsajátító és legyűrő ösztönre vezethető vissza: ezt az ösztönt követve fejlődtek ki az érzékek, az emlékezet, az ösztönök stb.

A moralisták fellépése abba az időbe tartozik, amikor az erkölcs végét járja. A moralista az erkölcsi ösztönök feloldója, akármennyire hiszi, hogy újrahelyreállítójuk. Az, ami a moralistát tényleg hajtja, azok nem az erkölcsi ösztönök, hanem a dekadencia ösztönei, az erkölcs formuláira lefordítva.

A legmélyebb és legkevésbbé kimerített könyvekben talán mindig lesz valami Pascal Gondolatainak aforisztikus és hirtelen jellegéből. A hajtó erők és az értékelések sokáig a felszín alatt vannak; ami előjön, az hatás. Védekezem a hamis tudományosság minden tartüffsége ellen: 1. a kifejtés tekintetében, ha nem felel meg a gondolatok genezisének; 2. a módszerek igényeiben, amelyek a tudomány bizonyos időszakában talán még nem is lehetségesek; 3. a tárgyilagosság, a hideg személytelenség igényeiben, ahol, mint minden értékelésben, két szóval magunkról és belső élményeinkről mesélünk.

Mélységes közömbösségem önmagammal szemben: nem akarok előnyt megismeréseimből és a hátrányok elől sem térek ki, amelyeket magukkal hoznak. Itt az is bele van számítva, amit a jellem megromlásának lehetne nevezni; ez a perspektíva kívül esik: jellememet kezelem, de sem arra nem gondolok, hogy megértsem, sem arra, hogy megváltoztassam, — az erény személyes kalkulusa egy pillanatig sem jutott eszembe. Úgy látom, hogy az ember becsukja maga előtt a megismerés kapuit, mihelyt személyes esete iránt érdeklődik — vagy éppen „lelke üdve" iránt!... Az embernek nem szabad erkölcsiségét túlzottan fontosnak tartani és szerény jogát az ellentétéhez elvétetni... — Mi pszichologusai a jövőnek — minekünk kevés jóakaratunk van az önmegfigyelésre: mi majdnem az elfajulás jelének tekintjük, ha egy műszer „önmagát megismerni" iparkodik: a megismerés műszerei vagyunk és a műszer egész naivitását és szabadságát szeretnők, — tehát önmagunkat nem szabad elemeznünk, nem szabad „ismernünk". A nagy pszichologus önfenntartási ösztönének első jegye: sohasem keresi önmagát, nincs szeme, érdeke, kíváncsisága sajátmaga számára... Uralkodó akaratunk nagy önzése akarja így tőlünk, hogy önmagunk előtt szépen becsukjuk a szemünket, — hogy „személytelennek", „érdektelennek", „tárgyilagosnak" kell látszanunk! — ó, mennyire az ellentéte

vagyunk! Csupán, mert excentrikus fokban pszichologusok vagyunk. Nem vagyunk Pascalok, nem vagyunk különlegesen érdekelve „a lélek üdvében", saját boldogságunkban, saját erényünkben. Sem elég időnk, sem elég kíváncsiságunk nincs arra, hogy ilyen módon önmagunk körül forogjunk. Mélyebben megnézve még másképen is áll a dolog: alapjából bizalmatlanok vagyunk minden köldöknézővel szemben, mert az önmegfigyelés nekünk a pszichologiai zseni elfajulási alakjának számít, kérdőjelnek a pszichologus ösztönével szemben: amilyen bizonyosan elfajult az olyan festő-szem, amely mögött az az *akarat* áll, hogy lásson azért, hogy lásson.

A görög bölcselet bírálatához. A görög filozófusok megjelenése Sokratestől kezdve a dekadencia egyik tünete; az antihellén ösztönök kerekednek felül... Még egészen hellén a „szofista" — beleszámítva Anaxagorast, Demokritost, a nagy ionokat —; de mint átmeneti alak. A polisz elveszti hitét kultúrájának egyetlenségében, úri jogában minden más polisz fölött... A kultúrát, azaz az „isteneket" kicserélik, — ezzel elveszítik a hitet az autochtón isten egyedüli előjogában. A különböző leszármazású jó és gonosz keveredik: a jó és a gonosz között elmosódik a határ... Ez a szofista... Ezzel szemben a filozófus a reakció: a régi erényt akarja. Ő a hanyatlás okait az intézmények hanyatlásában látja, ő régi intézményeket akar; — ő a hanyatlást a tekintély hanyatlásában látja: új tekintélyeket keres (utazás külföldre, idegen irodalmakba, exotikus vallásokba...); — ő az ideális poliszt akarja, miután a „polisz" fogalma túlélte magát (körülbelül úgy, amint a zsidók önmagukhoz mint „néphez" ragaszkodtak, miután rabságba estek). Minden zsarnok iránt érdeklődik: az erényt force majeure-rel akarja helyreállítani. Lassanként minden valódi hellént felelőssé tesznek a hanyatlásért (és Platon éppen annyira hálátlan Periklesszel, Homerosszal, a tragédiával, a szónoklattal szemben, mint a próféták Dáviddal és Saullal szemben). Görögország hanyatlását ellenvetésnek fogják fel a hellén kultúra alapjaival szemben: a filozófusok alaptévedése —. Következtetés: a görög világ tönkremegy. Ok: Homeros, a mítosz, az antik erkölcsiség stb. A filozófus-értékítélet antihellén fejlődése: — az egyiptomi („élet a halál után" mint az ítélet...); — a szemita jelleg (a „bölcs méltósága", a „sejk"); — a pythagoreusok, a földalatti kultuszok, a hallgatás, a túlvilági félelemeszközök, a matematika; vallásos értékelés, egyfajta közlekedés a kozmikus mindenséggel; — a papi, aszkétikus, transzcendens vonás; — a dialektika, — úgy gondolom, már Platonban útálatos és pedáns fogalomhüvelyezés van? A jó szellemi ízlés hanyatlása: már nem érzik minden közvetlen dialektika rút és kelepelő voltát. Egymásmellett jár a két dekadencia-mozgalom és véglet: *a)* a buja, szeretetreméltó, rosszindulatú, pompát és művészetet kedvelő dekadencia és *b)* a vallási-erkölcsi patosz elkomorodása, a sztoikus önmegkeményedés, a platoni érzékmegrágalmazás, a talaj előkészítése a kereszténység számára.

A szofisták érintik az erkölcs első bírálatát, az első belátást az erkölcsről: — az erkölcsi értékítéletek többségét (helyi meghatározottságát) állítják egymás mellé; — értésül adják, hogy mindegyik erkölcs dialektikusan igazolható: vagyis kitalálják, hogy minden erkölcsi megalapozás szükségképen szofisztikus, — olyan tétel ez, amelyet azután legnagyobb mértékben bizonyítottak az antik filozófusok Platontól kezdve (Kantig); — odaállítják az első igazságot, hogy „erkölcs önmagában", „jó önmagában" nem létezik, hogy csalás ezen a téren „igazságról" beszélni. Hol is volt akkoriban az értelmi becsületesség? A szofisták görög kultúrája minden görög ösztönből nőtt ki; a periklesi kor kultúrájához tartozik, annyira szükségképen, amint Platon nem tartozik hozzá: előbbei Herakleitosban, Demokritosban, a régi bölcselet tudományos típusaiban vannak; például Thukydides magas kultúrájában fejeződik ki. És — végül is igazat kapott: az ismeretelméleti és moralista megismerés minden haladása a szofistákat állította helyre... Mai gondolkodásmódunk nagy mértékben herakleitosi, demokritosi és protagorasi... elég volna azt mondani, hogy protagorasi: mert Protagoras a két darabot, Herakleitost és Demokritost önmagában összefoglalta. (Platon: nagy Cagliostro, — gondoljuk meg, hogyan ítélte

meg Epikurcs; hogy ítélte meg Tímon, Pyrrhon barátja — —. Talán kétségen kivül áll Platon becsületessége? — De legalább is azt tudjuk, hogy abszolút igazságként *tanítottnak* akarta tudni, ami még feltételesen sem számított neki igazságnak: nevezetesen a „lelkek" külön létezését és külön halhatatlanságát.)

A szofisták nem egyebek, mint realisták: értékek rangjává fogalmazzák a mindenkinek közönségesen szokásos értékeket és gyakorlatokat, — megvan a bátorságuk, amely megvan minden erős szellemnek, hogy erkölcstelenségükről tudnak... — Minden erkölcsi nevelés nagy észszerűsége mindig az volt, hogy az ösztön biztosságát iparkodtak itt elérni: úgy, hogy sem a jó szándék, sem a jó eszközök mint ilyenek, nem váltak tudatossá. Úgy tanuljon az ember cselekedni, amint a katona gyakorlatozik. Mit jelent már most Sokrates reakciója, aki a dialektikát mint az erényre vezető utat ajánlotta és azon mulatott, hogy az erkölcs nem tudta magát logikailag igazolni? De éppen ez tartozik jóságához, — tudattalanság nélkül nem ér semmit! Pontosan a görög ösztönök feloldását jelentette, amikor a bizonyíthatóságot a személyes derekasság előfeltevéseként állították előtérbe az erényben. Ők maguk a feloszlás típusai, mind ezek a nagy „erényesek" és szócsinálók. A nagy fogalmakat „jó", „igazságos" elszabadítják azoktól az előfeltevésektől, amelyekhez tartoznak, és mint szabaddá tett „ideákat" a dialektika tárgyaivá teszik. A helytelenkedés már Platonnál tetőpontján van... És most még arra volt szükség, hogy az elvontan tökéletes embert is kitalálják hozzá: — jó, igazságos, bölcs, dialektikus — röviden az antik filozófus madárijesztőjét. A teljességgel abszurd egyént önmagában! a legmagasabbrangú természetellenességet... Röviden, az erkölcsi értékek eltermészettelenítése azt vonta maga után, hogy az ember elfajuló típusát teremtsék meg, — „a jót", „a boldogot", „a bölcset". Sokrates a legmélyebb perverzitás pillanata az erkölcsök történetében. — Az ízlés átcsapása a dialektika javára nagy kérdőjel. Mi történt itt tulajdonképen? Sokrates, aki keresztülvitte, ezzel előkelőbb ízlésen, az előkelők ízlésén győzött: — a csőcselék jutott a dialektikával győzelemhez. Sokrates előtt minden jó társaság elutasította a dialektikus modort; azt hitték, hogy levetkőztet; az ifjúságot óvták attól. Voltaképen mivégre bizonyítani? Másokkal szemben megvolt a tekintély. Az ember parancsolt: ez elég volt. Valami tisztességtelen van abban, hogy valaki mind az öt ujját mutassa. Ami „bizonyítható", az keveset ér. — Megérteni törekszem, hogy milyen részleges és idiosynkratikus vonásokból vezethető le a sokratesi probléma: ész-erény-boldogság egyenlete. Ezzel az abszurd azonosságtannal elbűvölt: az antik filozófia többé nem szabadult meg attól. — A tárgyi érdeklődés abszolút hiánya: gyűlölet a tudomány ellen: idiosynkrasia, hogy önmagát problémának érezze. Hallási hallucinációk Sokratesnál: beteges elem. Erkölccsel foglalkozni ott a legellenszenvesebb, ahol a szellem gazdag és független. Hogyan van az, hogy Sokrates erkölcsi monomán? — Minden „gyakorlati" filozófia a szükséghelyzetekben rögtön előtérbe lép. Erkölcs és vallás mint főérdekek szükségállapot jelei. — Az okosság, világosság, keménység és logicitás mint fegyver az ösztönök vadságával szemben. A görög filozófusok belső tapasztalásaiknak ugyanazon az alaptényén állnak, mint Sokrates: öt lépésnyire a kihágástól, az anarchiától, a kicsapongástól, — valamennyien décadence-emberek. Orvosnak érzik őt: a logika mint akarat a hatalomra, az önuralomra, a „boldogságra". Az ösztönök vadsága és anarchiája Sokratesnál dekadencia-tünet. A logika és az észvilágosság túlburjánzása szintén.

Az antik filozófusok minden ellen harcolnak, ami megrészegít, — ami a tudat abszolút hidegségét és semlegességét károsan befolyásolja. Következetesek voltak hamis előfeltevésük alapján: hogy a tudat a magas, a legfelső állapot, a tökéletesség előfeltevése, — pedig az ellenkező igaz — —. Ameddig akarnak, ameddig tudnak, nincs tökéletesség bármilyen fajtájú cselekvésben. Az antik filozófusok a gyakorlat legnagyobb kontárai voltak, mivel elméletileg kontárságra ítélték magukat...

A görögök igazi filozófusai Sokrates előtt vannak; a későbbiekben már

csak *egy* eredeti alakot látok: késönjárót, de szükségképen az utolsót, — a nihilista Pyrrhont. — A bölcs fáradtság: Pyrrhon. Az alacsony sorúak között élni, alacsonyan. Semmi büszkeség. Közönséges módon élni; tisztelni és hinni, amit mindenki hisz. Óvakodni tudománytól és szellemtől, mindentől is, ami felfúj... Egyszerű: leírhatatlanul türelmes, gondtalan, szelíd.

Nem az ókor „erkölcsi romlása", hanem éppen elmoralizálódása az az előfeltevés, amelynek alapján egyedül válhatott úrrá fölötte a kereszténység. Az erkölcsi fanatizmus (röviden Platon) lerombolta a pogányságot azzal, hogy értékeit átértékelte és ártatlanságát méreggel itatta.

A zseni az ösztönben ül, a jóság szintén. Az ember csak akkor cselekszik tökéletesen, ha ösztönösen cselekszik. Erkölcsileg tekintve is, minden tudatosan lefolyó gondolkodás csupán kísérlet, többnyire az erkölcs ellentéte.

A filozófusok igazsága és tévedése. A tévedés és a tudatlanság végzetes. Az az állítás, hogy az igazság megvan, és hogy vége van a tudatlanságnak és a tévedésnek, egyike a legnagyobb csábításoknak. Feltéve, hogy elhiszik, akkor ezzel a vizsgálódás, kutatás, elővigyázat, megkísértés akarata megbénult: egyenesen vétkesnek, vagyis az igazságban való kételkedésnek számíthat... Az igazság tehát végzetesebb, mint a tévedés és a tudatlanság, mert megköti azokat az erőket, amelyek a felvilágosodáson és a megismerésen munkálkodnak. — Az igazságot, azaz a tudományos módszerességet, azok fogták fel és fejlesztették, akik abban a harc eszközét találták meg, — fegyvert a megsemmisítésre...

Nem kétféle mértékkel élni!... Elméletet és gyakorlatot el nem választani!

Végső elmélkedés a filozófia bírálatához. A filozófia története titkos dühöngés az élet előfeltevései ellen, az élet javára való pártállás ellen. A filozófusok sohasem vonakodtak valamely világ elismerésétől, feltéve, ha *ennek* a világnak ellentmond. A rágalmazás nagy iskolája volt ez eddig: félek, hogy mindig a filozófusok Circéje, az erkölcs az, amely orruknál fogva vezette őket, hogy mindenkor rágalmazóknak kell lenniök. Szüntessük meg az „igaz világot": és hogy ezt megtehessük, meg kell szüntetnünk az eddigi legfőbb értékeket, az erkölcsöt; akkor magától kell majd az értékek új rendjének következnie.

Koncepcióm logikája: 1. Az erkölcs mint legfelső érték. Eredmény: ez a világ nem ér semmit, nem az „igaz világ". 2. Mi határozza itt meg a legfelső értéket? Voltaképen mi az erkölcs? A dekadencia ösztöne. 3. A dekadencia ösztöne mint hatalmi akarat lép fel. Bizonyíték: az eszközök abszolút erkölcstelensége az erkölcs egész történetében. — Összbelátás: az eddigi legmagasabb értékek a hatalmi akarat különleges esete; az erkölcs maga az erkölcstelenség különleges esete. — Elvi újítások: az „erkölcsi értékek" helyébe csupa naturalista értéket. Az erkölcs természetesítését. A „szociologia" helyébe az uralmi alakulatokról szóló tant. A „társadalom" helyébe a kultúrakomplexust mint az én főérdeklődésem tárgyát. Az „ismeretelmélet" helyébe az affektusok perspektíva-tanát (idetartozik az affektusok hierarchiája: az átalakult affektusok: ezeknek magasabb rendje, „szellemiségük"). A „metafizika" és a vallás helyébe az örök visszatérés tanát (mint a tenyésztés és kiválasztás eszközét).

A „szellem szabadságán" nagyon határozott valamit értek: a filozófusokkal és az „igazság" más tanítványaival szemben százszoros fölényben lenni önmagunk iránti szigorúságban, őszinteségben és bátorságban, abban a feltétlen akaratban, hogy nemet mondjunk, ahol a nem veszélyes — az eddigi filozófusokat mint hitvány libertinusokat kezelem „igazság" asszony kámzsája alatt.

Harmadik könyv. Egy új értékállítás elve. I. A hatalmi akarat mint megismerés. — Nem a tudomány győzelme tünteti ki 19. századunkat, hanem a tudományos módszer győzelme a tudomány fölött. — A tudományos módszer története, amelyet A. Comte majdnem magának a filozófiának tekint. — A nagy metodologusok: Aristoteles, Bacon, Descartes, A. Comte. — A legértékesebb belátásokat legkésőbb találják meg: ámde a legértékesebb belátások a módszerek.

Belső világunk is „jelenség!" Sohasem bukkanunk „tényekre". Az „okság"

kisiklik elölünk; gondolatok között közvetlen oksági köteléket felvenni, amint a logika teszi, — ez a legdurvább és legotrombább megfigyelés következménye. — Minden, ami tudatossá válik, végjelenség, befejezés — és semmit sem okoz; minden egymásután a tudatban teljesen atomisztikus —. És mi a világot a fordított felfogásban próbáltuk megérteni, — mintha semmi sem hatna és volna reális, mint gondolkodás, érzelem, akarat!

Nincs sem „szellem", sem ész, sem gondolkodás, sem tudat, sem lélek, sem akarat, sem igazság: mindez hasznavehetetlen fikció. Nem „alanyról és tárgyról" van szó, hanem egy bizonyos állatfajról, amely csupán szemléleteinek egy bizonyos helyessége, mindenekelőtt szabályszerűsége szerint (hogy tapasztalást tőkésíthet) boldogul. A megismerés mint a hatalom eszköze dolgozik; fogalmát csakúgy, mint a „jóét" vagy „szépét", szigorúan és szorosan antropocentrikusan és biologiailag kell venni. Az életfenntartás hasznossága áll mint motívum a megismerési szervek fejlődése mögött. A megismerniakarás mértéke valamely faj hatalmi akaratának növekedési mértékétől függ: valamely faj annyi realitást ragad meg, hogy azon úrrá legyen, hogy szolgálatába fogja.

A pozitivizmussal szemben, amely a jelenségeknél marad állva, „csupán *tények* vannak", azt mondanám: nem, éppen tények nincsenek, csak *értelmezések*. Nem tudunk megállapitani tényt „önmagában": talán értelmetlenség ilyesmit akarni. Azt mondjátok „minden szubjektív": de már ez értelmezés. Az „alany" nem adott, hanem hozzáköltött, mögéjedugott.

„Van gondolkodás: tehát van gondolkodó": Descartesnak ez az érve a szubsztanciafogalmat már „a priori igaznak" állítja oda; ez egyszerűen grammatikai szokásunk formulázása, amely a cselekvéshez cselekvőt tesz. — A szubsztanciafogalom az alanyfogalom következménye, nem fordítva! Ha feladjuk a lelket, „az alanyt", akkor egyáltalában hiányzik a „szubsztancia" előfeltevése. A *létező fokait* nyerjük, elveszítjük *a* létezőt. — Valamennyi észkategóriánk szenzuális származású: a tapasztalati világról leolvasva.

Az igazság az a fajta tévedés, amely nélkül az élőlények egy bizonyos faja nem tudna élni. Végül is az életre való érték dönt. — Mintha az igazság azzal bizonyítva volna, hogy az ember fennmarad!

Az átélt az „emlékezetben" továbbél; nem tehetek róla, hogy „jön", az akarat nem tevékeny ebben, akárcsak bármely gondolat jövetelében. Valami történik, aminek tudatára ébredek: most valami hasonló jön — ki hívja? ki kelti fel? — A tudat annyiban van jelen, amennyiben a tudat hasznos.

Hogy valamit igaznak kell tartani, szükségszerű, — nem az, hogy valami igaz. — A logika megértéséhez: az egyenlőség akarása hatalmi akarat — a hit, hogy valami ilyen meg ilyen (az ítélet lényege), annak az akaratnak a következménye, hogy annyi egyenlő legyen, amennyi csak lehet. — A logika nem az igazság akarásából származik. — Az ellentmondás elve nem tartalmazza az igazság kritériumát, hanem imperatívuszt arról, aminek igaznak kell számitania. Feltéve, hogy nem volna olyan önmagával azonos *A*, amint a logika minden tétele felteszi, ha már az *A* látszólagosság volna, akkor a logika előfeltevése csupán látszólagos világ volna. Tényleg a folytonosan igazolni látszó végtelen tapasztalás benyomása alapján hiszünk abban a tételben. A „dolog", — ez az *A* voltaképeni szubsztrátuma; a dolgokban való hitünk a logikában való hitünk előfeltevése. — A világ logikusnak tűnik nekünk, mivel előbb logizáltuk. — Megszűnünk gondolkodni, ha nem akarjuk a nyelv kényszerében tenni, éppen még addig a kételkedésig érkezünk el, hogy itt határnak tekintsük-e a határt. Az észszerű gondolkodás értelmezés olyan séma szerint, amelyet nem tudunk levetni. — A tudat nem a kormányzás, hanem a kormányzás egyik szerve. — Az ítélet az a hit „ez és ez így van". — Az igazság kritériuma a hatalomérzés fokozásában rejlik. — Mi az igazság? Inertia; az a hipotézis, amelynél kielégülés támad: a szellemi erő legkisebb elhasználása stb. — Felírások egy modern bolondokházán: „Gondolati szükségszerűségek erkölcsi szükségszerűségek". H. Spencer. „Valamely tétel igazságának végső próba-

köve tagadásának felfoghatatlansága'. H. Spencer. — Ha a lét jellege hamis volna — ez ugyanis lehetséges —, mi volna akkor az igazság, minden igazságunk?... Lelkiismeretlen meghamisítása a hamisnak? A hamisság magasabb hatványa?

A „színlelés" növekedése a lények emelkedő rangsora szerint. A szervetlen világban, úgylátszik, hiányzik — hatalom hatalom ellen, egészen nyersen —, a szervesben kezdődik a csel; a növények már mesterek ebben. A legmagasabb emberek, mint Caesar, Napoleon (Stendhal mondása róla), hasonlóképen a magasabbrendű fajták (olaszok), a görögök (Odysseus); az ezerarcú furfangosság az ember emelkedésének lényegéhez tartozik... A színész problémája. Dionysos-eszményem... Valamennyi szerves működés, valamennyi legerősebb életösztön optikája: a tévedést-*akaró* erő minden élőben; a tévedés, mint még a gondolkodásnak is előfeltevése. Mielőtt „gondolkodnak", már kell, hogy „költsenek".

A kauzalizmus ellen. — Hiszek az abszolút térben, mint az erő szubsztrátumában: az erő korlátozott és alakított. Az idő örök. De önmagában nincs sem tér, sem idő. „Változások" csupán jelenségek (vagy számunkra érzéki folyamatok); ha ezek között még oly szabályos ismétlődést veszünk is föl, azzal semmi egyéb sincs megalapozva, mint éppen az a tény, hogy mindig így történt. Az az érzés, hogy a post hoc éppen propter hoc, könnyen félreértésnek vezethető le; ez érthető. De jelenségek nem lehetnek „okok"! — Rossz szokásunk, hogy egy emlékezési jelt, egy rövidítő formulát lényegnek veszünk, végül is oknak, például a villámról azt mondjuk: „az fénylik": Vagy éppen az „én" szócska! — Minden ítéletben bennerejlik az egész, teljes, mély hit alanyban és állítmányban vagy (!) okban és hatásban (mint az az állítás, hogy minden hatás tevékenység és minden tevékenység tevőt tesz fel). — Humenak igaza van, a szokás — (de nemcsak az egyéné) adja a várakozást, hogy valamely sokszor megfigyelt történés egy másikra következik: egyéb semmi! — Valamely történés sem nem okozott, sem nem okozó. A causa hatóképesség, a történéshez hozzá-kitalálva. Az oksági értelmezés csalódás... — Ezzel egyúttal természetesen elesik a ható atomok világa is; a „magábanvaló dolog" is. — Ha az „alany" és „tárgy" fogalmairól lemondunk, akkor a „szubsztanciáról" és ennek módosulásairól, például az „anyagról", „szellemről" stb. is. Megszabadultunk az „anyagiságtól". — Minden történés, minden mozgás, keletkezés fokozati és erőviszonyok megállapítása, harc...

A kanti kriticizmus gyengéje lassan a durvább szemek előtt is láthatóvá lett: Kantnak már nem volt joga a „jelenség" és a „magábanvaló dolog" megkülönböztetésére, — maga vágta el jogát, hogy még továbbra is ezt a szokásos régi megkülönböztetést tegye, amikor a jelenségről annak okára való következtetést elutasította — az okságfogalomnak és tiszta jelenségközi érvényességének az ő módján való fogalmazása alapján. — Az „ok- és hatás"-fogalom, lélektanilag számítva, olyan gondolkodásmódból származik, amely azt hiszi, hogy mindig és mindenütt akarat hat akaratra, — amely csak élőben hisz és alapjában csak „lelkekben".

A „magában való dolog" éppen olyan visszás, mint a „magában való jelentés". Nincs „tényállás önmagában", hanem a jelentést előbb mindig bele kell tenni, hogy tényállás lehessen. A „mi ez?" jelentésállítás valamely mástól nézve. Az „esszencia", a „lényeg" perspektívikus valami és már sokaságot tesz fel. Alapjául mindig a „mi ez az én számomra?" (a mi számunkra, minden élő számára stb.) szolgál. — Nem szabad azt kérdezni: „ki értelmez hát?", hanem az értelmezésnek magának mint a hatalmi akarat egy alakjának affektus-léte van, (de nem mint „lét", hanem mint folyamat, mint levés). — Valamely dolog tulajdonságai hatások más „dolgokra": ha a más „dolgokat" hiányzóknak gondoljuk, akkor a dolognak nincsenek tulajdonságai, azaz nincs dolog más dolgok nélkül, azaz nincs „magábanvaló dolog". — „Megismerésünk" arra korlátozódik, hogy mennyiségeket állapítson meg; de semmivel sem akadályozhatjuk meg, hogy ezeket a mennyiségi különbségeket minőségeknek érzékeljük.

A minőség perspektívikus igazság a mi számunkra; nem „önmagában való". — Vajjon nem minden mennyiség minőségek jele? A magasabb hatalomnak más tudat, érzelem, törekvés, más perspektívikus tekintet felel meg, a növekedés maga is vágy, többnek-lenni; valamely milyenségből a mennyiségi többlet után való vágyódás nő ki; tisztára mennyiségi világban minden holt, merev, mozdulatlan volna. Minden minőségnek mennyiségre való visszavezetése értelmetlenség: ami ebből adódik, hogy az egyik és a másik egymás mellett áll, az analogia. — A minőségek áthághatatlan korlátaink; semmivel sem akadályozhatjuk meg, hogy puszta mennyiségi különbségeket mint a mennyiségtől alapjában különbözőt érzékeljünk, vagyis mint minőségeket, amelyek már nem vezethetők vissza egymásra. De mindaz, aminek a számára a „megismerés" szónak értelme van, arra a birodalomra vonatkozik, ahol számolni, mérni lehet, a mennyiségre: míg fordítva minden értékérzésünk (azaz éppen érzéseink) éppen a minőségekhez kapcsolódik, azaz a csupán mihozzánk tartozó perspektívikus „igazságokhoz", amelyeket egyszerűen nem lehet „megismerni". — Egyedül az alany bizonyítható; hipotézis, hogy csak alanyok vannak, — hogy a „tárgy" csupán egyfajta alanyközi hatás... az alany módosulása.

Platon, művészlétére, alapjában a látszatot (az ideát) a lét elé helyezte! tehát a hazugságot és a költöttséget az igazság elé: a nem valóságost a meglévő, kézenfekvő elé!

Erővel túltelített és játékos fajtájú lény éppen az indulatokat, az esztelenséget és a változást tartaná eudaimonista értelemben jónak, veszély-, ellenkezés-, pusztulás- stb. következményeivel együtt.

A szenvedés által való preokkupáció a metafizikusoknál: egészen naiv. „Örök üdvösség": lélektani értelmetlenség. Bátor és teremtő emberek a gyönyört és a fájdalmat sohasem veszik végső értékkérdéseknek, — ezek kísérőállapotok: mindkettőt akarni kell, ha az ember valamit el akar érni —.

A lét — arról nincs más képzetünk mint „élni". Hogyan lehet tehát valami holtnak „léte"?

A tudomány — ez eddig a dolgok tökéletes zavarosságának kiküszöbölése volt, olyan hipotézisek által, amelyek mindent „megmagyaráznak", — tehát az értelem ellenkezéséből a kaosszal szemben. Ugyanez az ellenszenv fog el saját magam szemléletekor: a belső világot is egy séma segítségével szeretném képletesen elképzelni és az értelmi zavartságon túljutni. Az erkölcs ilyen egyszerűsítés volt: az embert megismertnek, ismertnek tanította. Most megsemmisítettük az erkölcsöt — megint teljesen homályosak lettünk önmagunknak! Tudom, hogy önmagamról semmit sem tudok.

A filozófus másképen és másban üdül fel, például a nihilizmusban. Az a hit, hogy semmilyen igazság sincs, a nihilista-hit, nagy tagnyujtózás annak, aki a megismerés harcosaként szakadatlanul harcban áll csupa rút igazsággal. Mert az igazság rút.

Az egység (a monizmus) az inertia szüksége; az értelmezés többsége az erő jele. A világtól nem szabad elvitatni akármi nyugtalanító jellegét! — A levésre a lét jellegét ráütni — ez a legmagasabb hatalmi akarat. Kétszeres hamisítás, az érzékek és a szellem részéről, hogy a létező, a megmaradó, az egyenlőértékű stb. világát nyerjük. Hogy minden visszatér, az a levés világának legszélső közelítése a lét világához: — a szemlélet csúcspontja.

II. A hatalmi akarat a természetben. — A győzelmes „erő"-fogalom, amellyel fizikusaink Istent és a világot teremtették, még egy kiegészítésre szorul: belső akaratot kell neki tulajdonítani, amelyet hatalmi akaratnak nevezek, azaz csillapíthatatlan vágynak a hatalom kimutatására; vagy a hatalom alkalmazásának, kifejtésének, teremtő ösztönnek stb. A fizikusok nem szabadulnak meg a „távolbahatástól" elveikben; époly kevéssé egy lökő (vagy vonzó) erőtől. Nincs segítség: minden mozgást, minden „jelenséget", minden törvényt csupán mint belső történés tüneteit kell felfogni és e célból az ember analogiáját alkalmazni. Az állat esetében lehetséges valamennyi ösztönét a hatalmi akarat-

ból levezetni; ugyanígy a szerves élet valamennyi működését ebből az egy forrásból.

Illúzió, hogy valamit megismertünk, ahol matematikai formulánk van a történtre: csak megjelöltük, leírtuk: semmivel sem többet! — Mindegyik atom az egész létbe kihat, — létét gondolatban megszüntettük, ha a hatalmi akaratnak ezt a sugárzását hiányzónak gondoljuk. Ezért egy kvantum „hatalmi akaratnak" nevezem: ezzel azt a jelleget fejezem ki, amelyet nem lehet a mechanikai rendből hiányzónak gondolnunk ennek magának megszüntetése nélkül. — Ha a mechanikai világból minden pszichologiai vonatkozású mozzanatot kiküszöbölünk, akkor nem maradnak dolgok, hanem dinamikus kvantumok, feszültségi viszonyban minden más dinamikus kvantumhoz: ezeknek mivolta minden más kvantumhoz való viszonyukban, azokra való „hatásukban" áll. — Az egyetlen lehetőség, hogy az „Isten" fogalom valamilyen értelmét fenntartsuk, ez volna: Istent nem mint hajtóerőt, hanem mint maximális állapotot, mint korszakot felfogni —: egy pont a hatalmi akarat fejlődésében, amelyből a továbbfejlődés csakúgy magyarázódnék, mint az azelőtt, az addig. — Hogy a világ nem tartós állapotra mint célra törekszik, ez az egyetlen, ami be van bizonyítva. Következőleg úgy kell gondolni csúcsállapotát, hogy nem egyensúly-állapot. — Történés és szükségszerű történés tautologia.

Az erők sokaságát, közös táplálkozás-folyamattal összekapcsolva, hívjuk életnek. — Az „élet" meghatározható volna mint az erőmegállapodások folyamatainak tartós alakja, ahol a különböző harcolók a maguk részéről egyenlőtlenül nőnek. — A „szellem" csupán eszköz és szerszám a magasabb élet, az életemelkedés szolgálatában. — Az „átöröklés" mint teljesen megmagyarázatlan valami nem használható magyarázatra, hanem csak egy probléma megjelölésére, megrögzítésére. Ugyanez áll az „alkalmazkodási képességről". — Az, amit „tudatnak" nevezünk, fenntartásunk és növekedésünk minden lényeges folyamatában ártatlan; és semmiféle fej nem volna olyan finom, hogy többet tudna szerkeszteni, mint egy gépet, — ezen pedig minden szerves folyamat messze túl van. — A darwinizmus ellen: Valamely szerv haszna nem magyarázza meg keletkezését, ellenkezőleg! A leghosszabb időn át, mialatt valamely tulajdonság alakul, nem tartja fenn az egyént és nem használ neki, legkevésbbé a külső körülményekkel és ellenségekkel való harcban. — A „külső körülmények" befolyását Darwin esztelelenül túlbecsüli: az életfolyamatban éppen az óriási alakító, belülről formákat teremtő erő a lényeges, amely a „külső körülményeket" kihasználja, kizsákmányolja —. A belülről alkotott új formák nem valamely célra formáltattak; de a részek harcában az új forma nem sokáig lesz valamely részleges haszonhoz való vonatkozás nélkül és azután, használata szerint, mind tökéletesebben kialakul. — Nem lehet az éhséget primum mobilenek venni, époly kevéssé mint az önfenntartást. Az éhség mint a hiányos táplálság következménye felfogva, azt jelenti: az éhség mint a már úrrá nem váló hatalmi akarat következménye. — A szerves működések visszavitele az alapakaratba, a hatalmi akaratba, és abból lehasítva. A hatalmi akarat specializálódása a táplálékra, tulajdonra, eszközökre, szolgákra (engedelmeskedőkre) és uralkodókra irányuló akaratra: példa az élő test.

Az emberi test, amelyben minden szerves keletkezés egész legtávolabbi és legközelebbi multja újra elevenné és megtestesültté válik, amelyen át, fölötte el és tovább óriási, nem-hallható folyam áramlása látszik: a test csodálatosabb gondolat, mint a régi „lélek". — A test mint uralmi alakzat: az arisztokrácia a testben, az uralkodók sokasága (a sejtek és szövetek harca). — Az emberiség tökéletesedése a leghatalmasabb egyének létrehozásában áll, akiknek eszközévé lesz a legnagyobb tömeg (még pedig mint legértelmesebb legmozgékonyabb eszköz).

Vagy nincs akarat — ez a tudomány hipotézise —, vagy szabad az akarat. Az utóbbi feltevés az uralkodó érzés, amelytől akkor sem szabadulhatnánk, ha az a hipotézis bizonyítva volna. — Az akarás nem „megkívánás", törekvés, vágyódás: ezektől a *komandó affektusa* által különbözik. Nincs „akarás", csu-

pán valamit-akarás: nem kell kioldani a célt az állapotból — mint az ismeretelmélők teszik. Az „akarás", amint ők értik, ép olyan kevéssé fordul elő, mint a „gondolkodás": tiszta fikció. Hogy valami parancsoltatik, az hozzá tartozik az akaráshoz. Az az általános feszültségállapot, amelyben valamely erő kiváltódásra törekszik, nem „akarás". — A gyönyör- és fájdalomérzelmek akarat-reakciók (affektusok), amelyekben az értelmi központ bizonyos beállott változások értékét rögzíti meg az összeértékhez viszonyítva, egyúttal mint ellenakciók bevezetését.

Az affektusok az értelem konstrukciói, nemlévő okok költöttsége. Minden testi közérzést, amelyet nem értünk, értelmileg értelmezünk, azaz okot keresünk, hogy így vagy úgy érezzük magunkat, személyekben, élményekben stb. Tehát valami hátrányost, veszedelmest, idegent állítunk, mintha lehangoltságunk oka volna; tényleg hozzá keressük a lehangoltsághoz, állapotunk gondolhatósága végett. Gyakori vértódulást az agyba a fulladás érzésével „haragnak" értelmezünk: a személyek és tárgyak, amik haragra ingerelnek, kiváltói a fiziologiai állapotnak.

Az élet elfajulásának lényeges feltétele a tudat rendkívüli tévedésképessége: ezt legkevésbbé tartják féken az ösztönök, és ezért leghosszabban és legalaposabban félrefog. — Mi az érték tárgyi mértéke? Egyedül a növekedett és szervezett hatalom mennyisége. — A szellem egész fejlődésében talán a testről van szó: érezhetővé váló története annak, hogy magasabbrendű test alakul. A szervesség még magasabb fokokra emelkedik. A természet megismerésére irányuló mohóságunk eszköz, amelynek segítségével a test tökéletesedni akar. Vagy még inkább: sokszázezer kísérlet történik a test táplálkozásának, lakásmódjának, életmódjának változtatására: a benne lévő tudat és értékelések, a gyönyör és a fájdalom minden faja ezeknek a változásoknak és kísérleteknek a jelei. Végül nem is az emberről van szó: azt kell legyőzni. — Az óriási fontosság, amelyet az egyén a nemi ösztönnek tulajdonít, nem a nem számára való fontosságának következménye, hanem a nemzés az egyén voltaképeni teljesítménye, tehát legfőbb érdeke, legmagasabb hatalomnyilvánítása.

Az én erkölcsi lebecsülésével a természettudományban még a nem túlbecsülése is együtt jár. Ámde a nem épolyan illúzórikus mint az én: hamis megkülönböztetést tettek. Az én százszor több mint csupán egy egység a tagok láncában; a lánc maga, egészen; és a nem csupán elvonás ezeknek a láncoknak a sokaságából és részleges hasonlóságukból. Hogy az egyén a nem áldozatává lesz, amint olyan sokszor állítják, korántsem tényállás: ellenkezőleg, csupán a hibás értelmezés mintája.

Van-e az ember domesztikációjának, egyáltalában a domesztikációnak végleges értéke? Ez alappal tagadható. — Nincsenek átmeneti alakok. Minden típusnak megvan a határa: azontúl nincs fejlődés. Addig abszolút szabályosság.

Első tétel: az ember mint nem nincs haladásban. Magasabbrendű típusokat elérnek ugyan, de ezek nem tartósak. A nem színvonala nem emelkedik. Második tétel: az ember mint *nem* nem jelent haladást bármely más állathoz viszonyítva. Az egész állat- és növényvilág nem fejlődik az alacsonyabbtól a magasabbhoz... Hanem minden egyszerre, egymás fölött és ellen össze-vissza. Az emberiségben is, mint általában a változó viszonyok között, a magasabbrendű típusok, a fejlődés szerencsés esetei, legkönnyebben elpusztulnak; szélsőségesek és ezért már majdnem dekadensek. A szépség, a zseni, a cézár rövid tartama sajátnemű: ilyesmi nem öröklődik. A típus öröklődik, az nem szélső, szerencsés eset. Ez nem végzet és a természet „rosszakarata", hanem egyszerűen a „magasabb típus" fogalmában rejlik: ez összehasonlíthatatlanul bonyolultabb és azzal szétbomlása is sokkal valószínűbb. A zseni a legfinomabb gép, — tehát a legtörékenyebb. Harmadik tétel: Az ember domesztikációja (a „kultúra") nem hatol mélyre. Ahol mélyre hat, mindjárt degenerálódás (típus: a keresztény). A vad (erkölcsileg kifejezve: gonosz) ember visszatérés a természethez és bizonyos értelemben meggyógyulás a kultúrából.

Megfigyeléseim alapján ahhoz az előítélethez hajlom, hogy Darwin isko-

lája mindenütt csalódott. Az ember kiválasztódása nem az erősebb, jobb, hanem a közepes, sőt a közepesen aluli típusok javára van. Akármilyen furcsán hangzik, az erőseket kell mindig bizonyítani a gyengék, a szerencséseket a balszerencsések, az egészségeseket az elfajulók és terheltek ellen. Minden filozófust, a tudományt is térdelni látom a fordított életharc valósága előtt, mint amelyet Darwin iskolája tanít, vagyis mindenütt azokat látom felülmaradni, akik az életet kompromittálják. Darwin iskolájának tévedése probléma lett számomra: hogyan lehet az ember vak, hogy éppen itt lásson hamisan? Hogy a nemek haladást ábrázolnak, az a világ legészszerűtlenebb állítása: egyelőre színvonalat ábrázolnak. Hogy magasabbrendű szervezetek az alacsonyakból fejlődtek volna, azt eddig egy eset sem igazolja. A nem hatalmának növekedését erős szerencsés gyermekeinek túlsúlya talán kevésbbé garantálja, mint a középső és alsó típusok túlsúlya. Ezekben van a nagy termékenység, a tartósság; azokkal nő a veszély, a gyors pusztulás, a gyors számcsökkenés.

Az erőfölösleg a szellemiségben önmagának új célokat állít; korántsem csak az alacsonyabbrendű világ vagy a szervezet, az „egyén" fenntartása érdekében parancsol és vezet. Több vagyunk, mint az egyén: még az egész lánc is vagyunk, a lánc minden jövőjének feladataival.

Az erőhalmozás akarata jellegzetes az élet jelenségére. — Nemcsak az energia állandósága: hanem az elhasználás legnagyobb ökonomiája: úgy, hogy az erősebbé-lenni-akarás mindegyik erőközpont részéről az egyetlen realitás. — A „hatalmi akarat" nem jöhetett létre. Vajjon a „hatalmi akarat" az „akarat" egy fajtája, avagy azonos az „akarat" fogalmával? Annyit jelent, mint megkívánni? vagy parancsolni? Az az „akarat", amelyről Schopenhauer úgy vélekedik, hogy a „dolgok magábanvalósága"? Tételem ez: az eddigi pszichologusok akarata indokolatlan általánosítás, ez az akarat nincs is. — Ha a lét legbelső volta hatalmi akarat, ha gyönyör a hatalom minden növekedése, fájdalom minden érzés, hogy nem tudunk ellenállni, úrrá lenni: nem szabad akkor a gyönyört és fájdalmat alaptényekül venni? Lehetséges az akarat az igen és nem e két rezgése nélkül? De ki érez gyönyört? De ki akar hatalmat? Abszurd kérdés! ha a lényeg maga a hatalmi akarat és tehát gyönyör- és fájdalomérzés! Mindamellett: szükség van az ellentétekre, az ellenállásokra, tehát, viszonylag, az átnyúló egységekre... — A fájdalomnak olyan kevéssé szükségképi következménye hatalomérzésünk csökkenése, hogy, átlagos esetekben, éppen mint inger hat erre a hatalomérzésre, — a gátlás ennek a hatalmi akaratnak a stimulusa.

Az alaphiba ott van, hogy a tudatosságot, — ahelyett, hogy eszköznek és egyes esetnek értenők meg az élet-egészben — az élet mértékének, legfőbb értékállapotának vesszük: ez a hamis perspektiva a részről az egészre — amely miatt minden filozófus ösztönszerűleg arra törekszik, hogy minden történés öntudatát, tudatos együttélését és együttakarását, „szellemet", „Istent" képzeljen el. De meg kell nekik mondani, hogy éppen ezzel monstrummá válik a lét; hogy egy „Isten" és mindenségérzék egyszerűen olyasmi volna, ami miatt a létet el kellene ítélni. Hogy a célt- és eszköztállító össztudatot kiküszöböltük: éppen ez nagy megkönnyebbülésünk, — ezzel megszűnünk kénytelen pesszimistáknak lenni... Legnagyobb szemrehányásunk a lét ellen Isten létezése volt... — Abszolúte nem szabad a jelent egy jövő kedvéért vagy a multat a jelen kedvéért igazolni. — *Nem szabad semmiféle létezőt általában megengedni,* — mert akkor a levés elveszti értékét és egyenesen értelmetlennek és fölöslegesnek tűnik fel. — Ne helyezzük a fejlődés végalakjait (például a „szellemet") megint mint „magábanvalót" a fejlődés mögé! — Megismerésünk abban a mértékben lett tudományos, amelyben számot és mértéket alkalmazhat. Kísérletet lehetne tenni, vajjon nem volna-e az értékek tudományos rendje egyszerűen az erő szám- és mértékskálájára felépíthető... Minden egyéb érték előítélet, naivitás, félreértés. — Viszonylag beszélhetünk atomokról és monaszokról: és bizonyos, hogy a legkisebb világ a legtartósabb tartamú... Nincs akarat: vannak akarat-pontozatok, amelyek állandóan növelik vagy vesztik hatalmukat.

III. A hatalmi akarat mint társadalom és egyén. — Minden, amit az ember az állam szolgálatában tesz, természete ellen van; hasonlóképen minden, amit az államban való jövő szolgálatára tekintettel tanul, természete ellen van. — Olyan társadalom, amely a háborút és a hódítást végleg és ösztöne szerint elutasítja, hanyatlóban van: érett a demokráciára és a kalmárkormányzásra. — A katona-állam fenntartása az utolsó eszköz, hogy felvegye, illetőleg fenntartsa a nagy hagyományt a legfelső embertípus, az erős típus tekintetében. És valamennyi fogalom, amely az államok ellenségességét és ranglávolságát megörökíti (például nacionalizmus, védővám), erre való tekintettel szankcionálható.

Semmisem költségesebb, mint egy kezdet.

A társadalomnak, mint az élet főmegbizottjának, minden elhibázott életért maga az élet előtt kell felelnie, — bűnhődnie is kell érte: tehát meg kell akadályoznia. A társadalomnak számos esetben meg kell gátolnia a nemzést: e célból származásra, rangra és szellemre való tekintet nélkül a legkeményebb kényszerítő rendszabályokat, szabadságelvonásokat, adott esetben terméketlenítéseket tarthat készenlétben. A bibliai tilalom „ne ölj!" naivitás a dekadensekhez szóló élettilalom komolyságához viszonyítva: „ne nemzzetek!" Az élet maga nem ismer el szolidaritást, „egyenlő jogot" valamely szervezet egészséges és elfajuló részei között: az utóbbiakat ki kell vágni — vagy az egész elpusztul. Részvét a dekadensekkel, egyenlő jogokat az elfajultaknak is, ez a legmélyebb erkölcstelenség volna, a természetellenesség maga mint erkölcs!

A büntetéssel nem szabad megvetést kifejezni: a gonosztevő mindenesetre ember, aki életét, becsületét, szabadságát kockáztatja, — a bátorság embere. Ha nálunk a gonosztevő rosszul táplált és elsorvadt növény, akkor ez társadalmi viszonyaink becsületének válik kárára; a renaissance idejében boldogult a gonosztevő és saját erényfajtáját szerezte meg, — persze renaissance-stílusú erényt, virtù-t, moralinmentes erényt.

A jogbölcselet olyan tudomány, amely, mint minden erkölcsi tudomány, még pólyában sincs!

A gazembernek az az előnye van sok emberrel szemben, hogy nem középszerű; és az ostobának az az előnye velünk szemben, hogy nem szenved a középszerűség látványa miatt.

Az erkölcsi liberalitás korunk legjobb jelei közé tartozik. Ha olyan eseteket találunk, ahol határozottan hiányzik, akkor ez olyan benyomást kelt bennünk, mint a betegség (Carlyle esete Angliában, Ibsen esete Norvégiában, a schopenhaueri pesszimizmus esete egész Európában). Ha valami megbékít korunkkal, akkor az az erkölcstelenség nagy mennyisége, amelyet megenged magának a nélkül, hogy ezért kevesebbet gondolna magáról. Ellenkezőleg! Mi teszi a kultúra fölényét a kultúrátlanság fölött? A megengedett erkölcstelenség mennyisége.

Kis tiszta levegőt! Európának ez az abszurd állapota ne tartson már sokáig! Van valami gondolat e mögött a szarvasmarha-nacionalizmus mögött? — Európa gazdasági egyesülése szükségképen eljön — és ugyanígy, mint ellenhatás, a békepárt... A béke pártja, szentimentalitás nélkül, amely magának és gyermekeinek megtiltja, hogy háborút viseljenek; megtiltja, hogy a bíróságokat igénybe vegyék; amely felidézi maga ellen a harcot, az ellentmondást, az üldözést: az elnyomottak pártja legalább is egyidőre; nemsokára a nagy párt. Ellenséges a bosszú- és utóérzésekkel szemben. Egy háborús párt ugyanolyan elvszerűséggel és szigorúsággal önmagával szemben, fordított irányban eljárva —.

A megrodthadt uralkodó rendek elrontották az uralkodók képét. Az „állam" mint bíráskodó gyávaság, mert hiányzik a nagy ember, akihez mérni lehet. Végül olyan nagy lesz a bizonytalanság, hogy az emberek minden parancsoló akaraterő előtt porba hullanak. — A „hatalmi akaratot" demokrata korokban annyira gyűlölik, hogy egész pszichologiájuk kisebbítésére és rágalmazására látszik irányulni. A nagy becsvágyó típusa: ez legyen Napoleon! És Caesar! És

Nagy Sándor! Mintha azok nem éppen a becsület legnagyobb megvetői volnának!

Ellene vagyok 1. a szocializmusnak, mert egész naivul a „jóról, igazról, szépről" és az „egyenlő jogokról" álmodik (az anarchizmus ugyanazt az eszményt akarja, csak brutálisabb módon); 2. a parlamentarizmusnak és a sajtónak, mert ezek azok az eszközök, amelyekkel a nyájállat úrrá teszi magát. — A haszon és az élvezet rabszolgaelméletek az életről: a „munka áldása" annak öndicsőítése. — A tömegekről olyan kíméletlenül kell gondolkodnunk mint a természet: fenntartják a fajt. — Az európai demokrácia legkisebb részben erőfelszabadítás. Mindenekelőtt a lustaságok, fáradtságok, gyengeségek felszabadítása. — A munkások a katonákhoz hasonlóan tanuljanak meg érezni. Tiszteletdíj, de nem bér! Nem a fizetés és teljesítmény viszonya! Hanem az egyént, fajtája szerint, odaállítani, hogy a legnagyobbat teljesíthesse körében. — A munkások egyszer majd éljenek úgy, mint most a polgárok; — de fölöttük, igénytelenségükkel kitűnve, a felsőbb kaszt: tehát szegényebben és egyszerűbben, de a hatalom birtokában.

A közösségi-önérzések a személyi szuverenitás nagy előiskolája. Az előkelő rend az, amely ennek a gyakorlatnak az örököse. — A hatalmi akarat megjelenik: az elnyomottaknál mindig a „szabadság" akarata; az erősebb és hatalomra növő fajnál mint a túlhatalom akarása, illetőleg, ha ez egyelőre sikertelen, az „igazságosságé"; a legerősebbeknél, legbátrabbaknál mint szeretet az emberiség, a nép, az evangélium, az igazság, Isten iránt; ez alapjában csak a tulajdon „eszközük", „lovuk" iránt érzett szeretetük.

Az individualizmus a „hatalmi akarat" szerény és még öntudatlan fajtája; itt az egyes számára már elégnek tűnik, hogy „megszabaduljon" a társadalom (akár állam, akár Egyház) túlhatalmától. A szocializmus csupán az individualizmus agitációs eszköze: megérti, hogy ahhoz, hogy az ember elérjen valamit, együttes cselekvésre, „hatalommá" kell szerveződnie. De az, amit akar, nem a társadalom mint az egyes célja, hanem a társadalom mint eszköz sok egyénnek lehetővételére: — ez a szocialisták ösztöne, amelynek tekintetében gyakran megcsalják magukat.

Az abszolút szükségszerűséget egészen megszabadítani a céloktól: különben azt sem szabad megkísérelnünk, hogy feláldozzuk és szabadjára engedjük magunkat! Csak a levés ártatlansága adja nekünk a legnagyobb bátorságot és a legnagyobb szabadságot!

Ebben a korszakban becsvágyónak lenni a filozófus számára még sokkal méltatlanabb, mint bármely korábbi korszakban: most, amikor a csőcselék uralkodik, amikor a csőcselék osztogatja a tisztességeket!

Az én „jövőm": — feszes politechnikus műveltség. Katonai szolgálat: úgy, hogy átlagban a felsőbb rendek minden férfia katonatiszt, legyen különben bárki.

IV. A hatalmi akarat mint művészet. Vallásunk, erkölcsünk és filozófiánk az ember dekadencia-formái. Az ellenmozgalom: a művészet. A művész-filozófus. A művészet magasabb fogalma. Tud-e az ember annyira távol állni a többi embertől, hogy rajtuk alakítson. (Előgyakorlatok: 1. az önalakító, a remete; 2. az eddigi művész, mint a kis beteljesítő, valamely anyagon). — A műalkotás, ahol művész nélkül jelenik meg, például mint test, mint szervezet (porosz tisztikar, jezsuitarend). Amennyiben a művész csak előfok. A világ mint önmagát szülő műalkotás. — A „művész" jelenség még a legkönnyebben átlátszó: — innen nézni a hatalom, a természet stb. alapösztöneire! A valláséra és az erkölcsére is! „A játék", a haszontalan — mint az erővel túltelített eszménye, mint „gyermekes" Isten „gyermekessége". — A művészek, ha érnek valamit, (testileg is) erős alkotásúak, fölösleggel rendelkezők, erőállatok, érzékiek; a nemi rendszer bizonyos túlfűtöttsége nélkül nem gondolható el egy Raffael... Zenét csinálni is még egy fajtája a gyermekcsinálásnak; a szűzesség csupán némely művész ökonomiája, — és a művészeknél is mindenesetre megszűnik a termékenység a nemzőerővel... — Azok az állapotok, amelyekben megdicsőítést és

gazdagságot vetünk a dolgokba és azokon addig költünk, míg saját gazdagságunkat és életkedvünket tükrözik: a nemi ösztön; a mámor; a lakoma; a tavasz; a győzelem az ellenség fölött, a gúny, a bravúr; a kegyetlenség; a vallásos érzés extázisa. Különösen három elem: a nemi ösztön, a mámor, a kegyetlenség, — mind az ember legrégibb ünnepi öröméhez tartozik, hasonlóképen mind túlsúlyban van a kezdetbeli „művészben". Fordítva: ha olyan dolgok lépnek elénk, amelyek ezt a megdicsőítést és gazdagságot mutatják, akkor az állati lét azoknak a szféráknak az izgalmával válaszol, ahol mindazok a gyönyörállapotok székelnek: — és *az esztétikai állapot* az állati jólérzések és vágyakozások e nagyon gyengéd árnyalatainak keveréke. Ez csak olyan természeteknél lép fel, amelyek a testi elevenségnek arra a leadó és túláradó gazdagságára egyáltalában képesek; abban van mindig a primum mobile. A józan, a fáradt, a kimerült, az elszáradó (például egy tudós) abszolúte semmit sem kaphat a művészettől, mert nincs meg benne a művészi őserő, a gazdagság kényszerítése: aki nem tud adni, nem is kap semmit. — A szép és a rút biologiai értéke; mindkettő legalsó fenntartási értékeinktől meghatározott. Ettől eltekintve értelmetlenség szépet és rútat felállítani akarni: *a* szép ép oly kevéssé létezik, mint *a* jó, *az* igaz. Az egyes esetekben megint egy bizonyos fajta ember fennmaradási feltételeiről van szó: így más dolgoknál érez szépségértéket a nyájember, mint a kivételes és a több-mint-ember. Az előtér-optika az, amely csupán a legközelebbi következményeket veszi tekintetbe, amelyekből a szép (meg a jó, meg az igaz) értéke származik. A szépségítélet rövidlátó, csak a legközelebbi következményeket látja; és a tárgy lényegétől idegen, különböző szépségítéletek társulásától függő varázzsal borítja el a kiváltó tárgyat. — A művészet és szépség utáni vagy közvetett vágy a nemi ösztön elragadtatásai után, amelyeket az az aggyal közöl. A tökéletessé vált világ, „szerelem" által. — Mi mindenre képes a mámor, amelynek „szerelem" a neve, és amely még más valami is, mint szerelem! — Ha a zenei és költői lírából leszámítjuk a szerelmi láz szuggesztióját: mi marad a lírából és zenéből? Talán l'art pour l'art: hidegre tett békák virtuóz brekegése, akik mocsarukban desperálnak. Az egész maradékot a szerelem teremtette ... — A rút, a művészet nemje: az élet hanyatlásának, elszegényedésének távoli érintésére is az esztétikai ember nemmel reagál. A rút nyomasztólag hat; mechanikailag az egyensúly hiányzik belőle: a rút sántít, a rút botlik: — a táncoló isteni könnyedségének ellentéte.

A zenéhez viszonyítva, minden szavakban való közlés szemérmetlen; a szó elvékonyít és elbutít; a szó elszemélytelenít; a szó a különlegest közönségessé teszi.

Kivételes állapotok azok, amelyek a művészt meghatározzák: mind olyanok, amelyek beteges jelenségekkel mélyen rokonok és összenőttek: úgy, hogy nem látszik lehetségesnek, hogy valaki művész és nem beteg. — Valamely tehetséggel az ember tehetségének áldozata is: tehetségének vampirizmusa alatt él.

Viszonylagos szűzesség, elvi és okos óvatosság az erótikus dolgokban még gondolatban is, az élet nagy okosságához tartozhatik gazdagon ellátott és egész természeteknél is. A művész talán szükségképen érzéki és könnyen ingerelhető ember: mégis, átlagban, feladatának és mesteri nagyságra törő akaratának hatalma alatt, mértékletes, gyakran szűzies ember. Uralkodó ösztöne akarja tőle így: nem engedi meg neki, hogy így vagy amúgy kiadja magát. Egy és ugyanaz az erő az, amelyet az ember a művészet-fogamzásban és a nemi aktusban kiad: csak egyfajta erő van. — A művészhez viszonyítva, a tudományos emberek megjelenése tényleg az élet bizonyos korlátozódásának és színvonalsüllyedésének a jele (— de megerősödésé, szigorúságé, keménységé, akaraterőé is). — Az ember azon az áron művész, hogy azt, amit minden nemművész „formának" nevez, tartalomnak, „a tárgynak magának" érzi. Ezzel persze fordított világba tartozik: mert most már a tartalom válik az embernek csupán formális valamivé, — életünket beleszámítva. — A műalkotások hatása a műalkotó állapot, a mámor felkeltése. A lényeges a művészetben létbeteljesítése

marad, a tökéletesség, a gazdagság létrehozása; a művészet lényegileg a lét igenlése, megáldása, megistenítése. Mit jelent a pesszimista művészet? Nem ellentmondás ez? Igen. — Ha olvasóim eléggé be vannak avatva abba, hogy az élet nagy színjátékában „a jó ember" is a kimerülés egyik alakját ábrázolja: akkor tisztelettel adóznak a kereszténység következetességének, amely a jót mint a rútat koncipiálta. Igaza volt. A filozófustól semmirekellőség, ha azt mondja, hogy „a jó és a szép egy"; ha még azt is hozzáteszi „az igaz is", akkor meg kell botozni. Az igazság rút. Azért van művészetünk, hogy bele ne pusztuljunk az igazságba.

Az angol géniusz mindent eldurvít és eltermészetesít, amit kap; a francia elvékonyít, egyszerűsít, logizál, feldíszít; a német összekever, közvetít, összebonyolít, elerkölcsösít; az olasz használta a kölcsönzöttet messzemenőleg legszabadabban és legfinomabban és százszor többet dugott bele, mint amennyit kihúzott belőle; mint a leggazdagabb géniusz, akinek legtöbb volt az elajándékoznivalója. — A zsidók a művészet körében súrolták a zsenit, Heinevel és Offenbachhal, ezzel a legszellemesebb és legelbizottabb szatírral, aki mint zenész a nagy hagyományhoz tartja magát és annak, akinek nemcsak füle van, igazi megváltás a német romantika érzelgős és alapjában elfajult zenészeitől. — Ha a művész zseniján a legnagyobb szabadságot a törvény alatt, az isteni könnyűséget, könnyelműséget a legsúlyosabban értjük, akkor Offenbachnak még több joga van a „zseni" névre, mint Wagnernak. Wagner nehéz, nehézkes: semmi sem idegenebb tőle, mint a legelbizottabb tökéletesség pillanatai, mint ahogy ez a bohóc Offenbach ötször, hatszor eléri csaknem mindegyik bouffonerie-jában. De talán más valamit szabad érteni a zsenin. — A dallam elcsökevényesedése ugyanaz, mint az „idea" elcsökevényesedése. — „Drámai zene" ostobaság! Ez egyszerűen rossz zene... Az „érzelem", a „szenvedély" mint pótlékok, ha az ember már nem tudja elérni a magas szellemiséget és annak boldogságát (például Voltaireét). — A művész nagysága a szerint a fok szerint mérődik, amelyben a nagy stílusra képes. Ennek a stílusnak közös vonása a nagy szenvedéllyel, hogy megveti a tetszést, hogy elfelejt rábeszélni, hogy parancsol, hogy akar... Minden művészet ismeri a nagy stílus becsvágyóit: miért hiányoznak a zenében? Még sohasem épített zenész úgy, mint az az építész, aki a Palazzo Pittit alkotta... Itt probléma van. A zene jellegéhez tartozik, hogy ellenrenaissance legyen a művészetben? A barok testvére-e, amint hogy mindenesetre kortársa? Nem dekadencia már a zene, a modern zene? Erre az elsőrendű értékkérdésre nem volna szabad kétségesnek lennie a feleletnek, ha jobban mérlegelték volna azt a tényt, hogy a zene legmagasabb érettségét és gazdagságát mint *romantika* éri el —, mint reakciómozgalom a klasszicitással szemben. — Romantikus az olyan művész, akit az önmagával való nagy nemtetszés tesz teremtővé — aki önmagától és környező világától elnéz, visszanéz. — Vajjon a művészet a valósággal való elégületlenség következménye? Vagy a hála kifejezése az élvezett boldogságért? Az első esetben romantika, a másodikban dicsfény és ditirambus (röviden apoteózis-művészet). — Vajjon a klasszikus és romantikus ellentéte mögött nem az aktív és a reaktív jelleg ellentéte rejlik? — A kérdéses és félelmetes dolgok iránt érzett előszeretet az erősség tünete: míg a csinos és kecses iránt való ízlés a gyöngékhez, a törékenyekhez tartozik. A tragédiában való gyönyör erős korszakokra és jellemekre mutat: non plus ultrájuk talán a Divina Commedia. A hősi szellemek azok, akik maguknak a tragikus kegyetlenségben mondanak igent: elég kemények, hogy a szenvedést gyönyörnek érezzék. A jólérzés és hatalomérzés jele, mennyire szabad valakinek elismernie a dolgok félelmetes és kérdéses jellegét; és hogy egyáltalában van-e végül szüksége „megoldásokra". A lenyűgöző művészek, akik konszonancia-hangot hangoztatnak minden konfliktusból, azok, akik saját hatalmasságukat és önmegváltásukat még a dolgoknak is javára váltják: legbelső tapasztalásukat mondják ki minden műalkotás szimbolikájában, — teremtésük hála létükért. A tragikus művész nagy mélysége abban rejlik, hogy esztétikai ösztöne áttekinti a távolabbi következményeket, hogy nem

marad rövidlátó módon a legközelebbinél állva, hogy igent mond a nagyban való ökonomiára, amely a félelmetest, gonoszt, kérdésest igazolja, és nemcsak — igazolja.

A létigenlés legmagasabb állapotának koncepciója, amelyből a legnagyobb fájdalom sem számítható le: a *tragikus dionysosi*-állapot.

Negyedik könyv. Fegyelmezés és tenyésztés. I. Rangsor. — Arra érzem magamat indítva, hogy abban a korszakban, amikor mindenkinek mindenki és minden fölött ítélkeznie szabad, a rangsort újra helyreállítsam. — Egyedül a hatalommennyiségek a rangmeghatározók, rangelkülönítők: egyéb semmi. — A rangsor mint hatalmi rend: háború és veszély az előfeltevés, hogy valamely rang megtartsa feltételeit. A nagyszerű mintakép: az ember a természetben — a leggyöngébb, legokosabb lény úrrá teszi magát, aláveti magának az ostobább erőket. — A rangról az a hatalommennyiség dönt, ami vagy: a maradék gyávaság.

A saját korból való félreállás előnye. Félreállva a két mozgalomtól, az individualista és kollektivista erkölcstől, — mert az első sem ismeri a rangsort és az egyiknek egyenlő szabadságot akar adni minden másikkal. Gondolataim nem a szabadság körül forognak, amelyet az egyiknek vagy a másiknak vagy valamennyinek kell szánni, hanem a hatalom foka körül, amelyet egyiknek vagy másiknak kell mások vagy valamennyi fölött gyakorolnia, illetőleg, hogy mennyiben adja a szabadság feláldozása, sőt az elrabosodás a talajt egy magasabb típus létrehozására. Legdurvább formában elgondolva: hogyan lehetne az emberiség fejlődését feláldozni, hogy létbe segítsünk egy magasabb fajt, mint az ember?

Szükség van a felsőbbrendű emberek hadüzenetére a tömegeknek! — A Föld fölötti uralom, mint eszköz egy magasabb típus létesítésére. — A természet gazdagságára törekedni ellentétek párosításával: fajtakeverésekkel.

Az új bátorság — nem apriorikus igazságokat (ilyeneket a hithez szokottak kerestek!), hanem szabad alávetést egy korszerű uralkodó gondolatnak, például az időnek mint a tér tulajdonságának stb.

A betegeké és gyengéké volt a megbűvölés: érdekesebbek, mint az egészségesek: a bolond és a szent — a két legérdekesebb emberfajta; szoros rokonságban a zseni. A nagy „kalandorok és gonosztevők" és minden ember, a legegészségesebbek elől, életük bizonyos időiben betegek: — a nagy kedélymozgalmakat, a hatalom szenvedélyét, a szerelmet, a bosszút mélyreható zavarok kísérik. És ami a dekadenciát illeti, azt minden ember, aki nem hal meg nagyon is korán, minden értelemben csaknem ábrázolja: — tehát azokat az ösztönöket is tapasztalásból ismeri, amelyek hozzá vezetnek: — majdnem minden emberélet felében dekadens az ember. És végül: a nő! Az emberiség egyik fele gyenge, tipikusan beteg, változó, állhatatlan, — a nőnek szüksége van az erősségre, hogy belekapaszkodjék, és a gyöngeség vallására, amely istenként dicsőíti a gyengeséget, a szeretetet, az alázatosságot —: vagy még inkább a nő az erőseket gyengévé teszi, — uralkodik, ha sikerül legyőznie az erőseket. A nő mindig együtt konspirált a dekadencia típusaival, a papokkal, a „hatalmasok", az „erősek", a „férfiak" ellen —. A nő félrevonja a gyermekeket a kegyelet, a részvét, a szeretet kultusza számára: — az anya meggyőzőleg képviseli az altruizmust.

Magas kultúra csupán széles talajon állhat, erősen és egészségesen megalapozott középszerűségen. Szolgálatában és tőle kiszolgálva dolgozik a tudomány — és még a művészet is. A tudomány nem kívánhat magának jobbat: mint olyan egy közepes emberfajtához tartozik, ösztöneiben nincs semmi arisztokratikus és még kevésbbé anarchista. A közép hatalmát azután a kereskedelem, mindenekelőtt a pénzkereskedelem tartja fenn: a nagy pénzemberek ösztöne minden szélsőségesség ellen van, — ezért egyelőre a zsidók a legkonzerválóbb hatalom annyira fenyegetett és bizonytalan Európánkban. Nem kellenek nekik sem forradalmak, sem szocializmus, sem militarizmus: ha hatalmat akarnak és szükségük van rá, a forradalmi párt fölött is, akkor ez az

iként mondottnak csupán következménye és nem mond annak ellent. Szükségük van arra más szélsőséges irányokkal szemben, hogy alkalomadtán félelmet keltsenek — azzal, hogy megmutassák, mi minden van a kezükben. De ösztönük maga változhatatlanul konzervatív — és „középszerű". Mindenütt, ahol hatalom van, tudnak hatalmasok lenni: de hatalmuk kihasználása mindig *egy* irányú. A becsület-szó a *középszerű* helyett tudvalevőleg az a szó, hogy „liberális". — Értelmetlenség feltenni, hogy ez az egész értékgyőzelem antibiologikus: igyekezni kell az élet érdekéből megmagyarázni, az „ember" típus fenntartására még a gyengék ez uralmi túlsúlyának módszere által is. Vajjon a típus fokozása végzetesebb a faj fenntartására? Miért? A történelem tapasztalatai mutatják: az erős fajták egymást kölcsönösen megtizedelik: háború, hatalomvágy, kalandok által; az erős indulatok: a tékozlás —; létük költséges, röviden — egymásközt felőrlődnek —: mély lehangoltság és ernyedtség korszakai lépnek fel: minden nagy időért meg kell fizetni... Az erősek utólag gyengébbek, akarattalanabbak, abszurdabbak, mint az átlagosan gyengék. Pazarló fajták ezek. Az ökonomia egyik problémájával állunk szemben.

Bizonyítani kell a szükségszerűséget, hogy az ember és emberiség mind gazdaságosabb felhasználásához, az érdekek és teljesítmények mind szilárdabban egymásbafonódó „gépezetéhez" egy ellenmozgalom tartozik. Ezt az emberiség fényűzés-fölöslege kiválasztásának hívom: ebben erősebb fajnak, magasabb típusnak kell napfényre jutnia, amelynek más keletkezési és fennmaradási feltételei vannak, mint az átlagembernek. Az én fogalmam, az én *hasonlatom* erre a típusra tudvalevőleg a „több-mint-ember" szó. Azon az első úton, amely most tökéletesen áttekinthető, keletkezik az alkalmazkodás, az ellaposodás, a magasabb kínaiság, az ösztön-szerénység, az elégedettség az ember kicsinyedésében, — az ember egyfajta megállási színvonala. Ha már megvan a Föld elkerülhetetlenül előttünk álló gazdasági összkormányzása, akkor az emberiség mint gépezet annak szolgálatában megtalálhatja legjobb értelmét: mint óriási erejű egész, amelynek egyes tényezői minimális erőket, minimális értékeket ábrázolnak. Az emberek e kisebbedésével és specializáltabb hasznossághoz való alkalmazkodásával ellentétben szükség van a fordított mozgalomra, — a szintétikus, az összegező, az igazoló ember létrehozására, akinek a számára az emberiség ama gépesítése lételőfeltétel, mint alapépítmény, amelyen kitalálhatja magasabb létformáját. Szüksége van a tömegre, a „nivelláltakra" mint ellenfeleire, a távolságérzésre a velük való összehasonlításban; rajtuk áll, belőlük él. Az arisztokratizmusnak ez a magasabb formája a jövőé. Erkölcsileg szólva, az az együttes gépezet, minden kerék szolidaritása, az ember kizsákmányolásának maximuma: de olyanokat tesz fel, akikért ennek a kizsákmányolásnak értelme van. Más esetben tényleg csak az embertípus összértékcsökkenése volna, — legnagyobb stílusú hanyatlási jelenség. Látható, hogy az ökonomikus optimizmus az, ami ellen harcolok: mint hogyha valamennyi ember növekvő költségével valamennyi hasznának is szükségképen növekednie kellene. Úgy látom, hogy az ellenkező a való: valamennyinek a költségei összveszteséggé összegeződnek: az ember csekélyebb lesz: — úgy, hogy az ember már nem tudja, mire szolgált egyáltalában ez a nagy folyamat. Egy mire? egy új mire? ez az, amire az emberiségnek szüksége van.

A jövő európai ember látványa: a legértelmesebb rabszolgaállat, nagyon dolgos, alapjában nagyon szerény, végletekig kíváncsi, sokszerű, elkényeztetett, gyenge akaratú, — kozmopolita affektus- és intelligencia-kaosz. Hogyan emelkedhetnék ki belőle egy erősebb faj? Klasszikus ízléssel? Úri fajta csak félelmetes és erőszakos kezdetekből nőhet fel. Probléma: hol vannak a huszadik század barbárjai? Nyilvánvalóan csak óriási szocialista válságok után válnak láthatóvá és állapodnak meg, — azok az elemek lesznek, amelyek képesek a legnagyobb keménységre önmagukkal szemben és a leghosszabb akaratot tudják garantálni.

Az összetévesztés annyira terjed, hogy egyenesen az élet nagy virtuózait (akiknek magaurasága a legélesebb ellentétét jelenti a vétkességnek és fék-

telenségnek) a leggyalázatosabb nevekkel bélyegezték meg. Még most is azt hiszik, hogy egy Cesare Borgiát helyteleníteni kell; ez egyenesen nevetnivaló. Az Egyház német császárokat bűneik alapján átok alá vetett: mint hogyha egy szerzetesnek vagy papnak szabad volna abba beleszólnia, hogy mit szabad egy II. Frigyesnek magától kívánnia. Egy Don Juant pokolra küldenek: ez nagyon naiv. Észrevették, hogy az égből minden érdekes ember hiányzik?... Csupán intés a nőcskéknek, hol találják meg üdvüket legjobban. Ha valaki kissé következetesen gondolkodik és elmélyült belátással abba, mi a „nagy ember", akkor nem kétséges, hogy az Egyház minden „nagy embert" pokolra küld —, minden „emberi nagyság" ellen harcol.

A jogok, amelyeket egy ember magának tulajdonít, azokkal a kötelességekkel arányosak, amelyeket felállít magának, azokkal a feladatokkal, amelyekre erőt érez magában.

Az uralkodók és az uralkodó rendek elfajulása a legnagyobb keveredést okozta a történetben! A római cézárok és a római társadalom nélkül a kereszténység nem jutott volna uralomra. Ha a csekélyebb embereket elfogja a kétség, vannak-e magasabb emberek, akkor nagy a veszedelem! És azzal a felfedezéssel végzik, hogy a csekély, alávetett, szellemileg szegény embereknél is vannak erények, és hogy Isten előtt az emberek egyenlők: ez volt eddig a bárgyúság non plus ultrája a Földön!

A nagy ember „magasabb természete" a máslétben, a közölhetetlenségben, a rangtávolságban van, — nem valamilyen hatásokban: még ha a földgolyót is megremegtetné. — A forradalom lehetővé tette Napoleont; ez igazolása. Hasonló árért egész civilizációnk anarchista összeomlását kellene kívánni. Napoleon lehetővé tette a nacionalizmust: ez ennek bocsánata. Miért ne lehetne éppen az az ember, akitől a legrombolóbb hatások indulnának ki, az egész emberfaj csúcsa: olyan magas, olyan fölényes, hogy minden belepusztulna a vele szemben érzett irígységbe? — Az erkölcs pótlása célunkra és következőleg ennek eszközeire irányuló *akaratunk* által. — A középszerűek „kívánatossága" az, ami ellen mi mások harcolunk: az eszmény mint olyasmi fogalmazva, amiben nem szabad semmi károsnak, gonosznak, veszélyesnek, kérdésesnek, megsemmisítőnek maradnia. A mi belátásunk a fordított: hogy az ember minden növekedésével baloldalának is nőnie kell, hogy a legmagasabb ember, feltéve, hogy az ilyen fogalom megengedett, az az ember volna, aki *a lét ellentét-természetét* legerősebben ábrázolná, mint annak glóriája és egyetlen igazolása. Hogy az embernek jobbá és gonoszabbá kell lennie, ez az én formulám erre a kikerülhetetlenségre. — Hiányzik a nagy szintétikus ember: akiben a különböző erők meggondolás nélkül *egy* célra vannak igába fogva. Amink van, az a sokszerű ember, a legérdekesebb kaosz, amely talán eddig volt: de nem a kaosz a világ teremtése előtt, hanem utána: — Goethe ennek a típusnak legszebb kifejezése (— semmiképen sem olymposi!). — Händel, Leibniz, Goethe, Bismarck — jellemzőek a német erős fajtára.

Az idealizmus abszurd és megvetendő fajtája, amely a középszerűséget nem akarja középszerűnek és ahelyett, hogy a kivételes létet érezné diadalnak, felháborodik a gyávaságon, hamisságon, kicsinységen és nyomorultságon. Ezt nem kell másként akarni és a szakadékot nagyobbra kell felszakítani! — Hogyan lenne szabad a középszerűek előtt gyűlöletessé tenni középszerűségüket! Látnivaló, hogy én az ellenkezőt teszem: azt tanítom, hogy minden lépés, amely attól eltávolodik, az erkölcstelenségbe vezet. — A középszerűség elleni gyűlölet filozófushoz méltatlan: csaknem kérdőjel a „filozófiához való jogán". Éppen azért, mert kivétel, védelmébe kell vennie a szabályt, meg kell tartania minden középszerűben a bátorságot önmagához.

Mindig csak a szellem gyengítő, elkényeztető, elbetegítő hatásait látják: de most új barbárok jönnek: a cinikusok, a kísértők, a hódítók, a szellemi fölény egyesülése jókedvvel és erőfölösleggel. — Új valamire mutatok rá: bizonyos, az ilyen demokrata állapotnak is megvan a barbár-veszedelme, de azt csak a mélységben keresik. Másfajta barbárok is vannak, azok a magasból

jönnek: hódító és uralkodó természetű faj ez, amely anyagot keres, hogy alakíthassa. Prometheus ilyen barbár volt.

Főszempont, hogy a felső faj feladatát ne lássák az alsó irányításában (mint ahogy például Comte teszi —), hanem az alsót alapnak tekintsék, amelyen egy magasabb faj saját feladatának él, — amelyen állhat. — A „pásztor", ellentétben az „úrral" (az előbbi a nyáj fenntartásának eszköze; az utóbbi a cél, amely miatt a nyáj van). — Vigasztalásom az, hogy az ember természete gonosz: ez kezeskedik az erőért!

Tanítványaim típusa: olyan embereknek, akikhez valami közöm van, szenvedést, elhagyottságot, betegséget, méltatlanságokat kívánok, — azt kívánom, hogy ne maradjon előttük ismeretlen a mély önmegvetés, az önbizalmatlanság kínja, a legyőzött nyomorúsága: nem érzek részvétet irántuk, mert az egyetlent kívánom nekik, ami ma bebizonyíthatja, hogy van-e valakinek értéke vagy nincs, — *hogy helytálljanak.*

Egyáltalában nem látom, hogyan teheti valaki ismét jóvá, ha elmulasztotta, hogy idejében jó iskolába járjon. A legkívánatosabb minden körülmény között a kemény fegyelem, idejében, azaz még abban a korban, amikor büszkeséget ad, ha az ember azt látja, hogy sokat kívánnak tőle. Mert ez különbözteti meg a kemény iskolát mint jó iskolát minden mástól: hogy sokat kívánnak, hogy szigorúan kívánnak; hogy a jót, sőt a kiválót mint normálist kívánják; hogy ritka a dícséret, hogy az engedékenység hiányzik; hogy a gáncs élesen, tárgyilagosan hangzik, tekintet nélkül tehetségre és származásra. Az ilyen iskolára az embernek minden tekintetben szüksége van: ez a legtestibbre és legszellemibbre egyaránt áll: végzetes volna itt elválasztani akarni! Egyforma fegyelem teszi derekassá a katonát és a tudóst: és közelebbről megnézve nincs derekas tudós, akinek nincsenek meg egy derék katona ösztönei. Mit tanul az ember a kemény iskolában? Engedelmeskedni és parancsolni.

Tagadni az érdemet: de azt tenni, ami fölötte áll minden dícséretnek, sőt minden megértésnek. — Az erkölcsiség új alakja: hűségfogadalom az abban való megállapodásra, amit az ember elhagyni és tenni akar, egész határozott lemondás sokról. Próbák, hogy megvan-e az arra való érettség. — Az aszkétikát is megint természetessé akarom tenni: a tagadó szándék helyébe erősítő szándék; az akarat gimnasztikája; mindenfajta nélkülözés és beiktatott böjtidő, a legszellemibb téren is; a tett kazuisztikája erőinkről alkotott véleményünkre vonatkozólag; kísérlet kalandokkal és önkényes veszedelmekkel. Vizsgákat kellene kitalálni a szótartás képességének erejére is. — Hogyan leszünk erősebbek? Lassan határozzuk el magunkat; és szívósan tartsunk ki amellett, amit elhatároztunk. Minden egyéb következik. A hirtelenek és a változékonyak: a gyengék két fajtája. Össze ne tévesszük magunkat velük; érezzük a távolságot — idejében! Vigyázat a jóindulatúakkal! A velük való érintkezés elernyeszt. Minden érintkezés jó, amelyben az ösztönös védelmek és fegyverek gyakorlódnak. Az ebben való egész találékonyságot, akaraterőt próbára tenni... Ebben látni a megkülönböztetőt, nem a tudásban, éleselméjűségben, élcben. Idejében parancsolni kell tanulni, csakúgy, mint engedelmeskedni. Szerénységet kell tanulni, tapintatot a szerénységben: azaz kitüntetni, tisztelni, ahol az ember szerény; ugyanúgy bizalommal-kitüntetni, tisztelni. — Miért bűnhődünk legkeservesebben? Szerénységünkért; hogy nem hallgattunk legsajátabb szükségeinkre; hogy összetévesztjük, hogy alacsonyan vesszük magunkat; hogy elveszítjük a finom fület ösztöneink számára; — az öntiszteletnek ez a hiánya mindenféle veszteséggel megbosszúlja magát: az egészség, barátság, jólérzés, büszkeség, derű, szabadság, szilárdság, bátorság elvesztésével. Később sohasem bocsátjuk meg magunknak az igazi egoizmusnak ezt a hiányát: ellenvetésnek, kételynek vesszük a valóságos énnel szemben. — Azt akarnám, hogy az ember az önbecsüléssel kezdené: minden egyéb ebből következik. Persze, hogy az ember éppen ezzel megszűnik a mások számára: mert éppen ezt bocsátják meg utoljára. „Hogyan? Egy ember, aki önmagát becsüli?" — „Amiről nem akarod, hogy az emberek veled tegyék, azt te se tedd velük." Ez bölcs-

nek, okosnak, az erkölcs alapjának számít. Nem vagyunk-e minden *tisztességes* cselekedetben éppen szándékosan közömbösek azzal szemben, ami abból reánk következik? Valamely cselekedetet elkerülni, amelynek káros következményei volnának számunkra, — ez általában a tisztességes cselekedetek tilalma volna. Ezzel szemben értékes a mondás, mert egy embertípust árul el: a nyáösztön az, amely benne megfogalmazza magát, — az ember egyenlő, egyenlőnek veszi magát: ahogy én veled, úgy te nekem.

Az ember nem akarja „boldogságát"; angolnak kell lenni, hogy azt hihesse valaki, hogy az ember mindig előnyét keresi. Vágyaink akarnak hosszú szenvedélyben a dolgokba belemarkolni —, felgyűlt erejük az ellenállásokot keresi. — A jóakaró, segítő, jóságos érzületek semmiképen sem a belőlük származó haszon miatt nyertek tiszteletet: hanem mivel gazdag lelkek állapotai, akik tudnak leadni és értéküket mint az élet bőségérzését hordják. Nézzük meg a jóltevő szemét! Ez ellentéte az önmegtagadásnak, az én gyűlöletének, a „pascalizmusnak". Summa: uralmat a szenvedélyek fölött, nem gyengítésüket vagy kiirtásukat!

Az előkelő ember típusa: a lélek igazi jósága, előkelősége, nagysága, gazdagságból: aki nem azért ad, hogy kapjon, — aki nem akar emelkedni azzal, hogy jóságos; — a tékozlás mint az igazi jóság típusa, a személy gazdagsága mint előfeltevés. — Magasabban, mint „neked kell", áll: „Én akarok" (a héroszok); magasabban, mint „én akarok", áll: „Én vagyok" (a görögök istenei). — Kertjeink és palotáink értelme: a rendetlenséget és a közönségességet szemünk elől eltüntetni és a lélek nemességének otthont építeni. A legtöbb ember alakíttatni akarja magát — ez kultúramunkájuk értelme! De az erősek, hatalmasok alakítani akarnak, és azt, hogy már semmi idegen ne legyen körülöttük! — Csak születési, vérszerinti nemesség van. (Nem a „von" szócskáról és a góthai almanachról beszélek: közbeiktatás szamarak számára.) Ahol „a szellem arisztokratáiról" beszélnek, ott többnyire nem hiányoznak az okok, valamit eltitkolni; ismeretes, hogy ez a becsvágyó zsidók kedvenc szava. Mert a szellem egymaga nem nemesít: ellenkezőleg: előbb szükség van valamire, ami a szellemet nemesíti. Mire van szükség e célból? A vérre.

Mi az előkelő? A gondosság a külsőségekben, amennyiben ez a gondosság elhatárol, távoltart, összetévesztés ellen véd. A frivol látszat beszédben, öltözködésben, tartásban, amellyel a sztoikus keménység és önlegyőzés megvédi magát minden szerénytelen kíváncsisággal szemben. A lassú taglejtés, a lassú tekintet is. Nincs szerfelett sok értékes dolog: és ezek maguktól jönnek és az értékes egyénhez akarnak menni. Nehezen csodálunk. A szegénység és a szűkösség elviselése, a betegségé is. A kitérés kis tisztességek elől, és bizalmatlanság mindenkivel szemben, aki könnyen dícsér: mert a dícsérő azt hiszi, hogy érti, amit dícsér: megérteni azonban — Balzac elárulta, ez a tipikusan becsvágyó — comprendre c'est égaler. A szív közölhetőségében való kételkedésünk mélyre hat; a magányosság nem választva, hanem adva. Az a meggyőződés, hogy az embernek csak a hozzá hasonlókkal szemben vannak kötelességei, a többiekkel szemben jónaklátása szerint viselkedik: hogy csak inter pares lehet igazságot remélni (sajnos, még korántsem arra számítani). Az irónia a „tehetségesekkel" szemben, hit a születési nemességben erkölcsi téren is. Mindig annak érezni magát, akinek tisztességeket osztogatnivalója van: még nem gyakran található valaki, akinek szabad volna őt tisztelnie. Mindig álruhában: minél magasabb fajú, annál inkább szüksége van az embernek az inkognitóra. Ha volna Isten, akkor már csak illendőség okából is csupán mint ember mutatkozhatnék a világban. Az otiumra való képesség, arra a feltétlen meggyőződésre, hogy a mesterség minden értelemben ugyan nem gyaláz meg, de bizonyosan nemtelenít. Nem „szorgalom", polgári értelemben, akármilyen nagyra tudjuk is értékelni és érvényesíteni, vagy mint azoké a telhetetlenül kodácsoló művészeke, akik úgy csinálják, mint a tyúkok, kodácsolnak és tojnak és megint kodácsolnak. Megvédelmezzük a művészeket és költőket és a bármiben mestereket: de mint lények, akik magasabb fajúak *vagyunk*, mint

azok, akik csak valamit *tudnak*, mint a csupán „produktív emberek", nem tévesztjük össze velük magunkat. A formák kedvelése; minden formaság védelembevétele, az a meggyőződés, hogy az udvariasság nagy erény; bizalmatlanság minden fajta magaszabadjáraeresztéssel szemben, beleszámítva minden sajtó- és gondolatszabadságot, mert ezek alatt a szellem kényelmessé és fajankószerűvé lesz és elnyujtja tagjait. A nőkben, mint talán kisebb, de finomabb és könnyebb fajtájú lényekben talált tetszés. Mily boldogság, olyan lényekkel találkozni, akiknek mindig tánc és balgaság és pipere jár a fejükben! Minden nagyon megfeszített és mély férfilélek elragadtatása voltak, akinek életét nagy felelősség terheli. Tetszés a fejedelmekben és papokban, mivel az emberi értékek különbözőségébe vetett hitet még a mult értékelésében is legalább szimbolikusan és egészében még valóságosan is fenntartják. A hallgatnitudás: de erről egy szót sem hallgatók előtt. Hosszú ellenségeskedések elviselése: a könnyű kibékíthetőség hiánya. Undor a demagógikussal szemben, a „felvilágosodással", a „kedélyességgel", a csőcselékszerű bizalmassággal szemben. Becses dolgok gyüjtése, magas és válogatós lélek szükségei; semmit sem közösben akarni. Saját könyvei, saját tájai. Fellázadunk a jó és rossz tapasztalatok ellen és nem általánosítunk gyorsan. Az egyes eset: menynyire irónikusak vagyunk az egyes esettel szemben, ha az a rossz ízlése van, hogy mint szabály viselkedik! Szeretjük a naivságot és a naivokat, de mint nézők és magasabb lények; Faustot ugyanolyan naivnak látjuk, mint Gretchenjét. A jókat kevésre becsüljük, nyájállatoknak: tudjuk, hogy a legrosszabb, leggonoszabb indulatú, legkeményebb emberekben gyakran a jóság felbecsülhetetlen aranycseppje rejtőzik, amely többet nyom a tejlelkek minden puszta jóindulatánál. Fajunkbeli embert nem tekintjük megcáfoltnak sem bűneivel, sem balgaságaival. Tudjuk, hogy nehezen felismerhetők vagyunk, és hogy mindannyiunknak vannak okaink, hogy előtereket adjunk magunknak.

Mi előkelő? Hogy mindig képviselni kell önmagunkat. Hogy helyzeteket keresünk, ahol állandóan taglejtésekre van szükségünk. Hogy a boldogságot átengedjük a nagy számnak: a boldogságot mint a lélek békéjét, erényt, kényelmet, angol-angyali kalmárságot à la Spencer. Hogy ösztönösen súlyos felelősségeket keresünk magunknak. Hogy mindenütt ellenségeket tudunk magunknak teremteni, legrosszabb esetben még önmagunkból. Hogy a nagy számnak nem szóval, hanem cselekedettel állandóan ellentmondunk.

Mi a szűzesség a férfiben? Hogy nemi ízlése előkelő maradt; hogy az erótikumban sem a brutális, sem a beteges, sem az okos nem kedvére való.

A lélek előkelősége nem a legkevésbbé arról a pompás és büszke ostobaságról ismerhető fel, amellyel *támad*, — „egyenesen rá".

Eljön az az idő, amikor az embernek az erő fölöslege áll szolgálatára: a tudomány azon van, hogy a természetnek ezt a rabszolgaságát meghozza. Akkor az ember szabad időt nyer: hogy önmagát kialakítsa, valami újabbra, magasabbra. Új arisztokrácia. Akkor egy halom erény túlélttó válik, amely most létfeltétel volt.

Ugyanazok a feltételek, amelyek a nyájállat fejlődését előrehajtják, a vezér-állat fejlődését is hajtják. — Olyan emberfajnak írok, amely még nincs: a „Föld urainak". Platon Theagesében írva van: „Mindegyikünk lehetőleg minden ember ura szeretne lenni, legszivesebben *Isten*". *Ennek* az érzületnek kell újra meglennie. — A nagy ember érzi hatalmát valamely nép fölött, időleges egybeesését valamely néppel vagy évezreddel: ezt a nagyobbodást az önérzelemben mint okot és akaratot értik félre „altruizmusnak" —: a közlés eszközei felé hajtódik: minden nagy ember találékony ilyen eszközökben. — A nagyságnak azt az óriási energiáját megnyerni, hogy tenyésztéssel és másrészt milliónyi elfajult megsemmisítésével a jövő embert alakítsuk és ne pusztuljunk bele a szenvedésbe, amelyet teremtünk és amelyhez hasonló még sohasem volt!

A forradalom, népek zavara és szüksége az én szememben a csekélyebb, szemben a nagy egyesek szükségével fejlődésükben. Ne tévesztessük meg magunkat: mind e kicsinyeknek sok szüksége nem alkot együtt összeget, kivéve,

ha hatalmas emberek érzelmében. — Mert a nagy ember annyiba került és nem, mivel csodaként, az ég és a „véletlen" ajándékaként áll itt, azért lett nagy: — „átöröklés" hamis fogalom. Azért, ami valaki, elődei fizették a költségeket.

Emberek, akik sorsok, akik, miközben magukat hordozzák, sorsokat hordoznak, a hősi teherhordók egész faja: ó milyen szívesen pihennének egyszer önmaguktól! mennyire epednek erős szívek és nyakak után, hogy legalább órákra megszabaduljanak attól, ami nyomja őket! És mennyire hiába epednek! — Várnak; mindent megnéznek, ami elmegy mellettük: senkisem jön elébük akár egy ezredrész szenvedéssel és szenvedéllyel, senkisem találja ki, milyen értelemben várnak... Végül, végül megtanulják első életokosságukat — hogy már ne várjanak; és azután nemsokára a másodikat is: hogy nyájasak legyenek, szerények legyenek, mostantól fogva mindenkit elviseljenek — röviden, hogy még kissé többet viseljenek el, mint amennyit eddig már viseltek.

Két különböző fajta filozófus van: olyanok, akik az értékelések valamilyen nagy tényállását (logikailag vagy erkölcsileg) meg akarják állapítani; olyanok, akik az ilyen értékelések *törvényhozói.* — Amiért ritkán sikerül a filozófus. Feltételeihez olyan tulajdonságok tartoznak, amelyek rendszerint tönkreteszik az embert: 1. a tulajdonságok óriási sokasága, az ember rövidítésének kell lennie, valamennyi magas és alacsony vágyakozásáé: az ellentétek veszedelme, a magától való megundorodásé is; 2. kíváncsinak kell lennie a legkülönbözőbb oldalak felé: a szétforgácsolódás veszedelme; 3. igazságosnak és méltányosnak kell lennie a legmagasabb értelemben, de mélynek is szeretetben, gyűlöletben (és igazságtalanságban); 4. nemcsak nézőnek, hanem törvényhozónak kell lennie: bírónak és elítéltnek (amennyiben a világ rövidítése); 5. rendkívül sokszerűnek és mégis szilárdnak és keménynek. Hajlékonynak. — A filozófus igazi királyi hivatása (az angolszász Alkuin kifejezése szerint): prava corrigere, et recta corroborare, et sancta sublimare. — Az új filozófus csak egy uralkodó kaszttal kapcsolatban keletkezhetik, mint legmagasabb átszellemülése. A nagy politika, a földkormányzás közelben van; teljesen hiányoznak hozzá az elvek.

Ne csábíttassuk el magunkat kék szemekkel vagy dagadó kebellel: a lélek nagyságában nincs semmi romantikus. És sajnos semmi szeretetreméltó!

Abszolút meggyőződés: hogy az értékérzések fent és lent különbözők; hogy az alsóknak számtalan tapasztalatuk hiányzik, hogy lentről felfelé szükségszerű a félreértés. — Azt tanítom, hogy vannak magasabb és alacsonyabb emberek, és hogy *egyetlen egy* bizonyos körülmények között egész évezredek létét igazolhatja — azaz egy teljes, gazdag, nagy, egész ember számtalan nemteljes töredék-ember tekintetében. — Az uralkodókon túl, minden kötelektől szabadon élnek a legmagasabb emberek: és az uralkodókban vannak eszközeik. — Rangsor: aki az értékeket meghatározza és évezredek akaratát irányítja azzal, hogy a legmagasabb természeteket irányítja, az a legmagasabb ember. — Azt hiszem, hogy egyet-mást kitaláltam a legmagasabb ember lelkéből; — talán mindenki elpusztul, aki kitalálja: de aki látta, annak segítenie kell őt lehetővé tenni. Alapgondolat: a jövőt *mértékadónak* kell vennünk minden értékelésünk számára — és nem magunk *mögött* keresnünk cselekvésünk törvényeit! — Nem „emberiség", hanem *több-mint-ember* a cél!

II. Dionysos. — 1876 táján ijedten láttam kompromittálva egész addigi akarásomat, amikor megértettem, merre tart Wagner alakulása: és én nagyon erősen hozzá voltam kötve, a szükségek mély egységének minden kötelékével, hálával, a pótlás hiányával és az abszolút nélkülözéssel. amelyet magam előtt láttam. Ugyanebben az időben úgy láttam, hogy feloldhatatlanul be vagyok börtönözve filologiámba és tanító tevékenységembe — életemnek egy véletlenébe és szükségmegoldásába —: már nem tudtam, hogyan jövök ki abból, és fáradt, elhasznált voltam. Ugyanabban az időben megértettem, hogy ösztönöm az ellenkezőre akart kilyukadni, mint Schopenhaueré: az élet igazolására, még legborzalmasabb, legkétértelműbb és leghazugabb voltában is: erre volt kezemben a „dionysosi" formula.

Minden tanítás fölösleges, amelyre nem áll már minden készen felhalmozott erőkben, robbanóanyagokban. Az értékek átértékelése csak akkor érhető el, ha új szükségek feszültsége él, az újnak szükségét érzőké, akik szenvednek a régi értékek miatt anélkül, hogy ennek tudatára ébrednének.

Csupán erő dolga: a század minden beteges vonásával bírni, de azokat a túlbő plasztikus helyreállító erőben kiegyenlíteni. Az erős ember. — Korszak, amelyben az affektusok régi maskarádéja és erkölcsi felcicomázása ellenérzést kelt: a meztelen természet; ahol a hatalommennyiségeket mint döntőket egyszerűen elismerik (rangmeghatározónak); ahol újra fellép a nagy stílus, mint a nagy szenvedély következménye. — Olyan embereknek, mint Napoleon, mindig újra el kell jönniök és meg kell erősíteniök az egyes ember magauraságába vetett hitét: őt magát azonban megrontották az eszközök, amelyeknek alkalmazására kényszerült, és így elvesztette a jellem nemességét. Másfajta emberek között érvényesülve, másfajta eszközöket alkalmazhatott volna; és így nem volna szükségszerű, hogy egy cézárnak rosszá kell válnia. — Az ember a szörny-állat és a több-mint-állat; a felsőbbrendű ember a szörny-ember és a több-mint-ember: így való össze. — A nagysághoz hozzátartozik a félelmetesség: ne áltattassuk magunkat. — A megismerést olyan borzalmas képek elé állítottam, hogy emellett minden „epikureus szórakozás" lehetetlen. Csupán a dionysosi gyönyör *elegendő* —: *én fedeztem csak fel a tragikumot.*

Hogy a modern lélek egész körét körülfutottam, minden sarkában ültem: ez az én becsvágyam, az én tortúrám és az én boldogságom. — Semmiképen sem az az első kérdés, hogy elégedettek vagyunk-e önmagunkkal, hanem hogy egyáltalában elégedettek vagyunk-e. Feltéve, hogy igent mondunk egyetlen pillanatra, akkor ezzel nemcsak magunkra, hanem minden létre igent mondtunk. Mert semmi sem áll egymagában, sem önmagunkban, sem a dolgokban: és ha lelkünk csak egyetlen egyszer mint valami húr remegett és hangzott boldogságában, akkor minden örökkévalóságra szükség volt, hogy ezt az egy történést meghatározza — és igentmondásunknak ebben az egyetlen pillanatában minden örökkévalóság tetszést, megváltást, igazolást és igenlést nyert. — Az igentmondó affektusok: — a büszkeség, az öröm, az egészség, a nemek szerelme, az ellenségeskedés és a háború, a tisztelet, a szép taglejtések, viselkedésmódok, az erős akarat, a magas szellemiség fegyelme, a hatalmi akarat, a hála a Föld és az élet iránt — mindaz, ami gazdag és adni akar és az életet megajándékozza és megaranyozza és megörökíti és megisteníti — a megdicsőítő erények egész hatalma, minden elismerő, igentmondó, igent-tevő —.

Távolítsuk el a legfőbb jóságot Isten fogalmából: — méltatlan Istenhez. Távolítsuk el a legfőbb bölcseséget is: — a filozófusok hiúságát terheli egy ilyen isteni bölcseségmonstrum baltréfája: azt akarták, hogy lehetőleg hasonlónak lássék hozzájuk. Nem! Isten a legfőbb hatalom — ez elegendő! Ebből minden következik, ebből következik — „a világ"! — És hány új isten lehetséges még! Nekem magamnak, akiben a vallásos, azaz istenalkotó ösztön néha rosszkor megelevenedik: milyen másképen, milyen különbözően nyilatkozott meg nekem minden esetben az isteni!

Már tíz éve tart: semmiféle hang nem ér már el — esőtlen táj. Sok emberséggel kell rendelkeznünk, hogy az aszályban szomjan ne vesszünk. — A filozófia, amint eddig értettem és éltem, felkeresi az útált és elvetemült létoldalakat is. A legmagasabb állapot, amelyet filozófus elérhet: dionysosi módon állani a léthez —: formulám erre az amor fati. — A legszellemibb emberek úgy érzik az érzéki dolgok ingerét és varázsát, ahogyan a többi ember — a „húsos szívűek" — nem is tudják elképzelni, nem is szabad elképzelniök. Az érzékek ereje és hatalma — ez a leglényegesebb a jólsikerült és egész emberben: a pompás „állatnak" kell előbb adva lennie, — mit ér különben minden „emberiesedés"! — Meg akarjuk őrizni érzékeinket és a beléjük vetett hitet és végiggondolni őket! Az eddigi bölcselet érzékellenisége az ember legnagyobb értelemellenessége. — Valószínű, hogy a jólsikerült emberekben végül a legérzékibb dolgok végzését is a legmagasabb szellemiség hasonlat-mámora vonja

fényébe; magukban a test megistenülését érzik és a legtávolabb vannak ama tétel aszkétabölcseletétől, hogy „Isten szellem": ebből világosan kiderül, hogy az aszkéta a „balul sikerült ember", aki csak egy önmagában lévő valamit, és éppen az ítélő és elítélő valamit hívja jónak — és hívja Istennek. Az örömnek attól a magasságától, ahol az ember önmagát mindenestül a természet megistenült alakjának és önigazolásának érzi, le egészen az egészséges parasztok és egészséges félember-állatok örömeig: a boldogságnak ezt az egész hosszú óriási fény- és színlétráját a görög, a titokba beavatott hálás borzongásával, sok óvatossággal és jámbor hallgatagsággal, az istennévvel illette: Dionysos. Amikor a görög test és a görög lélek virult, és nem beteges túlzás és vadság állapotaiban, keletkezett a Földön eddig elért legmagasabb világigenlésnek és létmegdicsőítésnek az a titokzatos szimboluma. Itt olyan mérték van adva, amely mellett minden, ami azóta nőtt, a kelleténél rövidebbnek, szegényebbnek, szűkebbnek bizonyul: — mondjuk csak ki a „Dionysos" szót a legjobb újabb nevek és dolgok előtt, például Goethe előtt, vagy Beethoven, vagy Shakespeare, vagy Raffael előtt: és egyszerre elítéltnek érezzük legjobb dolgainkat és pillanatainkat. Dionysos bíról Megértettek engem? — Minden keresztényt keresztényfölöttivel legyőzni és nemcsak levetni — mert a keresztény tanítás a dionysosinak ellentana volt —; a délvidéket újra felfedezni magunkban és a déli világos fényes titokzatos eget magunk fölé kifeszíteni; a lélek délvidéki egészségét és rejtett hatalmasságát megint meghódítani magunknak; lépésről-lépésre terjedelmesebbé lenni, nemzetfölöttibbé, európaibbá, európafölöttibbé, orientálisabbá, végül görögebbé — mert a görög volt minden keletinek első nagy megkötése és szintézise és éppen ezzel az európai lélek kezdete, „új világunk" felfedezése —: ki tudja, hogy mi érheti egy napon azt, aki ilyen imperatívuszok alatt él? Talán éppen — egy *új nap?*

A lét ellentmondásait és kérdésességeit magábavevő és megváltó szellem típusa! Ide állítom a görögök Dionysosát: az élet, az egész, nem megtagadott és megfelezett élet vallásos igenlését (tipikus, hogy a nemi aktus mélységet, titkot, tiszteletet ébreszt). Dionysos a „Megfeszített" ellen: itt az ellentét. Kitalálható: a probléma a szenvedés értelméé: vajjon keresztény vagy tragikus értelme legyen? Az első esetben *út* legyen egy szent léthez; az utóbbi esetben a lét elég szentnek számít, hogy még a szenvedés szörnyűségét is igazolja. A tragikus ember még a legkeményebb szenvedésre is igent mond: elég erős, teli, megistenítő ahhoz; a keresztény még a legboldogabb sorsot is megtagadja a Földön: elég gyenge, szegény, kitagadott, hogy minden alakban szenvedjen még az élet miatt. Isten a kereszten átok az életre, ujjmutatás az attól való megváltásra; — a darabokra vágott Dionysos az élet *ígérete:* ez mindig újjászületik és visszatér a pusztulásból. (Itt is nyilvánvaló, hogy Nietzsche a kereszténység túlvilághangsúlyozását hamisan evilág-ellenességre érti félre.)

III. Az örök visszatérés. — Az én filozófiám hozza azt a győzelmes gondolatot, amelybe végül minden más gondolkodásmód belepusztul. A nagy tenyésztő gondolat ez: azok a fajták, amelyek nem viselik el, el vannak ítélve; azok, amelyek legnagyobb jótéteménynek érzik, az uralkodásra vannak kiválasztva. — A legnagyobb harc: ehhez új fegyver kell. A kalapács: félelmetes döntést felidézni, Európát az elé a következmény elé állítani, hogy akarata a pusztulást „akarja"-e? A középszerűség meggátlása. Inkább még pusztulást!

Az örök visszatérés. Jövendölés. Egy oligarchia megállapítása a népek és ellentéteik fölött: nevelés emberiség-politikára. A jezsuitizmus ellenpárja. — A két legnagyobb (németektől megtalált) bölcseleti szempont: *a)* a levésé, fejlődésé; *b)* a lét értékéé — e kettőt én hoztam döntő módon össze. Minden lesz és örökké visszatér — kibújni nem lehet! — A két legszélsőségesebb gondolkodásmód — a mechanisztikus és a platoni — megegyezik az örök visszatérésben: mindkettő mint eszmény. — Ha a világnak célja volna, akkor el kellett volna érnie. Ha nem szándékolt végállapota volna, szintén el kellett volna érnie. A „szellemnek" mint levésnek a ténye bizonyítja, hogy a világnak nincs célja, nincs végső állapota és hogy nem képes a (merev) létre. — Az energia

megmaradásának az elve az örök visszatérést követeli. — Az a császár állandóan minden dolog mulandóságát tartotta maga elé, hogy ne vegye őket a kelleténél fontosabban és nyugodtan maradjon közöttük. Nekem fordítva minden értékesebbnek látszik, semhogy ennyire röpkének volna szabad lennie: örökkévalóságot keresek mindegyik dolog számára: szabad lenne-e a legdrágább kenőcsöket és borokat a tengerbe önteni? Vigasztalásom, hogy minden, ami volt, örök: — a tenger újra idesodorja.

A teremtett világ hipotézisével egy pillanatig se törődjünk. A „teremteni" fogalma ma tökéletesen definiálhatatlan, végrehajthatatlan; már csak egy szó, csökevény a babona idõiből; egy szóval nem magyarázunk meg semmit. — Újabban többször ellentmondást akartak találni a „világ időbeli végtelensége hátrafelé" (regressus in infinitum) fogalmában: sőt, meg is találták, persze azon az áron, hogy a fejet összetévesszék a farokkal. Semmisem gátolhat engem, hogy ettől a pillanattól visszafelé számítva azt mondjam „sohasem jutok ezzel valamely végre": mint ahogy ugyanettől a pillanattól előre számolhatok, a végtelenbe. Csak, ha azt a hibát akarnám csinálni — őrizkedni fogok, hogy megtegyem —, hogy a regressus in infinitumnak ezt a kifogástalan fogalmát egyenlővé tegyem egy mostanig való véges progressus semmiképen végre nem hajtható, végig nem gondolható fogalmával, csak, ha az irányt (előre vagy hátra) logikailag közömbösnek állítanám, akkor fognám meg a fejet — ezt a pillanatot — mint farkot: ezt Önre hagyom, Dühring uram!

Ha a világot mint meghatározott nagyságú erőt és mint meghatározott számú erőközpontot szabad gondolni — és minden más elképzelés határozatlan, tehát használhatatlan marad —, akkor ebből következik, hogy létének nagy kockajátékában kiszámítható számú kombinációkon kell átmennie. Végtelen időben minden lehetséges kombináció egyszer valamikor elérődnék; sőt: végtelen sokszor elérődnék. És mivel minden kombináció és legközelebbi visszatérése között minden még egyáltalában lehetséges kombinációnak le kellett volna folynia, és mindegyikük ugyanabban a sorban a kombinációk egész egymásutánját meghatározza, ezzel bizonyítva volna abszolúte azonos sorok körforgása: a világ mint körforgás, amely már végtelen sokszor ismétlődött és játékát in infinitum játssza.

Tudjátok azt is, hogy mi nekem ez a világ? Megmutassam nektek az én tükrömben? Ez a világ: az erő szörnyetege, kezdet nélkül, vég nélkül, az erő ércszilárd nagysága, amely nem lesz nagyobb és kisebb, nem használja el magát, csak átalakul, mint egész változhatatlan nagyságú, háztartás kiadás és veszteség nélkül, de ugyanígy növekedés nélkül, a „semmitől" mint határától körülfogva, semmi szétfolyó, elpazarolt, semmi végtelenül kiterjedt, hanem mint meghatározott erő meghatározott térbe fektetve, és nem olyan térbe, amely valahol „üres" volna, hanem mint erő mindenütt, mint erők és erőhullámok játéka egyúttal egy és sok, itt halmozódva és egyúttal ott csökkenve, önmagukban viharzó és hullámzó erők tengere, örökké változó, örökké visszafutó, a visszatérés óriási éveivel, alakulatainak apályával és dagályával, a legegyszerűbbekből a legsokszerűbbekbe kihajtva, a legcsendesebből, legmerevebből, leghidegebből ki a legizzóba, legvadabba, legellentmondóba, és azután megint a bőségből visszatérve az egyszerűbe, az ellentmondások játékából vissza az összhang gyönyöréig, önmagára még igent mondva útjainak és éveinek ebben az egyenlőségében, önmagát megáldva mint azt, aminek örökké vissza kell térnie, mint levést, amely nem ismer jóllakást, csömört, fáradtságot —: ez az örökké magateremtő, örökké magapusztító dionysosi világom, ez a kettős kéjek titokvilága, ez az én „túl a jón és gonoszon"-om, cél nélkül, ha nincs cél a kör boldogságában, akarat nélkül, ha nincs a gyűrűnek jóakarata önmagához, — nevet akartok ennek a világnak? Megoldást minden rejtvényére? Világosságot magatoknak is, ti legrejtettebbek, legerősebbek, legbátrabbak, legéjfélibbek? Ez a világ a hatalmi akarat — és semmi egyéb! És ti is ez a hatalmi akarat vagytok — és semmi egyéb!

Ha visszatekintünk a Nietzsche tervezett nagy könyvének hatalmas anyaghalmazából ismertetett és idézett részletekre, akkor azokat sok tekintetben tarthatjuk tanulságosnak. Mindenekelőtt valóban jó felvilágosítással szolgálnak Nietzsche gondolatainak keletkezéséről, bontakozásáról: a gyakran pongyolán odavetett fogalmazások jól mutatják a felvillanó eszmemagokat, amelyek azután növekednek, szétágaznak, összekapcsolódnak, míg végül összefüggő költői-bölcseleti tanításokká fejlődnek ki. Igy készült, bontakozott Nietzsche nagy műve is, amelyben a hatalmi akarat köré csoportosítja a dekadencia és egészség eszmekörét, az ezeknek megfelelő értékrendeket, az értékek mai dekadens rendjének „egészséges" irányba való átértékelését és az új értékrangsort, végül az örök visszatérés, a dionysosi életigenlés és az aránylag legkevésbbé előtérbe állított, sőt egy helyen, amint láttuk, hasonlatnak is nevezett több-mint-ember eszméit; lehet, hogy ez ellen a mégis csak burkolt, sőt nem is nagyon burkolt fejlődéselméleti eszme ellen benne magában is némi kétségek és aggodalmak támadtak. A nagy mű kibontakozása ilyen módon eléggé világos és azt is megmutatja, hogy abban Nietzsche voltaképen már nem sok újat mond: de ismert eszméit sokszor igen tanulságosan megmagyarázza, valamint megkísérli, hogy a hatalmi akarat érvényesülését a lét és főleg az élet minden ágában bemutassa.

Ami a közölt anyag tartalmi részleteit illeti, azokról már ennek a Nietzschet bemutató munkának olvasói előtt is világos lehet, hogy korántsem mind egyidejűek. Kisebb ellentmondásokkal Nietzsche sohasem törődik: de az ellentmondásoknak az a sokasága és nem egyszer élessége és nyilvánvalósága, amellyel itt találkozunk, még abból sem magyarázható, hogy a munka végleges megfogalmazása hiányzik, magának szánt feljegyzéseiben pedig Nietzsche igen készségesen megírja ötleteit és — ebben a későbbi, prófétikus és „kalapácsos" korban ugyan már nem igen, mindenesetre jóval kevésbbé — önmagával és gondolataival is meglehetős szabadsággal „kísérletezik." A sokszor jól ismert gondolatok és fordulatok, sőt a stílus különleges sajátságai is megmutatják, hogy a feljegyzések egy része jóval régibb a legtöbbnél, amely valóban a nyolcvanas évekből való; a tárgy megfelelősége és a tárgy érdekessége alapján — talán néhol tévedésből is — a kiadók Nietzsche ifjúkori és „középkori" felfogását is visszaidéző, legvalószínűbben azokból a régibb időkből származó feljegyzéseket is felvettek a nagy könyv anyagát bemutató gyüjteménybe. Lehet, hogy ezeket maga Nietzsche is felhasználta volna; de mindenesetre jelentős módosításokkal. Igy azután a „nyersanyag" igen fogyatékos képét nyujtja annak, amivé a könyv, ha elkészül, lehetett és lett volna, kettőt azonban most is jól bemutat: Nietzsche rendkívül nagy pszichologus-erejét és ehhez viszonyítva meglepően csekély filozófikus képességét; ezt az utóbbit az utolsó előtti második idézet, amelyben *az idő multjának megítélésében a mától való végnélküli visszamenetel szempontjához mint egyedül megengedetthez* — tárgyilag tökéletes képtelenséggel — *ragaszkodik,* kiválóan igazolja.

A zsebkiadás tizedik kötetének anyaga olyan nagyra duzzadt, hogy Nietzsche utolsó Wagner-írásai és az Ecce homo kimaradtak. Ezeket egy 11. kötetben tették közzé; a kötetnek az előbbiekhez viszonyított terjedelme csupán ezekkel az iratokkal meglehetősen sovány lett volna;

így a hagyaték kiadatlan jegyzet- és fogalmazványanyagából „Kunst und Künstler", „Modernität" és „Aus dem Vorreden-Material" címmel sok mindent kiadtak. (T. XI, 1—174. l.); ebből is bemutatok egyet-mást.

Az elcsendesedés a szépség előtt mély várakozás, hallgatniakarás a legfinomabb, legtávolibb hangokra, — olyan emberhez hasonlóan viselkedünk, aki egészen füllé-szemmé válik: a szépségnek van nekünk mondanivalója, ezért csendesedünk el és nem gondolunk semmire, amire különben gondolunk. A csend, a szemlélődő, türelmes állapot tehát előkészület, nem több! Így áll a dolog minden „kontemplációval". De a benne lévő nyugalom, a jólérzés, a feszültségmentesség? Nyilván erőnk nagyon egyenletes kiáramlása megy ekkor végbe: mintegy alkalmazkodunk a magas oszlopjáratokhoz, amelyekben járunk, és lelkünknek olyan mozgásokat adunk, amelyek nyugalom és báj által utánzásai annak, amit látunk. Úgy amint a nemes társaság nemes taglejtésekre ihlet bennünket. (Először hasonulás a műhöz, azután teremtőjéhez, aki csak jelekben beszélt!) — A szépségnél a szem a felszínen marad. Ámde még a test minden belső folyamatában kell szépségnek lennie: minden lelki szépség csak hasonlat és felszínes valami a mély harmóniáknak ehhez a tömegéhez képest. — Kant óta minden beszéd a művészetről, szépségről, megismerésről, bölcseségről elkenődött és összepiszkolódott az „érdeknélküliség" fogalmával. Nekem az szép (történelmileg szemlélve): ami valamely kor legtiszteltebb embereiben válik láthatóvá, mint a legtiszteletre*méltóbb* kifejezése. — Az orosz zene megható együgyűséggel hozza napvilágra a muzsik, az alacsony nép lelkét: semmisem szól inkább a szívhez, mint derűs dallamaik, — amelyek abszolúte szomorú dallamok. Az egész Nyugat boldogságát becserélném a szomorúság orosz módjáért. De hogyan van az, hogy Oroszország uralkodó kasztjai nincsenek képviselve zenéjében? Elég-e azt mondani, „gonosz embereknek nincsenek dalaik"? — A németek mint zenészek majd Franciaország, majd Olaszország felé füleltek: saját német zenei ízlés még ma sincs. Úgy látom, hogy Wagner még egyszer túlsúlyba emelte a francia ízlést az olaszos fölött, de az 1830. évi Franciaországét: az irodalom úrrá lett a zenén és a festészeten: „programmzene", a „sujet" előll — Jó zenészek között Verdi gazdagnak számít Wagnerral szemben: ennek okai voltak, hogy takarékos legyen és „találmányait" jól „elhelyezze", uzsorát űzzön „vezérmotívumokkal" és „aranyát" magánál tartsa, úgy, hogy arra ezerszeresen túlzott hitelt adtak. A zsidóktól tanulta el ezt Wagner? — A tulajdonságok sokasága és kötelékük — az én szempontom. A kettősiker-erők, például Wagnernál költészet és zene; a franciáknál költészet és festészet; Platonnál költészet és dialektika stb. Egy erő egyedülléte barbárság, — „fordított nyomorékok". — Az esztétikai és erkölcsi jelleg összefüggése: a nagy stílus egy erős alapakaratot akar és leginkább a kuszaságot útálja. A tánc és a könnyű fejlődés az egyik fázisból a másikba rendkívül veszélyes, — kardtánc. Mert különben a nagy következetesség és a konokság adja az egyénnek a tartósságot. Legnehezebben egyesíthető: *egy* akarat, az alapérzés erőssége és a mozgások (átalakulások) változása. — Az esztétikai értékek biologiai értékeken alapulnak, az esztétikai jólérzések biologiai jólérzések. — Luther nyelve és a biblia költői alakja mint egy új német *költészet* alapja: — ez az *én* találmányom! Az antikizálás, a rímesség — mind hamis és nem beszél hozzánk elég *mélyen:* vagy éppen Wagner alliterációja! — A néhány könyv, amely ebből a századból megmarad, helyesebben: amely ágaival túlér ezen a századon, mint olyan fák, amelyeknek gyökerei nem benne vannak — a Szent Ilonai Mémorialt és Goethe beszédeit Eckermannal értem. — A franciák *mélyen* művésziek: — kultúrájuk végiggondolása, a következetesség a szép *látszat* keresztülvitelében — egyáltalában nem szól *mélységük* ellen —. — Ez a század, amikor a művészetek megértik, hogy az egyik a másik hatásait is létrehozhatja, talán tönkreteszi a művészeteket!

A becsületesség csúcspontjai: Machiavelli, a jezsuitizmus, Montaigne, Larochefoucauld. A németek mint visszaesés az erkölcsi hazugságba. —

A halálfélelem európai betegség. — A huszadik századnak két arca van: az egyik a hanyatlásé. Mindazok az okok, amelyek által mostantól fogva hatalmasabb és terjedelmesebb lelkek keletkezhetnének, mint bármikor voltak (előítélettelenebbek, erkölcstelenebbek), a gyengébb természetekben a hanyatlás irányában hatnak. Talán egyfajta európai kínaiság jön létre szelíd, buddhistakeresztény hittel, és a gyakorlatban okos-epikureus, amilyen a kínai, — redukált emberek. [Ez a jóslat nem éppen vált be!] — Ami engem illet, aki időnként egy próféta nevetségességét érzem magamban, én tudom, hogy sohasem találom meg abban la charité d'un médecin-t.

Amikor tizenkétéves voltam, csodálatos háromegységet gondoltam ki: nevezetesen az Atyaistent, a Fiúistent és az Ördögistent. Következtetésem az volt, hogy Isten, önmagát gondolva, az Istenség második személyét teremtette: hogy azonban, hogy önmagát gondolhassa, ellentétét kellett gondolnia, tehát teremtenie. Ezzel kezdtem el filozofálni. — Semmit sem a fejben, csak egy személyes erkölcsöt: és magamnak ahhoz jogot teremteni, ez az értelme minden történelmi kérdésemnek az erkölcsről. (Mert ijesztően nehéz ezt a jogot magának megteremteni.) — Nem vagyok elég korlátolt egy rendszerhez — és még az *én* rendszeremhez sem...

Sohasem panaszkodtam leírhatatlan nélkülözésem miatt, hogy sohasem hallok rokon hangot, soha semmit hasonló szenvedésről és akaratról. Magam semmiféle irodalomban nem ismerek könyveket, amelyekben a lelki tapasztalásnak ez a gazdagsága volna, a legnagyobbtól a legkisebbig és legraffináltabbig. — Már nem becsülöm az olvasókat: hogyan írhatnék olvasóknak?... De feljegyzem magamat magamnak. — Magam azt képzelem, hogy az új németeknek a leggazdagabb, legméltóbb és legfüggetlenebb könyveket adtam, amelyek birtokukban vannak: ugyanígy, hogy a magam személyére nézve kapitális esemény vagyok az értékítéletek válságában. — Gyermekifjúkoromban pesszimista voltam, akármennyire nevetségesen hangzik: néhány sor zene tizenkettedik, tizenharmadik életévemből alapjában a legfeketébb és leghatározottabb mindabból, amit mint hollófekete zenét ismerek. Nem találtam eddig költőnél vagy filozófusnál gondolatokat és szavakat, amelyek annyira a végső nemetmondás mélységéből jönnének, mint amelyben én magam ültem időnként. — Talán még jön egy ember, aki felfedezi, hogy az „Emberi, nagyon is emberi dolgok"-tól fogva egyebet sem tettem, mint ígéretemet beváltani. — Már túl voltam a huszas éveken, amikor rájöttem, hogy hiányzik az emberismeretem; és valószínű-e, hogy valaki emberismerővé válhatnék, aki nem fordult sem tisztességek, sem pénz, sem hivatalok, sem nők felé és minden nap leghosszabb részeit egyedül tölti önmagával? — Évekig érintkeztem emberekkel és annyira mentem lemondás és udvariasság dolgában, hogy sohasem beszéltem olyan dolgokról, amelyek szívügyem voltak. Sőt, majdnem csak így éltem emberekkel. — Ha most hosszú önkéntes magányosság után megint az emberek felé fordulok, és ha azt kiáltom: hol vagytok barátaim? — akkor ez nagy dolgokért történik. Új társadalmi rendet akarok teremteni: felsőbbrendű emberek „lovagrendjét", amelyhez szorongatott emberek és lelkiismeretek tanácsért fordulhatnak; akik hozzám hasonlóan nemcsak a politikai és vallási hittanokon túl tudnak élni, hanem az erkölcsöt is leküzdötték. — Zarathustra, az emberiség *legmélyebb* könyve... — Csak a remete ismeri a nagy toleranciát. *A szeretetet az állatok iránt* — minden időkben erről ismerték fel a remetéket...

Az idézetek teljesen beleillenek eddigi Nietzsche-képünkbe; néhány érdekes gondolattal és személyes vonással egészítik ki.

Nietzsche Torinoban 1888 tavaszán nagyon jól érezte magát és az előkelő, szép és tiszta várost, amelynek száraz, jó hegyi levegőjét és nagyszerű panorámát nyujtó láthatárát is lelkesedve dícséri, igen megszerette. Csupán, amikor július elején forró napok köszöntöttek be, ment fel újra Sils-Mariaba: itt azonban igen rossz, túlnyomóan esős, hideg

nyarat kapott, amely egészségileg erősen megviselte; a sok szobábanülésből következő szakadatlan írás-olvasás is elfárasztotta. Amikor rövid időre mégis beállt a szép nyár, augusztus második felében kidolgozta a *„Bálványok alkonyát"*; a *„Dionysos-ditirambusokat"* is átdolgozta. A „Bálványok alkonyának" első címe *„Müssiggang eines Psychologen"* volt, csupán az ősz folyamán eszközölt nyomás közben, amikor még utólagos részleteket is közbeiktatott a szerző, változtatta meg a címet. A tanulmány már Nietzsche megbetegedése után, 1889 januárjában jelent meg.

Bálványok alkonya vagy Hogyan filozofál az ember a kalapáccsal. (Götzen-Dämmerung oder Wie man mit dem Hammer philosophiert. 1888, T. X; 231—351. l.). A munka előszóból, tíz fejezetből és egy utószóból (A kalapács beszél) áll.

Az előszó Torinoban kelt 1888 szeptember 30-án, „azon a napon, amikor az *értékek átértékelésének* első könyve végéhez jutott". — Komor és módfelett felelős ügy közepette — így kezdi a szerző — fenntartani derűnket, nem kis műfogás: és mégis, mi volna szükségesebb, mint a derű? Egy dolog sem sikerül, amelyben nincs része az elbizottságnak. Csak az erő túlsága bizonyítéka az erőnek. Több bálvány mint valóság van a világban: ez az én „rossz szemem", amellyel ezt a világot nézem, ez „rossz fülem" is... Ez az írás is — a cím elárulja — mindenekelőtt felüdülés, napfolt, félreugrás egy pszichologus semmittevésébe (itt még a régi címre céloz Nietzsche). Talán új háború is? És új bálványok füleltetnek ki?... Ez a kis írás nagy hadüzenet; és ami a bálványok kifülelését illeti, úgy azok ezúttal nem időbálványok, hanem örök bálványok, akiket itt a kalapáccsal mint a hangvillával érintenek, — egyáltalában nincsenek öregebb, meggyőződöttebb, felfuvalkodottabb bálványok... Üregesebbek sem... Ez nem akadálya, hogy a leginkább hittek; meg azután, főleg a legelőkelőbb esetben, korántsem mondják bálványnak...

Az első fejezet címe: Mondások és nyilak. — Semmittevés minden pszichologia kezdete. Hogyan? a pszichologia — bűn volna? (Célzás a német közmondásra: Müssiggang ist aller Laster Anfang.) — Hogy egyedül éljen valaki, állatnak vagy istennek kell lennie — mondja Aristoteles. A harmadik eset hiányzik: mindkettőnek kell az illetőnek lennie — filozófusnak... — Egyszersmindenkorra, sok mindent *nem* akarok tudni. A bölcseség a megismerésnek is határt von. — Az élet hadiiskolájából. Ami nem öl meg, erősebbé tesz. — Segíts magadon, akkor még mindenki segít rajtad. A felebaráti szeretet elve. — Hogy gyávák ne legyünk cselekedeteinkkel szemben! hogy utólag cserben ne hagyjuk őket! A lelkifurdalás tisztességtelen. — Lehet-e a szamár tragikus? Hogy valaki elpusztul egy teher alatt, amelyet sem hordozni, sem ledobni nem tud?... A filozófus esete. — Ha megvan életünk miértje, akkor majdnem minden hogyannal megférünk. Az ember nem törekszik boldogságra; csak az angol. — Posthumus embereket — például engem — rosszabbul értenek, mint időszerűket, de jobban hallanak. Szorosabban: sohasem értenek minket — és innen van tekintélyünk... — „Német szellem" tizennyolc év óta contradictio in adjecto. — Az elégedettség még a meghűléstől is véd. Meghűlt-e valaha egy nő, aki jól öltözöttnek tudta magát? Teszem azt, hogy alig volt felöltözve. — Ha a nőnek férfias erényei vannak, el lehetne tőle szaladni; és ha nincsenek férfias erényei, akkor ő maga szalad el. — On ne peut penser et écrire qu'assis (G. Flaubert). Ezzel megfogtalak, nihilista! Ép a Sitzfleisch a Szentlélek ellen való bűn. Csak a *kijárt* gondolatoknak van értékük. — A pszichologusnak el kell tekintenie önmagától, hogy egyáltalában lásson. — Hogy mi immoralisták, ártunk-e az erénynek? Ugyanolyan kevéssé, mint az anarchisták a fejedelmeknek. Csak amióta rálőnek ezekre, ülnek megint szilárdan trónusukon. Morál: rá kell lőni a morálra. — A csalódott szól. Nagy embereket keresek, mindig csak eszmé-

nyük majmait találtam. — Mit számít, hogy *nekem* marad igazam. Túlságosan sok igazam *van*. És aki ma legjobban nevet, az nevet utoljára is. — Boldogságom formulája: egy igen, egy nem, egy egyenes vonal, egy cél...

A második fejezet: Sokrates problémája. — Nietzsche ismét visszatér Sokrates utolsó szavaihoz: Még Sokrates is azt mondotta, amikor meghalt: „élni — annyit jelent, mint sokáig betegnek lenni: Asklepios gyógyítónak egy kakassal tartozom". Még Sokrates is megelégelte. Mit bizonyít ez? Mire utal ez? „Itt mindenesetre valaminek betegnek kell lennie" — feleljük *mi:* ezeket a minden idők legbölcsebbjeit előbb közelről kellene megnézni! Talán valamennyien nem álltak már szilárdan a lábukon? későiek? ingadozók? dekadensek? Talán hollóként jelennék meg a bölcseség a Földön, amelyet egy kis dögszag lelkesít... Nekem magamnak ez a tiszteletlenség, hogy a nagy bölcsek hanyatlási típusok, először éppen abban az esetben derült fel, ahol legerősebben áll azzal szemben a tudós és a nemtudós előítélet: Sokratest és Platont mint hanyatlási tüneteket ismertem fel, mint a görög feloszlás eszközeit, mint pseudogörögöket, antigörögöket (A tragédia születése 1872). — Ítéletek, értékítéletek az életről, mellette vagy ellene, végül is sohasem lehetnek igazak: csupán tüneti értékük van, csak mint tünetek jönnek tekintetbe, — önmagukban az ilyen ítéletek ostobaságok. Az élet értéke nem becsülhető fel. Ha a filozófus az élet értékében problémát lát, akkor ez ellenvetés ellene, kérdőjel bölcsesége mögött, bölcseséghiány. Vajjon mindezek a nagy bölcsek nemcsak dekadensek lettek volna, hanem még nem is bölcsek? — Sokrates származása szerint a legalacsonyabb néphez tartozott: Sokrates csőcselék volt. Tudjuk, látjuk is még, milyen rút volt. De a rútság, amely már önmagában ellenvetés, a görögök között csaknem cáfolat. Egyáltalában görög volt Sokrates? A rútság elég gyakran keresztezett, keresztezés által gátolt fejlődés kifejezése. Más esetben mint hanyatló fejlődés jelenik meg. Tipikus gonosztevő volt Sokrates? Ennek legalább is nem mondana ellent az a híres fiziognomus-ítélet, amelyen Sokrates barátai annyira megütköztek. Egy Aténben járó, az arcokhoz értő külföldi Sokratesnak szemébe mondta, hogy szörnyeteg, — hogy minden rossz bűnt és vágyat magában rejt. És Sokrates csupán ennyit felelt: „Ismer engem, uram!" Nemcsak az ösztönök beismert vadsága és anarchiája vall dekadenciára Sokratesban: hanem a logikum túlburjánzása és az őt jellemző rhachitikus gonoszság is. A „daimonion" hallási hallucinációit se felejtsük el. Minden túlzott, buffo, karikatúra benne, egyúttal minden eldugott, hátsógondolatú, földalatti. Milyen idiosynkrasiából ered Sokrates egyenlete: ész = erény = boldogság, amely a régibb görög minden ösztönével ellenkezik? — Hogyan győzhette le dialektikus csőcselékízlésével a dialektikát elutasító jó társaság előkelő ízlését? — Sokrates volt az a bohóc, aki komolyan vétette magát: mi történt itt tulajdonképen? A dialektikát csak akkor választja az ember, ha nincs más eszköze. Csak az használja, aki jogát ki akarja erőszakolni. Ezért voltak dialektikusok a zsidók; Reineke, a róka is az volt: hogyan? és Sokrates is? — Vajjon Sokrates iróniája a lázadás, a csőcselékressentiment kifejezése? Vajjon a dialektika csak a bosszúnak egy formája Sokratesnál?

De mivel bűvölt meg? Hogy újfajta agón-t, új versengő harcmodort fedezett fel az ifjaknak. Nagy erótikus is volt. De többet is kitalált. Előkelő aténijeinek veséikbe látott, és megértette, hogy saját idiosynkrasia-esete már nem volt kivétel. Ugyanaz a degenerálódás készülődött mindenütt: a régi Atén végét járta. És Sokrates megértette, hogy mindenkinek őrá van szüksége. Az ösztönök zsarnokokká akartak válni, tehát erősebb ellenzsarnokot kellett feltalálni: erre a mentőszerepre találta ki, kellett végső eszközül kitalálnia az észt. Csak egy választás volt: elpusztulni vagy abszurd módon eszesnek lenni. A görög filozófusok moralizmusa Platontól kezdve patologikus feltételű, ugyanígy dialektika-becsülésük: állandó, mindenáron hajszolt világosságuk védekezés volt a *lefelé* húzó ösztönök ellen. De ezzel nem léptek ki a dekadenciából, csak kifejezését változtatták meg. Sokrates félreértés volt; ugyanígy az egész javító-erkölcs, a keresztény is. Az ösztönök ellen való harc kénytelensége — ez a dekadencia

formulája: amíg az élet felemelkedik, addig a boldogság egyenlő az ösztönnel.— Megértette ezt még önmaga is, az a legokosabb minden maga-eszén-túljáró közül? Megmondta ezt végül önmagának, halálra-bátorságának bölcseségében? Sokrates meg akart halni: — nem Atén, ő adta magának a méregpoharat, ő kényszerítette Aténtént a méregpohárra... „Sokrates nem orvos, így szólt halkan önmagához: itt egyedül a halál orvos... Sokrates maga csak sokáig beteg volt..."

A harmadik fejezet: az „ész" a bölcseletben. — Nagy tisztelettel kiveszem Herakleitos nevét. Az „ész" az ok, hogy meghamisítjuk az érzékek tanuságát. Amennyiben az érzékek a levést, az elmúlást, a változást mutatják, nem hazudnak... De azzal Herakleitosnak örökre igaza lesz, hogy a lét üres fikció. A „látszólagos" világ az egyetlen: az „igazi világot" csak hozzáhazudták... — A filozófusok azt, ami végül jön, kezdetnek veszik. Ez megint csak tiszteletmódjuk kifejezése: a magasabbnak nem szabad az alacsonyabból nőnie, egyáltalában nem szabad nőttnek lennie. Ezzel megvan ostoba fogalmuk „Isten"... A végsőt, legvékonyabbat, legüresebbet elsőnek veszik, oknak önmagában, ens realissimumnak... Hogy az emberiségnek komolyan kellett vennie beteg pókhálószövők agybajait! És drágán fizetett meg értel

A negyedik fejezet arról szól, hogyan lett az „igazi világ" végül is mesévé. Egy-egy tévedés története teljesen rövid vázlatban, hat pontban. A 6. pont: Az igazi világot megszüntettük: melyik világ maradt meg? Talán a látszólagos?... De nem! az igazi világgal a látszólagost is megszüntettük! (Dél; a legrövidebb árnyék pillanata; a leghosszabb tévedés vége; az emberiség csúcspontja; INCIPIT ZARATHUSTRA.)

Az ötödik fejezet: az erkölcs mint természetellenesség. — Az Egyház a szenvedély ellen minden értelemben való kivágással harcol: gyakorlata, „kúrája" a castratizmus. Sohasem kérdi: „hogyan szellemíthető, szépíthető, isteníthető meg egy vágyakozás?" — a fegyelem nyomatékát a kiirtásra tette (az érzékiségére, a büszkeségére, az uralomvágyéra, a kapzsiságéra, a bosszúvágyéra). De a szenvedélyeket gyökerükben megtámadni annyit jelent, mint az életet gyökerében megtámadni: az Egyház gyakorlata életellenes. — Az ember csak azon az áron termékeny, hogy ellentétekben gazdag; csak a mellett a feltétel mellett marad fiatal, hogy a lélek nem nyujtózkodik ki, nem vágyódik békére. — Amikor a természetellenes erkölcs azt mondja „Isten a szívbe tekint", nemet mond az élet legalsó és legfelső vágyakozásaira és Istent az élet ellenségének veszi. A szent, akiben Istennek kedve telik, az eszményi kasztrált. Az élet véget ér, ahol „Isten birodalma" kezdődik.

A hatodik fejezet a négy nagy tévedéssel foglalkozik: ok és következmény összecserélésének tévedésével (például bűn és fényűzés elpusztít, ahelyett, hogy a degenerálódásból következik a bűn és a fényűzés); a hamis okság tévedésével (főleg az akarat, a motívum, a szellem, az én téves oknaktartásával); az imaginárius okok tévedésével: (például az álomban; de idevaló, általában a tévedés pszichologiájába, az erkölcs és a vallás egész területe); a szabadakaratra vonatkozó tévedéssel (a bűn és büntetés tévedéseivel is: „A kereszténység a hóhér metafizikája".). Végül idézzük Nietzsche saját tanításából: Nincs semmi az egészen kívül! A világ sem mint érzékelő, sem mint „szellem" nem egység: ez a nagy felszabadító belátás helyreállítja a levés ártatlanságát. Istennek, a lét elleni legnagyobb ellenvetésnek, és az Istenben lévő felelősségnek tagadásával váltjuk csak meg a világot.

A hetedik fejezet az emberiség megjavítóiról szól. — Ismerik a filozófushoz intézett követelésemet, hogy a jón és gonoszon túl találja meg álláspontját, — hogy az erkölcsi ítélet illúziója *alatta* legyen. Ez a követelés olyan belátásból következik, amelyet én formuláztam meg először: hogy egyáltalában nincsenek erkölcsi tények. Az erkölcsi ítéletnek az a közös vonása a vallásival, hogy olyan realitásokban hisz, amelyek nem azok. — Mind az emberbestia szelídítését, mind egy bizonyos fajú ember tenyésztését „javításnak" nevezték: csak ezek a zoologiai terminusok fejeznek ki realitásokat, — persze

olyan realitásokat, amelyekről a tipikus „javító", a pap, semmit sem tud — semmit sem akar tudni... — A tenyésztés nagyszerű példáját látja Nietzsche a hindu „Manu-törvény" részben rendkívül kegyetlen valláserkölcsi előírásaiban; majd így folytatja: Ezek a rendelkezések eléggé tanulságosak: bennük megvan egyszer az árja humanitás, egész tisztán, egész eredetiségében, — megtanuljuk, hogy a „tiszta vér" fogalma ellentéte az ártalmatlan fogalomnak. Másrészt világossá válik, melyik népben örökítette meg magát a gyűlölet, a csandala-gyűlölet (csandala a hindu Manu-törvényben az emberiségből kivetett kaszt-alatti keveréknép) ez ellen a „humanitás" ellen, hol vált vallássá, zsenivé... E szerint a szempont szerint az evangéliumok elsőrangú okmányok, még inkább Enoch könyve. A kereszténység is, amely a zsidó gyökérből fakad, csak mint ennek a talajnak a növénye érthető, az *ellenmozgalmat* ábrázolja minden tenyésztési, rassz-, előjog-erkölccsel szemben: — ez az antiárja vallás par excellence: a kereszténység minden árja-érték átértékelése, a csandala-értékek győzelme, a szegények evangéliuma, az alacsonyaknak hirdetve, minden letaposottnak, nyomorultnak, elfajultnak, rosszuljártnak együttes felkelése a „rassz" ellen, — a halhatatlan csandala-gyűlölet mint a *szeretet vallása*...

A nyolcadik fejezet arról szól, ami a németeknek hiányzik. — Megdicséri a németek derekasságát, férfias erényeit, munkaszeretetét, kitartását, mérsékletét, megalázkodás nélküli engedelmeskedését, az ellenfelek megnemvetését. De súlyos árát látja a németség hatalomrajutásának: a gondolkodók népe, gondolkodik-e még egyáltalában? A németek únják a szellemet és bizalmatlanok azzal szemben, nincsenek filozófusaik, költőik, jó könyveik, csak Bismarckjuk; a legbűnösebben élnek vissza a két nagy európai narkotikummal, az alkohollal és a kereszténységgel; újabban még egy harmadik is hozzájön, az eldugult és szorulást okozó német zene. Kultúra és állam antagonisták: a kultúrállam csupán modern eszme. A „birodalom" feljövetele óta a németek a fődologban, a kultúrában, már nem jönnek tekintetbe. Hiányoznak az igazi nevelők is — a legritkább kivételek egyike Burckhardt: neki köszöni Bázel magas humanitás-rangját. A német „felsőbb iskolák" minél több kihasználható fiatalembert tanítanak be az állami szolgálatra. A német kultúra lehanyatlik: hiszen a „magasabb nevelés" már nem előjog, a „műveltség" „általánossá", azaz közönségessé vált. Már pedig a felsőbbrendű emberfajta nem szereti a „hivatásokat", pontosan azért, mert hivatottnak tudja magát... Van ideje, nem is gondol arra, hogy „elkészüljön", — a magas kultúra értelmében az ember harmincéves korában még kezdő, még gyermek. A túltömött gimnáziumok és a túlterhelt gimnáziumi tanárok is botrányt jelentenek.

Majd így végzi Nietzsche ezt a fejezetet: Hogy el ne veszítsem a magam módját, amely igentmondó és ellentmondással és bírálattal csak közvetve, csak önkénytelenül van dolga, mindjárt ideállítom a három feladatot, amely miatt nevelőkre van szükség. Látni kell tanulni, gondolkodni kell tanulni, beszélni és írni kell tanulni: a cél mindháromban az előkelő kultúra. Látni tanulni — a szemet nyugalomra, türelemre szoktatni, arra, hogy engedje a dolgokat közeljönni magához; megtanulni, hogy az ítéletet elhalasszuk, az egyes esetet minden oldalról körüljárjuk és átfogjuk. Ez az első előiskolázás a szellemiségre: az ingerre nem rögtön reagálni, hanem a gátló, a lezáró ösztönöket kézbefogni. Látni tanulni, amint én értem, majdnem az, amit a filozófiátlan beszédmód erős akaratnak nevez: a lényeges ebben éppen az, hogy tudjunk nem „akarni", a döntést felfüggeszteni. Minden szellemtelenség, minden közönségesség azon alapul, hogy valaki képtelen egy ingernek ellentállni —: reagálni kénytelen, minden impulzusnak enged. Sok esetben az ilyen kénytelenség már betegesség, hanyatlás, a kimerülés tünete, — majdnem minden, amit a filozófiátlan nyerseség a „bűnszenvedély" szóval jelöl, csupán a fiziologiai képtelenség arra, hogy az ember ne reagáljon. — Gondolkodni tanulni: iskoláinkban már fogalmuk sincs róla. Még az egyetemeken, sőt a filozófia voltaképeni tudósai között is kezd a logika mint elmélet, mint gyakorlat, mint *mesterség* kihalni. Olvassunk német könyveket: már a legtávolabbi emlékezés sincs meg arra, hogy a

gondolkodáshoz technikára, tantervre, a mesteri készség akarására van szükség, — hogy a gondolkodást tanulni kell, mint a táncot, mint egyfajta táncolást... Ki ismeri még a németek között tapasztalásból azt a finom borzongást, amelyet a *könnyű lábak* a szellemiekben minden izomba szétárasztanak! A szellemi mozgás merev fajankósága, az otrombán megfogó kéz — ez olyan fokban német, hogy külföldön összetévesztik a német jelleggel általában. A németnek nincsenek ujjai az árnyalatok számára... Hogy a németek filozófusaikat csak elviselték is, mindenekelőtt azt a legtorzabbul nőtt fogalom-nyomorékot, aki valaha élt, a *nagy* Kantot, nem csekély fogalmat ad a német bájról. Mert a táncot, minden formájában, nem lehet leszámítani az előkelő nevelésből, a táncolnitudást lábbal, fogalmakkal, szavakkal: kell-e még mondanom, hogy tollal is kell tudni, — hogy tanulni kell *írni?* De ezen a ponton tökéletes rejtéllyé válnék a német olvasónak...

A kilencedik fejezet: egy korszerűtlen kalandozásai. — Lehetetleneim: Seneca: vagy az erény toreadora. Rousseau: vagy visszatérés a természethez in impuris naturalibus. Schiller: vagy a säckingeni erkölcs-trombitás. Dante: vagy a hiéna, amely sírokban költ. Kant: avagy cant mint intelligibilis jellem. Victor Hugo: vagy a világítótorony az értelmetlenség tengerén. Liszt: vagy a futamosság iskolája — nők után. George Sand: vagy lactea ubertas, magyarul: a tejelő tehén „szép stílussal". Michelet: vagy a lelkesedés, amely kabátját leveti. Carlyle: vagy pesszimizmus mint a visszajött ebéd. John Stuart Mill: vagy a sértő világosság. Les frères de Goncourt: vagy a két Ajax harcban Homerosszal. Offenbach zenéjével. Zola: vagy „a bűzlés öröme". — Senki sem ér fel Renannal az életveszélyes módú imádatban. Renannak ez a szelleme, amely elerőtlenít, egy végzettel többje a szegény, beteg, betegakaratú Franciaországnak.

Megszabadultak a keresztény Istentől és most azt hiszik, hogy annál erősebben kell a keresztény erkölcs mellett kitartaniok: ez angol következetesség, nem akarjuk a G. Eliot-szerű erkölcsnőcskéktől rossz néven venni. Angliában minden kis teologiai emancipációért félelmet gerjesztő erkölcsfanatikusként kell a tiszteletet visszaszerezni. Ez ott a vezeklés. Mi többiek számára másként áll a dolog. Ha elhagyjuk a keresztény hitet, akkor ezzel lábunk alól kihúzzuk a jogot a keresztény erkölcsre. Emez semmiképen sem magától értetődő: erre a pontra az angol laposfejűek ellenére mindig újra rá kell világítani. A kereszténység rendszer, a dolgoknak egybegondolt és egész szemlélete. Ha abból kitörünk egy főfogalmat, az Istenben való hitet, akkor ezzel az egészet is összetörjük: semmi szükségszerű sincs már ujjaink között. A kereszténység felteszi, hogy az ember nem tudja, nem tudhatja, hogy mi jó, mi gonosz neki: Istenben hisz, aki egyedül tudja. A keresztény erkölcs parancs; eredete transzcendens; túl van minden bíráláton, a bírálat minden jogán; csak igazsága van, ha Isten az igazság, — áll és bukik az Istenben való hittel.

Morál pszichologusok számára: Nem szabad kolportázs-pszichologiát űzni! Sohasem megfigyelni, *hogy* megfigyeljünk! Ez hamis optikát eredményez, sandítás, kényszeredett és túlzó valami. Átélni mint átélni-*akarni* — ez nem sikerül. Az élményben *nem szabad* maga felé nézni, itt minden pillantás „gonosz pillantássá" lesz.

Hogy művészet legyen, hogy valamilyen esztétikai cselekvés és nézés legyen, annak egy kikerülhetetlen fiziologiai előfeltétele van: a mámor. A mámornak kellett előbb felfokozni az egész gépet: addig nem jön létre művészet. A mámorban az erőfokozás és gazdagság érzése lényeges. Ebből az érzésből leadunk a dolgoknak, kényszerítjük, hogy vegyenek tőlünk, erőszakot követünk el rajtuk, — ezt a folyamatot eszményítésnek hívják. Szabaduljunk itt meg egy előítélettől: az eszményítés nem a kicsinek, mellékesnek levonásában vagy leszámításában áll, amint közönségesen hiszik. Ellenkezőleg, a fővonások óriási *kihajtása* a döntő, úgyhogy a többi e mögött eltűnik. Ebben az állapotban mindent saját bőségéből gazdagít az ember: amit lát, amit akar, megdagadva, tömörítve, erősen, erővel túltelítve látja. Ennek az állapotnak az

embere a dolgokat addig alakítja át, amíg hatalmát tükrözik, — amíg tökéletességének reflexei. Ez az átalakító *kényszer* a tökéletesbe — művészet. Ellentéte a dolgokat elszegényítő, elvékonyító ösztön. Ennek példája az igazi keresztény esete, így Pascalé: olyan keresztény, aki egyúttal művész volna, nem fordul elő... Ne legyenek gyerekesek és ne vessék ellenem Raffaelt vagy a 19. század valamilyen homeopata-kereszténveit: Raffael igent mondott, Raffael igent csinált, tehát Raffael nem volt keresztény...

Anti-Darwin: Ami a híres „létért való harcot" illeti, úgy azt egyelőre inkább állítottnak, mint bizonyítottnak látom. Előfordul, de mint kivétel; az élet egész képe nem a szükségállapot, az éhségállapot, hanem a gazdagság, a bujaság, sőt az abszurd pazarlás, — ahol harcolnak, ott hatalomért harcolnak... Nem kell Malthust összetéveszteni a természettel. Feltéve azonban, hogy van ilyen harc — és csakugyan előfordul —, akkor sajnos másképen végződik, mint ahogy Darwin iskolája kívánja, mint ahogy az embernek talán szabad volna vele kívánni: vagyis az erősek, az előjogúak, a szerencsés kivételek hátrányára. A nemek nem növekednek tökéletességben: a gyengék mindig újra úrrá lesznek az erősek fölött, — ez onnan van, hogy ők a nagy szám, ők az okosabbak és... Darwin elfelejtette a szellemet (—ez angol!), a gyengéknek több szellemük van...

A „szépség önmagában" csak szó, nem is fogalom. A szépben az ember önmagát teszi meg a tökéletesség mértékének; különleges esetekben imádja magát abban. Az ember azt hiszi, hogy a világot elborítja a szépség, — elfelejti önmagát mint ennek okát. Egyedül ő ajándékozta meg magát szépséggel, jaj! csak igen emberi-nagyon-is-emberi szépséggel... Alapjában az ember tükröződik a dolgokban, mindent szépnek tart, ami saját képét veti vissza: a szépségítélet faji hiúsága. Semmi sem szép, csak az ember szép: ezen a naivitáson nyugszik minden esztétika, ez első igazsága. Tegyük mindjárt hozzá a másodikat: semmi sem rút, mint az elfajuló ember, — ezzel körülhatároltuk az esztétikai ítélet birodalmát. — L'art pour l'art azt jelenti: „ördög vigye a morált!" De ez a tétel olyan féreg is, amely saját farkába harap. — A művészet a nagy életösztöke.

Már nem becsüljük magunkat eléggé, ha közöljük magunkat. Igazi élményeink semmiképen sem fecsegők. Még ha akarnák, sem közölhetnék magukat: hiányzik a szavuk. Amire szavunk van, azon már túl vagyunk. Minden beszédben van egy szemernyi megvetés. A nyelvvel a beszélő már közönségessé teszi magát.

Büszke módon meghalni, ha már nem lehet büszke módon élni. A halál, szabadon választva, kellő időben, világosan és örömest, gyermekek és tanuk közepette: úgy, hogy valódi búcsú lehessen. Az úgynevezett természetes halál is végül csak természetellenes öngyilkosság. Sohasem pusztulunk el más, mint önmagunk által. Csupán a leghitványabb feltételek mellett jön az ilyen halál, nem-szabadon, rosszkor, a gyáva halála. Az élet szeretetéből másképen kellene akarni a halált, szabadon, tudatosan, véletlen, meglepetés nélkül. Nem áll módunkban meggátolni, hogy szülessünk: de ezt a hibát — mert néha az — megint jóvá tudjuk tenni.

A liberális intézmények csakhamar megszűnnek liberálisoknak lenni, ha megvalósultak: később nincsenek a szabadság rosszabb és alaposabb károsítói. Hiszen tudjuk, mit csinálnak: aláássák a hatalmi akaratot, erkölccsé emelt kiegyenlítései hegynek és völgynek, kicsinnyé, gyávává és élvezővé tesznek, — velük minden esetben a nyájállat diadalmaskodik. Liberalizmus, azaz *nyájállatiasodás*. Ugyanezek az intézmények, amíg még kiharcolják azokat, egészen más hatásokat eredményeznek; akkor tényleg hatalmasan előmozdítják a szabadságot. Pontosabban megnézve a háború az, amely ezeket a hatásokat létrehozza, a liberális intézményekért viselt háború, amely mint háború az illiberális ösztönöket fenntartja. És a háború szabadságra nevel. Mert mi a szabadság? Hogy meglegyen az akaratunk a saját felelősségünkre. Hogy elválasztó távolságunkat megőrizzük. Hogy közömbösebbé váljunk fáradsággal, keménységgel,

nélkülözéssel, még az élettel szemben is. Hogy készek legyünk ügyünknek embereket áldozni, magunkat sem számítva le. — Valamit érő népek sohasem lettek azzá liberális intézményekkel; a nagy veszedelem csinált belőlük tiszteletreméltót. Rá kell szorulnunk, hogy erősek legyünk: különben sohasem leszünk azok. — Hogy intézmények legyenek, ahhoz *egyfajta* akaratnak, ösztönnek, imperativusznak kell lennie, a gonoszságig antiliberálisnak: akaratnak a hagyományra, a tekintélyre, az évszázados felelősségre, nemzedékláncok szolidaritására előre és hátra in infinitum. Ha ez az akarat megvan, akkor olyasmi alapozódik meg, mint az imperium Romanum vagy mint Oroszország, az egyetlen hatalom, amelynek ma tartóssága van, amely várhat, mely még ígérhet valamit, — Oroszország, ellentétfogalma a szánalmas európai kisállamiságnak és idegességnek, amely a német birodalom alapításával kritikus állapotba jutott. Azt, ami az intézményekből intézményeket *csinál*, azt megvetik, gyűlölik, elutasítják: új rabszolgaság veszedelmében látják magukat ott, ahol a „tekintély" szó csak elhangzik. — Ha a társadalom maga mint egész nem tud jótállni önmagáért a legtávolabbi nemzedékekig, akkor a házasságnak egyáltalában nincs értelme. — Az ostobaság, alapjában az ösztönelfajulás, amely ma minden ostobaság oka, abban rejlik, hogy van munkáskérdés. Bizonyos dolgokról nincs helye a kérdezősködésnek: az ösztön első parancsa. — A konzervatívok fülébe súgva: Amit azelőtt nem tudtak, de ma tudnak, tudhatnának —, visszafejlődés, valamilyen értelmű és fokú visszafordulás lehetetlen. Legalább mi fiziologusok tudjuk ezt. Nincs segítség: előre kell menni, lépésről-lépésre tovább a dekadenciába (ez az *én* meghatározásom a modern „haladásra"). Ezt a fejlődést lehet gátolni, összegyüjteni és hirtelenebbé tenni: többet nem lehet tenni. — Nagy emberek és nagy idők robbanóanyagok, amelyekben óriási erő halmozódott fel. A nagy ember vég; a nagy korszak, például a renaissance, vég. A zseni — műben, tettben — szükségképen tékozló: nagysága az, hogy kiadja magát...

Dosztojevszki, a mély ember, az egyetlen pszichologus, akitől volt mit tanulnom: életem legszebb szerencsés esetei közé tartozik; még inkább, mint Stendhal felfedezése. — Majdnem minden zseni mint fejlődéseinek egyikét ismeri a „catilinai létformát", gyűlölet-, bosszú- és lázadás-érzést minden ellen, ami már van, ami már nem lesz... Catilina — mindegyik cézár praeexistentia-alakja. — A legméltatlanabbtól nem félni, szintén lehet lelki nagyság. A szerető nő feláldozza becsületét; a „szerető" megismerő talán emberiességét áldozza fel; egy Isten, aki szeretett, zsidóvá lett...

A szépség nem véletlen: Valamely család vagy fajta szépségéért, bájáért és jóságáért minden taglejtésben meg kell dolgozni: a zseníhez hasonlóan nemzedékek felhalmozott munkájának végeredménye. Sok áldozatot kellett hozni a jó ízlésért, sokat kellett azért tenni meg elhagyni — a francia 17. század mindkettőben csodálatraméltó — a választás elvéül kellett azt megtenni társaság, hely, ruházkodás, nemi kielégülés tekintetében, a szépséget elébe kellett tenni a véleménynek, a lomhaságnak. Legfőbb zsinórmérték: önmaga előtt sem szabad az embernek magát „elhagynia". A jó dolgok mérhetetlenül költségesek: és mindig érvényes a törvény, hogy az, aki bírja azokat, más, mint az, aki megszerzi. Minden, ami jó, örökség: ami nem örökölt, az tökéletlen, az kezdet. Csupán az érzelmek és gondolatok nevelése csaknem nulla: előbb a testet kell rábeszélni. Jelentős és választékos taglejtések szigorú fenntartása, a kötelezettség, csakis önmagukat „el nem hagyó" emberekkel élni, tökéletesen elég, hogy jelentőssé és választékossá váljunk: két, három nemzedék mulva máris minden bensőségessé vált. Döntő az emberiség sorsára, hogy a kultúrát a helyes ponton kezdjék — nem a lelken: a helyes pont a test, a taglejtés, a diéta, a fiziologia, a maradék ebből következik. Itt van az ezt tudó és megcselekvő görögök nagy kultúra-eseményének titka; a kereszténység, amely megvetette a testet, az emberiség eddigi legnagyobb szerencsétlensége volt.

Goethe — nem német esemény, hanem európai: nagyszerű kísérlet a 18. század legyőzésére a természethez való visszatérés, a renaissance természe-

tességéhez való feljutás által. A totalitást akarta, harcolt az ész, érzékiség, érzelem, akarat szétválása ellen (legelrettentőbb skolasztikával Kant prédikálta ezt, Goethe ellenlábasa); egésszé fegyelmezte, megteremtette magát... Nem reális szellemű korszak közepén meggyőződéses realista volt; nem volt nagyobb élménye, mint az az ens realissimum, Napoleon. Goethe erős, magas műveltségű, minden testi dologban ügyes, magát féken tartó, maga előtt tisztelettel teljes embert koncipiált, aki teljes gazdagságú természetességet szánhat magának, aki szabaddá vált és örömes és bízó fatalizmussal áll a mindenségben, azzal a hittel, hogy az egészben minden megváltja magát; aki már nem tagad: ezt a lehető legmagasabb hitet kereszteltem én Dionysos nevére. — Goethe az utolsó német, akit tisztelek: három dolgot érezett volna, amelyeket én érzek, — a „keresztre" vonatkozólag is megértjük egymást... — Sokszor kérdenek, miért is írok németül: seholsem olvasnak rosszabbul, mint a hazában. De ki tudja, kívánom-e, hogy ma olvassanak? Dolgokat alkotni, amelyeken az idő hiába próbálja meg fogát; forma, szubsztancia tekintetében kis halhatatlanságért fáradni, — még sohasem voltam elég szerény, hogy kevesebbet kívánjak magamtól. Az aforizmus, a szentencia, amelyeknek a németek között elsőnek vagyok mestere, az „örökkévalóság" formái; becsvágyam az, hogy tíz mondatban megmondjam, amit mindenki más egy könyvben mond meg, — amit mindenki más egy könyvben *nem* mond meg... A legmélyebb könyvet adtam az emberiségnek, amely birtokában van, Zarathustrámat: nemsokára a legfüggetlenebbet adom neki.

A tizedik fejezet: mit köszönök a régieknek. — Izlésem, amely ellentéte lehet a türelmes ízlésnek, attól is messze van, hogy mindenestül igent mondjon: egyáltalában nem szívesen mond igent, szívesebben még nemet, legszívesebben semmit... Ez áll egész kultúrákról, ez áll könyvekről, helyekről és tájakról is. Alapjában egészen kis számú antik könyv számít életemben; a leghíresebbek nincsenek közöttük. Stílusérzékem az epigrammára mint stílusra, majdnem pillanatnyilag ébredt fel Sallustiusszal való találkozásomkor. Egészen bele a Zarathustrámig nagyon komoly ambíció ismerhető fel bennem a római stílusra, az „aere perennius" stílusára. Mindmáig nem volt az a művészi elragadtatásom költő iránt, mint amelyet a horatiusi ódában találtam. Bizonyos nyelveken az itt elért még csak nem is *akarható*. Ez római és kiválóan *előkelő*. A többi költészet emellett népiessé válik, — puszta érzelmi fecsegéssé... A görögöknek korántsem köszönhetek ezzel rokon erejű benyomásokat; a mi számunkra nem lehetnek azok, amik a rómaiak. Az ember a görögöktől nem tanul — módjuk nagyon idegen, nagyon folyékony, semhogy parancsolóan, „klasszikusan" hathatna. Ki tanult valaha görögöktől írni! Ki tanulta volna meg római nélkül! Ne jöjjenek nekem Platonnal! Vele szemben elfoglalt magatartásom alaposan szkeptikus és sohasem tudtam művészetét a tudósok hagyományos módján csodálni. Úgy látom, minden stílusformát össze-vissza dobál, ezzel a stílus egyik első dekadense. Hogy a platoni dialogus, ez a szörnyen tetszelgő és gyermekes fajtájú dialektika, ingerként hathasson, ahhoz sohasem volt szabad jó franciákat olvasni, — például Fontenellet. Platon unalmas. Bizalmatlanságom mélyre hat: annyira eltévelyedettnek látom a görög alapösztönöktől, elmoralizálódottnak, keresztény előéletűnek — legfelső fogalma már a „jó" —, hogy az egész Platon-jelenségről inkább használnám a kemény szót „magasabb szélhámosság" vagy, ha szívesebben hallják, idealizmus, mint bármi mást. Felüdülésem minden platonizmustól mindenkor Thukydides volt; ő és Machiavelli Principeje sajátmagammal leginkább rokon abban a feltétlen akaratban, hogy semmiben se áltassa magát és az észt a realitásban lássa, — nem az „észben", még kevésbbé az „erkölcsben". Benne a szofista kultúra, vagyis a realista kultúra tökéletes kifejezésre jut: ez felbecsülhetetlen mozgalom a sokratikus iskolák éppen mindenfelé kitörő erkölcsi és eszményi szélhámossága közepette. A realitással szemben való bátorság különbözteti meg végül az olyan természeteket, mint Thukydidest és Platont: Platon gyáva a realitás előtt — tehát az eszménybe menekül; Thukydides

hatalmában tartja magát — tehát a dolgokat is hatalmában tartja. — A görög harmónia, széplelkűség, aranyközép német tudós találmány: ilyesmitől megóvott pszichologus-voltom. Megláttam bennük a hatalmi akarat féktelen ösztönét, amely megremegtette őket, az óriási belső robbanó anyagot, amely ellen kényszerűségből alkották meg a pompásan hajlékony testet, a vakmerő realizmust és immoralizmust. Moralizáló filozófusaik pedig dekadenseik.

Én voltam az első, aki a régi gazdag, túláradó görög ösztön megértésére komolyan vettem azt a csodálatos jelenséget, amely Dionysos nevét viseli: ez egyedül az erő túlságából magyarázható meg. Az olyan mélyrelátó ismerő, mint Burckhardt, mindjárt tudta, hogy ezzel valamit tettem: „A görögök kultúrája" című könyvéhez külön fejezetet függesztett erről a jelenségről. Csak a dionysosi misztériumokban, a dionysosi állapot lélektanában fejeződik ki a görög ösztön alaptényе — „életakarata". Minek a kezességét adja magának a görög ezekkel a misztériumokkal? Az örök életét, az élet örök visszatérésétét; a jövő ígéretéét és megszenteléséét a multban; a diadalmas igenét az életre halálon és változáson túl; az igazi életét mint az igazi együttes továbbélését a nemzés, a nemiség misztériumai által. Ezért volt a görögök számára a nemi szimbolum a tiszteletreméltó jelkép önmagában, a tulajdonképeni mélység az egész antik jámborságban. Minden egyes mozzanat a nemzés, a terhesség, a szülés aktusában a legmagasabb és legünnepélyesebb érzelmeket keltette. A misztériumtanban szentté avatták a fájdalmat: a „szülőnő vajúdó fájdalmai" megszentelik a fájdalmat általában, — minden levés és növekedés, minden jövőért kezeskedő felteszi a fájdalmat... Hogy a teremtés örök gyönyöre legyen, hogy az életakarat örökké igent mondjon önmagára, ahhoz a „szülőnő kínjának" is örökké meg kell lennie... Mindezt jelenti a Dionysos-szó: nem ismerek magasabb szimbolikát, mint ezt a görög szimbolikát, a Dionysos-ünnepekét. Ebben vallásosan érzik az élet legmélyebb ösztönét, az élet jövőjére, örökkévalóságára irányulót, — magát az életre vezető utat, a nemzést, mint a szent utat... Csupán a kereszténység, alapjában életellenes ressentimentjával, csinált tisztátalant a nemiségből: sarat dobott életünk kezdetére, előfeltevésére... Az orgiazmus lélektana, mint túláradó élet- és erőérzése, melyben még a fájdalom is ösztökélően hat, adta nekem a kulcsot a tragikus érzés fogalmához, amelyet Aristoteles és különösen pesszimistáink is félreértettek. Az életigenlést még legkeményebb problémáiban is, az életakaratot, amely legfőbb típusainak áldozatában saját kimeríthetetlenségének örül — ezt neveztem dionysosinak, ezt találtam meg mint hidat a tragikus költő lélektanához. Nem a félelemtől és részvéttől való megszabadulás, nem a veszélyes indulattól erős kiürítésével való megtisztulás hat itt, amint Aristoteles érti, hanem túl a retteneten és a részvéten, a levés örök gyönyörének magának lenni, ennek a gyönyörnek, amely még a megsemmisítés gyönyörét is magába zárja... És ezzel újra érintem azt a pontot, ahonnan valamikor kiindultam. — *„A tragédia születése"* volt első átértékelésem minden értéknek: ezzel újra visszaállok arra a talajra, amelyből akarásom, képességem nő — én, a filozófus Dionysos utolsó tanítványa —, én, az örök visszatérés tanítója...

Utóhangként: A kalapács beszél. Idézet *Így szólott Zarahustrából;* így végződik: Mert minden alkotó kemény. És üdvösségnek kell tartanotok, hogy kezeteket évezredekre nyomjátok rá mint a viaszra, — üdvösségnek, hogy évezredek akaratára írjatok mint ércre — keményebben, mint az érc, nemesebben, mint az érc. Csak a legnemesebb egészen kemény. Ezt az új táblát állítom fölétek, ó testvéreim: legyetek kemények!

Ha visszatekintünk a *„Bálványok alkonyára"*, akkor egészen sajátságos benyomásunk támad erről a késői Nietzsche-műről. Tartalma legnagyobbrészt ismerős: Nietzsche legfontosabb eszméi sorozatosan visszatérnek. A benyomás egyenesen az, hogy *visszajárnak:* zsibongó eszmetolongás képét nyerjük szikrázó szellemességgel és néha bizony banális ismétléssel, gyakran ingerült, éles, kíméletlen hangon. A Nietz-

sche előző munkáit ismerő olvasó azt kérdi magától: miért volt erre a munkára egyáltalában szükség? Természetesen figyelmen kívül kell hagyni a kiadatlan feljegyzésekkel, főleg a *Hatalmi akarat* jegyzetanyagával mutatkozó nagy és jelentős egyezéseket, mert ezeket az egyező részeket Nietzsche éppen a *Bálványok alkonyában* közölte először; de ennek szemmeltartása mellett is csaknem csupa régi kérdést és régi választ találunk a műben. Miért? Nietzsche megindokolhatta: ezek a kérdések olyan fontosak neki, hogy újra meg újra fel kell rájuk hívni a figyelmet. Meg azután eleinte a pszichologus semmittevésének (Müssiggang) is akarta nevezni tanulmányát, amely többnyire — az 1. és a 9. fejezet kivételével — egy-egy fejezetben jobban-rosszabbul összefüggően *egy* problémát vagy problémacsoportot tárgyal, de a fejezetek közötti összefüggésre általában már nem vet súlyt. Ez jogos felelet: de mégsem elég a mélyebbrenéző miért? számára. Bizonyos értelemben azt mondhatjuk, a tanulmány azt a benyomást kelti, hogy az eszmék rajzása és szikrázása alatt Nietzschenek mégis „megállt az esze"; hozzátapadt a régi visszajáró eszmékhez és inkább csak színezi, semmint továbbviszi azokat. Sőt: ezek szinte rögeszmeszerűen, kísértetiesen fogják körül. Nem hiszem, hogy ez utólagos belemagyarázás, az író közelgő összeomlásának ismeretében; a tartalom idézett részei is eléggé meggyőzők, bár természetesen nem nyujtanak teljes képet. Maga a cím is ilyen visszajáró eszme variációja: nyilvánvaló, hogy Wagner *Istenek alkonyának* (Götterdämmerung) analogiájára van alkotva. Említettem, hogy a forma szellemes, változatos, szikrázó, de éles, kíméletlen, ingerült: tulajdonképen nagyszabású pamflét jellegét érezteti. Ugyanez áll sok tekintetben a csakhamar bemutatásra kerülő Wagner-írásra.

A tartalom részletesebb elemzése egyes mély és kitűnő belátásokat mutathat ki: ilyen például a liberalizmus szerepének és a „tekintély" érvényesítésének fejtegetése, amelynek mélyreható világos felismeréseit korunkban értékelhetjük igazában. Más esetekben viszont szinte kicsinyes makacssággal belelovalja magát Nietzsche nyilvánvaló képtelenségekbe. Ezekből a Sokrates—Platon-megítélést akarom mégegyszer kiemelni. Sokrates utolsó szavaival, a kakastartozással Nietzschenek állandóan baja van. Ebből azt magyarázza ki, hogy Sokrates az életet betegségnek nézte és ezt a legmélyebb belátását ilyen, egészen Nietzscheig meg nem fejtett, titokzatos módon közölte. De miért kell ebben többet látni Sokrates ismert lelkiismeretességénél, hogy még egy, eszébe jutott adósságát is le akarta róni? Ha pedig mindenáron a betegség kérdését vetjük fel ezzel kapcsolatban — joggal, hiszen Asklepiosnak tartozott vele — akkor Nietzschevel ellentétben több joggal mondható: csak egy kakas! Ha csak ennyivel volt Sokrates adósa Aklepiosnak, ez nyilvánvalóan nem nagy életbetegségből való kigyógyítás ára lehetett! Sokrates és Platon szerepét egyáltalában nemcsak félreérti, hanem tudatosan kifordítja Nietzsche; ennek megfelelően a szofisztikában nagyszerű realista kultúra megnyilvánulását látja. Az ilyen ítéletről lehet vitatkozni, bár Nietzsche ebben a vitában nem nyer igazat: de hogy a szofisták becsülése *magában a görög világban,* és pedig annak leginkább egészségesnek maradt részében, ezzel ellentétes volt, kétségtelen. Nietzsche legnagyobb „gyöngéje" — Herakleitos és Thukydides mellett — Aristophanes, a régi, egészséges hellén ösztönösség képviselője: az pedig nyilvánvaló, hogy Aristophanes a szofistákat üldözte és Sokra-

test azért, mert szofistának tartotta. Az sem kétséges, hogy Platon a törzsökös ateni nemesség életfelfogását jól ismerte: és az a vélemény, amelyet ezeknek a köröknek a képviselőivel, sőt általában az ateni „tisztes családok" tagjaival a szofistákról mondat, nem lehet egyszerűen saját szofistamegvetésének kifejezése, hanem egészen bizonyosan ezeknek a rétegeknek „közvéleménye". A régi vágású ateni nemesi családok sarja még sokkal képtelenebbnek érezte azt a gondolatot, hogy jómaga akármilyen híres szofista legyen, mint a jelen vagy még inkább az ötven év előtti komoly európai arisztokrácia tagja, hogy varietécsillag vagy parkettáncos legyen. Ilyesmi előfordult — a másik, az ateni nemes szofista tudtommal nem — de bizonyosan nem számított „rangbeli" foglalkozásnak. Már pedig *a szofistaság* az lett volna, ha a szofistát a még jó ösztönű hellén körök — és ilyenek a sokratesi kor ateni nemességében még bizonyosan voltak! — nagyszerű görög filozófusfajtának érezték volna. Hiszen valaha Herakleitos főnemes volt; és Platon filozófusvolta ellenére sem vesztette el kapcsolatát rokonságával, de mindent el is követett — persze sokkal mélyebb okokból és magasabb célokért is! —, hogy a filozófust jól megkülönböztesse a szofistától.

Ami Platon ideáit és leginkább a „jó" eszméjét illeti, az legkevésbbé sem a lét tagadásából fakadó vérszegény, léttelen moralizálás, hanem éppen a létteljesség meglátása: a Jó ideája *éppen mint a legfőbb létteljesség jó,* mint a legtökéletesebb erő, egészség, fénytenger és életkút; tehát túlontúl tartalmazza és magában egyesíti mindazt, amit Nietzsche a legszebb, leggazdagabb életben érzett. Igazságtalan és egyenesen naiv eljárás tehát az, amellyel Nietzsche, szinte elképesztő filozófiai megnemértéssel, az olyannyira gazdagéletű Platon ellen támad. Kereszténységüldözése néha már szánalmat kelt: különösen akkor, amikor a testileg mind jobban hanyatló, lassan szinte kísértetté váló Nietzsche a kereszténységet aszkétikus vonásai, „a test megvetése" miatt támadja.

1886 őszén Nietzsche ismét élénken tervezett főműve felé fordul. Érdekes módon azonban nem a nagy terv kidolgozásába fog: hanem mintha annak méreteitől visszariadna, anyagából kivesz egy kisebb részt és azt külön munkává igyekszik formálni. A főcímet is elhagyja és az alsó címet *„Minden érték átértékelése"* tartja meg. Ezt is négy — kisebb — könyvben, azaz inkább nagyobb fejezetben tervezi: I. könyv. Az Antikrisztus. A kereszténység bírálatának kísérlete. II. könyv. A szabad szellem. A filozófiának mint nihilista mozgalomnak bírálata. III. könyv. Az immoralista. A tudatlanság levégzetesebb fajtájának, az erkölcsnek bírálata. IV. könyv. Dionysos. Az örök visszatérés filozófiája. — Ebből 1888 szeptemberében bele is fog az első könyvbe és azt a *„Bálványok alkonya"* előszavának tanusága szerint még ugyanabban a hónapban, szeptember 30-án be is fejezi. A többi rész nem készült el; megmaradt jegyzetanyagát a zsebkiadás újra beolvasztotta a *„Hatalmi akarat"* jegyzetanyagába. 1888 novemberében Nietzsche G. Brandesnak azt írja, hogy a *„Minden érték átértékelése"* készen fekszik előtte: ezt nyilván a tervre és a jegyzetanyagra értette, amelyből a végleges megfogalmazást gyorsan elkészíthette volna. Erre már nem került sor; az „Antikrisztust" sem adta már ki maga.

Minden érték átértékelése. Előszó és Első könyv: Az Antikrisztus. (Umwertung aller Werte [Fragment]. Vorwort und Erstes Buch: Der Antichrist.

1888, T. X. 353—456. l.) Az előszó többek között azt mondja: Ez a könyv a legkevesebbeké. Talán még nem is él közülük egy sem. Azok legyenek, akik Zarathustrámat megértik: hogy *volna szabad* magamat összetévesztenem azokkal, akik számára már ma nőnek fülek? Csak a holnapután az enyém. Egyesek posthumusul születnek. A feltételek, amelyek szerint megértenek és azután *szükségképen* megértenek engem, — nagyon is pontosan ismerem azokat. Becsületesnek kell lenni szellemiekben a keménységig, hogy csupán elviseljék komolyságomat, szenvedélyemet. — Jól van! Egyedül ezek az olvasóim, igazi olvasóim, előrerendelt olvasóim: mit számít a maradék? — A maradék csupán az emberiség. — Fölényben kell lenni az emberiséggel szemben erőben, a lélek magasságában, — megvetésben...

Az első — egyetlen — könyv 62 pontra van folytatólagosan beosztva. — Mi jó? Mindaz, ami a hatalom érzését, a hatalmi akaratot, a hatalmat magát az emberben fokozza. Mi rossz? Mindaz, ami a gyöngeségből származik. Mi a boldogság? Annak érzése, hogy a hatalom nő, —hogy valami ellenállást leküzdünk. Nem elégedettséget, hanem több hatalmat; nem békét általában, hanem háborút; nem erényt, hanem derekasságot (renaissance virtù-t). A gyengék és rosszul sikerültek pusztuljanak el: a mi emberszeretetünk első tétele. És még hozzá is kell őket segíteni. Mi ártalmasabb mint bármely bűn? A cselekvő részvét minden rosszul sikerülttel és gyengével — a kereszténység... — Nem, hogy mi váltsa fel az emberiséget a lények sorában, nem az a probléma, amelyet ezennel felállítok (— az ember *vég* —): hanem, hogy milyen embertípust kell tenyészteni, akarni, mint a magasabb értékűt, életreméltóbbat, biztosabb jövőjűt. Ez a magasabb értékű típus már elég gyakran megvolt: de mint szerencsés eset, mint kivétel, sohasem mint akart. Ellenkezőleg, éppen tőle féltek legjobban, és ebből a félelemből a fordított típust akarták, tenyésztették, *elérték*: a háziállat-, a nyájállat-, a beteg-állat-embert, — a keresztényt...

Az emberiség nem mutat fejlődést a jobb vagy erősebb vagy magasabb felé, olyan módon, mint ahogy ma hiszik. A „haladás" csupán modern eszme, vagyis hamis eszme. A mai európai ember értékben mélyen a renaissancekori európai ember alatt áll; a továbbfejlődés korántsem valamilyen szükségszerűséggel emelkedés, fokozódás, erősödés. Más értelemben a Föld legkülönbözőbb pontjain és a legkülönfélébb kultúrákból előfordul egyes esetek folytonos sikerülése, amelyekkel tényleg magasabb típus mutatkozik be: valami, ami az egész emberiséghez való viszonyában egyfajta több-mint-ember. A nagy sikerülés ilyen szerencsés esetei mindig lehetségesek voltak és talán mindig lehetségesek lesznek. És még egész nemzetségek, törzsek és népek is lehetnek kedvező körülmények között ilyen *találatok*. — A kereszténységet nem kell díszíteni és felcicomázni: halálos háborút viselt ez ellen a magasabb embertípus ellen, minden alapösztönét elátkozta, azokból a gonoszt desztillálta ki. — A romlottságot a dekadencia jelentésében értem: azt állítom, hogy minden érték, amelyben ma az emberiség legfőbb kívánatosságát összefoglalja, dekadencia-érték. Valamely állatot, nemet, egyént romlottnak nevezek, ha elveszti ösztöneit, ha azt választja, azt részesíti előnyben, ami neki hátrányos. Ahol a hatalmi akarat hiányzik, hanyatlással van dolgunk. Azt állítom, hogy az emberiség minden legnagyobb értékéből hiányzik ez az akarat, — hogy hanyatlásértékek, nihilista értékek uralkodnak a legszentebb nevek alatt.

A kereszténységet a részvét vallásának nevezik. A részvét ellentétben áll a tonikus érzelmekkel, amelyek az életérzés energiáját fokozzák: depresszív módon hat. Az ember erőt veszit, ha részvétet érez. A részvét a nyomor megsokszorozójaként, csakúgy, mint minden nyomorult konzerválójaként egyik főeszköze a dekadencia fokozásának, — a részvét a semmire beszél rá!... Nem azt mondják „semmi": ehelyett azt mondják „túlvilág"; vagy „Isten"; vagy „az igazi élet"; vagy nirvana, megváltás, üdvösség. — Meg kell mondanunk, kit érzünk ellentétünknek: — a teologiát és mindazt, aminek teologus-vér folyik ereiben, — egész filozófiánkat... Az embernek közelről kellett látnia a végzetet, még inkább önmagában kellett megélnie, csaknem bele kellett pusztulnia

hogy itt már ne értse a tréfát. Amíg a pap még magasabbrendű embernek számít, ez a hivatásos élettagadó, életrágalmazó, életmérgező, addig nincs válasz a kérdésre: mi az igazság?

Ez ellen a teologus-ösztön ellen viselek háborút: nyomát mindenütt megtaláltam. Akinek teologus-vér folyik az ereiben, az eleve ferdén és nem becsületesen áll a dolgokhoz. A patoszt, ami ebből kifejlődik, hitnek hívják: ez egyszersmindenkorra becsukja maga előtt a szemét, hogy ne szenvedjen a gyógyíthatatlan hamisság szempontja miatt. Önmagában erkölcsöt, erényt, szentséget csinál ebből a minden dologhoz hamisan viszonyló optikából, a jó lelkiismeretet kapcsolja hozzá a hamislátáshoz.

Németek között rögtön megértik, ha azt mondom, hogy a filozófiát a teologus-vér rontotta meg. A protestáns lelkész a német filozófia nagyatyja, a protestantizmus maga eredendő bűne. A protestantizmus meghatározása: a kereszténység féloldali bénulása — és az észé... Csak a „Tübinger Stift" szót kell kiejteni, hogy megértsük, mi a német filozófia alapjában, — fortélyos teologia... A svábok a legjobban hazudnak Németországban, ők ártatlanul hazudnak.. Honnan volt az ujjongás, amely Kant fellépésekor a német tudós világon végigfutott, amely háromnegyed részében lelkészek és tanítók fiaiból áll? Kant sikere csupán teologus-siker: Kant, hasonlóan, mint Luther, hasonlóan, mint Leibniz, egy gátlással több volt az önmagában nem szilárd ütemű német becsületességben... Mi pusztít el gyorsabban, mint belső szükségszerűség nélkül, mélyen személyes választás nélkül, kedv nélkül dolgozni, gondolkodni, érezni? mint „kötelesség"-automata? Ez egyenesen a dekadenciára, sőt az idiótizmusra szolgáló recept... Kant idióta lett. A balfogású ösztön mindenben, a természetellenesség mint ösztön, a német dekadencia mint bölcselet — ez Kant!

Az embert már nem a „szellemből", az „Istenségből" vezetjük le, visszaállítottuk az állatok közé. A legerősebb állatnak számít előttünk, mert a legfurfangosabb: ennek egyik következménye szellemisége. Másrészt védekezünk egy nagy hiúság ellen, mintha az ember az állati fejlődés nagy rejtett szándéka lett volna. Korántsem a teremtés koronája: minden lény a tökéletesség egyenlő fokán van vele. És amikor ezt állítjuk, még a kelleténél többet állítunk: az ember viszonylag a legrosszabbul sikerült állat, a legbetegesebb, az ösztöneitől legveszélyesebben eltévedt — persze, mindezzel, a legérdekesebb is! Ami az állatokat illeti, úgy először Descartes merte, tiszteletreméltó merészséggel, az állatot mint gépet megérteni; egész fiziologiánk ennek a tételnek a bizonyításán fáradozik. Mi, logikus módon, az embert sem állítjuk félre, amint még Descartes tette: amit ma egyáltalában megértettek az emberből, pontosan addig terjed, ameddig gépszerűen értették meg. Valamikor magasabb létrendből származó „szabadakaratot" adtak neki: ma még az akaratot is elvették tőle, abban az értelemben, hogy azon nem szabad valami képességet, hanem csupán eredőt, szükségképi egyéni reakciófajtát szabad érteni. Mi tagadjuk, hogy valamit tökéletesen lehet csinálni, amíg még tudatosan csinálják. A „tiszta szellem" tiszta ostobaság: ha leszámítjuk az idegrendszert és az érzékeket, a „halandó burkot", akkor tovább semmiben sem számítjuk el magunkat!

Sem az erkölcs, sem a vallás nem érintkezik a kereszténységben a valóság valamely pontjával. Csupa imaginárius ok („Isten", „lélek", „én", „szellem", „szabadakarat" — vagy a „nem-szabad" is); csupán imaginárius hatás („bűn", „megváltás", „kegyelem", „büntetés", „bűnbocsájtás"). Közlekedés imaginárius lények között („Isten", „szellemek", „lelkek"); imaginárius természettudomány (antropocentrikus), imaginárius lélektan, imaginárius teleologia. Az a tiszta fikció-világ abban különbözik nagyon előnytelenül az álomvilágtól, hogy ez a valóságot tükrözi, míg az a valóságot meghamisítja, elértékteleníti, megtagadja. De ezzel mindent megmagyaráztunk. Kinek van egyedül oka, hogy elhazudja magát a valóságból? Aki amiatt szenved. De a valóság miatt szenvedni annyit jelent, mint elszerencsétlenedett valóságnak lenni. A fájdalomérzések túlsúlya az örömérzések fölött az oka annak a fiktív erkölcsnek és

vallásnak: az ilyen túlsúly azonban a dekadencia formuláját szolgáltatja... — Ugyanerre a következtetésre kényszerít a keresztény istenfogalom bírálata. Az olyan népnek, amely még hisz önmagában, még megvan saját istene is. Abban azokat a feltételeket tiszteli, amelyek által felülmarad, erényeit. Az isten természetellenes kasztrációja csupán a jóság istenévé, itt minden kívánatosságon kívülesnék. Persze, ha egy nép tönkremegy, akkor istenének is meg kell változnia. Lapulóvá, félénkké, szerénnyé válik, a „lélek békéjét" tanácsolja, a gyűlölet elhagyását, az elnézést, sőt a „szeretetet" barát és ellenség iránt. Állandóan moralizál, minden magánerény barlangjába bemászik, mindenki istene lesz, magánszemély, kozmopolita... Valamikor egy népet ábrázolt, a nép erősségét, minden rámenőt és hatalomra szomjazót a nép lelkében: most már csak a jó isten... Tényleg nincs más alternatíva az istenek számára: vagy a hatalmi akaratot jelentik — és addig népi istenek —, vagy pedig a tehetetlenséget a hatalomra — és akkor szükségszerűen jóvá lesznek... — A jó isten, ugyanúgy, mint az ördög: mindkettő a dekadencia szülöttje. Az ilyen isten olyan sápadt, olyan gyenge, olyan dekadens. Még a sápadtak legsápadtabbjai is úrrá lettek fölötte, a metafizikus urak, a fogalom-albinók. Ezek addig fonogattak körülötte, míg mozgásaiktól hipnotizálva, maga is pók, maga is metafizikus lett. Most már megint kifonta magából a világot — sub specie Spinozae —, most már átalakult a mind vékonyabba és halványabba, „eszmény" lett, „tiszta szellem", „Abszolútum", „magábanvaló"... Egy isten hanyatlása: istenből „magábanvaló" lett... A keresztény istenfogalom — Isten mint a betegek istene, Isten mint pók, Isten mint szellem — a legromlottabb istenfogalmak egyike, amelyeket elértek a Földön. Isten az élet ellentmondásává elfajulva, ahelyett, hogy annak megdicsőítése és örök igenje volna!

A kereszténység elítélésével nem szeretnék igazságtalanságot elkövetni egy rokon vallással, amely híveinek száma tekintetében még túlsúlyban is van: a buddhizmussal. Mindkettő mint nihilista dekadencia-vallás összetartozik, de a legsajátságosabb módon különböznek egymástól. A buddhizmus százszor realisztikusabb, mint a kereszténység, testében van a tárgyilagos és hűvös problémaállítás, évszázados filozófiai mozgalom *után* jön; az istenfogalom már el van intézve, amikor jön. A buddhizmus az egyetlen voltaképeni pozitivista vallás, amelyet a történelem mutat, még ismeretelméletében is (egy szigorú fenomenalizmusban), már nem beszél „a bűn ellen való harc"-ról, hanem, a valóságnak egészen igazat adva, „a szenvedés ellen való harc"-ról. Az erkölcsfogalmak öncsalása már mögötte van, az én nyelvemen szólva túl van a jón és gonoszon. A fiziologiai depresszió ellen Buddha higiénikusan jár el. A szellemi elfáradás ellen a legszellemibb érdekeknek is a személyre való visszavezetésével harcol. Tanításában az önzés kötelességgé lesz. A buddhizmus előfeltevése nagyon enyhe éghajlat, nagy szelídség és liberalitás az eszközökben, semmi militarizmus; és hogy a felsőbb, sőt tudós rendek azok, amelyekben a mozgalom fészke van. A buddhizmus nem olyan vallás, amelyben csak aspirálnak a tökéletességre: a tökéletesség a normális eset. A kereszténységben az alávetettek és elnyomottak ösztönei lépnek előtérbe: a legalacsonyabb rendek keresik üdvüket benne. Itt a legmagasabb elérhetetlennek, ajándéknak, „kegyelemnek" számít. Itt megvetik a testet, a higiéniát mint érzékiséget elutasítják; az Egyház még a tisztaság ellen is védekezik (a mórok elűzése után az első keresztény rendszabály a nyilvános fürdők bezárása volt, amelyekből egyedül Cordovában 270 volt). — A kereszténységnek barbár fogalmakra és értékekre volt szüksége, hogy barbárok fölött úrrá legyen: ilyenek az elsőszülött feláldozása, a vérivás az Úrvacsorában, a szellem és a kultúra megvetése; minden formájú kínzás, érzéki és nem-érzéki; a kultusz nagy pompája. A buddhizmus a civilizáció végének és fáradtságának a vallása, a kereszténység ezekkel még nem is találkozik, — esetleg megalapozza azokat.

A kereszténység alapjában néhány keleti származású finomság rejlik. Mindenekelőtt tudja, hogy önmagában teljesen közömbös, igaz-e valami, de legnagyobb fontosságú, amennyiben igaznak hiszik. — A szűzesség követelése

erősíti a vallásos ösztön indulatát és bensőségességét — a kultuszt melegebbé, rajongóbbá, lélekkel telibbé teszi. A szeretet az az állapot, amikor az ember a dolgokat leginkább úgy látja, amilyenek nem. Az illúzió ereje itt tetőpontján van, ugyanúgy a megédesítő, megdicsőítő erő. A szeretetben többet visel el az ember, mint különben, mindent eltűr. Olyan vallást kitalálni, amelyben szeretni lehet; ezzel túl van az ember a legrosszabbon az életben, — már nem is látja.

A kereszténység keletkezésének problémáját megoldó első tétel a következő: a kereszténység egyedül abból a talajból érthető meg, amelyből nőtt, — nem ellenmozgalom a zsidó ösztönnel szemben, hanem annak következetessége maga, továbbmenő következtetés annak félelmet keltő logikájában. A Megváltó formulájában: „az üdv a zsidóktól jön". A második tétel így szól: a Galileai lélektani típusa még felismerhető, de csak teljes elfajulásában szolgálhatott arra, amire használták, az emberiség megváltójának típusára. A zsidók a világtörténet legsajátságosabb népe, mert a lét és nemlét kérdése elé állítva, tökéletesen aggasztó tudatossággal a mindenáron való létet választották: ez az ár minden természet, minden természetesség, minden realitás, az egész belső és külső világ radikális meghamisítása volt. Elhatározták magukat minden feltétellel szemben, amely mellett eddig nép élni tudott, élnie szabad volt; önmagukból a természetes feltételek ellentét-fogalmát alkották meg, — sorjában a vallást, a kultuszt, az erkölcsöt, a történelmet, a lélektant gyógyíthatatlan módon ellentmondásba keverték természeti értékeivel. Ugyanezzel a jelenséggel mégegyszer és kimondhatatlanul nagyított arányokban, mindamellett csak mint másolattal találkozunk: — a keresztény Egyház, a „szentek népével" összehasonlítva, minden eredetiségi igényt nélkülöz. A zsidók éppen ezért a világtörténet legvégzetesebb népe: utóhatásukban annyira hamissá tették az emberiséget, hogy a keresztény ember még ma is zsidóellenesen érezhet anélkül, hogy önmagát mint a végső zsidó következményt értené meg. „Az erkölcs genealogiája" című munkámban először mutattam be lélektanilag az előkelő-erkölcs és a ressentiment-erkölcs ellentét-fogalmait, az utóbbit az előbbire mondott nem-ből eredeztetve: ámde a zsidó-keresztény erkölcs mindenestül ez. Lélektanilag tekintve, a zsidó nép a legszívósabb életerő népe, amely, lehetetlen feltételek közé állítva, önként, az önfenntartás legmélyebb okosságából, minden dekadencia-ösztön pártját fogja, — nem azokat uralva, hanem mert olyan hatalmat látott meg bennük, amelyekkel a „világ" ellen érvényesülni lehet. A zsidók minden dekadens ellenlábasai: ábrázolni kellett ezeket az illúzióig, a színészi genialitás non plus ultrájával minden dekadencia-mozgalom élére tudtak állni (— mint Pál kereszténysége —), hogy azokból olyasmit teremtsenek, ami erősebb az élet minden igentmondó pártjánál. A zsidóságban és a kereszténységben hatalomra vágyó papi emberfajta számára a dekadencia csupán eszköz: ennek az emberfajtának életérdeke, hogy az emberiséget „beteggé" tegye és a „jó" és „gonosz", „igaz" és „hamis" fogalmait életveszélyes és világot rágalmazó jelentésben fordítsa ki. Ez a papi fajta mindent kifordított és meghamisított: az istenfogalmat, az erkölcs fogalmát; sőt Izrael egész történetét, leghatalmasabb, igen szabad alakjait vallásos színre hamisították, az élet minden fontos tevékenységét eltermészettelenítették, „megszentelték". Legfelső tétel: „Isten megbocsát annak, aki vezekel", magyarul: aki a papnak aláveti magát.

A következőkben megint a Krisztus elől szenvedélyesen menekülő és eközben az evangéliumok egészen hamis értelmezésétől sem visszariadó Nietzsche mutatkozik meg: Ilyen hamis talajon, ahol minden természet, minden természeti érték, minden realitás ellen voltak az uralkodó osztály legmélyebb ösztönei, nőtt fel a kereszténység, a realitás halálos ellenségének olyan alakja, amelyet eddig nem szárnyaltak túl. A „szent nép", amely minden dolog számára csupán papi értékeket és papi szavakat tartogatott, ösztönének egy olyan végső formulát hozott létre, amely az önmegtagadásig logikus volt: mint kereszténység még a realitás utolsó formáját megtagadta, a „szent népet", a „kiválasztottak népét", magát a zsidó valóságot. Az eset elsőrangú: a kicsiny lázadó moz-

galom, amelyet a názáreti Jézus nevére kereszteltek, a zsidó ösztön *még egyszer*, — másképen mondva a papi ösztön, amely a papot mint valóságot már nem viseli el, a világ még elvontabb létformájának, még valótlanabb víziójának a kitalálása, mint amelyet az egyház szervezete feltesz. A kereszténység *tagadja* az egyházat..., közvetlenül a zsidó egyházat. Ez a szent anarchista, aki az alacsony népet, a kivetetteket és „bűnösöket", a csandala-kat a zsidóságban, ellentmondásra szólította fel az uralkodó rend ellen — olyan nyelven, amely, ha hinni lehetne az evangéliumokban, még ma is Szibériába vezetne, politikai gonosztevő volt, amennyire éppen politikai gonosztevők egy abszurd módon politikátlan közösségben lehetségesek voltak. Ez juttatta a keresztre: ennek bizonyítéka a kereszt felírása. Saját bűnéért halt meg, — minden alap hiányzik arra, akárhányszor állították is másként, hogy mások bűnéért halt meg.

Egészen más kérdés, vajjon ilyen ellentétnek egyáltalában tudatában volt-e, — vajjon nemcsak ilyen ellentétnek érezték? És csak itt érintem a Megváltó lélektanának a problémáját. Ami engem érdekel, az a Megváltó lélektani típusa. Vajjon ez még egyáltalában elképzelhető, „átszármaztatott"-e az evangéliumokban? — Azok a kísérletek, amelyeket ismerek, hogy az evangéliumokból még egy „lélek" történetét is kiolvassák, a legútálatosabb lélektani könnyelműség bizonyítékainak látszanak előttem. Renan úr, ez a bohóc lélektani dolgokban, a két lehető legalkalmatlanabb fogalmat adta Jézus típusának magyarázatához: a zsení és a hős fogalmát. De ha valami nem-evangéliumi, akkor a hős fogalma az. Éppen minden küzdés, minden önmagát-harcban-érzés ellentéte vált itt ösztönné: az ellenállás képtelensége lesz itt erkölccsé, az üdv a békében, a szelídségben, az ellenségnek lenni nemtudásban. Mindenki Isten gyermeke — Jézus egyáltalában semmit sem vesz egyedül magának igénybe —, mint Isten gyermeke mindenki mindenkivel egyenlő. — És mekkora félreértés a „zsení" szó! Egész „szellem"-fogalmunknak nincs értelme abban a világban, amelyben Jézus él. Fiziologiai habitusának végső logikája ösztönös gyűlölet minden realitással szemben, menekülés a „megfoghatatlanba", már csak „belső", „igazi", „örök" világba... „Isten országa *bennetek* van"...

Az ösztönös gyűlölet minden valóság ellen: végletes szenvedésképesség és ingerelhetőség következménye, amely már egyáltalában nem akarja, hogy „érintsék", mert minden érintést nagyon is mélyen érez. Ugyanígy van ez minden idegenkedés, minden ellenségesség, minden érzelmi határ és távolság ösztönös kizárásával, amely már csak abban ismeri boldogságát, hogy már semminek és senkinek, a bajnak és gonosznak sem áll ellent, — a szeretet mint egyetlen, mint utolsó életlehetőség... Ez az a két fiziologiai realitás, amelyen és amelyből a megváltástan nőtt. A hédonizmus kifinomult továbbfejlődésének nevezem teljességgel mállékony alapon. Legközelebbi rokona, bár nagy vitalitástöbblettel, az epikureizmus, a pogányság megváltástana. Epikuros tipikus dekadens: először én ismertem fel ilyennek. A fájdalomtól való félelem, még a végtelen kicsitől is, nem is végződhetik másképen, mint a szeretet vallásában...

Ilyen módon a Megváltó típusa csak erős torzításban maradt ránk. Mind a környezetnek, amelyben ez az idegenszerű alak mozgott, mind még inkább a történetnek, az első keresztény egyházközség sorsának nyomot kellett hagynia rajta: ez visszahatólag olyan vonásokkal gazdagította a típust, amelyek csupán a háborúból és a propaganda céljaiból válnak érthetővé. A próféta, a Messiás, a jövő bíró, az erkölcstanító, a csodatevő, Keresztelő János — mindannyi alkalom a típus félreismerésére... Végül ne becsüljük kevésre minden nagy, főleg szektás tisztelet sajátját: az eredeti, gyakran kínosan idegen vonásokat és idiosynkrasiákat a tisztelt lényben kioltja — nem is látja azokat. Utolsó szempont: a típus mint dekadenciatípus tényleg sajátos sokszerűségű és ellentmondású lehetett volna: az ilyen lehetőség nem zárható ki teljesen. Mégis minden ellene szól: éppen a hagyománynak kellene ebben az esetben feltűnően hűnek és tárgyilagosnak lennie: okaink vannak ennek ellenkezőjét feltenni. Egyelőre ellentmondás tátong a hegyen, tavon és mezőn prédikáló, akinek megjelenése olyan, mint egy Buddháé nagyon kevéssé indiai földön, és ama támadó fana-

tikus, a teologusok és papok halálos ellensége között, akit Renan kajánsága mint „le grand maître en ironie"-t dicsőített. Magam nem kételkedem abban, hogy a bőséges mértékű epe (sőt esprit) csak a keresztény propaganda izgatott állapotából ömlött át a mester típusára: hiszen eléggé ismeretes minden szektahivő gondtalansága, hogy mesterükből apologiájukat csinálják meg.

Majd a nyugtalanul üldöző szenvedély leleményességével ellentétbe állítja Krisztust és az Egyházat: Mégegyszer megmondva, tiltakozom az ellen, hogy a fanatikust vigyék bele a Megváltó típusába. A „jó hír" éppen az, hogy már nincsenek ellentétek; a mennyország a gyermekeké. Az ilyen hit nem haragszik, nem gáncsol, nem védekezik: nem hozza „a kardot", — nem is sejti, mennyiben választhatna egyszer el. Nem bizonyítja magát, sem csodákkal, sem jutalommal és ígérettel, még kevésbbé „az írással": sajátmaga minden pillanatban a maga csodája, jutalma, bizonyítéka, a maga „Isten országa". Ez a hit nem fogalmazza meg magát, — ez él, ez védekezik formulák ellen. Persze, hogy a környezet, a nyelv, a műveltség véletlene egy bizonyos fogalomkört határoz meg: az első kereszténység csakis zsidó-szemita fogalmakat kezel. Némi toleranciával a kifejezés iránt, Jézust „szabad szellemnek" lehetne nevezni, — semmibe sem veszi mindazt, ami szilárd: a szó öl, minden ami szilárd, öl. Az „élet" fogalma, tapasztalása, úgy ahogy egyedül ismeri, mindenfajta szóval, formulával, törvénnyel, hittel, dogmával ellenkezik. Csak a legbelsőről beszél: „élet" vagy „igazság" vagy „fény" a szava a legbelső számára, — minden egyéb, az egész valóság, az egész természet, maga a nyelv csupán a jel, a hasonlat értékével bír számára.

Az „evangélium" egész lélektanából hiányzik a bűn és a büntetés fogalma; hasonlóképen a jutalomé. A „bűnt", minden távolságviszonyt Isten és ember között megszüntették, — éppen ez a „jó hír". Az üdvösséget nem ígérik, nem kötik feltételekhez: ez az egyetlen valóság. Az ilyen állapot következménye új gyakorlatba, az evangéliumi gyakorlatba vetül. Nem a „hit" különbözteti meg a keresztényt: a keresztény cselekszik, más cselekvés által különbözik. A Megváltó élete nem volt egyéb, mint ez a gyakorlat, — halála sem volt más. Nem volt már szüksége formulákra, rítusra az Istennel való közlekedéshez, — még az imádságra sem. Az egész zsidó egyházi tanítást megtagadta a „jó hír". A mély ösztön arra, hogyan kell élni, hogy „a mennyországban", „örökkévalóként" érezze magát valaki, egyedül ez a „megváltás" lélektani valósága. Új életvitel, nem új hit.

Ha valamit értek ebből a nagy szimbolistából, akkor ez az, hogy csak belső valóságokat tartott valóságoknak, „igazságoknak", hogy minden egyebet, minden természetest, időbelit, térbelit, történetit csak jelnek, hasonlati alkalomnak értett. Az „ember fia" fogalom nem konkrét, egyszeri történeti személy, hanem „örök" ténylegesség, az időfogalomtól megszabadított lélektani szimbolum. Semmi sem kereszténytelenebb mint az egyházi nyerseségek egy Istenről mint személyről, „Isten országáról", amely eljön, „mennyországról" a túlvilágon, „Isten fiáról", a Szentháromság második személyéről. Mindez világtörténelmi cinizmus a szimbolum kigúnyolásában. A „mennyország" a szív állapota, — nem olyasmi, ami „a Föld fölött" vagy „a halál után" jön. A természetes halál egész fogalma hiányzik az evangéliumból.

A „jó hírt hozó" úgy halt meg, ahogyan élt — nem, hogy „az embereket megváltsa", hanem, hogy megmutassa, miképen kell élni. A gyakorlat az, amit az embereknek hátrahagyott: magatartása a bírák, a fogdmegek, a vádlók és minden fajta rágalmazás és gúny előtt — magatartása a kereszten. Nem áll ellen, nem védi igazát, egy lépést sem tesz, amely elhárítja tőle e legszélsőt, sőt, kihívja azt. És azokkal, azokban kér, szenved, szeret, akik rosszat tesznek vele. Hogy az emberiség annak ellentéte előtt térdel, ami az evangélium eredete, értelme, joga volt, hogy az „egyház" fogalmában ép azt avatta szentté, amit a „jó hírt hozó" maga alatt, maga mögött érzett — hiába keressük a világtörténelmi irónia nagyobb alakját —.

A kereszténység minden kiterjedésével még szélesebb, még nyersebb

tömegekre, amelyekből mind jobban hiányoztak a kereszténységet szülő előfeltevések, mind szükségesebbé vált a kereszténység népszerűsítése, barbarizálása, — az imperium Romanum minden földalatti kultuszának tanításait és rítusait, mindenfajta beteg ész esztelenségét magába nyelte. A kereszténység sorsa abban a szükségszerűségben rejlik, hogy hitének magának olyan beteggé, alacsonnyá és népiessé kellett válnia, amilyen betegek, alacsonyak és népiesek voltak azok a szükségek, amelyeket vele ki kellett elégíteni. Mint Egyház végül maga a beteg barbárság összegeződik hatalommá; az Egyház, ez a halálos ellenségesség-forma minden becsületességgel, a lélek minden magasságával, a szellem minden fegyelmével, minden nyílt és jóságos emberiességgel szemben. A kereszténység — az előkelő értékek: csak mi szabaddá lett szellemek állítottuk helyre ezt a létező legnagyobb értékellentétet.

A következő, legszertelenebbül elfogult kijelentései mutatják meg a világosszemű olvasónak legjobban, milyen lélektani képtelenségekbe ragadja el a valamikor olyan éleslátású lélekbúvárt kifejlődő betegsége: Ezen a ponton nem nyomok el egy felsóhajtást. Vannak napok, amikor egy érzés látogat meg, feketébb mint a legfeketébb melankolia — az embermegvetés. És hogy kétséget ne hagyjak arról, mit, kit vetek meg: a mai ember az, akivel végzetesen egyidejű vagyok. A mai ember — megfulladok tisztátalan lélekzetétől... Az elmúlt iránt, minden megismerőhöz hasonlóan, nagy türelmességgel, azaz nagylelkű önlegyőzéssel vagyok: egész évezredek tébolyda-világán, hívják azt „kereszténységnek", „keresztény hitnek", „keresztény Egyháznak", komor elővigyázattal haladok keresztül, — óvakodom attól, hogy az emberiséget elmebetegségeiért felelőssé tegyem. De érzelmem túlcsap, kitör, mihelyt az újabb időbe, a mi időnkbe lépek. A mi időnk tudó... Ami valaha csak beteg volt, ma tisztességtelenné lett, — tisztességtelenség ma kereszténynek lenni. És itt kezdődik undorom. A becsületesség legszerényebb igénye mellett tudni *kell* ma, hogy egy teologus, pap, pápa, minden mondatával, amelyet kimond, nemcsak téved, hanem *hazudik*, — hogy már nem áll szabadságában, hogy „ártatlanságból", „tudatlanságból" hazudjék. A pap is tudja, mint mindenki, hogy már nincs „Isten", „bűnös", „Megváltó", — hogy „szabad akarat", „erkölcsi világrend" hazugságok: a szellem komolysága, mély önlegyőzése már senkinek sem engedi meg, hogy erről ne tudjon... Az Egyház minden fogalmát annak ismerték meg, ami, a leggonoszabb hamispénzverésnek, abból a célból, hogy a természetet, a természeti értékeket elértéktelenítsék: a papot annak ismerték meg, ami, a legveszélyesebb fajtájú élősdinek, az élet voltaképeni mérges pókjának... Mindenki tudja ezt: és mégis minden marad a régiben. Minden pillanat minden gyakorlata, minden ösztön, minden tetté váló értékelés ma keresztényellenes: milyen hamisság-torzszülöttnek kell a mai modern embernek lennie, hogy mégsem szégyelli magát, hogy még kereszténynek hívják!

Már a „kereszténység" szó félreértést kelt —, alapjában csak egy keresztény volt és az meghalt a kereszten. Az „evangélium" meghalt a kereszten. Amit attól a pillanattól „evangéliumnak" neveznek, már ellentéte volt annak, amit ő élt: „rossz hír", „dysangelium". Tettleg nem is voltak keresztények.

Az evangélium végzete a halállal dőlt el, — a „kereszten" függött. Csak ez a váratlan gyalázatos halál, az általában csak a söpredéknek fenntartott kereszt, — csak ez a legborzasztóbb paradoxon állította a tanítványokat a tulajdonképeni rejtvény elé: „ki volt ez?" Ettől a pillanattól kezdve a rend ellen lázadónak érezték magukat, utólag Jézust a rend ellen lázadónak értették. Addig hiányzott képéből ez a háborús, ez a nemetmondó, nemettevő vonás, sőt, ő ennek ellenkezője volt. A kicsiny hitközség nyilván éppen a fődolgot nem értette meg, a mintaszerűt ebben a halálmódban, a szabadságot, a fölényt minden ressentiment-érzelem fölött: — annak jeléül, milyen keveset értett meg egyáltalában belőle! Önmagában semmi mást sem akarhatott halálával Jézus, mint hogy a nyilvánosság előtt megadja tanításának legerősebb próbáját, *bizonyítékát*... De tanítványai messze voltak attól, hogy *megbocsássák* halálát, — ez lett volna legteljesebben evangéliumi; vagy hogy egyenesen hasonló halálra

ajánlják fel magukat a szív szelíd és szeretetreméltó nyugalmával... Éppen a legkevésbbé evangéliumi érzés, a bosszú kerekedett újra felül: „Isten országa" eljön az ítéletre ellenségei fölött. De ezzel mindent félreértettek: „Isten országa" mint végaktus, mint ígéret! Hiszen az evangélium éppen ennek az „országnak" a léte, beteljesültsége, valósága volt. Éppen az ilyen halál volt ez az „Isten országa". Csak most vitték bele a farizeusok és teologusok ellen érzett egész megvetést és keserűséget a mester típusába, — ezzel farizeust és teologust *csináltak* belőle! Bosszújukban Jézust kicsapongó módon felemelték: az egy Isten és Isten egyszülött fia: mindkettő a ressentiment terméke... Majd a bűnáldozat, még pedig a legútálatosabb, legbarbárabb alakjában, az ártatlan áldozata a bűnösök bűneiért! Majd feltámadás! És az evangéliumból egyszeriben minden teljesíthetetlen ígéret leghitványabbja lett, a személyes halhatatlanság szemérmetlen tana... Pál maga még mint jutalmat tanította!...

Ez marad a két dekadencia-vallás alapkülönbsége: a buddhizmus nem ígér, hanem megtart, a kereszténység mindent ígér, de nem tart meg semmit. A „vidám hírt" a legrosszabb követte: Pálé. Pálban testesül meg a „vidám hírthozó" ellentípusa, a gyűlölet zseníje, a gyűlölet látomásáé, a gyűlölet kérlelhetetlen logikájáé. Mi volt az, amit Mohamed később mint egyedülit vett kölcsön a kereszténységből? Pál találmányát, eszközét a zsarnokságra, a nyájalkotásra: a halhatatlanság-hitet — azaz az „ítéletről" szóló tanítást...

Ha az ember az élet súlyát nem az életbe, hanem a „túlvilágba" veti — a semmibe —, akkor egyáltalában elvette az élet súlyát. Hogy mint „halhatatlan lélek" mindenki mindenkivel egyenlő rangú, hogy minden lény összeségében minden egyes ember „üdve" örök fontosságot igényelhet, hogy kis képmutatók és háromnegyed-bolondok azt képzelhetik, hogy miattuk a természeti törvényeket állandóan áttörik, mindenfajta önzésnek ilyen végtelenbe, szemérmetlenbefokozását nem lehet elég megvetéssel megbélyegezni. És a kereszténység mégis ennek a személyes hiúságnak való szánalmas hízelgésnek köszöni győzelmét, — éppen minden rosszul sikerültet, lázadó érzületűt, rosszul jártat, az emberiség egész söpredékét ezzel a maga javára beszélte rá. A „lélek üdve", — magyarul: „a világ körülöttem forog". A „mindenkinek egyenlő jogokat" tanítás mérgét a kereszténység vetette el legelvszerűbben; a tömegek ressentimentjából főfegyverét kovácsolta ellenünk, minden előkelő, vidám, emelkedett ellen a Földön, földi boldogságunk ellen... Az érzület arisztokratizmusát a lélekegyenlőség hazugsága ásta alá a legföldalattibban; és ha a „legtöbbek előjogába" vetett hit forradalmakat csinál most és a jövőben, — senki ne kételkedjék benne, hogy a kereszténység az, keresztény értékítéletek azok, amelyeket minden forradalom csupán vérre és gonosztettre fordít! A kereszténység minden földöncsúszó felkelése az ellen, aminek „magassága" van: az „alacsonyak" evangéliuma alacsonnyá *tesz*...

Az evangéliumok felbecsülhetetlenek mint bizonyíték a máris feltartóztathatatlan korrupcióra az első hitközségen belül. Amit Pál később a rabbinus logikai cinizmusával végig vezetett, mégis csak az a hanyatlási folyamat volt, amely a Megváltó halálával megindult. Az evangéliumok egyedülállók. A biblia egyáltalában nem tűr összehasonlítást. Az ember zsidók között van: ez az első szempont, hogy itt ne veszítse el teljesen a fonalat. A „szentségnek" itt egyenesen zsenívé váló képmutatása, amelyet könyvek és emberek különben megközelítőleg sem értek el, ez a szó- és taglejtés-pénzhamisítás mint művészet sem valamilyen egyéni tehetség, valamilyen kivételes természet vélétlene. Ehhez fajta kell. A kereszténységben, mint a szent hazugság művészetében, az egész zsidóság, többszázéves zsidó legkomolyabb előgyakorlat és technika végső mesteri fokára ér. A keresztény, a hazugságnak ez az ultima ratioja, a zsidó mégegyszer — sőt *háromszor*... Az evangéliumot mint az ártatlanság könyvét olvasták... ez nem kis ujjmutatás arra, milyen mesterileg színészkedtek itt. Persze: ha *látnók* őket, csak futólag is, mindezeket a furcsa képmutatókat és mű-szenteket, akkor vége lenne — és pontosan ezért, mivel *én* sohasem olvasok szavakat anélkül, hogy taglejtéseket ne látnék, *vetek nekik véget*...

A szemfelvetés egy bizonyos fajtáját nem tudom rajtuk elviselni. Szerencsére a legtöbb ember számára a könyv csupán irodalom — —. Olvassuk csak ezeket az evangéliumokat mint erkölccsel elcsábító könyveket: az erkölcsöt ezek a kisemberek kisajátítják, — tudják, mi az erkölcs titka! Az embert legjobban az erkölccsel vezetik orránál fogva! Kis szuperlatívusz-zsidók, mindenfajta téboly-dára érettek, az értékeket egyáltalában maguk szerint fordították meg, mintha csak „a keresztény" volna az egész többi maradék értelme, sója, mértéke, utolsó ítélete is... Az egész végzet egyedül azzal vált lehetővé, hogy volt már a világban egy fajilag rokon nagyzási hóbort, a zsidó. A keresztény csupán „szabadabb" felekezetű zsidó. — „Első kereszténveket" époly kevéssé választanánk társaságul, mint lengyel zsidókat: nem mintha csak ellenvetésre is volna szükség velük szemben... Mindkettő nem jó szagú. Hiába kémlelődtem az Újszövetségben csak egy szimpatikus vonás után is; semmi sincs benne, ami szabad, jóságos, nyiltszívű, becsületes volna. Az „első keresztény" — attól félek, az „utolsó keresztény" is, *akit talán még megélek* — lázadó minden privilegizáltal szemben legalsó ösztönből, — mindig „egyenlő jogokért" él, harcol... Jobban odanézve, nincs választása. Ha valaki az ő személyében akar „Isten kiválasztottja" lenni — vagy „Isten temploma", vagy „az angyalok bírája" —, akkor minden más kiválasztási elv, például a becsületesség, szellem, férfiasság és büszkeség, szépség és szabadszívűség szerint, egyszerűen „világ", — a gonosz önmagában... Tanulság: minden szó hazugság az „első keresztény" szájában, minden cselekedete ösztönhamisság, — minden értéke, minden célja káros, de akit és amit gyűlöl, *annak értéke van.* A keresztény, különösen a pap-keresztény, az értékek kritériuma — —. Mondanom kell-e még, hogy az egész Újszövetségben csak egy alak fordul elő, akit tisztelni kell? Pilátus, a római helytartó. Egy római előkelő gúnyja, aki előtt szemérmetlen visszaélést űznek az „igazság" szóval, az Újszövetséget az egyetlen szóval gazdagította, amelynek értéke van, — amely annak bírálata, megsemmisítése maga: „mi az igazság!"

A már szánalmat keltő, mert láthatólag rögeszmétől üldözött Nietzsche a továbbiakban ép az ellenkezőt mondja, mint amit a lélektan beláttathat: Nem az választ el minket, hogy nem találunk Istent, sem a történetben, sem a természetben, sem a természet mögött, — hanem, hogy amit Istennek tiszteltek, nem „isteninek", hanem szánalmasnak, abszurdnak, károsnak érezzük, nemcsak tévedésnek, hanem életellenes gonosztettnek... Istent mint Istent tagadjuk... Ha ezt a keresztény Istent bebizonyítanák nekünk, még kevésbbé tudnánk benne hinni. Az olyan vallás, amely, mint a kereszténység, egy ponton sem érintkezik a valósággal és rögtön elesik, mihelyt a valóság csak egy ponton is jogához jut, méltán halálos ellensége kell, hogy legyen „a világ bölcseségének", vagyis a tudománynak, — minden eszközt helyesel, amellyel a szellem fegyelmét, a szellem lelkiismereti kérdéseiben való tisztaságot és szigorúságot, a szellem előkelő hűvösségét és szabadságát megmérgezni, megrágalmazni, rossz hírbe keverni lehet. Az ember nem filologus vagy orvos anélkül, hogy egyúttal Antikrisztus is ne volna. Mint filologus ugyanis a „szent könyvek" mögé lát, mint orvos a tipikus keresztény fiziologiai leromlottsága mögé. Az orvos azt mondja „gyógyíthatatlan", a filologus „szélhámosság".

A biblia kezdete (kígyó, nő, tudás fája, azaz Isten félelme a tudománytól) a pap *egész* lélektanát tartalmazza. A pap csak egy nagy veszélyt ismer: ez a tudomány, ok és hatás egészséges fogalma. De a tudomány egészében csak boldog körülmények között virul, — fölösleges időre, szellemre van szüksége a „megismerésnek"... „Tehát az embert boldogtalanná kell tenni", ez volt minden időben a pap logikája. Az ember ne kifelé, hanem magába belenézzen; ne nézzen okosan és óvatosan, mint tanuló, a dolgokba, egyáltalában ne nézzen és lásson, hanem szenvedjen. És úgy szenvedjen, hogy mindig szüksége legyen a papra. El az orvosokkal! Udvözítőre van szükség. A bün- és büntetés-fogalom, a kegyelemé, megváltásé, megbocsátásé is — mind hazugság — merénylet az ok és hatás fogalma ellen! És nem ökölle, késsel, becsületes gyűlölettel és szeretettel! Hanem a leggyávább, legfurfangosabb, legala-

csonyabb ösztönökből! Papi merénylet! Sápadt földalatti vérszívók vampirizmusa! Ha valamely tett természetes következményei már nem természetesek, hanem azt gondolják, hogy a babona fogalomkísértetei, „Isten", „szellemek", „lelkek" hozzák létre, mint puszta „erkölcsi" következményeket, mint jutalmat, büntetést, intést, nevelési eszközt, akkor a megismerés előfeltevését elpusztították, — *akkor a legnagyobb gonosztettet követték el az emberiség ellen.*

Hogy a hit bizonyos körülmények között üdvözít, hogy az üdvösség még nem csinál rögeszméből igaz eszmét, hogy a hit nem helyez át hegyeket, igenis azonban, hegyeket tesz oda, ahol nincsenek: erről eléggé felvilágosít egy futólagos séta egy tébolydában. Persze nem a papot, mert az ösztönösen tagadja, hogy a betegség betegség, hogy a tébolyda tébolyda. A kereszténységnek szüksége van a betegségre, körülbelül úgy, mint a görögségnek szüksége van egészségfölöslegre, — beteggé tenni az Egyház egész üdveljárási rendszerének voltaképeni rejtett szándéka. És az Egyház maga — nem a katolikus tébolyda mint végső eszmény? Egyáltalában a Föld mint tébolyda? A vallásos ember, amint az Egyház akarja, tipikusan dekadens; a vallásos ember „belső világa" a túlingereltek és kimerültek „belső világához" összetévesztésig hasonlít; a „legmagasabb" formák, amelyeket a kereszténység mint minden érték értékét függesztett fel a népek fölött, epileptoid formák, — az Egyház csak őrülteket vagy nagy csalókat avatott Isten nagyobb tisztességére szentté. Senkinek sem áll szabadságában, hogy kereszténnyé legyen: a keresztségre az embert nem „térítik meg", — elég betegnek kell lenni ahhoz... Mi többiek, akiknek megvan a bátorságunk az egészséghez és a megvetéshez is, mennyire meg szabad nekünk vetnünk egy vallást, amely a test félreértését tanította! amely a lélekbabonától nem akar megszabadulni! Nem az ókornak magának, az előkelő ókornak a korrupciója tette lehetővé a kereszténységet, amint hiszik: az ilyesmit még ma is fenntartó tudós idiótizmusnak nem lehet elég keményen ellentmondani. Abban az időben, amikor a beteg, romlott csandala-rétegek az egész imperiumban kereszténnyé lettek, az ellentípus, az előkelőség éppen legszebb és legérettebb alakjában volt. A nagy szám lett úrrá; a keresztény ösztönök demokratizmusa *győzött.* A kereszténység győzelem volt, előkelőbb érzület pusztult abba bele, — a kereszténység volt eddig az emberiség legnagyobb szerencsétlensége.

A kereszténység minden szellemi jólsikerültséggel is ellentétben áll, — csakis a beteg észt használhatja keresztény észnek, minden bárgyúságnak pártját fogja, átkot mond a „szellemre", az egészséges szellem gőgjére. Mivel a betegség a kereszténység lényegéhez tartozik, azért a tipikusan keresztény állapotnak, a „hitnek" is betegség-alaknak *kell* lennie, azért az Egyháznak minden egyenes, becsületes, tudományos utat a megismeréshez mint *tilos* utat el *kell* utasítania. Már a kételkedés bűn... A „hit" annyi, mint nem *akarni* tudni, mi az igazság. A pietista, a mindkét nembeli pap, hamis, mert beteg: ösztöne *kívánja,* hogy az igazság egy ponton se nyerje meg igazát.

A vértanuhalálok nagy szerencsétlenség voltak a történelemben: elcsábítottak. Minden idióta következtetése, a nőket és a népet is beleszámítva, hogy van valami abban a dologban, amelyért valaki halálba megy, — ez a következtetés kimondhatatlan akadályává lett a vizsgálódásnak, a vizsgálódás és óvatosság szellemének. A vértanuk ártottak az igazságnak. Még ma is csak az üldözés nyerseségére van szükség, hogy egy önmagában még annyira jelentéktelen szektának is tiszteletreméltó nevet teremtsenek. Hogyan? hát változtat valamit egy dolog értékén, hogy valaki életét adja érte? A tiszteletreméltóvá váló tévedés olyan tévedés, amelynek egy csábítási ingerrel többje van: azt hiszitek ti, teologus urak, hogy alkalmat szerzünk nektek arra, hogy hazugságotokért a vértanut adjátok? Úgy cáfolnak meg valamit, hogy tiszteletteljégre teszik, — ugyanígy cáfolnak meg teologusokat is... A nő még ma is térdre hull egy tévedés előtt, mert azt mondták neki, hogy azért valaki meghalt a kereszten. Hát érv a kereszt? De mindezekről a dolgokról egyedül egy valaki

mondta meg azt a szót, amelyre évezredek óta szükség lett volna, — Zarathustra.

Senki se tévesztesse meg magát: nagy szellemek szkeptikusok. Zarathustra szkeptikus. Az erősség, a szellem erejéből és túlerejéből fakadó *szabadság* a szkepszis által *igazolódik*. Meggyőződéses emberek számba sem jönnek az érték és értékellenesség minden elvi kérdésében. A meggyőződések börtönök. A szellem, aki nagyot akar, aki ahhoz az eszközöket is akarja, szükségképen szkeptikus. A szabadság mindenfajta meggyőződéstől az erősséghez tartozik, a szabadon-nézni-tudás... Sok dolgot nem látni, semmiben sem elfogulatlannak lenni, fenékig pártosnak lenni, minden érték dolgában szigorú és szükségképi optikával bírni — egyedül ez a feltétele, hogy olyanfajta ember, mint a meggyőződéses, egyáltalában fennáll. Ezzel azonban az igazságszeretőnek, az igazságnak ellenfele. A hívőnek nem áll szabadságában, hogy az „igaz" és „nem igaz" kérdésében egyáltalában lelkiismerete legyen: ezen a ponton becsületesnek lenni rögtön pusztulását jelentené. Optikájának patologikus meghatározottsága a meggyőződöttből a fanatikust hozza létre — Savonarolát, Luthert, Rousseaut, Robespierret, Saint-Simont — az erős, a szabaddá lett szellem ellentípusát. De ezeknek a beteg-szellemeknek, ezeknek a fogalom-epileptikusoknak nagy attitudeje hat a nagy tömegre, — a fanatikusok festőiek, az emberiség szívesebben lát taglejtéseket, mint hall okokat...

Végül is az a fontos, milyen célból hazudnak. Az *én* ellenvetésem a kereszténység eszközeivel szemben az, hogy hiányoznak belőle a „szent" célok: az élet megmérgezése, megrágalmazása, tagadása, a test megvetése, az ember önmegalázása és önmeggyalázása a bűn fogalma által, — tehát eszközei is rosszak. Ellenkező érzéssel olvasom Manu törvénykönyvét, ezt az összehasonlíthatatlanul szellemi és fölényes könyvet, amelyet a bibliával csak egy lélekzettel *említeni* is bűn volna a szellem ellen. Rögtön kitalálja az ember: valódi filozófia van mögötte, nemcsak rabbinizmusból és babonából kevert rossz szagú judain, — még a legelkényeztetettebb pszichologusnak is ad harapnivalót. Mindenütt előkelő értékek, tökéletesség-érzés, igentmondás az életre, diadalmas jólérzés és életkedv, — napos az egész könyv. Mindazokat a dolgokat, amelyek ellen a kereszténység megfejthetetlen közönségességét szabadjára ereszti, például a nemzést, a nőt, a házasságot itt komolysággal, tisztelettel, szeretettel és bizalommal kezelik. — Szabad-e kereszténynek lenni, ameddig az immaculata conceptio fogalmával az ember keletkezését kereszténytelenítik, azaz bemocskolják?...

A kasztok rendje csupán természeti rendnek, elsőrangú természeti törvényszerűségnek a szankciója, amely fölött semmiféle önkénynek, semmiféle „modern eszmének" nincs hatalma. Minden egészséges társadalomban három egymást feltevő, fiziologiailag különbözően gravitáló típus különül szét, amelyek mindegyikének saját higiénéje, saját munkabirodalma, saját fajtájú tökéletességérzése és mesteri készsége van. A természet, nem Manu, szétválasztja a túlnyomóan szellemi embereket, a túlnyomóan izom- és vérmérséklet-erőseket és a sem egyikben, sem másikban nem kiváló harmadikokat, a középszerűket, — az utóbbiakat mint a nagy számot, az előbbieket mint kiválasztást. A legfelső kasztnak — én a legkevesebbeknek nevezem őket — mint a tökéletesnek megvannak a legkevesebbeknek az előjogai is: ehhez tartozik, hogy ábrázolják a boldogságot, a szépséget, a jóságot a Földön. „A világ tökéletes — így beszél a legszellemibbeknek az ösztöne, az igentmondó ösztön —: mindenfajta tökéletlenség, alattunkvalóság, a distancia, a distancia patosza, még a csandala is hozzátartozik ehhez a tökéletességhez". A legszellemibb emberek, mint a *legerősebbek*, boldogságukat abban találják meg, amiben mások pusztulásukat lelnék: a labirintusban, a keménységben önmagukkal és másokkal szemben, a kísérletben: az aszkétizmus náluk természet, szükséglet, ösztön lesz. A nehéz feladat nekik előjognak számít; terhekkel játszani, amelyek másokat agyonnyomnak, *üdülésnek*... A megismerés — az aszkétizmus egyik alakja. A legtiszteletreméltóbb fajtájú emberek: ez nem zárja ki, hogy a legderűsebb, a leg-

szeretetreméltóbb fajtájúak. Uralkodnak, nem azért, mert akarnak, hanem azért, mert *vannak;* nem áll szabadságukban, hogy másodikok legyenek. A másodikok: ezek a jog őrei, a rend és biztosság ápolói, az előkelő harcosok, mindenek előtt a király, mint a harcos, bíró és törvényfenntartó legfelső formulája. A kasztok rendje, a rangsor, csak magának az életnek legfelső törvényét fogalmazza meg; a három típus elkülönítése szükséges a társadalom fenntartására, magasabb és legmagasabb típusok lehetővé tételére, — a jogok egyenlőtlensége a feltétele annak, hogy egyáltalában vannak jogok.

Ha éppen az imént olyan vallásos törvényhozással ismerkedtünk meg, amelynek célja az élet boldogulásának legfőbb feltételét, a társadalom nagy szervezetét „megörökíteni", — úgy a kereszténység abban találta meg küldetését, hogy ugyanilyen szervezetnek végét vesse, mivel abban az élet virult. Azt, ami sere perennius állt, az imperium Romanumot, ezt az eddig elért legnagyszerűbb szervezeti formát nehéz körülmények között, amelyhez mérve minden, ami előbb és utóbb volt, töredék, kontárság, dilettantizmus, — azok a szent anarchisták „jámborságnak" vették, hogy a „világot", vagyis az imperium Romanumot elpusztítsák, amíg kő kövön nem maradt, — míg még germánok és más durva fickók is úrrá tudtak lenni rajta.

Az antik világ egész munkája *hiába:* nincs szavam, amely kifejezi érzésemet ilyen szörnyűség miatt. — Ha az izlám megveti a kereszténységet, ezerszeres joga van hozzá: az izlám előfeltevése *férfiak*... — A kereszténység megfosztott az antik kultúra aratásától, később megint megfosztott az izlám kultúrájának az aratásától. Spanyolország csodálatos mór kultúravilágát, velünk alapjában rokonabbat, érzékünkhöz és ízlésünkhöz inkább szólót, mint Róma és Görögország, *eltaposták,* miért, mert előkelő, mert férfi-ösztönöknek köszönte keletkezését, mert igent mondott az életre még a mór élet ritka és raffinált drágaságaival is!... A keresztes lovagok később olyasmi ellen harcoltak, ami előtt jobban illett volna porba hullaniok, — olyan kultúra ellen, amely mellett még 19. századunk is nagyon szegénynek, nagyon „későinek" tűnhetnék. Persze, zsákmányolni akartak: a Kelet gazdag volt... Legyünk hát elfogulatlanok! Keresztes háborúk — magasabb kalózkodás, semmi egyéb!

A németek fosztották meg Európát az utolsó nagy kultúra-aratástól, amelyet Európa betakaríthatott volna, — a renaissanceétól. Megértik-e végre, meg akarják-e érteni, mi volt a renaissance? A keresztény értékek átértékelése, az a minden eszközzel, minden ösztönnel, minden zsenivel eszközölt kísérlet, hogy az ellenértékeket, az előkelő értékeket győzelemre juttassák... A döntő ponton, magán a kereszténység székhelyén támadni, itt trónrajuttatni az előkelő értékeket, vagyis belejuttatni az ott ülők ösztöneibe, legalsó szükségeibe és vágyaiba. Teljesen földöntúli varázsú lehetőséget látok magam előtt, olyan mélyértelmű és egyben csodálatosan paradox színjátékot, hogy minden olymposi istenségnek halhatatlan nevetésre lett volna alkalma: — Cesare Borgia mint pápa... Megértenek?... Igen, ez lett volna az a győzelem, amelyet egyedül kívánok *én* ma —: azzal *megszűnt* a kereszténység! — És mi történt? Egy német szerzetes, Luther, jött Rómába. Ez a szerzetes, a szerencsétlenül járt pap minden bosszúálló ösztönével testében, fellázadt Rómában a renaissance *ellen*... Ahelyett, hogy legmélyebb hálával megértette volna az óriási eseményt, a kereszténység legyőzését saját székhelyén, — gyűlölete csak saját táplálékát tudta kivenni ebből a színjátékból. A vallásos ember csak magára gondol: Luther a pápaság *romlását* látta, pedig éppen az ellenkező volt kézzelfogható: a régi romlás, az eredendő bűn, a kereszténység már nem ült a pápai székben! Hanem az élet! Hanem az élet diadala! Hanem a nagy igen minden magas, szép, vakmerő dologra... És Luther ismét helyreállította az Egyházat: megtámadta... A renaissance — esemény értelem nélkül, egy nagy *hiába!* Ó, ezek a németek, mibe kerültek már nekünk! Hiába — ez volt mindig a németek műve. A reformáció; Leibniz, Kant és az úgynevezett német filozófia; a „szabadság"-háborúk; a birodalom — mindig egy hiába olyasmiért, ami már megvolt, valami visszahozhatatlanért... Ellenségeim ezek a németek, beismerem:

bennük mindenfajta fogalmi és értéktisztátalanságot, minden becsületes igen és nem előtt való gyávaságot vetem meg. Majdnem egy ezredév óta mindent elkentek és összezavartak, amihez hozzáért az ujjuk, az ő lelkiismeretüket terheli minden felemásság — háromnyolcadság! —, amelytől Európa beteg, az ő lelkiismeretüket terheli a legtisztátalanabb fajtájú kereszténység is, a leggyógyíthatatlanabb, a legcáfolhatatlanabb, a protestantizmus... Ha az ember nem készül el a kereszténységgel, a németek lesznek az okai...

Nietzsche szenvedélye szinte a paroxizmusig fokozódik a befejezésben: Ezzel végére értem és kimondom ítéletemet. Elítélem a kereszténységet, a keresztény Egyházzal szemben minden vád legborzalmasabbikát emelem, amelyet vádló valaha szájába vett. Számomra ez minden elgondolható korrupció legnagyobbja, megvolt az akarata a lehető legvégső korrupcióra is. A keresztény Egyház semmit sem hagyott érintetlenül romlásával, minden értékből értékellenességet, minden igazságból hazugságot, minden becsületességből lelki alávalóságot csinált. Merjen még nekem valaki „humanitárius" áldásairól beszélni! Valamely szükséget megszüntetni legmélyebb hasznával ellenkezett: a szükségekből élt, szükségeket *teremtett,* hogy *magát* megörökítse... A bűn férge például: ezzel a szükséggel csak az Egyház gazdagította az emberiséget! A „lelkek egyenlősége Isten előtt", ez a hamisság, ez az ürügy minden alacsony érzületű rancune-re, ez a fogalmi robbanóanyag, amely végül forradalom, modern eszme és az egész társadalmi rend hanyatlás-elve lett, — ez *keresztény* dinamit. — A kereszténység „humanitárius" áldásai! A humanitásból önellentmondást, az önmegalázás művészetét, a mindenáron való hazugság akaratát, minden jó és becsületes ösztönnel szemben ellenérzést és megvetést kitenyészteni! Ezek volnának hát a kereszténység áldásai! Az élősdiség mint az Egyház egyetlen gyakorlata; sápkóros, „szentség"-eszményével minden vért, az élet minden szeretetét és reményét kiitta: a túlvilág mint minden valóság tagadásának akarata; a kereszt mint ismertető jele a legföldalattibb összeesküvésnek, amely valaha volt, — egészség, szépség, jólsikerültség, bátorság, szellem, lelki *jóság, maga az élet ellen*...

A kereszténység ellen emelt ezt az örök vádat minden falra fel akarom írni, ahol csak vannak falak, — vannak betűim, hogy vakokat is látóvá tegyenek... A kereszténységet az *egy* nagy átoknak, az *egy* nagy legbelső romlottságnak, az *egy* nagy bosszúösztönnek nevezem, amelynek semmiféle eszköz sem elég mérges, titkos, földalatti, kicsiny, — az emberiség *egy* halhatatlan szégyenfoltjának nevezem...

És az időt attól a dies nefastustól számítják, amellyel ez a végzet kezdődött, — a kereszténység *első* napjától! Miért nem inkább utolsójától? Mától? Minden érték átértékelése!...

A *„Minden érték átértékelésének"* ez az egyetlen elkészült könyve önmagában egységes tárgyú és lezárt; felépítése is világos és logikus, sőt bizonyos fokig — mindjárt meglátjuk — raffinált; a részletekben túlnyomóan már ismert nietzschei gondolatok ismétlésével találkozunk, de a beállításban vannak jelentős újságok is. Egyre már a cím problémája is rámutat: az „Antichrist" itt voltaképen nem az Antikrisztust, hanem a keresztényellenest jelenti; és csak ha úgy vesszük, hogy Jézus éppen az első hívők szemében lett Krisztus — hamis értelmezéssel — akkor beszélhetünk joggal a könyv „antikrisztusi" tartalmáról. Nietzschenek valóban ez a szándéka. Jézus értelmezésében eddig is sokat ingadozott, de mindig inkább hívei ellen, semmint Jézus ellen fordult; persze Krisztusnak máskor sem tekintette, nagyságát, amelyet érez, sok minden módon lerontani igyekszik, — talán azért is, mert azt is érezte, hogy ő maga sohasem léphet helyébe, bármilyen szertelen vágyak emésztik is. Itt azonban — és erre céloztam előbb — szinte raffináltan éles meg-

különböztetést tesz. Jézust, mint az elolvadó, szinte ábrándos szeretet és szelídség szélsőségesen egyoldalú alakját állítja be, csendes fénybe; persze lényegében teljesen „ártalmatlanná" teszi. És mindazt, ami a tényleges kereszténységből lett, Krisztus tanítványainak mesterüket tökéletesen félreértő magatartása, lényegileg tőle való elszakadása és minden előkelőség ellen fellázadó alacsony, rabszolga-bosszúszelleme rovására írja. Elismeri, hogy az evangéliumok más Jézus-oldalakat is mutatnak, mint amelyeket ő egyedül hiteleseknek fogad el: de mivel a hagyománynak éppen ebben az esetben feltűnően hűnek és tárgyilagosnak kellene lennie, azért *teljesen valószínűtlen,* hogy hű legyen, az az evangéliumi hagyomány, amely műveletlen, alacsonylelkű és szellemű, elfogult — és főleg nem illik bele Nietzschenek éppen szükséges Jézus-képébe és kereszténység-konstrukciójába! De vajjon nem lehetett volna-e másképen is következtetni? És az evangéliumokat is csak kissé megértőbben nézni? Nietzsche különben is a tudományosan már régen elavult racionalista bibliakritika álláspontjáról indult el: de az ilyen fejetetején álló következtetést még ez a fajta bibliakritika sem igen engedte meg magának, és Nietzsche ebben a tekintetben is, mint sok másban, maga vágott „új utakat".

Miután Nietzsche ilyen módon lényeges és mondhatni *teljes* ellentétet konstruál Jézus és „szektája" között, most már szinte vad féktelenséggel fordul a kereszténység, az Egyház ellen és arról azután minden „keresztvizet" alaposan lemosni igyekszik: most indul meg eleinte aránylag igen féken tartott harcikedve és fokozódó hevességgel ágyúzza a kereszténységet. Az alap a régi: a „metafizikum", Isten és a túlvilág, nincs — csupán Nietzsche annyira bőséges metafizikuma! —, tehát minden erre építő állítás hazugság, minden ebből vett érték álérték, valójában értéktagadás, életölés, a papi, főleg a zseniális zsidó-papi szellem dekadens életpusztító igyekezete. Ezzel a keresztény szellemmel szemben minden más vallás sokkal jobb, előkelőbb, bölcsebb, férfiasabb: főleg az úri, előkelő és bölcs Manu-törvénykönyvet tartja nagyra, az izlámot férfiassága és finom kultúrája miatt dícséri, és a szintén élettagadó buddhizmust legalább bölcs pozitivista, higiénikus vallásalaknak minősíti. Azt persze egyáltalában nem magyarázza meg, hogy ez a mindent megbetegítő és leromboló kereszténység hogyan tudta az izlámot Európában „letaposni", hogyan tudta az *európaiságot,* amelyre Nietzsche annyit ad, szinte világuralomra juttatni? Avagy az Európát elözönlő „bestiák" olyan hihetetlen vitalitásúak voltak, hogy mind e szörnyű fertőzést is ilyen, aránylag igen jó erővel bírták? Még a németség is, amely itt megint Nietzsche gáttalan haragjának második céltáblája? Nyilvánvaló az is, hogy földi életében a kereszténység sokszor és sokban elmaradhat Krisztus isteni nagyságától, de ez az egészében vett és lényeges ellentéte Krisztus szellemével sem történetileg, sem lélektanilag nem igazolható és mind teologiailag, mind kultúrfilozófiailag tekintve, képtelenség, amelyre Nietzschenek éppen csak szenvedélyesen szertelen következtetései megalapozására van szüksége. Ez az egész beállítás azt mutatja, hogy a mű kétségtelenül erős logikája mégis olyan erőktől ihletett és hajtott, amelyek már nem nevezhetők semmiképen egészségeseknek.

Nietzsche megítélésében sokan még az „Antikrisztust" is teljesen „épelméjűnek" tartják. Értelmileg-logikailag az, sőt éleselméjű; de a

lelki egészség ilyen egyoldalúan intellektualista fogalmazása teljesen elégtelen. Hogy ebben a műben szélsőséges erejű *érzelmi görcs* nyilatkozik meg, azt az elfogulatlan olvasó nem ismerheti félre: hiszen a kérlelhetetlen egyoldalúság, a sem jobbra, sem balra még csak nézni sem hajlandó, szinte vakon következetes és csak a cél legélesebb látására és minden más nemlátására beállított előrerohanás egyenesen maniakus erejű. A betegségnek mint egyik fő magyarázó fogalomnak használata már régi és megszokott Nietzsche gondolatvilágában, de az őrültség, fogalmi epilepszia és a tébolyda feltűnő emlegetése tulajdonképen borzongatóan hat arra, aki — mint Nietzsche kívánja — nemcsak irodalomként olvas könyvet, hanem az amögött álló alakot is látni törekszik. Az emésztő erejű érzelmi hevesség, az itt már néha szélsőségesen, a nagyzási hóbort köréig feltörő nagyságtudat *és hangoztatása,* valóban némileg félelmetes is: ez idézi elő a mű rikító élességű, sokszor kényszerképzetek erejével ható fényét, eszméinek alanyilag fűtött és tárgyilag egyáltalában nem megokolt vehemenciáját: itt megint csak állandóan dúló érzelmek fűtötte, visszajáró gondolatokból szövődő, hatalmas rögeszme-szövevény bontakozik ki nagyszerű logicitással és néhány valóságos pontra — nietzschei hasonlattal élve — valóban óriási és szoros erejű eszmei pókhálófonadékot akaszt. Ezért azután ennek az aránylag nyugodtan induló műnek a második fele is újra pamflétszerűvé válik és inkább agitál, semmint demonstrál, inkább izgat, semmint meggyőz, és sokkal inkább támad és vádol, semmint *megítél és ezen az alapon elítél:* így azonban éppen legerősebbnek szánt kirohanásaival minden józan olvasót inkább elriaszt, mint vonz, és a kereszténység megítélésében éppen a tárgyilagos bírálóknál a kívánttal ellentétes hatást ér el. Részlethibái különben nem sokat számítanak, mert akárhány írónál előfordulnak átfogó jelentőségének lényeges érintése nélkül; aggasztóbb jel a német gondolkodók ellen kitörő harag és főleg a Kantra szórt, oktalanul féktelen szidalom (idióta). Érdekes, hogy Nietzsche a több-mint-ember eszményét a „Zarathustrával" szemben nyilvánvalóan átértelmezi és abban már nem fajfejlődési eredményt lát az emberen túl, hanem az emberiség legkülönfélébb kultúráiban folyton sikerülő egyes — esetleg csoportos — eseteit az átlagemberinél, az „összemberinél" magasabb, de lényegileg emberi típusnak: hiszen az ember „vég". Alighanem bírálatok nyomán maga is visszariadt régibb — félreérthetetlenül más értelmű — több-mint-ember-eszményétől és azt most már valóban „a Földre visszahozni" iparkodott; de új művének ebben az első könyvében még — érthetően — semmi lényeges szerepet sem adott neki.

A zsebkiadás tizedik kötetének vége közli a nagyobbrészt már régibb keletű, de a végső fogalmazásban 1888 nyarán Sils-Mariaban leírt *„Dionysos-ditirambusok"* (Dionysos-Dithyramben, 1888, T. X, 457—476 l.) hat költeményét; hangjuk inkább komor és sötét, de fenséges, öntudatos, gyakran izgatott, gondolatmenetük meglehetősen csapongó, alakjuk szabad ditirambikus verselés. Zarathustra-Nietzsche szerepel bennük legtöbbet. Csak egy részletet idézek: „Most — két semmi közé behajlítva, egy kérdőjel, egy fáradt rejtvény — rejtvény *ragadozó madaraknak* . . . — majd „megfejtenek" téged, már ráéheztek „megfejtésedre", röpködnek már rejtvényük körül, körülötted, akasztott! . . Ó, Zarathustra! . . . Önismerő te! . . . Önmagad hóhérja! . . ."

Sokféle terve és írása közepette Nietzsche 1888-ban megint saját-

ságos erővel visszatér a Wagner-kérdésre. Két értekezést is ír erről. 1888 májusában, Torinoban belefog a *Wagner-esetbe* és azt június végén Sils-Mariaban befejezi; később azonban — augusztus végéig — még két „utóiratot" és egy „epilogust" is ír hozzá. Ez az értekezése 1888 szeptember közepén jelent meg Lipcsében. 1888 december első felében Torinoban megint visszatér a Wagner-kérdéshez és első, „bohózatszerű" írása után egy „komolyat" ír *„Nietzsche contra Wagner"* címmel. Ezt december 15-én el is küldi lipcsei kiadójának; a nyomás december végéig el is készült, de Nietzsche összeomlása következtében elhalasztották közrebocsátását; ez azután csak 1895-ben következett be.

A Wagner-eset. Egy zenészprobléma. (Der Fall Wagner. Ein Musikantenproblem. 1888, T. XI, 175—225. l.). A címlapon még a következő áll: Turiner Brief vom Mai 1888, majd mottóként: ridendo dicere *severum*... Az előszó: Kis megkönnyebbülést szerzek magamnak. Nemcsak tiszta gonoszságból dícsérem ebben az írásban Bizet-t Wagner rovására. Sok tréfa közben olyan tárggyal hozakodom elő, amellyel nem lehet tréfálni. Hogy Wagnernak hátat fordítottam, az az én számomra sors volt; hogy azután megint szerettem valamit, győzelem. Talán senki sem volt veszélyesebben összenőve a wagnerséggal, senki sem védekezett keményebben az ellen, senki sem örült jobban, hogy megszabadult attól. Hosszú történet! — Akarnak rá egy szót? — Ha moralista volnék, ki tudja, hogy nevezném! Talán *önlegyőzésnek*. — De a filozófus nem szereti a moralistákat... a szép szavakat sem szereti...

Mit kíván egy filozófus először és utoljára önmagától? Korát magában legyőzni, „időtlenné" válni. Mivel kellett tehát legkeményebb viadalát megállnia? Azzal, amiben éppen ő korának gyermeke. Magam csakúgy, mint Wagner, ennek a kornak a gyermeke vagyok, akarom mondani décadent: csakhogy én ezt megértettem, csakhogy én védekeztem ez ellen. A filozófus bennem védekezett ez ellen.

Ami engem legmélyebben foglalkoztatott, az tényleg a dekadencia problémája, — okaim voltak erre. „Jó és gonosz" csupán egy változata annak a problémának. Ha az ember szemet alkotott magának a hanyatlás jeleire, akkor megérti az erkölcsöt is, — megérti, hogy mi bújik el legszentebb nevei és értékformulái alatt: az *elszegényedett* élet, az akarat a végre, a nagy fáradtság. Az erkölcs *tagadja* az életet... Az ilyen feladatra önfegyelemre volt szükségem: — pártot ütni minden beteg *ellen* bennem, Wagnert beleszámítva, az egész modern „emberiséget" beleszámítva. Mély elidegenedés, elhidegülés, kijózanodás minden időbelivel, korszerűvel szemben: és mint legfőbb kívánság Zarathustra szeme, olyan szem, amely az egész „ember" tényt óriási távolságból tekinti át, — látja maga *alatt*... Az ilyen célnak — milyen áldozat nem felelne meg? milyen „önlegyőzés"! milyen „önmegtagadás"!

Legnagyobb élményem egy *gyógyulás* volt. Wagner csak betegségeimhez tartozik.

Nem mintha ez ellen a betegség ellen hálátlan kívánnék lenni. Ha ezzel az írással fenntartom azt a tételt, hogy Wagner *káros*, úgy nem kevésbbé akarom fenntartani, *kinek* nélkülözhetetlen mégis, — a filozófusnak. Különben talán meg lehet lenni Wagner nélkül: a filozófusnak azonban nem áll szabadságában, hogy Wagnert mellőzze. Korának rossz lelkiismerete kell, hogy legyen, — ehhez legjobb tudásával kell rendelkeznie. De hol találna a modern lélek labirintusa számára beavatottabb vezetőt, beszédesebb lélekhirdetőt, mint Wagnert? Wagnerban *legintimebb* nyelvén szól a modernitás: nem rejti el sem jóját, sem gonoszát, elfelejtette minden szeméremét. És fordítva: az ember csaknem leszámolást végzett a modernség *értékével*, ha tisztában van a jóval és a gonosszal Wagnerban. — Tökéletesen megértem, ha ma egy muzsikus azt mondja: „gyűlölöm Wagnert, de más zenét már nem tudok elviselni". Azt

a filozófust is megértem azonban, aki megállapítaná: „Wagner összefoglalja a modernitást. Nincs segítség, előbb wagneriánusnak kell lenni..."

A mű gerince tizenkét pontra oszlik. — Tegnap — elhiszi-e? — huszadszor hallottam Bizet mesterművét. Megint szelíd áhítattal kitartottam, megint nem szaladtam el. Meglep ez a győzelmem türelmetlenségem fölött. Mennyire tökéletesít az ilyen mű! Az ember maga is „mesterművé" válik hallatára. És valóban úgy láttam, hogy minden esetben, amikor a Carment hallottam, inkább filozófus, jobb filozófus vagyok, mint ahogy különben tűnök magamnak: olyan türelmessé lettem, olyan boldoggá, olyan indiaivá, olyan *megülővé*... Öt órát ülni: a szentség első étappeja! Meg szabad mondanom, hogy Bizet zenekari hangja csaknem az egyetlen, amelyet még elviselek. Az a *másik*, — mennyire hátrányos nekem az a wagneri zenekari hang! Sirokkónak hívom. Kellemetlen veríték szakad ki belőlem. Az *én* jó időmnek vége.

Ez a zene tökéletesnek tűnik nekem. Könnyen, hajlékonyan, udvariasan jön. Szeretetreméltó, nem *izzad*. „A jó könnyű, minden isteni gyengéd lábakon fut": esztétikám első tétele. Ez a zene gonosz, raffináltan fatalista: amellett népszerű marad — egy *fajta* raffinementja van, nem egy egyesé. Gazdag. Szabatos. Épít, szervez, elkészül: ezzel ellentéte a zenei polipnak, a „végtelen dallamnak". Ki hallott valaha fájdalmasabb tragikus hangsúlyokat a színpadon? És hogyan érik el azokat? Grimasz nélkül! Pénzhamisítás nélkül! A nagy stílus *hazugsága* nélkül! — Még egyszer: jobb ember leszek, ha ez a Bizet beszél hozzám. Jobb muzsikus, jobb *hallgató* is. Lehet egyáltalában még jobban odafigyelni? Füleimet még ez alá a zene alá ásom el, okát hallom. És furcsa! alapjában nem gondolok rá, vagy nem tudom, mennyire rágondolok. Mert közben egészen más gondolatok szaladnak át fejemen... Észrevették, hogy a zene a szellemet szabaddá teszi? a gondolatnak szárnyat ad? hogy az ember annál inkább lesz filozófussá, minél inkább lesz muzsikussá? Az absztrakció szürke egét mintha villámok szelnék át; a fény elég erős a dolgok minden filigránja számára; a nagy problémák megfogható közelségben; a világ, mintha hegyről tekintenők át. Éppen a filozófiai patoszt határoztam meg. És hirtelenül *feleletek* hullanak ölembe, kis jégverés jégből és bölcseségből, *megoldott* problémákból... Hol vagyok? Bizet termékennyé tesz engem. Nincs más hálám, nincs más *bizonyítékom* sem arra, hogy mi jó. — Ez a mű is megvált; nemcsak Wagner „megváltó". Már a cselekvénynek megvan a legrövidebb vonala, kemény szükségszerűsége, és mindenekelőtt, ami a forró égövhöz tartozik, a levegő szárazsága, limpidezzája. Itt más érzékiség, más derű beszél. Ez a zene derűs; de nem francia vagy német derűjű. Ez a zene afrikai; a végzet jár fölötte, boldogsága rövid, hirtelen, nincs pardon. A szerelem, amely eszközeiben háborúja, alapjában halálos gyűlölete a nemeknek! Nem tudok más esetet, ahol a szerelem lényegét alkotó tragikus élc olyan szigorúan fejeződnék ki, mint Don José felkiáltásában: „Igen! Én öltem meg őt, *én* — imádott Carmenomat!" A szerelem ilyen felfogása ritka; a művészek átlagban úgy csinálják mint az egész világ, sőt rosszabbul — félreértik a szerelmet. Wagner is félreértette. Azt hiszik, hogy önzetlenek benne, mert más lény előnyét akarják, gyakran saját előnyük ellenére. De ennek fejében *bírni* akarják azt a másik lényt...

Látják már, mennyire megjavít engem a zene? Il faut méditerraniser la musique: okaim vannak erre a formulára. A visszatérés a természethez, egészséghez, ifjúsághoz, erényhez! És mégis a legkorruptabb wagneriánusok egyike voltam... Képes voltam Wagnert komolyan venni... Ó ez a vén varázsló, mi mindent hitetett el velünk! Az első, amit művészete nyujt, nagyítóüveg: az ember belenéz, nem hisz a szemének — minden nagy lesz, még Wagner is nagy lesz... De Ön nem figyel rám? Még Wagner problémáját is elébe teszi Bizetének? Én sem becsülöm kevésre, megvan a varázsa. A megváltás problémája maga már tiszteletreméltó probléma. Wagner operája a megváltás operája. Mindig azt akarja nála valaki, hogy megváltsák: vagy egy ifjúr, vagy egy ifjasszony, ez az ő problémája. Egy wagneri balett a kétségbeesésbe taszíthat valakit — és az erénybe! — Ismerik Goethe sorsát a moralintól savanyú vén-

lányos Németországban. A németek mindig megbotránkoztak rajta, becsületes bámulói csak a zsidónők között voltak. — A dekadencia művészének — itt áll a szó. És ezzel elkezdődik komolyságom. Távol vagyok attól, hogy ártatlan nézője legyek, amikor ez a dekadens egészségünket rontja — meg a zenét! Egyáltalában ember Wagner? Nem inkább betegség? Mindent beteggé tesz, amit megérint, — a zenét beteggé tette. — Minden együtt olyan betegségképet mutat, amely nem hagy kétséget. Wagner est une névrose. — Mi az ismertető jele minden irodalmi dekadenciának? Az, hogy az élet már nem az egészben lakik. A szó szuverénné válik és kiugrik a mondatból, a mondat túlterjed és a lap értelmét homályosítja el, a lap az egész költségére nyer életet — az egész már nem egész. De ez a hasonlata minden dekadenciastílusnak: minden esetben az atomok anarchiája, az akarat szétszóródása, „az egyén szabadsága", erkölcsileg szólva, — politikai elméletté kiszélesítve „egyenlő jogok mindenkinek". — Csupán a legkisebbnek a feltalálásában csodálatosan szeretetreméltó Wagner, a részletek megköltésében, — teljességgel igaza van annak, aki ebben elsőrangú mesternek proklamálja, legnagyobb zenei miniaturistánknak, aki a jelentés és az édesség végtelenségét tömi a legkisebb térbe. Gazdagsága színekben, félárnyékokban, az elhaló fény titokzatosságaiban annyira elkényeztet, hogy azután majdnem minden más muzsikus túlságosan robusztusnak tűnik. Higyjék el nekem, hogy Wagner legmagasabb fogalmát nem abból szabad meríteni, ami ma tetszik benne. De a mágnesező és alfresco-festő Wagnertól eltekintve van még egy Wagner, aki kis drágaságokat rak félre: legnagyobb zenei melankolikusunk, tele nézésekkel, gyengédségekkel és vigasztaló szavakkal, amelyekben senki meg nem előzte, a nehézlelkű és álmos boldogság hangmesterét... Wagner legintimebb szavainak lexikonja, csupa rövid dolog öttől tizenöt ütemig, csupa olyan zene, amit senkisem ismer... Wagnernak megvolt a dekadensek erénye, a részvét —.

Egyáltalában muzsikus volt Wagner? Mindenesetre *inkább* volt másvalami: mégpedig összehasonlíthatatlan histrio, a németek legnagyobb színésze, legbámulatosabb színpadi zseníje, a mi *szcénikusunk* par excellence. Máshová való, mint a zene történetébe: annak legnagyobb valódijaival nem szabad összetéveszteni. Wagner *és* Beethoven — ez blaszfémia — és végül igazságtalanság még Wagnerral szemben is... Mint zenész is az volt, ami egyáltalában volt: zenész *lett*, költő *lett*, mert a benne lévő zsarnok, színészzseníje, arra kényszerítette. — A zenei nyelv képességét határtalanul növelte —: ő a zenének mint nyelvnek Victor Hugoja. Az ember azt csodálja benne, amit fiatal franciák Victor Hugoban csodálnak, a „királyi bőkezűséget". Később az egyiket is, másikat is fordított okokból bámulja az ember: mint az ökonomia mestereit és mintaképeit, mint *okos* vendéglátókat. Senkisem éri el őket abban, hogy szerény költséggel fejedelmi asztalt jelenítenek meg. — Helyezzük Wagner bármilyen „csomóját" mikroszkóp alá — nevethetünk rajta, ígérem. Semmi sem derítőbb, mint a Tristan csomója, hacsak nem a Mesterdalnokoké. Wagner *nem* dramatikus, ne hitessük ezt el magunkkal. Szerette a „dráma" szót: ez minden — mindig szerette a szép szavakat. — Egész életében egy mondatot ismételt: hogy zenéje nemcsak zenét jelent! Hanem többet! Hanem végtelenül többet!... „Nemcsak zenét" — így nem beszél muzsikus. „A zene mindig csak eszköz": ez volt elmélete, ez volt mindenekelőtt egyetlen, számára egyáltalán lehetséges *gyakorlata*. De így nem gondolkodik zenész. Wagnernak irodalomra volt szüksége, hogy az egész világot rábeszélje, hogy zenéjét komolyan vegye, mélynek vegye, „mert végtelent *jelent*"; világéletében az „eszme" kommentátora volt. — Megmagyaráztam, hová tartozik Wagner — nem a zene történetébe. Mit jelent mégis annak történetében? *A színész eljövetelét a zenében*: kapitális eseményt, amely gondolkodni, talán félni is késztet. A formulában: „Wagner és Liszt". Sohasem tették még hasonló veszélyes módon próbára a zenészek becsületességét, „valódiságát". Kézzelfogható: a nagy siker, a tömegsiker már nem a valódiak oldalán van, — az embernek színésznek kell lennie, hogy megszerezze!

Ki kételkedik még abban, hogy mit akarok, — hogy mi a három követelés,

amelyre ezúttal haragom, aggodalmam, művészetszeretetem nyitotta ki a szájamat? *Hogy a színház ne legyen úrrá a művészeteken. Hogy a színész ne legyen a valódiak elcsábítója. Hogy a zene ne legyen a hazugság művészetévé.*

Az utóiratból idézem: A zene mint Circe... Utolsó műve a legnagyobb mesterműve ebben. A Parsifal örökké megtartja rangját a csábítás művészetében, mint a csábítás zsenicsínje... Csodálom ezt a művet, magam szerettem volna megcsinálni; ennek híjján *megértem*...

A második utóiratból: A németeknek legmélyebb könyveiket adtam — elég ok arra, hogy a németek egy szót sem értenek belőlük... Ha *ebben* az írásban háborút viselek Wagner ellen — és mellékesen egyfajta német „ízlés" ellen — ha kemény szavaim vannak a bayreuthi kretinizmusra, akkor ezzel legkevésbbé sem szeretnék valamilyen más zenészeknek ünnepet csinálni. *Más* zenészek Wagnerral szemben nem jönnek tekintetbe. A hanyatlás általános. A betegség mélyen fekszik. — Brahmsot Beethoven *örökösének* szeretik nevezni: nem ismerek óvatosabb eufémizmust — Egy szót sem szólok Wagner okos majmairól, például Goldmarkról: a „Sába királynőjével" a menazsériába való az ember, — mutogathatja magát.

Az epilogusból: Megadom modernség-fogalmamat. Minden kornak ereje mértékében megvan a mértéke arra is, mely erények megengedettek, melyek tilosak számára. Vagy az emelkedő élet erényei vannak: akkor legmélyebb alapjából ellenszegül a hanyatló élet erényeinek. Vagy maga is hanyatló élet, — akkor hanyatlási erényekre is van szüksége, akkor mindent gyűlöl, ami egyedül a bőségből, az erők túlcsorduló gazdagságából igazolódik. Az esztétika elválaszthatatlanul hozzá van kötve ezekhez a biologiai előfeltevésekhez: van dekadencia-esztétika, van *klasszikus* esztétika, — a „szépség önmagában" agyrém, mint az egész idealizmus. — A mai keresztények nagyon is szegények nekem... Ha Wagner keresztény volt, hát akkor talán Liszt egyházatya volt! A *megváltás* szükségének, minden keresztény szükség összefoglalásának semmi köze sincs az ilyen bohócokhoz: az a dekadencia legbecsületesebb kifejezési alakja, a legmegggyőződöttebb, a legfájdalmasabb igentmondás rá fenségesen finom szimbolumokban és gyakorlatokban... „Az én mindig gyűlöletes". — Az „előkelő erkölcs" és a „keresztény erkölcs" ellentétére először az én *„Erkölcsgenealogiám"* tanított meg: nincs is talán döntőbb fordulat a vallásos és erkölcsi megismerés történetében. — A modern ember, biologiailag, az értékek ellentmondását ábrázolja, két szék között ül, egy lélekzettel mond igent és nemet. Csoda-e, ha éppen korunkban maga a hamisság lett testté, sőt zsenivé? hogy Wagner „közöttünk lakozott"? Nem ok nélkül neveztem Wagnert a modernség Cagliostrojának... De mindannyiunknak tudásunk és akaratunk ellenére ellentétes származású értékeink, szavaink, formuláink, erkölcseink vannak testünkben, — fiziologiailag tekintve, hamisak vagyunk... A modern lélek diagnosztikája — mivel kezdené? Elszánt bevágással ebbe az ösztön-ellentmondóságba, ellentétes értékeink kifejtésével, élveboncolással legtanulságosabb esetében. A Wagner-eset a filozófus számára a szerencse esete, — ezt az írást, hallani lehet, a hála inspirálta.

Nietzsche contra Wagner. Egy lélekbúvár aktái. (Nietzsche contra Wagner. Aktenstücke eines Psychologen. 1888, T. XI, 227—255. l.)

Az előszó: A következő fejezetek valamennyien régibb írásaimból vannak, nem óvatosság nélkül, kiválogatva — egyesek 1877-ig visszamennek —, talán imitt-amott világosabbá téve, mindenekelőtt megrövidítve. Egymásután olvasva sem Wagner Richárdról, sem rólam nem hagynak kételyt: ellenlábasok vagyunk. Még mást is megértenek majd benne, például, hogy ez pszichologusoknak való essay, de *nem* németeknek... Mindenütt vannak olvasóim, Bécsben, Szentpétervárott, Kopenhágában és Stockholmban, Párisban, New-Yorkban — *nincsenek* Európa lapályországában, Németországban... És talán az olasz uraknak is volna egy szavam fülükbe súgni, mert *szeretem* őket, ugyan-

úgy mint... Quousque tandem, Crispi... Triple alliance: a „birodalommal" intelligens nép mindig csak mésalliancet csinál... Turín, 1888 karácsonya.

Ahol csodálok. Van itt egy zenész, aki bármely zenésznél inkább mestere annak, hogy megtalálja a szenvedő, nyomott, megkínzott lelkek birodalmának hangjait és még a néma nyomorúságnak is szavakat találjon. Senki sem éri el a késő ősz színeiben, az utolsó, legutolsó, legrövidebb élvezés leírhatatlanul megindító boldogságában, hangot ismer a lélek ama simogató-borzongató éjfelei számára, amikor ok és hatás eresztékeiből elszabadultnak látszik és minden pillanatban „semmiből" keletkezhetik valami. — Mestere az egész kicsinynek. De nem akar az lenni! — Wagner olyan valaki, aki mélyen szenvedett — ez előrangja a többi zenésszel szemben. Mindabban csodálom Wagnert, amiben *önmagát* költi zenébe.

Ahol ellenvetéseket teszek. Ellenvetéseim Wagner zenéjével szemben fiziologiaiak: minek öltöztessem azokat előbb még esztétikai formulákba? Hiszen az esztétika semmi egyéb, mint alkalmazott fiziologia. Az én „tényem", az én „petit fait vrai"-m az, hogy már nem lélekzem könnyen, ha ez a zene hat előbb rám, hogy lábam nemsokára megharagszik rá és lázadozik: szüksége van ütemre, táncra, menetelésre — Wagner császárindulója szerint még a fiatal német császár sem tud masírozni —, a zenétől először azokat az elragadtatásokat kívánja, amelyek a *jó* járásban, kilépésben, táncolásban rejlenek. De nem protestál a gyomrom is? szívem? vérkeringésem? nem szomorodnak el beleim? Nem rekedek be észrevétlenül mellette? Hogy Wagnert hallgassam, pastilles Gérandelra van szükségem... És így azt kérdem magamtól: mit akar tulajdonképen egész testem egyáltalában a zenétől? Mert lélek nincs... Azt hiszem, megkönnyebülését. Búbánatom akarja magát a *tökéletesség* búvóhelyein és mélységeiben kipihenni: erre kell nekem a zene. De Wagner beteggé teszi az embert. Mi közöm nekem a színházhoz? — Ha Wagner elmélete az volt, „a dráma a cél, a zene mindig csak az eszköz" —, akkor gyakorlata ezzel szemben kezdettől végig az volt: „az attitűd a cél; a dráma, a zene is, mindig csak eszköze".

Wagner mint veszély. Wagner az eddigi zene fiziologiai előfeltevését felborította. Úszni, lebegni — már nem járni, táncolni. — Talán ezzel megmondtam a döntő dolgot. A „végtelen dallam" minden idő- és erőarányosságot meg akar törni, néha még ki is gúnyolja, — feltaláló gazdagsága éppen abban van, ami az öregebb fülnek ritmikus paradoxonnak és káromkodásnak hangzik. Az espressivo mindenáron és a zene az attitűd szolgálatában, rabszolgaságában — ez a vég...

Zene jövő nélkül. Minden művészet közül, amely egy meghatározott kultúra talaján fel tud nőni, a zene jelenik meg utolsó növényként, talán mivel a legbensőségesebb, tehát legkésőbb érkezik meg, — a mindenkor hozzátartozó kultúra őszén és hervadásakor. Minden őszinte, minden eredeti zene hattyúdal. — A nemzeti háborúk, az ultramontán martírium kora, ez az egész felvonásközi jelleg, amely most sajátja Európa állapotainak, tényleg hirtelen glóriához segítheti az olyan művészetet, mint Wagneré, anélkül, hogy ezzel jövőjéért kezeskednék. A németeknek maguknak sincs jövőjük...

Mi ellenlábasok. Látható, miben értettem félre Wagnert, az is látható, mivel *ajándékoztam meg* Wagnert és Schopenhauert — magammal... — Kétféle szenvedő van, először az élet túlbősége miatt szenvedők, akik dionysosi művészetet akarnak és ugyanígy tragikus belátást és kilátást az életre, — és azután az élet elszegényedése miatt szenvedők, akik nyugalmat, csendet, síma tengert *vagy* a mámort, a görcsöt, a művészet és a filozófia kábítását kívánják. A bosszú magán az életen — a legkéjesebb fajtájú mámor az ilyen elszegényedetteknek!... Az utóbbiak kettős szükségének felel meg Wagner csakúgy, mint Schopenhauer — az életet tagadják, rágalmazzák, ezzel az én ellenlábasaim.

Ahová Wagner tartozik. Schopenhauer főműve már kétszer van lefordítva franciára, másodszor kiválóan, úgy, hogy most szívesebben olvasom franciául (— véletlen volt a németek között, mint ahogy én ilyen véletlen vagyok — a németeknek nincsenek ujjaik számunkra, egyáltalában nincsenek ujjaik, csak

mancsaik vannak). Nem is szólva H. Heineről — l'adorable Heine, mondják Párisban —, aki Franciaország mélyebb és lélekkel teljesebb kritikusainak régesrég húsába és vérébe ment át. Mit tudna a német szarvasmarha az ilyen természet delikatesszeivel elkezdeni! Ami végül Wagner Richárdot illeti: úgy kézzel fogható, ököllel talán nem, hogy Páris az igazi talaj Wagner számára: minél inkább alakul a francia zene a modern lélek szükségei szerint, annál inkább wagnerizál majd, — már most eléggé megteszi. Ebben a tekintetben nem szabad az embernek Wagnerral magával félrevezettetnie magát — Wagnertól igazán hitványság volt, hogy Párist 1871-ben agóniájában kigúnyolta... Németországban Wagner mégis csak félreértés: ki volna képtelenebb valamit megérteni Wagnerből, mint például az ifjú császár? Az európai kultúramozgalom minden ismerője számára mindamellett bizonyos marad az a tény, hogy a francia romantika és Wagner Richárd legszorosabban egymáshoz tartozik.

Wagner mint a szűzesség apostola. Egyáltalában komolyan értette ezt a Parsifalt? Mert, hogy nevettek rajta, legkevésbbé vitatnám, Keller Gottfried sem... Az ember ugyanis azt kívánná, hogy a wagneri Parsifal derűs értelmű legyen, mintegy záródarab és szatírdráma, amellyel a tragikus Wagner éppen hozzá illő és méltó módon akart tőlünk, önmagától is, mindenekelőtt a tragédiától elbúcsúzni, vagyis a tragikumra magára irányuló legmagasabb és legpajkosabb paródia kicsapongásával, az egész néhai borzalmas földi komolyság és földi nyomorúság ellen, az aszkétikus eszmény természetellenességének végre legyőzött legostobább alakja ellen. Hiszen a Parsifal par excellence operettanyag... Mert mit jelentene a komolyan értett Parsifal? Valóban (amint velem szemben fejezték ki magukat) „a megismerés, a szellem és az érzékiség ellen irányuló, megvadult gyűlölet szüleményét" kell benne látni? Az életellenes gyűlölet lett úrrá Wagnerban, mint Flaubertban? Mert a Parsifal az alattomosság, a bosszúvágy, az élet előfeltevései elleni titkos méregkeverés műve, hitvány mű. A szűzesség prédikációja a természetellenességre való felingerlés marad: mindenkit megvetek, aki a Parsifalt nem érzi merényletnek az erkölcsiség ellen.

Hogyan szabadultam meg Wagnertól. Már 1876 nyarán, az első ünnepi játékok közepén, önmagamban búcsút vettem Wagnertól. Nem tudok elviselni semmi kétértelműséget; amióta Wagner Németországban volt, lépésről-lépésre együtt leszállt mindahhoz, amit megvetek — még az antiszemitizmushoz is... — Senkim sem volt, mint Wagner... Mindig németekhez voltam *elítélve*...

A pszichologus veszi át a szót. Minél inkább a kiválasztottabb esetek és emberek felé fordul a pszichologus, a született, elkerülhetetlen pszichologus és lélek-kitaláló, annál nagyobb lesz a veszedelme, hogy megfullad a részvét miatt. Keménységre és derűre van szüksége, inkább, mint más embernek. Mert a felsőbbrendű emberek romlása, pusztulása a szabály: borzasztó, hogy ilyen szabály van mindig szeme előtt. A pszichologus sokszoros kínja, hogy ezt a pusztulást felfedezte, talán egy napon annak okává lehet, hogy ő maga is *romlásba jut*... — Minden olyan ember szellemi undora és gőgje, aki mélyen szenvedett, — majdnem a rangsort határozza meg, milyen mélyen tud valaki szenvedni, — szükségesnek tart mindenféle álruhát, hogy védekezzék a tolakodó és résztvevő kezek és egyáltalában mindannak érintése ellen, ami a fájdalomban nem hozzá hasonló. A mély szenvedés előkelővé tesz; elválaszt. A legfinomabb álruhaformák egyike az epikureizmus; vagy a derű; vagy a tudományos foglalkozás... Vannak szabad szemtelen szellemek, akik el szeretnék rejteni és tagadni, hogy alapjában tört gyógyíthatatlan szívek — Hamlet esete ez: és akkor maga a bolondság is álarca lehet egy boldogtalan túlontúl bizonyos tudásnak.

Epilogus. Gyakran kérdeztem magamtól, vajjon életem legnehezebb éveinek nem vagyok-e mélyebben lekötelezve, mint bármely másoknak. Úgy, amint legbelső természetem tanítja, mindaz, ami szükségszerű, magasból és egy *nagy* ökonomia értelmében tekintve, egyúttal az önmagában hasznos, — nemcsak hordozni, de szeretni is kell... Amor fati: ez legbelső természetem. És

ami hosszú betegségemet illeti, nem kimondhatatlanul többet köszönök-e annak, mint egészségemnek? Magasabb egészséget köszönök annak, olyant, amely erősebb lesz mindattól, ami meg nem öli! *Filozófiámat is annak köszönöm*... Csak a nagy fájdalom a szellem végső felszabadítója, mint ahogy a nagy gyanú tanítómestere. Kételkedem, vajjon az ilyen nagy fájdalom „javít"-e, de tudom, hogy *elmélyít*... Akár büszkeségünket, gúnyunkat, akaraterőnket tanuljuk meg vele szembeállítani, és az indiánus módjára cselekszünk, aki a legkeservesebb kínzás közepette is nyelve gonoszságával fizet vissza kínzójának, akár abba a semmibe húzódunk vissza a fájdalom elől, a néma, merev, süket önmegadásba, önfeledésbe, önkioltásba: az önuralom ilyen hosszú, veszélyes gyakorlataiból más emberként kerülünk ki, néhány kérdőjellel többel, — mindenekelőtt azzal az akarattal, hogy a jövőben többet, mélyebben, szigorúbban, keményebben, gonoszabbul, csendesebben kérdezzünk, mint ahogy eddig kérdeztek a Földön... Az életbe vetett bizalom odavan, az élet maga vált *problémává*. De ne gondolják, hogy ezzel valaki szükségképen komorfivá, gyöngybagollyá lett! Még az élet szeretete is lehetséges, — csupán másképen szeret az ember... Szerelem ez az olyan nő iránt, aki kétséget kelt bennünk...

Egy legfurcsább: utólag más ízlésünk van — *második* ízlésünk. Az ilyen mélységekből, a nagy gyanú mélységeiből is újjászületve térünk vissza, vedletten, csiklandósabban, gonoszabban, finomabb ízléssel az örömre, gyengédebb nyelvvel minden jó dolog számára, vidámabb érzékekkel, második veszélyesebb ártatlansággal az örömben, gyermekesebben és egyúttal százszor raffináltabban, mint valaha. — Ha nekünk gyógyultaknak szükségünk van még művészetre, akkor ez *más* művészet (mint a romantikus) — gúnyolódó, könnyű, röpke, istenien zavartalan, istenien művészi művészet, amely tiszta lángként lobog a felhőtlen égbe! Mindenekelőtt: művészet művészeknek, *csak művészeknek!* Utólag jobban értünk hozzá, ami elsősorban szükséges ahhoz, a derű, *minden* derű, barátaim! Egyet-mást most jobban tudunk a kelleténél, mi tudók: ó, mennyire megtanulunk most már jól felejteni, jól *nem*-tudni, mint művészek!... A rossz ízlés, az igazság akarása, az „igazságé mindenáron", ez az ifjúi őrültsége az igazságszeretetnek — tűrhetetlenné lett számunkra: ahhoz nagyon is tapasztaltak, komolyak, vidámak, égettek, *mélyek* vagyunk... Már nem hiszünk abban, hogy az igazság még igazság marad, ha *látyolát* lehúzzák, — eleget éltünk, hogy ezt higyjük... Talán olyan nő az igazság, akinek van rá alapja, *hogy ne láttassa alapjait?*... Neve talán, görögül szólva, Baubo?... Ó, azok a görögök! azok értettek az élethez! Ahhoz hinni kell a látszat egész Olymposában! Azok a görögök felületesek voltak — *mélységből*... És nem ép erre jutunk vissza, mi, a szellem vakmerői? Nem vagyunk ebben éppen — görögök? A formák, a hangok, a szavak imádói? Éppen ezért — *művészek?*...

Érdekes visszanézni az így egymás mellé állított két tanulmányra. Az első szinte burleszkszerű: Nietzsche maga pamflétnak nevezi ezt a „jó turini napjaiban" keletkezett írást. A címmel is játszik: *Wagner esete,* gonosz nyelvek így olvassák „Wagner esése" (Der Fall Wagner — Der Fall Wagners). Igazában franciául kellett volna megírnia, hangoztatja, ugyanolyan könnyű volna franciára fordítani, mint amilyen nehéz, csaknem lehetetlen németre fordítani. Üdülésnek érzi a módot, ahogyan, mint egyetlen tekintély ebben a kérdésben, a zene végső értékkérdésében, „elintézte" Wagnert, bár — amint alkalomadtán szintén elmondja — „semmit a világon nem szeretett és csodált úgy, mint Wagnert és zenéjét". A tanulmány valóban sziporkázik a szellemességtől, amely persze néha olcsóvá lesz és egészében talán némi csömört is kelt.

A második tanulmány komoly: mert, amint kiadójának írja, Wagner és ő „tragédiát éltek meg egymással". Hiszen más levelében éppen a

Bizetről — a Wagner-esetben — írottakról nyilatkozik úgy, hogy azokat nem szabad komolyan venni: „úgy, amint vagyok, Bizet ezerszer nem jön tekintetbe számomra. De mint irónikus antitézis Wagnerral szemben nagyon erősen hat; hiszen példátlan ízléstelenség lett volna, ha esetleg Beethoven dícséretéből akartam volna kiindulni". A második tanulmány valóban sokkal komolyabb hangú és — amint az előszó meg is mondja — szinte teljesen idézetekből van összerakva: hogy én is így másodszor idéztem azokat, az az író lelkének megvilágítására mutatkozott szükségesnek.

Ez a megvilágítás megint csak azt mutatja, hogy Nietzsche kérődzik: folyton újra meg újra rágja régi eszméit és láthatólag mégsem tudja megemészteni, nem tud a visszajáró eszmék fölött úrrá lenni: az egészséges élet levető-ereje nála mindig fogyatékos volt, most szinte teljesen megszűnt, és ezért régi eszméi rögeszmékként hatnak, amelyekkel folytonos — persze nagyszerű — stílusgyakorlatokat végez; hiszen valóban inkább csak átstilizálja azokat, az utolsó esetben már ezt is alig. Látszik, hogy a Wagner-kérdés különösen erős érzelmi hatással fúrja, piszkálja, izgatja: a régi barátság, a nagy Parsifal-csalódás mind belejátszik, de a csaknem dúló hatás megértésére mégsem mutatkozik elégnek; emberi alkatának és életének bemutatásakor majd jobban megvizsgálhatjuk, mennyire játszhattak itt még sokkal szenvedélyesebb, azaz mélyebbre ható élmények, Cosimával kapcsolatban is, közre. Határozott utalások szólnak e mellett és sokkal jobban meg is értetik ezt a Wagner-kísértetjárást, barátjának halála után öt évvel, amikor inkább a harag enyhülése lett volna személyileg és tárgyilag indokolt, akármit csináltak is a „wagneriánusok".

Akárhogyan ítéljük is meg Nietzsche utolsó alkotó éveinek ezt az *eszmevisszajárását,* egy nagy eredménye kétségtelenül lett: lényegében ennek köszönhetjük Nietzsche utolsó, sok tekintetben megint kiváló és felette érdekes művét, egész életének visszajáró lelkét megörökítő önvallomását és önélet- és lélekrajzát, az *Ecce homot.* Nietzsche azelőtt is visszavisszanézett életére és önmagára, akármennyire tagadja is önmegismerő törekvését: láttuk, hogy az „utóelőszavakban", például az „Emberi, nagyon is emberi dolgok"-hoz írtban, mennyire mélyen kísérli meg és tudja is önmagát megragadni; ánde már tizenhárom éves korában is írt egy könyvecskét „Életemből" címmel és lipcsei diákkorában is írt „visszapillantást". Ez az egész életét és egyéniségét megragadni és ábrázolni törekvő mű azonban minden előbbi próbálkozáson messze túltesz és a maga nemében világirodalmi tekintetben is kiemelkedő írás, minden szertelensége és különcsége mellett, sőt jórészben éppen *ezzel is:* csodálatos, hogy „kapuzárás előtt" éppen ezt a munkáját tudta befejezni az a Nietzsche, aki a közeli összeomlással, sok írásos nyilatkozatából kivehetőleg, nem számolt. Az önéletrajz megírásának fő okát mégis a betegség „előszelének" öntudatlan hatásában, a már megismert eszmevisszajárásban kell látnunk. A kiváltó alkalom is érdekes: 1888 október 15-én, 44-ik évét lezáró születésnapján ült neki Nietzsche az írásnak és november 4-én elkészült azzal: nyilvánvaló tehát, hogy a születési évforduló közeledése érlelhette meg vagy egyenesen az évforduló bekövetkezése robbantotta ki az önéletrajz gondolatát, amelyet azután az utolsó évet jellemző nagy munkasebességével csakhamar meg is valósított. És bár húgának október végén Paraguayba írt levelében a kéziratot még csak

legszorosabb magánhasználatra szánja, és azonkívül éppen csak húgának készül megmutatni, november első felében mégis már sürgős kinyomatás végett megküldi kiadójának. Izgatott lélekállapotára jellemző, hogy azután még a betegség kitöréséig változó, gyakran ellentétes elhatározásokkal módosítja a kézirat sorsát és a nyomás menetét: visszakéri és átdolgozza, kiegészíti a kéziratot, majd sürgeti a nyomást, majd megállítja, hogy a tervezett francia és angol fordításokkal egyszerre jelenjék meg a kiadás, majd a *„Bálványok alkonya"* és a *„Nietzsche contra Wagner"*-tanulmányok megjelenésével hozza összefüggésbe és ismételten változtatja, felcseréli a megjelenés tervezett sorrendjét. Végül is bekövetkezik összeomlása, anyja és barátai megállítják és szétdobatják a szedést, és az *Ecce homo* először csak 1908-ban jelenik meg.

Önéletrajzának jelentőségét Nietzsche óriásinak, szinte korszakotfordítónak tartja. A készülő *„Minden érték átértékeléséhez"* tartozó „tűzokádó előszónak" nevezi, határtalan csodálkozást vár megjelenésétől, amely után ő lesz az első ember, aki most él; az emberiség fölé áll benne, mint annak sorsa, úgy, hogy olvasója végül már csak mint „lárva" és „érző kebel" marad ülve előtte; a „világkormányzó" dallama szólal meg művében, amely mint a dinamit legfelső felsőfoka, az emberiség történetét két darabra robbantja. Ezután már nincs értelme őróla beszélni, mert azt a kérdést, hogy kicsoda, az *Ecce homo*val a legközelebbi örökkévalóság számára ad acta tette: úgy, hogy az érdeklődés tőle egészen azok felé a dolgok felé fordulhat, amelyek miatt itt van. Műve merénylet a Keresztrefeszített ellen a legcsekélyebb tekintet nélkül; végül is ő a kereszténység első pszichologusa és — önkéntesi évére célozva — mint öreg tüzér, olyan nehéz ágyúkat vonultathat fel, amelyeknek még a létéről sem volt sejtelme a kereszténység egy ellenfelének sem. Az egész a *„Minden érték átértékelésének"* előjátéka, azé a műé, amely már készen fekszik előtte: esküszik, hogy két év mulva az egész Föld konvulziókban lesz; ő végzet. — Akármennyire belsőleg indokolt volt Nietzsche nagyságtudata, ez a teljességgel szertelen kifejezése nemcsak a valóságtól való igen nagy elszakadására, hanem szinte már a nagyzási hóbort tüneteire is vall: *szellemiségének legvégletesebb megfeszítésére és félelmetesen felcsigázott feszültségére a letörés előtt.*

Ecce homo. Ahogyan az ember azzá lesz, ami. (Ecce homo. Wie man wird, was man ist. 1888, T. XI, 257—387 l.) A könyv előszóból és négy fejezetből áll; a harmadik fejezet további tíz alfejezetben tárgyalja fő műveit.

Az előszó. Előrelátva, hogy rövidesen a legsúlyosabb követeléssel kell az emberiség elé állnom, amelyet valaha is ahhoz intéztek, elengedhetetlennek látszik, hogy megmondjam, *ki vagyok*. Alapjában tudni lehetne: mert nem maradtam „tanusítatlanul". Feladatom nagyságának és kortársaim kicsinységének balviszonya azonban abban jutott kifejezésre, hogy sem meg nem hallottak, de még csak meg sem láttak engem. Saját hitelemre élek, talán csak előítélet, hogy élek?... Csupán bármelyik „műveltel" kell beszélnem, aki nyáron a Felső-Engadinba jön, hogy meggyőződjem arról, hogy *nem* élek... Ilyen körülmények között kötelességem, amely ellen alapjában szokásom, még inkább ösztönöim büszkesége lázadozik, hogy megmondjam: Hallgassatok meg! mert ez és ez vagyok! Mindenekelőtt ne tévesszetek össze! Dionysos-filozófus tanítványa vagyok, inkább szeretnék még szatír lenni, mint szent. Az utolsó, amit én ígérnék, az volna, hogy az emberiséget „megjavítom". Én nem állítok

fel új bálványokat; a régiek tanulják meg, hogyan állnak meg agyaglábakon. Bálványokat (ez az én szavam „eszményekre") ledönteni — az már inkább mesterségemhez tartozik.

Aki írásaim levegőjét szívni tudja, az tudja, hogy magaslati levegő, *erős* levegő. Arra teremtve kell lenni, különben nem csekély a veszély, hogy az ember megfázik benne. Mennyi igazságot *visel el*, mennyi igazságot *mer* valamely szellem? ez lett számomra mindinkább a tulajdonképeni értékmérő. A tévedés (— a hit az eszményben —) nem vakság, a tévedés *gyávaság*... Nitimur in vetitum: ebben a jelben győz egykor az én bölcseletem, mert eddig elvileg mindig csak az igazságot tiltották meg.

Írásaim között magában áll Zarathustrám. Ezzel a legnagyobb ajándékot adtam az emberiségnek, amelyet eddig adtak neki. Ez a könyv, évezredeken át szóló hangjával, nemcsak a legmagasabb könyv, amely van, a tulajdonképeni magassági-levegő-könyv — az egész „ember" tény óriási távolságban fekszik *alatta* —, hanem a *legmélyebb* is, az igazság legbelső gazdagságából született, kimeríthetetlen kút, amelybe nem száll le vödör anélkül, hogy arannyal és jósággal megtöltve jöjjön fel. Itt nem „próféta" beszél, nem azoknak a betegség és hatalmi akarat borzasztó felemásainak egyike, akiket vallásalapítóknak hívnak. Itt nem beszél fanatikus, itt nem „prédikálnak", itt nem kívánnak *hitet:* végtelen fényből és boldogságmélységből hull cseppre csepp, szóra szó, — gyengéd lassúság ezeknek a beszédeknek a tempója. Ilyesmi csak a legkiválasztottabbakhoz jut el; hasonlíthatatlan előjog, ha valaki itt hallgató lehet; senkinek sem áll szabadságában, hogy füle legyen Zarathustra számára... „Most azt parancsolom nektek, veszítsetek el engem és találjátok meg magatokat, és csak *ha mindnyájan megtagadtatok engem,* akarok visszatérni hozzátok..."

Közbülső szöveg: Ezen a tökéletes napon, amikor minden érik és nemcsak a szőlő lesz barna, ép egy naptekintet hullott életemre: hátranéztem, kinéztem, sohasem láttam olyan sok és olyan jó dolgot egyszerre. Nem hiába temettem el ma negyvennegyedik évemet, *szabad volt* eltemetnem, — ami élet volt benne, meg van mentve, halhatatlan. *Minden érték átértékelésének* első könyve, *Zarathustra énekei,* a Bálványok alkonya, kísérletem a kalapáccsal filozofálni — mindez ennek az évnek az ajándéka, sőt utolsó negyedévének! *Hogyne lennék egész életemnek hálás?* — És így elbeszélem magamnak életemet.

Hogy miért vagyok olyan bölcs? Létem szerencséje, talán egyetlensége, végzetében rejlik: hogy rejtvény alakjában fejezzem ki, mint atyám már meghaltam, mint anyám még élek és öreg leszek. Ez a kettős származás, mintegy az élet létrájának legfelső és legalsó fokáról, dekadens egyúttal és *kezdet* — ha valami, akkor ez magyarázza meg azt a semlegességet, azt a pártatlanságot az élet egész problémájához való viszonyban, amely talán kitüntet. Az emelkedés és hanyatlás jelei számára finomabb szimatom van, mint bármely embernek valaha volt, ennek vagyok par excellence tanára, — mindkettőt ismerem, mindkettő vagyok. — Atyám harminchat éves korában halt meg: gyengéd, szeretetreméltó és törékeny volt, mint csak átmenésre rendelt lény, — inkább jóságos emlékezés az életre, mint maga az élet. Ugyanabban az évben, amikor az ő élete lehanyatlott, az enyém is hanyatlott: harminchatodik életévemben vitalitásom legalacsonyabb pontjára jutottam, — még éltem, de nem láttam három lépésnyire magam elé. Akkor — 1879-ben volt — feladtam bázeli professzorságomat, a nyáron át árnyékhoz hasonlóan éltem St. Moritzban és a következő télen, életem legnaptalanabbján, *mint* árnyék Naumburgban. Ez volt minimumom: „A vándor és árnyéka" jött eközben létre. Kétségtelen, akkoriban értettem az árnyékokhoz... A következő télen, első genovai telemen, az a megédesedés és átszellemülés, amely a legnagyobb vér- és izomszegénységgel majdnem velejár, a „Pirkadás"-t hozta létre. A szellem tökéletes világossága és derűje, sőt túláradása, amelyet ez a mű tükröz, bennem nemcsak a legmélyebb fiziologiai gyengeséggel, hanem még a fájdalomérzés kicsapongásával is összefér. Kínok közepette, amelyeket a háromnapos szakadatlan agyvelő-

fájás fáradságos nyákhányással együtt magával hoz, — par excellence dialektikus-világossággal rendelkeztem és nagyon hidegvérűen végiggondoltam olyan dolgokat, amelyekre egészségesebb viszonyok között nem vagyok elég mászó, raffinált, *hideg*. Olvasóim talán tudják, mennyiben tekintem a dialektikát dekadenciatünetnek, például a leghíresebb esetben: Sokrates esetében. — Az elme minden beteges zavara, még az a félkábulat is, amely a láz kísérője, máig teljesen idegen maradt számomra, és azoknak természetéről és gyakoriságáról tudományos úton kellett tájékozódnom. Vérem lassú. Soha senki sem állapíthatott meg rajtam lázt. Egy orvos, aki hosszabb ideig mint idegbeteget kezelt, végül azt mondta: „nem! nem idegein múlik, csak én magam vagyok ideges". Bármely helyi elfajulás teljességgel kimutathatatlan; nincs szervi gyomorbajom, akármennyire legmélyebben gyenge is mindig gasztrikus rendszerem, az általános kimerültség következményekép. Szembajom is, időnként veszedelmesen közeledve a megvakuláshoz, csupán következmény, nem ok: úgy, hogy az életerő minden növekedésével a látóerő is megint növekedett. — Az évek hosszú, túlontúl hosszú sora jelenti nálam a gyógyulást, — sajnos, egyúttal visszaesést, hanyatlást, egyfajta dekadencia korszakosságát is jelenti. Kell-e mindezek után mondanom, hogy *tapasztalt* vagyok a dekadencia kérdéseiben? Oda-vissza betűztem. Még a megfogásnak és felfogásnak általában azt a filigránművészetét is, az árnyalatok megragadására ügyes ujjakat, a „sarkontúl-látás" lélektanát, és ami még sajátom, csak akkor tanultam meg, mindez annak a kornak a voltaképeni ajándéka, amelyben minden kifinomodott bennem, a megfigyelés maga csakúgy, mint a megfigyelés minden szerve. A betegoptikától egészségesebb fogalmakba és értékekbe, és fordítva megint a *gazdag* élet bőségéből és magabiztosságából betekinteni a dekadencia-ösztön titkos munkájába — ez volt leghosszabb gyakorlatom, igazi tapasztalásom, ha valamiben, úgy ebben mester lettem. Most kezemben van, megvan hozzá a kezem, hogy a *perspektívákat átállítsam:* ez az első ok, ami miatt talán egyedül nekem lehetséges egyáltalában az „értékek átértékelése".

Eltekintve ugyanis attól, hogy dekadens vagyok, annak ellentéte is vagyok. Bizonyítékom erre, hogy a keserves állapotok ellen ösztönösen mindig a *helyes* eszközöket választottam: míg a tiszta dekadens mindig a neki hátrányos eszközöket választja. Mint summa summarum egészséges voltam, mint sarok, mint specialitás dekadens voltam. Magam vettem kezembe magamat, magam tettem magamat megint egészségessé: ennek feltétele — minden fiziologus elismerheti — az, *hogy az ember gyökerében egészséges.* Mert arra ügyeljünk: legalacsonyabb vitalitású éveim voltak azok, amikor megszűntem pesszimista lenni: az önhelyreállítás ösztöne megtiltotta nekem a szegénység és elbátortalanodás filozófiáját... És miről ismeri meg az ember alapjában a jólsikerültséget? Hogy a jólsikerült ember örömet okoz érzékeinknek: hogy olyan fából van faragva, amely kemény, gyengéd és jószagú egyszerre. Csak az izlik neki, ami javára van; tetszése, gyönyöre megszűnik, ahol javának mértékét túllépi. Gyógyszereket talál ki károsodások ellen, rossz véletleneket előnyére használ; ami nem öli meg, erősebbé teszi. Mindabból, amit lát, hall, megél, ösztönösen *saját* összegét gyűjti: kiválasztó elv, sokat elejt. Mindig *saját* társaságában van, akár könyvekkel, emberekkel vagy tájakkal érintkezik. Úgy van, a dekadens *ellentéte* vagyok: mert éppen *magamat* írtam le.

Már származásom alapján túl szabad tekintenem minden csupán helyileg, csupán nemzetileg meghatározott perspektíván, nem kerül fáradságomba, hogy „jó európai" legyek. Másrészt talán inkább német vagyok, mint a mostani németek, a csupán birodalmi németek még lenni tudnának, — én, az utolsó *antipolitikus* német. És elődeim mégis lengyel nemesek voltak: sok rassz-ösztön van onnan bennem, ki tudja? végül még talán a liberum veto. Ha arra gondolok, milyen gyakran szólítanak meg útközben mint lengyelt, és pedig lengyelek maguk is, hogy milyen ritkán tartanak németnek, akkor úgy látszhatnék, hogy csak a *bepettyezett* németek közé tartozom. De az anyám, Oehler Franciska, mindenesetre nagyon német valami; hasonlóképen atyai nagyanyám, Krause

Erdmuthe, aki egész fiatalságát Weimarban, a Goethe-körrel összefüggésben élte le. Szász nő létére nagy tisztelője volt Napoleonnak; lehet, hogy még én is az vagyok. Atyám 1813-ban született, 1849-ben halt meg. Mielőtt a Lützen közelében lévő Röcken község lelkészségét átvette, néhány évig az altenburgi kastélyban élt és az ottani négy hercegkisasszonyt oktatta. Tanítványai a hannoveri királyné, Konstantin nagyhercegné, az oldenburgi nagyhercegné és Teréz, szász-altenburgi hercegnő. Mély kegyeletet érzett IV. Frigyes Vilmos porosz király iránt, akitől lelkészségét is kapta; az 1848-as események módfelett elszomorították. Jómagam a nevezett király születésnapján születtem és így méltán nyertem a Frigyes Vilmos hohenzollerni neveket. A nap megválasztásának mindenesetre volt egy előnye: születésem napja egész gyermekségemen át ünnepnap volt. — Nagy előjognak tekintem, hogy ilyen atyám volt: sőt, úgy látom, hogy ezzel minden megmagyarázódik, ami előjogom különben van, — *nem* számítva az életet, az életre mondott nagy igent. Nem értettem soha ahhoz a művészethez, hogy elfogultságot keltsek magam ellen — ezt is összehasonlíthatatlan atyámnak köszönöm —, még akkor sem, ha nagyon értékesnek láttam azt. Sőt, akármennyire kereszténytelennek látszik is, magam sem vagyok elfogult önmagam ellen; életemet akárhogy forgassák is, abban csak ritkán, alapjában csak egyszer fedezhetők fel nyomok, hogy valaki rosszakaratú volt velem szemben, — de talán a kelleténél többször találhatók a *jó* akarat nyomai... Még olyanokkal szerzett tapasztalataim is, akikkel mindenki rossz tapasztalatokra jutott, kivétel nélkül azok javára szólnak; minden medvét megszelídítek, még a bohócokat is szerényekké teszem. Hét éven át, amíg a bázeli pedagógium legfelső osztályában görögöt tanítottam, nem volt alkalmam büntetést kiróni; a leglustábbak is szorgalmasok voltak nálam. A véletlen mindig emberére talál bennem, előkészületlennek kell lennem, hogy ura legyek magamnak. — Még egy másik pontban is csupán atyám vagyok még egyszer és mintegy továbbélése nagyon is korai halál után. Úgy, mint mindaz, aki sohasem élt magához hasonlók között és akinek a „megtorlás" szó annyira elégtelen, mint például az „egyenlő jogok" fogalma, az olyan esetekben, amikor kicsiny vagy *nagyon nagy* oktalanságot követnek el ellenem, megtiltok magamnak minden ellenintézkedést, minden védelmi intézkedést, — és méltán, minden védekezést is, minden „igazolást".

A ressentimenttól való mentesség, a ressentimentről való felvilágosultság — ki tudja, mennyire vagyok végül ebben is hosszú betegségemnek hálára kötelezve! A probléma nem éppen egyszerű: az erőből is és a gyengeségből is meg kellett élni. Ha egyáltalában valamit ellene kell vetni a betegségnek, a gyöngeségnek, úgy az az, hogy porhanyóssá teszi az emberben a tulajdonképeni gyógyulásösztönt, vagyis a *védekező és fegyveres ösztönt.* Az ember nem tud semmitől sem megszabadulni, nem tud semmivel sem elkészülni, nem tud semmit sem visszalökni, — minden sért. Emberek és dolgok tolakodóan közeljönnek, az élmények nagyon is mélyen érnek, az emlékezés gennyedő seb. Betegnek lenni maga egyfajta ressentiment. — Ez ellen a betegnek csak egy nagy gyógyszere van — az *orosz fatalizmusnak* nevezem, annak a lázadás nélküli fatalizmusnak, amellyel az orosz katona, ha a hadjárat a kelleténél keményebbé válik számára, végül is a hóba fekszik. Egyáltalában már semmit sem elfogadni, önmagába bevenni, — már egyáltalában nem reagálni... Minthogy az ember nagyon is gyorsan elhasználódnék, *ha* egyáltalában reagálna, azért már nem is reagál: ez a logika. És semmivel sem égünk le gyorsabban, mint ressentiment-érzelmekkel. A bosszankodás, a beteges sértődékenység, a bosszú tehetetlensége, a bosszú kedve és szomja, a méregkeverés minden értelemben — ez bizonyosan a visszahatás leghátrányosabb módja kimerültek számára: az idegerő gyors elhasználását, káros kiürítések beteges fokozódását, például az epéét a gyomorba, hozza magával. A ressentiment a tilosság *önmagában* a beteg számára — az ő gonosza: sajnos, legtermészetesebb hajlama is. — A ressentiment a gyengeségből született, senkinek sem károsabb, mint magának a betegnek, — más esetben, amikor a gazdag természet az előfeltevése, *fölösleges* érzelem, olyan érzelem, amely fölött úrnak maradni csaknem a gaz-

dagság bizonyítéka. Aki ismeri a komolyságot, amellyel filozófiám felvette a harcot a bosszú- és utóérzésekkel egészen a „szabadakaratról" szóló tanig — a kereszténységgel való harc ennek csupán egyes esete — az megérti, miért világítom meg éppen itt személyes magatartásomat, *ösztön-biztosságomat* a gyakorlatban. A dekadencia időiben mint károst *megtiltottam* magamnak [a ressentiment-t]; mihelyt az élet újra elég gazdag és büszke volt hozzá, mint magam *alatt* lévőt tiltottam meg magamnak. Az az orosz „fatalizmus", amelyről beszéltem, abban nyilvánult meg bennem, hogy csaknem elviselhetetlen helyzeteket, helyeket, lakásokat, társaságokat, miután azok egyszer véletlen folytán adódtak, éveken át szívósan megtartottam, — ez jobb volt, mint megváltoztatásuk, mint megváltoztathatóságuk *érzése*, — mint az ellenük való fellázadás... Megzavarásomat ebben a fatalizmusban, erőszakos felkeltésemet akkoriban halálosan rossz néven vettem: — igazság szerint minden esetben halálosan veszélyes volt is. — Önmagát mint fatumot felfogni, nem „másképen" akarni — ez ilyen állapotokban maga a *nagy ész*.

Más dolog a háború. Háborús természetű vagyok. A támadás ösztöneim közé tartozik. Ellenségnek lenni *tudni*, ellenségnek lenni — ez talán erős természetet tesz fel, mindenesetre minden erős természetből adódik. Ellenállásokra van szüksége, tehát keresi azokat: az *agresszív* patosz époly szükségképen hozzátartozik az erősséghez, mint a bosszú és utóérzés a gyengeséghez. A támadó erősségének egyfajta *mértéke* van abban az ellenségeskedésben, amelyre szüksége van; minden növekedés hatalmas ellenfél — vagy probléma felkeresésében árulódik el: mert az olyan filozófus, aki háborús, problémákat is párviadalra hív ki. — Az én háborús gyakorlatom négy tételbe foglalható. Először: csak győzelmes dolgokat támadok meg, adott esetben várok, amíg győzelmesekké lesznek. Másodszor: csak olyan dolgokat támadok meg, amelyekre nem találnék szövetségeseket, ahol egyedül állok — ahol egyedül kompromittálom magamat... Sohasem tettem nyilvános lépést, amely nem kompromittált: ez az *én* kritériumom a helyes cselekvésre. Harmadszor: sohasem támadok meg személyeket, — a személyt csupán mint erős nagyítóüveget használom, amellyel az ember egyetemes, de lappangó, de kevéssé megfogható szükséget láthatóvá tehet. Így támadtam meg Strauss Dávidot, pontosabban az aggkori gyengeségben szenvedő könyv sikerét a német „műveltségben", — ezt a műveltséget tetten értem rajta... Így támadtam meg Wagnert, pontosabban „kultúránk" hamisságát, ösztönkeveredését, amely a raffináltakat a gazdagokkal, a későieket a nagyokkal téveszti össze. Negyedszer: csak olyan dolgokat támadok meg, ahol minden személyes összekülönbözés kizárt, ahol a rossz tapasztalatok minden háttere hiányzik. Ellenkezőleg, a támadás nálam a jóindulat bizonyítéka, adott esetben a háláé. Megtisztelek, kitüntetek azzal, hogy nevemet összekötöm egy dologéval, egy személyével: mellette vagy ellene — az nekem mindegy. Ha hadat viselek a kereszténység ellen, akkor ez jogomban áll, mert erről az oldalról nem éltem át fatalitásokat és gátlásokat, — a legkomolyabb keresztények mindig jóindulattal voltak irántam. Én magam, a kereszténység ellenfele de rigueur, távol állok attól, hogy az egyes embernek rójjam fel, ami évezredek végzete.

Szabad-e természetem még egy vonását jelezni mernem, amely nem kis nehézséget okoz nekem az emberekkel való érintkezésben? A tisztasági ösztön tökéletesen aggasztó ingerlékenysége sajátom, úgy, hogy minden lélek közelségét vagy — mit mondok? — legbelsejét, „beleit" fiziologiailag észreveszem — *szagolom*... Úgy, amint magamat mindig szoktattam — létfeltételem a szélsőséges őszinteség önmagam ellen, tisztátalan feltételek mellett elpusztulok —, mintegy állandóan a vízben úszom és fürdöm és lubickolok, valamilyen tökéletesen átlátszó és csillogó elemben. Ez nem kis türelempróbává teszi számomra az emberekkel való érintkezést; humanitásom *nem* abból áll, hogy együtt érezzem, milyen az ember, hanem, hogy *elviseljem*, hogy vele együtt érzem őt... Humanitásom állandó önlegyőzés. — De szükségem van a *magányra*, vagyis a gyógyulásra, a visszatérésre önmagamhoz, a szabad könnyű játszó levegő lélek-

zetére... Egész Zarathustrám a magányosság, vagy ha megértettek, a *tisztaság* ditirambusa... Szerencsére nem a tiszta balgaságé. — Akinek van szeme a színekre, gyémántosnak nevezheti. — Az ember, a csőcselék miatt érzett *undor* volt mindig legnagyobb veszedelmem...

Hogy miért vagyok olyan okos. Hogy miért tudok eggyel-mással többet? Hogy miért vagyok egyáltalában olyan okos? Sohasem gondolkodtam kérdéseken, amelyek nem azok, — nem pazaroltam el magamat. — Voltaképeni vallásos nehézségeket például nem ismerek tapasztalásból. Teljesen elkerülte figyelmemet, mennyiben kellene „bűnösnek" lennem. Hasonlóképen hiányzik a megbízható kritériumom arra, mi a lelkifurdalás: aszerint, amit arról *hallok*, a lelkifurdalás nem látszik nekem figyelemreméltónak... Nem szeretnék valamely cselekedetet *utólag* cserben hagyni, inkább elvileg kihagynám az értékkérdésből a rossz véget, a *következményeket*. A rossz vég láttára az ember nagyon is könnyen elveszti a helyes tekintetet arra vonatkozólag, amit tett: a lelkifurdalás egyfajta „megverő tekintetnek" tűnik fel előttem. Valamit, ami rosszul sikerül, magunkban annál inkább tiszteletben tartani, *mert* rosszul sikerült, — ez már inkább „erkölcsömhöz" tartozik. — „Isten", „a lélek halhatatlansága", „megváltás", „túlvilág" csupa olyan fogalom, amelynek nem szenteltem figyelmet, időt sem, még gyermekkoromban sem, — talán sohasem voltam arra elég gyermekes? — Az ateizmust korántsem mint eredményt ismerem, még kevésbbé mint eseményt: bennem ösztönből kell megérteni. Nagyon is kíváncsi, *kérdéses*, elbízott vagyok ahhoz, hogysem ökölnyi durva feleleteket tűrnék. Isten ökölnyi durva felelet, finomtalanság velünk, gondolkodókkal szemben —, sőt alapjában csak ökölnyi durva *tilalom* számunkra: ne gondolkodjatok!... Egészen másként érdekel engem egy kérdés, amelytől inkább függ az „emberiség üdve", mint bármely teologus-kuriozitástól: a *táplálkozás* kérdése. Kézi használatra így fogalmazhatja meg magának az ember: „hogyan kell éppen *teneked* táplálkoznod, hogy erőd maximumához, virtùhoz renaissance-stílusban, moralinmentes erényhez juss el?" — Tapasztalásaim itt annyira rosszak, amennyire csak lehet; csodálkozom, hogy ezt a kérdést olyan későn hallottam, hogy ezekből a tapasztalatokból olyan későn tértem „észre". Tényleg, legérettebb éveimig mindig csak *rosszul* étkeztem, — erkölcsileg kifejezve „személytelenül", „önzetlenül", „altruista módon", a szakácsok és más társkeresztények üdvére. A lipcsei konyhával például, első Schopenhauer-tanulmányaimmal egyidőben (1865), nagyon komolyan megtagadtam „életakaratomat". Hogy az ember elégtelen táplálkozás céljából még gyomrát is rontsa — ezt a problémát a nevezett konyha bámulatos szerencsével látszott megoldani. De a német konyha általában — mi minden nem terheli lelkiismeretét! Leves az étkezés *előtt* (még 16. századbeli velencei szakácskönyvek alla tedesca-nak nevezik); a kifőtt húsok, a zsírossá és lisztessé tett főzelékek; a tészta elfajulása levélnyomóvá! Ha az ember még a régi, korántsem csak *régi* németek egyenesen baromi leöntési szükségeit hozzászámítja, akkor megérti a *német szellem* származását is — elszomorodott belekből... A német szellem emésztési zavar, semmivel sem készül el. — Ámde az *angol* diéta is, amely a némettel, még a franciával is összehasonlítva, egyfajta „visszatérés a természethez", vagyis a kannibalizmushoz, mélyen ellenkezik saját ösztönömmel; úgy látom, hogy *nehéz* lábakat ad a szellemnek — angol női lábakat... A legjobb konyha a *piemonti*. — Az alkohol nekem hátrányos; napjában egy pohár sör vagy bor teljesen elegendő, hogy életemből „siralomvölgyet" csináljon, — Münchenben élnek ellenlábasaim. Elég furcsa, hogy e szélsőséges lehangolhatóságom mellett *kicsiny*, erősen hígított alkohol-adagokkal, csaknem tengerésszé változom, ha *erős* adagokról van szó. Már fiatal koromban bátor voltam ebben. Hogy egy hosszú latín értekezést egy éjjeli virrasztás alatt megírjak, és még le is írjam, azzal a becsvággyal tollamban, hogy szigorúságban és tömörségben utólérjem mintaképemet Sallustiust, és hogy némi legnehezebb kaliberű groggal öntsem le latínságomat, ez már amikor a tiszteletreméltó pfortai iskola növendéke voltam, akkor sem volt ellentmondásban fiziologiámmal, talán Sallustiuséval sem — annál inkább a tiszteletre-

méltó Pfortával... Később, életem dereka felé, persze mind szigorúbban mindenféle „spirituális" ital *ellen* határoztam el magamat: én, a vegetarizmus ellenfele tapasztalásból, csakúgy mint Wagner Richárd, aki megtérített, nem tudom eléggé komolyan tanácsolni az alkoholtól való feltétlen tartózkodást minden *szellemibb* természetnek. A víz megteszi... Olyan helyeket részesítek előnyben, ahol az embernek mindenütt alkalma van folyó kutakból meríteni (Nizza, Torino, Sils); egy kis pohár szalad utánam mint egy kutya. In vino veritas: úgy látszik, hogy itt is megint összekülönbözöm az egész világgal az „igazság" fogalmán: — nálam a szellem a víz fölött lebeg... Még néhány ujjmutatást erkölcsömből! Erős étkezést könnyebben lehet megemészteni, mint a kelleténél kisebbet. A jó emésztés első feltétele, hogy a gyomor egészében lépjen tevékenységbe. Ismerni kell gyomrunk nagyságát. Ugyanabból az okból nem tanácsosak azok a hosszadalmas étkezések, amelyeket megszakított áldozati ünnepeknek hívok, a table d'hôte mellett. — Semmi közbülső étkezést, semmi kávét: a kávé elkomorít. A *tea* csak reggel használ. Keveset, de energikusat: a tea nagyon hátrányos és az egész napot elbetegesíti, ha csak egy fokkal is gyengébb a kelleténél. Mindenkinek megvan itt a saját mértéke, gyakran a legszűkebb és legfinomabb határok között. Nagyon izgató éghajlatban a tea kezdetnek nem tanácsos: egy órával előbb egy csésze sűrű olajtalanított kakaóval kell kezdeni. — Olyan keveset *ülni*, amennyire csak lehet; semmiféle gondolatnak hitelt nem adni, amely nem a szabadban született és szabad mozgás mellett, — amelyben nem ünnepelnek az izmok is. Minden előítélet a belekből jön. Az ülőmunka — egyszer már megmondtam — a voltaképeni bűn a Szentlélek ellen.

A táplálkozás kérdésével a legszorosabb rokonságban van a hely és az éghajlat kérdése. Senkinek sem áll szabadságában, hogy mindenütt éljen; és akinek nagy feladatokat kell megoldani, amelyek egész erejét követelik, annak e tekintetben egyenesen nagyon szűk választása van. Az éghajlat befolyása az anyagcserére, gátlása, gyorsítása, annyira terjed, hogy egy balfogás a hely és az éghajlat dolgában valakit nemcsak elidegeníthet feladatától, hanem azt egyáltalában elvonhatja tőle: sohasem is látja meg. Az állati vigor sohasem lett nála elég nagy, hogy elérje azt a legszellemibbe átömlő szabadságot, amikor valaki felismeri: *ezt* csak én egyedül tudom... Rossz szokássá lett, még oly csekély bélrenyheség teljesen elegendő, hogy egy zseniből valami középszerűt, valami „németet" csináljon; a német éghajlat egymagában elég, hogy erős és még hősies képességű zsigereket is elbátortalanítson. Az anyagcsere tempója pontos viszonyban van a szellem *lábainak* mozgékonyságával vagy bénaságával; hiszen a „szellem" maga is csak ennek az anyagcserének egy fajtája. Állítsuk össze azokat a helyeket, ahol szellemes emberek voltak és vannak, ahol az élc, a raffinement, a gonoszkodás a boldogsághoz tartozott, ahol a zseni csaknem szükségképen otthonos lett: valamennyinek kiválóan száraz levegője van. Páris, a Provence, Firenze, Jeruzsálem, Atén — ezek a nevek bizonyítanak valamit: a zseni *feltétele* a száraz levegő, a tiszta ég, — vagyis a gyors anyagcsere, az a lehetőség, hogy nagy, sőt óriási mennyiségű erőt vegyen mindig újra fel. Most, amikor az éghajlati és időjárási eredetű hatásokat hosszú gyakorlat alapján mint nagyon finom és megbízható műszerről olvasom le magamról és már egy rövid utazáskor is, például Torinoból Milanoba, a levegőnedvesség fokainak változását fiziologiailag utánaszámolom magamon, ijedten gondolok arra az *aggasztó* tényre, hogy életem az utolsó tíz évig, az életveszélyes évekig, mindig csak hamis és számomra mindig egyenesen *tilos* helyeken játszódott le. Naumburg, Pforta, általában Türingia, Lipcse, Bázel, Velence — mindmegannyi szerencsétlen hely fiziologiám számára. Ha egyáltalában egész gyermekkorom és ifjúkorom nem maradt kedves emlékezetemben, akkor balgaság volna ebben úgynevezett „erkölcsi" okokat keresni, — például a *kielégítő* társaság vitathatatlan hiányát: mert ez a hiány ma is fennáll, mint ahogy mindig fennállt, anélkül, hogy akadályozná derűmet és bátorságomat. Hanem a tudatlanság in physiologicis — az átkozott „idealizmus" — a tulajdonképeni végzet életemben, a fölösleges és ostoba abban, olyasmi, amiből nem nőtt semmi jó,

amire nincs kiegyenlítés, nincs ellenszámla. Ennek az „idealizmusnak" a következményeiből magyarázom magamnak valamennyi balfogást, minden „szerénységet" és nagy ösztön-eltévedést életem *feladatától*, például, hogy filologus lettem — miért nem legalább orvos vagy más szemet-kinyitó? Bázeli időm egész szellemi diétája rendkívüli erők tökéletesen értelmetlen elhasználása volt; hiányzott minden finomabb önösség, a parancsoló ösztön minden *felügyelete*, egyenlővététel volt az akárkivel, „önzetlenség", a saját distancia elfelejtése, — valami, amit sohasem bocsájtok meg magamnak. Amikor majdnem a végén voltam, azáltal, *hogy* majdnem a végén voltam, elgondolkodtam életemnek erről az alapesztelenségéről — az „idealizmusról". Csak a *betegség* térített észre.

A táplálkozás megválasztása; az éghajlat és a hely megválasztása; — a harmadik, amiben semmi áron sem szabad balfogást csinálni, *a megfelelő fajtájú üdülés* megválasztása; itt is aszerint a fok szerint, amelyben valamely szellem sui generis, mind szűkebbek a neki megengedettnek, vagyis *hasznosnak* a határai. Az én esetemben minden olvasás üdülésemhez tartozik: tehát ahhoz, ami engemet elszabadít önmagamtól, ami idegen tudományokban és lelkekben sétáltat, — amit már nem veszek komolyan. Az olvasás ép az, ami felüdít az *én* komolyságomból. Mélyen munkás időkben nem látni nálam könyveket: őrizkednék attól, hogy valakit a közelemben beszélni vagy éppen gondolkodni engedjek. És ez volna az olvasás... Egyfajta önbefalazás a szellemi terhesség első ösztön-okosságaihoz tartozik. Hiszem-e, hogy egy *idegen* gondolat titokban átmászik a falon? — És ez volna az olvasás. A munka és a termékenység idejére következik az üdülés ideje: ide veletek, ti kellemes, ti szellemes, ti veszedelmes könyvek! — Német könyvek lesznek ezek? — Csaknem mindig ugyanazokhoz a könyvekhez menekülök, alapjában kevéshez, az éppen számomra *bebizonyult* könyvekhez. Talán nem az én természetem, hogy sokat és sokfélét olvassak: az olvasószoba beteggé tesz. Az sem természetem, hogy sokat és sokfélét szeressek. Óvatosság, sőt ellenségesség új könyvekkel szemben már inkább ösztönömhöz tartozik, mint a „tolerancia", a „largeur du coeur" és más „felebaráti szeretet"... Alapjában kisszámú régibb francia íróhoz térek mindig újra vissza: csupán francia műveltségben hiszek, és mindent, ami ezenkívül „műveltségnek" hívja magát Európában, félreértésnek tartok, nem is szólva a német műveltségről... A magas műveltség kevés esete, amellyel Németországban találkoztam, mind francia eredetű volt, mindenekelőtt Wagner Cosima asszony, versenyen kívül az első hang az ízlés kérdéseiben, amelyet hallottam. — Hogy Pascalt nem olvasom, hanem *szeretem*, mint a kereszténység legtanulságosabb áldozatát, lassan legyilkolva, előbb testileg, majd lélektanilag, az embertelen kegyetlenség e legborzalmasabb formájának egész logikáját; hogy szellememben és ki tudja? talán testemben is van valami Montaigne elbizottságából; hogy művész-ízlésem Molière, Corneille és Racine neveit nem tudja harag nélkül védelembe venni az olyan vad zseni ellen, mint Shakespeare: ez végül is nem zárja ki, hogy a legutolsó franciák is ne jelentenének nekem charmant társaságot. Egyáltalában nem látom, hogy a történet melyik századában lehetne olyan kíváncsi és egyúttal olyan finom pszichologusokat összehalászni, mint a mostani Párisban: kísérletképen — mert számuk nem csekély — Paul Bourget, Pierre Loti, Gyp, Meilhac, Anatole France, Jule Lemaître urakat nevezem meg, vagy, hogy az erős fajta egyikét emeljem ki, egy valódi latínt, akihez különösen vonzódom, Guy de Maupassant-t. Magunk között szólva, *ezt* a nemzedéket még nagy tanáraikkal szemben is előnyben részesítem, akiket mind megrontott a német filozófia (Taine urat például Hegel, akinek nagy emberek és idők félreértését köszöni). Ameddig Németország elér, *elrontja* a kultúrát. Csupán a háború „váltotta meg" a szellemet Franciaországban... Stendhal, életem legszebb véletleneinek egyike, mert mindazt, ami abban korszakalkotó, a véletlen és sohasem ajánlás vetette elém — egészen megbecsülhetetlen előrevevő pszichologus-szemével, ténymegragadásával, amely a legnagyobb ténylegesek közelségére emlékeztet (ex ungue Napoleonem —): végül nem a legkevésbbé mint *becsületes* ateistának, Franciaországban ritka és

alig található fajtának — Prosper Mérimée-nek adassék tisztelet... Talán magam is irígykedem Stendhalra? Elvette előlem a legjobb ateista-tréfát, amelyet éppen *én* csinálhattam volna: „Isten egyetlen bocsánata az, hogy nem létezik"... Jómagam valahol azt mondtam: mi volt eddig a legnagyobb ellenvetés a létte! szemben? *Isten*...

A lírikus legmagasabb fogalmát H. Heine adta nekem. Hiába keresek az évezredek minden birodalmában ugyanolyan édes és szenvedélyes zenét. Megvolt az az isteni gonoszsága, amely nélkül nem tudom magamnak elgondolni a tökéletességet, — emberek, fajták értékét aszerint mérem, mennyire szükségképen nem tudják az istent a szatírtól elválasztva megérteni. — És hogyan kezeli a németet! Egyszer majd elmondják, hogy Heine és én voltunk messzemenőleg első művészei a német nyelvnek: — kiszámíthatatlan távolságban mindattól, amit puszta németek csináltak azzal. — Byron Manfrédjával mélyen rokonnak kell lennem: mindezeket a szakadékokat megtaláltam magamban, — tizenhárom éves koromban érett voltam erre a műre. Nincs szavam, csupán tekintetem azok számára, akik a Manfréd jelenlétében a Faust szót merik kiejteni. A németek képtelenek a nagyság minden fogalmára: a bizonyíték Schumann. Külön, dühből erre az édeskés szászra, ellennyitányt komponáltam a Manfrédhoz, amelyről Hans von Bülow azt mondotta, hogy ahhoz hasonlót sohasem látott hangjegypapiroson: ez erőszak Euterpén. Ha legmagasabb formulámat keresem Shakespearere, akkor mindig csak azt találom, hogy a Caesar-típust koncipiálta. Ilyesmit nem lehet kitalálni, — az ember maga vagy ilyen vagy nem. A nagy költő *csak* saját valóságából merít — addig a fokig, hogy utólag már nem viseli el művét... Ha egy pillantást vetettem Zarathustrámba, félóráig fel-alá járkálok szobámban és nem vagyok képes erőt venni elviselhetetlen zokogási görcsömön. — Nem ismerek szívszakasztóbb olvasmányt Shakespearenél: mit kellett egy embernek szenvednie, hogy ennyire szüksége legyen a bohóckodásra! — *Megértik* a Hamletet? Nem a kétség, a *bizonyosság* az, ami megőrjít... De ehhez mélynek, szakadéknak, filozófusnak kell lenni, hogy így érezzen valaki... Mindannyian *félünk* az igazságtól... És, hogy megvalljam: ösztönösen bizonyos vagyok abban, hogy Bacon lord ennek a legborzongatóbb fajta irodalomnak a szerzője, az önállatkínzója: mit törődöm *én* amerikai zavart és lapos fejek szánalmas fecsegésével? De a látomás leghatalmasabb valóságának ereje nemcsak összefér a leghatalmasabb erővel a tettre, a tett szörnyűségére, a gonosztettre — *hanem azt magát fel is teszi*... Korántsem tudunk eleget Bacon lordról, az első realistáról a szó minden értelmében, hogy tudjuk, *mi* mindent tett, *mit* akart, *mit* élt át önmagával... És ördögbe is, kritikus uraim! Feltéve, hogy Zarathustrámat idegen névre kereszteltem volna, például Wagner Richárdéra, két évezred éleselméjűsége sem lett volna elég, kitalálni, hogy az „Emberi, nagyon is emberi dolgok" szerzője a Zarathustra látnoka...

Itt, ahol életem felüdüléseiről beszélek, szükségem van egy szóra, hogy kifejezzem hálámat azért, ami aránytalanul legmélyebben és legbensőségesebben üdített fel. Ez kétségtelenül a Wagner Richárddal folytatott intímebb érintkezés volt. Emberi vonatkozásaim maradékát méltán elhagyhatom; semmi áron nem adnám életemből a triebscheni napokat, a bizalom, a derű, a finom esetlegességek napjait — a *mély* pillanatokéit... Nem tudom, mit éltek meg mások Wagnerral: a *mi* egünkön sohasem vonult át felhő.

Mindent mérlegelve, nem viseltem volna el ifjúságomat wagneri zene nélkül. Mert németekre voltam *elítélve*. Ha az ember elviselhetetlen nyomástól akar megszabadulni, hasisra van szüksége. Helyes, nekem Wagnerra volt szükségem. Wagner az ellenméreg par excellence minden ellen, ami német, — méreg, azt nem vitatom... Attól a pillanattól kezdve, hogy zongorakivonata volt a Tristannak — fogadja tiszteletemet, Bülow úr!..., wagneriánus voltam. Wagner régibb műveit magam alatt állóknak láttam, még nagyon is közönségesnek, nagyon is „németnek"... De még ma is keresek hasonlóan veszedelmes bűvöletű, hasonlóan borzongató és édes végtelenségű művet, mint a Tristan, — minden művészetben hiába keresem. Lionardo da Vinci minden idegensége elveszti

varázsát a Tristan első hangjánál. Ez a mű mindenképen Wagner non plus ultrája; felüdült attól a Mesterdalnokokkal és a Nibelung gyűrűjével. Egészségesebbé válni — ez egy *lépés hátra* az olyan természetnél, mint Wagner... Szegény a világ annak, aki sohasem volt elég beteg erre a „pokoli kéjre": megengedett, sőt, majdnem parancsolt, hogy itt misztikus formulát alkalmazzon az ember. Azt hiszem, bárkinél jobban ismerem azt az óriási, amire Wagner képes, az idegen elragadtatások ötven világát, amelyekhez rajta kívül senkinek sem volt szárnya, és úgy, amint vagyok, elég erősen, hogy még a legkérdésesebbet és legveszélyesebbet is előnyömre fordítsam és attól erősebbé váljak, Wagnert életem nagy jóttevőjének nevezem. Az, amiben rokonok vagyunk, hogy mélyebben szenvedtünk egymás miatt is, mint ahogy e század emberei szenvedni tudnának, neveinket örökre megint összehozza; és amilyen bizonyosan csupán félreértés Wagner a németek között, annyira bizonyosan az vagyok én is és mindig az leszek. — Két évszázadnyi lélektani és művészi fegyelmet előbb, uraim, germánok!... De ezt nem lehet utólérni.

Még egy szót szólok a legválasztékosabb füleknek: mit is akarok igazában a zenétől. Hogy derűs és mély legyen, mint egy október-délután. Hogy különös, csintalan, gyengéd legyen, kis édes alávaló és bájos nő... Sohasem engedem meg, hogy egy német tudhassa, mi a zene. Amit német muzsikusoknak neveznek, élükön a legnagyobbakkal, azok külföldiek, szlávok, horvátok, olaszok, németalföldiek, — vagy zsidók; a másik esetben az erős fajtából való németek, *kihalt* németek, mint Heinrich Schütz, Bach és Händel. Magam még mindig eléggé lengyel vagyok, hogy Chopinért odaadjam a zene maradékát; három okból kiveszem Wagner Siegfried-idilljét, talán egyetmást Liszttől is, aki az előkelő zenekari hangsúlyokban minden más muzsikust megelőz; végül még mindazt, ami az Alpeseken túl nőtt — innen... Rossinit nem tudnám nélkülözni, még kevésbbé az *én* zenei delemet, az én velencei maestro Pietro Gəsti-m zenéjét. És ha azt mondom, hogy az Alpeseken túl, akkor voltaképen csak Velencét mondok. Ha más szót keresek a zenére, akkor mindig csak a Velence szót találom.

Kora reggel napkeltekor, teljes frisseséggel, az erő pirkadásában *könyvet* olvasni — ezt bűnös szenvedélynek nevezem!

Ezen a ponton már nem kerülhető ki a tulajdonképeni felelet arra a kérdésre, *hogyan lesz az ember azzá, ami*. És ezzel az önfenntartás — az *önzés* művészetének mesterművét érintem. Mert feltéve, hogy a feladat, a rendeltetés, a feladat *sorsa* jelentősen túl van az átlagos mértéken, akkor semmiféle veszély nem volna nagyobb, mintha az ember önmagát ezzel a feladattal *együtt* látná meg. Hogy az ember azzá legyen, ami, annak előfeltevése az hogy legkevésbbé se sejtse, *micsoda*. Ebből a szempontból még az élet *balfogásainak* is megvan saját értelmük és értékük, az időleges mellékutaknak és hamis utaknak, a halasztásoknak, a „szerénységeknek", az olyan feladatokra pazarolt komolyságnak, amelyek *a feladaton* túl vannak. Ebben nagy okosság, sőt, a legfőbb okosság fejeződik ki: ahol az ismerd meg önmagadat a pusztulás receptje volna, ott az önfeledtség, a magát-*félreértés*, az önmegkicsinyítés, -megszűkítés, -középszerűsítés az ész maga lesz. Erkölcsileg kifejezve: felebaráti szeretet, másokért és másért való élet a legkeményebb önösség fenntartásának védekező rendszabálya *lehet*. Ez az a kivétel, amelyben szabályom és meggyőződésem ellen, az „önzetlen" ösztönök pártját fogom: itt az *önzés*, az önnevelés szolgálatában munkálkodnak. — A tudat egész felszínét — a tudat felszín — tisztán kell tartani a nagy imperatívuszok bármelyikétől. Vigyázat még minden nagy szóval, minden nagy attitűddel szemben is! Csupa veszély, hogy az ösztön a kelleténél korábban „érti meg magát". — Közben a szervező, az uralomra hivatott „eszme" a mélyben nő és nő, — parancsolni kezd, lassan *visszatérít* a mellékutakról és hamis utakról, előkészít *egyes* minőségeket és derekasságokat, amelyek egyszer majd nélkülözhetetlennek mutatkoznak, mint eszközei az egésznek, — sorjában kialakítja valamennyi *szolgáló* képességét, mielőtt bármit is említ az uralkodó feladatról, „célról",

„jelentésről". — Ebben az irányban tekintve, életem egyszerűen csodálatos. *Az értékek átértékelésének* feladatára talán több képesség volt szükséges, mint amennyi valaha is együtt lakott bármely egyes emberben, mindenekelőtt ellentétes képességek is a nélkül, hogy ezeknek szabad lett volna egymást zavarni, lerombolni. A képességek rangsora; distancia; az elválasztás művészete az ellenségessé tevés nélkül; semmit sem összekeverni, semmit sem „kibékíteni": óriási sokaság, amely mégis ellentéte a kaosznak — ez volt az előfeltétel, ösztönöm hosszú titkos munkája és művészete. *Magasabb oltalma* olyan mértékben erősnek mutatkozott, hogy egy esetben sem sejtettem is csak, mi nő bennem, hogy valamennyi képességem egy napon hirtelenül éretten, végső tökéletességében *előugrott*. Hiányzik belőlem annak az emlékezete, hogy valaha is fáradtam volna, — életemben nem mutatható ki a *küzdés* egy vonása sem, a hősi természet ellentéte vagyok. Valamit „akarni", valamire „törekedni", valamilyen „célt", valamilyen „kívánságot" szem előtt tartani — mindezt nem ismerem tapasztalásból. Még ebben a pillanatban is mint síma tengerre tekintek ki jövőmre — *messzi* jövőre! —: semmiféle kívánság nem fodrozódik azon. Legkevésbbé sem akarom, hogy valami másképen legyen, mint ahogy van; magam sem akarok mássá lenni... De így éltem mindig. Semmi kívánságom sem volt. Valaki, aki negyvennegyedik éve után azt mondhatja, hogy sohasem fáradozott *tisztességekért, nőkért, pénzért!* — Nem mint hogyha hiányoztak volna... Így például egy szép napon egyetemi tanár voltam — sohasem gondoltam legtávolabbról sem ilyesmire, mert alig voltam 24 éves. Így voltam két évvel azelőtt egy napon filologus: abban az értelemben, hogy *első* filologiai munkámat, kezdetemet minden értelemben, tanárom, Ritschl, „Rheinisches Museum"-a számára kinyomatásra kívánta. (Ritschl — tisztelettel mondom — az egyetlen geniális tudós, akit máig láttam.)

Ezek a kis dolgok — táplálkozás, hely, éghajlat, felüdülés, az önzés egész kazuisztikája — minden fogalmat meghaladóan fontosabbak, mint mindaz, amit eddig fontosnak tekintettek. Éppen itt kell kezdeni az újratanulást. Mindaz, amit az emberiség eddig komolyan mérlegelt, csupán beteg természetek rossz ösztöneinek *hazugságai:* „Isten", „lélek", „erény", „bűn", „igazság", „örök élet". De ezekben keresték az emberi természet nagyságát, „isteniségét"...! Ha már most összehasonlítom magamat azokkal az emberekkel, akiket eddig mint *első* embereket tiszteltek, akkor a különbség kézzelfogható. Ezeket az állítólagos „elsőket" még egyáltalában nem is számítom az emberek közé, — számomra az emberiség kivetettjei, betegség és bosszúösztönök szüleményei: csupa bajthozó, alapjában gyógyíthatatlan embertelenségek, akik bosszút állnak az életen... Ennek ellentéte akarok lenni: előjogom az, hogy megvan a legnagyobb fínomságom az egészséges ösztönök minden jelére. Hiányzik belőlem minden beteges vonás; még a súlyos betegség időszakaiban sem lettem betegessé; hiába keresnének lényemben fanatikus vonást. Életem egy pillanatából sem lehet igényes vagy patétikus magatartást kimutatni. Az attitűd patosza nem tartozik a nagysághoz; akinek egyáltalában szüksége van attitűdökre, az *hamis*... Vigyázzatok minden festői emberre! — Az élet könnyű lett nekem, a legkönnyebb akkor, amikor a legnehezebbet kívánta tőlem. Aki engem ennek az ősznek hetven napjában látott, amikor megszakítás nélkül csupa elsőrangú dolgot csináltam meg, amilyeneket senki ember nem csinál utánam — vagy csinál előttem, felelősséggel minden utánam jövő évezred iránt, az a feszültségnek egyetlen vonását sem vette rajtam észre, annál inkább túláradó frisseséget és derűt. Sohasem ettem kellemesebb érzésekkel, sohasem aludtam jobban. — Nem ismerem más módját a nagy feladatokkal való közlekedésnek, mint a *játékot:* ez, mint a nagyság jele, lényeges előfeltevés. A legcsekélyebb kényszer, a komor arc, bármely kemény hang a nyakban mindmegannyi ellenvetés egy ember ellen, és mennyivel inkább műve ellen!... Az embernek nem szabad, hogy idegei legyenek... A magányosság miatt *szenvedni* is ellenvetés, — én mindig csak a „sokaság" miatt szenvedtem... Abszurd korai időben, hétéves koromban, már tudtam, hogy sohasem ér el emberi szó: láttak

valaha is emiatt szomorúnak? — Még ma is ugyanazzal a nyájassággal vagyok mindenki iránt, még a legalacsonyabbakkal szemben is csupa kitüntetés a viselkedésem: mindebben egy szemernyi gőg, titkos megvetés nincs. Akit megvetek, az *kitalálja*, hogy megvetem: puszta létemmel fellázítom mindazt, amiben rossz vér folyik... Formulám az emberi nagyságra amor fati: hogy az ember semmit sem akar másképen, előre nem, hátra nem, minden örökkévalóságban nem. A szükségszerűt nemcsak elviselni, még kevésbbé elszínlelni — minden idealizmus hazugság a szükségszerűség előtt —, hanem *szeretni*...

Hogy miért írok olyan jó könyveket. Egyik vagyok én, másik az írásaim. — Mielőtt ezekről magukról beszélek, hadd érintsem az írások megértésének vagy megnemértésének kérdését. Annyira hanyagul teszem ezt, amennyire csak illik: mert ez a kérdés még semmiképen sem időszerű. Még magam sem vagyok időszerű, egyesek posthumusan születnek. — Valamikor szükség lesz intézményekre, amelyekben élnek és tanítanak, ahogyan én értem az életet és a tanítást: akkor majd talán külön tanszékeket is állítanak a Zarathustra értelmezésére. A legritkább kitüntetések egyikének látszik előttem, amelyet valaki önmagának juttathat, ha valamelyik könyvemet kézbe veszi, — még azt is felteszem, hogy e célból leveti cipőjét, — csizmáról nem is szólva. Amikor egyszer Heinrich von Stein doktor becsületesen elpanaszolta, hogy Zarathustrámból egy szót sem ért, azt mondottam neki, hogy ez így van rendjén: ha valaki abból hat mondatot megértett, azaz: átélt, az a halandók magasabb fokára emelkedett, mint amelyet „modern" emberek el tudnak érni. Hogy kívánhatnám is csak, ezzel a távolságérzésemmel, hogy a „modernek", akiket ismerek —, olvassanak! Még ezen a nyáron, olyan időben, amikor súlyos, nagyon is súlyos irodalmammal az irodalom egész maradékát ki tudnám lendíteni az egyensúlyból, a berlini egyetem egyik tanára jóakaratúlag értésemre adta, hogy más formát alkalmazzak: ilyesmit senki sem olvas.

Végül is senki sem képes a dolgokból, a könyvekből is többet kihallani, mint amennyit már tud. Amihez az embernek nincs ajtaja az élmény felől, ahhoz nincs füle. Gondoljuk el a szélső esetet: hogy egy könyv csupa olyan élményről beszél, amelyek egészen kívül esnek a gyakori vagy akárcsak ritka tapasztaláson, — hogy az *első* nyelv a tapasztalatok egész sora számára. Ebben az esetben egyszerűen semmit sem hallanak, azzal az akusztikus csalódással, hogy ott, ahol nem hallanak semmit, *nincs is semmi*... Végül is átlagban ez az én tapasztalásom és, ha akarják, tapasztalásom *eredetisége*. Aki azt hitte, hogy értett valamit belőlem, az valamit összetákolt magának belőlem, saját képe szerint, — nem ritkán az ellentétemet, például egy „idealistát"; aki semmit sem értett meg belőlem, tagadta, hogy egyáltalában tekintetbe jövök. A „több-mint-ember" szót a legmagasabb jólsikerültség típusának megjelölésére, ellentétben a „modern" emberekkel, a „jó" emberekkel, keresztényekkel és más nihilistákkal — olyan szó, amely egy Zarathustra, az erkölcs megsemmisítőjének szájában nagyon gondolkodóba ejtő szó — csaknem mindenütt teljes ártatlansággal azoknak az értékeknek az értelmében értették, amelyeknek az ellentétét jelenítette meg Zarathustra alakja: azaz egy magasabb fajtájú ember „idealista" típusa, félig „szent", félig „zseni" értelmében... Más tudós szarvasmarha a darwinizmussal gyanúsított meg miatta; még annak a tudása és akarata ellenére oly nagy pénzhamisítónak, Carlylenak, tőlem annyira kajánul elutasított „hőskultuszát" is felismerték benne. Akinek a fülébe súgtam, hogy inkább még egy Cesare Borgia, mint egy Parsifal után nézzen, az nem hitt a fülének. — Egy különleges esetben minden szemem elé került, amit egyik könyvem ellen — a „Túl a jón és gonoszon" volt — vétkeztek; csinos jelentést írhatnék róla. Ki hinné, hogy a Nationalzeitung — porosz hírlap, külföldi olvasóim tájékoztatására, — magam, engedelemmel, csak a Journal des Débats-t olvasom — teljes komolysággal az „idő jelének" tudta megérteni a könyvet, mint igazi valódi *junker-filozófiát*, amelyhez a Kreuzzeitungnak csak a bátorsága hiányzik...

Ezt németek számára mondtam: mert különben mindenütt vannak olva-

sóim — csupa *válogatott* intelligencia, kipróbált, magas állásokban és kötelességekben nevelt jellemek; sőt valóságos zseniк is vannak olvasóim között. Bécsben, Szentpétervárott, Stockholmban, Kopenhágában, Párisban és Newyorkban — mindenütt felfedeztek: de *nem* Európa lapályországában, Németországban... És, hogy bevalljam, még inkább örülök nem-olvasóimnak, olyanoknak, akik sem az én nevemet, sem a filozófia szót sohasem hallották, de akárhová megyek, például itt Torinoban, látásomra minden arc felderül és jóságosan néz. Ami eddig leginkább hízelgett nekem, az, hogy öreg kofáknak nincs nyugtuk, amíg legédesebb szőlőjüket össze nem keresték számomra. *Ennyire* kell az embernek filozófusnak lennie... Nem hiába nevezik a lengyeleket a franciáknak a szlávok között. Egy charmante orosz nő egy pillanatig sem tévedne afelől, hová tartozom. Nem sikerül ünnepélyessé válnom, legfeljebb az elfogódottságig viszem... Németül gondolkodni, németül érezni — mindent tudok, de *ez* meghaladja erőmet... Öreg tanárom, Ritschl, azt állította, hogy még filologiai értekezéseimet is úgy fogalmazom meg, mint egy párisi romancier — abszurdul érdekfeszítően. Párisban magában bámulnak „toutes mes audaces et finesses"-emen — a kifejezés Taine úrtól való —, attól félek, hogy a ditirambus legmagasabb alakjáig található nálam egy adalék abból a sóból, amely sohasem válik ostobává — „németté" — esprit... Én vagyok az antiszamár par excellence és ezzel világtörténelmi szörny...

Némileg ismerem írói előjogaimat; egyes esetekben tanusították is nekem, mennyire „elrontja" az írásaimhoz való hozzászokás az ízlést. Más könyveket egyszerűen már nem viselnek el, legkevésbbé filozófiaiakat. Aki velem az akarás *magasságában* rokon, a tanulás igazi extázisait éli át; mert olyan magasságokból jövök, amelyekbe soha madár fel nem szállt, ismerek mélységeket, amelyekbe még láb nem tévedt. Azt mondták nekem, hogy könyveimet nem lehet letenni, — még az éjjeli nyugodalmat is megzavarom... Semmiképen sincsen ennél büszkébb és raffináltabb fajtájú könyv: — imitt-amott elérik a legmagasabbat, ami a Földön elérhető, a cinizmust; a leggyengédebb ujjakkal és a legbátrabb öklökkel kell őket meghódítani. Ha elképzelem a tökéletes olvasó képét, akkor mindig a bátorság és kíváncsiság szörnye lesz belőle, azonkívül még valami hajlékony, csalafinta, óvatos, született kalandor és felfedező.

Még egy általános szót szólok *írásművészetemről*. A patosz állapotát, belső feszültségét *közölni* jelek által, valamint e jelek tempójával — ez ama stílus értelme; és tekintettel arra, hogy a belső állapotok sokasága rendkívüli nálam, sok stíluslehetőségem van — egyáltalában a stílus legtöbbrétű művészete, amellyel ember valaha rendelkezett. Minden stílus *jó*, amely a belső állapotot valóban közli, amely a jelekben, a jelek tempójában, a *taglejtésekben* — minden periódustörvény taglejtésművészet — nem fog félre. Ösztönöm itt csalhatatlan. — Jó stílus *önmagában* — tiszta balgaság, puszta „idealizmus", akárcsak a „szépség *önmagában*", „jóság *önmagában*", akárcsak a „*magábanvaló* dolog"... Persze feltéve, hogy vannak fülek, — Zarathustrám például még keresi azokat és még sokáig keresheti. — *Méltónak* kell lenni arra, hogy megvizsgálják... És addig nem lesz senki, aki megérti az itt eltékozolt művészetet: soha nem volt senki, akinek több eltékozolnivaló, új, hallatlan, valóban előbb arra teremtett művészi eszköze volt. Hogy ilyesmi éppen németül volt lehetséges, azt bizonyítani kellett: sajátmagam utasítottam volna el azelőtt legkeményebbül. Előttem nem tudják, mit lehet a német nyelvvel, — mit lehet a nyelvvel egyáltalában csinálni. Olyan ditirambussal, mint a *harmadik* Zarathustra utolsójával, „A hét pecsét" felírásúval, ezer mérföldnyire túlszárnyaltam azt, amit eddig poézisnek neveztek.

Hogy írásaimból olyan *pszichologus* beszél, akihez nincs hasonló, ez talán az első belátás, amelyre a jó olvasó eljut — olyan olvasó, amilyent érdemelek, aki úgy olvas engem, mint ahogy jó öreg filologusok olvasták Horatiusukat. — Volt-e füle valakinek szerelemmeghatározásom számára? ez az egyetlen, amely filozófushoz méltó. A szerelem — eszközeiben a nemek háborúja, alapjában

halálos gyűlölete. — Meghallották-e válaszomat arra a kérdésre, hogyan gyógyít meg, vált meg az ember egy nőt? Hogy gyermeket csinál neki. A nőnek szüksége van gyermekekre, a férfi mindig csak eszköz: így szólott Zarathustra. — A leggonoszabb „idealizmus" egyik egész fajának — amely különben férfiakban is előfordul, például Ibsen Henrikben, ebben a tipikus aggszűzben — az a célja, hogy a jó lelkiismeretet, a természetet *megmérgezze* a szerelemben.

A tragédia születése. „Görögség és pesszimizmus": ez kevésbbé kétértelmű cím lett volna: nevezetesen mint első felvilágosítás arról, hogyan készültek el a görögök a pesszimizmussal, — mivel *győzték le*... Ép a tragédia a bizonyítéka annak, hogy a görögök nem voltak pesszimisták: Schopenhauer itt melléfogott, mint ahogy mindenben melléfogott. — Némi semlegességgel kézbe véve, „A tragédia születése" nagyon korszerűtlennek látszik: az ember nem is álmodná, hogy a wörthi csata dörgése közepette *fogtam bele*. Ezeket a problémákat Metz falai előtt, hideg szeptemberi éjtszakákon, a betegápoló szolgálat kellős közepében gondoltam át; inkább még azt lehetne hinni, hogy az írás ötven évvel öregebb. Politikailag közömbös — „némettelen", mondanák ma —, megütközést keltő hegeli szaga van, csupán néhány formulájában ragad hozzá Schopenhauer hulla-keserű parfőmje. Egy „eszme" — a dionysosi és az apolloi ellentéte — metafizikába fordítva; a történet maga mint ennek az „eszmének" a fejlődése; a tragédiában az ellentét egységben feloldva; eszerint az optika szerint olyan dolgok, amelyek még sohasem néztek egymás szemébe, hirtelenül szembeállítva, egymásból megvilágítva és *megértve*... például az opera és a forradalom... A könyv két döntő *újítása* először a dionysosi jelenség megértése a görögöknél — ennek első lélektanát nyujtja, abban az egész görög művészet *egy* gyökerét látja —. A másik a sokratizmus megértése: Sokratest először ismeri meg mint a görög feloszlás eszközét, mint tipikus dekadenst. „Észszerűség" az ösztön *ellen*. — Ez a kezdet módfelett figyelemreméltó. Legbelső tapasztalásomhoz *felfedeztem* az egyetlen hasonlatot és párt a történetben — és ezzel elsőnek értettem meg a csodálatos dionysosi jelenséget. Egyáltalában azzal, hogy Sokratest dekadensnek ismertem fel, teljesen egyértelmű bizonyítékát adtam annak, milyen kevéssé veszélyezteti lélektani fogásom biztosságát valamilyen erkölcs-idiosynkrasia: — az erkölcs maga mint dekadencia-tünet elsőrangú újítás, egyetlenség a megismerés történetében. Én láttam először az igazi ellentétet: az *elfajuló* ösztönt, amely földalatti bosszúvággyal fordul az élet ellen (kereszténység, Schopenhauer bölcselete, bizonyos értelemben már Platon bölcselete, az egész idealizmus mint tipikus alakok) és a *legmagasabb igenlésnek* bőségből, túlcsorduló bőségből született formuláját, fenntartás nélküli igentmondást, még a fájdalomra is, a bűnre is, a lét minden kérdésességére és idegenségére is... — Aki nemcsak megérti a „dionysosi" szót, hanem *magát* érti meg a „dionysosi" szóban, annak nincs szüksége Platon vagy a kereszténység vagy Schopenhauer cáfolatára — *az szagolja a rothadást*... — A tragikus érzés a levés örök gyönyöre, amely még a megsemmisítés gyönyörét is magába zárja. Ebben az értelemben jogom van önmagamat mint az első tragikus filozófust megérteni — azaz mint a pesszimista filozófus legszélső ellentétét és ellenlábasát. — *Tragikus* korszakot ígérek: az életigenlés legnagyobb művészete, a tragédia, újjászületik majd, ha az emberiség maga mögött tudja a legkeményebb, de legszükségszerűbb háborúkat *anélkül, hogy emiatt szenvedne*... A pszichologus még hozzátehetné, hogy annak, amit ifjú éveimben a wagneri muzsikában hallottam, egyáltalában semmi köze sincs Wagnerhoz; hogy akkor, amikor a dionysosi zenét írtam le, *azt* írtam le, amit *én* hallottam, hogy ösztönösen mindent át kellett ültetnem és alakítanom abba az új szellembe, amelyet magamban hordoztam. Ennek bizonyítéka *olyan erős bizonyíték, amilyen csak lehet*, „Wagner Bayreuthban" című írásom: valamennyi lélektanilag döntő részben csakis rólam van szó — kíméletlenül az én nevemet vagy a „Zarathustra" szót lehet odatenni, ahol a szöveg a Wagner szót adja. A *ditirambikus* művész egész képe a Zarathustra *praeexistens* költőjének a képe, szakadékos mélységgel megrajzolva, és anélkül, hogy a wagneri valóságot akár egy pillanatra is érintené.

— Ebben az írásban minden előrehirdető: a görög szellem visszatérésének közelsége, Ellen-Sándorok szükségessége, akik a görög kultúra gordiusi csomóját megint *megkötik*, miután megoldották... Hallani kell a világtörténelmi hangsúlyt a „tragikus érzület" fogalmának bevezetésében: ebben az írásban csupa világtörténelmi hangsúly van.

A korszerűtlenek. A cél elvész, a kultúra: — az eszköz, a modern tudomány-üzem, barbarizál... Ebben az értekezésben először ismerték fel betegségnek, a hanyatlás tipikus jelének a „történelmi érzéket", amelyre ez a század büszke. — A harmadik és negyedik korszerűtlenben, mint a kultúra *magasabb* fogalmára, a „kultúra" fogalom helyreállítására irányuló *ujjmutatást* a legkeményebb *önzésnek, önnevelésnek* két képét állítottam fel, par excellence korszerűtlen típusokat, telve szuverén megvetéssel mindazzal szemben, amit körülöttük „birodalomnak", „műveltségnek, „kereszténységnek", „Bismarcknak", „sikernek" hívtak — Schopenhauer és Wagner *vagy*, egy szóval, Nietzsche... E négy merénylet közül az elsőnek rendkívüli sikere volt. A lárma, melyet előidézett, minden tekintetben pompás volt. Ennek az írásnak az utóhatása egyenesen felbecsülhetetlen életemben. Senki sem keresett velem eddig civakodást. Hallgatnak, Németországban komor elővigyázattal kezelnek: évek óta feltétlen szólásszabadságot használtam, amelyre ma senkinek sincs, legkevésbbé a „birodalomban", eléggé szabad *keze*. Paradicsomom „kardom árnyékában" van...

Hogy a Schopenhauer és Wagner nevével jelzett korszerűtlenek különösképp szolgálnák mindkét eset megértését vagy akárcsak lélektani kérdésfeltevését, nem állítanám, — egyetmást, méltán, kivéve. Igy például mély ösztönös biztossággal már itt színészi tehetségnek nevezem az elemi vonást Wagner természetében. — Úgy (amint én itt) használta Platon Sokratest, mint Platonra vonatkozó jelrendszert. Most, amikor némi távolságról tekintek vissza azokra az állapotokra, amelyeknek bizonyítványai azok az írások, nem tagadnám, hogy alapjában csak rólam beszélnek. „Wagner Bayreuthban" jövőm látomása; ezzel szemben a „Schopenhauer mint nevelő"-be legbelső történetem, *keletkezésem* van beleírva. Mindenekelőtt *fogadalmam!*... *Ami* ma vagyok, *ahol* ma vagyok — olyan magasságban, ahol már nem szavakkal, hanem villámokkal beszélek —, ó milyen messze voltam innen akkor még! — De *láttam* a földet, — egy pillanatig sem csaltam magamat az út, a tenger, a veszély — *és* a siker tekintetében! — Az én okosságom, hogy sok és sokfelé voltam, hogy *egy* lehessek, — hogy *egyhez* juthassak. Egyideig tudósnak is *kellett* lennem.

Emberi, nagyon is emberi dolgok. Két folytatással. Az „Emberi, nagyon is emberi dolgok" egy válság emlékműve. *Szabad* szellemeknek való könyvnek hívja magát: csaknem minden mondata egy győzelmet fejez ki — azzal a természetemhez *hozzá nem illőtől* szabadítottam meg magamat. Nem való hozzám az idealizmus: a cím azt mondja, „ahol *ti* eszményi dolgokat láttok, *én* — emberi, jaj csak nagyon is emberi dolgot látok!"... Én jobban ismerem az embert... — Ellentétben mindazzal, ami utána írt, Voltaire a szellem grandseigneurje: pontosan az, ami én is vagyok. Voltaire neve egyik írásomon — az valóban haladás volt — hozzám... — Egyik tévedést a másik után nyugodtan jégre teszek, az eszményt nem cáfolom meg — megfagy... Például megfagy „a zseni", „a szent", „a hős", „a hit", „a meggyőződés", „a magábanvaló", igen lehül a „részvét". Ami akkoriban bennem eldőlt, nem a Wagnerral való szakítás volt — ösztönöm egészében való eltévelyedését éreztem, amelynek csak egy-egy jele voltak az egyes balfogások, akár Wagnernak vagy bázeli professzorságnak hívják. *Türelmetlenség* önmagammal lepett meg; beláttam, hogy legfőbb ideje *magamra* eszmélnem. Egyszerre ijesztő módon világossá lett előttem, mennyi időt pazaroltam máris el, — milyen haszontalannak, milyen önkényesnek mutatkozik egész filologus-létem, feladatomhoz mérve. Szégyelltem ezt a hamis szerénységet —. — Egyenesen égő szomjúság fogott el: azóta tényleg nem tanultam mást, mint fiziologiát, orvostudományt és természettudományt, — még voltaképeni történelmi tanulmányokhoz is csak akkor tértem újra vissza, amikor *feladatom* parancsolóan kényszerített arra.

Ösztönöm akkoriban kérlelhetetlenül döntött a még további engedékenység, együtt-menés, magam-összetévesztése ellen. Mindenfajta élet, a legkedvezőtlenebb feltételek, betegség, szegénység, — minden előnyösebbnek látszott nekem annál a méltatlan „önzetlenségnél", amelybe először tudatlanságból, *fiatalságból* keveredtem, amelyben később lomhaságból, úgynevezett „kötelességérzésből" maradtam fogva. — Itt olyan módon, amelyet nem tudok eléggé csodálni, és éppen jókor segítségemre jött *keserves* atyai örökségem, — alapjában korai halálra való előrerendelés. A betegség *lassan kiszabadított;* minden szakítástól, erőszakos és megütközést keltő lépéstől megkímélt. Megajándékozott a csendes fekvés, a semmittevés, várakozás és türelmesség kényszerűségével... De hiszen ez annyit jelent, mint gondolkodni!... Szemem véget vetett minden könyvmolyságnak, németül filologiának: meg voltam váltva a „könyvtől", évekig nem olvastam semmit — a *legnagyobb* jótétemény, amelyben magamat részesítettem! — Legalsó magam, amely már mintegy be volt temetve, lassan, félénken, kétségeskedve felébredt — de végre *újra beszélt.* Sohasem voltam olyan boldog önmagammal, mint életem legbetegebb és legfájdalmasabb idejében: csak meg kell nézni a „Pirkadást", vagy a „Vándor és árnyékát", hogy megértsék, mi volt ez a „visszatérés önmagamhoz": a gyógyulásnak magának legmagasabb fajtája!... A másik csak ebből következett.

Alapjában Gast Péter úr lelkiismeretét terheli a könyv. Bekötött és fájó fejjel diktáltam, ő leírta, korrigálta is. Amikor a könyv végül készen került kezembe — a nagybeteg mélységes csodálkozására —, akkor többek között Bayreuthba is küldtem két példányt. A véletlen csodálatos értelme folytán egyidejűleg megérkezett a Parsifal-szöveg szép példánya, Wagner ajánlásával hozzám „drága barátjának, Nietzsche Frigyesnek, Wagner Richárd, egyháztanácsos". — A két könyvnek ez a kereszteződése — nem olyan volt-e mint két kardé? Mindenesetre mindketten így éreztük: mert mindketten hallgattunk. — Hihetetlen! Wagner jámbor lett...

Pirkadás. Gondolatok az erkölcsről mint előítéletről. Hogy az ember e könyvtől félénk óvatossággal búcsuzik el mindazzal szemben, ami eddig az erkölcs neve alatt jutott tiszteletnek, sőt imádathoz, nem áll ellentmondásban azzal, hogy az egész könyvben nem fordul elő negatív szó, támadás, kajánság, — hogy ellenkezőleg, a napon fekszik, kereken, boldogan, a sziklák között napozó tengeri állathoz hasonlóan. — Az erkölcsi értékek származásának a kérdése azért *elsőrangú* számomra, mert az emberiség jövőjének feltétele. A döntő jele annak, hogy a pap (és a *rejtett* pap, a filozófus) nemcsak egy vallási közösségen belül, hanem általában úrrá lett, hogy a dekadencia-erkölcs, az akarat a végre, mint erkölcs *önmagában* érvényesül, az, hogy az önzetlenségnek feltétlen értéket tulajdonítanak és az önzést mindenütt ellenségesen fogadják. Aki ezen a ponton nem egyezik meg velem, azt *fertőzöttnek* tartom... De az egész világ nem egyezik meg velem... — Milyen értelmük van azoknak a hazugságfogalmaknak, az erkölcs *segédfogalmainak*, a „léleknek", „szellemnek", „szabad akaratnak", „Istennek", ha nem az, hogy az emberiséget fiziologiailag tönkretegyék?... Ha a komolyságot eltérítik a test, *vagyis az élet* önfenntartásától, ha a sápkórból eszményt, a test megvetéséből „a lélek üdvét" konstruálják, mi más ez, mint *recept* a dekadenciára?

A vidám tudomány („la gaya scienza"). A „Pirkadás" igentmondó könyv, mély, de világos és jóságos. Ez mégegyszer és legfelső fokban áll a gaya scienzaról: csaknem minden mondatában gyengéden kézenfogja egymást a mélyelméjűség és a pajkosság. Ki kételkedhetik abban, mi itt a „legmagasabb remény?", aki a negyedik könyv végén a Zarathustra első szavainak gyémántos szépségét látja felvillanni? Vagy aki a harmadik könyv végének gránitmondatait olvassa, amelyekben először fogalmazza meg magát egy sors *minden időkre?*

Így szólott Zarathustra. Könyv mindenkinek és senkinek. Most a Zarathustra történetét beszélem el. A mű alapkoncepciója, az *örök visszatérés gondolata,* az igenlésnek ez a legmagasabb, egyáltalában elérhető formulája —,

az 1881. év augusztusából való: egy papiroslapra vetettem azzal az aláírással: „6000 lábnyira túl az emberen és időn". Aznap a silvaplanai tó mentén mentem az erdőkön át; hatalmas, gúlaszerűen tornyosuló sziklatömb mellett, nem messzire Surleitól megálltam. Ott jött rám ez a gondolat. — Ha ettől a naptól néhány hónapot visszafelé számolok, akkor, előjelként, ízlésem hirtelen és legmélyebben döntő megváltozását találom, mindenekelőtt a zenében. Talán az egész Zarathustrát a zene körébe lehet számítani; — bizonyos, hogy a hallás művészetének újjászületése volt egyik előfeltétele. Ha viszont attól a naptól előre számolok, a hirtelen és a legvalószínűtlenebb viszonyok között bekövetkező lebetegedésig 1883 februárjában — a befejező rész, ugyanaz, amelyből az *előszóban* néhány mondatot idéztem, pontosan abban a szent órában készült el, amelyben Wagner Richárd Velencében meghalt — akkor tizennyolc hónap adódik a terhességre. A közbülső időbe tartozik a „gaya scienza"; hasonlóképen az a *himnusz az életre* (vegyes karra és zenekarra), amelynek partitúrája két évvel ezelőtt jelent meg: talán nem jelentéktelen tünet annak az évnek az állapotáról, amikor az *igentmondó*, a tragikus patosz, legnagyobb fokban lakott bennem. Valamikor később emlékezetemre fogják énekelni. — A szövegre vonatkozólag, mivel arról félreértés kering, hangsúlyozom, hogy az nem tőlem van: egy ifjú orosz nő bámulatos ihlete, akivel akkor barátságban voltam, Lou von Salomé kisasszonyé. Aki a költemény utolsó szavaiból egyáltalában értelmet tud kivenni, kitalálja, miért csodáltam: nagyság van bennük. Talán az én zenémben is van nagyság azon a ponton. — A következő télen abban a bájosan csendes rapallói öbölben éltem nem messze Genovától, amely Chiavari és a Porto fino-i előhegység között vágódik be. Egészségem nem volt a legjobb; a tél hideg és szerfelett esős; egy kis albergo, közvetlenül a tenger partján, úgy, hogy a hullámverés lehetetlenné tette az alvást, körülbelül mindenben a kívánatosság ellentétét nyujtotta. Mégis, és majdnem tételem bizonyítékául, hogy minden, ami döntő, „mégis" keletkezik, ez a tél és a viszonyoknak ez a kedvezőtlensége volt az, amik között Zarathustrám létrejött! — Délelőtt déli irányban felfelé mentem a Zoagli felé vezető gyönyörű úton, pineák mellett és a tengert messze belátva; délután, ahányszor csak egészségem engedte, körüljártam az egész öblöt Santa Margheritától Porto fino mögöttig. Ez a hely és ez a táj ama nagy szeretet alapján, amelyet III. Frigyes császár érzett iránta, még közelebb férkőzött szívemhez; 1886 őszén véletlenül ismét ezen a partvidéken voltam, amikor utóljára meglátogatta ezt a kis elfelejtett boldog világot. — Ezen a két úton jutott eszembe az egész első Zarathustra, mindenekelőtt Zarathustra maga, mint típus: helyesebben, *rámtört*...

Hogy ezt a típust megértsék, előbb fiziologiai előfeltevésével kell tisztába jönni: az az, amit a *nagy egészségnek* nevezek. — Hogyan elégedhetnénk még meg a *jelen emberrel?* Más eszmény fut előttünk, csodálatos, kísértő, veszéllyel teli eszmény, amelyre senkit sem szeretnénk rábeszélni, mert senkinek sem ismerjük el *hozzá* egykönnyen a *jogát:* olyan szellem eszménye, aki naivul, azaz akaratlanul és túláradó bőségből és hatalomból mindazzal játszik, amit eddig szentnek, jónak, érinthetetlennek, isteninek hívtak; — és akivel, mégis, talán csak kezdődik *a nagy komolyság,* még csak felemelkedik az igazi kérdőjel, a lélek sorsa fordul, a mutató továbbmegy, a tragédia *elkezdődik*...

Van-e a 19. század végén valakinek világos fogalma arról, hogy mit neveznek erős korok költői *ihletnek?* Máskép le akarom írni. — A babona legkisebb maradékával az ember tényleg alig tudná elutasítani azt az elképzelést, hogy csak inkarnációja, szája, médiuma túlhatalmú erőknek. A kinyilatkoztatás fogalma írja le egyszerűen a tényállást: olyan értelemben, hogy hirtelen kimondhatatlan biztossággal és finomsággal *láthatóvá,* hallhatóvá lesz valami, ami az embert legmélyében megrenditi és földhözvágja. Hallunk, nem keresünk; elfogadunk, nem kérdezzük, ki az, aki adja; villámként villan fel a gondolat, szükségszerűséggel, alakjában vonakodás nélkül, — sohasem volt választásom. Elragadtatás, amelynek óriási feszültsége néha könnyárban váltódik ki, amelyben a lépés önkénytelenül majd rohan, majd meglassul; tökéletes magán-

kívüliség a finom, lábujjhegyig szaladó megborzongások számtalanságának leghatározottabb tudatával; mély boldogság, amelyben a legfájdalmasabb és a legkomorabb nem ellentétként hat, hanem mint megokolt, mint kikövetelt, mint *szükségképi* szín az ilyen fényfölöslegben; a ritmikus viszonyok ösztöne, amely tág formatereket fog át — a hosszúság, a *szélesívű* ritmus szüksége csaknem mértéke az ihlet erejének, egyfajta kiegyenlítés annak nyomásával és feszültségével szemben... Minden a legnagyobb mértékben szándékosság nélkül történik, de mint a szabadságérzés, a feltétlenség, a hatalom, az isteniség viharában... A kép, a hasonlat szándéktalansága a legfeltűnőbb; nincs már fogalmunk arról, mi a kép, a hasonlat, minden mint a legközelebbi, a leghelyesebb, a legegyszerűbb kifejezés adódik. Valóban úgy látszik, mintha, Zarathustra szavára emlékeztetve, a dolgok maguk jönnének hozzánk és hasonlatul kínálkoznának. Ez az *én* tapasztalásom az ihletről; nem kételkedem, hogy évezredekkel kell visszamenni, hogy találjunk valakit, aki azt mondhatja nekem „az enyém is".

Utólag néhány hétig betegen feküdtem Genovában. Azután egy szomorú tavasz következett Rómában, amikor az életet csak úgy vettem — nem volt könnyű. Alapjában mérhetetlenül bosszantott ez a Zarathustra számára legilletlenebb helye a Földnek, amelyet nem választottam szabadon; megkíséreltem, hogy elszabaduljak, — Aquilába, Róma ellenfogalmába akartam menni, amelyet ellenségeskedésből alapítottak Róma ellen, mint ahogy én is alapítok majd egy helyet, emlékezésül egy comme il faut ateistára és egyházellenségre, legközelebbi rokonaim egyikére, a nagy hohenstaufi császárra, II. Frigyesre. De mindebben valami végzet uralkodott: megint vissza kellett térnem. Végül megelégedtem a Piazza Barberinával, miután belefáradtam a *kereszténvellenes* vidék keresése körüli fáradozásomba. Attól félek, hogy egyszer, a rossz szagok lehető kikerülése céljából, még a quirináli palotában is kérdezősködtem, nincs-e egy csendes szobájuk egy filozófus számára. — Magasan a nevezett piazza fölött egy loggián, amelyről az ember belátja Rómát és mélyen lent a fontana zúgását hallja, jött létre az a legmagányosabb dal, amelyet valaha költöttek, *Az ej dala;* ebben az időben mindig egy kimondhatatlanul szomorú dallam keringett körülöttem, amelynek refrénjét azokban a szavakban találtam meg „holtan a halhatatlanságtól..." Nyáron, visszatérve a szent csendbe, ahol a Zarathustra-gondolat első villáma világított nekem, találtam meg a második Zarathustrát. Tíz nap elég volt; egy esetben sem, az elsőben, a harmadikban és az utolsóban sem volt szükségem többre. A következő télen, Nizza halkyoni ege alatt, amely akkor fénylett bele elöször életembe, találtam meg a harmadik Zarathustrát — és készen voltam. Alig egy év, az egészre számítva. Nizza vidékének sok rejtett foltját és magaslatát felejthetetlen pillanatok szentelték meg számomra; azt a döntő részt, amely a „Régi és új táblákról" címet viseli, a legfáradságosabb felmászás közben költöttem, az állomástól a csodálatos mór sziklavárhoz. Ezahoz, — az izomügyesség mindig akkor volt bennem a legnagyobb, amikor a teremtőerő leggazdagabbul ömlött. A *test* lelkesül: hagyjuk ki a lelket a játékból... Gyakran láthattak táncolni; akkoriban a fáradtság fogalma nélkül hét, nyolc óra hosszat tudtam hegyeken vándorolni. Jól aludtam, sokat nevettem —, tökéletes erőben és türelemmel voltam.

Eltekintve ezektől a tíznapos-munkáktól, a Zarathustra közben és főleg *után* lefolyt évek hasonlíthatatlan nyomorúságot jelentettek. Az ember drágán fizet a halhatatlanságért; többször hal meg érte életében. — Van valami, amit a nagyság rancunejának nevezek: minden nagy mű, tett, egyszer bevégezve, haladéktalanul az *ellen* fordul, aki megtette. Ép azzal, hogy megtette, most már gyenge, — tettét már nem viseli el, már nem néz szemébe. Hogy az ember mögött van valami, amit sohasem volt szabad akarnia, valami, amibe bele van csomózva az emberiség sorsának csomója — és most már az emberen *rajta* van!... Ez csaknem szétlapít... A nagyság rancuneja! — Másik ilyen a borzalmas csend, amelyet az ember maga körül hall. A magányosságnak hét bőre

van; már semmi sem hatol át rajta. Harmadik a bőr abszurd ingerlékenysége kis szúrásokkal szemben, egyfajta gyámoltalanság minden kis dologban.

Ez a mű teljességgel egymagában áll. Hagyjuk a költőket: talán egyáltalában sohasem tettek valamit az erő ilyen fölöslegéből. „Dionysosi" fogalmam itt *legmagasabb tetté* vált; ezen megmérve, az emberi cselekvés egész maradéka szegénynek és feltételesnek mutatkozik. Hogy egy Goethe, egy Shakespeare pillanatig sem tudna lélekzeni ebben a szörnyű szenvedélyben és magasságban, hogy Dante, Zarathustra mellett, csupán hívő és nem olyan valaki, aki az igazságot előbb *teremti*, világkormányzó szellem, sors —, hogy a Véda költői papok és arra sem méltók, hogy egy Zarathustra saruit kioldják, ez mind a legkevesebb és nem ad fogalmat arról a distanciáról, arról az *azúr* magányosságról, amelyben ez a mű él. Zarathustrának örök joga van azt mondani: „köröket zárok magam körül és szent határokat; mind kevesebben szállnak fel velem mind magasabb hegyekre, — hegységet építek mind szentebb hegyekből". Valamennyi nagy lélek szellemét és jóságát vegyük egybe: mindannyian nem volnának képesek Zarathustra egyetlen egy beszédjét létrehozni. Óriási az a létra, amelyen fel- és alászáll; messzebb látott, messzebb akart, messzebb *bírt*, mint bármely ember. Minden szavával ellentmond minden szellem e leginkább igentmondója; benne minden ellentét új egységbe van kötve. Az emberi természet legmagasabb és legalsó erői, a legédesebb, legkönnyelműbb és legfélelmetesebb, *egy* kútból ömlik halhatatlan biztossággal. Addig nem tudják, mi a magasság, mi a mélység; még kevésbbé tudják, mi az igazság. Az igazságnak ebben a kinyilatkoztatásában nincs egyetlen pillanat, amelyet már előrevettek, a legnagyobbak egyike kitalált volna. Zarathustra előtt nincs bölcseség, nincs lélekkikutatás, nincs a beszéd művészete; hallatlan dolgokról beszél itt a legközelebbi, a legmindennapibb. A szentencia szenvedélyben remeg; az ékesszólás zenévé lett; villámok szóródnak előre eddig ki nem talált jövőkbe. A hasonlat leghatalmasabb ereje, amely eddig volt, szegény és játék szemben a nyelvnek ezzel a visszatérésével a képiesség természetéhez. — És hogyan száll le Zarathustra és mindenkinek a legjóságosabbat mondja! Hogyan fogja meg még ellenfeleit, a papokat is, gyengéd kezekkel és velük szenved miattuk! — Itt az embert minden pillanatban legyőzik, a „több-mint-ember" fogalma itt a legmagasabb valóság lett, — végtelen távolságban fekszik mindaz *alatta*, amit eddig nagynak neveztek az emberben. Zarathustra éppen abban a terjedelmes térben, ebben az ellentétekhez való hozzáférhetőségben érzi magát *minden létező legfelső fajának*. — Ez magának Dionysosnak a fogalma. Zarathustra típusában az a lélektani probléma, hogyan lehet az, aki hallatlan mértékben nemet mond, nemet *tesz* mindarra, amire eddig igent mondtak, mégis a nemetmondó szellem ellentéte... „Áldó igentmondásomat még minden szakadékba elviszem"... De ez mégegyszer Dionysos fogalma.

Milyen nyelven beszél az ilyen szellem, ha egyedül magával beszél? A *ditirambus* nyelvén. Én vagyok a ditirambus feltalálója. Hallgassák meg, hogyan beszél Zarathustra *napkelte előtt* önmagával: ilyen smaragd boldogsága, ilyen isteni gyengédsége még nem volt emberi nyelvnek előttem. Az ilyen Dionysos legmélyebb szomorúsága is még ditirambus lesz; ennek jeléül *Az éj dalát* veszem. (Ezután idézi „Az éj dalát".)

Ilyesmit sohasem költöttek, sohasem éreztek, sohasem *szenvedtek:* így egy isten szenved, Dionysos. A fényben való nap-elmagányosodás ilyen ditirambusára Ariadne volna a válasz... Ki tudja rajtam kívül, micsoda Ariadne!... Mindezeknek a rejtvényeknek a megfejtésével eddig senki sem rendelkezett, abban is kételkedem, hogy valaki akár csak rejtvényeket látott is itt. Zarathustra *igentmondó* minden elmúlt igazolásáig, megváltásáig is. — Az imperatívusz: „legyetek kemények!", a legalsó bizonyosság arról, hogy *minden teremtő kemény*, a dionysosi természet igazi jele.

Túl a jón és gonoszon. A jövő bölcseletének előjátéka. A most következő évek feladata olyan szigorúan ki volt előre jelölve, amint csak lehetséges. Miután feladatom igentmondó része meg volt adva, nemetmondó, *nemet-*

levő fele került sorra: maga az eddigi értékek átértékelése, a nagy háború, — a döntés napjának felidézése. — Innen kezdve valamennyi írásom horog: talán ép olyan jól értek a horgászáshoz, mint akárki?... Ha semmi sem *fogódott meg*, úgy az nem engemet terhel. *A halak hiányoztak.*

Ez a könyv (1886) lényegében a *modernitás* bírálata, beleszámítva a modern tudományokat, a modern művészeteket, még a modern politikát is, ujjmutatásokkal egy ellentétes típusra, amely olyan kevéssé modern, amennyire csak lehet, egy előkelő igentmondó típusra. Az utóbbi értelemben a könyv a gentilhomme iskolája, a fogalmat szellemibben és *radikálisabban* értve, mint bármikor. A raffinement a *hallgatás* alakjában, szándékában, művészetében áll előtérben, a lélektant bevallott keménységgel és kegyetlenséggel kezelem, a könyvből hiányzik minden jólelkű szó... Mindez felüdít: ki is találja ki végül, milyen fajta felüdülést tesz szükségessé a jóság olyan eltékozlása, mint a Zarathustra?... Teologiailag szólva — figyeljenek, mert ritkán beszélek mint teologus — Isten maga volt az, aki teremtő napjainak munkája után mint kígyó feküdt a megismerés fája alá: felüdült attól, hogy Isten... Nagyon is szépen csinált meg mindent... Az ördög csupán Isten múlatása minden hetedik napon...

Az erkölcs genealogiája. Vitairat. A három értekezés, amelyből ez a genealogia áll, kifejezés, szándék és a meglepetés művészete tekintetében talán a legaggasztóbb, amit eddig írtak. Tudvalévő, hogy Dionysos a sötétség istene is. — Végül minden esetben teljesen borzalmas robbanások közepette, *új* igazság válik vastag felhők között láthatóvá. Az első értekezés igazsága a kereszténység lélektana: a kereszténység születése a ressentiment lelkéből, *nem*, amint talán hiszik, a „Lélekből", — lényege szerint ellenmozgalom, a nagy felkelés az *előkelő* értékek uralma ellen. A második értekezés a *lelkiismeret* lélektanát adja: ez *nem* „Isten hangja az emberben", amint talán hiszik, hanem a kegyetlenség visszaforduló ösztöne. A harmadik értekezés arra a kérdésre válaszol, honnan származik az aszkéta eszmény, a papi eszmény szörnyű *hatalma*, ámbár az dekadencia-eszme. Felelet: nem onnan, mert Isten tevékeny a papok mögött, mint talán hiszik, hanem, mert eddig az egyetlen eszmény volt, mert nem volt versenytársa. „Mert az ember szívesebben akarja még a semmit akarni, mint *nem* akarni"... Mindenekelőtt hiányzott az *elleneszmény* — ***Zarathustráig.***

Bálványok alkonya. Hogyan filozofál az ember a kalapáccsal? Ez az írás még nem is 150 lapnyi, derűs és végzetes hangú, nevető démon —, oly kevés nap műve, hogy nem is tartom illőnek számukat megnevezni, egyáltalában kivétel a könyvek között: nincs szubsztanciálisabb, függetlenebb, földhözvágóbb, — gonoszabb. Ha valaki röviden akar magának fogalmat alkotni arról, mennyire fejetetején állt előttem minden, akkor ezzel az írással kezdje. Az, amit a címlap bálványnak hív, egyszerűen az, amit eddig igazságnak neveztek. Bálványok alkonya — magyarul: a régi igazság végét járja...

Nincs realitás, nincs idealitás, amelyet ez az írás nem érintene (— érint: milyen óvatos eufémizmus!...) Nemcsak az *örök* bálványokat, a legfiatalabbakat is, tehát a legvégelgyengültebbeket. Például a „modern eszméket". Nagy szél fúj a fák között, és mindenütt gyümölcs hull le — igazságok. Túlontúl gazdag ősz pazarlása van benne: az ember igazságokba botlik, egyeseket agyon is tapos, — nagyon is sok van belőlük... Amit azonban kezébe kap, az már nem kérdéses, azok döntések. Még csak nekem van a kezemben az „igazságok" mértéke, még csak én dönthetek. Mintha *második tudat* nőtt volna bennem, mintha bennem „az akarat" világot gyujtott volna magának arról a *ferde* pályáról, amelyen eddig lefelé szaladt... A *ferde* pályát — ezt nevezték az útnak az „igazsághoz"... Vége van minden „homályos ösztönnek", ép a *jó* ember volt legkevésbbé tudatában a helyes útnak... És legkomolyabban, előttem senki sem tudta a helyes utat, az utat *föllelé:* csak velem kezdődőleg vannak a kultúrának ismét reményei, feladatai, előírható útjai — *én vagyok ezeknek vidám hírnöke*... Ugyanezzel sors is vagyok.

Közvetlenül az imént említett mű befejezése után és egyetlen napot sem vesztegetve, belefogtam az átértékelés óriási feladatába, olyan szuverén büszkeségérzéssel, amelyet semmi el nem ér, minden pillanatban halhatatlanságom biztos tudatában, és jelet jel után a sors biztosságával érctáblákba vésve. Az előszó 1888 szeptember 3-án jött létre: amint reggel, leírása után, kiléptem a szabadba, a legszebb napot találtam, amelyet a Felső-Engadin nekem valaha is mutatott — átlátszóan, izzó színekkel, minden ellentétet, minden közepet jég és Dél között magába zárva. — Csak szeptember 20-án hagytam el Sils-Mariat, áradásoktól visszatartva, végül már régen az egyetlen vendég azon a csodálatos helyen, amelynek hálám a halhatatlan név ajándékát akarja adni. Viszontagságos út után, még életveszedelemben is forogva az elárasztott Comoban, amelyet csak éjjel értem el, 21-én délután megérkeztem Torinoba, *bebizonyosult* helyemre, mostantól fogva székhelyemre. Újra kivettem ugyanazt a lakást, amelyben tavasszal szálltam meg. Késedelem és egy pillanatnyi eltérülés nélkül megint munkához láttam: már csak a mű utolsó negyedét kellett elintézni. Szeptember 30-án nagy győzelem; hetedik nap; egy isten semmittevése a Po partján. Ugyanaznap még megírtam a „Bálványok alkonya" előszavát. — Sohasem éltem meg ilyen őszt, nem is tartottam ilyesmit lehetségesnek a Földön, — Claude Lorrain a végtelenbe továbbgondolva, minden nap egyforma féktelen tökéletességgel.

A Wagner-eset. Egy zenész-probléma. Hogy ezzel az írással megbírkózzunk, a zene sorsa miatt mint nyilt seb miatt kell szenvednünk. — Hogy *mi miatt* szenvedek, ha a zene sorsa miatt szenvedek? Azért, mert a zenét megfosztották világmegdicsőítő, igentmondó jellegétől, mert dekadencia-zene és már nem Dionysos fuvolája... Ilyen esetekben derűsnek lenni és önmagát is kigúnyolni — ridendo dicere severum, amikor a verum dicere minden keménységet igazolna —, ez az emberiesség maga. Ki kételkedik igazában abban, hogy nekem mint az öreg tüzérnek, aki vagyok, módomban van Wagner ellen *nehéz* ágyúimat felvonultatni?

Ezután a németség elleni szokott vádakat emeli: idealizmus, reformáció, szabadságháborúk Napoleon ellen, nemzeti idegesség, csupa „tudattalan" hamispénzverő (Leibniz, Kant, Fichte, Schelling, Schopenhauer, Hegel, Schleiermacher; mind csupán Schleiermacher = fátyolcsináló). Majd így folytatja: sohase legyen az a tisztességük, hogy az első *becsületes* szellem a szellem történetében, az a szellem, akiben az igazság ítéletre jön négy évezred hamispénzverése fölött, a német szellemmel egybe számittassék. A „német szellem" az *én* rossz levegőm: nehezen lélekzem ennek az ösztönné vált pszichologiai pongyolaságnak a közelében, amelyet egy német minden szava, minden arcmozdulata elárul. Sohasem mentek keresztül a kemény önvizsgálat 17. századán, mint a franciák, — egy La Rochefoucauld százszoros fölényben van becsületesség dolgában az első németekkel szemben, — mindmáig nem voltak pszichologusaik. De a pszichologia csaknem a mértéke valamely fajta szellemi tisztaságának vagy tisztátalanságának... És ha valaki még nem is tiszta, hogyan lehetne mély? Létrehoztak-e a németek csak *egy* mély könyvet is? Még a fogalmuk is hiányzik arról, hogy mi az, ami egy könyvben mély. Megismerkedtem tudósokkal, akik Kantot mélynek tartották; attól félek, hogy a porosz udvarban Treitschke urat mélynek tartják. És ha alkalmilag Stendhalt mint mély pszichologust dícsérem, előfordult, hogy német egyetemi tanárok betűztették velem a nevet...

Ezután igen éles hangon folytatja a németek szidalmazását, barátjait sem véve ki: senki közülük nem tartotta érdemesnek, hogy műveit *tanulmányozza.* Majd így ír: Melyik német egyetemen volnának ma lehetségesek előadások az én filozófiámról, mint ahogy az utolsó tavasszal az ezzel még inkább bebizonyult pszichologus Brandes György tartott ilyeneket Kopenhágában? — Magam mindezek miatt sohasem szenvedtem; a *szükségszerű* engemet nem sért; amor fati a legbelső természetem. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy szeretem az iróniát, sőt a világtörténelmi iróniát. És így, körülbelül két évvel az *átértékelés*

szétzúzó villámcsapása előtt, amely vonaglásokba ejti majd a Földet, a „Wagner-esetet" küldtem a világba: a németek mégegyszer *örökítsék meg* magukat azzal, hogy kezet emelnek rám! még éppen van hozzá idő! — Elértem ezt? — Elragadó, germán uraim! Fogadják bókomat...

Hogy miért vagyok sors. Ismerem sorsomat. Nevemhez fűződik egykor az emlékezés valami szörnyűre, — olyan válságra, amilyen nem volt másik a Földön, a legmélyebb lelkiismereti összeütközésre, döntésre, amely felidéződött mindaz *ellen*, amit addig hittek, követeltek, megszenteltek. Én nem vagyok ember, én dinamit vagyok. — És mindezzel semmi sincs bennem a vallásalapítóból — a vallások csőcselék-afférok, szükségét érzem, hogy egy vallásos emberrel való érintkezés után kezet mossak... Nem *akarok* hívőket, úgy gondolom, nagyon is kaján vagyok ahhoz, hogy önmagamban higyjek, sohasem beszélek tömegekhez... Ijesztően félek attól, hogy egy napon *szentté* avatnak: kitalálható, miért adom ki ezt a könyvet *előbb;* el kell hárítania, hogy gúnyt űzzenek velem... Nem akarok szent lenni, szívesebben még bohóc... Talán bohóc vagyok... És mégis, vagy inkább *nem* mégis — mert nem volt eddig semmi hazugabb, mint a szentek — az igazság szól belőlem. — De az én igazságom *félelmetes:* mert eddig a *hazugságot* hívták igazságnak. *Minden érték átértékelése:* ez az én formulám az emberiség legmagasabb magáraeszmélésének aktusára, amely bennem vált hússá és zsenivé. Sorsom azt akarja, hogy az első *tisztességes* embernek kell lennem, hogy évezredek hazugságával tudom magamat ellenkezésben... Csak én *fedeztem fel* az igazságot, azzal, hogy én éreztem először hazugságnak a hazugságot — *szagoltam*... Zsenim orrlukaimban van... Ellentmondok, mint még soha nem mondtak ellent, és mégis ellentéte vagyok a nemet-mondó szellemnek. *Vidám hírnök* vagyok, amilyen még nem volt, olyan magasságú feladatokat ismerek, amelyekről eddig nem volt fogalom; csak velem kezdődőleg vannak újra remények. Mindezzel szükségképen a végzet embere is vagyok. Mert ha az igazság évezredes hazugsággal száll harcba, olyan megrendüléseink lesznek, olyan földrengésgörcs, hegy és völgy áthelyezése, amilyenről sohasem álmodtak. A politika fogalma akkor egészen szellemháborúban oldódott fel, a régi társadalom minden hatalmi alakulata levegőbe repült — mindannyian a hazugságon nyugszanak: olyan háborúk lesznek, amilyenek még nem voltak a Földön. Csak velem kezdődőleg van *nagy politika* a Földön.

Én vagyok messzemenőleg a legfélelmetesebb ember, aki eddig élt; ez nem zárja ki azt, hogy én leszek a legjótékonyabb. A megsemmisítés gyönyörét olyan fokban ismerem, amely megfelel megsemmisítő *erőmnek*, — mindkettőben dionysosi természetemnek engedelmeskedem, amely nem tudja elválasztani a nemettevést az igentmondástól. Én vagyok az első *immoralista:* ezzel és vagyok a *megsemmisítő* par excellence. — Az erkölcs önlegyőzése igazságszeretetből, a moralista önlegyőzése ellentétébe — belém —, ezt jelenti az én szájamban a Zarathustra név. — Alapjában két tagadást zár magába „immoralista" szavam. Egyrészt azt az embertípust tagadom, amely eddig a legmagasabbnak számított, a *jókat* és *jóakaratúkat*, a *jóltevőket;* másrészt olyan erkölcsfajtát tagadok, amely mint az erkölcs önmagában jutott érvényre és uralomra, — a dekadencia-erkölcsöt, kézzelfoghatóbban beszélve, a *keresztény* erkölcsöt. — Zarathustra a jókat majd „az utolsó embereknek", majd a „vég kezdetének" nevezi; mindenekelőtt a legártalmasabb fajtájú embernek érzi őket, mert mind az igazság, mind a jövő rovására érvényesítik létüket. — Ha a nyájállat a legtisztább erény fényében sugárzik, akkor a kivétel-embernek a gonosszá kell leértékelve lennie. — A jók és igazak Zarathustra több-mint-emberét *ördögnek* neveznék...

A következőkben ismétli a kereszténységet korbácsoló, de egyébként már ismert kijelentéseit: De még egy másik értelemben is jelvényemmé, díszjelvényemmé választottam magamnak az immoralista szót; büszke vagyok arra, hogy megvan ez a szavam, amely az egész emberiséggel szemben kiemel. Senki sem érezte még a *keresztény* erkölcsöt maga *alatt:* ehhez magasság, messzirelátás,

eddig egészen hallatlan lélektani mélység és szakadékosság kellett. A keresztény erkölcs eddig minden gondolkodó Circéje volt, — szolgálatában álltak. — Ki szállt le előttem azokba a barlangokba, amelyekből az ilyenfajta eszmény — a világrágalmazásé — mérges lehellete fakad fel? Ki merte csak sejteni is, hogy barlangok? Ki volt egyáltalában előttem a filozófusok között *pszichologus* és nem éppen annak ellentéte, „magasabb szélhámos", „idealista"? Előttem még nem is volt pszichologia. — Itt elsőnek lenni átok lehet, mindenesetre sors: mert *mint első vetek is meg*... Az embertől való *undor* az én veszedelmem...

A vakság a kereszténységgel szemben a *gonosztett par excellence* — a gonosztett *az élet ellen*... *Nem* a tévedés mint tévedés az, amely engemet ebben a látványban elrémít, nem az évezredes hiánya a „jóakaratnak", a nevelésnek, az illemnek, a bátorságnak szellemiekben: a természet hiánya az, a tökéletesen borzalmas tényállás, hogy a *természetellenesség* maga nyerte el mint erkölcs a legmagasabb tisztességeket és mint törvény, mint kategorikus imperatívusz maradt függve az emberiség fölött!... Ilyen mértékben félrefogni, *nem* mint egyes, *nem* mint nép, hanem mint emberiség!... Hogy az élet legelső ösztöneit megvetni tanították; hogy „lelket", „szellemet" *hazudtak*, hogy a testet tönkretegyék; hogy az élet előfeltevésében, a nemiségben, tisztátalan valamit éreztettek; hogy a boldogulás legmélyebb szükségszerűségében, a *szigorú* önzésben (— már a szó rágalmazó! —) a gonoszság elvét keresik; hogy fordítva, a hanyatlás és az ösztön-ellentmondóság tipikus jeleiben, az „önzetlenben", a súlyveszteségben, az „elszemélytelenedésben" és „felebaráti szeretetben" a *magasabb* értéket, mit mondok! az *értéket önmagában* látják!... Hogyan! az emberiség maga dekadenciában volna? mindig abban volt? — Maradjon nyitva az a lehetőség, hogy nem az emberiség van elfajulóban, hanem csak az az élősdi emberfajta, a *papé*, amely az erkölccsel értékmeghatározójává hazudta fel magát, — amely a keresztény erkölcsben felfedezte eszközét a *hatalomra*... És tényleg, ez az *én* belátásom: az emberiség tanítói, vezetői, mindannyian teologusok, valamennyien dekadensek is voltak: *innen* van minden érték átértékelése az életellenesbe, *innen* van az erkölcs... *Az erkölcs meghatározása:* erkölcs — dekadensek idiosynkrasiája, azzal a hátsó szándékkal, hogy *bosszút álljanak az életen — és* sikerrel. Súlyt vetek erre a meghatározásra.

Megértettek engem? — Nem mondtam az imént egy szót sem, amelyet nem mondtam volna már öt évvel ezelőtt Zarathustra szájával. A keresztény erkölcs *felfedése* olyan esemény, amelyhez hasonló nincs, valóságos katasztrófa. Aki erről felvilágosít, az magasabb erő, sors, — az emberiség történetét két darabra töri. *Előtte* élnek, *utána* élnek... Az igazság villáma éppen azt érte, ami eddig legmagasabban állt: aki megérti, hogy mi semmisült meg itt, nézze meg jól, van-e még egyáltalában valami a kezében. Mindent, amit eddig „igazságnak" hívtak, a hazugság legkárosabb, legalattomosabb, legföldalattibb alakjának ismertem meg; a szent ürügyet, az emberiséget „megjavítani", mint a cselt magának az életnek a *kiszívására*, vérszegénnyé tételére. Erkölcs mint *vampirizmus*... Aki felfedi az erkölcsöt, azzal együtt felfedezte mindazoknak az értékeknek az értéktelenségét, amelyekben hisznek vagy hittek; az ember legtiszteltebb, sőt *szentté* avatott típusaiban már nem lát semmi tiszteletreméltót, a legvégzetesebb fajtájú torzszülötteket látja bennük, végzeteseket, *mert megbűvöltek*... „Isten" fogalma az élet ellenfogalmaként kitalálva, — abban rémületes egységbe foglaltak minden károsat, megmérgezőt, rágalmazót, a halálos ellenségességet az élet ellen! A „túlvilág", „igaz világ" fogalmait kitalálták, hogy elértéktelenítsék az *egyetlen* meglévő világot, hogy ne hagyjanak meg célt, észt, feladatot földi valóságunk számára? A „lélek", „szellem", végül még „halhatatlan lélek" fogalmát kitalálták, hogy megvessék a testet, hogy beteggé — szentté — tegyék, hogy minden dologhoz, amely komolyságot érdemel az életben, a táplálkozás, lakás, szellemi diéta, betegkezelés, tisztaság, időjárás kérdéseihez, borzalmas könnyelműséggel közeledjenek! Az egészség

helyett a „lélek üdve" — akarom mondani egy folie circulaire vezeklési görcs és megváltáshisztéria között! A „bűn" fogalma a hozzátartozó kínzószerszámmal, a „szabadakarat" fogalmával, kitalálva, hogy összezavarja az ösztönöket, hogy az ösztönökkel szemben való bizalmatlanságot második természetté tegye! Az „önzetlen", a „magát-megtagadó" fogalmában az igazi dekadencia-jelvény, a károstól való csalogatottság, a hasznát-megtalálni-már-nem-tudás, az önpusztítás lett az értékjellé általában, „kötelességgé", „szentséggé", „istenséggé" az emberben! Végül — ez a legborzalmasabb — a jó ember fogalmában pártját fogták minden gyengének, betegnek, rosszulsikerültnek, magamiattszenvedőnek, mindannak, *aminek tönkre kell mennie* —, *a kiválasztás* törvényét keresztezték, eszményt csináltak az ellentmondásból a büszke és jólsikerült, az igentmondó, a biztos jövőjű, jövőért kezeskedő ember ellen — ezt hívják most már a *gonosznak*... És mindezt *mint erkölcsöt* hitték! — Ecrasez l'nfâme! — —

— Megértettek engem? — Dionysos a Megfeszített ellen...

Alig vitatható, hogy az *Ecce homo* igen jelentős és érdekes önéletrajz sok értékes megfigyeléssel és megjegyzéssel: de az is kétségtelen, hogy teljesen Nietzsche utolsó írásainak szellemét árasztja. Nagyon sok az ismétlés ebben is: tárgyilag ez természetes, de a megfogalmazás sok részletében is megtaláljuk; különösen a Zarathustra sok darabját ismétli és idézi, de a későbbi munkákkal is sok szövegközössége van. Az írásmód ezúttal is igen szellemes: de félreismerhetetlenül beteges. Hiába mondja Nietzsche, hogy hiányzik belőle minden beteges és patétikus: az a mód, amellyel itt önmagáról és magához viszonyítva az emberiség többi „maradékáról" szól, nemcsak a szélső öntudat patosza, hanem — a példák megmutatták — valóban beleszédül már a nagyzási rögeszmék körébe. Mert ez a hang csupán kihívó, szándékosan figyelmet keltő nem lehet: hiszen a józan megfontolás az ilyen célú és ilyen fokú beállítást komikusnak kellett volna, hogy érezze. A nagy szellem természetes nagyságtudata és egészséges fokú gáttalan kifejezése sem magyarázza a mű hangját, mert az megindokolhat néhány nagy öntudatú kijelentést, de nem eredményezheti az összehasonlíthatatlanság folytonos összehasonlítását és ennek eredményeképen önmagának és műveinek állandó végletes kiemelése mellett ugyanakkor minden egyébnek mély, szinte megvető lebecsülését, még akkor is, ha Nietzsche azt — például Goethet, Shakespeare-t, részben Schopenhauert és Wagnert — más alkalommal, egyes esetekben még az *Ecce homoban* is, különben elismeri. Ennek az önfelcsavaró paroxizmusnak párja azután az ítélkezés halálos biztossága és az elítélés kíméletlen élessége ott is, ahol az tárgyilag semiképen sincs, nemcsak igazolva, de kellőleg támogatva sem. Ezúttal leginkább a németek alkotják kifakadásainak tárgyát: az a mód, amellyel mindent, ami német — még a valaha nagyrabecsült Leibnizet is — szinte sárba tapos, már nem lehet érzelmileg és általában lekileg ép megnyilatkozás. Mind ebben különben az elnemismertség ressentimentja világosan érthetőleg erősen működik, akármennyire tagadja ezt Nietzsche. Érdekes az is, hogy nem veszi észre: aki mindig csak saját társaságában tud lenni és akinek az emberekkel való ösztönösen mélyreható együttérzés, az azokba való beleérzés mindig az elviselhetőség kínos határát érinti, az nem lehet egészséges lelkű egyén. A nagyság mindig distanciál, az bizonyos, és az előkelőség és finomság nagyon sokat szenvedhet az emberek „szagától": de az egészséges lélek — avagy „test" — először mindig tárgyirányú, a szó legáltalánosabb, emberfölötti értelmében, és az *egészséges* ember-megérzés mégis csak sok örömmel,

„szaggyönyörrel" is jár. Ebben a tekintetben különös Nietzsche „háborús gyakorlata" is: hogy abba személyesség és személyeskedés sohasem vegyült és minden megtámadott személy szimbolummá lett a támadásban, azt sem a támadások nem igazolják, sem életének ismert adatai nem teszik valószínűvé: levelezése pedig sokszor feltűnően ellene szól. Természetesen lehetséges, hogy az 1888-ban már régóta meglehetősen elhagyatva élő Nietzsche emlékeiben sok kínos személyes viszony élménye elhalványult vagy módosult: feltűnő különben a Wagnerral való barátságra és Wagner személyére irányuló határozottan szívélyes hangú visszaemlékezés, amely az *Ecce homo* többi Wagner-vonatkozásával, valamint az abból az időből való két — bemutatott — Wagner-vitairással semmiképen sincs kellő összhangban.

Érdekes, hogy hányszor használja itt Nietzsche — főleg a Zarathustrával kapcsolatban — magára, saját törekvéseire vonatkozólag az eszmény (Ideal) szót, amely ellen különben mindvégig annyit küzd: nemcsak a más eltérő eszményei, hanem általában az eszményítés ellen. Ez csak egy feltűnő esete következetlenségének, amely a részletekben számtalanszor felfedezhető és éppen azt igazolja, hogy gondolkodása mennyire nagyon szenvedélyes. A több-mint-ember eszményét értelmezve, itt is módosítva jellemzi és minden fejlődéstani értelmezés ellen éles kifakadással tiltakozik: egészen bizonyos, hogy a Zarathustra-szöveget itt nem veszi egész terjedelmében figyelembe, ő, a szinte végnélkül elmélkedő megértést és elmélyedést követelő; mert nemcsak azok a kijelentések, hogy az ember átmenet állat és több-mint-ember között, hanem a sokszor ismételt követelmény, az ember alábukására vonatkozólag, „hogy a több-mint-ember éljen", semmiképen sem értelmezhetők egyszerűen nagyon „jól sikerült" emberek eltalálására, hanem fajfejlődési értelem nélkül egyenesen értelemellenesen, *nyiltan megtévesztőleg* volnának megírva. És ezt aligha tette Nietzsche.

Az Isten-eszmének és a táplálkozás — tárgyilag természetesen nagyon fontos — problémájának egymásmellé- és szembeállítása kétségtelenül izléstelen „point"; hogy pedig a szellem egyszerűen anyagcsere, az Nietzsche ismert „somatologikus" metafizikájának persze sohasem igazolt tétele, amelyben csak annyi a kétségtelen igazság, hogy az emberben az anyagcsere valóban rendkívül kihat a lelki élet működésére és szellemi teljesítményeire; a többi a lét egészében alapvető szellemlét látni-nemakarása. Ilyen szellemes és a körültekintés híjján lévőket talán meg is fogó és ezért „veszedelmes" féligazság igen sok van Nietzscheben: amikor tehát — főleg saját művei és eszméi megnemértésével kapcsolatban — azt hangoztatja, hogy akusztikus csalódás az a hit, hogy ott, ahol semmit sem hallunk, nincs is semmi, az olvasó könnyen gondolhat magának Nietzschenek kirohanásaira a vallásos és metafizikai tudat, az idealizmus „semmibetalálásáról". Itt ő nem lát és nem hall semmit: de vajjon valóban nincs is semmi? A válasz Nietzsche igazi és legmélyebb tragikumát deríti fel.

1888 december végén jelentkeznek az elmezavar kétségtelen tünetei Nietzschen. December 27-én egyik barátjának, Fuchs Károlynak még világos levelet ír, de ugyanazon a napon régi barátjának, Overbeck bázeli professzornak ezt a sajátságos levélbeli közlést teszi: „Magam éppen egy promemorián dolgozom az európai udvarok számára egy németellenes liga céljából. A „birodalmat" vasingbe akarom szorítani és

a kétségbeesés háborújára kihívni". Bár ennek az utolsó mondásnak megvan Nietzsche gondolatvilágában a németség lelki-szellemi felrázásának jó értelme, maga az egész terv annyira fantasztikus, hogy már nem tekinthető épelméjűnek. Mások, így J. Burckhardt is, olyan tartalmú leveleket kaptak, amelyeknek alapján egy bázeli elmeorvos sürgős beavatkozást ajánlott. Overbeck vállalkozott a keserves útra; 1889 január 8-án Torinoba érkezett és barátját, aki előző nap már az utcán összeesett, nyomorult állapotban látta viszont. Leírása szerint Nietzsche kitörő hevességgel fogadta, énekelt, táncolt, ugrált, zongorázott, mindezt őrült módon, majd csodálatos látomásokkal és kimondhatatlanul borzongató hatással beszélt önmagáról mint a halott Isten utódjáról. Már az előző napok írásaiban vallásos jellegű nagyzási hóbort eszméi kavarognak benne. Overbeck Bázelba kísérte Nietzschet, ahol rövid ideig intézetben volt; majd anyja Jénába szállította és ott gyógyintézetben helyezte el, de állapota fokozatosan rosszabbodott. Később Naumburgban otthon ápolták: 1897-ig anyja, majd anyja halála után a Délamerikából már előbb visszatért húga; Erzsébet azután a már szinte élőhalottként rámaradt bátyjával Weimarba költözött és ott megalapította a Nietzsche-archivumot. Nietzsche Weimarban halt meg 1900 augusztus 25-én. Művét 1888-ban befejezte; mire tizenkét év mulva élete is végetért, neve világhírű volt, de ezt ő, nagyságának és bekövetkező világhírének valaha oly büszke és biztos látnoka, már nem tudta felfogni.

* * *

Az élet és a mű bemutatása lezáródott. Még egyszer visszatekintve, nyugodtan állíthatom, hogy Nietzsche minden általánosan jelentős gondolatát közöltem; szándékosan nem hallgattam el legélesebb tételeit és kijelentéseit sem, mert minden elhallgatást vagy kendőzést a gyengeség jelének tekintek. A bemutatásban csak kisebb részben adtam tartalmi összefoglalást és kivonatot, túlnyomóan idézetekből állítottam össze szellemi arcát. Mégsem fordítást akartam nyujtani, hiszen kiválasztottam, összevontam, kiemeltem: az volt a célom, hogy műveiben tükröződő szellemi képét adjam lehetőleg híven és mégis — gazdagon és sokoldalúan tartott — lényegében vissza. Azt hiszem, hogy ez legalább is a fő vonásokban sikerült: úgy, hogy most már Nietzsche magakifejezte eszmevilágában tárgyilag előkészítettnek és megalapozottnak tekinthetem az olvasó számára is azt, amit az *emberről és az eszméről* mondani akarok.

MÁSODIK RÉSZ

Az ember és az eszme

1. Nietzsche és kora.

„A történelem hasznáról és káráról" írt korszerűtlen elmélkedésének kívánsága szerint ezt a fejezetet „Nietzsche kora ellen" kellett volna címeznem; a következők azonban talán mégis igazolják, hogy a választott „szokásos" fejezetcím ezúttal is jogos. A nagy szellem nem fogad be kevesebbet korából, mint a kisebb, hanem, ellenkezőleg, jóval többet: de azután sokkal erősebben és egyénibben hat arra vissza és rendszerint teremtő erővel tovább is viszi korát. Ez „harca" ellene: de ez a harc nem kortalanság — bár mennél nagyobb valamely szellem, annál több benne a korfölötti örök valóság —, nem is korszerűtlenség — a nagy szellem ugyan általában megelőzi korát, de éppen ezzel irányítja, vezeti is, mert mégsem idegen korától, hanem mélyebben érti meg és érzi javát-baját, szükségét —, nem is egyszerű korellenesség — mert lelke mélyén általában mégsem ellensége, hanem szerető gyermeke, majd óvó nemtője —, hanem küzdelem fogyatkozásai ellen, küzdelem kora ellen *éppen azért* és az abból születni hivatott jövőért. Igy van ez Nietzschevel is.

Már az első természetes korszellem, amely születésétől fogva hatott rá, a családi kör és az otthon szelleme, rendkívül erősen, egész életére szólólag meghatározta. Nietzsche maga sokszor és büszkén emlegeti őseit és azt állítja, hogy papi és küzdő, törvénytbeteljesítő szellemük is „vérré vált" benne: ezért van éppen neki joga továbbmenni. Örökségének ezt a kérdését majd a következő fejezetben vesszük szemügyre: itt azt a tőle sokkal kevésbbé, úgyszólván alig emlegetett, de kétségtelen tényt tekintjük, hogy a családi kör, az otthon lelkét legmélyebben átjárja a kereszténység szelleme a német protestáns papi szellemiség alakjában, annak ellenére, hogy az atya már a gyermekek kis korában meghalt; az özvegy mindvégig a „Frau Pastor" marad egész lelkében is és a rokonság is láthatólag a papi légkört árasztja. Ez erősen „biblikus" és, Nietzsche későbbi harcából kivehetőleg, legalább is a fogalmakban valószínűleg némi purián rigorizmust tartalmazott, bár ezt a női környezet és talán már az atyának bizonyos mértékű „felvilágosultsága" alighanem a „szívkereszténység" jelentős vonásaival enyhitette. Ebből az elsősorban otthoni légkörből marad meg Nietzschenek mindvégig erős keresztény vonatkozása, amely csak klasszikus-filologus-korában szorul háttérbe. Pozitív értelemben innen kapja azt a lelki beállitását, amely a kereszténység kérdését mindvégig a maga és az egész emberiség életére döntő fontosságúnak *éli át*, nemcsak elméletileg annak „tartja". További pozi-

tív hatás a biblikus szellem: hiába ismeri Nietzsche csak az Ószövetség nagyságát el és az Újszövetség írásait szinte elkeseredéssel leszólja, ő mégis csak nagyon is „bibliás ember", legerősebben éppen legsajátabbnak érzett Zarathustrájában. És ez a bibliásság korántsem csak az Ószövetség, például a zsoltárok szellemével rokon, hanem rendkívül sok evangéliumi hatást is mutat, stílusban, képekben, elbeszélésmódban, nyelvi szerkezetben is. A negatívum, a nagy harc főleg a kereszténységben érzett „életellenesség", „erkölcsi aszkézis" ellen irányul.

Honnan kapja ezt? Számtalan megjegyzéséből bebizonyulólag Pascalból is; de még mélyebben érzek abban, ami ellen itt harcol, rigorista puritán szellemet, ez pedig alighanem gyermekkori emlék; amint mondottam, valószínűleg inkább fogalmi, semmint gyakorlatilag érvényesített követelés, de Nietzschet a fogalmi — elvi — követelmények nyilván nem kevésbbé, hanem talán még erősebben ragadták meg, mint a családi élet valóságos keresztény követelményei. Ezek nem lehettek élesek: Nietzschet anyja és a „nénik" nem nagyon nyomhatták el, a keresztény puritanizmus érvényesítésével sem — már gyermekkora inkább költői-zenei irányú! —; annál inkább élhette át a keresztény tanítás értelmezésében mutatkozó, tehát fogalmilag, de elvi tekintéllyel jelentkező erkölcsi követelményeket. Ezek ellen harcol később legerősebben: az evangéliumi tanítás — akkor már kétségtelenül Pascal nyomán is — életellenesnek, semmibefutónak, ezért hazugnak, betegségből eredőnek és fertőzőnek, életet sorvasztónak és ölőnek érzett erkölcsi követelményei ellen, amelyeket krisztusi abszolútsággal és megnemalkuvással, de másrészt igen egyoldalú és az evangéliumi tanításban így *nem* érvényesülő élettagadó éllel ért meg. Ez az él az általános katolikus erkölcs-gyakorlatban és az erősen világiasodó protestáns irányokban sincs meg; de megvan és gyakorlatilag érvényesül a „böjti prédikátorok" szellemében, legerősebben például Savonarolában és Kálvinban, megvan sajátszerű lélekelemző erővel Pascalban és megvan, mindinkább elméletivé váló és fogalmi, de elvi alakban a puritán-rigorista erkölcsfelfogásokban, a bölcseletben például éppen Kantban, akit Nietzsche később szinte keserűen kárhoztat. A keresztény erkölcsön túl az egyéb „keresztény maradékot", a keresztény vallási metafizikát Nietzsche alkalomadtán toleráns kézlegyintéssel intézi el; tudjuk azonban, hogy az Isten-eszmét leghatalmasabb, azaz keresztény alakjában viseli el legkevésbbé, és természetesen Krisztus Istensége és fölöttevalósága sem gondolható és viselhető el semmiképen szélsőséges nagyságtudata és függetlenségi vágya számára. Az értelmi érveket azután könnyen — és könnyelműen és bizony igen gyarlón is — hozzákovácsolja uralkodó és hatalmaskodó érzületéhez.

A másik életelem, amit Nietzsche mindenesetre már a szülői házból hozott, rendkívüli irodalmi és zenei érdeklődése. Az irodalmi és zenei kultúra német polgári és magas kultúrájú papi családokban meglehetősen általános és természetes: Nietzsche már gyermekkorában magába szívta ezt az érdeklődést és csakhamar kiváló zongorista és zenerajongó, nagy irodalomismerő lett és mind költői, mind zenei művek önálló alkotásával korán megpróbálkozott. A zenei és irodalmi kultúra szintén egész életére kihat, akármennyire cserélgeti is költői és zenei kedvenceit, akármennyire változik is — kevésbbé, mint maga hiszi — költői és zenei ízlése, és annak ellenére, hogy alkalmilag az egész zenét megtagadja magától vagy az egész költészetet — a Zarathustrán kívül — többé-

kevésbbé sutba dobja: éppen a Zarathustra egyúttal nagyszerű költői és, szerzője szerint, tulajdonképen egyenesen zenei alkotás. Jelentős költői műveket, megragadó, művészi erejű költeményeket érett korában is elég sokat alkotott, és komponált is. Irodalmi és zenei műveltségéhez és készségéhez viszonyítva képzőművészeti érdeklődése és műveltsége is szinte csekély; képzőművészek emlegetése aránylag felületes és lelki elemzésük sem hat mélyre, nietzschei mérték szerint.

Az otthonnal szemben a pfortai iskola elsősorban a klasszikus műveltséggel gyarapítja Nietzsche lelkivilágát; ez azután az egyetemen főleg Ritschl hatása alatt rendkívül elmélyül. A klasszikus műveltség és humanista eszményei mélyen formálják a serdülő, majd felserdült ifjú szellemiségét, azután tíz évig életpályáját is meghatározzák és mindvégig egyik lényeges szellemi vonásaként élnek és hatnak benne. Ezek is váltanak ki ellenhatást: először tanári és tudós-filologus foglalkozása miatt csakhamar jelentkező csömörérzésével kapcsolatban, másodszor és felületesebben pozitivista, minden eszményt legalább is kísérletileg „jégre tevő" idejében. Lényegében azonban görög- és római-rajongó maradt Nietzsche, és Dionysos-eszménye végül sem csak a névben görög emlék, hanem az antik pogányság élményével mélyen össze van forrva; hiszen még a több-mint-ember eszménye is — láttuk — jelentős kapcsolatokat mutat a görög — főleg epikurosi — istenekkel. Ezek a vonatkozások egyúttal megértetik azt a felületes szemléletre talán paradoxnak tűnő tényt, hogy Nietzsche görögségkultusza éppen e kultusz legerősebb és legtermékenyebb idejében nemcsak egybeesik, hanem szorosan össze is szövődik határozott romantikus irányával, romantikus tekintélyeinek és eszméinek virágkorával. Az egybeesés az idő közösségéből ered: Nietzsche ifjúkorában romantikus és ugyanakkor foglalkozása szerint klasszikus-filologus. Az összeszövődés azonban onnan ered, hogy romantikája ifjúkorában „vérbeli" és az antik világ kultusza is vérébe megy át, mélyen átélt, korántsem csak tudós „foglalkozása".

A romantika kereső, vágyódó, sokszor homályos és szertelen jellegével szemben klaszikusnak a nyugodt, kiegyensúlyozott, harmonikus, kész jellegűt szokás nevezni: valóban, minden romantikában jellemző a vágy, a törekvés, ezért a mozgás és sokszor a csapongás, a ki nem érett, az útonlévő; a romantika az emberi potencialitás egyik szellemi megnyilatkozása és ezért természetesen egyúttal leginkább a serdülő- és ifjúkor sajátja, egyénben és kultúraalakulásban, vagyis személyes és kultúraszellemben egyaránt. Ezzel szemben a „klasszika" az adás, tehát az érettség, a kész-ség, az aktualitás szellemi kifejeződése. Mint ilyen mindkét szellemi alkat egyetemes és korfeletti értelmű és jelentőségű: tény azonban, hogy a fejlett görög-római kultúra az érettség, a kész-ség képét mutatja és teljességgel az adás viszonyában áll a későbbi európai népek kibontakozó kultúrájához; természetes tehát, hogy az minden „klasszikus" jelleg mintaképe, mert számunkra először — és azután még sokszor — jelent meg mint az érett és adó szellemi alkat. A romantikus jelleg ezzel szemben a fiatal európai népek legsajátabb lelki törekvéseiben tört ki gyakran, például a középkori túlvilágvágyban és nyilvánulásaiban, a gótikában, eszménykultuszban, keresztes háborúkban, kalandvágyban; előfordult azután nem egyszer vértelenebb, „képzelt vágy" alakjában is: ilyen vértelen vonások voltak a 19. század nagy romantikus áramában is, de azok alatt kétségtelenül nagy és valódi

továbbtörekvés, újravágyódás szelleme jelentkezett a lezáródó és elhanyatló újkori európai szellemvilággal szemben. Éppen ilyen kereső korokban azonban gyakran fordultak az antik klasszikus eszmékhez és eszményekhez is keresőleg vissza: a renaissanceban is, Weimarban is; az újklasszicizmus és újhumanizmus áramlatai tehát korántsem jelentik okvetlenül az örök „klasszika" megjelenéseit, hanem gyakran éppen romantikus vágyszülöttek — még például az idősebb, már igen érett Goethe szellemében is, legalább jórészben! —; Nietzsche látja és említi is később, hogy az egész klasszika-filologia és antikizálás, klasszicizálás a germánok „délvágyának" átszellemült kifejezése. Nála ez mindenesetre nagy mértékben így volt, és klasszika-filologiája nagyon könnyen összeházasodott romantikájával: hiszen legfőbb görög szimboluma, Dionysos, minden bősége és adóereje mellett tulajdonképen a folyton kereső, vágyódó, törtető élet istene is, akinek összefüggése a csillapíthatatlanul vágyódó és törekvő vak schopenhaueri világakarattal félreismerhetetlen; így tudott azután a görög tragédia a wagneri zenedrámával is összeházasodni. Így érthető, hogy a lelkes ifjú klasszikus-filologusban egyetemi diákévei alatt a romantikus schopenhauerista és wagneriánus is kibontakozik: hiszen a német szellemi életben ekkor éppen Schopenhauer bölcselete elégíti ki legjobban az örök romantikus szükséget, Wagner pedig a zenei romantikát emeli tetőfokára; amikor azután Nietzsche Wagnerékkel személyes barátságba is jut, érthető módon tetőpontra emelkedik benne ifjú erejének romantikája, a nagy romantikus élethatástól szinte bűvölő erővel támogatva. Így alakul ki az ifjúkor természetes romantikájának és az ezt legnagyobb mértékben előmozdító romantikus korhatásnak együttes eredményeként Nietzsche romantikus-idealista korszaka, amelyben a klasszika-filologia is valóban a romantikus „délvágy" és eszményi életvágy szolgálatában áll és annak kifejezését Schopenhauerral és Wagnerral készségesen összevegyülve a leghatásosabban támogatja; ezért azután érthető, hogy Nietzsche klasszika-filologiáját nagy tudása és szembeötlő genialitása ellenére sem fogadták el az abban legalább is nem ilyen nyílt és szertelenül fűtött romantikát kereső, hűvöstüzű és részben bizony eléggé száraz német szaktudósok. De ugyanilyen jól érthető, hogy maga Nietzsche is, fokozódó érlelődésével és ifjúkora „fogyásával", annál gyorsabban megcsömörlött és annál hamarabb megriadt saját romantikájától, minél szertelenebb volt az; és a Wagnerékkal fennálló személyes barátság egyidejű, részben éppen ezzel az érésével összefüggő, de feltétlenül más tényezőkből is fakadó gyengülése, repedezése, majd széttörése a romantika-csömört egyenesen életveszélyes betegséggé növelte, amelyben azután minden belül gennyedő seb — így főleg a tanári és szaktudósi hivatás-vájta — egyszerre kifakadt: Nietzsche szellemvilága súlyos válságba került, sok tekintetben összeomlott, és ezzel a régi korhatások is megtörtek, illetőleg éppen súlyos ellenhatások kiváltói lettek; az ifjúságából „kijózanodó" Nietzsche pedig új korszellemet keresett és megint csak érthetőleg, szinte egy nemzedéknyit ugorva, korának más, lényegében még „modernebb", legkorszerűbb áramlataiban találta meg azt: a pozitivista naturalizmus és genetikus, történelmi és fejlődéstani tudományos szemlélete szellemében.

A 19. század közepe táján indulnak hódító útjukra és a század második felében Európaszerte diadalmaskodnak újabb „modern" eszmék:

az egész valóság történelmi szemlélete és a pozitivizmus . A pozitivizmus kétségtelenül a romantika és az idealizmus szertelenségeire bekövetkező ellenhatás volt, amely diadalra jutott akkor, amikor ezeknek az egész valóságot mohón megragadni igyekvő foga beletört a szaktudományok, főleg a természettudományok meggyőző tapasztalati eredményekkel támogatott ellenállásába. Ezek a tudományok kényszerítették ki az új tudományos programmot: csakis az alapos tapasztalással hozzáférhetőt, szemlélhetőt és kézzelfoghatót szabad igaznak, szabad valóságnak elfogadnunk. A programm elvi megfogalmazása és az új irány elnevezése Franciaországból, A. Comtetól indul ki 1830—42 között megjelenő hatkötetes munkájával; és bár Comte későbbi szellemi alakulása maga is megmutatta, hogy a tisztán tapasztalásra építő, metafizikátlan világfelfogás tartósan fenn nem tartható, a korszellemet és törekvéseit jól kifejező programmja mégis előbb igen általános tudományos „munkahipotézissé", majd a nagyközönségbe is beszűrődő, meglehetősen lapos, filozófiátlan világnézetté vált Európaszerte és Európán túl is. Értéke mindenesetre volt: a tapasztalás komoly és gondos figyelembevételének követelése, a valóság szavának józan mérlegelése; de nagy fogyatékossága volt a mélyebbre ható megértés hiánya, amely ép ezért azt sem tudta kellőleg és igazán *megérteni,* amit látott és tapintott, a valóság szavában nem jutott a nyelv mélységéig, igazi szelleméig.

Pozitív eredmények tekintetében a pozitivizmusnál jóval többet adott az egyetemes történelmi szemlélet kialakulása. Ennek legnagyobb hatású úttörője éppen a német idalizmust betetőző és lezáró Hegel nagyszabású és egyetemes történelmi világszemlélete. Az utódok ugyan jórészben megfeledkeztek nagy elődjükről és inkább csak később emlékeztek rá megint vissza; a történelmi valóságszemlélet azonban — már csak bizonytalanabb tapasztalati természete folytán is—határozottan filozófikusabb maradt a pozitivista tudományelméletnél és gyakorlatnál. Rendkívüli jelentőségű volt a természettudományok, főleg az élővilággal foglalkozók történelmi szemléletének kialakulása. Ezt leginkább a fajfejlődés elméletének nagyhatású felmerülése — Lamarck jóval korábbi, de kevésbbé átfogó és kevésbbé méltatott kezdeményezése után főleg Darwin ilyen irányú elvei és munkássága nyomán körülbelül 1859—72 között — lendítette előre. Nemsokára az ember lelki és társadalmi életét is történelmi genetikus szempontok szerint tekintették, az emberi kultúrával foglalkozó tudományokban pedig a történelmi szemléletmód már részben régebben, éppen Hegel hatására és tanítványai között, részben pedig a természettudományi fejlődéstannal egyidőben és utána bontakozott ki. Végül a 19. század második felének európai tudományában az egész tapasztalati valóságot leginkább történeti keletkezése és alakulása szerint tekintették és minden valóság *lényegének* megragadását genetikus szemlélettel, létrejövetelének felderítésével vélték elérhetni. Ez az utolsó feltevése az egyoldalú történelmi szemlélet legfőbb hiánya: mert valamely dolog lényege, így éppen az emberé, lelki életéé és kultúrájáé is, sokkal inkább mutatkozik meg kiteljesülésében, semmint az azt még szinte csukva tartó csirájában. A hisztorista szemléletmód nagy pozitívuma viszont a világi valóság időben bontakozó természetének mélyrehatható felismerése és figyelembevétele: ha ez filozófikus készséggel történik, akkor a történeti bontakozásban megnyilatkozó örök lényeggel szemben sem lesz vak és mögéje is lát a csak-időnek. Amikor viszont

egyoldalúan pozitivista beállítással semmi mást nem akar és tud a történelmi szemlélet a történeti valóságban látni, mint éppen történeti keletkezést, alakulást és elmúlást, akkor legmélyebb értelmét nem fogja meg és tisztára tapasztalati „természetet" talál benne: ekkor ölti fel a naturalizmusnak azt az alakját, amely a 19. század második felére annyira jellemző, amelyben a pozitivizmus és a genetikus-történelmi szemléletmód fonódik össze. Ennek a pozitivista-hisztorista naturalizmusnak a szelleme hat a romantikus idealizmusát levető Nietzschere és jelenik meg külsőleg hirtelenül, erős törés és éles szakítás alakjában, második korszakának gondolatvilágában, az *„Emberi, nagyon is emberi dolgok"*-tól kezdődőleg. A hagyaték egyes részei — főleg *„Igazságról és hazugságról erkölcsmentes értelemben"* — arra vallanak, hogy Nietzscheben az új szellem már korábban felébredt; de sem uralomra jutni még nem engedte, sem nem igen mutatja az új szellem fő európai hordozóinak jelentősebb figyelembevételét. A Wagnerral való szakítással történik meg a fordulat; és a Rée Pállal való találkozás bizonyára a legalkalmasabb időpontban érvényesülő alkalmi okként hatott Nietzsche saját pozitivista naturalizmusának az első időkben igen következetes kialakulására.

Láttuk, hogy új korszaka hirtelen töréssel jelenik meg: szinte erőszakosan megfordítja igen sok korábbi értékelését, valóban az értékek nagy átértékelése Nietzsche lelkében. Amit azelőtt nagyratartott, most szinte keserű gúnnyal vagy könnyű nevetéssel elveti: mert a „jégretevés" lelki folyamata korántsem volt olyan hideg Nietzscheben, mint eredményének megfogalmazása. A régebben lenézett vagy támadott tényezők viszont felemeltetnek: az azelőtt annyira veszedelmesnek tartott és korlátok közé szorított történelmi szemléletmódot egyedül uralkodónak és üdvözítőnek hirdeti és jóval kevésbbé átfogóan ugyan, de mindenesetre messzemenőleg gyakorolja az emberi lélek, társadalom, erkölcs, kultúra megértési törekvésében is. A szaktudomány aprómunkája nagy becsülést nyer; az eddig leszólt vagy csak fenntartásokkal értékelt francia szellemiség érdeklődésének és becsülésének mindjobban előterébe lép és néha még az angol szellem iránt is van elismerő szava. Ezzel szemben a filozófia saját történetére redukálódik, minden romantika és idealizmus talán szép és esetleg nevelő, de lényegében hiú és gyakran káros képzelődés. Minden szellemi természetű szubsztancia — Isten, lélek — fikció és csak a test valóság; a zseniből is főleg szorgalom lesz. A németség értékelése zuhanásszerűen hanyatlik, a német-francia háború korának egykori lelkesedése helyébe az új birodalom szellemi laposságának ostorozása lép, és a görögök is egyidőre visszaszorulnak. A zenét is megtiltja magának a tökéletesen „kijózanodó" beteg; betegsége valóban nemcsak testi, hanem sokkal inkább lelki volt, és megrendült lelkéről addigi szellemiségének nagyrésze lehullott vagy levettetett — volna, ha ez a lelki életben lehetséges volna; valójában csak „hátratolta" Nietzsche eddigi személyiségét, és Schopenhauert és Wagnert természetesen vele. Ebben az időben, még előtte és utána is, úgy látszik, az Overbeckkel való barátság és gyakori érintkezés a kereszténység problémáját is előtérbe állította, de ebben a tekintetben — érthetően — nem fordította meg az értékelést. Már a „dionysosi" Nietzsche nem rajongott a kereszténységért és — bár nem éppen *„A tragédia születésében"* — alkalomadtán nekiment; a naturalista meg éppenséggel ellene fordult, és amióta Wagner „jámbor" lett, egyenesen üldözni kezdte.

Pozitivista naturalizmusában azonban Nietzsche hatalmas szelleme nem sokáig maradhatott meg: ez csak maró fürdő volt számára, amely valóban jól lemarta róla előző lelki „mázát"; és ezzel gyorsabban hozzásegítette Nietzschet legsajátabb szellemi alakjához, „feladatának" mind mélyebb megérzéséhez és teljesítéséhez. Mert a fürdőt azután már könnyen leeresztette. Meg is tette nemsokára, és a *Vidám tudománytól,* még teltűnőbben pedig a *Zarathustrától* kezdve előttünk áll Nietzsche harmadik, most már legsajátabb szellemi alakja. Ekkor már nagyon erősen elszakadt korától és a világtól általában, szellemileg rendkívül önálló és lelkileg mind hozzáférhetetlenebb lett: a korszellem hatását tehát talán már nem is lehet nála kimutatni, sőt nem is szabad keresni? Óvatosan mégis. Mert ekkor derült ki, mennyire mélyen kora embere Nietzsche, azaz mennyiben örökölte azzal együtt — nem attól — legsajátabb életalkatát.

Ekkor alakul ki igazában Nietzsche dekadencia-elmélete, világos kapcsolatban saját beteges vonásaival, amelyeket erélyesen leküzdeni igyekezett. És ekkor látja meg a kultúrában, az emberben általában a dekadens vonásokat. De miért olyan élesen? Nemcsak azért, mert önmagát, hanem mert korát látja: és ez a mélyrelátó előtt immár a tipikus fin de siècle raffinált, fáradt, hanyatló, vagyis dekadens szellemiségében bontakozik ki. Nietzsche ebben éppen kora gyermeke, közös sarja a hanyatló életerőnek, a szellemi túlfinomodás dekadenciájának: ezt érzi meg egyformán mélyen önmagában és korában is. Már Wagnerban érzi, talán valóban némi joggal. És, úgy gondolom, nem jelentéktelen hatást fogad be ebben a tekintetben a korabeli francia íróktól, akik mind inkább a pszichoanalitikus „élveboncolás" műveletét végzik az életerejében hanyatló, raffinált európai és főleg francia szellemiségen; a francia szellem e dekadens jellegét Nietzsche érzi és hangoztatja is. A francia írók lesznek ebben az időben legkedvesebb és legbecsültebb olvasmánya: és jellemző, hogy a — Bourget-től vett — dekadencia szót következetesen, talán mindig franciául írja décadence-nak. Éppen ebben a látszólag legönállóbb és mindenesetre legsajátabb életszakaszában Nietzsche korának legkongeniálisabb és egyben leggeniálisabb gyermeke és attól határozott és jelentős szellemi hatást is magába fogad; olyan hatást, amely valamennyi előbbinél mélyebbre hat és mélyebb lelki rétegét, életének egyik alaptényezőjét érinti.

Új szellemi alakja legsajátabb, az utolsó, és egyúttal az első kettő sajátságos szintézise: de a másodikra éppen e miatt a természete miatt mégis mint fordulat, sokban ellenkezés és az első korszakhoz való részleges hasonlóság jelentkezik. Most már élesen elveti a pozitivizmust és a pozitivista fejlődéstant, főleg a darwinizmust; saját naturalizmusát egészen másnak, sokkal magasabbnak, egyenesen egyfajta idealizmusnak érzi — a több-mint-ember eszménye felé. Megint a filozófia válik uralkodóvá és a szaktudomány becsülése nagyot hanyatlik, a szépirodalom becsülése pedig újra megnő; a zenét boldogan öleli újra keblére. A már előbb erős pszichoanalitikus alakban művelt mélységpszichológiája megmarad, sőt határozottabb, de egyúttal kevésbbé óvatos, elfogultabb és erőszakosabb lesz. A franciák becsülése folyton nő és tetőpontjára emelkedik, a németeké viszont elkeseredett, személyes okokból is táplálkozó polémiák közben mélypontra száll. Az európai gondolat, amely már a második korszakban erősen előtérbe lépett, meg-

marad, de az egyetemes emberiségperspektívák beárnyékolják; a kereszténység elleni küzdelem csakhamar uralkodóvá válik, és a kereszténység lesz Nietzsche saját és kora dekadenciájának legfőbb, szinte kozmikus arányú forrásává, de helyesebben mondhatnók, bűnbakjává.

Saját és kora, sőt az emberiség legszélesebb rétegeinek dekadenciájában azonban Nietzsche semmiképen sem akar megrekedni. Nem nyugszik bele, hogy a hanyatlás eleméssze az emberiséget, hanem önmagát és azután az emberiséget, vagyis annak valóban értékes, még életerős tagjait és rétegeit, óriási erőfeszítéssel ki akarja rántani a dekadencia Circéjének varázshatalma alól. Megrajzolja a jövő több-mint-emberének képzeleti eszményét, majd az értékek átértékelésének szenvedélyes követelőjévé és hirdetőjévé lesz, hogy a dekadencia értékei helyett az életet és egészségét igenlő és erősítő, fejlesztő, nevelő, tenyésztő értékek jussanak uralomra. Ezzel új jövőt, új, teljesebb életet akar fakasztani Nietzsche-Zarathustra-Dionysos, új életet, amely egészséges, erős és kemény, mint minden alkotó, az immár pöröllyel bölcselkedő és új életeszményt alkotó Nietzsche is. A huszadik század barbárjai hivatottak a dekadenciát legyűrni: és napjainkban jól látszik, hogy Nietzsche valóban prófétikus erejű gondolkodó is volt, mert meglátta a jövő nemzedék élet- és kultúra-megújításra törő erőfeszítését. Küzdelmes életre hívó szavával a jövő kort *formáló* erők közé is lépett: a veszélyes élet jelszavát a mai kor tőle vette és — igaz, hogy sokkal kevésbbé szellemi jelentésben, mint ahogy ő értette — elszánt harcba indult épebb, teljesebb életért. Ebben a jövőfakasztásban azután már nem saját kora hat Nietzschere — bár időnként abban is *lát jövőt alakítani tudó kemény erőket* —, hanem ő hat az eljövő korra saját egyéniségével és eszméinek erejével. Ezzel kilép korából és maga áll elénk: mindenekelőtt természetszerűen életegészében, mint a nagy ember.

2. Az ember.

Még nincs száz éve, hogy Nietzsche megszületett; húsz évvel fiatalabb kortársai még ma is számosan közöttünk járnak. És mégis, kevés kiemelkedő egyénisége van az európai újkor történetének, akinek a megítélésében annyi bizonytalanság és gyakran éles ellentét keletkeznék, mint éppen Nietzscheében. Ennek több oka is van, valamennyi benne. Az egyik különleges, sokoldalú, nem egy tekintetben ellentétes szálakból is szőtt egyénisége, amely már eleve nehézzé tette megítélését. Ugyanezt találjuk műveiben, amelyek éppen ezért nagyon eltérő megítélésre adnak alkalmat: megragadó, sőt felrázó eszmemenetük, gyakran szenvedélyes hangjuk a rajongók és elkeseredett ellenfelek táboraira osztják olvasói nagyobb felét és ezzel az ellentétes megítélést természetesen csak fokozzák. Nietzsche emberi megítélését egyéniségének sokszerűsége mellett tovább megnehezíti kiemelkedő nagysága, amely mind a kortársak, mind az utódok számára a kellő hozzáférkőzést erősen gátolta és gátolja annál inkább, mivel Nietzsche élénk közlési szüksége és őszinte közlékenysége mellett is szerette és használta a személyiség maszkjait, az igazi „hátteret" rejteni hivatott százféle „előteret", amelyről nem egyszer megemlékezik; ezek a maszkok gyakran önkénytelenek is voltak. Megítélésének további nehézségét betegségei és — az utódok szemében — főleg végső betegségének ismerete is okozza; és

végül, de korántsem utolsó sorban, mind jobban növekvő elmagányosodása, amely fokozódó mértékben kiszakította az emberek közül, úgy, hogy ma már valóban alig él egy is azok közül a — mondjuk éppen húsz évvel is fiatalabb — kortársak közül, akik még egészséges korában egyáltalában — és nem is közelebbről — ismerték. Rokonainak, barátainak, ismerőseinek fennmaradt közlései pedig, főleg az előbb említett okok miatt, bizony igen sokban ellentétes és többnyire nagyon is nem kielégítő képét adják egész emberi alakjának; különösen húga igyekezett később, úgy látszik, még adatok megváltoztatása és dokumentumok eltüntetése árán is, egyoldalúan idealizálni egyéniségét: amikor tehát ehhez hozzáférni próbálunk, tudatában kell lennünk nem egy megrajzolt vonás bizonytalanságának; egészében azonban talán mégis megközelíthetjük emberi valóságát.

Amikor K. Jaspers nagy Nietzsche-könyvében az általános emberi erőkkel, életformákkal és szokásokkal szembenálló, nagyságából és betegségéből egyaránt folyó *kivétellétéből* próbálja Nietzschet megérteni és megértetni, ezzel természetesen jelentős és értékes szempontot ad: de mást, mint éppen a nagyságból és bizonyos értelemben a betegségből adódó különleges emberi létmód *mégis többé-kevésbbé lehető általánosságát* ezzel sem adja; a kivétellét jellemző sajátsága tulajdonképen minden olyan zseniben megtalálható, akiben még határozott beteges vagy beteg és ezzel az emberi életközösséggel szemben még a nagyságon kívül is elszigetelő vonások vannak. Ezért tehát nyilvánvalóan sokkal több oldalról kell megközelítenünk Nietzsche végső magvában egységes, de azért önmagában is igen sokrétű és sokoldalú egyéniségét, hogy az plasztikusabban kirajzolódjék előttünk; erre különben Jaspers is törekszik.

Korához való viszonyában is különféle oldalakról mutatkozott meg Nietzsche egyénisége; most mélyebben kell belehatolni igyekeznünk. Ekkor először, szinte természetszerűleg, az a már az előbbi fejezetben megemlített kérdés ötlik fel újból, mit hozott vajjon Nietzsche emberségéből kezdettől fogva, öröklésileg magával? Ő maga többször beszél erről, legrészletesebben az *Ecce homoban*. Ott dekadens oldalát gyenge egészségű és rövid életű atyjától származtatja; a Nietzschéket lengyel eredetűeknek tartja, de anyja és atyai nagyanyja családját tiszta németnek minősíti. Ősei papságát bizonyos értelemben már vérréváltnak, testbeszövődöttnek tekinti a családban. Mit szólhatunk mindehhez?

Fajiságát illetőleg nem lehet kétség, hogy az túlnyomóan német. A név szláv eredetű; hogy lengyel-e vagy más, a német nyelvterületen vagy közelében élő szláv népiségű-e, nincs végleg tisztázva. Az ilyen névelemzés azonban megtévesztő, mert valójában nagyon keveset mond: hiszen olyan családoknál, amelyek hosszú ideig, mindenesetre több nemzedéken át más nyelvterületen és népiség körében élnek, a nevet átvivő atyai leszármazás rendszerint csak az ősök és az öröklési anyag kis részét adja, még ha eltekintünk is attól a hosszabb nemzedéksorban természetesen jelentősebbé váló tételtől, hogy mater est semper certa. Hallottuk, hogy Nietzsche maga megmondja, hogy anyai és atyai-nagyanyai ágon német származású. Mindamellett, egyénisége valóban mutat nemnémet vonást: hogy külsejében is volt-e ilyesmi, azt arcképe és a középnémet népiség kevert típusai alapján nehezen merném állítani; de hogy egész lényét, és persze gondolkodását is, korábbi, sőt ifjúkori,

aránylag legegészségesebb időszakaiban is, valami nem-német sajátságú hő, valamilyen a német szellemtől — és például a magyartól is — különben idegen aláfűtöttség jellemzi, azt megállapíthatónak tartom. Ez a mély szenvedély és mélyről feltörő indulat valóban szlávnak látszik és a túlnyomó német vérkeveredésben „elnehezedve", más „súlyos" komponensekkel összefonódva, lehet lengyel eredetű is: mindenesetre egyik igen jellegzetes és feltűnő, szellemileg igen érdekes és vonzó, szinte „pikáns" vonását adja Nietzschenek, különösen a német szellemi életben, amelyből egész egyénisége meglehetősen kirí, bár talán nem olyan szertelenül, amint maga hiszi és állítja.

Ami az örökség egészségét illeti, az ilyen irányú kutatások nem igen tudtak határozottan beteg törzset kimutatni. Az ősök, úgy látszik, egészségesek és általában normális életkorúak, sőt részben öregek lettek, bár más megállapítások idegbetegségekről is szólnak. Nietzsche megbetegedése után ugyan — anyja levélbeli közléséből is kitűnőleg — felmerült olyan orvosi vélemény, amely betegségét atyjától öröklött vérbaj következményének minősíti; eltekintve azonban az ilyen diagnózisnak a mai orvosi tudás fényében nagyon is vitatható, sőt talán elfogadhatatlan természetétől, az anya erősen cáfolja férje korai halálának bármilyen más okát, mint a lépcsőről való véletlen lezuhanás végzetes szervezeti hatását. Igaz, hogy ezt a hatást „agylágyulásnak" nevezi: ez pedig megint gondolkodóba ejthet abban a tekintetben, hogy legalább is valamilyen komolyabb terheltség nem származott-e az atyától. Mindent összevéve, világos betegségörökségből származó súlyosabb terheltséget nem lehet megállapítani, de az idegrendszer öröklött gyengesége, nagyfokú sérülékenysége — nagyon sok régibb értelmiségű családhoz hasonlóan — valószínűleg megállapítható, elsősorban atyai, de talán anyai ágon is.

Az örökség *tartalmában* van a harmadik, biologiai és szellemtörténeti szempontból egyaránt legérdekesebb probléma. Nietzsche maga azt emlegeti legtöbbször, hogy papi őseitől az igazság és az erkölcs iránt odaadó és kifinomult *szellemet* örökölt, hogy papi voltuk küzdő, hősies és vértanútermészete beletestesült az utódba. A probléma magva itt az élethivatásban szerzett szellemiség örökölhetősége. Ez nyilván nem olyan egyszerűen áll fenn, mint a tipikus testi-lelki fajbélyegeké; valamiképen azonban az egész testi-lelki szervezetre csak kihat az olyan nemzedékeken át állandó, a szellemi-lelki élet egészét erősen meghatározó foglalkozás, mint a lelkészi, amely rendszerint már jóval a nemzés és átörökítés előtt bontakozik, készül, sőt gyakorlatilag is érvényesül: tehát igenis feltehető a csiraplazmát is befolyásoló hatása. Az értelmiségi családok egész életmódja kétségtelenül kihat az utódokra, bizonyára öröklésileg is: elsietetten „dogmatikus" öröklésbiologiai tétel volna az az állítás, hogy a nemzedékeken át hasonló jellegű szellemi életből idővel sem válik semmi sem „vérré". Nietzsche maga már gyermekkora óta mindenesetre a szellemi életnek nemcsak feltűnő élénkségét, hanem szinte túlfejlett és túlfinomult raffinementját is mutatja.

Ezt az utóbbi örökséget — ha tehát szabad annak is nevezni! — életpályája mindenképen kifakadáshoz és teljes kifejlődéshez segíti. Már gyermekkorában szabadon írhat-olvashat-zenélhet-költhet-bölcselkedhetik; a pfortai iskola nagy szellemi gimnasztika; az egyetemi évek, főleg Lipcsében, sokoldalú szellemi érdeklődés és munka korszaka. 1867/68-ban

Nietzsche közben tüzérönkéntes volt; de ez a később többször emlegetett katonáskodása egy évig sem tartott, hanem egy lovas-baleset következtében a szabályos idő előtt ért véget. A bázeli tanárság és tudóskodás szinte szellemi túlerőltetést okozott; az utolsó tíz év vándorköltészete és filozófiája pedig úgyszólván tisztára a szellem legmagasabb és legmélyebb problémáinak való életet és szabad odaadást jelentette: vagyis Nietzsche élete a legalkalmasabb volt a szellemi élet már-már mértéktelen mennyiségeinek „betestesülésére". És Nietzsche lelkében volt minek betestesülni a szellemből! De volt a környezetében is.

Nietzsche atyja mindenesetre igen művelt szellemű lehetett; de őt előbb vesztette el, semmint, hogy jelentősebb szellemi hatást fogadhatott volna el tőle. Anyja nem lehetett magas szellemiségű és nagyműveltségű nő; Nietzsche ezért, úgy látszik, némileg le is nézte. De az bizonyos, hogy mély lelki életet élő asszony és a polgári átlagműveltség birtokában volt: levelei nem hatolnak mélyre és a Nietzsche-környezet legtöbb tagjának leveleitől csaknem üdítő egyszerűségükkel ütnek el, de igen folyékony — és meglehetősen pongyolán szerkesztett, nem szabatos logikai és legkevésbbé sem művészi stílusban fogalmazott írások. Húga már jelentős egyéniség: tetterős és tettvágyó, ügyes szervező és propagátor, meglehetősen önkényesen és céltudatosan szubjektív, de határozott készségű írói tehetség, később erősen hatástkereső fellépésű: egészében és főleg bátyjához mérve nem nagy, de nő létére semmiképp sem lekicsinyelhető szellem, sokoldalú, bár nem éppen rendszeres műveltséggel. Anyjával és húgával is Nietzsche általában bensőséges és jó viszonyban volt, bár néhanapján — például a Lou-korszakban — erősen megcsorbult a kölcsönös megértés, és az ilyen elidegenedés Nietzsche szeszélyes indulatossága mellett egyszer-kétszer időleges szakításra is vezetett.

Nietzsche barátai közül Rohde határozottan kiemelkedő tehetség és egyéniség volt, aki ifjúkorában lelkileg-szellemileg adni is tudott. Ritschl valóban nagy tudós és tanár és atyai jóbarát, akit Nietzsche mindvégig tisztelettel emleget; hasonló atyai jóbarát volt Bázelban az egészen kivételes szellemű J. Burckhardt. Wagner Richárd nemcsak kiemelkedő zenei zseni, hanem megnyerő modorú és társalgású egyéniség és Nietzschetől mélységben ugyan igen elmaradó, de az átlagon messze felülemelkedő szellem, gondolatainak eredetisége, mélysége és főleg élénksége, valamint szuggesztív akaratereje tekintetében is. Cosimát Nietzsche a legfejlettebb izlésűnek nevezi és mind szellem, mind műveltség dolgában — a tényeknek megfelelően — rendkívüli egyéniségnek tartja. Valóban igen sok jel szól a mellett a felfogás mellett, hogy Nietzschet nemcsak Wagner barátsága érintette legmélyebben, hanem Cosima hatása is; legalább is később Cosimával nyiltan összefüggésbe hozott sajátságos és egyenesen titokzatos, így is kezelt, egyéni Ariadne-mitosza, a mindjárt az elmebaj kitörése után jelentkező és házasságuk téveszméjét forgató Cosima-emlegetések mind arra vallanak, hogy Nietzsche tudata mélyén, időnként esetleg az alatt, gondosan őrzött, de talán nagyon is fájdalmas, húsbavágó szerelmi érzés élhetett Cosima iránt, amely a Wagner-viszonyba is személyes torzító okként belejátszhatott.

A későbbi barátok közül Overbeck művelt és talpig becsületes, gondos és Nietzschehez mindvégig hű tudós, aránylag szerény szellemmel, Gast Péter odaadó és megértő tanítvány, akit az egészséges évei végén szinte teljesen magáramaradó Nietzsche erősen túlbecsült; Malvida v.

Meysenbug művelt és okos, a nők emelkedéséért küzdő idealista „szabadszellem", különben igen konzervatív erkölcsi nézetekkel. Rée Pál éleseszű és művelt zsidó intellektuel; ugyanez még fokozottabb mértékben a híres Lou Salomé, akivel Nietzschet Meysenbug és Rée 1882 tavaszán ismertette össze és akiben Nietzsche nemsokára megismerkedésük után, majd főleg ugyanazon év nyarán, amikor heteket töltöttek együtt, lelkesedéssel vélte felfedezni kongeniális tanítványát és partnerét. Az ilyen érzés természetéből eleve valószínű az a nem teljesen tisztázott körülmény, hogy Nietzsche eszmei lelkesedésébe csakhamar erótika is vegyült és ő többször gondolt arra, sőt ilyen értelemben nyilatkozott is, hogy Lout vagy elveszi, vagy „próbaházasságra" lép vele. Mindez elmaradt és már 1882 őszén barátságuknak vége szakadt, szintén nem egészen világos okokból: annyi bizonyos, hogy Nietzsche mind Louval, mind Réevel szemben keserű csalódást érzett és ennek fájdalmában még életfeladatába vetett hitében is egyideig megrendült. Ez az év már a Zarathustra izgatott korszaka, és Nietzsche érzelmi lengései valószínűleg legfőképen saját belső hangulatváltozásaira és túlzott elképzeléseire vezethetők vissza; de természetesen semmiképen sincs kizárva, sőt feltehető, hogy Rée és főleg Lou, aki — úgy látszik — némi könnyelműséggel játszott Nietzsche tüzével, legalább is komoly, bár a Nietzscheben támadt lelki hatásra egymagában aligha elég kiváltó okot szolgáltatott az író fájdalmas és indulatos reakcióira. Mindkettőről azután az *Ecce homoban* már enyhén, sőt barátságosan emlékezik meg Nietzsche. Ezek a későbbi barátok és ismerősök is tehát mind művelt és többé-kevésbbé jelentős szellemű egyének voltak: de ebben a korban Nietzsche szelleme lényegében már úgysem szorult baráti szellemek tüzére, mert önmagában is már túlzott, emésztő erővel és féktelenséggel égett, lángolt, perzselt.

Az életrajzi adatokból láttuk, hogy Nietzsche külső életkörülményei szerények voltak. Kispolgári környezetből származott; bázeli tanársága idejében sem vetette fel a pénz; nyugalombavonulása után nyugdíj címén évi 1000 frankot, a bázeli egyetem barátaitól évi 2000 frankot, az évek során összesen körülbelül 50.000 frankot kapott; saját vagyonából évi 1000 franknak megfelelő jövedelme volt. Sokszor küzdött anyagi nehézségekkel, a lakbérrel is időnként adós maradt; utazásai során általában szerény szállásokban lakott és étkezésére sem sokat költött: abban az időben Olaszországban még igen olcsón lehetett megélni. Társadalmi állása nyugalombavonulásáig jó volt, később hanyatlott; Meysenbug kisasszony alkalomadtán emlegeti is a magántudós némi társadalmi kikapcsoltságát. Irodalmi hírnevét főleg *„A tragédia születése"* és a *„Korszerűtlen elmélkedések"* alapozták meg, részben heves irodalmi viták kiindulópontjaiként. Későbbi műveit megjelenésük idejében általában elutasították, az író — saját megjegyzéseiből is láthattuk — nagyobbára ismeretlen maradt. Németországban többnyire hallgattak róla, a külföldi olvasók és hívek pedig eleinte szintén csak elvétve jelentkeztek, de Nietzschenek ilyenkor annál több örömet okoztak; ez is kiderül ismételt megjegyzéseiből. Kiadóival is nagy és kellemetlen nehézségei voltak úgy, hogy — láttuk — egyes munkáit maga nyomatta ki. Összeomlása előtt nem sokkal kezdett nagyobb hatása jelentkezni; világhírét megérte, de mégsem *élte* meg.

Életkörülményeinek szerénysége és szellemének azokhoz viszonyí-

tott aránytalan nagysága jól megérteti a világhoz nem szokott és azt sohasem is élete igazi komolyságába vevő, sokszor egyenesen elvonatkozott Nietzsche gyakori gyámoltalanságát az élet apró ügyes-bajos dolgaiban. Ugyanezek az okok, szerfeletti érzékenységével összekapcsolódva, magyarázzák természetének *félénk*, külsőleg hamar *visszahúzódó* vonását, amelytől a hiánytudat korántsem volt idegen. Ezt azután a lelke mélyén gyermekkora óta meglévő különleges nagyságtudat fokozott erővel igyekezett kárpótolni, sőt időnként mérhetetlenül túlkompenzálni; szertelen kijelentéseiben önmagáról kevésbbé a biztos nagyságtudat, mint a kínlódó hiánytudat túlkompenzálódása szól hozzánk; a túlfeszített és túlhangsúlyozott nagyságtudat éppen a hiánytudat egyik legfőbb kárpótoló ellenszere is, amelyet azután az összeomlását megelőző néhány (3—4?) évben, alighanem a közeledő és alattomosan előreható betegség csigáz nagyzási-hóbort-színezetű rögeszmékbe. Hogy rendkívüli nagyságtudata mégsem, korántsem csak kárpótlási jelenség, hanem gyökerében valódi, annak első jelét személyes viselkedésében láthatták azok, akik vele érintkeztek: ezek az egészséges Nietzscheben — sőt még néha az elmebetegben is! — túlnyomóan dícsérik kellemes, megnyerő, inkább nyugodt és szerény modorát, előkelő, inkább kimért mozgását, taglejtését és beszédjét, amely mégis lebilincselő, szellemes, szórakoztató és alkalomadtán csendes hangon is szinte prófétikus erejű, izzású és mélységű és általában megragadó stílusú volt. Nagyságtudata lényeges valódiságának második, döntő jele az volt, hogy nemcsak képzetekben és képzelődésekben élte ki magát, hanem igazi kiélését és a hiánytudatot kárpótoló legboldogabb megnyugvását a *műben* találta meg: műve pedig a szellemi nagyság, mélység és bőség csalhatatlan pecsétjét viseli és alkotója erejéből a szellem nagyságát, mélységét és gazdagságát tékozló bőkezűséggel árasztja. Talán joggal mondható, hogy Nietzsche minden műve bizonyítja a lángelmét, a fényes és egyúttal metsző erejű, kemény és ezért mélyre is fúró alkotó szellemet. Az ember, modora és a mindennapi életben megnyilatkozó lelke lehetett lágy, sőt adott esetben finom és gyengéd is; ezt nemcsak sok levele és különféle közlések mutatják, hanem műveiben megnyilvánuló tehetségének ilyen természetű oldala is bizonyítja: szelleme azonban teremtő nagyságában kemény, erős küzdő és határozott győző volt, amint maga ismételten elmondja az alkotókról. Ezzel egyúttal egyéniségének központjába jutottunk.

Lelki életének sokoldalúságát, eszméinek eredetiségét, mélységét és magasságát, vágyainak és elképzeléseinek hatalmas méreteit, szellemének fordulatosságát, kifejező készségének erejét, plaszticitását és szépségét tekintve, Nietzsche kétségtelenül a világirodalom egyik legelső szelleme. Az ilyen szellem csakis kivételes emberi nagyságból fakadhat: hiszen lényegében mindig valódi, telt, szubsztanciális és nemcsak óriási értelmi fölényt, hanem kiváló akaraterőt, a képzelet pazarságát, az érzelmi élet gazdag változatosságát és csapongó erejét igényli. Az ilyen kivételes lelki-szellemi nagyság pedig mind emelkedettségében és fölényes erejében, mind fokozott szenvedéseiben mélységesen tudatában van nagyságának és az átlagemberektől elválasztó, áthidalhatatlan távolságának: Nietzsche mind saját „abszolút" nagyságának, mind az emberekkel szemben fennálló distanciájának tudatát számtalanszor ki is fejezi. Az ilyen nagyság kivételes boldogság forrása: a csúcsonállás és a belső fény és bőség azokban az időkben, amikor zavartalanul érvényesül, a kisebb ember

számára talán meg sem ízlelhető gyönyörökkel tölti el a lelket. Az emberi nagyság azonban sohasem igazán abszolút, független: és ez a függősége annál mélyebben taszítja kínba a nagy egyéniséget, mennél nagyobb; mert érzelmi élete annál érzékenyebb, és nagyobb tartalma és mélysége következtében a fájdalom irányában is sokkal erősebben tud kilengeni; és fájdalmában annál kevésbbé talál osztályos társakat, minél jobban elválasztja nagysága, éppen fájdalmának minősége és nagysága is, a többi embertől. Nietzsche a nagyságnak mindezeket a boldog és keserves jellemzőit feltűnően mutatja. Nagyságtudatának *ihletett*, sőt nem egyszer *elragadtatott* óráiban, esetleg napjaiban és heteiben mámoros boldogság tölti el; hűvösebb időkben a szerénység és kellemesség mögött is eleven büszkesége von szakadékot közéje és a többi ember közé, és ez a szakadék, kevésbbé a keresettség, nyilvánul meg alighanem kimértségében és halk előkelőségében is: úgy látszik, hogy csak ritkán tudta magát gyermekesen közvetlen kedvvel „eldobni" mások társaságában. Nagyságtudata csábítja el életének legkeservesebb fájdalmait okozó szélsőséges és tárgyilag kétségtelenül messze túlméretezett, alapjában csalóka függetlenségi tudatára, amely már az emberfölöttiség, szinte az istenség igényeit támasztja; és nagyságtudatával — valamint érzékenységével — összekapcsolt büszke distanciálódása eredményezi azt az őszinte önfeltárási törekvéseit megint minduntalan keresztező magatartását, hogy igazi önmagát, „háttereit", „alapját" százféle „előtér", elfedő maszk mögött tartja elrejtve. Színészkedést és diplomatikus számítást is vetettek szemére: de talán az ilyen irányú gyanút keltő, valódi lényét fedő „előterek" jórészben akaratlanul, önközlési képtelenségből és néha egyenesen az önismerés hiányából is eredtek, mert máskor meg egyenesen képtelennek jellemezték minden színészkedésre, amelyet maga hangsúlyozottan útál. Hiszen többször mondja, hogy nem is akarja önmagát ismerni és nem is ismeri önmagát: anélkül, hogy ezeket a kijelentéseit sok mély önfeltárása láttára teljesen komolyan vennők, annyit mégis elfogadhatunk azokból, hogy nem akart és azért nem is tudott „terjedelmes" lelke alapjáig belelátni magába. Úgy látszik, hogy félt is sajátmaga végiggondolásától: és aligha csak azért, hogy a tudatosítással csökkenti vagy éppen megtöri ösztönös erejét; valószínűleg azért is, mert attól tartott, hogy a teljes öntudatosítás olyasmit is feltár önmagából, amit akkor talán, mint mégsem tetszőt, el kellene vetnie, bár uralkodó vágyai ragaszkodtak hozzá. Végül nagyságához mérten, sőt még így is rendkívül feltűnő mértékben jelentkeznek lelki kínjai, melyek keserves testi kínlódását is messze túlszárnyalják és sokszor ennek kiváltóiként is, de viszont alig-alig hatásaként mutatkoznak; úgy látszik, hogy testi fájdalmaiban legalább is annyi, egyenesen enyhítő elégtételt és ellensúlyt talált lelki kínjaira, mint kiváltó vagy növelő okot; nemcsak saját mondásai, hanem mások közlései is arra vallanak, hogy a testi szenvedést türelmesen és hősiesen, alkalmilag szinte szívesen viselte: mert ez valóban csaknem enyhülésként hatott a heves pubertás kínjaihoz hasonló, nála tényleg folyton új szellemi kincset nemző és érlelő lelki vergődéseivel szemben.

A lelki kínlódásnak ez a feltűnő mértéke már nemcsak nagyságának általában velejárója, hanem a nietzschei lélek további, nem minden nagy lélekben meglévő, sajátságából is következik: szerfeletti érzékenységéből, lelki vékonybőrűségéből. Nietzsche rendkívüli impresszionista,

reagibilitása óriási: ez írásaiból általában kitűnik és végeredményben éppen nagy érzékenységét tanusítja. Ez az érzékenység teszi képessé az emberi lélek finom rezdüléseinek megragadására, jórészben ez adja saját magától sokat emlegetett lelki szimatját, sőt már kínzó erejű „szaglását"; de ugyanez készteti lassan a világtól való visszahúzódásra, mert a végletekig sebezhetővé teszi és ezzel a ressentimentba-merülés veszedelmével fenyegeti: a rengeteg ressentiment-érzelem nagyszerű elemzését Nietzsche nyilván nemcsak másokból vehette, hiszen az azoktól mentes ember másokban egyáltalában alig veszi észre, nemhogy ennyire el tudjon benne mélyedni, sőt néha kéjelegve tudja kiszínezni a ressentiment emésztő erejű és torz színgazdagságú világát. Ez a kellő védekezésre, elzárkózásra vagy brutális támadásra, egyenes visszaütésre képtelen, ezért a visszahúzódásra szinte kényszerítő szélső érzékenysége érteti meg jobban Nietzsche rendkívüli szenvedésképességét; az azzal adott nagyfokú sérülékenység azonban egyúttal átvezet Nietzsche egyéniségének további testi-lelki alkatsajátságára: ez nagy betegséghajlama, azaz betegessége, továbbá legalább részben ebből alakuló betegsége.

Hogy Nietzsche életének utolsó, majdnem tizenkét évig tartó szakaszában gyógyíthatatlan betegségben szenvedett, valamint, hogy azelőtt is többször volt beteg, nem vitás: az a kérdés, hogy ez a betegség mennyire függ össze beteges alaphajlammal és főleg, hogy mennyiben érintette életművét. Nietzsche maga úgy vélekedik, hogy atyjától gyenge, sérülékeny alkatvonásokat örökölt, dekadenciát, azaz biologiailag gyenge, betegségre hajlamos, vagyis beteges szervezeti tulajdonságokat, hogy lényegében azonban mégis nagy egészség volt benne, amely még betegségét is javára fordította és végül is teljesen meggyógyította. Ezt az *Ecce homoban* írja, nem egészen három hónappal összeomlása előtt —. A fiatal Nietzsche általában egészséges volt. Említettem, hogy 1867/68-ban mint tüzérönkéntes katonai szolgálatot teljesített. Ebben az időben tehát nem lehetett gyenge és betegeskedő; sőt, aránylag erős, jóegészségű ifjúnak jellemzik. 1870-ben, a hadiszolgálatban betegedett meg súlyosan, húga közlése szerint vérhasban és diftériában, de aránylag gyorsan meggyógyult, és egyelőre csak némi gyomorgyengesége maradt. 1873-tól kezdve komolyabb bántalmak léptek fel: főleg migrénrohamok, hányással, gyengeséggel, fejfájással, később néha eszméletlenséggel. Ehhez járult, hogy ifjúkorától fennálló rövidlátása időnként nagyon súlyos, fájdalmas és komoly látási zavarokkal összekötött szembajjá fajult, amely a migrénnel összefüggésben változott. 1875/76 telén betegsége olyan súlyosra fordult, hogy, amint tudjuk, egyévi szabadságot kért és kapott. Ugyanebben az időben történt meg a szakítás Wagnerral; szabadsága alatt jött létre legnagyobb részben az *„Emberi, nagyon is emberi dolgok"* nagy gondolati változást kinyilatkoztató könyve; a szöveg egy részét Nietzsche diktálta. Átmeneti javulás után 1878/79 telén állapota megint rosszabbodott, úgy, hogy a migrén és a szembaj fájdalmas elhatalmasodása alapján nyugdíjazását kérte és meg is kapta. Megint gyors javulás után 1879/80 telén Naumburgban fogta el újra a legerősebb roszszullét; ekkor, azaz 36-ik évében, — ugyanilyen korban halt meg atyja! — készült halálára, de tavasszal Olaszországba utazott és azután fokozatosan rendbejött. Migrénrohamai később is voltak, de aránylag kevés súlyos; szembaja fennállt, úgy, hogy az írást diktálással és gépírással könnyítette: egészében azonban ezekben az években közérzése jó és munka-

bírása nagy volt; a *Zarathustra* egyes részeinek megírását elválasztó időkben volt ekkor a legrosszabb egészségi állapotban. Az utolsó év erős euforiát és lázas irodalmi tevékenységet mutat. 1888 karácsonya után hirtelen jött az összeomlás.

Ha az 1875—85-tel jelölhető évtizedet tekintjük, akkor Nietzsche betegségét elsősorban súlyos idegbántalmaknak tulajdonítanók; igen jellemző a legsúlyosabb korszakokra a Wagnertól (1875/76), egyetemi hivatalától (1878/79) és otthonától (1879/80) való elszabadulás válsága, és mindegyik sikeres elszabadulás után állapotának gyors javulása. Itt tehát szinte elutasíthatatlan az a már említett feltevés, hogy érzelmi kielégületlensége és nyomottsága, felszabadulási vágya erős lelki fegyelmezettsége folytán nem nyerhetett közvetlen kielégülést és ezért amúgy is megromlott egészsége nyomán, betegségbe „testesült bele"; továbbá, hogy lángelméjének rendkívül feszült, gyakran kínos és nehéz tartalmával is őrlő szellemi munkája egész idegrendszerét nagyon igénybe vette és amúgyis fennálló alkati gyengeségeket, főleg szemgyöngeségét és gyomrának gyengülését, nagyrészben lelkileg okozott idegéletzavarokkal, betegséggé növelte.

Eddig elfogadható volna a magyarázat; de a kitörő paralízis a megítélést jelentősen bonyolítja. Ezt mással, mint luetikus fertőzéssel magyarázni nem igen tudjuk, bár a kór világos kimutatása Nietzsche idejében és esetében még nem volt lehetséges, és a betegség lefolyása az akkori időben atipikus volt; ma gyakoribbak a paralysis progressiva ilyen hosszadalmas esetei. Az a húgától is hangoztatott feltevés, hogy a kór oka a Nietzschetől főleg álmatlanság ellen használt erős narkotikumokban volna kereshető, teljességgel valószínűtlen; más, alkatilag megalapozott elmebaj feltevése is egészen bizonytalan. Ha tehát a paralízis kitörésétől visszaszámítunk, 1873, esetleg 1870, vagy a diákévek eleje volna az első megbetegedés valószínű korszaka. Hogy az 1875—85 évtized bajaiból írható-e bármi a luesz terhére, teljesen kérdéses; hogy a paralízis lelki előjelei mikor kezdődnek, további, szintén nyilt kérdés; 1888-ban bizonyosan felvehetők.

Látható, hogy Nietzsche betegségtörténete nagyon sok bizonytalanságot rejt; szerencsére lényegesen más megítélést tesz lehetővé, sőt követel az a probléma, vajjon betegessége, illetőleg betegsége mennyiben érinti életművét.

Az eszme igazsága önmagában van meghatározva és lényegileg független a megismerő embertől: ezért elvileg lehetséges és *néha elő is fordul*, hogy az ember álmában vagy trance-állapotokban talál igazságokat, hogy az ostoba vagy még inkább a bolond, esetleg a kimondottan őrült olyasmit, mélyen igazat is ragad meg, amit igazában átfogni semmiképen sem tud; hiszen egyetemesen emberileg áll, hogy mennél nagyobb és mélyebb igazság birtokába jutunk, annál kevésbbé tudjuk egész nagyságában átfogni. Az eszme igazsága tehát megragadójával és kimondójával szemben önelvű és attól függetlenül is megítélhető, sőt tárgyi lényegében csakis attól függetlenül ítélhető meg. Nietzsche eszméit a téboly nyilvánvaló kitöréséig feltétlenül *komolyan* kell vennünk, azaz *elsősorban tárgyi igazságuk szerint kell megítélnünk;* minden gondolkodó eszméinek elsősorban, azaz alapjukban, lényegükben más szempontok szerint való megítélése nem-komolyan-vételét jelenti és vagy az illető gondolkodó általános megítélésére végzetes, vagy a megítélő *végső* értelem-

ben vett komolytalanságát, valamiféle jellegtelenségét bizonyítja. Az igazság szerint való megítélés után természetesen teljesen jogos bármely komolyan vett gondolkodó eszméinek fiziologiai, lélektani, társadalmi, történelmi, mindenféle szellem- és eszmetörténelmi szempontok szerint való megítélése. Ha Nietzsche gondolatai a — persze korántsem könnyű — tárgyi bírálatot kiállják és általában vagy túlnyomóan igazaknak bizonyulnak, vagy legalább is mutatkoznak, akkor a betegség vagy betegesség szempontja értelmetlenné vagy lényegtelenné, teljesen alárendeltté válik: mert éppen az igazságban-élés és -gondolkodás, a lelki-szellemi egyenesség annak a „nagy egészségnek" egyetlen igazi alapja, amelyet Nietzsche magának is igényel és amely egyedül biztosíthatja a lelki-szellemi, de végső sorban a testi élet egészségét is; ebben a tekintetben különben Nietzsche gondolatvilága jelentős tévedéseket is mutat. Az eszmék tartalmi igazsága mellett ilyenkor legfeljebb kifejezési módjukban mutatkozhatik betegesség vagy betegség: ez azonban már a tartalmi igazság mellett teljesen alárendelt jelentőségű.

A betegség szempontjából való megítélés bonyolódik a *tévedés* eseteiben. Ezekkel először is igen óvatosan kell eljárnunk: sok mindenre mondták és mondják rá, hogy tévedés, sőt, hogy oktalanság, agyrém, képzelődés, és végül kiderül, hogy a bíráló tévedett, esetleg pedig éppen csak saját oktalanságát, laposságát, mélyebb értelmetlenségét tanusította. Ahol azután gondos és megértő elemzéssel is határozottan tévesnek mutatkozik valamilyen gondolat, ott az természetesen még korántsem mindig beteges vagy beteg más értelemben, mint legfeljebb abban az egész általánosban, hogy a tévedésnek kiszolgáltatott ember általában nem mindenestől egészséges, hanem éppen fogyatékos. Ilyen értelemben az emberi természet maga „beteg": ez a betegsége persze összefér a szó közönséges értelmében vett „makkegészséggel" és nem is használható fel joggal valamilyen, az ember *általános* „perverzióját" vagy „torzállatiasságát" állító bölcseleti-embertani elméletre; csupán az ember nemabszolút, ennyiben eredetileg „esendő" voltát jelenti. Van azután a tévedéseknek olyan rendszere, amely betegesnek vagy betegnek, például rögeszmeszerűnek, túlzottan illúzionistának, feltűnően önellentmondónak vagy nagyon következetlen, szökellő eszmékből zavarosan és bizonytalanul összegeződőnek mutatkozik: ezt ki kell mutatni és lehetőleg lélektani-biologiai szempontokkal is kielégítően magyarázni.

A tévedés mellett a *genialitás* adja fel a betegségproblémát: hiszen ismert a Lombroso- vagy enyhébb alakjában a Kretschmer-féle elmélet, amely a zseniben elmebeteget, illetőleg a tehetség és a betegség szerencsés kapcsolatát szeretné látni. Ez a felfogás *általánosságában* abszurd: éppen a zseni a mélyebb igazságmeglátó, az igazság pedig gyökerében és fenékig „egészséges", ép; nyilvánvaló képtelenség tehát annak feltevése, hogy a mélyebb igazságmeglátás *feltétele* a nagyobb betegesség. Még a zseni nagyobb problémalátását is éppen mélyebb igazságkereséséből és igazságsejtéséből, egyáltalában mélyebb létbenyúlásából kell elsősorban megértenünk: a lét „magja" pedig abszolút és ősileg és tökéletesen ép, ezt alapvető és szükségképi érvénnyel igazolható bölcseleti belátás bizonyítja. A zseni általános betegségének tana tehát nem áll meg és a nagyság félreértéséből ered; a tapasztalatoknak sem felel meg, mert ezek igenis mutatnak az átlagos emberi mérték szerint, sőt azon felül is „normális" zseniket: ilyenekre jó és közeli magyar példa Prohászka Otto-

kár. Másrészt a zseni kétségtelenül finom és sokrétű lelki és általában életalkata, valamint szervezetének nagy szellemi megterhelése eredeti betegesség és betegség nélkül is a nagyobb finomság *természetes*, azaz egészséges sérülékenységét és működésének súlyosabb megterhelésében adódó sérüléseit indokolja. Végül persze lehetséges, és éppen a zseni alkatának sokrétű fejlettsége és finomsága alapján eleve is valószínűleg — és tapasztalás szerint tényleg — gyakori, de nem lényeges és szükségszerű, a geniális alkat összeszövődése beteges vonásokkal: és az ilyen beteges vonások a zsenének egyenesen „pikáns", különösen „érdekes" jelleget kölcsönözhetnek és egyoldalú hajtóerejükkel fontos és mély létproblémák és életigazságok meglátására vezethetik. Vagyis a beteg vonás a gyökerében egészséges tehetséget egyenesen elő is mozdíthatja értékes életművének alkotásában, életfeladatának teljesítésében: ezt Nietzsche is hangsúlyozza és Jaspers is állítja; persze odáig megint nem szabad elmenni, hogy a — valódi, szűkebb értelmű — betegséget a magasabb teljesítménynek, éppen a genialitásnak is elengedhetetlen feltételéül állítsuk be, amire tudvalevőleg Nietzsche is némileg hajlik.

Ezek után az általános meggondolások után Nietzschehez visszatérve, kétségtelenül megállapíthatjuk genialitását. Ennek első nagy megnyilatkozásaiban, például *„A tragédia születésében"*, beteges vonást nem mernék látni: az élet borzalmas mélységeire való utalás valódi schopenhaueri romantika, amelyet különben Nietzsche az egészséghiánnyal alig vádolható fiatalkori Dionysos-eszmekörrel old fel. Jaspers 1880-ban lát törést irodalmi megnyilatkozásaiban és leveleiben egyaránt: ekkor jelentkezik szerinte egy még megnemfejtett „biologiai tényező" hatása, amely zavar is, de Nietzsche igazi kibontakozását is lehetővé teszi, például és legfőképen a Zarathustra-ihletben. Ezzel az álláspontjával Jaspers okos középúton jár a „bolond Nietzscheben" mindent elvető és a megőrüléséig mindent egyszerűen egészségesnek elfogadó végletek között. Nem akarom Jaspers megfigyeléseinek alaposságát teljesen elvitatni, de nem is merem következtetését egyszerűen elfogadni. Mert hol találunk Nietzscheben először feltűnő, betegesnek ható vonást? Talán alanyi lelki vájkálásaiban. Az egészséges ember kifelé néz, az egészséges filozófus mindig tárgyi irányulású, akkor is, ha a lét tárgyai közé a lelki-szellemi alanyt is mint fontos *általános* vizsgálódási tárgyat bevonja. Ezzel szemben Nietzsche kétségtelenül sajátságos énbefúródást mutat, amely éppen rendkívül élesen és mélyre látó pszichologussá teszi. De miért mutat sok lélekbúvár és talán még több pszichiáter pszichopata vonásokat? Nemcsak a lelki „ragályozás" miatt, hanem azért, amiért nem egy gyengeszemű ember lesz szemorvossá: a fogyatékosság vagy zavar érzése igen természetesen vezet az azzal való foglalkozásra, egyéni pótlási vagy megszüntetési, orvoslási törekvésre és azután éppen az értékes egyéneknél általános vizsgálatára és orvoslására.

Nietzsche lélekvájkálása tehát az első feltűnő jelenség. Ez valóban a *„Nagyon is emberi dolgok"* után jelentkezik, például az Istenről, ördögről, szentről, Pál apostolról, pascalizmusról való reflexiókban, mint szertelen elképzelések gondolati tükröződése; ámde másrészt feltűnő a már a *„Nagyon is emberi dolgokban"* is jelentkező villámszerű ressentimentelemzésekben is: ezekben pedig Nietzsche bizonyosan sok éppen kitört és kitörő saját ressentimentérzelmét „írja ki", tárgyiasítja, mert ezek azután, egészen a *Zarathustra* második részéig, fokozatosan

Nietzsche arcképe 1882-ből.

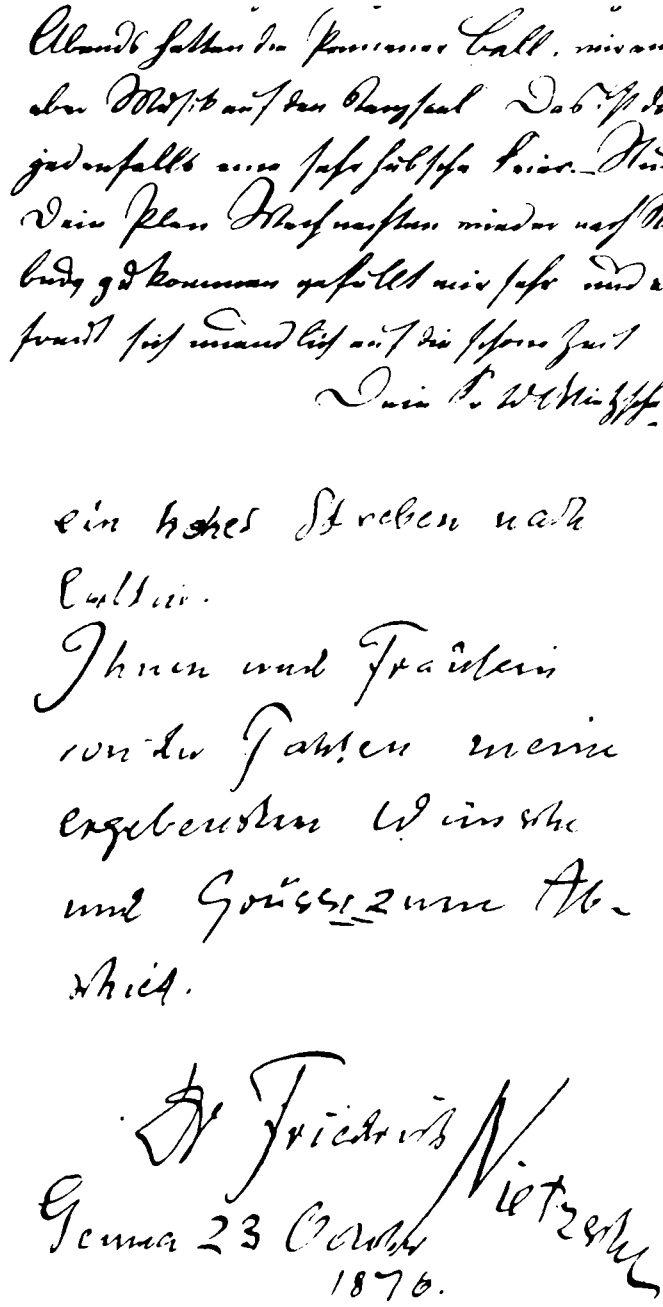

Nietzsche két kézirása 1859-ből és 1876-ból.

A két kézirást Nietzsche munkáinak A. Baeumler szerkesztette kiadásának 8. kötetéből vettük Alfred Kröner Verlag, Stuttgart engedélyével.

fogynak és talán a *Vidám tudományban* minimumra szállnak alá. A lélekvájkálás azonban csupán fokozott megnyilatkozása Nietzsche magavitatta, de nyilván erősen fennálló magafeléfordulásának, introverziójának: ez pedig leplezve már a *Korszerűtlen elmélkedésekben* is megvan, hiszen azokról Nietzsche maga is — némi utólagos elfogultság mellett lényegében joggal — állítja, hogy főleg Schopenhauer, sőt némileg Wagner alakjában is lényegileg önmagát ábrázolta. A nagy szubjektivitás különben természetesen előbb is megvan az élénk pubertást átélő ifjúban; és a gyermek különleges elképzelései az Atya-Fiú-Ördög-háromságról és Istenről, mint a gonosz atyjáról, a későbbi, imént említett elképzelésekhez hasonlóan sajátságos szertelenséget mutatnak. Ez azonban nem jelenti az ilyen elképzeléseknek már kezdetbeli betegességét; fokozódásuk viszont 1880 előtt és azután is eléggé folyamatosnak látszik, úgy, hogy betegségnek egyelőre semmiképen sem nevezhető, legfeljebb valamely korai pubertásvonás némileg beteges megrögzülésének: a megrögzítésre és megrögzülésre különben Nietzsche — láttuk és csakhamar újra megnézzük — rendkívül hajlamos, lelki pubertásviharok későbbi ismétlődése pedig reá is és a legtöbb nagyobb tehetségre általában jellemző, kisebb, kevésbbé feltűnő mértékben pedig talán egyetemesen emberi, nem is beteges vonás.

Téveszme vagy nyilvánvaló értelmetlenség, amint említettem, 1888 végéig nem mutatható ki Nietzsche írásaiban: gondolatmenetének logikája is általában erős, bár következetlenség és ellentmondás igen sok esetben előfordul. Ez azonban talán csak az *Ecce homoban* válik idegenszerűvé; azelőtt erősen szubjektív, sokszor szenvedélyes gondolkodásából érthető, gyakran pedig egyszerűen csak kifejezésbeli, mert tárgyilag nem is ellentmondás és következetlenség, hanem a sokoldalú tárgy többoldalú nézésének teljesen elfogadható eredménye.

Mindeddig tehát feltűnőbb beteges vonást nem mutathattunk ki: az utolsó két év írásai azonban — körülbelül *„Az erkölcs genealogiájához"* című tanulmánytól — részletes jellemzésükkor többször említett, sajátságos megmerevedést, megrögzülést, szinte kísérteties rögeszmejárást és ismétlést mutatnak; ezt a vonást feltétlenül betegnek minősítem a különben még igen komoly és mindenesetre még nagyon az igazságérték szempontjából is megítélendő művekben. És még egyet: a szintén kiemelt és a vég felé általában növekedő élességet a hangban és *az abban kifejeződő érzelemben,* amely erősen keseredik is, — egyáltalában ezt tartom az első, valóban aggasztó hatású és a legnagyobb óvatosság mellett is betegesnek minősíthető jelnek, míg az alanyi vájkálást és a képzeleti szertelenséget csak feltételesen nevezném betegességre vallónak. Ez az érzelmi törés, észrevehető keseredés pedig magában a *Zarathustrában,* főleg utolsó részében jelentkezik először, míg az első két részből teljesen hiányzik. Tudjuk, hogy az utolsó Zarathustra valamennyi közül legnehezebben és legtovább készült 1884—85-ben. Itt látok olyan értelmű törést, hogy azon túl a betegesség határozott jelei észlelhetők Nietzsche írásaiban; az egyetlen igazán jól megcsinált munka ebből az utolsó korból a *„Túl a jón és gonoszon"*, a többi, minden részleges nagyszerűsége mellett is, már sokban „inog" vagy lényegében ismétlés; az 1886-i előszók igen jók, de aránylag rövidek, különben is eredeti és sokban módosító visszatekintések, összefüggésükben talán még jobbak az ebben a tekintetben szintén még igen jó *Ecce homo*-nál. Hasonlóképen igen

jó vissza-beleélés a későbbi, haladottabb, Zarathustra utáni álláspontról a *„Vidám tudomány"* 1886-ban írt ötödik könyve.

Ami már most az 1881 óta jelentkező különleges intuíciós erőt illeti, abból nem mernék semmiféle betegségkövetkeztetést levonni. Először is minden valamirevaló gondolatunk, képzetünk „jön", „eszünkbe jut", többé-kevésbbé készen merül fel a „teljes tudatból": a zseni ebben a tekintetben, azaz esetleg hosszú, tudatos és fáradságos keresés és előkészítés után a nagy találásban, általában még önkénytelenebb, mint más ember. Nietzsche mindig erősen intuitív volt, már ifjúkori „meglátásai" meglepő felvillanások, és ifjúkori nagy eszméi is tipikus „intuíciók". Az alkotóerő működésében általában árapály-periodusok szoktak lenni: például Goethe esetében erre, valamint hétéves periodusaira alaposabban rámutattak. Nietzsche alkotóerejében is csökkenés van a *„Tragédia születése"* után, és az örök visszatérés „nagy eszméjének" felmerülési idejétől, tehát 1881-től körülbelül 1886-ig uralkodik az új dagály, megindulása tehát valóban 1880-ra tehető; azelőtt van a — szintén körülbelül hét — gyengébb és egészségileg is elég nyomorúságos év 1873—79; 1887-től pedig a megmerevedés jelezhetné az új hanyatlást, amely az 1888. évi izgalmak után beleszalad a persze valószínűleg más okú összeomlásba. Az ilyen periodicitás talán egészen egészséges és még kellőleg ki nem derített lelki vagy még inkább fiziologiai tényezőkkel és folyamatokkal függ össze; sőt, „kozmikus" okai is lehetnek, például a — mindenesetre már nem hétéves periodusú — napfoltváltozásokban, amelyekkel éppen Nietzsche is alkalmilag magyarázni próbálta változó életállapotait; természetes azonban, hogy az ilyen periodikus változásokba betegségtényezők is belekapcsolódhatnak és részben gátlást szenvedhetnek, részben könnyítést kaphatnak. 1881-ben tehát Nietzsche új alkotás-maximumba lép: ihletereje nagyon emelkedik és ennek érzelmi hatása is rendkívül megnő. Ez, és az — annak idején említett — elvesztett és visszavágyott halhatatlanság-remény, magyarázza az örök visszatérés eszméjének nagy hatását Nietzschere; ez értetheti meg a Zarathustra ihletének erejét, kényszerítő egyértelműségét, esetleg hallucinatív személymegkettőzésig terjedő eleven plaszticitását: hiszen Zarathustrát Nietzsche valóban gyakran mint saját megelevenedő és szembekerülő mását (Doppelgänger) kezeli. Az ilyen jelenséget a patologia határára szokták helyezni: de ezzel is nagyon óvatosnak kell lennünk. Nietzsche intuitív ereje, költői kifejezése és magányosságában erősödő társvágyása eléggé megmagyarázhatja Zarathustra eleven Nietzschemását; sem ez, sem a szinte félelmetes erejű ihlet nem okvetlenül beteges. További kérdés, hogy a nagy magányosság, illetőleg az elmagányosodás nem az-e? De ezzel a kérdéssel Nietzsche egyéniségének további alapvonásához jutottunk, amelyben az egész egyéniségébe kétségtelenül csak egy szállal vagy oldallal és a legnagyobb valószínűség szerint nem is mindig beleszövődő betegesség, illetőleg betegség szintén legfeljebb egyik összetevő, korántsem egyszerűen a lényeg.

Nietzsche maga gyakran emlegeti, mint életének egyik — természetesen lényegileg egyéniségéből folyó — jellemző sajátságát, nagy magányosságát: emelkedett érzésű időkben igen büszke rá és nagyon boldog benne legjobb társaságával, önmagával; máskor kimondhatatlan sóvárgás fogja el és mélységesen szenved magánya miatt; ennek a fájdalmas állapotnak legmegragadóbb kifejezése Zarathustrában *Az éj*

dala. — A magányosság az emberi lét egyik természetes sajátsága: az emberi lélek szubsztanciális, önálló valóságának és más emberek számára közvetlenül hozzánemférhető voltának következménye. Ezért az ember igazában csak a magányban, vagyis önmagában találhatja meg önmagát: és így a magány természetes emberi sajátságára szüksége is van embervoltának kellő kibontakozásához. Az ember önálló lelki-szellemi és ezzel egyúttal emberi valóságában azonban mindig van töredékesség, több-kevesebb egyoldalúság és ebből következőleg másra-utaltság is; testileg pedig az ember egyenesen fajbakötött lény. Így mindenképen természetes tulajdonsága társas mivolta is. Minél kevesebb saját lelki-szellemi tartalma van valamely embernek, annál jobban rászorul a társas életre, ha különben normális lelki befogadóképességű; ezért az „átlagemberek" általában a legtársasabbak és a túlzott társas-élet magánytalanságában rendszerint teljesen el is laposodnak. A tompa vagy egyenesen korlátolt, sőt bárgyú elméjű egyén mind társtalanabbá válik, de fordítva is, minél gazdagabb lelkű az egyén, annál kevésbbé *szorul rá* a társaságra, bár szeretheti és keresheti mind magaközlése végett, mind széleskörű érdeklődése és tapasztalni-, tanulni-vágyása folytán, egyáltalában mint kedves „életelemet"; a fokozódó lelki-szellemi nagyság azonban mind jobban el is választ, mert nagymértékben önelégült és a társasélet átlagában nem találja meg vágyainak kielégülését, sőt gyakran csalódik és megütközik. Ilyen módon az emberi nagyságnak kétszeresen jellemzője a fokozott magányosság. Ezenkívül az emberek inkább befelé, magába-forduló, introvertált és egyúttal rendszerint lelkileg tartalmasabb, gazdagabb típusa is társtalanabb, magányosabb az inkább kifelé, világba-irányuló, extravertált típusnál; a befeléfordulás és a világtól való eltávolodás, elidegenedés azután beteges fokot is ölthet és egyenesen lelki különcséget eredményező, testi betegség okozta eltorzulásból is fakadhat; de talán a lelki alapú eltorzulás és túlzott elkülönülés is eredményezhet idővel a testi alkatra és életműködésekre is kiható betegségkövetkezményeket.

Nietzsche rendkívüli magánya több okból következik. Az első kétségtelenül egészséges: ez vitathatatlan lelki-szellemi nagysága és annak mélységes tudata. Nietzsche visszatekintve úgy érzi, hogy már gyermekkorában egyedül volt; bázeli tanárkorában valóban már emlegeti nagy magányosságát és szenved miatta. Tudja, hogy más, mint a többi ember: ezek nem érik fel, főleg nem ismerik szenvedéseinek minőségét sem. Így végtelenül magáramarad: de akármennyire fáj ez neki, mégsem adná fel világért sem büszke különállását, nem is gondol arra, hogy másokkal egyenlő és ilyen módon társ lehessen. Ez a magányos nagysága fejeződik ki állandó arisztokratizmusában, előkelőségében is, amely a nagyságot, a kiválóságot korántsem a művekben, hanem az egyén *létében, máslétében* látja; ez jelenik meg a *distancia* sokat emlegetett fogalmában. Ez a nagy lelki elválasztottság és magány annyira megy, hogy sorban elszakítja az emberekhez fűződő kötelékeket is, amelyeket hovatovább terhes kötöttségeknek érez. Családi életet nem él: nem nősül és azt filozófushoz végkép méltatlannak tartja, — bár a magány nyomasztó óráiban nemcsak házassági gondolatokkal foglalkozik, hanem nyilván elsietett házassági ajánlatokat is tesz; végül is azonban valóban szinte teljesen „nőtlenül", nemi megtartóztatásban éli le életét, még valódi „viszonyáról" és említhető nemi „kicsapongásáról"

sem tudunk; sem Cosimával, sem Louval ilyent tényleg nem folytatott. Ha rejt is — valószínűleg! — titkos és talán emésztő szerelmi érzést lelkében, igazi és bevallott szerelme az „örökkévalóság" és csak „attól szeretne gyermekeket". — Anyjával és húgával a későbbi időkben — úgylátszik — akkor van legjobb viszonyban, amikor távol él tőlük. Barátságait szinte mind felbontja; hivatalát otthagyja; hazájától többnyire távol éli le bolyongó vándoréletét és minden távolabb álló népet inkább dícsér, mint sajátját; európai és emberiségi közösség-ábrándokban ringatja magát — magányában, de legnagyobb bevallott veszedelme a nagy *undor* az embertől, akinek többnyire „szagát" sem bírja. Ez az utolsó vonása már gondolkodóba ejthet: mert igaz, hogy a nagy, érzékeny és becsületes embernek folyton van alkalma a kolosszális emberundorra, de az egészséges ellenállású egyéniség végül is bizonyos természetes „orrvédőket" fejleszt ki, akár a „lenézés", akár a különféle értelmű „elnézések" vagy a széprenézés, jóranézés, esetleg az eszményítés, akár a mosolygás, akár a részvét vagy éppen némi cinizmus alakjában; a szinte biologiai erejűvé váló tartós undor egyfajta lelki vérzékenység, azaz már betegséghajlam vagy éppen betegség jele. Nietzsche magányában később bizonyosan ilyesmi is volt.

Kezdettől fogva erősen befelé fordul; idővel azonban, — és itt indul meg a beteg vonás — talán szintén a későbbi Zarathustra-évek idejében, 1884—85 táján *elidegenedik* a világtól; ezt ő is és mások is feltűnően érzik. A magányból itt már idegenség lesz, a társas érintkezés növekvő képtelensége; és ez az elmebaj végleges elszigetelődésében végződik. Mielőtt idejutott volna, már régen a *természet* volt Nietzsche talán egyetlen igazi társa: csendes és többnyire alkalmazkodó, — ha „fellázadt", Nietzsche csakhamar elmenekült, vagy ha nem tudott, megbetegedett — tűrte, hogy magányos vándora önmagát, állandóságát és változásait olvassa ki belőle.

Nietzsche nagy magányossága mégsem vált volna tragikussá, kincsbányászásának boldogsága után szinte gyógyíthatatlanul önemésztővé, ha megtalálta volna, meg akarta volna találni a lelki magány egyetlen igazi gyógyszerét, az istenélményt. Minél nagyobb valamely lélek, annál kevesebbet adhat neki az emberi közösség és mégis annál mélyebben ébred nagy kiegészülési szükségének tudatára; minél magasabbra emelkedik nagysága Isten felé, annál jobban szüksége van rá és éppen főleg, sőt esetleg már csak rá, és benne megtalálja azt a társaságát, amely magányát megőrzi és mégis betölti. És minél inkább befelé fordul valamely lélek, annál inkább eljut azokba a régiókba, ahol legjobban megtalálhatja Istent: saját lelki alapjaiban, a lélek mélyében megjelenve és szólva. De Nietzsche ép ez elől menekült és görcsösen elzárkózott: pedig kevés szellem volt nála az istenélményre, misztikumra természetes képességei alapján jobban hivatva; ebben az ellenkezésben van az ő igazi nagy tragikuma. Hiába mondja alkalmilag, így az *Ecce homo* minden érdekessége és értékessége mellett már sokban erősen eltorzult önszemléletében, hogy sohasem volt igazi vallásos hajlama, hogy ateizmusa „ösztönös" volt: kevés vallásosabb vonatkozású, kevés inkább istenkereső *hajlamú* zseni volt nála; ezt mások, például az élesszemű Lou, világosan észrevették benne. Ő valójában azért tagadja Istent annyira, *mert nagyon érzi*, azért küzd vele olyan nagyon, mert az nagyon nyomja. Mérhetetlen és féktelen urasági és függetlenségi vágya

teszi számára elviselhetetlenné Isten létének tudatát és érzését: de egy halvány, az ösztönös nemtörődömség mellett még éppen jelentkező érzés vagy tudat ellen nem küzd az ember élete — azaz Nietzsche esetében tudata — fogytáig. Isten, vallás, erkölcs, kereszténység kérdéseit ennyire központba nem állíthatja más, mint erkölcsi és vallásos hajlamú szellem; a legnagyobb, diabolikus tagadás nem Isten létét, hanem istenségét, abszolút uraságát tagadja, mert léte valójában nagyon is nyilvánvaló számára. Nietzsche is csak Isten létét *mondja* tagadásában, de érveléseiből láthatólag *személyes uraságát érti:* azaz saját istenalávetettségét, nemistenségét nem tudja elviselni. Ez titáni, démoni nagyság és vágy és magatartás: de Nietzscheben mégsem diabolikus, hanem szélsőségesen fájdalmas és szerencsétlen. Emlékezzünk vissza, hogy nyilatkozik az „Isten megöléséről", az üres, sivár istennélküli valóságról, világról, hogy keresi Isten pótlását a „hatalmi akarat" nem személyes őserejében, hogy beszél még tébolyultan is Overbeckhez önmagáról, mint a halott Isten utódjáról, hogy ír előzőleg ilyen tárgyú bomlott leveleket: lelkileg-szellemileg igazában Isten sziklájának nyomása alatt, az Istensziklát rohamozó küzdelmében törik össze, akármi volt is paralízisének testi kiváltója; megőrülése alapjában sokkal mélyebben logikus, belső következetességgel bekövetkező emberi vég, hogysem a szinte puszta eszköznek feltűnő, tényleg kiváltó empírikus „segítő ok" e mellett különösen érdekes volna, hacsak nem *mint megdöbbentően logikus és megrendítően etikus végzet.* Aki itt, mint Jaspers, Nietzsche szellemi végkifejlődését brutálisan elvágó vak és nemtörődöm természeti okságról beszél, az sem Nietzsche és műve lelki-szellemi alakulását, sem pedig sorsának alapjában végzetes logicitását nem látja.

A magányosságát egyedül betölteni, beteljesíteni tudó istenviszonyt elszakító Nietzsche természetszerűleg sokat szenvedett is magányának elszigetelő, bénító hatása alatt: ilyenkor a különben várni tudóban, a posthumusban, akinek egyenesen derogál, hogy kora megértse, feltámad a személyes önközlés heves vágya, társak, barátok, hívek, tanítványok után, akikben művét beteljesülve, olykor-olykor feltámadó önbizalmatlanságát végleg alaptalannak látná. De ezeket a híveket és barátokat nem találta meg: és lelki vágyának szükségében az egyetlen, igazán hű famulust, a meglehetősen közepes tehetségű Gast Pétert nagysággal ruházza fel, az új, nagy, igazi zenészt is benne látja . . . Ez a kis, „nagyon is emberi" példa arra is rámutat, hogy Nietzsche gondolataiban, eszméiben, törekvéseiben korántsem minden fakadt bőségből, túlbőségből, lelke túláradó gazdagságából és egészségéből, amint ő hitte, akármennyire gazdag lelkű volt is: hanem a valóban bőségből eredő, valódi igenlő eszmék mellett igen sok és alapvető jelentőségű ered hiányból, annak érzéséből és azt betölteni törekvő vágyból. Nietzsche nemcsak azt adta, képzelte, gondolta és követelte, ami benne volt, hanem sokszor azt is, ami nem volt meg benne, vagyis olyasmit is adott, amit valójában kért. Ez természetesen még nem hiba: a sóvárgásból ugyan nem minden, de sok művészet, tudomány, tett és erkölcs születik. Ennél jóval kritikusabb az az eset, amikor a hiány önmagát valódiságnak, teliségnek álcázza, és rejtett, sőt tudatalatti ellenérzés, sértett érzékenység, azaz éppen a ressentiment szól az értékkövetelés palástjában. Ez az az élet- és értékhazugság, amely ellen Nietzsche olyan keserűen hadakozik: de vajjon igaz-e állítása, hogy benne ilyen nincs? Az elfogulatlan és éles-szemű

és „szimatú" olvasó ezt nem hiheti el neki: különösen utolsó éveinek harcaiba vegyül nagyon sok, álcázott lelki hiányból, üregesedésből, kihűlésből, megmerevedésből fakadó ressentiment-állásfoglalás. Ez nála annál könnyebben esik meg, mert ő „teli", „egészséges" gondolataiban is a legszubjektívabb gondolkodók egyike, aki — maga írja ezt — még tárgyi igazságú eszméivel, belátásaival is mint személyekkel hadakozik vagy barátkozik; természetes, hogy ez az erős alanyi magatartása könnyebben viszi tévedésbe is, és a tévedésekkel már valóban mint kísérteteivel hadakozhatik az ember. Hányszor esik ez meg Nietzschevel! És hogy az ilyen harcban gondolatmenete nem egyszer ugrál, sőt valódi ellentmondások között is hányódik, azon a mélyebb, beleélő megértésre képes olvasó nem csodálkozhatik. Nietzsche ilyen módon valóban *gondolatélő* és nem egyszerűen gondolatgondoló: ezért olyan erős értelme a közvetlen látásban, az intuícióban, amelyben egész lelki életével megfogja a gondolatot, de gyenge az érvelésben, a dialektikában, amelyben sokkal több az elvont, a „csak"-gondolkodás! És ezt a gyengéjét a gondolatokkal, az igazságokkal is hadakozó Nietzsche azután mindjárt, félig ösztönösen, félig tudatosan leszólja, a dialektikát, a következtető érvelést dekadensnak, csőcselékszerűnek minősíti, bár elfogulatlan pillanatában elismeri, hogy egyszerűen ő az, aki többnyire — türelmetlenségből — képtelen arra és csak nyugalomra kárhoztató betegségében tartotta legjobban birtokában.

Gondolatélő természetében Nietzsche egyúttal *érzelemlátó* is: saját és más érzelmeit, azaz vágyait, érzületeit, indulatait nemcsak egyszerűen átéli, „érzi", hanem szinte plasztikusan látja; ezért tudja olyan finoman elemezni, megvilágítani, egyenesen racionalizálni, megértetni; persze hatalmas megjelenítőerejű képzelőtehetségének segítségével is, amely azután nyomottabb, bizonytalanabb, erőtlenebb napjaiban szertelen és kínzó képzelődésekkel zsarnokoskodik fölötte. Mindez azt igazolja, hogy Nietzsche csakugyan egész lelki-szellemi, sőt messzemenőleg testi létével is filozofál, valóban megéli eszméit mint igazi existenciálfilozófus, akihez képest a mai existenciálfilozófusok bizony megint csak gondolkodnak a létről. Egyúttal valódi filozófiai lírikus és patétikus, sőt bölcselő eszmemuzsikus Nietzsche, aki valóban gondolati szimfóniákat és zenedrámákat is alkot műveiben: nem hiába tartja magát a (bölcselői) ditirambosz feltalálójának.

Minek tűnik ez a létével bölcselkedő, gondolkodó, eszmélő Nietzsche? Ifjúkorában a merészen alkotó, rajzó eszmékkel teli zseni, aki valóban bőségéből képzel, gondolkodik, teremt. Ez a gazdagság az érett ifjúkor bősége; de alóla csakhamar újra kiemelkedik, szinte visszatér a serdülőkor fájdalmas, sóvárgó keresése. Nietzschet már igen fiatal korában jellemzi a lelki fájdalomélmények szörnyű ereje: nagyságához mért és még túlérzékeny, nyugtalan és magábafordult egyéniségéből is adódó szakadékos serdülőkora volt, sötét melankóliával, erős pesszimista hajlandósággal; nem csoda, hogy ifjúkorában a romantikus pesszimista bölcselőért, Schopenhauerért rajongott. Geniális szellemeknél ismételten megfigyelhető, már említett sajátságos jelensége azonban, hogy megérő ifjúkorának immár optimista, magabízó, sőt elbízott élet- és alkotóerejét csakhamar új szellemi serdülővihar lepi meg: bizonyosan ilyen súlyos lelki vergődések között, sőt komoly testi bántalmak és szenvedések kísérte lelki válságban veti le ifjúkorának diadalmas romantikus

szellemét, eszméit, tekintélyeit, barátait, foglalkozását, hivatalát és „jeges" vággyal indul keresni; de ezt a jeget alighanem minden lélekismerő a féktelenül fájdalmas izzás ellenhatásának, sőt, maga e nagy szenvedés sajátságos kihűlt alakjának minősítheti. A jég alatt csillapíthatatlanul keresve él a vágy új létértelem után: és a „pozitivista", a „madárlétű" valóban mindenfélét végigpróbál — gondolatban, az önkísérletezés legtanulságosabb színjátékát mutatja be. Jól látszik, mekkora erővel keres; de az is, mekkora erővel tud uralkodni szakadékos lelke vergődésén, tud úrrá lenni pesszimizmusán és abból csak azért is optimizmust kicsikarni, az életigenlés szenvedélyét. És ekkor megint zuhatagos erővel kifakad lelkéből az élet: most már boldogan, szinte mámorosan talál, sokszorosan talál, kap és ihletett erővel, prófétikus hangon, felgyúlt szellemének egész tekintélyével hirdet; közbe-közbe feltörő lelki-testi kínjain is mindig újra diadalmaskodik öröme, egybenmásban erőltetett, de nem hazug, hanem kétségtelenül átélt boldogsága, optimizmusa, életkedve és életreménye, míg végül már láthatólag beteges euforiával és izgalommal szakad bele a téboly éjtszakájába...

Rendkívüli érzékenységével Nietzsche eredetileg igen nagy impresszionista, ezért is éli magát annyira bele a görögökbe, Schopenhauerba, Wagnerba; később ezt az impresszionizmusát tudatosan fejleszti, azaz visszatartja, de egyúttal rendkívül finomítja, főleg a lélekmegérzés terén; állandóan kifakadó eszméi azután impresszibilitását lényegesen csökkentik, a Zarathustra korától már inkább csak magából és régibb gondolat- és tudáskincséből — és egyetmást francia kedvenceiből! — merít és mind hozzáférhetetlenebbé, a világtól és egész valóságától mind elidegenültebbé, sőt merevvé lesz: ez lelki-szellemi megállás, de egyúttal már megint a közeledő betegség jele is. A megállás azonban éretten kialakult és bizonyos fokig el is torzult szellemi irányának logikus következménye és nem nevezhető egyszerűen csak külső és külsőséges hatás eredményének.

Mindezekben a változásokban azonban Nietzsche jellegzetesen önkifejező, erős alanyisága jól kirajzolódik: ennyiben önkénytelenül is igen őszinte, száz álarcában és „előterével" is. Egyúttal jól megmutatja rendkívüli *önvágyát:* nem hiába hangoztatja annyira és annyiszor az egészséges önzés szükségét és értékét, ő még „feladatában" is jórészben magát keresi és saját személyes eszményeit — azt, amivé ő szeretne lenni, az isteni több-mint-embert, az örökké visszatérőt, a nagy törvényszerzőt! — vetíti ki a tárgyi valóságba. Mivel pedig önvágya egyúttal határtalan függetlenségi vágy, azért vannak csupa „abszolút" eszményei: az élet nyomásától függetlenné vált „több-mint-ember", az Isten nélkül szüntelenül önmagából és önmagában gördülő valóság- és mindenségkerék, a feltétlen élet független törvénye, az ember és főleg a nagy ember *szuverén* erkölcsi törvényhozása; és az egyszerű emberlétben ennek sokféle kötöttségét, az Istenben minden mást megkötő voltát, az „örök" erkölcsben annak kötő erejét nem tudja elviselni és lerázni igyekszik. Annál hevesebben törekszik pedig erre, minél jobban érzi lényegében korántsem erkölcsileg közömbös, hanem — kijelentéseivel éppen ellentétben — láthatólag inkább aggodalmasságra hajló lelkiismeretének veszedelmes megkötő erejét, sőt egyáltalában elszakadni alig vagy semmiképen sem tudó, alapjából *hű* természetét. Ezzel egyéniségének további, elemző feltárását alkalmasan lezáró sajátságához jutottunk el.

Nietzsche gondolatvilágának alakulásában jelentős változásokat figyelhettünk meg: ezek nem össze-vissza mennek végbe, hanem igen világos és határozott bontakozási vonalat mutatnak, amely egyúttal Nietzsche emberi egyéniségalakulásának is nagyjelentőségű életvonala. 1865 táján, lipcsei diákkorában bontakozik ki előtte először határozott életfeladat, amelyre az addig sokfélét próbáló kóstolgató ifjú immár hatalmas energiával koncentrálja magát. Klasszikus-filologus lesz, de mindjárt filozófiával is kezd komolyabban foglalkozni; hiszen ebben az évben ismeri meg Schopenhauert és nagyon erősen hatása alá kerül. Ezentúl egy évtizedig marad klasszikus-filologus és a görög világ rajongó lelkű keresője és apostola; ugyanakkor romantikus-metafizikus Schopenhauer-követő és wagneriánus. Gondolkodástörténetében ezt az első korszakot, Hegelt variálva, a Nietzsche-eszme tézisének nevezhetnők: mert 1876-ban valóban az antitézis, az ellentétel állítása következik be, persze hosszabb lappangó előkészület után, de érvényrejutásában Nietzschere magára csaknem katasztrofális kimenetelű, heves, és ismerősei számára, úgy látszik, elég váratlan kirobbanással. Ekkor elveti a romantikát, a metafizikát, Schopenhauert, Wagnert, nagymértékben a zenét, majdnem a görögöket is, de igen hamar a klasszika-filologiát, és modern pozitivista-naturalista elveket valló, a filozófiával szemben a szaktudományokat, a természettudományokat és a történelmet becsülő aforista pszichologussá lesz: ebben a „felszabadult" korszakában valóban pszichologiája a legnagyobb értékű, nyugodtan mondhatjuk, „örökbecsű" teljesítménye; túlzottan érvényesíti is, és az emberi szellemi életet, sőt a szellemiséget általában egyoldalú lélek- és élettani szempontok szerint, pszichologisztikusan törekszik megérteni. Életét a kezdődő bolyongás, a betegeskedés és a betegségből való lassú kigyógyulás, világfelfogását nagyfokú bizonytalanság, megint sokfelé kóstolgató próbálgatás jellemzi: de félreismerhetetlen a rejtett, eleinte teljesen lappangó, majd mindjobban erősödő vágyódás valamely határozott szellemi életválaszhoz való eljutásra; különben most már teljességgel filozófikusan kereső „feladatának" szenteli magát, minden zavaró és gátló tényezőt és hatást lehetőleg elvet, elhárít, de még nem látja a célt. Kétségtelen vágyelőkészítés után, de bekövetkezésében megint robbanásszerűen jön el azután harmadik korszaka: 1881 nyarán az örök visszatérés szinte megváltó erővel ható eszméjének hirtelen felmerülése nyitja meg. Az 1876-i „semmibevető" válsággal szemben ez a fordulat ellenkezőleg beteljesítő, biztonságot és erőt adó, boldogító, és Nietzsche legnagyobb termékenységű, prófétikus erejű, legsajátabb nietzschei bölcseségű korszakát indítja el. Ez a kor a két előbbinek magasabb és eredeti szintézise. Az előbbi korszak pozitivizmusát egészen elejti, de biologiai és pszichologiai eredményeit túlnyomóan megtartja és naturalizmusát magas, határozott metafizikai fokra emeli, bár nem névszerint, de lényegét tekintve, vitathatatlanul: csak a több-mint-emberre és az örök visszatérésre kell gondolnunk. Ámde az első korszakból is sok minden magasabb síkon visszatér: az új eszmekör határozottan romantikus színezetű, a hatalmi akaratban egyenesen Schopenhauer-rokonság van, megint döntő fontosságú lesz a zene, Wagner mint kísértet jár vissza, de visszatér Dionysos is. Lényegileg azonban Zarathustra-Nietzsche kora ez, az örök visszatérés, a több-mint-ember, az új értékrangsor eszméivel: ez az, ami a legismertebb Nietzsche-pozitívum lett, amit ő is legsajátabbnak, legerede-

tibb állító teljesítményének érzett; ezenkívül az értékek átértékelésében főleg a kereszténység ellen folytatott nagy harc mint negatívum, mint tagadó, mint „összezúzó" vonás jellemzi ezt a kort és — megint saját megítélése szerint is — Nietzsche legsajátabb szellemiségét; de ebben a negatívumban sok maradt az előző pozitivista-naturalista korszak szellemi alkatából, csupán megint metafizikai perspektívákba emelve és jóval szenvedélyesebb, ostorozó prófétahangon előadva. Ez a korszak tehát valóban szintézis: a Nietzsche-eszme legmagasabbra emelkedése, de egyúttal Nietzschenek mint embernek és gondolkodónak csaknem teljesen a világtól el és önmagába-térése és zárkózása. Éppen ezért nyugodtan állítható, hogy ez a korszak nagy szellemi logicitással lezáró és végkorszak; még ha Nietzsche alkalmilag továbbkeresésre utaló megjegyzéseket tesz is, túlnyomó gyakorisággal önmagát mint Zarathustrát, Dionysos hívét és a kalapácsos bölcselkedőt lényegében beteljesültnek érzi: hiszen a soha teljesen el nem készült *„Minden érték átértékelése"* is „készen fekszik" lelki szeme előtt. 1884—85-től azután a kezdődő szertelenség, 1887-től pedig főleg a tagadásba való belemerülés és egyáltalában az eszmei megmerevedés jelzi a vég kezdetét: ez a vég ismét lappangó, de fokozatosabban feltűnő előkészítés után megint villámcsapás módjára következik be, maga Nietzsche számára mindenesetre nem kevésbbé váratlanul, mint az örök visszatérés nagy gondolatának felmerülése; de míg az lelkét-szellemét magasba rántva felvillanyozza és betölti, ez szétrombolja és azután hosszú kínlódásban kiégeti. A nagy változásokat Nietzsche saját közlése szerint *ízlésének* lényeges változásai előzik meg, illetőleg kísérik; az *Ecce homo* az utolsó, katasztrofális esetben is vall ilyesmire, úgy érzem. Mélyebben tekintve, alig találunk csodálatosabb értelmű szellemi és életalakulást, mint éppen Nietzscheé; Jaspers ellenkező állításai a „metafizikai" élet- és szellemlátás fogyatékosságára vallanak; de, úgy gondolom, hogy a legerősebb és leggondosabb, egyúttal azonban mélyrenéző empírikus szemlélet sem az ő — más pontokon különben igen értékes — felfogását igazolja.

Nietzsche életalakulásának és gondolatváltozásainak ez a megismert mélyértelmű dialektikája, korántsem összevissza-csapongása immár könnyebben beláttatja és elismerteti azt a tényt, hogy minden változásában és minden ellentétessége alatt lényegében nagy hűség és következetesség, történetileg sokirányú bontakozásában is mélységes lelki-szellemi életegység húzódik meg, de rejtett működésével annál erősebben érvényesül. Láttunk eszméket és törekvéseket, amelyek Nietzsche minden korszakában megvannak, időnként változó színezettel, de lényegében ugyanegy tartalommal: ezek egyúttal egyéniségének és élettörekvésének állandó vonásaira is rámutatnak. Ilyen arisztokratizmusa, amely legmélyebben saját nagyságából, nagyságtudatából és nagyságszeretetéből fakad: ez ifjúkorban zseníkultuszában jelentkezik, második korszakában exkluzivitásának, különlegességének tudatában és már az emberi jófajúság nagyrabecsülésében tűnik fel, harmadik korszakában pedig a több-mint-ember eszméjében, valamint saját Zarathustra-tudatának összehasonlíthatatlanságában tetőződik. Ilyen állandó tényezője életkultusza, amely arisztokratizmusával ellentétben mégis inkább hiánypótlásból, semmint saját teljes életbőségéből ered. Hiszen az ő életbősége sokkal inkább lelki-szellemi, semmint testi: és éppen amazt gyakori „kiszólásokban" bagatellizálja — persze általában és lényegileg rend-

kívül nagyratartja — és emezt keresi olthatatlan vágyszenvedéllyel; ifjúkori Dionysoseszméjében, második korabeli élet- és egészségábrándjaiban és *finom* epikureizmusában, végül pedig már túlhangsúlyozott evilágiságával, túlvilágellenességével, a több-mint-emberig fokozott jófajúság követelésével és utoljára mintegy Dionysosba való magabeletestesülésével. Amilyen mértékben gyengült élete, annál erősebben bálványozta az életet: leginkább életerős ifjúkorának Dionysos-tana még igen romantikus, jókora adag schopenhaueri túlvilágisággal vegyítve és túlnyomóan mégis a távoli görög világba helyezve; végül, amikor élete elhanyatlik, szinte ösztönösen majdnem maga belebújik Dionysosba, az életerő istenelvébe.

Hűsége és következetessége azonban nemcsak ezekben a végig vallott eszmékben mutatkozik meg, hanem semmivel sem kevésbbé nagy „csalódásaiban" és harcaiban: ezekben egyenesen a szabadulni sohasem tudó *szerencsétlen szellemi szerelmes* képét mutatja. Wagnerral szakít, de szabadulni sohasem tud tőle: összeomlása előtt, „szerencsétlen szerelmeinek" egyenesen rögeszmék alakjában feltűnő kísértetjárásában, Wagner az egyik főkísértet; és Nietzschenek alapjában igen szemérmes természete miatt nem jól mérhető fel, mennyire erős kísértete maradt Cosima alakja, aki végül az Ariadne-mítoszba testesül bele. Schopenhauer nem állt annyira közel személyes életéhez, így csendesebb és halványabb kísértet: de őt is hiába vetette el, akarattana, sőt romantikája is végül csak győzelmes marad Nietzsche romantikaellenes küzdelmeivel, a szabad és önálló, sajátszerű akaratot elvető elméleteivel szemben. Szerencsétlen szerelme saját nemzete és hazája, a németség: korán „csalódik" benne, elveti, üldözi, de sohasem szabadul tőle és a franciákat szinte kihívóan, féltékenységet kelteni hivatott riválisként fitogtatja előtte, leginkább legvégül, az *Ecce homoban*. És így van a kereszténységgel: akárhogy is hadakozik a „teologusvér" ellen, saját ereiből nem tudja azt kiüríteni és első korszakának későbbi éveitől mindvégig és végletekig folytatott keserves harca ellene a szabadulni nemtudást, a keserűre fordult, elszerencsétlenedett szerelmet mutatja a kereszténység, sőt Krisztus iránt. És így van ez, talán legmélyebben, az Istennel, akármennyire próbálja is Nietzsche maga elvitatni: az ő istenüldöző szenvedélye a szertelen függetlenségi és úri, maga-istenülési vágyban eltorzult istenvágya, *talán* egy fiatalkori féktelen és nem teljesült misztikus istenegyesülési vágy csalódásával is terhelve; úgy „öli meg" Istent, mint az elkeseredett szerelmes hűtlennek vagy meg nem hallgatónak vélt kedvesét; és még tébolyában is ez jár a fejében, aminthogy gyakran Wagnert zongorázza és alkalmilag Cosima férjének képzeli magát. Mind ezek a „szerencsétlen szerelmek" a szabadulni egyáltalában nem képes, végletes, szinte már beteges hűség világos bizonyítékai: ő valójában *semmit sem tud felejteni*, azért szeretne úgy felejteni! Elszakad jelenétől, de — és talán mert! — nem tud elszakadni multjától! És ezért jár végül mind ez az elfelejthetetlen mult mint rögeszmék kísértetjárása körülötte; és talán az első, még nem beteges, de már *szertelen* megjelenése a túlzó hűségnek és ragaszkodásnak éppen az ő halhatatlanság- és örökkévalóság-koncepciója és -pótléka: *az örök visszatérés* nagy gondolata. A nagy forradalmár Nietzsche — aki különben jellemzően sokat hadakozik a forradalom ellen! —, Nietzsche „aposztata", lelke mélyén a hűség megszállottjának és bizony nem egy jelentős tekintetben áldozatának mutatkozik; és rej-

tett állandósága, hűsége, végül is, betegsége megnyíló kapujában, nyilvánvaló megrögzüléssé merevedik és ezzel ki is lép félelmetes hatású rejtekéből; de ekkor már nincs mit emésztenie, a rejtett ízzásából feltörő nagyszerű láng kilobbant és a maradék parázsban elhamvad mindaz, ami Nietzsche emberi egyéniségéből, annyira sóvárgott és istenített evilági életéből hamuvá válhatott. És ebben az emésztő tűzben megtisztul az, ami lelkében igazán nagy, fényes, jó és szép volt: és ez halhatatlan, de nemcsak evilági, végül is mulandó hírében, hanem egy oly sokat és keservesen gúnyolt „másik világban".

Ez a futólagos vázlat mégis megmutatja, mennyire mélyen tragikus Nietzsche emberi egyénisége és milyen valódi, jellem- és nemcsak sorstragédia az élete. Első nagy tárgyával legsajátabb „tárgyát" ragadta meg: de nem egészen az igazság szerint, amint saját életének és sorsának tárgyi igazsága később leghatásosabban megmutatta. Mint tragikus műalkotás azonban *önmaga* tökéletes lett: művészi világnézete is sajátmagán igazolódott. És igen tanulságosan önmaga, egész egyéniségével, életével és sorsával *remekmű* lett olyan magasabb kézben, amelynek formálását hiába igyekezett szenvedélyesen ellentétére formálni: a még magasabb művész győzött a nagy művész fölött és ellenkezésében is tragikus remekművé formálta a tragikum mítoszának költőjét, művé a művészt.

3. A költő.

Mert Nietzsche ízig-vérig művész, költő volt. Kiemelik, így különösen Lou, kezének feltűnő szépségét és finomságát: csodálatosan eleven írótehetség keze volt az. Klages, napjaink híres karakterologusa és grafologusa, maga is erősen Nietzsche hatása alatt álló gondolkodó, Nietzsche írását elemezve abban a legmagasabbrendű irodalmi formakészség kifejezését látja. Valóban, alig találunk tökéletesebb írótehetséget a világirodalomban: a sok lelkész-ős biblikus irodalmi műveltsége „beletestesült" a családba és benne nagyszerű virágba fakadt; nyilván megvolt muzikális készségük is sajátságos genialitásba sűrűsödött benne.

Ha mindenekelőtt azt nézzük, mit faragott önmagából, akkor a gondolat és a szó virtuózának nevezhetjük: szinte egész életvitelét ennek a képességének tökéletes készségreemelésére szentelte. Ifjúkori barátjának, Deussennek a jellemzése szerint az ifjú Nietzscheben semmi színészi vonás nem volt; a színészetet és főleg a színészkedést gyakran, különösen pedig Wagnerrel kapcsolatban hevesen üldözte; önmaga nagy szellemességével is szerény, csendeshangú, idővel kimért iparkodott lenni, gondosan öltözött, a tisztaságot és az őszinteséget, igazságszeretetet a legmagasabb erényeknek tartja: de ugyanakkor mélyen érzi és tudja, hogy az emberek előtt kényszerűleg is rejtve marad, és a száz előtér és álarc mögött lakó önmagát, háttereit többnyire boldogan őrzi ebben a rejtett magányban.

Művészi természete igen mélyen és bensőségesen nyilatkozik meg világnézetének erős művészi vonásaiban. Ifjúkorában, a *„Tragédia születése"* idejében teljességgel a művészi világnézet híve, az esztétikumban látja a valóság lényegének legigazibb és legteljesebb megnyilvánulását és önmegváltását: de ebbe a felfogásába jelentős schopenhauerizmus és wagnerizmus is belejátszik. Később is azonban, még középső, a művészetet legkevésbbé becsülő korszakában is, nagyon jelentős világ-

nézetének művészi meghatározottsága: egészséges életű, jófajú emberesz-ménye erősen esztétikailag színezett; a valóság egészét költői látóerővel óceánnak nézi.

Elképzelésének plasztikitása teljességgel művészi; leghíresebb alakja, az egészében Nietzschet magát mutató Zarathustra a legnagyobb vizionárius erővel lép fel, szinte az íróból magából lép ki mint megkettőződése: Nietzsche társalog vele, magányát enyhítő társaságát élvezi és teljesen drámai elevenségű alaknak ábrázolja. Sokkal kevésbbé elevenen — inkább csak beszél róla —, de Dionysost is mint a mély ősi életösztön plasztikussá vált alakját jeleníti meg. Képei gyakran hallucinatív erejűek és a fogékony olvasóra is illúziótkeltő élénkséggel hatnak. Képzelete, még pedig elsősorban látási képzelete, olyan erős, hogy csaknem második szemléleti világgal népesíthette be magányát, és nem csoda, ha minduntalan képzelődésekbe is ragadta, amelyek hol boldogították, hol szerencsétlenné tették: hiszen érzelmi élete is a művészi természetek rendkívüli elevenségét csaknem szertelen fokban állítja elénk.

Vágydinamizmusa egyenesen fűti egész gondolkodását; még a második korszak hidegségét is a tudatos *vágykikapcsolás* jellemzi, amelyet persze nem tud mindig érvényesíteni: a hatalmas vágyak ki-kitörnek és fokozatosan erősödve, végül a legforróbb Zarathustra-korszakban elemi erővel robbannak ki. Állandó érzületei is nagyon erősek: hűségét részletesen megvilágítottuk. Később indulatai kerülnek fölénybe: az utolsó két év gondolkodása az indulatok és általában a szenvedély uralma alatt áll. Rendkívüli érzelmi érzékenységét egyik alapvonásaként ismertük meg: ez pedig egyúttal a művészi természet első alapfeltétele. A második a képzelet ereje: láttuk, hogy ez is hatalmas mértékben sajátja. A harmadik az ízlés finomsága: ezt is csakhamar megvizsgáljuk. Művészi sajátság az intuíció nagy ereje a fogalmi és következtetőképesség aránylagos gyengesége mellett.

Fontos és érdekes probléma a látási képzelet nagy élénksége mellett Nietzsche hangképzelete. Ez is csodálatosan élénk és fejlett. Nietzsche muzikalitása feltűnő volt: kiváló zongorista, akinek ábrándozó rögtönzéseit bámulták leginkább; ezekkel egész társaságot el tudott szórakoztatni, sőt igazi műélvezetben részesíteni. Kidolgozott kompozícióival viszont sohasem tudott érvényesülni; érdekes, hogy Hans v. Bülow Manfréd-nyitányában komoly tehetséget, de valami szinte embertelenül szörnyű, szertelen vonást érzett; igaz, hogy Nietzsche ezzel a művével — saját mondása szerint — Schumannt akarta mintegy lepipálni. Serdülő korában igen sokat zenél és komponál, többek között Petőfi-verseket is; ezekre és — később teljesen elfelejtett — más magyar vonatkozásaira igen tanulságosan mutat rá Kornis Gyula tanulmánya *„Nietzsche és Petőfi"* (Budapesti Szemle, 1942 április). Wagner hatása alatt a wagneri zene rajongó híve lesz; ekkor születi a tragédiát is a zene szelleméből. A Wagnerral való szakítás után egyidőre „megtiltja" magának általában a zenét, e csábító, rontó erőt: de azután megint annál jobban beleveti magát — most különösen Verdit, Rossinit, Bizet-t, Gastot dicséri —, a zenét egyenesen életelemének és a *Zarathustrát* voltaképen zenének érzi. De mindez csak értékes és fontos rész, alkotómozzanat. És valóban: teremtőerejű látási képzelete nem tette képzőművésszé; nemcsak, hogy finom keze nem festőé, de íróé volt, hanem képzőművészeti érdeklődése is — láttuk — aránylag csekély; nagyszerű hangképzelete legszorosab-

ban összekötötte életét és szellemét a zenével, de még mindig nem tette nagy alkotótehetségű zenésszé: a kettő együtt azonban vizionárius erejű és legfinomabb muzikalitású költővé avatta, beleömölve tökéletessé tette legnagyobb művészi képességét, páratlan költői nyelvtehetségét.

Nietzsche művésztehetségének elemzését már kivételes írói készségének kiemelésével kezdtem. Valóban, ő egészen csodálatos írómővész: de *korántsem a halott, azaz csak írt, betűirodalomé, hanem az eleven, hangzó, beszélt nyelvé;* tényleges beszédművészetének megragadó stiláris erejéről még az elmebeteg Nietzsche első korszakának és jó óráinak látogatója is bámulattal emlékezik meg. Sajátmaga magát versenyen kívül a legnagyobb német írómővésznek, prózáját egyenesen „németfölöttinek" tartja és a francia és latin írókéval hasonlítgatja legszívesebben össze. Stílusa mindvégig művészi szépségű, de korszakváltozásaival együtt szintén igen érdekes változásokat mutat.

Első korszakában, amelynek jellemző művei *„A tragédia születése"* és a *„Korszerűtlen elmélkedések"*, Nietzsche nagy és teljesen kidolgozott összefüggésben szerkeszti meg műveit. Nyelve színes, fordulatos, de még közeláll a szokásos essay-stílushoz, okfejtését erősebben képszerű ábrázolás vagy líraiság, érzelemkitörés ritkán szakítja meg; itt is a „Korszerűtlenek" polémikus természete már több alanyiságkifejezést enged meg és, mint láttuk, még sokkal több rejtett alanyiság ízzik abban: a művelődési intézményekkel foglalkozó előadások irodalmi kerete viszont inkább csak az érdeklődést fokozni hivatott műfogás. Általában érezhető, hogy Nietzsche könnyen ír; gondolatai és az azokat testbeöntő szavai tolonganak, intuíciói buzognak: ezért azután mondatai hosszúk, tömöttek, sokszorosan tagoltak; kettőspontot sorozatosan használ egymásután, de a sok vessző mellett a pontosvesszőt sem veti meg: másrészt — ezt már inkább későbbi gondolat- és stíluskorszakában — gyakran halmozza a jelzőket is, hármat-négyet hoz egymásután vesszők nélkül, nyilván a színes képzelet buzogásának kifejezéseként. Az idegenszavakat a magabiztos nyelvkultúra tudatában és tudós klasszika-filologiai műveltségének szokása szerint nem kerüli — az erőltetett purizmus mindig a nyelvi kultúra gyengeségének a jele, legalább is az ilyen puristákban! —; később, fokozódó franciakedvelése nyomában, egyenesen keresi az idegen, ekkor főleg a francia kifejezéseket, és ez az eljárás már mesterkélten és zavarólag hat.

Második korszakának bekövetkezésével stílusa is jelentősen megváltozik: teljesen elejti az összefüggő értekező alakot és az aforizmát választja közlési formájául. Teljesen hihető, hogy ez eredetileg szembajával függött össze: gondolatait lehetőleg az első, legalább is nyelvileg elszigetelt intuitív felmerülés alakjában hagyja meg és nem fárad az egész könyv egységes, valamennyi eszmét egybeszövő megfogalmazásával. Azt is említettem azonban, hogy e korszak próbálgató, kísérletező „madárszabadságának" is jobban megfelelt az aforisztikus stílus. Ebben csakhamar tudatosan mesterileg tömör és szabatos megfogalmazásra, szinte a gondolat pontos kivésésére törekszik; maga hangoztatja büszkén, hogy tíz mondatban annyit igyekezett és tudott megmondani, mint mások egész könyvben tudtak, sőt egész könyvben nem tudtak elmondani. Ekkor már főleg a római és a francia írókat csodálja; világos és „klasszikus" fogalmazású mondatait egyszerűen, dagályos-romantikus kifejezések nélkül, jóalakúra törekszik formálni, de a nagy periódusó-

kat, mondatkolóniákat most sem veti meg, hanem néha kis tanulmányravalót sűrít össze egyben-egyben. Szabadon szálló érzéseinek ekkor már egy-egy remekbeformált, hangulatos táj- és lélekkép-leírásban is teret enged. Mondatait ösztönösen is jól formálja, de egyúttal nagy gonddal mérlegeli és szerkeszti; még a szorosan vett nyelvtani hibát is alkalomadtán biztosan felhasználja a szebb, jobbalakú kifejezésre: így például legszebb írásainak egyikében, a *Vidám tudományban,* a negyedik könyv első, 276. aforizmájában azt mondja: „Und, Alles in Allem und Grossen..." Itt az „und" után „Grossem" volna a nyelvtanilag helyes alak: de kétségtelen, hogy „Grossen" sokkal jobban hangzik, és a hangsúlytalan „und" folytán a „Grossen" annyira közel kerül az „Allem"-hoz, hogy annak hatása alatt elfogadhatóvá válik a szorosan véve nem helyes, de sokkal jobban hangzó gyenge ragozású „Grossen"-alak.

Rendkívül gondosan kivésett mondatainak ritmikája, zeneisége is megragadó: az imént idézett félmondat is mindjárt jó például szolgálhat a lebegő, szabad zenei ritmusra, amely nyelvét átjárja. Stílusát formáló *ízlése* főleg második, aforisztikus korszakában olyan fejlettségre, finomságra emelkedett, hogy rendkívüli érzelmi érzékenysége és képzeletgazdagsága mellett immár a költői ábrázolás tökéletességét tette számára lehetővé. Ezzel lép be gondolkodásának harmadik korszakába, amely stílusában is megint döntő módosulást és újítást hoz: és ez is, akárcsak ekkori világnézete, az előbbi két korszak eredeti, magasabb, szintétikus egységének mutatkozik; legfőképen a *Zarathustrában.*

Nagy és véglegesnek érzett eszméi birtokában Nietzsche természetszerűen megint átfogóbban összefüggő nyelvi ábrázolásra törekszik; de az aforisztikus kor szabatos plaszticitását sem akarja feláldozni és nagyszerű hevületében egyenesen *énekelni* vágyik: Zarathustra valóban nem egyszer „énekel". Ekkor alkotja meg, szinte ellenállhatatlan lendülettel feltörő ihletett érzéseinek és eszméinek legtermészetesebb és az ihlet hatalmába is legodaadóbban belesimuló nyelvi kifejezésként, *saját* ditirambikus formáját, a Zarathustra-beszédek és énekek szabad ritmikus, zenével átjárt nyelvét. A ditirambikus formát később egyenesen magának tulajdonítja: ezt persze nem érthetjük történelmi szabatossággal, hanem éppen az ő, *sajátfajtájú,* legmagasabbnak és legteljesebbnek érzett és valóban csodálatos ditiramboszaira kell értenünk. *„A tragédia születésében"* már hangsúlyozta volt az antik tragédia ditirambikus eredetét; Wagnert is ditirambikus költőnek minősítette egykor; a zsoltárforma, általában a bibliai nyelv hatása is összevágott a szabad ritmusú, zenei nyelv kialakítására irányuló törekvéseivel: mindezek nyomán érzelmeinek és látomásainak szenvedélyes és látnoki erejű kifejezésére, rendkívüli nyelvi és zenei tehetségéből és a leggondosabban fejlesztett nyelvi kultúrájával és ízlésével, *végül már szinte természetesen* kifakadhatott belőle a — jórészben már régen megvolt, kisebb részben újabban felfakadt és most szép testet öltő — gondolatainak hirdetésére legalkalmasabb, csodálatos költői nyelv, amely a Zarathustra-könyvben diadalmaskodik. Ebben a tekintetben az *Ecce homo* szertelenkedő Nietzscheje sem túloz: a *Zarathustrában* a német nyelvnek, sőt az emberi nyelvnek általában egyik legszebb, legfinomabb, legmagasabb kultúrájú, eredeti zamatjában mégis a végletekig átszellemített alkotásával állunk szemben. Ebben az időben a már ifjúkora óta verseket is író Nietzsche különben is sok megragadó, nagy művészi erejű, többnyire szabad ritmusú,

ditirambikus jellegű költeményt írt. Mindezek könnyen hozzáférhetők, legkönnyebben a Zarathustra, amelynek bemutatott szemelvényeiben magyarul is igyekeztem egyetmást az eredetinek ditirambikus stílusából visszaadni; ezért nincs is értelme az idézgetésnek, csupán a Nietzschetől is annyira kedvelt és az Ecce homo Zarathustrajellemzésébe újra egészében felvett *Nachtlied* kezdő (és befejező) sorait mutatom be: „Nacht ist es: nun reden lauter alle springenden Brunnen. Und auch meine Seele ist ein springender Brunnen. Nacht ist es: nun erwachen alle Lieder der Liebenden. Und auch meine Seele ist das Lied eines Liebenden". — A tartalom megragadó szépsége mellett valóban a rejtett zene az, ami ezt a bámulatos nyelvet egészen különös varázzsal tölti be. Nietzschenek abban is némileg igazat kell adnunk, hogy csodálkozva emeli ki, hogy ilyesmi éppen németül lehetséges; persze, ha arra gondolunk, hogy a hivatalos szakkifejezések néha valóban ijesztő német nyelvén kívül Goethe vagy Hauptmann német nyelve is van, sőt nyilván ez tartalmazza és sugározza aránytalanul jobban a nyelv szellemét, akkor már Nietzsche bámulatos nyelvén sem csodálkozunk olyan nagyon.

Leginkább a Zarathustra ideje az, amikor Nietzsche-Zarathustra gyakran táncolva is énekel; Nietzsche, aki fiatal korában nem volt jó tornász, de később, úgylátszik, elég jó gyalogló, valószínűleg nem sokat táncolt másokkal; de nagy ritmikus és zenei ereje ihletett euforikus időkben valóban megihlette a magányos vándor lábát is: ezt a táncolást a ritmikus erő, a boldogító és mámorosító ihlet és a nagy szellemi jókedv számlájára írhatjuk és korántsem kell még betegesnek tartanunk. Nietzsche maga azután a gondolatok, valamint az egész lélek könnyűségének szimbolumává is megteszi a táncot és a zseni szellemi-szellemes, majd az egészség és jófajúság életes-lelkes kifejezésének minősíti.

Utolsó műveiben megint teljes prózát ír — gyakori idézeteinek ditirambikus részeit kivéve —; megint közeledik az összefüggő nyelvi ábrázoláshoz, illetőleg azt gyakran el is éri. Stílusa szenvedélyesebb, alanyibb, mint a Zarathustra-előtti időkben volt, és egyrészt ditirambikus szokásainak prózába való átvitele folytán, másrészt talán a sok továbbgondolási lehetőség hangsúlyozásával új írásjelszokásokat is kialakít: a gondolatjelek és pontsorok sűrű alkalmazását. Ezekkel lassanként vissza is él, és túlzásuk szinte aggasztó; annyira, hogy ebben patologikus tünetet is mernék látni. A bemutatott részekben a pontsorok, valamint a mondatokon belül található gondolatjelek csaknem mind nietzscheiek; a mondatok között lévő gondolatjeleket viszont legtöbbnyire én alkalmazom többé-kevésbbé rokon, de különálló idézetrészek elválasztására; ezért azután a nietzschei mondatvégi gondolatjeleket igen gyakran elhagytam, hogy az összefüggő szöveg összetartozása tekintetében ne támadjon félreértés.

Ihletének tökéletes biztosságát és eredményének befejezettségét Nietzsche az *Ecce homoban* a Zarathustráról világosan elmondja; az illető részt szószerint megismertük. Különben azonban Nietzsche írásmódja nagyon gondos volt, az előkészítés, megfogalmazás és símításcsiszolás több fokát egyesitette. Először a vezér- és csiragondolatok támadnak benne, rendszerint járás közben, sétálva: maga mondja, hogy azokat „ki kell járni", az ülve támadt eszmékkel szemben bizalmatlan, sőt azokat lenézi és leszólja. Ezért — húga és Fritz Kögel közlései szerint — feljegyzőkönyvecskével járt és abba írta ceruzával röviden bele

a fő gondolatokat, terveket; otthon azután tintával füzetekbe írta át és egészítette, kerekítette ki még mindig igen szabad, beszédstílusban megfogalmazott gondolatait. A harmadik leírás már jól *megírt* és szépen leírt átfogalmazás, de még mindig aforisztikus, rendezésre váró nyersanyag: ennek a részletes tervbe való beillesztése, az egyes részek számozása, tagolása, összeszerkesztése után következik a negyedik leírásban az immár összefüggő irodalmi megfogalmazás. De ez is még csak nagyjából végleges, mert ezután még néha kétszer, háromszor is letisztázza a folyton javított kézirati szöveget, sőt az imprimaturig csiszolja és módosítja még a nyomdai korrektúrák szövegét is. Az aforisztikus írásokban az összefüggő nyelvi megfogalmazásnak ezek a lépései elmaradnak, de ahelyett itt az egyes aforizmák említett tökéletes kivésésén fáradozik: ilyen módon végső alakjuk megint különleges művészi teljesítmény, míg első fogalmazásaik alakilag megegyeznek az összefüggő tárgyalású művek anyagának első (három) leírásaival.

Mindezek a vonások igazolják, hogy Nietzsche egész lelkében is mélyen művészi, költői természet, és nagyszerű költői kifejező-erő geniális birtokosa és finoman kultúrált, mesteri használója. De művének tartalmi lényegét ezzel a belátással nem merítettük ki, sőt voltaképen még meg sem ragadtuk: mert az ő legfőbb célja és törekvése mégis az írásaiban annyit körülvitatott és körülharcolt és bizony megszenvedett *igazság* elérése, az abba való mind mélyebb behatolás volt; ő lényegében *megismerni* akart — ezt sokszor megmondja — és éppen csak megismerésében alkotni. Megismerési törekvésének a tárgyköre óriási gazdagságú: de legsajátabb, tehetségének és érdeklődésének leginkább megfelelő és legjelentősebb ismerési eredményeit is szolgáltató területe az emberi lélek.

4. A lélekbe-látó.

Nietzsche maga mondja önmagáról, hogy a modern lelket úgy bejárta, mint senki más: és ebben alighanem igaza van. Egész tehetsége és egyénisége legerősebben lélektani irányba utalta. Bámulatos lelki gazdagsága a közvetlen anyag kimeríthetetlen bőségét szolgáltatta, érzelmei, vágyai, gondolatai, elképzelései és képzelődései kifogyhatatlanul táplálták lelki élete belső „kirakatának" színjátékát; végletes érzékenysége minden érintés lelki hatását megnagyította és minden lelki rezdülést felfokozva vetített tudatába; erős befeléfordultsága akaratlanul is mindent meglátott önmagában, ami tudatába emelkedett, még akkor is, ha — mint mondja — nem akart nézni, és ösztönös lélekértése és éles intuitív esze mindjárt mélyen, vesékig átjárta azt, amit meglátott. És ez a „született" lélekbúvár a legnagyobb mesteri művészetig megtanulta és hozzászoktatta magát, hogy mindent pszichologiai szemmel nézzen: környezetének embereit — egy-kettőnek irgalmaz azzal, hogy nem nézi! —; az írókat és művészeket könyveikben, műveikben, hiszen a képben a festőt látja, a könyvben az írót *érzi;* az emberi élet egész felépülését, az egész kultúrát és minden értékét lélektani szemmel látja, annyira, hogy egyoldalú pszichologizmusba is esik; és végül, de korántsem utoljára!, akármennyire tagadja is néhányszor, — önmagát, akiről mesteri megfigyeléseket közöl. Hovatovább, úgylátszik, csak a pszichologiai olvasmányok érdeklik igazán: ezért kedveli annyira a francia írókat, ezért bámulja Dosztojevszkit; és még a bibliát és Manu törvénykönyvét is

éppen pszichologiai értelemben olvassa. Első irodalmi korszakában is mély lélekbelátásról tesz tanuságot, bár még igen „rajong"; második, megfigyelő és kísérletező korszakában azután könyörtelenül lélektani boncolóasztalára hurcolja az egész emberi életet és szinte vájkál abban, minden „hidegségében" is izgatott kéjjel, mert ebben leli megkínzott élete legfőbb elégtételét és egyúttal kínjáról elvonó élvezetét; utolsó korszakában pszichologiai látása is merevedik, sőt tompul, sokszor erősen csalódik, bár egyszer-másszor legmélyebben belevillan a lélek legrejtettebb élettitkaiba. Mindezekkel a tehetségekkel és készségekkel Nietzsche versenyen kívül a legnagyobb lélekelemző, vagyis pszichoanalítikus, a karakterologusok egyik legnagyobbika, sőt talán egyáltalában az eddig legnagyobb irodalmilag tevékeny pszichologus-zseni: ennek az erejének, félelmetes élességű és gyakran sajátmagát is kínzó *emberszaglásának* mélyen tudatában is van. Művei a *kritikailag olvasni tudó számára* a lélekmegismerésnek szinte kimeríthetetlen kincsesbányái, amelyek a szépírókat általában, mélység tekintetében is, meg azután lélektani átgondoltság dolgában, a tudós szakpszichologiát pedig lélektani tartalmasság tekintetében szárnyalják, sokszor igen messze, túl.

Igazi pszichologus-ereje a lélekelemzésben és a jellemlátásban van: valóban, nemcsak a modern karakterologiának — főleg Klagesen át — egyik elismert ősforrása, hanem éppen a pszichoanalízisnek is — immár sokkal kevésbbé emlegetett és bevallott — igazi, lényeges megalapozója, ha a szót nem puszta, konvencionális iskolanév, hanem a pszichoanalítikus iskolában is lényegileg vizsgált tárgy megjelölésének értelmében vesszük. Mert Nietzsche tényleg mindig lélekelemzést űz: és ezzel a lelki életnek azokba a területeibe világít bele és azokat a tényezőit derítgeti fel, amelyekkel a „bécsi iskola" is foglalkozik. Mindenekelőtt a lelki élet tudattalan rétegének alapvető fontosságát teljesen látja és hangsúlyozza; tárgyilag egyoldalúan, de a freudizmus intenciójával előre megegyezőleg a *test életében* látja a lelki tudattalan forrását, lényeges tartalmát pedig a lelki életet döntő módon meghatározó ösztöndinamizmusban pillantja meg. Az ösztönöknek mint a lelki élet alaperőinek elméletét és tanát Nietzsche állítja fel a legtartalmasabban: igen sokoldalúan a legkülönfélébb ösztönöket emlegeti, korántsem csak az ön- és fajfenntartását, míg végül a hatalmi akaratban látja meg valamennyinek közös gyökerét. A kritikai szemlélet itt persze ellene vetheti, hogy a lelki élet egysége a szinte határtalanul szaporítható ösztönök harcteréként aligha érthető meg; a hatalmi akarat viszont eltalálja minden lelkiség aktív és érvényesülni törekvő természetét, de azt mégis meglehetősen egyoldalúan jelöli meg: maga a jelentés pedig meglehetősen bizonytalan, homályos és némileg mítikus, Schopenhauer világakaratára emlékeztet és azzal nyilván össze is függ. Hiszen Nietzsche különben nemcsak szabadakaratot, hanem akaratot mint sajátszerű, külön lelki erőt, tényezőt sem ismer el, és így a hatalmi akarat másként mint az ember — és a mindenség — *ősösztöneként* nem is értelmezhető; ezzel azonban végkép veszedelmes közelségébe kerül Schopenhauer vak világakaratának. Az akarat és szabadsága ellen folytatott harcát Nietzsche lélektanilag semmiképen sem támogatja meg eléggé: metafizikaellenes harcának következménye és egyik része az, és az érvek is a naturalizmus ismert, alapjában szintén rejtett metafizikai fegyvertárából kerülnek elő.

Az álommagyarázatok terén is érdekes próbálkozásokat láttunk Nietzsche írásaiban; ezekben is a pszichoanalízis egyes tételeit veszi előre, de itt is, főleg azonban az ösztöntanban, a freudizmus egyoldalúságai nélkül; a nemiség és a nemi ösztön nagy jelentőségét Nietzsche is látja és hangsúlyozza, de eszébe sem jut, hogy ezt az ösztönt egyetlen, vagy csak egyetlen központi erőtényezőnek tegye meg. Igen fontos, sőt alapvető azután Nietzsche számára is a betegség problémája, helyesebben az egészség és a betegség fogalompárjának megkülönböztetése az egész élet és különösen a lelki életnek is megértése szempontjából. Egészség és betegség szerinte lényegileg, elvileg ellenkező, vagyis maga az egészség, a jófajúság nem beteg, és a betegség, a sérültség, az elfajulás nem egészséges: a kettő mégis összekapcsolódhatik, sőt bizonyos fokig egymásra szorul; az egészség egymagában „elbutul", a betegség piszkálja, hajtja tovább, a betegség pedig csak valami részben egészségesen élősködhetik, tisztára önmagában maradva megszüntetné önmagát. Ezzel nagyon termékeny nézőpontpárt és feszültséget nyer Nietzsche az élet és főleg éppen a lelki élet megértésére, sőt azt még alapvetőbbre tudja visszavezetni: az életbőség és az életszükség, a „teliség" és a hiány kettősségére, amellyel a lelki-szellemi életet valóban egyetemes léttulajdonságokból lehet igen mélyrehatólag megérteni. Ez az alapvető ellenkezés fényt derít az egyenes és a megtört, torz, ferde lelki magatartásokra, az életerőből fakadó egyenes életigenlés és az életgyengeségből eredő rejtett élettagadás és életirígység, a ressentiment óriási lelki-szellemi-kulturális jelentőségére, egyáltalában egyetemes emberi életjelentőségére.

Egyes munkáiban, főleg a *Pirkadásban,* a *Vidám Tudományban* és a *Zarathustrában,* Nietzsche megragadó mélységgel és finomsággal tudja bemutatni a bőségből, teliségből fakadó, egyenes és életigenlő lelki magatartásokat; de érdeklődése talán még inkább csábítja, húzza a ressentiment sötét labirintusaiba, féllétű torzképekkel és torzalakokkal nyüzsgő világába: és ennek sokszor olyan meglepően fenékigható jellemzését tudja adni, amely már csakis saját átélésből, még pedig aligha csak „próbaátélésből" származóként képzelhető el. Ezért bizony az *Ecce homoban* valószínűleg erősen téved, amikor azt állítja, hogy a ressentiment érzése tőle személyileg idegen; és utóvégre még nem hiba, ha valaki sokféle ressentimenton átvészelt: a legmélyebb lélektapasztalások és a legnagyobb szellemi teljesítmények jöhetnek létre a kibontakozásra törő érzékeny lélek és nagy szellem ressentiment-elugrasztotta, de azt egyenes és kemény harcban, „egészséges alapösztönből" legyőző erőfeszítésében. Csupán a ressentiment befészkelődése veszedelmes, és elhatalmasodása lehet végzetes, viszont teljes hiánya esetleg kelleténél „balgább szentet" eredményezhet.

Nietzsche nagyszerű lélekelemzései között tehát a ressentiment-elemzések éppen igen becsesek: legfőbb és sajnos nem ritka bajuk azonban, hogy Nietzsche, csakhamar részletesebben szóbakerülő metafizikai-vallási ellenérzése és ebből eredő részleges lelki vaksága következtében, nem mindig tudja a téli egyenesség és a szűkös ressentiment jelenségeit és alakjait megkülönböztetni; nemcsak akkor, amikor éppen csak finom árnyalatok mutatják meg a *lényeges* különbséget, hanem alkalomadtán feltűnő különbségek fennállása mellett sem, itt már nyilván erőszakos félrenézéssel. Így például van az életen bosszút álló

önsanyargató, torz önelégültségben kéjelgő aszkéta és másokat látványával lesujtani vágyó szentet- és mártírt-játszó: de ez legfeljebb saját vágyainak megérdemelt mártírja, viszont korántsem szent. Az igazi szent minden „együgyűségében" is mindig egyúttal bölcs: ép azért, mert lényegileg egyenes, alanyilag és tárgyilag mélyen *igaz;* az ilyen azután minden szomorúságon és fájdalmon keresztül is derűs, sőt mélyen örömes, mert legmélyében *jófajú* lélek, aki köröskörül valódi *életet* áraszt, sugároz. Mennyit vesztett Nietzsche, hogy ezt nem akarta és ezért nem is tudta meglátni; és mennyit vesztettünk mi és a karakterologia, hogy ezt nem látta és nem írta le! Ehelyett megelégedett ép ezen a téren egy nagyon felületes analogiára való utalással a szent és a lelkibeteg között: ez is jelentős, mert éppen a szent nem egyszer nagyon sérülékeny és megbetegedett lélekből is ered; de szentsége már nem lelkibetegség, hanem a lélek teljes egészsége, amely ép ezért gyakran a korábbi lelkibetegséggel kapcsolatos testi betegségtüneteket is meggyógyítja. — Hasonló a helyzet a papi lélek és szellem jellemzésében. Ki tagadhatná, hogy Nietzschenek a vallások és főleg a kereszténység ellen, mint a papi szellem hazugságra építő uralmi alakulatai ellen szórt vádjaiban valamelyes tapasztalati igazság is van? Hiszen éppen ezért veszélyesek és sokakat elcsábítók ezek a vádak, amelyekkel szemben a legkritikusabb védekezés elhallgatásuk vagy alapjaik egyszerű tagadása. Ott, ahol a pap elveszti a bensőséges kapcsolatot az isteni renddel és élettel, valóban a leghazugabbá válik: mert ekkor igaz Nietzsche vádja, hogy Istene helyében a „semmi" van és így minden túlvilága és arra épített erkölcsi követelménye hazugság. Ámde az Isten nem általában semmi, hanem éppen az ősi lét, az *ősi* „minden": ennek végzetes bölcseleti következményeivel Nietzsche filozófiájára később részletesen foglalkozunk. És ez a döntő tény a papi lélek kérdésére is döntő módon kiterjed. Nietzsche maga nem egyszer elismeri, hogy van jó, áldó pap is, egyszerű sorban a nép jótevője és „áldozata", főpapi rangban nem ritkán a jófajúság csodálatosan finom kitenyésztődése: de vajjon lehetséges volna ez, ha minden papi szellem a hazugságra épülne? A jó pap nagyszerűsége éppen onnan ered, hogy a legmélyebb igazságból él és cselekszik; ez néha még a gyenge papra is rásugárzik, de ugyanezért a rossz, a hitetlen pap félelmetesen hazug és romboló is lehet: minél nagyobb valamely szellem hivatása és, egyenessége esetében, értéke, annál nagyobb lehet, hivatása és egyenessége elvesztésével, értékellenessége. Így emeli ki maga Nietzsche a cölibátus és a szűzesség előnyeit nemcsak a pap, hanem például a művész vagy a filozófus számára is: de ezek természetesen csak a hivatásnak való odaadásban és legfőbben az Istenben elért misztikus életben bontják ki nagy értékeiket és erőiket, és ennek hiányában hazugság, álcölibátus, álszűzesség vagy torz kompenzáló vágyalakok lépnek fel, mint a szenvedéllyé vált ét-vágy, a zsarnoki erejű, emésztő uralom- és hatalomvágy stb.; a különbségeket azonban a Nietzsche-szemű pszichologusnak nemcsak a negatívumban, hanem a pozitívumban is lehetőleg „vesékig hatóan" kell látnia és nem szabad azután megint a papi aszkézist *általában* hazug uralomvágy raffinált eszközének minősítenie. És ugyanigy nem szabad sok életgyengeségből fakadó idealizmus miatt minden filozófus-idealizmust és metafizikus-transzcendenciát lelki — és testi — életcsődnek, életgyűlöletnek, hazugságnak beállítania. Mind ez a pszichologus-vaksága a nagyszerű lélekbe-látónak

bölcseleti álláspontjából következik, de persze lélektani látáshiány is és lélektanát is jelentősen rontja, világos bizonyságául annak, mennyire bölcseletileg kötött a csak kissé mélyebbre hatoló lélektan és lélektani látás: mert e látásnak valóban egyik legfőbb és legtermékenyebb szempontja a Nietzsche-hangsúlyozta különbség lelki bőség és egyenesség és lelki szűkség és törtség vagy görbeség között; ennek a különbségnek teljes látásához azonban a lélektanon túl is kell látni tudni és a lélekben lélekfölöttit is kell meglátni tudni.

Nietzsche lélekbelátásának értékeire visszatérve, azoknak még további hosszú sorát lehetne bemutatni: itt már csak néhány érdekes eredményét emelem ki. Ilyen finom ösztönszublimálódás-elmélete, amely megint feltűnően — még a nevében is — érintkezik a pszichoanalízis hasonló tanításával, de szintén sokkal elfogulatlanabb és tárgyilagosabb. Ilyen a lelki életben jelentkező kompenzációkra, hiánypótlásokra és túlpótlásokra vonatkozó mélyrelátó tanítása; a tehetség lelki, sőt általában élet-vampírvoltáról vallott felfogása. Messzeágazó és igen jelentős tanítása állítható össze azokból a megjegyzéseiből, amelyek az életszínészkedés, az emberi lélek-maszkok, a lelki előterek és hátterek kérdéseire vonatkoznak és a jellemtan fontos fejezetét alapozzák meg; rokontárgyú az az ismételt hangsúlyozása, hogy a vérré váló színlelés, a tartós valaminek-látszás, akár jó, akár rossz irányban, idővel valósággá lesz, hogy bizonyos értelemben azzá lehetünk, aminek elég tartósan és alaposan, következetesen látszani, és nemcsak azzá, amivé lenni akarunk. Igen fontos lélektani szempontból is gazdag fajiságelmélete: hogy van lelki fajiság, van lelki jófajúság és elfajultság és hogy ezek igen szorosan összefüggenek a testtel és a testi élettel; persze itt azután megint hiányosság a lelki fajiság és jó- vagy rosszfajúság metafizikai alapú szellemi feltételeinek — amelyek szintén döntő módon érvényesülnek! — az elhanyagolása. Mind ezekkel a tanításokkal jól összefügg egyrészt orvoseszménye, aki sokkal több a közönséges orvosnál és — megint többek között — a pszichoanalítikus orvos követelményeit is magában egyesíti, de egyúttal újra egymagában elégséges pappótlásnak is számít. Orvosi vonatkozású eszméi különben is sokoldalúak és értékesek: főleg neurózisok és más lelki alapú kórok általános orvosi, de különösen „pszichoanalítikus" jellegű lélekorvosi kezelésére vannak önorvoslásából is levont, igen érdekes és tanulságos megjegyzései.

Még orvoseszményénél is sokkal gazdagabb, sokkal többször is fejtegetett és száz vonásával, de inkább csak külön-külön részletekben megrajzolt pszichologus-képe, a tökéletes életismerőé és szabadszellemű lélekbelátóé, vesevizsgálóé, akiből azután Nietzsche filozófusalakja is kinőhet, de aki legalább is nagyszerepű megvilágító előkészítője a valódi filozófus élet- és emberiségformáló munkájának.

Igen tanulságosak és szintén sokatmondók Nietzsche észrevételei a feledésről, amelyet érdekes módon inkább vizsgál és becsül az emlékezetnél; ez ösztönös védekezés is lehet saját lénye túlságosan hű, nagyon is megőrző természetének zsarnoki hatalma ellen. Ezekben a megjegyzésekben azonban feltűnik a nagy lélekelemző további, de az előbbiekkel közös gyökerű fogyatékossága is: ez személyes szellemfogalmának hiányossága. Akárhányszor láttuk, hogy ő, a fényes és fölényes szellem, szellemi erejének birtokában és tudatában bagatellizálja a szellemet és a testet dicsőíti. Ez aránylag kevésbbé hat ki ösztönös lélek-

szellem-megismerésére; de az önálló személyes szellemi lélek tagadása természetesen elzárja lehetőségét a személyes szellem sajátszerű alkatának alaposabb megismerése elől. Ez a hiány Nietzsche teljesen bizonytalan *lélekalkat-képeiben* sokszor válik nyilvánvalóvá — az *én* központi jelentőségét tagadja, a lelki életet alkalmilag szinte ösztönnyalábnak vagy csatatérnek képzeli el, legjobb esetben még a test egységes vetületének vagy a lényegében bizonytalan hatalmi akarat sajátszerű egyéni kifejezésének tartja —; és ez a hiány majd fogyatékos emberképe alapokának bizonyul.

Mind ez már filozófiájára utal; és erre utal végül túlnyomó pszichologus-voltának egyik káros, immár lényegében filozófiai következménye is: több alkalommal megismert pszichologizmusa. Nietzsche az emberi élet és kultúra jelenségeibe fúródó szemével és tehetségének megfelelő „ösztönös" pszichologizáló hajlamából következetesen kifejlesztett gyakorlattal mindenütt feltárja a lelki rúgókat, az értékeket teremtő és tagadó lelki erőket és perspektívákat és ezzel valóban értékes individuális, közösségi és kultúra-lélektani eredményekre is jut. Ámde ennél tovább is megy, elvi határozottsággal gondolkodása második, pozitivista hatás alatt induló korszakában, majd ennek utóhatására később is: minden értéket, minden szellemiséget lényegileg az emberi élet lelkivilágában keletkezettnek és létezőnek, érvényességében is ahhoz kötöttnek tart, vagyis minden érték és szellemiség tekintetében elvileg, ismételten világosan megfogalmazott — és csak önkénytelenül és következetlenül gyakran áttört — biologista pszichologizmus álláspontjára helyezkedik. Itt azután diadalmas erejű, gazdag lélektana, mesteréhez hasonló függetlenségi és urasági törekvéssel, átlépi természetes határait és betör a filozófia területére: ott persze sem a filozófiának nem használhat, de — előbb megismert lélektani hatásaiból láttuk — önmagának sem szerezhet valóban „életes", örökzöld babérokat.

5. A filozófus.

Nietzsche sok mindennek nevezi magát: pszichologusnak, szabadszellemnek, Dionysoshívőnek, Antikrisztusnak, Zarathustrának — hiszen ez lényegében ő —: de talán mégis legtovább és legszívesebben filozófusnak; és bár utolsó korszakában a filozófusokat is erősen leszidja, azért még mindig leginkább filozófusnak tartja és az *Ecce homoban* is annak nevezi magát. Korábban, amikor a „mi filozófusok" kifejezést ismételten és láthatólag szívesen alkalmazta, mindenesetre a filozófusban pillantotta meg az emberiség eleven lelkiismeretét és legmagasabb törvényhozóját, új életértékek hivatott teremtőjét. Az irodalomban és a nagyközönség tudatában is elsősorban mint filozófus, talán egyenesen mint az utolsó nagy filozófus él: ezért néhány hasonló értelemben előrebocsájtott megjegyzésem után is még mindig megütközést kelthet, ha azt mondom, hogy a filozófus és különösen a nagy filozófus nevére csak igen óvatos, feltételekkel körülbástyázott megfogalmazásban tarthat joggal igényt. Készségesen elismertem, hogy a legnagyobb pszichologusok egyike, talán éppen a legnagyobb; ezzel szemben éppen azoknak a tulajdonságoknak, amelyek minden időben jellemzői voltak az elismert európai nagy filozófusoknak, feltűnően híjával van: ezek a tulajdonságok pedig valóban a filozófia tárgyából és természetéből adódnak. Nagyszerű

intuitív ereje mellett a dialektikában igen gyenge és azt, láttuk, mint nem előkelőt és dekadenst le is szólja: szigorúan következtető, bizonyító, érvelő képessége egyenesen a jó átlagon alul marad, érvelési kísérletei — például a szabad akarat, a büntetés ellen, a változással, az okággal kapcsolatban — kezdetlegesek és erőtlenek; viszont nincs könnyebb, mint állításait megcáfolni, a közöttük lévő számtalan ellentmondást és körkörözést kimutatni; igaz, hogy ez egyben nagyon olcsó és többnyire méltatlan és nem elég megértő, durva kezelése rengeteg finomságot, főleg mindig lélektani finomságot tartalmazó gondolatainak, tételeinek. A másik nagy hiánya, hogy gazdag „életes" gondolkodása mellett ő, az „élet" szerelmese, a lelket ugyan messzemenőleg tudja „élveboncolni", de magát az életet, általában a létet egyáltalában nem tudja alapszálaira szétfejteni, nem tudja a tárgyban, vagyis magában a létben megalapozott és annak bölcseleti megismeréséhez elengedhetetlen, bölcseleti lényegfelderítő *elvonást* végrehajtani; jellemző módon megint egyszerű nyelvmaradékot, puszta nominalitást és természetesen emberi tévességet lát minden elvontságban, logicitásban, fogalmiságban: ezzel persze elzárja magának az utat a filozófiai problematikába való mélyebb behatolás elől. Így azután gazdag és sokoldalú érdeklődési köréből teljesen hiányzik maga a lét ősalkata, alapstruktúrája, felépülési szövedéke iránt való érdeklődés, az ilyen értelemben vett ontologiai vagy tárgyelméleti vagy fenomenologiai elemzés: ez a hiány pedig eleve levágja a filozófusnak — nietzschei hasonlattal szólva — mind a tíz ujját a finomabb filozófiai gondolatmunkára. És aki ebből a hiányból kiindulva leszólja ezt a finomabb filozófusmunkát, az ezen a téren nem tesz egyebet, mint Nietzsche „dekadense", amikor gyanúsítja és becsmérli az életet: Nietzsche pedig a dialektika, Platon és Kant elleni kirohanásaiban maga is implicite így cselekszik. Amint mondom, implicite, azaz belefoglalólag; kimondottan azért szólja le kevésbbé az ilyen lételemzést, mert alig is ismeri problémáját: hiszen mélyebbre ható filozófiai műveltsége igen fogyatékos. És ezzel eljutottunk filozófusságának további nagy hiányához, dialektikus, érvelő-bizonyító, valamint elvonó-lételemző tehetségeinek fogyatékosságán túl.

Láttuk, hogy a Sokrates előtti görög filozófusokról Nietzsche szép tanulmányt írt, amely nagyobbrészt elkészült; barátjukat a maguk törekvései céljaira lefoglaló Wagnerékon múlt, hogy nem készült el teljesen. Ezeket a régi görög bölcselőket ismeri; csak az a baj, hogy egészben nem sokat tudunk róluk. Sokratesról spekulál: ez azért lehetséges, mert róla meg csak másodkézből tudunk. Platont sokszor emlegeti, sőt egyszer nyolc irodalmi főtanácsadója között is felsorolja, később erősen hadakozik ellene: egészében azonban nem mutat nagyobb elmélyedést a platoni problematikába, hanem inkább mint filologus ismerte. Aristotelest ritkán említi és akkor is ritkábban dícsérőleg, mint barátságtalanul: nem ismerheti közelebbről. Az egyházatyákat és a skolasztikusokat sem ismeri; de az újkori filozófusok közül is csak Schopenhauert ismerte kétségtelenül alaposan; a többször említett Descartesot, Leibnizet, sőt Kantot és Hegelt is csak fogyatékosan ismerhette Nietzsche: mindent összevéve tehát nem ismerhette a klasszikus filozófiát és a nagy filozófusokat. Ez elég csodálatos, de így van: Louvai és Réevel való ismeretsége idejében, vagyis 1882-ben, tehát már Nietzsche utolsó korszakában, állítólag feltűnt, hogy hármuk közül nem a két filozófus egyike, hanem a fiatal Lou

ismerte legjobban a filozófia klasszikusait, a másik kettő inkább csak ítéletet mondott róluk. Jaspers összeállítása szerint Nietzsche a hagyományos filozófiai fogalmakat kora ismertebb filozófusainak, F. A. Langenak, Spirnek, Teichmüllernek, Dühringnek, E. v. Hartmann-nak írásaiból szerezte és a nagy filozófusokat — Schopenhauert és Platont kivéve — inkább csak másodkézből ismerte: Jaspersszal szemben azt kell mondanom, hogy ez meg is látszik Nietzsche filozofálásán; a nagy elődök munkásságát még a legnagyobb filozófus-utód sem hanyagolhatja el büntetlenül, Nietzsche pedig nem mint filozófus volt igazán nagy és *mint filozófus általában* nem is nagy, csupán a filozofálás egyes sajátszerű ágaiban.

A szaktudományok közül jól ismeri és műveli a klasszika-filologiát, minden romantikája mellett is. Történelmi és etnografiai ismereteket is szerzett, de már rendszertelenebbül. Igyekezett a természettudományok eredményeiről is tájékozódni, de itt már egyáltalában nem jutott messze, leginkább még a biologiában: annál érdekesebb, hogy nemcsak a hozzá legközelebb álló biologiában, az élet, egészség, betegség és gyógyítása, jólajúság és elfajultság, tenyésztés tekintetében vannak igen figyelemreméltó megjegyzései, hanem fizikai világképe is határozottan modern; láthattuk, hogy az anyagot dinamikus hatásokra visszavezető felfogása, a világegyetem végességéről vallott meggyőződése, „hatalom"- és „akaratkvantumoknak", persze nem szigorúan fizikai módon való emlegetése modern elméletekkel közel rokon; mindezekben meglepően modern szemmel néz. A matematikát alig ismeri, de ismételten magasztalja és csak elvétve szólja le; tehetsége is tipikusan „matematikátlan", intuitív és életes „valósággondolkodásra" képesíti. Történelmi tudása bizony nem elég alapos, és azt gyakran képzeletével szertelenül kiegészíti, bár igen sok fontos állítását építi rá.

Alapjában Nietzsche, mint már említettem, tipikus „exisztenciálfilozófus": ebben van legfőbb bölcselő-jelentősége és gondolkodásának legfontosabb bölcseleti értéke. Ő igazán egész létével gondolkodik: testestül-lelkestül, megéli és megszenvedi és megörüli, kijárja és megjárja, kifekszi és kitáncolja filozófiáját, amelyet ugyanezért vággyal-érzülettel-indulattal fűtött képzelettel-intuicióval ragad meg és, ennek megfelelően, lehetőleg mindenoldalú, életes valóságkategóriákban és életszimbolumokban fejez ki. Érthető, hogy ilyen módon két legfőbb tárgya az ember és az élet; és lényegében ez is egybefonódik, az emberi élet problémájába: és amint lélektana a szó tág értelmében vett pszichoanalízis és ösztöntan, valamint karakterologia, és mindezeknek a mai irányoknak egyik legjelentősebb őse, úgy bölcselkedése főleg napjaink exisztenciálfilozófiai irányát és az azzal több tekintetben összefüggő bölcseleti embertant termékenyíti meg. Rámutattam egyik mondására, amely az ember halálgondjára irányulva, Heidegger bölcseletének egyik alapeszméjét veszi előre; emberjellemzései sokszínűek és meglepők és többféle modern bölcseleti embertani elméletnek szolgáltak — legalább részben — alapul és kiindulásul. Emberfelfogása lényegében vitalista és monista: a testet-lelket egynek valló monista vitalizmus, amelynek — Nietzschenél is — legfontosabb tárgyi alapja az ember testi-lelki életegységének ősélménye, valóban a modern bölcseleti embertan egyik legelterjedtebb iránya. Nietzsche leglényegesebb emberjellemzése talán az, hogy az ember a meg nem állapított és meg nem állapodott, a nem szilárdan álló, az ingatag állat, das nicht festgestellte Tier: ebben benne van az ember ereje és gyengéje

egyaránt. Mert ezért haladhat mindig tovább, Nietzsche szerint egyenesen a több-mint-ember felé; de ugyanezért bizonytalan, sérülékeny, beteges és sokszor beteg, elfajulásra, eltorzulásra képes, rosszul sikerült állattá is válhatik, bár ekkor is több-mint-állat, de éppen *szörny*. Mindezért az ember a nevető állat, mert a legszomorúbb és a legnyomorultabb, legszerencsétlenebb is lehet; viszont fondorlatos eszével ő lett — éppen eredeti gyengesége folytán — a legerősebb és legfélelmetesebb állat, de a tudat-betegségben megbetegedve elveszítheti életfenntartó ösztöneit; megint nagyrészben ugyanezért azonban ő az emlékező és beszélő, legfőképen pedig az ígérő, a magáért jótállni tudó állat, és ezzel már lényegesen több-mint-állat, a legérdekesebb és önmagát alaposan fel is fújó világlény; de a legnagyobb jövője is lehet. Ezekkel a gondolataival Nietzsche a száraz, tényleg valótlanul elvont, „félénken tartózkodó" ismeretelméleti újkantianizmus idejében az ember öneszmélését és ezzel a pangó filozófiai gondolkodást is komolyan felrázta és szubsztanciálisabb kérdésekre taszította: ez vitathatatlan érdeme. De mindjárt ismeretelméleti vonatkozása — vagy mélyebb értelemben vonatkozáshiánya — nagy bölcseleti fogyatkozásait is felfedi.

Nietzsche életszenvedélye a megismerés: ezt nem egyszer megmondja. És mégis tragikus viszonyban van vele: minél mélyebben belemerülne éltető tengerébe, annál élesebb szirtjeibe is ütközik és megsebzi magát; ismételten beszél fájdalmas, sőt halálos megismerésekről és igazságokról. Későbbi eszméi, az örök visszatérésé és a több-mint-emberé, igen nagy mértékben éppen megismeréseinek fájdalmait, önmagát felsebző és meg nem gyógyító, azaz ki nem elégítő hatásait vannak hivatva jóvátenni: a megismerő vágyálmai ezek, olyan metafizikai fata morganák, amelyektől ő maga óv. És mégis áldozatuk lett: ez mutatja megismeréseitől ki nem elégített vágyának, bizony metafizikai szükségének és vágyának óriási erejét. De miért mond tulajdonképen csődöt Nietzsche bölcseleti megismerése? Ennek közvetlen oka az igazsághoz való viszonyában rejlik.

Valamikor, szinte Descartes nyomán azt vallotta Nietzsche, hogy az igazságba vetett hit elején ott van a minden egyes igazságban való kételkedés: ez teljesen kifogástalan filozófiai magatartás. Nietzsche azonban túlmegy ezen: ő nemcsak gondolataival és megismeréseivel, hanem az igazsággal is minduntalan birokra kel, harcba száll; nem tudja elviselni az örök, abszolút, „önmagában lévő" igazságot, amelyben megint csak megkötést érez szertelen függetlenségi vágyú szelleménck a megismeréssel kísérletezni kívánó, a fölött is uralkodni akaró törekvése. Ezért veti el nyiltan és elvileg az abszolút igazságot, alapjában azért, mert nem tűri: persze, hogy nemcsak tárgyilag minden állításával felteszi, hanem akárhány önkénytelen fordulatban emlegeti is, „igazság szerint" állítva ezt meg amazt, „halálos" igazságokat elismerve, az emberiségnek az igazság megismeréséért való feláldozását is vállalva. Valósággondolkodása az igazságban is mindenütt erőt, hatalmat lát, és bizony gyakran fenyegetőt: és hiába igyekszik pragmatista értelemben magyarázni, mint az ember életében beváló feltevések, állítások alakját, — máskor inkább tévedéseket lát az igazsággal szemben beváltnak, majd megint az igazságot tartja bevált tévedésnek — megint csak érzi, hogy ezzel nem fogta le, mert az így elképzelt igazság egyszerre csak mint veszedelmes, káros, gyilkos is megjelenhetik. Ezért azután — említettem — az az olvasó

benyomása, hogy Nietzsche ösztönösen jobban szereti a tévedést, mert ez sokkal inkább simul az emberhez: kezelhetőbb, forgathatóbb, alkalmazkodóbb, változékonyabb és nemcsak érdekesebb, azaz éppen emberibb, hanem Nietzsche számára valóságosabb, elevenebb is; úgy, hogy ismeréslélektani és ismerésszociologiai meggondolásai csakhamar inkább a tévedés, mint az igazság körül forognak, és ő a megismerést, de, mint éppen mondottam, az igazságot is, hajlandó az emberiség bevált és hasznos, vagy legalább is megszokott és beletestesült tévedéseinek tekinteni. Nyilvánvaló, hogy ezzel és hasonló, az ismertetésekből megismert állításaival és felfogásával Nietzsche maga is kiépíti saját ismeretelméletét — akármennyire kárhoztatja is az ismeretelméletet általában — még pedig nominalista, szubjektivista, relativista, pszichologista és pragmatista, sőt bizonyos értelemben agnoszticista és nihilista irányban: a fogalmak névmaradékok, a belőlük szövődő ítéletek, következtetések és azokban lévő megismerések és igazságok tisztára emberi, az embertől függő és bizonyos állandóságuk mellett is lényegileg az emberrel változó tartalmak, egyéni és közösségi elgondolások az élet vitelének céljából, hatalmi célú és élethatalmat adó „tévedések", mert hiszen tárgyi megfelelőjük nincs, azaz az embertől és megismerésétől független tárgyi valóság léte nem ismerhető fel, sőt talán egyáltalában nincs is, a „magábanvaló dolog" puszta agyrém, metafizikai hazugság. Mindezzel a felfogásával Nietzsche éppen a pragmatizmus és bizonyos értelemben a pszichologizmus és szociologizmus egyik első nagyhatású hirdetője, valamint a logikopozitivizmus előlegezője, de nem valamilyen „szubjektív idealista": hiszen legkevésbbé sem akar a — különben emlegetett — jelenségvilágról következetes, az ismerő alanyra épített ismeretelméletet kidolgozni, mert az alanyt mint olyant még a tárgynál is bizonytalanabbnak és metafizikai hazugságokkal terheltnek tartja; igenis azonban, a megismerésnek mint tisztára az életet és gyakorlatát szolgáló, semmiképen sem öncélú eszköznek a szerepét és jelentőségét vallja, keresi és hirdeti, és minden „tiszta megismerést" tiszta képtelenségnek minősít. A tiszta, valamint az abszolút megismerés helyébe Nietzsche mint legsajátabb ismerésfelfogását — immár bevallott és büszkén bevallott, bár nem annak nevezett *ismeretelméletét* — a „ma" már egyedül jogosnak hirdetett *perspektivizmust* állítja: azt a felfogást, hogy az ember — sőt bizonyos értelemben *mindegyik* ember — valójában csak saját sarkából vagy csücskéből látja a valóságot, a mindenséget és azt csak saját látóköre és láthatára, saját egyéni és faji természetéből adódó értelmezésmódja szerint tudja értelmezni, — hiszen minden megismerésben mindjárt értelmezi is. Pozitivista korszakában Nietzsche az egész érzékrendszert hamis, mindenesetre teljességgel alanyi értelmezésmódnak tartja és viszont erre vezet vissza minden észmegismerést: ebből azután perspektivizmusában mindvégig megmarad az a szerénynek beállított felfogás, hogy az ember megismerése excentrikus a mindenséggel szemben, nem állhat annak — valamely abszolút igazság megragadásával — mintegy központjába; de ez az excentrikus ember-perspektíva egyúttal szabad és független, azaz csak éppen az ember szükségképi természetéhez és egyéniségéhez, de nem valamely Abszolútumhoz, Istenhez vagy abszolút igazsághoz kötött. A perspektivizmus egyúttal megengedi a különleges, a magasabbrendű embernek a többi emberétől egészen eltérő létperspektíva birtokát, amely a „több-mint-emberi" perspektíva

felé szélesedhetik: Nietzsche a maga szabadszellemű, immoralista, a jón és gonoszon túl lévő, erkölcsbíráló szempontjának, végül pedig egyetlen és hasonlíthatatlan, az emberiség történetét kettéosztó léthelyzetének gyakran és nyiltan kimondott különleges, az általános emberinél sokkal magasabb perspektívát tulajdonít, amelynek elfoglalása másoknak egyáltalában nem áll egyetemesen szabadságukban, hanem kivételes elfoglalási képessége szintén különleges és legnagyobb szellemi kitüntetést, mert éppen magasan az általános, vagyis átlagos emberi színvonal és perspektíva fölé való emelkedést jelent.

A perspektívizmussal szemben is, mint mindenféle pszichologista relativizmussal szemben, természetesen felvethető az a végzetes kérdés, vajjon az már abszolúte igaz, avagy szintén csak perspektívikus megismerés; az utóbbi esetben persze igénye sokkal csekélyebb lehetne, viszont az a megismerés, hogy a perspektivizmus is csak perspektívikus, volna abszolúte igaz; tehát végső fokon csak lerontja önmagát és a bármely megismerésfelfogás számára elkerülhetetlen abszolút igazságmegismerés álláspontjára vezet. Más tekintetben azonban a perspektívizmusban kétségtelenül mély belátás rejlik az ember valóban nem abszolút, nem központi léthelyzetére és ebből adódó töredékes, egyoldalú megismerésére, sokszerű tévedéslehetőségeire és az egyes emberek különböző ismeresszínvonalára vonatkozólag. Ha Nietzsche éppen ezt építette volna ki, nagyjelentőségű lépéssel vitte volna előre az „exisztenciális" ismeretelméletet; túlzott, relativista perspektívizmusával azonban megint csak saját álláspontjának alapját fűrészeli el.

Mind ebből a magatartásból egy negatív és egy pozitív eredmény adódik. A negatívum az, hogy egyrészt sokoldalú valósággondolkodása és csekély elvonó és dialektikus ereje, másrészt elég kezdetleges logikopozitivizmusa — vagy inkább logikonegativizmusa — és ismeretelméleti pragmatizmusa és pszichologizmusa együttvéve számtalan önellentmondásba, logikai következetlenségbe, körbizonyításba és fogalomcsúsztatásba sodorja, vagyis értelmi tisztaságra törekvő gondolkodását a *formális* tisztátalanság, homályosság, sőt zavarosság, végignemgondoltság súlyos hibáival terheli; egyes intuitíve megragadott gondolatai és tételei plasztikusok, világosak, meggyőzők, de általános összefüggéseik, többnyire elvi alapjaik is, valamint érvelései rengeteg logikátlanságot mutatnak és, amint már említettem, az éleseszű kritikus olcsó prédái. A pozitívum azonban, amely gondolkodásának *„életességéből"* adódik, a „közönséges", azaz közvetlenül viszony-megragadó, tudományos, filozófiai gondolkodás és megismerés helyében nála fellépő, érdekes és mély *szimbolikus* gondolkodás és megismerés: fogalmai, vagyis inkább szemléletes eszméi életszimbolumok, az élet egyes tulajdonságainak sűrített kifejezései. Ilyen szimbolikus módon azután az, akinek megvan erre a sajátszerű képessége és készsége, olyan fogalmaiban és mögöttük is sok mindent megérthet, amelyek különben, szigorúan véve, értelmetleneknek volnának mondhatók. Filozófiájának legmélyebb, valódi valóságbölcseleti, „exisztenciális filozófiai" eszméi ilyen szimbolikus alakban megjelenő életeszmék: ezekben bontakozik ki Nietzsche *szimbolikus metafizikája.*

Pozitivista hatás alatt induló második irodalmi korszaka óta Nietzsche sokat hadakozik a metafizika és a metafizikusok ellen és abban veszedelmes, mert hátsóvilág-eszméivel ettől a világtól és ettől az —

egyetlen! — élettől elvonó szemfényvesztést, ezekben pedig hiú, sőt beteges ábrándkergetőket vagy egyenesen hazug csalókat lát. Közben azonban benne is él és újra erősödik a metafizikai vágy, amely valamikor a Dionysos-mítoszt szőtte benne, és egyszerre kitörve, a legmerészebb metafizikai képeket szövi, — de Nietzsche ezt azután már sohasem látja vagy ismeri be: pedig leghíresebb pozitív filozófiai eszméi csaknem kizárólag a metafizika körébe valók, míg az elméletileg éppen metafizikai eszméitől függő etikai gondolataiban inkább a negatív, a tagadó, a ledöntő vonás áll előtérben és az építés, az értékek átértékeléséből származó pozitív új értékrangsor felállítása, túlnyomóan ígéret maradt.

Nietzschenek ez a később már sajátságosan, de érthetően be nem vallott metafizikája minden más elfogulatlan szemlélő előtt viszont nagyon feltűnő; és egyúttal tipikus példája az egyéni, sőt szeszélyesen önkényes metafizikai elképzelésnek, amelyet a vágy ugraszt el és a képzelet repít tova, míg az értelem sem kellőleg fékezni, sem szigorúan követni és beláttatni nem tudja. Értelmi szempontból nézve, Nietzsche metafizikája tipikus példája a „rossz" metafizikának, annak, amilyennek nem szabad lennie, és amilyenhez hasonlók ásták alá a metafizika hitelét általában; szerzője nagyságára vall, hogy igazolatlan, sőt, valójában igazolásra nem is törekvő eszméiben mégis sok mélység és életjelentőség van: amint mondottam, ezek az eszmék az életet kifejező szimbolumok.

Ilyen mindenekelőtt magának az életnek legfőbb nietzschei szimboluma, Dionysos. Ez ifjúkorának első nagy látomása, amelyhez később visszatér és végül megint határozottan ennek az eszmének az alapjára áll. Dionysos maga az élet ereje, mohó, falánk, de magamagát gazdagon, tékozlóan ki is szóró hatalma, amely nem a keletkezésben jön létre és túléli az elmúlást, mert minden keletkezés és elmúlás alatt él, amelynek fáj saját túlbősége és erejében gyönyör a fájdalma is, amelyet kéjes létének korlátozására, de egyben ösztönzésére meg is kíván. Ilyen módon tulajdonképen Dionysos az igazi létező, a nagy isten, a személytelen teremtő őserő, ő a nagy játszó világgyermek is. Játéka maga az élet, teljes komolysága, sokszor borzalmassága, és mégis ártatlansága, szándéktalan szükségszerűsége. Lényege éppen a hatalmi akarat, amelyben Nietzsche mindenféle, azaz élő és nem élő lét végső lényegét pillantja meg, amely azonban éppen az élő létben érvényesül igazában, jól kimutathatóan. Dionysos szimbolumával és jellemzésével Nietzsche valóban jól kifejezi az élet értelmileg irracionális, bőségesen fakadó, építő és megint leromboló, gazdagon áramló és burjánzó mivoltát, folytonos törekvését és számunkra döntő jelentőségét: de voltaképen csak plasztikusan leírja, meg nem magyarázza.

Dionysos, az isten mellett Nietzsche legfőbb szimbolikus alakja Zarathustra, a nagy tanító, Dionysos hírnöke, az élet, a több-mint-ember, az örök visszatérés hirdetője: ez világosan Nietzsche maga, képzeleti alteregoja és irodalmi vágyalakja, vagyis „égi mása", akit végül — csakúgy, mint önmagát — Dionysosszal azonosít. Igazában elmondható volna róluk Mohamed formulája: egy az isten, azaz Dionysos, és Nietzsche-Zarathustra az ő prófétája; mert Dionysos régi párja, Apollon, később csendesen eltűnik, nem is igen fér már bele Nietzsche életmonizmusába. Helyette később ebben a nagy életegységben egy másik, igazában meg nem magyarázott, abba jól bele sem illő, hanem a tapasztalásból vett és kozmikus-metafizikai jelentőségűvé emelt kettőség jelentkezik: az egész-

ségé és jófajúságé, meg a betegességé és elfajultságé. A nagy egészségben, jófajúságban kétségtelenül Dionysos diadalmaskodik, a betegesség és elfajulás viszont az ő gyengülése és mintegy lázadás és háború ellene, amelyben azonban a hatalmi akarat nem kevésbbé erős, és amely igazi kitermelője a szellemnek, az élet e sérülési termékének — gennynek is mondhatnók —: ezért ez a *legérdekesebb* az életben, sőt, ez az emberréválás tulajdonképeni hajtóereje; hiszen az ember maga is a labilis, megnemállapodott, sőt sérült állat, amely teljes gyógyulására és igazi nagy egészségére túlmutat és ha lehet, túlvezet önmagán, a több-mint-emberre.

A betegesség, az elfajulás tehát az élet gyengülése, sérülése, és mégis erő, végzetes hatalom, éppen az élet ellen: vagyis az elfajulás és a benne keletkező szellem olyasféle, mint Dionysos-isten ördöge; a nietzscheánus Klages metafizikájában a szellem valóban és nyiltan ezt a diabolikus ellenhatalomjelleget nyeri az élettel szemben, és egyenesen ősgonoszszerű démoni elvvé válik, amely az életen élősködve, azt végül meg is fojtja. Nietzsche még optimistább: nála az elfajulás nem feltétlenül győzi le a jófajú életet — bár ilyen veszedelem is fenyegeti az embert —, hanem egyenesen a nagy egészség megerősödésének kiváltója is lehet; hiszen éppen Zarathustra történetfordító harcát is kihívja az elfajulás önmaga ellen az élet győzelméért; ebben a szerepben Nietzsche-Zarathustra szinte Mithrasszerű megváltó-szerepet is nyer. Az ő működése az emberiség nagy dele, nagy korszakfordítója: de Dionysos győzelmének beteljesülését az emberben csak a több-mint-ember elérése adja, ezé az emberentúli és mégis egyúttal emberi, *abszolút* emberi életeszményé; a több-mint-emberben valóban a tökéletes jólsikerültség immár isteni, emberfölötti és mégis az emberhez tartozó *abszolút életeszményét* látja meg Nietzsche. Ilyen értelemben „idealista" a nemidealista, a — megint felsőbb értelemben vett — naturalista Nietzsche: eszménye „emberentúli", de az emberhez tartozó és „evilági", a testben megjelenő életerő teljesséválása. Ha ez elérhető, akkor érdemes élni, és az életnek minden fájdalmát és borzalmát érdemes az erejéből fakadó beteljesülés győzelmes gyönyörében vállalnia, tragikus patosszal lehet a pusztulás, az elmúlás keserű fájdalmában végleges győzelmének édes gyönyörét is élveznie: sőt, mind erre érdemes azt mondani, „szeretem ezt a szükségszerűséget, ezt a fatumot, ezt a létet, jöjjön mégegyszer . . . és mégegyszer . . . térjen vissza mindenestül örökké!" Ebben az érzésben mondja az élet a legteljesebb igent önmagára, az ártatlanul játszó gyermek újra meg újra játszik és a lét hatalmas tengerében a hullámzás soha el nem enyészik, hanem mindig tart és egyes alakjaiban és elrendeződéseiben örökké visszatér.

Lényegében ez Nietzsche szimbolikus metafizikája, feltétlenül grandiózus metafizikai mítosza: látható, hogy egészében elég jól összefügg és egységesen megrajzolható. Szimbolikus tartalmai mély és értékes jelentéssel teltek: az egész azonban mégsem metafizikailag megálló, igazolható valóságkép, hanem a testi életvágy — kevésbbé a teljes, aktuális életérzés — erejéből fakadó kozmikus életköltemény. A szimbolumot természetes sokoldalúság, életességében az egymásnak látszólag ellentmondó életoldalak ellentmondónak látszó, szembeállító együtthangoztatása jellemzi: ezért nem szabad arra *lapos, a kifejezéshez tapadó formalizmussal* alkalmazni az ellentmondás elvét, hanem az élet sokoldalúságának és feszültségeinek, ellentéteinek benne való megnyilatkozását

megértő készséggel meg kell tudni különböztetni a valódi önellentmondástól; a megítélésnek ezt a módját általában és mindig szem előtt tartani és alkalmazni kell Nietzsche egész valósággondolkodásának gyakran éppen csak sokoldalú és nem ellentmondó eredményeivel kapcsolatban, anélkül, hogy a még mindig elég sűrűn előforduló valódi ellentmondásaival és következetlenségeivel szemben vakká válnék a bírálva olvasó. Mind ezek figyelembevételével kimondható, hogy Nietzsche pozitív állításai általában olyan mélyek, hogy azokban mindig sok érték, belátás, igazság van, természetesen nem egy önkényes, erőltetett és téves elgondolással összefonódva; legnagyobb hiányai ott jelentkeznek, ahol tagad: itt gyakran a legnagyobbat és legvilágosabbat nem látja, mert nem akarja látni. Műveinek bemutatását éppen azzal végeztük, hogy abban a másokkal szemben magakifogásolta akusztikus — vagy optikai — csalódásban van gondolkodásának, sőt életének is legmélyebb tragikuma, hogy ott, ahol nem hall vagy lát semmit, nem is ismer el semmi létezőt, bár nemhallásának és nemlátásának legfőbb oka saját fülbefogásában és szembehúnyásában van; sőt, erre a nemlátásra és nemhallásra a legnagyobb merészséggel és végzetes egyoldalúsággal építi fel egész gondolkodó életének fő művét. Így van ez azokkal a metafizikai realitásokkal, amelyek és velük az egész metafizika ellen elkeseredett harcot vív ő, a szertelenségig metafizikai gondolkodó.

Döntő jelentőségű és egész gondolkodására és életére végzetes hatású Nietzschenek az a tétele, hogy valójában *semmi* sincs ott, ahol a vallási és a metafizikai tudat *Istent* látja: ezen múlik egész egyéb metafizikai és etikai harcának szellemi sikere és lelki szempontból ebből fakad végletes emberi elmagányosodása; hiszen a metafizikailag teljes szabatossággal belátható és vallásilag mélyen átélhető *őslét, az egyetlen valóság- és életteljesség helyébe a semmit állítja.* Ennek lelki motívumaira, szertelen függetlenségi és uraság-vágyára, valamely esetleges korai rejtett „istencsalódására", majd a pozitivista naturalizmusba történt belefonódására, rámutattam; „ateista" állásfoglalásának természetes és megmérhetetlen személyes és tárgyi jelentőségű következménye pedig az, hogy a maga és gondolatvilága számára *lefejezi a létet:* ezért az végzetesen szét is esik számára. Érzelemvilágában ez mindenesetre súlyos meghasonlást idéz elő: hiszen Nietzsche éppen a bensőségesség, mélység és sóvárgás zseníje, a természetes lényege szerint nagy istenkereső, aki a legmakacsabb akarattal kitartó istentagadó. Ezért nem is hasonlítható az ő istentagadása fakó vagy cinikus szellemek ateizmusához: a legfájdalmasabb ateizmus ez, amely az istenölés következményeinek megrendítő bemutatásaiban fejeződik ki, és amely Nietzschet saját lelki-szellemi életének széteséséig, a téboly látomásaiig kíséri, üldözi. Isten nélkül ő, a magábafordult, legérzékenyebb, kiemelkedő nagyságú szellem, végül nem is találhatott társaságot és kínzó, saját lelki bőségében is emésztő, a nyomottság óráiban pedig kétségbeesetten sivár magányosságba kellett, hogy zuhanjon; éppen ő, a született misztikus természet — akármit mondjon is ellene! —, fut el a betöltés elől, sőt közeledését és lehetőségét is szinte keserves viaskodással löki el magától: ez a legmélyebb szomorúságba, melankoliába kellett, hogy taszítsa a fájdalomra mindig hajlamos lelkét. Mind ennek az eredménynek világos tanuságát szolgáltatják írásai: a nevetés, a derű, a vidámság nem egyszer már erőltetett követelése és hangoztatása, istenítése, mint a mély fájdalom és szomorúság

kompenzálási törekvése, nem kevésbbé tanusítja ezt, mint magának a kitörő fájdalomnak, szomorúságnak, melankoliának a kifejezése; a „*Vidám tudomány*" és a „*Zarathustra*" eleje valóban derűs, de szintén a „nagy gondolattal" elért *hiánykompenzáció* alapján; és még akkor is, itt is keresztültör a rejtett istenfájdalom, hiszen éppen a „*Vidám tudományban*" van az istenölés kinjának híres — idézett — drámai képe. Az utolsó hónapok euforiája a betegség előszele; különben, úgy látszik, a szomorúság uralkodik épelméjű életének utolsó tizenkét évében, és a derűt Nietzsche fájdalma ellen *segítségül hívja.*

Filozófiájában az ateizmussal lefejezett lét legmélyebb értelmét veszti el: ezért kell a szellemi jelentések mély léleklátójának a lét egészét értelmetlennek állítania, vakon hullámzó tengerhez hasonlítania, amelynek mozgása egyben játékos és szükségszerű, vagyis sem nem értelmes és célirányú, sem nem szabad; és e lét örökkévalósága az örök visszatérésnek mélyebben nézve végtelen egyhangúságában, sőt — akármennyire védekezik is Nietzsche ez ellen a nyilván benne is felébredt kritikai gondolat ellen — butaságában jelenik meg. Világos, hogy az istentelen lét legnagyobb áldozata a szellem: hiszen ennek bármilyen értelmű sajátszerű léte valami isteni jelleget tartalmazna vagy tükrözne. A szellemi lét tagadása viszont az embert érinti legsúlyosabban: igazában hazugsággá, érthetetlen és legmélyebben aggasztó torzállatisággá teszi emberségét. Nietzsche embertanának ezeket a vonásait megismertük: mind ezek természetes következményei a szellemi lét tagadásának, mert így az ember *lényegileg* az állatiságból bontakozik ki és puszta testi létével azt mégsem haladhatja legmélyebb magvában túl. Önálló lelke nincs, nem lehet, ezért igazában lelki élete sem lényegileg sajátszerű, külön világ; tudata nem alapvető, hanem felszín, származék, sőt talán éppen sérülés jele; szabadságtudata pedig csalódás és öncsalás: szellemisége tehát valóban szinte érthetetlenül természetellenesnek, ösztönperverziónak tűnik. Sajátnemű akarat nincs és szabadság sem: az egyetemes szükségszerűség következményeit azonban Nietzsche — mint láttuk — egyáltalában nem tudja végiggondolni és szükségszerűség-elvét sajátmaga töri folytonosan át; így persze az sem csodálható, hogy kellő végiggondolás nélkül használ közkeletű téves okságfelfogásokat, lényegében a mechanikai okságét, vallja a hasonlónak csak hasonlóra hatnitudását, ezt a felületes látásra igen plauzibilis és mégis hamis elvet, valamint, hogy egészen gyenge és tarthatatlan érvekkel foglal állást a keletkezés- és változássor kezdetnélkülisége mellett. Szellemeszméjének hiánya folytán embereszményének hiányossága legjobban két nagy metafizikai eszméjében, az örök visszatérés és a több-mint-ember eszméiben ütközik ki. Az örök visszatérés lényegében értelmetlenül ismételgetné az ember valamely elért véges fokát és állapotát, vagy emlékezeti összekapcsoltság nélkül és akkor valójában mindig új, az élettartalom teljes hasonlóságában is más személlyel, vagy emlékezeti összekapcsoltság mellett nyilván elviselhetetlen „butasággal", sőt, a teljes ismétlésnek éppen az emlékezés miatt mégis beálló lehetetlenségével súlyosbítva. A több-mint-ember viszont, akinek emberi-emberfölötti céleszménye valójában *Isten,* az ember egyetlen sajátos abszolút célja és emberi-emberfeletti eszménye *helyébe került,* minden „isteni" nagyságával mégis csak *véges* szellemi erejű és tartalmú: ezért igazában még *bármely* emberi lélek potenciálisan végtelen szellemi bontakozáslehetőségének sem felel meg,

mindegyikkel szemben *kevés;* a Nietzschetől legmagasabbra vett többmint-ember természete még mindig *alacsonyabb,* mint a valóságos emberi lélek személyes szellemi, végtelen bontakozási lehetőséget tartalmazó természete, és ezért annak méreteit idővel és végeredményben még az értékes irányban bontakozó „utolsó", valamint a legkisebb ember lelkisége is túlszárnyalja. Nietzsche nagyszerűt vélt eszményében adni: lélektanilag igen érdekes alakot rajzolt is meg — bár éppen a többmint-emberben igen halványan —, de metafizikailag áldozatul esett *magasabb naturalizmusa szellemtelenségének:* a személyes szellem valóságos természeténél is kisebbre méretezte az eszménynek szánt alak lényeges létalkatát; azaz lényegileg végesre, bármilyen nagy, de *álló* véges nagyságúra, hiszen egész mindensége csak véges erejű és nagyságú, csupán tartamában végtelen; a valóságos személyes szellem viszont potenciális végtelenségében *minden* véges nagyságot meghalad. Ép *ezt* jelenti *a halhatatlanság,* amelyet Nietzsche az e mellett teljességgel suta örök-visszatéréssel helyettesít: ateizmusából fakadó szellemtanhiánya tehát nemcsak az egész létet, de éppen az emberi létet is *metafizikailag* sokkal kisebbre veszi a valóságnál; jellemző, hogy mérhetetlenül és szinte gáttalanul szárnyaló képzelete *a lefejezett lét kiszínezésében nem éri el még a valóságos emberi lét magasságát és erejét, léttartalmát, alkatgazdagságát sem.* Ez *művének* nagy tragikuma: a tragikum teljes kibontakozását azonban csak etikájában, egész filozofálásának gerincében és leglényegesebb céljában láthatjuk meg.

Különös önmarcangoló volt Nietzsche; valamikor, egyszer-másszor mindegyik mély tehetségét, énjének testét és tagjait tépdeste. Lélektani tehetsége mellett leginkább erkölcsi zseni, ami teljesen összevág „életes" természetével és irányulásával: és mégis, pozitivista-naturalista idejében minden etikának, sőt bizonyos értelemben minden erkölcsnek is hadat üzen és később, amikor „új táblákat ad", még mindig marja az erkölcs olyan örök értékeit is, amelyek pedig sajátmagába is mélyen „bele voltak testesülve"; ezzel az eljárásával csakis önmagát emésztette. Pozitív erkölcsi felismerései és követelései nagyon becsesek, az erkölcsi érzés és belátás emberi történetét jelentősen továbbviszik; éppen második korszakának aforisztikus írásaiban, valamint a *„Vidám tudomány"*-ban, a *„Zarathustra"*-ban és a *„Túl a jón és gonoszon"*-ban sok csodálatosan finom erkölcsi értékmegérzés és értékjellemzés található: a vidám jóság, a lelki egyenesség, kitártság, finomság, nemesség és előkelőség magatartásait mélyen élményszerűleg és meggyőző világossággal írja le; a lélek gazdagságának ajándékozó, szuverén és mégis szerény nagysággal szóró erényét, valamint az emberiség legtávolabbi, még sokáig nem is élő utódjainak szeretetét és a lehető előmozdításukra törekvő ápoló-fejlesztő, eugenikus gondoskodást ő hirdeti leghatalmasabb, legelragadóbb szavakkal; és az alkotóknak, a teremtő embereknek feladatuk-követelte acélos keménységét saját életükkel és másokkal szemben, egyáltalában az alkotó ember sajátságosan feladatához illeszkedő, majd végletekig aszkétikus, majd az életbe a magas önzés finom önmegtartásával belemerülő és nektárját mégis üdülve-tanulva-telítődve kóstoló „epikureus" etoszát, saját törvényhozásának nagyszerűségét, de ugyanakkor szörnyű, sokszor kínos és borzalmas felelősségét, az új, teremtő vállalkozás gyönyörű, de veszélyes hajózását Nietzsche ábrázolja — és nyilván éli is — talán a legteljesebben és legtöbboldalúan.

Mindez nagyon nagy erkölcsi érték és erkölcstudományi eredmény: milyen csodálatos, hogy az ilyen valóban és legmélyebben szellemi értékek látója, megvalósítója és hirdetője a szellem világát mégis egészében és legfőképen *örök forrásában tagadja* és ezért legnagyobb értékeivel szenben is vakká, sőt elvakulttá válik.

Bizonyos, hogy hatalmas szellemgőgje itt az egyik legfőbb gát. Isten nem kell neki, mert ő nem Isten; saját hajóján, de még saját szele, független akarata szerint is akar teljes függetlenségben hajózni az élet istentelenül szabad tengerén. A kereszténységet jórészben azért tagadja, mert nem ő adta, Krisztussal küzd, mert fél nagyságának nyomásától és azt nem tudja elviselni. Alighanem főleg ezek miatt a személyes érzelmi motívumok miatt enged a naturalizmusnak annyira teret gondolkodásában: annak a naturalizmusnak, amelynek nagyhangúsága mögött rejtőző szegénységét, nagyon is látszólagos, fél-erejét csakhamar maga is mélyen érzi és saját nagy szellemének erőltetett injekcióival és operációival próbálja meggazdagítani, fellendíteni, feltáplálni. Lényegében mégis a naturalizmus szószólója és áldozata, és önálló szellemet, Istent, lelket, szabadságot, halhatatlanságot tagadva, az egész transzcendens vonatkozású és célú erkölcsöt, ezzel elsősorban és gyakorlatilag mindig legélesebben a kereszténységet, hazugnak és életellenesnek bélyegzi. *Transzcendens lét- és értékvaksága* immár elveszi tőle azt a lehetőséget, hogy a kereszténység örök igazságában rejlő *csodálatos életerőt és életteljességet* meglássa. Először is nem látja a minden emberi fogyatkozás mellett is a kereszténység életében megvalósult rengeteg valódi értéket, egészséget, teljességet: ezért lát hovatovább, főleg éppen később a szentekben és minden papi lélekben csakis hazugságot, torzulást, betegséget és lassanként mindjobban elzárkózik még saját korábbi, a szent papi lelket és a kereszténység felmérhetetlen kulturális teljesítményeit méltányoló felfogásától is. Van azonban ennek a magára erőszakolt vakságának még rosszabb oldala is. Nietzsche éles és ezúttal jól kinyíló szeme mélyen belelát a keresztény világ fogyatkozásaiba, éppen nem eléggé keresztény voltába: látja az álszenteskedést, lát sokféle hatalomvágyat, látja az életirígységből „jók" és „jámborak" torzalakjait, a lelki egyenességre nem jutó görbék szenvedő és alkalomadtán kárörvendő meghajlását, az erény és az alázatosság gőgjét, szóval a keresztény világ számtalan, belsőleg még megváltásra váró és arra talán nem is minden esetben igazán vágyódó nyomorultját. Erkölcsi zseníje nagyszerűen képesítette volna, hogy mindezeknek a betegeknek igazi „keresztény pszichoanalítikus" orvosává legyen: ha a kereszténység isteni lényegét és valóságát és ezzel kimeríthetetlen emberi életlehetőségeit látta volna, hajlandó lett volna látni; mert éppen ezeket tudta volna a lelke mélyén misztikus hajlamú Nietzsche bámulatosan meglátni és megmutatni. Ezzel a kereszténység örök lényegét a modern élet- és értékérzéshez közelhozta, sőt abba beleépíthette és az előbb jellemzett, magameglátta erkölcsi értékekkel, így az eugénikus élet- és faji értékekkel is szervesen összeforraszthatta volna — mert ez tárgyilag lehetséges! — és a modern életvágynak a legteljesebben életigenlő kereszténység igaz képét mutathatta volna be. Talán ezzel napjaink sok nehéz szellemi és vallási válságát is megelőzhette és elháríthatta volna: a 19. században talán senki sem volt erre hivatottabb, mint ő. Ekkor azonban odaadással és nem a végletekig féktelen nagyságvágy lepipáló törekvésével, fölényével és

végül elkeseredett harcával kellett volna Krisztushoz közelednie: ő azonban mindezt elutasította és így el is vesztette; mivel Krisztus nem lehetett, keresztény helyett inkább „Antikrisztus" akart lenni — világos bizonyságául, hogy mégsem tudott Krisztustól sohasem elszakadni, elszabadulni — és utolsó műve végszavában mint Zarathustra lép fel — a Megfeszített ellen; míg azután a téboly ijesztően mélybevilágító szavával önmagát majd Dionysosnak, majd — a Megfeszítettnek nevezi. És itt *végződött* „Zarathustra alábukása".

6. Az eszme és ereje.

A tragikus összeomlásban és a szellemi erejét elemésztő kórban minden kiégett Nietzsche személyiségéből, ami abból a mulandóságnak volt alávetve: és ebből a személyi katasztrófából megtisztulva emelkedik elénk alkotásainak szelleméből mindaz, ami valóban igentmondó, mély és teremtőerejű eszme, míg az, ami szellemében éppen csak vagy lényegileg negatívum volt, mindjobban elenyészik; ez a szellemi létnek általában a sorsa és végső értelemben sohasem tragikus sorsa. Lássuk ezért befejezésül eszméinek, egész szelleme eszméjének erejét.

Bizonyos, hogy Nietzsche tagadásával, negatívumaival is hatott és hat még ma is: főleg a kereszténység elleni harcát folytatják, valamint néha Sokrates és Platon elleni kiszólásait ismétlik olyan — többnyire elég üres szellemű, mintájuktól szánalmasan messze maradó — Nietzsche-majmok, akikben aligha telnék neki nagy öröme. Az ilyen gyengeszellemű hadakozás azonban idővel — és rendszerint nem is hosszú idővel — csak homokba fut; a termékeny talaj, amelyben Nietzsche értékes eszméi kicsirázhatnak és tovább nőhetnek, csakis erős, alkotó szellemek lehetnek: ezek pedig elsősorban igentmondók. Mit köszönnek ezek fényes mesteri erejének? Bizonyosan nagyon sok és sokféle indítást, amely mind egyúttal igen mélyre, a lét, az élet, a szellemiség magvába hatol. Ilyen értékes indítás perspektívizmusa, ismerés-pszichologiája és -szociologiája, amely relativista, pozitivista-naturalista fonadékaiból kifejtve, a megismerés, az emberi világképalkotás vizsgálatában és felderítésében gazdag és termékeny szempontokat ad. Ilyen felbecsülhetetlen értékű indítása egész lélektana: ez lényegében mélységlélektan és karakterologia, és mindkét irányban rendkívül gyümölcsözően, az eddiginél még jóval bővebben felhasználható; ezen a téren működik különben egyik legtehetségesebb és legmélyebb, különcségei és egyoldalú szertelenségei mellett is főleg nagy karakterologiai teljesítményeket adó tanítványa, Klages. Érdekes és értékes, de már igen óvatosan kezelendő indításokat nyujt embertana: a „megnemállapodott" ember léthelyzetére vonatkozó tanítása és a jófajúság és elfajultság megkülönböztetése *finom kézben* nagyszerűen használható: persze, hogy le kell tudni arról fejteni a tisztára testi és szellemiségét ösztönsérülésből kialakító ember „szörny"-alakját és a földfeletti eszmények *általában* életet sorvasztó, elfajulást okozó hatásáról szóló, szertelen és igazolatlan elméletet. Antropologiájából — és perspektívizmusából is — többek között Scheler is sokat tanult, jót és rosszat; de ezen a téren voltak és vannak Nietzschenek sokkal kérdésesebb tanítványai is. Metafizikájából mély és gazdag, valójában lélekkel és szellemmel telt életképe, valamint a metafizikai szimbolizmus értékesíthető kiválóan: de mindkettő, *külö-*

nösen pedig az utóbbi, csak nagy óvatossággal és fölényes látású bölcseséggel.

„Immoralista moralizmusa", a hagyományos erkölcs tagadásán át magasabb és mélyebb erkölcshöz való eljutási törekvése, a valódi értékigenlő számára szintén nagyon becses: mert az nem elsősorban az erkölcsi hagyomány elvetését, hanem annak mind nagyobb elmélyítését, finomítását, bővítését, újra- meg újra-átgondolását és újra- meg újra-átélését, ezzel állandó életben- és bontakozásban-tartását, *teremtőerejű bírálatát* látja és követi benne; azt a magatartást, amely egyenesen szükségszerű feltétele minden erkölcsiségnek, amely nélkül az erkölcs holt szokássá lesz és végül elhal. Az ilyen Nietzsche-követő azután pozitív erkölcsi eszméiben — ilyenek a nemesség, az előkelőség, az alkotó lélek, az ajándékozó erény, a távoliak szeretete — sok mély és finom valódi értéket talál, amely a jól megértett és jól élt keresztény erkölcscsel egyáltalában nem ellenkezésben, hanem gyökerében egységben és teljes kibontakozásában kifogástalan összhangban van.

Nem kevésbbé áll ez Nietzsche politikájáról. Csupán félreértője és néha szándékosan — Nietzsche mélyebb intenciója ellenére — nagyon is betű szerint magyarázója olvashat ki belőle egyszerű nemzetelvetést és gyökértelen kozmopolitizmust. Valójában erősen átszellemített nép- és nemzeteszme hirdetője és csak a kultúrátlan nemzeti barbarizmust, az oktalan sovinizmust és a több haszonra, nyereségre leső, kalmár nemzeti imperializmust veti el: joggal. De becsüli és hirdeti az egészséges és „veszélyes", mert továbbmenő, mozgó, azaz éppen eleven nemzeti élet harcos kedvét és erejét és tiszteli a nemzet alkotóerejű, azaz éptestű és kulturálisan produktív jövőjéért magát feláldozó népet. Ezek a „sárkányölők" eleinte fizikai, majd mindinkább lelki-szellemi harcaikban és helytállásukban végül megalkotják a *nemzetfölötti,* egy és erős Európát, amely csak így, mint nemzetfölötti, egy és erős, tudja azután elfoglalni méltó helyét az emberiség „világküzdelmében" és csakhamar elkövetkező tudatos Föld-kormányzásában. Lényegében ezek napjaink nagy politikai kérdései, valóban már politikai világkérdései: a megoldásukra irányuló óriási küzdelemben tényleg sok öntudatlan és tudatos Nietzsche-hatás is érvényesül, megint jó és rossz irányban is, és talán még több teljesül Nietzschenek e tekintetben valóban jóserejű látomásaiból; és ha a nagy küzdelem végén Nietzsche legmélyebb és legfőbb *pozitív* Európa- és emberiségvágyai és -elképzelései válhatnának valóra, akkor lényegében jó és nagy emberjövő előtt állnánk.

Mindent egybenézve, amit Nietzsche szellemében megismertünk, ismételhetjük az előszóban mondottakat. Sok, nagyon is korszerű gondolata van, és egészében mégsem korszerű. Nem lehet az, mert egészében sokkal különlegesebb, semhogy egyszerűen valamikor is korszerű lehetne; de sokkal több is, semhogy bármely korban mint „szellemi sója" egyszerűen „felolvadhatna". Eszméiben sok van, ami sohasem lehet korszerű, mert teljességgel, néha beteges egyoldalúsággal egyéni; de nagyon sok benne az olyan is, ami örök értelmű és értékű és ezért lényegében mindig korszerű. De ugyanezért a sajátságos összefonódásáért szelleme valóban veszélyes és nem egyszerűen akárkinek való, aminthogy nem is akárkinek szánta. A lapos és alantas lélek nem érti vagy félreérti és durván visszaél vele vagy vicsorogva rárohan és kéjeleg szétmarcangolásában. Az élet tapasztalásában még meg nem

érett ifjú lélek nem tudja benne biztosan elkülöníteni „a jót a gonosztól". A felsőbbrendű léleknek azonban nagyszerű fürdő. Először is megérzi benne a szellemi feladat, az igazi szellemi hivatás kérlelhetetlen erejét, emésztő, perzselő, életveszélyes tüzét: ez korántsem pusztítja el szükségkép az életet, de bizony rombolja és lerombolhatja, ha „rosszul ég"; de ha *jól ég,* akkor az embert valóban több-mint-emberré magasztosítja. Akkor megadja a lélek tökéletes szellemi megérlelődését, tudatosulását és felszabadulását a nélkül, hogy elsorvasztaná tudatelőtti, „ösztönös" forrásait; kibontja a „magasabb önzést", amely *mégis* teljesen *résztvevő* és odaadó, ajándékozó és önfeláldozó. És ez a szellemi feladat és elhivatottság lélektüze azt, aki jól fogadja és táplálja, teremtővé, nagy igentmondóvá, életfakasztóvá és életegyenesítővé teszi; megadja neki az erőt, hogy az emberiség egész kulturális, vallási, erkölcsi, elméleti, művészi életén éltetőleg munkálkodjék, hogy olyanná ne váljék mindaz *emberileg,* amilyennek az abban nagyrészben — és hamisan — dekadenciát, betegséget látó Nietzsche *lényegileg* állítja; hanem, hogy emberi alkotója emberileg mind közelebb emelje az életet ahhoz, amihez igaz lényege szerint tartozik — az istenihez.

IRODALOM

Nietzsche műveit húga összegyüjtött kiadásban (Gesamtausgabe) bocsátotta közre, 16 kötetben egy kis- és egy nagy-oktáv-kiadásban. Nagyon jól használható a Kröner-féle 11 kötetes zsebkiadás is, amelyet én is alapul vettem a művek tárgyalásában. A levelezést külön és több csoportban adták ki. Legújabban folyamatban van egy minden Nietzsche-dokumentumot magában foglaló, óriási teljes kiadás, amelynek során eddig műveiből 5 és leveleiből 3 kötet jelent meg (München, Beck'sche Verlagsbuchhandlung).

Nietzsche életrajzát elsősorban húga írta meg: Elisabeth Förster-Nietzsche, Das Leben Friedrich Nietzsches, Leipzig 1895—1904; később két kötetben is kiadva. Ez az életrajz igen részletes és a legtöbb részletismeretet foglalja magában, de nem mentes az elfogultságtól. Kiegészítésül igen alkalmas C. A. Bernoulli könyve: Franz Overbeck und Friedrich Nietzsche, Eine Freundschaft. Jena, 1908. Más érdekes munkák is vonatkoznak Nietzsche életére; ezekből megemlítem a következőt: Erich F. Podach: Friedrich Nietzsche und Lou Salomé. Ihre Begegnung 1882. Max Niehans Verlag, Zürich und Leipzig (162 l.). Meglehetősen Lou oldaláról néző és Nietzsche emberi gyöngéit előretoló, lelkét megérteni nem nagyon törekvő könyv érdekes adatokkal „a másik oldalról", a C. A. Bernoulli körből.

Ernst Horneffer: Nietzsches letztes Schaffen, Eugen Diederichs, Jena 1907 (72 l.). Annak bizonyítása, hogy Nietzsche végül sem írta meg az Umwertung aller Werte tervezett 2—4. könyveit, hanem az 1. könyvet, az Antichrist-et nevezte el 1882 őszén az egész Umwertungnak. Ezért mondja, hogy az készen fekszik előtte. A végig hű és megbízható Overbeck tehát nem is hagyott vagy vesztett el semmiféle kéziratot, amint Nietzsche húga vádolja. Ezzel és körével szemben megvédi Overbecket a világosan és meggyőzően írt füzet.

Hatalmas, 6 kötetes munkát írt Nietzscheről a francia Charles Andler: Nietzsche. Sa vie et sa pensée. Paris 1920—31. A francia Henri Lichtenberger kisebb összefoglaló munkájában Nietzsche életét és fő tanításait ismerteti franciás könnyedséggel és világossággal, nem nagyon mélyrehatóan. Ez még Nietzsche életében 1898-ban jelent meg franciául; 1928-ban kiegészítve és Elisabeth Förster-Nietzsche hosszabb előszavával jelent meg németül Carl Reissner-Verlag, Dresden kiadásában (310 l.).

Érdekes mű Ernst Bertram könyve: Nietzsche. Versuch einer Mythologie. Georg Bondi, Berlin 1918 (VIII+368 l.). Nietzschenek az embernek és írónak „mítoszalkotó szemmel" való, lényegében irodalomtörténeti-szellemtörténeti nézése és egyes kiemelkedő egyéniségvonásainak mozaikszerű jellemzése; mind a nietzschei filozófiai, mind a pszichologiai eredményeket tekintetbe vevő szempont csaknem teljesen háttérbe szorul. Nietzsche „legendáját", azaz minden új mában újonnan ható és eleven képét akarja az író saját má-jából (1918) adni; hiszen a történelem szerinte tevékeny képalkotás, nem beszámolás, leképezés, a voltnak megőrzése. Nietzscheben — helyesen — „kétlelkűséget", lényében és értékeiben hasadtságokat és szélsőségek kereszteződését, ellentétes tulajdonságokból összetett és azok között eldöntetlenül lebegő természetet lát. Először a „forradalmár" Nietzsche erősen tradicionalista, kegyeletes, tudatosan testi és szellemi őseiből fakadó és azoknak életét és művét lezáró alakját mutatja be. Majd Nietzschet egyik kedvelt képéhez, Dürer „lovag, halál és ördög" című festményéhez hasonlítja és minden teremtő jellegét — egyoldalúan — protestáns, északi-romantikus örökségében gyökerezőnek látja; különben megállapítja, hogy Nietzschet Schopenhauer alakja ragadja meg, mint a halál és ördög démonai között magányosan és elszántan haladó lovagé, de a kép még inkább Nietzsche saját mivoltát és sorsát jelképezi. *Német* Nietzsche abban is Bertram szerint, hogy a levést állítja előtérbe a léttel szemben, hogy Herakleitost tiszteli szerfölött; egyúttal igazságosságra is törekszik, Goethe szerint a németek e tulajdonságára és fantómjára: de az ő igazságossága nem passzív objektivitás, hanem építő, kiválasztó, megsemmisítő gondolkodásmód,

magának az életnek legfőbb reprezentánsa. De talán semmi sem áll Nietzschehez olyan közel, mint a zene: egész élete tragikus zeneközelségben játszódik le, és ez keltett iránta leginkább bizalmat a németségben. A zene tette igazában termékennyé Nietzsche lelkét, amely viszont legmélyében visszaborzad a plasztikus eszménytől, az alaktól. Ebben is északi; és északi vonás nosztalgikus vonzalma valamilyen „déli zene" iránt. Szerencsétlen önkínzó ő: alapjában önmagát, saját lelkének tagjait, oldalait marcangolja legkeservesebb támadásainak tárgyaiban, akár a kereszténység vagy a németség, akár Wagner vagy Sokrates ellen irányuljanak azok. Az élet szerelmese valójában az élet aszkétája, és diadalmas gesztusai a betegség, a szenvedés martíriumából jönnek. Sok mindennek árulója: barátainak, szeretteinek; de olyan Júdás, aki éppen árulásával tartja meg azt, amit elárul, és alapjában mindig csak önmagát emészti. Az őszinteség megszállottja és az életben mégis maszkokat kell öltenie, sőt német-görög kettős maszkja van, bár undorral lát keresztül az emberek színészetén. Legnagyobb eszményei Goethe és Napoleon: ezeket tiszteli legállandóbban. Stílusát Luther, Goethe ihleti, de tipikusan romantikus anekdotaművész és mozaicista, nem rendszeres gondolkodó és író. Mégis keres egészet is: a képet, a platoni idea totalitását. Vágya, boldogsága őszi gyönyörűség, kedvence a Claude Lorrain-i táj. Döntő városai Bázel, Genova, Torino és legmélyebb szerelme, a kétarcú, a kétlaki Velence; a portofinoi tengerbeomló előhegység igazi személyes tája. Akármennyire fél a próféciától és gúnyolva kerüli, mégis prófétikus lett egész szelleme és élete. Kétarcú lényének rokona és ellenlábasa, végzete is az őt annyira kísértő Sokrates, keserves-kegyeletes üldözésének egyik legfőbb tárgya. Magányos és mégis misztikus hajlamú lélek, a közösség megvetője és szomjúhozója: így törik meg végül önmagában és összeomlása a mintaképszerűen beteljesülő ember helyettesítő áldozata lesz.

Látható, hogy Bertram könyve valódi legenda, Dichtung und Wahrheit. Első felében szinte nosztalgikusan német és így látja Nietzschet is: ezt 1918 érteti meg. Hangsúlyozott protestáns kereszténységét is sokszor erőltetetten magyarázza bele hősébe. Később az eleinte még laza fonál teljesen elvész és a könyv impresszionista Nietzsche-mozaikká válik, mindinkább költői, szimbolikus, meglehetősen önkényes értelmezéssel.

Alapos munka Carl Jaspers könyve: Nietzsche. Einführung in das Verständnis seines Philosophierens (Walter de Gruyter und Co., Berlin und Leipzig, 1936; VIII+437 l.). Nietzsche életműve óriási romhalmaz, amelyben a tervszerűség meglátszik, de a kivitel hiányzik. Az emberi küszködést Nietzschevel együtt át kell élni, hogy megérthessük őt. Főműve sincs, fő gondolkodási és írási módszere sem. Kerülni kell gondolatainak csupán rendszeres megértési és megítélési törekvését, de csak személyiségének tekintetbe vételét is; nem szabad csupán mítikus szimbolumokban megragadni akarni (mint Bertram), de gondolatait és magatartásait egyszerűen pszichologiai-genetikus módon magyarázni sem jogos. Hosszú lélekzettel, megértéssel belemerülve kell olvasni, mély igazságakarással, amely feltárt és tud várni. Ellentmondásait nem szabad egyszerűen megbélyegezni, hanem a valóság sokoldalúságának meglátását és kifejezését is fel kell tudni bennük fedezni. *Az egész* nála a létkeresés emelkedő, folytonos legyőzéseken áthaladó szenvedélyében van. Gondolatait időtlen rendszeres egységben és időben bontakozó alakjukban egyaránt tekintetbe kell venni. Gondolkodásának szemlélete ezért szükségessé teszi életének szemléletét is, de ezt éppen gondolkodására is kell vonatkoztatni, amelynek rendszeres összefüggéseit is vizsgálni kell. Ábrázolni kell őt, de mozgásában, mert végleges szellemi vagy gondolkodási alakjához eliutni nem lehet. A következőkben a szerző Nietzsche életét, alapgondolatait és gondolkodásmódjának egészét mutatja be; sok idézettel, ez Nietzschenél elkerülhetetlen, és pedig a Nietzsche-olvasás szempontjából fontos részletek, helyek egymást megvilágító összeállításával. Nietzsche igazi olvasója csak az, aki megértő szenvedéllyel vele együtt küzd az igazságért.

Nietzsche életének bő vázlata következik; ez élet alapvonása a kivétellét: ezt szellemi fejlődésének menetében, barátságaiban és betegségében mutatja be Jaspers; úgy látja, hogy már 1880-ban alighanem biologiai tényező megváltoztatja Nietzsche egész szellemi konstitúcióját; a végső elmebaj szerinte paralysis progressiva.

A mult legnagyobb filozófusaival ellentétben Nietzschet az jellemzi, hogy tagadásaival igazabban hat mint állításaival: teret nyit meg, szétrombolja a határoló láthatárokat, lehetőségekkel tölt el, a belső tartást meglelkesítő erőket ébreszti fel.

Ezután Jaspers — műve második „könyvében" — Nietzsche alapgondolatait mutatja be; az első fejezetben embertanát. Nietzsche egyik alapkérdése, mi az ember? Itt tárgyiasító szemléletben megragadja az ember létét a világban és ezt az embert felderítő lélektanának fényével világítja át; majd az ember önkifejtő szabadságát ragadja

meg mint azt a módot, amellyel az ember önmagát létrehozza, és a meglévő erkölcsök ellen keserves harcba száll saját magasabbnak érzett erkölcsi eszményéért; végül a több-mint-ember szimbolumában határozottan hittartalmat, meglehetősen kódos szimbolumot ragad meg arról, amivé az önmagát legyőző, a felsőbbrendű embert is és általában minden embert meghaladó embernek a világban lennie kell.

A második fejezetben tárgyalja Jaspers Nietzsche viszonyát az igazsághoz: végnélküli tusáját az igazsággal — alapjában mégis az igazságért. A harmadik fejezetben Nietzsche nihilista és mégsem nihilista történetfelfogását és „Az Isten halott" tétel értelmét vizsgálja Jaspers anélkül, hogy komolyabb eredményre jutna. A negyedik fejezet Nietzsche „nagy politikáját", a demokráciáról, az államról, háborúról és békéről, nevelésről és tenyésztésről, a nagy vezetőkről, a filozófus vezető-hivatásáról vallott nézeteit ismerteti. Az ötödik fejezet Nietzsche világértelmezését, főleg a hatalom akarását, a hatodik fejezet pedig „határok és eredetek" címmel a létállapotokat (ezek között az előkelőséget), az örök visszatérést — találó bírálattal — és a Dionysos-mítoszt tárgyalja.

Az utolsó, harmadik „könyv" Nietzsche gondolkodását keresi létének egészében: az első fejezetben azt, hogyan érti meg Nietzsche maga, gondolkodását és önmagát. Hangsúlyozza gondolkodásának folytonos önlegyőzését, túlmenését önmagán, nyughatatlan végtelenbetörését; az ellentmondások és ellentétek, amelyekben mozog, mégis nagy egyéni egészet mutatnak, amely a bizonytalan rendszerkísérleteken túl e gondolkodás egységét adja. Majd Nietzsche közlési törekvését és közölhetetlenségét, maszkjait vizsgálja, és végül bemutatja, miként értette meg Nietzsche önmagát egyetlen, világfordító feladat hordozójának. A harmadik könyv második fejezete azt keresi, hogyan érthetjük meg mi Nietzschet. Ellentmondásait nem szabad elvizenyősíteni, de hamisan kiélezni vagy a terminológiai és egyéb látszólagos ellentmondást valódinak állítani sem. Nietzsche gondolkodásának bölcseleti összefüggése valójában nagy igazságszeretetében gyökerezik. Egyes állításait kritizálni kell, de elvetésükkel nem vethető el az egész Nietzsche, akinek szubsztanciája a lényének egészére irányuló kritikát is jól elbírja. Gondolkodásának alapja tiszta immanenciaakarata, istentelensége, amely mégsem banális ateizmus, hanem a végletes nyitottság és magáraállítottság pozíciójának igénylése, bár e teljes nyitottságával Nietzsche is mindent transzcendál; transzcendencia-pótlékai viszont elégtelenek. Nietzsche filozofálása egészen újszerű: minden hagyományos eszme és érték legteljesebb tagadása mellett mégsem esik kilátástalan, meddő nihilizmusba, hanem mindent megkísérelve, tulajdonképen az egész válságos kor helyett a szakadékbaugrás *áldozatát* hozza életében és művével. Ezért sem rajongói, sem ócsárlói nem ragadják meg, sem egyes tételeinek dogmatikus utánzói, sem kétségeinek szofista majmolói, hanem igazában azoké, akiket folytonosan megpróbáló, változó gondolkodása valódi önállóságra nevel: arra, hogy a filozófiát tevékeny és nyitott, alakulásra képes létkérdezésnek, a létproblémák valódi öntudatosulásának éljék át.

Jaspers könyve egészében nagy teljesítmény: igen átfogó és részletes képet ad Nietzscheről. Ezt rendezve kívánja adni, de az ellentmondásokat és hiányokat mégis teljesen meg akarja éreztetni, nem akar „dogmatikussá" válni. Egészében mégis inkább kaleidoszkopikusan hat: megérezteti Nietzsche óriási szellemi potencialitását, szinte határtalan mindenfelé indulását, de minden alakja, minden képe mindjárt megint összeomlik és másnak ad helyet. Ennek oka pedig nemcsak Nietzscheben van, hanem főleg abban, hogy Jaspers, terve ellenére, a nietzschei gondolatok bemutatásában az időrendet szinte teljesen mellőzi. Igy azután valóban minden ellentmondás keresztül-kasul egymás mellé kerül és Nietzsche annyira érdekes dialektikus lelki-szellemi alakulásának és *kétségtelen végső kiformálódásának* a képe teljesen elvész. Ez egyúttal zavarossá és nehezen áttekinthetővé teszi a könyvet minden rendező szándéka ellenére is; a nehéz és sokszor nehézkes stílus, terminológia és mondatszerkezet ezt a hatást még fokozza. Ezért a mély és találó gondolatokban gazdag, igazságos és sokban jó kritikájú könyv mégsem ismertet meg jól Nietzschevel, hanem talán ugyanannyit össze is zavar, mint amennyit felderít.

A háború utáni német nemzedék szemszögéből nézi és foglalja össze Nietzsche kultúra-, társadalom- és történetbölcseleti tanításait Hugo Fischer könyve: Nietzsche Apostata oder die Philosophie des Ärgernisses (Erfurt, 1931).

Speciális szempontból érdekes P. J. Möbius munkája: Nietzsche. (Leipzig, J. A. Barth, 1909, Möbius: Ausgewählte Werke, Band V. XI+194 l.) Főleg Nietzsche patografiáját adja orvosi szempontból: sok okos megállapítással és kritikai megjegyzéssel, de Nietzsche betegességének műveiben, gondolataiban, stílusában való túlzó és nem egyszer némileg korlátolt keresésével is. Végső elmebaját — exogén — paralysis progressivának minősíti; ezenkívül bizonyos örökletes abnormitást, migrénhajlamot és disz-harmonikus szellemi alkatot talál benne.

Megemlítem még Lou Andreas-Salomé könyvét: Friedrich Nietzsche in seinen Werken, Wien, 1894, valamint Alfred Baeumler: Nietzsche der Philosoph und Politiker c. művét (Leipzig, Reclam, 1931) és a nagy Nietzsche-tanítvány, Ludwig Klages könyvét: Die psychologischen Errungenschaften Nietzsches. 2. kiadás, Leipzig, 1930.

Magyarul Nietzsche legtöbb jelentős munkája megjelent; több kisebb tanulmány foglalkozik vele — Kornis Gyuláét (Nietzsche és Petőfi) megemlítettem —; Wildner Ödön *Nietzsche romantikus korszaka* címen írt könyvet (2. kiadás 1910); összefoglaló munka nincs róla.

TARTALOM

Lap

Előszó 3

Első rész: Az élet és a mű.

1. *Gyermekkori és diákévek* 6
2. *A bázeli professzor* 7
   - Homeros és a klasszika-filologia 7
   - A tragédia születése, vagy Görögség és pesszimizmus 10
   - A görög állam 25
   - A görög nő 28
   - Zenéről és szóról 28
   - Homeros versenye 29
   - Művelődési intézményeink jövőjéről 30
   - A schopenhaueri filozófia viszonya egy német kultúrához 33
   - A filozófia a görögök tragikus korszakában 34
   - Igazságról és hazugságról erkölcsmentes értelemben 41
   - Korszerűtlen elmélkedések. Első darab. Strauss Dávid, a hitvalló és író 44
   - A történelem hasznáról és hátrányáról az életre 47
   - Schopenhauer mint nevelő 58
   - Mi filologusok 68
   - Wagner Richárd Bayreuthban 75
   - Gondolatok Wagner Richárdról, a zenéről és Bayreuthról 79
   - Emberi, nagyon is emberi dolgok. Könyv szabad szellemek számára .. 85
   - Egyes megjegyzések kultúráról, államról és nevelésről 121
3. *Az örök vándor* 122
   - Emberi, nagyon is emberi dolgok II. 124
   - *A)* Összekevert vélemények és mondások 126
   - *B)* A vándor és árnyéka 136
   - Pirkadás. Gondolatok az erkölcsi előítéletekről 153
   - Pillantások a népek jelenébe és jövőjébe 192
   - Az örök visszatérés 196
   - A vidám tudomány 202
   - Így szólott Zarathustra. Könyv mindenkinek és senkinek 249
   - Túl a jón és a gonoszon. A jövő bölcseletének előjátéka 288
   - Az erkölcs genealogiájához. Vitairat 319
   - „Népek és hazák"-hoz 341
   - A hatalmi akarat. Kísérlet minden érték átértékelésére 343
   - Bálványok alkonya, vagy Hogyan filozofál az ember kalapáccsal 387
   - Minden érték átértékelése: I. Az Antikrisztus 397
   - A Wagner-eset. Egy zenészprobléma 413
   - Nietzsche contra Wagner. Egy lélekbúvár aktái 416
   - Ecce homo. Ahogyan az ember azzá lesz, ami 421

Második rész: Az ember és az eszme.

1. *Nietzsche és kora* 447
2. *Az ember* 454
3. *A költő* 475
4. *A lélekbe-látó* 480
5. *A filozófus* 485
6. *Az eszme és ereje* 497

Irodalom 500